

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Institute of Social Sciences

E-ISSN 2667-4750

Yıl: 2022 Sayı:

47

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

SELÇUK UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Yıl: 2022 - Nisan / Sayı: 47
E-ISSN 2667 - 4750

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2022 • Sayı: 47 • E-ISSN 2667-4750

Sahibi / Owner

Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Fehmi KARASIOĞLU

Yazı İşleri Müdürü - Editörler / Editor-in- Chiefs

Prof. Dr. Şükrü BALCI - Dr. Öğr. Üyesi Ali AKGÜN

Editör Yardımcısı / Editorial Assistants

Doç. Dr. Abdulkadir GÖLCÜ - Dr. Öğr. Üyesi Havva Nur TARAKCI
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÖZGÜR - Arş. Gör. Elif KAYA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şükrü BALCI - Prof. Dr. Alexandra MUTIU - Prof. Dr. Joots PLATJE
Prof. Dr. Karmen MEDICA - Prof. Dr. Miruna NACHESCU
Prof. Dr. Bansi L. SAWHNEY - Prof. Dr. Özdemir KOÇAK - Prof. Dr. Enderhan KARAKOÇ
Prof. Dr. Fatih MANGIR - Prof. Dr. Ahmet TARHAN - Doç. Dr. Rabia KÖSE DOĞAN
Doç. Dr. Selcen ERDAL - Dr. Öğr. Üyesi Ali AKGÜN

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Fatih MANGIR - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Adnan ÇELİK Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Mustafa TOKER - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TARHAN - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Onur BEKİROĞLU - Ondokuz Mayıs Üniversitesi - Doç. Dr. Enes BAL - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Rabia Köse DOĞAN - Selçuk Üniversitesi - Dr. Öğr. Üyesi Davut ŞAHBAZ - Selçuk Üniversitesi

Danışman Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Metin AKSOY (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Alexandra MUTIU (University of Babeş Bolyai)
Prof. Dr. Murat TÜRK (Osmaniye Korkut Ata Ü.) - Prof. Dr. Joots PLATJE (University of Wrocław)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin E.Ü.) - Prof. Dr. Karmen MEDICA (University of Primorska)
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Zülfikar DAMLAPINAR (Hacı B. V. Ü.)
Prof. Dr. Mahmut KARGIN (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Haluk DUMAN (Aksaray Ü.) - Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ (Celal Bayar Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (Yıldırım Beyazıt Ü.) - Prof. Dr. Mehmet MUCUK (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Hakan AYDIN (Erciyes Ü.) - Prof. Dr. Adnan ÇELİK (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. İzzet ÖZGENÇ (Ankara Hacı B. V. Ü.) - Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR (Kırgızistan Manas Ü.) - Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ü.)
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN (Pamukkale Ü.) - Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (Sakarya Ü.)
Prof. Dr. Aykut BEDÜK (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Çağatay ÜNÜSAN (KTO Karatay Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Hacı B. V. Ü.) - Prof. Dr. Caner ARABACI (Necmettin E.Ü.)
Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Mustafa ŞEKER (Akdeniz Ü.)
Prof. Dr. Miruna NACHESCU (University of Timişoara) - Prof. Dr. Bansi L. SAWHNEY (University of Baltimore)
Assist. Prof. Luca FERRI (University of Naples Federico II)

Yazışma Adresi / Contacts

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü
42060 Selçuklu – KONYA
Tel: 0.332.241 05 21 & Fax: 0.332.241 05 24

Kapak: Abdullah Gümüş

Dizgi: Ahmet Önder Erdoğan

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda üç defa yayınlanan (Nisan, Ağustos ve Aralık) Uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir.

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin dizinlendiği veri tabanları:

TÜBİTAK - ULAKBİM TR Dizin, MLA, İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı - İslam Araştırmaları Merkezi),
Tei (Türk Eğitim İndeksi), EBSCO, DRJI (Directory of Research Journals Indexing),
Academic Resource Index (Research Bib), ERIHPLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences)

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2022 • Sayı: 47 • E-ISSN 2667-4750

Bu Sayının Hakemleri

- Prof.Dr.Abide Doğan Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr.Adem Öger Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof.Dr.Alev Fatoş Parsa Ege Üniversitesi
Prof.Dr.Ali Erbaşı Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr.Aslı Yağmurlu Ankara Üniversitesi
Prof.Dr.Barış Kılıç Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Cafer Topaloğlu Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof.Dr.Celaletdin SERİNKAN Pamukkale Üniversitesi
Prof.Dr.Cemal Tosun Ankara Üniversitesi
Prof.Dr.Cumhur Aslan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof.Dr.Duygu Aydın Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr.Emine Yılmaz Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr.Erdoğan Erbay Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr.Erkan Sağlık Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof.Dr.Fatih Sakallı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof.Dr.Ferit Küçük Harran Üniversitesi
Prof.Dr.Gökhan Demirtaş Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof.Dr.Hamit Emrah Beriş Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof.Dr.İhsan Cemil Demir Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof.Dr.Levent Bayraktar Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr.Mahmut Yardımcıoğlu Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof.Dr.Mehmet Mucuk Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa Akdağ Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa Özodaşık Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa Şeker Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr.Onur Bekiroğlu Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof.Dr.Ömer Akdağ KTO Karatay Üniversitesi
Prof.Dr.Özden Yalçınkaya Alkar Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr.Sabahattin Çiftçi Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof.Dr.Talip Doğan Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof.Dr.Vedat Çakar Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr.Volkan Alptekin İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr.Zeynep Karaçor Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr.Zülfikar Damlapınar Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç.Dr.Abdulkadir Atik Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr.Ahmet Burak Kahraman Erciyes Üniversitesi
Doç.Dr.Ahmet İlyas Batman Üniversitesi
Doç.Dr.Ahmet Tayfur Akcan Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç.Dr.Ali Antepli Selçuk Üniversitesi
Doç.Dr.Ali Aslan Şendoğdu Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç.Dr.Aydan Yüceler Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç.Dr.Ayşe Gökçen Kapsuz Selçuk Üniversitesi
Doç.Dr.Bahar Urhan Akdeniz Üniversitesi
Doç.Dr.Burcu Gediz Oral Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç.Dr.Çağatay Benhür Selçuk Üniversitesi
Doç.Dr.Emrah Aydemir Fırat Üniversitesi
Doç.Dr.Erhan Kılıç Selçuk Üniversitesi
Doç.Dr.Erman Akıllı Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç.Dr.Gül Yaşartürk Akdeniz Üniversitesi
Doç.Dr.Gülçin Ersöz Demir Selçuk Üniversitesi
Doç.Dr.Hasan Ali Polat Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç.Dr.Hayriye Nur Görkemli Selçuk Üniversitesi
Doç.Dr.Hüsamettin Akar Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç.Dr.İbrahim Özmen Selçuk Üniversitesi
Doç.Dr.İnci Fatma Doğan Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç.Dr.İslam Can Selçuk Üniversitesi
Doç.Dr.İsmail Metin Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç.Dr.Merter Mert Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç.Dr.Onur Taydaş Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç.Dr.Özlem Akkaya Yeditepe Üniversitesi
Doç.Dr.Raşit Avcı Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç.Dr.Servet Tiken Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr.Uğur Çağlak Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç.Dr.Ümit Sarı İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr.Yakup Kaya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç.Dr.Yasemin Özkent Selçuk Üniversitesi
Doç.Dr.Yiğit Anıl Güzelipek Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç.Dr.Zennure Köseman İnönü Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Abdullah Yılmaz Selçuk Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Berna Turak Kaplan Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Burcu Mestav Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Canan Yıldız Çiçekler Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Emine Vasfiye Korkmaz İskenderun Teknik Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Kaplan Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Metehan Ortakarpuz Selçuk Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Nihat Doğanalp Selçuk Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Perihan Hazel Kaya Selçuk Üniversitesi

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2022 • Sayı: 47 • E-ISSN 2667-4750

İÇİNDEKİLER

Enerji Kaynaklarının Enerji Yoğunluğu Üzerindeki Etkileri: Enerji İthalatçısı Yükselen Ekonomilerden Kanıtlar | Effects of Energy Resources on Energy Intensity: Evidence from Emerging Energy Importing Economies
(Araştırma)

Mustafa Naimoğlu – Bilal Özel
1 – 15

1995-2019 Yılları Arasında Türkiye'nin Yolsuzluk Düzeyi ile Kurumlar Vergisi Arasındaki İlişki | The Relationship Between Level of Corruption in Turkey and Corporate Tax Over the 1995-2019 Period
(Araştırma)

Hakan Acet – Alper Sönmez – Mustafa Serdar Acar
16 – 30

Bitcoin ve Altcoinler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi | Examining The Relationship Between Bitcoin and Altcoins
(Araştırma)

Mustafa Ay – Gülçin Adıyaman
31 – 46

Covid-19 Pandemisinde Dijital Oyun Oynama Düzeyi Üzerine Bir Araştırma | A Research on the Level of Digital Game Play in the Covid-19 Pandemic
(Araştırma)

Mert Küçükvardar – Elif Türel
47 – 58

Küreselleşmenin Kültürel Boyutu ve Göçün Etkileri | Cultural Aspects of Globalization and its Impact on Migration
(Araştırma)

Kürşat Kan – Merve Kanmaz
59 – 73

Türkiye’de Subjektif Yoksulluğu Belirleyen
Faktörlerin Genelleştirilmiş Sıralı Logit Modelle
Analizi

Analysis of Factors Determining Subjective
Poverty in Turkey with Generalized Ordinal Logit
Model

(Araştırma)

Nihan Öksüz Nariç
74 – 92

A Case Study on the Evaluation of WhatsApp
Groups Established for Managerial Purposes by
Academicians

Yönetsel Amaçla Kurulmuş WhatsApp Gruplarının
Akademisyenler Tarafından Değerlendirilmesine
Yönelik Bir Durum Çalışması

(Araştırma)

Alev Elçi – Zeliha Seçkin – Onur Doğan
93 – 107

Modern Toplumda Aile Olmak: Mustafa Kutlu’nun
“Chef” Adlı Eserinde Bireyselleşme ve Modernlik
Eleştirisi

Being a Family in Modern Society: Criticism of
Individualization and Modernity in Mustafa Kutlu's
“Chef”

(Araştırma)

İlker Aslan
108 – 124

Örgütsel Affetme Eğiliminin Örgütsel Sağlığa
Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma

The Effect of Organizational Forgiveness on
Organizational Health: A Study on Healthcare
Professionals

(Araştırma)

Mustafa Altıntaş
125 – 146

Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerin Tıbbi Ürünlerde
İhracat Performanslarının İncelenmesi

Examination of Export Performances of Medical
Products of Turkey and Selected Countries

(Araştırma)

Nuriye Değirmen – Feride Gülsüm Gümüşsoy
147 – 161

27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan
Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Implementation of the
Inhisar-I Duhan Regulation Dated 27 December
1886

(Araştırma)

Mustafa Dağ
162 – 180

İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Sektörlerin Risk
Düzeylerinin CRITIC Tabanlı Gri İlişkisel Analiz
Yöntemiyle Sıralanması

Ranking the Risk Levels of the Sectors in Terms of
Occupational Health and Safety with the CRITIC
Based Grey Relational Analysis Method

(Araştırma)

Sevgi Elmas Atay – Sultan Kuzu Yıldırım
181 – 193

Dijital Akış Platformlarının “Yıkıcı” Etkisi:
Sinemanın Geleceğine Dair Güncel Tartışmalar ve
Bir Değerlendirme

“Disruptive” Impact of Digital Streaming
Platforms: Current Discussions and an Evaluation
on the Future of Cinema

(Araştırma)

Ferhat Zengin
194 – 210

Sosyal Sermayenin Yenilikçi Davranışa Etkisinde
Girişimcilik Eğiliminin Aracılık Rolü:
Gaziantep'teki Suriyeli Girişimciler Üzerine Bir
Araştırma

The Mediating Impact of The Entrepreneurship
Tendency on The Relationship Between Social
Capital and Innovative Behavior: A Research on
Syrian Entrepreneurs in Gaziantep

(Araştırma)

B. Dilek Özbezek – H. Mustafa Paksoy – Subhi Kord Arabo
211 – 227

Ansızın Günbatımı'nda Ârafta Kalış ve Sanatsal
Varoluş

Staying in Limbo And Artistic Existence in Ansızın
Günbatımı (Suddenly Sunset)

(Araştırma)

Sena Küçük – Fatima Mousa Zaal Alftanat
228 – 244

Bankaların Potansiyel Kripto Varlık Riskleri ve
Basel Komitesi'nin İhtiyati Yaklaşımının
Değerlendirilmesi

Assessment of Potential Cryptoasset Risks of
Banks and the Prudential Approach of the Basel
Committee

(Araştırma)

Emrah Karaarslan
245 – 264

Vizyoner Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Otel
İşletmelerinde Bir Araştırma

The Relationship Between Visionary Leadership
and Organizational Commitment: A Study in
Hotels

(Araştırma)

Melih Aydın – Abdullah Karaman
265 – 277

Dersim Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda
Osmanlı Devleti'ne Karşı Sergilediği Paradoksal
Tavır Üzerine Bir Değerlendirme

(Araştırma)

An Assessment on the Paradoxal Attitude of the
Dersim Tribes Against the Ottoman State in the
First World War

Erhan Taş
278 – 293

Bir Düşünce Tarihi Metodolojisi: Şerif Mardin'in
Bilgi Sosyolojisi Perspektifi Üzerine Bir
Değerlendirme

(Araştırma)

A Methodology of History of Thought: an
Evaluation on Şerif Mardin's Perspective of
Sociology of Knowledge

Ebuzer Karaaslan
294 – 308

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur'unda
Otobiyografik Açılımlar

(Araştırma)

Autobiographical Openings in Ahmet Hamdi
Tanpınar's Huzur

Saniye Köker
309 – 318

Şehrin Kayıp Belleği: Her Şeyin Müzesi

(Araştırma)

Lost Memory of the City: Museum of Everything

Emine Kef
319 – 327

Digitalisation Readiness of University Students in
Erasmus+: A Case Study of Turkey, Italy and
Spain

(Araştırma)

Erasmus+ Programında Üniversite Öğrencilerinin
Dijital Hazırlık Durumları: Türkiye, İtalya ve
İspanya Örneği

Ömer Kavrar – Seda Çankaya Kurnaz
328 – 341

5651 Sayılı İnternet Kanunu ve Toplumsal Algısı

(Araştırma)

The Internet Law No. 5651 and Its Social
Perception

Nurettin Güz – Esra Serdar Tekeli
342 – 362

Okul Öncesi Eğitime Devam Eden 5-6 Yaş
Çocukların Sosyal Becerilerinin Ailelerin Çocuk
Sevme Düzeyleri Açısından İncelenmesi

An Investigation of The Social Skills of 5-6 Years
Old Children Who Attend Preschool Education
According to the Levels of Parents' Liking of
Children

(Araştırma)

Cengiz Çelik – Cemal Akyol
363 – 369

1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Cumhuriyet'in
İlk Yıllarında Konya'nın Demografik Yapısı

Konya's Demographic Structure in the Early Years
of the Republic, According to the 1927 Census of
Population

(Araştırma)

Bektaş Kaya
370 – 387

Covid-19 Pandemi Sürecinde Kriz Liderliği:
Sistemik Tarama

Crisis Leadership During The Covid-19 Pandemic:
Systematic Review

(Derleme)

F. Nazlı Sayğan Yağız
388 – 401

Dergi Yazım Kuralları
402 – 404

Enerji Kaynaklarının Enerji Yoğunluğu Üzerindeki Etkileri: Enerji İthalatçısı Yükselen Ekonomilerden Kanıtlar

Mustafa NAIMOĞLU*
Bilal ÖZEL**

ÖZ

Enerji alanında dışa bağımlı ekonomiler için enerjinin daha yüksek verimlilikte veya daha düşük yoğunlukta kullanılması oldukça önem arz etmektedir. Enerji ithalatçısı yükselen ekonomilerde 1990 yılında 1 birim (koe) enerji başına 4.64 birim çıktı (GSYİH) elde edilirken 2018 yılına gelindiğinde bu değer 5.58 birime ulaştığı görülmüştür. Dolayısıyla bu ekonomiler enerji kaynaklarını 1990-2018 döneminde daha yüksek verimlilikte veya daha düşük yoğunlukta kullanarak daha fazla çıktı elde etmeyi başarmışlardır. Bu yüzden özellikle enerji alanında dışa bağımlı ekonomilerde söz konusu başarının sürdürülebilirliği için hangi enerji kaynağının enerji verimliliğini artırdığı veya enerji yoğunluğunu düşürdüğü sorusunun cevabı son derece önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı; 1990-2018 yılları arasında enerji ithalatçısı 16 yükselen ekonomi için enerji yoğunluğunu etkileyen faktörleri panel veri analizi yardımıyla araştırmaktır. Enerji yoğunluğuna ilişkin model, Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) ve Genelleştirilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincileriyle tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular, hidro ve elektrik kullanımının enerji yoğunluğunu azalttığını; kömür, petrol ve doğalgaz kullanımının ise enerji yoğunluğunu artırdığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Kaynakları, Enerji Yoğunluğu, Enerji İthalatçısı Yükselen Ekonomiler.

Effects of Energy Resources on Energy Intensity: Evidence from Emerging Energy Importing Economies

ABSTRACT

For economies dependent on foreign energy in the field of energy, it is very important to use energy with higher efficiency or lower intensity. While in 1990, 4.64 units of output (GDP) per 1 unit (Koe) of energy was achieved in energy-importing emerging economies, it was seen that this value reached 5.58 units in 2018. Therefore, these economies have succeeded in obtaining more output by using energy resources with higher efficiency or lower intensity in the 1990-2018 period. Therefore, the answer to the question of which energy source increases energy efficiency or decreases energy density is extremely important for the sustainability of the said success, especially in foreign-dependent economies in the field of energy. Therefore, this study aims to investigate the factors affecting energy intensity for 16 energy importing emerging economies between 1990-2018 with the help of panel data analysis. The model for energy intensity was estimated with Common Associated Effects Average Group (CCEMG) and Generalized Average Group (AMG) estimators. The findings show that the use of hydro and electricity reduces energy intensity; showed that the use of coal, oil, and natural gas increased the energy intensity.

Keywords: Energy Resources, Energy Intensity, Energy Importer Emerging Economies.

1. Giriş

Enerji yoğunluğunu azaltmak (tersine verimliliği artırmak), bireylerin genel kullanımları başta olmak üzere hemen her alanda yaşam kalitesini artırmak, üretim kalitesini ve miktarını etkilemeden kullanılan enerji miktarının azaltmak olarak tanımlanabilir. Enerjinin hayatın içerisindeki payı ve dolayısıyla maliyeti her geçen yıl arttığı için bu alanda yapılan ekonomik araştırmalar da giderek çoğalmaktadır.

Sürdürülebilir bir ekonomik büyüme hedefi açısından enerji bağımsızlığı çok önemli bir kavramdır. Mevcut kaynakların daha düşük yoğunlukta/daha verimli kullanılması, özellikle fosil yakıt kullanılarak üretilen ve depolanamayan elektrik gibi ürünlerde büyük önem arz etmektedir. Sadece gereksiz kullanımları önlemek değil; mevcut kaynakların daha verimli halde kullanılması da sürdürülebilir ekonomiye katkı sağlayacaktır.

Enerji yoğunluğu ve enerji verimliliği her ne kadar birbirlerine çok yakın kavramlar gibi görünse de; bunlar zıt yönde hareket etmektedirler. Örneğin bir bölge ya da ülke grubu için hesaplanan enerji yoğunluğu ne kadar düşükse, enerji verimliliği o kadar yüksek olacaktır. Bu hesaplama firmadan bireysel

* Dr. Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, mnaimoglu@bingol.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, bilalozel@bingol.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 21.03.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 14.02.2022

kullanıma kadar her alan için yapılabileceği gibi kavram olarak aynı sonucu ifade edecektir. Daha kısa bir ifade ile enerji verimliliği ile enerji yoğunluğu matematiksel anlamda ters orantılı olarak çalışmaktadır.

Dünya Bankası'ndan elde edilen verilerle tarafımızca yapılan hesaplamalara göre çalışmaya konu olan 16 enerji ithalatçısı yükselen ekonominin geneli için GSYİH 1990-2018 döneminde yaklaşık %381,20 oranında artış göstermiştir. Ayrıca Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'ndan alınan verilerle tarafımızca yapılan hesaplamalara göre çalışmaya konu olan 16 enerji ithalatçısı yükselen ekonominin geneli için toplam enerji kullanımı 1990-2018 döneminde yaklaşık %165,53 oranında artış göstermiştir. Dolayısıyla 1990 yılında 1 birim enerji ile 4.64 birim çıktı elde edilirken; 2018 yılına gelindiğinde 1 birim enerji ile 5.58 birim çıktı elde edilmiştir. Diğer taraftan IEA'dan alınan verilerle tarafımızca yapılan hesaplamalar, söz konusu dönemde bu 16 ekonomiye ait enerji ithalatının %364,32 oranında artış kaydettiğini göstermiştir. Bu durum elde edilen yüksek gelirin, ithal edilen enerjiye bağlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Yetersiz teknolojik altyapılarından ötürü, yakın zamanda yenilenebilir enerji kullanımından yeterince faydalanamayacakları düşünüldüğünde, ilerleyen dönemlerde de bu ekonomilerin enerji alanında dışa bağımlı kalacakları değerlendirilmektedir. Dolayısıyla özellikle bu ekonomiler için enerjinin; daha etkin, daha verimli, daha tasarruflu ve daha düşük yoğunlukta kullanımı hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle elde edilen bulguların önemli bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan da bazı yönleri itibariyle ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, üretimi düşürmeden enerji yoğunluğunu düşürmek zorunda olan enerji ithalatçısı yükselen ekonomilerin örneklem olarak seçilmesidir. İkincisi, modele dahil edilen değişken sayısının fazla olmasıdır. Üçüncüsü, kullanılan ekonometrik yöntemin güncel olmasıdır. Dördüncüsü, sonuçların güvenilirliğini artırmak için sağlamlık testi olarak başka bir tahmincinin kullanılmasıdır. Son olarak, elde edilen bulguların enerji yoğunluğu (tersine enerji verimliliği) alanında çok önemli veriler sunmasıdır.

Bu bölümü takip eden bölümde konuyla ilgili literatür araştırmasına yer verilmiştir. Sonra ekonometrik model tanıtılmakta kullanılan değişkenlerden bahsedilmektedir. Daha sonra elde edilen ampirik bulgular yorumlanmakta ve politika önerileriyle çalışma sonlandırılmaktadır.

2. Literatür

Literatürde enerji yoğunluğu/verimliliği üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Temelde çalışmalar kesin bir nicel ölçüsü belirlenemeyen verimliliği ölçmek yerine birtakım göstergeler ile verimliliği açıklamaya çalışmaktadır. Patteerson (1996, s. 373)'a göre çıktı üretiminde değişiklik olmadan aynı çıktı ile daha az enerji kullanmak verimliliğe işaret edecektir. Bunu basit bir formülasyon ile göstermiştir. Patterson'a göre bu formül üretim sonucunda elde edilen çıktının üretim aşamasında ihtiyaç duyulan enerji miktarına oranlanmasıdır.

Literatürdeki çalışmaların çoğunda enerji yoğunluğu ile enerji verimliliği kavramları bir arada kullanılmaktadır. Bu bağlamda enerji yoğunluğunun azalması, enerji verimliliğinin artması olarak değerlendirilmektedir (Bernstein vd., 2003).

Enerji yoğunluğu üzerine Çin için yapılan bir çalışmada Fisher-Vanden vd. (2004) 1996 yılından itibaren mutlak enerji kullanım seviyesinde bir gerilemenin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu gerilemeye rağmen enerji yoğunluğu 1970'lerin sonlarından itibaren sürekli olarak düşerken enerji kullanım seviyeleri ise 1996'dan itibaren azalma eğilimine devam etmiştir. Çalışmada bu azalmanın sebebi olarak kömür tüketiminin sanayide daha az tercih edilmesi olarak tespit edilmiştir. Çalışmaya esas teşkil eden yaklaşık 2500 orta ölçekli işletme ile panel analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda enerji fiyatlarındaki nisbi artışlarının Ar-Ge harcamaları ve endüstrideki temel değişimler ile Çin'deki azalan enerji yoğunluğunu açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Nadel vd. (2004) enerji etkinliği üzerine yaptıkları 11 farklı çalışmayı bir araya getirmişlerdir. Dönem olarak çalışmalarda 5 ile 20 yıl aralığında değişen periyotlar kullanılmıştır. Bu çalışmada ABD eyaletleri içerisinde fosil yakıtlar ile yapılan elektrik üretiminde yaklaşık %1,2'lik bir azalma ile %0,5'lik bir enerji verimliliği artışı olduğu sonucuna varmışlardır.

Pamir (2005) küresel ölçekteki enerji politikalarını araştırırken enerji fiyatlarında ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak enerji yoğunluğunun azaldığını ancak fosil kaynaklarda yeni rezervlerin

keşfedilmesi ve bu bolluktan dolayı fosil yakıt kullanımının artacağı ve buna bağlı olarak enerji yoğunluğunun artacağını ortaya koymuştur.

Asif ve Muneer (2007) yaptıkları çalışmada dünya üzerinde en çok enerji tüketen ilk yedi ülke arasında beş tanesini (dünya tüketiminin %49'una denk gelen) seçmişlerdir. Yapılan bu çalışmada incelenen beş ülkeden dördü, Çin, Hindistan, İngiltere ve ABD, net enerji ithalatçısıdır. Bu ülkelerin en önemli özelliği fosil yakıtlara bağımlı olmalarıdır. Fosil yakıtların üretimde kullanılmasının azalması ile bu ülkelerde enerji verimliliğinde bir artış yaşanmıştır. Yapılan tahminlere göre 2025 yılına kadar öncelikle Çin'in artan enerji talebinin karşılamak için fosil yakıtların kullanımının azaltılması ile enerji yoğunluğunun azalacağı ve enerji veriminin artacağı tespit edilmiştir.

Zamani (2007) İran için 1967-2003 yılları arasında kapsayan bir çalışma yapmıştır. VAR modeli ile yapılan çalışmada toplam enerji tüketimi ve GSYİH arasında bir nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca petrol tüketimi ile GSYİH arasında uzun dönem çift yönlü bir ilişki keşfedilmiştir. Mevcut enerji tüketim politikalarının fosil yakıtlar ile devam etmesi başka bir ifade ile değişmemesi durumunda ancak uzun vadede büyümenin yavaşlayacağından enerji yoğunluğu artacak ve enerji verimliliği azalacaktır.

Aynı yıl yapılan bir diğer çalışmada; Chien ve Hu (2007) 2001 ve 2002 yıllarında 45 ekonomi için teknik verimliliği ve makro ekonomik etkileri analiz edebilmek için veri zarflama yöntemi kullanmışlardır. Analiz sonuçları; toplam enerji arzı içinde fosil yakıtların yerine yenilenebilir enerjinin payının artırılmasının, teknik verimliliği önemli ölçüde artıracığını göstermiştir. Yani yenilenebilir enerjinin teknik verimliliği artırdığını tespit etmişlerdir. Söz konusu ülkeler içerisinde petrol yerine yeşil enerji ürünlerinden sağlanan enerji verimliliğinde ilk üç sırayı Venezüella, İzlanda ve Hollanda almıştır.

Zhang vd. (2011) 1980–2005 dönemi için 23 gelişmekte olan ülkeden oluşan bir örnekleme enerji verimliliğini analiz etmiştir. Botsvana, Meksika ve Panama en iyi performansı gösterirken, Kenya, Filipin, Sri Lanka ve Suriye tüm dönem boyunca enerji verimliliğinde en kötü performansı sergilemiştir. Sürekli olarak artış yaşayan tek ülke ise Çin olmuştur. Yenilenebilir enerjiye dönerek fosil yakıtları terk etme oranının son dönem içerisinde %10 dan %15'e yükselmesinin çıkarılan kanunlar ile teminat altına alınması, enerji verimliliğinde sürekli bir artışın yaşanmasının temelini oluşturmuştur.

Valenzuela ve Qi (2012) Meksika ve Çin ekonomilerini yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüşüm politikaları açısından ele almışlardır. Aynı enerji verimlilik seviyelerine gelmelerine rağmen Meksika tüketimi etkileyen çözümlere odaklanmış iken Çin ise üretimi etkileyen sonuçlara göre hareket etmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre her iki ülke bir taraftan fosil yakıt tüketiminin beraberinde getirdiği enerji verimsizliğinin olumsuz etkilerinden kurtulmaya çalışırken diğer taraftan da yapısal anlamda farklı sonuçlar için politika geliştirmeye devam etmektedirler.

Pao ve Fu (2013) 1980 ile 2010 yılları arasında hidroelektrik dışındaki yenilenebilir enerji tüketimini incelemişlerdir. VAR modeline dayanan analiz ile GSYİH ve yenilenebilir enerji arasında bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Bu uzun dönemli ilişki, toplam yenilenebilir enerji tüketimindeki %1'lik bir artışın reel GSYH'yi %0,20 artırdığını göstermektedir. 30 yıllık dönem içerisinde kömür ve doğalgaz yerine kullanılmaya başlanan yenilenebilir enerji ile enerji verimliliğinde %3.28'lik bir artış sağlanmıştır.

Bildirici ve Bakırtaş (2014) BRICTS ülkelerinde kömür, doğal gaz ve petrol tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 1980–2011 dönemi için ARDL yöntemi kullanılarak incelemişlerdir. Brezilya, Rusya ve Türkiye'de doğalgaz tüketiminin zamanla artmaya devam edeceğini bu durumun diğer fosil yakıt endüstrilerini etkiyeceğini belirtmişlerdir. Çalışma sonucuna göre bu ülkelerde doğalgaz tüketimi, enerji yoğunluğunda bir azalışa ve enerji verimliliğinde artışa yol açmaktadır.

Balitskiy vd. (2016) çalışmalarında; 1997 ve 2011 yılları arasında 26 Euro bölgesi ekonomisi üzerine panel zaman serisi analizi yapmışlardır. Brüt sermaye stoku ve toplam emek değişkenlerini kullanarak oluşturdukları model ile yapılan analiz sonucunda ekonomik kalkınma, doğal gaz tüketimi, emek ve sermaye arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre; GSYİH'nin %1 artması doğal gaz tüketiminin %0,13 artmasına neden olurken; doğal gaz tüketimindeki %1 artış ise GSYİH'nin %0,02 azalmasına yol açmaktadır.

Groot vd. (2017) 1990-2014 dönemine ait veriler doğrultusunda Avrupa Birliği ülkelerinde doğalgaz ve kömür kullanımının enerji verimliliği üzerinde etkilerini doğrusal regresyon analizi yoluyla incelemişlerdir. Enerji verimliliği açısından yenilenebilir enerji kaynaklı elektrik üretimi payının, fosil yakıtlı elektrik

santrallerine göre ortalama 125 ila 250 saat arası daha verimli çalıştığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla fosil yakıtların terk edilmesi sonucu santrallerin çalışma performanslarına bağlı olarak enerji yoğunluğunda bir azalma meydana geleceği ve enerji verimliliğinin aynı oranda artacağı belirtilmiştir.

Garret-Peltier (2017) yaptığı çalışmada fosil yakıt temelli enerji üretimi konusunu enerji verimliliği ve istihdam açısından incelemiştir. Bu çalışma ile fosil yakıt temelli enerji üretiminde daha fazla ihtiyaç duyulan işgücünün, yeşil enerjiye geçişi ile birlikte oluşacak istihdam kaybının farklı alanlarda olumlu bir etkiye sahip olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda fosil yakıt temelli üretimin alternatif enerji kaynaklarına kaydırılması durumunda her 1 milyon dolar yatırım bedelinin fosil yakıt istihdamına ek olarak beş kişi daha fazla istihdam yaratarak ekonomiye olumlu bir etkisinin olacağı tespit edilmiştir. Söz konusu artış ile enerji yoğunluğunun azalacağı ve enerji verimliliğinin de artacağı ifade edilmiştir.

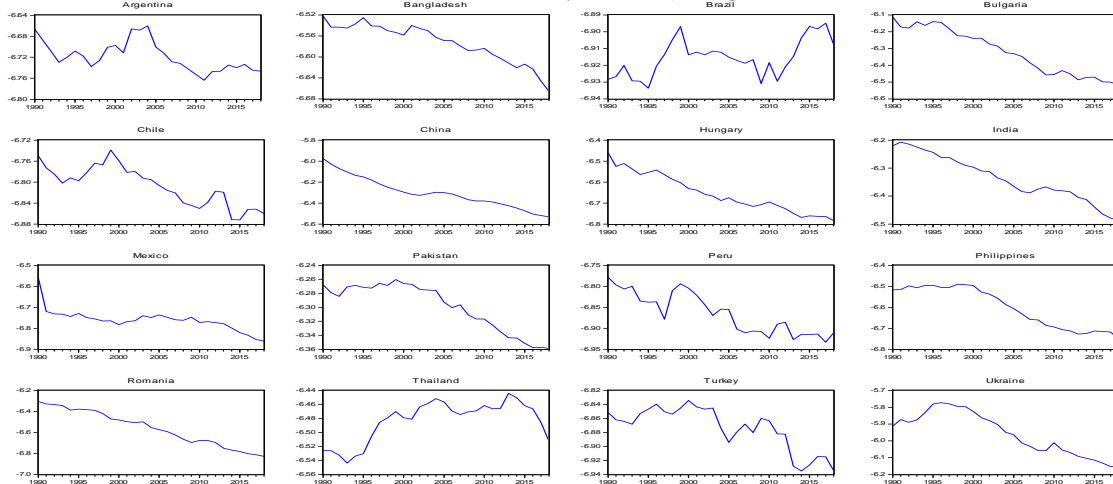
Antonietti ve Fontini (2019) 1980-2013 dönemine ait verilerden hareketle enerji yoğunluğu ve enerji fiyatı arasındaki ilişkiyi 120 ülke için panel veri analizi yardımıyla incelemiştir. Analiz sonucunda petrol fiyatlarında artışa yol açabilecek bir politika değişikliğinin sınırlı dahi olsa petrol kullanımını azaltarak enerji verimliliğinde bir artışa yol açacağını tespit etmişlerdir.

Paraschiv vd. (2020) yaptıkları çalışmada yenilenebilir enerji kaynaklarının bina sektörüne uyarlanmasını başka bir ifade ile güneş enerjili hava ısıtma sistemini analiz etmişlerdir. 2005 ve 2019 yılları arasında kapsayan analiz sonucunda 12 yıl 6 ay içerisinde ortalama olarak sistemin kendisini amorti ettiği ve ekonomik olarak avantaj taşıdığı sonucuna ulaşmışlardır. Atmosfere salınan, emisyon olmayan ve tamamen çevre dostu bu sistem ile sağlanacak enerji verimliliğinin konut ısıtması için kullanılan sistemler için büyük bir alternatif olarak görülmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

3. Veri, Ekonometrik Model ve Yöntem

Çalışmadaki bağımlı değişken olan enerji yoğunluğu 1 birim çıktı (GSYH) başına kullanılan minimum enerji (ktoe) miktarını ifade etmektedir. Grafik 1, ilgili dönemde çalışmada kullanılan enerji alanında dışa bağımlı 16 yükselen ekonomi için enerji yoğunluk grafiklerini göstermektedir¹. Bu grafiklere dikkat edilirse genel olarak enerji yoğunluklarının azalış kaydettiği görülmektedir. Ancak bazı ekonomiler yüksek dalgalanmalara sahiptir. Bu durum enerji yoğunluğunun enerji kaynaklarına ve diğer faktörlere karşı çok duyarlı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Grafik 1. Ekonomilere Ait Bireysel Enerji Yoğunluk Grafikleri

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), www.iea.org

¹ IMF'nin 2015 yılında yayınlanan dünya ekonomik raporunda Arjantin, Bangladeş, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Çin, Kolombiya, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, Ukrayna ve Venezüella şeklindeki 23 ülke Yükselen Ekonomi olarak sınıflandırılmıştır (IMF; WEO, 2015: 124). Bu ekonomiler arasında Arjantin, Bangladeş, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Çin, Macaristan, Hindistan, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Romanya, Tayland, Türkiye ve Ukrayna ülkeleri enerji ithal eden ülkelerdir.

Bu bölümde enerji yoğunluğu ile enerji yoğunluğunu etkileyen faktörler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı sınanmıştır. İlk olarak birim kök testi için yatay kesit bağımlılığı araştırılmış sonra değişkenler için durağanlık testi yapılmıştır. Daha sonra eş bütünleşme ilişkisi araştırmak için modelde yatay kesit bağımlılığı ve eğim parametrelerinin heterojen olup olmadığı araştırılmıştır. Son olarak sonra Durbin-Hausman testi yapılarak eşbütünleşme ilişkisi test edilmiş olup uzun dönem katsayıları için CCEMG ve AMG tahmincileri kullanılmıştır.

3.1. Veri Seti

Modelde kullanılacak olan değişkenlerin tanımı, tanımlayıcı istatistikleri, veri kaynakları ve değişkenlere ait özet bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde oynaklığın en fazla olduğu seri doğalgaz (NTR), en az olan ise enerji yoğunluğu (EI) dir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler, Tanımlamalar ve Kaynaklar

Değişken	Tanımı	Kaynak	NT	Ort.	Std. Ht.	Min.	Max.
EI	Log (Toplam Enerji kullanımı (ktoe)/GSYİH (2010 temel yılı US\$))	Toplam Enerji Arzı: Uluslararası Enerji Ajansı GSYİH: Dünya Bankası	464	-6.564	0.272	-6.935	-5.773
COA	Log (Kömür kullanımı (ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	464	3.924	0.876	1.462	6.307
OIL	Log (Petrol kullanımı (ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	464	4.345	0.541	3.228	5.785
NTR	Log (Doğalgaz kullanımı (ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	464	3.963	1.147	-6.000	5.362
HDR	Log (Hidro kullanımı (ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	464	3.124	0.831	1.114	5.013
ELEC	Brüt elektrik kullanımıdır. Ayrıca hidro istasyonlardaki üretim, pompalı depolama tesislerindeki kullanımda dâhildir (ktoe)	Uluslararası Enerji Ajansı	464	3.977	0.557	2.823	5.790
LOS	Log (Enerji dağıtım, iletimi ve taşınmasında yaşanan enerji kayıpları (ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	464	3.454	0.553	2.434	4.792

Not: Bütün değişkenler için ilgili dönem 1990-2018 yılları arasındadır.

Serilere ait değişkenler arasındaki basit ilişkinin derecesini ve yönü hakkında bilgi edinmek için basit korelasyon katsayıları hesaplanmış ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Basit Pearson Korelasyon Katsayıları

	EI	COA	OIL	NTR	HDR	ELEC	LOS
EI	1						
COA	0.395 (0.000)***	1					
OIL	0.034 (0.466)	0.765 (0.000)***	1				
NTR	0.123 (0.008)***	0.323 (0.000)***	0.327 (0.000)***	1			
HDR	-0.092 (0.049)**	0.577 (0.000)***	0.792 (0.000)***	0.215 (0.000)***	1		
ELEC	0.181 (0.000)***	0.675 (0.000)***	0.632 (0.000)***	0.438 (0.000)***	0.753 (0.000)***	1	
LOS	0.314 (0.000)***	0.611 (0.000)***	0.653 (0.000)***	0.465 (0.000)***	0.707 (0.000)***	0.637 (0.000)***	1

Not: Gözlem sayısı NT=464 olup, ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Korelasyon katsayısı -1 ve 1 arasında olan bir değer alır ve bu değerın mutlak değeri olarak 1’e yakın olması değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğunu gösterirken; 0’a yakın olması zayıf bir ilişkinin olmasını ifade etmektedir (Beaumont, 2012, s. 8). Hidro kaynağı hariç bütün değişkenler enerji yoğunluğu ile pozitif bir ilişkiye sahiptir. Yalnız petrol kullanımı istatistiksel olarak anlamsızdır. Genel olarak değişkenler ile yoğunluk arasında düşük bir ilişki vardır. Ancak düşük korelasyonun bulunması normal olmakla birlikte kurulacak modelin açıklayıcı gücünü artırmada avantaj sağlayacaktır.

3.2. Ekonometrik Model ve Yöntem

Enerji yoğunluğunun birincil belirleyicileri enerji tüketimi ve GSYİH'dir. Enerji tüketimi ise üretilen enerjiyle paraleldir. Yani üretilen enerji tüketilmektedir. Bunun için enerji üretimi sırasında kullanılan enerji kaynakları enerji üretiminin birincil belirleyicileri olmaktadır. Dolayısıyla enerji yoğunluğunun dolaylı olarak birincil belirleyicileri arasında enerji kaynakları bulunmaktadır. Enerji kaynaklarının enerji yoğunluğu üzerindeki etkisini belirlemek için hazırlanan model şu şekildedir:

$$EI_{it} = \beta_0 + \beta_1 COA_{it} + \beta_2 OIL_{it} + \beta_3 NTR_{it} + \beta_4 HDR_{it} + \beta_5 ELEC_{it} + \beta_6 LOS_{it} + u_{it}$$

Analize geçmeden önce serilerin birim kök içerip içermediği araştırılacaktır. Bunun için öncelikle değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı (birimler arası korelasyon) sınanacaktır. Birimler arası korelasyonun bulunması halinde 2. Nesil birim kök testleri kullanılması gerekirken; bulunmaması durumunda ise 1. Nesil birim kök testleri kullanılacaktır.

3.2.1. Değişkenler İçin Yatay Kesit Bağımlılığı

Son dönemlerde panel veri seti modelleri analiz edilirken serilerin durağanlığı yapılmadan önce serilerin birimler arası korelasyona sahip olup olmadığı araştırılmaktadır. Çünkü birimler arası korelasyona bakılması gözlemlenemeyen ortak etkilerin incelenmesini ve kullanılacak tahmin yönteminin belirlenmesini ve dolayısıyla elde edilecek katsayıların ve standart hataların güvenilirliğini belirleyecektir. İktisadi olarak ise bir ülkede ortaya çıkan makroekonomik bir şokun diğer ülkeleri de etkileyip etkilemediğine karar vermek için yatay kesit bağımlılığı testlerinden faydalanılmaktadır. Bu yüzden yöntem olarak öncelikle kesitler arası korelasyon testleri yapılarak kullanılacak olan durağanlık testleri ve tahminlere karar verilecektir.

Literatürde panel tahmin yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalara dikkat edilirse, yatay kesit bağımlılığını sınamak için ve $T > N$ birim şeklinde verilerde Breusch-Pagan (1980) CDLM1 testi, Pesaran (2004) CDLM2 ve T ve N ' nin yeterince büyük olduğu durumlarda ise CDLM-Adj (Pesaran vd., 2008) testlerine başvurulmaktadır (Hepaktan & Çınar, 2011, s. 142). Bu bölümde değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı CDLM1 (Breusch-Pagan, 1980), CDLM2 (Pesaran, 2004) ve CDLM-Adj (Pesaran vd., 2008) testleri ile sınanacaktır. Bu testlere ait temel hipotez $cov(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) = 0$ Hata terimleri birimlere göre eş zamanlı korelasyonlu değildir şeklindedir. Birimlere ait yatay kesit bağımlılığı sonuçları Tablo 3' de verilmiştir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişken	CDLM1		CDLM2		CDLM-adj	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
EI	1953.872***	0.0000	118.376***	0.0000	29.962***	0.0000
COA	2015.756***	0.0000	122.371***	0.0000	12.131***	0.0000
OIL	1726.357***	0.0000	103.690***	0.0000	10.472***	0.0000
NTR	2275.804***	0.0000	139.157***	0.0000	16.084***	0.0000
HDR	1032.381***	0.0000	58.894***	0.0000	25.647***	0.0000
ELEC	2395.413***	0.0000	146.877***	0.0000	31.632***	0.0000
LOS	1998.665***	0.0000	121.267***	0.0000	13.706***	0.0000

Not: *(%10), **(%5), ***(%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 3 incelendiğinde değişkenler için yatay kesit bağımlılığı testlerinden CDLM1, CDLM2 ve CDLM-Adj testlerine göre bütün seriler "sabitli" ile "sabitli ve trendli" modellerin hepsinde %1 önem seviyesi için birimler arası korelasyona sahiptir. Dolayısıyla tüm değişkenler için 2. Nesil birim kök testleri kullanılacaktır.

3.2.2. Değişkenlerin Durağanlık Testi

Panel veri analizlerinde serilerin durağanlığının araştırılmadan analiz edilmesi sahte regresyona sebep olabilmektedir. Bu yüzden serilerin durağanlığı ve hangi durağanlık testlerinin seçileceği önem kazanmaktadır. Değişkenler için ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS (Cross-sectionally augmented IPS) ve Bai ve Ng (2010) tarafından geliştirilen PANIC (Panel Analysis

of Nonstationarity in Idiosyncratic and Common components) durağanlık testleri kullanılacaktır. Serilere ait durağanlık test sonuçları Tablo 4' de sunulmaktadır.

Tablo 4. Birim Kök Testi Sonuçları

Düzye	P _a		P _b		P _{MSB}		CIPS	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
EI	-0.913	-2.055**	-0.769	-1.964**	-0.721	-1.261	-2.174*	-2.600
COA	1.644	0.982	2.382	1.183	3.428	1.418	-2.302**	-2.655*
OIL	2.134	-0.506	1.856	-0.478	-0.420	-0.388	-2.104	-2.736**
NTR	0.497	1.110	0.606	1.359	1.185	1.648	-2.621***	-2.203
HDR	1.178	-6.990***	1.253	-4.157***	0.670	-2.032**	-3.307***	-3.545***
ELEC	-6.548***	-0.957	-3.758***	-0.852	-1.948**	-0.710	-2.111*	-2.147
LOS	2.081	0.993	3.170	1.161	4.603	1.352	-2.133*	-2.735**
Birinci Fark	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
EI	-3.658***	-2.899***	-2.509***	-2.226**	-1.318*	-1.366*	-4.758***	-4.808***
COA	-3.004***	-5.567***	-1.993**	-3.391***	-1.156	-1.634*	-5.063***	-5.228***
OIL	-4.679***	-5.745***	-2.878***	-3.792***	-1.535*	-1.901**	-4.825***	-4.866***
NTR	-2.296**	-2.122**	-1.646**	-1.588*	-0.867	-0.980	-4.528***	-4.758***
HDR	-28.133***	-14.764***	-6.864***	-7.104***	-1.570*	-2.341***	-5.667***	-5.660***
ELEC	-6.661***	7.943***	-3.731***	-4.929***	-2.054**	-2.338***	-4.010***	-4.465***
LOS	-11.141***	-12.216***	-4.536***	-5.805***	-1.727**	-1.847**	-5.054***	-5.310***

Not: * (%10), **(%5), *** (%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir. CIPS testi sabitli model için istatistik değerleri %1 için -2.380, %5 için -2.220 ve %10 için -2.110, sabitli ve trendli modeller için istatistik değerleri %1 için -2.880, %5 için -2.720 ve %10 için -2.630' dir.

Tablo 4 incelendiğinde EI, CIPS testine göre sabitli, Pa ve Pb testlerine göre sabitli ve trendli modellerde, COA CIPS testine göre sabitli ve sabitli ve trendli modellerde, OIL CIPS testine göre sabitli ve trendli modelde, NTR, CIPS testine göre sabitli modelde, HDR CIPS testine göre sabitli modelde Pa, Pb, PMSB ve CIPS testlerine göre sabitli ve trendli modellerde, ELEC Pa, Pb, PMSB ve CIPS testlerine göre sabitli modellerde ve LOS ise CIPS testine göre sabitli ve sabitli ve trendli modellerde düzey değerlerinde durağandır. Dolayısıyla HDR ve ELEC düzeyde, diğer değişkenler ise farkı alındıktan sonra durağan hale gelmektedir.

3.2.3. Model İçin Yatay Kesit Bağımlılığı ve Eğim Parametrelerinde Homojenlik Testleri

Panel tahmin yöntemlerinin avantajlarından birisi eğim parametrelerinin homojenlik varsayımı altında birim ve zaman boyutundan gelen bilgileri havuzlandırmasıdır. Pesaran vd. (1996) birim boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumda Hausman (1978) tipi testini önermiştir. Bu test eğim parametrelerinin homojenlik ve heterojenlik durumuna göre sabit etkiler tahmincisi ve ortalama grup tahmincilerini kıyaslamaktadır. Bunun tersine zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğu durumlarda ise Swamy (1970) Havuzlanmış En Küçük Kareler (POLS) sonuçlarından elde edilen birimlere ait katsayıları kullanarak kendi Swamy testini önermiştir. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) model hatalarının her durumda normal dağılım göstermezse bile elde edilen istatistik değerlerinin normal dağılım gösterdiği

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (10)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{\frac{N(T+1)}{T-k-1}} \left(\frac{N^{-1}S - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (11)$$

şeklinde test geliştirmişlerdir. Bu testi geliştirirken ve aynı zamanda formülde de bulunan \tilde{S} , Swamy test istatistiğini modifiye etmişlerdir.

Ayrıca modelde yatay kesit bağımlılık sınanacaktır. Eğer modelde yatay kesit bağımlılığı yoksa 1. Nesil eşbütünlük testleri, var ise 2. Nesil eşbütünlük testleri kullanılacaktır. Ayrıca kullanılacak tahmin

yönteminin özelliğini belirleyecek olan eğim parametrelerinin homojenliği veya heterojenliği her bir model için test edilmiş ve Tablo 5’ de gösterilmiştir.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Eğim Parametrelerinde Homojenlik Test Sonuçları

Yatay Kesit Bağımlılık Testleri			Homojenlik Testleri	
CD _{LM1}	CD _{LM2}	CD _{LM-adj}	$\tilde{\Delta}$	$\tilde{\Delta}_{adj}$
398.535***	11.524***	3.663***	21.811***	23.975***
0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Not: *(%10), **(%5), ***(%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 5’ e dikkat edilirse modelde hem yatay kesit bağımlılığı hem de eğim parametrelerinin heterojen olduğu görülmektedir. Bundan sonraki adımlarda bu durumlar dikkate alınarak tahminler yapılacaktır.

3.2.4. Eşbütünleşme Testi

Zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğu panellere makro paneller denilmektedir. Bu paneller uzun dönem ilişkisine sahip olabilmektedir. Dolayısıyla veri seti makro panellere uygun olan bu bölümde model içerisinde yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için ikinci nesil panel eşbütünleşme testlerinden Durbin-Hausman eşbütünleşme testi kullanılacaktır. Westerlund (2008)’un geliştirdiği bu test, modelde kalıntılar üzerinden faktör ayrıştırması yaparak yatay kesit bağımlılığının bulunduğu durumda eşbütünleşme ilişkisini araştırmaktadır. Ayrıca test, bağımlı değişkenin I(1), açıklayıcı değişkenlerin ise eşbütünleşme derecesinin önemli olmadığı durumda eşbütünleşme ilişkisini araştırabilmektedir. Durbin-Hausman eşbütünleşme testinin genel denklemi

$$y_{it} = \beta_i x_{it} + \alpha'_i \delta_t + u_{it}, \quad x_{it} = \gamma_i x_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

şekindedir (Sahabi, 2019, s. 81). Denklemdaki δ_t deterministik terimleri ifade etmektedir. Eğer $\delta_t = (1)$ ise model sabitli $\delta_t = (1, t)$ iken model sabitli ve trendli halini almaktadır. Açıklayıcı değişken için ise Dickey-Fuller (DF) fonksiyonunda $\gamma_i = 1(x_{it} \sim I(1))$ şeklinde bir gereklilik şartı yoktur. Durbin-Hausman eşbütünleşme testi için Ho hipotezi *Eşbütünleşme İlişkisi Yok* şeklindedir. Bu hipotez testlerinin test edilmesi için Choi (1994) tarafından elde edilen test istatistikleri kullanılmaktadır. Durbin-Hausman test istatistiği ise

$$DHg = \sum_{i=1}^N \hat{S}_i (\hat{\rho}_{i,OLS} - \hat{\rho}_{i,IV})^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (13)$$

$$DHP = \hat{S}_N (\widehat{\rho}_{OLS} - \hat{\rho}_{IV})^2 \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (14)$$

şeklinde hesaplanmaktadır (Altıntaş & Mercan, 2015, s. 368). Burada DHP, modelin eğim parametrelerinin homojen olduğu için panel istatistiğini verirken DHg ise eğim parametrelerinin heterojen olduğu durumda grup istatistiğini vermektedir. Dolayısıyla modelde uzun dönem ilişki olup olmadığını araştırmak için eşbütünleşme testi yapılacaktır. Modelde yatay kesit bağımlılığının bulunması ve eğim parametrelerinin heterojenliği ayrıca bağımlı değişkenin birinci farkta açıklayıcı değişkenlerin ise farklı düzeylerde durağan olması dikkate alındığında 2. Nesil eşbütünleşme testlerinden Durbin-Hausman (Westerlund, 2008) testi kullanılacaktır. Durbin-Hausman eşbütünleşme test sonuçları Tablo 6’ da gösterilmiştir.

Tablo 6. Durbin-Hausman Eşbütünleşme Test Sonuçları

DH _G		DH _P	
Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitli	Sabit ve Trendli
451.91***	11.722***	2.422***	-3.112
0.000	0.000	0.000	0.999

Not: *(%10), **(%5), ***(%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Durbin - Hausman eşbütünlük testi hem grup (DH_G) hem de panel (DH_P) istatistik sonuçlarını vermektedir. Eğer eğim parametreleri homojen ise DH_P panel istatistiği, heterojen ise DH_G grup istatistiği kullanılacaktır. Tablo 5' e dikkat edilirse eğim parametrelerinin heterojen olduğu görülmektedir. Dolayısıyla grup istatistiği olan DH_G değeri kullanılacaktır. Ayrıca Tablo 6' ya bakılırsa eşbütünlük ilişkisinin var olduğu görülmektedir. Dolayısıyla enerji yoğunluğu ile açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu sonucu elde edilmektedir. Bu yüzden bundan sonraki adımda enerji yoğunluğu ile açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli ilişki araştırılacaktır.

Bu bulgular doğrultusunda, enerji yoğunluğu ile açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönem katsayılarının tahmini CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group estimator, heterojen eğim tahmini ve T>N için uygun) tahmin yöntemi ile araştırılmıştır. CCEMG tahmin sonuçlarının güvenilirliğini artırmak için AMG (Augmented Mean Group estimator, heterojen eğim tahmini ve kesit bağımlılık durumunda uygun) ikinci tahmin yöntemi olarak kullanılmıştır. Hem CCEMG hem de AMG tahmin yöntemleri hem modeller arasında yatay kesit bağımlılığının bulunduğu hem de eğim parametrelerinin heterojen olduğu durumda kullanılabilirlerdir.

3.2.5. Model Tahmin Tekniği

Eşbütünlük testinden sonra enerji yoğunluğu ile açıklayıcı değişkenler arasındaki uzun dönem katsayılarının tahmini Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group estimator, heterojen eğim tahmini ve T>N için uygun) tahmin yöntemi ile araştırılmıştır. CCEMG tahmin sonuçlarının güvenilirliğini artırmak için ise Eberhardt ve Bond (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincileri kullanılacaktır. AMG (Augmented Mean Group estimator, heterojen eğim tahmini ve kesit bağımlılık durumunda uygun) ikinci tahmin yöntemi olarak kullanılmıştır.

Pesaran CCEMG'yi

$$y_{it} = \alpha_i d_t + \beta_{ki} x_{kit} + u_{it} \quad , \quad u_{it} = \gamma_{im} H_{tm} + \varepsilon_{it} \quad (15)$$

şeklindeki genel panel denklemini genişletip N tane grup regresyonu yaparak elde etmiştir. Her bir kesit için

$$y_{it} = \alpha_i d_t + \beta_{ki} x_{kit} + \theta_{1i} \bar{y}_t + \theta_{2i} \bar{x}_{kt} + u_{it} \quad (16)$$

şeklinde model tahmin edilir. Pesaran bu denklemde hatalar arasındaki ilişkiye sebep olan ve H_t ortak gözlemlenemeyen faktörler yerine bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin yatay kesitleri ile genişletmiş ve heterojenlik altında her bir eğim parametresi için

$$\beta_i = \beta + v_i \quad (17)$$

şeklinde rassal sürecin bulunduğunu varsaymaktadır. Ortalama etki ise bu katsayıları N'ye bölerek, yani aritmetik ortalaması alınarak

$$\hat{\beta}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_i^N \hat{\beta}_i \quad (18)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Benzer şekilde Eberhardt & Bond (2009) ve Eberhardt & Teal (2010) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincilerinde yatay kesit ortalamalarını dikkate almaktadır. Bunu ise gözlemlenemeyen ortak faktörleri dikkate alarak değişkenlerin yatay kesit ortalamaları yerine AMG ortak dinamik etkileri dâhil ederek yapmaktadır. AMG de öncelikle kukla değişkenleri modele dâhil ederek

$$\Delta y_{it} = \beta \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_i \Delta D_t + u_{it} \quad (19)$$

şeklinde farklı alınmış POLS tahmini yapılmaktadır. Sonra ortak dinamik süreç ($\hat{c}_t \equiv \hat{u}_t^*$) bağımlı değişkenden çıkarılarak veya eklenerek her kesit için

$$y_{it} - \hat{u}_t^* = a_i + \beta_i x_{it} + u_{it} d_i x_{it} \quad (20)$$

$$y_{it} = a_i + \beta_i x_{it} + d_i \hat{u}_t^* + u_{it} \quad (21)$$

şeklinde tahmin yapılır. Son olarak tahmin edilen modelde eğim parametreleri

$$\hat{\beta}_{AMG} = N^{-1} \sum_i^N \hat{\beta}_i \quad (22)$$

şeklinde N'ye bölünerek aritmetik ortalaması alınır.

CCEMG ve AMG tahmincilerine ait sonuçlar Tablo 7' de görülmektedir.

Tablo 7. CCEMG-AMG Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Değişken	CCEMG			AMG		
	Katsayı	Std. Ht.	Olasılık	Katsayı	Std. Ht.	Olasılık
COA	0.106**	0.052	0.043	0.148*	0.083	0.074
OIL	0.133***	0.049	0.007	0.078*	0.046	0.088
NTR	0.185***	0.064	0.004	0.226***	0.077	0.003
HDR	-0.041**	0.019	0.030	-0.073***	0.025	0.004
ELEC	-0.356**	0.165	0.031	-0.422***	0.141	0.003
LOS	-0.030	0.053	0.571	-0.003	0.030	0.925
Sabit	-0.238	1.473	0.871	-6.464***	0.337	0.000
Wald ist	55.960***			67.600***		
RMSE	0.0088			0.0123		

Not: *(%10), **(%5), *** (%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir. RMSE(Root Mean Square Error) ortalama regresyon hata karelerinin ortalamasının karekökünü, Wald_{ist} kurulan modelin genel olarak anlamlılığını ifade etmektedir. Tahminci katsayılarının altındaki değerler standart sapma değerleridir.

Tablo 7' de CCEMG ve AMG tahmin sonuçları yer almaktadır. Sonuçlar genel olarak bütün değişkenler için hem işaret hem de büyüklük olarak birbirine benzer sonuçlar vermiştir. Hem CCEMG hem de AMG sonuçları göz önüne alındığında kömür, petrol ve doğalgaz şeklindeki fosil yakıt kullanımı enerji yoğunluğunu artırıcı etkiye sahipken hidro, elektrik tüketimi ve enerjide yaşanan kayıplar ise azaltıcı etkiye sahiptir. Hem CCEMG hem de AMG için enerji yoğunluğunu/verimliliğini en fazla olumlu/olumsuz etkileyen doğalgaz kullanımı iken en fazla olumsuz/olumlu etkileyen elektrik kullanımı olmuştur. Katsayılar olarak bakıldığında CCEMG/AMG için doğalgaz tüketiminde meydana gelen %1' lik bir artış enerji yoğunluğunu yaklaşık olarak %0.19/ %23 olarak artırırken en fazla olumsuz etkileyen elektrik tüketiminde meydana gelen %1' lik bir artış enerji yoğunluğunu yaklaşık olarak %0.36 /%0.42 oranında azaltmaktadır.

Diğer taraftan tüm değişkenler göz önünde bulundurulduğunda elde edilen sonuçlar teorik beklentiye uygun olarak elde edilmiştir. Kömür, Petrol ve doğalgaz kullanımının artması enerji yoğunluğunu artırmaktadır. Çünkü enerji ithalatçısı ekonomilerde daha fazla fosil yakıt kullanımı daha fazla maliyet, daha fazla döviz ihtiyacı, daha fazla cari açık ve daha fazla kırılgan bir ekonomiyi beraberinde getirmektedir. Enerji fiyatlarında yaşanan oynaklıkla beraber fosil yakıt kullanımında artan talep enerji alanında dışa bağımlı olan bu ekonomiler için büyümeyi frenlemekte veya üretimi kısmaktadır. Diğer yandan yenilenebilir enerji kullanımı enerjide dışa bağımlılığı azaltmakta ve enerji verimliliğini olumlu etkileyerek enerji yoğunluğunun azalmasına neden olmaktadır. Bu ekonomilerde hidro kaynağının enerji yoğunluğunu azaltması elektrik üretiminde hidro payının artmasına neden olmakta bu durum ise ekonomik büyümeye olumlu yansiyarak enerji yoğunluğunun birincil belirleyicisi olan GSYİH' a olumlu yansiyarak enerji yoğunluğunun azalmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan artan enerji kayıpları herhangi bir üretime dönüşmeyerek daha fazla enerji talebine, daha fazla enerji maliyetine, daha fazla döviz ihtiyacına ve daha fazla enerjide dışa bağımlı hale getirmektedir. Ayrıca artan enerji kayıplarının enerji alanında yetersiz

teknolojik seviyeye sahip olduğunu gösterdiği için üretimde en fazla maliyet getiren enerji alanına olumsuz yansiyarak üretimi kısmaktadır. Bu durum daha fazla enerji kullanımına ve daha az GSYİH elde edilmesine neden olacağı değerlendirilmektedir.

4. Sonuç

Enerji insanlığın hayatta kalabilmek için birçok çeşidini kullandığı temel bir ihtiyaçtır. Bu bakımdan iktisadi anlamda zorunlu mal olarak kabul edilebilir. Ancak tarihsel süreçte sanayi devrimi sonrası artan makineleşme sürecinde daha önce hiç olmadığı kadar insan hayatına etki etmeye başlamış ve üretimden tüketime hayatın her alanında büyük bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Bu önem bireylerde olduğu kadar ülke ekonomileri açısından da büyük bir önem taşımaktadır.

Günümüzde ülkelerin gelişmişlik seviyelerinde dahi bireysel enerji kullanımı gibi verilerin kullandığını ve enerjiye sahip olmanın ve onu kullanabilmenin ne denli önemli olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda sürdürülebilir bir gelecek açısından yeni enerji kaynaklarının hayatımıza kazandırılması kadar mevcut kaynakların verimli bir şekilde değerlendirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Enerji ihtiyaçlarında büyük oranda dışa bağımlı olan yükselen ekonomiler açısından ise konu daha önemli hale gelmektedir.

Yapılan bu çalışmada enerji ithalatçısı olan 16 yükselen ekonomi için 1990-2018 dönemine ait veri seti kullanılmıştır. Bu zaman aralığında kömür, petrol, doğalgaz, hidro, elektrik kullanımı ve enerjinin üretimi, iletimi ve taşınması sırasında meydana gelen kayıpların enerji yoğunluğu üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Öncelikle değişkenler için yatay kesit bağımlılığı testi yapılmış ve ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılacağı elde edilmiştir. Sonra değişkenlere durağanlık testi uygulanmış ve bağımlı değişkenin birinci farkta açıklayıcı değişkenlerin ise farklı durağanlık derecelerine sahip olduğu görülmüştür. Bu yüzden Durbin-Hausman eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Sonra modelde yatay kesit bağımlılığı sınanmış ve eğim parametresinin homojenliği sınanmıştır. Sonra kullanılacak model tahmini için Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) tahmincisi ile tahmin edilmiş ve sonuçların güvenilirliğini artırmak için Genelleştirilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincisi ikinci tahmin yöntemi olarak kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre enerji ithalatçısı olan yükselen ekonomiler için enerji yoğunluğunu en fazla azaltan elektrik kullanımı iken en fazla artıran ise doğalgaz kullanımı olduğu elde edilmiştir. Katsayı olarak ele alındığında ise elektrik tüketiminde meydana gelen %1' lik bir artış enerji verimliliğini yaklaşık olarak %0.36 artırırken, doğalgaz kullanımında meydana gelen %1' lik bir artış ise enerji verimliliğini yaklaşık olarak %0.19 oranında azalttığı elde edilmiştir. Diğer yandan kömür ve petrol kullanımı enerji yoğunluğunu artırırken hidro kullanımı ve enerji kayıpları ise enerji yoğunluğunu azalttığı elde edilmiştir. Ancak enerji kayıpları istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Sonuç olarak enerji kaynak kullanımları ve enerji kayıplarında yaşanan değişimlerin enerji ithalatçı yükselen ekonomiler için enerji yoğunluğu üzerinde önemli etkisi olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, Çin için Asif ve Muneer (2007) tarafından yapılan çalışmada ve İran için Zamani (2007) tarafından yapılan çalışmada fosil yakıt kullanımında yaşanan artışın enerji yoğunluğunu olumsuz etkilediği, İspanya (Galiçya) için Míguez vd. (2006) tarafından yapılan çalışmada ve Özşahin vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada BRICS ve Türkiye için yenilenebilir enerji kullanımında yaşanan artışın enerji yoğunluğunu azalttığı, ABD eyaletleri için Nadel vd. (2004) tarafından yapılan çalışmada yenilenebilir enerji temelli elektrik kullanımının enerji yoğunluğunu azalttığı sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar ışığında enerji ithalatçısı yükselen ekonomilerde politika yapıcılara önemli görevler düşmektedir. Doğalgaz kullanımının en fazla enerji yoğunluğunu artırması bu ekonomilerin son dönemlerde bu kaynağı çok fazla kullanması ve özellikle doğalgaz enerji kaynağı konusunda neredeyse tamamının dışardan ithal edilmesidir. Bu durum ekonomiye ciddi oranda yük getirmekte ve makroekonomik göstergelere önemli şekilde yansiyabilmektedir. Diğer yandan kömür ve petrol kullanımında yaşanan artış ise hem enerjide dışa bağımlılığı artırmakta hem de yüksek oranda enerji kayıplarına neden olmaktadır. Dolayısıyla artan fosil yakıt kullanımı ekonomilerin daha fazla enerji ithalatçısı olmasına neden olurken enerjinin yoğun kullanımının yanında birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu ekonomilerde alternatif enerji kaynaklarının kullanımı enerji alanında dışa bağımlılığı azaltmanın yanında enerji yoğunluğunun da azaltılmasına neden olacaktır. Yenilenebilir enerji kullanımı ise enerji alanında dışa bağımlı bu ekonomiler için çok önemli fırsatlar

sunmaktadır. Yenilenebilir enerji kurulum maliyeti dışında maliyeti bulunmayan ve enerji yoğunluğunu azaltmanın yanında enerji bağımsızlığı, sürdürülebilir büyüme ve enerji güvenliği açısından çok önem arz etmektedir. Diğer taraftan artan enerji kayıpları herhangi bir çıktıya dönüşmediğinden daha fazla enerji talebine yol açarak enerjide dışa bağımlılığı artırmaktadır. Dolayısıyla yenilenebilir enerji kullanımını artırmanın yanında enerji verimli teknolojilerin kullanımı enerji yoğunluğunu azaltacak, enerji kayıplarını azaltacak ve enerjinin daha verimli ve daha etkin kullanımına neden olacaktır.

Literatürde enerji yoğunluğunun enerji kaynakları tarafından araştırıldığıyla ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak bazı çalışmalarda fosil yakıt veya yenilenebilir enerji gibi enerji kaynaklarını ayırtmadan veya ekonomik değişkenlerin yanında bazı enerji kaynakları kullanılarak birkaç değişkenle araştırılmaktadır. Ancak bu çalışma enerji yoğunluğunu etkileyebilecek enerji kaynakları ve enerji kayıplarının bulunduğu birçok değişkenle araştırılmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın gelişmekte olan ülkeler arasında özel bir konuma sahip enerji ithalatçısı yükselen ekonomiler için çalışılması da enerji yoğunluğu literatürüne çok önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu çalışmayı izleyen araştırmalarda farklı ülke gruplarıyla daha geniş veri setinde çalışılabilir. Ayrıca yükselen ekonomiler arasında bulunan ileri piyasa ekonomileri ve ikincil piyasa ekonomileri için yapılacak olan çalışmalar ise bu ekonomilerin bulunduğu konumu ve bir üst gruba yükselebilmek için enerji alanında nasıl politika izleyebileceği ile ilgili somut bilgiler verecektir. Bununla beraber sektörel olarak enerji yoğunluğunun incelenmesi ise daha fazla bilgi sunacağı düşünülmektedir.

5. Extended Abstract

The process from the industrial revolution to the present is the period when humanity needs the most energy. Energy has become one of the basic needs that humanity needs in order to survive. This concept has become so important for people has undoubtedly important in economic terms. One of the variables used when examining the development differences between countries is individual energy use. This shows that energy has an effect on the level of development. It is also of great importance to use new energy resources for a sustainable future within the scope of the millennium targets prepared by the United Nations. When we look at the emerging economies, which are highly dependent on foreign energy for their energy needs alternative energy sources are very important in terms of economic structure.

Unlike energy saving, energy efficiency is the need for less energy to do the same work. Apart from the effects on environmental factors, it means less economic burden to produce the same output amount economically with less energy. However, it is also important in terms of more efficient and environmentally friendly energy use and sustainability. The ever-increasing population of the countries and the increasing energy needs of the countries, the increasing population of the countries and the correspondingly increasing energy needs cause higher amounts of energy use day by day. For emerging economies, preserving the environment and preparing a healthy future for next generations, on the other hand, meeting their energy needs is the main problem for policymakers.

Groups of countries that we call emerging economies generally have high growth rates. Increasing energy needs due to the expansion in consumption and production items brought about by this growth are mostly met by imports. This situation means more current account deficit for rising issues. In such a case, the efficiency of the consumed energy becomes much more critical economically. Although emerging economies are not considered as developed countries, they strive to reach this level and try to increase efficiency in many areas, especially energy.

When it aims at a sustainable economic growth in a developing country, it will try to ensure energy independence as well as economic factors. Considering that the storage of existing fossil-based energy resources by these countries is very costly, it will be very important to turn to domestic resources and to use these resources effectively. Since this situation cannot be solved with energy saving alone, they have to use energy efficiency, in other words, more efficient resource use. In this study, the countries in the emerging economy group, which are dependent on foreign energy, are discussed for this reason. The concepts of energy density and energy efficiency can be seen as similar concepts at first glance. However, these two terms have completely opposite meanings. For example, the lower the energy intensity calculated for a region or country group represents the higher the energy efficiency.

In this study, the data set for the period 1990-2018 was used for 16 emerging economies that are energy importers. The main variables considered are renewable and non-renewable energy and the amount of electricity use. The effects of energy losses during energy consumption from this time interval on energy density/efficiency were analyzed. CCEMG and AMG were used for model estimation. According to the results of the analysis, energy efficiency has the most positive effect on electricity and renewable energy sources for emerging economies that are energy importers.

Reducing renewable energy and energy losses is of great importance in terms of almost all economies, especially countries belonging to the economy class called emerging economies. The concept of energy density discussed at this point is very important. The obtained findings met the expectations and proved the effect of the put forward factors and/or hypotheses on energy density/efficiency.

Keywords: Energy Resources, Energy Intensity, Energy Importer Emerging Economies.

Kaynakça

Altıntaş, H., ve Mercan, M. (2015). Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel eşbütünleşme analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 345-376.

Asif, M., ve Muneer, T. (2007). Energy supply, its demand and security issues for developed and emerging economies. *Renewable and sustainable energy reviews*, 11(7), 1388-1413.

Antonietti, R., ve Fontini, F. (2019). Does energy price affect energy efficiency? Cross-country panel evidence. *Energy Policy*, 129, 896-906.

Bai, J., ve Ng, S. (2010). Panel unit root tests with cross-section dependence: a further investigation. *Econometric Theory*, 26(4), 1088-1114.

Balitskiy, S., Bilan, Y., Strielkowski, W., ve Štreimikienė, D. (2016). Energy efficiency and natural gas consumption in the context of economic development in the European Union. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 156-168.

Beaumont, R. (2012). An Introduction To Statistics Correlation, <http://www.floppybunny.org/Robin/Web/Virtualncrassroom/Stats/Basics/Part9.Pdf/>. [Erişim Tarihi: 7 Ekim 2019].

Bernstein, M. A., Fonkych, K., Loeb, S., ve Loughran, D. S. (2003). State-level changes in energy intensity and their national implications. Rand Corporation.

Bildirici, M. E., ve Bakirtas, T. (2014). The relationship among oil, natural gas and coal consumption and economic growth in BRICTS (Brazil, Russian, India, China, Turkey and South Africa) countries. *Energy*, 65, 134-144.

Breusch, T. S., ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.

Charnes, A., Cooper, W., Lewin, A. Y., ve Seiford, L. M. (1997). Data envelopment analysis theory, methodology and applications. *Journal of the Operational Research society*, 48(3), 332-333.

Choi, I. (1994). Durbin-Hausman tests for cointegration. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 18(2), 467-480.

Eberhardt, M., ve Teal, F. (2010). Productivity Analysis in Global Manufacturing Production.

Eberhardt, M., ve Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator.

Fisher-Vanden, K., Jefferson, G. H., Liu, H., ve Tao, Q. (2004). What is driving China's decline in energy intensity?. *Resource and Energy economics*, 26(1), 77-97.

Zhai, Q., Rahardjo, H., Satyanaga, A., Zhu, Y., Dai, G., ve Zhao, X. (2021). Estimation of wetting hydraulic conductivity function for unsaturated sandy soil. *Engineering Geology*, 285, 106034.

de Groot, M., Crijns-Graus, W., ve Harmsen, R. (2017). The effects of variable renewable electricity on energy efficiency and full load hours of fossil-fired power plants in the European Union. *Energy*, 138, 575-589.

Hamilton, J. D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. *Journal of political economy*, 91(2), 228-248.

Hepaktan, C. E., ve Çınar, S. (2011). OECD ülkeleri vergi sistemi esnekliğinin panel eşbütünleşme testleri ile analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 133-153.

International Energy Agency(IEA), (2020), Data and statistics. www.iea.org/ [Erişim Tarihi: 6 Şubat 2021].

International Monetary Fund (IMF). (2015), World Economic Outlook. <https://www.imf.org/External/Pubs/Ft/Weo/2015/02/Pdf/Text.Pdf/> [Erişim Tarihi: 6 Şubat 2021].

Patterson, M. G. (1996). What is energy efficiency?: Concepts, indicators and methodological issues. *Energy policy*, 24(5), 377-390.

Nadel, S., Shipley, A., ve Elliott, R. N. (2004, August). The technical, economic and achievable potential for energy-efficiency in the US—A meta-analysis of recent studies. *In Proceedings of the 2004 ACEEE Summer Study on Energy Efficiency in Buildings*, Citeseer, 8-215.

Özşahin, Ş., Mucuk, M., ve Gerçekler, M. (2016). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: BRICS-T ülkeleri üzerine panel ARDL analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 111-130.

Pamir, N. (2005). Enerji politikalar ve küresel gelişmeler. *Stratejik Analiz*, 6(68), 57-73.

Pao, H. T., ve Fu, H. C. (2013). Renewable energy, non-renewable energy and economic growth in Brazil. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 381-392.

Paraschiv, S., Bărbuță-Mișu, N., ve Paraschiv, L. S. (2020). Technical and economic analysis of a solar air heating system integration in a residential building wall to increase energy efficiency by solar heat gain and thermal insulation. *Energy Reports*, 6, 459-474.

Pesaran, H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *University of Cambridge. Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-38.

Pesaran, H., Smith, R., ve Im, K. S. (1996). Dynamic linear models for heterogenous panels. In *The econometrics of panel data*. Springer, Dordrecht, 145-195.

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.

Pesaran, M. H., Ullah, A., ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.

Pesaran, M. H., ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93.

Sahabi, A. M. (2019). Finansal performans ölçütlerinin firma değeri üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul'da bir araştırma. (Yayımlanmış Doktora Tezi). *Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.

Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323. <https://www.jstor.org/stable/1913012>

Valenzuela, J. M., ve Qi, Y. (2012). Framing energy efficiency and renewable energy policies: An international comparison between Mexico and China. *Energy Policy*, 51, 128-137.

Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.

Zamani, M. (2007). Energy consumption and economic activities in Iran. *Energy economics*, 29(6), 1135-1140.

Zhang, X. P., Cheng, X. M., Yuan, J. H., & Gao, X. J. (2011). Total-factor energy efficiency in developing countries. *Energy Policy*, 39(2), 644-650.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %60/%40 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %60/%40 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

1995-2019 Yılları Arasında Türkiye'nin Yolsuzluk Düzeyi ile Kurumlar Vergisi Arasındaki İlişki

Hakan ACET*
Alper SÖNMEZ**
Mustafa Serdar ACAR***

ÖZ

Kurumlar vergisi, tüzel kişilerden ve sermaye şirketlerinin kurum kazançları üzerinden alınan bir vergidir. Kurumlar vergisinin başlangıcı 1909 yılı olmasına rağmen özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu vergi önem kazanmıştır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü, ülkelerin kamu kesiminde algılanan yolsuzluğu 1995 yılından itibaren anketler yardımıyla ölçmekte ve yolsuzluk algılama endeksi olarak yıllık bazda yayınlamaktadır. Endeks ülkelerdeki yoksulluk seviyelerini 2012 yılına kadar 0-10 arasında, 2012 yılı sonrasında ise 0-100 arasında değerlendirmektedir. Ülkelerdeki endeks değerlerinin sıfıra yaklaşması yolsuzluğun arttığı anlamına gelmektedir. Çalışmamızda, Türkiye'nin 1995-2019 yılları arasındaki kurumlar vergisi oranları, kurumlar vergisi gelirleri, kurumlar vergisi gelirlerinin GSYH içindeki payı ile yolsuzluk algılama endeksi arasındaki ilişki, yıllık veriler kullanılarak granger nedensellik analizi yardımıyla analiz edilmiştir. Ülkemizdeki kurumlar vergisi oranları referans yılları içinde değişiklik göstermesi nedeniyle kurumlar vergisi gelirlerinde ve kurumlar vergisi gelirlerinin GSYH içindeki payında değişikliğe neden olmaktadır. Vergi oranlarındaki değişikliğin bu olumsuz etkisini ortadan kaldırmak amacıyla referans yıllardaki vergi oranlarının ortalaması alınarak kurumlar vergisi gelirleri ve gelirlerin GSYH içindeki payı yeniden hesaplanarak analize dahil edilmiştir. Sonuç olarak, değişkenler arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk Algılama Endeksi, Kurumlar Vergisi, Granger Nedensellik Analizi

The Relationship Between Level of Corruption in Turkey and Corporate Tax Over the 1995-2019 Period

ABSTRACT

A corporate tax is a tax imposed on the net income of legal entities and capital companies. Although the beginning of the corporate tax was in 1909, it gained importance especially after the first world war. The International Transparency Organization has been measuring the perceived corruption in the public sector of countries with the help of surveys since 1995 and publishes it annually as the corruption perception index. The index evaluates poverty levels in countries between 0-10 until 2012 and between 0-100 after 2012. If the index values of the countries approach zero, it means that corruption is increasing. In the study, the rates of corporate tax in Turkey during 1995-2019 period, corporate tax revenues, and the relationship between the share of corporate tax revenues in GDP and the corruption perception index was analyzed by using granger causality analysis. Since the rates of corporate tax in Turkey vary within the reference years, it causes changes in corporate tax revenues and the share of corporate tax revenues in GDP. In order to eliminate this negative effect of the change in tax rates, the average of the tax rates in the reference years was calculated, and according to this rates the corporate tax revenues and the share of corporate tax revenues in GDP were recalculated and included in the analysis. As a result, it has been determined that there is no relationship between the variables.

Keywords: Corruption Perception Index, Corporate Tax, Granger Causality Analysis

1. Giriş

Yolsuzluk algılama endeksi; uluslararası şeffaflık örgütü tarafından ilgili ülkelerde kamu idarelerinde algılanan yolsuzluğu anket yöntemiyle ölçerek ve anket sonuçlarının endeks haline getirilmesi ile oluşturulmaktadır. Endeks 1995 yılından günümüze kadar her yıl sürekli yayınlanmıştır. Endeksin hesaplama değeri, 1995-2012 yılları arasında 0 ile 10 arasında değer alırken, 2012 yılında yapılan değişiklikle 0 ile 100 arasında değer almaktadır.

Kurumlar vergisi, tüzel kişilerin ve sermaye şirketlerinin gelirleri üzerinden alınan vergilerdir. İlk olarak 1909 yılında ABD'de federal devletlerin sermaye şirketlerinden almış oldukları vergiler ile başlamasına rağmen birinci dünya savaşı sonrası dönemde geniş kapsamda uygulama alanı bulmuştur. Devletler kurumlar vergisini piyasaları düzenlemek için bir araç olarak kullanmaktadır.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, hakanacet@selcuk.edu.tr

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, alpersonmez80@gmail.com

*** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, mustafaserdar.acar@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 02.04.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 01.12.2021

Çalışmanın birinci bölümünde kurumlar vergisi kavramı ve Türkiye'de kurumlar vergisinin gelişimi, ikinci bölümde ise yolsuzluk algılama endeksi ve Türkiye'deki gelişimi açıklanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde konu ile ilgili özet literatür çalışması sunulmaktadır. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan very seti ve ekonometrik yöntem analiz edilecektir. Son bölümde ise çalışmanın bulguları ve sonuçları sunulmaktadır.

2. Kurumlar Vergisi Kavramı ve Türkiye'de Kurumlar Vergisinin Gelişimi

Tüzel kişiler ve sermaye şirketlerinin gelirleri üzerinden alınan vergilere kurumlar vergisi adı verilir (Örücü, Aysu, & Bakırtaş, 2012, s. 540). 18. Yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla İngiltere'de meydana gelen sanayi devrimi sonucunda dünyada birçok şirket ortaya çıkmıştır. Ülkelerin bu şirketlere uygulayacakları vergisel mevzuatlar Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde sistemli olmamasına rağmen, birinci dünya savaşı ile artan kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla daha sistemli bir yapı haline gelmiştir. 1909 yılında ABD'de federal kapsamda sermaye şirketlerinin vergilendirilmesi ile kurumlar vergisi ilk olarak uygulanmaya başlanmıştır. Almanya'da 1920 yılında sadece tüzel kişileri kapsayan kurumlar vergisi yürürlüğe girmiş, Japonya'da ise 1940 yılında kurumlar vergisi ile gelir vergisi birbirinden ayrılmıştır. Bugünkü anlamında kurumlar vergisi ise ilk kez 1947 yılında İngiltere'de uygulanmaya başlanmış ve 1948 yılında da Fransa'da uygulamaya konulmuştur (Kılıç, 2019, s. 54).

Kurumlar vergisinin haklı olduğunu savunan görüşleri; yararlanma, ayrıcalık, ayrı ödeme gücü, sosyal denge ve mali görüş olarak ayrılabiliriz. Yararlanma görüşüne göre; devlet, kurumların faydasına birçok faaliyet gerçekleştirmektedir. Bunun sonucunda da kurumlarda gerçek kişiler gibi aldıkları hizmetin bedelini kurumlar vergisi olarak ödemelidir. Aynı zamanda kurumlar faaliyetlerini gerçekleştirirken topluma sosyal zararlar vermektedir, kurumların vermiş oldukları bu zararları devlet tanzim etmek için kurumlardan kurumlar vergisi almalıdır. Ayrıcalık görüşüne göre; kurumlar resmi statüleri gereği birtakım ayrıcalıklara sahiptir. Kurumlar bu statü farklılıkları nedeniyle ayrıcalıklı konumdadırlar. Ayrıcalıkları nedeniyle birtakım avantajlar elde etmekte ve elde ettikleri ayrıcalıkları nedeniyle kurumlar vergilendirilmelidir. Ayrı ödeme gücü görüşüne göre; kurumların, kurumu meydana getiren ortaklarından bağımsız varlığı ve hukuki statüsü vardır. Ortaklarından farklı bir kişiliğe sahip olan kurumların da gelirleri vergilendirilmelidir. Sosyal denge görüşüne göre; sanayileşme sonucunda üretimler genellikle büyük sanayi şirketleri tarafından gerçekleştirilmekte ve bu sanayi şirketleri de üretim esnasında topluma çeşitli sosyal maliyetler yüklemektedir. Şirketlerin yüklemiş oldukları sosyal maliyetleri ortadan kaldırmak ve sosyal dengeyi sağlamak amacıyla kurumlar vergilendirilmelidir. Mali görüşe göre ise; kurumun faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan gelir ortaklara dağıtılırken birtakım azalmalar meydana gelebilmekte ve bu azalmalar da devlette vergi kaybına neden olmaktadır. Bu vergi kaybının önlenmesi için kurumun gelirleri ortaklara dağıtılmadan vergilendirilmelidir (Uğurlu, 2019, s. 10-12).

Devletler kurumlar vergisini, monopollerini kontrol etmek, firma ölçek büyüklüklerini kontrol etmek, firmaların aşırı büyümelerini önleyebilmek, kurumun kar dağıtımını engelleyerek sermaye birikiminin sağlanması ve yatırımları yönlendirme amaçlarıyla kullanabilmektedir (Uğurlu, 2019, s. 13).

Ülkemizde kurumlar vergisi, 1949 yılında gerçekleştirilen vergi reformu ile Almanya'da uygulanan kurumlar vergisi referans alınarak hazırlanmış ve 03/06/1949 tarihinde 5422 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir. Uygulanmaya ise 1950 yılında başlanmıştır. Kurumlar vergisi kurumların karları üzerinden alınan dolaysız ve genellikle tek oranlı vergi türüdür. Kurumlar vergisinde ana unsur sermaye ve sermayede meydana gelen değişimlerdir. Kurumlar vergisinde "objektiflik" odak noktası olduğu için vergi oranlarının düz oranlı olması vergiyi daha adil ve daha basit yapmaktadır (Armağan, 2007, s. 230). 2006 yılında 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu 5520 sayılı kanun ile yürürlükten kaldırılmış ve yeni kurumlar vergisi kanunu yürürlüğe girmiştir (Yavuz, 2008, s. 49).

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde uygulanan kurumlar vergisi oranları Tablo 1'de verilmektedir. Tablo 1'e göre 2010-2019 yılları arasında en yüksek kurumlar vergisi oranlarına Avrupa Birliği kapsamında %35 oran ile Malta sahipken, en düşük orana %10 ile Bulgaristan ve Kıbrıs Rum Kesimi sahiptir. AB 28 ve AB 19 ülkelerinde 2010-2019 döneminde ait kurumlar vergisi oranları 2013 yılı dışında azalma eğilimi göstermektedir.

Tablo 1. AB Ülkelerinde Uygulanan Kurumlar Vergisi Oranları (%) (2010-2019)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
AB-28	23,2	23,0	22,9	23,2	22,9	22,8	22,5	22,2	21,9	21,7
AB-19	24,5	24,3	24,3	25,0	24,7	24,6	24,3	24,6	24,1	23,9
Malta	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0
Fransa	34,4	36,1	36,1	38,0	38,0	38,0	34,4	44,4	34,4	32,0
Belçika	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	29,6	29,6
İtalya	31,4	31,4	31,3	31,3	31,3	31,3	31,3	27,8	27,8	27,8
İspanya	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	28,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Almanya	29,5	29,6	29,6	29,6	29,7	29,8	29,8	29,9	29,9	29,9
Portekiz	29,0	29,0	31,5	31,5	31,5	29,5	29,5	29,5	31,5	31,5
Lüksemburg	28,6	28,8	28,8	29,2	29,2	29,2	29,2	27,1	26,0	24,9
Birleşik Krallık	28,0	26,0	24,0	23,0	21,0	20,0	20,0	19,0	19,0	19,0
İsveç	26,3	26,3	26,3	22,0	22,0	22,0	22,0	22,0	22,0	21,4
Finlandiya	26,0	26,0	24,5	24,5	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0
Hollanda	25,5	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Avusturya	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Danimarka	25,0	25,0	25,0	25,0	24,5	23,5	22,0	22,0	22,0	22,0
Yunanistan	24,0	20,0	20,0	26,0	26,0	29,0	29,0	29,0	29,0	28,0
Estonya	21,0	21,0	21,0	21,0	21,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0
Macaristan	20,6	20,6	20,6	20,6	20,6	20,6	20,6	10,8	10,8	10,8
Hırvatistan	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	18,0	18,0	18,0
Slovenya	20,0	20,0	18,0	17,0	17,0	17,0	17,0	19,0	19,0	19,0
Çek Cumhuriyeti	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0
Polonya	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0
Slovakya	19,0	19,0	19,0	23,0	22,0	22,0	22,0	21,0	21,0	21,0
Romanya	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0
Letonya	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	20,0	20,0
Litvanya	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0
İrlanda	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5
Bulgaristan	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Kıbrıs Rum Kesimi	10,0	10,0	10,0	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5

Kaynak: Çiçek, U ve Uğur, K. (2019). "Türkiye ile AB Ülkelerinin Dolaylı-Dolaysız Vergiler Açısından Karşılaştırılması." *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10 (24), s. 290-310.

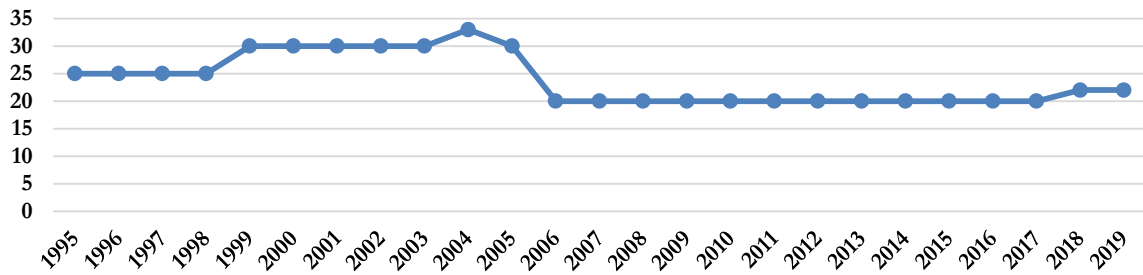
Tablo 2 1995-2019 yılları için Türkiye'de kurumlar vergisi oranları (%), kurumlar vergisi gelirleri (bin TL) ve kurumlar vergisi/GSYH payı (%) verilerini göstermektedir. Buna göre, ülkemizde 1995-2019 yılları arasında kurumlar vergisi gelirleri ve kurumlar vergisi gelirlerinin GSYH içindeki payı genel olarak artış göstermektedir. 1995-1998 yılları arasında kurumlar vergisi oranları %25 seviyesinde sabit kalmışken, 1999-2005 yılları arasında %30 seviyesine yükselmiştir. 2006-2017 yılları arasında kurumlar vergisi oranları tablodaki yıllar itibarıyla en düşük seviyede kalmıştır. 1995-2019 yılları arasında kurumlar vergisi oranlarında en yüksek orana sahip yıl 2004 yılı olmuştur.

Tablo 2. Türkiye’de kurumlar vergisi oranları (%), kurumlar vergisi gelirleri (binTL) ve kurumlar vergisi/GSYH payı (%) (1995-2020)

Yıllar	Kurumlar vergisi oranları (%)	Kurumlar vergisi gelirleri (bin TL)	Kurumlar vergisi gelirleri/GS YH (%)
1995	25	103241,4	1,71828E-05
1996	25	189337,6	2,93464E-05
1997	25	396237,3	5,70889E-05
1998	25	748383,6	0,000105294
1999	30	1529525,0	0,000222456
2000	30	2356787,0	0,000320549
2001	30	3675665,0	0,000530431
2002	30	5575495,0	0,000755857
2003	30	8645345,0	0,001108164
2004	33	9619359,0	0,001123005
2005	30	13583291,0	0,001454939
2006	20	12447354,0	0,001246649
2007	20	15718474,0	0,001498678
2008	20	18658195,0	0,001764583
2009	20	20701805,0	0,002057072
2010	20	22854846,0	0,002094506
2011	20	29233725,0	0,002409253
2012	20	32111820,0	0,002525512
2013	20	31434581,0	0,002278869
2014	20	35163517,0	0,002429204
2015	20	37009625,0	0,002410097
2016	20	46898425,0	0,002955839
2017	20	57868208,0	0,003392704
2018	22	84132155,0	0,004790753
2019	22	87528217,0	0,004938869

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı Verilerinden düzenlenmiştir.

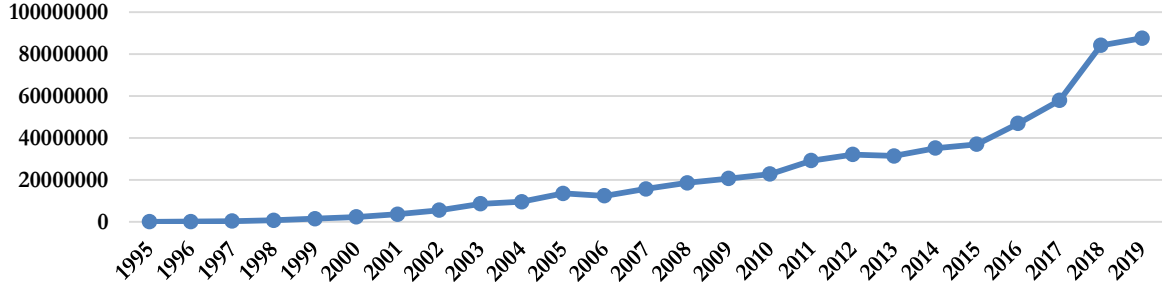
Şekil 1’e göre 1995-2019 yılları arasında kurumlar vergisi oranları 1999 yılında artışa geçerek 2004 yılında en yüksek seviyeye ulaşarak 2004 yılı sonrasında azalışa geçmiştir. 2018 yılında ise 2017 yılına kıyasla vergi oranında %10 artış meydana gelmiştir.

Şekil 1. Türkiye’de Kurumlar Vergisi Oranları (%) (1995-2020)

Kaynak: Tablo 2’den düzenlenmiştir.

Şekil 2’ye göre kurumlar vergisi gelirleri 1995-2019 yılları arasında sürekli artış göstermiştir. Özellikle 2003 yılı sonrasında önemli ölçüde artış gerçekleşmiş ve bu artış 2015 yılından sonra artarak devam etmiştir.

Şekil 2. Türkiye'de Kurumlar Vergisi Gelirleri (bin TL)

Kaynak: Tablo 2'den düzenlenmiştir.

3. Yolsuzluk Kavramı, Uluslararası Şeffaflık Örgütü, Yolsuzluk Algılama Endeksi ve Türkiye'de Gelişimi

Yolsuzluk en genel tanımıyla kamu gücünün bireysel çıkar elde etmek için kötüye kullanılması anlamına gelmektedir (Tanzi, 1998, s. 8). Yolsuzluklarla mücadele kapsamında faaliyet gösteren Kore Bağımsız Komisyonu'na göre yolsuzluk; herhangi bir kamu kuruluşunun yetkilerinin kötüye kullanılması veya bireyin/grupların kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek rant peşinde koşması olarak ifade edilmektedir (OECD, 2008, s. 23). Diğer bir tanıma göre yolsuzluk; kamu kurumları dışındaki kişilerin bireysel çıkarlarına katkı sağlayacak şekilde mevcut yasa veya politiklardan kaçınmak, mevcut yasaların yürürlükten kaldırılması ve/veya değiştirilmesi ile kamu çalışanlarına çıkar sağlamak; devletin içindeki bireylerin statülerini kullanarak kendilerine, ailelerine çıkar sağlamaları durumudur (Baldemir, Özkoç, & İşçi, 2009, s. 50).

Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün gelişimi; eski Dünya Bankası yetkilisi Peter Eigen ve dokuz yardımcısı, Doğu Afrika'daki çalışmaları sırasında yolsuzluğun etkilerini görmüş ve bu etkileri yıkmak için 1990 yılında Berlin'de bir sekreteryaya kurmuştur. İlk yolsuzluk algılama endeksi 1995 yılında yayınlanmıştır. Endeks 45 ülkeyi kamu sektöründe algılanan yolsuzluk düzeyine göre sıralamıştır. Amerika 1996 yılında türünün ilk örneği olan bölgesel yolsuzlukla mücadele sözleşmesini kabul etmiştir. 1998 yılında endeks 85 ülke için hesaplanmaya başlanmıştır. 1999 yılında rüşvetin arz tarafını açıklamaya yönelik olarak ilk rüşvet ödeyenler endeksi açıklanmıştır. 2003 yılında Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi 140 ülke tarafından kabul edilmiştir. 2005 yılında OECD rüşvetle mücadele sözleşmesi hakkındaki ilk ilerleme raporunu yayınlamıştır. Aynı yıl, Peter Eigen tarafından enerji ve madencilik sektörlerindeki şirketlerin ve hükümetlerin hesap verilebilirliğini artırmak için "Maden Sektörü Şeffaflık Girişimi"ne başkan olarak katıldı. 2009 yılında iş dünyasının yolsuzlukla mücadeleye katılma ihtiyacını vurgulayan "küresel yolsuzluk raporu" yayınlandı (Transparency, 2021).

Yolsuzluk algılama endeksi, ülkeleri/bölgeleri kamu sektörünün uzmanlar ve işletme yöneticileri tarafından ne kadar yozlaşmış olduğuna göre puanlayıp sıralamaktadır. Endeks, çeşitli saygın kurumlardan anket yöntemiyle toplanan 13 anketin bir kombinasyonu olan birleşik bir endekstir. Söz konusu endeks dünya çapında yolsuzlukla ilgili kullanılan en yaygın göstergedir. Yolsuzluk algılama endeksinin kapsadığı belirtiler; rüşvet, kamu fonlarının yönlendirilmesi, özel kazanç için kamu görevini kullanan memurların yaygınlığı, hükümetlerin yolsuzluğu önleme konularındaki becerileri, yolsuzluğu artırabilecek bürokratik yükler, devlet hizmetlerinde nepotistik yapılan atamalar, rüşvet ve yolsuzluğu bildiren ihbarcılar için yasal koruma, sınırlı menfaat kazanma çabası içinde olan bireyler tarafından devletin ele geçirilmeye çalışılmasıdır. Endeksin metodolojisinin 2017 yılında Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi tarafından bağımsız denetimi yapılmıştır. Aynı denetim 2012 yılında hesaplama metodolojisinde yapılan değişimden sonra da yapılmış ve sonuçta endeksin kavramsal ve istatistiksel olarak tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır (Transparency, 2021, s. 1-3).

Tablo 3 seçilmiş ülkelerde yolsuzluk algılama endeksi (0-10) değerlerini göstermektedir. 2010-2019 yılları arasında yolsuzluk algılama endeksinde en yüksek paya sahip ülke Danimarka'dır. En düşük yolsuzluk algılama endeksinde sahip ülke ise Ukrayna'dır. Sonuç olarak; tabloda seçilmiş ülkeler arasında

yolsuzluk düzeyinin en düşük seviyede olduğu ülke Danimarka, en yüksek seviyede olduğu ülke ise Ukrayna'dır.

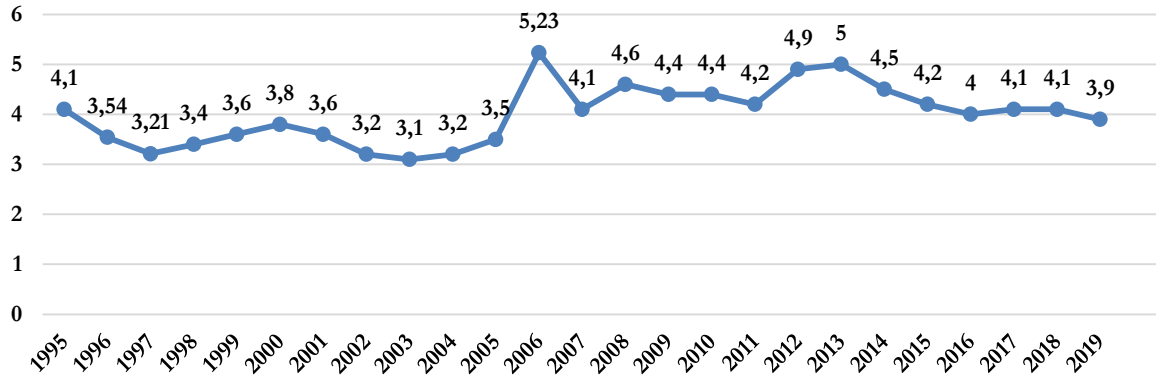
Tablo 3. Seçilmiş Ülkelerde Yolsuzluk Algılama Endeksi (0-10) (2010-2019)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Danimarka	9,3	9,4	9,0	9,1	9,2	9,1	9,0	8,8	8,8	8,7
Almanya	7,9	8,0	7,9	7,8	7,9	8,1	8,1	8,1	8,0	8,0
ABD	7,1	7,1	7,3	7,3	7,4	7,6	7,4	7,5	7,1	6,9
Fransa	6,8	7,0	7,1	7,1	6,9	7,0	6,9	7,0	7,2	6,9
Suudi Arabistan	4,7	4,4	4,4	4,6	4,9	5,2	4,6	4,9	4,9	5,3
Güney Afrika	4,5	4,1	4,3	4,2	4,4	4,4	4,5	4,3	4,3	4,4
İtalya	3,9	3,9	4,2	4,3	4,3	4,4	4,7	5,0	5,2	5,3
Romanya	3,7	3,6	4,4	4,3	4,3	4,6	4,8	4,8	4,7	4,4
Çin	3,5	3,6	3,9	4,0	3,6	3,7	4,0	4,1	3,9	4,1
Yunanistan	3,5	3,4	3,6	4,0	4,3	4,6	4,4	4,8	4,5	6,0
Hindistan	3,3	3,1	3,6	3,6	3,8	3,8	4,0	4,0	4,1	4,1
Ukrayna	2,4	2,3	2,6	2,5	2,6	2,7	2,9	3,0	3,2	3,0
Türkiye	4,4	4,2	4,9	5,0	4,5	4,2	4,0	4,1	4,1	3,9

Kaynak: Uluslararası şeffaflık örgütünün yayınlamış olduğu yolsuzluk algılama endeksi raporlarından düzenlenmiştir.

Şekil 3 Türkiye için yolsuzluk algılama endeksi değerlerini göstermektedir. Buna göre ülkemizde yolsuzluk algılama endeksi 3,1 ve 5,23 değerleri arasında değişim göstermektedir. En yüksek endeks değeri 2006 yılında iken en düşük endeks değeri ise 2003 yılına aittir.

Şekil 3. Türkiye'de Yıllar İtibariyle Yolsuzluk Algılama Endeksi Gelişimi (0-10) (1995-2019)

Kaynak: Tablo 3'den düzenlenmiştir.

4. Literatür Taraması

Çalışma kapsamında literatür taraması iki farklı grupta incelenmiştir. İlk olarak, yolsuzluk ile kamu gelirleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar Tablo 4 kapsamında özetlenirken, ikinci olarak yolsuzluk ile kamu gelirleri dışındaki değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ise Tablo 5'te özetlenmektedir.

Literatürde yolsuzluk, vergiler ve kamu gelirleri üzerine yapılmış başlıca akademik çalışmalar; çalışmanın yazarı, periyodu, hangi ülkeler için yapıldığı, kullanılan yöntem ve/veya model, kullanılan değişkenler ve ulaşılan sonuçlar olmak üzere altı başlık altında Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Yolsuzluk, Vergiler ve Kamu Gelirleri Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Yazar	Yıl	Ülke	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
(Tunç, 2018)	2003-2015	11 Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri	Yolsuzluk-Vergi Gelirleri	Westerlund ve Edgerton Eşbütünleşme Testi-CADF Birim Kök Testi-FMOLS Testi	Vergi gelirleri ile yolsuzluk arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
(Özmen, 2016)	1996-2013	BRIC_T Ülkeleri	Kişi Başı GSYH, Ticari Serbestleşme, Enflasyon, Ekonomik Özgürlükler, Kurumlar Vergisi Gelirleri ve Yolsuzluk	Panel Veri	Yolsuzluk ile toplam vergi gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
(Dökmen, 2012)	1984-2007	25 OECD Ülkesi	Yolsuzluk-Vergi Gelirleri	GMM Yöntemi	Yolsuzluklar ile vergi gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
(Örücü, Aysu, & Bakırtaş, 2012)	1996-2010	16 OECD Ülkesi	Yolsuzluk- Kurumlar Vergisi Gelirleri	GMM yöntemi	Yolsuzluk ile kurumlar vergisi gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
(Bakırtaş, 2012)	1996-2010	Türkiye	Yolsuzluk Algılama Endeksi-Vergi Gelirleri	Panel Veri Analizi	Yolsuzluk ve vergi gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
(Monteiro, Brandao, & Martins, 2011)	1998-2009	27 AB Ülkesi	Kurumlar Vergisi- İşsizlik-Yolsuzluk- Kamu Borcu-Ticari Açıklık	Panel Veri Analizi	Yolsuzluk ile kurumlar vergisi gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
(Ajaz & Ahmad, 2010)	1990-2005	25 Gelişmekte Olan Ülke	Yolsuzluk Endeksi, Yönetim- Vergi Gelirleri	GMM Yöntemi	Yolsuzluk ile vergi gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
(Potanlar, Samimi, & Roshan, 2010)	2002-2006	27 Gelişmekte Olan Ülke	Yolsuzluk Endeksi- Vergi Gelirleri	Panel Veri Analizi	Yolsuzluk ile vergi gelirleri arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.
(Oral & Sayın, 2009)	1985-2007	Türkiye	Yolsuzluk Endeksi- Dolaylı Vergiler/GSYH- Dolaysız Vergiler/GSYH- Genel Bütçe Gelirleri İçinde Vergi Gelirlerinin Payı-Denetim Oranı- Vergi Yükü	ADF, KPSS, VAR, Johansen- Juselius, Granger Nedensellik	Dolaylı vergilerden yolsuzluğa ve yolsuzluktan dolaysız vergilere tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir
(Baldemir, Özkoç, & İşçi, 2009)	1980-2002	Türkiye	Yolsuzluk-vergi gelirleri-vergi yükü	MIMIC modeli	Vergi gelirleri ile yolsuzluk arasında negatif, vergi yükü ile yolsuzluk arasında ise pozitif ilişki tespit edilmiştir.
(Beşkaya & Bağgiden, 2008)	1980-2005	Türkiye	Gelir Vergisi- Kurumlar Vergisi- Vergi Gelirleri-Yolsuzluk	OLS, ADF, Granger Nedensellik	Yolsuzluk ile vergi gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
(İmam & Jacobs, 2007)	1990-2013	Orta Doğu Ülkeleri	Yolsuzluk-Vergi Gelirleri	GMM Yöntemi	Yolsuzluk çeşitli vergi gelirleri üzerinde farklı sonuçlara yol açacağı tespit edilmiştir.
(Bağgiden & Beşkaya, 2005)	1980-2001	Türkiye	Yolsuzluk- Kamu Gelirleri	OLS Yöntemi	Yolsuzluk ile doğrudan vergi gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
(Tanzi & Davoodi, 2000)	1980-1997	83 Ülke	Yolsuzluk- Büyüme- Gelir Vergisi- Kurumlar Vergisi- Emlak Vergisi- Katma Değer Vergisi- Sosyal Güvenlik Prim Gelirleri	Saçılım Grafikleri	Yolsuzluk ile gelir vergisi, katma değer vergisi, kurumlar vergisi, emlak vergisi, sosyal güvenlik prim gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.

Ulusal literatürde yolsuzluk ve kamu harcamaları üzerine yapılmış başlıca akademik çalışmalar; çalışmanın yazarı, periyodu, hangi ülkeler için yapıldığı, kullanılan yöntem ve/veya model, kullanılan değişkenler ve ulaşılan sonuçlar olmak üzere altı başlık altında Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5. Yolsuzluk ile İlgili Yapılan Diğer Çalışmalar

Yazar	Yıl	Ülke	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
(Aydın, 2019)	1995-2018	Türkiye	Yolsuzluk-Kamu Harcamaları	ARDL testi	Yolsuzluk ile kamu harcamaları arasında uzun dönem ilişki ve ilişkinin yönünün pozitifliği tespit edilmiştir.
(Topal & Keyifli, 2016)	1998-2014	34 OECD ülkesi	Yolsuzluk-Kamu Borç Yüklü	Statik ve Dinamik Panel Veri Analizi	Yolsuzluk seviyesi ile kamu borç yükü arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.
(Şahin, 2016)	1980-2015	Türkiye	Ekonomik Özgürlük-Demokrasi- Yolsuzluk	Granger Nedensellik	Ekonomik büyümeden yolsuzluğa doğru bir nedensellik olmadığı tespit edilmiştir.
(Beşel & Savaşan, 2014)	1985:01-2012:11	Türkiye	Yolsuzluk-Ekonomik Büyüme	Zivot-Adreus Birim Kök Testi, Gregory-Hansen Eş Bütünleşme Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Değişkenler arasında eş bütünleşme yoktur ancak ekonomik büyümeden yolsuzluğa doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
(Karagöz & Karagöz, 2010)	1980-2005	Türkiye	Yolsuzluk- Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme	Granger Nedensellik	Ekonomik büyümeden yolsuzluğa doğru nedensellik ilişkisi yoktur ancak ekonomik büyüme kişi başına yolsuzluğu artırdığı tespit edilmiştir.
(Bağdigen & Dökmen, 2006)	1982-2003	Türkiye	Yolsuzluk-Kamu Harcamaları	En Küçük Kareler Yöntemi	Yolsuzluk algılama endeksi ile kamu harcamaları hem genel düzeyde hem de alt bileşenler arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.
(Kutlar & Doğanoglu, 2005)	1980-2016	Türkiye	Yolsuzluk Endeksi- Kamu Gelirleri	Panel Veri Analizi	Yolsuzluk endeksi ile kamu gelirleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
(Başar, 2004)	1990-2000	59 Ülke	Büyüme- Yatırım-Sermaye Düzeyleri- Nüfus Artışı- Gastil Politik Haklar Endeksi- İthalat+İhracat/GSYH-KKZ Politik İstikrar Endeksi- Yolsuzluk	En Küçük Kareler Yöntemi	Yolsuzluk ile yatırım arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.

5. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Türkiye için kurumlar vergisi oranları, kurumlar vergisi gelirlerinin GSYH içindeki payı, kurumlar vergisi gelirleri ve yoksulluk algılama endeksine ilişkin 1995-2019 yıllık verileri kullanılmıştır. Kurumlar vergisi oranları ve kurumlar vergisi gelirleri gelir idaresi başkanlığından, yoksulluk algılama endeksi ise uluslararası şeffaflık örgütünden elde edilmiştir. Değişkenlerin durağanlık değerlerinin tespit edilmesi için ADF birim kök testi kullanılmıştır. Seriler durağan hale getirildikten sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı Johansen Koentegrasyon testi yardımıyla tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin bulunmasından sonra Etki-Tepki ve Varyans ayrıştırma analizleri yapılmıştır.

Tablo 6 birim kök testi sonuçlarını vermektedir. Buna göre hem bağımlı değişkenler hem de bağımsız değişkenler %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde düzeyde durağan çıkmamıştır. Düzeyde durağan olmaması sonucunda serilerin birincil farkları alınarak durağan hale getirilmiştir.

Tablo 6. Birim Kök Testi Sonuçları

ADF Level (CPI)	t istatistik		Prob.
ADF Test İstatistik (-2.886413)	%1 Düzeyinde	-4.394309	0.1837
	%5 Düzeyinde	-3.612199	
	%10 Düzeyinde	-3.243079	
ADF Birinci Fark (CPI) (-6.069426)	t istatistik		Prob.
	%1 Düzeyinde	-4.416345	0.0003
	%5 Düzeyinde	-3.622033	
	%10 Düzeyinde	-3.248592	
ADF Level (KV) (0.015109)	t istatistik		Prob.
ADF Test İstatistik	%1 Düzeyinde	-4.532598	0.9931
	%5 Düzeyinde	-3.673616	
	%10 Düzeyinde	-3.277364	
ADF Birinci Fark (KV) (-3.772918)	t istatistik		Prob.
	%1 Düzeyinde	-4.532598	0.0418
	%5 Düzeyinde	-3.673616	
	%10 Düzeyinde	-3.277364	
ADF Level (KO) (-1.861952)	t istatistik		Prob.
ADF Test İstatistik	%1 Düzeyinde	-4.394309	0.6424
	%5 Düzeyinde	-3.612199	
	%10 Düzeyinde	-3.243079	
ADF Birinci Fark (KO) (-3.883171)	t istatistik		Prob.
	%1 Düzeyinde	-4.416345	0.0299
	%5 Düzeyinde	-3.622033	
	%10 Düzeyinde	-3.248592	
ADF Level (KVGSYH) (1.853868)	t istatistik		Prob.
ADF Test İstatistik	%1 Düzeyinde	-3.737853	0.9996
	%5 Düzeyinde	-2.991878	
	%10 Düzeyinde	-2.635542	
ADF Birinci Fark (KVGSYH) (-3.769159)	t istatistik		Prob.
	%1 Düzeyinde	-3.752946	0.0096
	%5 Düzeyinde	-2.998064	
	%10 Düzeyinde	-2.638752	

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceleyebilmek amacıyla değişkenlerin en uygun gecikme uzunluğunun bulunması gerekmektedir. Tablo 7 en uygun gecikme uzunluğu sonuçlarını göstermektedir. Tabloya göre hem bağımlı hem de bağımsız değişkenler için en uygun gecikme uzunluğu 1 (bir) olarak belirlenmiştir.

Tablo 7. En Uygun Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Endogenous Variables: KV CPI						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-445.3286	NA	2.68e+14	38.89814	38.99688	38.92298
1	-397.1513	83.78661*	5.77e+12*	35.05664*	35.35285*	35.13114*
2	-396.2560	1.401472	7.64e+12	35.32661	35.82030	35.45077
Endogenous Variables: KVGSYH CPI						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	99.06259	NA	7.41e-07	-8.440225	-8.341487	-8.415393
1	143.6030	77.46159*	2.19e-08*	-11.96548*	-11.66926*	-11.8909*
2	144.0155	0.645703	3.02e-08	-11.65353	-11.15983	-11.52936
Endogenous Variables: CPI KVO						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-24.17862	NA	0.033399	2.276402	2.375141	2.301235
1	-5.895523	31.79670*	0.009673*	1.034393*	1.330609*	1.108891*
2	-3.756541	3.347972	0.011500	1.196221	1.689914	1.320383

Hipotez 1: Yolsuzluğun artması kurumlar vergisi gelirlerini azaltmaktadır.

Hipotez 1 kapsamında yapılan koentegrasyon testi sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre yolsuzluk seviyesi ile kurumlar vergisi gelirleri arasında uzun dönem koentegrasyona ulaşılamamıştır. Hipotez 1 reddedilmiştir.

Tablo 8. Koentegrasyon Testi Sonuçları
Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Series: KV CPI				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.188419	7.467259	15.4947	0.5240
At most 1	0.122475	2.874293	3.84146	0.0900

Hipotez 2: Yolsuzluğun artması kurumlar vergisi gelirleri/GSYH oranını azaltmaktadır.

Hipotez 2 kapsamında yapılan koentegrasyon testi sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre yolsuzluk seviyesi ile kurumlar vergisi gelirleri/GSYH arasında uzun dönem koentegrasyona ulaşılamamıştır. Hipotez 2 reddedilmiştir.

Tablo 9. Koentegrasyon Testi Sonuçları
Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Series: KVGSYH CPI				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.201513	8.000640	15.4947	0.4654
At most 1	0.115575	2.824804	3.84146	0.0928

Hipotez 3: Kurumlar vergisi oranlarının artması yolsuzluk düzeyini artıracaktır.

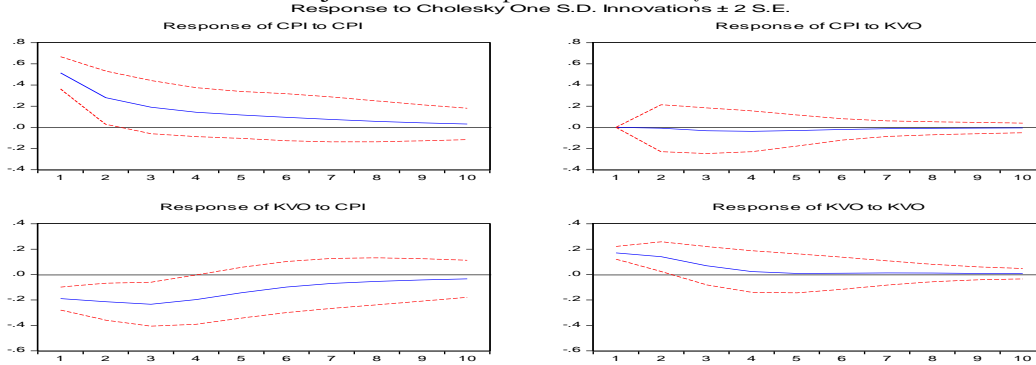
Hipotez 3 kapsamında yapılan koentegrasyon testi sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre yolsuzluk seviyesi ile kurumlar vergisi oranları arasında uzun dönem koentegrasyona ulaşılmıştır. Hipotez 3 kabul edilmiştir.

Tablo 10. Koentegrasyon Testi Sonuçları
Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Series: CPI KVO				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.486420	16.09140	15.4947	0.0406
At most 1	0.063005	1.431708	3.84146	0.2315

Şekil 4 etki-tepki analiz sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, yolsuzluk algılama endeksinin kurumlar vergisi oranında meydana gelen bir birimlik şoka tepkisi yedinci seviyeden itibaren çok düşük seviyede olduğu için önemsenmemektedir. Ancak kurumlar vergisi oranlarının yolsuzluk algılama endeksinde meydana gelen bir birimlik şoka tepkisi üçüncü döneme kadar azalan seviyede iken üçüncü dönemin sonunda artan seviyededir.

Şekil 4. Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Tablo 11 ve 12 varyans ayrıştırma sonuçlarını göstermektedir. Tablolar birlikte değerlendirildiğinde, Tablo 11'e göre yolsuzluk algılama endeksinde meydana gelen bir şok en fazla kendisi tarafından açıklanırken, yolsuzluk algılama endeksinde meydana gelen şoklar onuncu dönemde kurumlar vergisi oranları tarafından %94'lük kısmı açıklanmaktadır. Tablo 12'ye göre ise, kurumlar vergisi oranlarında meydana gelen bir şok en fazla yolsuzluk algılama endeksi tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 11. Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Variance Decomposition of CPI:			
Period	S.E.	CPI	KVO
1	0.515095	100.0000	0.000000
2	0.586416	99.97905	0.020952
3	0.617454	99.71028	0.289721
4	0.634911	99.37684	0.623161
5	0.646273	99.18417	0.815832
6	0.653538	99.11077	0.889234
7	0.657885	99.08576	0.914243
8	0.660352	99.07449	0.925513
9	0.661734	99.06704	0.932964
10	0.662523	99.06164	0.938363

Tablo 12. Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Variance Decomposition of KVO:			
Period	S.E.	CPI	KVO
1	0.254893	54.98724	45.01276
2	0.361174	62.43434	37.56566
3	0.435677	71.63363	28.36637
4	0.478820	76.27328	23.72672
5	0.499825	78.19047	21.80953
6	0.509514	78.97111	21.02889
7	0.514462	79.31301	20.68699
8	0.517366	79.49080	20.50920
9	0.519177	79.60157	20.39843
10	0.520293	79.67338	20.32662

Tablo 13 VAR analizi sonucunu vermektedir. Granger nedensellik sonuçlarına göre ve olasılık değerlerinin 0,05'ten büyük olması nedeniyle değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 13. VAR Analizi Sonuçları

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Dependent Variable: CPI			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
KVO	0.155806	2	0.9251
All	0.155806	2	0.9251
Dependent Variable: KVO			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
CPI	1.816033	2	0.4033
All	1.816033	2	0.4033

6. Sonuç

Yolsuzluk algılama endeksi, uluslararası şeffaflık örgütü tarafından 1995 yılından itibaren düzenli aralıklarla oluşturulması sonucunda yolsuzluk ile ilgili yapılan çalışmalarda birinci sırada kullanılan bir veri olmuştur. Endeks, ülkelere anket yapılarak 13 anketin kombinasyonu şeklinde oluşturulmaktadır. Endeks 2012 yılına kadar 0-10 arasında değer alırken 2012 sonrası dönemde 0-100 arasında değerler almaktadır. Ülkelerin endeks değerinde 0 (sıfır)'a yaklaşması yolsuzluğun arttığı, 100 (yüz)'e yaklaşması ise yolsuzluğun azalarak şeffaflığın arttığı anlamına gelmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ülke ekonomilerine yüklemiş olduğu zararı ortadan kaldırmak amacıyla ülkeler tarafından kurumlar vergisi uygulamasına başlanmıştır. Kurumlar vergisinin gerekli olduğu hipotezi beş farklı görüş olan yararlanma, ayrıcalık, ayrı ödeme gücü, sosyal denge ve mali görüş tarafından desteklenmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde uygulanan kurumlar vergisi oranlarına 2010-2019 yılları arasında bakıldığında en yüksek oran %35 (2019 yılı) ile Malta olurken, en düşük oran %10 (2019 yılı) ile Bulgaristan olmaktadır. Ülkemizde ise kurumlar vergisi oranları yıllar itibariyle değişkenlik göstermektedir. 1995-2019 yılı verilerine bakıldığında en yüksek olduğu yıl %33 oran ile 2004 yılı olmuştur. 2019 yılındaki kurumlar vergisi oranı ise %22'dir.

Çalışmamızda, Türkiye için 1995-2019 yılları arasındaki kurumlar vergisi oranları, kurumlar vergisi gelirleri, kurumlar vergisi gelirlerinin GSYH içindeki payı ile yolsuzluk algılama endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler düzeyde durağan olmadıkları için birincil farkları alınarak koentegrasyon testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre, kurumlar vergisi gelirleri ve kurumlar vergisi gelirleri ile yolsuzluk algılama endeksi arasında koentegrasyon çıkmamıştır. Ancak kurumlar vergisi oranları ile yolsuzluk endeksi arasında koentegrasyon tespit edilmiştir. Koentegrasyon ilişkisi bulunan kurumlar vergisi oranları ile yolsuzluk algılama endeksi arasında granger nedensellik testi yapılmıştır. Nedensellik test sonuçlarına göre değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında, 1995-2019 yılları arasında kurumlar vergisi oranları değişiklik gösterdiği için kurumlar vergisi gelirleri de değişiklik göstermektedir. Bu değişikliği ortadan kaldırmak amacıyla yıllar itibariyle kurumlar vergisi oranlarının ortalaması alınarak kurumlar vergisi gelirleri tekrar hesaplanmış ve düzeltilmiş kurumlar vergisi gelirleri üzerinde çalışma yapılmıştır. Kurumlar vergisi oranlarında meydana gelen değişimin kurumlar vergisi gelirleri üzerinde meydana getirdiği değişim bu yöntem ile bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Yolsuzluk düzeyinde meydana gelen artışlar ile kurumlar vergisi gelirleri ve GSYH içinde kurumlar vergisi oranları arasında ilişki bulunamamıştır. Ancak kurumlar vergisi oranlarında meydana gelen değişimler ile yolsuzluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre, kurumlar vergisi oranlarında meydana gelen değişimler ülkedeki yolsuzluk algılama düzeyini etkilemektedir.

7. Extended Abstract

A corporate tax is a tax imposed the net profit of legal entities and capital companies. In 1909, the taxation of capital companies on a federal basis in the United States began to be applied for the first time. We can divide the views that argue that corporate tax is justified into the view of benefit, the view of privilege, the view of separate solvency, and the view of social balance. The benefit opinion argues that the state makes many transactions for the benefit of institutions, and as a result, the cost of the service they receive should be paid as a tax. The view of privilege is that institutions have a number of privileges due to their status, as a result of these privileges, they receive income that should be taxed on these incomes. The separate solvency view is that institutions have separate personalities from their partners and their income should be taxed separately. According to the view of social balance, institutions impose a number of social costs on society when carrying out their activities. When corporate tax rates in European Union countries are evaluated in 2010-2019, it is seen that the highest corporate tax rate is in Malta and the lowest corporate tax rate is in Bulgaria. Corporate tax rates in our country between 1995-2019 are examined and a fluctuating course is observed. During these years, the highest corporate tax rates were implemented in 2004. The lowest corporate tax rate remained constant at 20% between 206-2017. Corporate tax revenues in our country tend to increase continuously.

The Corruption Perception Index is an index published by Transparency International in the form of a composition of 13 surveys conducted by countries to investigate the level of corruption in countries since 1995. The index value was valued between 0 and 10 until 2012, while it began to value between 0 and 100 after 2012. For many years, Denmark has been the most transparent (with the least Corruption) country in the world. When the index values are evaluated within the scope of the economic development of countries, it is concluded that the level of corruption is low in economically developed countries and the level of corruption is high in undeveloped and developing countries. Turkey has increased between 2011-2013 and 2016-2017 when the index is evaluated between 2010-2019. When the index values between

1995-2019 were examined, it reached its highest value in 2006 with a ratio of 5.23 (between 0-10). Based on this, as of the reference years, the year in which our country was most transparent (the least corruption was perceived) was 2006. Looking at the Corruption Perception Index in general, Turkey has an index value of approximately 4 (between 0-10) points.

The relationship between corruption and tax revenues has been examined many times in the literature. At the same time, corruption is also associated with public revenues and public expenditures. The effects of changes in tax rates on tax revenues, the share of tax revenues in GDP, and public revenues were not taken into account when the studies were examined. For this reason, our study also took the average corporate tax rates in reference years to eliminate these disadvantages, and even analyzed them by recalculating the share of corporate tax revenues and corporate tax revenues in GDP. As a result, the effects of changes in tax rates were eliminated.

In our study, data on Turkey's Corruption Perception Index, corporate tax rates, corporate tax revenues and the share of corporate tax revenues in GDP between 1995-2019 were used. The data was analyzed with the help of Eviews 9 package program. As a first stage, Johansen Cointegration test was performed to see if there was a long-term relationship between the variables after the series was stationary, which was performed in the ADF unit Root Test. After a long-term relationship was found between the variables, impact-reaction and variance decomposition analyses were performed. Three different hypotheses were created within the scope of the study. 1. Hypothesis: increased corruption reduces corporate tax revenues. 2. Hypothesis: the increase in corruption reduces the share of corporate tax revenues in GDP. 3. Hypothesis: increasing corporate tax rates will increase the level of corruption. No cointegration was found between the variables within the scope of hypothesis 1 and 2. In the context of hypothesis 3, it was concluded that there is cointegration between the variables. It was rejected because there was no cointegration in other hypotheses, Granger causality analysis was performed for hypothesis three with cointegration, but no causality relationship was found between the variables.

Keywords: Corruption Perception Index, Corporate Tax, Granger Causality Analysis

Kaynakça

- Ajaz, T., & Ahmad, E. (2010). The Effect of Corruption and Governance on Tax Revenues. *The Pakistan Development Review*, 405-417.
- Armağan, R. (2007). Türkiye'de Gelir ve Kurumlar Vergisi Oranlarında İndirimin Vergi Gelirleri Üzerine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 227-252.
- Aydın, D. (2019). *Yolsuzluk ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Hatay.
- Bağdigen, M., & Dökmen, G. (2006). Yolsuzluklarla Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 23-38.
- Bağdigen, M., & Beşkaya, A. (2005). The Impact of Corruption on Government Revenues: The Turkish Case. *Yapı Kredi Economic Review*, 31-54.
- Bakırtaş, D. (2012). Yolsuzluğun Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 87-98.
- Baldemir, E., Özkoç, H., & İşçi, Ö. (2009). MIMIC Model ve Yolsuzluk Üzerine Türkiye uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49-63.
- Başar, S. (2004). *Yolsuzluklar ve Makroekonomik Etkileri*. Doktora Tezi. Erzurum.
- Beşel, F., & Savaşan, F. (2014). Türkiye'de Yapısal Kırımlar Altında Yolsuzluk-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 73-86.
- Beşkaya, A., & Bağdigen, M. (2008). The Relationship Between Corruption and Government Revenues: A Time Series Analysis of The Turkish Case, 1980-2005. *Yapı Kredi Economic Review*, 67-84.
- Çiçek, U., & Uğur, K. (2019). Türkiye ile AB Ülkelerinin Dolaylı-Dolaysız Vergiler Açısından Karşılaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 290-310.
- Dökmen, G. (2012). Yolsuzlukların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 41-51.

İmam, P. A., & Jacobs, D. F. (2007). Effect of Corruption on Tax Revenues in the Middle East. *IMF Working Paper*.

Karagöz, K., & Karagöz, M. (2010). Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Sayıştay Dergisi*, 5-22.

Kılıç, M. (2019). *Kurumlar Vergisinin Genişletici Maliye Politikası İle İlişkisi: Türkiye İle OECD Ülkelerinin Mali ve Ekonomik Büyüme Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya.

Kutlar, A., & Doğanoglu, F. (2005). https://www.researchgate.net/publication/268035354_Fatih_Turkiye'de_1980_Sonrasi_Yolsuzluklar_Kamu_Yatirimlari_Ve_Buyume_Uzerine_Bir_Ekonometrik_Calisma adresinden alındı

Monteiro, M. R., Brandao, E. F., & Martins, F. V. (2011). Monteiro, M.R.A Panel Data Econometric Study of Corporate Tax Revenue in European Union: Structural, Cyclical Business and Institutional Determinants. *FEP Working Papers*.

OECD. (2008). Corruption A Glossary of International Standarts in Criminal Law. *OECD*.

Oral, B. G., & Sayın, F. (2009). Mali Yolsuzluğun Yansımaları: Türkiye İçin Eşbütünlük Analizi. *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (s. 141-176). İstanbul.

Örücü, A. İ., Aysu, A., & Bakırtaş, D. (2012). Örücü, A. İ.; Aysu, A. Ve BaYolsuzluğun Kurumlar Vergisi Gelirleri Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Analizi. *Maliye Dergisi*, 539-556.

Özmen, İ. (2016). Vergi Gelirlerinin Belirleyicileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: BRIC-T. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 232-252.

Potanlar, S. K., Samimi, A. J., & Roshan, A. R. (2010). Corruption and Tax Revenues: New Evidence from Some Developing Countries. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 4218-4222.

Şahin, İ. (2016). Türkiye'de 1980-2015 Yılları Arası Demokrasi, Ekonomik Özgürlük ve Yolsuzlukların Ekonomik Büyüme Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 317-334.

Tanzi, V. (1998). Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures. *IMF Working Paper*.

Tanzi, V., & Davoodi, H. (2000). <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Corruption-Growth-and-Public-Finances-3854> adresinden alındı

Topal, M. H., & Keyifli, N. (2016). Yolsuzluk ve Kamu Borçları: OECD Ülkeleri İçin Ampirik Bir Kanıt. 2. *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi*, (s. 501-512). Bilecik.

Transparency. (2021, Şubat 18). <https://www.transparency.org/en/our-story> adresinden alındı

Transparency. (2021, Şubat 18). <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl> adresinden alındı

Tunç, C. (2018). *Yolsuzluğun Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Uşak.

Uğurlu, H. (2019). *Vergilemede Basitlik İlkesi Açısından Türkiye'de Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunlarının Birleştirilmesi*. Doktora Tezi. Trabzon.

Yavuz, H. (2008). *Türkiye'de Kurumlar Vergisinin Ekonomik Etkileri ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %33/%33/%34 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %33/%33/%34 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Bitcoin ve Altcoinler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Mustafa AY*
Gülçin ADIYAMAN**

ÖZ

Kripto paralar artan dijitalleşme ve merkezizsiz finans düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve yeni projelerle birlikte büyümeye devam etmektedir. Kripto paralar, alım veya satım gibi her türlü işlemlerde kullanılmasının yanı sıra değişim aracı ve yatırım aracı olarak da kullanılabilir. Ayrıca madencilik yoluyla söz konusu para birimi üretimi yapılabilmektedir. Kripto para denilince ilk olarak ortaya çıkan ve tüm kripto paraların öncüsü olarak kabul edilen Bitcoin, piyasa hacmi açısından da en yüksek kripto paradır. Bu bağlamda çalışmamızın amacı, piyasanın öncül parası olan Bitcoin ve kısaca "Altcoin" diye ifade ettiğimiz diğer kripto paralar arasındaki ilişkiyi incelemektir. İlişkiyi incelemek için zaman serisi analiz yöntemi kullanılarak 01.01.2018-31.12.2020 dönemi günlük veriler Tradingview ve Coinmarketcup aracılığıyla toplanmış ve Johansen eşbütünleşme testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger nedensellik testi yapılmıştır. Johansen eşbütünleşme sonucuna göre ele alınan dönemlerde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Granger nedensellik sonucuna göre ise Cardona'dan Bitcoin'e, Bitcoin'den Ethereum'a ve Cardano'dan Binance Coin' doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kripto Paralar, Bitcoin, Altcoinler

Examining The Relationship Between Bitcoin and Altcoins

ABSTRACT

Cryptocurrencies have emerged as a product of increasing digitalization and decentralized finance and continue to grow with new projects. Cryptocurrencies can be used as a means of exchange and investment, as well as being used in all kinds of transactions such as buying or selling. In addition, the currency in question can be produced through mining. Bitcoin, which emerged first when it comes to crypto money and is considered the pioneer of all crypto money, is also the highest crypto money in terms of market volume. In this context, the aim of our study is to examine the relationship between Bitcoin, which is the pioneer currency of the market, and other cryptocurrencies, which we briefly refer to as "Altcoin". In order to examine the relationship, daily data for the period 01.01.2018-31.12.2020 were collected through Tradingview and Coinmarketcup using the time series analysis method, and Johansen cointegration test, Vector Error Correction Model (VECM) and Granger causality test were performed. According to the Johansen cointegration result, there is a long-term relationship between the variables used in the periods considered. According to the Granger causality result, one-way causality was determined from Cardona to Bitcoin, from Bitcoin to Ethereum and from Cardano to Binance Coin.

Keywords: Cryptocurrencies, Bitcoin, Altcoins, Cointegration

1. Giriş

Toplumlar geçmişten günümüze takas, altın, gümüş, kağıt para, kredi kartı vb. farklı alışveriş yöntemlerini kullanarak ihtiyaçlarını karşılamış ve karşılamaya devam etmektedir. Ancak zamanla ihtiyaç ve istekler de meydana gelen değişim ile birlikte ödeme yöntemleri de değişerek farklılaşmıştır. Bireyler bizzat yaptıkları alışveriş işlemlerini herhangi bir yerde ve zamanda kolayca gerçekleştirmeyi istemişlerdir. Bu nedenle dijital para kullanılmaya başlanmıştır. Dijital para aracı olan kredi kartı ve bankalara ilk geçildiğinde toplumun bir kısmı tam olarak ne olduğunu anlayamadığı için tepki göstermiştir. Ancak zamanla güven oluşmuş ve günümüzde hemen hemen herkes dijital para kullanmaya başlamıştır. Dijital para biriminde işletmeler, yatırımcılar, kurum ve kuruluşlar kağıt veya metal para taşımaksızın dijital ortamda fazladan evraka gerek kalmadan işlemlerini kolayca halledebilir hale gelmiştir.

21. yy.'a gelindiğinde dijital paraların yanı sıra sanal paralar veya bilinen adıyla kripto paralar kullanılmaya başlanmıştır. Kripto paralar artan teknolojik gelişmenin etkisiyle kullanılan para birimlerinin boyutlarını değiştirmiştir. Para piyasasında meydana gelen otorite ve bankaların işlem komisyonlarını arttırması karşısında kripto para birimlerinden Bitcoin ve diğer para birimleri olan Altcoinler ortaya çıkmıştır. Bu para birimlerinden en popüler olan Bitcoin (BTC) herhangi bir ülkeye ait olmamakla beraber anonimdir. Bitcoin yaklaşık 21 milyon birim üretimle sınırlı olduğu için sürekli değerlenmektedir. Bireyler daha az transfer ücretine katlanarak daha kısa sürede para transferi yapabilmektedir. Günlük yaşamda

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, may@selcuk.edu.tr

** 100/2000 YÖK Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, glcnadymnn@hotmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 15.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 29.01.2022

kullanıma uygun olması ile toplum yaşamını kolaylaştırmaktadır. Bireylerin bir kısmı herhangi bir sorunla karşılaştığında somut olarak bir kişi, kurum veya kuruluş göremediği için kripto paralara önyargılı davranmaktadır. Kripto para birimleri geliştiricisine bağlı olarak ister merkeze bağlı isterse de merkezi olmayan dağıtık bir yapıya sahip olabilmektedir. Merkeze bağlı olan kripto para birimlerinde devlet müdahalesi söz konusu olurken merkeze bağlı olmayanlarda bütün sistem geliştirici tarafından kontrol edilmektedir. Ayrıca merkeze bağlı olmayan kripto paralara devlet tarafından herhangi bir yaptırım söz konusu değildir. Kripto paralar üyeleri tarafından kullanılarak gidişata göre yön çizmektedir. Ülkeler Bitcoin'de meydana gelen artışları balon gibi görmektedir. Bu nedenle resmi olarak kabul etmemekte ve yapmış olduğu düzenlemelerde yetersiz kalmaktadır.

Çalışmamızda sırasıyla bitcoin ve altcoin kavramları açıklanmış, daha sonra kripto para ile ilgili literatür incelenerek çalışmamızın altyapısı oluşturulmuştur. Bitcoin ve Altcoinlerin ilişkisi ampirik olarak analiz edilmiş ve bulgular tartışılarak sonuçlandırılmıştır.

2. Bitcoin ve Altcoin Kavramları

Globalleşen dünya üzerinde her geçen gün yeni bir teknoloji ortaya çıkmakta ve insan hayatını etkilemektedir. Bireyler iş, eğitim, sağlık, ticaret, borsa vb. işlemlerini artık gelişen teknoloji ile yerine getirmektedir. İşlemler gerçekleşirken genellikle devlet veya herhangi bir özel kurum/kuruluş aracı olmaktadır. Örneğin para transferi yapıldığında banka bu duruma aracılık etmektedir. İlk önce gönderici ve alıcı bilgilerini almakta daha sonra bakiyeyi kontrol ederek transfer işlemini gerçekleştirmektedir. Bahsedilen aracı kuruluşlar devlet tarafından desteklenmekte ve koruyucu kanunlar çıkarmaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle kurum, kuruluş, devlet ve bireyler her türlü işlemi dijital para aracılığıyla kolaylıkla gerçekleştirmektedir. Böylece zaman ve maliyetten tasarruf sağlanmaktadır. Dijital para kullanımının yaygınlaşmasının yanı sıra 2008 yılından itibaren hem dijital hem de sanal para olan kripto paralar da kullanılmaya başlanmıştır. Kripto para birimlerinde devlet veya kurum/kuruluşa gerek olmadan hızlı ve kolay bir şekilde işlemler gerçekleştirilebilmektedir. Bu durum kripto para kullanımının kişi ve kurumlar arasında yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır. Kripto para birimlerinden en revaçta olanı Bitcoin'dir. Bitcoin'in kurucusu olan Satoshi Nakamoto'nin kişi, kurum veya kuruluş olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Bitcoin'in anonim olmasından dolayı bireyler güven konusunda problem yaşamaktadır (Karaoğlu, vd., 2018, s. 15). 2009 yılından itibaren Bitcoin dışında Altcoin adı altında farklı kripto para birimleri de yaratılmıştır. Genişleyen kripto para piyasası ekonomi ve finansla uğraşan kişilerin dikkatini çekmiş ve yatırım aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Kripto para birimlerinin hesap ve değer birimi olması, değişim aracı olması, tasarruf yapılabilmesi gibi özelliklere sahip olması söz konusu para birimlerini yavaş yavaş itibari para olma yolunda ilerletmektedir. Ancak kripto paralarla ilgili standartların belirlenmemiş olması yatırımcılar açısından risk faktörü oluşturmaktadır. Ülkelerin bir kısmı yasaklar bir kısmı düzenleyici adımlar atmaktadır (Eren, vd., 2020, s. 1352).

Yaklaşık arzi 21 milyon olan Bitcoin'in bir kısmı üretilmiş, bir kısmı ise halen üretilmeye devam etmektedir. Bitcoin'in sınırlı sayıda üretilmesi Bitcoin arzında yetersizliğe sebep olacağı düşünülmekte ve değerinin sürekli artacağı varsayılmaktadır. Yatırımcılar istediği takdirde herhangi bir yerde veya zamanda Bitcoin alabilmekte ve satabilmektedir. Alınan Bitcoinler takas edilebilir, satılabilir, transfer edilebilir veya diğer para birimlerine çevrilebilmektedir. Yapılan transfer işlemleri ağ bağlantısı yoluyla ve bir miktar ücret karşılığında gerçekleşmektedir. Veriler dijital ortamlarda korunduğu için çalınma, kaybolma veya eksik bilgi söz konusu olmamaktadır. Yatırımcılar istedikleri zaman ilk kayıttan son kayıta kadar olan bilgilere bloklardan erişebilmektedirler. Ayrıca Bitcoin cüzdan adresi bilinen kişilerin yapmış oldukları tüm Bitcoin işlemleri görülebildiği için oldukça şeffaf bir yapıya sahiptir. Bitcoin işlemi gerçekleştirebilmek için ilk olarak Blockchain (Blok Zincir) yaratılması gerekmektedir. Amacı ideal bir para birimine ulaşmak olan blok zincir Bitcoin'in güvenilir olmasının temelidir. Söz konusu zincir küresel olmanın yanı sıra dağıtık muhasebe defteri olarak tanımlanmaktadır. Bu zinciri kullananların isimleri ve para birimleri kripto para sisteminde kayıt altında tutulmaktadır (İnci & Alper, 2018, s. 57). Bitcoin'in her alana uygun hale getirebilmek için oldukça fazla maliyete katlanmak gerekmektedir. Bu nedenle alternatif kripto para birimleri ortaya çıkmış ve içlerinde yüksek teknoloji ve farklı projeler vaat eden kripto paralar en az Bitcoin kadar piyasaya dahil olup başarılı olmuşlardır. Bu tarz sorunların çözülebilmesi için ortaya çıkan

mekanizmalardan en önemlilerinden birisi Etheryum'dur. Alternatif olarak ortaya çıkan Etheryum açık kaynaklı, halka açık ve dağıtılmış olma özelliğinin yanı sıra veri tutan, değer taşıyan, blokları çalıştırarak yeni kodları ekleyen akıllı anlaşmalar yapmaktadır. Etheryum'un temel özelliklerinden birisi merkezi olmayan uygulamaları geliştirerek devreye sokmaktır. Bu nedenle Etheryum Bitcoin'den sonra gelen en büyük Blockcahin sistemi gibi görülmektedir (Usta & Doğanekin, 2017, s. 84). Kripto para sisteminde şifre çözme işlemi olarak düşünülen madenciler, son yapılan işlemleri bir araya getirerek ve doğrulayarak sistemin daha tutarlı olmasına neden olmaktadır. Madenciler herhangi bir yerde veya zamanda bazı kripto paraları üreten kişiler olarak tanımlanmaktadır. Madencilerin güçlü bir donanıma sahip olması ve güncel olarak kripto para piyasasını takip etmesi gerekmektedir. Madencilik yapabilmek için gerekli teknik şartlara haiz bilgisayar donanım ve yazılımlarına sahip olunmalıdır.

Bitcoin'in başarılı olması sonucunda 2017 yılından itibaren yaklaşık 1300 Altcoin çeşidi ortaya çıkmıştır. Altcoinler piyasada Bitcoin'in farklı bir hali olarak işlem görmektedir. Her bir Altcoin diğer Altcoinlerden daha iyi projelere sahip olduğunu ileri sürmektedir. Altcoinler herhangi bir yerde veya zamanda Bitcoin'e veya diğer kripto paralara çevrilebilmektedir (Yıldırım, 2015, s. 88). Altcoin satın almak da Bitcoin piyasası ile benzerdir. Altcoin piyasasında en büyük hacme sahip kripto para Etherumdur. Bitcoin ile kıyaslandığında Altcoinlerin işlem hızı yüksek, şifreleme güvenilirdir, daha uygun madencilik ekipmanı, daha düşük işlem ücreti ve finansal araçlara erişim kolaylığı sağlamaktadır. Bu avantajların yanı sıra bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Kripto para piyasasında meydana gelen herhangi olumsuz bir habere yatırımcılar ani tepki verebilmekte ve beraberinde keskin fiyat değişimleri yaşanabilmektedir. Çok fazla önemsenen Altcoinlerin fazla değer kaybetmesi birçok soruna neden olabilmektedir (Doğan, 2020, s. 862). NFT, defi, vb. kripto para projeleri birbirinden farklı yol haritalarına sahiptir. Her bir projenin kendi içerisinde farklı değer ve özellikleri bulunmaktadır. Kripto paraların bazıları özellikle kara para, kaçakçılık gibi yasadışı işler için kullanılmaktadır. Bazıları ise yeşili öngördüğü için elektrik yerine farklı şekillerde üretilmektedir. Bu nedenle her kripto paranın amacı aynı olmadığı gibi yol haritaları da birbirinden farklıdır.

Günümüz kripto para piyasası değerlendirildiğinde, artan küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle kripto para birimleri kullanım alanları yaygınlaşmıştır. Denetimi yapılmadığı için kripto para mevduat sahipleri ve oluşturucuları bağımsız hareket etmektedirler. Söz konusu paralar ile mal ve hizmet alınıp satılabilmektedir. Ancak kredi kartı, ABD Doları, EFT vb. konvertibilitesi yüksek paralara kıyasla daha düşük oranda işlem görmektedir. Ayrıca gizliliği artırması, enflasyonist etkilerden koruması ve işlem maliyetinde azalma vb. faydalar sağlarken daha geniş alanlarda kullanımını engelleyen birçok dezavantajı da bulunmaktadır (Alpago, 2016, s. 87). Batı ülkelerinde daha çok kullanıma sahip olduğu için söz konusu ülkelerde bulunan şirketlerde Bitcoin yatırımı ve kullanımını gittikçe artmaktadır. Bu nedenle Bitcoin ATM'leri kullanımına başlanmıştır. Ancak kripto parayı güvencede tutan tek şey şifre olduğu için her zaman bir tedirginlik hali oluşmaktadır. Bu durum sonucunda kimi yatırımcılar güven sorunu yaşayarak uzak dursa bile gelecekte kripto para kullanımının artacağını öngörmektedir (Alpago, 2018, s. 417).

3. Literatür Taraması

Bitcoin 2009 yılında başlamasına rağmen konuyla ilgili çalışmalar bir yıl öncesinde yapılmıştır. Satoshi Nakamoto adıyla anılan kimliği net olmayan kişi veya kurumlar tarafından yapılan çalışma internet ortamında ilan edilmiştir. Çalışma, Bitcoin'nin iki taraflı kullanılan elektronik ödeme sistemi olduğu için diğer paralardan farklı olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca, para transferi ve sistemin işleyişinden bahsedilmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle Bitcoin her ülkedeki yatırımcıların dikkatini çekmiş ve akademik çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar Bitcoin'in işlem hacmi, piyasa değeri, yatırım alternatif olarak görülmesi ve teknolojik olarak incelenmesi ile ilgili olmaktadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar aşağıda kronolojik olarak ele alınmıştır.

Kristoufek (2013), tarafından yapılan çalışma Bitcoin'nin Google Trends ve Wikipedi arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Araştırma sonucuna göre Bitcoin'in fiyat hareketleri ile Google ve Wikipedi aranma sayısı arasında ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bitcoin fiyatları düştüğünde azalan ilgiden dolayı fiyatların daha da hızlı düşmesi, fiyatları yüksek iken artan ilgiden dolayı fiyatların daha fazla artması vurgulanmıştır.

Baek ve Elbeck (2014), tarafında yapılan çalışmada Bitcoin'in yatırım veya spekülatif aracı olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada Bitcoin ve S&P500 endeksinin 2010-2014 yıllarının günlük verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre, S&P500 endeksi Bitcoin'e göre 26 kat daha az volatiliteye sahiptir. Yapılan regresyon analizine göre, S&P500 endeksi ve Bitcoin arasında ilişki bulunmamıştır.

Glaser, vd. (2014), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin'in varlık veya para birimimi olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Bitcoin kullanıcılarının gizli niyetlerini ortaya koymaktır. Sonuca göre Bitcoin kullanıcıları, para sistemi olarak kullanmak yerine bir yatırım aracı olarak kullanmaktadır.

Sönmez (2014), tarafından yapılan çalışmada sanal para olan Bitcoin ele alınmıştır. Çalışma Bitcoin'in ortaya çıkışını, özelliklerini, avantaj ve dezavantajlarını incelemiştir. Sonuca göre, Bitcoin'in kalıcılığı araştırılmalı ve bu amaç kapsamında takip edilmelidir.

Gupta, vd. (2015), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin'in e-ticarette güvenilir olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma sonucuna göre, Bitcoin'in ticaretteki önemi görecelidir. Bitcoin'in e-ticarette avantajlı hale getirilmesi ve alışverişlerde kullanıldığında oluşan riskler hakkında öneriler ele alınmıştır.

Georgula vd. (2015), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin fiyatları ile Twitter ölçümleri, temel ekonometrik değerler ve teknolojik faktörler arasındaki ilişki zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Analizde, 27 Ekim 2014-12 Ocak 2015 tarihleri arasında 78 günlük veriler kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, Bitcoin fiyatları ile Twitter ölçümleri arasında kısa dönemli pozitif ilişki bulunurken Vikipedi aramalarının Bitcoin fiyatlarında pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Bitcoin değeri EURO ve USD döviz kurlarından negatif yönde etkilenmektedir. Uzun döneme bakıldığında Bitcoin'in fiyatı ve sayısı arasında pozitif bir ilişki bulunurken S&P 500 endeksi ile negatif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Cheug vd. (2015), tarafından yapılan çalışmada kripto para balonları incelenmiştir. Çalışmaya göre, Bitcoinde meydana gelen ani yükselme Bitcoin'ni her an patlamaya hazır balon gibi göstermektedir. Yapılan analizde, Bitcoin fiyatındaki değişim ABD Doları cinsinden ele alınmıştır. Veriler 2010-2014 yılının günlük veriler olup Philips'e ait GSDAF testi ile analiz edilmiştir. Sonuca göre, baz alınan yıllar arasında kısa süreli balonlar varken 2011-2013 yıllarında ortalama 66/106 gün arasında 3 tane büyük balon olduğu görülmüştür. Ayrıca Mt. Gox Borsası'nda yaşanan çöküşün bu balonlardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Dyhrberg (2016), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin'in koruma yetenekleri ve sanal altın olup olmadığı araştırılmıştır. Veriler 19 Temmuz 2010-22 Mayıs 2015 yıllarının günlük veri olup FTSE100 'de bulunan hisse senetlerinin Dolar ve Bitcoin arasındaki ilişkisi GARCH yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre, Bitcoin FTSE100 endeksinde bulunan hisse senetlerine karşı oluşacak herhangi bir riskten korunma aracı olarak kullanılabilir. Ayrıca kısa dönemde ABD Doları'na karşı risk yönetimi aracı ve altın ile risklere karşı koruma aracı olarak kullanılacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Dirican ve Canoz (2017), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin fiyatları ile FTSE100, Dow30, NIKKEI225, NASDAQ ve BIST100 gibi belirli borsa endeksleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada, 24 Mayıs 2013-5 Kasım 2017 yıllarının haftalık veriler kullanılmış olup ARDL testi yapılmıştır. Yapılan eşbütünleşme testi sonucuna göre, Dow30 ve NASDAQ borsa endeksleri arasında eşbütünleşme ilişkisi varken, FTSE100, BIST100 ve NIKKEI arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Bu ilişkiye göre, Dow30 ve NASDAQ borsalarında işlem yapan yatırımcılar uzun dönemde Bitcoin fiyatlarından etkilediğinin sonucuna ulaşmıştır.

Güleç, vd. (2018), tarafından yapılan çalışmada kripto paraların işleyişi ele alınmıştır. Çalışma, Bitcoinin, emtia, hisse senedi, döviz ve faiz ile ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik ile incelenmiştir. Yapılan analizde Mart 2012-Mayıs 2018 dönemi aylık veriler kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, Bitcoin fiyatları artan bir trendde ilerlemektedir. Bitcoin ile faiz değişkenleri arasında diğer analizler bulunurken Granger nedensellik testinde istatistiksel olarak bir anlamlılık söz konusudur.

İçelliöğlü ve Öztürk (2018), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin ile ABD Doları, Yen, Euro, İngiliz Poundu ve Yuan gibi seçili döviz kurları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Analizde 29 Nisan 2013-22 Eylül 2017 yılları baz alınarak kısa dönemli ilişki için Granger-Nedensellik testi, uzun dönemli ilişki için Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi ve Johansen testi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre, kısa ve uzun dönemde Bitcoin bahsedilen döviz kurlarından bağımsız hareket etmektedir.

Ciaian ve Rajcaniova (2018), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin ve Altcoin piyasaları kısa ve uzun vadeli olarak incelenmiştir. Analizde Bitcoin ve 16 Altcoin'in 2013-2016 dönemi günlük verileri kullanılarak

zaman serisi analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre, Bitcoin ve Altcoin piyasaları birbirine bağlıdır. Bitcoin ve Altcoinler fiyat ilişkisi, kısa vadede uzun vadede olduğundan daha güçlüdür. Ancak Bitcoin fiyat ilişkisinin, fiyat oluşturma mekanizmasında Bitcoin'e benzeyen altcoinlerle daha güçlü olduğu hipotezi net bir şekilde doğrulanmamaktadır. Uzun vadede makro-finansal göstergeler, Altcoin fiyat oluşumunu Bitcoin'den biraz daha büyük ölçüde belirlemektedir.

Leug ve Nguyen (2019), tarafından yapılan çalışmada eşbütünleşik portföyler oluşturmak için Bitcoin'e ek olarak çoklu Altcoinlerin kullanılması ve stop-loss kısıtlamaları olan ve olmayan farklı ticaret stratejilerinin performansının karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Analizde, BTC, ETH, BCH, LTC gibi bazı kripto paraların 20 Aralık 2017-20 Haziran 2018 dönemleri günlük verileri kullanılarak Johansen testi ve Engle-Granger testi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre, daha yüksek giriş çıkış seviyeleri daha büyük karlara neden olmaktadır. Ayrıca kripto para sistemleri en yüksek karı sağlamasına rağmen en büyük düşüşe de neden olmaktadır.

Kahraman, vd. (2019), tarafından yapılan çalışmada kripto para birimlerini volatilité yapısı GARC Modelleri ile karşılaştırılmıştır. Çalışmada, AP-GARCH ve C-GARCH uzun hafıza modelleri ile ARC, GARCH, T-GARCH, GARCH-M, E-GARCH, I-GARCH gibi Tekil Oynaklık Modelleri kullanılmıştır. Yapılan analizde, 24 Ağustos 2016-7 Mayıs 2018 tarihleri kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, Bitcoin ve Ethereum'da pozitif şoklar negatif şoklardan daha fazla etkiler ve şokların volatilitéye etkisi kalıcıdır. Ripple için ise oynakların geçişkenliği kısa dönemli ve şokların volatilitéye etkisi geçici olmaktadır. Ayrıca Bitcoin, Ethereum ve Ripple için negatif ve pozitif şoklar ayrıştırılmaz ve kaldıraç etkisi bulunmamaktadır.

Dastgir, vd. (2019), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin getirileri ve dikkati (Google Trends arama sorguları) arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Analizde 1 Ocak 2013-31 Aralık 2017 dönemleri yıllık verileri ele alınarak Copula tabanlı Dağılımdaki Granger Nedensellik (CGCD) testi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre, Bitcoin getirileri ve dikkati arasında %40 ile %80 arasında merkezi dağılımlar hariç çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Bir başka ifadeyle çift yönlü nedensellik dağılımının sol (düşük performans) ve sağ (yüksek performans) kuyruğunda bulunmaktadır.

Wang, vd. (2019), tarafından yapılan çalışmada ekonomik politika belirsizliğinden Bitcoin'e doğru risk yayılma etkisi araştırılmıştır. Çalışma, 19 Temmuz 2010'dan 31 Mayıs 2018'e kadar olan tüm dönem, 19 Temmuz 2010'dan 4 Aralık 2013'e kadar olan alt dönem ve 5 Aralık 2013'ten 31 Mayıs 2018'e kadar olan alt dönemlerini ele almıştır. Yapılan çok değişkenli nicel model ve Granger nedensellik risk testi sonucuna göre, ekonomik politika belirsizliğinden Bitcoin'e risk yayılma etkisinin çoğu durumda ihmal edilebileceğini göstermektedir. Ayrıca Bitcoin ekonomik politika şokları altında güvenli bir liman olabilmektedir.

Adedokun (2019), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin ve Altcoin fiyat senkronizasyonu hipotezi araştırılmıştır. Analiz 8 Ağustos 2015-31 Aralık 2018 dönemi günlük veriler alınarak Eşbütünleşme ve VEC Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Testi yapılmıştır. Yapılan analizde veriler 8 Ağustos 2015-31 Aralık 2019; 01/01/2017-31/12/2017 ve 01/01/2018-31/12/2018 olmak üzere üç ayrı döneme ayrılmıştır. Analiz sonucuna göre, 2015-2016 yıllarında Bitcoin ve Altcoinler arasında saf fiyat ayrımı olduğunu ve 2017 yılında Bitcoin ile seçilen her bir Altcoin arasında fiyat senkronizasyonu kurmaktadır. Ayrıca kripto para birimi alıcılarının, 2017 patlaması sırasında kripto para dünyasına egemen olan ayırım gözetmeyen seçimlerin aksine 2018'de her bir coinin özellikleri ve kalitesine karşı daha duyarlı olduğu sonucuna varmaktadır.

Akhtarruzzaman, vd. (2020), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin'in küresel endüstri portföyü ve tahvil endeksi ile portföy çeşitlendirilmesi araştırılmıştır. 2011-2018 yıllarının günlük verileri kullanılarak VARMA DCC-GARCH analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre, Bitcoin ve endüstri portföyleri ve tahvil endeksi arasında düşük dinamikli korelasyon vardır. Bu durum sektör portföylerine ve tahvillere karşı Bitcoin'e yapılan yatırımları risklerden korumaktadır. Ayrıca çalışma sonuçları sırasıyla küresel endüstri portföyleri ve Bitcoin yerine ABD endüstri portföylerinin ve kripto para birimi endeksinin kullanımına karşı güçlüdür. Bu durum yatırımcıların risk yönetimi ve portföy analizi ile ilgili bilinçli karar vermesine yardımcı olmaktadır.

Ciaian, vd. (2021), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin güvenliğinin ekonomik bağımlılık üstünde etkisi analiz edilmiştir. Analizde 2014-2019 yıllarının günlük verileri ele alınarak ARDL testi yapılmıştır.

Analiz sonucuna göre, Bitcoin fiyatları ve madencilik ödülleri Bitcoin'in güvenliği ile ilgili olmaktadır. Ayrıca Bitcoin blok zinciri güvenliği, fiyat şoklarının girdi veya çıktısından sonra nispeten hızlı bir şekilde denge güvenlik seviyesine dönme eğilimindedir.

Li, vd., (2021), tarafından yapılan çalışmada Bitcoin piyasasının ilgili olaylara tepkileri araştırılmıştır. Analiz 2013-2019 yılı günlük verileri kullanarak GARCH-X testi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre, Bitcoin ile ilgili olayların Bitcoin fiyatı üstündeki şok yönlerinin, olay türleri ile büyük ölçüde ilişki içerisindedir. Ayrıca yurt içi olayların tepki oynaklığı üzerinde önemli bir pozitif etkisi bulunurken, yurt dışı olaylar etkilerini hem piyasa tepkilerinin beklentileri hem de oynaklık üzerinde empoze etmektedir.

Demir, vd. (2021), tarafından yapılan çalışmada, NARDL modeli kullanılarak Bitcoin'in Ethereum, Ripple ve Litecoin üzerindeki asimetric etkisini incelenmiştir. Yapılan analizde Temmuz 2015-Mart 2019 dönemi verileri ele alınarak Bitcoin'in Altcoinler üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkisi araştırılmıştır. Kısa vadede Bitcoin fiyatındaki düşüş, Altcoin fiyatındaki artışlardan daha büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Bu durum 2017 yılındaki kripto para fiyat çöküşünden sonra daha sık görülmektedir.

Yapılan literatür taramasına bakıldığında Bitcoin ile Altcoinler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısı görece olarak kısıtlı olsa da genellikle Bitcoin ile borsa endeksleri, hisse senetleri, sosyal medyanın etkisi gibi konuları incelenmiştir. Bu nedenle Bitcoin ile Altcoinler arasındaki ilişkinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. Metodoloji

Çalışmada, Bitcoinin, Ethereum, Cardano, Binance Coin, Ripple ve Litecoin arasındaki ilişki baz alınarak analiz edilmiştir. Çalışmada incelenen kripto paralar piyasa değerlerine göre en yüksek olanlar ele alınmıştır. Analiz, 1.01.2018 ve 31.12.2020 dönemi verileri Tradingview ve Coinmarketcap 'dan alınarak yapılmıştır. Değişkenlerin logaritmik formları ile çalışılmıştır ve bu değişkenler Tablo 1'de gösterilmiştir. Analizde, Eviews 10 programı kullanılmıştır.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenler

ADI	TANIMI	KAYNAKLAR
LNBTC	BİTCOİN	Tradingview,Coinmarketcap
LNETH	ETHERYUM	Tradingview,Coinmarketcap
LNADA	CARDANO	Tradingview,Coinmarketcap
LNBNB	BİNANCE COİN	Tradingview,Coinmarketcap
LNXP	RİPPLE	Tradingview,Coinmarketcap
LNLT	LİTECOİN	Tradingview,Coinmarketcap

4.1. Veri

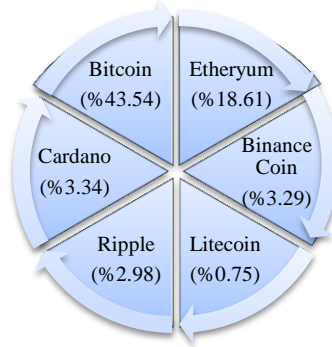
Bitcoin ve diğer coinler ile uzun dönemli ilişkisi Johansen eşbütünleşme testi aracılığıyla incelenmiştir. Analizde, bağımlı değişken olarak BTC, açıklayıcı değişken olarak ise ETH, ADA, BNB, XRP ve LTC ele alınmıştır (Akçalı ve Şişmanoğlu, 2019; 108). BTC ve altcoin piyasaları birbirlerine bağlıdır. BTC ve altcoin fiyat ilişkisine bakıldığında kısa vadede uzun vadede olduğundan daha güçlü bir ilişki vardır (Ciaian & Rajcaniova, 2018, s.173).

Çalışmada Araştırılan Model;

$$lnbtc_t = \beta_0 \pm \beta_1 lneth_{t-3} \pm \beta_2 lnada_{t-3} \pm \beta_3 lnbnb_{t-3} \pm \beta_4 lnxrp_{t-3} \pm \beta_5 lnltc_{t-3} + \varepsilon_t$$

t = 1,.....,T (3.1)

Kripto para birimlerine bakıldığında BTC piyasada diğer coinlere göre daha çok söz sahibi olduğu için oldukça önemlidir. Bu durum BTC' nin piyasa hacmini yükseltmektedir. Bireyleri, piyasada revaçta olan para birimi daha çok çekmektedir. Diğer coinler ise piyasada daha az bulunmaktadır. Aşağıdaki grafikte BTC ve ele alınan altcoinlerin toplam piyasa büyüklükleri gösterilmektedir.

Şekil 1. Toplam Piyasa Büyüklüğü

Kaynak: Tradingview

Çalışmada kullanılan değişkenlerin ortalama ve standart sapmalarıyla minimum ve maksimum değerleri ele alınmıştır. Tablo 1’de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
LNBTC	8.989287	0.399755	8.079835	10.27330
LNETH	5.582118	0.600811	4.428552	7.229839
LNADA	-2.479677	0.731245	-3.762655	0.099212
LNBNB	2.758841	0.471744	1.508512	3.666122
LNLRP	-1.056005	0.504057	-1.994806	1.022451
LNLTC	4.208710	0.497101	3.140871	5.632716

Tabloya bakıldığında, kripto piyasasının en önemlilerinden biri olan LNBTC ile gösterilen Bitcoinin en yüksek değeri 10,27330 Dolar iken en düşük değeri 8,079835 Dolar’dır. İlgili değişkenin ortalama değeri 8,989287 Dolar’dır. LNETH ile belirtilen Ethereum söz konusu yıllar arasında ortalama olarak 5,582118 düzeyindedir. Bahsedilen değişkenin en yüksek değeri 7,229839 Dolar olurken en düşük değeri 4,428552 Dolar’dır. Kontrol değişkenlerinden biri olan LNADA değişkeni ortalama -2,479677 Dolar’dır. LNBNB değişkeninin söz konusu yıllar arasındaki ortalama değeri 2,758841 Dolar’dır. İlgili değişkenin en yüksek değeri 3,666122 iken en düşük değeri 1,508512 Dolar’dır. Bir diğer açıklayıcı değişken olan LNLRP ortalama değeri -1,056005 Dolar’dır. Bahsedilen değişkenin en yüksek değeri 1,022451 Dolar iken en düşük değeri -1,994806 Dolar’dır. Son olarak ise açıklayıcı değişken olan LNLTC ortalama değeri 4,208710 Dolar’dır. İlgili değişkenin en yüksek değeri 5,632716 iken en düşük değeri ise 3,140871 Dolar’dır.

4.2. Ampirik Analiz

Ekonometrik yöntemler uygulanırken ekonometrik varsayımlar dikkate alınmalıdır. Bu durumda ilk olarak analizde kullanılacak olan değişkenlerin durağan olup olmadıklarına bakılmaktadır. Değişkenlerin durağanlığına bakılırken belirli bir süreçte yatay eksene paralel olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle “iki dönem arasındaki ortak varyans iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan ve ortalama varyansında zaman içinde bir değişiklik olmayan olasılıklı bir şekilde durağandır” denilmektedir (Gujarati, 1999, s. 718-720). BTC’ nin diğer coinlerle arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek için öncelikle değişkenliklerin durağanlıklarını incelenmiştir.

Birim kök testi aracılığıyla zaman serilerinin durağan olup olmadığına bakılmaktadır. Belirli bir zaman serisi içinde zamanda meydana gelen kayma, dağılımda herhangi bir değişikliğe sebep olmazsa durağandır. Kullanılan değişkenler arasında istatistiksel bir anlamlılıktan söz edilebilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir (Korkmaz & Develi, 2012, s. 12). Birim kök testleri değişkenlerin durağan olmaması durumunda durağanlaştırmak için yapılmaktadır. Birim kök testlerinden en çok kullanılan Philips- Perron (1988) nonparametrik (PP) ve Augmented Dickey-Fuller (1979, 1981) parametrik olan ADF ve DF birim kök testleridir. Bu testler ile zaman serilerinin durağanlığına bakılmaktadır. Değişkenler düzey değerlerinde durağan değilse kaç kez fark alındığında durağan hale geldiği test edilmektedir. Verilerin bütünlüğüne

dereceler ve durağanlıklarına Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile yapılmaktadır. Yapılan testler sonucunda elde edilen DF istatistikleri, MacKinnon (1996) kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır (Karaca, 2003, s. 249). Karşılaştırma sonucunda aşağıdaki hipotezler tespit edilmiş ve durağanlıkları incelenmiştir.

$H_0: \hat{\rho} = 0$ Seri durağan değildir (Birim kök vardır)

$H_1: \hat{\rho} \neq 0$ Seri durağandır (Birim kök yoktur)

Temel hipotezi serinin durağan olmadığını ve birim köke sahip olduğunu, alternatif hipotez ise, serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Philips- Perron Test İstatistiği							
I(0)	Değişken	BTC	ETH	ADA	BNB	XRP	LTC
Sabit	t-İstatistiği	2.5814	-1.7462	-4.5604***	-1.3255	-5.4314***	-3.1726**
	Olasılık değeri	1.0000	0.4072	0.0002	0.6195	0.0000	0.0219
Sabit & Trend	t-İstatistiği	1.1400	-1.1144	-3.8504**	-2.0913	-5.3767***	-2.4531
	Olasılık değeri	0.9999	0.9249	0.1444	0.5496	0.0000	0.3517
I(1)	Değişken	BTC(Δ)	ETH(Δ)	ADA(Δ)	BNB(Δ)	XRP(Δ)	LTC(Δ)
Sabit	t-İstatistiği	-34.0412***	-32.6530***	-32.3779***	-34.1485***	-29.7484***	-34.9233***
	Olasılık değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Sabit & Trend	t-İstatistiği	-34.4011	-32.8105	-32.9196	-34.1456	-29.8452	-35.1697
	Olasılık değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Augmented Dickey Fuller Test İstatistiği							
I(0)	Değişken	BTC	ETH	ADA	BNB	XRP	LTC
Sabit	t-İstatistiği	2.6401	-3.4310**	-4.7171***	-1.3357	-4.1928***	-3.6414***
	Olasılık değeri	1.0000	0.0102	0.0001	0.6147	0.0007	0.0052
Sabit & Trend	t-İstatistiği	1.0167	-2.7895	-4.4414***	-2.0835	-4.7575***	-3.2331*
	Olasılık değeri	0.9999	0.2014	0.0019	0.5539	0.0006	0.0785
I(1)	Değişken	BTC(Δ)	ETH(Δ)	ADA(Δ)	BNB(Δ)	XRP(Δ)	LTC(Δ)
Sabit	t-İstatistiği	-5.4627***	-5.0262***	-5.5047***	-34.1178***	-7.1626***	-12.1652***
	Olasılık değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Sabit & Trend	t-İstatistiği	-18.2022***	-5.6616***	-5.4840***	-34.1137***	-7.0065***	-12.4339***
	Olasılık değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Not: *, **%, ***, %1 seviyelerindeki anlamlılık düzeylerini ifade ederken parantez içindeki değerler standart hata değerini göstermektedir.

Yapılan test sonuçları MacKinnon %5 kritik değerleri baz alınarak değerlendirilmiştir. ADF ve PP testlerinin sonuçlarından sabit ve trendli birim kök denklemlerine göre, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığını fakat birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri Tablo 2'den görülmektedir. Değişkenlerin durağan olmaması durumunda fark alınarak durağanlaştırılmaktadır. Durağanlaşan değişkenler dış şoklara rağmen uzun dönemli ilişki içinde olabilmektedir. Bu durum eşbütünleşme yaklaşımını göstermektedir. Hata teriminde durağanlık varsa değişkenler arasında eşbütünleşme bulunmaktadır. Kullanılan değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığı Johansen Eş Bütünleşme testi ile yapılmaktadır.

Tablo 4. İz testine Göre Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Johansen Testi (İz)				
H_0 Hipotezi	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri
$r=0$	0.057966	125.6786	95.75366	0.0001
$r \leq 1$	0.020496	60.47079	69.81889	0.2212
$r \geq 2$	0.018289	37.85697	47.85613	0.3083
$r \geq 3$	0.011783	17.70030	29.79707	0.5883
$r \geq 4$	0.004007	4.757316	15.49471	0.8340
$r \geq 5$	0.000341	0.372806	3.841466	0.5415

İz Testi %5 düzeyinde en az 1 tane eşbütünleşme olduğunu göstermektedir. $H_0 : r=0$ hipotezi reddedilmiş ve vektör sayısı bir olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Maksimum Öz Değer Testine Göre Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Johansen Testi (Maximum Öz Değeri)				
H_0 Hipotezi	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri
$r=0$	0.057966	65.20784	40.07757	0.0000
$r \leq 1$	0.020496	22.61382	33.87687	0.5601
$r \geq 2$	0.018289	20.15666	27.58434	0.3304
$r \geq 3$	0.011783	12.94299	21.13162	0.4575
$r \geq 4$	0.004007	4.384510	14.26460	0.8167
$r \geq 5$	0.000341	0.372806	3.841466	0.5415

Maksimum özdeğer testi %5 seviyesinde en az 1 tane eşbütünleşme olduğunu göstermektedir. $H_0 : r=0$ hipotezi reddedilmiş ve vektör sayısı bir olarak belirlenmiştir.

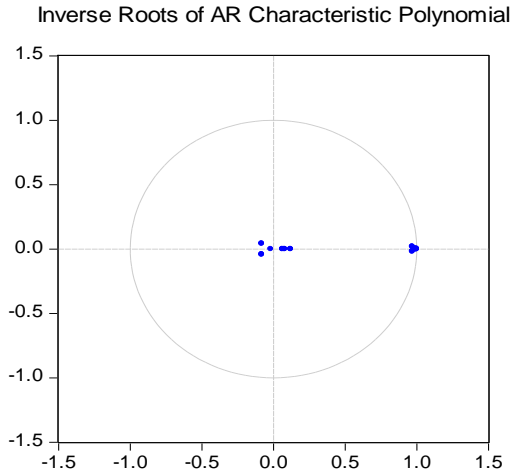
Tablo sonucuna bakıldığında % 5 anlamlılık seviyesinde 1 tane eş bütünleşme olduğu tespit edilmiş, uzun dönemli bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumda Johansen Eş Bütünleşme Testinde değişkenler arasında eşbütünleşme bulunmaktadır. Ancak bu test kullanılan değişkenlerin yönü hakkında herhangi bir bilgi içermemektedir. Kullanılan değişkenlerin yönünü belirlemek için ise Granger Nedensellik Testi yapılacaktır. Granger nedensellik testi için Vektör Hata Düzeltme Modeline bakılması gerekmektedir. Araştırmacılar bu testler yapılmadan önce ilk olarak gecikme uzunluğunu belirlemektedir.

Yapılan test sonuçlarında Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Kriteri (SC) ele alınarak incelenmiştir. Birinci farkları alınarak durağan hale getirilen değişkenlerde birim kök bulunmamaktadır. Değişkenlerin durağan hale getirilmesi sonucunda uzun dönemli ilişki incelenebilmektedir (Mucuk ve Uysal, 2009; 111). Test sonucuna göre en uygun ve güvenilir seçim kriteri olan AIC ve SC kriter sonuçlarının uygunluğu baz alınarak gecikme uzunluğu 3 alınmıştır. Gecikme uzunluğunun 1 olmamasının nedeni otokorelasyonun var çıkmasıdır. Konuyla ilgili detaylı bilgi Tablo 6'de yer almaktadır.

Tablo 6. Gecikme Sayısı

Gecikme sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1209.679	NA	3.73e-07	2.224482	2.251911	2.234862
1	13027.64	28292.27	1.93e-18	-23.76146	-23.56945*	-23.68880*
2	13063.84	71.55008	1.93e-18	-23.76184	-23.40526	-23.62690
3	13105.63	82.12837*	1.91e-18*	-23.77243*	-23.25128	-23.57521

Tablo 3'e göre uygun (optimal) gecikme sayısının 3 olduğu görülmektedir. Buna göre Granger nedensellik testi için 3 gecikme alınmış ve ilk olarak AR Root grafiği elde edilmiştir. Test yapılırken AIC & SIC sonuçları 3 gecikme olarak belirlenmiştir. Ardından köklerin istikrarına, artıkların dağılımına ve otokorelasyon ve değişen varyansa bakılmıştır.

Şekil 2. Karakteristik Polinom Kök Grafiği

Şekil 1'den görüldüğü üzere, 3 gecikme alınarak modelin istikrarlı olup olmadığını test etmek için karakteristik polinom köklerin durumunu incelemektedir. Şekle bakıldığında tüm kökler çemberin içindedir. Çemberin üzerinde olan kökün değeri 1'den küçük olduğu için istikrarı bozacak herhangi bir durum oluşturmamaktadır. Bu durum sonucunda VAR modelinin istikrarlı olduğu söylenebilmektedir (Ridzuan vd., 2017, s. 15). Grafiğin ardından 3 gecikme için diagnostik testlerin geçerliliği araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'te verilmiştir.

Tablo 7. Diagnostik Testler :Breusch-Pagan LM / Breush-Pagan-Godfrey/ Jargue-Bera

Test	
Gecikme: 3	Olasılık Değeri
Breusch-Pagan LM	0.1198
Breush-Pagan-Godfrey	0.0000
Jarque-Bera	0.0000

Tablodaki sonuçlara göre, Breusch-Pagan LM testinin H_0 hipotezi red edilmemiş ve otokorelasyon yoktur. Breush-Pagan-Godfrey testine göre H_0 hipotezi red edilmiştir. Teste göre, sabit varyans yokken değişen varyans vardır. Son olarak ise Jarque-Bera sonuçlarında artıklar normal dağılmamaktadır.

Gecikme uzunluğunun 3 olarak belirlenmesi sonucunda Vektör Hata Düzeltme Modeline bakılmaktadır. Hata düzeltme modeli, belirli bir dönem içerisinde oluşan dengesizliklerin ne zaman dengeye geleceğini incelemektedir. Modelin katsayısının büyük olması uzun dönemde dengeye gelebileceğini göstermektedir. Katsayıların istatistiksel açıdan anlamlı çıkması durumunda sapmalar bulunmaktadır. Uygulamada kullanılan değişkenlerin uzun dönemli olması beklenmektedir (Uçan & Kaçar, 2017, s. 6). Tablo 8'de Vektör Hata Düzeltme Modeline yer verilmektedir.

Tablo 8: Vektör Hata Düzeltme Modeline

Değişkenler	Katsayıları	Standart Hataları	t-istatistiği
D(LNBTC)	-0.004845	0.00400	-1.20990
D(LNETH)	0.005126	0.00514	0.99778
D(LNADA)	-0.015568	0.00595	-2.61816
D(LNBNB)	0.007296	0.00566	1.28887
D(LNXRP)	-0.013061	0.00562	-2.32400
D(LNLTC)	-0.001879	0.00535	-0.35101

Yapılan analizde Hata Düzeltme terimi modelin sonucuna göre, -1 ve 0 arasında olan hata düzeltme terimi istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu nedenle hata düzeltme modeli çalışabilmektedir. Hata düzeltme katsayılarının negatif ve anlamlı olması sonucunda değişkenlerde oluşabilecek standart hatalık şok etkisi azalarak devam etmekte ve uzun dönemde yeniden dengeye yaklaşacağını belirtmektedir. Katsayının

pozitif ve anlamlı olması durumunda ise, şok etkisi giderek artmakta ve dengeden uzaklaşmaktadır. Hata düzeltme tablosuna bakıldığında, ETH ve BNB hariç tüm değişkenlerin katsayısı negatiftir. Negatif olması durumunda, değişkenlerde oluşan standart hatalık şokun etkisi giderek azalmakta ve yeniden uzun dönemde dengeye yaklaşacağını göstermektedir. Bir diğer deyişle değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket etmesi durumunda kısa dönemde oluşan sapmalar yok olmakta ve oluşabilecek şok etkileri uzun dönemde ortadan kalkmaktadır. Dengeden sapıldığında ise uzun dönemde yeniden dengeye geleceğini ifade etmektedir. ETH ve BNB 'nin katsayısının pozitif olması ise, dengeden çıkarak uzaklaşabileceğini göstermektedir. Kullanılan değişkenlerin yönünü belirlemek için ise Granger nedensellik testi yapılmaktadır.

Tablo 9: Hata Düzeltme Modeline Göre Granger Nedensellik Testi

Temel Hipotez	Ki-Kare İstatistiği	P- değeri	Karar
LNETH \neq > LNBTC	2.250780	0.3245	H_0 Kabul
LNADA \neq > LNBTCT	7.915986	0.0191	H_0 Red
LNBNTB \neq > LNBTCT	0.434887	0.8046	H_0 Kabul
LNXPRT \neq > LNBTCT	0.624272	0.7319	H_0 Kabul
LNLTC \neq > LNBTCT	4.257540	0.1190	H_0 Kabul
LNBTCT \neq > LNETH	7.822056	0.0200	H_0 Red
LNADA \neq > LNETH	1.995395	0.3687	H_0 Kabul
LNBNTB \neq > LNETH	0.668705	0.7158	H_0 Kabul
LNXPRT \neq > LNETH	0.867293	0.6481	H_0 Kabul
LNLTC \neq > LNETH	0.702717	0.7037	H_0 Kabul
LNBTCT \neq > LNADA	3.289047	0.1931	H_0 Kabul
LNETH \neq > LNADA	1.715961	0.4240	H_0 Kabul
LNBNTB \neq > LNADA	0.282907	0.8681	H_0 Kabul
LNXPRT \neq > LNADA	3.652944	0.1610	H_0 Kabul
LNLTC \neq > LNADA	0.649772	0.7226	H_0 Kabul
LNBTCT \neq > LNBNTB	3.644740	0.1616	H_0 Kabul
LNETH \neq > LNBNTB	0.879519	0.6442	H_0 Kabul
LNADA \neq > LNBNTB	14.70956	0.0006	H_0 Red
LNXPRT \neq > LNBNTB	0.914470	0.6330	H_0 Kabul
LNLTC \neq > LNBNTB	3.639246	0.1621	H_0 Kabul
LNBTCT \neq > LNXPRT	2.371566	0.3055	H_0 Kabul
LNETH \neq > LNXPRT	3.542918	0.1701	H_0 Kabul
LNADA \neq > LNXPRT	1.123571	0.5702	H_0 Kabul
LNBNTB \neq > LNXPRT	1.290669	0.5245	H_0 Kabul
LNLTC \neq > LNXPRT	2.002748	0.3674	H_0 Kabul
LNBTCT \neq > LNLTC	1.195260	0.5501	H_0 Kabul
LNETH \neq > LNLTC	2.598874	0.2727	H_0 Kabul
LNADA \neq > LNLTC	3.513711	0.1726	H_0 Kabul
LNBNTB \neq > LNLTC	0.369248	0.8314	H_0 Kabul
LNXPRT \neq > LNLTC	3.213094	0.2006	H_0 Kabul

Granger Nedensellik Test sonuçları % 5 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilmiştir. Sonuca göre, ADA'dan BTC'ye, BTC'den ETH'ye, ADA'dan BNB'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Diğer bir deyişle ADA'da meydana gelen artış BTC'ye katkı sağlamaktadır. Ayrıca BTC'nin artması ETH'yi arttırırken, ADA'nın artması BNB'yi arttırmaya yardımcı olmaktadır.

4. Sonuç

Artan teknolojik gelişmeler beraberinde kripto para birimlerinin yaygınlaşmasını daha kolay hale getirmiştir. Kripto paralarda meydana gelen dalgalanmanın fazla olması yatırımcılar açısından risk unsuru oluştururken yüksek kazanç elde etmek isteyen yatırımcılar için cazip hale gelmektedir. Kripto para birimlerinden en revaçta olanı Bitcoin'dir. İlk başlarda madencilik olarak bahsedilen Bitcoin daha sonra günlük yaşamda ödeme aracı veya takas olarak kullanılmaya başlanmıştır. İstenilen yer, zaman, mekanda ulusal para çevrilebilir ve düşüş veya artışlarda kota koyarak paranın hesabınıza dolar cinsinden aktarımı

sağlanabilmektedir. Ancak Bitcoin'in somut bir araç ve merkez bankasına bağlı olmaması nedeniyle yatırımcılar açısından güven sorunu yaşanmaktadır. Bazı ülkelerde kullanım alanları yaygınlaşırken bazılarında ise yasaklanma söz konusudur.

Ciain, vd., (2018) yapmış olduğu "Virtual relationships: Short and long-run evidence from Bitcoin and altcoin markets" adlı çalışmasında kısa ve uzun vadede Bitcoin ile altcoin piyasaları arasındaki karşılıklı bağımlılıkları ampirik olarak incelemektedir. Analiz sonucu, Bitcoin ve altcoin piyasaları arasında bir bağımlılık söz konusu olduğunu göstermektedir. Ayrıca analiz, Bitcoin ile altcoin fiyatları arasındaki bağımlılık kısa vadede daha güçlü olduğunu göstermektedir. İçellioglu ve Öner (2019) yapmış olduğu "Investigation on the volatility of cryptocurrencies by means of heterogeneous panel data analysis" isimli çalışmasında kripto para birimlerinde yaşanan fiyat oynaklığını makro-fınansal göstergelerle açıklamaktadır. Çalışmaya göre kripto para birimleri bir para biriminden daha çok bir yatırım aracı olarak görülmektedir. Schilling ve Uhlig (2019) "Some simple bitcoin economics" adlı çalışmasında Bitcoin blok ödülleri Bitcoin sahiplerine uygulanan bir vergi olmadığı belirtilmiştir. Çalışmada Bitcoin üretimi, vergilendirilmesi, refahı ve girişinden bahsedilmiştir. Yaya, vd., (2019) yapmış olduğu "How persistent and dynamic inter-dependent are pricing of Bitcoin to other cryptocurrencies before and after 2017/18 crash?" adlı çalışmasında Bitcoin fiyatında düşüş yaşandıktan sonra fiyat şoklarının daha kalıcı olmasının nedeninin kripto para birimleri tüccarları arasında spekülasyon işlemlerinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Çalışmaya göre çarpışma sonrasında zayıf bir korelasyon söz konusu olduğu gözlemlenmiştir. Tan, vd., (2021) yapmış olduğu "Value at risks and returns of cryptocurrencies before and after the crash: long-run relations and fractional cointegration" isimli çalışmasında Bitcoin ile baz alınan altcoinler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Demir, vd., (2021) yapmış olduğu "The asymmetric effect of bitcoin on altcoins: evidence from the nonlinear autoregressive distributed lag (NARDL) model" başlıklı çalışmasında Bitcoin ile Altcoinler arasında kısa vadede Bitcoin'de yaşanan düşüş Altcoin fiyatındaki artışlardan daha büyük bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bizim çalışmamızda ise Bitcoin ve Altcoinler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Bitcoin ile Cardano, Ethereum ve Binance Coin arasında tek yönlü ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle her kripto para arasında nedensellik ilişkisi olduğu söylenememektedir.

Yapılan çalışmanın amacı Bitcoin ve Altcoinler arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada zaman serisi analiz yönetimi kullanılmış olup 01.01.2018-31.12.2020 dönemi günlük verileri Tradingview ve Coinmarker'dan elde edilmiştir. Çalışmada, Bitcoin ve Altcoinler arasındaki ilişki Johansen eşbütünleşme testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger nedensellik testleri yapılmıştır. Sonuca göre, Bitcoin ile Altcoinler arasında etkileşim olduğu söylenilebilmektedir. Johansen eşbütünleşme sonucuna göre ele alınan dönemlerde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Granger nedensellik sonucuna göre ise Cardano'dan Bitcoin'e, Bitcoin'den Ethereum'a ve Cardano'dan Binance Coin' doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle Cardano'da meydana gelen artış Bitcoin'i arttırırken, Bitcoin'in artması Ethereumu arttırmaktadır. Ayrıca Cardano'nun artması Binance Coin'i arttırabilmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, kripto para birimleri son yıllarda yüksek kazanç veya fiyattaki hızlı değişimden faydalanmak isteyen yatırımcıların dikkatini çekmektedir. Profesyonel yatırımcılar dışında piyasa tecrübesi az kişilerin de yatırım yapması, beraberinde bazı toplumsal sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle kripto para alırken kripto dünyasının nasıl işlediği ile ilgili fikir sahibi olunmalıdır. Ayrıca riske edilecek miktarın yaşam standartlarımızı etkilemeyecek düzeyde olması, alım satım yaparken psikolojimizin finansal piyasalardaki dalgalanmalara karşı güçlü olması ve makul miktarda teknik analiz bilgisine sahip olmak gereklidir. Bitcoin ve Altcoin arasındaki ilişki dışında, defi, metaverse, nft tabanlı coinlerin ilişkilerinin incelenmesi, yüksek zaman dilimi dışında düşük zaman dilimindeki hareketlerin de incelenmesi vb konularda yapılacak çalışmalar literatüre katkı sağlayabilir.

5. Extended Abstract

From past to present, societies meet their needs such as barter, silver, gold, paper and coins, credit cards, etc. have met and continue to receive. However, the demands and needs that have changed over time have brought about changes in the payment instruments. Societies have wanted to do their shopping

at any place or time instead of going to the places they will shop in person. As a result of this situation, businesses, institutions, organizations, investors, individuals have started to carry out their transactions in a faster and more reliable way in the digital environment without the need for extra documents without carrying paper money. Most of the individuals are accustomed to the convenience of using digital money and it is the 21st century. In addition to the use of digital money, virtual money, or in other words, crypto money. With the existence of cryptocurrencies, transactions were carried out without commission, without the need for any bank or intermediary institution / institution. In addition to buying or selling these currencies, transactions are also made as a means of exchange, savings or investment. As a result of this situation, cryptocurrencies are slowly moving towards being used as fiat currency. Cryptocurrencies are divided into two groups, the most popular being Bitcoin (BTC) and Altcoins. Individuals, investors or businesses can buy and sell Bitcoin at any time or place. Bitcoins can also be transferred, converted to other currencies or exchanged. There is no loss or theft of data protected in the digital environment. The cryptocurrencies in question have a transparent structure as they can be viewed at any time or place from the blocks from the first record to the last record.

Bitcoin transactions are realized with Blockchain, the purpose of which is to reach an ideal currency. Alternative cryptocurrencies have emerged as Bitcoin requires a very high cost to be used in all areas. Since each of the alternative currencies covers different projects, it has been at least as successful as Bitcoin. Problems that may arise in this way can be solved with Ethereum, which is an alternative. Ethereum is public, distributed and open source and is also seen as the largest blockchain system after Bitcoin as it adds new codes to move value, hold data and run blocks with smart contracts. Another important issue in the crypto money system is the miners who perform the decryption process. Relevant people can generate crypto money regardless of place or time. However, in order to be a good miner, it is necessary to have a well-equipped computer and software. With the increase in Bitcoin success, approximately 1300 Altcoins have emerged. The Altcoin with the highest market cap is Ethereum. Compared to Bitcoin, altcoins have advantages such as more reliable encryption, higher processing speed, more convenient mining, easy access to financial instruments and lower transaction fees, as well as disadvantages. Crypto transactions made faster in a shorter time facilitate the daily life of individuals. Today, with the increase in technology and globalization, the use of cryptocurrencies has become widespread.

Looking at the literature comprehensively (Demir, et al., 2021), in his study titled "The asymmetric effect of bitcoin on altcoins: evidense from the nonlinear autoregressive distributed lag (NARDL) model", the decline in Bitcoin in a short time between Bitcoin and Altcoins. have a greater impact than price increases. However, in our study, although there is a long-term relationship between Bitcoin and Altcoins, there is one-way causality between Bitcoin and Cardano, Ethereum and Binance Coin. In other words, it cannot be said that there is a causal relationship between each cryptocurrency.

The aim of the study is to investigate the relationship between Bitcoin and Altcoins. In the study using time series analysis, daily data for the periods 01.01.2018-21.12.2020 were obtained from Coinmarker and Tradingview. In the study, Johansen Cointegration test, Vector Error Correction Model (VECM) and Granger Causality tests were performed on the relationship between Bitcoin and Altcoins. According to the results of the Johansen Cointegration test, there is a long-term relationship between the variables considered in the mentioned period. According to the Granger Causality test result, one-way causality was determined from Cardano to Bitcoin, from Bitcoin to Ethereum, from Cardano to Binance Coin. In other words, an increase in Cardano increases Bitcoin, an increase in Bitcoin increases Ethereum, and an increase in Cardano increases Binance Coin. According to the result obtained, the study has recently attracted the attention of investors who want to earn fast and high profits. The study recommends that investors consider all possible risks before investing in any cryptocurrency. Investments must be constantly monitored and monitored. Also gold, silver, diamond etc. Although it does not completely replace precious metals, it is foreseen to be used as an investment and payment tool in the future.

Keywords: Cryptocurrencies, Bitcoin, Altcoins, Cointegration

Kaynakça

- Adedokun, A. (2019). Bitcoin-Altcoin price synchronization hypothesis: evidence from recent data. *Journal of Finance and Economics*, 7(4), 137-147.
- Akçalı, B. T & Şişmanoğlu, E. (2019). Kripto para birimleri arasındaki ilişkinin Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile Analizi. *Ekev Akademi Dergisi*, 23(78), 99-122.
- Akhtaruzzaman, M., Sensoy, A., & Corbet, S. (2020). The influence of bitcoin on portfolio diversification and design. *Finance Research Letters*, 37, 101344.
- Alpago, H. (2016), Dün, bugün ve gelecekte bilim ekonomi ve sosyal yaşam, Pamiray Yayınları, İstanbul.
- Alpago, H. (2018). Bitcoin'den Selfcoin'e kripto para. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 411-428.
- Baek, C., & Elbeck, M. (2015). Bitcoins as an investment or speculative vehicle? A first look. *Applied Economics Letter*, 22(1), 30-34.
- Bozkurt Yüksel, A. E. (2015). Elektronik para, sanal para, bitcoin ve linden dolar'na hukuki bir bakış, *ÜHFMC LXXIII*, S.2, 177-220.
- Cheug, A., Roca, E., & Su, J. J. (2015). Crypto-currency bubbles: an application of the Phillips-Shi-Yu (2013) methodology on Mt. Gox bitcoin prices. *Applied Economics*, 47(23), 2348-2358.
- Ciaian, P., Kancs, D. A., & Rajcaniova, M. (2021). The economic dependency of bitcoin security. *Applied Economics*, 1-18.
- Ciaian, P., ve Rajcaniova, M. (2018). Virtual relationships: short-and long-run evidence from bitcoin and altcoin Markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 52, 173-195.
- Dastgır, S., Demir, E., Downing, G., Gozgor, G., & Lau, C. K. M. (2019). The causal relationship between bitcoin attention and bitcoin returns: evidence from the copula-based granger causality test. *Finance Research Letters*, 28, 160-164.
- Demir, E., Simonyan, S., Garcia, Gomez, C. D., & Lau, C. K. M. (2021), The asymmetric effect of bitcoin on altcoins: evidence from the nonlinear autoregressive distributed lag (NARDL) model. *Finance Research Letters*, 40, 101-754.
- Dirican, C., & Canöz, İ. (2017). Bitcoin fiyatları ile dünyadaki başlıca borsa endeksleri arasındaki eşbütünlük ilişkisi: ARDL modeli yaklaşımı ile analiz. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(4), 377-392.
- Doğan, Ş. (2020), Dijital çağda paranın dönüşümü: Kripto para birimleri ve blok zinciri (Blockchain) teknolojisi: Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 859-870.
- Doğantekin, S., & Ahmet, U. (2017). Blockchain 101.
- Dyhrberg, A. H. (2016). Hedging capabilities of bitcoin. Is it the virtual gold?. *Finance Research Letters*, 16, 139-144.
- Eren, B. S. Erek, M.S., ve Buyruk Akbaba, A. N. (2020), Kripto Para Kavramı ve Muhasebeleştirilmesi, *ITOBİAD: Journal of Human & Social Science Researches*, 9(2).
- Georgoula, I., Pournarakis, D., Bilanakos, C., Sotiropoulos D., & Giaglis, G. M. (2015). Using time-series and sentiment analysis to detect the determinants of bitcoin prices. Available at SSRN 2607167.
- Glaser, F., Zimmermann, K., Haferkon, M., Weber, M. C., & Siering, M. (2014). Bitcoin-asset or currency? Revealing users hidden intentions. *Revealing Users Hidden Intentions* (April 15, 2014). ERIS.
- Gujarati, D; (1999), *Basic Econometrics*, Forth Edition. McGraw-Hill.
- Güleç, Ö. F. (2018). Bitcoin ile finansal göstergeler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Karlırelili Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18-37.
- Gupta, K., Agrawal, S., & Bharadwaj, A. (2015, September). Dependability of bitcoin in e-commerce. In *BICON (10 th Biyani International Conference)* (pp. 74-76).
- İçelloğlu, C. Ş., & Öner, S. (2019). An investigation on the volatility of cryptocurrencies by means of heterogeneous panel data analysis. *Procedia Computer Science*, 158, 913-920.

- İçelloğlu, C. Ş., & Öztürk, M. B. E. (2018). Bitcoin ile seçili döviz kurları arasındaki ilişkinin araştırılması: 2013-2017 Dönemi için Johansen testi ve Granger nedensellik testi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(109), 51-70.
- İnci, S., ve Alper, İ. (2018). Bitcoin devrimi, değişen dünya ekonomisinde kripto para sistemi, blockcahin, altcoinler. (1. Baskı). Ankara: İş ve Yönetim Serisi.
- Kahraman, İ. K., Küçükşahin, H., & Çağlak, E. (2019). Kripto para birimlerinin volatilité Yapısı: GARCH modelleri karşılaştırması. *Fiscaoconomia*, 3(2), 21-45.
- Karaca, O. (2003). Türkiye'de Enflasyon- Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi.
- Karaoğlan, S., Tayfun, A., & Bilgin, O. (2018). Türkiye'de kripto para farkındalığı ve kripto para kabul eden işletmelerin motivasyonları. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 15-28.
- Korkmaz, Ö. ve develi, A. (2012). Türkiye'de birincil enerji kullanımı, üretimi ve gayri safı yurt içi hasıla (gsyh) arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 27(2), 1-25.
- Kristoufek, L. (2013). Bitcoin meets Google trends and Wikipedia: Quantifying the relationship between phenomea of the internet era. *Scientific reports*, 3(1), 1-7.
- Leung, T., & Nguyen, H. (2019). Constructing cointegrated cryptocurreny portfolios for statistical arbitrage. *Studies in Economics and Finance*. 36(4), 581-599.
- Li, Z., Chen, L., & Dong, H. (2021). What are bitcoin market reactions to its-related events?. *International Review of Economics & Finance*, 73, 1-10.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009). Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157(1), 105-115.
- Öget, E., & Kanat, E. (2018). Bitcoin ile Türkiye ve G7 ülke borsaları arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkilerin incelenmesi. *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırma Dergisi (FESA)*, 3(3), 601-614.
- Ridzuan, A. R., İsmail, N.A ve Che Hamat, A. F. (2017). Does foreign direct investment successfully lead to sustainable development in Singapore?. *Economies*, 5(3), 29.
- Sönmez, A. (2014). Sanal para bitcoin. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(3), 1-14.
- Schilling, L., & Uhlig, H. (2019). Some simple bitcoin economics. *Journal of Monetary Economics*, 106, 16-26.
- Tan, Z., Huang, Y., & Xiao, B. (2021). Value at risk and returns of cryptocurrencies before and after the crash: long-run relations and fractional cointegration. *Research in International Business and Finance*, 56, 101347.
- Uçan, O. ve Kaçar, E. (2017). Enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve nüfus ilişkisi: Türkiye örneği. *Verimlilik Dergisi*, (2), 109-120.
- Wang, G. J., Xie, C., Wen, D., & Zhao, L. (2019). When bitcoin meets economic policy uncertainty (epu): measuring risk spillover effect from epu to bitcoin. *Finance Research Letters*, 31.
- Yaya, O. S., Ogbonna, A. E., & Olubusoye, O. E. (2019). How persistent and dynamic inter-dependent are pricing of Bitcoin to other cryptocurrencies before and after 2017/18 crash?. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 531, 121732.
- Yıldırım, F. (2015). Kripto paralar, blok zinciri teknolojisi ve uluslararası ilişkilere muhtemel etkileri. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 81-97.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %50/%50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %50/%50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Covid-19 Pandemisinde Dijital Oyun Oynama Düzeyi Üzerine Bir Araştırma

Mert KÜÇÜKVARDAR*
Elif TÜREL**

ÖZ

Covid-19 pandemisi ile birlikte insanların günlük rutinleri değişikliğe uğramıştır. Pandemi döneminde dijitalleşmenin giderek yaygınlaşması ise dijital oyun sektörünün daha da önemli hale gelmesine yol açmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin pandemi dönemi dijital oyun oynama düzeylerinin araştırılmasıdır. Araştırma Türkiye’de tam kapanmanın yaşandığı bir zaman aralığı olan 1 Mayıs – 15 Mayıs tarihleri arasında çevrim içi olarak yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini anket formunu dolduran 417 kişiden oluşmuştur. Araştırmanın bulgularına göre kullanıcıların oyun oynamak için en çok kullandığı aracın %36,5 (n=146) ile akıllı telefon olduğu ve her gün bir defa bile olsa oyun oynayan kullanıcıların ise %62 (n=248) düzeyinde olduğu görülmüştür. Ekonomik durumunu yüksek olarak değerlendiren kullanıcıların oyun oynamak için konsolları (%57,8), ekonomik durumunu düşük olarak değerlendiren kullanıcıların ise akıllı telefonları (%44,5) tercih ettiği görülmüştür. Erkek kullanıcıların en fazla aksiyon (%35,8) kadın kullanıcıların ise puzzle/bulmaca (%30,6) tarzı oyunları tercih ettiği görülmüştür. Pandemi öncesi kullanıcıların dijital oyunlarda en fazla 1-3 saat aralığında (%45) zaman harcadıkları pandemi sürecinde ise bu sürenin 4-6 saat aralığına (%45) yükseldiği görülmüştür. Pandemi öncesi kullanıcıların en çok tek oyunculu dijital oyunu modunu (%43,8) tercih ettiği pandemi süresinde ise çevrim içi oyunların daha çok tercih edildiği (%67,5) görülmüştür. Sonuç olarak kullanıcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde dijital oyunlarda geçirdikleri zaman, oyun türü, oyun modları açısından farklılıklar olduğu ortaya konulmuştur. Dijital oyun alanı gerek kullanıcı açısından gerekse bir ekonomik sektör olarak her geçen gün etkisini artırmaktadır. Özellikle pandemi süreciyle birlikte dijital oyun sektörünün bir dönüşüme uğradığı düşünüldüğünde sağlık, iletişim ve diğer bilim alanlarını da kapsayacak farklı çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital araç, Dijital iletişim, Dijital oyun, Dijital oyun modu

A Research on the Level of Digital Game Play in the Covid-19 Pandemic

ABSTRACT

Along with the covid-19 pandemic, people's daily routines have changed. The increasing spread of digitalization during the pandemic period has led to the digital gaming sector becoming even more important. In this context, the aim of the study is to investigate the level of digital game playing of university students during the pandemic period. The research was conducted as online between May 1 and May 15, a time period in which full closure is experienced in Turkey. The sample of the study consisted of 417 people who filled out the questionnaire. According to the results of the study, the most used tool for playing games by users was a smartphone with 36.5% (n=146), and users who played games even once every day were 62% (N=248). It was found that users who rated their economic status as high preferred consoles for gaming (57.8%) and users who rated their economic status as low (44.5%) preferred smartphones. It was seen that male users preferred mostly action (35.8%) and female users (30.6%) puzzle/puzzle style games. It was observed that before the pandemic, users spent a maximum of 1-3 hours (45%) on digital games, while during the pandemic this time increased to 4-6 hours (45%). It was observed that before the pandemic, users preferred the single-player digital game mode the most (43.8%), and during the pandemic, online games were more preferred (67.5%). As a result, it has been observed that there are differences in terms of time spent by users in digital games, game type, game modes before and during the pandemic. The digital playground is increasing its impact day by day, both in terms of users and as an economic sector. Especially given that the digital gaming sector has undergone a transformation with the pandemic process, it is thought that different studies including health, communication and other fields of science are needed.

Keywords: Digital tool, Digital communication, Digital game, Digital game mode

1. Giriş

Bilgisayar ve iletişim teknolojisinin günümüzde farklı bir gelişmişlik boyutu kazanmasıyla birlikte insanların gündelik yaşam döngüsü içerisine dijitalleşme kavramı yerleşmiştir. Bu dijital döngüde oyun kavramı da kendine bir yer edinmiş ve dijital çağa ayak uydurmuştur. Oyunlar; oyun alanlarının yetersizliği, kentleşme oranındaki artış, geleneksel oyunların kültürel aktarım içinde kaybolması, kişilerde oyun algısının değişmesi gibi nedenlerle yerini dijital oyunlara bırakmıştır. Son yıllarda dijital oyunlar özellikle ergenlik

* Dr., mertkvardar@gmail.com

** Öğr. Gör., İstanbul Rumeli Üniversitesi, elif.turel@rumeli.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 15.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 19.01.2022

dönemindeki çocukların boş vakitlerinin çoğunu geçirdiği ve sosyalleşme ortamı olarak da kullanıldığı bir yer haline gelmiştir. Dijital oyunlar her yaş grubuna hitap edebilir ve istenildiği her zaman diliminde çevrim dışı (offline) veya çevrim içi (online) olarak oynanabilir (Dağ vd., 2021).

Covid-19 pandemisi insanların eğitim, çalışma, sosyalleşme, boş zamanlarını değerlendirme gibi süreçlerini etkilemiştir. Eve kapanmaların yaşanması gibi süreçler bunu takip eden ve gündelik yaşama yansıyan çeşitli kısıtlamalarla birlikte insanlar farklı bir yöneliş içerisine girmiştir. Gerek yaşamın getirdiği zorluklar gerekse sağlık süreçleriyle birlikte ortaya çıkan olumsuzluklardan uzaklaşmak amacıyla dijital oyunlara yöneliş yaşanmıştır. Dijital oyunlar çevrim içi biçimiyle internet ortamında çoklu kullanıcı seçenekleri sunarak oyuncunun diğer oyuncularla iletişime geçmesine olanak tanımaktadır. Oyunlar, farklı mobil cihazlar kullanılarak da oynanabilmektedir. Telefon veya bilgisayar gibi mobil cihazlara kurulan uygulamalar ile çevrim dışı olarak yani internet olmadan da oyun oynama seçenekleri oyunculara sunulmaktadır. Bu tarz oyunlarda diğer oyuncularla etkileşim bulunmamaktadır (Karataş, 2021). Tüm dünya çapında yaşanan Covid-19 pandemisi ile birlikte insanlar pandemi öncesi günlük yaşantı süreçlerinin dışında bir hayat yaşamaya başlamıştır. Küresel çapta yaşanan sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte kendini hissettiren yalnızlık duygusunun bastırılması, kişilerin sosyalleşmesi ve boş vakitlerini geçirmesi dijital oyunlarla sağlanır hale gelmiştir (Tükel & Uzunöz, 2021).

Dönüşümün yaşandığı bir alan olan dijital oyun alanı kendisine yönelen oyuncu artışıyla birlikte önemli bir sektör haline gelmiştir. Bu nedenle bu alana yönelik akademik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Covid-19 pandemisinde dijital oyun oynama düzeyine yönelik bir araştırmadan hareketle çeşitli çıkarımların yapılmasının amaçlandığı bu çalışmada aynı zamanda Türkiye'deki pandemi sürecinde dijital oyun alanına yönelik akademik katkının çeşitlendirilmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın örneklemi, çalışmaya katılan 417 üniversite öğrencisinden oluşmuştur. Betimsel tarama modelinin kullandığı bu çalışmada toplanan veriler, bulgular bölümünde verilmiştir. Bunlara ek olarak son bölümde çalışmanın sonuçları literatürde yer alan çalışmalarla karşılaştırılmıştır ve gerek bu çalışmanın sonuçları gerekse dijital oyun alanı açısından çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur.

2. Dijital Oyun Kavramı ve Alan Araştırmaları

Dijital oyun kavramı, bilgisayar, cep telefonu, oyun konsolları gibi araçlar aracılığıyla tek olarak veya çoklu ağlar üzerinden birlikte oynanabilen oyunları ifade etmektedir. Çoğunlukla eğlence ve boş zaman aktivitesi olarak değerlendirilen dijital oyunlar belirli metin veyahut görsellik üstüne tasarlanmışlardır. Özellikle son 40 yılda popüler kültürün önemli bir parçası hale gelen dijital oyunlar, büyük bir endüstriyi temsil etmektedir. Covid-19 ile birlikte dijital oyun pazarında devasa boyutta artışlar görülmüştür. Sadece mobil oyunlar 2020 senesi içerisinde 77,2 milyar dolarlık bir gelir ağını oluşturmuştur. Konsol oyunları ise bu dönemde 729 milyon kullanıcıya ulaşmıştır. Bilgisayar oyunları açısından bakıldığında ise nispeten diğer alanlara oranla daha az artış görülmüştür (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2020, s. 5-12). Mobil oyunların çok daha fazla tercih edilmesi ve diğer platformlara göre daha hızlı gelişmesinde belirli kriterler etkili olmuştur. Kriterler özellikle taşınabilir araçların sağladığı kullanım kolaylığı ve araçların çeşitliliği (telefon, tablet, nintendo vd.) üzerine yoğunlaşmaktadır. Aynı zamanda bilgisayar ve oyun konsolu gibi araçlara tasarlanan oyunların üretilmesi daha maliyetlidir bu nedenle mobil oyunlar daha hızlı, ucuz ve kolay şekilde yaygınlık kazanmaktadır (Ankara Kalkınma Ajansı, 2016, s. 26).

Eve kapanmaların yaşanmasıyla birlikte sosyalleşme ihtiyacını gidermek isteyen insanlar belirli aktivitelere yönelmişlerdir. Bunlar kaygı ve stresten uzaklaşmanın bir yolu olarak görülmüştür. Dijital oyunlar sosyalleşme ihtiyacının sağlanması ve kaygıdan uzaklaşmanın alternatifi haline gelmiştir (Ko & Yen, 2020). Özellikle Dünya Sağlık Örgütü (WHO), pandemi ile birlikte gençlerin daha fazla ekranlar başında kalmasına ve oyun oynama bozukluklarının ortaya çıkışı konusuna dikkat çekmiştir (WHO, 2020, s. 2).

Literatüre bakıldığında pandemi döneminde dijital oyun alanına yönelik yapılan belli başlı araştırmalardan hareketle çeşitli veri ve analizlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Türkiye oyun sektörü raporuna (2020) göre, Türkiye'de 65 milyon civarında internet kullanıcısı bulunmaktadır. 16-64 yaş aralığındaki internet kullanıcılarının kullandıkları teknolojik cihazlarda harcadıkları ortalama süre ise 7 saat 57 dakikadır (Gaming Turkey, 2020, s. 12). Oyun sektörü rapora göre ayrıca Türkiye'deki mobil oyuncu sayısının 35 milyon, bilgisayar oyuncu sayısının 22 milyon, konsol oyuncu sayısının ise 17 milyon olduğu

tahmin edilmektedir (Gaming Turkey, 2020, s. 53). Rapora göre ayrıca dijital oyunlardaki kullanıcıların farklı platformlar üzerinden ortak noktalarda buluşmasıyla yeni sosyalleşme algıları ortaya çıkmıştır (Gaming Turkey, 2020, s. 31).

Pandemi sürecinde dijital oyunlara yönelik bir başka istatistik bilgi de dijital oyunlarla ilgili satış yapan firmaların raporlarından gelmektedir. Bunlardan biri olan Oyunfor.com tarafından çeşitli veriler açıklanmıştır. Buna göre, pandemi süresinde dijital oyunlara yönelik ilgi yüksek düzeyde artmıştır. Bu ilgi oyun oynama sürelerinin yanında dijital oyunlara yönelik yapılan alışverişlerin %35 düzeyinde artmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle bu süreç de dijital oyunlara yönelik yapılan harcamaların cinsiyet açısından değerlendirilmesi sonucu belirli verilere ulaşılmıştır. Buna göre, dijital oyunlar ve içerikleri açısından pandemi öncesi erkeklerin harcama düzeyi %90'iken pandemi döneminde kadınların harcama oranları erkeklere kıyasla hızla yükselmiştir (MarketingTürkiye, 2020).

2020 yılında AdColony ve Global Web Index'in yaptığı bir başka dijital oyun araştırmasına göre yetişkinlerin de dijital oyunlara olan ilgisi artmıştır. Araştırmaya göre ayrıca Türkiye'deki internet kullanıcılarının yaklaşık %84'ü en az bir teknolojik araç ile dijital oyun oynamaktadır. Türkiye'deki mobil oyunlara yönelen oyunculara ait veriler ise şu şekildedir: Türkiye'deki yetişkinlerin %79'u mobil oyunları tercih etmektedir, bu oyuncuların %50.2'si erkek, %49.8'i ise kadınlardan oluşmaktadır. Oyuncuların yaş düzeylerine bakıldığında 16-24 yaş arası %23,9, 25-34 yaş arası %28,5, 35-44 yaş arası %25,3 ve 45 yaş üstü ise %22,4 oranında dağılmaktadır. Araştırmaya göre aynı zamanda Türkiye'deki oyuncuların en çok tercih ettiği oyun türü %49.2 ile aksiyon oyunlarından oluşmaktadır. Bunu %46.2 ile puzzle ve bulmaca oyunları, %45.7 ile ise yarış oyunları, %45.6 ile spor oyunları takip etmektedir (Adcolony, 2020).

Pandemi öncesi ve pandemi sürecinde dijital oyun oynama profillerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada ise katılımcıların yarısından fazlasının (%54,4) pandemi sürecinde oyun oynama sürelerinin fazlaştığı ortaya konulmuştur. Araştırmaya göre pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki süreler bakıldığında dijital oyunlara yönelik haftalık harcanan süre ortalama 10,67 saatten 16,15 saate yükselmiştir (Çakıroğlu vd., 2021, s. 56). Pandemi dijital oyunların oynanmasına yönelik 427 öğrenciyle yapılan bir başka çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaya göre, dijital oyuncuların pandemi döneminde dijital oyunları en çok akıllı telefonlarında oynadığı, en çok bulmaca ve zekâ türü oyunları tercih ettiği görülmüştür. Ayrıca pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki veriler karşılaştırıldığında kullanıcıların pandemi sürecinde dijital oyun oynama süresinin önemli ölçüde arttığı tespit edilmiştir (Aktaş & Bostancı, 2021, s. 131-135). Pandemi döneminde yapılan bir başka çalışmada dijital oyun oynayan çocukların oranının da pandemi öncesine göre anlamlı derecede arttığı tespit edilmiştir (Ofly vd., 2020). Benzer bir çalışmada da pandemi sırasında çocuk ve ergenlerin oyunlara harcadıkları zamanda artış olduğu ortaya konulmuştur (Keskin & Aral, 2021, s. 1).

Pandemi döneminde global olarak yürütülen dijital oyun araştırmaları bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, evde kalmanın artmasıyla birlikte kullanıcılar eğlenme amaçlı olarak mobil oyunlara yönelmektedir. Çin'de pandemi sürecinde dijital oyunların indirilme oranları ciddi biçimde artmıştır. Şubat 2020'de haftalık bazda oyun indirme oranları bir öncelik yılın oranları ile kıyaslandığında %80 düzeyinde artış göstermiştir. Virüsten en erken etkilenen ülkelerden biri olan Güney Kore'de de aynı dönemlerde dijital oyun indirme oranları %35 düzeyinde artmıştır (MMA Türkiye, 2020, s. 4-5). Pandemi dijital oyunlara olan bakışı etkilemiştir. Yoğun iş temposu nedeniyle dijital oyunlara vakit ayıramayan kullanıcılar uzun zaman sonra dijital araçların başına geçmiştir. Çevrim içi oyun platformu olan Steam'in verilerine göre Mart 2020'de oyun oynayan 20 milyondan fazla kullanıcı olduğu görülmüştür. ABD'de faaliyet gösteren bilişim şirketi Verizon ise Mart döneminde çevrim içi oyun oynama sürelerinin daha önceki dönemlere oranla %75 fazlaştığını belirtmiştir. Aynı dönemlerde Türkiye'de yüksek oranda dijital oyunlar teknolojik araçlara indirilmiştir. Bunun başında aksiyon tabanlı hayatta kalma oyunu PUBG gelmektedir (BBC News Türkçe, 2020). Oyun oynama davranışları üzerine yapılan başka bir çalışmada da pandemi sürecinde oyun oynamak için harcanan ortalama sürede artış yaşandığı vurgulanmıştır (King vd., 2020).

Covid-19 döneminde dijital oyun oynama düzeylerine yönelik yapılan bir başka çalışmada katılımcıların %50,8'inin dijital oyun oynama davranışlarında artış olduğu ortaya konulmuştur. Aynı zamanda dijital oyun oynamada artış ve bunun stresle başa çıkma açısından yararlı olduğunu düşünenlerde de artış gözlenmiştir (Balhara vd., 2020). Pandemi sürecinde dijital oyunların oynanması üzerine yapılan bir anket çalışmasında

ise oyun alışkanlıkları ve zamana yönelik belirli bulgular ortaya konulmuştur. Ankete katılanların, %71'inin oyun oynamak için harcadıkları zamanın arttığı gözlemlenmiştir (Stewart & Barr, 2021).

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisinin dijital oyun alanına yönelik yaptığı bir araştırmada Covid-19 salgınıyla beraber bilgisayar ve telefon kullanımının yükseldiği ve dijital oyunlara olan ilginin fazlaştığı ifade edilmiştir. Rapora göre aynı zamanda dünya genelinde 2,5 milyar dijital oyuncunun olduğu belirtilmiştir (TRTHaber, 2021). Dijital verileri inceleyen We Are Social şirketi ve Hootsui platformu yayınladıkları raporda ise Covid-19 ile birlikte kullanıcıların dijital oyunları oynamak için daha fazla zaman harcadıklarını ortaya koymuştur. Pandemi sürecinde geniş çaplı yapılan bir araştırmada ise internet kullanıcılarının %85'i dijital oyunları oynadıklarını belirtmiştir. Yapılan araştırmada ayrıca Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Filipinler'de oyunlara yönelik olan ilginin arttığı ortaya konulmuştur (We Are Social & Hootsui, 2021). Çin'de ise video denetleme kurumu artan dijital oyun kullanımını kontrol altına almak için bazı kısıtlamalar getirildiğini açıklamıştır. Buna göre, 18 yaşın altındaki kullanıcıların özellikle internet üzerinden oynanan oyunları hafta sonları ve tatil günleri gibi zaman dilimleri arasında kısıtlı bir şekilde oynayabileceklerini açıklamıştır (BBC News Türkçe, 2021).

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Ele alınan araştırmanın genel amacı, pandemi dönemi dijital oyun oynama düzeyinin belirlenmesidir. Belirlenen bu amaca yönelik ayrıca ek olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- H1: Cinsiyet grupları arasında *dijital oyun oynanan araç* bakımından *fark var mıdır?*
- H2: Cinsiyet grupları arasında *her gün oyun oynama* bakımından *fark var mıdır?*
- H3: Cinsiyet grupları arasında *tercih edilen oyun türü* açısından *fark var mıdır?*
- H4: Ekonomik durumlar arasında *dijital oyun oynanan araç* bakımından *fark var mıdır?*
- H5: Ekonomik durumlar arasında *her gün oyun oynama* bakımından *fark var mıdır?*
- H6: Pandemi öncesi ve pandemi sürecinde *dijital oyun oynama zaman dilimleri* açısından *fark var mıdır?*
- H7: Pandemi öncesi ve pandemi sürecinde *dijital oyunlarda geçirilen zaman* açısından *fark var mıdır?*
- H8: Pandemi öncesi ve pandemi sürecinde *en çok tercih edilen dijital oyun modu* açısından *fark var mıdır?*

Özellikle Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin pandemi öncesi ve pandemi sürecinde dijital oyunları oynama düzeylerine yönelik sınırlı sayıda çalışma olması nedeniyle alana yönelik yapılacak katkı da temel amaçlar arasında sayılabilir.

3.2. Örneklem

Bu araştırmada nicel bir yaklaşım olan betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu bağlamda betimsel tarama modeli, ele alınan konuyla alakalı olarak var olan durumun belirlenmesi ve betimlenmesini esas alan araştırma modelidir (Karasar, 2016). Araştırmanın örnekleme, çalışmaya katılan ve anket formunu dolduran 417 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Verilerin toplanmasından sonra değerlendirmeye geçilmeden, verilerde yer alan eksik, yanlış vd. hatalar belirlenmiştir ve 17 kişi veri setinin içerisinden çıkarılmıştır. Araştırmadaki veriler toplanırken herhangi bir üniversitenin öğrencileri hedef alınmamıştır. Bir başka ifadeyle araştırmaya katılan üniversite öğrencileri rastgele biçimde anketi dolduran kişilerden oluşmaktadır. Çalışmaya katılmak için gerekli şartlar: 1. Ankete gönüllü olarak katılmak, 2. Üniversite öğrencisi olmak (ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora), 3. Dijital oyun oynamaktır. Bu şartların dışında dijital oyun oynamayan kullanıcılar devre dışı bırakılmıştır. Verilerin toplanması sonrası örneklem grubunu temsil eden üniversite öğrencilerinin 240'ı (%60) erkek, 160'ı (%40) ise kız öğrencilerden oluşmuştur. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin 109'u (%27,3) ön lisans, 182'si (%45,5) lisans, 45'i (%11,3) yüksek lisans, 64'ü (%16) ise doktora öğrencilerinden oluşmaktadır. Daha detaylı bilgiler bulgular bölümünde yer alan Tablo 1 üzerinde gösterilmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerinin toplanması iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik verilerin toplanması hedefiyle araştırmacıların oluşturduğu demografik soruları (cinsiyet, eğitim durumu, yaş vd.) içeren bilgi formu kullanılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise pandemi dönemine yönelik olarak hazırlanmış, dijital oyun oynamaya düzeyine ait soruları içeren form kullanılmıştır. Anket sorularının belirlenmesinde literatür bölümünde de belirtilen çeşitli araştırmalardan (Gaming Turkey, 2020), (Adcolony, 2020), (Aktaş & Bostancı, 2021), (MMA Türkiye, 2020) yararlanılmıştır. Araştırma özellikle Türkiye’de 17 günlük tam kapanmanın yaşandığı 1 Mayıs 2021 – 15 Mayıs 2021 tarihleri arasında Google Formlar üzerinden hazırlanan bir biçimde çevrim içi olarak toplanmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma elde edilen verilerin analizinde SPSS 25 programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde çeşitli tanımlayıcı (ortalama, yüzdelik vd.) özellikler kullanılmıştır. Genel dijital oyun oynama düzeylerine yönelik *Ki-Kare* analizi uygulanmıştır. Pandemi öncesi ve pandemi sonrası dijital oyun oynama durumunun karşılaştırıldığı verilere ilişkin tekrarlı ölçümlenelerde *T-testi* kullanılmıştır. Araştırmada ($p < 0.05$) değeri istatistiksel olarak *anlamlı* kabul edilmiştir.

3.5. Etik Kurul İzni

Bu çalışma İstanbul Rumeli Üniversitesi Etik Kurulu tarafından, 26.05.2021 tarihli, 05 madde numarası ve 2021/04 toplantı numarasını taşıyan onay formu ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

4. Bulgular

Pandemi dönemi dijital oyun oynama düzeyi araştırmasına katılan üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerine bakıldığında %60’ının ($n=240$) erkek, %40’ının ($n=160$) kadın olduğu görülmektedir. Yaş aralıkları açısından bakıldığında 18-23 yaş aralığının %18,5 ($n=74$), 24-29 yaş aralığının %38,5 ($n=154$), 30-35 yaş aralığının %21,8 ($n=87$), 36 ve üzeri yaş aralığının ise %21,3 ($n=85$) olduğu görülmektedir. Eğitim durumları açısından bakıldığında ön lisans düzeyinde olanların %27,3 ($n=109$), lisans düzeyinde olanların %45,5 ($n=182$), yüksek lisans düzeyinde olanların %11,3 ($n=45$), doktora düzeyinde olanların %16 ($n=64$) olduğu görülmektedir. Ekonomik durum açısından bakıldığında ekonomik durumunu düşük olarak nitelendirilen katılımcılar %30,5 ($n=122$), orta olarak nitelendiren katılımcılar %47 ($n=188$), yüksek olarak nitelendiren katılımcılar ise %22,5 ($n=90$) olarak görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmaya katılan katılımcılarının demografik özellikleri

Demografik	N	%
Cinsiyet		
Erkek	240	60
Kadın	160	40
Yaş		
18-23	74	18,5
24-29	154	38,5
30-35	87	21,8
36 ve üzeri	85	21,3
Eğitim Durumu		
Ön lisans	109	27,3
Lisans	182	45,5
Yüksek Lisans	45	11,3
Doktora	64	16,0
Ekonomik Durum		
Düşük	122	30,5
Orta	188	47,0
Yüksek	90	22,5

Pandemi dönemi dijital oyun oynama düzeyi araştırmasına katılan üniversite öğrencilerinin dijital oyun oynama düzeylerine yönelik sorulara verdikleri cevapların dağılımı ise Tablo 2’de gösterilmiştir. Buna göre

katılımcıların dijital oyun oynamak için en çok kullandığı araçların %36,5 (n=146) ile akıllı telefon, %26 (n=104) ile tablet, %22,3 (n=89) ile oyun konsolu ve %15,3 (n=61) ile bilgisayar olduğu görülmektedir. Her gün bir defa bile olsa oyun oynayan kullanıcılar %62 (n=248), oynamayanlar ise %38 (n=152) düzeyindedir. Pandemi öncesi dijital oyunların oynandığı zaman dilimlerine bakıldığında %45,3 (n=183) ile akşam saatleri, %24,5 (n=98) ile öğlen saatleri, %16,5 (n=66) ile gece yarısı, %13,3 (n=53) ile sabah saatlerinin tercih edildiği görülmektedir. Pandemi sürecinde dijital oyunların oynandığı zaman dilimlerine bakıldığında %41,5 (n=166) ile akşam saatleri, %30,3 (n=121) ile gece yarısı, %27,5 (n=110) ile öğlen saatleri, %0,8 (n=3) ile sabah saatlerinin tercih edildiği görülmektedir. Katılımcıların pandemi öncesinde dijital oyunlarda geçirdikleri süreye bakıldığında %45 (n=180) ile 1-3 saat aralığı, %27,5 (n=110) ile 4-6 saat aralığı, %27 (n=108) ile 1 saatten daha az süreyle ve de %0,5 (n=2) ile 7 saatten fazla süreyle dijital oyunlarda vakit geçirdikleri görülmektedir. Pandemi sürecinde dijital oyunlarda geçirdikleri süreye bakıldığında %45 (n=180) ile 4-6 saat aralığı, %40,5 (n=162) ile 1-3 saat aralığı, %7,8 (n=31) ile 7 saatten fazla süreyle ve de %6,8 (n=27) ile 1 saatten daha az süreyle vakit geçirdikleri görülmektedir.

Tablo 2. Dijital oyun oynama düzeylerine yönelik veriler

Dijital oyun oynama düzeyi	N	%
Dijital oyun oynamak için en çok kullandığınız araç hangisidir?		
Akıllı Telefon	146	36,5
Bilgisayar	61	15,3
Tablet	104	26,0
Oyun Konsolu	89	22,3
Her gün bir defa bile olsa oyun oynar mısınız?		
Evet	248	62
Hayır	152	38
Pandemi öncesi dijital oyunları genellikle hangi zaman diliminde oynardınız?		
Sabah	53	13,3
Öğlen	98	24,5
Akşam	183	45,8
Gece Yarısı	66	16,5
Pandemi sürecinde dijital oyunları genellikle hangi zaman diliminde oynarsınız?		
Sabah	3	0,8
Öğlen	110	27,5
Akşam	166	41,5
Gece Yarısı	121	30,3
Pandemi öncesi dijital oyunlarda geçirdiğiniz zaman aralığı nedir?		
1 saatten az	108	27,0
1 – 3 saat arası	180	45,0
4 – 6 saat arası	110	27,5
7 saatten fazla	2	0,5
Pandemi sürecinde dijital oyunlarda geçirdiğiniz zaman aralığı nedir?		
1 saatten az	27	6,8
1 – 3 saat arası	162	40,5
4 – 6 saat arası	180	45,0
7 saatten fazla	31	7,8
En çok tercih ettiğiniz dijital oyun türü hangisidir?		
Aksiyon	103	25,8
Dövüş	40	10,0
Spor	38	9,5
Simülasyon	52	13,0
Strateji	59	14,8
Yarış	56	14,0
Puzzle/Bulmaca	52	13,0
Pandemi öncesi en çok tercih ettiğiniz dijital oyun modu hangisidir?		
Tek Oyunculu (Single Player & Offline)	175	43,8
Çok oyunculu yerel (Multiplayer)	40	10,0
Çevrim içi çok oyunculu (Online)	185	46,3
Pandemi sürecinde en çok tercih ettiğiniz dijital oyun modu hangisidir?		
Tek Oyunculu (Single Player & Offline)	116	29,0

Çok oyunculu yerel (Multiplayer)	14	3,5
Çevrim içi çok oyunculu (Online)	270	67,5

Tablo 2’de yer alan ve kullanıcıların en çok tercih ettiği dijital oyun türü incelendiğinde %25,8 (n=103) ile aksiyon, %14,8 (n=59) ile strateji, %14 (n=56) ile yarış, %13 (n=52) ile puzzle/bulmaca, %13 (n=52) ile strateji, %10 (n=40) ile dövüş, %9,5 (n=38) ile spor oyun türlerinin tercih edildiği görülmektedir. Kullanıcıların pandemi öncesi en çok tercih ettiği dijital oyun modu incelendiğinde %46,3 (n=185) ile çevrim içi çok oyunculu, %43,8 (n=175) ile tek oyunculu, %10 (n=40) ile de çok oyunculu yerel oyun modlarını tercih ettiği görülmektedir. Pandemi sürecinde de kullanıcıların en çok tercih ettiği dijital oyun modu incelendiğinde %67,5 (n=270) ile çevrim içi çok oyunculu, %29 (n=116) ile tek oyunculu, %3,5 (n=14) ile de çok oyunculu yerel oyun modlarını tercih ettiği görülmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyetlerine göre dijital oyun oynanan araçlar açısından bir farklılık olup olmadığına yönelik karşılaştırmalara bakıldığında (Tablo 3) anlamlı bir farklılığın olduğu ($X^2=25.667$; $p<0.001$) buna göre dijital oyun oynan araç bakımından kadınların en çok akıllı telefonu (%46,2) erkeklerin ise başta akıllı telefon (%30) olmak üzere diğer dijital araçları daha eşit oranda tercih ettikleri görülmektedir. Katılımcıların cinsiyetlerine göre her gün oyun oynama açısından da anlamlı bir farklılık olduğu ($X^2=10.215$; $p<0.001$) görülmektedir. Buna göre erkek kullanıcılar (%68), kadın kullanıcılara (%60) kıyasla her gün bir defa bile olsa oyun oynamayı daha fazla tercih etmektedir. Katılımcıların cinsiyetlerine göre en çok tercih ettikleri dijital oyun türü açısından anlamlı bir farklılık olduğu ($X^2=139.888$; $p<0.001$) görülmektedir. Buna göre erkek kullanıcılar en çok aksiyon (%35,8) türü oyunları tercih ederken kadın kullanıcılar (%30,6) ise puzzle/bulmaca tarzı oyunları tercih etmektedir.

Tablo 3. Cinsiyet grupları açısından dijital oyun oynama düzeyleri

Cinsiyet grupları açısından	Erkek		Kadın		Toplam		X^2 ;p
	n	%	n	%	n	%	
Dijital oyun oynamak için en çok kullandığınız araç hangisidir?							
Akıllı Telefon	72	30,0	74	46,2	146	36,5	$X^2 = 25,667$ $p < 0,001$
Bilgisayar	53	22,1	8	5,0	61	15,2	
Tablet	60	25,0	44	27,5	104	26,0	
Oyun Konsolu	55	22,9	34	21,3	89	22,3	
Her gün bir defa bile olsa oyun oynar mısınız?							
Evet	164	68,3	84	52,5	248	62,0	$X^2 = 10,215$ $p < 0,001$
Hayır	76	31,7	76	47,5	152	38,0	
En çok tercih ettiğiniz dijital oyun türü hangisidir?							
Aksiyon	86	35,8	17	10,6	103	25,8	$X^2 = 139,888$ $p < 0,001$
Dövüş	24	10,0	16	10,0	40	10,0	
Spor	36	15,0	2	1,3	38	9,5	
Simülasyon	28	11,7	24	15,0	52	13,0	
Strateji	47	19,6	12	7,5	59	14,8	
Yarış	16	6,7	40	25,0	56	14,0	
Puzzle/Bulmaca	3	1,3	49	30,6	52	13,0	

Araştırmaya katılan kullanıcıların ekonomik durumlarıyla dijital oyun oynamak için en çok kullandıkları araç bakımından (Tablo 4) anlamlı bir farklılığın olduğu ($X^2=160.864$; $p<0.001$) görülmektedir. Buna göre ekonomik durumunu düşük olarak değerlendiren kullanıcılar en çok (%44,5) akıllı telefonda oyun oynarken ekonomik durumunu orta olarak değerlendiren kullanıcılar (%34) tablet, ekonomik durumunu yüksek olarak değerlendiren kullanıcılar ise (%57,8) oyun konsolunu tercih etmektedir. Kullanıcıların ekonomik durumlarıyla her gün bir defa bile olsa oyun oynama tercihleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ($X^2=4.236$; $p>0.120$) görülmektedir.

Tablo 4. Ekonomik durumlar açısından dijital oyun oynama düzeyleri

Ekonomik durumlar açısından	Düşük		Orta		Yüksek		X ² ;p
	n	%	n	%	n	%	
Dijital oyun oynamak için en çok kullandığınız araç hangisidir?							
Akıllı Telefon	83	44,5	58	30,9	5	5,6	X ² =160.864 p<0.001
Bilgisayar	5	18,6	47	25,0	9	10,0	
Tablet	16	31,7	64	34,0	24	26,7	
Oyun Konsolu	18	27,1	19	10,1	52	57,8	
Her gün bir defa bile olsa oyun oynar mısınız?							
Evet	74	60,7	110	58,5	64	71,1	X ² =4,236 p>0.120
Hayır	48	39,3	78	41,5	26	28,9	

Araştırmaya katılan kullanıcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde dijital oyun oynama zaman dilimleri açısından (Tablo 5) anlamlı bir farklılık olduğu ($t=-8,507$; $p<0.001$) görülmektedir. Buna göre, pandemi sürecinde akşam ve gece yarısı zaman dilimlerini tercih eden kullanıcıların pandemi öncesine kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Pandemi öncesi ve sürecinde dijital oyun oynama zaman dilimleri

Zaman dilimleri	Ort.±S.S.	t;p
Pandemi <i>öncesi</i> dijital oyunların oynanma zaman dilimleri	2,65 ±,90	t= -8,507
Pandemi <i>sürecinde</i> dijital oyunların oynanma zaman dilimleri	3,01 ±,78	p<0.001

Araştırmaya katılan kullanıcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde dijital oyunlarda geçirdikleri zaman açısından (Tablo 6) anlamlı bir farklılığın olduğu ($t=-16.211$; $p<0.001$) görülmektedir. Buna göre pandemi öncesi kullanıcılar en çok (%45) 1-3 saat aralığında dijital oyunlarda zaman geçirirken pandemi sürecinde en çok (%45) 4-6 saat aralığında zaman dijital oyunlarda zaman geçirmektedir.

Tablo 6. Pandemi öncesi ve pandemi sürecinde dijital oyunların oynanma süreleri

Oynama süreleri	Ort.±S.S.	t;p
Pandemi <i>öncesi</i> dijital oyunların oynanma süreleri	2,01 ±,75	t= -16,211
Pandemi <i>sürecinde</i> dijital oyunların oynanma süreleri	2,53 ±,73	p<0.001

Araştırmaya katılan kullanıcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde tercih ettikleri dijital oyun modu açısından (Tablo 7) anlamlı bir farklılığın olduğu ($t=-9.737$; $p<0.001$) görülmektedir. Buna göre, pandemi öncesi kullanıcıların tek oyunculu dijital oyunu modunu daha çok tercih (%43,8) ettiği pandemi sürecinde ise bu tercihin düşüş gösterdiği (%29) bunun yerine pandemi süresinde çevrim içi oyunların daha çok tercih edildiği (%67,5) görülmektedir.

Tablo 7. Pandemi öncesi ve pandemi sürecinde tercih edilen dijital oyun modu

Oyun modları	Ort.±S.S.	t;p
Pandemi <i>öncesi</i> tercih edilen dijital oyun modu	2,02 ±,94	t= -9.737
Pandemi <i>sürecinde</i> tercih edilen dijital oyun modu	2,38 ±,90	p<0.001

5. Tartışma ve Sonuç

Dijital oyun sektörü 2019 yılında Çin'de ortaya çıkan ve 2020 yılında kendini iyice hissettiren Covid-19 pandemisi nedeniyle bir dönüşüme uğramıştır. İnsanların zorunlu olarak evlerinde kapalı kalmasıyla birlikte dijital oyunlara ve dijital oyun sektörüne yönelik ilgi artmıştır. Bu durum sektörün hızlı gelişimine yol açmıştır. İnsanların işlerinin hatta sosyalleşme süreçlerinin eve taşınmasıyla birlikte farklı bir gündelik yaşam rutini gelişmiştir. İnsanlar boş zamanlarında eğlenmek ve sosyalleşmek için çevrim içi dijital oyunlara yönelmektedir. Bu durum dijital oyun sektörünün diğer tüm sektörlerle kıyasla pandemi döneminde çok daha hızlı büyümesine yardımcı olmuştur. Akıllı telefonlar, tabletler, masaüstü veya taşınabilir bilgisayarlar, özellikle de oyun konsolları ve internetle birlikte kullanıcı aralığını genişleten dijital oyun sektörü, en fazla yatırım alan alanlardan biri haline gelmiştir. Dijital oyun dünyasının bu denli

büyümesi bu alana yönelik akademik çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’de özellikle Covid-19 pandemisi dönemindeki dijital oyun oynama durumlarının ortaya konulduğu araştırmaların çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

İnsanların evlere zorunlu olarak kapanması nedeniyle dijital oyunlara olan bakış değişmiştir. Araştırmalara göre, daha önce hiç dijital oyun oynamamış bireyler bile bu dönemde dijital oyunlara yönelmişlerdir (Gaming Turkey, 2020, s. 12). Bu durum pandemi döneminde gerek oyuncu sayılarının gerekse dijital oyunlara yönelik yapılan harcamaların artmasına yol açmıştır. Bir diğer istatistik ise çevrim dışı olarak tercih edilen oyunlar yerine çevrim içi oyunlara olan ilginin artmasıdır. Bu makale çalışmasının bulguları da benzer açıdan literatür çalışmalarında yer alan bulguları desteklemektedir: Pandemi öncesi kullanıcıların tek oyunculu dijital oyunu modunu (%43,8) daha çok tercih ettiği pandemi sürecinde ise bu tercihin düşüş gösterdiği (%29) bunun yerine pandemi süresinde çevrim içi oyunların daha çok tercih edildiği (%67,5) görülmektedir. Evlere mecbur kapanmaların yaşanması kullanıcıları; dijital olarak sosyalleşmeye yöneltmektedir. Bu durumun kullanıcıların çevrim içi oyunları daha fazla tercih etmesine yol açtığı düşünülmektedir.

Oyun sektörü raporuna göre, dijital oyun oynayan kullanıcıların gelir dağılımına bakıldığında kullanıcıların yüksek gelir (%40,8), düşük gelir (%29,8), orta gelir (%29,5) gruplarında yer aldığı görülmektedir. Bunlara ek olarak pandemi döneminde en çok oynanan dijital oyun türü ise Hypercasual tarzındaki FPS-Aksiyon oyunu olan PUBG Mobile ve benzeri oyunlar olmuştur (Gaming Turkey, 2020, s. 56). Bu makale çalışmasının bulguları da benzer açıdan literatür bulgularını desteklemektedir: Dijital oyun oynayan kullanıcıların ekonomik durumlarına bakıldığında benzer sonuçlar görülmektedir. Ekonomik durumu yüksek olan (%71,1) kullanıcıların her gün bir defa bile olsa oyun oynadıkları görülmektedir. Ayrıca ekonomik durumu yüksek olan kullanıcılar ağırlıklı olarak (%57,8) oyun konsolunu tercih etmektedir. Özellikle Türkiye’de oyun konsollarındaki vergilendirmenin daha yüksek olması ve konsolların ağırlıklı olarak sadece oyun oynama üzerine tasarlanması bu araçların maddi durumu daha yüksek kişiler tarafından tercih edilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla ekonomik durumu daha alt seviye olan katılımcıların iletişim ve oyun oynama amaçlı kullandıkları cep telefonlarını, sadece oyun amaçlı olarak tasarlanmış konsollara tercih etmeleri -ekonomik açıdan- daha doğaldır.

2020 yılında AdColony ve Global Web Index’in yaptığı bir başka dijital oyun araştırmasına göre yetişkinlerin de dijital oyunlara olan ilgisi artmıştır. Bu makale çalışmasının bulguları da benzer açıdan literatür bulgularını desteklemektedir: Yaş düzeyleri açısından, 24-29 yaş aralığının (%38,5) araştırmaya ve dijital oyunlara en çok katılım yapan grubu oluşturduğu görülmüştür. Tercih edilen oyun türleri açısından bakıldığında ise araştırmanın genelinde en yüksek tercih oranı (%25,8) aksiyon oyunlarıdır. Erkek kullanıcılar en çok aksiyon (%35,8) türü oyunları tercih ederken kadın kullanıcılar (%30,6) ise puzzle/bulmaca tarzı oyunları tercih etmektedir. Literatürde yer alan çalışmalara cinsiyet açısından bakıldığında erkeklerin ağırlıklı olarak aksiyon oyunlarını tercih ettiği görülmektedir. Bu durumun aksiyon oyunlarının daha çok erkeklere göre tasarlanması (karakter tiplerini, silahlar, sesler vd.) nedeniyle ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki veriler karşılaştırıldığında kullanıcıların pandemi sürecinde dijital oyun oynama sürelerinin önemli ölçüde arttığı (Balhara vd., 2020), (Ofly vd., 2020), (King vd., 2020), (Aktaş & Bostancı, 2021, s. 131-135), (Çakıroğlu vd., 2021, s. 56), (Keskin & Aral, 2021, s. 1), (Stewart & Barr, 2021) ortaya konulduğu çalışmalar bulunmaktadır. Bu makale çalışmasının bulguları da benzer açıdan literatür çalışmalarını desteklemektedir. Buna göre, pandemi öncesi ve pandemi sürecinde kullanıcıların dijital oyunlarda geçirdikleri zaman açısından anlamlı bir farklılığın olduğu ($t=-16.211$; $p<0.001$) pandemi öncesi kullanıcıların en çok (%45) 1-3 saat aralığında dijital oyunlarda zaman geçirdiği, pandemi sürecinde ise en çok (%45) 4-6 saat aralığında zaman dijital oyunlarda zaman geçirdiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle dijital oyunlarda geçirilen zaman artmıştır. Ayrıca dijital oyun oynamak için pandemi sürecinde akşam ve gece yarısı zaman dilimlerini tercih eden kullanıcıların pandemi öncesine kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunda insanların daha geç vakitlere kadar teknolojik araçlar ile vakit geçirmesinin, sosyalleşme amacıyla çok fazla alternatiflerinin bulunmamasının, boş zaman uğraşı olarak teknolojik araçların ön plana çıkması gibi sebeplerin payı olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak Covid-19 ile birlikte insanların gündelik yaşamlarında ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. İnsanların boş vakitlerini geçirme konusundaki sınırlı seçeneklerden biri olan dijital oyunlar hem bir eğlence sektörü hem de yüksek kârlar getiren bir sektör olarak etkisini artırmıştır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere insanların pandemi sürecinde dijital oyunlara olan ilgisi, dijital oyunlarla geçirdiği zaman, dijital oyun düzeyleri pandemi öncesine kıyasla değişiklik göstermiştir. Bu nedenle pandemi sürecinde dijital oyun oynama düzeylerine yönelik araştırmaların (özellikle sağlık ve iletişim alanlarından) fazlalaşması bu dönemin etkilerinin daha geniş düzeyde anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır. Son olarak Türkiye’de özellikle pandemi döneminde dijital oyun alanına yönelik araştırmaların sınırlı olması nedeniyle bu çalışmanın alana bir katkıda bulunacağı umulmaktadır.

6. Extended Abstract

The digital game industry has undergone a transformation due to the pandemic that emerged in China in 2019 and spread worldwide in 2020. The digital gaming sector has become an important sector with the growth of players. With people staying locked in their homes, interest in digital games and the digital game industry has increased. A different daily life routine has developed with the moving of people's jobs and even their socialization processes to the house. People have preferred online digital games to have fun and socialize in their free time. The digital gaming sector, which has expanded its user network with smartphones, game consoles and the Internet, has been one of the areas that has received the most investment. The growth of the digital game world during the pandemic period reveals the necessity of academic studies in this field.

The aim of the research is to determine the level of digital game playing in the Covid-19 period. In addition, answers were sought to the following questions: Is there a difference between gender groups in terms of the means by which digital games are played?, Is there a difference between gender groups in terms of playing games every day?, Is there a difference between the gender groups in terms of the preferred game type?, Is there a difference between the economic conditions in terms of the means of playing digital games?, Is there a difference between economic situations in terms of playing games every day?, Is there a difference in terms of digital game playing time periods before and during the pandemic?, Is there a difference in terms of time spent in digital games before and during the pandemic?, Is there a difference in terms of the most preferred digital game mode before and during the pandemic? There are limited studies on the level of playing digital games of university students in Turkey before and during the pandemic. For this reason, the contribution to the field can be counted among the main objectives.

The descriptive survey model, which is a quantitative approach, was used in the research. The sample of the study consists of 417 university students who participated in the study and completed the questionnaire form. The collection of data in the research consists of two parts. In the first part, an information form containing demographic questions (gender, educational status, age, etc.) was used to collect demographic data. In the second part of the study, a form containing questions related to the level of digital gaming was used. The research was collected through Google Forms between May 1, 2021 – May 15, 2021, when there was a lockdown in Turkey due to Covid-19. SPSS 25 program was used in the analysis of the data obtained from the research. Various descriptive (mean, percentile, etc.) features were used in the analysis of the data. Chi-square analysis was applied for digital game playing levels. T-test was used in repeated measurements of data comparing the status of digital game playing before and after the pandemic.

It was observed that before Covid-19 pandemic, users preferred the single-player digital game mode (43.8%), while this preference decreased (29%) during the pandemic period. In addition, it was seen that online games were preferred more (67.5%) during the pandemic period. During the pandemic period, there have been mandatory home closures. This has led users to prefer socializing digitally. Therefore, the fact that online games are more preferred by users during the pandemic period is an indicator of this.

It has been observed that users with high economic status (71.1%) play games even once a day. In addition, it was revealed that users with high economic status (57.8%) preferred the game console. The higher taxation on game consoles in Turkey and the fact that consoles are mainly designed for gaming only cause these vehicles to be preferred by people with higher financial status.

It was observed that there was a significant difference ($t=-16.211$; $p<0.001$) in terms of the time spent by users in digital games before and during the pandemic. It was observed that before the pandemic, users (45%) spent the most time in digital games between 1-3 hours, and during the pandemic period (45%) they spent the most time in digital games between 4-6 hours. In addition, it was found that users who preferred the evening and midnight time zones during the pandemic process to play digital games were higher compared to before the pandemic.

As a result, serious changes have occurred in people's daily lives with the pandemic. Diversifying research on digital gaming during the pandemic will help to understand the effects at a broader level. It is hoped that this study will contribute to the field due to the lack of research on the field of digital gaming in Turkey, especially during Covid-19 pandemic period.

Keywords: Digital tool, Digital communication, Digital game, Digital game mode, Information technologies

Kaynakça

Adcolony. (2020). *Turkey Mobile Gaming Research*. Adcolony: <https://www.adcolony.com/reports/global-mobile-gaming-research-2020/>. [Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2021].

Aktaş, B., & Bostancı, N. (2021). Covid-19 Pandemisinde Üniversite Öğrencilerindeki Oyun Bağımlılığı Düzeyleri ve Pandeminin Dijital Oyun Oynama Durumlarına Etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(2), 129 - 138.

Ankara Kalkınma Ajansı. (2016). <https://www.ankaraka.org.tr/archive/files/yayinlar/ankaraka-dijital-oyun-sektoru.pdf>. [Erişim Tarihi: 08 Ağustos 2021].

Balhara, Y., Kattula, D., Singh, S., Chukkali, S., & Bhargava, R. (2020). Impact of lockdown following COVID-19 on the gaming behavior of college students. *Indian Journal of Public Health*, 6(64), 172-176.

BBC News Türkçe. (2020). *Video oyunu yazarları anlatıyor: Türkiye'de karantınanın en popüler oyunları hangileri?* [bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52450818](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52450818). [Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2021].

BBC News Türkçe. (2021, 08 30). *Çin'de çocuklar internetteki oyunları, tatil günlerinde sadece bir saat oynayabilecek.* [bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58386462](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58386462) [Erişim Tarihi: 09 Mayıs 2021].

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2020). *Dijital Oyunlar Raporu*.

Çakıroğlu, S., Soylu, N., & Görmez, V. (2021). Re-evaluating the Digital Gaming Profiles of Children and Adolescents during the COVID-19 Pandemic: A Comparative Analysis Comprising 2 Years of Pre-Pandemic Data. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 1(8), 51-57.

Dağ, Y., Yayan, Y., & Yayan, E. (2021). COVID-19 Sürecinde Çocukların Oyun Bağımlılığı Düzeylerinin Uyku ve Akademik Başarılarına Etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(4), 447-454.

Gaming Turkey. (2020). *Türkiye Oyun Sektörü Raporu*. Gaming in Turkey.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel akademik yayıncılık.

Karataş, B. (2021). Pandemi Sürecinde Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılıklarının İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 23(2), 195-207.

Keskin, A., & Aral, N. (2021). Oyun Bağımlılığı: Güncel Bir Gözden Geçirme. *Bağımlılık Dergisi*, 3(22), 327-339.

King, D., Delfabbro, P., Billieux, J., & Potenza, M. (2020). Problematic online gaming and the COVID-19 pandemic. *Journal of Behavioral Addictions*, 2(9), 184-186.

Ko, C.-H., & Yen, J.-Y. (2020). Impact of COVID-19 on gaming disorder: Monitoring and prevention. *Journal of Behavioral Addictions*, 2(9), 187-189.

MarketingTürkiye. (2020). *Normalleşme süreci dijital oyunları nasıl etkiledi?* MarketingTürkiye: <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/normallesme-sureci-dijital-oyunlari-nasil-etkiledi/>. [Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2021].

MMA Türkiye. (2020). *Covid-19 Virüsünün Dijital Medya ve Mobil Üzerindeki Etkisi*. MMA Türkiye.org.

Oflu, A., Bükülmez, A., Elmas, E., Tahta, E., & Çeleğen, M. (2020). Comparison of screen time and digital gaming habits of Turkish children before and during the coronavirus disease 2019 pandemic. *Turkish Archives of Pediatrics*, 1(56), 22-26.

Stewart, A., & Barr, M. (2021). Playing Video Games During the COVID-19 Pandemic and Effects on Players' Well-Being. *Games and Culture*, 0(0), 1-18.

TRTHaber. (2021). TRTHaber.com: <https://www.trthaber.com/haber/yasam/turkiyede-oyun-bagimlilik-artti-en-cok-aksiyon-oyunlari-tercih-edildi-583156.html/>. [Erişim Tarihi: 09 Eylül 2021].

Tükel, A., & Uzunöz, A. (2021). Covid-19 Sürecinde Evde Oyun Etkileşimli Baba Katılımı. *Kapadokya Eğitim Dergisi*, 1(2).

We Are Social. (2021, 07 01). *Digital Audiences Swell, But There May Be Trouble Ahead*. wearesocial.com: <https://wearesocial.com/us/blog/2021/07/digital-audiences-swell-but-there-may-be-trouble-ahead/>. [Erişim Tarihi: 09 Eylül 2021].

WHO. (2020). *Excessive screen use and gaming considerations during #COVID19*. World Health Organization: http://www.emro.who.int/images/stories/mnh/documents/excessive_screen_use_covid_19.pdf?ua=1&ua=1. [Erişim Tarihi: 09 Eylül 2021].

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %70/%30 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %70/%30 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Küreselleşmenin Kültürel Boyutu ve Göçün Etkileri

Kürşat KAN*
Merve KANMAZ**

ÖZ

Dünyanın birbiriyle daha entegre olduğu ve bütünleştiği dönem küreselleşme çağı diye isimlendiriliyor. Sermayenin, ürünlerin ve fikirlerin serbestçe dolaşımına girdiği bu dönemde sermaye, ürünler ve fikirler kadar olmasa da bir insan hareketliliği de yaşanmıştır. Gerek işçi göçüyle gerekse de ulaşımdaki gelişmelerin sayesinde turizmle insanların farklı ülkelere ve haliyle farklı kültürlerle seyahati de mümkün olmuştur. Bu gelişmelerin etkisiyle farklı kültürler de küresel düzeyde etkileşime girmiş, teknolojinin ve iletişim araçlarının gelişimi ile yerel kültürler de zenginleşmiş, zenginleşmenin yanında belli seviyede homojenleşme de gerçekleşmiştir. Fakat zorunlu göç kapsamında insanların başka ülkelere seyahatının artmasıyla birlikte kültürün mobilizasyonuna tepkiler de artmaya başlamıştır. Göç eden insanların sosyo-ekonomik seviyelerinin düşük olması ve hayat tarzlarındaki farklılıklar ve göç ettikleri yerlerdeki yaşam tarzına ve kültürel unsurlarına adapte olmakta zorluk yaşamaları hem göçmenlere karşı tepkileri artırmış hem de küreselleşme ve kültürdeki homojenleşmeyi azaltmıştır. Dünya da ayrımcılığa dayalı popülist politikaların da yükselişe geçtiği bir dönemde göçmenler bundan olumsuz etkilenmişlerdir. Küreselleşme de bundan zarar görmüş ve insanlar eskiden benzerlikleri üzerinden bir ilişki zemini kurarlarken şimdilerde farklılıkları üzerinden birbirlerini ötekileştirmeye başlamışlardır.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, Zorunlu Göç, Kültür, Uluslararası İlişkiler

Cultural Aspects of Globalization and its Impact on Migration

ABSTRACT

Globalization refers to the integration and interdependence of the whole world. In the age of globalization, capital, products, ideas and labor circulate freely across borders. Thanks to cross border labor mobility, developments in means of transportation, and tourism, it has become possible for people to go to different countries and encounter different cultures. As a result of these developments, different cultures have diffused globally, local cultures have become more enriched with the development of communication technology, and a certain level of homogenization in cultures has been realized. However, with the rise in forced migration, negative reactions against mobility of cultures have arisen. Immigrants' low socio-economic status and their different lifestyles and the difficulty they experience in understanding and getting used to the cultural elements in the environments they go to have all contributed to this. In short, the negative reactions to immigrants have reduced the homogenization in cultures across the world and globalization. Moreover, populist policies based on discrimination are on the rise in the world and both immigrants and globalization are adversely affected by these populist policies. At a global level, people from different cultures used to establish a relationship based on their similarities, but they have now started to otherize each other over their differences.

Keywords: Globalization, Forced Migration, Culture, International Relations

1. Giriş

Kültür, insanın varoluşu için yıllardır süregelen birikmiş gelenek, görenek, adet, yaşam biçimlerini kapsamaktadır. Bunların yanı sıra kültür sosyal aktörlerin kendi kimliklerini ve insan etkileşiminin tüm düzeylerini şekillendirmeye de hizmet etmektedir. Kimlik siyaseti bağlamında kültür, genellikle insan eylemini belirleyen değerler, normlar ve dünya görüşleri olarak anlaşılmaktadır. Kültür, uluslararası ilişkiler disiplinde devletlerin birbirleriyle olan etkileşiminde önemli bir faktördür. Bu kültürel farklılıklar bireylerin, grupların ve devletlerin arasındaki iletişim ve iş birliği yapma becerilerini zorlayabilirken 21. yüzyılda kültür daha çok içinde dijital unsurlar barındıran bir hale dönüşmektedir.

Dünyada ortaya çıkan Covid-19 virüsü nedeniyle pandemi ilan edilmesinin ardından internet kullanımının çok daha yaygın hale gelmesiyle yeni öğeler kültüre eklenmiştir. Bu kapsamda eğitimlerin online bir şekilde devam etmesi, e-ticaret sektörünün büyük ilgi görmeye başlaması, insanların artık sosyal medya aracılığıyla sosyalleşebilmeleri farklı kültürlerden pek çok kişiyle tanışma fırsatına erişmelerini sağlamıştır. Bunun yanı sıra online olarak düzenlenen konferans, seminer ya da eğitimler insanlara dünyanın bir ucuna gitmeden evlerinden katılma fırsatı sunmuştur. Kimileri de bu durumu iletişimin genişlediği fakat kültürel farklılıkların daha belirgin hale geleceği şeklinde yorumlamaktadır. Uluslararası

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, kursatkan@selcuk.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, mrvknmz1994@hotmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 18.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 28.12.2021

çatışmaların kültürel-uygarlık farklılıkları sebebiyle giderek daha şiddetli hale geleceği öne sürülmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında da kültürel farklılıkların kimi zaman dünyanın en kanlı çatışmalarının temelini oluşturduğuna rastlanmaktadır.

Özellikle son yıllarda küreselleşmenin etkisiyle beraber kültür, modern değerlere hizmet etmekte ve ulusal, dini ve etnik kimlik için önemli bir mücadele alanı oluşturmaktadır. Bu kapsamda uluslararası alanda yaşanan göçler beraberinde kültürel etkileşimi getirmektedir. Göç eden insanlar yanlarında eşyalarından ziyade geçmişten gelen adet, gelenek, görenek, dil, din ve kültürel kimliklerini de getirmişlerdir. Bu bağlamda göç ettikleri ülkenin kültürleriyle kendi kültürleri etkileşime girmektedir. Bu noktada da kültürleşme kavramı karşımıza çıkmaktadır. Zamanla göç sebebiyle kültürler bazen asimile olurken, bazen de entegre olmaktadır. Burada göç edilen ülkenin göçmenlere karşı gösterdiği tavır önem arz etmektedir. Çünkü gösterilen tavır kimi zaman göçmenlerin ülkeye olan uyumuna destek sağlarken, kimi zaman da dışlayıcı bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Bunun yanı sıra göçmenlerin, göç ettikleri ülkelere sosyal, siyasal, ekonomik ve güvenlik gibi birçok konuda olumsuz getirilerinin olduğu gözlemlenmektedir.

Literatür incelendiğinde küreselleşmenin kültüre olan etkisinde üç paradigmanın öne çıktığı görülmektedir. Bunlar polarizasyon, homojenizasyon ve melezleşme olarak belirtilmektedir. Bu kapsamda uluslararası göçün kültüre olan etkisi çerçevesinde kültürleşme kavramı karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle çalışma, göçün küreselleşme bağlamında kültürleri etkilerini araştırmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kültür kavramının tanımı yapılmıştır. Akabinde ikinci bölümde küreselleşmenin kültüre olan etkisi ve ortaya çıkan üç paradigma incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde de göçün kültür ile ilişkisine yer verilmiştir.

2. Kültür Nedir?

Günlük yaşantımızda ve daha özelden sosyal, beşerî ve birçok alanda sıkça dile getirilen kültür kavramı pek çok manada kullanılmakla beraber karmaşık bir anlam yapısına sahiptir. Bu anlam karmaşasının nedeni her disiplinin kendi içerisinde tanımlama ve sınırlama çabasından ileri gelmektedir. Disiplinler kültür kavramının içerisine gün geçtikçe çeşitli eklemeler yapmakla beraber tanımlamalar giderek artmakta ve genişlemektedir. Bu durum kültür kavramını bir taraftan zenginleştirirken diğer taraftan da tek bir kültür tanımının oluşmasının önüne geçmektedir. Fakat teknolojiyle beraber küreselleşen dünyada kültür kavramının yeniden ele alınması, bazı eklemeler ve çıkarmalarla beraber yeni boyutlar kazandırılması mümkün olmaktadır (Alver, 2010, s. 9).

Amerikalı antropologlar Kroeber ve Kluckhohn kültür kavramı ile ilgili yayınlamış oldukları derlemede 164 farklı tanım ve 60 sayfa kavramın tarihsel dönüşümüne yer ayırmışlardır. Berelson ise bu derlemeyi eleştirerek “bilimsel bir kavramın bu kadar çok tanımı varsa onun tanımlanamayacağını kabul etmek gerekir” şeklinde ifade etmiştir (Kroeber & Kluckhohn, 1952, s. 73). Kültür kavramı temelde Cultura sözcüğünden ileri gelmektedir. Latince Colere ekip-biçmek ve sürmek anlamına gelirken, Türkçede cultura ekin sözcüğüne karşılık gelmektedir (Güvenç, 2010, s. 96).

Kültür kavramına dönem dönem çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Örneğin, kültürün ilk tanımı yerleşik hayata geçişle beraber tarımın ve hayvanların yetiştirilmesi kapsamında ifade edilmiştir (Griswold, 2013, s. 6). Nasıl ki tarlaya ekilen tohum doğanın bir mucizesi olarak kendiliğinde büyüyüp mahsul vermesine rağmen insanlar bu durumu kendi elleriyle yapmış gibi vurguluyorsa, tıpkı kültür de insanlar doğal olana eklemeler yaparak ortaya bir bütün oluşturmuşlardır (Çağırkan, 2017, s. 148). Kültürün genel tanımlaması ise, insanın doğa haricinde oluşturduğu ve maddi- manevi dâhil ettiği her şey olarak ifade edilmektedir. Bunun içerisine beslenme tarzından, inaniş ve kıyafet stiline kadar hayatı anlamlandıran alanlarla ilgili pek çok şey dâhil olmaktadır (Alver, 2010, s. 25). Temel olarak kültür dediğimizde anlaşılması gereken herhangi bir toplumun sorunlarına çözüm sağlama noktasında yıllardır süregelen belirli bir tip oluşturmuş usuller ve araçlar olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte toplumun ihtiyaçlarını karşılamak adına ortaya koymuş olduğu tarz da kültürü yansıtmaktadır (Özüçetin, 2017, s. 327). Yapılan araştırmalar çerçevesinde Bozkurt Güvenç kültürü dört gruba ayırmıştır. Bunlar;

“Bilimsel alandaki kültür: Uygarlıktır.

Beşerî alandaki kültür: Eğitim sürecinin ürünüdür.

Estetik alandaki kültür: Güzel sanatlardır.

Maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür: Üretme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirmedir.” (Güvenç, 2010, s. 98-99).

Richard Peterson da sosyologların kültür üzerine konuşmalarında dört kavramın ön plana çıktığını vurgulamıştır. Bunlar; normlar, değerler, inançlar ve ifade edici sembollerdir. Normlar, insanların toplumda nasıl davrandıkları; değerler, önem verdikleri şeyler; inançlar, evrenin nasıl işlediği; ifade edici semboller ise norm, değer ve inançların kendileri için temsilini ifade etmektedir. Yirminci yüzyılla beraber sosyologlar beşinci maddeye uygulamalar ifadesini eklemişlerdir. Bununla beraber kültür, herhangi bir belirli değer veya inançla bağlantılı olması gerekmeyen, insanların davranış kalıplarını tanımlamaktadır (Griswold, 2013, s. 3).

Kültür işitilebilir, görülebilir veya elle tutulabilir sosyal bir anlam içermektedir. Örneğin, YouTube videoları, kadınların erkeklere nazaran daha hassas oldukları, Shakespeare sonesi, Rastafaryan Dreadlocks veya Manchu kuyruğu benzeri saç modeli, dini bir doktrin, biri hapsirdiğinde “çok yaşa veya Tanrı sizi korusun” deme alışkanlığı gibi pek çok şey kültürel bir nesne olabilmektedir (Griswold, 2013, s. 11-12). Başka bir örnek olarak Fransa Senatosu Eylül 2010’da halka açık alanlarda kadınların peçe takmasını 246’ya karşı 1 oyla yasaklamıştır. Birçok Müslüman kadın bunun erkeklerin müdahaleci gözlerinden korunmak amacıyla kendi kültürlerine özgü bir durum olduğunu varsaymaktaydılar. Adalet bakanı ise bu yasağın Fransızların kültürel değerleri bağlamında doğru olmadığını dile getirmiştir. Burada peçe Müslüman için alçakgönüllülük anlamına gelirken, Fransızlar için laik devletin alanına dini bir müdahale olarak algılanmaktadır. Bu iki kültür altında büyümüş olan kadınlar, iyi bir Fransız vatandaşı olma ve iyi bir Müslüman olmanın çelişkisiyle karşılaşmaktadırlar. Başka bir örnekte ise üniversitenin yemekhanesinde bir grup öğrenci hafta sonu için yapacakları planlar hakkında konuşuyorlar. Biri konsere gideceğinden, biri futbol maçına gideceğinden, diğeri ise evde film izleyerek ve müzik dinleyerek vakit geçireceğinden bahsetmektedir. Dördüncü kişi partiye katılacağını, beşinci kişi ise diğerlerine “Siz zamanınızı boşa harcıyor olabilirsiniz. Fakat ben hafta sonu kültürle dolu vakit geçireceğim. Şehir merkezinde yeni açılan bir sanat galerisine gideceğim ardından da senfoni için biletlerim var” diye planını açıklamıştır. Diğer bir örnekte Amerikalı bir şirket Tokyo’da şirketi için karlı bir sözleşme yapmayı ummaktadır. Japon meslektaş ABD’li iş insanına kartını uzatıyor ve ABD’li vatandaş kartı gelişigüzel alıp okuyup cebine koyuyor. Bunun üzerine ilişkiler kopmaya başlıyor ve sözleşme yapılmıyor. Bu durumu tecrübeli bir arkadaşına anlatması üzerine “kültürel bir yanlış anlaşılardan kaybetmişsin. Japonya’da kartvizit kişinin bir uzantısı olarak kabul edilir ve karta büyük bir saygıyla davranılır. Fakat Amerikalılar bu durumu böyle düşünmüyor. Onlar için kartvizit sadece bir kolaylık olarak görülmektedir.” açıklamasını yapmıştır. Başka bir örnek; 1990’da Elijah Anderson isimli sosyologun farklı ırkların yaşadığı bir mahallede, köpeklerini dolaştırmaya çıkaran kişilerin evcil hayvanlara yönelik dost canlısı olarak görülürken, Afro-Amerikalıların köpeklerini gezdirirken mahalle sakinlerinin rahatsızlık duyduğunu gözlemlemiştir. Bu durumun kültürel bir çeşitlilikten kaynaklandığı ifade edilmektedir. Yukarıda ifade edilen bu örneklerin hepsi kültürü içermekte, fakat her biri farklı şeylerden bahsetmektedir. Dini inanışlar, ulusal gelenek ve görenekler (kartvizit kullanma), elitist kabul edilen etkinlikler (senfoniye katılmak) ya da köpek örneğinde olduğu gibi sembolik anlamlarda buna dâhildir. Hepsini tek bir çatı altında toplamak oldukça zor görünse de kültürün anlaşılması noktasında önemli bir yer teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü kültürel cehalet veya yanlış anlaşılmalar, istenmeyen sonuçlara yol açabilmektedir (Griswold, 2013, s. 1-2).

2.1 Küreselleşme ve Kültür

Küreselleşme sözcüğü İngilizce “globalization”, Latince “globus” kavramlarından türemiştir (Özüçetin, 2017, s. 325). Küreselleşme dünyanın küçülmesi ve tek bir yer olarak algılanması olarak ifade edilmiştir. Buradaki anlam 1964’te Mc Luhan’ın kullanmış olduğu “küresel köy” (global village) kavramıyla örtüşmektedir. Geniş anlamda küreselleşme, batılı ülkelerin toplumsal, siyasal ve kültürel bakımdan yoksul ülkelere yönelik hegemonyacı bir tavır sergilemesi şeklinde ifade edilmektedir. Küreselleşmenin temelinde gelişmiş ülkelerin koymuş olduğu bazı kuralların olduğu ve bu kurallara uymayanların ise yok sayılacağı düşüncesi mevcuttur (Holton, 2000, s. 150-151).

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve daha özelde 11 Eylül olaylarıyla beraber küreselleşme dünya gündeminde artan bir ilgiye sahip olmuştur. Yakın zamanlara kadar, küreselleşme çalışmaları kültürden ziyade ekonomi ve siyaset üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Küreselleşmenin birçok tanımı mevcut olmasına

rağmen konumuz gereği, küresel popüler kültürün yayılması, bilgi teknolojisi, artan küresel entegrasyon ile diğer insan etkileşimleri olarak ifade edilebilir (Lieber & Weisberg, 2002, s. 273). Küreselleşen dünyayla beraber kültür pek çok noktada karşımıza çıkmaktadır. Çünkü uluslararası meselelerde hem siyasetin hem de kültürün keşişimi söz konusudur. Bu ikisi sinerjik olmakla beraber her ikisine de odaklanılması gerektiğine işaret etmektedir (Gilpin, 1975, s. 4-5).

Teknolojinin gelişimiyle beraber daha özeldir sosyal medya araçları sayesinde artık tüm dünya çapında toplumlar ve bireyler arasında etkileşim artmıştır. Bununla birlikte daha önceden bireyler ve toplumlar arasında farklı algılanan yaşam stilleri artık bir anlamda küresel bir kültür ve birikim ortaya koymuştur. Geçmiş zamanlarla kıyasladığımızda eğer herhangi bir ülkenin kültürünü öğrenmek istiyorsak o ülkeyi ziyaret etmemiz gerekiyordu. Fakat günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte internet üzerinden dünyanın en ücra köşesinde var olan ve toplumsal olarak pek bilinmeyen bir ülke hakkında kapsamlı şekilde pek çok bilgiye ulaşılmaktadır. Bu sayede diğer ülkeler hakkında ekonomik, sosyal, kültürel birçok alanda bilgiye sahip olabilmektedirler. Bu kapsamda uluslararası bilgi alışverişinin artmasıyla beraber kültürler birbirleriyle etkileşim içerisine girerek kültürleşme süreci ivme kazanmış ve bu durum kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Kültürler arasındaki etkileşimde bir kültür diğer kültürü baskılayacak hale gelmediği sürece kültürel zenginlik oluşmaktadır. Fakat kültürel etkileşimde diğer kültür mevcut kültürü etkileyerek aşındırmaya veya çözüme sürecine doğru yönlendiriyorsa bu durum mevcut ulusal kültürün diğer kültürün içerisinde kaybolmaya başlamasıyla sonuçlanabilir (Özüçetin, 2017, s. 327; Mahiroğulları, 2005, s. 1279).

Her ulusun kendine has yaşayış ve davranış tarzı, gelenek, görenek ve adetleriyle beraber milli kültürleri şekillenmektedir. Milli kültürler başka kültürler tarafından etkiye maruz kalmaları durumunda ya direnç gösterirler ya da onaylarlar. Küreselleşme süreciyle beraber pek çok ülkenin batı kültürüne ait adet ve alışkanlıkları benimsediği gözlemlenmektedir. Bunun sebebi daha çok küreselleşmenin ekonomik ve kültürel boyutuyla alakalıdır. Birçok batılı şirket, dünya piyasasına açılmak ve kâr elde edebilmek amacıyla işitsel ve görsel medya aracılığıyla insanları manipüle ederek tüketim alışkanlıklarını etkilemiş ve hatta yeni alışkanlıklarda kazandırmıştır. Örneğin belirli markaları giyme ya da fast-food tipi yeme gibi yeni tüketim kültürü alışkanlıkları sağlamışlardır. Küreselleşme bağlamında tüketimin tipik örnekleri arasında Coca Cola, McDonald's, Adidas, Nike, Levis, Lacoste gibi pek çok firma yer almaktadır. Bu firmaların ürettikleri ürünler dünyada en popüler ve en çok satılanlar arasında olması birçok ülkedeki insanın ortak tutkusu ve marka alışkanlığı haline dönüşmüştür. Ortak tüketim kültürü içerisinde ulusal ve yerel yemeklerinde küreselleştiği gözlemlenmektedir. Amerika dışında hamburgerin ya da Türk dönerinin tüm dünyada yaygınlaşmış olması bu durumun temel göstergelerinden biridir. Bu süreçte tüm dünya gerek beslenme gerekse de giyim tarzı yönünden yeni alışkanlıklar edinmişlerdir. Özellikle genç kuşakta tanınmayan ya da popüler olmayan bir markadan herhangi bir kıyafeti, kumaşı popüler bir markaya göre aynı hatta daha kaliteli bile olsa satmak oldukça zor hale gelmiştir. Genç nesil Nike, Levis gibi popüler markalardan giyinmenin, McDonald's'ta hamburger yemenin ya da Starbucks'ta kahve içmenin kendisine özgüven ve imaj kazandıracağını düşünmektedir. Küresel kültür sadece yeme-içme ve giyim tarzını etkilemekle kalmamış bunun yanı sıra pek çok adet ve gelenekte de değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin düğünlerde artık "halay çekme" yerine "dans etme" giderek adet haline gelmiştir. Tabii oynama şeklinin değişmesi beraberinde müzik aletlerini de değiştirmiştir. Başka bir örnek olarak Türk televizyonlarında yayınlanan Brezilya dizilerinin etkisiyle beraber "samba" dansı da ilgi çekici hale gelmeye başlamasıdır (Mahiroğulları, 2005, s. 1281-1283).

3. Küreselleşmenin Kültüre Etkisi

Devletlerin sahip olduğu kültür hiç değişmeyen sabit bir olgu değildir. Zamanla siyasi, ekonomik, sosyal ve daha birçok etkiyle değişime uğrayabilmektedir. Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle bu durum daha da hızlı bir şekilde dönüşmektedir. Kültürlerarasında meydana gelen etkileşimlerde bazen evlilik, iş seyahati ya da üniversitelerde öğrenci değişim programları gibi çeşitli etkileşimler sayesinde kültürlerarasında değişim gerçekleşmektedir. Bu kapsamda küreselleşmenin kültüre etkisi polarizasyon, homojenleşme ve melezleşme olarak ifade edilmiştir (Greig, 2002, s. 227-232).

3.1. Polarizasyon

Dünyada polarizasyon kavramı küresel güvensizlikle betimlenirken, kültürler arasındaki çatışmada odak noktasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda kültürler arasındaki kimlik politikalarından iş birliğine kadar birçok konuda hoşgörüden ziyade medeniyet çatışmasıyla ilişkili olarak küresel bir güvensizlikten bahsedilmektedir. Ayrıca bilginin küreselleşmesiyle beraber teknolojik gelişimler, kültürlerarası diyalog ve tecrübelerin paylaşımı ve erişebilirliğin artmasının yanı sıra nefret, etno-milliyetçilik, ırkçılık gibi argümanları savunmak içinde kolaylıkla kullanılabilir (Holton, 2000, s. 145). Teknolojinin gelişimi ve küreselleşmeyle beraber dünyada mekânsal ve zamansal algının ortadan kalkması, insanlığı homojenleştirmek yerine çok kutuplu bir hale getirmektedir (Bauman, 2016, s. 25). Bu sürecin temelinde yerel kimlik ve kültürel farklılıkların teşvikinde bulundurulmasından ziyade kültürler arasında kutuplaşma ve çatışma ön plana çıkmaktadır. Homojenleşme tezinin dünyada tek kültürü dayatmasına karşın, polarizasyon tezinde ulusalcılık, kültürler arası etkileşimin yanı sıra çatışma, güvensizlik ve kimlik problemleri oluşturduğu karakterize edilmektedir. Bu durum kültürlerarası diyalog ve değişime karşı alternatif bir düşünce olarak ulusal, dini, yerel kimlikleri savunarak çerçeveyi belirlemek için kullanılmaktadır. Bu sebeple kültürün tamamen küreselleşmesinin ekonomi, teknoloji gibi başka konulara nazaran daha zor olacağı söylenebilir (Ölçekçi, 2020, s. 155).

Bu tezin en ünlü ve tartışılan örneği Samuel Huntington'ın yazmış olduğu "Medeniyetler Çatışması" makalesidir. Bu kitapta Huntington Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber dünyadaki mevcut durumun politik veya ekonomik olarak ayrılmasından ziyade kültürel farklılıklar üzerinden kültür savaşlarının belki de "küresel bir medeniyet savaşına" yol açabileceğini vurgulanmaktadır (Huntington, 2011, s. 30). Bu kültürel farklılıklar yıllardır olağan bir durum olmasına rağmen Soğuk Savaş döneminde politik duruşlar daha ağır basmıştır. Son yıllarda da devletler arasında geçmişe dayanan anlaşmazlıklar, düşmanlıklar veya husumetler gün yüzüne çıkmaktadır. Huntington, medeniyetler arasında ve medeniyetler boyunca çeşitli fay kırıklarının olduğunu gözlemiştir. Söz konusu medeniyetlerin bazıları arasında tarihsel düşmanlıklar göz önüne alındığında, bu fay kırıkları son derece tehlikeli bir durum oluşturmaktadır. İnsan topluluklarını benzersiz kılan ve birbirinden ayıran en geniş kültürel kimlik medeniyettir. Kimliğin oluşumunda din, bölge, yaşam tarzı, etnik gibi pek çok faktör etkili olmaktadır. Bu kapsamda Huntington dünyayı yedi medeniyete ayırmıştır. Bu medeniyetler; Çin, Japon, Hindu, İslam, Ortodoks, Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Latin Amerika olarak ele almaktadır. Bu medeniyetlerin kendi içerisinde değerleri, gelenek ve göreneklere, toplumsal ilişkileri, felsefi varsayımları, hayata bakış açıları gibi pek çok noktada büyük ölçüde farklılaşma olduğu görülmektedir. Huntington'a göre insanlık tarihi bu medeniyetlerin tarihidir (Ritzer, 2011, s. 263; Pieterse, 2009, s. 44-49).

3.2. Homojenizasyon

Küreselleşme ve kültür hakkında genel kabul gören inanç, ortak kültürel özellikler ve uygulamalar kümesine yakınsamadır. Bu bağlamda Singapur, St. Louis veya Sio Paulo'daki alışveriş merkezlerinin birbirleriyle benzer görünmesi, "McDonalddlaşma" veya "Coca-Kolonizasyon" gibi terimlerin, küresel kültürün küresel ekonomiyi de etkilediği vurgulanmaktadır. Bu durumda homojenizasyon kavramı Batılılaşma ve daha özeldir Amerikalılaşmaya eşdeğer görülmektedir. Bu boyutta değişim düzeneği, bir pazar ekonomisinin dünya çapında yayılması ve çok uluslu şirketlerin küresel boyuttaki stratejileriyle ilgilidir. Bu durumla ilişkili olarak tüketici kapitalizmi marka, reklam ve üçüncü dünya nüfusu tarafından Batılı ürün ve hizmetlere verilen yüksek statü üzerine inşa edilmiştir. Küresel tüketicinin yaratılışı, sadece küresel çaptaki ürünlerin faydacı rahatlığından ziyade Hollywood'un temelini oluşturan reklam ve kültür endüstrisi aracılığıyla refah, zenginlik, kişisel başarı gibi pek çok hayali işlemektedir. Terminatör veya Titanic gibi filmlerin dünya genelinde milyonlar kazandığı sırada, batı kültürünün ve daha özeldir Amerikan kültürünün aktarıldığı gözlemlenmiştir (Holton, 2000, s. 142).

Homojenizasyon fikrinin bir versiyonu olan McDonalddlaşma, çok uluslu şirketler aracılığıyla kültürleri etkilemektedir. George Ritzer'e göre McDonalddlaşma, "fast-food restoranının ilkelerinin, Amerikan toplumunun ve dünyanın geri kalanının giderek daha fazla hâkim olmaya başladığı süreçtir" (Ritzer, 1993, s. 19). McDonald's'ın temel formülünün başarılı olmasının sebebi verimli (hızlı servis), hesaplanabilir (hızlı

ve ucuz), öngörülebilir (sürpriz yoktur), insanların yerine teknolojinin ikame edilmesiyle sağlanan kontrol ve paradoksal şekilde rasyonaliyenin irrasyonel olmasıdır (Ritzer & Malone, 2000, s. 99-102).

1950'lerle beraber homojenlik bilgi, teknoloji ve küresel iletişimdeki gelişmelerle birlikte zenginleşmiştir. Microsoft, Huawei, Apple gibi pek çok markanın gelişen teknolojiyle beraber Coca-Cola ve McDonald's gibi firmaların önüne geçtiği gözlemlenmektedir. Bu durum hem küresel tüketim kültürünün hızlı bir şekilde değiştiğini hem de var oldukları ölçüde homojenlik modellerinin statik ve güvenli olmaktan uzak olduğunu göstermektedir (Holton, 2000, s. 143). Homojenleşmenin başka bir boyutu da batı toplumlarının eğitim, politik ve ekonomik yaşam biçimleridir. Bu kapsamda bir kişinin Oxford, Harvard gibi üniversitelerde eğitim almış olması hem batı bilgi şeklini özümsemesini hem de Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, UNESCO gibi uluslararası kuruluşların işleyişinde kişilerarası etki alanı oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda küresel bir kültürün gelişimi sadece kitlesel pazarlama stratejileriyle değil, aynı zamanda uluslararası bir küresel elitin ortaya çıkışı ve çıkarlarıyla da yönlendirilmektedir (Holton, 2000, s. 142).

3.3 Melezleşme

Küreselleşmenin kültüre olan etkisinde başka bir paradigma olan Melezleşme, diğer iki paradigmadan ayrılmaktadır. Bu ayrımında melezleşme, önceki teorileri temel almak yerine yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Melezleşme küresel olanla yerel olan arasındaki karşılıklı etkileşimden kaynaklanan çeşitlilikleri vurgulamaktadır. Küresel boyutta sadece bir kültürün baskın olması imkânsız gibi görülmekte ve bu sebeple karşılıklı etkileşim sayesinde üçüncül kültürlerin ortaya çıkacağına inanılmaktadır. Bu durum tıpkı farklı genetik yapıların bir araya gelmesiyle oluşan biyolojik melezler gibi, geniş yelpazeye sahip kültürel faktörlerin bir arada bulunmasıdır. Bunun yanı sıra Melezleşme, milliyetçi ve ırksal argümanların kültürel farklılıklarına bir panzehir sunmakla beraber kültürel farklılaşmada tabu haline getirilen, sürgün edilen veya marjinalleştirilen tecrübeleri tasfiye noktası olarak almaktadır (Pieterse, 1996, s. 1392; Ölçekçi, 2020, s. 157).

Kültürel antropolog Ulf Hannerz'in verdiği örnekte;

"Her yıl Avrupa ülkeleri televizyonda yayınlanan şarkı yarışmasında yüz milyonlarca insan bir araya gelmektedir. Her ülke ilk önce uluslararası yarışmaya kendi temsilcisini seçmek için bir ulusal yarışma düzenliyor. Birkaç yıl önce, bu ulusal yarışmanın ardından İsveç'te bir tartışma patlak vermiştir. Finlandiyalı bir kadın ve Afro-Amerikalı bir kadın performanslarını gerçekleştirirler. Her ikisinin de İsveç toplumunun yeni heterojenliğini temsil ettiği düşünülüyordu. Tartışmalı olan nokta ise, nakaratlarında sırayla "Four Buggs and a Coca-Cola" olmasıydı. Burada Bugg (sakız markası) ve Coca-Cola kelimeleri daha çok tartışılmıyordu. Çünkü geniş çapta kültürel emperyalizmin sembolü olarak anlaşılmıyordu. Bu sebeple yarışmayı daha az dikkat çeken Calypso melodisini söyleyen başka kişi kazanmıştır."

Bu anekdot, küreselleşmenin karmaşık dokusuna, kültürlerarası alışverişi ve çeşitli kaynaklardan kültürel öğelerin belirli kültürel uygulamalara dahil edilmesine odaklanmaktadır. Tıpkı biyolojik melezlerin farklı kaynaklardan gelen genetik materyali birleştirilmesi gibi, melez sosyal uygulamalar da çeşitli kaynaklardan gelen kültürel unsurları birleştirmektedir (Hannerz, 2000, s. 217-218).

Melezleşme toplumların kendi içerisinde kültürel unsurlar ve alanlar arasında da oluşmaktadır. Japonya'da, "kimonolu büyükanneler otomatik bankacılığa şükranlarını sunmaları veya genç çiftler, romantik akşamlar için ellerinde bilgisayar oyunları getirmeleri gibi" örnekler verilebilir (Greenfeld, 1994, s. 230). Dünyanın birçok yerindeki kırsal bölgelere bakarsak kültürel karışımın izlerine rastlayabiliriz. Tarımda kullanılan aletler, tarım teknikleri, ekilen mahsuller genellikle yerel kökenlidir. Buna ilaveten dünyanın her yerindeki köylüler ve çiftçiler ekonomilerini ve karar verme süreçlerini etkileyen küresel emtia fiyatlarındaki dalgalanmalardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedirler (Pieterse, 1996, s. 1392; Mazzarella, 2004, s. 353-354).

Kültürel melezleşme veya birleştirme fikri, en başarılı şekilde müzik (caz ve dünya müziği dahil), çağdaş sanat ve edebiyat, dini ve ruhsal yaşam gibi bir dizi fenomene uygulanmıştır. Ancak ölçeğini ve kapsamını değerlendirmek zordur. Bunun bir nedeni, bu kültürel yönelimin oldukça bulanık olan kavramsal durumudur. Birminghamlı bir katılımcı kendisini dünyayı kendisininmiş gibi sahiplenen "geniş bir kişi" olarak gördüğünde, bu kozmopolit olma duygusuyla kültürel kaynaşmanın ürettiği bir melezlik duygusunu

birleştirmektedir. Melezlik yine de etkileri açısından bu vakanın önerdiğinden daha kararsız olabilir (Holton, 2000, s. 149).

4. Küreselleşme Bağlamında Kültür ve Göç

Göç, insanların yaşamlarını idame ettikleri bölgeden başka bir bölgeye yer değişikliği yapması olarak ifade edilebilir (Ünalın, 1998, s. 91). Bu kapsamda göç, insanlık tarihine kadar geri gidebilirken günümüzde de halen devam etmektedir. İlk göçler yiyecek bulma odaklı gerçekleşirken, zamanla bu durumun yerini işgücü talebi, sanayinin gelişmiş olması ve gelişen endüstrilere doğru göçlerin artması olup, tüm bu gelişmelerin toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel birçok açıdan etkileri olmuştur (Görgün, 2017, s. 1320; İnan, 2016, s. 14). İnsanların mekânsal olarak göç etmeleri o bölgeye uyum sağlayacakları anlamına gelmemektedir. Çünkü her toplumun kendine has bazı kültürel özelliklerinin olması uyum sürecini zorlaştırmakta ve bu sebeple uyum sağlayamayan kişi ya da gruplar potansiyel göçmen konumuna gelmektedirler (Çakır, 2011, s. 131). Bu kapsamda insanlar din, dil, kültür, gelenek-görenek gibi birçok bakımdan farklı özelliklere ve geçmişlere sahip olmalarından dolayı göçlerin sosyo-kültürel açıdan ele alınması gerekmektedir. Pek çok farklılığın bir arada olması iletişim ve uyum noktasında sorunlar oluşturmakta ve bununla beraber ülkelerin mevcut dengelerinin bozulmasına yol açmaktadır (Aksoy, 2012, s. 297).

Özellikle son yıllarda hemen hemen her alana tesir eden küreselleşme ve teknolojinin gelişimiyle göç oranları artmakta ve bu bağlamda farklı kültürlerden insanlar birbirleriyle daha sık karşılaşmaktadır. Bu durum beraberinde çok ulusluluğu ve çok kültürlülüğü getirmekle beraber aşağı yukarı tüm toplumlarda tek dil, din ve kimlik birliğinin olması neredeyse imkânsız gibi görülmektedir. Bu sebeple artık uluslar, farklı kültürlere sahip pek çok insanı bir arada barındırmaktadır. Göç alan ülkelerde, insanların bir arada uyumlu bir şekilde yaşamlarına devam ettirmesi durumunda “kültürleşme” (acculturation) süreci gerçekleşmektedir (Saygın & Hasta, 2018, s. 312). Kültürleşme kavramının klasik tanımını antropologlar Redfield, Linton ve Herskovits’in “farklı kültürlere sahip bireylerin ya da grupların orijinal kültür kalıplarındaki değişikliklerle sürekli ilk elden temas kurmasıyla sonuçlanan bir süreçtir” olarak ifade etmişlerdir (Redfield, Linton, & Herskovits, 1936, s. 149). Bu tanımdan yola çıkarak kısaca kültürleşme farklı kültürlere sahip olan insanların birbirleriyle etkileşim içerisinde olması sonucunda meydana gelen kültürel değişim olarak tanımlanabilir. Kültürleşme terimi kulağa tarafsız gibi gelmesine rağmen pratikte bu durum gösteriyor ki bir taraf aslında daha fazla değişikliğe maruz kalmaktadır (Berry, 1997, s. 7).

Kültürleşme alanında çalışan araştırmacılar, göç sürecindeki bazı durumlarda kültürleşmenin tepkisel de olabileceğine değinmektedir. Yani kültürleşme bazen reaktif olabilirken, baskın tarafın kültürel etkilerini kabul etmeyip bunun yerine geleneksel yaşam tarzını izlemektedir. Farklı kültürlerde yaşamış olan insanlar karşı karşıya geldikleri zaman davranış, kişilik, giyim tarzı, inanç, yemek kültürü ve daha pek çok konuda birbirlerinden etkilenmektedirler. Bu sebeple iki veya daha fazla farklı kültür grubunun bir araya gelmesiyle oluşan kültürel değişimde, grup düzeyinde sosyal yapı ve kurumlar ile gerçekleşirken, birey düzeyinde davranış ve tavırlarda değişimler gözlemlenmektedir (Berry, 2005, s. 698-701). Bu kültürleşme sürecinde bireylerin psikolojileri de göz önüne alındığında yıllarca hatta yüzyıllarca sürebileceği tahmin edilmektedir. Başka bir ifadeyle kültürleşme süreci tarafların karşılıklı uyumları ve bunun yanında geçmişten gelen kültürleri doğrultusunda yeni ülkedeki yaşam biçiminden kendisinin dünyayı algılayışına kadar pek çok konuda yeni kültüre bir uyum süreci içermektedir (Bilge, 2016, s. 77-78).

Kültürleşme kapsamında bireyler ve gruplar iki temel konuya ilişkin strateji geliştirmektedirler. Bunlardan ilki kültürel koruma yani kültürel kimliğin özellikleri, önemi ve bunların devam ettirilmesi için çaba gösterilmesidir. İkinci konu ise etkileşim ve katılım aracılığıyla diğer kültürel grupların içerisine dâhil olma veya onların arasında kalabilme olarak belirtilmektedir. Temelde bu iki konu doğrultusunda, dört kültürleşme stratejisi kavramsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu stratejiler baskın olan ve olmayan gruplar göz önüne alındığında farklı isimler taşımaktadır. Bunlardan ilki olan asimilasyon stratejisi, baskın olmayan gruplar içerisinde bireylerin kendi kültürel kimliklerini sürdürmek istemeyip diğer kültürle etkileşimde olmaları olarak tanımlanabilir. Ayrırma olarak adlandırılan ikinci strateji, bireylerin kendi kültürüne olan bağlılığı devam ettirmesi ve başka kültürlerle iletişimden kaçınması olarak ifade edilebilir. Üçüncüsü strateji entegrasyon, hem kendi orijinal kültürünü korurken hem de diğer kültürlerle etkileşim içerisinde

olmaktadır. Yani burada bir dereceye kendi kültürüne bağlı kalıp korunurken bunun yanında daha büyük bir kültüründe ayrılmaz bir parçası haline gelmeye çalışmaktadır. Son olarak dördüncüsü olan marjinalleşme, kültürünü korumaya yönelik veya baskıyla kültürel kayıplar nedeniyle ve başkalarıyla etkileşim noktasında çok az ilgili olması şeklinde belirtilmektedir (Berry, 1997, s. 9-10).

Yukarıda aktarılan stratejiler doğrultusunda göçler sonucunda insanlar ayırma seçeneğine yönelebilir. Fakat bu durumu toplum istediğinde ayrışma meydana gelmektedir. Benzer olarak asimile stratejisini seçtiklerinde “eritme potası” kavramı buraya uygun olabilir. Ancak bu durum zorla gerçekleştiğinde “dudüklü tencere” ifadesi kullanılmaktadır. Marjinalleşme stratejisini insanlar nadiren seçerler. Daha ziyade zorla dışlama ve zorla asimilasyon girişimlerinin sonucunda marjinalleşme seçeneği ön plana çıkmaktadır. Son strateji olan entegrasyon, egemen toplumlarda baskı olmadan özgürce seçilebilir. Bu aşamada uyum kilit önem taşımaktadır. Ayrıca entegrasyonun gerçekleşebilmesi için bazı koşullar gerekmektedir. Bu koşullar: çok kültürlü bakış açısının yaygın olarak kabulü, ön yargının az olması, diğer kültürlerle karşı olumlu bir tavrın sergilenmesi ve tüm grupların bir bütün olarak özdeşleşmesi gerekmektedir. Bu kapsamda entegrasyon ve ayrılma birey veya grupların kültürel miraslarını koruma düşüncesiyle gerçekleşebilir. Buradan hareketle bu iki strateji “kolektif” iken, asimilasyon “bireysel” olmaktadır (Berry, 1997, s. 9-10).

4.1 Göçün Kültürel Etkileri

Geçen asrın ikinci yarısında göçün hem türü hem de muhteviyatı değişmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan göç dalgaları, savaşın kayıplarından dolayı mavi yakalıya ihtiyaç duyan ülkelere iş gücü göçü olarak gerçekleşmiştir. Soğuk Savaşın son dönemi ve bitişinden hemen sonra ise daha çok politik konular yüzünden siyasi iltica olarak ortaya çıkmıştır. 21. Yüzyılda ise göçler ya savaştan kaçan şiddet mağdurlarından oluşan zorunlu göçten ya da ihtiyaç duyulan istihdam alanlarında talep gören iş/meslek kolu mensuplarının göçü için kullanılan beyin göçünden oluşmaktadır.

Bu bağlamda kültür ile göç arasındaki ilişki ve değişim için Almanya, İngiltere ve Türkiye’de gerçekleşmiş olan göçler ile bunların kültüre nasıl etki ettiğine göz atılabilir. İkinci Dünya Savaşının ardından Almanya sanayi olarak hızlı bir büyüme gerçekleştirerek, bu alandaki işçi açıklarını çoğunluğu NATO üyesi ülkelerle işçi anlaşmaları yaparak kapatmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, Tunus, Portekiz, Fas, Yunanistan, İspanya, İtalya ve Yugoslavya ile anlaşmalar yapmıştır. Bu kapsamda 1960’ların başından itibaren Türkiye’den Almanya’ya dört evrede göç gerçekleşmiştir. Birincisi, 1961’de başlayan “işçi göçü”, ikincisi 1973’ten itibaren “sosyal göç”, üçüncüsü 1980’lerde “siyasal göç” ve son olarak dördüncü 1990’larda “iltica ve yasa dışı göç” olarak ifade edilmektedir (Adıgüzel, 2011, s. 3-4).

Almanya İkinci Dünya Savaşının ardından göç yasalarıyla ilgili iki fikir arasında gel-git yaşadığı gözlemlenmektedir. Öncelikle Almanya göç kapsamında bireylerin özgürlüğü başta olmak üzere insan haklarına saygı gösterilmesi temelli bir tutum göstermektedir. Diğer taraftan da bu bakış açısıyla çelişen bir şekilde ekonomik kaygılar, tek kültürlülüğe meyil ve bazı etnisite kaynaklı zorluklardan dolayı geri durmaktadır. Bu kapsamda Almanya bir taraftan liberal bir bakış açısı sergilerken diğer taraftan da çok kültürlü yapıya kapalı bir tutum içerisindedir. Özellikle Almanya İkinci Dünya Savaşı sonrasında itibaren tek kültürlü toplum hayali göçmen yasalarında mevcut bulunmaktadır. Bunlara ilaveten Almanya, uzun yıllar boyunca göç alan bir ülke olduğunu kabul etmemesinden dolayı yerli ve göçmenler olarak hiyerarşik bir ayrım meydana gelmiştir. Bu kapsamda ülkedeki göçmenler kültürel kimliğe yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır (Güllüpinar, 2014, s. 5).

Almanya’da Türk göçmenler kültürel bağlamda asimile olmaktadır. Bunun bir göstergesi olarak Almanya’nın göç kabulünde Almanca sınavına tabi tutması ya da etnik Almanlar ve göçmenler kıyaslandığı zaman etnik Almanlara yönelik daha faydalı politikaların yapılması basit örnek olarak gösterilebilir. Özellikle etnik Almanlara gösterilen iltimasın temelinde kan bağı olarak nitelendirilen Alman kanından olma durumu mevcuttur. Burada bahsedilen Alman kanı kavramı aslında Alman olmanın sosyal bir kanıtının olmasıdır. Ayrıca Almanya’nın 2000 yılında göçmen yasasında yaptığı değişikliklerle Alman vatandaşlığı almak daha kolay hale gelmiş olmasına rağmen, Almanya’nın çok kültürlülüğe yönelik bakış açısının hala olumsuz olduğu gözlemlenmektedir (Güllüpinar, 2014, s. 6-11).

İngiltere'ye Türklerden ilk göçler 1960'lı yıllarda başta ekonomik nedenler olmak üzere, Kıbrıs Barış Harekâtının ardından Kıbrıslı Türkler tarafından gerçekleşmiştir. 1980'lerden itibaren Türkiye'de siyasi karışıklıklar nedeniyle Kıbrıs'tan göçler azalırken, Türkiye'den göçler artmaya başlamıştır. 1990'larla beraber Türkiye'nin güneydoğusunda terörün artmasıyla başta çoğunlukla Kürtlerin ve Alevilerin ilticası yoluyla göçler meydana gelmiştir. İngiltere Türkiye'ye 1989 yılına kadar vize uygulamamıştır ve bu sebeple çok göç yaşanmıştır. Fakat bu tarihten sonra İngiltere Türkiye'ye sert vize uygulamasına başlamıştır. Vize uygulamasının 10 yıllık süre zarfında göçmenler tarafından havaalanlarında iltica başvuruları devam etmiştir. 1989'da bu başvuruların neredeyse %90'ı kabul edilirken, 2000'li yıllarda bu oran %5'in altında seyretmiştir (Adıgüzel, 2011, s. 5-6).

İnsanların genetik yapıları farklı olmasına rağmen, doğdukları çevreden edindikleri kültür onların kültürel kimliğini oluşturmaktadır. Bu kimlik bireyin istediği zaman vazgeçip başka bir kimliğe bürünebileceği bir durum değildir. Göçmenler gittikleri ülkelerde kendi kültürel kimliklerini vurgularken, göç ettikleri ülkelerde ise kültürel anlamda gittikçe daha da çok heterojen bir hale gelmektedirler. Bu duruma İngiltere çok kültürlülüğe ya da potada eritme bakış açısına sahipken, Almanya bu durumun tam aksine çok kültürlülüğe mesafeli durmaktadır. Ancak Almanya, Alman kültürünün öncelikli olması kaydıyla diğer kültürlere tolerans gösterebilmektedir. Bu durumda Almanya'nın kültür siyaseti bağlamında Alman kültürü hâkimiyetinde asimilasyon olduğu ifade edilmektedir. İngiltere'nin aksine Almanya, çifte vatandaşlığı kaldırarak yabancı uyrukluları 'uyum' adı altında Alman kültüründe erimeye zorladığı görülmektedir (Adıgüzel, 2011, s. 11-12).

Genel olarak bakıldığında Türkiye, daha çok göç alan bir ülke konumundadır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğuna kadar geri götürülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin göç olgusunu hoşgörüle karşılamıştır. Cumhuriyet Türkiye'sinde de bu hoşgörü devam etmiş Cumhuriyetin kuruluş sürecinden itibaren ülkeye kitlesel göçler gerçekleşmiştir (Gümüş, 2018, s. 10-12). Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklı olarak göç geçiş noktasında bulunması da Türkiye'ye olan göçü arttırmaktadır (Ertan & Ertan, 2017, s. 10-12).

Türkiye, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşmesine (1951) koyduğu coğrafi çekinceyi hala korumakta olduğundan Avrupa dışından gelen sığınmacılara mülteci statüsü verme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Türkiye'nin 1951 Sözleşmesine koymuş olduğu bu çekince uzun bir süredir ülkedeki sığınma kanunlarını ve politikalarını şekillendirmiş ve halen de şekillendirmeye devam etmektedir (UN,150).

İstatistikler doğrultusunda Türkiye, son on yılda 3,9 milyondan daha fazla göç kabul ettiği tahmin edilmektedir (IOM, 2021). En fazla göçmen ise Suriye'den gelmiştir. Suriye'de Arap Baharının etkisiyle beraber 2011'de iç karışıklıklar başlamıştır. Bu karışıklıkların başından itibaren Türkiye hoşgörü çerçevesinde açık kapı politikası sergilediğinden dolayı pek çok Suriyeli göç etmiştir (Ertan & Ertan, 2017, s. 10). Bu göç yukarıda anlatılan Almanya ve İngiltere örneğinden farklıdır. Çünkü bu iki ülkeye insanlar kendi istekleri doğrultusunda göç ederken, Suriye'den Türkiye'ye savaştan kaynaklı zorunlu göç mevcuttur. Bir anda insanlar ülkelerinde her şeyi bırakıp, hiç bilmedikleri bir ülkede yaşamaya başlamışlardır. Bu göçle beraber iki farklı toplum bir arada yaşamaya başlamış ve zamanla iki kültür etkileşime girmiştir. Burada yerel toplumun göçmenlere karşı sergiledikleri tavır, uyum sürecini kimi zaman kolaylaştırırken kimi zaman da zorlaştırmaktadır (Kağnıcı, 2017, s. 1770). Bu durumunda Türkiye'ye sosyal, ekonomik ve güvenlik açısından etkileri mevcuttur.

Suriye göçü Türkiye'nin toplumsal açıdan birçok konuda tedbir almasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda uygulanabilir politikalarının üretilmesi için hem göç eden hem de göç alan ülkenin toplumsal dinamikleri analiz edilmesi gerekmektedir (Tunç, 2015, s. 37-38). Bu bağlamda Suriyeliler ile Türkler arasında dil, kültür, sosyo-ekonomik düzey, eğitim ve yaşam tarzı gibi pek çok konuda farklılıkların gözlemlenmesi sosyal uyumu zorlaştırmakta ve bu sebeple yerel halkın tepkisini çekmektedir. Ayrıca yoğun olarak Kilis, Şanlıurfa ve Hatay'da erkeklerin Suriyeli kadınlarla evlenmesi ve bu doğrultuda ülkedeki boşanma oranlarının yükselmesi veya çok eşlilik gibi durumlara rastlanmaktadır. Bunlara ilaveten Suriyeliler sosyo-ekonomik düzeylerinden kaynaklı daha az kira ödemek amacıyla kenar mahallelerde ikamet etmekte ve hatta bir evde birkaç aile beraber yaşamaktadırlar. Ek olarak mevcut yapının üstüne çıkma veya kaçak ve düzensiz yapılar inşa etmeleri hem gecekondulaşmayı hem de çarpık kentleşmeyi şiddetlendirmektedir

(Oytun & Gündoğar, 2015, s. 16). Bu bağlamda illerde kültürel, ahlaki, sosyal, demografik değişimlerin meydana gelmesiyle beraber nüfus, toplumsal kaygı, etnik kutuplaşma, çarpık kentleşme, gayri resmi evlilikler ve boşanmalarda ciddi artışların meydana geldiği gözlemlenmektedir (Tunç, 2015, s. 47).

Suriye'den gelen göçlerin Türkiye'ye yönelik ekonomik olarak yansımaları ele alındığında fırsat ve tehditlerin iç içe olduğu bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik olarak ağır bir yük haline gelen göç ile birlikte 2009 yılından 2019 yılına kadar AFAD insani yardımlar kapsamında 1.187.900.000 ABD doları harcamıştır (AFAD, 2020, s. 41). Bu süreçte uluslararası mali desteğin tam anlamıyla sağlanamaması da ekonomik açıdan Türkiye'ye sorun teşkil etmektedir (Tunç, 2015, s. 48).

Toplumlarda eğitim seviyesi sosyal, politik, ekonomik gibi pek çok alanı etkilediği ve bu kapsamda eğitim düzeyinin kalkınma süreciyle doğrusal bir ilişkisinin olduğu belirtilmektedir (Çakmak, 2008, s. 33). Suriyeli göçmenlerin çoğunluğunun eğitim seviyesinin düşük olduğu göz önüne alındığında bu durumun hem Türkiye ekonomisinin gelişimine sınırlı katkı sağlayacağı hem de Türkiye'ye eğitim yönünde ciddi maliyet oluşturacağı tahmin edilmektedir (Tunç, 2015, s. 48). Bunlara ek olarak neredeyse tüm şehirlerde Suriyelilerin gelmesiyle kiralarda artış meydana gelmiştir. Bu durum ev sahipleri için bir fırsat oluştururken kiracılar içinde problem oluşturmaktadır. Çünkü ev sahipleri Suriyelilere daha yüksek fiyatlara kiraya verebilirken, yerel halktan kiracılar için bu durum sorun teşkil etmektedir. Ekonomik olarak başka bir mesele de Suriyelilerin tarım, sanayi ve çeşitli işletmelerde düşük fiyatlara çalışmaları, yerel halkın iş potansiyelinin önüne geçtiğine ve işletme sahiplerinin daha az maaş vermek adına Suriyelilere öncelik verdiğine yönelik toplumda bir algı oluşmuştur. Bu ifade edilen noktalara karşın Suriyeliler, Türkiye ekonomisine çeşitli noktalarda katkı da sağlamıştır. Özellikle Türkiye'de kamplarda barınan Suriyelilerin ve Suriye'ye yapılan insani yardımların büyük çoğunluğunun yerel firmalar tarafından karşılanması sebebiyle temel yaşam ihtiyaçlarını oluşturan gıda, tekstil gibi alanlarda fırsat yaratmıştır. Ayrıca uluslararası alanda Suriye'ye gelen yardımların sınır illerde bulunan firmalar tarafından karşılanması üretimin artışı sağlamıştır. Buna ilaveten Suriye'den insanların çoğunluğu alt gelir seviyesine sahip olmasına rağmen küçük bir dilimin tüccar ve yatırımcı profiline sahiptir. Bu bağlamda liman ticareti hususunda Mersin ön plana çıkarken, diğer bir katkı da Halepli tüccarların Ortadoğu ülkeleriyle bağlantıları olması ve Türkiye ile ticarete bulunmasıdır (Oytun & Gündoğar, 2015, s. 18-19).

Suriye'den gelen göçlerin güvenlik açısından etkileri ele alındığında, göçmenlerin kendi içlerinde bir arada yaşamaları uyum sürecini zorlaştırmakta ve bu durum ileriki zamanlarda çeşitli güvenlik problemleri oluşturabileceği ön görülmektedir. Suriye'den gelen kişilerin eğitim seviyesinin düşük olması, alt gelir seviyesi ve sosyal kimliklerinin inşa sürecinden kaynaklı olarak şiddet ve suç oranının artacağı öne görülmektedir. Bu sebeple eğer bu konuyla ilgili çeşitli tedbirler alınmazsa sonraki dönemlerde mafya, çete, hırsızlık gibi sorunların temelini oluşturabilecekleri tahmin edilmektedir (Oytun & Gündoğar, 2015, s. 20). Bunlara ilaveten yerel halkta, ülkede artan hırsızlık, dilencilik veya yan kesicilik gibi adı suçların artışının Suriyelilerden kaynakladığı inancı mevcuttur. Bu durum yerel halkın hem Suriyelilere yönelik bakış açısını hem de kendi güvenliklerini etkilemektedir (Tunca & Karadağ, 2018, s. 61). Ayrıca başka bir güvenlik problemi olarak Suriyelilerin yerel halkın tepkilerine yönelik herhangi bir provokasyonda bulunmaları ve bu durumun şiddetle birleşerek kitlesel bir tepkiye yol açmasıdır. Bu bağlamda Suriyelilerin, yerel halkın verdiği tepkilere karşılık, kendi içlerinde örgütlenerek adalet ve güvenliklerini sağlama ihtiyacı duyabilirler. Suriyelilerin örgütlenmesi durumunda ise toplumun iki zıt kutba ayrılacağı ve bir bütün olarak birleşmelerinin zor olacağı tahmin edilmektedir (Oytun & Gündoğar, 2015, s. 19).

Kültürel açıdan bakıldığında ise düşük gelir seviyesi, eğitim seviyesi, kadınların toplum içindeki rolleri ve seviyeleri bağlamında oldukça geride olan Suriyeli göçmenler toplumun genel seviyesinde de birtakım bozulmalara-gerilemelere de sebep olmaktadır. AB ile yapılan Geri Kabul Anlaşması bağlamında AB ülkelerinin az sayıda ve seçerek göçmen almaları da yine Türkiye'nin demografik yapısı, sosyal gelişmişlik düzeyi, ekonomik kalkınma seviyesi, ortalama eğitim süresi gibi alanlarda on yıllarla ifade edilen bir gerilemeye gitmesini de beraberinde getirmektedir. Sadece ekonomik yükün yanında sosyal ve kültürel gelişmişliğin uzun zaman periyotlarında çözümlenebilecek bir konu olması da yine başka bir sorundur. Tüm bu unsurlar Türkiye'de yabancı düşmanlığı vb. unsurlarla birleşerek kültürel küreselleşme sürecini de akamete uğratmaktadır.

5. Sonuç

Kültür kavramının tanımını yapmak oldukça zordur. Genel olarak ifade edildiğinde kültür, bir toplumun adet, gelenek, görenek, geçmişten miras kalan bazı alışkanlık olarak ifade edilebilir. Kültür kavramı her medeniyete özgü farklılıklar içermekle beraber giderek küreselleşen dünyada kültür, merkezi bir mücadele alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme gündemindeki diğer konular, özellikle ticaret, yardım, yatırım ve yoksulluk gibi ekonomik sorunlarda daha kolay müzakere ve uzlaşma gerçekleşirken, kültür, daha derinlere yerleşmiş ve çetin meseleler için bir gösterge haline geldiğinden dolayı ortaya koyduğu sorunların çözümü daha zor görünmektedir. Çeşitli biçimleriyle kültür, küreselleşmenin ve modern değerlerin birincil taşıyıcısı olarak hizmet etmekte ve kültürel meseleler hem bireysel hem de ulusal kimlik üzerindeki etkileri nedeniyle karmaşık bir hale gelmektedir (Lieber & Weisberg, 2002, s. 291).

Kültürel olarak bir ülkede önem arz etmeyen herhangi bir davranış başka ülkede farklı bir anlayışa sahip olduğu için bu durum gelecekte de bazı sorunlara yol açabilir. Daha önce verilen kartvizit örneğinden yola çıkılırsa; Japonya'da kişisel kartvizite verilen önemi, ABD'li iş adamı bilmediğinden dolayı şirketi ve geleceği için ehemmiyet arz eden iş ortaklığından maalesef mağlup çıkmıştır. Bu gibi durumlara daha pek çok örnek verilebilir ama buradaki temel nokta kültürün devletler, gruplar ve bireyler arasındaki iletişim noktasında ne kadar etkili olduğunun farkına varılmasıdır.

Toplumların oluşumunu sağlayan ve onlara bir kimlik belirleyen kültür, değişime kapalı sabit bir olgu değildir. Tarih boyunca toplumların, medeniyetlerin ve insanların değiştiği gibi, kültürlerde zamanla farklı toplumlarla etkileşime girerek ya da teknolojik gelişmeler aracılığıyla değişim geçirmektedir. 21. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin etkisiyle bu dönem iletişim çağı olarak adlandırılmıştır. Geçtiğimiz yüzyıllarda toplumlar arasında hem etkileşim hem de ilişkiler daha sınırlı olmuştur. Fakat günümüzde iletişim teknolojisindeki gelişmeler, internet ve daha özeldir sosyal medya gibi iletişim araçları vasıtasıyla küreselleşmenin kültüre yansımaları giderek artmaktadır. Ayrıca küreselleşme sürecini ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin yönlendirmesinden dolayı diğer ülkelerinde gelişebilmek için Batılı toplumları örnek almaları gerektiği vurgulanmaktadır. Küreselleşme süreci zamanla Batılı toplumların etkisinden çıkıp şimdilerde Amerikan kültürü etrafında şekillendiği de gözlemlenmektedir. Bu kapsamda aile ilişkilerinden, giyim tarzına, müzik zevki, yeme alışkanlığı gibi pek çok konuda "Amerikan kültürü" örnek alınmaya başlanmıştır (Ölçekçi, 2020, s. 159).

Küreselleşmenin kültürel etkisi üç farklı paradigmayla ifade edilmiştir. Bunlardan ilki olan polarizasyon kavramı kutuplaşma olarak belirtilmektedir. Bu süreçte devletlerin birbirleriyle etkileşimden ziyade daha çok ulusalcılık ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda devletler ulusal, dini, etnik, gelenek ve görenek gibi kendine has kültürel özellikleri savunmaktadır. Diğer paradigma ise homojenizasyondur. Buradaki temel kanı dünyanın giderek kültürel anlamda homojen bir yapıya sahip olması yani devletlerin ortak kültür çerçevesinde şekillenmesidir. McDonalddlaşma kavramıyla beraber Amerikan kültürünün içselleştirilmesi ele alınmaktadır. McDonalddlaşmayla beraber hızlı yemek yeme ve özellikle fast food kültürü, Hollywood film sektörü sayesinde hayata bakışın değişmesi, jean pantolon kültürünün oluşması gibi pek çok şey ilave edilebilir. Son paradigma melezleşme veya hibritleşme olarak ifade edilmiştir. Nasıl ki biyolojik olarak iki farklı insanın genlerinin birleşmesiyle yeni bir gen ortaya çıkıyorsa, burada da iki farklı kültürün karşılıklı etkileşime girmesiyle üçüncül kültürler oluşabilmektedir (Marin & Hiscock, 2016, s. 1171). Bu kapsamda Müzik, dans, yemek, düğün, edebiyat ve sanat gibi pek çok alanda da farklı kültürler iç içe geçmiştir.

Küreselleşme sürecinin kültüre etkisi kapsamında ifade edilen bu paradigmlar kendi içerisinde ayrı ayrı argümanlara sahiptir. Polarizasyon, medeniyetler çatışmasını ön planda tutarak kültürel farklılıklar doğrultusunda insanlığı bir çatışmaya ve rekabete sürüklediği söylenebilir. Homojenizasyon, daha çok tüm dünyanın batılı devletlerin kültürlerinden ziyade Amerikan kültürünün yayılmacılığını ele almaktadır. Melezleşme, teorik anlamda olduğu kadar deneyim açısından da açık uçludur. Zaman içindeki sonuçların öngörülebilir olmadığını bu sebeple mevcut bir matrise veya yerleşik paradigmaya uymadığını ancak kendisinin paradigma değişimini ifade ettiği anlamına gelmektedir. Bu paradigmların her biri farklı birçok kültürlülük politikasını temsil etmektedir. Burada küreselleşmeyle kültürel farklılıklar noktasında bir çelişkidir ziyade bağlılık olduğu söylenebilir. Bu kapsamda özellikle göç olgusu kültürel farklılık bilincini oluşturmada ve bu durum aslında küreselleşmenin bir işlevi olarak görülmektedir (Pieterse, 1996, s. 1393).

Göç, ilk çağlardan bu zamana kadar dünyada sürekli bir sirkülasyon halindedir. Farklı kültürlere sahip insanlar bu çerçevede etkileşim içerisine girmektedir. Fakat bu noktada göçmenlerin yıllardır aşına oldukları kültürleriyle beraber bir anda bambaşka bir kültür içerisinde yaşamaya başlamaları onları hem psikolojik anlamda hem de sosyo-kültürel açıdan oldukça etkilemektedir. Özellikle bu noktada göç ettikleri ülkenin göçmenlere karşı tutumları önemli rol oynamaktadır. Çünkü iki kültür ister istemez etkileşime girdiğinden dolayı adet, gelenek, görenek, müzik, yemek, giyim tarzı gibi pek çok noktada kültürleşme meydana gelmektedir. Ancak bu noktada insanların bir arada yaşamlarına devam etmeleri uyum süreciyle ilgilidir. Bu süreç kimi zaman olumlu bir şekilde ilerlerken kimi zamanda uyumsuzluk ve çatışma meydana gelmektedir (Akıncı, Nergiz, & Gedik, 2015, s. 80). Bunlara ek olarak küreselleşme süreci ekonomi, teknoloji gibi alanların yanı sıra adalet, terör ve göç gibi durumları da etkilemektedir.

Tüm bu noktalardan hareketle göçün küreselleşme ve kültür bağlamında etkileri İngiltere, Almanya ve Türkiye özelinde ele alınmıştır. Almanya ve İngiltere’de daha çok isteğe bağlı göç yaşanmışken, Türkiye’ye zorunlu göç gerçekleşmiştir. Bu noktada Türkiye’ye yapılan bu zorunlu göç kültürel anlamda daha sorunlu bir durum ortaya çıkarmış; ekonomi ve güvenlik bakımında bir dizi olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Fakat bu süreçte Türkiye’nin Suriyelilere yönelik açık kapı politikasını uygulaması ve devamında Suriyelilerin uyumunu hızlandırmak için yapılanlar Türkiye’yi özel kılmaktadır. Özellikle bu göçlerin kültürel açıdan etkileri ülkeden ülkeye farklılar ortaya koymakta, küreselleşme ile dünyada farklı kültürlerin etkileşiminde farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Son dönemde dünyanın en büyük küresel sorunlarından biri olan zorunlu göç ile geçmişten beri süregelen toplumsal kutuplaşma ve ayrımcılık çok yüksek oranda artmaktadır. Göçün büyük dalgalar halinde yaşanması ve biri çözüme ulaşmadan bir başkasının başlaması tüm dünyada farklılıklara toleransın azalmasına ve ırkçılığında yükselmesine neden olmaktadır. Burada kastettiğimiz ırkçılık sadece etnisite bağlamında olmayıp din, kültür ve uygarlık gibi katmanlarda kendini göstermektedir. Bu sebeple dünyanın göç alan bölgelerinin büyük bölümünde bu ayrışmalar gelecekte yaşanacak büyük toplumsal ve kültürel krizlere sebep olabilecektir. Bu krizler küresel bir dalga halinde ülkelerin birinden diğerine sıçrama tehlikesi de arz etmektedir. Bu yüzden sosyal bilimlerin göç ve onun yaratacağı krizler ve bu krizlerin küresel bir salgına dönüşmemesi bu alanda yapılacak çalışmalarla sağlanabilir.

6. Extended Abstract

Culture includes many elements such as traditions, customs, lifestyles, and ways of thinking that have accumulated for years in the environment where people were born. Since every society evolve and need to survive within a specific geographical, climatic, historical conditions, they develop different cultural elements. Over time, with the migration and globalization, cultures have interacted with each other. Especially with globalization, societies have adopted each other’s cultural elements such as eating habits and dressing styles.

Three paradigms exist in defining the impact of globalization on culture. These are polarization, homogenization, and hybridization. Polarization suggests that globalization has not a significant impact on the cultural change within a state and in fact there is a dangerous possibility that different cultures will clash in the future. In addition, according to this view, as a visible form of culture, differences in civilizations naturally bring insecurity, identity problems and conflict. Against this context, the theory also suggest that cultural identities compete between societies. Homogenization paradigm, on the other hand, underlines the common culture, beliefs, and practices in different societies. Westernization and more specifically Americanization are good examples of homogenization process in cultures across the world. Proponents of this view note that through social media and goods such as clothing, food and films, American companies impose their own cultural characteristics to the whole world. The third paradigm, hybridization emphasizes the mixing of cultures and emergence of a new unique hybrid culture because of globalization.

Migration involves the movement of people from the place they live to another place with intentions of settling, permanently or temporarily for several reasons. Although it is difficult for people to live in a new country, the greatest responsibility at this point falls on the host country of immigration. Because it is up to that country to manage the harmonization process of the two communities with each other. When

incoming immigrants have a different culture and the number of immigrants are very high, the host country may experience disruptions in the existing balance within the country. Despite the negative impact of migration on host countries, especially with the globalization, it seems impossible to have a single homogeneous culture in any society in the world. Societies need to accommodate different cultures and this situation is called "acculturation". In acculturation process, societies may enrich their cultures by interacting with each other, or one culture may become more dominant. Therefore, the acculturation process consists of four strategies. These are assimilation, separation, integration, and marginalization.

Against this theoretical background, the article describes the effects of migration on culture in Germany, Britain, and Turkey. After the Second World War, there were four different types of migration from Turkey to Germany. Germany's policies towards these migrations, on the one hand, were inclusive, and human rights-oriented on other hand were exclusionary. A negative attitude towards immigrants were taken because of the concerns that immigrants would harm the development and monoculturalism of the country. In terms of acculturation process, immigrants from Turkey are culturally assimilated to a great extent. Immigration to England started by Turkish Cypriots in the 1960s, and subsequently, politically motivated migrations took place in the 1980s and 1990s. England, unlike Germany, acted with integration strategy by accepting multiculturalism instead of adopting assimilation policy for immigrants. Turkey, on the other hand, displayed a tolerant policy towards immigrants inherited from the Ottoman Empire. Due to the outbreak of civil war in Syria in 2011 and Turkey's open-door policy towards Syria, many people immigrated to Turkey. This migration has had many serious social, economic political effects for the country. Since Turkey still maintains its geographical reservation to the Convention Relating to the Legal Status of Refugees (1951), there is no obligation to grant refugee status to asylum seekers coming from outside Europe. For this reason, it is not possible to talk about a medium and long-term policy to be followed regarding the arrivals to Turkey.

Keywords: Globalization, Forced Migration, Culture, International Relations

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2011). Almanya ve İngiltere'deki Türkiye Kökenlilerin Kültürel Kimlik Algılarının Karşılaştırılması. 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı.
- AFAD. (2020). *Uluslararası İnsani Yardım Raporu 2019*.
- Akıncı, B., Nergiz, A., & Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: *Göç ve Toplumsal Kabul. Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58-83.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-303.
- Alver, K. (2010). *Kültür Sosyolojisi ve Kültürel Çalışmalar*. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/felsefe_ao/kultursosyolojisekult.calismalar.pdf. [Accessed: 22 September 2021].
- Bauman, Z. (2016). *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berry, J. W. (1997). *Immigration, Acculturation and Adaptation*. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34.
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living Successfully in Two Cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 697-712.
- Bilge, A. Z. (2016). Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak "Kültürleşme" Kavramı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(30), 75-92.
- Çağırkan, B. (2017). Kültür Sosyolojisinde Metodoloji Tartışmaları: İdeoloji Olarak Kültür ve Eylem Olarak Kültür. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 147-160.
- Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 129-142.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 33-41.
- Ertan, K. A., & Ertan, B. (2017). Türkiye'nin Göç Politikası. *Contemporary Research In Economics and Social Sciences*, 1(2), 7-39.

- Gilpin, R. (1975). *U.S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Direct Foreign Investment*. New York: Basic Books.
- Görgün, M. (2017). Küreselleşme Sürecinde Göçmen İlişkileri Ağının Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Özel Sayı), 1317-1327.
- Greenfeld, K. T. (1994). *Speed Tribes: Children of the Japanese Bubble*. London: Boxtree.
- Greig, M. J. (2002). The End of Geography?: Globalization, Communications and Cultura in the International System. *The Journal of Conflict Resolution*, 46(2), 225-243.
- Griswold, W. (2013). *Cultures and Societies in Changing World*. Sage Publication.
- Güllüoğlu, F. (2014). Almanya'da Göçmen Politikaları ve Türkiyeli Göçmenlerin Trajedisi: Yurttaşlık, Haklar ve Eşitsizlik Üzerine. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-16.
- Gümüş, A. K. (2018). *Suriye'den Türkiye'ye Göçün Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yansımaları (Gaziantep Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güvenç, B. (2010). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Hannerz, U. (2000). *Cultural Complexity*. New York: Columbia University Press.
- Holton, R. (2000). Globalization's Cultural Consequences. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 570, 140-152.
- Huntington, S. P. (2011). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (M. Turhan, & C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- İnan, C. E. (2016). Türkiye'de Göç Politikaları: İskan Kanunları Üzerinde Bir İnceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10-33.
- IOM. <https://turkey.iom.int/tr/turkiyede-goc>. [Accessed: 27 September 2021].
- Kağnıcı, D. Y. (2017). Suriyeli Mülteci Çocukların Kültürel Uyum Sürecinde Okul Psikolojik Danışmanlarına Düşen Rol ve Sorumluluklar. *Ege Üniversitesi, Elementary Education Online*, 16(4), 1768-1776.
- Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge Mass: The Museum.
- Lieber, R. J., & Weisberg, R. E. (2002). Globalization, Culture and Identities in Crisis. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 16(2), 273-296.
- Mahiroğulları, A. (2005). Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 1275-1288.
- Marin, M. V., & Hiscock, S. J. (2016). Hybridization and Hybrid Speciation Under Global Change. *The New Phytologist*, 211(4), 1170-1187.
- Mazzarella, W. (2004). Culture, Globalization, Mediation. *Annual Review of Anthropology*, 33, 345-367.
- Oytun, O., & Gündoğar, S. Ş. (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu*. Ankara: ORSAM-TESEV.
- Ölçekçi, H. (2020). Dijital İletişim ve Küresel Kültürel Etkileşimin Homojenleşme, Kutuplaşma ve Melezleşme Süreçleri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 50, 146-163.
- Özüçetin, Y. (2017). Küreselleşme ve Küreselleşme Bağlamında Kültürler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 326-329.
- Pieterse, J. N. (1996). Globalization and Culture: Three Paradigms. *Economic and Political Weekly*, 31(23), 1389-1393.
- Pieterse, J. N. (2009). *Globalization and Culture Global Melange*. United States of America: Rowman & Littlefield Publishers.
- Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. (1936). Memorandum on the Study of Acculturation. *American Anthropologist*.
- Ritzer, G. (1993). *The McDonaldisation of Society*. London: Thousand Oaks, Pine Forge Press.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya*. (M. Pekdemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G., & Malone, E. L. (2000). Lessons from the Exportation of McDonaldisation and the New Means of Consumption. *American Studies*, 41(2-3), 97-118.
- Saygın, S., & Hasta, D. (2018). *Göç, Kültürleşme ve Uyum. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(3), 312-333.
- Tunca, H. Ö., & Karadağ, A. (2018). Suriye'den Türkiye'ye Göç: Tehditler ve Fırsatlar. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), 47-68.

Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.

Ünalın, T. (1998). Türkiye'de İç Göçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi. A. İçduygu, İ. Sirkeci, & İ. Aydınğün içinde, *Türkiye'de İç Göç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı* (s. 91-103). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %50/%50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %50/%50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Türkiye’de Subjektif Yoksulluğu Belirleyen Faktörlerin Genelleştirilmiş Sıralı Logit Modelle Analizi

Nihan ÖKSÜZ NARİNÇ*

ÖZ

Yoksulluk, genel olarak kimin yoksul olarak kabul edildiği incelenerek tanımlanabilir. Öte yandan bireylerin ya da hanelerin eşitsizlikler dünyasında kendi konumlarına ilişkin inançları olarak da tanımlanabilir. Genel olarak yoksulluk oranları hesaplanırken en yaygın kullanılan ölçü gelir düzeyi olmaktadır. Bunun dışında çocuk sayısı, yaş, eğitim durumu, işgücü piyasasındaki durumları da nesnel yoksulluğu tanımlamada temel olarak kullanılabilir. Literatürde yaygın olarak objektif yoksulluk; mutlak ve göreceli yoksulluk konuları incelenirken, subjektif yoksulluk kavramı da artık üzerinde durulan önemli bir kavram haline gelmiştir. Bu çalışmada belirleyici faktörler subjektif yoksulluğu incelenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasından (GYKA) derlenen verilerle Genelleştirilmiş Sıralı Logit modeli kullanılarak ampirik bir analiz yapılmıştır. Subjektif yoksulluk algısı bakımından çalışmada kullanılan bağımlı değişken hanehalklarının “mevcut hanehalkı ile geçinebilme” durumlarıdır. Altı sıralı kategoriden oluşan bağımlı değişkene karşılık; yaş*, cinsiyet*, eğitim*, medeni durum, konut mülkiyeti*, toplam çalışma süresi*, yıllık fert geliri*, yıllık hanehalkı geliri*, hanehalkı fert sayısı gibi demografik değişkenlerdir. Bu değişkenlerden bazıları istatistiksel olarak önemli ($p < 0,05$) bulunmuştur. Bağımlı değişkenin kategorilerine göre bireylerin kendilerini yoksul hissetme algıları; eğitim düzeyi arttıkça azalırken, toplam çalışma süresi arttıkça artmaktadır. Hanehalkı gelirindeki bir birimlik artış geçinmeyi çok kolay bulma algısını ($OR=14,85$) arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Subjektif Yoksulluk, Genelleştirilmiş Sıralı Logit Model

Analysis of Factors Determining Subjective Poverty in Turkey with Generalized Ordinal Logit Model

ABSTRACT

Poverty can be defined by examining who is generally considered poor. On the other hand, it can also be defined as the beliefs of individuals or households about their own position in the world of inequalities. In general, the most commonly used measure when calculating poverty rates is income level. Apart from this, the number of children, age, education level, and their situation in the labor market can also be used as a basis for defining objective poverty. Objective poverty is common in the literature; While the subjects of absolute and relative poverty are being examined, the concept of subjective poverty has become an important concept that is emphasized. In this study, determining factors subjective poverty were examined. An empirical analysis was made using the Generalized Ordinal Logit Model with the data compiled from the Income and Living Conditions Survey (TR-SILC) of the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). In terms of subjective poverty perception, the dependent variable used in the study is the households' "being able to get along with the current household". In response to the dependent variable consisting of six ordered categories; demographic variables such as age*, gender*, education*, marital status, residence ownership*, total working time*, annual individual income*, annual household income*, number of household members. Some of these variables were found to be statistically significant ($p < 0.05$). Perceptions of individuals to feel poor according to the categories of the dependent variable; It decreases as the level of education increases and increases as the total working time increases. A one-unit increase in household income increases the perception of finding it easy to get along ($OR=14.85$).

Keywords: Poverty, Subjective Poverty, Generalized Ordered Logit Model

1. Giriş

Evrinsel bir tanım olmamakla beraber genel kabul görmüş biçimiyle, bir kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek maddi mal ve gelirden mahrum olması genel olarak yoksulluk olarak tanımlanmaktadır. Dünya bankası verilerine göre 2017’de küresel nüfusun tahmini %9,2’si günlük 1,9 doların altında yaşamaktadır. COVID-19 pandemisi nedeniyle 2021 yılı sonuna kadar dünya üzerinde yaklaşık 150 milyon kişinin yoksulluk içinde yaşayacağı tahmin edilmektedir (World Bank, 2021a). Uluslararası kuruluşlarca refah ve kalkınma programları içerisinde yoksulluğun azaltılması hedef belirlenen konulardan bir tanesi olmuştur. Örneğin Birinci Binyıl Kalkınma Hedefi, 1990 ile 2015 yılları arasında aşırı yoksulluk içinde yaşayan insanların payını yarıya indirmeyi amaçlamaktadır (Ferreira vd., 2015).

Bu hedeflere belirlenen süreden beş yıl önce ulaşılmıştır ve 1990’da 1,9 milyar olan aşırı yoksulluk içinde yaşayanların sayısı, 2010’da 1,2 milyara düşmüştür. Birleşmiş Milletler’in 2015 yılında Sürdürülebilir

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, nihanoksuz@akdeniz.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 19.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 26.01.2022

Kalkınma Zirvesi’ndeki 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi beklenen birinci hedef, yoksulluğun her yerde ortadan kaldırılmasıdır (United Nations, 2016). Buradaki hedeflerden yoksullukla ilişkili olanlar ölçülebilir iken güvencesizlik ve savunmasızlık açısından bakıldığında ölçülemezdir. Günlük 1,25 doların altında yaşayan insanları aşırı yoksul olarak tanımlayan bu fikre göre 2030 yılına kadar aşırı yoksulluğu ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ancak yapılan araştırmalar bunun başarılmadığını ve günlük 1,25 dolarlık bir yoksulluk ölçüsünün sorunlu olduğu düşünülmektedir (Loewe & Rippin, 2015).

Parasal ve tüketime dayalı yoksulluk ölçütlerine yönelik eleştirilerin oldukça artmasından sonra refaha katkıda bulunan parasal olmayan faktörlerin yoksunluğu da yoksulluk olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler dikkate alındığında Küresel Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişimi (OPHI) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2010 yılında Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI), geliştirilmiştir. Bu endeks ile, eğitim ve yoksulluğun görülme sıklığını ve şiddetini belirlemek için çeşitli göstergeler kullanılmaktadır. Çok boyutlu yoksulluk kategorisinde olmak için bu kategorilerden en az birinde olmak yeterlidir (Alkire & Foster, 2009). Yoksulluğu ölçen göstergeler, yoksulluk sorununun çözümü için uygulanabilecek politikalar açısından önemlidir. Dolayısıyla bu göstergelerle biçimlenen yoksulluk türlerinin ayrılması gerekmektedir (Lok-Dessallien, 1999). Yoksulluğun ölçülmesindeki en önemli neden gelişme ve kalkınma bakımından bir karşılaştırma yapabilmek için önemli bir başlangıç olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksulluk karşılaştırmaları hem niceliksel hem de niteliksel¹ olabilmektedir. Niteliksel yoksulluk karşılaştırmalarında yoksulluğun zamana ve mekâna bağlı değişimi ile politika değişikliklerinin etkisi araştırılırken, niceliksel yoksulluk karşılaştırmalarında ise yoksulluk miktarındaki değişim ile, belirli bir politikanın yoksulluk üzerinde ne kadarlık bir etki yaratacağı araştırılmaktadır (Ravallion, 1992). Bu çalışmada öncelikle objektif yoksulluk türlerinden mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk ardından da subjektif yoksulluk kavramı kısa bir tarihsel perspektifle ele alınacaktır. Daha sonra bir literatür taraması sunularak, Türkiye’de subjektif yoksulluğu belirleyen değişkenlerle ilgili Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması mikro verileri ile ilgili ampirik analizin bulguları paylaşılacak ve son olarak bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Objektif Yoksulluk

2.1. Mutlak Yoksulluk

Birleşik Krallık için (Rowntree, 1941) tarafından yapılan yoksulluk üzerine ilk kapsamlı çalışmada birincil ve ikincil yoksulluk çeken aileler arasında bir ayırım yapmıştır. Bu çalışmada yoksulluk için iki tanım bulunmaktadır. Birincil yoksulluk, ailenin asgari gereksinimleri karşılamak için bile yeterli kazançtan yoksun olduğu durum ve yeterli kazanca sahip olan ailelerin gelirlerinin bir kısmını başka şeylere harcadığı öne sürülen ikinci durumdur. Rowntree’nin ankete dayalı bu çalışması ücretler, çalışma saatleri, tüketim, sağlık ve barınma konularında çok sayıda istatistiksel veri sağlamıştır (Veit-Wilson , 1986). ABD’de ise bu uygulama Orshansky tarafından geliştirilerek “yoksulluk eşikleri” tanımlanmıştır (1965). Orshansky’nin amacı yoksulluğun ölçümünden ziyade ekonominin farklı demografik gruplarda risklerinin belirlenmesidir (Fisher, 1992; World Bank, 2014).

Bu ilk çalışmalardan günümüze kadar yoksulluğun pek çok çeşitli araç ile ölçüldüğü çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunların içerisinde en yaygın olan literatürde yaygın olarak mutlak ve görelî yoksulluk olarak isimlendirilen ölçülerdir. Bazı ülkeler (batı Avrupa ülkeleri) görelî yoksulluğu dikkate alırken, bazı ülkeler (ABD ve gelişmekte olan ülkeler) mutlak yoksulluğu dikkate almaktadırlar. Benzer şekilde OECD görelî yoksulluğu benimsemektedir (World Bank, 2014).

Mutlak yoksulluk², temel kişisel gereksinimleri karşılamak için gerekli olan araçların tamamen eksik olması olarak tanımlanabilir. Mutlak yoksulluk ölçülürken, yoksulluk sınırı sabit bir reel değere bağlanmaktadır.³ Dünya bankası tarafından 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre uluslararası yoksulluk

1 Niceliksel ve niteliksel yoksulluk zaman zaman objektif ve subjektif yoksullukla karıştırılmaktadır. Aslında birbirinden farklı kavramlardır. Hem Objektif yoksulluk hem de subjektif yoksulluk niceliksel ve niteliksel olarak ölçülebilmektedir (Lok-Dessallien,1999).

2 Aşırı yoksulluk, derin yoksulluk, sefil yoksulluk olarak da isimlendirilmektedir.

3 Gıdaya dayalı mutlak yoksulluk ölçümü üç şekilde yapılmaktadır. Birincisi beslenmeye dayalı mutlak yoksulluk sınırı, ikincisi gıda enerji (kalori) alınmasına dayalı mutlak yoksulluk sınırı ve üçüncüsü ise temel ihtiyaçların maliyeti yöntemiyle hesaplanan mutlak yoksulluk sınırıdır. (Ravallion, 2010).

sınırı değeri günlük 1,90 doları ifade etmektedir (Foster, 1998; Chen & Ravallion, 2013). Dünya bankası tarafından yapılan araştırmalar sonucunda mutlak yoksulluk içinde yaşayan küresel nüfusun yüzdesi 1800'de %80'in üzerindeyken, günümüzde %20'nin altına düşmüştür. (World Bank, 2014). Avrupa Birliği ülkelerinde 2019 yılında günlük 1,90 doların altında bir ücretle yaşayanların nüfus yüzdesi oldukça düşükken, özellikle pek çok Asya ve Afrika ülkesinde bu oranlar oldukça yüksektir ve hatta kimilerinde nüfusun neredeyse hepsinin bu hesaplama göre yoksulluk sınırında yaşadıkları görülmektedir.

Tablo 1'e göre 1994 yılından 2014 yılına kadar dünyanın çeşitli bölgelerinde günlük 1,90 ABD doları ile yaşayan yoksulların oranı görülmektedir. Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri ile Güney Asya ve Sahra altı Afrika ülkelerinde yoksulluk oranı oldukça yüksekken Avrupa ve Orta Asya ülkeleri, Latin Amerika ve Karayipler ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri görece olarak daha düşük yüzdelerle sahiptir. Genel olarak bakıldığında ise 1994 yılında dünya nüfusunun %33,2'si günlük 1,90 dolar ile geçinirken 2014 yılında bu oran %10,7'ye gerilemiştir.

Tablo 1. Dünya Bankası 1994-2014 Bölgelere Göre Mutlak Yoksul Nüfusun Oranları

Bölge	Doğu Asya ve Pasifik	Avrupa ve Orta Asya	Latin Amerika ve Karayipler	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Güney Asya	Sahra altı Afrika	Dünya
1994	49,70	7,40	13,50	6,30	45,30	60,80	33,20
1995	44,60	6,80	13,60	6,40	43,60	60,50	31,30
2002	29,10	5,70	11,90	3,40	40,00	55,90	25,70
2003	25,90	5,80	11,40	4,40	39,10	55,80	24,70
2004	22,50	4,80	10,40	3,40	37,60	53,30	22,90
2005	18,40	4,70	9,80	3,10	35,10	51,90	21,00
2006	17,90	4,00	8,00	2,90	33,90	50,80	20,30
2007	15,70	3,30	7,50	2,90	32,00	49,90	19,10
2008	14,80	2,70	7,00	2,80	30,70	48,80	18,40
2009	12,90	2,50	6,60	2,40	29,60	48,90	17,60
2010	10,80	2,40	6,00	2,00	26,00	47,50	16,00
2011	8,20	2,00	5,60	2,30	20,90	45,50	13,90
2012	6,90	1,90	4,60	2,20	19,20	43,90	12,90
2013	3,30	1,60	4,10	2,10	17,10	43,50	11,40
2014	2,70	1,80	3,90	2,50	15,20	42,30	10,70

Kaynak: World Bank, 2021

Rowntree'nin mutlak yoksulluk ölçümünü gıda dışındaki ihtiyaçların maliyetlerine ilişkin tahminlerinin yetersiz verilerden ve kişisel yargılardan elde edildiği, en yoksul hanelerin gerçek harcamalarının belirli mal grupları için harcamaları gereken miktarı yansıtmadığı konusunda Townsend (1979) tarafından eleştirilmiştir. Temel ihtiyaçlar yaklaşımından hareketle mutlak yoksulluk ile ilgili eleştirilerden birisi tüketim odaklı ve büyümeye dayalı olmayan bir ölçüm yöntemi olmasına yöneliktir. Ayrıca insanların 1,90\$'ın hemen üzerinde yaşadıklarında sanki yoksulluk ortadan kaldırmış gibi bir algının oluşarak bu yöntemin yoksulluk kavramını basitleştirildiği öne sürülmektedir (Ghai, 1978).

Mutlak yoksulluk ile ilgili başka çıkarsama ise Ravallion'un (2010), temel ihtiyaç yoksulluk sınırlarının günlük 0,63 dolardan günlük 9 doların üzerine kadar değiştiğini ve nispeten daha gelişmiş ülkelere karşılık gelen daha yüksek mutlak yoksulluk sınırlarının olduğunun belirtilmesidir. Yani daha zengin ülkeler için mutlak yoksulluk sınırı daha yüksek olacağı için görece yoksulluğa benzeşmektedir. Benzer şekilde diğer yandan ülkeler arasında fiyatları karşılaştırmak zor olduğundan, küresel olarak belirlenmiş tek bir parasal yoksulluk eşiği kullanmak ve satın alma gücü paritesi sorunu görülmektedir (Allen, 2017).

2.1. Görece Yoksulluk

Görece yoksulluk ölçümünde mutlak yoksullukta olduğu gibi sabit bir reel gelir baz alınmayıp ülkenin gelir dağılımı dikkate alınmaktadır. Belirli bir hanehalkı tipi referans kategoriyi oluşturacak şekilde belirlenmekte ve farklı hanehalkı kategorileri arasında gelirler karşılaştırılabilir hale gelmektedir (Niemietz, 2011). Görece yoksulluk düşüncesi aslında yeni bir düşünce değildir. Adam Smith, Ulusların Zenginliği'nde sosyal içermeye atıf yaptığı keten gömlek örneği görece yoksulluğun ilk tanımlaması olarak

düşünülmektedir.^{4 5 6} Marx'a göre ise ihtiyaç ve zevkler toplumdaki kaynaklanmaktadır ve bu nedenle nesnel olarak değil göreceli bir yapıya sahip toplumsal memnuniyet ile ölçülebilir. Yani ihtiyaçların sosyal olarak belirlenmesi yoksulluğun göreceli ölçümüyle mümkün olacaktır anlamına gelir (Mack & Lansley, 1985).

Göreceli yoksulluk ile ilgili erken bir yorum Galbraith (1958) ünlü çalışması Zengin Toplum’da öngörülmüştür. Buna göre insanların temel gereksinimleri için gelirleri yeterli olduğu halde, gelirleri toplumdaki bireylerin gelirlerinden anlamı olarak düşük olduğunda yoksulluk çekeceklerini öne sürmektedir (Niemietz,2011; Shaw,1988).

Bundan sonra Townsend (1979) insanların maddi kaynakları yoksulluk göstergelerine bağlayarak yoksulluğu ölçmüş ve yoksulluk sınırını ulusal ortalama gelirin sabit bir yüzdesi olarak belirleyen yaklaşımı göreceli yoksulluğun formal ilk tanımı olmuştur.^{7 8} Townsend (2010), göreceli yoksulluğun mantığını şu sözlerle anlatmaktadır: “*Yoksulluk statik değil dinamik bir kavramdır. İnsan, ıssız bir adada yaşayan bir Robinson Crusoe değildir. O, davranışlarının diğer yönlerinde olduğu kadar mal ve hizmet tüketiminde de yanıt vermesi gereken karmaşık ve değişen baskılar uygulayan bir ilişkiler (işte, ailede ve toplumda) ağına karışmış sosyal bir hayvandır. Ve o toplumun yapısına, organizasyonuna, fiziksel çevresine ve mevcut kaynaklarına atıfta bulunmaksızın, herhangi bir zamanda ve herhangi bir toplumda geçerli olan fiziksel verimliliği veya sağlığı korumak için yaşamın mutlak gereksinimlerinin bir listesi yoktur.*”

Göreceli yoksulluğa getirilen eleştirilerden biri tamamıyla göreceli ya da dar tanımlı göreceli yoksulluk arasında bir ayrım yapılmamasıdır. Bu ayrım insanların maddi ihtiyaçlarının en azından ülkelerin ortalama geliriyle orantılı olduğu fikrine dayanmaktadır (Dunn,2021; Ravallion, 2010).

Diğer bir eleştiri ise Amartya Sen tarafından yapılmıştır. Bu aslında yetenekler ve kapasite yaklaşımının yoksulluk ölçümündeki önemine yaptığı meşhur atfın bir parçasıdır. Sen (1983)’e göre yoksulluk sınırı fonksiyonunu oluşturan bazı değişkenlerin zaman içerisinde değişen bir değerinin olacağı, ihtiyaçları ve metaları bir araya toplamak yerine bireylerin göreceli konumları dikkate alınmalıdır.⁹Göreceli yoksulluk günümüzde Fuchs (1967) tarafından tanımlanan ve Eurostat’ın 2005’ten bu yana uyguladığı, basitçe bir toplumun medyan gelirin %50’sinden daha azını kazanan üyelerinin oranının hesaplanması yöntemidir. Spesifik olarak, eşdeğer gelirleri medyan değerinin %60’ının altındaysa haneler nesnel olarak yoksul olarak kabul edilmektedirler (Foster, 1998; Chen & Ravallion, 2013; Papuchon & Duvoux, 2019). ABD’de ise bu sınır yeterli bir öğünün maliyetinin üç katı olacak şekilde tespit edilmektedir (Institute for Research On Poverty, 2021). Dünya genelinde 2016’da medyan eşdeğer harcanabilir gelirin %50’sinden azıyla yaşayan kişilerin yüzdesi aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmiştir. Buna göre göreceli yoksulluğun yüksek olduğu ilk on ülkeyi sıralayacak olursak: Çin, Güney Afrika, Kolombiya, Kosta Rika, Brezilya, Hindistan, Amerika Birleşik Devletleri, İsrail ve Türkiye’dir (OECD, 2021). Örneğin Türkiye’de TÜİK’in 2019 yılı Gelir ve

4 “Örneğin keten bir gömlek, kesinlikle yaşamın bir gerekliliği değildir. Yunanlılar ve Romalılar, çarşafı olmamasına rağmen, sanırım çok rahat yaşadılar. Ancak günümüzde, Avrupa’nın büyük bir bölümünde, itibarlı bir gündelikçi, kamuya keten bir gömlek olmadan çıkmaktan utanırdı; bu eksikliğin, şu varsayıldığına göre, utanç verici bir yoksulluk derecesine işaret ettiği varsayılırdı: aşırı kötü davranış olmadan kimse içine düşmez.” Aktaran: Ravallion,2010

5 Ancak Ravallion bu konu hakkında “Adam Smith’in yoksulluğun göreceli olduğu fikrini desteklediği sık sık dile getirilse de onun güçlü bir şekilde göreceli ölçüleri kabul etmesi pek olası değildir. Bununla birlikte, bu yalnızca Smith’in, yoksulluğun tabii olduğu toplumla ilgili bir yoksulluk sınırı isteyeceğini gösterir.” şeklinde bir yorumu bulunmaktadır.

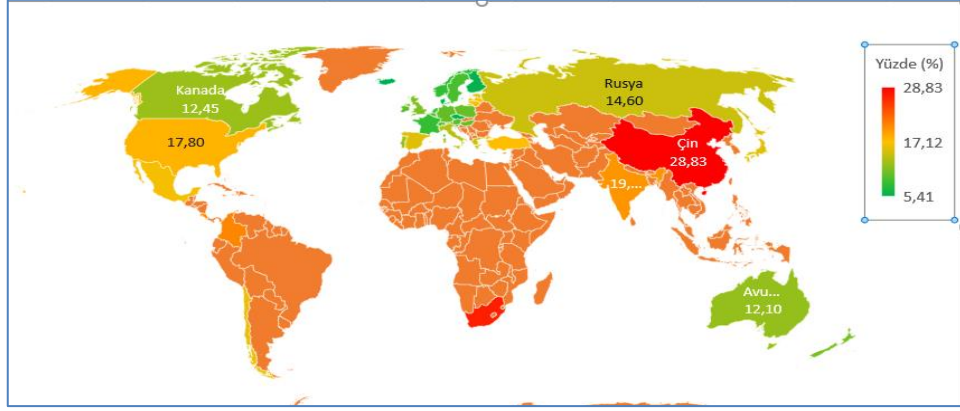
6 Adam Smith’in bu örneği için benzer bir eleştiride “yoksulların damgalanmasının ve utandırılmasının merkezinde yer alan kilit bir noktadır” şeklinde yorumlanmaktadır (Davis & Sanchez-Martinez , 2014).

7 Townsend büyük ölçüde Runciman(1966)’ın çalışmasından ilham almıştır. Yaşam standartlarının yükseldiği zamanlarda bile sosyal huzursuzluğun ortaya çıktığını bireylerin ve grupların maddi yaşam standartlarını genellikle toplumdaki diğer grupların kıyaslama standartlarına göre değerlendirdiğini gösterdi. (Townsend, 1979; Fahey, 2010; Ravallion,2010).

8 Townsend sonrasında Britanya için yapılan yoksulluk anketleri için bkz : (Mack & Lansley, 1985).

9 Townsend (1985) bu eleştiriye şiddetle karşı çıkarak Sen(1983)’in kavramsallaştırmasını insanların yaşamlarının ve ihtiyaçlarının toplumsal doğasına yeterince izin vermediği nedeniyle hatalı bulmaktadır. Bireysel konumları vurgulamasını “neoklasik ekonomide kök salmış bireyciliğin sofistike bir uyarlaması” olarak görmektedir.

Yaşam Koşulları Araştırması sonucuna göre 11 milyondan fazla kişi göreceli yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır ve bu grupta yoksulluk açığı %24,1 olmuştur (TÜİK, 2020).

Şekil 1. Dünyada 2016 Yılı Ülkelerin Göreceli Yoksulluk Oranları (yüzde)

Kaynak: OECD, 2021 Gelir dağılımı veri tabanından oluşturulmuştur

3. Subjektif Yoksulluk

Subjektif yoksulluk bireylerin hayatlarını yaşayabilmeleri için gerekli standartları kendi algı ve düşüncelerine göre belirledikleri bir yaklaşımdır. Bu özelliği ile üçüncü bir taraf tarafından belirlenen mutlak yoksulluktan farklıdır (Blaylock & Smallwood, 1986). İlk olarak Goedhart vd. (1977) tarafından yeni bir yoksulluk türü olarak anlatılmıştır. Ekonomik yoksulluk tanımının herhangi bir birey davranış biçimiyle tanımlanmadığını ileri sürerek dört farklı tip yoksulluk tanımlamaktadır. Bunlardan birincisinde yoksulluk sınırı tamamen politikacılar tarafından belirlenen politik yoksulluktur. Buradaki örneği Atkinson (1969)'un belirlediği şekilde yoksulluk tanımının devletten yardım alan bireylerin yoksul olarak tanımlanmasıdır.

İkincisi, bir "temsili yurttaşın" geçimlerini sağlamak için en düşük düzey gelir olarak neyi kabul ettikleridir. Burada Kilpatrick (1973) ve Rainwater (1974) tarafından yapılan bir dizi çalışmaya atıf yapmaktadır. Katılımcılara "Dört kişilik bir ailenin bu toplulukta geçinmek için her hafta ihtiyaç duyduğu en küçük para miktarı nedir?" sorusunun cevabı yoksulluk sınırı olarak düşünülmektedir. Üçüncüsü, objektif yoksulluk ya da geçim düzeyi olarak sınıflandırılmıştır. Dördüncüsü ise insanlara kendileri için asgari gelir düzeyini ne olarak düşündüklerini sormaktır (Goedhart vd., 1977). Dolayısıyla subjektif yoksulluk kalkınma literatürünün bir parçası olarak bireylerin algıladıkları yoksullukla ilişkili olmaktadır (Kuivalainen 2014 ; Ravallion 2012) . Subjektif yoksulluk eşliğinin ölçümü mevcut gelir ve arzu edilen minimum gelir arasında bir kıyaslama ile ölçülürken, subjektif yoksulluk sınırı mevcut gelirle ihtiyaçların karşılanmasının likert tipi bir ölçekle değerlendirilmesine dayalı olarak hesaplanmaktadır. Subjektif yoksulluk sınırları ölçülürken gelirin faydasını değerlendirme kaynakları bakımından bir ayırım söz konusu olmaktadır. Bunlardan birincisi Van Praag (1971) çalışmasındaki Gelir Değerlendirme Sorusu (Income Evaluation Question –IEQ) yaklaşımı ya da diğer adıyla "Leyden Yoksulluk Sınırı"dır.¹⁰ Burada kişilere gelirleri ile ilgili altı kategoriden (kötü, iyi, çok iyi vb. şeklinde) oluşan yanıtları olan bir soru sorularak subjektif yoksulluk sınırı belirlenmektedir. İkincisi Minimum Gelir Sorusu (Minimum Income Question - MIQ) yaklaşımıdır ve bireylere geçinmek için en az ne kadar gelire ihtiyaçları olduğu sorulmaktadır (Goedhart vd., 1977). Sonuncusu ise MINQ'yu baz alan çok düzeyli bir tutum ölçeği şeklinde subjektif yoksulluğu ölçmeyi amaçlayan "Deleeck sorusu" yaklaşımıdır. ¹¹Bu yaklaşımda "hanenizin mevcut net geliri ile geçinme durumu nedir?" sorusuna yine likert tipi bir ölçek (büyük zorluklarla, zorlukla, biraz zorlukla, oldukça kolay, kolayca, çok kolayca) ile yanıtlar aranarak subjektif yoksulluk ile ilgili çıkarımla yapılmaktadır. Bunların dışında literatürde bir diğer subjektif yoksulluk ölçüm aracı Cantril

¹⁰ Leyden (Leiden) indeksi denilmesinin nedeni Bernard van Praag ve ekibinin bu çalışmaları Leiden Üniversitesi'nde iken yapmış olmalarından kaynaklıdır. Matematiksel metoloji için bkz: Kapteyn vd,1988.

¹¹ Literatürde The Centre for Social Policy Poverty Line (CSP) olarak da yer almaktadır. (Flik & Van Praag, 1991)

Merdiveni’dir.¹²Bu yaklaşımda bireylere on basamaklı hayali bir merdivende yoksulluk ya da gelir bakımından kendilerini hangi basamakta hissettikleri sorularak subjektif bir yoksulluk sınırı çeşitli demografik özelliklere göre belirlenmektedir (Mahmood vd.,2019). Subjektif refah ile ilgili değişkenlerin yoksullukla ilgili konularda objektif refah değişkenlerinden daha sistematik bir anlayışa sahi olduğu ileri sürülmektedir (Wagle, 2007).

4. Literatür

Ravallion & Lokshin (2002)’de resmi verilerinden oluşturdukları örnekleme bağımlı değişken olarak ilk basamakta yoksulların bulunduğu dokuz basamaklı merdiven örneği ile Rusya’da subjektif yoksulluğu araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre boşanmış ve dul bireylerin ekonomik olarak daha az güvende hissettikleri, ayrıca 51 yaşına kadar bireylerin subjektif refah yoksulluğunun daha yüksek olduğu ve cinsiyetin anlamlı etkisinin olmadığı bulunmuştur. İşsizliğin subjektif refah yoksulluğunu arttırdığı, daha yüksek bireysel eğitim, kendi kendini değerlendirmede refahı artırdığı bulunmuştur.

Marks (2007) Avustralya için yaptığı çalışmada, HILDA 2001-2002 anket verileri kullanılmış ve bağımlı değişken olarak konut öncesi ve sonrası gelir yoksulluğu, subjektif yoksulluk ve finansal stres dikkate alınmıştır. Subjektif yoksulluk ile çocuk sayısı arasında bir ilişki bulunamamış ancak mesleki statü ile bireylerin kendilerini yoksul hissetmeleri arasında güçlü bir ilişki görülmüştür. Hanehalkı serveti, subjektif yoksullukla gelir yoksulluğundan daha güçlü bir şekilde ilişkilidir.

Mendola vd. (2009) Avrupa Topluluğu Hanehalkı Panel verileri kullanarak gençler arasında yoksulluğun kalıcılığını genelleştirilmiş sıralı logit model ile incelemişlerdir. Yedi yıllık gözlemlerden elde edilen sonuçlara göre bireyler yoksulluğun kalıcılığına göre üç farklı gruba ayrılmışlardır. Daha iyi bir eğitim alanın yoksulluktan kurtulma şansını yüzde 50 oranda arttırdığı ve işsizlerin sürekli yoksul olma olasılığı daha yüksek olduğu ve bunun Akdeniz ülkelerinde daha fazla ve liberal muhafazar ülkelerde daha az olduğu tespit edilmiştir, istihdam edilenlerin daha az kalıcı yoksullukla karşı karşıya oldukları bulunmuştur. Evlilik veya birliktelik yoksulluğa karşı, Danimarka dışında yaşayanların diğerlerine göre kalıcı yoksulluk oranları düşüktür.

Wang vd. (2011) Çin’de yaşlı insanlar için yaptıkları çalışmada kentsel ve kırsal alanda yaşayanlar ile yaş ve cinsiyet değişkenlerinin subjektif refah yoksulluğunda farklılaştığını bulmuşlardır. Kentsel alanlara göre kırsaldaki yaşlılar, yaşlı erkeklere göre yaşlı kadınlar subjektif refahlarını yoksul ve daha yoksul olarak tanımlamışlardır. Sağlık durumu nesnel refah yoksulluğunun en önemli bileşeni olarak ifade edilmektedir. Yaşlılar bireyler için toplumsal eğitim ve sosyal faaliyetlerin subjektif refah yoksulluğuna katkıda bulunacağı belirtilmektedir.

Çağlayan vd. (2012) Hanehalkı Bütçesi 2009 resmi verilerini kullanarak genelleştirilmiş sıralı logit model ile Türkiye’de yoksulluğun belirleyiciliğini çeşitli değişkenlerle tahmin etmişlerdir. Erkeklerin kadınlara göre ve evliler bekârlara göre daha fazla yoksulluk riskine sahip olduğu gelir dağılımında düşük ve orta düzeyde olan hanehalkı reislerinin yaşlarındaki artışın yoksulluk riskini arttırdığı çalışmanın bazı bulgularıdır. Ayrıca gelir dağılımında düşük /orta sınıfla yüksek sınıf arasındaki farkın açıldığı belirtilmiştir.

Iwasaki & El-Laithy (2013) tarafından Mısır için yapılan bir çalışmada Binomial logit regresyon kullanılarak subjektif yoksulluk, tüketime dayalı yoksulluk ve çok boyutlu yoksulluk ile ilgili bir analiz yapılmıştır. Subjektif yoksulluk analizinde hanehalkı gelirinin harcamaları karşılama düzeyi binomial olarak ele alınmıştır. Ortaöğretim ve özellikle üniversite düzeyinde eğitilmiş hanelerin subjektif yoksul hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Daha genç bireylerin subjektif yoksul, işgücüne katılımı düşük ve bağımlı oranı yüksek olan hanelerde tüketime dayalı ve subjektif yoksulluğun önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dartanto & Otsubo (2013) Gıda yoksulluğu, harcama yoksulluğu, göreceli yoksulluk, öznel refah ve öznel yoksulluk için 2005 yılı Endonezya resmi verilerini kullanarak logit ve sıralı logit model ile ele almışlardır. Sıralı logit modelin bağımlı değişkenini bu beş tür yoksulluk oluşturmaktadır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre Yüksek eğitim ve evli olan bireyler yoksulluk kategorilerinin hiçbirinde yoksul olmama eğilimindedirler. Hanehalkında yaşayanların sayısı ve küçük çocuklu hanehalkları birden fazla yoksulluk kategorisinde yer almaktadırlar. Eğitim de beş yoksulluk türünde anahtar değişken olmuştur.

¹² Aslında Cantril (1965) mutluluk ile ilgili çalışmasına dayanan bu yöntem, subjektif refah konularında da Van Praag (1968) ve Easterlin (1974) tarafından uygulanmaya başlanmıştır.

Guagnano, vd. (2013) Avrupa’da subjektif yoksulluğu ölçmek için Avrupa Birliği gelir ve yaşam koşulları anketi sorularından 6 kategoriden oluşan yanıtara göre gelirlerinin harcamalarını ne kadar karşıladığı sorusundan yola çıkarak çoklu uygunluk analizi (MCA) yapmışlardır. Çeşitli demografik ve sosyal değişkenlerin kullanıldığı bu çalışmada kendi kendine algılanan yoksulluk ile hem hanehalkının sosyoekonomik özellikleri hem de sosyal sermaye arasında uygun bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de subjektif yoksulluğun belirlenmesi için 2003 yılından 2008 yılına kadar TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketleri kullanarak yapılan bir çalışmada hanelerin minimum gelir ihtiyacı (MIQ) ağırlıklandırılmış regresyon yöntemi ile araştırılmıştır. Hem gıda hem gıda dışı resmi yoksulluk oranları çalışmada hesaplanan subjektif yoksulluk oranından düşük bulunmuştur (Başaran & Çetinkaya, 2013).

Danışman Işık (2015) Türkiye Muğla ili için subjektif yoksulluğu sıralı logit ve probit modelleri ile incelediği çalışmasında hanehalkı harcaması, eğitim ve sağlık gibi değişkenlerdeki durumun iyileşmesinin refah açısından üst basamaklara çıkardıklarını bulmuştur. Bireylerin servetleri ve profesyonel mesleğe sahip olmasının yine subjektif refahı olumlu etkileyen faktörler olduğu belirlenmiştir.

Güney Afrika için çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından oluşturulan 2010/2011 panel veriler için Jansen vd.(2015) için yapılan bir çalışmada mutlak gelir, subjektif gelir ve refah yoksullukları ayrı ayrı incelenmiştir. Logit - probit regresyon ve sıralı regresyon modelleri ile incelenen çalışmada ırksal özellikler bakımından siyahi olanların en az bir yöntemle yoksul oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun dışında olumsuz olay deneyimlerinin, suç mağduriyeti sıklığı, sağlık ve dini faaliyet gibi bazı değişkenler farklı yoksulluk türlerinde farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Zanin (2016), İtalya Merkez Bankası 2012 verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, bir hane halkının geçimiyle ilgili bir değişken, fatura ve borçlarını ödeyememe durumu ve kira değişkenleri dikkate alınmıştır. İki Değişkenli Probit Model ile ekonomik kırılganlık ve yoksulluğun ölçüldüğü çalışma sonuçlarına göre ekonomik yetersizlik İtalya’nın kuzey bölgelerinde ölçülenden daha fazla bulunmuştur. Arkadaşlarına ve akrabalarına borçlu olan bir hanenin ekonomik yeterliliğe sahip olma olasılığı, arkadaş ve akrabalarına borçlu olmayan bir haneye göre daha azdır.

Danışman Işık (2018) çalışmasında ise subjektif yoksulluk için Leyden Yaklaşımı ile Mardin ve Muğla illeri karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre resmi yoksulluk ve subjektif yoksulluk oranlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılığa sahip olduğu bulunmuştur.

Sigeze&Şengül’ün (2018) hanelerin yoksulluk geçişleri ve kronik yoksullukları multinomial logit modelle incelenmiş, hanehalkı geliri ve hanehalkı reisinin düzenli gelirinin olmasının önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dünya bankasının bir projesi olan Pakistan Panel Hanehalkı Anketine dayanarak Mahmood vd. (2019) çeşitli demografik özellikler, hanehalkı varlıkları, sağlık ve barınma ile bölgeleri de ele alan bir bağımsız değişken seti ile hem objektif hem de subjektif yoksulluğu sıralı logit modelle incelemişlerdir Hanehalkı büyüklüğü, hanede küçük çocuk bulunması yoksulluğu etkilemektedir Ayrıca yüksek eğitim düzeyi , kendi ikametgahına sahip olma durumu ve fiziksel güvenlik yoksulları bakımından anlamlı etkiye sahiptir.

Filandri vd. (2020)’de yaptıkları çalışmada iş sözleşmeleri ve işsizliğin subjektif yoksullukla ilişkisini Avrupa Birliği 2014 Hanehalkı gelir ve yaşam koşulları kesit verileri kullanılarak inceledikleri çalışmalarında 25 ila 59 yaşları arasında çeşitli iş sözleşmesi türlerinde en az bir çalışanın olduğu hanehalklarının kullanıldığı analizde, Hanehalkı gelirinin harcamaları karşılayıp karşılamadığı sorusu dikkate alınmıştır. Çalışmanın önemli sonuçlarından bir tanesi herhangi bir tür sözleşme ile çalışan olmanın subjektif veya objektif yoksulluktan kurtulmak için anlamlı bir neden olmadığı ve çalışan yoksulluğunun varlığıdır.

Peng vd. (2020) ‘de Hong Kong 2015-2017 verileri kullanarak yaptıkları çalışmalarında bireylerin yoksulluk içinde yaşayıp yaşamadıkları sorusu bağımlı değişken olarak kullanılarak subjektif yoksulluk lojistik regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucuna göre eğitim düzeyi, barınma şekli, sağlık durumu subjektif yoksullukla önemli ölçüde ilişkili bulunmuştur. Orta öğretim almış olanlar yüksek öğrenim görmüş olanlara göre kendilerini daha yüksek olasılıkla yoksul hissetmektedirler. Ayrıca bu çalışmada aracı değişken etkisi de incelenmiştir.

Kılıç&Çakmak Şahin (2021) Türkiye için geçici ve kronik yoksulluğa düşme olasılığı üzerindeki etkisini analiz ettikleri çalışmalarında eğitimin ve hanehalkı reisinin düzenli işinin ve orta/yüksek sınıf işinin olmasının kronik yoksulluk riskini azalttığı bulunmuştur.

5. Materyal ve Yöntem

5.1. Materyal

Bu çalışmada TÜİK’in yayınlamış olduğu Hanehalkı Gelir ve Yaşam Koşulları 2019 yılı Anketi¹³ kullanılmıştır. Anket Fert Kayıt, Fert ve Hane adı verilen üç modülden oluşmaktadır. Analize uygun hale getirebilmek için bu üç modül bülten (aile) numaralarına göre eşleştirilmiş ve sadece hanehalkı reisi olanlar dikkate alınmıştır. Ampirik analizin model tasarımı için hanehalklarının IBBS2 düzeyine göre yaşadıkları bölgeler de dikkate alınmıştır. Ancak model bu değişkenlerin çoklu doğrusallık göstermesi nedeniyle analiz dışında tutulmuştur. Çalışmada kullanılan kategorik değişkenler ve betimleyici istatistikleri Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Çalışmada kullanılan kategorik değişkenlere ilişkin frekans tablosu

Kategorik değişkenler	Frekans	Yüzde %	Kümülatif yüzde %
1-Çok zor	1.040	4,17	4,17
2- Zor	3.015	12,1	16,27
3-Biraz zor	4.173	16,74	33,01
4-Biraz Kolay	11.836	47,49	80,5
5-Kolay	4.279	17,17	97,67
6- Çok kolay	581	2,33	100
Toplam	24.924	100	
Kadın=0	6.144	24,7	24,7
Erkek=1	18.780	75,3	100,0
Toplam	24.924	100,0	
0-Bekar	5.304	21,3	21,3
1-Evli	19.620	78,7	100,0
Toplam	24.924	100,0	
0- Lise altı	23.547	94,5	94,5
1- Lise ve üzeri	1.377	5,5	100,0
Toplam	24.924	100,0	
0- Çocuklu hanehalkı	11.065	44,4	44,4
1-Çocuksuz hanehalkı	13.859	55,6	100,0
Toplam	24.924	100,0	
0-Kiracı	18.887	75,8	75,8
1-Kiracı değil	6.037	24,2	100,0
Toplam	24.924	100,0	

Çalışmanın örneklemini 24.924 bireyden oluşmaktadır. Bağımlı değişken ankette yer alan “hanehalkının mevcut geliri ile ihtiyaçları karşılama durumuna” verdikleri altı kategoriden (Y=1: Çok zor, Y=2: Zor, Y=3: Biraz zor, Y=4: Biraz kolay, Y=5: Kolay, Y=6: Çok kolay) oluşan cevaplardır. Modelde kullanılan bağımsız değişkenler; yaş (LnYaş), cinsiyet (kadın=0, erkek=1), medeni durum (bekar=0, evli=1), eğitim (0=lise altı, 1=lise ve üzeri), ferdin toplam çalışma süresi (LnFTÇ), konut mülkiyeti (kiracı=0, ev sahibi=1), hanehalkı tipi (çocuklu hanehalkı=0, çocuksuz hanehalkı=1), yıllık fert geliri (LnYFG) ve yıllık hanehalkı geliridir (LnYHG).

13 Türkiye İstatistik Kurumu ilk kez Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi ile gelir dağılımı konusunda veri üretmeye başlamıştır. Daha sonra bu veriler hanehalkı bütçe araştırmasından üretilmeye ve zaman içerisinde hem anketin hem de örneklemin seçiminde değişikliklere gidilmiştir. Nihai olarak 2006 yılından itibaren sadece gelir dağılımı değil yoksulluğu ve dışlanmayı kapsayacak bir biçimde yaşam koşulları ile ilgili sorular anketle eklenerek Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması mikro verileri oluşturulmuştur. TÜİK verileri ile yapılacak yoksulluk temelli çalışmalarda hem objektif hem subjektif yoksulluk konusu ile ilgili veriler çeşitli türdeki mikro verilerden elde edilebilir. Veri seti yapısı bakımından örneğin hanehalkı bütçe anketleri objektif yoksulluk konuları için uygunken, Hanehalkı gelir ve yaşam koşulları anketi hem subjektif hem objektif yoksulluk konuları için uygun olabilir.

5.2. Yöntem

Sıralı logit model (ya da diğer adıyla orantılı oran modeli) bağımlı değişkenin sıralı olduğu durumlarda kullanılacak bir regresyon modelidir. Walker & Duncan (1967) tarafından tanımlanmış ve daha sonra sıralı bir değişken için doğrusal regresyon modeli ile analizin varsayımları ihlal ettiği ve yanlış tahminler ürettiğini belirten McKelvey & Zavoina (1975) tarafından geliştirilmiştir. Eğer bağımlı değişken ikiden fazla kategoriye sahipse ve bu kategoriler sıralı ise sıralı regresyon modeli daha kullanışlı olacaktır (Long & Freese, 2014). Modelde bağımlı değişkenin her bir kategorisinin kümülatif olasılıkları hesaplanmakta, her bir kümülatif olasılığın logit değerinin, kategoriler boyunca regresyon katsayıları sabit olan ortak değişkenlerin doğrusal bir fonksiyonu olduğu varsayılmaktadır. Kümülatif Sıralı modellerden bir tanesi olan Sıralı veriler için regresyon modelleri üzerine ilk makaleler arasında McKelvey ve Zavoina (1975), McCullagh (1980) bulunmaktadır. Sosyal bilimciler için anketlerde kullanılan likert tipi ölçek formu ile değerlendirilen sorular için kullanışlı bir analiz yöntemidir. Sıralı yanıt modelleri genel olarak, gizli değişkenli bir modeldir. Eşitlik 1'de gösterilen gizli değişken y_i^* , $-\infty$ ile $+\infty$ arasında değişen değerler almaktadır (Long, 1997):

$$y_i^* = \alpha + \beta x_i + \varepsilon_i \quad (\text{Eşitlik 1})$$

Burada y_i^* gözlenen ve gizli olayların eğilimi, ε hata terimi ve $i=1, \dots, N$ 'dir. Bağımlı değişken y_i^* , K kadar kategoriye bölündüğünde formül Eşitlik 2'deki gibi olacaktır.

$$\text{Eğer; } \tau_{q-1} \leq y_i^* < \tau_q \text{ ise } y_i = q \text{ ve } q = 1, \dots, K \quad (\text{Eşitlik 2})$$

Bu genel eşitlikte τ kesim noktası (ya da eşik) kategorileri birbirinden ayıran bilinmeyen bir parametredir. Örneğin; hanehalkı gelirin hanehalkı ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamadığı likert tipi bir ölçekle ölçülmüş olsun.

$$\begin{array}{ll} y_i = 1 (\text{Çok zor}) & \text{ise } \tau_0 = -\infty \leq y_i^* < \tau_1 \\ y_i = 2 (\text{Zor}) & \text{ise } \tau_1 = \tau_1 \leq y_i^* < \tau_2 \\ y_i = 3 (\text{Kolay}) & \text{ise } \tau_2 = \tau_2 \leq y_i^* < \tau_3 \\ y_i = 4 (\text{Çok Kolay}) & \text{ise } \tau_3 = \tau_3 \leq y_i^* < \tau_4 = +\infty \end{array}$$

Sürekli gizli değişken, kendini hanehalkı gelirin harcamaları karşılamasının çok kolay olduğunu tanımlama eğilimi olarak düşünülebilir. Böylece gizli y_i^* değişkeni bir kesme noktasını geçtiğinde, gözlemlenen kategori değişmektedir. Örneğin bağımsız değişkenin (X) verilen değerleri için verilen değerleri için $y = q$ 'yu gözlemeleme olasılığı, dağılımın y_i^* 'nin τ_q ve τ_{q-1} arasında kalan bölgeye karşılık gelmektedir. Bu olasılık Eşitlik 3'te görülmektedir (Long, 1997):

$$Pr = (y = q|x) = Pr(\tau_{q-1} \leq y_i^* < \tau_q|x) \quad (\text{Eşitlik 3})$$

Eşitlik 3 kümülatif dağılım fonksiyonu olarak tekrar düzenlenirse Eşitlik 4 elde edilecektir:

$$Pr = (y = q|x) = F(\tau_q - x\beta) - F(\tau_{q-1} - x\beta) \quad (\text{Eşitlik 4})$$

Bağımlı değişkenin K kadar kategoriye sahipken sıralı logit modeli hesaplamak için kümülatif olasılıkların, kümülatif oranların ve kümülatif logitlerin hesaplanması gerekmektedir. Bu hesaplamalar sırasıyla Eşitlik 5, 6 ve 7'deki gibi gösterilir:

$$P(Y \leq i) = p_1 + \dots + p_i \quad (\text{Eşitlik 5})$$

$$\text{Odds}(Y \leq i) = \frac{P(Y \leq i)}{1 - P(Y \leq i)} = \frac{p_1 + \dots + p_i}{p_{i+1} + \dots + p_K} \quad (\text{Eşitlik 6})$$

$$\text{Logit}(Y \leq i) = \ln\left(\frac{P(Y \leq i)}{1 - P(Y \leq i)}\right), \quad i = 1, \dots, K \quad (\text{Eşitlik 7})$$

Bu hesaplamalardan sonra sıralı değişkenler için kümülatif lojistik model Eşitlik 8’de ve kümülatif odds oranları Eşitlik 9’de verilmiştir (Bender & Grouven, 1997).

$$\text{Logit}(Y \leq i) = \alpha_i + \beta_{i1}X_1 + \dots + \beta_{in}X_n \quad (\text{Eşitlik 8})$$

$$\text{Odds}(Y \leq i) = \exp(\alpha_i) + \exp(\beta_{i1}X_1 + \dots + \beta_{in}X_n) \quad (\text{Eşitlik 9})$$

Sıralı logit modelinde sağlanması gereken koşullar, eşik parametrelerinin önemlilik testi, katsayıların önemlilik testi ve paralel eğimler varsayımının sağlanmasıdır. Bu parametrelerin farklı kategorik düzeyler için regresyon eğrilerinin paralel olduğu yani değişmediği kabul eden bir mantıktır. Sıralı logit modelde en önemli varsayımlardan biri olan paralel eğimler varsayımının sağlanıp sağlanmadığını anlamak için Brant (1990) testi sonuçlarına bakılabilir. Bu varsayım gerçekleşmediğinde paralellik ve varsayım arayışı olmayan Genelleştirilmiş Sıralı Logit Regresyon modeli daha kullanışlı ve doğru sonuçlar vermektedir. K kategorili bir sıralı bağımlı değişken için genelleştirilmiş Sıralı Logit Modeli şu şekilde tanımlayabiliriz:

$$P(Y_i > j) = \frac{\exp(\alpha_j + X_i\beta_j)}{1 + [\exp(\alpha_j + X_i\beta_j)]}, j = 1, 2, \dots, K - 1 \quad (\text{Eşitlik 10})$$

Burada i hanehalkını göstermek üzere, X_i değeri i -inci hanehalkı için tahmin edicilerin vektörüdür. Formüle görülen β_j tahmin edilecek parametrelerin vektörüdür. Genelleştirilmiş sıralı logit modelde katsayılar doğrudan yorumlamayacağı için fark oranları hesaplanmaktadır. Örneğin¹⁴ dört kategoriden oluşan bir bağımlı değişken için yorum yaparken, ilk önce birinci kategoriye karşı ikinci ve üçüncü kategori, daha sonra birinci ve ikinci kategoriye karşı üçüncü kategori şeklinde bir karşılaştırma yapılması gerekmektedir (Williams, 2016).

6. Bulgular

Model analizinde öncelikle bağımsız değişkenler için çoklu doğrusallık incelenmiş, VIF ve tolerans değerleri Tablo 4’te gösterilmektedir. Katsayılara ilişkin VIF<5 olduğundan çoklu doğrusallık probleminin olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Çoklu doğrusallık için VIF değerleri

Değişkenler	VIF	SQRT VIF	Tolerans
Ln(Yaş)	2,66	1,63	0,38
Cinsiyet	1,81	1,35	0,55
Medeni durum	1,68	1,30	0,59
Eğitim	1,03	1,02	0,97
Ln(FTÇ)	2,46	1,57	0,41
Konut mülkiyet	1,15	1,07	0,87
Hanehalkı tipi	1,24	1,11	0,81
Ln(YFG)	2,14	1,46	0,47
Ln(YHG)	2,06	1,44	0,48
Ortalama VIF	1,80		

Bağımlı değişken, hanehalkı geliriyle harcamalarını karşılama durumu olmak üzere değişkenlerle elde edilen sıralı logit model sonuçları Tablo 5’te görülmektedir. Altı düzeyli sıralı bir bağımlı değişken için beş tane eşik parametresi (τ) bulunmuştur. Ancak bu sonuçların yorumlanabilmesi ve doğru bir model olabilmesi için bazı şartları sağlanması gerekmektedir. Modelin geçerliliği uyum iyiliği ölçüsü olarak Likelihood Ratio ($LR = -2(\ln L_2 - \ln L_1)$) kullanılmaktadır. LR istatistiğinde tüm değişkenlerin bulunduğu modelin olabirliğinin logaritması L_2 ve yalnızca sabit terimin bulunduğu modelin olabirliğinin logaritması L_1 ’dir. Analiz sonucuna göre LR= 6182,41 ($p < 0,05$)’dir ve model geçerlidir. Katsayıların anlamlılığına bakıldığında z değerlerine göre tüm katsayılar anlamlıdır ($p < 0,05$).

14 Daha detaylı bilgi ve STATA kodları için Williams, 2006’ya bakılabilir.

Tablo 5. Sıralı Logit Regresyon Sonuçları

Değişkenler	β se(β)	z	Odds Oranları	Marjinal Etkiler (dy/dx)					
				Çok Zor	Zor	Biraz zor	Biraz kolay	Kolay	Çok kolay
Ln(Yaş)	0,7 0,067	10,39	2,015	-0,0157	-0,0535	-0,0707	0,0435	0,0872	0,0093
Cinsiyet	0,19 0,0471	4,04	1,21	-0,0046	-0,0152	-0,0193	0,014	0,0227	0,0024
Medeni Durum	-0,266 0,044	-6,06	0,766	0,0055	0,0191	0,0265	-0,0122	-0,035	-0,0039
Eğitim	0,193 0,057	3,38	1,212	-0,004	-0,0138	-0,0192	0,0089	0,0253	0,0028
Ln(FTÇ)	-0,202 0,028	-7,14	0,817	0,0045	0,0154	0,0203	-0,0125	-0,0251	-0,0027
Konut Mülkiyet	-0,207 0,032	-6,41	0,813	0,0049	0,0165	0,021	-0,0149	-0,0249	-0,0026
Hanehalkı Tipi	-0,31 0,029	-10,70	0,733	0,0068	0,0233	0,0311	-0,0179	-0,0391	-0,0042
Ln(YFG)	0,167 0,025	6,75	1,114	-0,0037	-0,0127	-0,0168	0,0103	0,0206	0,0022
Ln(YHG)	1,567 0,031	50,99	4,792	-0,0352	-0,1196	-0,1582	0,0971	0,1951	0,0208
τ_1	16,597 0,342			Log likelihood : Gözlem sayısı: LR χ^2 (9): P > χ^2 : Pseudo R^2 :	-27662,674 21.674 6182,41 0,000 0,1005				
τ_2	18,268 0,343								
τ_3	19,381 0,345								
τ_4	21,968 0,352								
τ_5	24,642 0,361								

Tablo 6'da bir bütün halinde sıralı logit model uyum iyiliği kriter değerleri verilmiştir. Burada belirtilen LR değeri daha önce ifade edildiği gibi kriteri sağlamaktadır. Tabloda farklı R^2 değerleri görülmektedir. Analizin yapıldığı Stata v.14.2 programında McFadden R^2 (Pseudo R^2) verilmektedir. R^2 değerinin doğrusal modeller için iyi bir uyum iyiliği ölçüsü olduğu kabul edilirken, logit modellerde bu durum belirsizdir. Logit modeller için bu katsayı varyanstaki değişimi değil benzerlik oranındaki değişimleri ölçmeye yönelik olarak hesaplanmaktadır ve R^2 değerleri standart değildir. Çağlayan & Astar (2010)'ın logit ve probit modellerde uyum iyiliğinin araştırıldığı çalışmada hesaplanan R^2 değerinin düşük olmasının modelin zayıflığının göstergesi olmayacağı belirtilmiştir. Yine de analizde bulunan değerler uyum iyiliği açısından sınırlar içerisinde bulunmuştur.

Tablo 6. Sıralı Logit Model Uyum İyiliği Kriterleri

Log-likelihood	Model (kısıtsız)	-27662,674
	Model (kısıtlı)	-30753,880
χ^2	Sapma (serbestlik derecesi=21660)	55325,348
	LR (serbestlik derecesi=9)	6182,412
	p	0,000
R^2	McFadden	0,101
	McFadden (adjusted)	0,100
	McKelvey & Zavoina	0,275
	Cox-Snell/ML	0,248
	Cragg-Uhler/Nagelkerke	0,264
	Count	0,498
	Count (adjusted)	0,034
Bilgi kriterleri	AIC	55353,35
	AIC/N	2,55
	BIC (serbestlik derecesi=14)	55465,12

Son olarak bu varsayımlara ilave, bağımlı değişkenin tüm kategorilerinde aynı olması, yani paralellik varsayımlarını sağlaması gerekmektedir. Bunun için Wolfe Gould, Brant, Score, Likelihood ratio ve Wald testleri ile ayrı ayrı değerlendirme yapılmıştır. Modelin paralellik varsayımlarını sağlayıp sağlamadığı Tablo 7'de görülmektedir. Buna göre tüm testlerde modelde paralellik varsayımı sağlanamamıştır ($p < 0,000$). Ayrıca Sıfır hipotezini alternatif hipoteze karşı test etmek maksadıyla tüm model ve bağımsız değişkenlerden hangisinin varsayımı ihlal ettiğini bulmak için Wald (Brant) Testi kullanılmıştır. Tablo 8'de gösterilen test sonucuna göre medeni durum, konut mülkiyeti, hanehalkı tipi yıllık fert geliri ve hanehalkı geliri değişkenleri varsayımı ihlal etmektedir.

Tablo 7. Paralellik varsayımının test sonuçları

Testler	χ^2	d.f	$P > \chi^2$
Wolfe Gould	412.5	36	0.000
Brant	389.9	36	0.000
Score	386.6	36	0.000
Likelihood ratio	406.4	36	0.000
Wald	392.2	36	0.000

Tablo 8. Brant Wald Testi Sonuçları

	y>1	y>2	y>3	y>4	y>5	
	β (t)	β (t)	β (t)	β (t)	β (t)	
Ln(Yaş)	0,630	0,852	0,758	0,600	0,293	$\chi^2_4 = 6,1$
	(3,23)	(7,88)	(9,13)	(6,15)	(0,98)	
Cinsiyet	0,118	0,090	0,206	0,205	0,331	$\chi^2_4 = 4,1$
	(0,92)	(1,22)	(3,56)	(3,09)	(1,84)	
Medeni durum	0,018	-0,088	-0,194	-0,363	-0,285	$\chi^2_4 = 11,9^*$
	(0,15)	(-1,28)	(-3,58)	(-5,91)	(-1,68)	
Eğitim	-0,159	0,120	0,137	0,271	0,236	$\chi^2_4 = 6,2$
	(-0,92)	(1,19)	(1,85)	(3,74)	(1,40)	
Ln(FTÇ)	-0,231	-0,292	-0,244	-0,143	-0,058	$\chi^2_4 = 8,1$
	(-2,91)	(-6,44)	(-6,99)	(-3,46)	(-0,45)	
Konut mülkiyet	-0,586	-0,373	-0,220	-0,083	-0,079	$\chi^2_4 = 35,2^*$
	(-7,07)	(-7,87)	(-5,71)	(-1,71)	(-0,57)	
Hanehalkı Tipi	-0,477	-0,315	-0,243	-0,357	-0,644	$\chi^2_4 = 20,3^*$
	(-5,40)	(-6,69)	(-6,75)	(-8,76)	(-5,92)	
Ln(YFG)	0,320	0,285	0,150	(0,119)	0,050	$\chi^2_4 = 26,6^*$
	(5,63)	(8,05)	(4,99)	3,23	(0,58)	
Ln(YHG)	1,154	1,214	1,310	(1,738)	2,854	$\chi^2_4 = 214,3^*$
	(14,27)	(25,30)	(33,79)	39,09	(25,77)	
	(-14,99)	(-30,22)	(-38,49)	(-42,65)	(-26,07)	

(* p < 0,05)

Ayrıca Tablo 9'da Akaike Bilgi kriteri (AIC) ve Bayes bilgi kriteri (BIC) değerleri dikkate alınarak ile sıralı logit model ve genelleştirilmiş logit model karşılaştırılmıştır. Bilgi kriteri değerlerinin daha düşük olduğu genelleştirilmiş sıralı logit lehine olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. Sıralı logit ve Genelleştirilmiş sıralı logit model karşılaştırması

Bilgi kriterleri	Sıralı logit	Genelleştirilmiş sıralı logit	Fark
Akaike bilgi kriteri (AIC)	55353,35	55018,96	334,39
Bayes bilgi kriteri (BIC)	55465,12	55418,16	46,97

Varsayımlar sağlanmadığı için ve bilgi kriterleri dikkate alınarak model olarak genelleştirilmiş sıralı logit regresyon modeli uygulanmış ve sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur. Analiz sonuçlarından $\chi^2_{29} = 6568,58$ değeri model uyumunun sağlandığını göstermektedir. Buna göre hanehalkının mevcut geliri ile ihtiyaçları karşılama durumuna çok zor diyenlerin diğerlerine göre durumu ($Y > 1$ vs $Y \leq 1$) incelendiğinde medeni durum dışındaki değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre yaştaki bir birim artış çok zor seçeneğini diğerlerine göre seçme olasılığını 1,89 kat arttırmaktadır.

Erkek olanların kadınlara göre çok zor deme olasılığı 1,16 kat artarken, çok kolay deme olasılığını 1,31 kat arttırmıştır. Bu durum erkeklerin kadınlara göre su daha fazla subjektif yoksul hissettiği sonucuna ulaştırabilir. Çocuksuz hanehalkları çocuklu olanlara göre gelirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları bakımından çok zor bulma olasılıkları diğerlerine göre 0,63 kat azalmaktadır. Yani Hanehalkında çocuk bulunması yoksulluk algısını değiştirmektedir. Yıllık fert gelirinde (YFG) bir birimlik artış yine gelirlerinin ihtiyaçlarını çok zor karşıladığı noktasında diğerlerini seçme olasılığına göre 1,40 fazla bulunmuştur. Yine hanehalkı geliri arttıkça (YHG) yoksul hissetme ya da geçinmenin çok zor olduğunu söyleme diğer seçenekleri söyleme olasılığından 3,2 kat daha fazladır.

Tablo 10. Genelleştirilmiş Sıralı Logit Modeli Sonuçları

Değişkenler	Y>1 vs Y≤1		Y>2 vs Y≤2		Y>3 vs Y≤3		Y>4 vs Y≤4		Y>5 vs Y≤5	
	β se(β)	Odds Oranı	β se(β)	Odds Oranı	β se(β)	Odds Oranı	β se(β)	Odds Oranı	β se(β)	Odds Oranı
Ln(Yaş)	0,709 (0,067) *	1,893	0,709 (0,067) *	2,32	0,709 (0,067) *	2,161	0,709 (0,067) *	1,835	0,709 (0,067) *	1,364
Cinsiyet	0,187 (0,047) *	1,167	0,187 (0,047) *	1,122	0,187 (0,047) *	1,225	0,187 (0,047) *	1,209	0,187 (0,047) *	1,314
Medeni Durum	-0,054 (-0,100)	0,97	-0,195 (0,060) *	0,886	-0,2 (0,050) *	0,823	-0,34 (0,056) *	0,69	-0,22 (-0,148)	0,73
Eğitim	0,189 (0,057) *	0,852	0,189 (0,057) *	1,138	0,189 (0,057) *	1,137	0,189 (0,057) *	1,297	0,189 (0,057) *	1,271
Ln(FİTÇ)	-0,206 (0,028) *	0,789	-0,206 (0,028) *	0,752	-0,206 (0,028) *	0,786	-0,206 (0,028) *	0,872	-0,206 (0,028) *	0,959
Konut Mülkiyet	-0,546 (0,077) *	0,567	-0,357 (0,045) *	0,696	-0,215 (0,038) *	0,806	-0,1 (-0,047)	0,909	-0,103 (-0,128)	0,895
Hanehalkı Tipi	-0,438 (0,082) *	0,636	0,314 (0,044) *	0,737	-0,236 (0,035) *	0,793	-0,351 (0,040) *	0,702	-0,651 (0,104) *	0,513
Ln(YFG)	0,331 (0,055) *	1,409	0,273 (0,034) *	1,344	0,151 (0,029) *	1,168	0,131 (0,036) *	1,124	0,128 (-0,073)	1,089
Ln(YHG)	1,18 (0,080) *	3,26	1,265 (0,047) *	3,482	1,328 (0,038) *	3,773	1,723 (0,043) *	5,636	2,675 (0,094) *	14,85
LR R2	0.1068									
LR R2	0.1068									
Model Uyumu	$\chi^2_{29} = 6568,58$									

(* p < 0,05)

Mevcut gelirin ihtiyaca yeterliliğine zor (çok zor, zor, biraz zor) diyenlerin, kolay (biraz kolay, kolay, çok kolay) diyenlere ($Y > 3$ vs $Y \leq 3$) kıyaslamasına da bakılabilir. Yaştaki bir birimlik artış mevcut gelirle geçinmeyi zor bulma olasılığını kolay bulanlara göre 2,16 kat arttırmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça zor bulma olasılığı 1,13 kat artmaktadır. Çocuksuz hanehalklarının çocuklulara göre mevcut geliri yetersiz bulma olasılıkları 0,79 kat azalmaktadır. Toplam çalışma süresi (FİTÇ) arttıkça geçinmeyi kolay bulma olasılığı 0,78 kat azalmaktadır.

Çok kolay diyenlerin diğerlerine karşı ($Y > 5$ vs $Y \leq 5$) analiz sonucuna bakıldığında medeni durum, ferdin yıllık geliri ve konut mülkiyet durumu dışındaki değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Yaştaki yine bir birim artış çok kolay deme olasılığını 1,36 kat arttırmaktadır. Bu olasılık ilk karşılaştırmadaki olasılıkla kıyaslandığında yaş arttıkça azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Yani yaştaki artış yoksul hissetme olasılığını arttırmaktadır. Eğitimde lise üzeri eğitim almak almayanlara yoksul hissetme algısını 1,27 kat arttırmaktadır. Kiracı olmayanların olanlara göre çok kolay deme olasılığı 0,89 kat fazladır. Yıllık fert gelirindeki bir birimlik artış çok kolay deme olasılığını 1,08 kat arttırmaktadır ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Burada ifade edilmesi gereken önemli bir bulgu hanehalkı geliri değişkenidir. Hanehalkı gelirindeki bir birimlik artış mevcut gelirle geçinme düzeyine çok kolay deme olasılığını diğer seçeneklere göre 14,85 kat arttırmaktadır.

7. Tartışma ve Sonuç

Objektif yoksulluk nicel verilerle ölçülen ve pek çok ülke, uluslararası kurum ve kuruluş tarafından resmi olarak açıklanan kalkınmanın önemli göstergelerinden biridir. Dünyada genel kabul görmüş biçimiyle kişi başı günlük temel ihtiyaçları karşılayacak düzeyde, örneğin 1,90 \$, bir rakam ile tanımlanan mutlak yoksulluğun yanı sıra, toplumun gelir dağılımı dikkate alınarak medyan gelir üzerinden hesaplanan göreceli yoksulluk en çok bilinen değerlerdir. Ancak günümüzde mutlak ve göreceli yoksulluğun, insanların refah ve refaha bağlı değerlerini ölçmede yeterli olmadığı aşikardır. Belki bir fikir vermesi açısından objektif yoksulluk ölçütleri önemli olsa da derinlemesine yoksulluk analizleri için tek başlarına bir anlam ifade etmemektedir. Kadın yoksulluğu, çocuk yoksulluğu, çalışan yoksulluğu gibi konularda yeni yaklaşımlardan faydalanılması refah ve kalkınma literatüründe önemli adımlar atılmasına neden olmaktadır. Bu konular için başvurulacak en önemli kaynaklardan biri hanehalkları için oluşturulmuş mikro verilerin derinlemesine incelenmesidir. Bu sayede cinsiyet ve istihdam gibi konularda önemli çıkarımlar elde edilebilir.

Bu amaçla bu çalışmada subjektif yoksulluğun Türkiye hanehalkları için hangi değişkenlerle belirlendiği analiz edilmeye çalışılmıştır. TÜİK verilerinden elde edilen Gelir ve Yaşam Koşulları anketi bu tür bir yoksulluğu ölçmek için oldukça idealdir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde genel manada subjektif yoksulluk için bu tür mikro verilerin kullanıldığı görülmektedir. Yöntem olarak Sıralı Logit Model seçilmiştir. Analiz Sonuçlarına ilişkin önemli bulgulardan bazıları verilmiştir. Buna göre erkek olanların kadınlara göre çok zor deme olasılığı 1,16 kat artarken, çok kolay deme olasılığını 1,31 kat arttırmıştır. Bu durum Türkiye’nin kadın yoksulluğunda dünya ülkeleri arasında üçüncü sırada olmasını doğrulayan bir durumdur. Kadınların erkeklere göre daha fazla subjektif yoksul hissettiği sonucuna ulaştırılabilir.

Ayrıca yaştaki birimlik artışın subjektif yoksulluğu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Çağlayan vd,2012 ile Ravallion & Lokshin (2002) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Konut mülkiyeti bakımından kiracı olmayanların olanlara göre yoksulluk algıları azalmaktadır. Eğitim düzeyi lise üzeri olanların olmayanlara göre yoksulluk algısı 0,85 kat artarken, geçinmeyi kolay bulma olasılıkları 1,27 kat artmaktadır. Bu birçok çalışmada, eğitim değişkeninin subjektif refahın belirlenmesinde önemli bir değişken olduğu vurgusunu doğrulamaktadır. Eğitimin yoksulluğun belirleyici önemli bir değişkeni olduğu bu çalışmanın önemli bulgularından bir tanesidir. Eğitim alanında yapılacak refah artırıcı programlar hem işsizlik hem de nesiller arası yoksulluğun önlenmesinde yararlı olacaktır. Çalışmanın bir diğer önemli toplam çalışma süresindeki artışın çok kolay deme olasılığını 0,95 kat azaltmasıdır. Bu sonuç Filandri vd. (2020), Mendola vd. (2009) ve Ravallion & Lokshin (2002)’in çalışma sonuçları ile benzer olup, çalışan yoksulluğu konusunda literatürde yapılan pek çok bulguyu destekler niteliktedir. Çalışmanın son ve belki de en önemli bulgusu fert ve hanehalkı gelirleri ile ilgidir. Hanehalkı gelirindeki bir birimlik artış geçinmeyi çok kolay bulma algısını 14,85 kat arttırmaktadır. Bu sonuç Marks (2007)’nin hanehalkı servetinin subjektif yoksullukla gelir yoksulluğundan daha güçlü şekilde ilintili olduğu sonucunu doğrulamaktadır. Türkiye için yapılan bir çalışmada da hanehalkı gelirinin kronik yoksulluktan kurtulmada belirleyici olduğu sonucuna benzerdir (Sigeze&Şengül, 2018). Ayrıca bu durum gelir dağılımı eşitsizliğinin güçlü bir göstergesi olarak da düşünülebilir. Türkiye’nin uluslararası kurum ve kuruluşlarca yayınlanan son raporlarda dünyada gelir adaletsizliği bakımından ilk beş ülke içerisinde olması da yoksulluk algısının bu denli farklı olmasının bir başka açıklaması olarak kabul edilebilir.

Sonuç olarak, subjektif yoksulluk konusunun en önemli belirleyicilerinden biri hanehalkı gelirdir. Türkiye’de gelirleri düşük olan hanehalkları geçinmelerinin ve yoksulluk algılarının derin olduğu hanehalklarıdır. Dolayısıyla refah alanında yapılacak kamu tedbirlerinin bu denklem üzerinde çoğaltılması ve gelir dağılımı adaletsizliğini önleyecek tedbirlerin bir an önce yürürlüğe girmesi öncelikli politika haline gelmelidir. Ayrıca çalışan yoksulluğunun tekrar ve öncelikli bir mesele olarak ele alınması gerekmektedir. Özellikle Covid-19 salgınının küresel olarak istihdam piyasasına yansımalarının önümüzdeki yıllarda da etkili olacağı düşünüldüğünde çalışma koşulları, sözde değil özde insana yaraşır iş ve ücret politikalarının gözden geçirilmesi mühimdir. Tabi ki eğitim alanında, özellikle istihdamı da destekleyecek politikaların yoksulluğun azaltılmasındaki etkisinin de ayrıca dikkate alınması gerekmektedir.

Bu çalışmada TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları 2019 araştırması mikro verileri kullanılmıştır. Oldukça kapsamlı bir ikincil veri olmasına rağmen sadece hanehalkı reislerini dikkate alıp tüm fert kayıtlarının dahil edilememesi veri setinden kaynaklı çalışmanın kısıtlarından biridir. Araştırmanın ilk tasarımında IBBS 2

düzeyinde değişkenler belirlenmiş ve bölgesel subjektif yoksulluk incelenmek istenmişse de veri analiz tekniği sonuçlarına göre bu değişkenin dışlanmasına karar verilmiştir. Başka çalışmalar veya tekniklerle bu boşluk doldurulabilir. Ayrıca veri seti yoksulluğun diğer türlerinin örneğin çok boyutlu yoksulluğun ölçülmesi için de idealdir ve çalışmanın kapsamı genişletilebilir düzeydedir.

5. Extended Abstract

Although the concept of poverty can be defined in many ways, it can generally be expressed as not meeting certain basic needs. Absolute and relative distinctions, which are clearly defined by international institutions and organizations, are the types of poverty that are widely discussed and analyzed in the literature. However, debates on whether an absolute poverty line of \$1.90 per day or relative poverty calculated based on 50% of the median income according to income distribution is sufficient to explain these concepts have led to a change in the definition of poverty in the literature.

In this study, data from the Income and Living Conditions Survey published by TURKSTAT in 2019 were used. In this context, data on both objective poverty and subjective poverty can be obtained from various types of TURKSTAT microdata in poverty-based studies. In terms of dataset structure, for example, household budget surveys may be suitable for objective poverty issues, while Household income and living conditions surveys may be appropriate for both subjective and objective poverty issues. Such data are generally prepared in two separate modules in all countries, including a household and a household member. For this reason, only household heads were taken into account by combining these two modules. The dependent variable used for the analysis is a variable based on measuring subjective poverty. The answers given to the question asking to compare the current household incomes and living conditions in the survey (Very difficult, difficult, somewhat difficult, somewhat easy, easy, very easy) were considered as the ordinal categories of the dependent variable. The independent variables of the analysis are widely used in the literature; demographic characteristics such as age, gender, marital status, education level, working time of the individual, whether the household has children, annual income of the individual, annual income of the household and housing property status. The Generalized Ordered Logit Model, which is a useful tool for Likert type dependent variables, is considered for the analysis method.

As a result of the analysis, the probability of saying it is very difficult for men who are one of them increased 1.16 times, while the probability of saying very easy increased 1.31 times. This situation confirms that Turkey ranks third among the world countries in terms of women's poverty. It can be concluded that women feel more subjectively poor than men. It was also found that one unit increase in age increases subjective poverty. This result is similar to the study of Çağlayan et al., 2012 and Ravallion & Lokshin (2002). In terms of housing ownership, the perception of poverty is higher than those who are not tenants, and those whose education level is above high school compared to those who do not. It is one of the important findings of this study that education is a determining variable of poverty. Welfare-enhancing programs in the field of education will be beneficial in preventing both unemployment and intergenerational poverty. Another important finding of the study is that the increase in the total working time reduces the probability of saying too easy by 0.95 times. This result was reported by Filandri et al. (2020), Mendola et al. (2009), and Ravallion & Lokshin (2002) study results, which support many findings in the literature on working poverty. The last and perhaps the most important finding of the study is related to individual and household incomes. A one-unit increase in household income increases the perception of finding it easy to get along 14.85 times. This result confirms the conclusion of Marks (2007) that household wealth is more strongly correlated with subjective poverty than with income poverty. In addition, this situation can be considered as a strong indicator of income distribution inequality. The fact that Turkey is among the top five countries in terms of income inequality in the latest reports published by international institutions and organizations can be considered as another explanation for such a different perception of poverty. As a result, one of the most important determinants of subjective poverty is household income. Therefore, it should be a priority policy to multiply the public measures to be taken in the field of welfare on this equation and to take the measures to prevent the injustice of income distribution as soon as possible. In addition, working poverty needs to be addressed again and as a priority issue. It is important to review the working conditions and wage policies with the logic of "decent work in

substance, not in so-called", especially considering that the reflections of the Covid-19 pandemic on the global employment market will also be effective in the coming years.

Keywords: Poverty, Subjective Poverty, Generalized Ordered Logit

Kaynakça

- Alkire , S., & Foster, J. (2009). *Counting and multidimensional poverty measurement*. OPHI. Haziran 2021 tarihinde <https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHI-wp32.pdf> adresinden alındı
- Allen , R. (2017). Absolute poverty: When necessity displaces desire. *American Economic Review*, 107(12), 3690-3721. doi:10.1257/aer.20161080
- Atkinson , A. (1969). *Poverty in Britain and the Reform of Social Security*. Cambridge, UK.: Cambridge University Press.
- Başaran, A., & Çetinkaya, M. (2013). Türkiye'de Sübjektif Yoksulluk Profili: 2003-2008. *Sosyoekonomi*, 19(19), 243-262. doi:10.17233/se.17892
- Bender, R., & Grouven, U. (1997). Ordinal logistic regression in medical research 546. *Journal of the Royal College of physicians of London*, 31(5), 546-551. doi:<https://doi.org/10.1093/biomet/54.1-2.167>
- Blaylock , J., & Smallwood, D. (1986). An alternative approach to defining and assessing poverty thresholds. *Western Journal of Agricultural Economics*, 11(1), 100-105. doi:10.22004/ag.econ.32536
- Brant, R. (1990). Assessing proportionality in the proportional odds model for ordinal logistic regression. *Biometrics*, 46(4), 1171-1178. doi:10.2307/2532457
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concern*. Rutgers University Press.
- Chen , S., & Ravallion, M. (2013). More relatively-poor people in a less absolutely-poor world. *Review of Income and Wealth*, 59(1), 1-28. doi:10.1111/j.1475-4991.2012.00520.x
- Çağlayan, E., & Astar , M. (2010). Logit ve Probit modellerinde uyum iyiliği ölçüleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 1-12.
- Çağlayan, E., Koşan, N., & Astar , M. (2012). An Empirical Analysis of the Determinants of Household Poverty in Turkey. *Asian Economic And Financial Review*, 2(1), 181-191.
- Danışman Işık, A. (2015). Subjective Approach to Poverty: Mugla Case. *Ekonomik Yaklaşım*, 26(95), 1-31. doi: 10.5455/ey.35605
- Danışman Işık, A. (2018). Subjektif Yoksulluk: Leyden Yaklaşımı ile Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 51(1), 71-100.
- Dartanto , T., & Otsubo, S. (2013). *Measurements and determinants of multifaceted poverty: Absolute, relative, and subjective poverty in Indonesia*. JICA Research Institute. Haziran 2021 tarihinde https://jicari.repo.nii.ac.jp/?action=repository_uri&item_id=663&file_id=9&file_no=1 adresinden alındı
- Davis, P., & Sanchez-Martinez , M. (2014). *A review of the economic theories of poverty*. National Institute of Economic and Social Research (NIESR) Discussion Papers 435.
- Duvoux , N., & Papuchon, A. (2019). Subjective poverty as perceived lasting social insecurity: lessons from a French survey on poverty, inequality and the welfare state (2015-2018). *Working Paper (36)*. International Inequalities Institute, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Easterlin, R. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. P. David, & M. Reder (Dü) içinde, *Nations and Households in Economic Growth Essays in Honor of Moses Abramovitz* (s. 89-125). Academic Press.
- Fahey, T. (2010). Poverty and the two concepts of relative deprivation. *UCD School of Applied Social Science Working Paper Series WP10 1* .
- Ferreira, F., Chen, S., Dabalen , A., Dikhanov, Y., Hamadeh, N., Jolliffe, D., . . . Yoshida, N. (2015). *A global count of the extreme poor in 2012: data issues, methodology and initial results*. Washington: World Bank. Temmuz 15, 2021 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=2669804> adresinden alındı
- Filandri , M., Pasqua , S., & Struffolino, E. (2020). Being working poor or feeling working poor? The role of work intensity and job stability for subjective poverty. *Social Indicators Research*, 3, 781-803. doi:10.1007/s11205-019-02174-0
- Fisher, G. (1992). The development and history of the poverty thresholds." *Soc. Sec. Bull.* 55 (1992): 3. *Soc. Sec. Bull.*, 55(3), 43.

- Flik, R., & Van Praag, B. (1991). Subjective poverty line definitions. *De Economist*, 311-330. doi:10.1007/BF01423569
- Foster, J. (1998). Absolute versus relative poverty. *The American economic review*, 88(2), 335-341.
- Fuchs, V. (1967). Redefining poverty and redistributing income. *The Public Interest*, 8, 88-95.
- Galbraith, J. K. (1998). *The affluent society*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Ghai, D. (1978). Basic needs and its critics. *The IDS Bulletin*, 9(4), 16-18. doi:10.1111/j.1759-5436.1978.mp9004004.x
- Goedhart, T., Halberstadt, V., Kapteyn, A., & van Praag, B. (1977). The Poverty Line: Concept and Measurement. *The Journal of Human Resources*, 12(4), 503-520. doi:10.2307/145372
- Guagnano, G., Santarelli, E., & Santini, I. (2013). Subjective poverty in Europe: the role of household socioeconomic characteristics and social capital. *Giornate di Studio sulla Popolazione (GSP)*, 113(27). Haziran 21, 2021 tarihinde <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.375.4874&rep=rep1&type=pdf> adresinden alındı
- Institute for Research On Poverty. (2021). How Is Poverty Measured? Eylül 12, 2021 tarihinde <https://www.irp.wisc.edu/resources/how-is-poverty-measured/> adresinden alındı
- Iwasaki, E., & El-Laithy, H. (2013). Estimation of Poverty in Greater Cairo: Case Study of Three 'Unplanned' Areas. *African Development Review*, 25(2), 173-188. doi:10.1111/j.1467-8268.2013.12022.x
- Jansen, A., Moses, M., Mujuta, S., & Yu, D. (2015). Measurements and determinants of multifaceted poverty in South Africa. *Development Southern Africa*, 32(2), 151-169. doi:10.1080/0376835X.2014.984377
- Kapteyn, A., Kooreman, P., & Willemse, R. (1988). Some methodological issues in the implementation of subjective poverty definitions. *Journal of Human Resources*, 23(2), 222-242. doi:10.2307/145777
- Kılıç, İ. E., & Çakmak Şahin, S. (2021). Poverty Dynamics in Turkey: A Multinomial Logit Model. *Ekonomika*, 100(2), 133-143. doi:<https://doi.org/10.15388/Ekon.2021.100.2.6>
- Kilpatrick, R. (1973). The income elasticity of the poverty line. *The Review of Economics and Statistics*, 55(3), 327-332. doi:10.2307/1927955
- Kuivalainen, S. (2014). Subjective poverty. *Encyclopedia of quality of life and well-being research*. içinde Dordrecht: Springer .
- Loewe, M., & Rippin, N. (2015). Translating an ambitious vision into global transformation: the 2030 agenda for sustainable development. *No. 7/2015. Discussion Paper*.
- Lok-Dessallien, R. (1999). *Review of Poverty Concepts and Indicators*. UNDP, http://ftp.unpad.ac.id/orari/library/library-ref-ind/ref-ind-1/application/poverty-reduction/Poverty/Review_of_Poverty_Concepts.pdf. Temmuz 12, 2021 tarihinde alındı
- Long, J. S. (1997). *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables: Advanced Quantitative Techniques in the Social Sciences* (Cilt vol. 7). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Long, J., & Freese, J. (2006). *Regression models for categorical dependent variables using Stata. Vol. 7*. Stata press .
- Mack, J., & Lansley, S. (1985). *Poor Britain*. London: G. Allen & Unwin.
- Mahmood, T., Yu, X., & Klasen, S. (2019). Do the poor really feel poor? Comparing objective poverty with subjective poverty in Pakistan. *Social Indicators Research*, 142(2), 543-580. doi:11205-018-1921-4
- Marks, G. (2007). *Income poverty, subjective poverty and financial stress*. Australian Government Social Policy Research Paper No. 29.
- McCullagh, P. (1980). Regression models for ordinal data. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 42(2), 109-127.
- McKelvey, R., & Zavoina, W. (1975). A statistical model for the analysis of ordinal level dependent variables. *Journal of mathematical sociology*, 4(1), 103-120. doi:<https://doi.org/10.1080/0022250X.1975.9989847>
- Mendola, D., Busetta, A., & Aassve, A. (2009). What keeps young adults in permanent poverty? A comparative analysis using ECHP. *Social Science Research*, 38(4), 840-857. doi:10.1016/j.ssresearch.2009.04.003

- Niemietz, K. (2011, January 20). *A New Understanding of Poverty*. Institute of Economic Affairs Monographs, No. 65. Haziran 5, 2021 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=1750203> adresinden alındı
- OECD. (2021). OECD Income (IDD) and Wealth (WDD) Distribution Databases. Ağustos 6, 2021 tarihinde <http://oe.cd/idd> adresinden alındı
- Orhansky, M. (1965). Counting the poor: Another look at the poverty profile. *28*(3), s. 3-29. Ağustos 20, 2021 tarihinde <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v28n1/v28n1p3.pdf> adresinden alındı
- Peng, C., Yip, P., & Law, Y. (2020). What Factors Beyond Economic Poverty Lead People in High-income Societies to Feel Poor? Evidence from Hong Kong. *Social Indicators Research*, *152*(3), 991-1027. doi:10.1007/s11205-020-02419-3
- Rainwater, P. (1974). *What money buy*. Basic Books.
- Ravallion, M. (1992). *Poverty comparisons: A guide to concepts and methods*. The World Bank.
- Ravallion, M. (2010). Poverty lines across the world. Haziran 21, 2021 tarihinde <https://documents1.worldbank.org/curated/en/298951468174919253/pdf/WPS5284.pdf> adresinden alındı
- Ravallion, M. (2012, September 1). Benchmarking Global Poverty Reduction (September 1, 2012) . *World Bank Policy Research Working Paper No. 6205*. Haziran 15, 2021 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=2150038> adresinden alındı
- Ravallion, M., & Lokshin, M. (2002). Self-rated economic welfare in Russia. *European Economic Review*, *46*(8), 1453-1473. doi:10.1016/S0014-2921(01)00151-9
- Rowntree, B. (1941). *Poverty and progress. A second social survey of York*. Poverty and progress. A second social survey of York.
- Runciman, W. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England* (Cilt 13). Routledge & Kegan Paul.
- Sen, A. (1983). Poor, relatively speaking. *Oxford economic papers*, *35*(2), 153-169. Ağustos 15, 2021 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/2662642>. adresinden alındı
- Shaw, B. (1988). Poverty: absolute or relative? *Journal of Applied Philosophy*, *5*(1), 27-36. doi:10.1111/j.1468-5930.1988.tb00226.x
- Sigeze, Ç., & Şengül, S. (2018). Türkiye’de Yoksulluğun Rassal Etkiler Multinomial Logit Model ile İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *20*(4), 503-521. doi:<https://doi.org/10.16953/deusosbil.413034>
- The World Bank. (2014). *A measured approach to ending poverty and boosting shared prosperity: Concepts, data, and the twin goals*. The World Bank.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living* . Univ of California Press. Ağustos 12, 2021 tarihinde <https://www.poverty.ac.uk/system/files/townsend-book-pdfs/PIUK/piuk-whole.pdf> adresinden alındı
- Townsend, P. (1985). A sociological approach to the measurement of poverty—a rejoinder to Professor Amartya Sen. *Oxford economic papers*, *37*(4), 659-668. doi:oxfordjournals.oep.a041715
- Townsend, P. (2010). The meaning of poverty. *The British journal of sociology*, *61*(1), 85-102. doi:10.1111/j.1468-4446.2009.01241.x
- TUIK. (2020). Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi. Ocak 23, 2021 tarihinde TUIK, 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey-2019-33820> adresinden alındı
- United Nations. (2016). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. Haziran 18, 2021 tarihinde <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> adresinden alındı
- Van Praag, B. (1971). The welfare function of income in Belgium: An empirical investigation. *European Economic Review*, *2*(3), 337-369. doi:10.1016/0014-2921(71)90045-6
- Veit-Wilson, J. (1986). Paradigms of poverty: a rehabilitation of BS Rowntree. *Journal of Social Policy*, *15*(1), 69-99. doi:10.1017/S0047279400023114

Wagle , U. (2007). Poverty in Kathmandu: What do subjective and objective economic welfare concepts suggest? *The Journal of Economic Inequality*, 5(1), 73-95. doi:10.1007/s10888-006-9026-8

Walker, S., & Duncan, D. (1967). Estimation of the probability of an event as a function of several independent variables. *Biometrika*, 54.1(2), 167-179. doi:https://doi.org/10.1093/biomet/54.1-2.167

Wang, X. X., Wang, X., Shang , X., & Xu, L. (2011). Subjective Well-being Poverty of the Elderly Population in China. *Social Policy & Administration*, 45(6), 714-731. doi:10.1111/j.1467-9515.2011.00804.x

Williams, R. (2006). Generalized ordered logit/partial proportional odds models for ordinal dependent variables. *The Stata Journal*, 6(1), 58-82. doi:10.1177/1536867X06600600104

Williams, R. (2016). Understanding and interpreting generalized ordered logit models. *The Journal of Mathematical Sociology*, 40(1), 7-20. doi:10.1080/0022250X.2015.1112384

World Bank. (2021a). Measuring Poverty. Haziran 18, 2021 tarihinde <https://www.worldbank.org/en/topic/measuringpoverty#1> adresinden alındı

World Bank. (2021b). Measuring Poverty Overview. Haziran 21, 2021 tarihinde https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?end=2019&name_desc=true&start=2000&view=chart adresinden alındı

Zanin, L. (2016). On Italian households’ economic inadequacy using quali-quantitative measures. *Social Indicators Research*, 128(1), 59-88. doi:10.1007/s11205-015-1019-1

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

A Case Study on the Evaluation of WhatsApp Groups Established for Managerial Purposes by Academicians

Alev ELÇİ*
Zeliha SEÇKİN**
Onur DOĞAN***

ABSTRACT

Technological developments have enabled the traditional nature of communication to evolve into group messaging. These developments gained momentum amid the COVID-19 process and brought instant messaging and social media communication to the forefront. WhatsApp, one of the most commonly used instant messaging applications for informal communication, has also started being favored more for formal communication in organizational management. WhatsApp has become a powerful professional communication tool that organizational administrators preferred, has become to serve organizational purposes as an alternative to formal information and document sharing platforms. This study aims to investigate whether WhatsApp messaging effectively serves organizational purposes in higher education, and evaluates how it is perceived and utilized by academicians. This case study is a type of qualitative research where the data collected from the workgroup are analyzed by descriptive analysis to obtain findings. Five main themes are derived from the analysis; namely group structure and characteristics, communication, cooperation, psycho-social impact, negative opinions, and related ten sub-themes were detected. According to the results derived from the study, the participants expressed mostly positive and some negative perceptions regarding the communication made through the WhatsApp groups established for administrative purposes.

Keywords: COVID-19, Communication Management, Knowledge Sharing, Academic Administrators.

Yönetsel Amaçla Kurulmuş WhatsApp Gruplarının Akademisyenler Tarafından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Durum Çalışması

ÖZ

Teknolojik gelişmeler iletişimin geleneksel doğasının sayısal mesajaşmaya doğru evrilmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler COVID-19 sürecinde ivme kazanarak anlık mesajaşma ve sosyal medya iletişimini ön plana çıkarmıştır. Anlık mesajaşma uygulamalarından biri olan WhatsApp, biçimsel olmayan iletişimin yanı sıra biçimsel olarak da yönetim amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Örgütlerde yöneticilerin sıklıkla tercih etmeye başladığı güçlü bir iletişim aracı haline gelen WhatsApp'ın resmi bilgi ve belge paylaşımı platformlarının yerini alarak örgütsel amaca hizmet edecek şekilde kullanımı yaygınlaşmıştır. Yönetici akademisyenlerin konuya ilişkin yaklaşımları uygulamanın etkin kullanımı ve sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Mesajaşma uygulamalarının bu şekilde resmi bir niteliğe büründürülmesinin örgütsel amaca hizmet edip etmediğinin ve çalışanlar tarafından nasıl algılandığının araştırılması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu araştırma nitel bir araştırma yöntemi kullanılarak açıklayıcı/tanımlayıcı durum çalışması türünde desenlenmiş ve çalışma grubundan toplanan veriler betimsel analiz yapılarak bulgulara ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda; grup yapısı ve özellikleri, iletişim, iş birliği, psiko-sosyal etki, olumsuz görüşler olarak beş ana tema ve on altı tema belirlenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre yönetsel amaçla kurulan WhatsApp gruplarından yapılan paylaşımlarla ilgili olarak çoğu katılımcı olumlu bazıları ise olumsuz görüş bildirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, İletişim Yönetimi, Bilgi Paylaşımı, Akademik Yöneticiler.

1. Introduction

In the digital era, organizational communication has evolved from its traditional shell into a technology-based structure. These technological developments rapidly changed the ways of communication (Doğan, 2019). Emerging technologies imposed flexibility in terms of time and space as the “new normal”, and have opened the doors to radical changes in traditional communication in organizations. Adapting to the new conditions, organizational administrators aimed to ensure the sustainability of administrative success by communicating effectively with both internal and external stakeholders. Within the organization, networks are created to facilitate employee interaction for common

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, dr.avelevelci@gmail.com

** Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, seckinz@aksaray.edu.tr

*** Öğr. Gör., Aksaray Üniversitesi, onurdogan@aksaray.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 21.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 01.03.2022

purposes through formal vertical, horizontal, and diagonal communication channels (Ahmed et al., 2010), and communication groups are established to serve the purpose (Zakaria and Ibrahim, 2018). Technological developments rendering inadequate traditional communication networks in organizations have led administrators to seek innovative alternatives that are compatible with the conditions. WhatsApp, commonly used for informal purposes, became one of these alternatives and later began to be used in a formal environment (Ali et al., 2019); it became an empowering option compared to traditional messaging (Church and Olivera, 2013). The fact that WhatsApp enables effective and timely communication, especially in groups, transformed today's organizations into agile structures acting quickly to produce more effective results (Attalla et al., 2020; Seufert et al., 2016). In that context, this new communication tool deeply affected both individuals' private and professional lives (Doğan, 2019). The widespread use of messaging applications in organizations has recently been the subject of an increased number of researches conducted in this regard. Related literature studies are encountered that investigate the effectiveness of using WhatsApp for organizational communication and professional business environment (Attalla et al., 2020; Pozin and Nawi, 2018).

As a de facto rule in organizations, formal interaction about work must be communicated in writing; yet, usually, some information distributed to employees can be by phone, e-mail, or verbal. Therefore, written communication together with verbal communication is desired to increase the effectiveness of communication among employees. Although the developments in communication technologies have carried written communication to a more digital extent, new problems are imminent since employees may not follow formal correspondence on time.

Enterprise/Electronic Document Management System (EDMS) is a group of technologies that work as a whole system; and provides a solution for the management of creating, capturing, retrieving, and disposing of information assets of the organization. EDMS is also used for formal information and document exchange. Recently, it has been observed that the same exchange has been repeated in WhatsApp groups and the annotations to the official documents are transmitted through such messaging channels. When the literature is examined, it is understood that the messaging application provides independence from time and place, causing the working hours' concept to evolve into a 24/7 work overtime forming organizations in a communication nexus (Levine et al., 2012). In addition, the existence of information that the application also activates intra-group communication became quite exciting.

Since its establishment, especially amid the COVID-19 pandemic process, WhatsApp emerged as an administrative communication tool in many education institutions (Ahmad, 2018). Since there are no adequate studies to contribute to the literature in that respect, this research aims to investigate whether the "formal" characterization of messaging applications in administrative communication serves expected purposes.

1.1. Organizational Communication

The realization of organizational goals is closely related to the effective use of the intra-organizational communication network and the interaction in communication. Interactive communication emerges depending on the various needs of organizations. The most significant purpose of interactive communication in organizations was determined as coordination, problem-solving, information sharing, and conflict resolution (Tutar, 2003). At the same time, it is realized that technological developments save internal communication from the traditional and hierarchical structure and transform it into a faster and more interactive way (Ölçer and Koçer, 2015). Developments in communication technology make a great contribution to the facilitation of organizational communication. In the organizational communication process, it is possible to transmit messages using a considerable number of tools and methods. The more important issue is to deliver the messages effectively to the receiver, rather than using a variety of tools and methods (Demir, 2014). Organizational communication is related to the interaction between individuals within the organization and makes an important contribution to the development of both personal and organizational social satisfaction and gratification by mediating the acceptance of the information presented with a common understanding (Winarso, 2018).

Organizational communication is an imperative factor for the formation, sustainability, and success of organizations; and includes communication of individuals, between individuals, between groups, and communication relations between individuals and groups in the organization with external stakeholders (Paksoy, 2001). Organizational communication includes reactions and responses obtained through feedback from transactions and actions carried out in the organization. In this context, organizational communication takes place as a two-way communication process where the administrator affects the employee and the employee affects the administrator. The communication order of the organization also reflects the success of the organizational order. In other words, the existence of effective and continuous communication in the organization indicates the healthy functioning of the organization as a whole (Murat, n.d.).

With the digital transformation, organizational communication has gained a different dimension and it permitted employees of the organization to develop a better relationship with each other through social networks and messaging applications that is created among employees. Connecting people through communication also strengthens the relationship of trust and responsibility between them. For this reason, digital social networks are communication tools that allow direct and fast relations between communities consisting of a few or millions of users and have distinctive features that each individual can contribute to. Digital social networks, if used appropriately, are powerful tools that allow employees to reveal their strengths, understand their environment better, and develop their relationships at a higher exchange value level (Lacayo-Mendoza and de Pablos-Heredero, 2016).

1.2. Administrative Communication

Administrative communication in the organization symbolizes the formal structure and the communication framework suitable for this structure. In addition, there is a natural communication process within the individuals in the organization and the informal structure formed by them, and this process is called informal communication. In this context, organizational communication is a two-dimensional system: administrative/formal communication and informal communication (Şahin, 2007). Ahmad (2018), in his study, categorized the communication of the leader and the subordinates' WhatsApp communication into social communication and official communication. Organizational success needs effectively using both types of communication systems. In addition, it is necessary to establish an institutional structure that supports the establishment of dense organizational communication between leaders and subordinates with an understanding that trusts communication based on technology-based systems (Njuguna et al., 2021). Dolphin (2005) suggests a communications executive, who has a vital role in encouraging the establishment of this structure, by the creation of an effective communication network. In other words, an important dimension in administrative communication is leadership quality.

Administrative communication is significant in terms of framing the attitudes and behaviors of individuals as well as directing the relations between employees in the workplace (Dasgupta et al., 2014). This framework also constitutes the prerequisite for the vigorous functioning of the administration in organizations. The corrosive results of communication-based problems are not only disrupting relations between employees but also negatively affecting the effectiveness and efficiency of the organization as a whole. Bell and Martin (2008) define administrative communication as the sharing of information vertically, horizontally, and diagonally, using formal or informal channels to convey meanings that will enable administrators to achieve their goals. In other words, administrative communication is the communication network established between employees in the context of management to achieve the desired result (Ahmed et al., 2010). As a result, in today's rapidly digitizing environment, it is seen that in addition to traditional communication networks, administrators have started to use new generation messaging/ communication applications, especially WhatsApp, effectively for administrative purposes.

1.3. Group Communication

It is assumed that digital social networks provide great support to organizations that are increasingly using new forms of social media and trying to surge in their productivity and competitiveness (Lacayo-Mendoza and de Pablos-Heredero, 2016). Researchers state that especially higher education organization

administrators prefer the use of digital social networks in terms of connection and communication management to achieve more effective results. In this way, they drew attention to the necessity of uniting employees around common goals by making use of teamwork to strengthen their competitive position. Based on this aim, the researchers mentioned above proposed the application of a relational coordination model based on sharing goals, optimal knowledge management, mutual respect, and effective communication mechanisms. As a result, administrators share information and documents about the contents of formal posts by forming groups over messaging applications with other administrators and their colleagues at different levels.

Seufert et al. (2016) claim that group communication is an emerging communication paradigm that has a foremost impact on today's mobile networks. Organizational success is closely related to the effectiveness of formal communication. However, it is stated that informal communication and awareness are also determining factors for successful teamwork in business environments (Röcker, 2012). According to Ali et al. (2019), WhatsApp which is widely used in formal or informal communication; turned into a form of formal communication because employees in organizations accept this messaging channel as a formal form of communication. However, the mentioned researchers emphasized that some rules and regulations should be made for the adoption of this communication channel and stated that the legitimacy of the information transmitted through this channel is still unclear.

1.4. Using WhatsApp in Communication

The WhatsApp messaging application developed by Brian Acton and Jan Koum in 2009, was inspired by the English saying "What's up?". WhatsApp, which is a part of the service offered to users by mobile operators over the Cloud connection, allowed them to send and receive real-time images, videos, audios, and location-based messages to other individuals or groups of people free of charge and became a very powerful option for traditional phone messaging (Church et al. Oliver, 2013). Any user can create a communication group using this application for a specific purpose (Zakaria and Ibrahim, 2018). With the development of such applications, WhatsApp has begun to be used for other purposes as well as for personal use. The use of WhatsApp and other social media tools makes it easier for people to communicate and share information with no limits (Omar et al., 2017). In terms of instant messaging, WhatsApp has increasingly become a powerful communication tool that administrators recurrently prefer in today's organizations (Uzun and Uluçay, 2017).

According to the Hootsuite Turkey January 2021 report, 60 million people, corresponding to 70.8% of the 84.69 million population, are social media users. In the same report, WhatsApp ranks third among the most used social media platforms by individuals between the ages of 16 and 64 with 87.5% (Kemp, 2021). It is observed that the creation of WhatsApp groups for administrative purposes accelerated the widespread use of the flexible working model in organizations, especially amid the COVID-19 pandemic process. In this context, the most important contribution of WhatsApp to the functionality of organizations is that it has led to innovative changes in communication, information, and document sharing. Being grateful to WhatsApp, an employee has the opportunity to fulfill his/her role and duty in a faster, contemporary, and effective manner. It is also noteworthy to mention, WhatsApp contributes to employees working more independently and flexibly (Scornavacca and Barnes, 2008). But contrarily, being indecisive about spending enough time with the family and doing academic studies at home can create a role conflict in the faculty members (Doğan et al., 2020)

WhatsApp, which is commonly used as a social communication media, has found a formal use in daily organizational communication, especially amid the COVID-19 pandemic its use for organizational purposes has become prevalent. It is important in terms of its contribution to the literature to investigate whether the "formal" characterization of messaging applications in this way serves the expected purpose. In this context, this study aims to examine in-depth the views of administrative academics in WhatsApp groups established for administrative purposes in higher education organizations, on work-life balance, administrative processes, communication management, and the information-sharing process.

2. Material and Methods

This study is a qualitative case study research. In qualitative research; methods are flexible, samples are small, induction is essential, and developing theory is the goal (Aytaçlı, 2012; Özdemir, 2010). Case studies are seen as an effective approach used to find answers to scientific questions (Büyüköztürk et al., 2016). Yin (1984) explains case study as a research method preferred when a current phenomenon works in its reality, the boundaries between the phenomenon and the context are not clearly defined and there is more than one data source (as cited in Yıldırım and Şimşek, 2016). Datta (1990) states that descriptive case studies are set to describe the structure. He also states that it aims to add reality and in-depth examples to other information about a program or policy. As Rowley (2002) states, although case studies are characterized as lacking in rigor and objectivity, they offer perspectives that cannot be obtained with other research approaches. This is also the reason for the preference of the descriptive case study in this research. Written permission was obtained from the Aksaray University Human Research Ethics Committee to conduct the study (Date: 28/12/2020, Number: 2020/13-112).

The following research questions were prepared to examine the opinions of each participant about the WhatsApp groups established for administrative purposes in their organizations.

Concerning the communication via WhatsApp groups established for administrative purposes;

1. What are the effects on academicians' work-life balance?
2. What is the impact on administrative processes?
3. What are the effects on communication management and the information sharing process?

2.1. Universe and workgroup

The workgroup of this research consists of administrative academicians working at different universities in Turkey. Criterion-based sampling technique, one of the purposeful sampling methods, was used to determine the workgroup. In this technique, criteria can emerge from people, events, objects, or situations with selected features (Büyüköztürk et al., 2016). Academicians who have administrative duties and are in a WhatsApp group established for administrative purposes were included in this research. In this context, names of 30 academics from different levels of management such as rector, vice-rector, dean, vice dean, director of vocational school, head of a department, deputy head of department, and head of scientific branch were listed. Preliminary talks were conducted with the individuals using digital communication platforms mentioning the purpose of the research and interview questions, and 20 academic administrators who agreed to participate in the study responded to the questions. Demographic information about the participants is included in Table 1.

Table 1. Participant Demographics

No	Title	Position	Age	Gender	University Type
1	Prof. Dr.	Rector	67	Male	Foundation
2	Prof. Dr.	Department Head	53	Male	Public
3	Prof. Dr.	Dean	50	Male	Public
4	Prof. Dr.	Dean	52	Female	Foundation
5	Prof. Dr.	Director of Graduate School	56	Male	Public
6	Prof. Dr.	Department Head	70	Male	Foundation
7	Prof. Dr.	Director of Vocational School	60	Male	Public
8	Prof. Dr.	Department Head	48	Male	Public
9	Assoc. Prof. Dr.	Assistant Dean	34	Male	Foundation
10	Assoc. Prof. Dr.	Assistant Dean	36	Male	Public
11	Assoc. Prof. Dr.	Director of Vocational School	52	Male	Public
12	Assoc. Prof. Dr.	Assistant Department Head	36	Male	Public
13	Assist. Prof. Dr.	Department Head	38	Female	Public
14	Assist. Prof. Dr.	Department Head	42	Female	Public
15	Assist. Prof. Dr.	Department Head	56	Male	Public
16	Assist. Prof. Dr.	Department Head	39	Male	Public
17	Instructor	Department Head	38	Female	Public
18	Assist. Prof. Dr.	Department Head	40	Female	Public
19	Assist. Prof. Dr.	Department Head	36	Female	Public
20	Assist. Prof. Dr.	Department Head	43	Female	Public

2.2. Data collection

As a result of the literature review, a structured interview form with seven open-ended questions was prepared per the purpose of the research questions, aimed to determine the opinions of the academic administrators on the WhatsApp groups established for administrative purposes. An interview is a verbal communication process between at least two people and it is intended to collect data from the relevant people within the framework of the questions to be answered in the research. At the same time, interviews allow the collection of in-depth data about a research topic or a question (Büyüköztürk, 2016). The opinions of three experts on the interview form were taken and it was rearranged by making necessary corrections. 20 participants agreed to participate in the study, 13 sent responses via e-mail and seven participants filled out the structured interview form via Google Forms. Research data were collected between April 10 and May 20, 2021.

2.3. Data analysis

In this study, the data were evaluated according to the descriptive analysis method. Descriptive analysis is a type of qualitative data analysis that includes summarizing and interpreting the data obtained by various data collection techniques according to predetermined themes. In this type of analysis, the researcher frequently includes direct quotations to reflect the views of the individuals he has interviewed or observed strikingly. The main purpose of this type of analysis is to present the findings to the reader in a summarized and interpreted form (Yıldırım and Şimşek, 2016).

Each researcher collected the data, which she/he evaluated independently from the others, under certain themes. Afterward, all researchers (2 Females and 1 Male) get together and rearranged the themes they created comparatively. After reaching a consensus, the researchers identified five main themes and 10 sub-themes (Table 2). Miles and Huberman's reliability formula ($Reliability = \frac{Agreements}{Agreements + Disagreements}$) was used and the calculated reliability coefficient related to the researchers' agreements/disagreements was 80%. Miles and Huberman stated that at least 80% agreement in 95% of the codes is suitable for the reliability of the research (O'Connor and Joffe, 2020). These themes and sub-themes were interpreted concerning the answers of the participants and some of their views were directly quoted. In these excerpts, participants are coded as W1, ..., W20 to obtain confidentiality.

Table 2. Themes and Sub-themes

No	Theme	Sub-Theme
1	Group structure and characteristics	Group Participation/membership
		Functionality
		Purpose and content
		Cultural structure
2	Communication	Formal communication
		Informal communication
3	Cooperation	Collaboration
		Coordination
4	Psycho-social impact	Work-life balance
		Socialization
5	Negative perceptions	

3. Results

In this section, the findings of the research, five main themes, and ten sub-themes (Table 2) are described. These five main themes are; *group structure and characteristics*, *communication*, *cooperation*, *psycho-social impact*, and *negative perceptions*.

3.1. On group structure and characteristics

The answers given by the participants emerged four sub-themes of the group structure and characteristics. These sub-themes are; *group participation/membership*, *functionality*, *purpose and content*, and *cultural structure*.

In the context of joining or being a member of the group; some of the participants stated that they joined voluntarily or were added by management in many administrative and academic WhatsApp groups created for different purposes due to their duties.

“Our university has two WhatsApp groups. Each employee is included in these groups. There is only one difference between the groups in terms of content. Of course, as the Rector of the University, I belong to both groups.” (W1)

“I have been involved in various WhatsApp groups created within our faculty and for administrative purposes. For I am the Deputy Dean I am a member of the Dean's group consisting of the dean, vice deans and faculty secretary, and to the Heads of Departments Group of our Faculty due to my administrative duty (for I am the vice dean, the Department Head and the department's general groups due to my being a faculty member), due to my being the vice dean. I am a member of the distance education process follow-up group of our faculty, the Islamic Economics and Finance group, of which I am a member of the department, and also a WhatsApp group with research assistants and vice deans of our faculty.” (W10)

“The fact that we entered the structural classification or accepted the structuralism formed the basis for our use of WhatsApp. The main basis of this obligation is that we are in an administrative position. If it were not, our thoughts would still be protected with unstructured classification and the postponement of WhatsApp usage would continue (unlimitedly). A second structural necessity is based on breaking the unity of time and space during the pandemic period. Both structural reasons and the existence and need of the communication process in the management action led to the establishment of 'Academic's Staff WhatsApp', 'Administrative Staff WhatsApp', 'Department Heads WhatsApp', 'Board of Directors WhatsApp', and 'Board of Discipline WhatsApp' groups. (W11)

“Oh God, they didn't even ask, 'Will you be involved?'” (W16)

The participants expressed their views on efficiency, convenience, and speed with the following expressions regarding the functionality of the groups. Some participants expressed their opinion as WhatsApp groups play a mediating role in increasing the functionality of EDMS.

“Also, this informal communication channel shows that mechanisms such as EDMS, which is a formal communication tool, do not actually function properly or that employees do not systematically use EDMS. Rather than sharing information, this is the transfer of the task list from the formal channel EDMS, where bureaucracy works slowly, to an environment where there is informal bureaucracy.” (W3)

“Although our institution has an Electronic Information Management System, I think these groups were established because many of our friends did not use this system actively... Friends who do not see the text written from EDMS and reply at the last minute cannot say that they did not see the notifications made from WhatsApp.” (W16)

“Announcements about the articles that need urgent answers and the action/meeting announcements about the department are shared via EDMS. (W12)

Some participants expressed their views on the purpose and content of creating WhatsApp groups. They pointed out that such groups have almost evolved to become “formal” by fulfilling many functions as prompt communication, being informed, and sharing information.

“Fast communication, quick information and sharing information.” (W6)

“The idea that the sharing of open and covert information is open to discussion (we still maintain the dominance of the idea that it is controversial), the necessity of using WhatsApp applications and processes has caused it to be postponed until the beginning of the pandemic period.” (W11)

“... I also use it frequently because some informal information sharing is shared through these platforms.” (W16)

It was determined that one participant expressed her/his views on the cultural structure in the context of the readiness of the group members and the necessity of collective communication as follows.

“Personal deferral applies to all social media groups, not just WhatsApp. Because we think that the beginning of WhatsApp applications and processes, including all social media coverage, is untimely (from timelessness, it is meant that society and its culture are not prepared for technology adaptation and use) ... In our opinion, we are dominated by a culture that adopts mass communication and is prone. Before urbanization, communication networks and processes were carried out while 'filling water at fountains or in coffee houses or living in houses, etc.' Today, the same sovereignty has found a living space in social networks/communication tools to protect its existence or is to protect it (here is not a criticism, but a reference to a cultural need). Structural references and compliance with time and returns were not ignored (though they should not). The returns and speed of change and the heavy feeling of communication have led to the inclusion of tools such as social media in life. However, it takes an important place in the thoughts we share that this pioneering

feature is not or will not be purified from cultural influences. Therefore, it is necessary to draw attention to the needs of communication and/or speed. As an academic observer/ academic intellectuality, we still tend to continue the discussion of the two classifications, 'nonstructural and structural', for answers that may meet the needs here." (W11)

3.2. On communication

The participants stated that academic, professional, and social exchanges for communication purposes took place. *Formal* and *informal communication* are the sub-themes under this theme.

In the context of formal communication, the sharing of information-documents and pedagogical discussions for administrative purposes, mentioning audio and video calls, and similar issues.

"In these groups, information and documents are generally shared for administrative purposes. Opinions are requested on some issues." (W2)

"Generally, information is given about formal jobs, courses, and programs. Demands are sent from the faculty members of the department, and information is given on the documents to be filled. The work of department administrators." (W5)

"There may be administrative directives, information requests, and document transfer from time to time. Synchronous video calls can be made." (W19)

"Both positive and negative. People are more comfortable saying what they want to say." (W18)

Under the sub-theme of informal communication, the participants expressed positive and negative perceptions by emphasizing that social content was also shared, although not frequently. These shares were the latest news, special day/holiday celebrations, death condolence messages, funny messages, and videos. Participants who have negative opinions may not want to share social messages through the WhatsApp group created for formal posts, because it does not serve the purpose.

"Very rare daily topics, current issues, special topics are shared." (W2)

"There seems to be a lot of misunderstanding in personal posts." (W8)

"Special day celebrations, condolences, get well soon wishes." (W13)

"Sometimes holiday greetings. Condolences." (W17)

"Funny messages and videos are shared." (W4)

"If we define the effectiveness of communication as the ability to express oneself correctly and the person to understand what is being said correctly, it is not possible to convey the feelings of facial expressions with emoji and to convey the thoughts to the other party fully with a few words. In my opinion, some expressions can be forgotten in face-to-face communication, while written expressions can stay in the group permanently. Some conversations can be better forgotten." (W16)

3.3. On cooperation

Under the theme of cooperation, two sub-themes as *collaboration* and *coordination* emerged. Participants mainly talked about collaboration among colleagues, working together, exchanging views, and similar issues.

"Conveniently, simultaneously, faster and easier access to colleagues." (W17)

"If my question is answered about a subject that I do not know, it makes an important contribution to doing the right thing. Recently, I asked the professors for an opinion about a student I mentored, and I developed an attitude as a result of the feedback I received. It also facilitates the work of the faculty administration." (W9)

"It provides support to my business life in terms of announcing the transactions that need to be followed due to my administrative duty more quickly through the posts made in WhatsApp groups, making the reflex towards the job quicker, enabling the exchange of views on the work or the evaluation of the criticisms." (W10)

"I have the opinion that ensuring information sharing among academic staff within the professional framework leads academic life to a higher quality process. It makes a great contribution to providing the necessary support to colleagues in case of information needs." (W15)

In the context of coordination, the participants talked about harmonious and regular solidarity, effective decision-making processes, teamwork, knowledge generation, and sharing.

"I think it aims to provide faster accessibility and coordination." (W3).

"Instant access to group members/authorities has very positive effects on data sharing, exchange of views, and decision-making processes. It is especially useful in situations where it is not possible to come together physically or when there is an

urgency. It has positive effects in terms of sharing necessary information and documents instantly and expressing opinions and decisions related to it. It strengthens teamwork. It makes positive contributions to the sharing and dissemination of new information, important information, for administrative purposes, or in other groups. In general groups, it has an impact on the development and expansion of a person's network in every field, and in this way, he can find the solution to a problem here." (W2)

"Especially during the epidemic, rapid communication positively affects decision-making processes." (W6)

"You can provide information, make quick decisions and organize quickly." (W4)

"It is used as a joint decision-making mechanism." (W2)

"I think it has positive effects on fast communication and decision making on any subject." (W7)

"The existence of WhatsApp groups makes it very easy to provide quick access to staff and notify staff about urgent work." (W1)

"Since no one has a chance to say to the related messages that I have not seen this administrative job, it reduces the possibility of avoiding responsibility. In addition, it eliminates the notion of overtime in the administrative sense of the academics who do not have a certain working time in terms of management. In the administrative sense, the abolition of working hours shows itself both temporally and spatially. (W3)

3.4. On the psycho-social effect

The theme of psycho-social impact had *work-life balance* and *socialization* sub-themes. Participants put forward positive and negative perceptions regarding work-life balance. In this context, the participants who gave a positive opinion stated that WhatsApp group correspondence allows administrators for pre-planning and fast communication.

"I don't think that postings made outside of working hours harm my work-life balance, as it allows preliminary preparations before being reminded, announced, or notified by a formal letter of a job or transaction that needs to be performed on the following business day or soon." (W10)

"Because my WhatsApp groups are different and diverse, and the out-of-hours posts that I'm used to not affect my work life. My students or other groups are constantly writing. This has matured my non-working posts... The fact that the message is both written and visual strengthens communication. You can also understand emotions with emoji." (W4).

"It has a positive impact on business life, since mobile phones are in everyone's hands, making it possible to communicate directly with a short way, the speed of work increases in parallel with this." (W14)

On the other hand, some participants expressed their critical views on the disappearance of the notion of working hours in the context of work-life balance, with their justifications as follows.

"It affects negatively. They neither say weekend nor night, they send messages whenever they think of it. This is not pleasant either... Due to the pandemic, we are obliged to such a communication system. Even though there are sometimes unnecessary posts, I believe that we should use this instrument right now. I cannot say that it had a very positive effect." (W5)

"I am uncomfortable. I don't think there is such a thing as working hours. Especially when you remember the message that came at 12 or 1 am, as well as the message that came at 3 in the morning." (W17)

"Here is the most [...] point of the job. With the flexible working during the pandemic process, there is no limit to the working hours. A group member who gets up for a sabur meal can write about a problem he is experiencing without thinking. If you prefer to sleep with your phone turned down, you seem uninterested this time. Especially since you can't even think of not responding to your superior. You feel like a clerk that your supervisor can't find on his desk during working hours. One day later, your supervisor may say, 'I wrote to you last night but you did not answer'. You will understand that work and life are intertwined." (W16)

In the sub-theme of socialization, the participants talked about the social and emotional dimensions of the communication carried out through WhatsApp groups.

"... On the other hand, while observing those who come for the meeting in front of the administrator's room, he now has to observe what is written on WhatsApp (this may make the administrator think about his loneliness again)." (W11)

"I quickly gain knowledge in terms of socializing with the staff and solving problems." (W1)

"Everyone can be informed about school-related affairs. In addition, sharing outside of work strengthens communication within the school." (W13).

"I am aware of professional, academic and social issues. This keeps me dynamic and affects me positively." (W7)

"Even though we cannot meet in the school environment due to COVID-19, we can have some information about both business and daily lives. It provides solidarity, especially in matters related to the disease. I am pleased." (W13)

3.5. On negative perceptions

In addition to other themes, as a separate theme, negative opinions regarding the use of the administrative WhatsApp group were also discussed. The participants drew attention to the negative aspects of communication via WhatsApp, especially mentioning the intense information sharing, the necessity of prompt responses, the massive increase in the information-sharing, but the decrease in quality and information deafness. What is meant by information deafness here is that important information sharing is simmering in the information explosion.

"Effective communication can be considered as both written and verbal communication. Expressing oneself in WhatsApp Groups will of course be weak for effective communication. Although several emoji types try to define it with signs, it will not be enough according to the verbal, face-to-face communication method. Communicating with text and similar characters without seeing the addressee may prevent him from showing his true intention and personality. However, despite all negativity, it is a fact that it contributes to effective communication, especially in the simultaneous sharing of feelings and thoughts." (W2)

"From time to time, due to news or invitations, it is distressing and can disrupt plans. Response to superiors in formal groups is expected to be quick. This requires constant vigilance. Collective meetings with relatives can also turn into a mess. Everyone feels obliged to ask for each other's sake. This also wastes time. There can be confusion in live interviews in large groups." (W19)

"Here, the members' sharing of necessary and unnecessary things will harm productivity." (W2)

"The speed of information sharing makes a great contribution to the usability and applicability of information WhatsApp groups. However, sharing too much information from these groups reduces the quality and weight of the information. Different discussions are also held in the same groups, and they are made in very serious correspondence. As such, critical information can boil over. When too much information is shared in the group, unresponsiveness, which I can call information deafness, may occur in the group members over time. The influence and mood that formed when the group was first established may diminish over time, and there may be confusion with the establishment of new groups instead of separating people from the group. In summary, I think that WhatsApp groups are of great benefit when administrative decisions are used only for information sharing and information sharing within a certain scope, instead of using them constantly outside of information sharing, with a formal language, and without damaging the position of superior. However, the change of group members or the loss of meaning of the group over time can also cause interruptions in the transmission of information." (W16)

"Since I don't use the WhatsApp application very heavily, I don't instantly follow the posts outside of working hours. I prefer to call by phone in case of workplace emergencies. Therefore, I do not think that it negatively affects my work-life balance." (W12)

"Sometimes, it can cause misunderstandings when I want to write short." (W20)

"I think it makes a formal mission informal. Therefore, I think it undermines the inherent quality of a formal service we perform." (W3)

"... But recently, social platforms have overtaken formal correspondence systems. Unfortunately, some of the formal correspondence is now sent via WhatsApp groups. There's no chance that group members won't see it or don't reply." (W16)

4. Discussion

This study enclosed a literature review of WhatsApp messaging groups within the scope of formal and informal professional, organizational, administrative, and intergroup communication in higher education institutions. The limited number of studies in the literature on the use of WhatsApp for administrative communication purposes reveals the importance of this research. In this context, questions were asked to the participants to reveal their positive and negative perspectives on the formation and use of WhatsApp groups.

The participants stated that they are included in at least two WhatsApp groups created for administrative purposes, especially during the COVID-19 pandemic process, depending on the differences

in their administrative positions. Most of the participants expressed a positive opinion about the use of WhatsApp. These findings coincide with Simon's (2016) and Ahmad's (2018) findings that WhatsApp is used not only for one-way flow of information from management but also for dynamically sharing informal information among colleagues. Another study claimed that WhatsApp had a positive effect on the academic and professional lives of the participants (Singhal and Chawla, 2019). In addition, the use of social media as a single and formal platform for academic communication in higher education institutions during the COVID-19 period, especially the preference of WhatsApp as a communication tool by administrators were claimed (Ali et al., 2019; Sobaih et al., 2020; Uzun et al. Ulucay, 2017).

The literature frequently mentions WhatsApp as strengthening both formal and informal communication and relationships, accelerating communication, and transforming into interactive communication. Lacayo-Mendoza and de Pablos-Heredero (2016) also stated that social media is a powerful tool that allows the development of corporate relations. According to Njuguna (2021), communication between leaders and subordinates is also an essential enabler in organizational learning. Ahmad (2018) also stated that an optimistic situation has emerged that improves informal communication and friendship between subordinates and superiors. In this study, many participants used expressions in the same direction and stated that WhatsApp plays an important role in improving corporate communication and relations. The role of the administrator in the organizational communication which is expressed by the participants is also emphasized in Dasgupta and Singh (2012). They mentioned the impact of administrative managerial communication on employees' attitudes and behaviors; if managerial communication is collaborative, based on respect and trust, and allows participation and autonomy, it contributes to the happiness and better performance of employees. The fact that managerial communication does not have these features creates a negative environment.

WhatsApp groups, which increase cooperation among faculty members, lead the academic environment to a higher quality process by providing necessary sharing and support in case of information needs. In line with Levine et al. (2012)'s study, the employer expects communication tools will create an intellectual community within the organization and even outside the office boundaries. It is noteworthy that the participants emphasized a two-way exchange of information with colleagues, especially using the phrase "exchange", give and take. This reveals the contribution of WhatsApp groups in the transformation of communication into interactive.

Talking about the contribution of WhatsApp to coordination, the participants especially emphasized that it accelerates communication, leads to effective teamwork, improves collaboration, increases productivity, and improves resource utilization (Pozin and Nawi, 2018). In this context, team coordination is the effectiveness of sharing knowledge and information among team members to complete the task; team expertise, on the other hand, represents the knowledge of the members in different fields by the common belief in "who knows what" (Urien et al., 2019). Attalla et al. (2020) stated that since everyone who is a member will see the posts made on WhatsApp, group members can be engaged. The simultaneous delivery of the messages from the WhatsApp group to all units ensures instant information sharing, the effectiveness of the work done by the uniformity of the units. These opportunities allow an uninterrupted execution and continuity of the work. In other words, this situation produces a result that is compatible with the nature of coordination. Dolphin (2005) also claimed that managers should be responsible for creating an effective communication network.

While some participants emphasized that sharing on WhatsApp groups in the context of psycho-social impact did not pose a problem in terms of work-life balance, some participants stated that they were uncomfortable with this issue. Some of the participants claimed the reason as the postings made through these groups stretched the limits of working hours to the concept of overtime. However, some were not bothered by this stretching and stated that they were content with sharing information outside the working hours and that this situation allowed prior planning. According to studies, work-life balance can be disrupted due to role conflicts. For example, the conflict that occurs due to the lack of sufficient time or energy for the requirements of both business and family life is an example of role conflict (Doğan et al., 2020).

The participants expressed that they have information about both work and daily life through the posts about socialization, stated that these correspondences strengthen their relations and contribute to their socialization.

Some participants, who drew attention to the negative aspects of the use of WhatsApp groups for administrative purposes, mentioned that they could not express themselves adequately and emphasized that there could be misunderstandings and this sharing would not be as effective as verbal communication. In addition, they stated that unnecessary and excessive information sharing declines the quality of communication.

Globally, using WhatsApp and similar communication tools has become a part of daily life. In the case of Turkey, it can be said that being under the dominance of a culture that adopts collective communication has a vital role in this transformation. Kemp (2021) states that 87.5% of the total population actively uses the WhatsApp application in the findings of the number of social media users related to Turkey in his research. This result can be considered as a pressing indicator of a radical change in the culture of communication tools. Digital messaging platforms such as WhatsApp have started to create a common communication culture all over the world. In this case, "Is the world moving towards uniformity in communication?" can be the question raised.

5. Conclusion and Recommendations

In the study, the personal opinions and ideas of academic administrators were consulted. The approval has been received from the Aksaray University Human Research Ethics Committee to comply with scientific ethics. This research examined in-depth the views of academic administrators who are included in WhatsApp groups established for administrative purposes in higher education organizations, on work-life balance, administrative processes, communication management, and information sharing process. As a result of evaluating the findings obtained from the data collected in this study, the participants drew attention to very interesting issues about the use of WhatsApp for administrative purposes in higher education institutions. One of the most emphasized ones is related to the use of an electronic document management system (EDMS). In recent years, formal corporate communication has been done through an EDMS to share documents formally. The participants emphasized that while all kinds of formal documents are shared via EDMS, nowadays since the employees did not check/use the system on time, the administrators had to send the same content or further explanation via WhatsApp. Furthermore, it appears that staff tardiness is not the only reason why WhatsApp has become an alternative to EDMS. It can be said that some of the impositions and obligations brought by the COVID-19 pandemic process (urgency of work, flexible working hours, etc.) have paved the way for WhatsApp groups to gain an organizational character.

These new conditions have brought a new standpoint to the agenda. For example, the perception of the concept of overtime work has started to change completely. The flexibility of space and time in the communication made in these groups has rendered the concept of work evolve into a 24/7 understanding. While there are employees who affirm this situation, there are also those who criticize the developments.

Many participants expressed a dissenting opinion regarding the inclusion of non-work-related social sharing in administrative WhatsApp communication groups. In addition, the fact that a text message written over the group turns into an everlasting record is also criticized. Although messages are augmented with emoji in these groups, it may be that not all content representing emotions can be expressed in written communication and does not show the real intention and personality of the people. This deficiency also applies to communication via WhatsApp. The ability of people to say what they want to say in WhatsApp groups more easily was evaluated both positively and negatively. Despite some isolated criticism, many participants expressed a positive opinion that these groups accelerate communication, make it more effective, increase cooperation, and contribute to socialization.

Based on the findings of the study, the following may be suggested to the administrators:

1. Taking measures to prevent sharing EDMS professional information-documents via WhatsApp informal communication groups,

2. Preventing the concept of overtime extending to a 24/7 understanding, not allowing violations of "personal space" caused by business-related posts made especially at very late hours,
3. Respecting the sensitivity of those who do not want to share or receive information from these groups regarding social communication,
4. Carrying out necessary studies to determine usable measures for the more effective use of the groups in providing administrative, group, and academic cooperation,
5. Tolerating delayed responses of employees to the posts made on WhatsApp by administrators,
6. Ensuring and supporting the sustainability of communication via WhatsApp with affirmative rules and guides,
7. Taking measures to ascertain the security and privacy of information and documents shared for administrative purposes and ensuring confidentiality at the same time.

It is suggested that this study, which is made specifically concerning WhatsApp use, should be expanded to include other social media communication tools in the future, and the subject should be explored by reaching a wider academic audience, not just academic administrators.

References

- Ahmad, A. (2018). Leadership communication through WhatsApp application in a primary school. *Selangor Humaniora Review*, 2(2), 95-106.
- Ahmed, Z., Shields, F., White R., & Wilbert, J. (2010). Managerial communication: The link between frontline leadership and organizational performance. *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 14(1), 107-120.
- Ali, R.M., Mahomed, A.S., Yusof, R., Khalid, H., & Afzal, M.I. (2019). Hey there! I am Using WhatsApp: A Study on the Levels and Patterns of WhatsApp's Formal Usage among Malaysian University Academicians. *International Journal of Asian Social Science*, 9, 657-671. <http://dx.doi.org/10.18488/journal.1.2019.912.657.671>
- Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-9.
- Attalla, S. M., Ebrahim, J., Ads, H, Razak, N.A., & Mohamad, N. (2020). Staff Reflection on the Effectiveness of Whatsapp Usage for Organizational Communication: a Study in a Private Malaysian Medical School. *Malaysian Journal of Medicine and Health Sciences*, 16(SUPP7), 57-62.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151. Erişim <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26124/275190>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (22. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Church, K. & de Oliveira, R. (2013). What's up with WhatsApp? Comparing Mobile Instant Messaging Behaviors with Traditional SMS. 15th International Conference on Human-Computer Interaction with Mobile Devices and Services, 352-361. DOI: 10.1145/2493190.2493225
- Dasgupta, S.A., Suar, D. & Singh, S. (2014), Managerial communication practices and employees' attitudes and behaviors. *Corporate Communications: An International Journal*, 19(3), 287-302. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-04-2013-0023>
- Datta, Lois-ellin (1990). Case Study Evaluations. Washington, DC: U.S. General Accounting Office, Transfer paper 10.1.9
- Demir, K. (2014). Örgütlerde iletişim yönetimi. C. Elma, & K. Demir içinde, *Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Doğan, S. (2019). The Changing Face of Organizational Communication: School WhatsApp Groups. *Research in Pedagogy*, 9(2), 231-245. DOI: 10.17810/2015.104
- Doğan, A., Demir, R., & Türkmen, E. (2020). Türkiye'deki akademisyenlerin iş tatmini, rol stresi ve işten ayrılma niyetlerinin incelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(3), 340-355. doi:10.2399/yod.19.636539
- Dolphin, R.R. (2005). Internal communications: Today's strategic imperative. *Journal of Marketing Communications*, 11(3), 171-190. <https://dx.doi.org/10.1080/1352726042000315414>

- Kemp, Simon (2021). Digital 2021: Turkey. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey?rq=Turkey>
- Lacayo-Mendoza, A. & de Pablos-Heredero, C. (2016). Managing relationships and communications in higher education efficiently through digital social networks: The importance of the relational coordination model. *DYNÁ*, 83(195), 138-146. <http://dx.doi.org/10.15446/dyna.v83n195.49296>
- Levine, K., Allard, S., & Tenopir, C. (2012). Communicating in the 21st Century Workplace: A Theory of Communication Nexus. In the *Current Topics in Management*, 16, pp. 121-140. M.A. Rahim, Ed. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Murat, S. (n.d). Örgütsel Davranış. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/orgutseldavranisau223.pdf>
- Njuguna, B. W., Waiganjo, E., & Muturi, W. (2021). Influence of Organizational Leadership on Organizational Learning in Private Chartered Universities in Kenya. *Journal of Business and Economic Development*, 6(1), 30-36. <http://dx.doi.org/10.11648/j.jbed.20210601.14>
- Omar, M. K., Zakaria, A., & Ismail, Z. I. A. (2017). WhatsApp messenger, workload and satisfaction with work-life balance among employees of a Malaysian government office. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, 4(9), 114–118. <https://doi.org/10.21833/ijaas.2017.09.015>
- O'Connor, C., & Joffe, H. (2020). Intercoder Reliability in Qualitative Research: Debates and Practical Guidelines. *International Journal of Qualitative Methods*. 19, 1–13 <https://doi.org/10.1177/1609406919899220>
- Ölçer, N., & Koçer, S. (2015). Örgütsel iletişim: Kocaeli Üniversitesi akademik personeli üzerine bir inceleme. *Global Media Journal TR Edition*, 6(11), 339-383.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Paksoy, M. (2001). Organizasyonlarda İletişim. İnan Özalp (Ed.), *Örgütsel İletişim* (81-102). Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Pozin, M. A. A. & Nawi, M. N. M. (2018). Effective of Communication using WhatsApp: Industrialised Building System (IBS) Construction. *AIP Conference Proceedings 2016*, 020018 (2018); <https://doi.org/10.1063/1.5055420>
- Rowley, J. (2002). Using case studies in research. *Management Research News*, 25(1), 16-27. <https://doi.org/10.1108/01409170210782990>
- Röcker, C. (2012). Informal communication and awareness in virtual teams why we need smart technologies to support distributed teamwork. *Communications in Information Science and Management Engineering (CISME)*, 2(5), 1-15.
- Scornavacca, E., & Barnes, S. J. (2008). The strategic value of enterprise mobility: Case study insights. *Information Knowledge Systems Management*, 7(1, 2), 227-241.
- Seufert, M., Hossfeld, T., Schwind, A., Burger, V., & Tran-Gia, P. (2016). Group-based communication in WhatsApp. 2016 IFIP Networking Conference (IFIP Networking) and Workshops, 536-541.
- Simon, T., Goldberg, A., Leykin, D., & Adini, B. (2016). Kidnapping WhatsApp – Rumors during the search and rescue operation of three kidnapped youth. *Computers in Human Behavior*, 64, 183-190. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.06.058>.
- Singhal, S. & Chawla, S. (2019). Effects of Whatsapp and Facebook on academic, professional and social lives of medical students and resident doctors of North India. *International Journal of Community Medicine And Public Health*, 6(8), 3570-3577. <http://dx.doi.org/10.18203/2394-6040.ijcmph20193490>
- Sobaih, A. E. E., Hasanein, A. M., & Abu Elnasr, A. E. (2020). Responses to COVID-19 in Higher Education: Social Media Usage for Sustaining Formal Academic Communication in Developing Countries. *Sustainability*, 12(16), 6520. MDPI AG. <http://dx.doi.org/10.3390/su12166520>
- Şahin, A. (2007). Türk Public Yönetiminde Yönetimsel İletişim ve Bu Konuda Düzenlenen Bir Anket Çalışmasının Sonuçları. *Maliye Dergisi*, (152), 81-102.
- Tutar, H. (2003). *Örgütsel İletişim [Organizational Communication]*. Ankara: Seçkin Yayıncılık

Urien, B., Erro-Garcés, A., & Osca, A. (2019). WhatsApp usefulness as a communication tool in an educational context. *Education and Information Technologies*, 24, 2585–2602. <https://doi.org/10.1007/s10639-019-09876-5>

Uzun, K., Uluçay, D. (2017). İş ortamında WhatsApp kullanımı ve kesintiye uğrama. *Selçuk İletişim*, 10(1), 216-231. DOI: 10.18094/josc.306677

Winarso, W. (2018). Organizational communication; a conceptual framework. INA-Rxiv, 3 May 2018. <https://doi.org/10.31227/osf.io/g9ubc>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara Seçkin Yayıncılık.

Zakaria, I.M., & Ibrahim, I. (2018). The Effectiveness of “WhatsApp” As an Information System Tool for the Optimization of Office Resources in Some Polytechnics in Ghana. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 7, 104-109.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %33,3/%33,3/%33,3 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %33,3/%33,3/%33,3 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Modern Toplumda Aile Olmak: Mustafa Kutlu'nun "Chef" Adlı Eserinde Bireyselleşme ve Modernlik Eleştirisi

İlker ASLAN*

ÖZ

Modernlik, toplumsal hayatı ve kurumları doğrudan etkileyen birtakım dinamikleri beraberinde getiren tarihsel bir süreçtir. Modernlikle birlikte birey, kendisi olmanın farkına vararak çevresini kendisi üzerinden anlamaya, yorumlamaya ve şekillendirmeye başlamıştır. Bu durum zaman içerisinde bireyselleşmeye bağlı olarak bireylerin maddi-manevi dönüşmesine yol açmıştır. Bireyin bu dönüşümü toplumsal hayatın en kılcal noktalarına kadar temas eden ve sanatın her alanında olduğu gibi edebiyatta da karşılık bulan bir sosyolojik olgudur. Mustafa Kutlu, ilk kez 2005 yılında yayımlanan *Chef* adlı eserinde bu dönüşümü ele almış, modern hayatın ve bireyselleşmenin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini eleştirel bir gözle irdelemiştir. Bu çalışmada Mustafa Kutlu'nun *Chef* adlı eseri bireyselleşme ve modernleşme kavramları üzerinden incelenecek, özellikle de modern aileyi oluşturan fertlerin aşırı bireyselleşmesi sonucu aile kurumunun geçirdiği yapısal dönüşüm ele alınacaktır. Bu çerçevede *Chef*, sadece Türk edebiyatında Mustafa Kutlu öykücülüğünün yerini görmek bakımından değil aynı zamanda toplumsal hayattaki bireysel pratikleri sosyolojik bir gözle incelemek için de dikkate değer bir metin olarak okunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Chef*, Mustafa Kutlu, Modernlik, Bireyselleşme, Aile

Being a Family in Modern Society: Criticism of Individualization and Modernity in Mustafa Kutlu's "Chef"

ABSTRACT

Modernity is a historical process that comes with it certain dynamics that directly affect social life and institutions. With modernity, the individual has become aware of being himself and has begun to understand, interpret and shape his daily life through himself. This situation has led to the material-spiritual transformation of individuals depending on individualization over time. This transformation of the individual is a sociological phenomenon that touches the finest points of social life and finds its response in literature as well as in other fields of art. Mustafa Kutlu dealt with this transformation in his work titled *Chef*, which was first published in 2005, and critically examined the effects of modern life and individualization on social life. In this study, Mustafa Kutlu's *Chef* will be discussed through the concept of individualization by evaluating the structural transformation of the family institution as a result of the excessive individualization of the members of the modern family. In this context, *Chef* is a remarkable text not only to see the place of Mustafa Kutlu's storytelling style in Turkish literature but also to examine individual practices in social life from a sociological perspective.

Keywords: *Chef*, Mustafa Kutlu, Modernity, Individualization, Family

1. Giriş

Modernlik, insanlık tarihinin büyük kırılmalarından biri olarak gündelik hayattan inanç sistemlerine, bilimsel çalışmalardan kültürel yaşamın derinliklerine kadar pek çok farklı toplumsal olguyu dönüştürür ve kendinden öncekilere benzemeyen formlara sokar. Gerard Delanty (2007, s. 3068-3070), modernliğin tarihsel bir döneme değinmekten çok özellikle gerginlikler ve belli toplumsal dinamikler odağında zihinsel bir süreci temsil ettiğini ifade eder. Özellikle küreselleşmenin getirdikleriyle modernliğin tanımlanma biçimi daha karmaşık bir hal alır. Bu karmaşıklık, her halükârda bireyin merkezinde yer aldığı yeni bir düzendir. Birey, kendini ve dünyayı kontrol edebilme, yönlendirebilme ve yeniden düzenleyebilme gücünü kendinde görmesiyle hayata yeni bir yön verir. Çoklukla kendi hayatından başlayarak şekillendirdiği bu yeni dünya, açtığı öncekine benzemeyen yeni kapılarla bireyin kendi varoluş sürecinde farklı bir aşamayı gösterir.

Mustafa Kutlu, 2005 yılında yayımlanan eseri *Chef* ile bireyin bu yeni dünyadaki konumunu, bireyselleşmenin kurumsal yapılara etkisini üç kişilik modern bir aileden hareketle ortaya koyar. Anne (Arzu Şen), Baba (Hüseyin Hüsnü Şen) ve oğul (Özgür Şen) üzerinden kurgulanan hikâyede esas olarak modern hayatın getirdikleriyle başa çıkmaya çalışan, tutum ve davranışlarını bireyselleşme üzerinden hayata geçiren insanlar eleştirel bir gözle ele alınmıştır. *Chef*, aile gibi toplumun temel birimini oluşturan çekirdeğin modern hayatta nasıl kırılğan bir yapıya büründüğü ve bireyselleşmenin aile fertleri üzerindeki etkisini ele alması bakımından, Kutlu'nun külliyatında farklı bir noktada durur. Bu çalışmada *Chef* üzerinden

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, ilkeraaslan@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 22.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 22.02.2022

bireyselleşmenin modern toplumdaki yansımaları, özellikle aile kurumu üzerinden incelenecek, hikâyenin ana karakterleri etrafında bu yansımaların çıktıkları örnek pasajlarla açıklanacaktır. Üç farklı karakter, kitaptaki sıraya göre ayrı başlıklar altında incelenerek aile fertlerinin hem hayata bakışlarındaki ve bireyselleşme biçimlerindeki farklara değinilecek hem de birbirleriyle paralellik oluşturan tutum ve davranışları ele alınacaktır.

2. Bireyselleşmenin Temel Dayanak Noktaları

Bireyin kendi varlığının farkında varması modernliğin bir çıktısı olarak okunabilir. Modernlikle birlikte birey, topluluk/grup mensubiyetinden uzaklaşarak özerkleşir. Bu durum, toplumsal hayatta pek çok karşılık bulur. Böylece birey ön plana çıkarken topluluğun anlamı kaybolmaya başlar. Bu çerçevede toplumun çekirdek kurumu olan aile içinde bireyin durumu ele alınırken modernlik ve birey arasındaki karşılıklı ilişkiye değinmek ve bireyin modernlikle birlikte kendini merkeze alıp imaj kaygısı güderek aynı zamanda bir gösteri nesnesine dönüşmesi odağında birey-aile gerilimini incelemek yerinde olacaktır.

2.1. Bir Fikir Olarak Modernlik ve Birey

Bireyin ve bireyselleşmenin tarihini anlamak, bir yönüyle modernliğin tarihini anlamaktır. Birey, büyük ölçüde modernlikle var olan, yeni ilişki biçimleri geliştirerek farklı toplumsallaşma süreçlerine giren sosyolojik bir fenomendir. İnsan, tabii ki modernlik öncesinde de vardır ve çeşitli topluluk ilişkileri geliştirerek gündelik hayatını idame ettirir. Ancak bu gündelik hayat pratikleri ve toplumsal ilişkiler, modern dönemde belli birtakım dönüşümlere uğrar. Kesin sınırlarla belirlenmesi zor olan bu yeni toplumsal süreç, bireyin geleneksel ilişkilerini geride bıraktığı ve yeni toplumsal pratikler ürettiği bir dönem olarak var olur. Yani birey, sosyolojik olarak esas tanımını modernlikle kazanır. Modern kavramını ise en genel çerçevede, "yeninin ya da yakın zamanın eşanlamlısı" olarak tanımlayabilir ve modernin "ister olumlu, ister olumsuz değerlendirilsinler, gündelik yaşamda ve kültürde modaya uygun tutumlar" (Jeannerie, 1993, s. 15) olduğunu söyleyebiliriz.

Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi. Modern ortamlar ve deneyimler coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçer; modernliğin, bu anlamda insanlığı birleştirdiği söylenebilir. Ama, paradoksal bir birliktir bu, bölünmüşlüğün birliğidir: Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler (Berman, 2013, s. 27)

Modern, bir yönüyle geçmişle kopan bağları temsil ederken diğer yandan bir sürekliliğe vurgu yapar. Günümüzde bireyi yeniden anlamlandıran, bireyin var oluşunu doğrudan etkileyen en önemli dinamiklerden biri modernliğin getirdiği kopuş ve süreklilik ikiliği arasındaki çarpınıştır. Modern, her ne kadar paradoksal biçimde bu iki oluşu beraberinde taşısa da geçmişle aradaki en büyük ayırım rasyonalist ve pozitivist düşüncüyü gündeme getirerek, geleneksel inanç sistemini yıkması ve/ya belli şekillerde dönüştürmesidir. Bu anlamıyla modern seküler bir temsildir ve Tanrı fikriyle bu fikir etrafındaki dini inanış biçimlerini yok eder. Bu yok oluş ise diyalektik olarak yeni bir varoluş biçimi doğurur. O da modern toplumda birey fikrinin yükselişidir. Modernlikle birey yeni toplumsal ilişkiler geliştirir. Bu toplumsal ilişkiler sonrasında aşırı bireyselleşmeyle daha farklı bir seviyeye ilerleyecek ve bireyin toplumsal anlamının yeniden kurulmasını gerekli kılacaktır.

Bireyin sosyolojik olarak ortaya çıkışı modernleşmenin tarihine paraleldir. Modernleşme öncesinde de insanlar hem birbirleriyle hem de aile, devlet, eğitim vs. gibi kurumlarla ilişki içerisindeydi. Ancak bunlar, geleneksel ilişki biçimleri olduğundan bireyin bizzat kendisinin varlığı belirgin değildi. Modern öncesi dönem ile modern dönem arasındaki ilişki farkları Ferdinand Tönnies'in "cemaat (topluluk) ve cemiyet (toplum)" ayrımında belirgin şekilde görülür. Tönnies (2019, s. 34-35) bu ayırmadan bahsederken "topluluk" ilişkilerinin "samimi, rahat ve dışa kapalı birlikte yaşayışlar" olduğunu belirtir. Ona göre insanlar bu tip topluluk ilişkilerinde doğumlarından itibaren iyisiyle kötüsüyle kendi halklarıyla birleşmiş, bütünleşmiş olarak bulunurlar. Öte yandan "toplum" bu samimi ve rahat ortamın aksine insanın dahil olduğu yabancı bir yerdir. Bir toplumdaki insanların yan yana ama bağımsız bir hayat sürdükleri vurgusu,

Tönnies'in modern toplumu açıklamasındaki anahtar ifadelerdir. Bu ayrık birliktelik, toplumun her zerresinde olduğu gibi, toplumsal yaşamın atomik parçası diyebileceğimiz aile kurumunda da kendisini gösterir. Bu sebeple modern dünya, pek çok bakımdan aile bireylerinin artık birbirlerine yabancı oldukları, aynı çatı altında daha seyrek görüştükleri ve daha az etkileşime girdikleri bir kurum haline gelmiştir.

Modern dünyada bireyin varlığı, bireyselleşme kavramıyla yeniden anlam kazanır. En kaba tabirle bireyselleşme, bireyin geleneksel toplum ilişkilerinin ve değerlerinin şekil verdiği hayatından sıyrılması ve kişiliğine kendi iradesiyle değer katması anlamına gelir. Nasıl ki modernlik Batı'dan çıkıp, temel kategorik anlamını oradan almışsa, bireyselleşme de buna bağlı geliştiğinden esas şeklini Batı'da ortaya çıkan kavram ve değerlerden alır.

Bir yanda kişiliğin bireyselleşmesi, öte yanda kişiliği toplumsal çevresine bağlayan etkiler, çıkarlar ve ilişkiler, birbirine bağımlı bir gelişme örüntüsü gösterir ve bu örüntü çok farklı tarihsel ve kurumsal ortamlarda tipik bir biçim olarak ortaya çıkar. Bireyi kuşatan çevre ne derece genişlerse genelde varlık ve eylemdeki bireysellik de o derece artar (Simmel, 2009, s. 232-233).

Bireyin ben bilincinin farkına varması, kendini ve çevresini bu bilinç altında yeniden yorumlaması, toplumsal pozisyonuna bu gözle bakmasıyla insanlığın ilerleyişi bağlamında kuşkusuz önemli bir eşik geçilmiştir. Erich Fromm (1990, s. 74) bu ilerleyiş için şunları söyler: "İnsan ırkının gelişmesinde, insanın ayrı bir ben olarak kendisinin farkında olma derecesi, klanından kurtulma derecesine, bireyselleşme sürecinin gelişme derecesine bağlıdır". Öyleyse bireyselleşme, kaçınılmaz olarak toplumsal ilişkileri, toplumsallaşma biçimlerini ve bireyin varoluşunu temelinden etkileyen bir süreçtir. Fromm, bireyin benliğinin farkına varması hususundaki sözlerine şöyle devam eder:

İnsan, 'ben' diyebilen, ayrı bir bütün olarak kendinin farkında olabilen bir hayvan olarak tanımlanabilir. Doğanın içinde olduğundan ve onu aşamadığından hayvan, kendisinin farkında değildir; özdeşlik duygusuna gereksinme duymaz. Doğadan koparılmış, akıl ve imgelem gücüyle donatılmış olan insansa kendi gözüyle kendisini kavrama, 'Ben benim' diyebilme ve bunu duyabilme gereksinmesi içindedir. Yaşanmayıp yaşadığından, doğayla başlangıçtaki birliğini yitirdiğinden, kararlar almak zorunda olduğundan, kendisinin ve komşusunun değişik kişiler olarak farkında olduğundan, insan, kendisini edimlerinin öznesi olarak algılayabilmek ister. [...] Ancak dış dünyayı kendisinden ayrı ve başka bir şey olarak algıladığı zamandır ki, apayrı bir varlık olarak kendisinin farkına varır; en son öğrendiği sözcüklerden biri de kendisinden söz ederken kullandığı 'Ben' sözcüğü olur (Fromm, 1990, s. 74).

"Ben" bir sesin yükselmesi, bir kimliğin görünür olmasıdır. Bu kimlik insani ilişkilerden yeme içme alışkanlıklarına kadar pek çok sosyal olguyu değiştiren yeni bir toplum modelini getirir. Modernlikle ortaya çıkan ve bireyin benliğinin farkına varmasıyla belli dönüşümlere uğrayan bu yeni model, modern toplumdur ve onu var eden bireyin bizatihi kendisidir. Kapitalist düzen, endüstri devrimi sonrası yeni toplumsal ilişkiler, teknolojinin gelişmesi, bireyciliğin yükselişi gibi anahtar terimler, modern topluma dair bir özet sunar. Modernliğin, bireycilik fikriyle kaçınılmaz teması, bireyi yeni çağın aktörü yapacak zihinsel bir temel kurar. Modern öncesi dönemde birey kendi varlığının belli ölçüde farkında olmadığı ve/ya bunu önemsemediği için kendisine ve çevresine dair varoluşsal sorular sormaktan uzaktır. Ancak modern dönemde buna dair bir farkındalık seviyesine ulaşır.

Ne yapmalıyım? Nasıl davranmalıyım? Nasıl biri olmalıyım? Bütün bunlar geç modern çağın koşullarında yaşayan herkes için merkezi önemde sorulardır. Bunlar, hepimizin, farklı düzeylerde, cevaplarını sözlü olarak veya gündelik toplumsal davranışlarımızla vermemiz gereken sorulardır. Onlar, varoluşsal sorulardır (Giddens, 2019, s. 102).

Bu varoluşsal sorular bireyin diğerleri karşısında kendini yeniden inşa etmesini göstermesi bakımından önemlidir. Geçilen eşik, sadece kendi hayatını daha anlamlı hale getirme çabasından öte daha görünür olma ve "ben" vurgusunu daha baskın bir şekilde hissettirmesi bakımından da dikkate değerdir. Bu çerçevede Harry C. Triandis'in (2001, s. 909) belirttiği gibi bireyci toplumlarda insanlar kendi gruplarından özerk bir hal alırlar ve bu durum kendi hedeflerini grup içi hedeflerinin önünde tutmalarına vesile olur. Böylece grup içi normlarından çok kendi tutumlarına göre hareket ederler. Bu yüzden bireyin kendisi ve toplumla yaşadığı gerilim bitmez. Aşırı bireyselleşmiş durumlarda bile bireyin bizatihi kendisi, kendi gibi olanlara

ihtiyaç duyabilir. Bu durum bireyin yapıp ettiklerini, verdiği kararları, eylem alanını etkiler. Zygmunt Bauman, bireyin toplumsal hayat içerisinde nasıl "birlikte ama ayrı" olduğundan şöyle bahseder:

Düşlerimiz ve özlemlerimiz, aynı anda doyurulmaları neredeyse hiç mümkün olmayan, ne var ki ayrı ayrı peşlerine düşüldüğünde de aynı şekilde tatmini güç olan iki ihtiyaç arasında parçalanmıştır. Bunlar *aidiyet* ve *bireysellik* ihtiyaçlarıdır. Birinci ihtiyaç bizi ötekilerle güçlü ve güvenli bağlar kurmaya sevk eder. Ne zaman birliktelikten ya da cemaatten dem vursak bu ihtiyacı dile getiririz. İkinci ihtiyaç bizi, içinde baskılardan bağışık ve taleplerden özgür olduğumuz, yapmaya değer gördüğümüz şeyi yaptığımız, 'kendimiz olduğumuz' bir duruma, özel hayata yönelir. İki ihtiyaç da dayatıcı ve güçlüdür; ikisinin de baskısı arttıkça verili ihtiyacın tatmini azalır. Öte yandan, biri tatmine ne kadar yaklaşırsa, aynı oranda ötekinin ihmal edilmesinin acısını duyarız. Özel hayat olmaksızın cemaatin aidiyetten çok baskıya benzediğini, cemaat olmaksızın da özel hayatın 'kendi olmak' yerine yalnızlığa benzediğini fark ederiz (Bauman, 2010, s. 119-120).

Öyleyse bireyin kendisi olma yolundaki çabası, toplumdan tamamen soyutlanarak var olamaz. İnsan, doğası gereği birlikte hareket etme ihtiyacını hisseder. Esasında bireyselleşme çağında bile yaşanan, modern öncesi veya daha önceki dönemlerde olandan farklı değildir. Yine birtakım toplumsal ilişkiler kurulmaktadır ancak ilişkinin biçimi, etkileşim şekli, içeriği değişmiştir. Bu yüzden de bireyin toplum ile sürdürdüğü ilişki daha gerilimli bir hal almıştır.

2.2. Modern Bireyin Kendisiyle İmtihani: Gösteri ve İmaj

Modern dünyada yaşanan birey toplum geriliminin önemli bir aşamasını bireyin kendini gösterme biçimleri oluşturur. Modernlikle birlikte toplumun her aşamasına, soyut ve somut anlamda sirayet eden özgür ve demokratik ortam, bireyin "ben buradayım" sesini yükseltmesi için ciddi zemin oluşturur. Bu durum, bireye yapıp ettikleriyle göz önünde olma; seçme ve yönlendirme biçimleriyle hayata yön verme ve görece demokratik bir ortamda kendini gerçekleştirme gibi imkânlar sunar.

Bireycilik çağında yaşamak, kendi biyografilerini tasarlayabilecek ve yönetebilecek, kimliklerini öz-güncelleme açısından tanımlayabilecek ve sosyal metaları ve kültürel sembollerini bireysel ifade etmesi ve kişiliği temsil etmesi için konuşlandırabilecek bireyleri gerektirir. [...] Giderek belirginleşen şey, insanların bireysel anlatım ve arzularını sembolize ederek, kimlik ve kültürel biçimlerini nasıl yarattıkları ve belki de tüm bunların ötesinde, kimliklerin yeniden keşfedilme ve anında dönüşme hızıdır (Elliott & Lemert, 2011, s. 76).

Modern çağın birey odaklı özgür ortamı kendine has başka problemleri beraberinde getirir. Birey bu hareketli ortamda yalnız değildir. Mücadele etmesi gereken kalabalık artar. Üstelik bu kalabalığın, modern öncesi dönemdekine benzer bir sınırlayıcısı yoktur. Böylece birey daha önce yaşamadığı, tecrübe etmediği birtakım sosyal durumları tecrübe etmeye başlar ve toplumla olduğu kadar kendisiyle de mücadele eder. Bauman, bireyin modern dünyadaki varoluşsal problemine bireysel kimlik ve özneler arası etkileşim bağlamında açıklık getirir:

Modern toplum üyelerinin varoluşsal durumunun dayandığı paradoksla karşı karşıya kalıyoruz. Bir yandan bireyin, benliğiyle dışarıdaki genel, gayri şahsi ve nüfuz edilemeyen toplumsal dünya arasında istikrarlı ve savunulabilir bir farklılık tesis etmesi gerekiyor. Öte yandan istikrarlı ve güvenilir olması gereken böyle bir farklılık, toplumsal onay gerektiriyor ve toplumsal onayla beraber kazanılması gerekiyor. Bireysellik, toplumsal uyumluluğa bağlıdır. Bireylik mücadelesi, toplumsal bağların güçlenmesini ve toplumsal bağımlılığın derinleşmesini gerektirir. Bireyin kimliğini oluşturan öznel dünya, yalnızca öznelerarası etkileşim araçlarıyla idame ettirilebilir (Bauman, 2003, s. 258).

Bireyin sergilediği mücadele, modern dünyada önceki dönemlerde görülmeyecek kadar farklı bir şekle bürünür. Bireyin "ben" vurgusu, belli noktalarda onaya ihtiyaç duyar. Öyleyse diğerleriyle ilişki halinde olma bireyin kendini göstermesi noktasında mecburi bir ilişki biçimi doğurur. Bu anlamda bireyselleşme aynı zamanda kimlik inşa etme süreci olarak yorumlanabilir. Kimlik inşa edilirken ben ve diğerleri arasında kurulan ilişki aslında bir özne olarak "ben"i var ettiği kadar, diğerlerine dair yeni anlamlar üretir. Bu karşılıklı anlam ilişkisi "performans"a dönüşerek bireyin toplumsal hayatın farklı aşamalarında, farklı rollerle kendini sunması noktasına varır. Kendini sunuş, kimlik inşasının dikkate değer bir parçasıdır ve

bireyselleşmenin somut halini gösterir. Burada esas olan, toplumsal hayatta bireyin diğerleriyle karşılaştığı anda takındığı tavırlardır. Bu tavırlar kişiden kişiye değişebileceği gibi mutlaka ortama göre de farklılık gösterecektir ancak asıl olan bireyin diğerleriyle girdiği etkileşim neticesinde sergilediği tutumlar ve kendini sunuş biçimine yapılan atıftır.

Guy Debord (2012, s. 36) kült eseri Gösteri Toplumu'nda gösterinin "bir imajlar toplamı değil, kişiler arasında var olan ve imajların dolayımından geçen bir toplumsal ilişki" olduğunu söyler. Burada gösterinin sosyal temelleri üzerinde duran Debord, onun bireysel bir çabanın sonucu olduğu kadar toplumsal bir ilişki biçimi olduğunu da vurgular. Öyleyse Debord'un modern çağda meta dolaşımının bir çıktısı olarak gördüğü gösteri, birey(ler)in herhangi bir performansı olarak yorumlanabilir.

Kendi bütünlüğü içinde ele alındığında gösteri, mevcut üretim tarzının hem sonucu hem de tasarısıdır. Gerçek dünyaya bir eklenti, ona ilave edilen bir süs değildir. O, gerçek toplumun gerçekdışılığının can alıcı noktasıdır. Gerek enformasyon ya da propaganda, gerekse reklam ya da doğrudan eğlence tüketimi biçiminde olsun bütün özel biçimleriyle gösteri, toplumsal olarak hâkim olan yaşamın mevcut *mode*ni oluşturmaktadır. O, üretimde önceden yapılmış seçimin her alanda onaylanması ve bunun sonucu olan tüketimdir. Gösterinin biçimi ve içeriği, var olan sistemin koşullarının ve amaçlarının tümüyle aynen doğrulanmasıdır. Modern üretimin dışında geçirilen zamanın esas bölümündeki meşguliyet olan gösteri, aynı zamanda da bu doğrulamanın sürekli *mevcudiyet*idir (Debord, 2012, s. 36).

Gösterme, modern çağın önemli dinamiklerindedir. Artık bireylerin yapıp ettikleri, temel anlamlarının dışına çıkmıştır. Yaşamak için temel ihtiyaçlarımızdan olan beslemenin bile anlamı değişmiştir. Rainer Funk (2007, s. 71) bu durumu oral açlığın yerini olay açlığının alması şeklinde ifade eder. Ona göre artık önemli olan yeme içmenin kendisi veya ortada yiyecek içecek bir şeylerin olması değildir; asıl önemli olan bir şeylerin olup bitmesi ve olup bitenin olay olarak arz edilip edilmediğidir.

Kendini gösteriye dönüştürmekten alınan keyif uğruna biçimlendirilebilir olan her şey ben performans için yararlanılacak bir araç haline getirilmektedir: İnsanın kendi bedeni, giysileri, takıları, saç biçimi ve saç rengi, ev dekorasyonu, gözlükten arabaya kadar bütün kullanım nesnelere bu performansın araçlarıdır (Funk, 2007, s. 70).

Modern çağda asıl olanın nesnelere kendisi değil, sergilendikleri anda kazandıkları anlam ve pratik dünyadaki değerleridir. Nesnelere bireysel performansla anlam ve değer kazandıkça asıl anlamlarından uzaklaşırlar. Bir su bardağı bile, esas işlevinden uzakta, onu sergileyenin elinde performans nesnesine dönüşebilir. Bu aşamada gösteri ve performans, bireyin temel anlam noktasını oluşturur. Böylesi kaotik ve her şeyin kendi özgül değerinden uzaklaştığı bir ortamda bireyin kendi bireysel özelliklerini ve özgül değerini koruyabilmesinin ne derece mümkün olduğu ise önemli bir problemdir. Geline nokta bireyin kendi kimliğini inşa etme çabasının farklı biçimlerde tezahür etmesidir. Bireyin kendisi ve diğerleriyle karşı karşıya kalması sonucunda yeni bir anlam arayışı ve kendini gösterme gayreti üzerinden bir eylemler zinciri ortaya çıkar.

Günümüzde bireyselleşme süreçleri [...] basitçe psikolojik süreçler değil aynı zamanda gelişmiş sistemlerin 'yapısal' eğilimleridir. Bu bireysel kimlikler oluşturma, bireyleri bireyselleştirme kaynaklarıyla donatma süreçleri; devlet faaliyetlerinden, eğitim politikalarından ve iletişim politikalarından kaynaklanır (Melucci, 2013, s. 180).

Modern dünyada kendisiyle varoluşsal mücadeleye girmesi, diğerleriyle karşılaşarak kendine pozisyon alması ve pozisyonunu koruma çabasıyla birey, bir de yapısal olarak hâlihazırdaki sistemle mücadele etmek zorundadır. Ancak birey bu ortamda yalnız değildir. Böylesi bir ortamda sorulması gereken soru/lar belki de bireyin kendisini gösterip gösteremeyeceği, var oluşunu hangi platformda kuracağı ve en önemlisi kendini diğerlerinden ayırmaya çalışırken ne kadar başkalarına benzeyeceğidir.

3. Chef'te Modernlik ve Bireyselleşme Eleştirisi

Chef, Mustafa Kutlu'nun ilk baskısı 2005 yılının Eylül ayında yapılan uzun hikâyesidir. Bu eserinde Kutlu; Hüseyin Hüsnü Şen, Arzu Şen ve Özgür Şen karakterleri üzerinden modern bir ailenin toplumsal hayattaki yaşantı biçimlerini, modernlikle birlikte değişen ve dönüşen bireysel pratikleri eleştirel bir gözle ele alır. Hikâye, üç ana bölümden oluşur ve bu bölümler adı geçen üç ana karakterin ismini taşır. *Chef*'i

Mustafa Kutlu külliyyatında daha ayrıksı bir yerde konumlandırılan, hikâyedeki ana akışın "kent insanı" üzerine kurgulanmış olmasıdır. Kutlu'nun diğer pek çok eserinde ya mekân köy/kır olarak seçilmiş ya da kent hayatı içerisinde olsa bile anlatılan kırsal kesimden gelen insanların hikâyesi olmuştur. *Chef* ise doğrudan kentte var olan, baştan sona kentli bir ailenin ve dolayısıyla aslında kapitalist ve modern ilişkiler içerisinde kendini var etmeye çabalayan insanların hikâyesidir. Bu anlamda Kutlu'nun hikâye boyunca tartışmaya açtığı temel konunun modernlik eleştirisi olduğu söylenebilir.

Modernlik her şeyden önce zihinsel bir temsildir. Modernleşen dünya, geçmiş ile hesaplaşmasını sosyal, kültürel, politik, ekonomik, bireysel vs. yönlerden sert bir biçimde verir. Bu durum modern kültürün ve modern toplumun büyük ölçüde çatışma üzerine kurulduğunu gösterir. Aydınlanma çağından itibaren bireyin yükselişi, toplumsal ilişki pratiklerinin değişimi ve sosyokültürel çeşitlilik modern toplumu, modern öncesi dönemden ciddi biçimde ayırır. *Chefte* ortaya çıkan, temelde bu ayrım ve çatışmanın somut halidir.

Anne, baba ve erkek çocuktan oluşan Şen Ailesi, birbirinden kopuk, iletişimleri zayıf bir ailedir. Ailenin üç ferдинin de belli hayalleri, yaşama gayeleri vardır ancak hepsi maddi temellere dayanır. Baba Hüsnü Şen'in en büyük hayali üst sınıf bir otomobile sahip olmaktır. Bu münasebetle sık sık yolunun üstündeki bir araba galerisinin vitrinine bakar. Anne Arzu Şen, emekli bir memurdur ve emekliliğini evin en "kadını" köşesi olan; "Mutfağım. Benim güzel balkonum. Hayat antrenörüm. Koçum. Terapi salonum" (Kutlu, 2005, s. 121) dediği mutfakta geçirir ve en sonunda üst komşusunun aklını çelmesiyle bir maceraya atılır. Evin oğlu Özgür Şen ise formal eğitimle yıldızı barışmayan, tek hayali ticaretle köşeyi dönmek olan bir gençtir. Bu üç karakter de temel olarak modern hayatın dışlıları arasına sıkışmış, geleneksel kodlardan sıyrılamayan ama modern hayata da tam anlamıyla adapte olamayan ve gündelik hayatın koşuşturmacası içerisinde gittikçe daha fazla bireyselleşen tiplerdir. Kutlu'nun bireyselleşme üzerinden gerçekleştirdiği modernlik eleştirisi bu noktada başlar ve hikâye boyunca katlanarak devam eder.

3.1. Modernliğin Göstergeleri: Chef mi Şef mi?

Kutlu'nun modernlik eleştirisi henüz kitabın isminde kendini açıkça gösterir. Eserin adının *Chef* olarak seçilmesinin bilinçli bir tercih olduğu aşikârdır. Kutlu, bu seçimiyle henüz hikâye başlamadan, Türk edebiyatında, özellikle Tanzimat döneminde ilk örnekleri görülen Doğu-Batı çatışmasını gözler önüne serer. Neden Şef değil de Chef? Kutlu bu durumu bir röportajında açıklar:

Yeni kitabın ismi Şef. 'Chef' şeklinde yazılacak; Fransızca yazılışıyla yani. Bu yazım tarzını tercih edişim de bizim memleketteki yabancı dil tutkusundan ileri geliyor. Bugün insanlar, çocukları İngilizce bilsin diye daha anaokulunda İngilizce öğretmeye kalkıyor yahut İngilizce bilmeyeni adam yerine koymuyorlar. Hikâyede bir de bu dertten mustarip bir kahraman var; 'İngilizce bile bilmiyoruz, yahu adam mıyız biz!' diyen biri (Küçükylmaz, 2005).

Kutlu'nun İngilizce üzerinden kurduğu yüzeysellik vurgusu, modern hayattaki "pek çok şeyin çeperinde kalma" probleminde bir göndermedir. Modern birey, şeylerin özüne nüfuz edemeyen veya etme gereği duymayan, gündelik meşgalelerle anı kurtarmak için yaşayan bir profil çizer. Kutlu'nun İngilizce ile kurduğu bağ da bu noktada dikkate değerdir. Kutlu'nun isimlerle kurduğu ilişki bu kadarla sınırlı değildir. Modern hayattaki bireyi temsil eden önemli anahtar kelimelerden "arzu" ve "özgür" de hikâyenin iki farklı karakteri olarak karşımıza çıkar. Kutlu'nun hem isimlerle kurduğu ilişki hem de o isimleri taşıyan karakterlerin diğerleriyle olan bağı tesadüfi değildir. Modern hayatın birey üzerindeki etkisini belli yönleriyle göstermeye çalışan yazar, bunu gösterirken karakter isimleri üzerinden de çeşitli göndermelerde bulunur. Birey, modern çağda arzularının peşinden giden özgürleşmiş bir toplumsal tiptir. Bu anlamda Kutlu'nun tek tek isimler üzerinden kurduğu bağ bir bütünün parçaları olarak okunabilir.

3.2. Chef'te Bireysel Temsiller ve Modernliğin Fragmanları

Üç kişilik bir aile hikâyesinin anlatıldığı *Chef* bu üç karakterin isimlerini taşıyan başlıklarla bölümlendirilmiştir. *Chef*'teki bireysel temsiller bu üç farklı başlıkta verilirken bu kısımlarda hem başlıkta ismi geçen aile ferдинin bireysel hikâyesine hem de bu bireylerin birbirleriyle ilişkilerine değinilir. Bu çerçevede hem eserdeki sıralamayı gözetmek hem de bu sıralama doğrultusunda Şen ailesinin birbirleriyle ve toplumsal hayatla olan ilişkilerini daha net görebilmek için çalışmamızın devamında kitapta gözetilen sıralamaya uygun olarak üç ana karakterin öyküsünü kendi başlıkları altında ele alacağız.

3.2.1. Gök kubbenin altında Bir Yalnız Adam: Hüseyin Hüsnü Şen

Chef'in ana karakteri olan Hüseyin Hüsnü Şen, kitaba ismini veren bir banka şefidir. Aslen Sarıkamışlı olan Hüsnü, annesini henüz doğarken; Sarıkamış'ta bir okulda müstahdem olan babasını ise orta ikinci sınıftayken kaybeder. Öncesinde parasız yatılı sınavlarını kazanan Hüsnü, doğduğu topraklarda değildir. Memleketine son gidişinin de babasının cenazesi vesilesiyle olduğunu dile getirir. Hayat, erken yaşlarda acı yüzünü gösterir Hüsnü'ye ve liseden sonra bankacı olarak çalışmaya başlar.

Genç ömrüm yatılı mekteplerin karanlık koridorlarında geçti. Bir de kütüphanelerinde. Yazları hep çalıştım. Ankara'ya gidip çalıştım. Bir iki hemşehri yardımcı oldu. Giderek Sarıkamış'tan, amcalardan, dayılardan, belki de tüm o topraklardan koştum. Gök kubbenin altında bir yalnız adam (Kutlu, 2005, s. 27).

"Yalnız adam" Hüsnü'nün yalnızlık tercihinde, yaşam tecrübesinin katkısı vardır. Yaşadıkları onu yalnız olmaya/kalmaya iter ve böylece her ne kadar "Anadolulu" bir kökten gelse de erken yaşta şehirle tanışmış olması, tipolojik olarak onun kırsal kesimin bir temsilcisi olmaktan çok kentleşmiş bir birey olarak konumlanmasına sebep olur. Küçük denebilecek yaşta yalnız kalması ruhunda derin izler bırakır. "Belki biraz hırçınım, biraz geçimsizim, biraz titiz. Bencillik de olabilir. Kimde yok kil!" (Kutlu, 2005, s. 28) diyen Hüsnü modern insanın başat karakter özelliklerinden olan bencilliği gündeme getirir. Bu çerçevede hayatın merkezine kendini koyma dürtüsü, bireyin geleneksel kodlardan sıyrılp bireyselleşmesini tamamlamasının önemli dönemeçlerindedir.

Erken yaşta bankacı olan Hüsnü'nün asıl hedefi bankada müdür olmaktır ancak bu idealine bir türlü ulaşamaz. Şeflikten müdürlüğe terfi edememesini şöyle açıklar: "Bir bankada uzun zamandan beri şef olarak çalışmaktayım. Bir türlü müdür olamadım. Mâni oluyorlar efendim, kırk türlü engel çıkarıyorlar. Yaşım elliye geçti, müdür koltuğuna kurulamadan emekli olacağım" (Kutlu, 2005, s. 12). "Torpilim yoktu, arkam yoktu. Kimselere eyvallah etmeyen, yalakalık yapmayan bir kişiliğim vardı" (Kutlu, 2005, s. 27). Müdür olamamasını dış sebeplere bağlayarak sorumluluğun aslında kendinde olmadığını ifade eden Hüsnü Şen'in müdür olma gayesinin altında görünür olma, başkaları tarafından fark edilme çabası, yani gösteri/ş ve imaj kaygısı yatar. Bu kaygı sadece müdür olma dürtüsünü doğurmaz. Bir başka hedefi daha vardır: Lüks bir otomobil sahibi olmak. "Madem müdür olamadık, bari bir otomobilimiz olsun" (Kutlu, 2005, s. 19) diyen Hüsnü Şen için bu hayal, öylesine önemlidir ki neredeyse başka bir şey düşünemez halledir. Hüsnü Şen'in "lüks" bir otomobile neden ihtiyacı olduğu konusunda herhangi bir fikri yoktur. Çünkü asıl olarak böylesi bir otomobile sahip olma dürtüsü, herhangi bir ihtiyaçtan kaynaklanmaz. Otomobil, Hüsnü'nün zihninde kendi özgül anlamını kaybetmiş ve bir fetiş nesnesi haline gelmiştir. Hüsnü, otomobile sahip olunca dünyadaki varlığına yeni bir anlam bulacak ve böylece gösteri toplumunun bir ferdi olarak kendi üzerine düşeni yerine getirmiş olacaktır. Çünkü Guy Debord'un (2012, s. 53) vurguladığı gibi Hüsnü, "metanın toplumsal yaşamı tümüyle işgal etmeyi başardığı" gösteri anıdadır artık. "Görülebilir olan sadece metala kurulan ilişki olmakla kalmaz, ondan başka bir şey de görülemez: Görülen dünya metanın dünyasıdır".

Hüsnü'nün metala kurduğu ilişki, onun gündelik eylemlerini etkileyecek boyuttadır. Sahip olmak istediği otomobili görmek için yol üstündeki bir galerinin vitrinini seyrederken bulur kendisini sık sık. O seyir gecelerinden birinde, galerinin Erzurum yöresinden olduğu belli olan güvenlik görevlisi ile karşılaşan Hüsnü, görevliyle kısa bir diyaloga girer ve sohbetin sonunda güvenlikçinin ağzından çıkan "Sana yaramaz bunlar efendi, bah gecenin yarısı gelir, var get even, uşahların seni bekler" (Kutlu, 2005, s. 14) cümleleriyle kendine gelir. Az önce bardan çıkan çakırkeyif Hüsnü Şen, böylece gitmesi gerektiği bir ev, görmesi gerektiği bir ailesi olduğunu hatırlar. Hüsnü, otomobile öylesine bağlıdır ki bu durum onu kendi gerçekliğinden koparacak boyuta varır. Havanın soğuk olduğu bir başka akşam yine aynı galerinin önünden geçerken güvenlikçi ile karşılaşır. Galerideki arabaya karşı takıntılı bir arzu duyan Hüsnü'nün Erzurumlu güvenlikçiyle arasında yüzeysel de olsa bir muhabbet oluşur. Hüsnü'yü soğukta daha fazla dışarıda tutmak istemeyen güvenlikçi içeriye çağırır ve ona çay ikram eder. Kısa süre sonra yeniden gözleri arabaya dalan Hüsnü, güvenlikçinin "Daldın yine. Ben annamiram efendi. Bu arabayı alsan ne olacak yani?" (Kutlu, 2005, s. 53-54) sözleriyle kendine gelir ve aralarında otomobil üzerinden kısa bir sohbet gelişir:

- Araba özgürlüktür.
- Hı!..

- Özgürlük, özgürlük... De bakalım nedir özgürlük?
- Alnı kırılıyor Dadaş'ın, kendini iyi bir cevap için zorluyor.
- Ne olacak kula kul olmamak; Allah'a kul olmak, işte bu.
- Sonunda kul olmaktan kurtuluş yok yani.
- Yok tabii. Allah'a inanmır misen?
- İnanıyorum canım.
- Eee...
- Neyse ben başka bir şey demek istemiştım. İyi bir araba saygınlıktır, gibi.

[...]

- Otomobil, ama iyi bir otomobil çekip gitmeyi mümkün kılar. İrağı yakın eder, hızı hazzı katar. Başka ne diyeyim.

- Yahu koca şef olmuşsun, paran var, forsun var. Allah'tan daha ne istersen, çekip gitmek de neymiş. Otur oturduğun yerde (Kutlu, 2005, s. 54-55).

Hüsnü Şen, güvenlik görevlisinin sözleri karşısında diyecek bir şey bulamaz. Çünkü sahip olduğu makam mevki kendisine yetmez. Oysaki Dadaş için şefin sahip oldukları zaten yeterlidir, fazlasına gerek yoktur. Burada Mustafa Kutlu, pek çok başka eserinde olduğu gibi maddiyatın karşısına maneviyatı, tezin karşısına antitezi koyar ve bunu yaparken Erzurumlu sıradan bir insanı kullanır. Güvenlikçinin, öylesi otomobillerle dolu bir ortamda bile otomobillere ilgi duyduğunu gösteren bir ifadeye denk gelmeyiz. Hatta "arabayı alsan ne olacak" diyecek kadar maddiyata önem vermeyen bir görünüm çizer. Yani tam anlamıyla Hüsnü Şen'in bir antitezidir güvenlikçi. Kanaat ekonomisini yaşam düsturu olarak seçen kahramanlarına sık sık rastlanan Kutlu, *Cheft*'te Hüsnü Şen'in sahip olduklarına kanaat etmeyen karakterinin karşısına, "Allah'tan daha ne istersen" diyen güvenlikçiyi çıkararak bir karşıtlık kurar. Yani daha temel bir ifadeyle hikâyenin bu kısmında Erzurumlu güvenlikçi geleneği, Hüsnü modern, ancak yanlış modern temsil eder. Hüsnü Şen her ne kadar bu durumun farkında olsa da ne müdür olma ne de bir otomobil sahibi olma fikrinden uzaklaşabilir. Maddiyata bulaşmış; maneviyattan, geleneksel değerlerden kopmuş olan Hüsnü Şen bu yaşam biçimini "sürüklenmek" olarak ifade eder:

Sürüklenmek... Bu iyi işte. "Rüzgâr bizi sürükleyecek". Kimin mısraıydı bu? Biz, modernlikten nasibini almış olanlar, Tanrı tanımazlar, haşa ben onlardan değilim ama; işte biz, dünyayı kasıp kavuran fırtınanın önünde kuru yaprak gibi sürüklenip duruyoruz. Kaplumbağa misali evini sırtında taşıyarak göçebelğe soyunduk. Eşya ile, toprak ile, tabiat ile bağımızı kopardık. Bir "kopma"nın olduğu aşikâr. "Yeni"yi isteyen "eski"den kopuyor. Eskimiş olanı atıyoruz ama yeniye bulamıyoruz. Yeni bize veriliyor, en azından işaret ediliyor. "Eski" gitti, "yeni" benim değil. O zaman neredeyim ben? Boşlukta (Kutlu, 2005, s. 57).

Modern hayat içerisinde sürüklenen birey boşluktur ve onun için artık "yeni" olanın da bir anlamı kalmaz. Modern kent yaşamı öylesine hızlıdır ki "dünkü yeni bugün eskimiş" hale gelir. Kutlu'nun (2005, s. 38) tabiriyle "hız ve haz modern hayatı egemenliği altına almıştı[r]". Bu hız, modern insanın başta ailesi olmak üzere çevresiyle kurduğu iletişimi sekteye uğrattığı gibi gündelik hayattaki yapıp ettiklerine de yabancılaşmasına sebep olur. Çünkü kent yaşamı bireyi yalnızlığa iterken bunun en önemli dayanak noktalarından biri olarak özgürlüğü gündeme getirir. Özgürlük, bir yönüyle bağımsız hareket edebilme yetisidir. Geleneksel bağlardan sıyrılmak, bireyselliğini kazanma ve kendini gerçekleştirme çabaları modern kent insanını tanımlayan önemli parametrelerden olur. Bütün bunların sonucu olarak modern birey artık hem kendine hem çevresine hem de eylemlerine yabancılaşır. Mustafa Kutlu, yabancılaşma ve özgürlük konularına Tönnies'in "cemaat-cemiyet" ikiliği üzerinden yaklaşır:

Yahu bu "öteki" lafı nerden çıktı, nasıl yaygınlaştı, bilemiyorum. Bizde böyle bir ayrım var mı? Ben ve öteki diye. Yok ama yabancılara öykünüyoruz işte. Belki de ben yanıyorum. Öyle ya insanımız birbirine hayli yabancı olmuştur da haberimiz yoktur. Oysa düne kadar "Biz bize benzeriz." derdik. Ben yine aynı noktadayım. Cemaat hâlinde yaşadığımızı sanıyorum. Cemaatten ayrılmak o kadar kolay değildir yani. Hem ayrılmış olsa bile ona öteki denmez. [...] Gerçi cemaat yapıları çatladı, mahalle yıkıldı, büyük aile küçüldü, ancak bütün bunlar ile bizde "özgür birey" in oluştuğunu söyleyebilir miyiz? (Kutlu, 2005, s. 15-16).

Her ne kadar cemaat (topluluk) hayatı yaşadığını söylese de Hüsni Şen'in yaşam tarzı cemaat hayatına tam olarak uygun değildir. Başta ailesi olmak üzere çevresiyle arasında çoklukla yapay ve zorlama bir ilişki vardır. Öte yandan hayattaki idealleri olan müdürlük ve yeni bir otomobile sahip olmak fazlasıyla dünyevi hedeflerdir. Zaten Hüsni'yü modern kentli bir tip yapan da buna benzer özellikleridir.

Hüsni'nün metala ilişkisi belirgin derecede hayatını yönlendirir. Çünkü belli bir yaşa gelip hala gözü olan müdürlüğe terfi edemeyince yaşamın anlamını dilinden düşürmediği otomobilde bulacağına inanır. Hayalindeki benzemese de ikinci el bir otomobil alarak hedefine ulaştığını zanneder. "Hayatımı değiştirecek bir karar aldım. Ben bir araba almaya karar verdim. Ucuzundan bir araba. Hepsini bu. Evet, altı-üstü ikinci el bir Şahin" (Kutlu, 2005, s. 42). İkinci el Şahin, Hüsni için tatmin edici bir araç olmasa da en azından ayağını yerden kesmesine yarar. Ancak eşi Arzu, bu arabayı önce sessizlikle karşılar, sonrasında ise yarım ağızla memnuniyetini dile getirir. Bu zoraki memnuniyet bildiriminin sebebi, Arzu'nun aslında başka ihtiyaçlar olduğunu düşünmesidir. Hüsni, karısının zihnini okurcasına şunları söyler:

Oysa bal gibi biliyorum ki; onun alınacaklar listesinde önceliği artık iyicine dökülen salon takımı, o olmazsa eprimiş halının değişmesi, hadi onu da geçelim, kapakları yalama olmuş elbise dolabı, hepsi bir yana hiç olmazsa mutfak ile hole birer hint kilimi almak falan vardı. Daha kim bilir neler vardı? Mini fırınlar, mutfak robotları, tost makineleri, şu paslı banyo kazanının atılıp yerine pırl pırl bir şofben takılması, ohooo!... Hepsinin canı cehenneme (Kutlu, 2005, s. 43-44).

Hüsni'nün bu cümleleri, aslında karısının da eşyayla kendisinininkine benzer bir ilişki kurduğunun göstergesi olur. Günümüzün modern dünyasında eşyalar/nesnelere artık bir süre sonra yenisiyle değiştirilmek için kullanılır hale gelmiştir. Arzu'nun evindeki çeşitli eşyalar için düşündüğü yenilik hareketi bunun bir parçasıdır. Öte yandan Hüsni'nün ikinci el bir arabaya sahip olmasıyla arabaya dair duyduğu isteğin azalmaması arasında da benzer bir ilişki vardır. Bu durum, tüketim nesnelere ihtiyaç ile aralarındaki korelasyonun günümüzde iyiden iyiye zayıfladığını gösterir.

Hüsni'nün otomobille kurduğu ilişkinin temelinde yatan bir başka husus tüketim nesnesiyle kurulan bireysel ilişkidir. Hüsni her ne kadar "Hele bir hafta sonu gelsin. Arzu'yu, oğlanı alayım; şişti, tavuktu, salataydı, mezeydi, şişeydi nevaleyi düzelim, şöyle deniz kıyısında bir yerlere postu sererim yeter bana" (Kutlu, 2005, s. 45) diyerek otomobilin bir aile ihtiyacı olduğu algısını oluştursa da esas olarak otomobili kendisi için ister. Yani Hüsni'nünki son derece bireysel bir seçimdir. Bu durum, Jean Baudrillard'ın (2002, s. 101) tüketim nesnelere sahip olmanın bireyselleştirici etkisine vurgu yaptığı sözlerini aklı getirir: "Tüketici olarak insan [...] yalnız hale gelir, kendi köşesine çekilir, olsa olsa sürü halinde yaşar. [...] Tüketim nesnesi yalnızlaştırır."

Hüsni'nün yalnızlaşması aslında ailenin diğer fertlerinin de yalnızlaşması anlamına gelir. Kutlu'nun, maddi dünyanın hareketli yaşamına kendini kaptıran bu karakterleri için reçetesi her zaman maneviyat olsa da Chef'te bu maneviyata yönelimi hiçbir zaman tam olarak göremeyiz. Biraz da bu yüzden Chef, Kutlu'nun pek çok eserinin aksine çözümleyici bir sona ulaşmadan nihayete erer. Gerek Hüsni'nün "araba sevdası" gerek ailenin diğer fertlerinin kendi imtihanları içinde boğuşması neticesinde aile neredeyse dağılma aşamasına gelir:

Soğuduk birbirimizden. Sanki artık ortak bir hayatımız yoktu. Belki ta başından beri yoktu. Eh işte idare edip geldik, çocukları gibi. O kendi halinde ben kendi halimde. Yataklarımızı ayırmamış, boşanmak için mahkemeye başvurmamıştık, hala aynı yemeği paylaşıyorduk ama ip kopmuştu. Gizlice, girilebilecek bir kooperatif aradığını biliyordum. Ne hali varsa görsün diyordum. Bara daha çok takılmaya başladım (Kutlu, 2005, s. 61).

Hüsni Şen, evinden uzaklaştıkça dışarıya alışı, alkolik değildir ancak içki içmeyi sever. Alkol, onun yaşadığı hayattan çıkışı; çıkış değilse bile bir süre nefeslenmesini kolaylaştıran yöntemlerden biridir. Yine bir bar gününde İris adında bir kadınla tanışır. Yapmadığı iş yoktur İris'in; "gazetecilik, dergicilik, reklamcılık, sinemacılık. Ama asıl tutkusu sinema[dır]" (Kutlu, 2005, s. 84). İris'le kısa sürede ahabap olan Hüsni Şen, memleket meselelerinden gündelik hayata, pek çok konuda onunla fikir alışverişi yapar. Kadının entelektüel ilgileri Hüsni'yü cezbeder çünkü o kendi karısıyla bunları konuşamayan bir kimsedir. Hüsni pek çok yönden kendisine benzetir İris'i; o da "ne yapmalı" sorusunun peşine düşmüş bir bireydir:

İris de benim gibi 'ne yapmalı' sorusunun peşinde. Bakmayın siz bir sürü işle uğraştığına. Ve hayatının filmi çekmek en önemli meselesi olduğuna. Bu tıpkı benim 'müdür olmak' tutkuma

benziyor. Aslında bu bir ara istasyon. Oraya varınca, onu elde edince, ne olacak, her şey bitecek mi? Yoo... Başka bir arzunun, başka bir tutkunun peşine düşeceğiz. Bu arzular, bu tutkular bir türlü bitmez. İnsanoğlu bu yolda bir tatmine ulaşamaz. Bunu ikimiz de kabul ediyoruz. Geride 'yaşamak' kalıyor. Elbette güç, iktidar, mevki, şöhret ve tabiatıyla 'para' söz konusu ediliyor. Hadi diyelim ki yeteri kadar paramız var. Nasıl yaşayacağız. Formül şu: En kısa zamanda maksimum hazzza erişmek (Kutlu, 2005, s. 88).

Hüsnü için yaşamının reçetesi iktidar, mevki, şöhret ve paraya çıkar. Paranın her şey olmadığını bilir; buna rağmen çok şeyin kapısını açtığını da aklından çıkarmaz. Mesele dönüp dolaşıp tekrar maddi dünyanın çarklarına gelir. Modern insanın hem kendisiyle hem de çevresiyle ilişki kurma biçimine doğrudan etki eden maddiyat, Hüsnü Şen'in kabullendiği bir gerçektir. Bunun yanında, maddiyatı hazzza erişmek için de bir yöntem olarak görür. Arzunun yeniden üretimi bağlamında erişilemez bir nesne olduğu göz önünde bulundurulursa Hüsnü Şen'in hayatla kurduğu ilişki de daha net kavranacaktır. Mesele bir otomobile sahip olmak değildir çünkü otomobile sahip olan bireyin, sahip olduğu nesneye ilgisi azalır ve en yumuşak tabirle yeni ve daha iyi bir otomobile sahip olma çabasına girer. Örneğin Hüsnü Şen'in ikinci el bir otomobile sahip olması, onun otomobile karşı duyduğu arzuyu yok etmez. Hız ve hazzın modern dünyanın lokomotif kavramları olduğu gerçeği Hüsnü Şen'in kişiliğinde yeniden belirgin hale gelir.

İris ile bir sohbetleri esnasında bir bankanın reklam filminde oynaması teklifini alan Hüsnü Şen, başta bu teklife karşı temkinli yaklaşırsa da başroldeki banka müdürünü canlandıracağını öğrenince teklifi kabul eder. Bu, Hüsnü Şen'in kalabalıklar içinde kendine yeni bir "anlam" edineceği fırsattır. Çekime gittikleri stüdyoda hazırlık aşamasından sonra aynaya bakan Hüsnü, "Bu ben miyim? Bu yakışıklı cilet gibi adam. Vay be!" (Kutlu, 2005, s. 95) diyerek kendi görüntüsüne şaşırıldığını açığa vurur. Böylece Hüsnü, modern bireyin kendisiyle ilişki kurması düzeyinde okura bir ipucu sunar. Hüsnü'nün şaşırıldığı aslında sadece dış görünüşü değildir. O, içsel dünyasında da farklı bir evrene geçiş yapmıştır. Role büründüğü anlarda "Ben bir starım, onlar sıradan insanlar" diye aklından geçirerek hayatındaki diğer insanları düşünür ve ekler:

Şu anda bir reklam filmi çekimindeyim ve başrol oynuyorum. Bu durum insana neler ilham etmez ki. Düşünün bir anda hayatınız değişiyor. Bir anda başka bir kişi oluveriyorsunuz. Bu bir rüya mı? Neden rüya olsun? Ünlülerin hepsi mektepten yetişmiyor ki. Kimi kamyon şoförlüğünden, kimi kuru temizlemeden geliyor (Kutlu, 2005, s. 99).

Bütün bunlar Hüsnü Şen'in gerçeklikle arasında kurduğu ilişkiyi gösterir. Şöhretin basamaklarını hızla çıkmak gibi bir niyeti olmasa da kameranın karşısında, "cilet" gibi duruşuyla bir anlığına da olsa kendini "diğer" insanlardan farklı hisseder. Buna rağmen aklında kamyon şoförlüğü, kuru temizleme gibi sıradan işler vardır ki bu da kendini kategorik olarak aslında "ünlüler dünyası"na ait hissedemediğinin göstergesidir. Öyle de olur. Çekimde işler yolunda gitmez ve İris'le Hüsnü kavga gürültü stüdyodan ayrılır. Eve gelen Hüsnü'yü karısı karşılar. Saçlarını kızıla boyatmış Arzu'nun bu değişikliğini fark etmeyen Hüsnü "son sevgi teli de böylece kopmuş oldu" (Kutlu, 2005, s. 103) diyerek ailesinin dönüşü olmaz bir şekilde savrulduğunu özetler. Sonraki satırlarda oğluya bir sebepten tartışan Hüsnü hem kendisinden hem ailesinden vazgeçmiştir:

Her zamanki tartışmalarımızdan biriydi. Yağmur çiselemeye başladı. Sustuk. Ailenin üç ferdi. Üçü de kendi dünyasına daldı. Böyle böyle kopuyorduk birbirimizden. Üç insan üç ayrı istikamete doğru yürümeye başlamıştı. Benim önüme İris çıktı. Ötekileri bilmiyorum (Kutlu, 2005, s. 109).

"Ötekileri bilmiyorum" ifadesi aynı ailenin ferdi olan üç kişinin "üç ayrı istikamete doğru" yol almasından öte bir anlam barındırır. Şen ailesi aslında aile olmanın yani topluluk olmanın değerlerini kaybetmiştir. Her biri bir yöne savrulan bu insanlar, sokakta birbirini tanımayan kimselerden farksızdır. Bu yönüyle kendi bireysel hayallerini, hedeflerini ailenin ortak değerleri çerçevesine taşımayan Şen ailesi mensupları, netice olarak çözülür ve her biri kendi hedeflerine ilerleyen bireylere dönüşür. Başka bir ifadeyle modern dünyanın bireyi aşırı bireyselleşmeye iten ortamı, Şen ailesini de bu sonla yüzleşmek zorunda bırakır.

3.2.2. Mutfağın Sus Pus Yalnızı: Arzu Şen

Sadece geleneksel toplumlarda değil, modern toplumlarda da kadın çoğu zaman ailenin yapı taşı olarak görünür ve bu anlamda özellikle anneliğin getirdiği ağırlıkla aileyi bir arada tutan en güçlü simge

konumundadır. Kathleen Gough (1971, s. 767) kadının aile içindeki pozisyonundan bahsederken, avcı topluluklarda bile, az veya çok, kadının her halükârda erkeğe belli ölçüde bağımlı, neredeyse ikinci bir cins olarak varlığını devam ettirdiğini söyler. Kadın, her ne kadar aileyi bir arada tutan çimento görünümünde olsa da esas olarak ona durduğu konumu veren erkeğin toplumsal pozisyonudur. Şen ailesinde de durum farklı değildir. Arzu Şen, hayatta basit denilebilecek istekleri ve hayalleri olan bir kadındır. Emekli bir memur olmasına, yani çalışma hayatından gelmesine rağmen dış dünyayla, yani toplumsal hayatla doğrudan sıkı bir bağı olduğuna dair herhangi bir iz yoktur. Onun gündelik hayatında vaktinin çoğu mutfakta geçer. Mutfak onun için bir sığınak, terapi salonudur. Hüsnü'nün müdür olma, lüks bir otomobil alma gibi iddialarına karşın Arzu'nun hayata dair belirgin bir beklentisi olduğu görünmemektedir. Bununla beraber Arzu, herkes kadar evini önemseyen, evindeki eski eşyaları değiştirmek gibi ortalama istekleri olan bir kadındır.

Arzu her ne kadar günlerini mutfakta geçiriyor olsa da ailesi üzerinde düşünmekten geri durmayan bir kadındır. Mutfağının penceresinden izlediği kargalarla kendi hayatı üzerinde alegorik bir ilişki kurar: "Hayvanların demeyeyim de kuşların en akıllısı. Bilimsel ispatı var. Karı-koca yuvalarını kuruyorlar. [...] Karga milletinde yuvayı dışı kuş yapar gibi bir kaide yok. Medeni kuşlar bunlar. Hayat müşterek ve hukuken eşitler" (Kutlu, 2005, s. 122-123). Bu cümleler Arzu'nun, kadının aile içindeki, hatta toplumsal hayattaki konumunu sorguladığı fikirleri gösterir. Kargalara "medeni" yakıştırmasını yaparken örtük biçimde kendi ailesinin (veya yaşadığı toplumun) medeni olmadığını düşünür. İlerleyen bölümlerde Arzu'nun bu fikir etrafında tıpkı kocası gibi zamanla ailesinden koptuğu görülecektir.

"Bizim ev de bir yuva. Lakin karı ayrı, koca ayrı, çocuk ayrı telden çalıyor. Nasıl bir yuvaysa?" (Kutlu, 2005, s. 123) diye düşünen Arzu, Hüsnü'nün "üç insan üç ayrı istikamete doğru yürümeye başlamıştı" fikrini destekler. Aile olmanın ortak bir değerler bütünü olduğu fikrini teorik düzeyde olsa da göz önüne alırsak, Arzu'nun kendi ailesine getirdiği eleştiri son derece anlamlıdır. Ailedeki kopuk ilişkiler, Arzu'nun hayata başka bir noktadan sarılmasını gerekli kılar ki Arzu da bunu mutfakta bulur: "Eh, herkes bir ucundan hayata tutunmaya çalışıyor. Ben de mutfak kapısından girmişim" (Kutlu, 2005, s. 124). Mutfak, Arzu'nun hayatında özel bir yer kaplar. Kocasının sevdiği yemekleri yapar ancak ondan çoğunlukla olumlu bir karşılık alamaz. Hatta bunun da ötesinde kocası tarafından "mutfak kedisi" yakıştırmasına maruz kalır. Yemek sofrasının birleştirici gücü de Şen ailesinin evine nadiren uğrar. Artun Ünsal (2020, s. 14) yemeğin uygarlık tarihinin bir parçası olduğunu vurgularken onun aynı zamanda bir sosyal ilişki biçimi olduğunu dile getirir; "çünkü yemek, salt beslenmenin dışına taşan, aynı zamanda sosyo-kültürel nitelikler içeren bir faaliyettir". Geleneksel olarak yemek ritüelinin aynı zamanda aile bireylerinin bir araya geldiği ortam olması aşırı bireyselleşmiş Şen ailesinde bu anlamını kaybeder:

Çoğu akşam kurduğum sofraya yalnız oturuyorum. [...] Hüsnü kim bilir nerelerde zıkkımlanıyor; oğlan telefon edip 'Beni bekleme anne, arkadaşlarla beraberiz' deyip kapatıyor. Gün ağır ağır perdelerini indiriyor. Sofraya kaskatı bir yalnızlık çörekleniyor. Küçük, yetim bir kız gibi içimi çekiyorum (Kutlu, 2005, s. 124).

Modern bireyi anlatan en kilit kelimelerden biri olan "yalnız" *Cheft*e en doğru biçimde Arzu'nun karakterinde kendini gösterir. Şen ailesinin üç ferdi de kendi telaşına dalmış, birbiriyle bağlantısı giderek kopan insanlardır ancak yalnızlığın yeğpare biçimde vücut bulduğu asıl isim evin annesi Arzu'dur. Bunun en önemli sebebi Arzu'nun ev dışında bir hayatı olmamasıdır. Hüsnü ve Özgür'ün ev dışında, dış dünyayla doğrudan ilişkileri vardır ancak Arzu böylesi bir bağına sahip değildir. Bu anlamda hikâyenin gerçek yalnız Arzu'dur. Hüsnü arkadaşlarıyla bara gider, iş yerinde farklı insanlarla isteyerek veya istemeyerek de olsa iletişim halindedir. Özgür'ün de çoklukla iş sebebiyle farklı insanlarla iletişimi olur. Ancak Arzu, sadece memuriyetinden değil hayattan da emekli olmuş gibidir. Dış dünyaya kendini kapatmış olan bu kadın, tipik bir geleneksel ev kadını profili çizer, üstelik öyle olmamasına rağmen.

Gündelik hayatını evinde, onun da en özel alanı olan mutfağında geçiren Arzu'nun da tutkuları vardır. Bunu ilerleyen satırlarda üst kat komşuları Gülşen ile olan sohbetlerinden anlarız. İki zıt karakteri bir çatıda toplayan yalnızlıklarıdır: "Yalnızlık, işte ortak noktamız. Bizi bir araya getiren şey" (Kutlu, 2005, s. 127). "Benim kocam var, oğlum var ama yalnızım. Onun ne kocası ne çocuğu var. Benimki sus-pus bir yalnızlık. Onunki bağırıp-çağırın bir şey" (Kutlu, 2005, s. 125).

Gülşen, Chef'in üç ana karakterinden biri olmamasına rağmen hikâyenin akışına doğrudan etki etmesi bağlamında önemli bir yerde durur. Üniversite mezunu, çeşitli şirketlerde üst düzey pozisyonlarda çalışmış, başından birkaç başarısız evlilik geçmiş, nihayetinde özgür bir hayatı seçerek yaşamına yalnız devam etmiş bir kadın. "Erkekleri hor görüyor. Mutlu aileye inanmıyor. Hatta mutluluğa inanmıyor. İşine vermiş kendini, bankada bayağı parası varmış. Çocuk yok. İstememiş" (Kutlu, 2005, s. 72). Böylesi bir karakterin Şen ailesinin üst kat komşusu olması, zaman içerisinde onların hayatına dolaylı yoldan müdahale etmesine sebep olacaktır.

Arzu ile bir araya geldikleri bir gün, "Thelma ve Louise" adlı filmi izlerler. Gülşen'in daha önce defalarca izlediği bu film, aslında onun hayata bakışını gösterir cinstendir. Filmde sorunlu ilişkilerinden kaçan iki kadının bir hafta sonu yolculuğuna çıkmaları ve yolda başlarına gelen olumsuzlukları birlikte aşmaya çalışmaları anlatılır. Gülşen de tıpkı filmde olduğu gibi Arzu'ya farklı bir hayata yelken açma teklifi sunar:

- Bak Arzu. Bende Chevrolet yok ama iyi bir Honda var.
- Var abla.

- Atlayalım arabaya, çekip gidelim. [...] Benim bir arkadaşım var, Refik. Bodrum ile Marmaris arasında bir yerde yaşıyor. Aslında mimardır kendisi ama o da senin gibi yemek meraklısı. Tuttu oralarda bir lokanta açtı. Kendi mülkü. Etrafta başka yerleşim yok, denize sıfır. Tam kır lokantası yani. [...] Şimdi düşünebiliyor musun, orayı alıyoruz, elden geçiriyoruz, bir iki eleman ayarlıyoruz. Senin sihirli ellerin mutfakta dolaşsın. Geniş balkonda mis gibi masalar denize karşı. Valla tek sezonda meşhur olursun (Kutlu, 2005, s. 130-132).

Gülşen'in ikna etme çabalarına Arzu kayıtsız değildir ancak yine de kafasında bazı şeyleri oturtamaz: "Hüsni n'olacak, oğlan ne yapacak? Hadi onları geçtik ben ne yapacağım? Alışkın değilim böyle şeylere. Özgürlük falan" (Kutlu, 2005, s. 132). Kendine sorduğu bu sorular, esasen ailenin diğer fertlerinden de onu ayırır. Hüsni'nün hayalleri ve hedefleri daha nettir. Karısıyla ilgili kaygıları vardır ama yine de çoklukla "Arzu ne yapar" diye düşünmez. Kendi kararlarını kendisi verir ve uygulama imkânı bulduğunda da uygular. Hakeza oğulları Özgür'de de benzer tavırlar vardır. Ancak Arzu belki evde sıkışıp kalmış olmanın verdiği yorgunlukla belki de anneliğin getirmiş olduğu merhametle farklı düşünür. Yine de bu düşünce onu eyleme geçmekten alıkoymaz ve nihayetinde Gülşen'e uymaya karar verir. Arzu da aslında kendinden beklenmeyecek şekilde bireysel bir tutumla hayatına yön verir. Verdiği karar öylesi bireyseldir ki oturup ailesiyle konuşma gereği bile duymaz. Ardında yola çıkma sebeplerini tane tane anlattığı bir mektup bırakarak yola koyulur:

Birlikteyiz, nikahlıyız, lakin yıllardır birbirimizden kopuk yaşadığımızı kabul et. Sen kendi hayatını yaşıyorsun, oğlan zaten neredeyse eve uğramıyor. Ben burada dört duvar arasında eriyip gidiyorum. Şu işe gireyim dedim. Hayatıma senin tabirin ile bir 'anlam' katayım. [...] Ben en nihayetinde bir ev kadınıyım ve ne olursa olsun evime, aileme, sizlere bağlıyım. [...] Kim bilir kaç senedir bir koca hayaleti ile birlikte yaşıyorum. Zararsız bir hayalet ama aynı zamanda yararsız. Yine de hiçbir zaman boşanmayı falan düşünmedim. Bu benim hayatım deyip mutfığa sığındım. Şimdi bir kapı açıldı bana. Bu kapıdan çıkıp gidiyorum. Ama inşallah döneceğim. Döndüğümde çarşafı, havluları, tabakları tertemiz, bıraktığım gibi bulacağım inaniyorum (Kutlu, 2005, s. 136-137).

Arzu'nun neden evden uzaklaştığına dair açıklamaları, onun kendi hayatına yön verme isteğindeki bireysel tutumunu net bir şekilde gösterir. Kocasından ilgi göremeyen, ilgi görmek bir yana neredeyse onunla iletişim kuramayan bir ev kadını olarak Arzu, çareyi "özgür ruhlu" Gülşen'in peşine takılmakta bulur. "Sen kendi hayatını yaşıyorsun" dediği kocasına onun sevdiği yemekleri pişirip pişirip karşılık bulamayan Arzu en azından yemeklerini beğenen insanlara pişirmeyi tercih eder. Buna rağmen aklının bir köşesinde evi, kocası ve oğlu vardır. O kadar ki çarşafı, havluları, tabakları bile düşünür. Bu tipik ev kadını tutumu, Arzu'nun ikiye bölünmüş ruh halini gösterir. Bedeni yola düşmüş olsa da zihninin bir kısmı evinde kalmıştır. Arzu kendisinin, daha doğrusu aile içindeki kadının durumunun farkındadır. Özgür ruhlu komşusu Gülşen'le kendini kıyaslamaktan bu sebeple geri durmaz:

Bunun gibi kadınlar bize benzemiyor. Kendi hayatlarını yaşamaya bakıyorlar. Herhalde o sebepten koca kahrı çekemiyor, çocuk sahibi olamıyorlar. Aile nedir? Bir sorumluluk işte. Her şey

kadının tutumuna bağlı. Yüğü kadın çekiyor. Allah kadını daha sabırlı, daha dayanıklı yaratmış. Erkek zoru gördü mü sıvışıyor. Hayvan belgesellerinde bile böyle (Kutlu, 2005, s. 154-155).

Yeni hayatına yabancılık çekse de uyum sağlayan Arzu, yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere yine de kendisini bulduğu yere ait hissetmez. Ailesiyle ipler kopmuş olsa da ailesini düşünür, kadının bütünleştirici gücü aklından çıkmaz. Gülşen ile de bu yüzden arasında ters bir ilişki vardır. Thelma ve Louise gibi yola çıkarlar ancak onların aksine Arzu ve Gülşen olamazlar. Kolektif bilinç bir noktaya kadar bu ikiliyi taşısa da Gülşen çok geçmeden bir başkasına âşık olup onunla birlikte kendine farklı bir rota çizer. Başka bir ifadeyle Gülşen de tıpkı bir önceki yola çıkışta olduğu gibi kendi bireysel tercihini yapar. Arzu ise işletmenin sahibi Refik'le geride kalır. Refik bir vesileyle Arzu'ya duygularını açar, Arzu'dan her ne kadar "Ben zaten evliyim Refik Bey" karşılığını alsada, Refik'in "Malum efendim, malum. Sen yeter ki evet de. Her şey yoluna girer. İçinden geçen nedir onu merak ediyorum" (Kutlu, 2005, s. 178) cümlesiyle bir kafa karışıklığı yaşar. Evli de olsa kendi kararıyla evinden ayrılan, hayatına anlam arayan bir kadındır Arzu ve Refik de bunun farkında olduğu için teklifini açık bir şekilde dile getirir. *Chefte* Arzu'nun anlatıldığı bölüm, onun bu kafa karışıklığıyla sona erer:

Aşağıdaki yoldan bir araba geçiyor. Bir yazlıkçı arabası. Önde karı-koca, arkada çocuklar. Çocuklardan biri kolunu camdan çıkarmış. Elinde bir balon. Kırmızı balon. Balon demeye kalmadan çocuğun elinden kurtuluyor. Araba gidiyor, balon göğe yükseliyor. Araba köşeyi dönüp gözden kayboluyor. Balon yükseliyor. Yükseliyor, gökyüzünde bir nokta gibi kalıyor. Ne olacak bu balon? Patlayacak mı, düşecek mi, ne olacak? Baktım, kaybolmuş... (Kutlu, 2005, s. 179-180).

Arzu'nun aşağı yoldan geçtiğini söylediği araba bir aile arabasıdır. Burada da Arzu kendi ailesiyle gördüğü arasında bir ilişki kurar. Balon imgesi, tesadüfen seçilmemiştir. Çocuğun elinden kaçıp savrulması, her biri bir yana savrulan Şen ailesinin bireylerini hatırlatır. "Ne olacak?" diye sorar Arzu ve en sonunda balonun gözle görülemeyecek şekilde kaybolduğunu fark eder. Arzu'nunki de tıpkı kocası Hüsnü gibi bir çeşit kayboldur. Modern dünyada aşırı bireyselleşmiş, kendine bir gaye edinmeye çalışan fertlerin, kişisel tutumlarıyla çizmeye çalıştığı kendi yollarında kaybolma hikâyesi.

3.2.3. Büyük Denizin Küçük Balığı: Özgür Şen

Şen ailesinin görece en "modern" ferdi, ailenin çocuğu Özgür'dür. Özgür'ün anne ve babasından en temel farkı doğrudan o hayatın içerisine doğmasıdır. Baba Hüsnü Şen ve anne Arzu Şen, her ne kadar toplumsal ilişkiler bağlamında bir şekilde modern tutumlar sergilese de aslında geleneksel kodları doğrudan üzerlerinden atamamış tiplerdir. Ancak Özgür için bu durum, radikal derecede farklıdır çünkü Özgür, bireysel tutum ve davranışlarının yön verdiği gündelik hayatında çoğu zaman kafa karışıklığı yaşamaz. Ailesini önemser ancak ailesiyle arasında kopuk bir bağ vardır ve bu bağ çoklukla Özgür'ün üzerinde düşündüğü, "şöyle olmasındansa böyle olsaydı daha iyi olur muydu acaba" gibi sorularla anne-babası ile iletişimini gözden geçirdiği bir bağ değildir. Bu anlamda Özgür, bir sonraki kuşak olarak bireyselleşme anlamında ailesinden belli yönleriyle farklılaşır.

Babasının okusun diye çabaladığı ama okumakta pek de gözü olmayan, tam tersine ticarete atılım yapmayı daha çocuk yaşta kafasına koymuş olan Özgür, ilk bakışta gerek yarım yamalak aldığı eğitimle gerekse de hayattaki, başta çok para kazanıp köşeyi dönmek olmak üzere, pek çok gayesine ulaşmaya çalışırken bunları bir türlü gerçekleştirememesiyle Tanzimat romanlarındaki alafranga züppe tipini andırır. Özgür, aslında modernliğin vurduğu bireylerden biridir. Ailesiyle görünürde problemi yoktur. Tam tersine, iyi bir eğitim alması için çeşitli çabalara girişen, darda kaldığı zaman koşan, maddi olarak sıkıntı yaşadığı zaman cebini dolduran bir ailesi vardır. Yine de Özgür, anne-babasına tam olarak bağlı değildir. Aralarında bir sevgi vardır; Özgür, ailesiyle ciddi problemler yaşayan, çocukluğunda ailesi tarafından şiddet gören veya buna benzer anne-baba sorunları yaşayan bir birey değildir ancak anne babasıyla arasındaki sevgi, fazladan bir duygusal bağa sebep olmaz. Esas olarak ismi gibi "özgür" bir bireydir ancak bu özgürlüğün ne işe yaradığını bilmez. Pek çok iş peşinde koşsa da hiçbirinde kendi ölçütleri doğrultusunda beklediği başarıyı yakalayamaz. Buna rağmen denemekten, tekrar etmekten vazgeçmez. Özgür'ün durumu, modern bireyin ortalama bir prototipini sunar. Modernliğin getirdikleriyle arada sıkışan, maddi olanla manevi olan arasında birtakım çatışmalar yaşayan ve aslında modernliğin bizatihi kendisini var eden bireydir Özgür.

Ticaretin farklı şekillerinde şansını deneyen Özgür'ün nasıl bir yola gireceğini henüz çocuk yaşta anlamıştır babası. Bu durum aynı zamanda kuşak çatışmasından kaynaklanan bir kopuşun da göstergesidir. Anne babası memur olan Özgür'ün farklı yollarda şansını denemesine akıl erdiremeyen ailesi, onu çoklukla eğitim yoluna sokmaya çalışsa da başarılı olamazlar. Babası, Özgür'ün bu durumu şöyle anlatır:

Evet, okumaya-kitaba alıştıramadım ben bunu. Hep vasat bir öğrenci oldu. Sınıfta kalmadı ama, tebrik-teşekkür de getirmedi. O, daha ilkokul çağlarında kafayı para kazanmaya takmıştı. Arkadaşlarıyla komşuların erik ağacını yağmalıyor, götürüp sinemanın önünde satıyorlarmış. Sonradan öğrendim (Kutlu, 2005, s. 62).

Özgür, hasbelkader lise eğitimini tamamlar ancak üniversiteye gelince örgün eğitimle devam edemeyeceğini fark eder. Akli fikri ticarettedir. Ailesini de "Yahu anlamıyorsunuz. Siz maaşa talim etmekten gayri yol bilmiyorsunuz" (Kutlu, 2005, s. 66) diyerek eleştirir. Bu konuda özellikle babasıyla çatışan Özgür, tartışmayla biten bazı günlerin sonunda evden çıkıp gider ve bir zaman da eve uğramaz. Babası bu durumu şu şekilde ifade eder: "Hışım la kalkıyor, ceketini alıp çıkıyor. Böyle çıkıp gitti mi bir zaman eve uğramıyor. Nerede yatıp-kalkıyor; ne yiyip-içiyor bilmiyoruz. Sormaya kalksak daha beter bağırıyor" (Kutlu, 2005, s. 66-67).

Anne-baba ile çocuk arasındaki kopukluk, aile içi iletişimin zayıflığını doğrudan gösterir. Bu gergin atmosfer belli aralıklarla kendini var ederken bunun böylesi bir süreklilik kazanmasının sebebi de çocuğun anne ve babasının zihniyetiyle dünyaya bakmaması; anne-babanın ise çocuğun arzu ve isteklerine doğrudan veya dolaylı olarak sırt çevirmesidir. Hikâyede, Özgür'ün özellikle reşit olduktan sonra hayata tutunma çabalarında anne-babasının doğrudan herhangi bir müdahalesinin olmadığı açık bir şekilde görülür. Öyle ki "Özgür" başlığını taşıyan son ve en kısa bölümde, çocuğun anne-babasıyla ilişkisine dair çok az anlatım vardır. Anlatılan genel olarak "Şen ailesinin bir ferdi" olan Özgür değil, "kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan" Özgür'dür. Ticaretten para kazanmak umuduyla yurt içinde farklı insanlarla bir araya gelir, hatta yurt dışına bile çıkar ancak Özgür de tıpkı anne-babası gibi hem para kazanmak dışında ne istediğini hem de kazandığı parayı (yine ticarete kullanmak dışında) ne yapacağını tam olarak bilmez.

Özgür, ticaret gezilerinin birinden döndüğünde annesini evde bulamaz. Aile içi iletişimsizlik o kadar ileri bir seviyededir ki Arzu, evden ayrılışını bile doğrudan haber vermez Özgür'e. Oysaki Arzu, Hüsnü'yle yaşadığı geçimsizliği oğlu Özgür'le yaşıyor değildir ancak Özgür'ün de eve neredeyse nadiren uğruyor olması Arzu'yu böylesi bir tutuma sevk etmiştir. Annesinin evde olmayışını tesadüfen öğrenen Özgür şunları düşünür:

Son seferden dönüşümde annemi evde bulamadım. Bir mektup bırakıp gitmiş. Babama bakılırsa yukarıdaki Gülşen Abla'nın marifeti imiş. Ben hak verdim kadına. Hepimiz bir yana savrulmuşuz. Hepimiz bir yerlerden yırtmaya çalışıyoruz. Babam desen, eve misafir gibi gidip geliyor. Konuştuğumuz üç cümleyi geçmiyor. Zaten dut yemiş bülbül olmuştu, büsbütün suskunlaştı (Kutlu, 2005, s. 205).

Özgür'ün kendi hayatına olduğu kadar ailesine karşı duygu ve tutumları da oldukça nettir. Evden giden annesine hak vermesi bir yana, onu özlediğine dair bir iz de görünmez. Babasıyla olan iletişimsizliğini de daha açık bir şekilde dile getiren yine Özgür'dür:

Bitmiş bizim aile, çoktan cortayı çekmiş. Amma anneme güvenirim ben, yanlış iş yapmaz. Zaten mektuba yazmış, bir kez şansını denemek istiyor diye. İyi yemek yapardı, bu lokanta işini kıvracağına yüzde yüz eminim" (Kutlu, 2005, s. 206).

Özgür, annesinin evde olmadığı bu zaman zarfında nadiren onunla konuşur. Bir konuşmaları annesinin ona para göndermesi sebebiyledir. Bu konuşma esnasında "Baban nasıl?" diye soran Arzu'ya ancak "Bildğin gibi. Ara sıra birbirimize rastlarsak selamlaşıyoruz" (Kutlu, 2005, s. 208) der. Özgür babasıyla aynı evi paylaşmasına rağmen sadece rastlaşıyor olmalarını yadırgamaz. Bu cevaba Arzu da şaşırılmaz. Aile içi kopukluğun en net görüldüğü sahnelerden biri budur.

Özgür, anne ve babasının toplamından daha bireysel bir karakter olarak çizilir. Kendi başına hareket etmeyi, kendi kararlarını kendisi almayı seven ve çoklukla da bu şekilde hayatına yön veren biri olarak Özgür'ün "aile" kurumuna ne kadar ihtiyacının olduğu belirgin değildir. Aile, Özgür için sığınacak bir liman, bir yuva olma özelliği göstermez. Evet, ailesinden kaçıp uzaklaşacak kadar fevri bir karakter de değildir ancak gerek eğitim gerekse de iş noktasında anne-babasıyla farklı düşüncelerinden kaynaklanan

kopukluk, hayatının tamamını ele geçirir. Böylece Özgür, aşırı bireyselleşmiş fertlerden oluşan bir ailenin son halkası olarak zinciri tamamlar.

4. Sonuç

Bireyselleşme, modern çağı tanımlayan en önemli kavramlardandır. Modern toplumu var eden bireyselleşmiş aktörler, gündelik hayatın her bir yanına tesir eden, sadece kendilerini değil çevresini, kurumları, yapıları ve toplumun diğer bireylerini dönüştüren belli birtakım pratiklerle var olurlar. Mustafa Kutlu, *Chef* adlı eserinde bu durumu eleştirel bir gözle incelemiş ve bireyselleşmenin öncelikle aile kurumu üzerindeki etkilerini sonra da toplumsal hayatın tamamına yayılan değişim ve dönüşümleri incelemiştir.

Kutlu, *Chef*'i kaleme alırken kent-kır ayrımına diğer pek çok eserinde baktığı yerden bakar. Kent, insani ilişkilerin bozulmasına, bireyselleşme ile birlikte topluluk olma özelliklerinin kaybolmasına ve nihayetinde bireyin doğrudan kendi anlamını yitirmesine sebep olan yerdir. Bu anlamda Kutlu, kent-kır ikiliğinde doğrudan tarafgir bir tavır sergiler. Her ne kadar *Chef*, bu ikiliği doğrudan görebileceğimiz bir metin olmasa da Kutlu külliyatına bütünsel gözle bakıldığında *Chef*'in durduğu yer daha net görülecektir. Her anlamda ortalama bir Türk ailesi görünümündeki Şen ailesi, temelde birbirleriyle doğrudan herhangi bir problemi olmayan üç kişinin, kendi dünyalarına dalmasıyla birbirlerinden hızla uzaklaşmalarına sebep olan bir aile prototipidir. Bu çerçevede Kutlu'nun esas vurgulamaya çalıştığı, kentin ve modern hayatın bireyselleşmeyi üretirken bireyi özünden koparması, değerlerini kaybetmesiyle aile kurumunun parçalanmasına kadar varacak bir sürece yol açmasıdır. Geleneksel ilişkilerle modern yaşam tarzı arasında sıkışan birey, kendine bir çıkış yolu ararken çözümünü kendine yeni amaçlar edinmekte bulur. Kutlu'nun işaret ettiği, çoklukla maddi amaçlarla kendine yeni bir hayat çizmeye çalışan bireyin, bu amaçlarla arasında yapay bir ilişki kurması ve bu sebeple özünden uzaklaşmasıdır. *Chef*, kentli bir aile üzerinden bireyselleşme ve modernlik eleştirisi yaparken aynı zamanda toplumsal kurumların dönüşümünü eleştirel bir biçimde ele alması bakımından dikkate değer bir eserdir.

5. Extended Abstract

Thanks to the virtue of being one of the major breaks in human history, modernity transforms various social phenomena, from daily life to belief systems, from scientific studies to the dynamics of cultural life, and puts them into forms hitherto unknown. Modernity is a special kind of time-consciousness that must be recreated constantly. Therefore, how modernity is defined becomes more complex, especially after the globalization process. In any case, this complexity is a new order in which the individual is at the foci. Understanding the history of the individual and individuation means, in a way, understanding the history of modernity. The individual is a sociological phenomenon that largely exists with modernity and enters into different socialization processes by developing new forms of relationship. The individual gives life a new direction by observing the power of controlling, directing and rearranging himself and the world. This new world, which is mostly shaped by the individual starting from her/his own life, points at a different process in the individual's existence road, by opening new windows hitherto nonexistent.

Mustafa Kutlu's work *Chef* (2005), which narrates a modern family of three people, mother, father and son, reveals the position of the individual in this new world and the effect of extreme individualization on institutional structures. In the story, the characters who are trying to cope with what modern life brings, who are over-individualized and who put their attitudes and behaviors into practice through this individualization are examined from a critical perspective. Individualization is one of the most important concepts defining the modern age. Individualized actors who create modern society exist with certain practices that affect every aspect of daily life, transforming not only themselves but also their environment, institutions, structures and other individuals of the society. *Chef* critically examined this situation and the effects of individualization on the family institution and the changes and transformations that spread throughout social life. *Chef* stands at a different point in Mustafa Kutlu's corpus by describing urban life directly, instead of describing rural/village/town life.

This study, through *Chef*, examines the reflections of individualization in modern society, particularly the family institution, which is the smallest unit of society. The outputs of these reflections are discussed via extractions around the main characters of the story. Three different characters are examined under

separate headings according to the order in the book. Under these headings, first of all, the differences in family members' perspectives on life and individualization styles are mentioned. In addition, paralleling attitudes and behaviors are discussed. What places Chef in a more distinctive place in Mustafa Kutlu's corpus is that the main flow of the story is based on "urban people". In many of Kutlu's other works, either the locus is a village/rural or the characters of the story are coming from the countryside despite the locus of the story being urban life. Chef, on the other hand, is the story of an urban family that dwells in the city, thus of people who are trying to exist within capitalist and modern relations. In this sense, it can be said that the main subject Kutlu discusses throughout the story is a criticism of modernity.

The Şen family is a family that lives apart from each other and lack healthy communication to sustain solidarity. All three members of the family have certain dreams and goals in life, but they are all based on material foundations. Hüsni Şen's (the father) biggest dream is to own a high-class car. On this occasion, he often looks in the window of a car dealer above his road. Arzu (the mother) is a retired civil servant and spends her retirement in the kitchen, the most "feminine" corner of the house, and embarks on an adventure when her upstairs neighbor (Gülşen) is finally tempted. The son of the house, on the other hand, is a young man whose star does not reconcile with formal education and whose only dream is to shake the pagoda tree with trade. These three characters are the types who oscillate between the gears of modern life and traditional codes. Hence they cannot fully adapt to modern life and become more and more individualized in the hustle and bustle of daily life. Kutlu's critique of modernity through individualization begins at this point and continues exponentially throughout the story. What Kutlu points out is that the individual, who tries to create a new life for themselves mostly with material purposes, establishes an artificial relationship between these goals and therefore moves away from his essence. In this framework, Mustafa Kutlu, while criticizing individualization and modernity through a story of urban family, also critically wrote about the transformation of social institutions.

Keywords: *Chef*, Mustafa Kutlu, modernity, individualization, family

Kaynakça

- Baudrillard, J. (2002). *Tüketim Toplumu*. (F. Keskin, & N. Tural, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik Düşünmek*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berman, M. (2013). *Katı Olan Her Şey Bubarlaşıyor*. (Ü. Altuğ, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Debord, G. (2012). *Gösteri Toplumu*. (A. Ekmekçi, & O. Taşkent, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Delanty, G. (2007). Modernity. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. (G. Ritzer, Ed.) (s. 3068-3070). Oxford: Blackwell Publishing.
- Elliott, A., & Lemert, C. (2011). *Yeni Bireycilik*. (B. Kıcırcı, Çev.) İstanbul: Sel Yayınları.
- Fromm, E. (1990). *Sağlıklı Toplum*. (Y. Salman, & Z. Tanrısever, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Funk, R. (2007). *Ben ve Biz*. (Ç. Tanyeri, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A. (2019). *Modernite ve Bireysel-Kimlik*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Gough, K. (1971). The Origin of the Family. *Journal of Marriage and the Family*, 33(4), 760-771.
- Jeannerie, A. (1993). Modernite Nedir?. *Modernite Versus Postmodernite*. (M. Küçük, Ed.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Kutlu, M. (2005). *Chef*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Küçükıymaz, M. .. (2005, Eylül 21). *Anlayış*. Ağustos 23, 2021 tarihinde [www.anlayis.net: http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=4480](http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=4480) adresinden alındı
- Melucci, A. (2013). *Oyuncu Benlik*. (B. Kıcırcı, Çev.) İstanbul: Sel Yayınları.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. (İ. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Tönnies, F. (2019). *Cemaat ve Cemiyet*. (E. Güler, Çev.) İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Triandis, H. C. (2001). Individualism-Collectivism and Personality. *Journal of Personality*, 6(69), 907-924.
- Ünsal, A. (2020). *İktidarların Sofrası*. İstanbul: Everest Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Örgütsel Affetme Eğiliminin Örgütsel Sağlığa Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma*

Mustafa ALTINTAŞ**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı örgütsel affetme eğilimi ve örgütsel sağlık ilişkisi ve örgütsel affetme eğiliminin örgütsel sağlık üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Tanımlayıcı nitelikte olan bu çalışma, Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan sağlık çalışanları üzerinde 2021 yılında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmada basit tesadüfi örneklem yöntemi seçilmiş olup, çalışmaya katılmayı kabul eden 307 sağlık çalışanı ile online platformlar üzerinden veriler toplanmıştır. Toplanan verilerin analizi SPSS 22.00 ve SPSS AMOS 24.00 programları aracılığı ile analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre örgütsel affetme ile örgütsel sağlık ve alt boyutları arasında anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca örgütsel affetmenin örgütsel sağlık üzerinde etkisinin olduğu görülmüştür. Araştırmada model testi olarak yapısal eşitlik modellemesi testi uygulanmıştır. Örgütsel affetme alt boyutları olan affediciliği gerekçelendirme ve affediciliği kabul örgütsel sağlık üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Affediciliği ret boyutu ise örgütsel sağlık üzerinde negatif etkiye sahiptir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında kurum ve kuruluşlar açısından metafor bir kavram olan örgütsel sağlığı geliştirmeleri için örgütsel affetmenin varlığını benimsemeleri gerekliliği vurgulanmış ve gelecekte yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Affetme, Örgütsel Sağlık, Sağlık Çalışanları

The Effect of Organizational Forgiveness on Organizational Health: A Study on Healthcare Professionals

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the relationship between organizational forgiveness tendency and organizational health and the effect of organizational forgiveness tendency on organizational health. This descriptive study was carried out on healthcare professionals working at Yozgat Bozok University Training and Research Hospital in 2021. Questionnaire technique was used as a data collection tool in the study. Simple random sampling method was chosen in the study, and data were collected through online platforms with 307 healthcare professionals who agreed to participate in the study. The analysis of the collected data was analyzed through SPSS 22.00 and SPSS AMOS 24.00 programs. According to the findings obtained from the research, it has been determined that there are significant relationships between organizational forgiveness and organizational health and its sub-dimensions. On the other hand, it has been observed that organizational forgiveness has an effect on organizational health. Structural equation modeling test was used as a model test in the research. Organizational forgiveness sub-dimensions, justifying forgiveness and accepting forgiveness, have a positive effect on organizational health. Forgiveness rejection dimension, on the other hand, has a negative effect on organizational health. In the light of the results obtained from the research, the necessity of adopting the existence of organizational forgiveness in order to improve organizational health, which is a metaphoric concept for institutions and organizations, was emphasized and suggestions were made for future studies.

Keywords: Organizational Forgiveness, Organizational Health, Healthcare Professionals

1. Giriş

İnsanlar, yaşamları boyunca farklı yaş dönemlerinde çeşitli duygular içerisinde olmaya müsait varlıklardır. Üzülme, sevinme, mutlu olma, kızma vb. duygular insan için yaşamın gereklerindedir. Bireylerin geneline baktığımızda, duygularını yoğun yaşadıklarını görmekteyiz. Her duygu gibi affetme duygusu da bu duygulardan birisidir. Olumlu veya olumsuz duyguların değişimi olarak görebileceğimiz affetme duygusu, birçok unsurdan etkilenen bir duygudur. Din, psikoloji, kültür ve felsefe çalışmalarında sıklıkla vurgulanan affetme duygusu, geçmişte derinlemesine ele alınmasa da son yıllarda özellikle disiplinler arası çalışmalarda gündeme gelmektedir (McCullough vd., 1997, s. 321). Affetme kelimesinin insanların zihninde canlandırdığı manevi durum, duyguların yönetimi, duygusal zekâ gibi konular ile davranışsal çalışmalarda yerini almıştır. Örgütsel açıdan bakıldığında affetme sadece duygu olarak değil

* Bu çalışma Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu'nun 17.02.2021 tarihli ve 19/10 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur.

** Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, mustafaltintas40@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 28.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 27.01.2022

örgütün iklimini etkileyen bir unsur olarak görülmektedir. Çünkü affetme davranışı bir örgütte çalışanlar arasında bireysel ilişkilerin düzeltilmesinde önemli bir unsurdur (Madsen vd., 2009, s. 246).

Henri Fayol ile başlayan organizasyonlarda insana değer verme olgusuyla birlikte günümüzde de çalışanların davranışları ve tutumları derinlemesine incelenmektedir. Disiplinler arası çalışmalara bakıldığında her araştırmanın bir felsefesinin olduğu ve bundan uzaklaşmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte örgütsel sağlık kavramına bakıldığında affetme ile benzer şekilde fazla ele alınan bir konu olmadığı göze çarpmaktadır. Örgütsel sağlık kavramı, bir kurum veya kuruluşun her yönüyle iyi olma hali olarak nitelendirilmekte ve bunun sürdürülmesi için önemler alınmasına ve sürekli kontrole bağlı olduğu ifade edilmektedir (Ardıç ve Polatçı, 2007, s. 138). Affetme eğilimi bir kuruluşun çalışanına ve dolaylı yoldan kuruluşa yararlar sağlayan bir davranıştır (Akın vd., 2012, s. 82). Yapılan araştırmalara göstermektedir ki affetme eğilimi örgütlerde moral, iş tatmini, verimlilik gibi düşünceleri artırmaktadır. Diğer yandan negatif duygular, işgücü devir oranı gibi durumları azalttığı görülmektedir (Aquino & Bradfield, 1999, s. 610; Cameron & Caza, 2002, s. 40; Madsen vd., 2009, s. 250). Dolayısıyla örgütsel sağlığı artırmanın bir yolu da örgütsel affetme eğiliminin oluşmasından geçmektedir. Çünkü örgütsel sağlık bir yönüyle üyeler arasında işbirliği yapmaktır (Altun, 2001, s. 5).

İlgili literatürde örgütsel affetme ile örgütsel sağlık arasında herhangi bir çalışmanın yapılmaması, ulusal literatüre katkı sağlaması anlamında bu araştırmayı değerli kılmaktadır. Buradan yola çıkarak örgütsel affetme ile örgütsel sağlık değişkenleri arasındaki ilişkileri belirlemek, örgütsel affetme eğiliminin örgütsel sağlığa olan etkisini ortaya çıkarmak araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda örgütsel affetmenin örgütsel sağlık algısına olumlu yönde etki edebileceği düşünülmektedir. Araştırma sonucunda ifade edilen amaçlara ulaşılabilirse örgüt yaşamına katkı sunulması ve örgüt yaşamının daha iyi anlaşılabilmesi beklenmektedir. Araştırmadan bu sonuçların beklenmesinin, kavramlar ile ilişkisi vardır. Şöyle ki örgütsel sağlığın bir kuruluştaki var olabilmesi ve sürdürülebilmesi bir yönden insan sağlığına bağlıdır. Sağlıklı çalışanlar sağlıklı örgütleri meydana getirmektedirler. Ayrıca örgütün sağlık açısından insana benzetilmesi ve bir metafor olarak kullanılması literatürde karşılaşılan bir durumdur (Altıntaş ve Özata, 2020a, s. 41). Ayrıca Yperen (2003, s. 1875), bireylerin olumlu duygular içerisinde olmasının hem fiziksel hem de ruhsal sağlığını olumlu yönde katkılar sağlayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla olumlu bir duygu olan affetme duygusu örgütsel düzeyde örgütün sağlığına olumlu katkılar sunacaktır. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarından yola çıkarak örgütsel affetme eğilimi, örgütsel sağlık algısının alt boyutu olan örgütsel düzey, genel düzey ve bireysel düzey üzerinde olumlu etkiler oluşturacağı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca çalışmada örneklem olarak seçilen sağlık çalışanları, araştırmanın bir diğer önemli tarafını oluşturmaktadır. Çünkü bilindiği üzere tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgın süreci sağlık çalışanlarını önemli düzeyde etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Covid-19 salgın döneminde gerçekleştirilen bu araştırma, sağlık örgütlerinde meydana gelen çatışmalarda, iş yoğunluğundan kaynaklı problemler ve benzeri olarak örgütsel sağlığın olumsuz yönde etkilenebileceği düşüncesini akla getirmiştir. Örgütsel affetme eğiliminin bu olumsuzlukları ortadan kaldıracak potansiyeli bulunmaktadır. Butler & Mullis (2001, s. 84) affetmenin bir çatışma yönetim stratejisi olarak kullanılabilirliğini belirtmektedir. Ayrıca örgütsel affetme eğiliminin yöneticiler tarafından örgütte teşvik edilmesi önemlidir (Bies vd., 2007, s. 31).

2. Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın bu bölümünde araştırma değişkenleri ile ilgili kavramsal bilgiler sunulmuştur.

2.1. Örgütsel Affetme

Bireyler arası bir suç veya hata meydana geldiğinde bireyler arası ilişkilere zarar gelmiştir. Kişiler arası hatalar fiziksel, psikolojik veya ahlaki olabilmektedir. Aquino ve Douglas (2003), bireylerin yetkilerinin ve statülerinin ihlallerinin bireylerin benlik kavramlarını tehdit ettiğini ortaya koymakta olduğunu ve bu andan itibaren bireyin eyleme geçebileceğini ifade etmektedir. Worthington (2001) ise benzer şekilde bireyin kendisine karşı bir ihlalle karşılaştığında intikam, ihlali kabul, adaletin sağlanması gibi yolları seçtiğini

belirtmektedir. Affetme kavramının çıkış noktasının temeli budur. Affetme genellikle yeni bir davranışla karşılaşmanın sonucu ve bu davranışta bir suçlu ve suça bakış açısı bulunmaktadır (Cox, 2008, s. 15).

Affetme kavramı, hem somut hem de soyut birçok durumda karşımıza çıkan bir kavramdır. Din, psikoloji, toplumsal yaşam gibi unsurlarda hep var olan affetme kavramı; gelişim psikolojisi, sosyal psikoloji, klinik psikoloji, örgütsel psikoloji gibi alanlarda önem kazanan bir kavram haline gelmiştir (Enright vd., 1989, s. 101). Affetme, kelime anlamı olarak hastalık ve buna benzer unsurlardan, problemlerden uzak durma anlamını taşımakta ve Arapça “af” kelimesinden gelmektedir (Kasapoğlu, 2007, s.11). Hibe sözcüğünün günümüzde hukuk alanında karşılığı affetme olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin, 2014, s. 6).

Kuramsal olarak Kohlberg’in Ahlak Gelişim Kuramına dayanan affetme, bilişsel ve adalet boyutlarına vurgu yapan ve gelişimsel bir affedicilik modeli sunan bir kavramdır. Kohlberg’in bu modeli farklı yaş gruplarında test edilmiş ve altı aşamadan oluşmaktadır. Affetmenin; intikama, adalete, pişmanlığa, sosyal baskı ve beklentiye, toplumsal ve dini beklentilere, sosyal birliğe dayandığı ifade edilmektedir (Enright & Fitzgibbons, 2000). Affetme birçok alana hitap eden bir kavram olmakla birlikte birçok unsuru da kapsamayan bir kavramdır. Neleri kapsayıp neler kapsamadığı konusunda fikir birliğine varılamayan affetme; hoşgörü, göz yumma, mazeret gibi kavramlar olmadığı konusunda birçok araştırmacı hemfikirdir (Enright & Coyle 1998; Exline et al. 2003).

Yine kuramsal açıdan affetme kavramına bakıldığında süreç ve piramit modelleri olarak ele alındığı görülmektedir. Süreç modeli açısından affetme kavramını Gordon ve Baucom (2003); etki, anlama, iyileşme ve affetme olarak açıklamaktadır. Affetmenin bir süreçten oluştuğu belirtilmektedir. Piramit modelinde ise affetme davranışını gerçekleştirmek isteyen ama başaramayan bireyler için geliştirilmiştir. Piramit modelindeki adımlar ise; acının hatırlanması, empati geliştirme, affedilecek kişiye fedakarlık, affetmenin gerçekleştirilmesi ve affetmenin sürdürülmesi olarak ifade edilmektedir (Gürbüz, 2016).

Affetme konusunda literatür incelendiğinde farklı tanımlamaların yapıldığı göze çarpmaktadır. Affetme veya affedicilik olarak tanımlanan bu kavram, bireyler arası ilişkilerde yıkıcı olgulara karşı yapıcı davranmak için insanların motivasyonel dönüşümünü ifade etmektedir. Ayrıca kişi kendisini inciten kişiye karşı affetme duygusunu kullanarak misillemeden ve yabancılaştırmadan uzaklaşmaktadır (McCullough vd., 1997, s. 321). Affetme bir tanımda sanat ve bilim dalı olarak ifade edilirken (Worthington, 2015, s. 3), diğer bir tanımda birey, affetme duygusunu ortaya koyarak negatif duygulardan; sevgi, yardımseverlik ve şefkat ile kurtulabileceği belirtilmektedir (North, 1987, s. 500). Affetme bireyler arası kin, öfke, intikam gibi istekleri bir kenara bırakarak bireylerin daha pozitif hale gelmesini sağlamaktadır (McCullough vd., 2000, s. 1587).

Affetme, örgütlerde çatışmayı azaltmanın ve işbirlikçi davranışları teşvik etmenin yapıcı yollarından birisidir (Butler & Mullis, 2001, s. 36). Affetmeyi problem çözme stratejisi olarak kullanan çalışanlar, suçlu bireye karşı olumsuz yargıları azaltabilir (McCullough & Worthington, 1994, s. 4). Affetmenin örgütsel yaşamda yöneticiler ve örgüt araştırmacıları tarafından ele alınması çalışanlar arasındaki bozulmuş ilişkileri onarmak için önemlidir (Aquino vd., 2003, s. 210). Affetme, hem bireysel sağlık ve refahla ilişkili iken hem de tatmin edici bir örgüt iklimini teşvik etmektedir (Stone, 2002, s. 279).

Örgütsel affetme, negatif olaylara sebep olan birisinden intikam almayı ve zarar veren bir kimseye karşı olumlu duyguların güçlenmesi eylemi olarak tanımlanmaktadır (Bies vd., 2016, s. 247). Bu tanıma göre genel olarak örgüt çalışanlarının ve kuruluşun olaylardan bir şeyler öğrenmesini sağlayarak hataların olumsuz sonuçlarını azaltmaya yardımcı olmaktadır (Guchait vd., 2019, s. 96). Hem kişisel yaşamda hem de örgütsel yaşamda affetme, mutluluğun kapılarını aralayan bir araçtır. Affetme kültürü olan bir örgüt hem bireysel ilişkilerde hem de örgütsel düzeyde fayda sağlayabilir (Jampolsky, 2000, s. 5). Ayrıca birçok araştırmada affetme duygusunun fiziksel ve ruhsal sağlığı iyileştirdiği ortaya konulmaktadır (Luskin, 2003, s. 17; Legaree vd., 2007, s. 194; Madsen vd., 2009, s. 249). Affedici olan bireylerin tam tersi davranış sergileyen insanlara göre daha az sağlık sorunları bildirdikleri öne sürülmektedir (Luskin, 2003, s. 18). Aynı şekilde affedici olmayan insanların olumsuz sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaları arasında bir bağlantı olduğu belirtilmektedir (Cameron & Caza, 2002, s. 37).

Affetmenin bireysel ve örgütsel yararının olması herkesin pozitif bir şekilde karşıladığı bir durumdur. Fakat affetme duygusunun tam tersi olan affetmeme duygusunda, duyguyu zorlaştıran belirtiler bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak bireylerin kişisel özellikleri, karakteristik yapıları, geçmişte yaşadıkları

tecrübeler verilebilir. Affetme duygusunu geliştirmek bir örgütteki yönetici ve çalışanların birbirine karşı yaptıkları duygudaşlık ile açığa çıkabilir. Borysenko (1990, s. 172) affetme duygusunun bir büyüme süreci olarak görülebileceğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra affetme duygusu, kimsenin mükemmel olmadığını herkesin hatalarının olabileceğini kabul etmesi gerektiği ileri sürülen bir gerçektir. Davidhizar ve Laurent (2000, s. 49), yöneticilere 6 adımlı bir affetme modeli önermiştir:

1. Başkalarındaki mükemmelliğin eksik olabileceğini kabul etmek.
2. Olaya karşı taraf açısından bakmak.
3. Kendini affedeceği bireyin konumuna getirip duygusal empati kurmak.
4. Empati yapacağınız için karşısındaki size aynı şeyi yapacağını düşünerek ödeme hakkını teslim etmek.
5. Teklif edildiğinde özrü kabul etmek.
6. Kamusal yaptırımları bir kenara bırakarak karşısındaki kişiyi affetmek.

2.2. Örgütsel Sağlık

Sağlık kavramı, her birey için dünyadaki bütün unsurlardan önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en iyi tanımını yapan Dünya Sağlık Örgütü'ne göre sağlık; bir engelin veya hastalığın olmaması değil aynı zamanda fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan tam bir iyilik hali olduğu ifade etmektedir. Türk Dil Kurumu (2021)'na göre sağlığa eklenen unsurlar ise bireyin, vücut esenliği, sıhhat ve afiyet olarak nitelendirilmektedir. Sağlık kavramı sadece pozitif şekilde tanımlandığı zaman bazı problemler ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla sağlığın tanımlanması bütün yönleriyle yapılmalıdır (Robinson ve Elkan, 1996, s.1).

Örgütsel sağlık kavramı ise metaforlaştırılmış bir kavramdır. Tıpkı insanlardaki sağlık durumu gibi organların işlevlerini yerine getirmesi halinde bireyin sağlık durumunun iyi olacağı gibi örgütlerin de belirlenen işlevleri yerine getirmesi ile örgütsel sağlığın iyi durumda olacağı belirtilmektedir. Bir örgütün sağlığı, tüm bileşenleri ile birbiri ile uyumlu şekilde çalışmasına bağlıdır (Çelik ve Tosun, 2019, s. 100). Kavramın ortaya çıkış noktasına bakıldığında 1958'lerde Arygris tarafından verimlilik çalışmaları sırasında ortaya atıldığı görülmektedir. Çalışmada çalışan devir hızı, örgütsel sadakat gibi değişkenlerin organizasyona etkileri araştırılırken örgütsel sağlığı belirleyen koşullar olduğu ifade edilmiştir (Schuyler, 2004, s. 60). Arygris'ten sonra Miles (1965, s. 375-391), Hoy ve Feldman (1987, s. 30-38), Lyden ve Klingele (2000, s. 3-6) gibi araştırmacılar örgütsel sağlığı okul, iş yaşamı gibi boyutlarda değerlendirerek kavramın önemini ortaya koymaya çalışmışlardır. Örgütsel davranış alanındaki araştırmacıların yaptığı çalışmalara bakıldığında işveren ile işçi arasındaki işbirliğinin, uyumun ve tarafların birbirine olan davranışlarının örgüt sağlığı üzerine etkilerine bakılmıştır (Altıntaş ve Özata, 2020a, s. 36).

Örgütsel sağlığın insan sağlığına benzetilerek metafor haline getirilmesi, kavramın anlaşılması açısından faydalı olmuştur. İnsanlar gibi örgütler de kendi ihtiyaçlarını karşılayan, hastalanan, tedaviye ihtiyaç duyan, bağışıklık sistemleri bulunan, kronik ve genetik özelliklere sahip varlıklardır (Bruhn, 2001, s. 78). Örgütü insana benzeten Stanford (2013, s. 13)'a göre örgütlerin ve insanların teşhis ve tedavileri aynı yöntemlerle yapılmaktadır. Yaşam döngüleri birbirine benzemektedir. Çevresel ve kültürel şartlara karşı hassaslardır. Etkili bir şekilde büyüme ve gelişme için koordinasyon ve iletişim şartı bulunmaktadır.

Örgütsel sağlık, kuruluşların canlılıklarını, üretkenliklerini ve rekabet avantajlarını sürdürebilmeleri için önemli bir konudur (Quick vd., 2007, s. 190; Cartwright & Cooper, 2014, s. 30). Örgütsel sağlığın genel olarak tek tip bir tanımı olmasa da çalışan sağlığı ve örgütsel performansın bir kombinasyonu olduğu söylenebilir (MacIntosh vd., 2007, s. 209). Örgütsel sağlığın örgütlerde işleyişine bakıldığında kavramın kendi başına yeterli olmayacağı ve farklı unsurlarla desteklenmesi gerektiği araştırmalarda belirtilmektedir. Ayrıca örgütsel sağlık; liderlik, çevre, hesap verebilirlik, koordinasyon, yetenek, motivasyon, yenilikçilik, paydaşlar gibi unsurlardan etkilenmektedir. Bunlara ek olarak Fisher (2020, s.2), uyum becerisi, takım çalışması, çalışan bağlılığı, vizyon, iş-yaşam dengesi, çalışan iyiliği ve çalışan sağlığı gibi unsurların örgütsel sağlık konusunda etkili olan psikolojik, sosyolojik ve kültürel konular olduğunu dile getirmiştir.

2.3. Örgütsel Affetme ve Örgütsel Sağlık İlişkisi

Örgütsel affetme eğilimi, bir bireyin farklı davranışlar karşısında vereceği olumlu tepkilerin bütünüdür. Buradan hareketle bir örgüt çalışanının bireysel, toplumsal ve örgütsel yaşamda karşılaşılabileceği birçok durum bulunmaktadır. Bireyin karşılaşılabileceği bu durumların bazıları olumsuz durumlar, negatif olaylar olabilir. Dolayısıyla birey bu durumlar karşısında durumu yaşadığı kişiye veya örgüte karşı intikam alma, zarar verme gibi düşünceler besleyebilir. Fakat bireylerden bunun tam tersi beklenmektedir. Bireyin olumsuz ve negatif olaylar karşısında soğukkanlılığını koruyarak hareket etmesi, olumlu duygularını güçlendirerek davranması, örgütsel affetmenin başladığını gösterir. Affetmenin örgütsel düzeyde başlayabilmesinin bazı öncülleri bulunmaktadır. Öncelikle çalışanların kişilik özellikleri bunda etkilidir. Kişilik, bir insanın bütün ilgilerini, yeteneklerini, tutumlarını, konuşma tarzını, çevresine uyum şeklini gösteren bir kavramdır (Güney, 2017, s. 53). Dolayısıyla affetme eğilimini gösterecek bir çalışmada kişilik özelliklerinin çalışma hayatından öncesi önem arz etmektedir.

Kişilik, bazı davranışların, tutumların ve eğilimlerin öncülü olsa da bireyin yaşadığı çevre ve benimsediği normları da bir o kadar etkilidir. Normları, sosyal hayatın temelini oluşturan örfler, adetler, görgü ve ahlak kuralları, gelenekler oluşturmaktadır. Kısacası normlara uyma veya uymama durumları sosyal yaşantıda cezaların ve takdir edilmelerin önünü açmaktadır (Altay, 1971, s. 30). Bireylerin çalışma hayatına başladıklarında ve bunu devam ettirdikleri sürede geçmişteki normlarından etkilenmesi doğaldır. Aynı şekilde kişinin yaşadığı sosyal çevre, kültür, çevresinde olan pozitif veya negatif durumlar, kişilerarası ilişkiler affetme eğiliminin oluşmasına ve sürdürülebilirliğine etki etmektedir.

Affetme eğilimine örgütsel düzeyden bakıldığında daha önce yapılmış araştırmalar, çalışma hayatında affetmenin örgütsel verimliliği, çalışanlar arası güveni, iş doyumunu, bireyler arası ilişkileri geliştirdiği belirtilmektedir (Şener ve Çetinkaya, 2015, s. 32). Çalışanların en önemli değer olarak görüldüğü örgütsel yaşamda öncelikle çalışanın daha sonra takımların ve son olarak örgütün genelinin performansının iyileştirilmesi gerekmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar örgütsel verimliliğin, dayanıklılığın, yeteneklerin yönetiminin öncülünün affetme olduğu görülmektedir (Madsen vd., 2008, s. 32). Diğer yandan yapılan araştırmalar örgütsel düzeyde yaşanan olumsuz olayların çalışanları doğrudan etkilediğini, morallerinin bozulduğunu, örgütte güven ortamının azaldığını, kalitenin düştüğünü ve verimliliğin zarar gördüğünü ortaya koymaktadır. Örgütlerin yeniden eski dayanıklı, verimli, üretken hale gelmeleri örgütsel affediciliğin tüm örgüte yayılması ile sağlanacağı belirtilmiştir (Cameron & ve Caza, 2002, s. 45). Ayrıca affediciliğin bir örgüt iklimi ve örgüt kültürü haline gelmesi, çalışanların örgüte bağlılığın artıracak ve örgütün sağlık durumunu iyileştirecektir.

Örgütsel düzeyde problemlerin affedicilik ile çözülebileceği yapılan çalışmalarda belirtilmektedir. Ayrıca verimlilik ve dayanıklılığın öncülünün örgütlerde çalışan personel arasındaki affetme davranışıyla sağlanabileceği ifade edilmektedir. Örgütsel sağlık ise metaforlaştırılarak insan sağlığına benzetilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bir insan sağlığı için gerekli olan bütün unsurlar veya olmaması gereken zararlı durumlar örgütler için de benzerdir. İnsanlar ve örgütler çevrelerine uyum sağlayan açık sistemler olduğundan birbirine benzemekte olup, teşhis ve tedavileri benzer yöntemler ile yapılmaktadır (Çelik ve Tosun, 2019, s. 104). Buradan yola çıkarak bir örgütte örgüt sağlığını etkileyen birçok faktör bulunduğu söylenebilir. Liderlik, verimlilik, sadakat, bağlılık, iletişim, öğrenme, değişim bunlardan sadece birkaçıdır (Altıntaş, 2021, s. 369). İnsana ve insanın özelliklerine benzetilen örgütsel sağlık, birçok değişkenden etkilendiği gibi çalışma hayatında bireylerin kişisel özelliklerinden, davranışlarından, tutumlarından etkilenmektedir. Çünkü örgütsel sağlık algısında örgütün sağlıklı olması sadece ilgili kavramlara bağlı kalmayıp aynı zamanda çalışan sağlığına da bağlıdır. Birçok değişkenin pozitif yönde ilerlemesine bağlı olan örgütsel sağlık, insan sağlığına benzer özellikler göstermekte, insan vücudunda meydana gelen herhangi bir bozukluğun insanı etkilemesi gibi örgütte meydana gelebilecek herhangi bir aksaklık örgütün işleyişini bozmaktadır. Dolayısıyla örgüt çalışanları arasındaki ilişkiler örgütün sağlığını etkilemektedir. Örneğin önyargılı davranan çalışanlar örgütte herhangi bir konuda inceleme yapmadan, yetersiz bilgilerle bir kanıya varması, bunun sonucunda çatışmaların ortaya çıkması muhtemeldir (Morgan, 1984, s. 367). Tam olarak burada devreye giren affetme eğilimi önyargılara kapıları kapatacak ve asılsız iddiaları ortadan kaldırarak sorunları çözüme kavuşturacaktır. Bu doğrudan örgüt

sağlığını olumlu yönde etkileyecektir. Örgütsel düzeyde affetmenin örgütsel sağlığın bir bileşeni olduğu ileri sürülebilir.

Duyguları olan örgüt terimi kulağa tuhaf bir cümle yapısı olarak gelebilir. Ancak örgütsel davranış alanında özellikle son yıllarda ortaya çıkan kavramlara bakıldığında insan davranışlarının örnek alınması bunun için yeterli zemini oluşturmaktadır. Duyguları olan bir insanın negatif olaylardan etkilenerek günlük yaşamının olumsuz etkilenmesi gibi örgütlerin de negatif olaylardan etkilenebileceğini göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışma, örgütsel affetme eğiliminin örgütsel sağlık algısına etkisi olduğunu öne sürmekte olup, affetme eğilimine yatkın olan örgüt çalışanlarının örgüt içerisinde affetme iklimi oluşturarak örgütün sağlığını olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Aynı şekilde affetme eğiliminden uzak olan örgüt çalışanlarının örgüt içerisinde çatışma iklimi oluşturarak örgütün sağlığını olumsuz yönde etkilemesi de olası bir durumdur. Affetmenin örgüt sağlığının bir bileşeni olduğu varsayımından hareketle pozitif olay ve durumların sağlığı olumlu yönde etkileyebileceği söylenebilir.

Araştırma konusu olarak belirlenen örgütsel affetme ve örgütsel sağlık ilişkisi ile örgütsel affetmenin örgütsel sağlığa etkisi, ilgili literatüre katkı sağlama noktasında değerli görülmektedir. Alan yazında bir boşluğu doldurmaktan ziyade örgütsel davranış alanına görünmeyen pencereden bakma imkânı sunacak bu çalışmada araştırmanın amacına uygun bir şekilde sınanmak üzere aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

- H₁:** Örgütsel affetme ile örgütsel sağlık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H_{1a}:** Örgütsel affetme ile örgütsel düzey arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H_{1b}:** Örgütsel affetme ile genel düzey arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H_{1c}:** Örgütsel affetme ile bireysel düzey arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H_{1d}:** Örgütsel sağlık ile affediciliği kabul arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H_{1e}:** Örgütsel sağlık ile affediciliği gerekçelendirme arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H_{1f}:** Örgütsel sağlık ile affediciliği ret arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.
- H₂:** Örgütsel affetmenin örgütsel sağlık üzerinde anlamlı etkisi vardır.
- H_{2a}:** Affediciliği gerekçelendirmenin genel düzey üzerinde anlamlı etkisi vardır.
- H_{2b}:** Affediciliği gerekçelendirmenin bireysel düzey üzerinde anlamlı etkisi vardır.
- H_{2c}:** Affediciliği gerekçelendirmenin örgütsel düzey üzerinde anlamlı etkisi vardır.
- H_{2d}:** Affediciliği kabulün genel düzey üzerinde anlamlı etkisi vardır.
- H_{2e}:** Affediciliği kabulün bireysel düzey üzerinde anlamlı etkisi vardır.
- H_{2f}:** Affediciliği kabulün örgütsel düzey üzerinde anlamlı etkisi vardır.
- H_{2g}:** Affediciliği reddin genel düzey üzerinde anlamlı etkisi vardır.
- H_{2h}:** Affediciliği reddin bireysel düzey üzerinde anlamlı etkisi vardır.
- H_{2i}:** Affediciliği reddin örgütsel düzey üzerinde anlamlı etkisi vardır.

3. Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın problemi, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi ve modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları ile araştırmadan elde edilen verilerin analizlerine yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Problemi, Amacı, Önemi ve Modeli

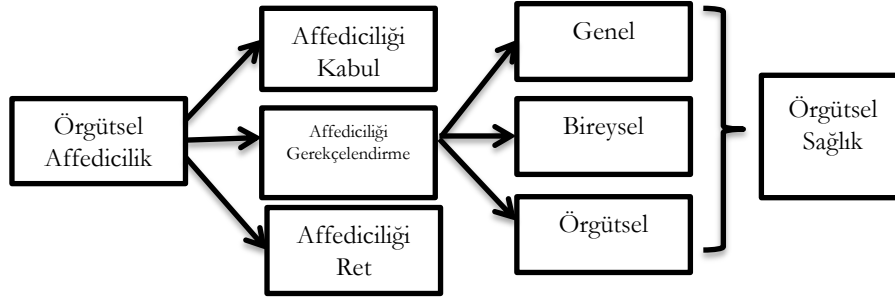
Bu araştırmanın problemi, örgütsel davranış alanında yeni kavramlar olan örgütsel sağlık ve örgütsel affetme konularının birbiri arasındaki ilişkisini araştırmaktır. Bu problem noktasında örgütsel sağlık kavramı hem ilgili alan yazında bu zamana kadar yapılan araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda birçok değişken tarafından olumlu ve olumsuz şekilde etkilenmektedir. Özellikle örgütsel düzeyde liderlik, çalışan motivasyonu, performans, duygular gibi birçok değişkenden etkilenen örgütsel sağlığın affetme eğiliminden etkilenebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla örgütsel affetme eğilimi örgütsel sağlık algısını etkileyebilecek bir davranıştır.

Bu araştırma betimsel nitelikte, kesitsel bir alan araştırması olarak planlanan ve amacı, örgütsel affetme eğiliminin örgütsel sağlık ile arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve örgütsel affetmenin örgütsel sağlık üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Nicel araştırma deseninde planlanan çalışmada Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan sağlık çalışanları üzerinde bir çalışma

yapılmıştır. Ayrıca araştırmanın bilimsel etik kurallara uygunluğu için, Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 17.02.2021 tarihli 19/10 karar nolu etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmanın önemine bakıldığında alan yazında örgütsel affetme ve örgütsel sağlık konusunda sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Ayrıca iki değişkenin bir arada incelendiği bir çalışma yoktur. Bireylerin günümüz çalışma hayatında önem atfedilmekte ve dolayısıyla bireylerin duygularının olduğu, bunun da çalışma yaşamını etkileyebileceği aşikâr olan bir durumdur. Bu doğrultuda çalışanların örgütsel affetme eğiliminin örgütsel sağlık algısına hangi bakımdan yararlı veya zararlı olabileceğini belirlemek, araştırmanın öneminin ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, araştırma ve yayın etiğine uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Ayrıca araştırmanın modeli Şekil 1'de verilmektedir. Şekil 1'de gösterilen araştırma modeline göre örgütsel affetme ve alt boyutları örgütsel sağlık ve alt boyutlarını etkilemektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

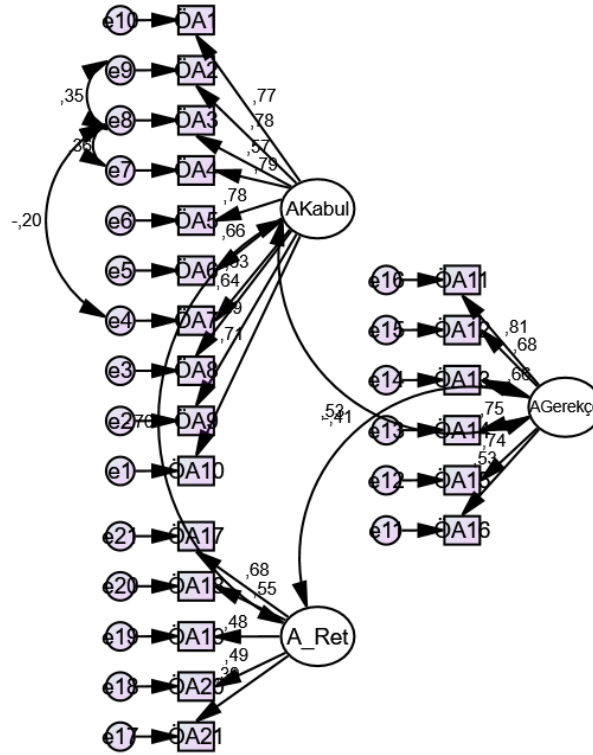
Nicel araştırma deseninde planlanan çalışmada araştırmanın evrenini Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim ve Araştırma hastanesinde görev yapmakta olan yaklaşık 788 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Sağlık kuruluşlarının yoğun ve karmaşık bir yapıya sahip olması, sağlık çalışanlarının birçoğunun aşırı iş yüküne sahip olması, sağlık çalışanlarının görev tanımları farkından dolayı birbirleri arasındaki ilişkiler araştırma kapsamında sağlık çalışanlarının tercih edilme sebebidir. Sağlık çalışanlarının sağlık hizmeti verirken kuruluşun sağlığına ne kadar önem verdikleri, sağlık kuruluşu yöneticilerinin ve çalışanların bununla ilişkisi, ilgili sağlık kuruluşundaki davranışlar önemli görülmektedir. Basit rastgele örneklem seçimi kullanılan çalışmada çalışmaya katılmayı kabul eden 320 sağlık çalışanına online platformlardan anketler dağıtılarak geri dönüş yapmaları istenmiştir. Geri dönüşlerden elde edilen anketlerden analize uygun olmayanlar çıkartılmış ve analize 307 adet anket analize tabi tutulmuştur. 788 kişilik bir evrende 307 kişilik bir örneklem sayısı kabul edilebilir bir sayıdır (Bartlett vd., 2001 s. 45; Coşkun vd., 2019, s. 162).

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırma verilerinin toplanmasında araştırmacının oluşturduğu sosyo-demografik bilgiler formu, Örgütsel Affedicilik Ölçeği ve Örgütsel Sağlık Ölçeği kullanılmıştır. Örgütsel Affedicilik Ölçeği, Karaman Kepenekci ve Nayir (2015, s. 927) tarafından geliştirilmiş olup, affediciliği kabul, affediciliği gerekçeleştirme ve affediciliği ret olmak üzere üç boyut ve 21 ifadeden oluşmaktadır. Örgütsel Sağlık Ölçeği ve Rosen ve Berger (1992) tarafından geliştirilmiş, Emhan (1995) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak güvenilirlik analizleri yapılmış ve Altıntaş (2019, s. 63) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Örgütsel Sağlık Ölçeği örgütsel düzey, bireysel düzey ve genel düzey olmak üzere üç boyut ve 20 ifadeden oluşmaktadır. Örgütsel Sağlık Ölçeği Altıntaş (2019) tarafından boyutlandırılmıştır. İki ölçekte de 5'li likert ölçek tipi kullanılmış olup, Örgütsel Affetme Ölçeğinde 1-Hiçbir Zaman / 5-Her Zaman şeklinde puan değerleri bulunurken; Örgütsel Sağlık Ölçeğinde 1-Kesinlikle Katılmıyorum / 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde puan değerleri almaktadır.

3.3.1. Ölçeklerin Geçerlilik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliklerini test etmek için SPSS AMOS programında doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak “Örgütsel Affedicilik Ölçeğine” ilişkin doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin daha önce Türkçeye uyarlanarak yapıları keşfedilen ölçekler olması nedeniyle doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Diğer yandan bu araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi için Cronbach Alfa değerleri Tablo 1 ve Tablo 2’de yer almaktadır. Örgütsel affedicilik ölçeği için Cronbach Alfa katsayısı 0,78 olarak bulunmuştur. Örgütsel sağlık ölçeği için Cronbach Alfa katsayısı 0,97 olarak belirlenmiştir. Değişkenlerin alt boyutlarına ilişkin olarak Cronbach Alfa katsayıları Tablo 4’te verilmektedir. Güvenilirlik katsayısının 0,70 ve daha üzeri bir puanda çıkması ölçme aracı puanlarının geçerliliği için yeterli olduğu ifade edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2014, s. 108).

Şekil 2. Örgütsel Affedicilik Ölçeğine Yönelik Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı

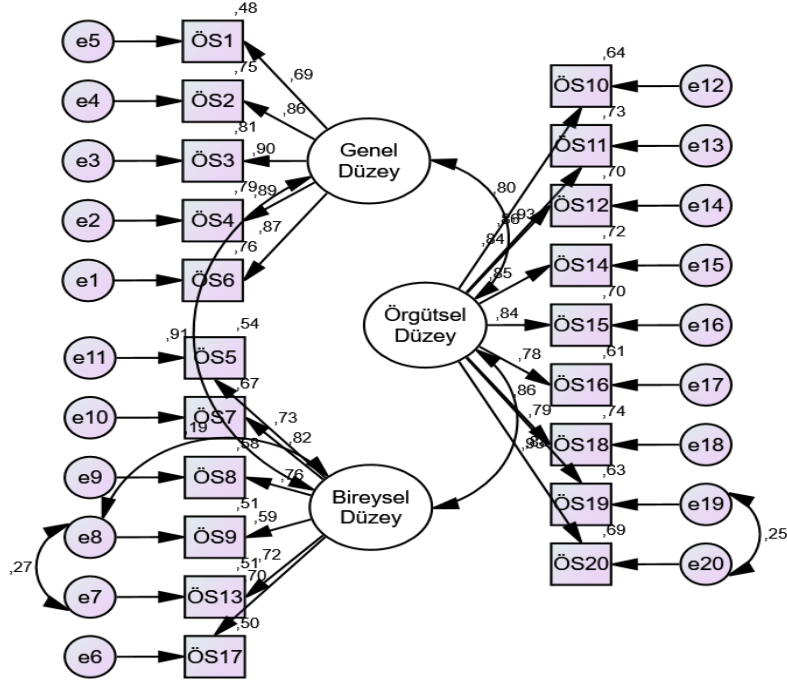
Şekil 2’de görüldüğü üzere Örgütsel Affedicilik Ölçeğine Yönelik Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı verilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen veriler Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Örgütsel Affedicilik Ölçeğine İlişkin Güvenirlik ve Geçerlilik Değerleri

Değişken	χ^2/df ≤ 5	GFI $\geq 0,85$	CFI $\geq 0,90$	RMSEA $\leq 0,08$	SRMR $\leq 0,08$	Madde Sayısı	Cronbach Alfa
Örgütsel Affedicilik	3,197	0,872	0,914	0,08	0,064	21	0,78

Tablo 1 incelendiğinde örgütsel affedicilik ölçeğine ait doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarından elde edilen değerlerin, ölçeğin kabul edilebilir sınırlarda olduğu anlaşılmıştır. Güvenirlik analizine göre ise yeterli güvenilirlik değerine sahip olduğu görülmüştür. Güvenirlik katsayısının 0,70 ve daha üzeri bir puanda çıkması ölçme aracı puanlarının geçerliliği için yeterli olduğu ifade edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2014, s. 108). Literatürde kabul görmüş yaygın uyum indeks değerleri Meydan ve Şeşen (2015, s. 37)’e göre χ^2/df değeri ≤ 5 ; GFI değeri, $\geq 0,85$; CFI değeri, $\geq 0,90$; RMSEA değeri 0,06-0,08; SRMR/RMR değeri 0,06-0,08 olarak ifade edilmiştir. Yapısal eşitlik modellerinin raporlanmasında hangi uyum indekslerinin

raporlanacağı kesin olarak belirlenmemiştir. Bu durum çoğunlukla yapılan araştırmaların amacına bağlı olmaktadır. Ancak, ki-kare, SD ve iyilik uyum indeksi değerleri verilmeli, araştırma amaçlarına göre diğer indekslerden bir-iki tanesinin sonucu paylaşılmalıdır. Ayrıca verilen değerler kabul edilebilir uyum değerleridir. İyi uyum değerleri ise χ^2/df değeri ≤ 3 ; GFI değeri, $\geq 0,90$; CFI değeri, $\geq 0,95$; RMSEA değeri $\leq 0,05$; SRMR/RMR değeri $\leq 0,05$ olarak ifade edilmiştir.

Şekil 3. Örgütsel Sağlık Ölçeğine Yönelik Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı

Şekil 3'te görüldüğü üzere Örgütsel Sağlık Ölçeğine Yönelik Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı verilmiştir. İlgili ölçek daha önce keşfedilmiş olduğu için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen veriler Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Örgütsel Sağlık Ölçeğine İlişkin Güvenirlik ve Geçerlilik Değerleri

Değişken	χ^2/df	GFI	CFI	RMSEA	SRMR	Madde Sayısı	Cronbach Alfa
Örgütsel Sağlık	≤ 5	$\geq 0,85$	$\geq 0,90$	$\leq 0,08$	$\leq 0,08$	20	0,97

Tablo 1 incelendiğinde örgütsel affedicilik ölçeğine ait doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarından elde edilen değerlerin, ölçeğin kabul edilebilir sınırlarda olduğu anlaşılmıştır. Güvenirlik analizine göre ise yeterli güvenirlik değerine sahip olduğu görülmüştür. Güvenirlik katsayısının 0,70 ve daha üzeri bir puanda çıkması ölçme aracı puanlarının geçerliliği için yeterli olduğu ifade edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2014, s. 108). Literatürde kabul görmüş yaygın uyum indeks değerleri Meydan ve Şeşen (2015, s. 37)'e göre χ^2/df değeri ≤ 5 ; GFI değeri, $\geq 0,85$; CFI değeri, $\geq 0,90$; RMSEA değeri 0,06-0,08; SRMR/RMR değeri 0,06-0,08 olarak ifade edilmiştir. Ayrıca verilen değerler kabul edilebilir uyum değerleridir. İyi uyum değerleri ise χ^2/df değeri ≤ 3 ; GFI değeri, $\geq 0,90$; CFI değeri, $\geq 0,95$; RMSEA değeri $\leq 0,05$; SRMR/RMR değeri $\leq 0,05$ olarak ifade edilmiştir.

4. Verilerin Analizi

Çalışmanın bu bölümünde sosyo-demografik bilgiler, araştırmadan elde edilen veriler üzerinde uygulanan tanımlayıcı istatistikler, korelasyon ve regresyon analizleri verilmiştir.

4.1. Sosyo-Demografik Bilgiler

Çalışmadan elden edilen sosyo-demografik değişkenlere ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

		n	%
Yaş	25-34 Yaş Arası	127	41,4
	35-44 Yaş Arası	111	36,2
	45 Yaş ve Üzeri	69	22,5
Cinsiyet	Kadın	138	45,0
	Erkek	169	55,0
Medeni Durum	Evli	196	63,8
	Bekâr	111	36,2
Öğrenim Durumu	Ön Lisans	41	13,4
	Lisans	172	56,0
	Lisansüstü	94	30,6
Görev Türü	Hemşire	171	55,7
	Sağlık Memuru	42	13,7
	Doktor	94	30,6
Çalışma Süresi	0-5 Yıl Arası	94	30,6
	6-11 Yıl Arası	72	23,5
	12-17 Yıl Arası	82	26,7
	18 Yıl ve Üzeri	59	19,2
Toplam		307	100,00

Tablo 3'te araştırma kapsamında incelenen sağlık çalışanlarının sosyo-demografik bilgileri yer almaktadır. Tablo 3'e göre 25-34 yaş arasında 127 (%41,4) kişinin olduğu, 35-44 yaş aralığında 111 (%36,2) kişinin olduğu ve 45 yaşın üzerinde 69 (%22,5) kişinin araştırmaya katıldığı görülmektedir. Katılımcıların 138 (%45)'i kadın iken; 169 (%55)'u erkektir. Medeni durumlara bakıldığında 196 (%63,8) katılımcının evli, 111 (%36,2) katılımcının bekâr olduğu görülmüştür. Öğrenim durumları incelendiğinde katılımcıların %13,4'ü (41) ön lisans mezunu iken, %56'sının (172) lisans mezunu ve %30,6'sı (94) lisansüstü öğrenime sahiptir. Araştırmaya en çok katılan olarak 171 (%55,7) hemşire, 94 (%30,6) doktor ve 42 (%13,7) sağlık memuru katılmıştır. Son olarak 0-5 yıl arası çalışma süresine sahip olan 94 (%30,6) kişi, 6-11 yıl arasında 72 (% 23,5), 12-17 yıl arasında 82 (%26,7) ve 18 yılın üzerinde kıdeme sahip 59 (%19,2) kişinin olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Betimleyici İstatistikler

	n	Min.	Max.	Ortalama	ss.	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach Alfa
Örgütsel Affedicilik	307	1,62	4,10	3,30	1,02	0,59	-0,48	0,78
Affediciliği Kabul	307	1,00	5,00	2,47	0,88	0,53	0,13	0,90
Affediciliği Gerekçeleştirme	307	1,20	5,00	4,08	1,10	-0,53	0,13	0,84
Affediciliği Ret	307	1,00	5,00	2,75	0,77	0,18	0,13	0,63
Örgütsel Sağlık	307	1,00	5,00	3,30	1,02	-0,21	-0,95	0,97
Örgütsel Düzey	307	1,00	5,00	3,19	1,09	-0,17	0,13	0,95
Genel Düzey	307	1,00	5,00	3,23	1,21	-0,32	0,14	0,94
Bireysel Düzey	307	1,00	5,00	3,52	0,93	-0,39	0,15	0,88

Tablo 4'te örgütsel affedicilik ve örgütsel sağlık değişkenlerine ilişkin olarak betimleyici istatistikler yer almaktadır. Araştırma verilerin normal dağılıma uygunluk gösterip göstermediğini incelemek amacıyla çarpıklık ve basıklık katsayıları verilmiştir. Örgütsel Affedicilik Ölçeği için çarpıklık değeri, 0,59 ve basıklık değeri -0,48 olarak belirlenmiştir. Örgütsel Sağlık Ölçeğine ilişkin çarpıklık değeri -0,17 iken basıklık değeri 0,13 olarak bulunmuştur. Ölçeklerin alt boyutlarına ilişkin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 4'te verilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,96 ve -1,96 arasında yer alması normal dağılıma uygunluk gösterdiği anlamına gelmektedir. Örgütsel affedicilik ve örgütsel sağlık değişkenleri için normal dağılım varsayımının karşılandığı söylenebilir. Ayrıca normallik varsayımının bir diğer yöntemi de çarpıklık ve basıklık katsayılarının ilgili parametrelerin standart hatasına bölündüğünde çıkan çarpıklık ve

basıklık indekslerinin +1,96 ve -1,96 arasında olmasıdır (Can, 2017, s. 85). Farklı araştırmacılar çarpıklık ve basıklık değerleri için farklı yorumlar getirmişlerdir. Tabachnick ve Fidell (2013, s. 852), çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olmasının normal dağılımı sağladığını ifade etmektedir. Jondeau ve Rockinger (2003) ise çarpıklık ve basıklık değerlerinin -3 ile +3 arasında olmasının normallik varsayımını karşıladığını söylemektedir (Çuhadar vd., 2019, s. 155).

Tablo 5. Örgütsel Affedicilik Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek Maddeleri	Ort.	Std. Sapma
Bana yapılan haksızlık tekrarlandığında bile affederim.	1,54	0,92
Kendimi iyi hissetmek için bana yapılan haksızlığı affetmeyi tercih ederim.	1,98	1,17
Bana haksızlık yapan kişiye karşı hoşgörülü davranırım.	1,98	1,05
Bana yapılan haksızlığı affettiğimde kendimi daha iyi hissederim.	2,05	1,20
Bana haksızlık yapıldığında bu davranışın karşılığını benzer şekilde vermek isterim.	2,15	1,30
Bana haksızlık yapan kişi özür dilese bile affetmem.	2,34	1,06
Bana yapılan haksızlığı affetmenin erdemli bir davranış olduğunu düşünürüm.	2,69	1,36
Bana yapılan haksızlığı geçmişte bırakırım.	2,69	1,26
Bana haksızlık yapıldığında bunu zamana bırakarak yatışmaya çalışırım.	2,78	1,23
Bana haksızlık yapan kişiyi hayatımdan silerim.	2,78	1,12
Eğer ilk kez oluyorsa bana yapılan haksızlığı affederim.	2,85	1,24
Bana haksızlık yapan kişiye küserim.	2,86	1,23
Bana haksızlık yapan kişiye ihtiyaç duyduğunda yardımcı olmaya çalışırım.	2,87	1,29
Bana haksızlık yapıldığında bunu yapan kişiyi anlamaya çalışırım.	3,03	1,25
İlişkilerimde herkese belli bir hata payı tanırım.	3,11	1,20
Affedici insanların güçlü bir kişiliğe sahip olduğuna inanırım.	3,26	1,26
Bana karşı yapılan haksızlığın karşı tarafın kişiliğinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını anlamaya çalışırım.	3,47	1,21
Bana yapılan haksızlığın, yaptığım bir yanlışa karşılık olup olmadığını anlamaya çalışırım.	3,50	1,23
Bana yapılan haksızlığı unutmakta zorlanırım.	3,61	1,30
Bana haksızlık yapıldığında karşı tarafın niyetine bakarım.	3,63	1,22
Bana yapılan haksızlığın nedenlerini anlamaya çalışırım.	3,64	1,17

Tablo 5'te örgütsel affedicilik ölçeğine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Tablo 5'e göre "Bana yapılan haksızlık tekrarlandığında bile affederim." ifadesi 1,54 ortalama ile en düşük ortalama sahip ölçek ifadesi olmuştur. Diğer yandan "Kendimi iyi hissetmek için bana yapılan haksızlığı affetmeyi tercih ederim." ifadesi 1,98 ortalama ile düşük ortalamaya sahip bir diğer ölçek ifadesidir. "Bana haksızlık yapan kişiye karşı hoşgörülü davranırım." ifadesi düşük ortalamaya sahip olan ifadelerden birisidir. "Bana yapılan haksızlığın nedenlerini anlamaya çalışırım." ifadesi 3,64 ortalama ile en yüksek ortalamaya sahip ölçek ifadesidir. Aynı şekilde "Bana haksızlık yapıldığında karşı tarafın niyetine bakarım." ifadesi 3,63 ortalama ile yüksek ortalamaya sahip ifadelerden birisi iken; "Bana yapılan haksızlığı unutmakta zorlanırım." ifadesi 3,61 ortalama ile yüksek ortalamaya sahip ifadelerdendir. Örgütsel affedicilik ölçeği soruları 1,00 ile 5,00 arasında değerler almaktadır.

Tablo 6. Örgütsel Sağlık Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek Maddeleri	Ort.	Std. Sapma
Bireysel ve grup faaliyetleri ödüllendirilir.	2,91	1,33
Çalışanlar, kurumun kendilerine sağladığı sosyal imkânlardan memnundurlar.	2,98	1,29
Kurumun politikaları, çalışanları ve ailelerini de göz önünde bulunduracak şekilde esnekler.	3,04	1,34
Bu kurumda yapılacak çalışmalar ile ilgili alınan kararlarda çalışanların katılım derecesi yüksektir.	3,07	1,38
Çalışanlara adil olarak davranılır.	3,14	1,41
Çalışanlar işlerine sevinerek gelirler.	3,19	1,31
Meydana gelen değişimler ve krizler iyi yönetilir.	3,21	1,20
Kurumda, öğrenme ve kariyer imkânları mevcuttur.	3,22	1,27
Kurumda çalışanlar, maliyet unsuru olarak görülmez. Yatırım yapılması gereken değerler olarak görülür.	3,23	1,26
Meydana gelen problemlerin çözümünde sorunlar, çalışanlar ile paylaşılıp çözüm önerileri aranır.	3,24	1,24
Kurumdaki iletişim açık ve zamanındadır.	3,36	1,30
Başarılı olan kişiler kurum içinde saygı görür ve takdir edilirler.	3,37	1,35
Çalışanlar, vakitlerini şikâyet etme yerine hizmet sunumuna ayırırlar.	3,40	1,18
Çalışanların hayat düşüncelerine ve yaşantılarına saygı duyulur.	3,41	1,34
Çalışanlar, meydana gelen iş stresleri ile başa çıkabilecek güçtedirler.	3,45	1,17
Çalışanların, kurumun durumu hakkında bilgileri vardır.	3,46	1,26
Çalışanların sağlık ve emniyetleri birinci önceliktir.	3,47	1,27
Çalışanlar işlerini yapmak için ihtiyaç duydukları kaynaklara sahiptirler.	3,52	1,18
Çalışanlar arasında dayanışma ve arkadaşlık hisleri mevcuttur.	3,56	1,15
Çalışanlar, üretilen hizmetin kalitesine önem verirler.	3,72	1,05

Tablo 6’da örgütsel sağlık ölçeğine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Tablo 6’ya göre “Bireysel ve grup faaliyetleri ödüllendirilir.” ifadesi 2,91 ortalama ile en düşük ortalamaya sahip ifadedir. “Çalışanlar, kurumun kendilerine sağladığı sosyal imkânlardan memnundurlar.” ifadesi 2,98 ortalama ile düşük ortalamaya sahip ifadelerden birisi iken yine “Kurumun politikaları, çalışanları ve ailelerini de göz önünde bulunduracak şekilde esnekler.” ifadesi 3,04 ortalama ile düşük ortalamaya sahip ifadelerden birisidir. “Çalışanlar, üretilen hizmetin kalitesine önem verirler.” ifadesi 3,72 ortalama ile en yüksek ortalamaya sahip ifadedir. “Çalışanlar arasında dayanışma ve arkadaşlık hisleri mevcuttur.” ifadesi 3,56 ortalama ile yüksek ortalamaya sahip ifadelerden birisi iken yine “Çalışanlar işlerini yapmak için ihtiyaç duydukları kaynaklara sahiptirler.” ifadesi 3,52 ortalama ile yüksek ortalamaya sahip ifadelerden biridir. Örgütsel sağlık ölçeği soruları 1,00 ile 5,00 arasında değerler almaktadır.

Tablo 7. Örgütsel Affedicilik ve Alt Boyutları İle Örgütsel Sağlık ve Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi

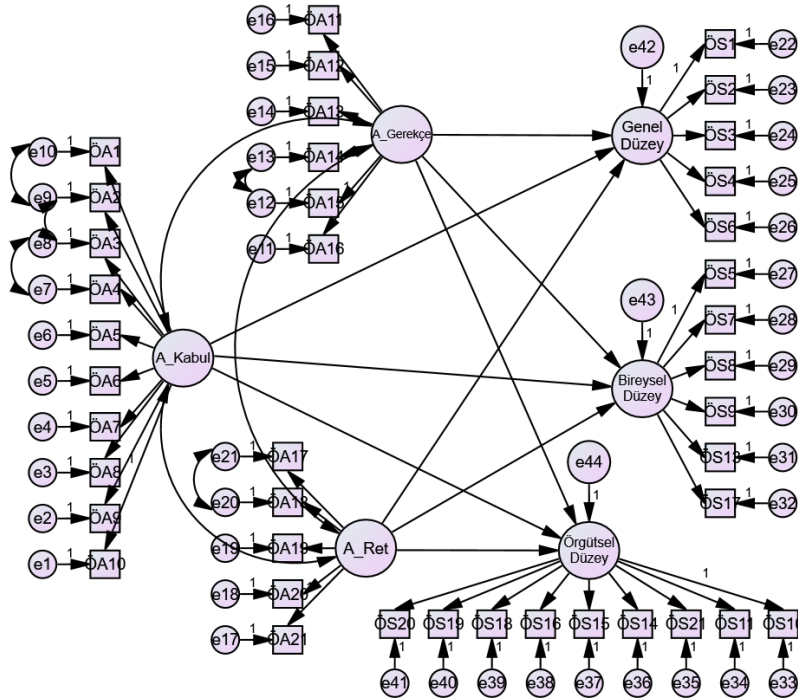
n=307		a	b	c	d	e	f	g	h
Örgütsel Affetme (a)	r	1							
Affediciliği Kabul (b)	r	0,945**	1						
Affediciliği Gerektelendirme (c)	r	0,829**	0,498**	1					
Affediciliği Ret (d)	r	0,526**	0,549**	0,324**	1				
Örgütsel Sağlık (e)	r	0,194**	0,113*	0,240**	-0,198	1			
Örgütsel Düzey (f)	r	0,167**	0,102*	0,342**	-0,201	0,970**	1		
Genel Düzey (g)	r	0,176**	0,207*	0,454**	-0,177	0,938**	0,868**	1	
Bireysel Düzey (h)	r	0,219	0,078*	0,488**	-0,152	0,916**	0,831**	0,805**	1

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

r = Pearson Korelasyon, $r < 0,30$ = değerler düşük düzeyde ilişki, $0,30 < r < 0,69$ = orta düzeyde ilişki, $r \geq 0,70$ = yüksek düzeyde ilişki (Coşkun vd., 2019, s. 264).

Tablo 7’de örgütsel affedicilik ve alt boyutları ile örgütsel sağlık ve alt boyutları arasındaki korelasyon analizi verilmiştir. Korelasyon katsayısı +1 ile -1 değerleri arasında değişmektedir (Coşkun vd., 2019, s. 264). Yapılan korelasyon analizi sonucunda örgütsel affedicilik ile örgütsel sağlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($r = 0,194$; $p < 0,01$). Örgütsel affedicilik ile örgütsel sağlık alt

boyutları arasında yapılan korelasyon analizlerine bakıldığında örgütsel affedicilik ile örgütsel düzey arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ($r=0,167$; $p<0,01$); örgütsel affedicilik ile genel düzey arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ($r=0,176$; $p<0,01$) ve örgütsel affedicilik ile bireysel düzey arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ($r=0,219$; $p<0,01$) olduğu görülmüştür. Örgütsel sağlık ile örgütsel affedicilik alt boyutları arasında yapılan korelasyon analizlerine bakıldığında örgütsel sağlık ile affediciliği kabul arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($r=0,113$; $p<0,05$); örgütsel sağlık ile affediciliği gerekçelendirme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($r=0,240$; $p<0,01$) bulunurken, örgütsel sağlık ile affediciliği red arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($r=-0,198$; $p<0,05$). İlgili sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda örgütsel affedicilik ile örgütsel sağlık arasındaki pozitif yönlü anlamlı ilişkinin varlığı örgütsel affediciliğin artmasının örgütsel sağlığı artırması anlamına gelmektedir. İlgili sonuçlara göre örgütsel affetme değişkeni açısından H1: “Örgütsel affetme ile örgütsel sağlık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır” hipotezi, H1a: “Örgütsel affetme ile örgütsel düzey arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.” hipotezi, H1b: “Örgütsel affetme ile genel düzey arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.” hipotezi ve H1c: “Örgütsel affetme ile bireysel düzey arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel sağlık değişkeni açısından H1d: “Örgütsel sağlık ile affediciliği kabul arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.” Hipotezi, H1e: “Örgütsel sağlık ile affediciliği gerekçelendirme arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.” hipotezi ve H1f: “Örgütsel sağlık ile affediciliği red arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Şekil 4. Örgütsel Affedicilik ve Örgütsel Sağlık Arasındaki Etkiye Ait Yapısal Eşitlik Modeli

Örgütsel affediciliğin örgütsel sağlık üzerindeki etkisinin test edilmesine ilişkin kurulmuş olan yapısal eşitlik modellemesi Şekil 4’te gösterilmektedir. Model sonucu çıkan uyum iyiliği değerleri Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Örgütsel Affedicilik İle Örgütsel Sağlık Arasında Oluşturulan Yapısal Eşitlik Modeli Uyum Değerleri

Değişken	χ^2/df ≤ 5	GFI $\geq 0,85$	CFI $\geq 0,90$	RMESEA $\leq 0,08$	SRMR $\leq 0,10$
YEM Modeli	2,179	0,861	0,923	0,06	0,079

Tablo 8 incelendiğinde kurulan yapısal eşitlik modelinin sonuçlarının kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Literatürde kabul görmüş yaygın uyum indeks değerleri Meydan ve Şeşen (2015, s. 37)'e göre χ^2/df değeri ≤ 5 ; GFI değeri, $\geq 0,85$; CFI değeri, $\geq 0,90$; RMSEA değeri 0,06-0,08; SRMR/RMR değeri 0,06-0,08 olarak ifade edilmiştir. Ayrıca verilen değerler kabul edilebilir uyum değerleridir. İyi uyum değerleri ise χ^2/df değeri ≤ 3 ; GFI değeri, $\geq 0,90$; CFI değeri, $\geq 0,95$; RMSEA değeri $\leq 0,05$; SRMR/RMR değeri $\leq 0,05$ olarak ifade edilmiştir. Buna göre yapısal modelin doğrulandığı ve sonuçlarının yorumlanabileceği anlaşılmıştır. Oluşturulan modelde değişkenler arası β katsayıları, Standardize β katsayıları, standart hata, kritik oran ve p değerleri Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Örgütsel Affedicilik İle Örgütsel Sağlık Arasında Oluşturulan Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

Bağımlı	Bağımsız	$\beta 1$	$\beta 2$	S.E.	C.R.	p
Genel Düzey	<--- A_Gerekçelendirme	0,253	0,283	0,036	7,630	***
Bireysel Düzey	<--- A_Gerekçelendirme	0,251	0,271	0,041	2,569	***
Örgütsel Düzey	<--- A_Gerekçelendirme	0,219	0,251	0,028	8,452	***
Genel Düzey	<--- A_Kabul	0,350	0,601	0,039	4,942	***
Bireysel Düzey	<--- A_Kabul	0,369	0,528	0,063	5,986	***
Örgütsel Düzey	<--- A_Kabul	0,383	0,412	0,052	6,524	***
Genel Düzey	<--- A_Ret	-0,015	-0,015	0,035	-2,842	***
Bireysel Düzey	<--- A_Ret	-0,018	-0,018	0,059	-2,632	***
Örgütsel Düzey	<--- A_Ret	-0,021	-0,021	0,025	-3,785	***

***: $p < 0,001$ $\beta 1$: Regresyon Katsayısı $\beta 2$: Standardize Regresyon Katsayısı S.E: Standart Hata C.R.: Kritik Oran, A_Gerekçelendirme: Affetmeyi Gerekçelendirme, A_Kabul: Affetmeyi Kabul, A_Ret: Affetmeyi Ret

Tablo 9'da görüldüğü üzere örgütsel affedicilik alt boyutları olan affediciliği kabul, affediciliği gerekçelendirme ve affediciliği ret boyutlarının örgütsel sağlık alt boyutları olan genel düzey, bireysel düzey ve örgütsel düzey üzerindeki etkileri yapısal eşitlik modellemesi aracılığıyla test edilmiştir. Kurulan bu modelde örgütsel affedicilik örgütsel sağlık üzerinde anlamlı etkiye sahiptir. Bu anlamlı etkilerden affediciliği gerekçelendirme genel düzey üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye ($\beta=0,283$; $p=0,001$) sahiptir. Affediciliği gerekçelendirme bireysel düzey üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye ($\beta=0,271$; $p=0,001$) sahiptir. Affediciliği gerekçelendirme örgütsel düzey üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye ($\beta=0,251$; $p=0,001$) sahiptir. Benzer şekilde Affediciliği kabul genel düzey üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye ($\beta=0,601$; $p=0,001$), bireysel düzey üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye ($\beta=0,528$; $p=0,001$) ve örgütsel düzey üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye ($\beta=0,412$; $p=0,001$) sahiptir. Affediciliği ret diğer alt boyutlardan farklı olarak genel düzey üzerinde negatif ve anlamlı etkiye ($\beta=-0,015$; $p=0,001$), bireysel düzey üzerinde negatif ve anlamlı etkiye ($\beta=-0,018$; $p=0,001$) ve örgütsel düzey üzerinde negatif ve anlamlı etkiye ($\beta=-0,021$; $p=0,001$) sahiptir. Eğer bir örgütte affetme iklimi var ise örgütün sağlık düzeyi artarken, affetmeyi reddetme örgüt sağlığını olumsuz etkilemektedir. Kurulan yapısal eşitlik modeli sonucunda H_2 , H_{2a} , H_{2b} , H_{2c} , H_{2d} , H_{2e} , H_{2f} , H_{2g} , H_{2h} , H_{2i} hipotezleri kabul edilmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi çalışanlarının örgütsel affetme eğilimleri ile örgütsel sağlık arasındaki algılarının arasındaki ilişki ve örgütsel affetmenin örgütsel sağlığa etkisi araştırılmıştır. Araştırmadaki veri toplama araçları, katılımcıların verdikleri cevaplar, yapılan örneklem grubunun sağlık çalışanı olması sebebiyle fazla kişiye ulaşılamaması, Covid-19 pandemi süreci içerisinde yapılması gibi durumlar çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmanın bilimsel etik kurallara uygunluğu için, Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Kurulundan 17.02.2021 tarihli 19/10 karar nolu etik kurul onayı alınmıştır. Bu çalışma, araştırma ve yayın etiğine uygun bir şekilde hazırlanmıştır.

İlgili literatür incelendiğinde örgütsel affetme ve örgütsel sağlık arasında yapılan herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Örgütsel sağlık ile ilgili yapılmış olan çalışmalara bakıldığında örgütsel sağlığı etkileyen ve ilişkisi olan değişkenlerin olduğu göze çarpmaktadır. Bunlar liderlik, örgüt kültürü, performans, erdemli raporlama, whistleblowing, örgütsel vatandaşlık, örgütsel bütünlük, moral, örgütsel yapı, iletişim becerileri, örgütsel adalet, örgütsel destek, örgütsel bağlılık, personele eşit davranış, güven,

müşteri geri bildirimleri, kişilik özellikleri, örgütsel önem, çalışma koşulları gibi konulardır (Korkmaz, 2007, s.76; Özdemir, 2012, s.611; Gül, 2007, s.329; Altıntaş ve Özata, 2020a, s.106; Altıntaş ve Özata, 2020b, s.25; Buluç, 2008, s.571; Aslan vd., 2008, s.158; Ordu ve Tanrıoğen, 2013, s.93; Ertaş ve Töre, 2016, s.85; Türkan vd., 2018, s.378; Gül vd., 2020, s.325; Gül ve Tüfekçi, 2019, s.14; Arokiasamy vd., 2016, s. 151; Browne vd., 2018, s. 2; Hicks, 2020, s. 175; Kipfelsberger vd., 2016, s.624; Min ve Su, 2020, s.1; Reece vd., 2019, s.228; Sorensen vd., 2019). Bu çalışma ise örgütsel sağlığın iyileştirilmesinin örgütsel affetme eğilimi ile olabileceği hipotezini öne sürmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgulara bakıldığında örgütsel affetme ile örgütsel sağlık arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla örgütsel affetmenin artmasının örgütsel sağlığı artıracağı söylenebilir. Örgütsel affetme konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında dedikodu, intikam, duygusal emek, liderlik, mağduriyet, işyeri arkadaşlığı, prososyal kural ihlali, örgütsel adalet, duygusal bağlılık, bilgi paylaşımı, psikolojik sözleşme, performans, psikolojik güvenlik, örgütsel bağlılık, etik suistimal gibi konular ile ilişkilendirildiği görülmektedir (Şantaş vd., 2019, s.143; Çetinkaya ve Şener, 2016, s. 114; Şener ve Çetinkaya, 2015, s. 38; Yıldırım, 2019, s. 525; Kanten vd., 2020, s. 249; Tekin ve Kaya, 2021, s. 125; Yılmaz, 2014, s. 102; De Clercq & Pereira, 2021, s. 125; DiFonzo vd., 2020, s. 62; Guchait vd., 2019, s. 99; Kahveci vd., 2018, s. 469; Salvador, 2019, s. 807).

Bu araştırmanın bir diğer bulgusu ise örgütsel affetme ve alt boyutlarının örgütsel sağlık ve alt boyutları üzerinde etkisinin olmasıdır. Kurulan yapısal eşitlik modeline göre örgütsel affediciliğin alt boyutları olan affediciliği gerekçelendirme ve affediciliği kabul örgütsel sağlığı pozitif yönde etkilerken; affediciliği ret negatif yönde etkilemektedir. Bir örgütte affediciliğin örgüt kültürü haline gelmesi o örgütün sağlık durumunu artırabileceği yorumu yapılabilir. Araştırmaya başlarken beklenen etkiler gerçekleşmiştir. İlgili alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde örgütsel affetmenin örgütsel sağlık üzerindeki etkisini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır. Literatürde kişilik özelliklerinin örgütsel sağlığı etkileyebileceği konusunda yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Örneğin Berry ve arkadaşlarının (2007, s. 423) çalışmasında kişilik özelliklerinin örgütsel sağlığı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Vicdan duyguların yüksek çalışanların prososyal davranışları gösterme eğiliminde olduğu araştırmalarda belirtilmektedir (Organ ve Ryan, 1995, s. 801). Kişilik özellikleriyle ilgili Min ve Su (2020, s. 8)'nin çalışması da kişilik özellikleri ile örgütsel sağlık arasında ilişkilerin olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Affediciliği ret boyutunda ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin varlığı örgütsel sağlığın azalacağı yönündedir. Yani bir örgütte bireylerin affediciliği reddetmesi örgütün sağlık durumunu kötüye götürebilir.

Kişiler arası çatışmalardan dolayı örgütün işleyişinde problemler meydana gelebilir. Bilindiği üzere örgütte meydana gelebilecek çatışmaların çözülememesi, örgütte olumsuzluklara yol açmaktadır. Örneğin iletişimin zorlaşması, kişilerarası uyumun ortadan kalkması, örgütsel stresin ortaya çıkması, güvensizlik, şüphecilik, etkinlik ve verimliliğin azalması hatta örgütün varlığını sürdüremez hale gelmesi bunlardan birkaçıdır (Tortop vd., 2007, s. 262). Çatışma noktasında bakıldığında çatışma yönetim stillerinin içerisinde uzlaşma olduğu görülmektedir. Bu stilde kazananın ya da kaybedenin olmadığı ifade edilmekte (Karcioğlu vd., 2011, s. 332) ve temel koşulun karşılıklı şekilde ödün verme olduğu dile getirilmektedir (Şahin vd., 2006, s. 557). Buradan hareketle bir örgütte yanlış veya hatalı bir durum söz konusu olduğunda hatayı yapan taraf, hatasının farkında olursa ve hakkı ihlal edilen taraf affetme eğilimi gösterirse uzlaşma sağlanmış olur. Uzlaşmada kazanan ya da kaybeden taraf olmasa da örgütsel affetme de kazanan örgüt ve örgütün sağlığıdır.

Araştırmanın diğer bulguları göz önünde bulundurulduğunda sağlık kuruluşunda çalışan personelin 3,30 ortalama ile genel olarak affedici bireyler olduğu söylenebilir. Katılımcıların örgütsel affedicilik sorularına verdikleri cevaplara bakıldığında ise personelin bir olayla karşılaştığında bunu affedip affetmemeyi gerekçelendirme eğilimi gösterecekleri söylenebilir. Örgütsel sağlık algısı incelendiğinde ise 3,30 ortalama ile örgütün orta düzeyde sağlıklı olduğu kanısına varılabilir. Örgütsel sağlık ile ilgili ölçme aracının sadece örgütsel affedicilik ile ilgili olmadığı, örgütün içerisinde yaşanan binlerce olayın sonucunda katılımcıların bu cevapları verdikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Örgütsel affedicilik ve örgütsel sağlığın arasındaki ilişkileri ölçek maddelerine verilen cevapların ortalamasından tahmin etmek mümkündür. Örneğin "Çalışanlar arasında dayanışma ve arkadaşlık hisleri mevcuttur." Önermesi, 3,56 ortalama ile yüksek ortalamaya sahip bir önermedir. Bu madde, katılımcıların sağlık kuruluşunda genel olarak böyle bir durum sezdiklerini ortaya koymaktadır. Sağlık kuruluşunun orta düzeyde sağlıklı bulunmasının bazı beğenilmeyen

durumlar nedeniyle olduğu söylenebilir. Çalışmaya katılım gösteren sağlık personelinin yaklaşık %70'inin 6 yıldan fazla süredir sağlık çalışanı olarak görev yapıyor olması, örgütün sağlık durumunu gözlemede tecrübeli olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca sağlık personelinin neredeyse çoğunluğunu oluşturan hemşireler ve doktorlar her sağlık kuruluşunda en fazla görev yapan personel oldukları için bu çalışmada da yaklaşık %85 düzeyinde katılım göstermişlerdir. Sağlık kuruluşlarının temelini bu çalışanlar oluşturdukları için verdikleri cevapların içten, samimi ve doğru olduğu akla gelmektedir. Araştırmada bahsedildiği üzere sağlık örgütü yöneticilerinin çatışma yönetim stillerini kullanarak kuruluştaki problemleri ortadan kaldırması mümkündür. Ayrıca örgütte affetme kültürü oluşturmanın, bir problem meydana geldiğinde bunu tarafları informal şekillerde dinleyerek sorunlara çözüm getirmenin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma örgütsel affetme eğilimi ile örgütsel sağlık ilişkisi ve affetmenin örgütsel sağlık üzerindeki etkisine odaklanmıştır. İlgili literatürden faydalanan çalışma, sağlık çalışanları üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın yoğun ve karmaşık bir örgüt yapısına sahip sağlık kuruluşlarında çalışanlar üzerinde yapılması, örgütsel affetme eğilimine önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bilindiği üzere sağlık kuruluşlarında mevcut durumda Covid-19 salgın süreci gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sağlık çalışanları büyük bir iş stresi, devletin almış olduğu istifa ve tayin haklarının ellerinden alınması ile tükenmişlik gibi negatif duyguların içerisinde olabilmektedirler. Bu yüzden affetmenin bireysel düzeyde ortaya çıkması örgütsel düzeye yansiyacak ve örgütteki çatışma nedenlerini ortadan kaldırarak daha sağlıklı bir örgüt yapısına kavuşulabilecektir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda örgütsel affetmenin örgütsel sağlığa etkisinde liderlik, motivasyon, ses çıkarma davranışı gibi değişkenlerin ele alınması önerilmektedir. Araştırmanın sadece bir sağlık kuruluşunda ve 307 kişilik bir örneklem grubu ile yapılması, araştırma sonuçlarının genellenebilirliğini zorlaştırmaktadır. Bu yüzden gelecekteki çalışmalarda, farklı sektörlerde, farklı şehirlerde, farklı hedef kitlelerin örneklem olarak alınması, sonuçların literatüre katkısı bakımında fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

5. Extended Abstract

This research was conducted to determine the relationship between the organizational forgiveness tendency and the concept of organizational health. In addition, determining the effect of organizational forgiveness tendency on organizational health is another aim of the study. When the relevant literature is examined, it is striking that many different studies have been conducted on organizational forgiveness and organizational health. Considering that the concept of organizational health is affected by various factors, it is seen that the concept of organizational health is associated with leadership, motivation, organizational justice, whistleblowing, organizational citizenship, organizational structure, organizational climate and many other issues. Likewise, it is seen that the concept of organizational forgiveness is associated and has an effect on revenge, emotional labor, organizational justice, organizational commitment, information sharing and similar subjects. However, no study investigating the relationship between organizational forgiveness and organizational health has been found in the domestic and foreign literature. This situation constitutes the originality of the research. In addition, the research aims to fill a gap in the field of positive organizational behavior.

The questionnaire technique was used as a data collection technique in this study. The survey part of the research consists of three parts: the socio-demographic information form created by the researcher, the Organizational Forgiveness Scale, and the Organizational Health Scale. In the study, which used the questionnaire technique as a data collection tool, the Organizational Forgiveness Scale developed by Karaman Kepenekci and Nayir (2015) and the Organizational Health Scale developed by Rosen and Berger (1992) and adapted into Turkish by Emhan (1995) were used. The validity and reliability study of the Organizational Health Scale was conducted by Altıntaş (2019). Before starting the research, necessary permissions were obtained from the researchers who own the scales. In addition, ethics committee approval was obtained from the ethics committee of Yozgat Bozok University with the decision number 19/10 dated 17.02.2021 for the compliance of the research with scientific ethical rules for this research. The research was carried out in 2021.

The research is a descriptive study and a quantitative research design was used. As it is known, health institutions such as hospitals have an intense and complex organizational structure. In addition, it is known that the working conditions of those working in the health sector are difficult compared to different sectors. Based on this, the sample of the study consisted of health workers. At the beginning of the research, hypotheses regarding whether there is a positive relationship and positive effect between organizational forgiveness and organizational health variables were established. Considering the socio-demographic characteristics of the participants in this study, which was conducted with 307 healthcare professionals in Yozgat Bozok University Training and Research Hospital, it is seen that there are 127 healthcare professionals between the ages of 25-34. In addition, 63.8% of the participants were married, demographic information was obtained from the study. It is seen that a high percentage of the participants (56%) are undergraduate graduates. It is striking that the participants who work as a nurse mostly participated in the research. It is a finding that most of the participants in the study have been working as health workers for less than 5 years.

After the socio-demographic findings, the validity and reliability analyzes of the scales used in the research were performed. Reliability analyzes including confirmatory factor analysis and sub-dimensions were performed on the measurement tools used in the research. The suitability of the scales used in the research for the analyzes to be made was obtained with these findings. Then, the normal distribution tests of the research data were made and it was determined that the scales showed normal distribution for this research. In addition, the mean and standard deviation values of the answers given by the participants to the scale questions were analyzed and it was tried to determine whether they found their organizational forgiveness tendencies and their organizations healthy.

After these findings, correlation analysis was applied between organizational forgiveness and its sub-dimensions and organizational health and sub-dimensions in line with the answers given by the participants to the research questions. In this analysis, it was determined that there is a positive and significant relationship between organizational forgiveness tendency and organizational health. In addition, it was observed that there were generally positive and significant relationships in the correlation analysis between the sub-dimensions. It was observed that there were only negative but significant relationships between the forgiveness rejection dimension and the organizational health and sub-dimensions. Finally, a structural equation model was established to determine the effect of organizational forgiveness tendency on organizational health. According to the established structural equation model, the effect of organizational forgiveness on organizational health was observed. Similar to the correlation analysis, only negative but significant effects were found in the forgiveness rejection dimension.

This research has supported two concepts, which have an important place in the field of organizational behavior, not only with research data but also with the relevant literature. It is foreseen that such a study has not been done before, and it will be beneficial for other researchers working in the field. In addition, it is recommended to conduct studies with variables such as leadership, motivation, and vocalization, which are thought to affect organizational health in future studies. Considering the limitations of the study, it is among the suggestions of the research to be conducted with different samples in different sectors for future studies.

Keywords: Organizational Forgiveness, Organizational Health, Healthcare Professionals

Kaynakça

Akın, M., Özdevecioğlu, M. ve Ünlü, O. (2012). Örgütlerde intikam niyeti ve affetme eğiliminin çalışanların ruh sağlıkları ile ilişkisi, *Amme İdaresi Dergisi*, 45 (1), 77-97.

Altay, E. (1971). *Yeni sosyoloji*, Ankara, Ayyıldız.

Altıntaş, M. (2019). *Örgütsel sağlık ve erdemli raporlama (whistleblowing) arasındaki ilişkinin araştırılması: eğitim ve sağlık kuruluşları örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

Altıntaş, M. (2021). *Yönetim, strateji ve örgütsel davranış bağlamında metafor kavramlar: örgütsel sağlık ve örgütsel hastalıklar*. İçinde Şahin Karabulut (Ed.) *Yönetim-Strateji-Organizasyon: Teoride ve Uygulamada* (ss. 363-380), Ankara, Gazi Kitabevi.

- Altıntaş, M. ve Özata, M. (2020a). *Erdemli raporlama ve örgütsel sağlık ilişkisi (eğitim ve sağlık çalışanlarında bir araştırma)*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Altıntaş, M. ve Özata, M. (2020b). Researching the relationship between organizational health and whistleblowing behavior: education and health organizations version. *Journal of International Health Sciences and Management*, 6 (10), 12-34.
- Altun, S.A. (2001). *Örgüt sağlığı*. 1. Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Aquino, K. & Bradfield, M. (1999). The effects of blame attributions and offender likableness on forgiveness and revenge in the workplace. *Journal of Management*, 25 (5), 607-631.
- Aquino, K., & Douglas, S. (2003). Identity threat and antisocial behavior: The moderating effects of individual difference, aggressive modeling, and hierarchical status. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 90, 195-208.
- Aquino, K., Grover, S. L., Goldman, B., & Folger, R. (2003). When push doesn't come to shove: Interpersonal forgiveness in workplace relationships. *Journal of Management Inquiry*, 12(3), 209-216.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2007). İşgören refahı ve örgütsel etkinlik kavramlarına bütüncül bir bakış: örgüt sağlığı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 137-154.
- Arokiasamy, A.R.A., Abdullah, A.G.K., Ahmad, M.Z., Shaari, & Ismail, A. (2016). Transformational leadership of school principals and organizational health of primary school teachers in Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 229, 151-157.
- Aslan, Ş., Polatçı, S., Ardıç, K. ve Kaya, A. (2008). Akademik kurumlarda örgüt sağlığı ve örgüt sağlığını etkileyen değişkenlerin analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15 (2), 145-161.
- Bartlett, J.E., Kotrlik, J.W. & Higgins, C.C. (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research. *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, 19, 43-50.
- Berry, C. M., Ones, D. S., & Sackett, P. R. (2007). Interpersonal deviance, organizational deviance, and their common correlates: A review and meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 92(2), 410-424.
- Bies, R. J., Barclay, L. J., Tripp, T. M., & Aquino, K. (2016). A systems perspective on forgiveness in organizations. *The Academy of Management Annals*, 10(1), 245-318.
- Bies, R., Aquino, K. & Tripp, T. (2007). Vigilante Model of Justice: Revenge, Reconciliation, Forgiveness, and Avoidance. *Social Justice Research*, 20 (1), 10-34.
- Borysenko, J. (1990). *Guilt Is the Teacher, Love Is the Lesson*. Warner Books, New York.
- Browne, A.J., Varcoe, C., Ford-Gilboe, M. et al. (2018). Disruption as opportunity: Impacts of an organizational health equity intervention in primary care clinics. *Int J Equity Health*, 17 (154), 1-16.
- Bruhn, J.G. (2001). *Trust and the health of organizations*. New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers.
- Buluç, B. (2008). Ortaöğretim okullarında örgütsel sağlık ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 571-602.
- Butler, D.S., & Mullis, F. (2001). Forgiveness: A conflict resolution strategy in the workplace. *Journal of Individual Psychology*, 57(3), 259-272.
- Büyükköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cameron, K. & Caza, A. (2002). Organizational and leadership virtues and the role of forgiveness. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 9 (1), 33-48.
- Can, A. (2017). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cartwright, S. & Cooper, C.L. (2014). *Towards organizational health: stress, positive organizational behavior, and employee well-being*. in Bauer, G.F. and Haemmig, O. (Eds), *Bridging Occupational, Organizational and Public Health: A Transdisciplinary Approach*, Springer, Dordrecht, 29-42.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Cox, S. (2008). *A forgiving workplace: An investigation of forgiveness climate, individual differences and workplace outcomes*. Doctoral Dissertation, Louisiana Tech University, <https://digitalcommons.latech.edu/dissertations/468>.

- Çelik, K. ve Tosun, A. (2019). Okul yöneticilerinin çatışma yönetim stilleri ile örgütsel sağlık arasındaki ilişki. *Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 99-121.
- Çetinkaya, F. F. ve Şener, E. (2016). Çalışma yaşamında affetme eğilimi ve duygusal emek ilişkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (4), 108-117.
- Çuhadar, A., Er, Y., Demirel, M. ve Demirel, D. (2019). Bireyleri rekreasyonel amaçlı egzersize motive eden faktörlerin incelenmesi. *Spormetre*, 17(3), 155.
- Davidhizar, R. & Laurent, R. (2000). The art of forgiveness. *Hospital Materiel Management Quarterly*, 21 (3), 48-53.
- De Clercq, D. & Pereira, R. (2021). Sleepy but creative? How affective commitment, knowledge sharing and organizational forgiveness mitigate the dysfunctional effect of insomnia on creative behaviors. *Personnel Review*, 50 (1), 108-128.
- DiFonzo, N., Alongi, A. & Wiele, P. (2020) Apology, restitution, and forgiveness after psychological contract breach. *Journal of Business Ethics*, 161, 53-69.
- Emhan, A. (2005). *Organizasyon sağlığı ve iş örgütlerinde bir uygulama*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Enright, R. D. & Coyle, C. T. (1998). *Researching the process of forgiveness within psychological interventions*. In E. L. Worthington, Jr. (Ed.) *Dimensions of Forgiveness* (pp. 139-161). Philadelphia: Templeton Foundation Press.
- Enright, R. D., & Fitzgibbons, R. P. (2000). *Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Enright, R. D., Santos, M. J. D., & Al-Mabuk, R. (1989). The adolescent forgiver. *Journal of Adolescence*, 12, 95-110.
- Ertaş, G. ve Töre, E. (2016). örgütiçi iletişim beceri düzeylerinin örgüt sağlığı üzerindeki etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (3), 85-100.
- Exline, J. J., Worthington, E. L. Jr., Hill, P., & McCullough, M. E. (2003). Forgiveness and justice: A research agenda for social and personality psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 337-348.
- Fisher, P. (2020). Understanding our 12-factor organizational health model. *TEND Academy*, (613), 547-3247, Son Erişim Tarihi: 27.03.2021, <https://www.tendacademy.ca/resources/>
- Gordon, K.C. & Baucom, D.H. (2003). Forgiveness and marriage: Preliminary support for a measure based on a model of recovery from a marital betrayal. *American Journal of Family Therapy*, 31(3), 179-99.
- Guchait, P., Abbott, J.L., Lee, C.K., Back, K.J. & Manoharan, A. (2019). The influence of perceived forgiveness climate on service recovery performance: The mediating effect of psychological safety and organizational fairness. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 40, 94-102.
- Guchait, P., Abbott, J.L., Lee, C.K., Back, K.J. & Manoharan, A. (2019). The influence of perceived forgiveness climate on service recovery performance: The mediating effect of psychological safety and organizational fairness. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 40 (2019), 94-102.
- Gül, H. (2007). İş stresi, örgütsel sağlık ve performans arasındaki ilişkiler: bir alan araştırması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), 318-332.
- Gül, İ. , Tüfekci, N. ve Sarıoğlu, D. (2020). Algılanan örgütsel desteğin örgüt sağlığı üzerindeki etkisi: hastane çalışanlarına yönelik bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 8 (2), 325-350.
- Gül, İ. ve Tüfekçi, N. (2019). Örgütsel bağlılık ve örgütsel değişme açıklığının örgüt sağlığı üzerindeki etkisi: afyonkarahisar'daki sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (18), 1-23.
- Güney, S. (2017). *Örgütsel davranış*, 4. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Gürbüz, E. (2016). *Evlilik içinde aldatılan bireylerin affetmeyi yordamada bağlanma stilleri ve psikolojik sağlamlığın rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hair, J., Anderson, R. E., Tatham, R. L. & Black, W. C. (2010). *Multivariate data analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hicks J.M. (2020). Leader communication styles and organizational health. *The Health Care Manager*, 39 (4), 175-180.

- Hoy, W. K., & Feldman, J. A. (1987). Organizational health: the concept and its measure. *Journal of Research and Development in Education*, 20, Summer, 30-38.
- Jampolsky, G. (2000). Parantava anteksianto. Juva. WSBokwell Oy. Kaplan, B. 1992. Social health and the forgiving hearth: The Type B Story. *Journal of Behavioral Medicine*, 15 (1), 3-14.
- Kahveci, G., Kotbaş, S. ve Avcı, T. (2018). ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin affedicilik algıları ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 449-473.
- Kanten, P., Pazarcık, Y., Kanten, S. ve Durmaz, M.G. (2020). İşyeri arkadaşlığının prososyal kural ihlali davranışı üzerindeki etkisinde affetme ikliminin rolü. *Turizm Akademik Dergisi*, 7 (2) , 241-254.
- Kasapoğlu, A. (2007). Kur'an'da affetme olgusu: İnsanların birbirlerini affetmesi. *Diyanet İlmî Dergi*, 43(4), 7-30.
- Kepenekçi Karaman, Y. ve Nayır, F.K. (2015). Örgütsel affedicilik ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmenlerin örgütsel affediciliğe ilişkin görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3): 922-934.
- Kipfelsberger, P., Herhausen, D. & Bruch, H. (2016). How and when customer feedback influences organizational health. *Journal of Managerial Psychology*, 31 (2), 624-640.
- Korkmaz, M. (2007). Örgütsel sağlık üzerinde liderlik stillerinin etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 49 (49), 57-91.
- Legaree, T.-A., Turner, J. & Lollis, S.(2007). Forgiveness and therapy: A critical review of conceptualizations, practices, and values found in the literature. *Journal of Marital and Family Therapy*, 33 (2), 192-213.
- Luskin, F. (2003). *Forgive for good*. New York. Harper Collins Publishers.
- Lyden, J. A. & Klingele, W. E. (2000). Supervising organizational health. *Supervision*, 61 (12), 3-6.
- MacIntosh, R., MacLean, D. & Burns, H. (2007). Health in organization: towards a process-based view. *Journal of Management Studies*. 44(2), 206-221.
- Madsen, S., Gygi, J., Hammond, S. & Plowman, S. (2009). Forgiveness as a workplace intervention: The literature and proposed framework. *Institute of Behavioral and Applied Management*, 246-262.
- Madsen, S.R., Gygi, J., Hammond, S.C. & Plowman, S. (2008). *Forgiveness as an HRD intervention: Literature and a proposed framework*. Utah Valey State College, Brigham Young University. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED501609.pdf>.
- McCullough, M. E., & Worthington, E. L., Jr. (1994). Models of interpersonal forgiveness and their applications to counseling: *Review and critique*. *Counseling and Values*, 39, 2-14.
- McCullough, M. E., Pargament, K. I., & Thoresen, C. E. (2000). *The psychology of forgiveness: History, conceptual issues, and overview*. In M. E. McCullough, K. I. Pargament, & C. E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research, and practice* (1-14). New York, NY: Guilford Press.
- McCullough, M.E., Worthington Jr, E.L. & Rachal, K.C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(2), 321-336.
- Meydan, C.H. ve Şeşen H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. 2. Baskı, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Miles, M.B. (1969). *Planned change and organizational health: Figure and ground*. F. Carver ve T. J. Sergiovanni (Eds.), *Organizations and human behavior: Focus on schools* (375-391). New York: McGraw-Hill.
- Min, H & Su, S. (2020). Examining relationships between personality profiles and organizational health outcomes. *Personality and Individual Differences*, 164, 1-9.
- Morgan, C.T. (1984). *Psikolojiye giriş*, Çev: Hüsnü Arıcı ve diğerleri, H.Ü. Psikoloji Bölümü Yayını, HYB Yayıncılık, İstanbul.
- North, J. (1987). Wrongdoing and forgiveness. *Cambridge*, 62(242), 499-508.
- Ordu, A. ve Tanrıoğen, A. (2013). İlköğretim okullarında örgütsel yapı ile örgüt sağlığı arasındaki ilişkiler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33 (33), 93-106.
- Organ, D. W., & Ryan, K. (1995). A meta-analytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior. *Personnel Psychology*, 48(4), 775-802.
- Özdemir, S. (2012). İlköğretim okullarında okul kültürü ile örgütsel sağlık arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 4 (4), 599-620.

- Quick, J.C., Macik-Frey, M. & Cooper, C.L. (2007). Managerial dimensions of organizational health: the healthy leader at work. *Journal of Management Studies*, 44 (2), 189-205.
- Reece, A., Yaden, D., Kellerman, G., Robichaux, A., Goldstein, R., Schwartz, B., Seligman, M. & Baumeister, R. (2019). Mattering is an indicator of organizational health and employee success. *The Journal of Positive Psychology*, 16 (2), 228-248.
- Robinson, J. & Elkan, R. (1996). *Health needs assessment*. Pearson Professional Limited. New York.
- Rosen, R. & Berger, L. (1992). *The healthy company eight strategies to develop people productivity and profit*. First Edition, Washington.
- Salvador, R. (2019). Perceived forgiveness climate and punishment of ethical misconduct. *Management Decision*, 58, 797-811.
- Schuyler, K.G. (2004). The possibility of healthy organizations: toward a new framework for organizational theory and practice. *Journal of Applied Sociology / Sociological Practice*, 21(2) / 6(2), 57-79.
- Sorensen, G., Peters, S., Nielsen, K., Nagler, E., Karapanos, M., Wallace, L., Burke, L., Dennerlein, J.T. & Wagner, G.R. (2019). Improving working conditions to promote worker safety, health, and wellbeing for low-wage workers: The workplace organizational health study. *Int Journal Environ Res Public Health*, 16 (8), 1449.
- Stanford, N. (2013). *Organizational health: an integrated approach to building optimum performance*, Kogan Page, London Philadelphia New Delhi.
- Stone, M. (2002). Forgiveness in the workplace. *Industrial and Commercial Training*, 34(7), 278-286.
- Şahin, H. (2014). *Kur'an'da af kelimesi ve affetmenin anlam alanı*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Şantaş, G., Akbolat, M. ve Sağlam, H. (2019). Sağlık çalışanlarında örgütsel affetme, örgütsel dedikodu ve intikam niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 131-148.
- Şener, E. ve Çetinkaya, F. F. (2015). Bir liderlik özelliği olarak affetme ve örgütsel düzeyde etkileri üzerine bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 24-42.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston, Pearson.
- Tekin, G. ve Kaya, Ş. D. (2021). Hemşirelerin örgütsel adalet algısının, intikam ve affetme davranışı ile ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 107-130.
- Tortop, N., İsbir E. G., Aykaç, B. ve Yayman, H., Özer M.A. (2007). *Yönetim bilimi* (7.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Türkan, A. H., Kılıç, İ. ve Saraçlı, S. (2018). Örgütsel adaletin örgüt sağlığı üzerindeki etkisi: afyonkarahisar'daki sağlık çalışanlarına yönelik bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (25), 369-384.
- Witvliet, C. V., Ludwig, T. E., & Vander Laan, K. L. (2001). Granting forgiveness or harboring grudges: Implications for emotion, physiology, and health. *Psychological Science*, 12(2), 117-123.
- Worthington, E. L. (2015). *Handbook of forgiveness*. New York, NY: Routledge.
- www.tdk.gov.tr., (2021) Son Erişim Tarihi 27.03.2021.
- Yıldırım, M.H. (2019). Algılanan mağduriyet, örgütsel intikam niyeti ve affetme eğilimi üzerine kavramsal bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 514-530.
- Yılmaz, Ö. D. (2014). Algılanan mağduriyetin affetme eğilimi ve intikam niyeti üzerindeki etkisi: konaklama işletmeleri çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 87-106.
- Yperen, N. (2003). On the link between different combinations of negative affectivity and positive affectivity and job performance. *Personality and Individual Differences*, 35, 1873-1881.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerin Tıbbi Ürünlerde İhracat Performanslarının İncelenmesi

Nuriye DEĞİRMEN*
Feride Gülsüm GÜMÜŞSOY**

ÖZ

Bu çalışmada, 1991-2019 dönemi içerisinde Türkiye, Almanya, İsviçre, ABD ve Japonya'nın tıbbi ürün endüstrisi ihracat performanslarını belirleyen etmenlerin araştırılması ve ülkelerin endüstri ihracat performanslarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle sabit pazar payı analizi yardımıyla 1991-2019 döneminde ülkelerin tıbbi ürün endüstrisi ihracat performanslarındaki değişimin kaynakları belirlenmeye çalışılmıştır. Sanayileşmiş ülkeler ile Türkiye arasında ihracat performanslarının karşılaştırılması ve endüstride sahip olunan ihracat avantaj ve dezavantajlarının belirlenebilmesi amacıyla açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi elde edilmiştir.

Sabit pazar analizinden elde edilen bulgulara göre; çoğu dönemde ülkelerin tıbbi ürün endüstrisindeki ihracat performanslarını belirleyen ana etmen endüstride dünya ticaretindeki artıştır. Çoğu dönemde ülkeler endüstride artan dünya ticaretine kolay ve esnek biçimde uyum sağlayamamışlardır. Türkiye, son dönemlerde endüstride rekabet edilebilirlik düzeyini önemli ölçüde arttırmaktadır. RCA endeksi sonuçlarından elde edilen bulgulara göre; Türkiye ve Japonya tıbbi ürünlerde ihracat dezavantajına sahipken; Almanya, İsviçre, ABD endüstride ihracat avantajına sahiptir. Sonuç olarak, ar-ge çalışmaları ile konunun aydınlatılmasına gereksinim olduğu ve etik açıdan sağlık bakımı ve tedavisinde kalite için sağlık ekonomisine daha fazla pay ayrılması gerektiği önerilebilir.

Anahtar kelimeler: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (RCA), İhracat perFORMansı, Sabit Pazar Payı, Tıbbi Ürünler.

Examination of Export Performances of Medical Products of Turkey and Selected Countries

ABSTRACT

In this study, it is aimed to evaluate the industry export performances of the countries comparatively and investigate the factors determining the export performance of the medical product industry of Turkey, Germany, Switzerland, the USA, and Japan in the period of 1991-2019. For this purpose, firstly, with the help of constant market share analysis, the sources of the change in the export performance of the medical product industry of the countries in the period of 1991-2019 were tried to be determined. In order to compare the export performances of industrialized countries and Turkey and to determine the export advantages and disadvantages of the owned by industry, the revealed comparative advantage index was obtained.

According to the findings obtained from the fixed market analysis; In most periods, the main factor determining the export performance of countries in the medical product industry is the increase in world trade in the industry. Countries, in most periods, could not easily and flexibly adapt to the increasing world trade in industry. Turkey significantly increases the level of competitiveness in the industry. According to the findings obtained from the RCA index results; While Turkey and Japan have an export disadvantage in medical products; Germany, Switzerland and the USA have an export advantage in the industry. As a result, it can be suggested that for ethical health care and treatment quality, the issue should be clarified with research and development studies and more share should be allocated to health economics.

Keywords: Revealed Comparative Advantage Index (RCA), Export Performance, Constant Market Share(CMS), Medical Products.

1. Giriş

Türkiye'de 2000 yıllardan itibaren başlayan ve aşamalı olarak günümüze kadar devam eden sağlıkta dönüşüm, kalite, performans, proje güdümlü yaklaşımlar benimsenmiş, bu yaklaşımlar sağlık ekonomisi ve endüstrisinde köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Etik açıdan güncel tedavi ve bakım yaklaşımlarında sınırlı kaynakların dağılımı ile ilgili literatürde tartışmalar mevcut olup, sağlığa ayrılan payın yükseltilmesi Dünya Sağlık Örgütü'nce (DSÖ) de önerilmektedir. Bu programların amacı; 1) benimsenen politikalarla halkın sağlık düzeyinin yükseltilmesi (etkililik), 2) kaynakların verimli kullanılmasıyla daha az maliyetle daha fazla hizmet sağlanması (verimlilik), 3) bireylerin sağlık hizmetlerine ihtiyaçları oranında ulaşması ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, nuriye.degirmen@ksbu.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, feride.gumusoy@ogr.dpu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 28.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 01.03.2022

hizmetin finansmanına mali olanakları ölçüsünde katkıda bulunmaları (hakkaniyet). Bu program çerçevesinde benimsenen SSK sağlık kurumları ile diğer bazı sağlık kurumlarının sağlık bakanlığına devredilmesi, Sağlık Bakanlığı hastanelerinde global bütçe uygulanmasına geçilmesi, özel sağlık kuruluşları hakkında düzenlemeler yapılması, GSS kanunun yürürlüğe girmesi, aile hekimliği uygulamasının getirilmesi vb. uygulamalar doğrultusunda sağlık sektöründe, endüstride verimlilik ve rekabet edilebilirlik düzeyinde artışlar gerçekleşmektedir. Bu programlar çerçevesinde benimsenen amaç sosyal güvenlik sistemine ve sağlığa ayrılan kamusal kaynakların bütçe katkısını sınırlandırmak ve sağlıkta özel sektörün yatırımını özendirmek olmuştur. Buna karşılık, sağlık endüstrisinin ar-ge yoğun ürünlerden oluşması, her ülkenin endüstride aynı gelişmişlik düzeyini yakalaması kolay olmayacaktır. Bu durum ilaç ve tıbbi ürünlerin dış ticaretinin önem kazanmasına neden olmuştur. Çünkü dış ticaret, dünya kaynaklarını verimli kullanmanın en etkin yoludur. Tıbbi ürün ihracatının yaklaşık 4'te 3'ü 10 sanayileşmiş ülkeye aittir: Almanya, İsviçre, Belçika, ABD, İrlanda, Hollanda, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık ve Danimarka (İhracat 2020 raporu). 2019 yılında Türkiye ise sağlık endüstrisi ihracatında sadece %0.008 oranında pazar payına sahiptir. Almanya'nın tıbbi ürün ihracatının dünya ticareti içerisindeki payı (pazar payı) ise 2019 yılı itibarıyla %0.50 oranında gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye'nin endüstride rekabet üstünlüğü elde edemediğine işaret eder.

Bu çalışmada ise sanayileşmiş ülkeler arasında yer alan 4 ülke (Almanya, ABD, İsviçre, Japonya) ve Türkiye'nin sağlık endüstrisindeki ihracat performansının incelenmesi amaçlanmıştır. Uygulanan literatür taraması ve uygulanan sabit pazar payı analizi Almanya, ABD ve İsviçre'nin benzer sabit pazar payına sahip olduklarını; Japonya ve Türkiye'nin ise nispeten daha az ancak benzer tıbbi ürün pazar payına sahip olduğunu kanısına neden olmaktadır. Çalışmada daha düşük tıbbi ürün pazar payına sahip ülkeleri temsilen Japonya ve Türkiye ile daha yüksek pazar payına sahip ülkeleri temsilen Almanya, ABD ve İsviçre ülkeler seçilerek karşılaştırma yapılabilmesine olanak sağlanmıştır. Bununla birlikte sanayileşmiş ülkelerin ihracat performansını belirleyici etmenler ile Türkiye'nin ihracat performansı üzerinde etkisi olan etmenlerin karşılaştırılmasına imkan sağlanmıştır. Böylece sağlık tedavi ve bakım etğinde yer alan sınırlı kaynakların adil dağılımı ile endüstrisinde şimdiye kadar benimsenen politikaların sonuçları izlenebilecek; aynı zamanda bundan sonra benimsenmesi gereken politikalar hakkında öngörü sağlanacaktır. Türkiye'nin tıbbi ürünlerde düşük rekabet edilebilirlik düzeyine sahip olmasına karşılık son dönemlerde ihracat performansında olumlu gelişmeler gözlemlenmektedir.

Ülkelerin endüstride veya dış ticarete konu olan tüm ürünlerde ihracat performanslarını etkileyen etmenler göz önüne alındığında ülkelerin ihracat performansındaki değişimler üç önemli soru ile açıklanmaktadır: ülke endüstri ihracatını kendi çabasına bağlı olarak mı; dünya ticaretindeki artıştan kaynaklı mı; yoksa dünya ticaretindeki değişen talebe uyum sürecindeki başarısından kaynaklı olarak mı arttırmaktadır? Ülkelerin ihracat performansındaki değişimlerin kaynaklarının belirlenmesi sabit pazar payı analizi ile mümkün olabilmektedir. Sabit pazar payı analizi ile ülkelerin endüstri ihracat performansındaki değişimlerin üzerinde ülkenin ihracat malındaki artışın etkisi (rekabet edilebilirlik etkisi), dünya ticaretindeki artışın etkisi (mal kompozisyon etkisi), ve ülkenin dünya ticaretindeki çeşitlenen ithalat kompozisyonuna uyum sağlama becerisi (mal adaptasyon etkisi) belirlenebilecektir. Baldwin (1958)'e göre rekabet edilebilirlik etkisi ülkelerin ihracat performansındaki değişiklikleri belirleyen ana etmenddir. Spiegelglas (1959) ise rekabet edilebilirlik etkisinin yanında mal bileşimi etkisinin de ihracat performansı üzerinde önemli etkilerinin bulunabileceğini ifade etmiştir. Bishwas (1982) Hindistan'ın ihracat performansını incelediği çalışmasında Hindistan'ın ihracat performansı üzerinde mal bileşimi etkisi, piyasa dağılımı etkisi ve rekabet edilebilirlik etkisinin negatif olduğunu savunmuştur. Bowen ve Pelzman (1984) tarafından ise düşük ihracat performansı ile rekabet gücündeki düşüş arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirlenmiştir. Arshad ve Radam (1997) Malezya'nın elektrik ürünleri ihracatı performansı üzerinde dünya talebindeki artışın belirleyici olduğunu savunmuştur. Ongun (1990) ise taze meyve sebze ihracat performansı üzerinde dünya ticareti etkisinin pozitif rekabet edilebilirlik etkisinin ise negatif olduğunu savunmuştur. Temiz (2002), tarım ürünlerinde ihracat performansı üzerinde mal bileşimi ve rekabet edilebilirlik etkisinin pozitif olduğunu belirtmiştir. Tatarer (2004) ise Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracat üzerinde en yüksek etkinin rekabet edilebilirlik etkisi, en düşük etkinin ise mal bileşimi etkisi olduğunu savunmuştur. Usta (2009) ise Türkiye'nin ihracat yapısının son yıllarda arge yoğun ürünlere doğru kaydığını belirtmiştir. Atış, Saygılı ve Kaya (2013) ise Türkiye'nin ihracat performansının rekabet

edilebilirlik etkisinden ve mal bileşimi etkisinden son derece etkilendiğini ancak ithal mallarda değişen talep koşullarına uyum sağlama konusunda yeterli başarının gösterilmediğini belirtmiştir. Aynı sonuca Kantur (2019)'da Türkiye'de pamuk ürünleri ihracatını incelediği çalışmasında ulaşmıştır. Türkiye'nin dünyada talebi artan ürünlere uyum sağlayamamasının rekabet edilebilirlik üzerinde olumsuz etkisinin bulunduğunu belirtmiştir. Ulusal ve uluslararası literatürde ihracat performansındaki değişimin kaynakları ve yönü incelenen endüstrilere ve ülkelere göre çeşitlilik göstermesi bu çalışmalara duyulan ihtiyacı arttırmaktadır. Nitekim literatürde sadece tıp ve eczacılık ürünleri baz alınarak endüstride ihracat performansındaki değişimlerin sabit pazar payı ile açıklandığı çalışmalara rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda tıp ve eczacılık ürünleri endüstri düzeyinde dış ticaret piyasasında rekabet gücünün belirlenmesi ve uygun ticaret politikalarının oluşturulması sağlanacaktır.

Çalışmada Türkiye ve seçili ülkelerin tıbbi ürün endüstrisinde ihracat performanslarını belirlemek amacıyla başvurulmuş ikinci yöntem ise açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksidir (RCA). Balassa endeksi olarak da adlandırılan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (RCA) endeksi literatürde sıklıkla ülkelerin zayıf ve güçlü ihracatçı sektörlerini belirlemeye yönelik araştırmalarda tercih edilmektedir. Endeks ile endüstriler ve/veya ülkeler arasında kıyaslamaların yapılabilmesine olanak sağlanmıştır. Lohrman (2000) ise Türkiye'nin gümrük birliği sonrasında nitelsiz emek gerektiren ürünlerde rekabet gücünün azaldığını, nitelikli emek gerektiren ürünlerde ise rekabet gücünün arttığını gözlemlemiştir. Tıbbi ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğü esas alan çalışmalara oldukça az rastlanmıştır. Yenilmez ve Kılıç (2014)'ın gümrük birliğinin Türkiye'nin ilaç sektörü ithalatı üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, Türkiye'nin gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'de ilaç sektöründe ithalatı artırıcı yönde etkisi olduğunu savunmuştur. Özbozkurt (2019)'un çalışmasında Türkiye'de farmakoloji sektörü ihracatçısı firmanın stratejik yönetimini ele aldığı çalışmasında, ihracatın belirleyici unsurlarını şu şekilde sıralamıştır: dış çevre faktörleri, ülke riski, ürün-fiyat uyumu, ürün talebi, talep edilen ürünün temini. Turan vd. (2020) Türkiye ve Brezilya'nın ilaç endüstrisinde ihracat rekabetçiliğini incelediği çalışmasında, her iki ülke için hesaplanan RCA endekslerine göre; iki ülkenin de endüstride rekabet dezavantajına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Brezilya, sektörde Türkiye üzerinde rekabet avantajına sahiptir. Erkan ve Bozduman (2020) ise Türkiye'nin tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisi ihracat performansında rekabet dezavantajına sahip olduğunu ancak endüstride rekabet düzeyinin artmaya devam ettiğini gözlemlemiştir. Demir (2020)'in farmakolojik ürün ihracatı üzerinde sanayi üretim endeksi, açıklanmış karşılaştırmalı ürün endeksi ve kurun uzun dönemli etkilerinin incelendiği çalışmasında sadece sanayi üretim endeksinin etkisinin bulunduğunu belirtmiştir. Karşılaştırmalı üstünlük endeksinin ise endüstri ihracatı üzerinde uzun dönemli bir etkisi tespit edilememiştir.

Bu çalışmayla birlikte Türkiye'nin ve seçili sanayi ülkelerinin sağlık endüstrisinde ihracat performanslarını belirleyen etmenler incelenmiş ve bu etmenler doğrultusunda oluşan ihracatta rekabet edilebilirlik düzeyleri karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan çalışmanın ilk bölümünde giriş bölümü yer almaktadır. İkinci bölümde çalışmanın uygulama kısmını yürütmek için elde edilen veri setinden ve çalışmada kullanılan modellerden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye, Almanya, ABD, İsviçre ve Japonya'nın tıp ve eczacılık ürün ihracatının dünya ticareti içerisindeki payı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Dördüncü bölümde, sabit pazar payı analizinin metodolojisi ve elde edilen bulgular açıklanmıştır. Beşinci bölümde ülkelerin tıp ve eczacılık ürünleri ihracat performanslarının sahip oldukları avantajlar ve dezavantajlar açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi (RCA) ile açıklanmıştır. Son bölümde ise ülkelerin endüstride sahip oldukları pazar payları ve bu pazar paylarını etkisi olan etmenler ve ülkelerin endüstrideki üstünlükleri tartışılmıştır.

2. Veri Seti ve Ampirik Model

Çalışmanın bu kısmında 1991-2019 dönemi için Türkiye ve seçili ülkelerin ihracat performansının incelenmesi amacıyla kullanılan model sunulmuştur. Bununla birlikte bu bölüm, çalışmada kullanılan veri seti ve sınıflandırılması hakkında bilgiler içermektedir.

2.1. Veri Seti ve Kaynağı

İhracat performansı incelenen ülkelerin ihracat ve ithalat fiyatlarını içeren veriler ikincil verilere dayanılarak elde edilmiştir. Çalışma kapsamında yer alan dönemler için tıbbi ürün endüstrisini temsilen tıp ve eczacılık ürünleri ithalat ve ihracat fiyatları ile dünya ithalat ve ihracat fiyatları zaman serileri kullanılmakta olup, birleşmiş milletler comtrade veri bankasından elde edilmiştir. Tıp ve eczacılık ürün gruplarının ithalat ve ihracat fiyatları elde edilirken SITC (Rev. 3) 2 haneli ürün sınıflandırılması esas alınmıştır. Uluslararası ticaret sınıflandırılması (SITC), Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanmış ve uluslararası olarak tanıyacak şekilde 1950'den itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Sınıflandırma şimdiye kadar 4 kez revize edilmesine karşılık sıklıkla 1987 yılında oluşturulan SITC (rev. 3) ürün grubu sınıflandırılması kullanılmaktadır. 1 ile 5 basamaklı kodlardan meydana gelen bu ürün grupları içerisinde 1 basamaklı 10 adet, 2 basamaklı 67 adet, 3 basamaklı 261 adet, 4 basamaklı 1033 adet ve 5 basamaklı 3121 adet kodlar yer almaktadır (TÜİK, 2008). SITC ürün grupları içerisinde yer alan 5 grup teknolojik yoğunluğa bağlı olarak; Hammadde yoğun mallar, emek yoğun mallar, sermaye yoğun mallar, kolay taklit edilen araştırma bazlı mallar ve zor taklit edilen araştırma bazlı mallar şeklinde sınıflandırılmıştır. Çalışmada esas alınan ürün grubu ise taklidi kolay araştırma bazlı ürün grupları içerisinde yer alan 54 kodlu tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisi içerisinde yer alan ürünlerdir.

2.2. Ampirik Model

Çalışmada Türkiye'nin ve seçili gelişmiş ülkelerin (ABD, Japonya, İsviçre, Almanya) ihracat performanslarını belirleyen bileşenlerin tespit edilmesi amacıyla başvuru sabit pazar payı analizi modeli şu şekilde tanımlanmıştır:

$$\Delta \left(\frac{X_{ülke}^i}{\sum_{j=1}^J M_W^i} \right) = \left[\left(\frac{X_{ülke}^i}{M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{X_{ülke}^i}{M_W^i} \right)^t \right] \left(\frac{M_W^i}{\sum_{j=1}^J M_W^i} \right)^t + \left[\left(\frac{M_W^i}{\sum_{j=1}^J M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{M_W^i}{\sum_{j=1}^J M_W^i} \right)^t \right] \left(\frac{X_{ülke}^i}{M_W^i} \right)^t + \left[\left(\frac{X_{ülke}^i}{M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{X_{ülke}^i}{M_W^i} \right)^t \right] \left[\left(\frac{M_W^i}{\sum_{j=1}^J M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{M_W^i}{\sum_{j=1}^J M_W^i} \right)^t \right]$$

$X_{ülke}^i$: ülkenin tıp ve eczacılık ürünlerinde tüm dünyaya yaptığı ihracat

M_W^i : dünyada tıp ve eczacılık ürünlerinde yapılan ithalat

$\sum_{j=1}^J M_W^i$: dünyada yapılan toplam ithalat

Türkiye'nin ve seçili gelişmiş ülkelerin ihracat performanslarının belirlenmesi ve ülkelerarasında sıralama yapılabilmesi amacıyla açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksinde başvurulmuştur. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksinde yararlanılan model:

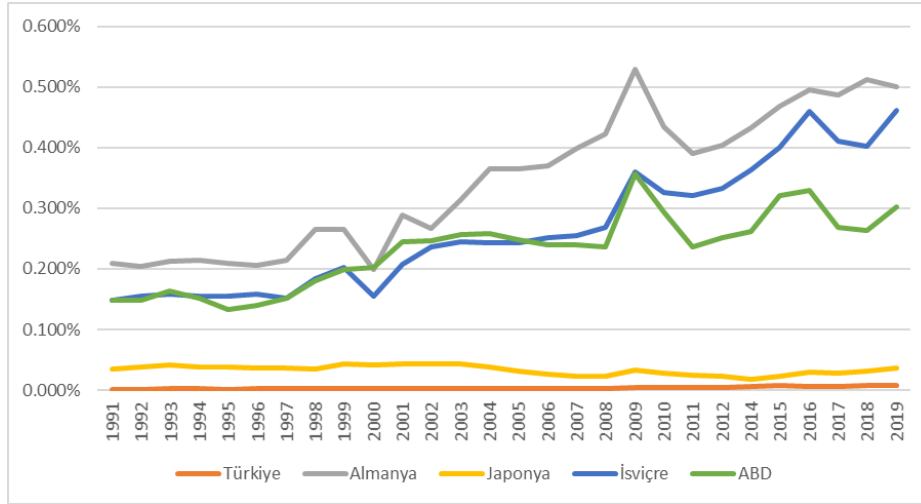
$$B_{ij} = \frac{X_{ij} \sum_{i=1}^N X_i}{X_{iw} \sum_{i=1}^N X_{iw}}$$

Şeklinde ifade edilebilir. Her iki modelde de dünyadan kasıt geniş anlamıyla tüm dünyada yapılan ithalat ve ihracattan bahsedilmektedir. Bununla birlikte veri sorunları nedeniyle uygulanan analizlerde çalışma kapsamındaki yıl başlangıcı değişkenlik göstermektedir. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında yöntemler ve uygulanan yöntemler sonucunda elde edilen bulgular ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

3. Ülkelerin İhracat Pazar Paylarına Genel Bir Bakış

İhracat pazar payı ülkelerin endüstride ihracat değerlerinin tüm dünya ithalatı içindeki oranı olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada ise ihracat pazar payı Türkiye'nin ve gelişmiş ülke grubu içerisinde yer alan Almanya, Japonya, İsviçre ve ABD'nin tıp ve eczacılık ürün grubu içerisinde yer alan toplam ihracat değerlerinin toplam dünya ithalatına oranı olarak ele alınmıştır. Söz konusu pazar payları incelendiğinde en yüksek pazar payına sahip ülkenin Almanya olduğu gözlemlenmiştir. Almanya tıp ve eczacılık ürünleri ihracat değeri toplam dünya ticaretinin 1991 yılında %0.20'sine sahipken 2009 yılına kadar bu oran %0.53'e kadar ulaşmıştır. 2009-2011 yılları arasında %0.39'a kadar gerilese de son yıllarda tekrar %0.50 seviyelerine ulaşmıştır. Özellikle 2009 yılından sonra ikinci en yüksek pazar payına sahip ülke İsviçre'dir. İsviçre'nin 2009 yılında tıp ve eczacılık ürünleri ihracatı dünya ticareti içerisinde %0.36 oranında paya sahipken, 2019

yılında %0.46'ya kadar yükselmiştir. 2009 yılına kadar İsviçre ile benzer pazar payına sahip ve çalışma kapsamında yer alan en büyük pazar payına sahip üçüncü ülke ABD'dir. 2009 yılından sonra ise ABD'nin tıp ve eczacılık ürünlerindeki pazar payı İsviçre'nin sahip olduğu pazar payının oldukça gerisinde yer almıştır. 1991 yılında ABD'nin tıp ve eczacılık ürünleri ihracat değeri tüm dünya ticaretinin %0.15'ini oluştururken; bu oran 2008 yılında %0.24'e 2009 yılında ise %0.36'ya kadar ulaşmıştır. 2009 yılından sonra azalış trendi göstererek 2018 yılında %0.26'ya kadar gerilemiştir. Japonya ise tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisi ihracat pazar payında Türkiye ile benzer karakteristik özellikler göstermektedir. Japonya'nın 1991-2019 yılları arasında tıp ve eczacılık ürünleri ihracat pazar payları çok değişkenlik göstermemekle birlikte dünya ticareti içerisinde %0.02 ile %0.04 arasında değişen paya sahiptir. İncelenen beş ülke içerisinde tıp ve eczacılık ürünlerinde en düşük pazar payına sahip ülke ise Türkiye'dir. Türkiye'nin dönem başlarında tıp ve eczacılık ürünleri ihracatı dünya ticaretinin %0.001'ini oluştururken; 2019 yılına kadar bu oran %0.008'e kadar yükselmiştir. Endüstride en yüksek pazar payına üç ülke (Almanya, İsviçre, ABD) için dikkat çekici diğer bir husus ise benzer dönemlerde benzer dalgalanmalar göstermeleridir. Almanya ve İsviçre'nin dönemler içerisinde sahip oldukları en düşük pazar payı 2000 yılında gerçekleşmiştir. Almanya, İsviçre ve ABD'nin ise sahip oldukları en yüksek pazar payı ise 2009 yılında gözlemlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Tıp ve Eczacılık Ürünlerinde İhracat Pazar Payları, UN Comtrade Database, yazar tarafından hesaplanmıştır.

4. Sabit Pazar Payı Analizi Metodolojisi ve Sonuçları

Ülkelerin ihracat performanslarındaki değişimin belirlenebilmesi amacıyla ilk olarak Tyszynski (1951) tarafından geliştirilen iki bileşenli (rekabet edilebilirlik etkisi ve yapısal etkiler) model kullanılmıştır. Learn ve Stern (1970)'in geliştirdiği model ise ülkelerin ihracat performansındaki değişimi üç ayrı bileşene ayırabilmektedir; mal bileşimi etkisi, pazar dağılımı etkisi ve rekabet edilebilirlik. Richardson (1971) ise Learn ve Stern (1970) çalışmasını ölçü birimlerinin miktar cinsinden ele alınması, incelenen meta gruplarında yanlı sonuçların elde edilebileceği ve mal bileşimi ve piyasa dağılımı etkilerinin hesaplanma sırasına bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşılacağı; son olarak da baz yılı tercihleri konusunda eleştirmiştir. Fagerberg ve Sollie (1987) tarafından Richardson tarafından getirilen eleştiriler dikkate alınarak yeni ve nihai bir model geliştirilmiştir.

4.1. Sabit Pazar Payı Analizi Metodolojisi

Fagerberg ve Solie (1987) tarafından nihai şeklini alan sabit pazar payı analizinin (CMSA) basit modeli;

$$S_{ij} = X_{ij} / \sum_i M_{ij}$$

S_{ij} = incelenen ülkenin i malı ihracatının, j ülkesinin toplam ithalatı içindeki payı (pazar payı)

X_{ij} = Ev sahibi ülkenin partner ülke j'ye olan i malı ihracatı

M_{ij} = Partner ülke j'nin i malı ithalatı

S_{ij} 'yi a_{ij} ve b_{ij} şeklinde iki farklı çarpan şeklinde ifade edildiğinde; $S_{ij} = a_{ij} \times b_{ij}$ halini alacaktır.

$$a_{ij} = X_{ij} / M_{ij}$$

$$b_{ij} = M_{ij} / \sum M_{ij}$$

Farklı dönemler arasında pazar payında oluşabilecek değişimin gözlemlenebilmesi için ayrı zaman dikkate alınarak denklem tekrar düzenlenirse;

$$\Delta S_{ij} = S_{ij}^{t+1} - S_{ij}^t = a_{ij}^{t+1} \times b_{ij}^{t+1} - a_{ij}^t \times b_{ij}^t$$

Üç farklı etkiyi içerecek biçimde ifade edilen sabit pazar payı modeli (Erlat ve Erlat, 2012, s.10);

$$\Delta S_{ij} = (a_{ij}^{t+1} - a_{ij}^t) b_{ij}^t + a_{ij}^t (b_{ij}^{t+1} - b_{ij}^t) + (a_{ij}^{t+1} - a_{ij}^t) (b_{ij}^{t+1} - b_{ij}^t)$$

Pazar payı etkisi: $(a_{ij}^{t+1} - a_{ij}^t) b_{ij}^t$, söz konusu malda (i malı) dünya ticaret payı sabitken, hedef ülkenin toplam i malı ihracatındaki değişim ifade edilmektedir.

Mal bileşimi etkisi: $a_{ij}^t (b_{ij}^{t+1} - b_{ij}^t)$, hedef ülkenin incelenen malda ihracatı sabitken sektörde dünya ticaret payının dönemler arasındaki değişimi ifade edilmektedir.

Mal adaptasyon etkisi: $(a_{ij}^{t+1} - a_{ij}^t) (b_{ij}^{t+1} - b_{ij}^t)$, hedef ülkenin dünya ithalatındaki büyüme ve durağanlık durumlarına ne denli uyum sağlayabildiğini göstermektedir.

Mal adaptasyon etkisi Laursen, tarafından iki farklı bileşene ayrılmıştır (Laursen, 1999, s. 347): büyüme uyumu etkisi ve durağanlık uyum etkisi.

Büyüme uyumu etkisi: $\frac{\Delta a (\Delta b + |\Delta b|)}{2}$, ülkenin rekabet gücü yükselen piyasalara kolay ve hızlı bir şekilde adapte olabilme becerisini gösterir.

Durağanlık uyum etkisi: $\frac{\Delta a (\Delta b - |\Delta b|)}{2}$, ülkenin talebi düşen endüstrilerden kolay ve hızlı bir şekilde ayrılabilme becerisini gösterir.

$$\Delta a = a_{ij}^{t+1} - a_{ij}^t, \Delta b = b_{ij}^{t+1} - b_{ij}^t$$

4.2. Sabit Pazar Payı Analizi Sonuçları

Bu bölümde tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde Türkiye'nin ihracat performansının dünya ticareti içerisindeki payını etkileyen etmenlerin belirlenebilmesi amacıyla sabit pazar payı analizine (CMSA) başvurulmuştur. Fagerberg ve Sollie (1987) tarafından geliştirilen modelden yola çıkılarak, Türkiye'nin endüstrideki ihracat performansı beş ayrı etmenle açıklanmaya çalışılmıştır.

İhracat performansındaki değişimlerin nedenlerini belirleyebilmek amacıyla uygulanan sabit pazar payı analizi (CMSA) altı ayrı dönem itibariyle incelenmiştir (tablo 1).

Tablo 1. Tıbbi Ürün Endüstrisinde Türkiye'nin CMSA Bulguları

Yıl	RE(%)	MBE(%)	TUE(%)	BUE(%)	DUE(%)	TE(%)
1989- 1994	-169.129	110.1636	-78.4709	-78.4709	0	-137.43
1994- 1999	-11.2208	29.82907	-3.92319	-3.92319	0	14.68
1999- 2004	-1.83639	30.43912	-0.77451	-0.77451	0	27.82
2004- 2009	-5.33559	25.75778	-1.69109	-1.69109	0	18.73
2009- 2014	41.01341	-16.1189	-7.95879	0	-7.95879	16.93
2014- 2019	21.70561	14.71126	5.497331	5.497331	0	41.91

RE: Rekabet edilebilirlik etkisi, MBE: Mal bileşimi etkisi, TUE: Toplam uyum etkisi, BUE: Büyüme uyumu etkisi, DUE: Durağan uyum etkisi, TE: Toplam etki.

Kaynak: UN Comtrade Database, yazar tarafından hesaplanmıştır.

1989-1994 döneminde mal bileşimi etkisinin pozitif ve rekabet edilebilirlik etkisinin negatif olması tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde dünya ticaretinin artmasına karşılık Türkiye'nin söz konusu endüstride pazar payının düştüğünü göstermektedir. Negatif büyüme uyumu etkisinde neden olan bu durum incelenen dönemde Türkiye'nin talep artışı yaşanan endüstriye uyum sağlayamadığını belirtmektedir. 1994-2014 yılları arasında ise negatif rekabet edilebilirliğe rağmen rekabet edilebilirlik düzeyinde kat edilen iyileşme ve pozitif mal bileşimi etkisi, Türkiye'nin tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisi ihracat performansında artışın yaşanmasını sağlamıştır. Bu dönemler içerisinde endüstride dünya ticaretinin artması ve Türkiye'nin talep artışı yaşanan endüstriye karşı pazar payını artırma çabaları ihracat performansında da artışı sağlamıştır. 2009-2014 döneminde Türkiye'nin endüstride önemli bir pazar payına

sahip olmasına (pozitif rekabet edilebilirlik etkisi) karşılık endüstride dünya ticaretindeki azalma negatif durağanlık uyum etkisine neden olmuştur. Türkiye'nin dünya ticaretindeki azalmayı bertaraf edebilecek nitelikte kaydettiği yüksek rekabet edilebilirlik düzeyi ihracat performansındaki artışın korunmasını sağlamıştır. 2014-2019 döneminde ise Türkiye'nin pozitif rekabet edilebilirlik düzeyi ile endüstride dünya ticaretinin artması (pozitif mal bileşimi etkisi) son dönemde ihracat performansının da önemli oranda artmasını sağlamıştır. Son dönemde kaydedilen yüksek ihracat performansının diğer bir nedeni ise dünya ticareti içerisinde tıp ve eczacılık ürünlerinde yaşanan talep artışına Türkiye'nin de kolayca uyum sağlayabilmesidir.

Almanya'nın 1991-2019 yılları arasında ihracat performansında meydana gelen değişimlerin nedenlerini belirleyebilmek amacıyla uygulanan sabit pazar payı analizi (CMSA) sonuçları tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Tıbbi Ürün Endüstrisinde Almanya'nın CMSA Bulguları

Yıllar	RE(%)	MBE(%)	TUE(%)	BUE(%)	DUE(%)	TE(%)
1991-1994	-6.56069E-05	9.03248E-05	-1.3261E-05	-1.3261E-05	0	1.14567E-05
1994-1999	-4.61405E-05	0.000198714	-1.6132E-05	-1.6132E-05	0	0.000136441
1999-2004	-3.04321E-05	0.000409369	-1.2835E-05	-1.2835E-05	0	0.000366101
2004-2009	0.000190887	0.000613013	6.0501E-05	6.0501E-05	0	0.000864401
2009-2014	3.82065E-05	-0.00044497	-7.4141E-06	0	-7.4E-06	-0.00041418
2014-2019	-0.000167903	0.00055029	-4.2524E-05	-4.2524E-05	0	0.000339863

RE: Rekabet edilebilirlik etkisi, MBE: Mal bileşimi etkisi, TUE: Toplam uyum etkisi, BUE: Büyüme uyumu etkisi, DUE: Durağan uyum etkisi, TE: Toplam etki.

Kaynak: UN Comtrade Database, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Almanya'nın dönemler itibariyle tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisindeki ihracat performansındaki değişimlerin oldukça düşük düzeylerde kaldığı gözlemlenmiştir. Endüstride ihracat performansındaki en önemli değişimin kaynağı dünya ticaretindeki artıştır. Nitekim 1991-2004 yılları arasında endüstride dünya ticaretinin artmasına karşılık Almanya'nın endüstride pazar payını sağlayamaması büyüme uyum etkisinin (BUE) de negatif olmasına sebep olmuştur. Aynı dönem içerisinde nispeten yüksek oranlı dünya ticaretindeki artış ihracat performansının da artmasını sağlamıştır. 2004-2009 döneminde ise Almanya tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde pozitif rekabet edilebilirlik düzeyini sağlayabilmiş ve dünya ticaretindeki artışla birlikte BUE'sinden de pozitif şekilde etkilenmiştir. 2009-2014 döneminde ise dünya ticaretinde talep azalışı yaşanan endüstride yüksek oranlı pazar payı ihracat performansında düşüşe neden olmuştur. 2014-2019 yılları arasında negatif rekabet edilebilirlik düzeyine karşılık endüstride dünya ticaretinin artmaya başlaması ihracat performansının da artmasını sağlamıştır.

Tablo 3. Tıbbi Ürün Endüstrisinde Japonya'nın CMSA Bulguları

Yıllar	RE(%)	MBE(%)	TUE(%)	BUE(%)	DUE(%)	TE(%)
1991-1994	-8.023089321	18.43609203	-1.62171367	-1.62171367	0	8.791289045
1994-1999	-14.76840731	31.06942314	-5.16354742	-5.16354742	0	11.13746841
1999-2004	-41.8588786	47.31896773	-17.6543668	-17.6543668	0	-12.1942776
2004-2009	-38.32662366	36.21412087	-12.1474335	-12.1474335	0	-14.2599363
2009-2014	-60.38477228	-35.7955417	11.7178625	0	11.71786	-84.4624515
2014-2019	30.13431485	12.5765412	7.63205067	7.63205067	0	50.34290672

RE: Rekabet edilebilirlik etkisi, MBE: Mal bileşimi etkisi, TUE: Toplam uyum etkisi, BUE: Büyüme uyumu etkisi, DUE: Durağan uyum etkisi, TE: Toplam etki.

Kaynak: UN Comtrade Database, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Japonya'nın 1991-2019 yılları arasında tıp ve eczacılık ürünlerinde ihracat performansını beş ana etmenle inceleyen sabit pazar payı analizi (CMSA) sonuçlarına göre (tablo 3); incelenen dönemler içerisinde son dönem hariç olmak üzere Japonya'nın rekabet edilebilirlik düzeyinin negatif düzeyde gerçekleştiği belirlenmiştir. İlk dört dönem endüstri içerisinde dünya ticaretinde yüksek oranlı artışa karşılık Japonya'nın pazar payını giderek azaltması büyüyen endüstri talebine uyum sağlayamadığını kanıtlamaktadır. Buna karşılık ilk iki dönem ihracat performansındaki artışın en önemli nedeni endüstride dünya ticaretinin artmasıdır (pozitif mal bileşimi etkisi). 1999-2009 yılları arasında ise dünya ticaretinin

artışından daha yüksek düzeyde gerçekleşen negatif rekabet edilebilirlik ihracat performansının düşmesine neden olmuştur. 2009-2014 döneminde ise endüstride talep azalışı yaşanması ve Japonya'nın negatif pazar payı uyum etkilerinin pozitif olmasını sağlasa da toplam etki negatif olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılından itibaren Japonya'nın pazar payını yüksek oranda arttırması ve dünya ticaretinin tekrar artışa geçmesi ihracat performansında da yüksek oranlı artışı beraberinde getirmiştir.

Tablo 4. Tıbbi Ürün Endüstrisinde İsviçre'nin CMSA Bulguları

Yıllar	RE(%)	MBE(%)	TUE(%)	BUE(%)	DUE(%)	TE(%)
1991-1994	-12.25919168	19.2923389	-2.47796053	-2.47796053	0	4.555186689
1994-1999	-2.241450238	26.68956446	-0.78368875	-0.78368875	0	23.66442548
1999-2004	-13.23738344	35.2475891	-5.58298813	-5.58298813	0	16.42721752
2004-2009	8.496729475	21.37369102	2.69299632	2.69299632	0	32.56341681
2009-2014	25.11537511	-19.2039586	-4.87372064	0	-4.87372	1.037695839
2014-2019	0.874529146	19.98710183	0.22149005	0.22149005	0	21.08312102

RE: Rekabet edilebilirlik etkisi, MBE: Mal bileşimi etkisi, TUE: Toplam uyum etkisi, BUE: Büyüme uyumu etkisi, DUE: Durağan uyum etkisi, TE: Toplam etki.

Kaynak: UN Comtrade Database, yazar tarafından hesaplanmıştır.

1991-2019 yılları arasında İsviçre'nin tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde ihracat performansındaki değişimleri beş ana bileşen tarafından açıklayan sabit pazar payı analizi (CMSA) sonuçlarına göre (tablo 4); ilk üç dönem için İsviçre'nin de Japonya ile benzer eğilimler gösterdiği söylenebilir. İsviçre'nin ilk üç dönemde negatif rekabet edilebilirlik düzeyine karşılık dünya ticaretinin yüksek oranlı artışı İsviçre'de de, negatif büyüme uyumu etkisine rağmen, ihracat performansının artmasını sağlamıştır. 2004 yılından itibaren ise endüstride pazar payının arttırılmaya başlanması ihracat performansındaki artışın sürdürülmesini sağlamıştır. 2009-2014 döneminde nispeten düşük ihracat performansının ana nedeni İsviçre'nin dünyada talebi azalan endüstride yüksek oranda pazar payını arttırmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 5. Tıbbi Ürün Endüstrisinde ABD'nin CMSA Bulguları

Yıllar	RE(%)	MBE(%)	TUE(%)	BUE(%)	DUE(%)	TE(%)
1991-1994	-14.85832456	19.81770377	-3.00332541	-3.00332541	0	1.95605381
1994-1999	-1.901187506	26.57059681	-0.66472109	-0.66472109	0	24.00468821
1999-2004	-6.726837863	32.50170666	-2.83710569	-2.83710569	0	22.93776311
2004-2009	3.288644193	23.02436785	1.04231949	1.04231949	0	27.35533153
2009-2014	-11.44762371	-26.2991281	2.2214488	0	2.221449	-35.525303
2014-2019	-6.911277116	21.9589956	-1.75040373	-1.75040373	0	13.29731476

RE: Rekabet edilebilirlik etkisi, MBE: Mal bileşimi etkisi, TUE: Toplam uyum etkisi, BUE: Büyüme uyumu etkisi, DUE: Durağan uyum etkisi, TE: Toplam etki.

Kaynak: UN Comtrade Database, yazar tarafından hesaplanmıştır.

1991-2019 yılları arasında ABD'nin ihracat performansındaki değişimlerinin nedenlerini belirleyebilmek amacıyla uygulanan sabit pazar payı analizi (CMSA) sonuçlarına göre; genel olarak ihracat performansındaki artışın en önemli belirleyicisi dünya ticaretindeki artıştır (pozitif mal bileşimi etkisi). İlk üç dönem ABD'nin negatif rekabet edilebilirlik düzeyine karşılık endüstride yüksek oranlı dünya talebindeki artış ABD'nin de ihracat performansının artmasını sağlamıştır. 2004-2009 döneminde pazar payını ihracat performansı lehine arttıran ABD dünya ticaretindeki artışla birlikte uyum etkisinden de pozitif oranda etkilenmiştir. 2009 yılından itibaren ABD'nin tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde rekabet edilebilirlik düzeyini düşürmesi 2009-2014 döneminde dünya ticaretinin de azalmasıyla ihracat performansında düşüşe neden olmuştur. 2014-2019 döneminde ise negatif rekabet edilebilirlik düzeyine karşılık endüstride dünya ticaretinin artması (pozitif mal bileşimi etkisi) ihracat performansının tekrar artmasını sağlamıştır.

5. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve Sonuçları

Çalışmada kapsamında yer alan ülkelerin ihracat performanslarının değerlendirilmesi amacıyla başvurulan ikinci metodoloji açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (RCA) yaklaşımıdır. Balassa (1965)

tarafından geliştirilen endeks literatürde sıklıkla belirli endüstrilerin zayıf ve güçlü ihracatçı yapılarını ve bir ülkenin rekabetçi konumunu belirlemek amacıyla kullanılmaktadır.

5.1. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Balassa tarafından geliştirilen Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (RCA) endeksi şu şekilde verilir;

$$B_{ij} = (X_{ij}/X_{wj})/(X_i/X_w)$$

X_{ij} = Ülkenin i emtia ihracatı

X_{wj} = Dünya emtia ihracatı

X_i =i ülkesinin toplam ihracatı

X_w =Toplam dünya ihracatı

Eğer $(x_{ij} / x_{wj}) > (x_i / x_w)$ ise A ülkesi j malında açık bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Diğer bir ifade ile j malının ihracat Pazar payı ülkenin toplam ihracat Pazar payından daha yüksektir. B_{ij} endeksi, belirli bir emtia veya sektördeki ihracat pazar payını, bu ülkenin toplam ihracat pazar payı gibi bir karşılaştırma ölçütüne göre değerlendirdiği için, bir ülkenin uluslararası uzmanlaşmasını yansıtır. Teorik olarak, B_{ij} indeksi 0 ile $+\infty$ arasındaki değerleri alır. Bununla birlikte aslında üst sınır X_w / X_i 'dir. $X_i=0$ olduğunda endeks ∞ 'a yaklaşır. Dolayısıyla ülke i'de $1 \leq B_{ij} < X_w$ ise karşılaştırmalı bir avantaj; $0 < B_{ij} \leq 1$ ise karşılaştırmalı bir dezavantaj vardır. Alt limitin 0 ve değişken üst limit asimetrik bir dağılım izler. B_{ij} indeksi yerine kullanılan simetrik dağılımı olan bir indeks Laursen (1998) indeksidir (Athanasoglou v.d. 2010: 26):

$$BL_{ij} = (B_{ij} - 1)/(B_{ij} + 1)$$

Bu endeks -1 ile +1 arasında değişir ve ortalama 0'a eşittir. Ülke sıralamalarında etkisi yoktur. i ülkesi, $0 \leq BL_{ij} \leq 1$ ise, j malında karşılaştırmalı bir üstünlüğe ve $-1 \leq BL_{ij} < 0$ ise karşılaştırmalı bir dezavantaja sahiptir (Athanasoglou v.d. 2010: 26).

5.2. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Analizi Sonuçları

Tablo 6'da Türkiye ve seçili ülkelerin ihracatçı yapılarını ve rekabetçi konumunu belirlemek amacıyla elde edilen açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi (RCA) sonuçları verilmiştir. tablo 6'da hem Balassa tarafından geliştirilen endekse (B_{ij}) hem de asimetri dağılımı sorununa karşı Laursen (1998) tarafından geliştirilen endekse (BL_{ij}) yer verilmiştir.

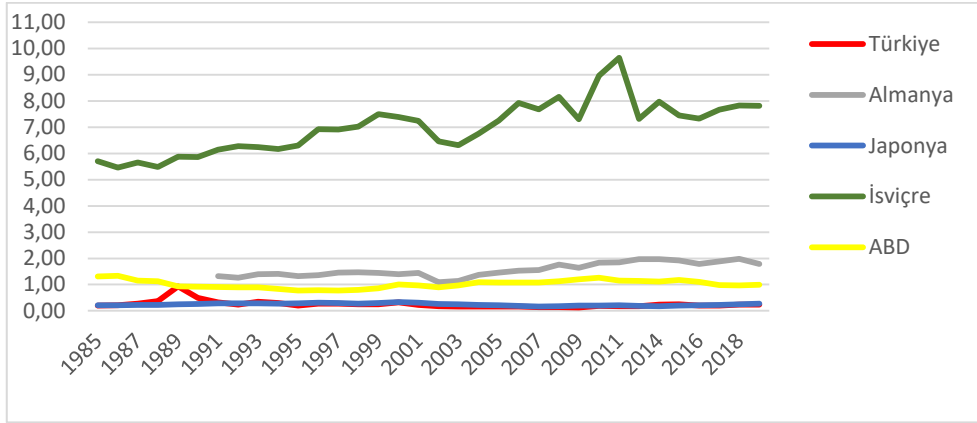
Tablo 6. Türkiye ve Seçili Ülkelerin RCA Endeksi Sonuçları

	Türkiye		Almanya		Japonya		İsviçre		ABD	
	B _{ij}	BL _{ij}	B _{ij}	BL _{ij}	B _{ij}	BL _{ij}	B _{ij}	BL _{ij}	B _{ij}	BL _{ij}
1985	0.20	-0.67			0.22	-0.64	5.71	0.70	1.31	0.14
1986	0.21	-0.65			0.21	-0.65	5.46	0.69	1.33	0.14
1987	0.27	-0.57			0.22	-0.64	5.66	0.70	1.15	0.07
1988	0.38	-0.45			0.23	-0.63	5.48	0.69	1.12	0.06
1989	0.93	-0.04			0.25	-0.60	5.88	0.71	0.93	-0.04
1990	0.49	-0.34			0.26	-0.58	5.86	0.71	0.92	-0.04
1991	0.32	-0.52	1.32	0.14	0.28	-0.56	6.14	0.72	0.91	-0.05
1992	0.24	-0.62	1.26	0.11	0.29	-0.55	6.28	0.73	0.89	-0.06
1993	0.35	-0.49	1.39	0.16	0.28	-0.56	6.24	0.72	0.89	-0.06
1994	0.30	-0.54	1.40	0.17	0.27	-0.58	6.17	0.72	0.84	-0.09
1995	0.20	-0.67	1.33	0.14	0.28	-0.56	6.30	0.73	0.77	-0.13
1996	0.28	-0.56	1.36	0.15	0.31	-0.53	6.93	0.75	0.79	-0.12
1997	0.28	-0.57	1.46	0.19	0.30	-0.54	6.90	0.75	0.77	-0.13
1998	0.25	-0.60	1.47	0.19	0.28	-0.57	7.02	0.75	0.80	-0.11
1999	0.25	-0.60	1.45	0.18	0.30	-0.54	7.49	0.76	0.86	-0.08
2000	0.32	-0.52	1.40	0.17	0.34	-0.49	7.39	0.76	1.00	0.00
2001	0.22	-0.63	1.45	0.18	0.31	-0.53	7.24	0.76	0.97	-0.02
2002	0.18	-0.70	1.09	0.04	0.26	-0.59	6.46	0.73	0.90	-0.05
2003	0.17	-0.71	1.14	0.07	0.24	-0.61	6.31	0.73	0.97	-0.02
2004	0.17	-0.71	1.37	0.16	0.23	-0.63	6.75	0.74	1.09	0.04
2005	0.16	-0.72	1.46	0.19	0.21	-0.65	7.26	0.76	1.08	0.04
2006	0.16	-0.73	1.53	0.21	0.19	-0.68	7.92	0.78	1.08	0.04
2007	0.14	-0.76	1.55	0.22	0.17	-0.72	7.68	0.77	1.08	0.04
2008	0.13	-0.76	1.77	0.28	0.18	-0.70	8.16	0.78	1.12	0.06
2009	0.13	-0.77	1.65	0.24	0.20	-0.67	7.31	0.76	1.20	0.09
2010	0.19	-0.68	1.84	0.30	0.20	-0.67	8.96	0.80	1.26	0.11
2011	0.18	-0.70	1.85	0.30	0.21	-0.65	9.64	0.81	1.15	0.07
2012	0.18	-0.69	1.97	0.33	0.19	-0.68	7.31	0.76	1.14	0.07
2014	0.24	-0.61	1.97	0.33	0.18	-0.70	7.97	0.78	1.12	0.05
2015	0.25	-0.61	1.92	0.31	0.20	-0.66	7.45	0.76	1.18	0.08
2016	0.20	-0.66	1.78	0.28	0.22	-0.64	7.33	0.76	1.11	0.05
2017	0.20	-0.67	1.88	0.31	0.23	-0.63	7.67	0.77	0.99	-0.01
2018	0.24	-0.62	1.98	0.33	0.25	-0.60	7.82	0.77	0.97	-0.01
2019	0.23	-0.62	1.78	0.28	0.27	-0.57	7.81	0.77	0.99	0.00

Kaynak: UN Comtrade Database, yazar tarafından hesaplanmıştır.

RCA sonuçlarına göre; Türkiye ve Japonya 1985-2019 yılları içerisinde tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde sürekli olarak karşılaştırmalı bir dezavantaja; Almanya ve İsviçre ise endüstride karşılaştırmalı bir avantaja sahiptir. ABD ise sıralamada Türkiye ve Japonya'dan daha yüksek bir konuma sahipken bazı dönemlerde avantaj bazı dönemlerde dezavantaj sağlamıştır. ABD 1985-1988 yılları arasında karşılaştırmalı avantaja sahipken 2000 yılı hariç olmak üzere 1989-2003 yılları arasında tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde sağladığı avantajı dezavantaja çevirmiştir. 2004-2015 yılları arasında tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisi ihracatında avantaj sağlamasına karşılık son üç yıldır yakaladığı avantajı koruyamadığı gözlemlenmiştir.

Ülkelerin ihracat performanslarında rekabet üstünlüklerine göre sıralanması açısından B_{ij} endeksleri şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Türkiye ve Seçili Ülkelerin RCA Endeks Sıralaması, UN Comtrade Database, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tıp ve eczacılık endüstrisinde, Japonya ve Türkiye'nin 1'in altında ve benzer rekabetçi özellikler göstermesine karşılık; ABD her iki ülkeden de yüksek rekabetçilik konumunda yer almaktadır. Almanya ise ABD'den daha yüksek karşılaştırmalı avantaja sahiptir. Tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde en yüksek rekabet avantajına sahip ülke İsviçre'dir.

6. Sonuç

Türkiye, çalışma kapsamında yer alan sanayileşmiş ülkeler arasında tıbbi ürün ihracatında en düşük pazar payına sahip ülke konumundadır. Türkiye'nin endüstri ihracatının dünya ticareti içerisindeki payı (pazar payı) 1991-2019 yılları arasında en yüksek %0.008 oranında gerçekleşirken; Türkiye'ye en yakın pazar payına sahip Japonya'da bu oran aynı dönemler içerisinde en yüksek %0.04 oranında gerçekleşmiştir. En yüksek pazar payına sahip ülke Almanya; özellikle son yıllarda onu takiben ikinci en yüksek pazar payına sahip ülke İsviçre'dir. ABD'nin tıbbi ürün ihracatındaki pazar payı ise 2009 yılından sonra İsviçre'nin sahip olduğu pazar payından daha düşük olarak belirlenmiştir.

En yüksek pazar payına sahip Almanya'nın diğer ülkelere kıyasla 1991-2019 yılları arasında ihracat performanslarında oldukça küçük değişimlerin olduğu gözlemlenmiştir. İhracat performansındaki değişimlerin en önemli belirleyicisi ise mal bileşimi etkisidir. Pozitif (2009-2014 dönemi hariç) ve diğer etkenlerden daha yüksek etkiye sahip mal bileşimi etkisi, ihracat performansında da genel olarak artışın yaşanmasını sağlamıştır. Aynı durum İsviçre ve ABD'nin ihracat performansı içinde söylenebilir. Her iki ülke içinde ihracat performansı üzerinde pozitif (2009-2014 dönemi hariç) ve nispeten daha ağır etkiye sahip bileşen mal bileşimi etkisidir. İsviçre ise 1991-2019 yılları arasında bütün dönemlerde ihracat performansında artış yaşanan tek ülkedir. Türkiye ve Japonya'da pozitif mal bileşimi etkisinin ihracat performansı üzerinde belirleyici olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ülkelerin rekabet edilebilirlik düzeylerinin belirlenmesinde Dünya ihracatındaki değişimlerde belirleyici rol oynamaktadır. Türkiye'nin Japonya'ya nazaran rekabet edilebilirlik düzeyini önemli ölçüde iyileştirdiği söylenebilir. Bu durum sağlıkta dönüşüm programının (SDP) da sağlık endüstrisinde verimlilik artışı getirdiğini göstermektedir. Özellikle Türkiye'de 2009 yılından sonra rekabet edilebilirlik düzeyinde kaydedilen önemli ilerlemeler SDP'nin verimlilikle sonuçlandığı konusunda kanıt niteliğindedir.

Çalışma kapsamında yer alan bütün ülkeler için, ihracat performanslarındaki değişimin kaynakları hakkında dikkat çeken diğer bir husus ise çoğu dönemde uyum etkilerinden pozitif bir şekilde yararlanılamamasıdır. Ülkelerin rekabet edilebilirlik düzeyinde avantajlı etkiyi elde edememesinin bir nedeni de dünya ticaretinde değişen koşullara kolay adapte olamamasıdır. Sonuç olarak ülkelerin ihracat performanslarındaki değişimin ana kaynağı çoğu dönemde görülen dünya ticaretindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık gelişmiş ülkeler içinde geçerli olmak üzere ülkeler tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde dünyada talep değişimi yaşanan ürünlere kolay ve esnek bir şekilde uyum sağlayamamaktadır. Bu durum endüstrinin ARGE yoğun ürün kategorisinde yer almasından dolayı talep artışı yaşanan ürünlere hızlı bir ürün artışının yaşanmasının kolay olamayacağı düşüncesini destekler niteliktedir.

Açıklanmış karşılaştırmalı ürün endeksi sonuçlarına göre; 1985-2019 dönemleri arasında Türkiye ve Japonya tıbbi ürün endüstrisinde rekabet dezavantajına sahipken; ABD endüstride bazı dönemlerde dezavantaj bazı dönemlerde ise avantaj sağlamıştır. Almanya ve İsviçre ise bütün dönemlerde tıp ve eczacılık ürünleri endüstrisinde rekabet avantajına sahiptir. En yüksek rekabet avantajına sahip ülke ise İsviçre'dir.

Türkiye'nin tıbbi ürünlerde rekabet dezavantajına sahip olmasına karşılık endüstri ihracat performansında sürekli bir artış gözlemlenmiştir. Bu artışın en önemli kaynağı ise dünya ticaretindeki artışla birlikte rekabet edilebilirlik düzeyinde de görülen sürekli bir artıştır. ARGE yoğun mallarda dünya talep koşullarına uyum sağlayabilmenin nispeten daha yavaş ve zor olmasına karşılık gerçekleşen negatif uyum etkileri, Türkiye'nin tıp ve eczacılık ürünlerinde rekabet avantajının sağlanabilmesi için ARGE yatırımlarına hız kazandırılması gerektiğini göstermektedir. Nitekim tıp ve eczacılık ürünlerinde dünya talebi gittikçe artmaktadır. Bu artış karşısında Türkiye'nin de uygulayacağı ARGE yatırımları sonucunda gerçekleşen yüksek rekabet edilebilirlik düzeyi ihracat performansında da artışı getirecektir. Tıp ve eczacılık ürünlerinde rekabet edilebilirlik düzeyinin artması diğer yandan endüstride artan talep koşullarına hızlı ve esnek biçimde uyum sağlayabilmeyi kolaylaştıracaktır. Rekabet edilebilirlik düzeyinin sağlanamamasının bir nedeni olan negatif uyum etkileri ülkelerin -hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin- değişen ihracat kompozisyonuna uyum sağlayabilmesi için gerekli alt yapı hazırlığında bulunması gerektiğini göstermektedir.

Alan yazın hakkında araştırmada bulunan araştırmacılara öneri niteliğinde; bu konuda çalışmaların yaygınlaştırılmasının önündeki en önemli kısıt yeterli veri kaynaklarına ulaşımın zor ve kısıtlı olmasıdır.

Elde edilen bulgulara istinaden alan yazınında ileriki çalışmalara bir öneri olarak; tıp ve eczacılık ürünlerinin doğası gereği ARGE yatırımlarına bağlı olması iki olgu arasında ilişkinin belirlenmesine yönelik araştırmaların arttırılması gerektiği kanısına neden olmaktadır. Söz konusu çalışmadan elde edilen önemli bir sonuç ARGE ile tıbbi ürün ihracatı arasında ilişki olabileceği kanısıdır. Bu düşünce ile tıbbi ürün ihracatı ile tıbbi ürünlere yapılan ARGE yatırımları arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalar literatürün genişlemesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmanın da sağlıkta kaliteli tedavi ve bakımın ilerletilmesinde katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

7. Extended Abstract

Turkey has adopted since the 2000s with the programs related to transformation in health, quality, performance, project-based approaches, which is important in terms of treatment and care ethics in health, by reducing the burden of the health industry on the public budget; aimed to increase efficiency, productivity and equity. In this study, improvements were observed in Turkey's medical product export performance among selected industrialized countries. Constant market share analysis (CMSA) was used in order to determine the performance of Turkey and industrialized countries (Germany, Switzerland, USA and Japan) in the export of medical products between the years 1991-2019, which is the scope of the study. However, studies based on an export performance recorded in the health industry have been encountered in very few numbers in the literature. The CMSA applied for Germany, the USA, Switzerland, and Japan provides insight into the main factors determining the export performance of industrialized countries.

Another aim of the study is to determine the advantages and disadvantages of export performances of Turkey and selected industrialized countries and to observe the position of Turkey's industry export performance among industrialized nations. In accordance with this purpose, the revealed comparative advantage (RCA) index, also called the Balassa index, was used. The index is also frequently preferred in the literature in research to determine countries' weak and strong exporting sectors.

In the present study, import and export values of medical and pharmaceutical products are used to represent the medical product industry. Medicine and pharmaceutical products, export and import price series were obtained from the Comtrade database, and the international trade classification SITC (Rev. 3) 2-digit product classification was taken as a basis while determining the product groups. There are ten 1-digit codes, 67 2-digit codes, 261 3-digit codes, 1033 4-digit codes and 3121 5-digit codes in the SITC (rev. 3) product group classification, consisting of 1 to 5-digit codes. The product group that is taken as a basis

in the study is the products included in the medical and pharmaceutical products industry with the code 54, which is among the research-based product groups that are easy to imitate.

Among the country/country groups included in the study, Turkey has the lowest market share in the medical product industry. In contrast, the country with the highest market share is Germany. While Turkey's medical and pharmaceutical products exports constituted 0.001% of world trade at the beginning of the period, this rate increased to 0.008% by 2019. While Germany had 0.20% of the total world trade in the export value of medicine and pharmaceutical products in 1991, this rate reached 0.50% in 2019. The country with the second-highest market share after 2009 is Switzerland.

According to the results of the fixed market share analysis (CMSA), Turkey's competitiveness level in the industry has increased considerably, especially after 2009. The increase in demand for medical and pharmaceutical products in world trade has also increased Turkey's industry export performance. It has been observed that there have been no significant changes in the export performance of Germany's medical product industry over the years. However, the most important criterion determining Germany's industry export performance is world trade. Positive competitiveness level was experienced in Japan only between 2014-2019. Switzerland is the only country with an increase in the industry in all periods. Despite the negative competitiveness level in Switzerland between 1991 and 2004, the increase in world demand in the industry led to an increase in export performance. It cannot be said that the USA has a high level of competitiveness in the industry. However, similar to other industrialized countries, the increase in world trade has eliminated the negative effect of low competitiveness level. An important conclusion to be drawn from the CMSA results is, governments cannot easily and flexibly adapt to the increasing world trade in the industry. The most important reason for this situation is that, since the industry is in the category of easily imitated R&D-intensive goods, infrastructure in R&D should be provided to increase production.

According to the results of the revealed comparative advantage (RCA) index, while Turkey and Japan have a relative disadvantage in the medical product industry, Switzerland and Germany have a comparative advantage in the industry in all periods.

Although Turkey has a competitive disadvantage in medical products, the findings show that there is a continuous increase in the industry's export performance. In the face of this increase, the high competitiveness level realized due to the R&D investments that Turkey will also implement will improve export performance. Even though it is relatively slow and difficult to adapt to world demand conditions in R&D-intensive goods, the negative effects of adaptation show that R&D investments need to be accelerated to provide a competitive advantage in medicine and pharmaceutical products in Turkey.

Keywords: Constant Market Share(CMS), Export Performance, Medical Products, Revealed Comparative Advantage Index (RCA).

Kaynakça

Arshad, F. M. & Radam, A. (1997). *Export Performance of Selected Electrical and Electronic Products*. Towards Management Excellence in 21st Century Asia, 1-22.

Atış, A. G., Saygılı, F. ve Kaya, A. (2013). The Determinants of Turkey's Export Performance: Constant Market Share Analysis. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (42), 41-66.

Balassa, B. (1965). Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage. *The Manchester School*, 33(2), 99-123.

Baldwin, R. E. (1958). The Commodity Composition of Trade: Selected Industrial Countries, 1900-1954. *The Review of Economics and Statistics*, 50-68.

Biswas, B. (1982). Constant-Market-Share Analysis of Export Performance: The Case of India. *Indian Economic Journal*, 29(3), 41.

Bowen, H. P. & Pelzman, J. (1984). US Export Competitiveness: 1962-77. *Applied Economics*, 16(3), 461-473.

Dalum, B., Laursen, K. & Villumsen, G. (1998). OECD İhracat Uzmanlığı Modellerinde Yapısal Değişiklik: Uzmanlaşma ve 'Yapışkanlık'. *International Review of Applied Economics*, 12(3), 423-443.

- Demir, M. A. (2020). Türkiye'nin Farmakoloji Sanayindeki Mukayeseli Üstünlüğünün Sektörün İhracatı Üzerine Etkisi: Zaman Serisi Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 509-530.
- Erkan, B. ve Bozduman, E. T. (2020). Analysis of Turkey's Foreign Trade of Medical and Pharmaceutical Products in The Perspective of Specialization and Competition. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(65), 2871-2878.
- Erlat, G. ve Erlat, H. (2012). *Türkiye'nin Orta Doğu Ülkeleri ile Olan Ticareti, 1990-2002*. (No. 2012/26). Discussion Paper.
- Fagerberg, J. & Sollie, G. (1987). The Method of Constant Market Shares Analysis Reconsidered. *Applied Economics*, 19(12), 1571-1583.
<https://comtrade.un.org/data>
https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/%C4%B0hracat%202020%20Raporu.pdf
- Kantur, Çiğdem, (2019), *Türkiye'nin Dünya Pazarında Pamuk ve Pamuklu Dokuma Sektörü Açısından Rekabet Gücü Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, İzmir.
- Laursen, K. (1998). "Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialisation, *DRUID Working Papers 98-30, DRUID, Copenhagen Business School, Department of Industrial Economics and Strategy/Aalborg University, Department of Business Studies*.
- Laursen, K. (1999). The Impact of Technological Opportunity on The Dynamics of Trade Performance. *Structural Change and Economic Dynamics*, 10(3-4), 341-357.
- Learner, E. E. & Stern, R. M. (1970). *Quantitative International Economics*. Boston: Allynand Bacon.
- Lohrmann A. M. (2000). On Turkey's Export Performance: A Decomposed Constant Market Shares Analysis. *Russian and East European Finance and Trade*, 36, 80-90.
- Özbozkurt, O. B. (2019). 2023 Hedeflerine Giden Yolda Türk İlaç Sektörüne İlişkin İhracatta Karşılaşılan Problem Alanları: Mersin İlinde İlaç İhracatı Gerçekleştiren Bir İşletmenin Stratejik Yönetimi. Bülent Kırmızı ve Bahar İşigüzel (Ed.), *Türkiye Vizyonu: Multidisipliner Çalışmalar* içinde (ss. 528-545). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Richardson, J. D. (1971). Some Sensitivity Tests For A "Constant-Market-Shares" Analysis of Export Growth. *The Review of Economics and Statistics*, 300-304.
- Spiegelglas, S. (1959). World Exports of Manufactures, 1956 vs 1937. *Manchester School of Economic and Social Studies*, 27(2), 111-139.
- Tatarer, Ö. (2004). *The Export Performance o The Turkish Manufacturing Industries With Respect to Selected Countries*. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, ODTÜ, Sosyal bilimler enstitüsü, Ankara.
- Temiz, D. (2002). *Turkey's Agricultural Exports (1989-1998): Constant Market Shares Analysis*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Sosyal bilimler enstitüsü, Ankara
- Turan, Z., Kayıkçıoğlu, S. C. ve Çağlar, A. E. (2019). Eczacılık Ürünleri İhracat Performanslarının Belirlenen Endekslerle Ölçülmesi: Türkiye – Brezilya Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2680-2690.
- TÜİK, (2008), Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-2, TÜİK Matbaası, Ankara.
- Tyszynski, H. (1951). World Trade in Manufactured Commodities, 1899-1950 1. *The Manchester School*, 19(3), 272-304.
- Usta, S. (2009). *Türkiye'nin Sabit Pazar Payı Analizine Göre AB Pazarındaki İhracat Performansı*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yenilmez, F. ve Kılıç, E. (2014). *Gümrük Birliği ve Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye İlaç Sektörü İthalatına Etkisi*. In Econ World 2014@ Prague International Conference in Economics.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %50/%50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %50/%50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme

Mustafa DAĞ*

ÖZ

Tütün, bilhassa 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun idari, ekonomik ve sosyal hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. 1871 yılına kadar tütün inhisarı genel olarak devlet eliyle hazırlanan nizamnamelerle idare edilmiştir. 1871 yılından itibaren tütün alanında yeni bir kanunlaşma ve yenileşme süreci başlamıştır. Bu bağlamda 27 Aralık 1886 tarihli nizamname bu anlamda dönüm noktası olmuştur. "İnhisar-ı Duhan Nizamnamesi" adıyla yürürlüğe giren nizamnameyle birlikte tütünün üretimi, tüketimi, ticareti ve gelirleri tam anlamıyla Reji Şirketi'nin inhisarına yani yabancı bir şirketin tekeline girmiştir. İmparatorluk genelinde Reji Şirketi'nin tekeline giren tütün üreticilerinin, tüketicilerinin ve tüccarlarının Reji Şirketi'ne, Reji Şirketi'nin ise onlara karşı olan hukuk ve vazifelerinin neler olduğuna dair hükümlere yer verilmiştir.

Bu çalışmada, bilhassa nizamnamede yer alan hükümlerin imparatorluk genelinde uygulamadaki karşılığının neler olduğu üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede imparatorluğun farklı bölgelerinden tespit edilen örnekler arşiv belgelerinden istifade edilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnhisar-ı Duhan Nizamnamesi, Tütün, Reji Şirketi, Osmanlı İmparatorluğu, Nizamnameler.

An Evaluation of the Implementation of the Inhisar-I Duhan Regulation Dated 27 December 1886

ABSTRACT

Tobacco, Especially since the second half of the 17th century, it had an important place in the administrative, economic and social life of the Ottoman Empire. Until 1871, tobacco monopoly was generally governed by regulations prepared by the state. Since 1871, a new legalization and innovation process has started in the field of tobacco. In this context, the regulation dated 27 December 1886 was a turning point in this sense. With the regulation that came into force under the name of "Inhisar-ı Duhan Regulations", the production, consumption, trade and revenues of tobacco were literally monopolized by the Reji Company, that is, by a foreign company. Provisions regarding the laws and duties of tobacco producers, consumers and traders, who are monopolized by Reji Company throughout the empire, are given to Reji Company and Reji Company against them.

In this study, In particular, it is to focus on what the provisions in the regulation are in practice throughout the empire. In this context, samples determined from different regions of the empire were examined by making use of archive documents.

Keywords: Inhisar-ı Duhan Regulations, Tobacco, Regiment Company, Ottoman Empire, Regulations

1. Giriş

Amerika kıtasında keşfedilen tütün, (Braudel, 1993, s. 224-225) (Zeynep Karaçor, 2019, s. 20) 1598 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek idari gerekse sosyo-ekonomik açıdan önemli bir konuma sahip olmuştur. İmparatorluk dâhilinde tütün üretimi, denetimi, sevkiyatı, depolanması, ticareti ve tüketimi geniş bir kitleye istihdam olanağı sağlamasının yanı sıra tütün üzerinden alınmaya başlanan vergi devlet hazinesi için önemli bir gelir kalemi haline gelmiştir. (Karagöz, 2020, s. 497) Tütün ekimi Osmanlı'da ilk defa Rumeli bölgesinde yapılmıştır. (Üzümeri, 1954, s. 55-56) Kısa süre içerisinde kullanım alanının yayılmasına bağlı olarak imparatorluğun tamamında üretimi yapılmaya başlanmıştır. (Ösen, 2015, s. 38) (Yülgür, 2003, s. 145-146) (Gökdemir, Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi, 1994, s. 1-2) (Aslan, 2005, s. 19)

Tütünün kullanım alanının hızlı bir şekilde yayılış göstermesi ekim alanlarının idaresi, üretiminin kontrolü ve ticaretinin denetim altında tutulması gibi konular beraberinde kapsamlı bir kanunlaşmayı da zorunlu kılmıştır. 1872 yılına kadar vergiler Gümrük Emanetince hazırlanan nizamnamelerle toplanmaktadır. (Balkan, 2011, s. 78-79) 1873 yılında tütünün idaresi Zarifi ile Hristaki kardeşlerin denetimine girmiştir. (Dağ, 2021, s. 1334) (Varlık, 1976, s. 53-54) Rum kardeşlerin hükümet ile yapmış oldukları antlaşma neticesinde 400.000 Osmanlı lirası karşılığında İstanbul ve çevresinin imtiyaz hakkını beş buçuk yıllığına devralmışlardır. (Dıñoğlu, Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi - Trabzon Reji

* Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, mustafadag@harran.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 29.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 04.04.2022

İdaresi (1883-1914), 2007, s. 24) 16 maddeden oluşan nizamnameyle tütün denetim altına alınmıştır. (BOA.¹ A.} DVN. MKL. 23/29). Ancak üretici ve tüccarların tepkileri neticesinde istenilen başarı elde edilememiştir. Şirket, kuruluşundan 6 ay sonra antlaşmayı feshetmiştir (BOA. İ. MMS. 43/1755). 10 Kasım 1872'de yapılan düzenlemeyle tütünün denetimi *İdare-i İnhisariye-yi Duhan* isimli şirketin denetimine girmiştir. (Katok, 2020, s. 2089-1099) Şirket Osmanlı hükümeti tarafından idare edilmiştir. (Yurtoğlu, 2018, s. 83). Hazırlanan nizamname ile İstanbul ve çevresinde, belirlenen dükkân ve mağazalar dışında tütün ekimi ve ticareti yasaklanmıştır. Nizamname dışında tütün alanında yapılan faaliyetlere kaçak nazarıyla bakılmıştır. (Gürdamar, 2019, s. 19) 1874 yılında *Duhan Resmî Hakkında Nizamname* adıyla oluşturulan kanun 8 bölüm ve 94 maddeden oluşmuştur. (Alan, 2017, s. 15) Ancak istenilen başarının elde edilememesi neticesinde 1879 yılında tütünün denetimi *Rüsum-u Sitte İdaresi*'ne bırakılmıştır. (Gökdemir, Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi, 1994, s. 27)

1879 yılında Osmanlı Bankası, Galata Bankerleri ve Osmanlı yönetimi arasında yapılan müzakereler neticesinde 22 Kasım 1879 tarihinde antlaşma imzalanarak 15 maddeden oluşan kararnameyle *Rüsum-u Sitte İdaresi* kurulmuştur. İdare kısa sürede başarı göstererek gelirlerini arttırmıştır. Bu durum alacaklı dış devletlerin dikkatini çekerek harekete geçmelerine neden olmuştur. (Dığıroğlu, Reji'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki Uygulamaları (1884-1914), 2004, s. 43-45) (BOA. HR. İD. 290/50). Alacaklı dış devletlerin girişimleri neticesinde *Rüsum-u Sitte İdaresi* ile yapılan antlaşma 27 Aralık 1881 tarihinde feshedilerek aralarında tütünün de bulunduğu altı gelir kaleminin işletme hakkı 20 Aralık 1881 tarihinde kurulan *Düyun-u Umumiye İdaresi*'ne devredilmiştir. (Çelik, 2015, s. 1011) (Bozpinar, 2021, s. 15) (BOA. İ. MMS. 70/3269). 20 Aralık 1881 tarihinde hazırlanmış olan Muharrem Kararnamesi'nin (Yılmaz, 2003, s. 67-68) (Kıray, 1995, s. 211) 8 ve 9. maddelerinde tütünün idaresiyle ilgili hükümlere yer verilmiştir. (Arnavut, 2017, s. 72) (BOA. Y. A. RES. 19/56; BOA. İ. MMS. 70/3269; BOA. Y. EE. 74/16/34-35). 1883 yılına kadar bu doğrultuda idare edilen tütünde istenilen başarının elde edilmemesi neticesinde anonim bir şirkete devredilmesi kararı alınmıştır. (Quataert, 2017, s. 35-37) (Oktar, 2007, s. 45). Osmanlı yönetimi, Düyun-u Umumiye ve kurulacak olan şirketin tarafları ile yapılan görüşmeler neticesinde Credit Anstalt, Banker Bleichroeder ile Osmanlı Bankası'nın katılımıyla (Young, 1906, s. 189) 27 Mayıs 1883 tarihinde *Memalik-i Mahruse-i Şahane Duhanları Müsterekü'l-Menfaa Reji Şirketi* kurulmuştur. (Karauguz, 2016, s. 138) Kurulmuş olan bu şirket çokuluslu bir yapı olarak teşkilatlanmıştır. (Eldem, 1994, s. 76-77) (Varol, 2007, s. 95) (Aygün, 2005, s. 53) (Oktay Güvemli, 2016, s. 153) (Dığıroğlu, Reji'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki Uygulamaları (1884-1914), 2004, s. 28). 14 Mayıs 1884 tarihinde faaliyetlerine başlayan şirkete imparatorluk genelinde tütün üretiminin, tüketiminin, ticaretinin ve imalatının denetimi 30 yıllığına verilmiştir. (Dığıroğlu, Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912), 2014, s. 231) (Yardımcı, 2017, s. 43) (Ünal, 2014, s. 278) Şirketin kuruluş sermayesi 100 milyon Frank bir diğer ifadeyle 4 milyon İngiliz lirası veya 4 milyon 400 bin Osmanlı lirası olarak belirlenmiştir. (Sudi Apak, 2012, s. 81) Belirlenmiş olan sermaye 200.000 hisseye bölünerek %73,75'i Osmanlı Bankası, %13,75'i Kredianstalt Bankası ve %11,50'si ise Bleichröder Bankası tarafından satışa sunulmuştur. (Autheman, 2002, s. 115-116) Faaliyette olan şirketin her yıl elde etmiş olduğu kâr miktarından 750.000 Osmanlı lirasını Osmanlı yönetimine vermek zorundadır. (Morawitz, 1902, s. 284-285) (Thobie, 1977, s. 182) (Oğuz, 2001, s. 81), (Dığıroğlu), 2014, s. 32-33) 1914 yılına gelindiğinde ise verilen 30 yıllık imtiyaz süresinin dolması üzerine Osmanlı yönetimi, Düyun-u Umumiye İdaresi ve Reji² Şirketi ile yapılan görüşmeler neticesinde 1 buçuk milyonluk avans karşılığında imtiyaz hakkı 15 yıllığına tekrar aynı şirkete verilmiştir. (Kaya, 2018, s. 2272) (Alici, 2010, s. 10-11)) 1925 yılına kadar imparatorluk genelindeki tütünün denetimini iki şartname ve 1 nizamname ile idare etmiştir. (BOA. İ. DH. 1295/102149; BOA. Y. PRK. ML. 7/36; BOA. Y. A. HUS. 175/62; BOA. MV. 179/32; BOA. MV. 235/75; BOA. İ. MMS. 185/10; BOA. MV. 165/11; BOA. BEO. 4219/316355).

1883 ile 1925 yılları arasında imparatorluk genelinde tütün üretimini, ticaretini ve tüketimini denetim altında tutan şirketin üreticiler, tüketiciler ve tüccarlarla olan hukuk ve vazifelerini belirlemek amacıyla 27 Aralık 1886 tarihinde *İnhisar-ı Duhan Nizamnamesini* hazırlamıştır. Bu bağlamda nizamnamede yer alan maddelerin sahada tatbikinin ne derece sağlıklı şekilde uygulanabilir olduğu örnekler eşliğinde

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi

² Mali tekelin uygulanan ilk usulüdür. (Tekin, 1974, s. 45)

değerlendirilmiştir. Bilhassa imparatorluk genelinde yürürlükte olan nizamnamenin uygulanışında sorunun kimler tarafından kaynaklandığı? Şirketin nizamnamenin uygulanışında veya hükümlerin aksine hareket eden memurlarına karşı tutumunun ne olduğu? Hükümetin nizamnamenin uygulanmasına şirkete olan desteğinin ne olduğu? Nizamnamede belirtilen hükümlere üretici, tüketici ve tüccarların riayet edip etmedikleri? Son olarak ise şirkete yargı alanında tanınmış yetkinin ne ölçüde kullanıldığı? Sorularına bu minvalde cevaplar aranmaya çalışılmıştır.

2. Reji Şirketi İnhisar-ı Duhan Nizamnamesi

Nizamname, şartnamenin 25. maddesi gereğince düzenlenmiştir. (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 166/31; BOA. A.)DVN. MKL. 28/8/2). *İnhisar-ı Duhan Nizamnamesi* adıyla şirket tarafından hazırlanıp Düyun-u Umumiye İdare Meclisi tarafından onaylanarak Maliye Nezareti'ne iletilmiştir. Nizamname Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından incelendikten sonra Meclis-i Mahsusa Vekâletine gönderilmiştir. Tütün ekici ile şirket arasındaki hukuk ve vazifeyi belirleyen nizamname daha sonra meclis tarafından İslahat Komisyonu'na havale edilmiştir. Meclis metni incelendikten sonra layihada bazı düzenlemelerin yapılmasını istemiştir. Bundan dolayı layiha 25 Kasım 1886 tarihinde Meclis-i Mahsusa Vekâletine gönderilmiştir (BOA. Y. A. RES. 35/27/1).

Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra 27 Aralık 1886 tarihinde yürürlüğe giren nizamnamede genel olarak tütün ekicilerin şirkete, şirketin ise tütün ekiciye karşı olan hukuk ve yükümlülüklerine dair bilgilere yer verilmiştir. Dört ana bölümden oluşan nizamname 67 maddeden meydana gelmektedir. İlk bölüm şirket ile ilgili genel bilgilerin verildiği maddelerden oluşmaktadır. Üç madde şeklinde hazırlanan bu bölümde Osmanlı imparatorluğu genelinde üretilen tütün tekelinin şirkete ait olduğu belirtilmiştir. (BOA. A.)DVN. MKL. 28/8/2).

2.1. Tütün Ekicinin Reji Şirketi'ne Karşı Olan Hukuk ve Vazifesi

İmparatorluk genelinde tütün ekimi yapan ekicilerin şirkete karşı olan hukuk ve vazifeleri nizamnamenin birinci bölümünde ele alınmıştır. Bu bölüm altında tütün çiftçisinin hukuk ve vazifeleri dört ile otuzuncu maddeler arasında olmak üzere toplamda yirmi yedi madde şeklinde ele alınmıştır. Bir ile dördüncü maddeler arasındaki hükümlerde ülke genelinde tütün ziraatıyla uğraşmak isteyen tütün ekicilerin şirketten ruhsat almak zorunda oldukları belirtilmiştir. Yine ekilecek alanın yarım dönümden³ düşük olması durumunda ise ruhsat verilmeyeceği belirtilmiştir. (BOA. DH. MKT. 1400/74). Nizamnamede yer alan bu hükümlerin tatbikine dair örnek gösterilecek olunursa I. Dünya Savaşı'ndan dolayı savaş sürecinde sadece Adana merkez ve Ceyhan'da bulunan üreticilere ruhsat verilmişken savaş sonrası ise vilayet genelindeki üreticilere ruhsat verildiği tespit edilmiştir. (BOA. DH. İ. UM. EK. 50/78). Ancak kanunlar çerçevesinde belirlenen zaman diliminde ruhsat başvurusunda bulunulduğu halde ruhsatın verilmediği durumlar da yaşanmıştır. Bu bağlamda, İzmit Mutasarrıflığında üretici olan Hüdaverdi oğlu Herak Bey'in başvurusuna olumsuz yanıt verilmesi örnek gösterilebilir. (BOA. DH. MKT. 49/23). Şirket, bazı durumlarda ise kişinin durumuna göre ruhsat dilekçesine cevap vermiştir. Bu bağlamda, 1906 yılında Naslıç kazasında meydana gelen olay örnek gösterilebilir. Tütün ekimi için ruhsat talebinde bulunan Necip Efendi'nin babası Bayram Bey tütün kaçakçılığından dolayı hapiste olduğu göz önünde bulundurularak tütün kaçakçılığı yapacağı gerekçesiyle ekim ruhsatı verilmemiştir. (BOA. TFR. I. MN. 95/9443).

Şirketin ekicilere vermiş olduğu ekim ruhsatının reji görevlileri tarafından sorulması durumunda ise itiraz edilmeden her defasında gösterilmesi zorunlu koşulmuştur. Para cezası bulunup da ödemesini yapmayan veya cezası karşılığında hapis cezasına çarptırılmayan tütün ekicilerin para cezaları hesaplanıp bir sonraki yılın mahsulünden kesilmesi yönünde İhtiyar Meclisi huzurun da bir kefil imzası ile tasdik edilmediği müddetçe bir sonraki yıl için kesinlikle ekim ruhsatı verilmemektedir. (BOA. ŞD. 1341/8). Şirket ilk yıllarda İstanbul ve çevresinin belirli bölgelerinde tütün ekimini yasaklamıştır. (BOA. DH. MKT. 1391/71).

Beş ve altıncı maddelerde ekici, ekim ruhsatnamesini almadan bölgenin mevsimine göre en geç bir ay önce şirketin hazırlanmış olduğu dilekçeyi idareye teslim eder. Bu dilekçede çiftçi arazinin konumunu,

³ Tütün ekilecek arazinin yarım dönümden düşük olmaması hususunda alınan kararın 1874 yılında hazırlanmış olan nizamnamenin birinci maddesinde de belirtilmiştir; (Nakiboğlu, 2011, s. 227)

uzunluğunu ve mümkün mertebe sınırlarını belirlemek zorundadır. (Altun, 1995, s. 21) Bu nedenden dolayı üreticinin belirleyeceği alana göre değil bizzat ruhsatname doğrultusunda reji memurlarına gösterilen alanlarda tütün ekilmesine müsaade edilmektedir. (BOA. DH. MKT. 1777/131) Sınırların belirlenmesi konusunda Edirne sınırları içerisinde şirket ile üreticiler arasında sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bundan dolayı durumun üreticilere uygun şekilde anlatılması gerektiği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1919/2). Hazırlanmış olan bu dilekçede ikametın bulunduğu imam veya muhtarın imza veya mührünün bulunması gereklidir. Bölgede tütün ekim mevsiminin başlamasından en geç bir ay içinde yapılmayan başvuruların geçersiz sayılacağı belirtilmiştir. Başvurunun gerçekleşmesi neticesinde reji memurunun başvuruyu onaylamasından sonra tütünün ekileceği arazinin her bir parçası için ruhsat tezkiresi hazırlanır. (BOA. DH. İD. 95/3) Tezkirede ruhsatı alan kişinin ismi, milliyeti, ikamet adresi, arazinin sınırları ve arazinin kaç dönüm olduğunu belirtmek zorundadır. Bir yıllığına verilen ruhsat reji memuru ile tütün ekicinin imzalayıp harcının ödenmesinden sonra yürürlüğe girer. (BOA. A.)DVN. MKL. 82/7/2) Zamanında yapılmayan ruhsat başvurularının geçersiz sayıldığı gibi ekilen tütünün de sökülmesi yönünde karar alınmıştır. (BOA. MV. 51/36) Bu doğrultuda Hüdavendigâr'a bağlı Sındırgı bölgesinde yaşanan gelişme örnek gösterilebilir. (BOA. DH. MKT. 395/48) Bu gibi durumların önüne geçmek başvuru işlemlerinin zamanında gerçekleşmesi konusunda halk uyarılmıştır. Uyarıların yapıldığı yerlerden biri de Eskişehir olmuştur. (BOA. DH. İ. UM. EK. 51/73)

Yedinci maddede tütün ekimi için ruhsat alan çiftçinin arazisini ekememesi durumunda ruhsat iptal edilir. Ancak başka bir yerde bulunan arazisinde tütün ekmek isterse rejiye tütün ekilecek arazinin değiştirilmesine dair talep dilekçesi hazırlar. Bu dilekçe arazilerin bağlı bulunduğu her iki şubeye de verilir. Talep reji tarafından değerlendirildikten sonra arazi değişim talebi onaylanarak ruhsat verilir. (BOA. Y. A. RES. 35/27/2)

Sekizinci maddede tütün çiftçilerinin daha önce ekim için almış oldukları ruhsatta belirtilen arazi sınırlarını genişletme talebinde bulunmaları durumunda ise *Ekim Alanının Genişletilmesi Hakkında Dilekçe* formunu doldurularak rejiye başvurması gerekmektedir. Bu ruhsatın verilebilmesi için daha önce ruhsat alınmış arazi ile yeni ruhsat alınacak arazinin bitişik olması gerekmektedir. (BOA. İ. DH. 1014/80014/3) Alınmış olan ruhsatta belirtilen sınırlar dışında ekilen tütünlerin söküleceği belirtilmiş olmasına rağmen Pirlepe kazasında ekilen tütünler sökülmemiştir. Gerekece olarak tütünlerin kemale ermiş olması gösterilmiştir. (BOA. DH. MKT. 2106/35) Nizamnamenin tatbik edilmeyen hükümlerine rastlanıldığı gibi 1896 yılında Aydın'da ruhsatta belirlenen sınırlar dışında ekilen tütünlerin sökülmesine dair kararın da alınarak kanunun tatbikinin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Dokuzuncu maddede tütün çiftçisi tarafından alınmış olan arazi ruhsatnamesinin başka bir tütün çiftçisine devretmesiyle ilgili olmuştur. *Tebdil-i Şahıs Hakkında İstidaname Sureti* başlığı ile hazırlanan dilekçede ruhsat sahibi ile ruhsatı devralacak şahısların beyanları ile imza veya mühürleri yer almaktadır (BOA. İ. DH. 1014/80014/3).

On birinci maddede resmi olarak ruhsatlı şekilde ekilmiş olan tütün fidanlarının sökülmesi durumunda uygulanacak muameleye dair hükümlere yer verilmiştir. Ekilmiş olan fidanların telef olması veya tütünleri yetiştirmekten vazgeçilmesi ve fidanları sökmeye kalkışılması durumunda reji görevlilerine ihbar edilmesi talebinde bulunulmuştur. Yapılan ihbar üzerine reji memuru veya idarenin vekili tarafından tayin olunacak bir memur bölgeye giderek suçun işlenmiş olduğu arazide tahkikat yapar. Yapılan tahkikat neticesinde karar iki nüsha şeklinde hazırlanmaktadır. Hazırlanan bu nüshalardan biri reji memuru tarafından muhafaza edilirken diğer nüsha bölge meclisine teslim edilmektedir. Bu hükme dair örnek olarak Gümölcine'ye bağlı olan Yakacık mevkiinde ekilmiş olduğu tütünlerin ruhsatlı olmasına rağmen söküldüklerini içeren şikâyet metnini yazan Veliyyüddin Bey'in şikâyeti gösterilebilir. (BOA. DH. MKT. 504/20)

On ikinci maddede ise reji memurların fidanların olgunlaşmasından sonra arazide yapacakları işlerle ilgili bilgilere yer verilmektedir. Reji memurları fidanların olgunlaşmasıyla birlikte belirlenen adetlerden fazla olmaması amacıyla arazide fidan sayımı yaparak fazla olan fidanları ayırmaktadırlar. Ekicinin ise tahrir mevsiminin geldiğini reji memuruna hatırlatması gereklidir. Hatırlatmanın yapılmasından en geç 8 gün içerisinde görevliler arazide gerekli olan sayım için görev yapmaya başlarlar. Yine aynı görevin hükümet tarafından belirlenen bir memur tarafından da yapılacağı belirtilmiştir. Hükümetin yapacağı tahrir işleminin zamanını ise reji memurları bildirmektedir. Bildirilen zaman diliminden sonra en geç bir hafta içerisinde

hükümet memurları bölgeye gelerek gerekli işlemleri başlatırlar. Tahrirat⁴ işleminin belirlenen zaman diliminde yapılmaması neticesinde fidanların kuruması durumunda ise bu işten sorumlu reji memurları suçlu bulunacaklardır. Tütün ekicinin hatırlatma yapmasına rağmen zamanında yapılmayan işlem nedeniyle dolaylı kuruyan fidanların zararı ise buna sebebiyet veren reji veya hükümet memurundan karşılanacaktır. Tahrir işlemleri için görevlendirilen memurlar ise bir veya ikisi reji memurlarından ya da biri reji memurlarından diğeri de bölgenin önde gelen tütün ekicileri arasından belirlenir. Bu kişiler vilayet, liva veya kaza merkezlerinde Meclis-i İdare tarafından, kariye veya nahiyelerde ise İhtiyar Meclisi tarafından seçilmektedir. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/3) Tütünlerin tahririyle ilgili hükümlerin yerine getirilmesi amacıyla 1904 yılında Edirne’de üretilen tütünlerin tahrir edilmesi amacıyla görevlendirilen komisyonun nizamnameye aykırı davranarak üreticileri mağdur ettiğine dair bölge üreticileri tarafından şikâyetle bulunulmuştur. (BOA. Y. PRK. UM. 68/35)

On üç ile on altıncı maddelerde bu tahrir firkalarının görevleri ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Tahrir firkalarının tayinin gerçekleştirildiği gün içerisinde mahsulleri başında hazır bulunmak üzere tütün ekicilerinin daveti üzerine bölgeye giderler. (BOA. ŞD. 564/33) Heyetçe ekimin yapıldığı araziye gidilerek ekilen tütünlerin miktarı belirlenmeye çalışılır. Tahrirat işleminin yapılması için bölgeye gelen görevlileri engelleyenlere dair örnek ise Adile Sultanın Derfus köyünde tütün ekmiş olduğu arazilerde tahrir yapmaya gelen görevlileri engellemesi gösterilebilir. (BOA. DH. MKT. 1399/39) Muhamminler tarafından gerekli sayım ve işlemin yapılmasından sonra *Tütüncü Sergisi* adı verilen pusula hazırlanır. Pusulada arazinin mevki, sınırları, tütüncünün ismi, şöhreti ve ektiği tütün miktarına dair bilgiler bulunmaktadır. İki muhammin tarafından hazırlanmış olan bu pusula tütün ekici ile heyette yer alan azalar tarafından imzalandıktan sonra evrak reji memurunun yanında kalacaktır. (BOA. A.) DVN. MKL, 82/7/3-4) Kayıtların icmal defterlerine geçirilmesi amacıyla iki nüsha şeklinde hazırlanır. Evrak tüm azalar tarafından imzalandıktan sonra bir nüshası reji memuruna diğer nüshası ise ikinci muhammini görevlendiren idare veya İhtiyar Meclisi’ne teslim edilmektedir. Tahrir fırkası tarafından yapılması gereken muayenenin ertelenmesi durumunda ise tarla sahibinin bu işlemi yapabileceğine yetisine sahipse yaprakları kopararak gerekli olan işlemi gerçekleştirme yetkisine sahiptir. Ancak Tahrir fırkasının bölgeye vardığı zamanda işlemle ilgili görevlilere bilgi vererek yaprak adetlerini de bildirmek zorundadır. Bir mahsulün miktarı veya tartı sonucunda belirlenen miktarda muhamminler arasında bir ihtilafın oluşması durumunda iki muhammin tarafından diğer bir muhammin seçilerek onun vereceği karar kabul edilecektir. Şirketin istemesi durumunda ise yapraklar kuruduktan sonra mahsulün bohçalara konulup tartılmasından sonra ikinci bir tahrir süreci başlatılabilir. (BOA. A.) DVN. MKL, 82/7/3-4)

On yedinci maddede ikinci tahrirde elde edilen miktar ile birinci tahrirde tartılmış olan miktar arasında bir farkın tespit edilmesi durumunda ise aradaki farkın nedenleri araştırıldıktan sonra sergi ile icmal defterlerinde tutulan kayıtlar incelendikten sonra fazlanın düşürülmesi ve eksikin ise arttırılması suretiyle sağlanmaktadır. Bu suretle elde edilen yeni bilgiler doğrultusunda tutulan kayıtlar ve sergiler kaç kıtadan ibaret ise İhtiyar Meclisi’ne bildirilir. İki nüsha şeklinde hazırlanan bu bilgiler arazi kazada ise kaymakamlığa vilayet veya liva, merkezinde ise mutasarrıflığa veya makam-ı vilayete iletilir. (BOA. İ. DH. 1014/80014) Birinci tahrir ile ikinci tahrir arasında uyumsuzluğun çıkması durumunda ise tahrir işlemini yapan kişilerle ilgili tahkikat işlemi yapılmaktadır. (BOA. BEO. 3180/238498) Bu bağlamda, Canik sancağında Ordu-yı Hümayun 5. Alay 2. Tabur Binbaşısı Hüseyin Efendi ile kardeşi Recep Bey’in mutasarrıf oldukları tarlada birinci tahrir ile ikinci tahrirde noksan çıkması neticesinde yapılan tahkikat sonucunda Recep Bey’in tutuklanması örnek gösterilebilir. (BOA. BEO. 3285/246357)

Tahriri yapılmış olan tütünlerin yangın veya doğal afetten dolayı bir kısmının veya tamamının yok olması durumunda ise reji memurunun soruşturma yürüteceği on sekizinci maddede belirtilmiştir. Reji memurları ile İhtiyar Meclisi azalarından bir kişinin görevlendirilmesiyle bölgede yapacakları tahkikat zabıt evrakına işlenmektedir. Reji memuru ile azanın imzasını taşıyan evrak iki nüsha şeklinde tutularak biri tütün ekiciyle diğer nüshası ise reji memuru tarafından muhafaza edilir. (BOA. İ. DH. 1014/80014)

On dokuzuncu maddede Reji memurları istedikleri zaman görevlendirme belgelerini göstermek şartıyla tütün ekilecek araziye ve tütünlerin düzenlenme aşamalarını kontrol etme yetkilerine sahiptirler. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/7/4-5)

⁴ Her sene tahrir mevsiminde bir memur, bir kâtip ve iki muhammin görevlendirilmektedir. (BOA. İ. MMS. 50/2162)

Üreticilerin üretmiş oldukları tütünlerin reji ambarlarına teslim edilmesiyle ilgili hükümler ise yirminci, yirmi bir ile yirmi üçüncü maddeler arasında yer almaktadır. Her sene bölge İdare Meclisi ile reji memurları toplantı düzenleyerek tütünlerin reji ambarlarına nakli için münasip bir müddet tayin edeceklerdir. (BOA. BEO. 881/66011) Belirlenen süre ise her yılın Ağustos'un başına kadar olacak şekilde düzenlenmektedir. Üretici tütünlerini ambara teslim ettikten sonra teslim makbuzu alır. (BOA. DH. MKT. 2267/35) İdare tarafından gerek istimlak gerekse kiralama yoluyla yeterli sayıda ambar açılmasına rağmen belirlenen zaman diliminde tütünlerin teslim edilmemesi durumunda ise tütünün kaçak sayılacağı belirtilmiştir. (BOA. DH. MKT. 1489/83) Bu bağlamda, şirket ile üretici veya tüccar arasında meydana gelen en önemli sorunlara neden olan gerekçe ise muhtelif bölgelerde şirketin yeterli sayıda ambar bulundurmadığıdır. 1886 yılında şirketin Samsun'da yeterli sayıda ambar bulundurmadığından yakınılmıştır. (BOA. DH. MKT. 1437/112) Bu nedenden dolayı tütün mahsulünü toplamış olan Karakaş adlı tüccarın tütünleri teslim edecek ambar bulamadığı gerekçesiyle tütünlerini kendi mağazasına taşımıştır. Ancak tütün tespit edilince tütüne kaçak nazarıyla bakılarak müsadere edilmiş ve tüccara ise para cezası kesilmiştir. (BOA. DH. MKT. 1435/118) Ambar yetersizliğinden dolayı şikâyet merkezlerinden biri de Trabzon olmuştur. Trabzon'daki üretici ve tüccarlar ambar yetersizliğinden dolayı tütünlerini Samsun'da bulunan ambarlara sevk etmek zorunda kalmışlardır. (BOA. ŞD. 1839/14)

Ekici ürününün ambara teslim edilmesine hazır duruma gelmesi halinde reji memuruna veya reji memurunun bulunmadığı bölgelerde İhtiyar Meclisi'ne iletir. İhtiyar Meclisi ise bu bilgiyi en yakın reji memuruna bildirir. Reji memuruna veya tütünü nakledecek olan üreticiye verilen evrakta üreticinin ismi ile şöhreti, tütünün üretildiği yer, nakledileceği alan, cinsi, arazinin dönüm miktarı veya tütünün bohça âdeti ve tütünün kilo miktarı bilgilerini içermektedir. Nakliye tezkiresi olarak nitelendirilen bu evrak 1 yıllığına verilmektedir. Bu evraka sahip olmayıp tütün nakliye işlemlerini yapanların ise tütünleri kaçak olarak görüleceği belirtilmiştir. Reji ambarının tütünün üretildiği alandan 10 saatlik mesafeden daha uzakta olması durumunda bir reji memuru görevlendirerek tütünün 10 saatlik mesafeden teslim alınması için görevliyi belirlenen alana gönderir. Üreticiler tarafından reji ambarlarına teslim edilen ürünlerin korunması ve sorumluluğu şirkete aittir. (BOA. A.) DVN. MKL, 82/7/5-6)

Yaşana bir diğer sorun da tütünlerin teslim tarihi ile ilgili olmuştur. Bu bağlamda, 1887 yılında Kosova'da yaşanan olay örnek gösterilebilir. Üsküp Mutasarrıflığında şirketin haberi olmadan teslim süresinin uzatılmasından dolayı sorun yaşanmıştır. Merkez idare tarafından Üsküp Mutasarrıflığına çekilen telgrafta şartnamenin 25. maddesi ve nizamnamede yer alan hükümler doğrultusunda sürenin İdare Meclisi ile şirket tarafından belirlenebileceği belirtilmiştir. (BOA. DH. MKT. 1437/86) Yaşanan bu sorun imparatorluk genelinde görülmektedir. Bu neden dolayı tütünlerin zamanında teslimi için uyarılarda bulunulmuştur. Bu uyarıların yapıldığı yerlerden biri de Kastamonu ve Diyarbakır vilayetleri olmuştur. (BOA. DH. MKT. 2267/35)

Yirmi dört ile yirmi yedinci maddeler arasında üreticinin reji ambarlarındaki tütünlerini tüccarlara veya rejiye satması ile ilgili hükümlere yer verilmektedir. Üretici dilediği gibi ürününü tüccarlara kendisi satabilir. Anca şirketin belirlemiş olduğu fiyat veya nizamnamede belirlenen ceza parası ile öşür vergisini ödediği müddetçe bu satışa mani olunmazdı. Aralarında satış işlemi gerçekleştiren satıcı ile alıcılar arasında *İntikal Beyannamesi* ve *Satış Beyannamesi* imzalamaktadır. Satış işleminin gerçekleşmesinden sonra tütünü satın alan kişi tütününü reji ambarından teslim almak için tütünün ambara teslim edildiği tarihten itibaren son 6 ayın kira bedelini ödemesi zorunlu tutulmuştur. (BOA. İ. DH. 1014/80014/5, 25) Üretici tütünlerini 2 yıl boyunca reji ambarlarında tutabilir. (BOA. DH. MKT. 1354/39) Tütünlerin reji ambarına teslim edilmesinden itibaren ilk 6 ay üreticiden kira ücreti alınmazken, ilk 6 aydan sonra ise her 6 ay için kira bedeli alınmaktadır. (BOA. İ. DH. 1014/80014/5, 25)

Tablo 1. Ambar Kirası Tarifesi Numunesi

Ambar Süresi	Bir Balya		Bir Denk (Dört Bohça)	
	Para	Kuruş	Para	Kuruş
Bir Hafa	15	-	20	-
Bir Ay	20	1	-	2
Altı Ay	20	7	-	10

Kaynak: BOA. İ. DH. 1014/80014/5, 25.

Kira bedeli bir ibraname karşılığında reji müdürüne teslim edilir. Reji ambarlarına tütününü teslim etmiş kişinin 2 yıllık süresinin dolması durumunda ihtarname şayet üretici ise İhtiyar Meclisi, tüccar ise doğrudan şirket tarafından kendisine iletilir. Bu ihtarnamenin çekilmesinden sonra tanınan 15 günlük süre zarfında üretici veya tüccarın tütününü teslim almaması durumunda ürünler bölge İdare Meclisi'nin tayin edeceği bir memurun hazır bulunmasıyla birlikte satışa çıkarılarak ürün için en yüksek miktarı veren kişiye tütün satılmaktadır. Satıştan elde edilen paradan vergi ve hisseler düşüldükten sonra kalan miktar tütün sahibine verilir. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/7/6) Şayet satış fiyatından tütün sahibinin memnun olmaması veya tütün sahibinin bulunmaması durumunda ise şirketin görevlendireceği 1 memur ile yerel hükümet tarafından görevlendirilen 2 muhammin satış işlemleri için yeniden süreci başlatırlar. Belirlenen satış fiyatında ittifak kurulmaması durumunda ise tütün sahibinin hazır bulunacağı ve üçüncü muhamminin tayin edilmesiyle belirlenecek fiyata satış işlemi yapılır. (BOA. DH. MKT. 2069/25)

Şirket tarafından satın alınan bu üründen elde edilen gelirden vergiler, ambar kirası düşüldükten sonra geri kalan miktar tütün sahibine verilir. İlk aydan sonraki her ay için belirlenen miktarı ödeyemeyen tütün sahibi hakkında ise şartnamede belirtilen hükümler uygulanmaktadır. Ürünü reji ambarlarına teslim etmiş olan üretici rejiden alıp sattığı her tütün miktarı için *Memalik-i Osmaniye Dubanları Müşterek'ül Menfaa Reji İdaresi Makbuze Senedi* adı verilen evrakı düzenlemek zorundadır. Burada yer alan bilgiler ayrıca ambar defterine geçirilir. Reji ambarında tutulan ürünün bitmesiyle birlikte reji ambarından tutulan kayıtlar reji memuruna teslim edilir (BOA. İ. DH. 1014/80014/9-10). Muhamminler arasında ittifakın sağlanmaması neticesinde üçüncü muhamminin tayin edilmesiyle ilgili Trabzon'da 1894 yılında yaşanan gelişme örnek olarak verilebilir. (BOA. BEO. 379/28388) Bir diğer örnek ise aynı vilayette 1897 yılında gerçekleşmiştir. Kalaycıoğlu Şükrü ve beraberindekilerin şikâyeti neticesinde üreticilerin ellerindeki tütünlerin reji tarafından muhammin atanmayarak düşük fiyata satın alınmaya çalışıldığı belirtilmiştir. (BOA. BEO. 701/52568). Benzer olayın 1886 yılında Bitlis Reji Acentesinde meydana geldiği tespit edilmiştir. (BOA. DH. MKT. 1366/115). Üçüncü muhammin tarafından belirlenen fiyata her iki taraf riayet etmek zorunda kalmıştır (BOA. BEO. 379/28387).

Yirmi sekizinci maddede üreticinin üretmiş olduğu tütün mahsulünü kimlere satabileceğine dair bilgilere yer verilmektedir. Osmanlı sınırları içerisinde üretilen tütünler sadece imparatorluk içerisinde şirkete satılabilir. Başkasına satması yasaklanmıştır. Ancak ihracata tabi tutulan ürünleri satmakta belirlenen kanunlara uyarak satmakta serbesttir. Şirketin satın alacağı ürünün fiyatı reji ile üretici arasında belirlenecektir. Fiyat konusunda anlaşmaya varılmaması durumunda ise nizamnamenin 26. maddesinde belirlenen hükümler uygulanmaktadır. Buna göre ataması yapıp fiyatların belirlenmesini sağlayan muhamminlerin belirlemiş olduğu miktar şirket tarafından ödenmek zorundadır. Fiyat ödendikten sonra tütün şirkete devredilmektedir. Ancak tütüncünün 2 yıl içerisinde ihracat imkânı bulunmadığı durumda bu hüküm uygulanmaktadır. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/7/12) Muhamminlerin fiyat belirlemesine yönelik düzenlemelere dair örnek olarak Tokat Reji İdaresi'nde 1900 yılının aralık ayında meydana gelen şikâyet gösterilebilir. Şikâyet dilekçesinin içeriğine bakıldığında reji müdürünün nizamnameye aykırı olarak ellerindeki tütün fiyatının belirlenmesi için muhammin tayin edilmediği ifade edilmiştir. (BOA. DH. MKT. 1795/53) Benzer bir şikâyetin Bitlis Reji İdaresi tarafından tütünlerinin düşük fiyata satın alınmaya çalışıldığını iddia eden üreticiler tarafından yapılmıştır. (BOA. DH. MKT. 1366/115)

Yirmi dokuzuncu maddede ise tütün mahsulünün toplanması amacıyla reji tarafından üreticiye verilmiş olan sergi ve koçanlar ile ilgilidir. Hükümet ile reji memurlarının tütünleri ambara teslim etme tarihinden sonra en geç 1 ay içerisinde reji memurlarına teslim etmeleri gereklidir. Sergiler için kira bedelleri ise her cins için ayrı fiyat belirlenmiştir. Belirlenen tarih içerisinde rejeye kirasıyla birlikte teslim edilmeyen sergiler ise üreticinin zimmetinde kabul edilip o yönde bir miktar tahsil edilmektedir. Nizamnamenin birinci bölümünün son maddesi olan otuzuncu maddede ise yukarıda belirtilen hükmün icra edilmesinde reji görevlilerinin sorumlu oldukları ancak reji memurlarının bulunmadığı yerlerde İhtiyar Meclisi'nin sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. İhtiyar Meclisi'nin ne şekilde ve hangi hükümlerde görev üstleneceği ise nizamnamenin beşinci, yedinci, sekizinci, dokuzuncu, on birinci, on ikinci, on sekizinci ve yirmi birinci maddelerinde açıkça belirtilmiştir. (BOA. A.) DVN. MKL. 82/7/4)

2.2. Tüketici ve Tüccar'ın Rejiye Karşı Olan Hukuk ve Vazifesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün ile uğraşan her kesimin şirket ile olan hukuk ve vazifesi nizamnamenin ikinci bölümünde ele alınmıştır. Nizamnamenin otuz birinci, otuz ikinci ve otuz üçüncü maddelerinde Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında üretilen tütünlerin tek satış işlemlerinin yapıldığı yer olarak şirketten ruhsatname almış olan dükkânlar olduğuna dikkati çekilmektedir. Şirketin belirlemiş olduğu bölgelerde ruhsatlı şekilde açılmış olan dükkânlarda satılan tütünler üzerinde ise *Memlik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül Menfaa Reji Tütünü* yazılı ibare eklenmek zorundadır. Dükkânının belirli bir noktasında şirket tarafından belirlenmiş satış listesi asılmak zorundadır. Hizmet veren dükkânlar dışında tütün koltukçusu olarak nitelendirilen gezginci tütünlere ruhsat verilebilir. Bu koltukçular genel olarak köy ve panayırları dolaşarak tütün satış işlemini yapmaktadırlar. Bu işlemleri yapan tütüncülere bırakılacak ikramiye ise ticareti yaptıkları bölgelere göre şirket tarafından belirlenecektir. Tütün satış işlemi yapacak olan dükkân sahipleri ile gezginci tütüncüler şirkette ruhsatname almak zorundadırlar. Ruhsatnamenin alınması için gezginci veya dükkâncı rejiye bir dilekçe yazmaktadır. (BOA. İ. DH. 1014/80014/12-13, 18-19)

Dilekçeye istinaden şirketin talebi inceledikten sonra uygun görmesi durumunda dükkâncı veya gezginciye *Memlik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül Menfaa Reji İdaresi Ruhsatnamesi* adıyla bir ruhsatname vermektedir. Ruhsatname ise öncelikli olarak mülkiye veya askeriyede görev yapan kişilere verilmesi tercih edilmektedir. İstanbul, Edirne, Selanik, İzmir, Şam, Beyrut, Bağdat, Halep, Bursa, Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde açılan dükkânlardan senelik 1 buçuk adet yüzlük Osmanlı altını alınmaktadır. Bu vilayetler dışında kalan vilayetlerin merkezinde bulunan dükkânlardan yıllık 1, merkez kaza olan kasabalardan ile köylerde ki dükkânlardan yıllık yarım adet yüzlük Osmanlı altını vergi olarak alınmaktadır. Anca 200 haneden az mahallerde açılan dükkânlardan yalnız yıllık vergi olarak 20 kuruş alınmaktadır. Açılan dükkânlar ise her 5 yılda bir şirket tarafından ayrıntılı bir teftişe tabi tutularak hükümetin de onayıyla birlik kapatılmasına veya yenilenerek açık kalmasına karar verilebilir. Gezgincilerden ise yıllık vergi olarak 1 buçuk adet yüzlük Osmanlı altını alınmaktadır. (BOA. İ. DH. 1014/80014/12-13, 29) Bu bağlamda, nizamnamede belirtildiği gibi sigara kutularının üzerine *Memlik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül Menfaa Reji Tütünü* yerine farklı yazı ve figürlerin yazıldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda nizamnamede belirtilen hükme aykırı olarak hareket edildiğine dair örnek Adana'da 1909 yılında yaşanmıştır. Şirketten ruhsat almış olan dükkânlarda satılmakta olan bir takım sigara kâğıtlarının üzerinde vefat etmiş olan Ermeni kralı ile her iki tarafında melek tasvirlerin bulunmasının yanı sıra *Yaşasın Komite Efradı* yazılıdır. Zaptiye Nezareti tarafından yapılan araştırma neticesinde Osmanlı İmparatorluğu genelinde her ne kadar ticaretin serbestliği ilkesine uyuluyor ve kâğıtlar üzerinde *Ottoman* yazılmış olsa da ülkenin bütünlüğü ve hukukuna aykırı faaliyetlere izin verilmemesi gerektiği dile getirilmiştir. Her ne kadar aynı paketlerin başkentte Divan yolunda satılmakta olduğu bilgisine ulaşılmış olsa da bu kâğıtların toplanması ve bu gibi hukuk dışı faaliyetlere izin verilmemesi yönünde Adana ve Kozan'a telgraf çekilmiştir. (BOA. ŞD. 2138/23)

Nizamnamenin otuz dördüncü maddesinde dükkâncılardan ve gezgincilerden alınan vergilerin hesaplanması ve ödenmesiyle ilgili hükümlere yer verilmektedir. Mali yıl olarak Mart ayının biri ile o senenin Şubat ayının 28'inci yani senenin son günü arasında sorumlu tutulan bütün vergiler hesaplanarak ödenmesi gereklidir. İlk iki yıl vergiler tam olarak alınırken üçüncü yıl ise senenin son 6 ayına tekabül eden vergi alınmaktadır. Dükkâncı ile gezgincilerin tütünler dışında satışı yasaklanmamış olan ürünleri satmakta serbest bırakılmışlardır. Yine bu konuda satışını yapacakları ürünlerin eksiksiz olarak listelerini şirkete bildirmeleri ve bu doğrultuda ruhsatname almaları gereklidir. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/7/13-14) Ruhsatnamede belirtilen ürünler dışında tütünün satılması yasaklanmış, kaçak tütünün tespit edilmesi durumunda ise yakalanan ruhsatsız malın bedelinin üç katı kadar para cezası alınmaktadır. (BOA. A.) MKT. MHM. 448/35) Bazı bölgelerde ise ruhsatta belirtilen ürünler dışında ki ürünlerin satılmasının tespit edilmesi durumunda ise dükkânların kapatıldığına da şahit olunmuştur. Sırbistan bölgesinde bulunan Yenivaroş kasabasında kaçak tütün satan dükkânların kapatılmasına yönelik karar alınmıştır. (BOA. DH. MKT. 722/74)

Nizamnamenin otuz beşinci maddesinde tütün ticareti yapan esnafa verilen ruhsatnameyle ilgili bilgi verilmiştir. Şirket tarafından verilen ruhsatname şahsa verilmekle birlikte başka birine devredilemez.

Dükkâncılara ve gezgincilere verilen ruhsat sadece belirtilen mevkiilerde geçerli olacaktır. Ruhsatı almış olan dükkâncı bir sene içerisinde dükkân yerini değiştirmek isterse *Tütüncü Dükkâmı Mevakiinin Tebdili Hakında İstidaname* adı verilen dilekçe ile şirkete başvurusunu gerçekleştirmektedir. Alınan dilekçe şirket tarafından incelendikten sonra uygun görülmesi durumunda taşıma işlemi gerçekleştirilmektedir. Ancak yer değişiminin yılda 1 defa yapıldığına da dikkati çekilmiştir. Ruhsatsız iş yerlerinin ise kapatılacağı yönünde karar alınmıştır. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/7/14) Bu bağlamda, şirket tarafından ruhsat verilmeden İstanbul'un muhtelif bölgelerinde açık olduğu tespit edilen dükkânların kapatılmasına dair karar Maliye Nezareti tarafından belirtilmiştir. (BOA. DH. MKT. 2695/46)

Nizamnamenin otuz altıncı ve otuz yedinci maddelerinde dükkânlarda satılan tütünler ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Şirket tarafından sunulan tüm tütün çeşitlerinin de açılan dükkânlarda satılması zorunlu tutulmuştur. Tütüncüler dükkânlarında sattıkları ürünleri peşin akçe ile satabilirler. Dükkâncıların ürünlerinin satın aldıktan sonra dükkân taşınması sırasındaki nakliyat parası ve dükkânın her türlü masrafı işletmeciye aittir. İşletmeci dükkânında satmış olduğu tütünleri, kutuları, kâğıtları, etiketleri yani yaftaları ve dükkânı temiz tutarak rutubetten muhafaza etmek zorundadır. Yine bir tütüncü dükkânının satmış olduğu ürünleri başka bir tütünden satın alıp kendi işyerinde satması yasaklanmıştır. Dükkâncı ve gezgincilerin satacakları ürünler üzerinde elde edecekleri kârdan dolayı temettü vergisine tabi olmayacaklardır. Ancak tütün dışında satılan diğer eşyalar üzerinden yapılan ticaret nispetinde temettü vergisi alınacaktır. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/7/13-14) Verilen ruhsatnamede belirtilen tütün cinsleri dışında tutun satımının yasakladığı da belirtilmiştir. Kaçak tütünün dükkânda tespit edilmesi durumunda ise üç katı kadar para cezası alınacağı belirtilmiştir. (BOA. A.) MKT. MHM. 448/35) Bu bağlamda, Halep çarşısında 1893 yılının temmuz ayında meydana gelen olay örnek gösterilebilir. (BOA. BEO. 236/17673) Dükkânda kaçak olarak satılan tütünlerin tespit edilmesi üzerine bölgeye giden kolcular ile dükkân sahibi arasında meydana gelen arbede neticesinde kolcunun tüfeğinden çıkan kurşun ile 6-7 yaşındaki bir çocuğun ölmesi ile neticelenmiştir. (BOA. DH. ŞFR. 160/1)

Nizamnamenin otuz sekizinci maddesinde tütüncülük mesleğini terk etmek ile ilgili hükümlere yer verilmektedir. Görevini terk etmek isteyen dükkâncı veya gezgincinin görevini bırakmasından en az 15 gün önce reji memuruna bunu bildirmelidir. Yine şirketten habersiz bir dükkânın bir ay kapalı tutulması durumunda ruhsat iptal edilerek o dükkânın bir daha açılmasına izin verilmez. Nizamnamenin otuz dokuzuncu maddesinde yabancı memleketlerden ithal edilen ürünlerin satılmasıyla ilgili hükümlerden oluşmaktadır. Yabancı ülkelerden gelen sigara, enfiye, ağız tütünü satmak isteyen tüccarlar şirkete başvurarak satış için ruhsatname talep etmektedir. Yapılan bu başvuru şirket tarafından incelenip uygun görüldükten sonra ilgili kişiye ruhsatname verilmektedir. Ruhsatname bu kişilere nizamnamenin otuz dördüncü maddede belirtildiği doğrultuda verilmektedir. Tabi olacakları vergiler ise nizamnamenin otuz üçüncü maddesinde yer almaktadır. Şirketin yabancı devletlerin sigara, tütün ve enfiyesinin satımı için ruhsat alan esnaftan belirlenen vergi dışında farklı bir vergiye tabi tutulmaz. (BOA. A.) DVN. MKL. 82/7/7-8) Ruhsatname almadan yabancı devletlerden tütün ithalinin yapılmasına dair örnek 1887 yılında Sisam adasında gerçekleşmiştir. Nizamnamede belirtilen kuralara aykırı olarak adaya sokulmaya çalışan tütünlerin engellenmesi hususunda şirket gerekli önlemleri almıştır. (BOA. MV. 24/72) Buna benzer bir diğer örnek de 1890 yılında Avrupa ülkelerinden ve Mısır'ın İskenderiye'den getirilmeye çalışılan sigara kâğıtları gösterilebilir. (BOA. MV. 55/20)

Nizamnamenin kırkıncı ve kırk birinci maddelerinde dükkâncıların tutacakları defterleri ile reji memurlarının denetimlerine dair hükümlerden oluşmaktadır. Dükkâncılar dükkânlarında satmış oldukları gerek yerli ürün gerekse yabancı ürünlerin günlük olarak kayıtlarını tutacakları bir defterin olması gereklidir. Reji memurlarının gerek dükkândaki ürünleri denetleme gerekse defterleri incelemek istemeleri durumunda zorluk çıkarılmadan gerekli kolaylığın sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Dükkân veya mağazalarda satılan tütün dışında diğer ürünler bu denetimin yapılmasına mani olamaz. Aynı kuralların gezginciler için de geçerli olduğu ve gezgincilerin de istenildiği zaman reji memurları tarafından denetlenebileceği belirtilmiştir. Yabancı devletlerin vatandaşı olan tütüncüler ise yabancı sigara, enfiye ve ağız tütünlerini satmaya dair şirket tarafından belirlenen kurallara karşı gelerek muhalefet eden kişilerin vatandaşı olduğu devletin konsolosluğu ile iletişime geçilerek bir memur görevlendirmesi talep edilir. Memurun katılacağı toplantının yeri, saati ve günü konsolosluğa iletilir. Konsolosluğun görevlendireceği kişinin toplantı

saatinin gerçekleşmesine 24 saat kale bölgeye gelmemesi durumunda her ne gerekçe sunulursa sunulsun kabul edilmeyerek hükümetin belirleyeceği yerel idareden bir görevli eşliğinde teftiş ve tahrirat yapılarak gerekli olan karar alınacaktır. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/7/15-16) Bu bağlamda, 18 Mart 1888 tarihinde Van'da yaşanan olay örnek gösterilebilir. Reji görevlileri tarafından dükkânlarda yapılan incelemeler neticesinde tütün paketlerinde eksiklik olduğu tespit edilerek gerekli olan muamele icra edilmiştir. (BOA. DH. MKT. 1496/85)

2.3. Reji Şirketi'nin Ceza Hükümleri

Nizamnamenin üçüncü bölümünde ise ceza hükümleri ele alınmıştır. Kırk ikinci maddede Doğu Rumeli, Cebel-i Lübnan ve Girit dışında kalan bölgelerde ruhsat alınmadan tütün üretimi ve ticareti yapanların tütünlerine el konulduğu belirtilmiştir. Ceza parası olarak ise her kıyye için 40 kuruş alınması kararlaştırılmıştır. Tütün üzerinden alınan verginin verilmesini engelleyen ve vermeyenlerden yükümlü olduğu verginin iki katı kadar para cezası kesilecektir. Üreticilerin şirketten almış olduğu ruhsatnamede belirtilen araziden başka bir arazide ekimin yapılması ve belirlenen sınırlar dışına çıkılması durumunda başka arazide ekilen fidanların tümüne, sınır dışında ekilen fidanlara el konulacaktır. Tahrir sırasında görev yapan memurlardan tütünün bir kısmını veya tamamını saklayan tütüncülerin tütünlerine el konulur. El konulan miktarın ise bir kıyyesi için 40 kuruş para cezası alınır. Reji memurunun refakat etmeksizin veya nakliye ruhsatnamesi olmaksızın toplu veya ayrı ayrı nakli yapılan yaprak tütün veya kıyılmış olan tütünlerin tespit edilmesi durumunda tamamına veya ruhsatnamede belirtilen miktar dışında fazla olan miktara el konularak para cezası kesilir. Yine elde edilen fazlanın her kıyyesi için 40 kuruş para cezası kesilmektedir. Rejinin amblemi olmadan zarflar içerisinde tütün satanların tütünlerine el konulur. Ele geçirilen bu tütünlerin her bir kıyyesi için ise 40 kuruş para cezası alınır. Ruhsatı olmadığı halde askerlere ait olan tütünü satın alarak tütünlerin asker olmayanlara satılması durumunda o mala el konulup her bir kıyyesi için ise 40 kuruş para cezası kesilir. (BOA. ŞD. 349/25)

Bu bağlamda, ruhsatnamede belirtilen miktardan fazla tütün ekilmesi veya ruhsatnamede belirtilen alan dışında tütünün ekilmiş olmasına dair 1891 yılının ocak ayında Denizli'ye bağlı Çal Kazası sınırları içerisinde yer alan Beyli köyünde meydana gelen gelişme örnek gösterilebilir. (BOA. ŞD. 328/36) Ancak yapılan tahkikat neticesinde farklılığın tarlanın yüzölçümünden kaynaklandığı tespit edilmiştir. (BOA. ŞD. 1386/21)

Tütünlerini reji ambarlarına Ağustos'a kadar teslim etmeyenlerin ellerinde rejinin ruhsatnamesi olsa bile mahsullerine el konulur. Ancak bazen istisnai durumlar da yaşanmıştır. Mahsul toplanıp ikinci tahririn yapılmasından sonra muhamminler tarafından sökülmesi belirlenen fidan kökleri sökülmemesi durumunda fidanlar hükümet memurları aracılığı ile sökülerek arazi sahibine 24 saatten 5 güne kadar hapis cezası verilir. On dokuzuncu maddede belirtildiği gibi üreticinin elinde bulunan sergilerde bulunan tüm tütünlerin ambara teslim edilmemesi durumunda belirlenen tütünler müsadere edilir. Rejiye teslim edilmiş, satılmış veya müsadere edilmiş tütün miktarı ile ruhsatnamede belirtilen tütün miktarı ile uyuşmaması durumunda eksik çıkan miktarın her bir kıyyesi için 40 kuruş ceza parası kesilir. Reji memurlarının gerçekleştirmiş olduğu birinci ile ikinci tahrirat neticesinde eksik çıkması durumunda bunun görülen dava neticesinde ispatlanması durumunda her kıyyesi için 40 kuruş para cezası alınır. Yukarıda belirtilen ürünlerden alınan cezaların aksine İskeçe kazası ile Karşıyaka'da üretilen tütünlerin kalite olarak iyi olmasından dolayı her kilosu için iki katı para cezası yani 40 kuruş alınmaktadır. (BOA. A.) DVN. MKL, 82/7/8)

Kırk üçüncü ve kırk dördüncü maddelerde tütün alanında kullanılan aletler ve kaçak tütün ile ilgili hükümlere yer verilmektedir. Kaçak tütün ile bu tütünün üretiminde kullanılan her türlü alet ve makinanın kimin yanında bulunursa bulunsun şirket tarafından el konulur. Tahrir fırkalarından saklanan veya kaçırılan tütünlerin miktarı belli olmasına rağmen noksan çıkması durumunda kaçakçılardan her kıyyesi için 40 kuruş para cezası alınmaktadır. Kaçakçılık suçunun aynı kişi tarafından tekrar işlenmesi durumunda ise yukarıda belirtilen cezanın iki katı kadar para cezası kesilir. Kaçakçılık suçunun baskı ve şiddet yoluyla işlenmiş olması durumunda ise daha ağır yaptırımlara gidilir. (BOA. İ. DH. 1014/80014/17) Tütün üretiminde kaçak yollarla kullanılan havan, tütün kıyma makinası ve diğer aletlerin bulundurulması durumunda para cezası kesilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA. ŞD. 561/23. ; BOA. ŞD. 562/10) Bu gibi kaçak eşyaların kullanımını ihbar eden kişilere ise ikramiye verilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA. ŞD. 56/29) Bu

bağlamda, 1916 yılının Mart ayında İstanbul'a bağlı İçerenköy'de ikamet etmekte olan Kel Hasan, Kör Sait, Karakaş Hasan Efendi'nin hanelerinde ve Topal Süleyman Efendi'nin mandirasında yapılan aramalar neticesinde kaçak tütün ve tütün üretiminde kullanılan kaçak aletler tespit edilmiştir. Arama neticesinde 30 kilo yaprak tütün, üç havan, altı bıçak ve bir adet makinalı havan ele geçirilerek müsadere edilmiştir. (BOA. DH. EUM. 3. Şb. 12/16) Üzerinde tütün kıymaya mahsus aletlerin yakalanması ile para cezasına çarptırılmasına dair örnek olarak ise Fransız tebaasından olan Covanni Efendi gösterilebilir. (BOA. HR. UHM. 219/3)

Kırk beşinci madde tütünlerini ihraç eden esnafla ilgili olmuştur. Esnaf ile ihracatçı arasında yapılan pazarlık neticesinde alışverişin gerçekleşmesinden sonra tütünün ihracatçı tarafından nakledilmesi sırasında bir ruhsatnameye ihtiyaç duyulacaktır. Ancak ruhsatsız şekilde nakliyatın yapılması durumunda ürün müsadere edilir. Elde edilen ürünün her bir kıyyesi için 40 kuruş para cezası kesilir. Suçun bir daha işlenmesi durumunda ise kesilen cezanın iki katı tahsil edilir. (BOA. A.) DVN. MKL, 82/7/8) Bu bağlamda, 28 Mayıs 1904 yılında Rumeli bölgesinde yaşanan olay örnek gösterilebilir. Bölgede Yalovaşta reji ambarına ruhsatsız şekilde nakledilmeye çalışılan tütünlerin tespit edilmesi üzerine kaçak tütünler müsadere edilerek para cezası kesilmiştir. (BOA. TFR. I. MN. 40/3919)

Kırk altı ile kırk sekizinci maddeler arasında ise tütün üretiminde kullanılan alet ve makinaları yapanlarla ilgili olmuştur. Şirketten ruhsat almaksızın tütün üretiminde kullanılan her türlü aletin ticari amaçlı yapılması ve alınıp satılması durumunda ise 5 ile 50 adet Osmanlı yüzlük altınına kadar para cezası kesilmektedir. Şirketten dükkân işletmek amacıyla ruhsat almış olsa bile işyerinde ticari amaçlı tütün kıyma aletlerini ve makinalarını elinde bulunduran tüccara 5 ile 50 adet yüzlük Osmanlı altını para cezası kesilmektedir. Ele geçirilen alet ve makinalar ile para cezasının hesap edilmesi amacıyla tütünlere el konularak müsadere edilir. Tütünün kıyılması tespit edilmesi durumunda ise yine para cezası olarak 5 ile 50 yüzlük Osmanlı altını kesilerek elde edilen tütün müsadere edilmektedir. (BOA. A.) DVN. MKL, 82/7/8) Bu bağlamda, 1897 yılının temmuz ayında İstanbul'da meydana gelen gelişme örnek gösterilebilir. İstanbul'da bulunan Reji Tütün Fabrikası'nda tütün kıymak amacıyla kullanılan havan ve bıçak imal etmekten dolayı haklarında tahkikat yürütülerek suçlu bulunan Papazoğlu Simon ile Rafail Efendi'nin hakkında gerekli olan muamelenin yerine getirildiği ve görevden alındıkları tespit edilmiştir. (BOA. DH. MKT. 2083/90)

Kırk dokuz ile elli birinci maddeler arasında ruhsatsız tütün bulundurma ve hileli satış veya ticaretiyle ilgili cezalara dair hükümler açıklanmaktadır. İkametgâhında veya idaresi altında bulunan yerlerde sahte evraklarla tütün bulunduranlarla ilgili verilen hükümlere yer verilmiştir. Bu kişilerin idaresinde bulunan yerlerde sahte reji bandrolü ile markaları bulunduranların tespit edilmesi durumunda ceza kanununun 150. maddesi gereğince hapis cezasına çarptırılır. Kesilen para cezasının yanı sıra 5 ile 50 yüzlük Osmanlı altını arasında ceza kesilmektedir. Şirketten ruhsat almadan Osmanlı İmparatorluğu içerisinde üretilmekte olan ürünlerin veya yabancı devletlerden satışına izin doğrultusunda hak tanınan sigara, enfiye, ağız tütünü ve tömbeki gibi ürünleri satan veyahut koltukçuluk edenlerden kanuna aykırı davranması gereğesiyle belirlenen para cezasının iki katı kadar para tahsil edilir. Ancak bu kişinin aynı suçu bir daha işlemesi durumunda ise ceza parası üç katına çıkarılır. Tütün satışı sırasında tartıda sahtekarlık yapan veya bandrol üzerinde belirtilen miktardan daha fazla para ile tütün satanlardan 5 adet Osmanlı altınından 50 adet Osmanlı altınına kadar cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir. (BOA. İ. DH. 1014/80014/20-21) Bu bağlamda, 1885 yılında Samsun'da yaşanan sahtekarlık girişimi örnek gösterilebilir. Tütün tüccarlarından Arapoğlu Hacı Seve'nin hazırlamış olduğu sahte evraklarla tütünleri İskenderiye'de bulunan Mihail Simonid Efendi'ye göndermeye çalıştığı tespit edilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde tütünlerin tezkeresiz olarak ülke dışına çıkarılmaya çalışıldığı tespit edilerek gerekli muamelenin yapılması yönünde karar alınmıştır. (BOA. ŞD. 2913/57)

Elli iki ve elli dördüncü maddelerde görevini icra eden reji memurlarına zorluk çıkarılması durumunda uygulanacak olan muamelelere dair hükümlere yer verilmektedir. Reji memurlarının görevini icra etmesi sırasında memurlara hakaret ve muhalefet edenler hakkında ceza kanununun 113, 114 ve 150. maddeleri gereğince muamele başlatılır. Devlet veya devlet adına görev yapan memurlara, bu memurların taşımış olduğu mühür ve nişanların taklit edilmesi, sahte evraklarla iş yeri açan ve devletin kuralları dışında yasaklanmış olan ürünleri satanların tespit edilmesi durumunda üç sene hapis cezası ile cezalandırılır. Bu

sahtekârlıktan dolayı oluşan zarar ise kendisinden karşılanır. Görevi başında bulunan devlet görevlileri ile devlet adına görev yapan zabıta ve idare memurları gibi görevlilerin namus ve şerefine hakaret veya muamelatta bulunulması durumunda bir ile üç mecdiye altını arasında para cezasına çarptırılırlar. Bu hakaretin nizamiye askerleri ve zabıtaya yapılması durumunda ise bir haftadan bir aya kadar hapis cezası uygulanır. Bu cürmü işleyenler daha ileri gidip silah çekmeye kalkıştırlar ise bu caza altı ile iki yıl hapis cezası ile neticelenmektedir. Yine aynı cezanın darp girişiminde bulunup memurlara karşı saldırıya geçen kişilere de verilmektedir. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/7/21)

Bu bağlamda, 1893 yılının Kasım ayında Ankara'da meydana gelen gelişme örnek gösterilebilir. Buna göre 22 kaçakçının yasadışı yollarla bölgede tütün kaçakçılığı faaliyetinde bulduklarının tespit edilmesi üzerine suçlular yakalanmış ancak daha sonra kaçmayı başarmışlardır. Jandarma ve reji memurlarının ortak çalışmaları neticesinde kaçakçılar tekrar yakalanmış ancak kefaletle salıverilmişlerdir. Kaçakçıların takibi sırasında ise reji ve jandarma neferlerine saldırarak hayvanlarının telef olmasına neden olmuşlardır. (BOA. DH. MKT. 178/3) Elli beşinci maddede tütün kaçırınlar ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Nizamnamede belirtildiği gibi para cezası kesilen tütün alet ve makinalarının üretilmesinde, kaçak tütünün sevkiyatının gerçekleşmesinde görevlendirilen memur ile kayıkçılardan onları göreve istihdam eden kaçakçı sorumlu tutulur. Kaçak tütünün tespit edildiği bölgenin mutasarrıfları tütünün kaçak olduğunu tespit etmelerinden sonra kesilen ceza parasının tahsil edilmemesi durumunda ikinci dereceden sorumlu tutulurlar. Elli altıncı maddede ise kaçakçılık edenlerin yürürlükte olan hukuka aykırı olarak davranmasının tespit edilmesi durumunda suçu işleyen kişilerin yakalanmamış olsalar bile haklarında gerekli olan muamelenin yapılmasına başlanacaktır. Elli altıncı maddede şirkete mensup olmadığı halde kaçak tütün olarak tespit ettiği tütünleri reji adına müsadere etmesinin tespit edilmesi durumuna şirkete veya hükümet makamlarına ihbar edilir. Bunu gören kişinin bu sahtekârları yakalaması veya yakalanmalarına yardımcı olması durumunda ise elde edilen miktarın üçte biri kendisine ikramiye olarak verilir. (BOA. İ. DH. 1014/80014/21) İhbarda bulunan kişinin ihbarnamesinin hükümete verilmesine gerek olmadığı da belirtilerek ihbar eden kişinin deşifre edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. (BOA. DH. İD. 95/37) Bu bağlamda, 26 Haziran 1888 tarihinde Tokat'a bağlı Erbaa livasında meydana gelen ihbar örnek gösterilebilir. Bir evde kaçak tütünün bulunduğunun ihbar edilmesi üzerine bölgeye Reji Muhafaza Müfettişi Mehmet Akif Ağa gönderilmiştir. (BOA. DH. MKT. 1516/57)

2.4. Reji Şirketi'nde Görülen Mahkeme Süreçleri İle İlgili Hükümler

Nizamnamenin dördüncü bölümünde ise şirkette çıkan anlaşmazlıklardan dolayı doğan sorunların çözümü ile ilgili mahkeme süreçleri ele alınmaktadır. Elli sekizinci maddede kaçakçılığı tespit edilmiş veya kanuna aykırı hareket etmiş olan şahıslardan alınan para miktarı suçun derecesine göre belirleneceği belirtilmektedir. Elli dokuzuncu maddede ise davaların görüldüğü mahaller ile ilgili bilgiye yer verilmektedir. Suçlu olarak görülen kişinin davasının şirketten yapılan sorgulama sırasında çözülmemesi durumunda yine şirketin başvurusu üzerine dava bölge Bidayet Mahkemesi'nde görülmektedir. Bidayet Mahkemesi ise tarafların ve şirketin hazır bulunduracağı bir memur huzurunda davayı yeniden görmeye başlar. Burada alınacak karar neticesinde ise gerekli olan hükmün icrasını emreder. Bidayet Mahkemesi 50 lira veya üzeri belirlenen para cezalarından kaynaklanan davaları yeniden görmek için karar vermektedir. (BOA. A.) DVN. MKL, 82/7/11)

Altmışınıcı maddede ise davanın görülmesi üzerine taraflara davetiye gönderilmesi ve diğer evrakların hazırlanmasından dolayı mahkeme görevlileri doğrudan sorumlu tutulduklarına dair hükmü içermektedir. Altmış birinci maddede ise reji memurları tarafından daha önce ilgili kişiler ile ilgili alınan karar imzalatıldıktan sonra aksi bir durum tespit edilinceye kadar uygulanmaya devam edilir. Bidayet Mahkemesi tarafından vilayet merkezinde verilen karara itiraz edilip yeniden görülmesi için tanına sürenin 15 gün olduğu altmış ikinci maddede belirtilmiştir. Davası görülen kişinin yargılanması neticesinde belirlenen para cezasını ödemesi halinde müsadere edilen nakliye araçları kendisine iade edilir. Ancak belirlenen para cezasını ödeyememesi durumunda ise nakliye araçları ile diğer eşyalar müsadere edilerek kendisine teslim edilmez. Kaçakçı ile yakalanan malın ve para miktarının belirlenen para cezasını ödemeye ve artması durumunda ise nakliye parası ve mahkeme masraflarının düşürülmesi neticesinde kalan miktar sahibine

teslim edilmesiyle ilgili hükümler altmış üçüncü maddede yer almaktadır. (BOA. İ. DH. 1014/80014/22-23)

Nizamnamenin şirkette meydana gelen dava süreçleri ile ilgili maddelerinin tatbikine dair örnek olarak 1910 yılında Menbiç Reji Memurluğunda meydana gelen zimmete para geçirme davası örnek gösterilebilir. (BOA. ŞD. 2246/27) Zimmetine para geçirdiği iddiası ile hakkında mahkeme süreci başlatılan Mehmet Sabri Bey hakkında Menbiç Reji Memurluğu ve Halep Reji Başmüdürlüğü tarafından tahkikat süreci yürütüldükten sonra Bidayet Mahkemesi'nde yargılama süreci başlatılmıştır. Yargılama neticesinde suçlu bulunmuştur. Mehmet Bey daha sonra Temyiz Mahkemesi ile Şura-i Devlet Mahkemesi'ne başvurmuştur. Ancak kararın değişmediği görülmekle birlikte eksik olan paranın Mehmet Bey'den karşılanmasına karar verilmiştir. (BOA. DH. MTV. 21/14) Benzer bir mahkeme sürecinin 1907 yılında Ankara Reji Başmüdürlüğü'nde satış memuru olarak görev yapan Nazmi Efendi ile şirket arasında yaşanmıştır. (BOA. ŞD. 1357/1)

Görevi başında bulunan reji memurları ile ilgili yapılan suçlamalar neticesinde memurun bağlı bulunduğu taşra şubesi ile İstanbul'da bulunan merkez idare soruşturma başlatır. Daha sonra ilgili vilayetin meclisi bilgilendirerek Bidayet Mahkemesi'nde dava süreci başlatılır. Çıkan karara itirazlar ise İstinaf ve Temyiz Mahkemeleri'ne yapılabilmektedir. (BOA. DH. HMS. 6/2) Yukarıda verilen örnekler dışında 1912 yılında Ankara Reji Başmüdürlüğü'ne bağlı olan Yabanabad Kazası Reji Memurluğunda ve (Sarıay, II. Meşrutiyet Döneminde Ankara Vilayeti'nde Asayiş, Suç ve Ceza, 2019, s. 96-97) (Sarıay, Ankara Vilayetinde Yolsuzluk ve Kaçakçılık Üzerine Bazı Tespitler (1908-1918), 2020, s. 423-424) (BOA. ŞD. 1367/10; BOA. DH. MTV. 21/73). Adana'ya bağlı Mut kazasında memur Grigori Efendi hakkında başlatılan davalar örnek gösterilebilir. (BOA. ŞD. 2139/1; BOA. ŞD. 2142/12; BOA. ŞD. 2139/4)

Altmış dördüncü maddede kesilen para cezasının suçlu tarafından ödenmesine gücünün olmadığını ispat edemeyen kaçakçının müsadere edilen mallarının, araç ve gereçlerinin satılmasıyla bu parayı ödemeye yetmediği ve ileride ödeneceğine dair bir kefil bulunmaması durumunda reji müdürünün talebi doğrultusunda hakkında 54. madde uygulanmaya başlanır. Altmış beşinci maddede ise kaçak tütün araması amacıyla hane araması için şirketin talebi doğrultusunda hükümet ile birlikte hane aramasına girişileceği belirtilmiştir. 28 Mart 1892 tarihinde yapılan düzenlemeyle birlikte kolcuların hane araması yapması için hükümetten izin alması zorunlu tutulmuştur. (BOA. DH. MKT. 1937/96) Ancak ilgili maddenin uygulanmasında çeşitli sorunların yaşandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, 1886 yılının Kasım ayında Tuzla bölgesinde meydana gelen gelişme örnek gösterilebilir. (BOA. DH. MKT. 1381/6) Altmış altıncı ve almış yedinci maddelerde ise tütün inhisarı ve bu doğrultuda hazırlanmış olan nizamnameye aykırı olarak yapılan işlemlerin feshedileceği belirtilmiştir. (BOA. A.) DVN. MKL. 28/7/23)

3. Sonuç

17. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ekimi yapılmaya başlanan tütünün idari, ekonomik ve sosyal hayattaki önemi kullanım alanının artış göstermesine bağlı olarak artmaya başlamıştır. Bilhassa üretiminin, tüketiminin ve ticaretinin artışına bağlı olarak ekonomik anlamda önem kazanması imparatorluğu bu alanda kanunlaşmaya sevk etmiştir. 1871 yılına kadar devlet tekelinde olan tütün devlet eli ile hazırlanmış olan nizamnamelerle idare edilmiştir. 1873 yılında yapılan yeni düzenlemeyle birlikte tütünün idaresi ilk defa özel tekele verilmiştir. 1879 yılında Galata Bankerleri, 1881 yılında ise Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından çıkarılan şartname ve nizamnamelerle idare edilmiştir. 1883 yılında ise kurulan bir anonim şirketin denetimine bırakılmıştır. 1884 yılında faaliyetlerine başlayan şirket 27 Aralık 1886 tarihinde *İnhisar-ı Duhan Nizamnamesi* adıyla yürürlüğe giren bir nizamname hazırlamıştır.

Bu tarihe kadar hazırlanan nizamnamelerden farklı olarak en uzun süre yürürlükte kalma özelliğini taşıyan düzenleme 1925 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Dört ana bölüm ve 67 maddeden oluşan nizamname İmparatorluk genelinde şirketin tekeline giren tütün üreticilerinin, tüketicilerinin ve tüccarlarının Reji Şirketi'ne, Reji Şirketi'nin ise onlara karşı olan hukuk ve vazifelerinin neler olduğu, şirkete yargı alanında tanınmış hakların neler olduğu ve belirtilen hükümlere aykırı olarak hareket edilmesi durumunda uygulanacak cezaların neler olduğuna dair hükümlere yer verilmiştir. Bu bağlamda hazırlanmış olan nizamnamede yer alan hükümlerin tatbiki hususunda yaşanan sıkıntıların neler olduğu örnekler eşliğinde incelenmiştir. Bu doğrultuda şirketin denetimi altında bulunan İzmit, Adana, Edirne, İstanbul,

Ankara, Tokat, Hüdavendigar, Aydın, Van, Bitlis, Aydın, Canik, Trabzon, Kastamonu, Samsun, Diyarbakır, Erzurum, Denizli, Mısır, İskenderiye, Sisam, Halep, Sırbistan, Menbiç, Tuzla, Yabanabad, Kosova, Üsküp, Gümölcine, Selanik ve Rumeli gibi bölgelerde nizamnamenin tatbikine dair örnekler incelenmiştir. İmparatorluğun farklı bölgelerinden sahalar seçilerek yapılan inceleme neticesinde şirkete bağlı şubelerin genel anlamda nizamnamede yer alan hükümleri uygulamaya çalıştığı tespit edilmiştir. Ancak bazı durumlarda şirkette görev yapan memurların kendilerine verilmiş olan yetkileri suiistimal ettikleri de tespit edilmiştir. Bu bağlamda, 1906 yılında Selanik'e bağlı olan Naslıç bölgesinde nizamnameye uygun olarak ruhsat talebinde bulunan Necip Bey'in babası Bayram Bey'in tütün kaçakçılığından cezaevinde tutulmasından dolayı ruhsat verilmemesi örnek gösterilebilir. Memurların nizamnameye aykırı olarak hareket ettiği gibi kanunlara uymayan memurların reji tarafından cezalandırıldığına da şahit olunmuştur. Bu bağlamda 1907 yılında Ankara Reji Başmüdürlüğünde, 1910 yılında Menbiç Reji Memurluğunda ve 1912 yılında Yabanabad Reji Memurluğunda meydana gelen zimmet davaları örnek gösterilebilir.

Nizamnamede yer alan hükümlerle ilgili sahadaki uygulanma durumlarına dair örneklerin tespit edilemediği maddeler de olmuştur. Bu bağlamda nizamnamenin yedinci maddesi olan bir arazinin ekimi için reji tarafından alınmış olan ruhsatnamenin başka bir arazinin ekimi için kullanılabilmesi amacıyla devir işleminin yapılabilmesine dair örnek tespit edilememiştir. Dokuz ve onuncu maddelerde yer alan arazinin ekimi için alınmış olan ruhsatnamenin başka bir tütün çiftçisine devredilmesine dair hükümle ilgili örneğe ulaşılamamıştır. Nizamnamede yer alan on sekizinci maddenin tütünlerin yangın veya doğal afet neticesinde yok olması neticesinde reji tarafından yapılacak muameleye dair hükmün sahadaki tatbikine dair örnek tespit edilememiştir. Reji memurlarının görevlendirme belgelerini göstererek istedikleri zaman arazide kontrolde bulunmalarına dair hükümlerin bulunduğu on dokuzuncu madde ile ilgili örnek tespit edilememiştir. Nizamnamenin yirmi dokuzuncu maddesinde tütün mahsulünün toplanması için üreticiye verilen sergi ile koçanların 1 ay içerisinde rejiye teslim edilmesiyle ilgili hükmün tatbikine dair örnek tespit edilememiştir. Son olarak nizamnamenin otuz sekizinci maddesinde tütüncülük mesleğinin, dükkâncıların veya gezgincilerin görevlerini bırakmak istemeleri ile ilgili hükmün tatbikine dair sahada örnek tespit edilememiştir.

4. Extended Abstract

Subject and Scope of the Research; An evaluation has been made on the implementation of the provisions in the Inhisar-ı Duhan Regulation, which was prepared and put into effect in 1886 by the Reji Company, which kept tobacco production, consumption and trade under control in the Ottoman Empire between 1884 and 1923. In this study, which covers the years between 1886 and 1923, it is focused on the problems and difficulties encountered in the case of the implementation of the provisions of the regulation throughout the empire. Although the establishment year of the company was 1883 and the year of operation was 1884, since the regulation came into force on 27 December 1886, the starting date of our work was determined as December 1886. In addition, since the company continued its activities in line with this regulation until 1923, it was decisive in limiting our work to 1923. Considering the space limitations in the study, there were points representing the Ottoman geography in general, where the Reji Company was operating, and the different regions of At these determined points, however, no distinction was made between provinces, districts, sub-districts and towns.

Purpose and Method of the Study; Since the regulation does not specify the law and duty between the Reji Company and the producers, consumers and merchants, the focus is on the implementation of the provisions between the parties. In this context, it has been tried to determine the source of the problems experienced in the implementation of the provisions in the examples discussed. In particular, who caused the problem in the implementation of the regulation in force throughout the empire? What is the company's attitude towards the enforcement of the regulation or its officers acting contrary to the provisions? What is the government's support for the company in implementing the regulation? Whether producers, consumers and merchants comply with the provisions specified in the regulation? Finally, to what extent is the jurisdiction vested in the company used? It has been tried to find answers to these questions in this way.

The study is handled as an introduction, a main title and four sub-titles. After the introduction, the main title was discussed with the name of "Reji Company İnhisar-ı Duhan Regulation" and the process of preparation and entry into force of the regulation was discussed. The first sub-title was prepared under the name of "The Law and Duty of Tobacco Planter Against the Reji Company" and an evaluation was made on the implementation of the provisions regarding the obligations of the farmers engaged in tobacco production to the Reji Company. The second sub-title is "The Law and Duty of the Consumer and the Trader Against the Regime". The field applications of the provisions that give information about the laws and duties of tobacco consumers and traders against the company are mentioned. In the third sub-title, "Penal Provisions of the Reji Company" are discussed. Under this title, the application of the provisions regarding the treatment to be applied to those who act contrary to the provisions determined by the company in the regulation is discussed. Finally, in the fourth sub-title, it is discussed under the name of "Provisions Regarding Court Processes at the Reji Company". Under this title, an evaluation has been made regarding the application of the provisions regarding the operation of the litigation process in the problems experienced with the company, its officers or the tobacconist community.

Sources of Research; As the main sources of this study, documents and written works selected from the Prime Ministry Ottoman Archives were determined and benefited from such sources. Ninety-three archival documents in the different document collections of the Prime Ministry Ottoman Archives were used while the study on the implementation of the regulation was handled.

Keywords: İnhisar-ı Duhan Regulations, Tobacco, Regiment Company, Ottoman Empire, Regulations

Kaynakça

- Alıcı, S. (2010). Tütün Tarımı ve Endüstrisine Serbest Piyasa Uygulamalarının Etkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Alan, M. M. (2017). İstanbul'daki Tütün İşçileri ve Reji İdaresi (1883-1925). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Altun, M. (1995). Osmanlı Tütün Tekeli Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül-Menfaa Reji İdaresi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Arnavut, U. (2017). İntikam Gazetesi (1900-1902). *Yüksek Lisans Tezi*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, D. (2005). Dünyada ve Türkiye'de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(1), 19-21.
- Autheman, A. (2002). *The Imperial Ottoman Bank*. İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Centre.
- Apak, S. Tayi, A. (2012). Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 63-103.
- Aygün, N. (2005). *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*. İstanbul: Serander Yayınları.
- Balkan, İ. (2011). *Yine Kolcular Döndü Mü? Son Tütcü Öldü Mü?* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bozpinar, C. (2021). Reji Şirketi Tarihi Üzerine Bir Kurgu: "Var Olmak" Romanı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 150-156.
- Braudel, F. (1993). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII Yüzyıllar*. Ankara: Gece Yayınları.
- BOA, A.) DVN. MKL. Dosya No: 23, Gömlek No: 29. (27 Mayıs 1883).
- BOA, A.)DVN. MKL. Dosya No: 28, Gömlek No: 8. (3 Ocak 1887).
- BOA, A.)DVN. MKL. Dosya No: 82, Gömlek No: 7. (26 Ağustos 1886).
- BOA, A.) DVN. MKL. Dosya No: 28, Gömlek No: 7. (31 Aralık 1886).
- BOA, A.) DVN. MKL. Dosya No: 28, Gömlek No: 3. (19 Ekim 1886).
- BOA, A.) MKT. MHM. Dosya No: 448, Gömlek No: 35. (24 Şubat 1873).
- BOA, BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355. (4 Ekim 1913).
- BOA, BEO. Dosya No: 881, Gömlek No: 66011. (14 Aralık 1896).
- BOA, BEO. Dosya No: 3180, Gömlek No: 238498. (11 Kasım 1907).
- BOA, BEO. Dosya No: 3285, Gömlek No: 246357. (5 Nisan 1908).

- BOA, BEO. Dosya No: 379, Gömlek No: 28387. (1 Nisan 1894).
 BOA, BEO. Dosya No: 379, Gömlek No: 28388. (29 Mart 1894).
 BOA, BEO. Dosya No: 701, Gömlek No: 52568. (10 Kasım 1895).
 BOA, BEO. Dosya No: 236, Gömlek No: 17673. (12 Temmuz 1893).
 BOA, DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 3. (26 Eylül 1910).
 BOA, DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 37. (27 Aralık 1911).
 BOA, DH. EUM. Dosya No: 3. Şb. 12, Gömlek No: 16. (6 Ekim 1915).
 BOA, DH. İ. UM. EK. Dosya No: 51, Gömlek No: 73. (12 Haziran 1919).
 BOA, DH. İ. UM. EK. Dosya No: 50, Gömlek No: 78. (23 Nisan 1919).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1381, Gömlek No: 6. (28 Kasım 1886).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1516, Gömlek No: 57. (26 Haziran 1888).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1795, Gömlek No: 53. (25 Aralık 1890).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1366, Gömlek No: 115. (21 Eylül 1886).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 2267, Gömlek No: 35. (8 Kasım 1899).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1489, Gömlek No: 83. (27 Şubat 1888).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1437, Gömlek No: 112. (6 Ağustos 1887).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1435, Gömlek No: 118. (1 Ağustos 1887).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1437, Gömlek No: 86. (17 Ekim 1886).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1440, Gömlek No: 4. (16 Ağustos 1886).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1366, Gömlek No: 115. (21 Eylül 1886).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1496, Gömlek No: 85. (25 Mart 1888).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 2083, Gömlek No: 90. (3 Ağustos 1897).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1937, Gömlek No: 96. (29 Mart 1892).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 722, Gömlek No: 74. (3 Haziran 1903).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 2695, Gömlek No: 46. (29 Aralık 1908).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 2069, Gömlek No: 25. (26 Aralık 1894).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1354, Gömlek No: 39. (8 Temmuz 1886).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1400, Gömlek No: 74. (18 Şubat 1887).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1391, Gömlek No: 71. (12 Ocak 1887).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1777, Gömlek No: 131. (3 Kasım 1890).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 49, Gömlek No: 23. (27 Mayıs 1893).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 1399, Gömlek No: 39. (13 Şubat 1887).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 2106, Gömlek No: 35. (11 Şubat 1887).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 395, Gömlek No: 48. (10 Temmuz 1895).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 504, Gömlek No: 20. (15 Mayıs 1902).
 BOA, DH. MKT. Dosya No: 178, Gömlek No: 3. (5 Aralık 1893).
 BOA, DH. MTV. Dosya No: 21, Gömlek No: 73. (15 Şubat 1912).
 BOA, DH. MTV. Dosya No: 21, Gömlek No: 14. (2 Kasım 1911).
 BOA, DH. ŞFR. Dosya No: 160, Gömlek No: 1. (27 Kasım 1891).
 BOA, DH. HMS. Dosya No: 6, Gömlek No: 2. (10 Ocak 1919).
 BOA, HR. HMS. İŞO. Dosya No: 166, Gömlek No: 31. (10 Şubat 1884).
 BOA, HR. İD. Dosya No: 290, Gömlek No: 50. (10 Kasım 1879).
 BOA, HR. UHM. Dosya No: 219, Gömlek No: 3. (8 Ekim 1880).
 BOA, İ. DH. Dosya No: 1295, Gömlek No: 102149. (2 Aralık 1883).
 BOA, İ. DH. Dosya No: 1014, Gömlek No: 80014. (26 Aralık 1886).
 BOA, İ. MMS. Dosya No: 70, Gömlek No: 3269. (27 Aralık 1881).
 BOA, İ. MMS. Dosya No: 43, Gömlek No: 1755. (11 Mart 1872).
 BOA, İ. MMS. Dosya No: 70, Gömlek No: 3269. (27 Aralık 1881).
 BOA, İ. MMS. Dosya No: 185, Gömlek No: 10. (21 Mayıs 1914).
 BOA, İ. MMS. Dosya No: 50, Gömlek No: 2162. (7 Ekim 1874).
 BOA, MV. Dosya No: 179, Gömlek No: 32. (24 Temmuz 1913).

- BOA, MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75. (17 Mayıs 1914).
 BOA, MV. Dosya No: 165, Gömlek No: 11. (19 Mayıs 1912).
 BOA, MV. Dosya No: 51, Gömlek No: 36. (23 Şubat 1890).
 BOA, MV. Dosya No: 24, Gömlek No: 72. (5 Ekim 1887).
 BOA, MV. Dosya No: 55, Gömlek No: 20. (7 Kasım 1886).
 BOA, ŞD. Dosya No: 561, Gömlek No: 23. (3 Ocak 1874).
 BOA, ŞD. Dosya No: 562, Gömlek No: 10. (1 Ekim 1874).
 BOA, ŞD. Dosya No: 561, Gömlek No: 29. (11 Mart 1874).
 BOA, ŞD. Dosya No: 2913, Gömlek No: 57. (18 Mart 1885).
 BOA, ŞD. Dosya No: 1341, Gömlek No: 8. (22 Temmuz 1892).
 BOA, ŞD. Dosya No: 1919, Gömlek No: 2. (28 Kasım 1894).
 BOA, ŞD. Dosya No: 1839, Gömlek No: 14. (23 Şubat 1887).
 BOA, ŞD. Dosya No: 564, Gömlek No: 33. (6 Ağustos 1878).
 BOA, ŞD. Dosya No: 2138, Gömlek No: 23. (8 Ağustos 1909).
 BOA, ŞD. Dosya No: 349, Gömlek No: 25. (27 Eylül 1893).
 BOA, ŞD. Dosya No: 2246, Gömlek No: 27. (22 Ekim 1911).
 BOA, ŞD. Dosya No: 1357, Gömlek No: 1. (23 Ocak 1906).
 BOA, ŞD. Dosya No: 328, Gömlek No: 36. (26 Ocak 1891).
 BOA, ŞD. Dosya No: 1386, Gömlek No: 21. (16 Eylül 1890).
 BOA, ŞD. Dosya No: 2139, Gömlek No: 1. (27 Haziran 1910).
 BOA, ŞD. Dosya No: 2139, Gömlek No: 4. (3 Temmuz 1910).
 BOA, ŞD. Dosya No: 2142, Gömlek No: 12. (21 Nisan 1914).
 BOA, ŞD. Dosya No: 1367, Gömlek No: 10. (14 Ocak 1912).
 BOA, TFR. I. MN. Dosya No: 95, Gömlek No: 9443. (4 Haziran 1906).
 BOA, TFR. I. MN. Dosya No: 40, Gömlek No: 3919. (28 Mayıs 1904).
 BOA, Y. A. HUS. Dosya No: 175, Gömlek No: 62. (8 Aralık 1883).
 BOA, Y. A. RES. Dosya No: 19, Gömlek No: 56. (8 Nisan 1883).
 BOA, Y. A. RES. Dosya No: 35, Gömlek No: 27, 1. (3 Ekim 1886).
 BOA, Y. EE. Dosya No: 74, Gömlek No: 16. (11 Kasım 1882).
 BOA, Y. PRK. ML. Dosya No: 7, Gömlek No: 36. (19 Eylül 1887).
 BOA, Y. PRK. UM. Dosya No: 68, Gömlek No: 35. (2 Şubat 1904).
 Çelik, B. (2015). Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908). *Belleken Dergisi*, 1003-1038.
 Dıġıroġlu, P. E. (2014). *Türkiye'nin Can Damarı Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı*. İstanbul: Taş Mektep Yayınları.
 Dıġıroġlu, F. (2004). Reji'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki Uygulamaları (1884-1914). (M. Ü. Dalı, Dü.) *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
 Dıġıroġlu, F. (2007). *Memalik-i Osmaniye Dubanları Müsterekü'l-Menfaa Reji Şirketi - Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
 Dıġıroġlu, F. (2014). Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 227-272.
 Dağ, M. (2021). Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(3), 1333-1344.
 Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 Gökdemir, O. (1994). Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi. (D. E. Enstitüsü, Dü.) *Yayımlanmamış Doktora Tezi*.
 Gürdamar, E. (2019). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tütün Politikaları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
 Ünal, M. (2014). Tekel'in Hazin Sonu. İ. E. H. Vakıf Mercimek içinde, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün* (s. 273-328). İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
 Üzümeri, E. (1954). Türkiye'de Ziraat-Tütün. *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi C. X*, 55-61.

- Kıray, E. (1995). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaçor, Z. Kaya, P. H, Aydın, M. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 18-28.
- Karagöz, F. G. (2020). 17. Yüzyılda Mühimme Defterleri ve Ayntab/Antep Şer'iyeye Sicilleri Örneklerinde Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasaklarının Uygulanması. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 494-554.
- Karağuz, G. (2016). Hititler Dönemi'nde Adana ve Çevresi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme . M. F. Yılmaz Kurt içinde, *Tarihte Adana ve Çukurova I - ilk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova* (s. 137-150). Adana: Akademisyen Kitabevi.
- Katok, B. Ç. (2020). Cumhuriyet Dönemi Sigara Tescilleri (1924-1936). *Sciences Studies Journal*, 2095-2107.
- Kaya, G. (2018). Tekel Dönemi ve Sonrasının Tütün Ekicisi Ailelere Etkileri (Adıyaman Merkez Köyleri Örneği). *Social Sciences Studies Journal*, 2271-2280.
- Morawitz, C. (1902). *Les Finances de la Turquie*. Harvard: Harvard College Library.
- Nakiboğlu, A. (2011). Osmanlı Maliyesinde Süreklilik ve Değişim: Rüşumat Emaneti. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, F. (1974), *Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli*, Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Oktar, T. (2007). Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi'nin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler. E. G. Naskali içinde, *Tütün Kitabı* (s. 44-55). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Oktay Güvemli, E. Z. (2016). Osmanlı İmparatorluğunda Çift Yanlı Kayıt Yönteminin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bir Sanayi İşletmesinde İlk Kez Uygulanması-Tütün Rejisi Örneği. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 197-223.
- Oğuz, Z. (2001). *Osmanlı Devleti'nin Genel Borçları (Düyun-u Umumiye İdaresi)*. Ankara: Gökkuşakı Kitabevi.
- Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği. *Türkiye Araştırmaları Dergisi*(38), 49-68.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direnişi 1881-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıay, E. (2019). II. Meşrutiyet Döneminde Ankara Vilayeti'nde Asayiş, Suç ve Ceza. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*.
- Sarıay, E. (2020). Ankara Vilayetinde Yolsuzluk ve Kaçakçılık Üzerine Bazı Tespitler (1908-1918). *VAKANÜVİS - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 411-440.
- Thobie, J. (1977). *Interets Et Imperialisme Français Dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*. Paris: Publications de la Sorbonne Imprimerie Nationale.
- Varlık, B. (1976). *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.
- Varol, Ö. (2007). II. Abdülhamit Döneminde Düyun-u Umumiye İdaresinin Kuruluşu ve İşleyişi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Yıldır, E. (2003). *Roman Tütün İşçileri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yılmaz, F. (2003). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Düyun-u Umumiye)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yardımcı, E. (2017). Osmanlı Tütün Çıkmazı: Reji'ye Karşı Toplumsal Muhalefet (1883-1925). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Young, G. (1906). *Corps de Droit Ottoman C. V*. London: Oxford At The Clarendon Press.
- Yurtoğlu, N. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 81-116.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Sektörlerin Risk Düzeylerinin CRITIC Tabanlı Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Sıralanması

Sevgi ELMAS ATAY*
Sultan KUZU YILDIRIM**

ÖZ

Çalışanların bedensel ve ruhsal sağlıklarının korunduğu bir ortamda iş görmeleri hem bireysel hem de toplum yararına hizmet etmektedir. İş sağlığı ve güvenliği açısından risk düzeyi, faaliyette bulunan sektöre göre farklılık arz etmektedir. Sektörlerin risk düzeylerinin saptanması, ortaya çıkabilecek olumsuz durumları minimize etmeye yardımcı olacaktır. Bu amaçla araştırmada iş kazaları ve meslek hastalıklarını temsil eden 7 kriter belirlenmiş, ekonomik faaliyet sınıflamasında yer alan 88 sektör ise alternatif seti olarak ele alınmıştır. Analizlerde, Sosyal Güvenlik Kurumunun yayımladığı 2020 yılı istatistikleri kullanılmıştır. Gri İlişkisel Analiz (GRA) yöntemiyle öncelikle kriterlerin eşit öneme sahip olduğu varsayılarak bir sıralama elde edilmiştir. Ardından kriter ağırlıklarının objektif olarak belirlendiği CRITIC yöntemiyle Gri ilişkisel analiz yöntemi birlikte kullanılarak yeni bir sıralama yapılmıştır. Her iki durumda da iş sağlığı ve güvenliği açısından en riskli sektörün bina inşaat olduğu, ikinci ve üçüncü sıralarda ise fabrikasyon metal ürünleri imalatı ve insan sağlığı hizmetleri olduğu saptanmıştır. Risk seviyesinin en düşük olduğu sektörler ise uluslararası örgütler ve temsilcilik faaliyetleri ile hane halkları tarafından kendi kullanımlarına yönelik olarak üretilen ayırım yapılmamış mal ve hizmetler olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: CRITIC, GRA, İş Kazaları, Meslek Hastalığı, SGK

Ranking the Risk Levels of the Sectors in Terms of Occupational Health and Safety with the CRITIC Based Grey Relational Analysis Method

ABSTRACT

The fact that employees work in an environment where their physical and mental health is protected serves both individual and society benefits. The level of risk in terms of occupational health and safety differs according to the sector in which it operates. Determining the risk levels of the sectors will help to minimize the negative situations that may arise. For this purpose, 7 criteria representing occupational accidents and diseases were determined in the research, and 88 sectors in the economic activity classification were considered as an alternative set. The analyzes were applied with the statistics of the year 2020 published by the Social Security Institution. With the grey relational analysis method, a ranking was obtained by assuming that the criteria were of equal importance. Then, a new ranking was made by using the CRITIC method, in which the criterion weights were determined objectively, and the grey relational analysis method together. In both cases, it has been determined that the riskiest sector in terms of occupational health and safety is building construction, while the second and third rank is the manufacture of fabricated metal products and human health services. The sectors with the lowest risk level were determined as the undifferentiated goods and services produced by international organizations and agency activities and households for their own use.

Keywords: CRITIC, GRA, Occupational Accidents, Occupational Disease, SSI

1. Giriş

Bireylerin sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamında iş görmeleri, esasında her dönem itibarıyla önemli bir ihtiyaç olmasına karşın, bu durumun sosyal bir ihtiyaç olarak kabul görmesi ve yasalarla güvenceye alınması ancak yakın zamanlarda mümkün olmuştur (Balkır, 2012, s. 58). İş sağlığı ve güvenliği, işçinin sağlık ve güvenliğinin işyerinde yapmakta olduğu iş nedeniyle, aynı zamanda çalışma ortamı ve çevresinin özellikleri sonucu oluşabilecek tehlikelere karşı korunması biçiminde tanımlanmaktadır (Sümer, 2020, s. 6).

Her yıl önemli sayıda insan, çeşitli tedbirlerle engellenmesi mümkün olan ve ayrıca hukuki anlamda da bu engellerin zorunlu kıldığı iş kazaları ve meslek hastalıkları sonucu hayatını kaybetmekte ya da engelli olarak yaşamını devam ettirmektedir (Yardım, Çipil, Vardar, & Mollahaliloğlu, 2007, s. 265). Dünyada birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de iş sağlığı ve güvenliği konusu, uzun zaman boyunca çeşitli hukuki kaynaklar tarafından güvence altına alınmıştır. 2012 yılında 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu

* Dr., İstanbul Üniversitesi, sevgielmas@istanbul.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, sultan.kuzu@istanbul.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 09.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 28.01.2022

yürürlüğe girmiş, böylece İş Kanunu dışında, doğrudan bu konuya özgü gerçekleştirilen düzenlemeler bir kanunda toplanmıştır.

İş güvenliği kapsamında ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı korumanın içeriği yalnızca ülkeler tarafından yürürlüğe konulan yasalarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bağlı bulunan sektör ile işletmenin büyüklüğü gibi farklı faktörler de bu tehlikelerin düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Bu doğrultuda en yüksek iş kazası oranlarının tarım, ormancılık, madencilik ve inşaat sektörlerinde meydana geldiği görülmektedir (Alli, 2008, s. 1).

İş kazaları ve meslek hastalıkları çalışma yaşamının en kritik sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verilerine göre, 2016 yılında dünyada yaklaşık 1,9 milyon insan işle ilgili hastalıklar ve kazalar sonucu hayatını kaybetmiştir (WHO, 2021). Bunun yanı sıra, doğrudan işle ilgili bir hastalık veya kaza olarak addedilmeyen, ancak uzun çalışma saatleri ve stresli bir çalışma ortamı gibi yine işe ilişkin bazı unsurlar sonucu ortaya çıkabilecek çeşitli hastalıklar olduğu da göz önüne alındığında, gerçek durumun belirtilen tablodan daha vahim olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada ülkemizde gerçekleşen iş kazaları ve meslek hastalıkları, çalışılan sektör bazında ele alınmış, bu kazalar ve hastalıklar sonucu ortaya çıkabilecek sürekli ve geçici (hastane-ayakta) iş göremezlik süreleri, ölen sayıları, bu olumsuzluklar sonucu sigortaya bağlanan bireylerin sayıları göz önüne alınmıştır. Bu bağlamda araştırmadaki çok sayıda kriter ve alternatif, çok kriterli yöntemler arasında yer alan Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle değerlendirilerek sektörlerin iş sağlığı ve güvenliği açısından risk sıralaması yapılmıştır. 2000'li yıllardan sonra uluslararası literatürde daha sık kullanılmaya başlanan Gri İlişkisel Analiz, değişkenler arasında kompleks ilişkilerin olduğu durumlarda uygulanan bir yöntemdir. Özellikle yerel literatürde bu yöntem ile iş sağlığı ve güvenliği konusunu değerlendiren çalışmaların çok sınırlı olması araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde ilk olarak literatür araştırmasına yer verilmiştir. Literatürde hem iş sağlığı ve güvenliği alanında yapılmış hem de kullanılan çok kriterli yöntemi içeren çalışmalara yer verilmiştir. Ardından araştırmada kullanılan yöntem anlatılmış, araştırma bulguları tablolar halinde verilerek yorumlanmıştır. Son olarak araştırmanın temel sonucu ve sonraki araştırmalar için öneriler özetlenmiştir.

2. Literatür Özeti

İş kazaları ve meslek hastalıkları, her ne kadar yasalarla düzenlenmiş olup, örgütsel ve bireysel faktörler çerçevesinde azaltılabilir nitelikte olsa da hem dünya genelinde hem de ülkemizde hala insanların hayatını kaybettiği ya da yaşam kalitelerini düşürücü rahatsızlıklara maruz kaldıkları görülmektedir. Bu doğrultuda gerek meslek hastalıklarından gerek iş kazaları sonucu ölümlerin global çapta ölümlerin %5-%7'sini oluşturduğu düşünülmektedir (MMO, 2020, s. 1). İş kazaları sonucunda hem doğrudan (tedaviler nedeniyle ödenen tazminatlar vb.) hem de dolaylı (işletmelerin itibar kaybı gibi) birtakım zararlar ortaya çıkmaktadır. Çalışanların iş görme kayıplarının dışında hayatlarını kaybetmeleri ciddi bir sosyal sorun olmasının yanı sıra, ülke ekonomisine ve işletme verimliliği üzerindeki olumsuz etkileri de göz ardı edilmemelidir (Bekar, Oruç, & Bekar, 2017, s. 481).

İş kazaları sonucunda, ayakta ya da hastanede tedavi görmeyi gerektiren “geçici iş göremezlik”, kazaya uğrayan kişinin malul hale geldiği “sürekli iş göremezlik”, yahut “ölüm” gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir. Meslekte kazanma gücünü tamamıyla kaybedenlere sürekli tam iş göremezlik geliri bağlanırken, %10-%99,99 oranında yitirenlere ise sürekli kısmi iş göremezlik geliri ödenmektedir (Özdamar & Çakar, 2012, s. 270). İlgili kaza ve hastalıkların türleri ve oranları çalışılan sektöre göre farklılıklar arz etmektedir. Bu çalışmada iş kazaları ve meslek hastalıkları konusu sektörel açıdan incelenmiş, bu konuya ilişkin çeşitli istatistiklere ve ortaya çıkabilecek sonuçlara yönelik yapılan değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur. Sektörel bağlamda yapılandırılan risk analizinde CRITIC yöntemi temel alınmıştır.

Çeşitli ülkelerin verilerinden derlenen ILO araştırmasına, ölümle sonuçlanan iş kazaları vaka sayısı açısından incelendiğinde, “avcılık, balıkçılık, tarım ve ormancılık” sektöründe en yüksek sayı gözlemlenirken, bunu sırasıyla “inşaat” ve “üretim” sektörleri takip etmektedir (ILO, 2021). Ülkemiz açısından 2019 yılındaki Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre, iş kazası sonucu ölümlerin en çok inşaat işlerinde yaşandığı görülmüş, bu sektörde toplam 47.701 sigortalının uğradığı iş kazasında, toplam 368 işçinin hayatını kaybettiği sonucu ortaya çıkmıştır (Tekin, 2020, s. 2). SGK verilerinden

hareketle MMO (Makina Mühendisleri Odası) tarafından hazırlanan dağılım, iş kazası sonucu ölüm sayısının faaliyet gruplarına göre, en yüksek düzeyde “inşaat” sektöründe olduğunu, bunu “taşımacılık”, “perakende ve toptan ticaret”, “madencilik” ve “metal sanayi” sektörlerinin izlediğini göstermektedir (MMO, 2020, s. 73).

Meslek hastalıkları, çalışılan ya da yapılan işin niteliğinden kaynaklanan bir nedenle ya da işin görülme şartları sonucu ortaya çıkan geçici ya da sürekli hastalık hali olarak tanımlanmaktadır (SGK, Meslek Hastalığı, 2021). ILO verilerine göre, 2003 yılında dünya genelinde 1,95 milyon insanın meslek hastalıklarına bağlı hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir (Karadeniz, 2012, s. 17). 2020 yılı SGK verilerine göre ülkemizde 908 çalışanın meslek hastalığı olduğu tespit edilmiştir. Aynı yıl meslek hastalıkları nedeniyle 5 kişinin hayatını kaybettiği ortaya çıkmıştır (SGK, 2020).

Risk yönetimi yapılması halinde, kritik riskleri minimize etmek için birtakım stratejiler oluşturulup uygulamaya konulmaktadır (Khalilzadeh, Ghasemi, Afrasiabi, & Shakeri, 2021, s. 11). Bu anlamda hangi sektörlerin daha riskli olduğunu ortaya koymanın önemli olduğu ifade edilmektedir. Özbek ve Erol (2018, s. 52) yem sektöründeki çalışanların iş sağlığı ve güvenliği konusunda öncelikle hangi kriterlere dikkat etmeleri gerektiği konusunu çok kriterli yöntemler aracılığıyla incelemişlerdir. Gül (2018, s. 1726), iş sağlığı ve güvenliği açısından risk değerlendirmesinin vazgeçilmez bir unsur olduğundan hareketle, çok kriterli karar verme temelli yaklaşımlar çerçevesinde yapılan çalışmaları derlemiştir.

Dejus ve Antucheviciene (2013, s. 729) inşaat sektöründeki riskli unsurları ortaya koymak üzere çok kriterli yöntemlere başvurmuşlardır. Beriha, Patnaik, Mahapatra, & Sreekumar (2011, s. 298) tarafından yapılan araştırmada; Hindistan’da inşaat, metal ve refrakter ürünlerin üretimi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının ve iş güvenliği kültürü algısının ölçülmesinde Gri ilişkisel analizden yararlandığı görülmektedir. Bu çalışmada da CRITIC-Gri ilişkisel analiz yöntemi birlikte kullanılarak, çeşitli sektörlerdeki risk düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Yöntemlere ilişkin detaylı bilgiler aşağıdaki bölümlerde sunulmuştur.

3. Yöntem

Araştırma kapsamında iş kazaları ve meslek hastalıklarına ait birtakım kriterler göz önüne alınarak sektörlerin risk sıralaması Gri İlişkisel Analiz ile yapılmıştır. En riskli sektörlerle karar verilirken hem tüm kriterlere eşit ağırlıklar verilerek bir sıralama elde edilmiş hem de CRITIC yöntemi ile kriter ağırlıklarının objektif olarak ele alındığı yeni bir sıralama yapılmıştır.

Gri İlişkisel Analiz

Adım 1. Veri setinin hazırlanarak karar matrisinin oluşturulması

Alternatifler satırlarda, kriterler sütunlarda yer alacak şekilde karar matrisi oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \cdots & x_1(n) \\ x_2(1) & x_2(2) & \cdots & x_2(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m(1) & x_m(2) & \cdots & x_m(n) \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2. Referans serisi oluşturularak karşılaştırma matrisinin elde edilmesi

Faktörlerin birbirleriyle kıyaslanabilmesi için referans serisi oluşturulur. Referans serisi kriterlerin optimizasyon yönüne göre elde edilir.

$$x_0 = (x_0(j)) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

Referans serisi adım 1’de oluşturulan karar matrisinin ilk satırına eklenerek karşılaştırma matrisi elde edilir.

Adım 3. Normalizasyon matrisinin oluşturulması

Bu adımda serilerin karşılaştırılabilir seviyelere getirilmesi amaçlanmaktadır (Chang, Tsai, & Chen, 2003). Normalizasyon işlemi, amaç fonksiyonuna göre 3 farklı yöntemle yapılmaktadır. Bunlar;

İncelenen seride değerlerin büyük olması amaca pozitif etki ediyor ise (fayda):

$$x_i^* = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (3)$$

İncelenen seride değerlerin küçük olması amaca pozitif etki ediyor ise (maliyet):

$$x_i^* = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (4)$$

İncelenen seride değerler optimal bir değere göre normalize ediliyor ise (optimal):

$$x_i^* = \frac{|x_i(j) - x_{0b}(j)|}{\max_j x_i(j) - x_{0b}(j)} \quad (5)$$

olacak şekilde hesaplanmaktadır. Normalizasyon işleminden sonra karar matrisi aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$X^* = \begin{bmatrix} x_1^*(1) & x_1^*(2) & \cdots & x_1^*(n) \\ x_2^*(1) & x_2^*(2) & \cdots & x_2^*(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m^*(1) & x_m^*(2) & \cdots & x_m^*(n) \end{bmatrix} \quad (6)$$

Dönüştürülmüş karar matrisi X^* ile ifade edilmektedir.

Adım 4. Mutlak değerlerin oluşturulması

Referans seri ile normalize matris arasındaki mutlak farklar aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\Delta_{0i} = |x_0^*(j) - x_i^*(j)| \quad \begin{matrix} i = 1, 2, \dots, m \\ j = 1, 2, \dots, n \end{matrix} \quad (7)$$

Elde edilen mutlak değerlere ait fark matrisi Eşitlik 8'deki gibi gösterilmektedir.

$$\Delta_{0i} = \begin{bmatrix} \Delta_{01}(1) & \Delta_{01}(2) & \cdots & \Delta_{01}(n) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \cdots & \Delta_{02}(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \Delta_{0m}(2) & \cdots & \Delta_{0m}(n) \end{bmatrix} \quad (8)$$

Adım 5. Gri ilişkisel katsayı matrisinin elde edilmesi

Gri ilişkisel katsayıların hesaplanması için öncelikle ayırıcı katsayı olarak adlandırılan ζ parametresinin değerine karar verilmelidir. $[0,1]$ aralığında değerler alan ζ parametresinin literatürde genellikle 0.5 olarak alındığı görülmektedir (Yıldırım, 2014).

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{\min} + \zeta \Delta_{\max}}{\Delta_{0i}(j) + \zeta \Delta_{\max}} \quad (9)$$

$$\Delta_{\max} = \max_i \max_j \Delta_{0i}(j) \quad (10)$$

$$\Delta_{\min} = \min_i \min_j \Delta_{0i}(j)$$

Adım 6. Gri ilişkisel derecelerin belirlenmesi

İncelenen kriterlerin aynı öneme sahip olması veya farklı ağırlıklandırılmasına bağlı olarak iki farklı yolla gri ilişkisel dereceler hesaplanır. Kriterler aynı öneme sahip ise;

$$\Gamma_{0i} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n \gamma_{0i}(j) \quad (11)$$

Kriterler farklı ağırlıkta öneme sahip ise;

$$\Gamma_{oi} = \sum_{j=1}^n [w_i(j) \cdot \gamma_{oi}(j)] \quad (12)$$

eşitlikleri kullanılmaktadır. Eşitlik 12’de $w_i(j)$, kriterlerin ağırlıklarını göstermektedir. Bu çalışmada ağırlıklar CRITIC yöntemi ile belirlenmiştir.

CRITIC Yöntemi

Kriter ağırlıklarının objektif olarak belirlenmesine olanak sağlayan CRITIC yöntemi, kriterler arası korelasyona dayanmaktadır (Diakoulaki, Mayrotas, & Papayannakis, 1995). Kriterlerin standart sapmaları ve kriterler arası korelasyon katsayılarının birlikte analiz edildiği bir ağırlıklandırma yöntemidir. Kriterler arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere kurulan korelasyon matrisi Eşitlik 13’teki gibi elde edilir.

$$P_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^n (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\left(\left(\sum_{i=1}^n (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \right) \cdot \left(\sum_{i=1}^n (r_{ik} - \bar{r}_k)^2 \right) \right)^{\frac{1}{2}}}, \quad j, k = 1, 2, K, n \quad (13)$$

Kriterlerin standart sapma değerleri ise;

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (14)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Eşitlik 13 ve Eşitlik 14 kullanılarak değerlendirme skorları Eşitlik 15’teki gibi hesaplanmaktadır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - P_{jk}), \quad j = 1, 2, K, n \quad (15)$$

Son olarak kriterlere ait ağırlıklar ise,

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j} \quad (16)$$

olarak elde edilmektedir.

4. Bulgular

Bu araştırmada SGK’nın yayımlamış olduğu 2020 yılı İş Kazası ve Meslek Hastalığı İstatistikleri kullanılarak sektörlerin risk sıralaması Gri ilişkisel analiz yöntemiyle yapılmıştır. Çalışmanın literatür bölümünde de belirtildiği üzere, ülkemizde sunulan istatistiklerde meslek hastalığına dayalı ölüm sayılarının oldukça düşük olduğu göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda “meslek hastalığına dayalı ölüm” kriterine bu çalışmada yer verilmemiş, iş kazaları ve meslek hastalığına yönelik diğer veriler birer risk unsuru olarak incelenmiştir. Bu kapsamda risk unsuru olarak değerlendirilen 7 kriter ele alınmıştır. Bu kriterler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Kriter seti

C1	: İş göremezlik sürelerine (gün) göre iş kazası geçiren sigortalı sayıları
C2	: Meslek hastalığına tutulan sigortalı sayısı
C3	: İş kazası sonucu ölen sigortalı sayısı
C4	: Geçici iş göremezlik süresi (gün) (ayakta)
C5	: Geçici iş göremezlik süresi (gün) (hastanede yatarak)
C6	: İş göremezlik geliri bağlananlar iş kazası
C7	: İş göremezlik geliri bağlananlar meslek hastalığı

İncelenen tüm kriterlerin optimizasyon yönü maksimumdur. SGK’nın yayımladığı veri setinde ekonomik faaliyet sınıflamasına (NACE Rev. 2) göre 88 farklı sektör yer almaktadır. Çalışmada SGK’da

yer alan tüm sektörler alternatif seti olarak ele alınmıştır. Alternatif seti ve sektör kodları ekte verilmiştir. Analiz bulguları adım adım aşağıda verilmiştir.

İlk olarak tüm kriterlere eşit ağırlık verilerek incelenen 7 kriter ve 88 alternatife ait karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 2. Eşit ağırlıklı karar matrisi

w	0.14						
	max	max	max	max	max	max	max
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	2452	1	15	22790	711	29	0
A2	507	1	13	5728	265	5	0
A3	372	0	6	3167	85	2	0
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
A86	15	0	0	37	0	1	0
A87	3	0	0	35	0	0	0
A88	14	0	0	98	0	0	0

Karar matrisi oluşturulduktan sonra optimizasyon yönleri dikkate alınarak referans serisi oluşturulmuştur. A_0 referans serisi;

$$A_0 = (23949, 119, 209, 281762, 12094, 669, 44)$$

olarak elde edilmiştir. Ardından normalizasyon işlemleri uygulanarak normalize karar matrisi hesaplanmıştır.

Tablo 3. Normalize karar matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A0	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
A1	0.102	0.008	0.072	0.081	0.059	0.043	0.000
A2	0.021	0.008	0.062	0.020	0.022	0.007	0.000
A3	0.015	0.000	0.029	0.011	0.007	0.003	0.000
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
A86	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000
A87	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
A88	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Tablo 3'teki normalize değerler ve referans serisi göz önüne alınarak mutlak değerler tablosu oluşturulmuştur.

Tablo 4. Mutlak değerler tablosu

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	0.898	0.992	0.928	0.919	0.941	0.957	1.000
A2	0.979	0.992	0.938	0.980	0.978	0.993	1.000
A3	0.985	1.000	0.971	0.989	0.993	0.997	1.000
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
A86	0.999	1.000	1.000	1.000	1.000	0.999	1.000
A87	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
A88	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000

Gri ilişkisel katsayılar $\zeta = 0.50$ alınarak hesaplanmıştır. Bu durumda $\Delta_{\max} = 1.00$ ve $\Delta_{\min} = 0.00$ olarak elde edilmiştir.

Tablo 5. Gri ilişkisel katsayılar

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	0.358	0.335	0.350	0.352	0.347	0.343	0.333
A2	0.338	0.335	0.348	0.338	0.338	0.335	0.333
A3	0.337	0.333	0.340	0.336	0.335	0.334	0.333
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
A86	0.333	0.333	0.333	0.333	0.333	0.334	0.333
A87	0.333	0.333	0.333	0.333	0.333	0.333	0.333
A88	0.333	0.333	0.333	0.333	0.333	0.333	0.333

Kriterlerin aynı düzeyde öneme sahip olduğu durumdaki gri ilişkisel dereceler ve en riskli ve en düşük riskli ilk 10 sektöre ilişkin sıralamalara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Kriterlerin eşit öneme sahip olduğu durumda sektör sıralaması

Sektör Adı	Γ_{0i}	Sıralama
A1 Bina inşaatı	0.8059	1
A2 Fabrikasyon metal ürünleri imalatı	0.5408	2
A3 İnsan sağlığı hizmetleri	0.4910	3
A4 Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı	0.4856	4
A5 Kömür ve linyit çıkartılması	0.4847	5
A6 Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	0.4748	6
A7 Ana metal sanayii	0.4704	7
A8 Gıda ürünlerinin imalatı	0.4701	8
A9 Tekstil ürünlerinin imalatı	0.4463	9
A10 Bina dışı yapıların inşaatı	0.4437	10
A79 Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültürel faaliyetler	0.3337	79
A80 Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence faaliyetleri	0.3337	80
A81 Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı	0.3336	81
A82 Yayıncılık faaliyetleri	0.3334	82
A83 Ev içi çalışan personelin işverenleri olarak hane halklarının faaliyetleri	0.3334	83
A84 Kumar ve müşterek bahis faaliyetleri	0.3334	84
A85 Sigorta, reasürans ve emeklilik fonları	0.3334	85
A86 Programcılık ve yayıncılık faaliyetleri	0.3334	86
A87 Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri	0.3334	87
A88 Hane halkları tarafından kendi kullarımlarına yönelik olarak üretilen ayırım yapılmamış mal ve hizmetler	0.3333	88

Bu durumda en riskli sektörün bina inşaatı olduğu gözlenmiştir. Bu sektörü takiben fabrikasyon metal ürünleri imalatı ve insan sağlığı hizmetleri yer almaktadır. Analizler doğrultusunda en düşük riskli sektörlerin ise, programcılık ve yayın faaliyetleri, uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri ve hane halkları tarafından kendi kullarımlarına yönelik olarak üretilen ayırım yapılmamış mal ve hizmetler olduğu belirlenmiştir.

Analizlerin ikinci kısmında kriter ağırlıkları CRITIC yöntemiyle objektif olarak belirlenmiştir. Kriterlere ait korelasyon matrisi Tablo 7'de, standart sapmalar ise Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 7. Kriterlere ait korelasyon katsayıları

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
C1	1						
C2	0.655	1					
C3	0.507	0.152	1				
C4	0.919	0.505	0.581	1			
C5	0.798	0.345	0.819	0.893	1		
C6	0.670	0.215	0.844	0.770	0.956	1	
C7	0.334	0.430	0.155	0.469	0.327	0.211	1

Tablo 8. Kriterlere ait standart sapma değerleri

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Ağırlık (w)	0.258	0.148	0.155	0.210	0.142	0.123	0.133

Eşitlik 13 ve Eşitlik 14 kullanılarak kriterlere ait ağırlıklar hesaplanmıştır ve sonuçlar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. CRITIC yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıkları

Yıl	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Ağırlık (w)	0.180	0.181	0.150	0.129	0.087	0.095	0.179

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra gri ilişkisel analiz yöntemine ait adımlar tekrar edildiğinde yeni gri ilişkisel dereceler ve sıralamalar Tablo 10'daki gibi elde edilmiştir.

Tablo 10. CRITIC yöntemiyle belirlenen ağırlıklara göre sektör sıralaması

Sektör Adı	Γ_{0i}	Sıralama
A1 Bina inşaatı	0.7583	1
A2 Fabrikasyon metal ürünleri imalatı	0.5504	2
A3 İnsan sağlığı hizmetleri	0.5281	3
A4 Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı	0.4840	6
A5 Kömür ve linyit çıkartılması	0.5114	4
A6 Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	0.4880	5
A7 Ana metal sanayii	0.4787	8
A8 Gıda ürünlerinin imalatı	0.4800	7
A9 Tekstil ürünlerinin imalatı	0.4533	9
A10 Bina dışı yapıların inşaatı	0.4396	10

CRITIC yöntemiyle ağırlıklandırma yapıldıktan sonra da inşaat sektörü iş güvenliği açısından en riskli sektördür.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ülkemizde çeşitli alanlarda faaliyet gösteren sektörlerin iş sağlığı ve güvenliği açısından risk düzeylerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Sektörlerin iş sağlığı ve güvenliği açısından risk sıralaması SGK'nın yayımladığı 2020 yılı istatistiklerinden yararlanılarak yapılmıştır. İş kazalarını ve meslek hastalıklarını temsil ettiği düşünülen 7 kriter çerçevesinde, CRITIC yöntemiyle Gri ilişkisel analiz bir arada yürütülerek bir risk sıralaması yapılmıştır.

İlgili veri setinde iş göremezlik sürelerine göre iş kazası geçiren sigortalı sayıları, meslek hastalığına tutulan sigortalı sayısı, iş kazası ve meslek hastalığı sonucu ölen sigortalı sayıları, geçici iş göremezlik süreleri (hastanede yatarak ve ayakta), ve iş göremezlik geliri bağlananların (iş kazası ve meslek hastalığı) sayıları detaylı olarak yer almaktadır. Meslek hastalıklarına dayalı ölümlerin neredeyse tüm sektörlerde sıfır olmasından dolayı araştırmada bu kritere yer verilmemiştir. Bu sayının düşük olmasının sebebi, çalışanların ölüm nedeninin doğrudan meslek hastalığı ile ilişkili olduğunun tespitinin güç olması ile açıklanmaktadır. Alternatif seti olarak ekonomik faaliyet sınıflamasında yer alan tüm sektörler için yer verilmiştir.

Hem kriterlerin eşit ağırlıklandırıldığı hem de CRITIC yöntemiyle objektif olarak farklı ağırlıklandırıldığı gri ilişkisel analiz yöntemiyle en riskli sektörün bina inşaatı olduğu görülmüştür. Fabrikasyon metal ürünleri imalatı ve insan sağlığı hizmetleri de riskli sektörlerde ikinci ve üçüncü sırayı almaktadır. Daha sonraki sıralamalarda CRITIC ve eşit ağırlıklı yöntemde ufak farklılıklar saptanmıştır. Örneğin kömür ve linyit çıkartılması sektörü CRITIC ağırlıklandırmasında 4. sırada yer alırken eşit ağırlıklı sıralamada 5. sırada yer almaktadır. Literatürden farklı olarak tarım ve ormancılık sektörü incelenen dönem boyunca riskli sektörler arasında bulunmamıştır (Alli, 2008). Ayrım & Can (2017) tarafından 14 farklı sektörün risk değerlendirilmesinin CRITIC yöntemi ile incelendiği çalışmada tekstil imalatının en yüksek risk içeren sektör olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde CRITIC yöntemi aracılığıyla 17 farklı sektöre ilişkin risk seviyelerinin araştırıldığı bir çalışmada da kok kömürü ve petrol ürünleri imalatının en yüksek riskli sektör olduğu belirlenmiştir (Can & Kargı, 2019, s. 27). Bu doğrultuda bu çalışmada ortaya çıkan sonuçların, ülkemizde yakın zamanda gerçekleştirilen çalışmalardan ayrıştığı ifade edilebilir. Araştırmada en az riskli bulunan ilk üç sektöre ilişkin literatürde karşılaştırma yapmaya olanak verecek bir çalışma olmadığı

görülmüştür. Bu anlamda ilgili sektörlerde riskin düşük belirlenmesinin nedenlerinin, farklı kriterler ve analiz teknikleri kullanılarak gelecekteki çalışmalarda değerlendirilmesi önerilebilir.

Farklı birçok üretim alanıyla etkileşim içerisinde olan ve ekonomiye katkıda bulunan bir sektör olan inşaat sektörü, günden güne büyümesiyle birlikte pek çok yaralanma, iş göremez hale gelme yahut ölümlerle noktalanan kazaların da meydana geldiği bir sektördür (Akgül & Doğan, 2020, s. 159). Bir diğer riskli sektör olarak karşımıza çıkan fabrikasyon metal ürünleri imalatı; mühimmat imalatı, metallerin işlenmesi gibi birçok alt daldan oluşan, geniş çalışma alanına sahip bir sektör olarak, burada da iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili birçok olumsuz sonucun yaşandığı görülmektedir (Yağimli & İzci, 2017, s. 10). İnsan sağlığı sektöründe çalışanlar, iş görmekte oldukları bölüme ve iş tanımlarına göre değişkenlik göstermesine rağmen pek çok meslek hastalığına (örneğin radyologların radyoaktif maddelerden etkilenmesi) tutulabilmekte veya iş kazasına uğrayabilmektedir (Oral & Bekman, 2021, s. 162). Bu çalışmada yüksek riske sahip olduğu belirlenen ilgili sektörlerde ortaya çıkabilecek iş kazaları ve meslek hastalıklarını minimize etmek için uygulanabilecek stratejilerin ortaya konulması ve iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin artırılması gerektiği söylenebilir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da birtakım sınırları ve kısıtları olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu doğrultuda iş sağlığı ve güvenliği kapsamında tehlike unsurları oluşturabilecek bir kriter olarak yalnızca bağlı bulunan sektörün ele alınması çalışmanın en önemli sınırlılıklarındandır. Ayrıca yalnızca ülkemize ait verilere dayalı olarak analizlerin gerçekleştirilmesi ve ülkeler arası karşılaştırmalar yapılamaması bir diğer sınırlılık olarak ifade edilebilir.

İş kazalarının insanlar tarafından ortaya konulan güvensiz davranış ve güvensiz fiziki koşulların bileşimi sonucu ortaya çıktığı düşünüldüğünde (Sadullah, 2021, s. 481) iş kazaları ve meslek hastalıkları üzerinde etkili olabilecek işletme büyüklüğü, işyeri özellikleri gibi çalışılan ortamın özelliklerine (Alli, 2008, s. 1) ve güvensiz davranışlara yönelik birtakım unsurların da ileride yapılacak araştırmalara dahil edilmesi önerilebilir. Bu çalışmada yalnızca, iş kazalarının yasal tanımı çerçevesinde meydana gelen iş kazaları ve bunların sonuçları üzerinde durulmuştur. İleride tasarlanacak araştırmalarda iş kazası potansiyeli olmasına rağmen zarara uğratmayan “ramak kala olaylar”ın göz önünde bulundurulmasının, daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, meslek hastalıklarının ortaya çıkmasında etkili olan örgütün psiko-sosyal ortamı (Sadullah, 2021, s. 492) gibi farklı değişkenlerin dikkate alınmasının, elde edilecek sonuçların daha kapsamlı olmasını sağlayabileceği ifade edilebilir.

5. Extended Abstract

Occupational accidents and diseases are the most critical problems of working life. According to the data of the World Health Organization and the International Labor Organization, approximately 1.9 million people in the world died in 2016 as a result of work-related diseases and accidents. The content of protection against hazards that may arise in the context of occupational safety is not limited to the laws enacted by countries. In addition, different factors such as the sector and the size of the enterprise also affect the level of these hazards.

Although occupational accidents and diseases are regulated by laws and can be reduced within the framework of organizational and individual factors, it is seen that people still lose their lives or are exposed to diseases that reduce their quality of life, both in the world and in our country. Deaths as a consequence both occupational diseases and accidents are thought to cause 5%-7% of deaths globally.

Occupational diseases are defined as a temporary or permanent state of illness resulting from the nature of the work or the conditions of the work. According to ILO data, it is estimated that 1.95 million people worldwide died due to occupational diseases in 2003. Occupational accidents can cause issues such as "temporary incapacity" that requires outpatient or hospital treatment, "long-term incapacity" refers the disability of the accident victim or "death". In this study, occupational accidents and occupational diseases in our country are discussed based on the sector, and various evaluations are made within the framework of period and insurance of the temporary and permanent incapacity, and occupational fatalities.

In this context, many criteria and alternatives in the research were evaluated using the Grey Relational Analysis method, which is among the multi-criteria methods, and the risk ranking of the sectors in terms of occupational health and safety was made. Grey Relational Analysis is a method applied in cases where

there are complex relationships between variables. Especially in the local literature, the very limited number of studies evaluating the issue of occupational health and safety with this method constitutes the original value of the research. Within the scope of the research, the risk ranking of the sectors was made by Grey Relational Analysis, taking into account some criteria related to occupational accidents and occupational diseases. While deciding on the riskiest sectors, a ranking was obtained by giving equal weights to all criteria, and a new ranking was made with the CRITIC method, in which the criteria weights were handled objectively. The CRITIC method, which allows the criteria weights to be determined objectively, is based on the correlation between criteria. It is a weighting method in which the standard deviations of the criteria and the correlation coefficients between the criteria are analyzed together.

The results of this research show that, the riskiest sector is building construction when the criteria are of equal importance. This sector is followed by the manufacture of fabricated metal products and human health services. In the event that the criteria weights are determined objectively with the CRITIC method, it has been determined that the construction sector is still the riskiest sector in terms of occupational safety. In this regard, it can be stated that occupational health and safety precautions for these sectors should be increased.

One of the most important limitations of the study is to consider only the sector as a criterion that can create hazards within the scope of occupational health and safety. It may be suggested to include some factors related to the characteristics of the working environment, such as the size of the enterprise, workplace characteristics, and unsafe behaviors which may have an impact on occupational accidents and diseases, in future research.

Keywords: CRITIC, GRA, Occupational Accidents, Occupational Disease, SSI

Kaynakça

- Akgül, M., & Doğan, Y. (2020). İnşaat sektöründeki iş sağlığı ve güvenliği farkındalık analizi: İç Anadolu ve Marmara bölgesi örneklemi. *Engineering Sciences*, 15(4), 159-173.
- Alli, B. (2008). *Fundamental principles of occupational health and safety*. Geneva: International Labour Organization.
- Ayrim, Y., & Can, G. (2017). Risk değerlendirilmesinde critic metodu ile sektörlerin karşılaştırması. *Journal of Turkish Operations Management*, 1(1), 67-78.
- Balkır, Z. (2012, Temmuz). İş sağlığı ve güvenliği hakkının korunması: işverenin iş sağlığı ve güvenliği organizasyonu. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 13(2), 56-91.
- Bekar, İ., Oruç, E., & Bekar, E. (2017). İş kazası ve meslek hastalıklarının maliyeti (2005-2014). *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 479-489.
- Beraha, G., Patnaik, B., Mahapatra, S., & Sreekumar. (2011). Occupational health and safety management using grey relational analysis: an Indian perspective. *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 4(3), 298-324.
- Can, G., & Kargı, Ş. (2019). Sektörlerin iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk seviyelerinin critic-edas entegrasyonu ile değerlendirilmesi. *Endüstri Mühendisliği*, 30(1), 15-31.
- Chang, C., Tsai, C., & Chen, L. (2003). Applying grey relational analysis to the decathlon evaluation model. *11(3)*, 54-62.
- Dejus, T., & Antuchevičienė, J. (2013). Assessment of health and safety solutions at a construction site. *Journal of Civil Engineering and Management*, 763-770. doi:10.3846/13923730.2013.812578
- Diakoulaki, D., Mayrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: the critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Gül, M. (2018). A review of occupational health and safety risk assessment approaches based on multi-criteria decision-making methods and their fuzzy versions. *Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal*, 24(7), 1723-1760.
- ILO. (2021). Statistics on Safety and Health at Work.: <https://ilostat.ilo.org/topics/safety-and-health-at-work> adresinden alındı
- Karadeniz, O. (2012). Dünya'da ve Türkiye'de iş kazaları ve meslek hastalıkları ve sosyal koruma yetersizliği. *Çalışma ve Toplum*, 34(3), 15-75.

Khalilzadeh, M., Ghasemi, P., Afrasiabi, A., & Shakeri, H. (2021). Hybrid fuzzy mcdm and fmea integrating with linear programming approach for the health and safety executive risks: a case study. *Journal of Modelling in Management*, 1-29. doi:10.1108/JM2-12-2019-0285

MMO. (2020). *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği*. Ekim 20, 2021 tarihinde https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/isgrapor_06082020.pdf adresinden alındı

Oral, T., & Bekman, F. (2021). İnsan sağlığı hizmetleri çalışanlarının maruz kaldığı meslek hastalığı etkenlerinin iş sağlığı ve güvenliği kapsamında incelenmesi. *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 160-178.

Özbek, A., & Erol, E. (2018). Ahs ve swara yöntemleri ile yem sektöründe iş sağlığı ve güvenliği kriterlerinin ağırlıklandırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 51-66.

Özdamar, M., & Çakar, E. (2012). Sosyal güvenlik hukukunda sigortalılara sürekli iş göremezlik geliri ödenmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 20(2), 269-283.

Sadullah, Ö. (2021). İnsan kaynakları yönetiminde koruma işlevi (İş güvenliği ve işgören sağlığı). A. v. Özçelik içinde, *İnsan Kaynakları Yönetimi* (s. 472-522). İstanbul: Beta Basım.

SGK. (2020). http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari adresinden alındı

SGK. (2021). *Meslek Hastalığı*. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/is_kazasi_ve_meslek_hastaligi/meslek_hastaligi adresinden alındı

Sümer, H. (2020). *İş Sağlığı ve Güvenliği Hukuku* (4. Baskı b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tekin, B. (2020). http://www.isigmeclisi.org/site_icerik/2020/10ekim/bedri_tekin.pdf adresinden alındı

WHO. (2021). *Almost 2 Million People Die From Work-Related Causes Each Year*. <https://www.who.int/news/item/16-09-2021-who-ilo-almost-2-million-people-die-from-work-related-causes-each-year>: <https://www.who.int/news/item/16-09-2021-who-ilo-almost-2-million-people-die-from-work-related-causes-each-year> adresinden alındı

Yağimli, M., & İzci, F. (2017). Türkiye’de makine ve teçhizatı hariç fabrikasyon metal ürünleri imalatı sektöründe yaşanan iş kazaları ve ölümlü iş kazası sayılarının tahmini. *Karaelmas İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 1(1), 9-15.

Yardım, N., Çipil, Z., Vardar, C., & Mollahaliloğlu, S. (2007). Türkiye iş kazaları ve meslek hastalıkları: 2000-2005 yılları ölüm hızları. *Dicle Tıp Dergisi*, 34(4), 264-271.

Yıldırım, B. (2014). Gri ilişkisel analiz. B. F. Önder (Dü.) içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 227-242). Bursa: Dora Yayıncılık.

Ek – Alternatif Seti

A1 : Bitkisel ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri	A45 : Su yolu taşımacılığı
A2 : Ormançılık ile endüstriyel ve yakacak odun üretimi	A46 : Havayolu taşımacılığı
A3 : Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği	A47 : Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler
A4 : Kömür ve Linyit Çıkartılması	A48 : Posta ve kurye faaliyetleri
A5 : Ham Petrol ve Doğalgaz çıkarımı	A49 : Konaklama
A6 : Metal Cevheri Madenciliği	A50 : Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri
A7 : Diğer Madencilik ve Taşocakçılığı	A51 : Yayıncılık faaliyetleri
A8 : Madenciliği destekleyici hizmet faaliyetleri	Sinema filmi. video ve televizyon programları
A9 : Gıda ürünlerinin imalatı	A52 : yapımcılığı. ses kaydı ve müzik yayımlama faaliyetleri
A10 : İçeceklerin imalatı	A53 : Programcılık ve yayıncılık faaliyetleri
A11 : Tütün ürünleri imalatı	A54 : Telekomünikasyon
A12 : Tekstil ürünlerinin imalatı	Bilgisayar programlama. danışmanlık ve ilgili
A13 : Giyim eşyalarının imalatı	A55 : faaliyetler
A14 : Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	A56 : Bilgi hizmet faaliyetleri
A15 : Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç), saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek	Finansal hizmet faaliyetleri (Sigorta ve emeklilik fonları hariç)
	A57 : fonları hariç)
	Sigorta, reasürans ve emeklilik fonları (Zorunlu
	A58 : sosyal güvenlik hariç)
	Finansal hizmetler ile sigorta faaliyetleri için yardımcı
	A59 : faaliyetler

	eşyaların imalatı		
A16 :	Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı	A60 :	Gayrimenkul faaliyetleri
A17 :	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	A61 :	Hukuki ve muhasebe faaliyetleri İdare merkezi faaliyetleri, idari danışmanlık
A18 :	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	A62 :	faaliyetleri
A19 :	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin	A63 :	Mimarlık ve mühendislik faaliyetleri; teknik test ve analiz faaliyetleri
A20 :	malzemelerin imalatı	A64 :	Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri
A21 :	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	A65 :	Reklamcılık ve piyasa araştırması
A22 :	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	A66 :	Diğer mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler
A23 :	Ana metal sanayii Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat	A67 :	Veterinerlik hizmetleri
A24 :	hariç)	A68 :	Kiralama ve leasing faaliyetleri
A25 :	Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	A69 :	İstihdam faaliyetleri Seyahat acentesi, tur operatörü ve diğer rezervasyon
A26 :	Elektrikli teçhizat imalatı Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman	A70 :	hizmetleri ile ilgili faaliyetler
A27 :	imalatı	A71 :	Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri Binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi
A28 :	Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yan treyler (yan	A72 :	faaliyetleri
A29 :	römork) imalatı	A73 :	Büro yönetimi, büro destek ve iş destek faaliyetleri
A30 :	Diğer ulaşım araçlarının imalatı	A74 :	Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik
A31 :	Mobilya imalatı	A75 :	Eğitim
A32 :	Diğer imalatlar	A76 :	İnsan sağlığı hizmetleri
A33 :	Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı Elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtım	A77 :	Yatılı bakım faaliyetleri Barınacak yer sağlanmaksızın verilen sosyal
A34 :	Suyun toplanması, arıtılması ve dağıtılması	A78 :	hizmetler Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence
A35 :	Kanalizasyon	A79 :	faaliyetleri Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültürel
A36 :	Atığın toplanması, ıslahı ve bertarafı faaliyetleri,	A80 :	faaliyetler
A37 :	maddelerin geri kazanımı	A81 :	Kumar ve müşterek bahis faaliyetleri
A38 :	İyileştirme faaliyetleri ve diğer atık yönetimi hizmetleri	A82 :	Spor faaliyetleri, eğlence ve dinlence faaliyetleri
A39 :	Bina inşaatı	A83 :	Üye olunan kuruluşların faaliyetleri Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının
A40 :	Bina dışı yapıların inşaatı	A84 :	onarımı
A41 :	Özel inşaat faaliyetleri Motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin toptan ve	A85 :	Diğer hizmet faaliyetleri Ev içi çalışan personelin işverenleri olarak hane
A42 :	perakende ticareti ile onarımı Toptan ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler	A86 :	halklarının faaliyetleri Hane halkları tarafından kendi kullarımlarına yönelik
A43 :	hariç) Perakende ticaret (Motorlu kara taşıtları ve	A87 :	olarak üretilen ayırım yapılmamış mal ve hizmetler
A44 :	motosikletler hariç) Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı	A88 :	Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %50/%50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %50/%50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Dijital Akış Platformlarının “Yıkıcı” Etkisi: Sinemanın Geleceğine Dair Güncel Tartışmalar ve Bir Değerlendirme

Ferhat ZENGİN*

ÖZ

Dijital akış platformlarının yükselişi geleneksel sinema sanatının geleceğine dair çeşitli endişeleri de beraberinde getirmiştir. Bu konuda üzerine en çok tartışılan unsurlardan biri “sinemanın ölümü” görüşünün de ortaya çıkmasına neden olan sinemanın teatral biçiminin son bulacağıdır. Bu çalışmada akış platformları ve sinemanın geleceği üzerine yapılan güncel tartışmalar 70. Cannes Film Festivali ve 91 Akademi Ödülleri’nde yarışan Netflix filmleri üzerinden ele alınarak araştırılmıştır. Clayton M. Christensen’in Yıkıcı Yenilik Teorisi yaklaşımından hareketle çalışmada literatür taraması yapılmış, konu ile alakalı tartışmalara odaklanan kaynaklar ve çeşitli dokümanlar gözden geçirilmiş, farklı görüş ve tutumlara yer verilmiştir. Bir durum çalışması çerçevesinde elde edilen veriler araştırma örnekleme bağlamında kronolojik olarak serimlenmiş, betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Böylelikle film endüstrisi ve akış platformları arasında süre gelen ilişki irdelenmiş, bu ilişkiler değerlendirilerek sinema sanatının geleceği kavranmaya çalışılmıştır. Çalışma film endüstrisi ve çevrimiçi video akış hizmetleri arasında son yıllarda ortaya çıkan rekabeti açığa çıkarmakta ve sinema sanatının geleceğine yönelik çeşitli öneriler sunmaktadır. Araştırmada kültür endüstrisini biçimlendiren Netflix’in, film endüstrisi için yıkıcı bir teknoloji olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Platformlar, Film Endüstrisi, Yıkıcı İnovasyon Teorisi, Yıkıcı Yenilik, Akış Siteleri, Netflix.

“Disruptive” Impact of Digital Streaming Platforms: Current Discussions and an Evaluation on the Future of Cinema

ABSTRACT

The rise of digital streaming platforms brings various concerns about the future of the traditional art of cinema. One of the most discussed elements about this topic is the end of the theatrical form of the cinema which led to “the death of cinema”. In this study, the current discussions of the streaming platforms and the future of the cinema are investigated from Netflix movie competing in the 70th Cannes Movie Festival and 91. Academy Awards. Based on Clayton M. Christensen’s Disruptive Innovation Theory, a literature review is conducted, resources and various documents focusing on the discussions on this topic are reviewed and different views and attitudes are presented. The data obtained from a case study are chronologically listed under the research sample and investigated with the descriptive analysis method. Thus, the relationship between the movie industry and streaming platforms are analysed and this relationship is evaluated to understand the future of the art of cinema. This study reveals the competition between the movie industry and online video streaming services in recent years and provides various recommendations for the future of cinema art. This study revealed that Netflix that shapes the culture industry is a disruptive technology for the movie industry.

Keywords: Digital Platforms, Film Industry, Disruptive Innovation Theory, Disruptive Innovation, Streaming Websites, Netflix.

1. Giriş

Sinema sanatı doğası gereği her zaman film, mekân ve seyirci bağlamında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla “sinemaya gitmek” dediğimizde gözümüzde sinema filmleri, sinema salonları ve kalabalık seyircilerin olduğu çeşitli ritüeller canlanır. Fakat internetin icadı ve dijitalleşmeyle birlikte sinema algısı ve deneyiminin değişmeye başladığını görülmektedir. Özellikle televizyonun icadıyla birlikte görsel ve işitsel bir iletişim sisteminin bir üyesi olarak ekonomik piston görevini yitiren (Monaco, 2013, s. 221) sinemanın, dijital platformların gelişyle aynı zamanda geleneksel konumunu da yitireceği farklı bir ifadeyle teatral deneyiminin son bulacağı düşünülmektedir. Çünkü artık sinema filmleri yalnızca sinema salonları için üretilmemekte ve gösterilmemektedir. Örneğin, Netflix ve Amazon Prime Video (Amazon Studios) gibi büyük dijital platformlar, içerik sağlama hizmetinin yanı sıra sadece kendi platformlarında gösterebilmek için milyon dolarlık bütçelere sahip filmler çekmeye başlamışlardır. Dolayısıyla görsel anlatı eğlenceleri arasında dijital akış platformlarının yükselişine bakıldığında ilk olarak bu teknolojilerin sadece gösterim ile ilgili bir alanı kapladığı daha sonra ise üretim, gösterim ve dağıtım süreçlerine de dahil olarak dikey bütünleşik yeni bir iş modeli sunduğu görülmektedir. Konvansiyonel film endüstrisinin dağıtım ve

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, fzenigin@gelisim.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 10.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 30.03.2022

gösterim ayağını etkileyen bu yeni gelişme, aynı zamanda film izleme pratiklerinin toplu alandan bireysel alana geçiş sürecini de hızlandırmaktadır. Bu süreçte seyirci ya da yeni adıyla abone veya kullanıcı internete bağlı herhangi bir medya aracıyla, istediği filmi, istediği mekân ve zamanda izleme olanağına kavuşmuştur. İletişim teknolojilerinin gelişimi bakımından kaçınılmaz bir süreç olarak değerlendirilebilecek bu durum, gerçek anlamda yüz yıllık sinema deneyiminin aurasını film endüstrisinde tartışmaya açmıştır. Dolayısıyla video akış sitelerinin varlığı, sinemanın geçmişinde yaşadığı teknolojik değişimlerden çok daha fazlasıdır.

Akış platformlarının dikey bütünleşik bir yapıya bürünmesiyle adeta film üretim fabrikasına geçiş yapması, küresel film üretim pazarını yıllarca tahakküm eden yerleşik şirketler için ilk zamanlarda büyük bir rekabet baskısı oluşturmamıştır. Bir televizyon filmi ya da “B-filmi” ticari yapımlar olarak görülen akış sitelerinin üretim bandından çıkan filmlerin, zamanla dünyaca ünlü film festivallerinde kırmızı halıyı geçerek büyük ödüller kazanmaya başlamasıyla dijital platformlar yeni bir rakip olarak film endüstrisinde fark edilmiştir. Bu durumu yansıtan en önemli gelişme ise akış devi Netflix’in, Amerika Sinema Filmleri Derneği’ne (MPAA) üye olmasıdır. Kökleri sinemanın ilk yıllarına dayanan MPAA, Amerika film endüstrisinin en büyük stüdyolarının oluşturduğu bir kurumdur. Öncesinde Disney, Paramount, Sony Pictures, Universal ve Warner Bros.’un bulunduğu bu kuruluşa Netflix 2019’da 6. üye olarak kabul edilmiştir. Kökeni Silikon Vadisi’nde bulunan bir internet şirketi olarak kabul edilen Netflix’in bu üyeliği Variety’den Ted Johnson’a (2019) göre Netflix’in film endüstrisindeki konumunun gelişimini yansıtmaktadır. İş dünyasının saygın dergisi Forbes’dan Adam Gaines (2019) ise, Hollywood’u temsil eden bir ticaret grubunun masasında Netflix’in de bir koltuğa sahip olmasını, Netflix’in film endüstrisinde kazandığı saygınlık olarak yorumlar. Netflix’in MPAA’ya katılımında önemli bir rol oynayan kuruluşun başkanı ve CEO’su Charles Rivkin (Johnson, 2019), Netflix’in bu üyeliğini “yaratıcı hikâye anlatıcılarından oluşan küresel topluluğu daha etkin bir şekilde savunmamıza olanak sağlayacaktır” sözlerle açıklamıştır.

Bu çalışma film endüstrisinde ekonomik ve teknolojik olarak değişikliklere neden olan akış platformları üzerinden sinemanın geleceğini de tartışmaya açılmıştır. Araştırmanın temel amacı, film endüstrisi ve akış platformları arasında süre gelen tartışmalara odaklanarak çatışma noktalarını somutlaştırmak ve muhtemel çözümlere ilişkin değerlendirmeler yaparak öneriler sunmaktır. Bu çerçevede çalışma, geleneksel deneyimlere dayalı film kültürünü ve yeni bir seyir kültürü sunan dijital platformlar arasında fayda ve yarar ilişkisine ve sonucuna varmadan bir durum çalışmasını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmanın örnek olay incelemesi, Netflix filmlerinin yarıştığı 70. Cannes Film Festivali (17-28 Mayıs 2017) ve 91. Akademi Ödülleri (24 Şubat 2019) olarak belirlenmiştir. Hem Avrupa hem de Amerika film endüstrisini yönlendiren en prestijli film festivalleri olan Cannes ve Akademi Ödülleri’nin 2017 ve 2019 tarihlerindeki yarışmalarının seçilmesinin nedeni ise Netflix filmlerinin en yoğun şekilde tartışıldığı film festivalleri olmalarıdır. Bu iki festivalde Avrupa ve ABD film endüstrisinin temsilcileri ile Netflix arasında çeşitli krizler yaşanmış, sinemanın mevcut konumu ve geleceği konusunda düşünceler ve endişeler ilk defa yüksek sesle dile getirilmiştir. Dolayısıyla çalışmada iki festivalde yaşanan gelişmeler, tarafların söylemleri, tutum ve davranışları kronolojik olarak serimlenecektir. Buradaki temel amaç iki festivalde yaşanan gelişmeler çerçevesinde problem alanlarının temalaştırılmasıdır. Böylelikle yıkıcı etkinin bağlamı ortaya konulacaktır. Ayrıca çalışma, sinema geleneğini temsil eden film endüstrisi ve yeni bir seyir kültürü sunan Netflix arasında ortaya çıkan tartışmaların nedensellik ilişkisini kapsamlı bir çerçevede açıklamaya çalışacaktır. Çalışmanın verileri ise dönemin gazete ve dergilerine yansıyan haberler, röportajlar, yazılı açıklamalar, uzman görüşlerinin yer aldığı çeşitli internet sitelerinden elde edilen bilgilerdir. Betimsel yöntemle incelenen bilgiler çerçevesinde çözüm önerilerine dair yapıcı değerlendirmeler yapılacaktır.

2. Çalışmanın Kuramsal Çerçevesi: Yıkıcı Yenilik Teorisi

Akış hizmetlerinin çok kısa bir zaman diliminde film endüstrisindeki pazar payının büyümesi ve pazara hâkim olarak yeni bir tür sinema deneyimi sunması nedeniyle bu çalışmanın kuramsal çerçevesi Clayton M. Christensen’in “Yıkıcı Yenilik Teorisi” olarak belirlenmiştir. “Yıkıcı Yenilik Teorisi” (Yıkıcı İnovasyon Teorisi) ilk olarak Harvard Business Review dergisinin 1995 Ocak-Şubat sayısında Clayton M. Christensen ve Joseph L. Bower tarafından yazılan “Disruptive Technologies: Catching the Wave” [Yıkıcı Teknolojiler: Dalgayı Yakalamak] makalesinde ortaya atılmıştır. Yıkıcı inovasyon teorisinin kurucusu ise 2020 yılında vefat eden Harvard Business School profesörlerinden Prof. Dr. Clayton M. Christensen’dır.

Yıkıcı inovasyon konusunda çeşitli çalışmaları olan Christensen’e göre (2015, s. 46), Yıkıcı İnovasyon Teorisindeki “yıkıcılık” daha az kaynağa sahip daha küçük bir şirketin en altından girdiği pazarda zamanla yükselerek yerleşik işletmelere başarılı bir şekilde meydan okuyabildiği bir süreci tanımlar. Teoriyi, 1997’de basımı yapılan “The Innovator’s Dilemma” [Yenilikçinin İkileme, 2021] adlı çok satan kitabında geliştiren Christensen bu eserde, büyük ve başarılı şirketlerin yenilikçi ürünler üreten küçük şirketler tarafından neden devrilebileceğini açıklamasıyla bir çığır açmıştır (Scherreik, 2000).

Kavramın ilk ortaya atıldığı “Disruptive Technologies: Catching the Wave” adlı çalışmada Christensen ve Bower (1995, s. 43), lider şirketlerin teknolojiler ve pazarlar değiştiğinde neden zirvede kalamadıklarını sorgulayarak şu soruyu sorarlar: “Neden bu tür [pazara hakim] şirketler, mevcut müşterilerini elde tutmak için gerekli teknolojilere agresif ve başarılı bir şekilde yatırım yaparken, geleceğin müşterilerinin talep edeceği diğer bazı teknolojik yatırımları yapmaktan başarısız oluyor?” Bu sorudan hareketle de belli pazarlara hâkim olan şirketlerin gözden kaçırdıkları yeni teknolojiler nedeniyle lider pazarlarını kaybetmelerini açıklamaya çalışırlar. Bu bağlamda verdikleri örnekler arasında küçük fotokopi pazarını fark edemeyen Xerox’un, bu pazarı yaratan Canon’a izin vererek pazar hakimiyetini kaybetmesini ya da ana bilgisayar pazarına hâkim olan ancak çok daha basit olan mini bilgisayarların ortaya çıkışını yıllarca kaçıran IBM şirketini örnek gösterirler. Örnek olaylardan hareketle de belli alanlarda sektör lideri olan şirketlerin çeşitli nedenlerle teknolojileri takip edememesi ya da ayak uyduramamasından dolayı pazar paylarını kaybettiklerini çalışmalarında açıklarlar.

Christensen’e göre (2015, s. 46) özellikle yerleşik şirketler, kar getiren mevcut müşterileri için ürün ve hizmetlerini geliştirmeye odaklandıklarından, bazı müşteri sınıflarının ihtiyaçlarını görmezden gelirler. Yıkıcı girişler de gözden kaçan bu sınıf müşterileri hedefler ve genellikle daha düşük bir fiyat politikası gibi başarılı işlevsellikler sunarlar. Belli müşteri sınıflarında daha yüksek karlılık peşinde koşan yerleşikler, bu yeni girişlere sert bir şekilde yanıt vermeme eğilimindedir. Fakat pazara giriş yapan yıkıcılar, zamanla yerleşik şirketlerin ana akım müşterilerinin ihtiyaç duyduğu performansları sağlayarak ve ilk olmanın avantajları da koruyarak pazarda üst sınıfa yükselirler.

Christensen (2015, s. 47) yıkıcı yeniliklerin iki temel özelliğinden bahseder. Birincisi: Yıkıcı yenilikler, düşük kalite veya yeni pazar kaynaklarına dayanır. Bu bağlamda yıkıcı yenilikler, yerleşiklerin gözden kaçırdığı pazarlarda giriş yaparak ortaya çıkarlar. Burada yıkıcılar başlangıçta alt sınıf müşterilere “yeterince iyi” bir ürünle hitap ederek yerleşiklerin hiçbirinin olmadığı yeni bir pazar yaratırlar. Christensen bu durumu basitçe, “tüketici olmayanları tüketicilere dönüştürmenin bir yolunu buluyorlar” sözleriyle anlatır. Burada önemli olan, düşük kaliteli veya hizmet almayan tüketicilere hitap ederek başlayan yıkıcıların daha sonradan ana akım pazara göç etmesidir. İkincisi: Yıkıcı yeniliklerin kalite performansının, kalite beklentilerini karşılayana kadar ana akım müşteriler tarafından da yakalanamamasıdır. Bu bağlamda yıkıcı yenilikler başlangıçta yerleşik müşterilerin çoğu tarafından da daha düşük düzeyde kabul edilir. Çünkü tipik olarak müşteriler yalnızca daha ucuz olduğu için yeni bir teklife geçmek istemezler. Bunun yerine kalitenin onları tatmin edecek seviyeye gelmesini beklerler. Bu gerçekleştiğinde yeni ürünü benimser ve daha düşük fiyatını memnuniyetle kabul ederler. Dolayısıyla yıkıcı teknolojiler (Christensen, 2021, s. 16), “bir pazara, daha önce mevcut olandan çok farklı bir değer önerisi” sunarak “genellikle daha ucuz, daha basit, daha ufak ve çoğu kez daha kullanışlı” teknolojilere dayalı ürünlerle piyasaya hâkim olurlar. Bu anlamda Paap ve Katz (Akt. Anindita, 2021, s. 31) “Yıkıcı İnovasyon” da belirtilen “yıkıcı” terimi, teknolojiye dayalı inovasyonun pazar üzerindeki etkisidir.

Erwin Danneels’e (2004, s. 248) göre, yıkıcı teknolojiler, yerleşik teknolojileri geçersiz kılan ve dolayısıyla yerleşiklerin bu teknolojilere yaptığı yatırımların değerini yok eden teknolojilerdir. Fakat bu durum bir süreci içinde gerçekleşir. Çünkü Christensen’e göre “yıkıcılık bir süreçtir” (2015, s. 47-48). Bu sözünü Silikon vadisinin iki büyük teknoloji firması Netflix ve Uber’i ele alarak açıklayan Christensen, Uber’in yıkıcı bir inovasyon olmadığını; Netflix’in ise yıkıcı bir teknoloji olduğunu ifade eder. Çünkü ona göre yıkıcı teknolojiler, yalnızca ürünü değil, iş modelini doğru şekilde elde etmeye odaklanmayı gerektirir. Buna göre başarılı yıkıcılar, piyasanın alt ucundan veya yeni bir pazardan ana akıma doğru hareketler ederler. Dolayısıyla önce pazar payını ve ardından karlarını yükseltirler. İşte bu süreç zaman alabilir. Christensen’e göre yıkıcılığın zaman alabileceği gerçeği, yerleşiklerin neden sık sık yıkıcıları gözden kaçırdığını açıklamaya da yardımcı olur. Christensen bunu Netflix ve Blockbuster şirketleri örneği

üzerinden açıklık getirir. Ona göre Netflix, geliştirdiği yeniliklerle DVD pazarının hâkimi olan Blockbuster’ın zamanla temel müşterilerinin ilgisini çeker ve pazara hakim olur. Netflix’in izlediği yörüngeye etkili bir şekilde yanıt veremeyen Blockbuster ise iflas ederek çöker:

İlk zamanlarda (1997) Netflix’in hizmeti, yeni çıkan filmleri hemen izlemek konusunda acelesi olmayan film meraklılarına, piyasaya yeni çıkan DVD oynatıcılarına sahip olanlara ve çevrimiçi alışveriş yapmayı seven birkaç müşteri segmentine hitap etti. Yeni teknolojiler internet üzerinden video akış hizmetine olanak tanınmasıyla birlikte Netflix, her şeyi izleyebileceğiniz, isteğe bağlı (on-demand), düşük fiyatlı, yüksek kaliteli ve son derece uygun bir yaklaşımla daha geniş bir içerik yelpazesi sunarak pazarın daha geniş bir kesimine hizmet etmeye başladı (2015, s. 49).

Netflix’in, yıkıcı inovasyon olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağına dair tarihsel süreci ve iş modelini analiz eden Vinesha Anindita (2021, s. 37), Netflix’in iş modelinin teorik yaklaşımlar çerçevesinde yıkıcı bir inovasyon olduğunu ortaya koymuştur. Yazarın araştırmasına göre, Netflix’in düşük ve hizmet verilmeyen bir tüketici pazarında faaliyete başlaması, başlangıcından beri yeni teknolojilerin kullanımıyla düşük fiyatlı ürünlere odaklanması, yeni bir pazar alanı olarak abone tabanlı isteğe bağlı video (SVOD) pazarında iş modeli sunması, reklamsız televizyon gibi televizyon izlemenin ve kavramının kuralını yıkması ve tüm bu süreçler sonrasında iş modelini düşük pazardan ana akım pazara taşıması Netflix’in yıkıcı inovasyon olduğunu gösteren bulgulardır.

3. Dijital Sinema ve Dijital Akış Platformlarının Yükselişi

Analog verilerin “0” ve “1” bit değerlerine kodlanmasıyla yaşanan büyük dijital devrim günlük yaşamın birçok noktasında görüldüğü gibi kitle iletişim araçlarını da etkilemiş, yeni medya iletişim sürecinin başlamasına neden olmuştur. Enformasyon, iletişim ve bilişim hizmetlerinin tek bir medya ortamında yakınsamaya girdiği ve medyalar arası sınırların silikleştiği bu yeni medya düzeninde (Jenkins, 2016), sinema sanatı da büyük bir değişim yaşayarak, “dijital sinema” olarak nitelendirilen yeni bir evreye geçmiştir. “Filmin dijital formlarda üretimi, dağıtımı ve gösterimi” (Swartz, 2005, s. 1) olarak tanımlanan dijital sinema, “sinemanın devrimsel doğuşu gibi bütünüyle yeni kurallar ve beklentiler” getirmesinden dolayı sinemanın dijitalle yeniden keşfidir (Dixon, 2007 akt:Tryon, 2009, s. 3). Buradan hareketle Chuck Tryon (2009), dijitalleşmenin film yapım (yapım, dağıtım, gösterim) ve tüketim süreçlerini değiştirdiğini ifade ederek, film kültüründe önemli değişikliklere neden olduğunu açıklamaktadır (Zengin, 2016, s. 67).

Lev Manovich (1995) sinemanın dijitalleşmesiyle dizinsel medyadan çıktığını, Anne Friedberg (2004) ise bu durumun sinemanın ölümü olduğunu iddia etmiştir. John Belton (2002), sinemadaki dijital dönüşümü “sahte bir devrim” olarak görmekle birlikte yaşanan değişimi, ev eğlence sinemasının gelişimi olacağını, bunun eğlence tabanlı ticari endüstriyi geliştireceğini ve büyük şirketler için yeni bir kazanç kapısı olacağını öngörmesiyle geleceğe ışık tutmuştur.

Gene Youngblood’un 1970’lerde ortaya attığı genişleyen sinema (Expanded Cinema) kavramıyla paralel olarak, dijital sinemayı bilgi çağının bir ürünü ve bir paradigmanın değişimi olduğunu düşünen James Clarke (2012, s. 195), dijitalleşmeyle sinemanın küresel bağlamla iç içe geçtiğini, ana akımın sunduğu imkanların çok ötesinde olanaklara kavuştuğunu ve bu bağlamda özgürleştiğini ve genişlediğini iddia etmiştir. Kristen Daly bu genişlemeyi “Sinema 3.0” (Cinema 3.0) kavramıyla açıklamıştır. Ona göre, dijital sinemayla birlikte etkileşim yönü gelişen sinema sanatı, ağa bağlı bir ortam haline gelmiştir (2010, s. 85). Dijital sinemayı yeni bir “ontoloji” olarak değerlendiren Thomas Elsaesser ve Malte Hagener (2014, s. 308-310), “sinemanın artık dijitalin bir sıfatı veya özelliği olduğunu vurgulayarak, dijital sinemanın sıfatın isme baskın çıktığı yeni bir hiyerarşi ve güç ilişkisini” haber verdiğini ifade ederler. Böylelikle yazarlar teknolojiden bağımsız olarak konuyu ekonomi politik alanda tartışmaya açarlar. Benzer bir yaklaşımla dijital sinema konusuna eğilen Robert Stam (2014, s. 330), sinemadaki dijitalleşmeyle birlikte internet yoluyla dağıtımın kolaylaştığını ve Hollywood egemenliğindeki uluslararası sistemin yerine çok merkezli olması umulan yeni bir iletişimin önünün açıldığını iddia eder.

Söz konusu bu gelişmeler ışığında sinema hem dijitalleşmenin olanakları hem de yakınsama kültürünün yükselişiyle kendisine farklı mecralarda yer bulabilmiştir. Sinema filmlerinin beyaz perdeden akış platformlarının parlak ekranlarına yönelmesi de bu gelişmelerin bir sonucudur. Fakat bu sonuç dijital

platformları, konvansiyonel film yapım modeliyle varlığını yıllarca sürdüren film endüstrisini ile karşı karşıya getirmiştir.

Allègre L. Hadida ve diğerlerinin de vurguladığı gibi (2020, s. 1-2) Hollywood stüdyoları, pazar güçleri ve gişe gelirleri bakımından küresel film endüstrisini neredeyse yüz yıl hükmetmiştir. Fakat çevrimiçi içerik sağlayıcıları hâlâ faaliyette olan beş büyük Hollywood stüdyosunun (Warner Bros. Entertainment, Paramount Pictures, Universal Pictures, Sony Pictures Entertainment ve Walt Disney Stüdyoları-21st Century Fox) devam eden gücüne günümüzde meydan okumaktadır. Onlara göre bunun başlıca göstergesi önde gelen yayın hizmetlerinin pazar paylarındaki gelirleridir. Dijital platformlar arasında Netflix ve Amazon, sinemadan ev eğlencesine kayan (2014’te 36,4 milyar dolardan 2018’de 41,1 milyar dolara) küresel tüketici harcamalarından elde edilen gelirin çoğunu ellerinde tutmaktadırlar. Ayrıca dijital akış platformları, film stüdyolarının aksine abonelik paketleri (örn. Netflix, Amazon Prime, Apple TV+) ve tek film izleme (örn. Amazon Video, Apple iTunes) gibi çeşitli fırsatları abonelerine sunarak farklı bir kurumsal mantık da izlerler. Dolayısıyla çevrimiçi akış hizmetleri, geleneksel stüdyoların film geliştirme ve dağıtım işleyişlerinde karar verme süreçlerini yöneten kurumsal mantığına oldukça ters gelen bir iş akışıyla da stüdyolara meydan okurlar. Özellikle bu yeni iş akışı modeli, film endüstrisi ve dijital yayın platformları arasında sanat eserlerinin üretimi ve tüketimi bağlamında büyük bir krizi de beraberinde getirmiştir.

Klasik film üretim modelinde bir filmin yapım sonrası ortaya çıkan dağıtım ve gösterim süreçleri küresel sinema ekonomisi pazarının önemli bir kalemidir. Çünkü film kültürel bir ürün olmasının yanında Monaco’nun da vurguladığı gibi “esasen ekonomik bir ürün” çıktısıdır (2013, s. 221). Bu bağlamda filmler, sinemanın ekonomi politikasını belirleyen sanatsal ve ticari ürünlerdir. Dolayısıyla bir sinema filmi belli dağıtımıcılardan geçtikten sonra bir süre sinemalarda gösterilir, ardından da diğer medya araçlarında sunulur. Bir filmin sinema salonlarındaki süresi de münhasırlık¹ kurallarıyla belirlenmiştir. Hadida ve diğerlerine (2020, s. 8) göre sinemalarda münhasırlık kuralları uzun zamandır sinema yayını ile DVD ve isteğe bağlı video gibi diğer dağıtım kanalları arasındaki ilişkiyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Gişe rekorları kıran filmlerin sinemalardan sonra diğer mecralarda yayınlanması için tipik olarak geçerli olan süre 90 gündür. Dolayısıyla Hollywood stüdyoları, 90 günlük sürenin azaltılmasını ya da kaldırılmasını gişe gelirlerine zarar verecek olmasından ve sonraki filmlerin sinemalara gelme olasılığını tehlikeye atacak bir emsal oluşturacağından endişe etmektedirler. Fakat özellikle akış devi Netflix, münhasırlık kurallarını kabul etmemektedir. Bundan dolayı da film endüstrisi -özellikle Hollywood- ve Netflix arasında engellemeler ve yasaklamalarla sonuçlanan çeşitli krizler yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler medyada “sinemanın geleceği için savaş” (Thaddeus-Johns, 2019); “Hollywood’un düşman savaşı Netflix” (Lee C. , 2019) gibi başlıklarla yansımıştır.

4. Film Festivalleri Üzerinden Sinemanın Geleceğine Yönelik Tartışmalar

Dijital platformlara ait filmlerin festivallerde yarışmaya ve ödüller almaya başlaması platformlara olan farkındalığı daha da artırmıştır. Diğer bir deyişle festivaller akış platformlarının kendilerini gösterme ve bir reklam alanına dönüşmüştür. İşte burada küresel kültür pazarındaki akış platformlarının yıkıcı etkisine karşın sinemanın varoluşu, ekonomisi ve geleceği adına kritik tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların ortaya konulması ve anlaşılması adına, Netflix filmlerinin gerçek anlamda ilk kez en yoğun şekilde gündeme gelerek tartışıldığı 70. Cannes Film Festivali (17-28 Mayıs 2017) ve 91. Akademi Ödülleri’ne (24 Şubat 2019) bu araştırmada bakmak yerinde olacaktır.

4.1. 70. Cannes Film Festivali

Film endüstrisi ve akış platformları arasında ilk ciddi kriz 70. Cannes Film Festivali’nde ortaya çıktığı görülmektedir. Netflix imzalı “Okja” (2017) ve “The Meyerowitz Stories” (2017) filmlerinin 17-28 Mayıs 2017’de gerçekleşen 70. Cannes Film Festivali’nin yarışma bölümüne seçilmesi, The Hollywood Reporter’a göre de dünya çapında bir kargaşaya yol açmıştır (Richford, 2018). İki Netflix filminin ticari gösterime girmeden Netflix üzerinden izlenecek olmasına yönelik Fransız dağıtımıcı ve sendikaların tepki

¹ Sağlayıcılar tarafından alıcılara getirilen ve sözleşme konusu mal veya hizmetlerle rekabet eden mal veya hizmetleri üretmesini, satın almasını, satmasını ya da yeniden satmasını engelleyen yükümlülüklerdir (Rekabet Kurumu, 2022).

göstermeleriyle başlayan tartışmalar, festival gösterimlerine de yansımıştır. Okja'nın festivaldeki ilk gösteriminde yaşananlara tanık olan sinema yazarı Melikşah Altuntaş yaşananları şu şekilde aktarır:

“Sabah 08.30’da basınla aynı anda diğer akredite festival katılımcılarının da yer aldığı Theatre Lumiere’deki gösterim, Netflix logosunun belirlenmesiyle salonun yuhalamalarla çınlamasıyla açıldı, filmin ölçek sorunu nedeniyle, üst kısmı kesik şekilde yaklaşık 10 dakika gösterilmesiyle devam etti. Salondaki bağırış çağırış ve alkışlarla nihayet durdurulan film, özgün formatta yeniden başlatıldı ve 55Netflix logosu ikinci kez yuhalandı. Salonun bir kısmı ise aynı anda aynı logoyu alkışlıyordu. ... Işık, yuhalama ve alkış geleneğinden vazgeçemeyen Cannes seyircisi bir kez daha sahip oldukları duyarlılığı sesli bir biçimde belirttikten sonra nihayet film başladı. Bu arada festival resmi bir açıklama yayımlayarak gösterimdeki aksaklık nedeniyle yönetmen, yapımcı ve gösterimdeki seyircilerden teknik aksaklık nedeniyle özür diledi” (Altuntaş, 2017).

Festivalin yönetmeni Thierry Fremaux, iki Netflix filminin ana bölümde ilk kez yer almasını Cannes’ın değişime açık bir sinema “laboratuvarı” olarak açıklamıştır. Fakat iki filmin Fransız sinemalarında gösterime girmeyecek olmasından dolayı Fransız Sinemaları Federasyonu (FNCF) tarafından şiddetli bir muhalefete neden olmuştur (Mumford, 2017). Federasyon yapmış olduğu yazılı açıklamada her iki filmin de sinemalarda gösterime girmesi için adımlar atılmasını aksi halde yaptırım uygulanacağını ifade etmiştir:

“Fransa’nın sinemaları, ne dünyanın en büyük film festivalinin program bağımsızlığını, ne de Amazon gibi filmlerin geliştirilmesine ve finansmanına katkıda bulunan yeni uluslararası oyuncuların ortaya çıkmasını sorgulamaktadır. Fakat festivalin bize danışmadan Netflix’in filmlerini seçmesine itiraz ediyoruz. Cannes Film Festivali’ndeki filmlerden örneğin bir sinema filminin yürürlükteki yönetmeliğe aykırı olarak internette yayınlanmasına karşı CNC [Fransa Ulusal Sinema Merkezi] tarafından yaptırımlara maruz kalacaklardır! Ayrıca Fransa’daki ofislerini yeni kapatan Netflix, Fransız düzenlemelerinden ve mali yükümlülüklerden kaçınmaktadır. Bu kurallar, resmi seçkideki Fransız ve yabancı filmlerin çoğunun günümüzde var olmasına izin veren güçlü film endüstrimizin ve örnek ekosistemimizin finansmanının temelidir. Bu sistemi yönlendiren finans ve iletişim mantığı Cannes Film Festivali tarafından göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte Cannes Film Festivali, 70 yıldır sinema ve ekonomik aktörleri lehine yürütülen güçlü bir kamu politikasının da sonucudur” (FNCF, 2017).

Fransız Sinemaları Federasyonu’nun bildirişi, alınan kararın özellikle işleyen bir çark olarak mevcut sinema sisteminin gelecekte yıkıma uğratabileceğini ve bunun da Fransız sinemasına ekonomik yönden zarar verebileceğinin altını çizmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu tartışmalar sonrasında Netflix, filmlerini Fransa’da bir haftadan daha kısa bir süre boyunca göstermek için federasyondan geçici izinler almaya çalışmış ama Fransa’nın film gösterim şartları gereğince bu isteğine izin verilmemiştir (Richford, 2018). Bu uzlaşmazlık sonrası “bir hükümet kuruluşu olan ve Fransız sinemasına fon dağıtan Ulusal Sinema Merkezi’nin yöneticisi Christophe Tardieu, Netflix’in, Fransız kültürel yönetmeliklerini anlamayı ve kabul etmeyi reddeden ve uzlaşmazlık sergileyen bu olaydaki tutumunu kınamıştır (Donadio, 2017’den aktaran Jin, 2020, s. 109).

Festivale yönelik tepkilerin ve tutumların artmasından dolayı “önce bu iki filmin programdan çıkarılacağı söylentileri yayılmış, ardından festival, resmi bir açıklama yaparak filmlerin çıkarılmadığını, ancak yönetmelikte değişiklik yapıldığını” (Altuntaş, 2017) açıklamıştır. Festival yönetiminin, “Cannes, bu filmlerin Fransa’daki sinemalarda gösterime girmemesinin yarattığı kaygının farkındadır” (Donadyo, 21017) dediği açıklamasında “gelecek yıldan itibaren Cannes’da yarışmaya katılacak herhangi bir filmin önce Fransız sinemalarında gösterilme taahhüdünde bulunması gerektiğini” duyurmuştur (Mumford, 2017).

Festivalin başkanı Thierry Fremaux, The Hollywood Reporter’a verdiği röportajda, Netflix’in kendi orijinal filmlerinin sinemalarda gösterilmesini istemediği için böyle bir yasağa gerek duyduklarını açıklamıştır. Fremaux, Netflix’in Netflix’i sinemalarda yayınlaması konusunda ikna edilebileceğini düşündüğü için iki filmini seçtikleri ve festivale katılımlarına izin verdiklerini söylemiş ama Netflix’in bunu reddederek hata yaptığını kabul etmiştir (Richford, 2018).

Festivalin kural değişikliğini Facebook üzerinden yanıt veren Netflix CEO’su Reed Hastings, “Okja’yı 28 Haziran’da Netflix’te izleyebilirsiniz. Okja, sinema zincirlerinin bizi Cannes Film Festivali

yarışmasından alkoymak istediği harika bir film” paylaşımında bulunmuştur (Mumford, 2017). Film, açıklandığı gibi 28 Haziran 2017’de Netflix’de gösterime girmiş ve 190 ülkede aynı anda izlenebilmiştir (Jin, 2020, s. 109).

Bu gelişmelere ek olarak yarışma jürisinin başkanı ünlü yönetmen Pedro Almodovar, yapmış olduğu basın toplantısında “bu filmlerin sinema salonlarında izleyiciyle buluşmayacak olması halinde bu filmleri ödül için değerlendirmeyeceklerini” ifade etmiştir:

“Dijital platformlar, zenginleştirici kelimeler ve görseller sunmanın yeni bir yoludur. Ancak bu platformlar sinema salonları gibi mevcut biçimlerin yerini almamalıdır. ... Bence tek çözüm, yeni platformların benimsenen ve saygı duyulan mevcut kuralları kabul etmesi ve bunlara uymasındır. Şahsen ben büyük ekranda görülmeyen bir filme Altın Palmiye verilmesi gerektiğini düşünmüyorum” (Ritman & Szalai, 2017).

Basın toplantısında yer alan jüri üyelerinden Amerikalı oyuncu Will Smith ise bu görüşün aksine, “evimdeki Netflix’den mutlak bir faydadan başka bir şey görmediğini” belirtmiş ve çocuklarını başka türlü izlemeyecekleri filmleri Netflix sayesinde izlediklerini söyleyerek, “çocuklarımla küresel sinema anlayışını genişletti” ifadelerinde bulunmuştur (Ritman & Szalai, 2017).

Okja filminin yönetmeni Bong Joon Ho, Netflix’e yönelik sert eleştirilen karşısında Netflix ile çalışmanın kendisi için harika bir deneyim olduğunu ifade etmiştir. Filmin büyük bir bütçesi olmasına rağmen Netflix’in kendisine destek verdiğini belirten yönetmen, özellikle oyuncu seçimi, çekim ve kurgu açısından Netflix’in kendisine tam bir özgür alan sunduğunu; baskı ve kısıtlama yapmadıklarını belirterek (Brzeski, 2017) söz konusu tartışmaları sanatsal özgürlük bağlamında ele alarak farklı bir boyuta taşımıştır. Festival başkanı Fremaux ise, Netflix ve Amazon gibi yeni oyuncuların, yönetmenlerin büyük bütçeli filmler yapmasını imkân sağlamış olmasına rağmen TV filmi olmayan ve tam olarak da sinema filmi olmayan “melezler” yarattıklarını ifade etmiştir. Fremaux’a göre Cannes Film Festivali bağlamında sinema tarihi ile internet tarihi farklı şeylerdir (Richford, 2018).

Netflix’in CEO’su Ted Sarandos, Variety ile yaptığı özel röportajda (Setoodeh, 2018), Netflix için özel olarak çıkartılan ve bir film festivalinin ruhuna tamamen aykırı olduğunu düşündüğü Cannes’ın yeni kuralından dolayı 2018’deki Cannes’a gitmeyeceklerini açıklayarak “filmlerimizin diğer tüm film yapımcılarıyla adil bir zeminde olmasını istiyoruz” demiştir. “Umarım kurallarını değiştirirler” diyen Sarandos, Festival yönetimini modernleşmeye ve Cannes’ı dünya sinema topluluğuna yeniden katılmaya davet etmiştir. Netflix olarak filmleri ve tüm film yapımcılarını desteklemeye devam edeceklerinin altını çizen Netflix’in CEO’su, internet tarihi ile Cannes tarihinin iki farklı şey olduğunu kabul ederek, “elbette ikisi farklı şeylerdir. Ama biz sinemanın geleceği tarafında olmayı seçiyoruz. Cannes, sinema tarihinde takılıp kalmayı seçiyorsa bizim için sorun değil” demiştir.

4.2. 91. Akademi Ödülleri

Tartışmalara neden olan bir diğer Netflix yapımı da Alfonso Cuarón’un Roma’sıdır (2018). Birçok film festivalinde yarışan film, özellikle 2019 Altın Küre Film Ödülleri’nde “En İyi Film” ve “En İyi Yabancı Film” ödüllerini almış, ardından da Oscar’ın habercisi 72. İngiliz Sinema ve Televizyon Sanatları Akademisi (BAFTA) Ödülleri’nde “En İyi Film” dahil dört dalda ödül kazanmıştır. 91. Akademi Ödülleri’nin yarışma filmlerinin açıklanmasıyla on dalda Oscar’a aday gösterilen Roma (BBC, 2018), bir dijital platform filminin ilk kez “en iyi film” Oscar’ına aday gösterilmesiyle tarihe geçmiştir. Bu gelişme ise henüz Oscar’lar dağıtılmadan filmi tartışmaların merkezine yerleştirmiştir. Örneğin, Oscar adaylıkları açıklandıktan sonra, Amerika’da en büyük üç büyük sinema zinciri olan AMC, Cinemark ve Regal, her yıl düzenli olarak yaptıkları Oscar için yarışan “en iyi film” adayları gösterimlerine “Roma”nın dahil edilmeyeceğini ve en iyi film vitrinlerinde sunmayacaklarını duyurmuşlardır (Mcclintock, 2019). Bu ve benzeri tartışmalar altında Roma filmi, 24 Şubat 2019 tarihinde düzenlenen 91. Akademi Ödülleri töreninde “En İyi Yönetmen” dahil üç Oscar heykeli kazanmıştır.

Akış filmlerinin Oscar’larda yarışmaması gerektiğini düşünen yönetmenlerden biri Steven Spielberg’dür. Çünkü Spielberg, akış sitelerinin sinema deneyimi kutsallığını mahvettiği görüşündedir (Campisi, 2020, s. 88). Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi’nin yönetim kurulu üyelerinden olan Spielberg’ün Akademi toplantısında üyelere, sinemalarda gösterilmeyen veya yalnızca sınırlı bir özel gösterime sahip olan filmleri

yarışmadan menedecek bir kural değişikliği önereceği ve akademi üyelerini bu konuda ikna etmeye çalışacağı dönemin basınına yansımıştır (Lang, 2019) (Thompson, 2019) (Taylor, 2019). Sonrasında yaşanan gelişmeler de bu haberleri doğrulamaktadır. Hollywood’un dünyaca ünlü haftalık dergisi Variety’nin bir mektuba dayandırarak yaptığı özel haberde “Akademi’nin Oscar’lar için belirli uygunluk koşulları belirleyeceği” iddia edilmiştir. Basına yansıyan bu haber sonrası ABD Adalet Bakanlığı, 21 Mart 2019’da rekabeti artırıcı bir gerekçe olmaksızın Netflix ve diğer akış hizmetlerinin Oscar için uygunluğunu sınırlayan olası kural değişikliklerinin antitröst endişeleri artırabileceği ve rekabet yasasını ihlal edebileceği konusunda Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi’ni uyarmıştır (Johnson, 2019). Netflix ise resmi Twitter hesabından “Sinemayı seviyoruz” diyerek konu hakkında tepkisini ortaya koymuştur: “Sinemayı seviyoruz. İşte bizim de sevdiğimiz bazı şeyler: Her zaman parası olmayan veya sinema salonları olmayan kasabalarda yaşayanlar için erişim. Herkesin, her yerde aynı anda yayınların keyfini çıkarmasına izin vermek. Sanatlarını paylaşmak isteyen film yapımcılarının önünü açmak. Bunlar birbirini dışlayan şeyler değil” (NetflixFilm, 2019).

Gabriel Campisi’ye göre (2020, s. 88) Spielberg, 2019 Akademi Ödülleri sonrası gerçekleştirilen Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi toplantısında, akış sitelerine ait filmlerin Oscar Ödülleri’nin uygunluğuna dair muhalif bir konuşma yapmıştır. Bu toplantı sonrası ise Akademi’nin resmî web sayfasında yazılı bir açıklama yapılmış ve bir dizi yeni kurallar duyurulmuştur. Bu yeni kurallara göre sinema dışı medyada yayınlanan filmlerin de Oscar Ödülleri’ne uygun olduğu kararı alınmıştır (Oscars, 2019). Yazılı açıklamada Akademi Başkanı John Bailey’in şu ifadeleri dikkat çekmektedir: “Sinema deneyimini sinema sanatının ayrılmaz bir parçası olarak destekliyoruz. Bu konu tartışmalarımızda yoğun bir şekilde yer aldı. Geniş bir film yelpazesinin Oscar’da sunulmasına izin veren mevcut kurallarımız filmlerin sinemalarda gösterimini gerektiriyor. Sektörümüzde meydana gelen köklü değişiklikleri daha fazla incelemeyi ve bu konular hakkında üyelerimizle görüşmeleri sürdürmeyi planlıyoruz” (Oscars, 2019).

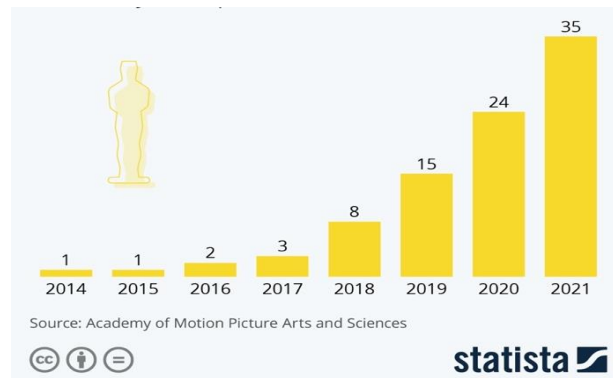
Steven Spielberg, dijital platform filmlerinin Oscar standartları için uygun olmadığı görüşünü 21 Mart 2018’de ITV News’den Nina Nannar’a verdiği röportajda tekrar dile getirmiş ve Akademi kararının karşısında bir tavır almıştır. Spielberg, “bir televizyon formatına bağlandığınızda bir TV filmi olursunuz. İyi bir şovsa kesinlikle Emmy’yi hak edersin ama Oscar’a değil. ...bir haftadan daha az bir süre için birkaç sinema salonunda gösterilen filmlerin Akademi Ödülü adaylığını hak ettiğine inanmıyorum.” diyerek, sınırlı gösterimlerle simgesel nitelikler verilen filmlerin özellikle Akademi Ödülü adaylığına hak kazanmaması gerektiğini söylemiştir (Nannar, 2018). Buna göre Spielberg, akış siteleri için üretilen yapımların sinema filmine denk olmayan ancak Emmy Ödülleri’ne aday olabilecek Televizyon filmleri olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre (Barnes, 2019) insanların, güvenli ve tanıdık ortamların dışına çıkarak başkalarının yanına oturabilecekleri ve ortak bir deneyim yaşayabilecekleri bir yere gitme fırsatına da sahip olmaları gerekir. Bu bağlamda “birlikte ağlayın, birlikte gülün, birlikte korkun” sözleriyle geleneksel sinema deneyiminin devam etmesini isteyen ünlü yönetmen, “sinema salonlarının hayatta kaldığını görmek istiyorum” diyerek sinemanın geleceği konusundaki endişesini ifade eder. The New York Times yazarı Brooks Barnes’e (2019) göre Spielberg, endişelerinden daha fazlasının da tehlikede olduğunun farkında olan bir kişidir.

Söz konusu bu görüş ve süregelen tartışmalara sosyal medya üzerinden katılan film ve televizyon yapımcısı Franklin Leonard şu sözlerle Spielberg’ü eleştirmiştir: “Steven Spielberg’in bir kadın ya da beyaz olmayan bir insan olarak eski sistemde film çekmenin ne kadar zor olduğunu bilmemesi mümkün değil” (Seth, 2019). Benzer bir eleştiriyi de yönetmen Ava DuVernay yapmıştır. DuVerney attığı bir tweette “Netflix ile ilgili değer verdiğim şeylerden birisinin, siyahi işleri 190 ülke gibi çok geniş bir alana dağıtması” ifadesini kullanmış ve Hollywood film endüstrisinin dağıtımcılık konusundaki ayrımcı ve ırkçı yaklaşımlarını gündeme getirmiştir (DuVernay, 2019). Bu tartışmalara katılan Vogue dergisinin film editörü Radhika Seth’e göre, birçok film yapımcısı için Netflix yalnızca marjinalleştirilmiş sesleri güçlendirmekle kalmamış, başka türlü yapılamayacak projeleri de finanse etmiştir (Seth, 2019). Bu tartışmaların odak noktası Hollywood film endüstrisinin yıllarca süren hegemonik tutum ve politik yaklaşımlarının eleştirilmesidir.

2019 Oscar ödülleri’nin hemen sonrası ve süren tartışmaların gölgesinde Netflix, çok stratejik bir hamle yaparak Los Angeles Hollywood Bulvarı’da bulunan 1922 yapımı Mısır Sineması’nı (Egyptian Theatre)

satın almak için müzakerelere başladığını duyurmuştur. Amerikan Sinematek’in sahibi olduğu ve işlettiği bu tarihi sinemada Netflix, yapımcısı olduğu dizi ve filmlerin gösterimlerini sınırlı da olsa yaparak Oscar ve Emmy ödülü adaylıkları için karşısına çıkacak muhtemel engelleri aşmayı planlamıştır (Thompson, 2019). Çünkü Akademi, bir filmin Oscar ödüllere hak kazanabilmesi için Los Angeles’ta bir ticari sinemada en az yedi gün üst üste gösterilmesini şart koşmaktadır. Bu bağlamda Netflix, diğer sinema salonlarının geleneksel kurallarıyla uğraşmak zorunda kalmadan Oscar için yarışacak uygun filmlerinin gösterilmesini burada sağlayacaktır (Lee C. , 2019). Kültürel miras tartışmaları içinde 29 Mayıs 2020’de ise bu satış işlemi gerçekleşmiştir (Cooper, 2020). Netflix Küresel Filmler Başkanı Scott Stuber, bu gelişmeyi sinemanın önceki sahibi Amerikan Sinematek ile bir ortaklık olduğunu ifade etmiştir. Mısır Sineması’nın Hollywood tarihinin inanılmaz bir parçası olduğunu ifade eden Stuber, sinemanın tarihi mirasını korumak ve izleyicilere olağanüstü film deneyimleri sunmaya devam etmek için Amerikan Sinematek ile ortak olmaktan onur duyduğunu belirterek, sinema salonunun hem sinemaseverlere hem de topluma fayda sağlayacak şekilde genişletmeyi sabırsızlıkla beklediklerini açıklamıştır (D’Alessandro, 2020). Netflix’in bu hamlesini ayrıca dikey tekelleşmeye yönelik bir adım olarak da yorumlamak mümkündür.

91. Akademi Ödülleri’nde yaşanan tartışmalar ve gösterilen dirence rağmen bir sonraki yıl gerçekleştirilen 92. Akademi Ödülleri’nde Netflix’in yapımlarının adaylık sayısının daha fazla olduğunu görülmektedir. Statista’dan Felix Richter’in (2021) yaptığı araştırmaya göre (Şekil 1), 2014’ten 2021’e kadar Netflix’in Oscar’lardaki adaylık sayısı düzenli olarak artmıştır. Fakat İngiliz New Statesman dergisinin film eleştirmeni Kambole Campbell (2019), Akademi’nin Netflix’in filmlerine karşı bir direnç gösterdiğini ifade eder. Campbell (2019), 91. Oscar Ödülleri’nden hemen sonra kaleme aldığı “Netflix sinemayı öldürüyor mu?” yazısında Netflix’in film endüstrisinde artan huzursuzluğun nesnesi haline geldiği gerçeğini yazısında ele almıştır. Yazar, Roma’yı “en iyi film” olarak seçilmesine karşı olan aktörlerden biri olan Richard E. Grant’dan alıntıladığı “o (Netflix) tüm büyük stüdyolar için en büyük tehdit” sözünden hareket ederek Akademi’nin Netflix’e karşı bir direnç gösterdiği ve bu nedenle de Roma’nın en iyi filmi alamadığını öne sürmüştür. Campbell’a göre bunun nedeni Netflix’in gösterim konusundaki modelinden vazgeçmemesidir. Bu bağlamda platformun ortak sinema ruhunu ve büyük ekranda film izleme deneyimini aşındırdığını, dolayısıyla sinema medyasının ölüm yürüyüşünü temsil eden bir teknoloji olarak düşünüldüğünü yazmaktadır. Özellikle Hollywood’un Netflix’e olan direncini 2020 Akademi Ödülleri’nde de görmek mümkündür. “En İyi Film” kategorisi dahil olmak üzere diğer tüm stüdyolardan daha fazla adaylık kazanmasına rağmen (24 adaylık) şirket, sadece iki ödül kazanmıştır. Richter bu sonucun (2021) Netflix için büyük bir hayal kırıklığı olduğunu belirtir. Fakat söz konusu direnç 2021 Akademi Ödülleri’nde aşılmıştır. 2021’de gerçekleştirilen Akademi Ödülleri’nde 35 adaylık ile diğer stüdyolar arasında en fazla adaylığa sahip olan Netflix, burada kazandığı 7 Oscar’la en fazla ödül kazanan stüdyo unvanını elde etmiştir.

Şekil 1. Yıllara göre Netflix yapımlarının Akademi Ödülleri adaylıkları. Kaynak: (Richter, 2021).

91 Akademi Ödülleri’nden sonra Netflix’in sinema salonlarının sonunu getireceği iddiası Las Vegas’ta gerçekleştirilen bir sinema panelinde gündeme gelmiştir. Film dağıtımçıları ve sinema işletme sahiplerinin katıldığı bu panelde, sektör temsilcileri artan akış hizmetleri popülasyonundan korkacak çok az şey olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Amerika Sinema Filmleri Derneği (MPAA) başkanı Charles

Rivkin’in burada yaptığı konuşmada, “herkesin bir mutfağı var, ama herkes hala dışarıda yemek yiyor” diyerek endişelerin yersiz olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Rivkin, eğlence endüstrisindeki her yeni inovasyonun film endüstrisini öldüreceği endişesi olduğunu hatırlatarak, “konuşan resimler, renkli filmler, televizyon, kablolu sistemler ve akıllı telefonların tümü yıkıcı olduğu söyleniyordu ama yine de hala buradayız” (Whitten, 2019) diyerek endişelerin gereksiz olduğunu vurgulamıştır.

5. Tartışma ve Sonuç

Araştırmada ele alınan iki festival bağlamında tartışmaların ortak noktası filmlerin sinema salonlarında gösterilmeden ya da sınırlı gösterim sağlayarak dijital platformlarda gösterime girmesi olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla film endüstrisinde akış platformları ile ilgili tartışmalar sinema filmlerinin dağıtım ve gösterimi ile ilgilidir. Bir akış platformu olarak Netflix’in film endüstrisindeki yıkıcılığı da işte tam bu noktada başlamaktadır. Clayton M. Christensen’in sözünü ettiği Netflix’in yıkıcı etkisi, Dal Yong Jin’in de vurguladığı gibi “kültür endüstrisinin şeklini temelden değiştirmiştir” (Jin, 2020, s. 109). Çünkü Netflix’in iş modeli yerleşik işletmecilerin iş akışından farklıdır. Bu yeni iş akışında klasik film gösterimi ve dağıtım ortadan kalkmıştır. Bu teknolojik dönüşüm hem ekonomik hem de kültürel düzeyde sinemanın doğasını etkilemiştir. Dolayısıyla buradaki yıkıcılık teknoloji-kültürelidir.

Yıkıcı Yenilik Teorisi yaklaşımıyla ele alınan araştırmada incelenen iki film festivalinde görülen tartışmalar, yeni bir teknoloji olarak akış devri Netflix’in yıkıcı özellikleriyle örtüşmektedir. Tartışmalara baktığımızda dikkat çeken önemli unsurlardan birinin film endüstrisi ve Netflix arasında herhangi bir çözüm ya da ortak arayış içinde olunmayışıdır. Bunun nedeni Netflix’in mevcut film gösterim anlaşmalarına uymayarak kendi modelinde direktmesi ve uygulamasıdır. Bu tutum film endüstrisi için Netflix’in yıkıcılığına bir işaretidir.

Dijital platformlar nedeniyle sinema salonları kaçınılmaz olarak etkilenecektir. Fakat sinemalarda film izleme deneyiminin son bulacağı düşünülmektedir. Çünkü sinemalarda film izlemenin doğasına ait bir aurası olduğu gerçeğini unutmamak gerekmektedir. Ayrıca sinemaya gitmek sosyalleşme adına önemli bir insani ihtiyacın karşılığıdır. Pandemi öncesi yapılan araştırmalar da bu yöndeki düşünceyi doğrulamaktadır. EY Quantitative Economics and Statistics’in (QUEST) 2018, 2019 ve 2020 yıllarında yapmış olduğu “The Relationship Between Movie Theater Attendance and Streaming Behavior” (Survey Findings, 2020, s. 30) adlı araştırmasında, sinemalarda daha sık film izleyenlerin aynı zamanda akış içeriklerini daha sık tüketme eğiliminde olduğu anlaşılmıştır. Farklı bir deyişle sinemalarda daha sık film izleyenler, akış içeriklerini daha sık tüketme eğilimindedir. Dolayısıyla araştırma sonuçlarına göre sinema salonuna katılım ve akış tüketimi pozitif ilişkilidir.

Altının çizilmesi gereken önemli unsurlardan biri seyircilerin eğlence alışkanlıklarını çevrimiçi olarak değiştirmeye yönelmesidir. Dolayısıyla sinema salon işletmecilerinin bu yönelişin farkında olmaları sonraki süreçleri pozitif olarak yürütmeleri adına hayatidir. Bu noktada en iyi çözüm noktalarından birinin, sinema işletmecilerinin teknolojiye daha fazla yatırım yapması olacaktır. Örneğin 3D, 4D ve benzeri gelişmiş teknolojik donanımlarına sahip sinema salonları dijital yerli kuşağın konfor alanının dışına çıkmasında ilgisini çekecektir. Bu bağlamda akıllı telefonlar ve tabletlerle başlayan yüksek çözünürlüklü parlak ekranlara bağımlılık, sinema salonlarının teknolojik dönüşümünde de kullanılmalıdır. Dijitalleşmeyle tamamen anlamını yitiren beyaz perdenin yerine yüksek çözünürlük sağlayan sinema Led sistemlerine geçilmesi özellikle genç seyircilerin bu alışkanlığından yararlanma adına bir “kanca atma” görevi görecektir.

Ortaya çıkan bir diğer alışkanlık ise “abonelik” sistemidir. Aynen platformlarda olduğu gibi sinema salonları için de uygulanabilecek bu tarz bir pazarlama yönetimi seyircinin sinemaya gitme alışkanlığını güçlendirmesi bakımından değerlendirilmelidir. Burada önemli olan dijital platformlarla yarışacak bir fiyat performans sisteminin ortaya konulmasıdır. Nihayetinde bazı bölgelerde bu tarz bir modele geçilmeye başlanmıştır. Amerikalı büyük sinema zincirlerinden olan Regal Cinemas (Feldman, 2019), “Regal Unlimited” adıyla sınırsız sinema bileti abonelik planına başlayacağını 2019’da duyurmuştur. Aylık 18 ila 23,50 dolar arasında ödenecek bir fiyatlandırma ile müşteriler, buldukları yere bağlı olarak standart formatlı bir ekranda istedikleri kadar film izleyebileceklerdir.

Dijital platformlarla çatışma veya değişime direnç yerine en iyi rekabet şekli karşılıklı iş birliğidir. Film endüstrisinin özellikle bir akış platformu olan MUBI’de uygulandığı şekliyle dijital platformlarla anlaşmalar

ve ortak programlar yapması sinema salonlarının geleceği adına son derece önemlidir. Bu yönde gerçekleşen ilişkisel ağlar, hem film ekonomisine hem de sanatın niteliğine canlılık ve yenilikler kazandıracaktır.

6. Extended Abstract

The rise of digital streaming platforms brings various concerns about the future of the traditional art of cinema. One of the most discussed elements about this topic is the end of the theatrical form of the cinema which led to “the death of cinema”. In this study, the current discussions of the streaming platforms and the future of the cinema are investigated from Netflix movie competing in the 70th Cannes Movie Festival and 91. Academy Awards. Based on Clayton M. Christensen’s Disruptive Innovation Theory, a literature review is conducted, resources and various documents focusing on the discussions on this topic are reviewed and different views and attitudes are presented. The data obtained from a case study are chronologically listed under the research sample and investigated with the descriptive analysis method. Thus, the relationship between the movie industry and streaming platforms are analysed and this relationship is evaluated to understand the future of the art of cinema. This study reveals the competition between the movie industry and online video streaming services in recent years and provides various recommendations for the future of cinema art. This study revealed that Netflix that shapes the culture industry is a disruptive technology for the movie industry.

The theoretical framework of this study was first claimed on Harvard Business Review magazine 1995 January-February issue in Clayton M. Christensen and Joseph L. Bower’s “Disruptive Technologies: Catching the Wave” article. According to Christensen who suggested this concept (2015, s. 46), the “disruptiveness” in Disruptive Innovation Theory defines the process of a smaller company with a few sources to successfully challenge an established business. Especially established companies focus on product and service development for existing customers that generate profit, these companies tend to ignore the customer needs in some segments. Disruptive innovations aim for these disregarded segments and generally offer successful functionalities such as lower price policy. Over time, the disruptors that enter the market provide the performance needs of the mainstream customers of the established companies and raise to higher levels in the market by keeping their advantage to be the first. Christensen (Scherreik, 2000) who developed his theory in his best-seller “The Innovator’s Dilemma” in 1997 marked a new era by explaining why small companies with innovative products can take down the large and successful companies.

According to Christensen (2015, s. 47-49) Netflix is a disruptive technology. Netflix that entered the market in 1997 as a mail-order DVD sales and renting service started to offer a large content range with an on-demand, low priced, high quality and convenient approach causing the collapse of Blockbuster and taking over the main market. The company reached this position in a classic disruptive way.

This study opens the future of movie theatres into discussions against the disruptive effects of streaming platforms in the global culture market. The common point of the discussions in the context of two festivals considered in this study is that the movies are released on digital platforms with no or limited screening in the movie theatres. Therefore, the discussions about the streaming platforms in the movie industry are related to the distribution and screening of cinema movies. The disruptive effect of Netflix as a streaming platform in the movie industry starts right at this point. The disruptive effect of Netflix mentioned by Clayton M. Christensen “has fundamentally changed the way of the culture industry” as highlighted by Dal Young Jin (Jin, 2020, s. 109). Because Netflix’s business model is different from the workflow of well-established businesses. This new workflow eliminated movie screening and distribution. This transformation impacted the nature of the cinema both at the economic and cultural levels. Because “technology not only changes how we consume but also what we consume and therefore, disruption is best defined as techno culture” (as cited in Burger et al. 1961 by Gaustad, 2019, p. 68). As a result, the discussions in two movie festivals analysed in this study within the “Disruptive Innovation Theory” framework match with the disruptive characteristics of the streaming giant Netflix as new technology. One of the important and striking elements in these discussions is that there is no solution or common search efforts between the movie industry and Netflix. This is because Netflix violates the existing movie

screening agreements, insists on its own model and implements this model. This attitude is also a sign of the disruptiveness of the streaming platforms for the movie industry.

Keywords: Digital Platforms, Film Industry, Disruptive Innovation Theory, Disruptive Innovation, Streaming Websites, Netflix.

Kaynakça

Akbulut, H. (2014). Sinemaya Gitmek Ve Seyir: Bir Sözlü Tarih Çalışması. *Elektronik Mesleki Gelişim Ve Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 1-16.

Akbulut, H. (2018). Kültürel ve Toplumsal Bir Pratik Olarak Sinemaya Gitmek: Türkiye’de Seyirci Deneyimleri Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması. Ankara: Tübitak Projesi.

Altuntaş, M. (2017, Mayıs 21). Cannes 2017 – 3. Gün: “Okja” ve Netflix gerilimi. Ağustos 3, 2021 tarihinde Bant Mag: <https://bantmag.com/dan-auerbach-sarkisi-waiting-on-a-song-icin-genclik-komedisi-gibi-klip-adresinden-alindi>

Anindita, V. (2021). reserved Disruptive Strategy in Disruption Era: Does Netflix Disrupt the Existing Market? *International Journal of Business and Technology Management*, 3(1), s. 30-39.

Associated Press. (2019, Ekim 13). Scorsese says he’s open-minded about Netflix film revolution. Haziran 18, 2021 tarihinde Associated Press: <https://apnews.com/article/12c73ea9e4ed4ed19d6c8efb15b746ef> adresinden alındı

Barnes, B. (2019, Nisan 23). Blockbuster Battle Between Steven Spielberg and Netflix Fizzles. Haziran 30, 2021 tarihinde The Newyork Times: <https://www.nytimes.com/2019/04/23/business/media/steven-spielberg-netflix-academy-awards.html> adresinden alındı

BBC. (2018, Aralık 26). İlk filmi Roma ile Oscar’a aday olan Meksika yerlisi oyuncu Yalitza Aparicio kimdir? Ağustos 12, 2021 tarihinde BBC News: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46681518> adresinden alındı

Bell, E. J., Owen, T., Brown, P. D., Hauka, C., & Rashidian, N. (2017). *The Platform Press: How Silicon Valley Reengineered Journalism*. Columbia Journalism School. Tow Center for Digital Journalism, Columbia University.

Belton, J. (2002). Digital Cinema A False Revolution. *Massachusetts Institute of Technology*(100), 98-114.

Bilge, B. (2017, Mayıs). Yıkıcı Teknolojilerin Belirlenmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1), s. 2148-1776.

Bower, J., & Christensen, C. (1995). Disruptive Technologies: Catching the Wave. *Harvard Business Review*, 43-53.

Brzeski, P. (2017, Mayıs 19). Bong Joon Ho Defends Netflix in Cannes: “They Gave Me Total Freedom”. Ağustos 15, 2021 tarihinde The Hollywood Reporter: <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-features/bong-joon-ho-defends-netflix-cannes-they-gave-me-total-freedom-1005376/> adresinden alındı

Campbell, K. (2019, Şubat 26). Is Netflix killing cinema? Haziran 19, 2021 tarihinde New Statesman: <https://www.newstatesman.com/culture/film/2019/02/netflix-killing-cinema> adresinden alındı

Campisi, G. (2020). *The Independent Filmmaker’s Guide to the New Hollywood: Success in the Era of Netflix and Streaming Video*. North Carolina: McFarland&Company.

Christensen, C. M. (2021). *Yenilikçinin İkilemi*. İstanbul: Koridor.

Christensen, C. M., Raynor, M. E., & McDonald, R. (2015, Aralık). What Is Disruptive Innovation? *Harvard Business Review Home*, 44-53.

Clarke, J. (2012). *Sinema Akımları: Sinema Dünyasını Değiştiren Filmler*. İstanbul: Kalkedon.

Cooper, K. (2020, Mayıs 29). PETITION TO SAVE THE AMERICAN CINEMATHEQUE AT THE EGYPTIAN THEATRE. Temmuz 21, 2021 tarihinde Esotouric: <https://esotouric.com/2019/04/29/egyptiantheatre/> adresinden alındı

D’Alessandro, A. (2020, Mayıs 29). Netflix Closes Acquisition Of Egyptian Theatre; Joins Forces With American Cinematheque. Temmuz 11, 2021 tarihinde Deadline: <https://deadline.com/2020/05/netflix-closes-deal-american-cinematheque-egyptian-theatre-1202946525/> adresinden alındı

- Daly, K. (2010). Cinema 3.0: The interactive-image. *Cinema Journal*, 81-98.
- Danneels, E. (2004). Disruptive Technology Reconsidered: A Critique and Research Agenda. *Journal of Product Innovation Management*, 21(4), s. 246–258.
- Data Flair. (2019). Data Science at Netflix – A Must Read Case Study for Aspiring Data Scientists. Haziran 4, 2021 tarihinde Data Flair: <https://data-flair.training/blogs/data-science-at-netflix/> adresinden alındı
- Data Flair. (2019). Machine Learning Project – Data Science Movie Recommendation System Project in R. Haziran 1, 2021 tarihinde Data Flair: <https://data-flair.training/blogs/data-science-r-movie-recommendation/> adresinden alındı
- Dean, B. (2021, Mart 4). Amazon Prime User and Revenue Statistics (2021). Haziran 20, 2021 tarihinde Backlinko: <https://backlinko.com/amazon-prime-users> adresinden alındı
- Dean, B. (2021, Mart 20). Disney+ Subscriber Statistics 2021: How Many People Watch Disney+? Haziran 20, 2021 tarihinde Disney+ Subscriber Statistics 2021: How Many People Watch Disney+?: <https://backlinko.com/disney-users> adresinden alındı
- Dean, B. (2021, Şubat 25). Netflix Subscriber and Growth Statistics: How Many People Watch Netflix in 2021? Haziran 19, 2021 tarihinde Backlinko: <https://backlinko.com/netflix-users> adresinden alındı
- DigitalTalks. (2015). “Yıkıcılık” Teorisinin Babası, Netflix’in Neden İdeal Bir Örnek Olup Uber’in Olmadığını Açıklıyor. Temmuz 31, 2021 tarihinde Digital Talks: <https://www.digitaltalks.org/2015/11/19/yikicilik-teorisinin-babasi-netflixin-neden-ideal-bir-ornek-olup-uberin-olmadigini-acikliyor/> adresinden alındı
- Donadyo, R. (2017, Mayıs 10). Cannes Is Changing Rules After Outcry Over Netflix Streaming. Temmuz 2, 2021 tarihinde The New York Times: <https://www.nytimes.com/2017/05/10/movies/cannes-changing-rules-after-netflix-controversy-in-france.html> adresinden alındı
- DuVernay, A. (2019, Mart 3). Haziran 30, 2021 tarihinde Twitter: <https://twitter.com/ava/status/1102236624895655936> adresinden alındı
- Elsaesser, T., & Hagener, M. (2014). *Film Kuramı*. İstanbul: Dipnot.
- Evren, B. (2015). Sinema Makinistleri de Tarih Oldu. *Cine Tele*(6), s. 23.
- Feldman, D. (2019, Temmuz 28). How Netflix Is Changing The Future Of Movie Theaters. Ağustos 19, 2021 tarihinde Forbes: <https://www.forbes.com/sites/danafeldman/2019/07/28/how-netflix-is-changing-the-future-of-movie-theaters/?sh=5659f7c5f46e> adresinden alındı
- Fernández, G., López, W., Olivera, F., Rienzi, B., & Rodríguez-Bocca, P. (2014). Fernández, G., López, W., Olivera, F., Rienzi, B., & Rodríguez-Bocca, P. (2014, September). Let's go to the cinema! A movie recommender system for ephemeral groups of users. *XL Latin American Computing Conference (CLEI)* (s. 1-12). IEEE.
- Filipiuk, Z. (2019, Aralık 28). How Netflix is killing the art of cinema. Haziran 25, 2021 tarihinde Glasgow Guardian: <https://glasgowguardian.co.uk/2019/12/28/how-netflix-is-killing-the-art-of-cinema/> adresinden alındı
- Film Festivals. (2019, Ekim 14). "The Irishman" Press Conference - LFF 2019 - Martin Scorsese, Robert De Niro, Al Pacino. Temmuz 9, 2021 tarihinde Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=kVcLIX-7PUg&ab_channel=filmfestivals.com adresinden alındı
- FNCF. (2017, Nisan 14). COMMUNIQUÉ DE PRESSE . Ağustos 15, 2021 tarihinde FNCF: <http://www.fncf.org/updir/3/CP%20FNCF%20Netflix%20Cannes%202017.pdf> adresinden alındı
- Friedberg, A. (2004). *The End of Cinema: Multimedia and Technological Change*. L. B. Cohen içinde, *Film Theory and Criticism: Introductory Readings* (s. 914–26). New York, Oxford: Oxford University Press.
- Gaines, A. (2019, Şubat 5). What Netflix's Membership In The MPAA Means. Haziran 28, 2021 tarihinde Forbes: <https://www.forbes.com/sites/adamgaines/2019/02/05/what-netflixs-membership-in-the-mpaa-means/?sh=571ade4c217a> adresinden alındı
- Gaustad, T. (2019). How streaming services make cinema more important: Lessons from Norway. *Nordic Journal of Media Studies*, 1, 67-84.

Grand View Research. (2021, Şubat). Video Streaming Market Worth \$223.98 Billion By 2028 | CAGR: 21.0%. Haziran 19, 2021 tarihinde Grand View Research: <https://www.grandviewresearch.com/press-release/global-video-streaming-market> adresinden alındı

Habertürk. (2019, Şubat 20). Sinema salonu zincirinden Netflix isyanı! Temmuz 9, 2021 tarihinde Habertürk: <https://www.haberturk.com/sinema-salonunu-netflix-isyani-2379712> adresinden alındı

Hadida, A. L., Lampel, J., Walls, W. D., & Joshi, A. (2020, Ocak 31). Hollywood studio filmmaking in the age of Netflix: a tale of two institutional logics. *Journal of Cultural Economics*(45), s. 213–238.

Jenkins, H. (2016). “Cesur yeni medya” teknolojiler ve hayran kültürü (Çev. Yeğengil, N.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Jin, D. Y. (2020). *Globalization and Media in the Digital Platform Age*. Routledge: 2020.

Johnson, T. (2019, Nisan 2). Justice Department Warns Academy Over Potential Oscar Rule Changes Threatening Netflix (EXCLUSIVE). Haziran 30, 2021 tarihinde Variety: <https://variety.com/2019/politics/news/doj-oscar-rules-changes-netflix-1203178413/> adresinden alındı

Johnson, T. (2019, Ocak 22). Netflix Joins the Motion Picture Association of America. Haziran 21, 2021 tarihinde Variety: <https://variety.com/2019/biz/news/netflix-mpaa-1203114133/> adresinden alındı

JustWatch. (2020). Impact of social distancing on streaming. Temmuz 23, 2021 tarihinde JustWatch: <https://www.justwatch.com/us/impact-of-social-distancing-on-streaming> adresinden alındı

Katz, B. (2021, Mayıs 5). Amazon Buys MGM for \$8.45B, But What Will the DOJ Say About It? Haziran 28, 2021 tarihinde Observer: <https://observer.com/2021/05/amazon-buying-mgm-prime-video-doj-monopoly-antitrust/> adresinden alındı

Katz, B. (2021, Nisan 15). Amazon Prime Surpasses 200M Subscribers, But It’s Not Exactly on Netflix’s Tail. Haziran 19, 2021 tarihinde Observer: <https://observer.com/2021/04/amazon-prime-subscribers-netflix-disneyplus/> adresinden alındı

Keslassy, E. (2017, Nisan 14). French Exhibitors Demand Netflix Release Its Cannes Movies in Theaters. Ağustos 16, 2021 tarihinde Variety: <https://variety.com/2017/film/news/netflix-protest-french-theatrical-exhibitors-1202030960/> adresinden alındı

Keslassy, E. (2018, Mart 23). Cannes: Thierry Fremaux Explains Fest’s Thinking on Red Carpet Selfie Ban, Netflix Policy and #Metoo . Temmuz 2, 2021 tarihinde Variety: <https://variety.com/2018/film/news/cannes-film-festival-thierry-fremaux-red-carpet-selfies-1202735264/> adresinden alındı

Kohn, E. (2017, Temmuz 17). Christopher Nolan: I Won’t Work With Netflix Because Their Film Strategy is ‘Pointless’. Temmuz 11, 2021 tarihinde IndieWire: <https://www.indiewire.com/2017/07/christopher-nolan-interview-dunkirk-netflix-1201857101/> adresinden alındı

Konstan, J., Terveen, L., Riedl, J., & Herlocker, J. (2004, Ocak 1). Evaluating Collaborative Filtering Recommender Systems. *ACM Transactions on Information Systems*, 22(1), s. 5-53.

Kuzu, A. (2013). Araştırmaların Planlanması. A. A. Kurt içinde, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s. 19-45). Anadolu Üniversitesi.

Lang, B. (2019, Mart 4). Netflix Responds to Steven Spielberg’s Push to Bar It From Oscars. Temmuz 2, 2021 tarihinde Variety: <https://variety.com/2019/film/news/netflix-steven-spielberg-oscars-1203154092/> adresinden alındı

Larson, C. (2019, Ağustos 30). DISRUPTIVE INNOVATION THEORY: WHAT IT IS & 4 KEY CONCEPTS. Temmuz 6, 2021 tarihinde <https://online.hbs.edu/blog/post/4-keys-to-understanding-clayton-christensens-theory-of-disruptive-innovation> adresinden alındı

Lee, B. (2018, Nisan 11). Netflix pulls out of Cannes film festival after rule change. Temmuz 2, 2021 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/film/2018/apr/11/netflix-pulls-out-cannes-film-festival> adresinden alındı

Lee, C. (2019, Nisan 9). Wait, Why Does Netflix Want to Buy a Movie Theater? Temmuz 11, 2021 tarihinde Vulture: <https://www.vulture.com/2019/04/why-does-netflix-want-to-buy-a-movie-theater.html> adresinden alındı

Manovich, L. (1995). What is the Digital Cinema? Mayıs 25, 2022 tarihinde Manoich.net: <http://manovich.net/index.php/projects/what-is-digital-cinema> adresinden alındı.

Mcclintock, P. (2019, Ocak 22). Roma wins Bafta glory in new advance for Netflix. Ağustos 19, 2021 tarihinde Oscars: Major Theater Chains Bar Netflix's 'Roma' From Best Picture Showcase: <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-news/amc-regal-cinemark-bar-netflixs-roma-best-picture-showcase-1177952/> adresinden alındı

Michaux, V. (2020, Haziran 10). Between television and cinema: New platforms Which changes with what impact on contents?. *Enjeux Numeriques*.

Monaco, J. (2013). Bir Film Nasıl Okunur Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı. (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Oğlak.

Mossberg, W. (2016, Haziran 8). Mossberg: Five things I learned from Jeff Bezos at Code. Temmuz 4, 2021 tarihinde The Verge: <https://www.theverge.com/2016/6/8/11879684/walt-mossberg-jeff-bezos-amazon-blue-origin-code-conference-2016> adresinden alındı

Mumford, G. (2017, Mayıs 11). Cannes film festival takes on Netflix with new rule. Temmuz 2, 2021 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/film/2017/may/11/cannes-film-festival-takes-on-netflix-with-new-rule> adresinden alındı

Nannar, N. (2018, Mart 21). Steven Spielberg on the threat of Netflix, computer games and new film Ready Player One. Haziran 30, 2021 tarihinde Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=_hTTvO50QTs&ab_channel=ITVNews adresinden alındı

Nematzadeh, A., Ciampaglia, G., Menczer, F., & Flammini, A. (2018, Ekim 29). How algorithmic popularity bias hinders or promotes quality. *Scientific Reports*, 1(8), s. 1-7.

NetflixFilm. (2019, Mart 4). Haziran 30, 2021 tarihinde Twitter: <https://twitter.com/NetflixFilm/status/1102418557760024578> adresinden alındı

Oscars. (2019, Nisan 23). ACADEMY ANNOUNCES RULES FOR 92ND OSCARS. (2, Editör) 2021 Temmuz, 2021 tarihinde Oscars: <https://www.oscars.org/news/academy-announces-rules-92nd-oscars> adresinden alındı

Quinton, J.-M. (2020, Ocak 26). Ce que le XXe siècle nous enseigne sur Netflix. Haziran 2, 2021 tarihinde Slate FR: <http://www.slate.fr/story/186512/tribune-xxe-siecle-histoire-cinema-television-films-series-vod-plateformes-streaming-netflix> adresinden alındı

Rekabet Kurumu. (2022). Münhasırlık. Mart 23, 2022 tarihinde Rekabet Kurumu: <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Yayinlar/rekabet-terimleri-sozlugu/terimler-listesi?icerik=6752cea2-2389-4ea9-8173-3aa036ebfe95> adresinden alındı

Ricci, F., Rokach, L., & Shapira, B. (2011). Introduction to Recommender Systems Handbook. F. Ricci, L. Rokach, & B. Shapira içinde, *Recommender Systems Handbook* (s. 1-35). Boston: Springer.

Richford, R. (2018, Mart 23). Cannes Artistic Director Explains Netflix Competition Ban. Ağustos 15, 2021 tarihinde The Hollywood Reporter: <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-news/cannes-artistic-director-banning-netflix-competition-why-he-allowed-streaming-movies-last-year-1096800/> adresinden alındı

Richter, F. (2021, Mart 17). Will 2021 Be Netflix's Breakout Year at the Oscars? Ağustos 19, 2021 tarihinde Statista: Will 2021 Be Netflix's Breakout Year at the Oscars? adresinden alındı

Ritman, A., & Szalai, G. (2017, Mayıs 17). Cannes: Pedro Almodovar, Will Smith Offer Contrasting Views on Netflix Controversy. Ağustos 15, 2021 tarihinde <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-news/cannes-pedro-almodovar-will-smith-offer-contrasting-views-netflix-controversy-1004224/> adresinden alındı

Salganik, M. J., Dodds, P., & Watts, D. (2006, Şubat 10). Experimental Study of Inequality and Unpredictability in an Artificial Cultural Market. *Science*, 311(5762), s. 854-856.

Scherreik, S. (2000, Temmuz 31). When A Guru Manages Money. Temmuz 30, 2021 tarihinde Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2000-07-30/when-a-guru-manages-money> adresinden alındı

Scorsese, M. (2021, Mart). Federico Fellini and the lost magic of cinema. Şubat 18, 2021 tarihinde Harper's: <https://harpers.org/archive/2021/03/il-maestro-federico-fellini-martin-scorsese/> adresinden alındı

Seth, R. (2019, Mart 25). Netflix vs. Hollywood: The fight to define the future of film. Haziran 24, 2021 tarihinde Vogue: <https://www.vogue.fr/fashion-culture/article/netflix-vs-hollywood-the-fight-to-define-the-future-of-film> adresinden alındı

Setoodeh, R. (2018, Nisan 11). Netflix Pulls Out of Cannes Following Rule Change (EXCLUSIVE). Ağustos 4, 2021 tarihinde Variety: <https://variety.com/2018/film/news/netflix-cannes-rule-change-ted-sarandos-interview-exclusive-1202750473/> adresinden alındı

Shaw, L. (2021, Şubat 15). How Long Will It Take for Disney to Catch Netflix? Haziran 19, 2021 tarihinde Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2021-02-14/how-long-will-it-take-for-disney-to-catch-netflix?sref=7TQVDf0X> adresinden alındı

Singh, S. (2020, Mart 26). How Recommendation Algorithms Shape Your Online Experience. Haziran 18, 2021 tarihinde New America: <https://www.newamerica.org/oti/blog/how-recommendation-algorithms-shape-your-online-experience/> adresinden alındı

Singh, S. (2020, Mart 25). Why Am I Seeing This? How Video and E-Commerce Platforms Use Recommendation Systems to Shape User Experiences. Ocak 21, 2021 tarihinde New America: <https://www.newamerica.org/oti/reports/why-am-i-seeing-this/introduction/> adresinden alındı

Stam, R. (2014). Sinema Teorisine Giriş. (S. Salman, & Ç. Asatekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Statista. (2021, Nisan 21). Number of Netflix paid subscribers worldwide from 1st quarter 2013 to 1st quarter 2021. Haziran 19, 2021 tarihinde Statista: <https://www.statista.com/statistics/250934/quarterly-number-of-netflix-streaming-subscribers-worldwide/#:~:text=Netflix%20had%20207.64%20million%20paid,Netflix's%20total%20global%20subscriber%20base.> adresinden alındı

Statista. (2021). TV, Video & Film. Haziran 28, 2021 tarihinde Statista: <https://www.statista.com/markets/417/topic/476/tv-video-film/#statistic3> adresinden alındı

Stoll, J. (2021, May 17). Disney+'s number of subscribers worldwide from 1st quarter 2020 to 2nd quarter 2021 . Haziran 19, 2021 tarihinde Statista: <https://www.statista.com/statistics/1095372/disney-plus-number-of-subscribers-us/> adresinden alındı

Stoll, J. (2021, Haziran 4). Preference for watching a movie for the first time at a theater instead of via a streaming service in the United States from November 2018 to June 2020. (28, Editör) 2021 Haziran, 2021 tarihinde Statista: <https://www.statista.com/statistics/947757/theaters-streaming-watching-movies/> adresinden alındı

Survey Findings. (2018). The Relationship Between Movie theater Attendance and Streaming Behavior. EY's Quantitative Economics and Statistics (QUEST). The National Association of Theater Owners (NATO).

Survey Findings. (2020). The Relationship Between Movie Theatre Attendance and Streaming Behavior. EY's Quantitative Economics and Statistics (QUEST). The National Association of Theater Owners (NATO).

Swartz, C. S. (2005). Understanding Digital Cinema A Professional Handbook. Massachusetts, USA: Focal Press.

Tüfekçi, Z. (2019, Nisan 22). How Recommendation Algorithms Run the World. Haziran 14, 2021 tarihinde Wired: <https://www.wired.com/story/how-recommendation-algorithms-run-the-world/> adresinden alındı

Taylor, C. (2019, Mart 4). Steven Spielberg is trying to change the rules so Netflix can't win an Oscar. Temmuz 2, 2021 tarihinde CNBC: <https://www.cnn.com/2019/03/04/netflix-responds-to-oscar-nominations-backlash.html> adresinden alındı

Teh, Y.-C. (2020, Ağustos 5). Lockdown leads to surge in TV screen time and streaming. Temmuz 23, 2021 tarihinde Ofcom: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-53637305> adresinden alındı

Thaddeus-Johns, J. (2019, Mayıs 9). Netflix v Cannes: inside the battle for the future of cinema. Temmuz 9, 2021 tarihinde Financial Times: <https://www.ft.com/content/494e20b4-70b5-11e9-bf5c-6eeb837566c5> adresinden alındı

Thompson, A. (2019, Nisan 19). The Academy Prepares for the Netflix-Spielberg Showdown, and a \$10,000 Streaming App. Temmuz 11, 2021 tarihinde IndieWire: <https://www.indiewire.com/2019/04/the-academy-prepares-for-the-netflix-spielberg-showdown-and-a-10000-streaming-app-1202060453/> adresinden alındı

Thompson, A. (2019, Şubat 28). The Spielberg vs. Netflix Battle Could Mean Collateral Damage for Indies at the Oscars. Temmuz 2, 2021 tarihinde Indie Wire: <https://www.indiewire.com/2019/02/steven-spielberg-vs-netflix-oscar-academy-wars-1202047846/> adresinden alındı

Tryon, C. (2009). Reinventing Cinema. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.

Werpın, A. (2021, Nisan 15). Amazon Prime Passes 200 Million Subscribers. Haziran 19, 2021 tarihinde The Hollywood Reporter: <https://www.hollywoodreporter.com/business/business-news/amazon-prime-passes-200-million-subscribers-4167014/> adresinden alındı

Whitten, S. (2019, Nisan 8). Netflix isn't killing movie theaters: Viewers who stream more also go to cinemas more. Haziran 19, 2021 tarihinde CNBC: <https://www.cnn.com/2019/04/08/netflix-isnt-killing-theaters-people-who-stream-more-see-movies-more.html#:~:text=Netflix%20isn't%20killing%20movie%20theaters.,at%20theaters%20is%20a%20myth> adresinden alındı

Yılmaz, M. C. (2019, Şubat 13). Netflix yapımı 'Elisa y Marcela' Berlin Film Festivali'ni ikiye böldü. Temmuz 9, 2021 tarihinde Euro News: <https://tr.euronews.com/2019/02/13/netflix-yapimi-elisa-y-marcela-berlin-film-festivali-ni-ikiye-boldu> adresinden alındı

Zengin, F. (2016). Dijitalleşmenin Türk Sinemasında Yarattığı Dönüşüm: Üretim, Dağıtım ve Gösterim. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Sosyal Sermayenin Yenilikçi Davranışa Etkisinde Girişimcilik Eğiliminin Aracılık Rolü: Gaziantep'teki Suriyeli Girişimciler Üzerine Bir Araştırma

B. Dilek ÖZBEZEK*
H. Mustafa PAKSOY**
Subhi KORD ARABO***

ÖZ

Günümüzde bilim ve teknolojinin hızlı gelişimi ve küreselleşmeye yönelik eğilimlerle birlikte, neredeyse tüm örgütler muazzam riskler ve rekabet baskıları getiren dinamik bir iş ortamıyla karşı karşıya kalmaktadır. Yenilikçi davranış, örgütlerin uzun vadede hayatta kalması ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmesi için benzersiz bir varlık olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, çok sayıda bilim adamı sosyal sermaye ve girişimciliğin yenilikçi davranış üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Bu perspektiften Gaziantep'teki 404 Suriyeli girişimcinin katıldığı çalışmanın temel amacı, sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki etkisini ve bu etki düzeyinde girişimcilik eğiliminin aracılık rolü olup olmadığını incelemektir. Kavramsal ve ampirik araştırma sonucu elde edilen bulgular sosyal sermayenin hem doğrudan hem de girişimcilik eğilimi aracılığıyla dolaylı olarak yenilikçi davranışı olumlu bir şekilde etkilediğini ve ayrıca sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki etkisinde girişimcilik eğiliminin kısmi aracılık rolü de doğrulanmıştır. Bu sonuçlar sosyal sermayenin girişimcilik eğilimi aracılığıyla girişimcilerin işlevselliğini daha da artırarak daha fazla yeni yaratıcı fikirler ürettikleri ve uyguladıkları argümanına güçlü bir destek sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Girişimciler, Sosyal Sermaye, Yenilikçi Davranış, Girişimcilik Eğilimi.

The Mediating Impact of The Entrepreneurship Tendency on The Relationship Between Social Capital and Innovative Behavior: A Research on Syrian Entrepreneurs in Gaziantep

ABSTRACT

Today, with the rapid development of science and technology and trends towards globalization, almost all organizations have to face with a dynamic business environment that brings enormous risks and competitive pressures. Innovative behavior is recognized as a unique asset for organizations to survive in the long run and achieve a sustainable competitive advantage. On the other hand, many scholars draw attention to the impact of social capital and entrepreneurship on innovative behavior. From this perspective, the main purpose of the study, in which 404 Syrian entrepreneurs in Gaziantep participated, is to examine the effect of social capital on innovative behavior and whether entrepreneurial tendency has a mediating role in this effect. The findings obtained as a result of conceptual and empirical research have confirmed that social capital positively affects innovative behavior both directly and indirectly through entrepreneurial tendency, and also the partial mediating role of entrepreneurial tendency in the effect of social capital on innovative behavior. These results provide strong support for the argument that entrepreneurs produce and implement more new creative ideas by further increasing functionality through the entrepreneurial tendency of social capital.

Keywords: Syrian Entrepreneurs, Social Capital, Innovative Behaviour, Entrepreneurship Tendency.

1. Giriş

Günümüzün belirsizlik ve yoğun rekabet ile karakterize edilen küresel iş dünyasında, yenilik ve yenilik yetenekleri, genellikle örgütün hayatta kalması, başarısı, büyümesi ve rekabet avantajları için hayati bileşenler olarak görülmektedir (Yeşil ve Doğan, 2019, s. 1). Bu açıdan örgütler, yeni fikirler, ürünler ve süreçler geliştirebilen ve pratikte uygulamalarını takip edebilen yaratıcı çalışanlara ihtiyaç duyarlar (Nasaj ve Badi, 2021, s. 2). Yenilikçi davranış, örgütün hayatta kalmasını, etkinliklerini ve sürekli rekabet edebilirliklerini sağlamak için faydalı olan yeni ve faydalı fikirlerin geliştirilmesi ve başlatılması ve bu fikirlerin yeni ve geliştirilmiş ürünlere, hizmetlere veya bir şeyler yapma yollarına uygulanması anlamına

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, dilekozbezek@gmail.com

** Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, hmpaksoy@yahoo.com

*** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, subhikord@yahoo.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 13.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 03.01.2022

gelir(Afsar vd., 2014, s. 1271). Yenilikçi davranışlar, çalışanları yenilik süreçlerinin geliştirilmesi ve uygulanmasına entegre ederek işyerinde yeniliği kolaylaştırabilir (Kör, 2016, s. 4).

Yenilikçi davranış, örgütsel değişimin temel taşı ve örgütsel yeniliğin anahtarı olarak düşünülebilir (Begenirbaş ve Turgut, 2015, s. 107; Akram vd., 2017, s. 2). Yenilik, sosyal ağlar aracılığıyla etkileşime giren çeşitli aktörler arasındaki hem resmi hem de gayri resmi ilişkileri içeren etkileşimli bir süreçtir (Landry vd., 2002, s. 683). Benzer şekilde, girişimci faaliyetler, kişilerarası ilişkiler ağlarında yerleşik sosyal bir süreçtir (McKeever vd., 2014, s. 454). Sosyal sermaye, yaratıcılık, yenilikçilik ve takım halinde öğrenme süreçlerini kolaylaştırır. Bu nedenle, örgütsel dinamiklerin yanı sıra yaratıcılık, yenilik ve değer yaratma (yani girişimci faaliyetler) anlayışının merkezinde yer alır (Goyal ve Ahkilesh, 2007, s. 212). Bu çalışma, insanların bilgi ve kaynaklara erişimini kolaylaştıran (Chen ve Zhou, 2017, s. 1554) ve istenen hedeflere ulaşmak için eylemleri koordine etmelerini sağlayan sosyal yapıya gömülü normlar ve sosyal ilişkiler olarak kabul edilen sosyal sermayenin (Doh ve Acs, 2010, s. 243) yenilikçi davranış üzerindeki etkisini girişimcilik eğilimi perspektifinden incelemektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye kavramı ilk olarak 1916 yılında Lyda J. Hanifan tarafından okul performansını artırmada toplum katılımının önemini açıklamak için kullanılmıştır (Turgut ve Begenirbaş, 2013, s. 103; Fidan ve Yurdasever, 2017, s. 221). Kavramın ilk sistematik açıklaması ve akademik tartışmalara girişi Fransız sosyolog Pierre Bourdieu (1986) ve Amerikalı sosyolog James S. Coleman'ın (1988) çalışmalarına atfedilebilir (Bhandari ve Yasunobu, 2009, s. 487). Bourdieu (1986) ve Coleman'a (1988) göre sosyal sermaye, iş birliği yoluyla bireyler ve gruplar arasında karşılıklı ekonomik fayda beklentisidir (Fandiño vd., 2015, s. 26). Bununla birlikte, kavramın sosyal bilimciler arasında yoğun bir şekilde popülerleştiren ve araştırmacıların ve politika yapımcıların dikkatini çeken siyaset bilimci Robert D. Putnam'ın (1993) sivil katılım, güven ve karşılıklılık normları üzerine öncü çalışması olmuştur (Carpiano, 2006, s. 166; Nyqvist vd., 2013: 395).

Sosyal sermaye, genel olarak sosyal ve ekonomik faaliyetleri etkileyen güven, sosyal normlar ve ağları ifade eder (Nakagawa ve Shaw, 2004, s. 2). Putnam'a (1993) göre, sosyal sermaye kavramını "karşılıklı fayda için koordinasyonu ve iş birliğini kolaylaştıran ağlar, normlar ve sosyal güven gibi sosyal organizasyonun özellikleri" olarak tanımlanabilir (Carpiano, 2006, s. 166). Sosyal sermaye, etkili uygulamalar ve süreçler gibi belirli sonuçlar üretmek için bireylerin eylemlerinin etkinleştiricisi olarak işlev görür (Nguyen vd., 2020, s. 210). Örneğin, sosyal sermaye kaynakları bakımından zengin bir topluluğun, etkili sivil kurumlara sahip olması ve dolayısıyla refaha kavuşması ve kanun ve düzeni sağlamada daha etkili olması daha muhtemeldir. Bir toplumdaki sosyal sermaye düzeyi, her türden gönüllü birliklere üyelik yoğunluğu, vatandaşlar arasındaki kişilerarası güvenin boyutu ve karşılıklı yardımın mevcudiyetine ilişkin algılar gibi göstergelerle ölçülebilir (Lochner vd., 1999, s. 260).

İşletme ve yönetim literatüründe, araştırmacılar sosyal sermayeyi genellikle katılımcılara fayda sağlayan bir dizi ağ olarak kabul etmektedir (Zheng, 2008, s. 152; Jha ve Cox, 2015, s. 254). Nahapiet ve Ghoshal'a (1998, s. 243) göre "bir bireyin veya sosyal birimin sahip olduğu ilişkiler ağından sağlanan veya bu ağlar aracılığıyla elde edilen ve içine gömülü gerçek ve potansiyel kaynakların toplamı" olarak tanımlanabilir. Nahapiet ve Ghoshal (1998, s. 243) ayrıca sosyal sermayenin yapısal, ilişkisel ve bilişsel olmak üzere üç boyuttan oluştuğunu belirtmişlerdir. Sosyal sermayenin yapısal boyutu, ilişkiler ağının ve sosyal yapının sahip olduğu nitelikleri içerir. Kavram, ağlardaki insanlar arasındaki bağların kalıplarını ve gücünü içeren sosyal etkileşimleri, diğer bir deyişle kime ulaştığınızı ve nasıl ulaştığınızı tanımlar. Sosyal sermayenin ilişkisel boyutu, temelde aktörlerin kendi ilişkilerinin özellikleriyle ilgilidir. Kavram, güven, normlar, yükümlülükler ve özdeşleşme gibi kişisel ilişkiler yoluyla yaratılan kaynaklardan oluşur. Sosyal sermayenin bilişsel boyutu, taraflar arasında paylaşılan ortak tanımlar, kodlar, yorumlar ve bir anlam sistemi sağlayan kaynakları ifade eder. Bilişsel sosyal sermaye sosyal sistemde bir hedefin ortak bir şekilde anlaşılmasını ve uygun hareket etme yollarını kolaylaştıran paylaşılan diller, kodlar ve başarı hikâyeleriyle kendini gösterir (Tsai ve Ghoshal, 1998, s. 463; Turgut ve Begenirbaş, 2013, s. 104; Yeşil ve Doğan, 2019, s. 4).

Sosyal sermaye, bireyler veya gruplar için mevcut olan iyi niyettir. Kaynağı, aktörün sosyal ilişkilerinin yapısında ve içeriğinde yatar. Etkileri, aktöre sağladığı bilgi, etki ve dayanışmadan kaynaklanır (Adler ve

Kwon, 2002, s. 23). Sosyal sermaye, insanlar ve ağlar arasındaki bağlarda var olan kaynakları kapsar ve sosyal ilişkilerde bulunur. İlişkilere dayanan bir dizi kaynak olarak sosyal sermayenin birçok farklı özelliği vardır (Zheng, 2008, s. 152). Sosyal sermaye kavramı, sosyal bağların yönüne göre bağlayıcı, köprü kuran ve birleştirici sosyal sermaye olmak üzere üç şekilde tanımlanabilir (Ferlander, 2007, s. 118; Nyqvist vd., 2013, s. 395). Bağlayıcı (dayanışmacı) sosyal sermaye yaş, cinsiyet, etnik köken veya sosyoekonomik durum gibi ortak sosyo-demografik özellikleri (veya sosyal kimlik) paylaşan üyeler arasındaki güvene ve iş birliğine dayalı ilişkiler anlamına gelir. Köprü (Aracı) kuran sosyal sermaye, sosyo-demografik (veya sosyal kimlik) anlamda (yaş, eğitim, etnik köken ve din gibi özellikler açısından farklılık gösteren) kanıtlanabilir bir biçimde farklı olan insanlar arasındaki saygı ve karşılıklılık ilişkilerini içerir. Birleştirici sosyal sermaye, toplumdaki açık, resmi veya kurumsallaşmış güç veya otorite sahip bireyler ve gruplar veya örgütlerle etkileşimde bulunan insanlar arasındaki saygı normları ve güvene dayalı ilişkiler ağları olarak tanımlanmıştır (Szreter ve Woolcock, 2004, s. 654-655; Titeca ve Vervisch, 2008, s. 2206- 2207).

2.2. Yenilikçi Davranış

Yenilikçi davranış, rol performansına, gruba veya örgüte fayda sağlamak için bir iş rolü, çalışma grubu veya örgüt içinde yeni fikirlerin üretilmesini, tanıtılmasını ve gerçekleştirilmesini amaçlayan bireyin bilinçli çabaların toplamı olarak tanımlanır (Janssen 2003, s. 348). Öte yandan yenilikçi davranış, çalışanların işyerinde yeniliklerin geliştirilmesini ve tanıtılmasını doğrudan ve dolaylı olarak teşvik eden bilinçli çabalarını yansıtır (Begenirbaş ve Turgut, 2016, s. 64). Bu tür yenilikçi davranışlar, yeni ürün fikirleri veya teknolojilerinin geliştirilmesini, iş ilişkilerini iyileştirmeyi amaçlayan idari prosedürlerdeki değişiklikleri veya verimliliklerini ve etkinliklerini önemli ölçüde artırmayı amaçlayan iş süreçlerine yeni fikirlerin veya teknolojilerin uygulanmasını içerebilir (Kleysen ve Street, 2001, s. 285). İşyerinde yeni teknolojiler aramak, hedeflere ulaşmak için yeni yollar bulmak, yeni çalışma yöntemleri uygulamak ve yeni fikirleri gerçekleştirmek için kaynakları araştırmak ve güvence altına almak yenilikçi davranış örnekleri arasında yer alır (Yuan ve Woodman. 2010, s. 324).

Yenilikçi davranış, fırsatların araştırılmasını ve yeni fikirlerin üretilmesinin (yaratıcılıkla ilgili davranış) yanı sıra kişisel ve/veya iş performansını artırmak için değişim oluşturmaya ve yeni bilgileri uygulamaya veya süreçleri iyileştirmeye yönelik iş davranışlarını da (uygulamaya yönelik davranış) içeren çok aşamalı bir süreç olarak görülebilir (De Jong ve Den Hartog, 2008, s. 5; De Jong ve Den Hartog, 2010, s. 24). Scott ve Bruce (1994, s. 581-582) yenilikçi davranış sürecini, fikir üretme (yaratıcılık), geliştirme ve uygulama olmak üzere üç farklı davranışsal görev ile kategorize etmiştir. Bireysel yenilik, problemin tanınması ve orijinal veya mevcut ürün veya süreçlere uyarlanabilen yeni veya benimsenmiş bir fikrin veya çözümün üretilmesiyle başlar. Bir sonraki aşama, bireyin yeniliği meşrulaştırmak ve gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için meslektaşlarını ve/veya yöneticilerini ikna etme ve etkileme, zorlama ve müzakere etme gibi destek bulunması ve koalisyon kurulmasına yönelik yapılan sosyal faaliyetlerle ilgili fikir geliştirmedir. Son olarak fikri gerçekleştirme aşaması, fikirleri bir iş rolü, grup veya tüm organizasyon içinde somut ürünlere ve süreçlere dönüştürülmesi ile ilgilidir. Bu yeniliğin fiziksel veya entelektüel bir prototipinin pratik uygulamasını ve uygulama sırasında stratejilerin, prosedürlerin, çözümlerin ve sonuçların eleştirel olarak incelenmesini içerir ve bireyler herhangi bir zamanda yenilikçi olarak bu sürecin herhangi bir aşamasında yer alabilir (Janssen, 2000, s. 288). Bu faaliyetler, aynı zamanda ekstra rol davranışları olarak adlandırılan tamamen isteğe bağlı eylemler olarak görülür ve esasen iş beklentilerinin bir parçası veya resmi değerlendirme ve ödüllendirme süreçleriyle ilgili değildir (Nasaj ve Badi, 2021, s.7).

2.3. Girişimcilik Eğilimi

Girişimcilik eğilimi, girişimcinin bağımsız bir iş kurma eğilimi ve kabul derecesi olarak ifade edilebilir (Chao ve Tang, 2019, s. 24). Girişimcilik eğilimi, fırsatları tanıma ve kullanma, yenilik yapma ve değişim yaratma ile ilgili psikolojik ve davranışsal eğilimler olarak tanımlanabilir (Ahmetoglu vd., 2020, s. 130). Girişimcilik eğilimi, bir bireyin dikkatini, deneyimini ve eylemini belirli bir hedefe veya bir şeyi başarmak için yönlendiren zihinsel bir durum olarak kabul edilmektedir (Yao vd., 2016, s. 62).

Girişimcilik eğilimi, bir bireyin kendi işini yürütme arzusunu ve kararlılığını temsil eder. Girişimcilik eğilimi, bilinçli olarak ortaya çıkan bir davranış biçimidir (Kambur, 2021, s. 1480) ve kendi kaderini tayin

etme, yenilikçilik, risk alma, proaktiflik ve rekabetçi bir yapı gibi temel süreçlerle birlikte bütünü oluşturmaktadır (Tiftik ve Zincirkıran, 2014, s. 182). Birçok araştırma, girişimci olmak için en önemli faktörün bireysel özellikler olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla girişimci bir davranışa sahip olmak, girişimci olmanın kilit noktasıdır (Keskin ve Yıldırım, 2020, s. 105).

Girişimcilik, genel olarak fırsatları tanıma, seçme ve yorumlama ve daha sonra belirsiz bir ortamda yeni bir şeyler ortaya koyma yeteneğidir (Bozkurt ve Erdurur, 2013, s. 60). Öte yandan girişimciler, kendine özgü kişilik özelliklerine sahip, iş kurmaya yatkın bireyler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, girişimciler ve yetenekleri arasındaki ilişki açısından bireysel özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir (Baltacı, 2017, s. 17). Bir bireyin girişimcilik yeteneğini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında girişimcilik eğiliminin ortaya çıkmasını etkileyen faktörler başarıya ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma eğilimi, belirsizliğe karşı tolerans, yenilik, kendine güven gibi özellikler olarak incelenmiştir (İşcan ve Kaygın, 2011, s. 446-448; Ocak vd., 2019, s. 69).

Başarı ihtiyacı, girişimcilik davranışlarını etkileyen önemli bir psikolojik faktör olarak (Bozkurt ve Erdurur, 2013, s. 60), kişisel başarıya ulaşabilmek için daha iyisini yapma arzusunun ifade etmektedir (Öztaş vd., 2017, s. 4366). Başarı ihtiyacı yüksek olan bireyler gelecek odaklı, kendi becerilerine güvenen, iyimser bakış açısına sahip, görev odaklı, zamanı etkin bir şekilde yöneten, sonuç odaklı, yüksek enerjik, zorluklara rağmen hedeflerine ulaşmak için kararlı ve ısrarlı, sorumluluk sahibi, gerektiğinde uzun saatler çalışmaya istekli kişilerdir (Baltacı, 2017, s. 17). Başarı motivasyonu yüksek olan bireylerin girişimcilik faaliyetlerini üstlenme olasılığı daha yüksektir. Bu bireyler, işlerini bir sonuca ulaştırmak için kişisel sorumluluk ve risk alma eğilimine sahiptirler (Tiftik ve Zincirkıran, 2014, s. 181).

Kontrol odağı, bireyin kendi hayatı ve çevresi üzerindeki kontrolüne ilişkin inancı olarak tanımlanmaktadır. Bireyler, durumlarının, eylemlerinin ve olaylarının kendilerinin veya başkalarının kontrolü altında olduğuna dair ortak bir beklenti içindedir (Baltacı, 2017, s. 17). Kontrol odağı girişimcilerin en baskın özelliklerinden biri olarak kabul edilir. İç kontrol odağı, alınan kararların sonuçlarından girişimcinin kendisinin sorumlu olduğunu bilmekle ilgilidir. İçsel kontrol odağı yüksek olan bireyler, sonuçları kontrol edebileceklerini inanırlar. Bu nedenle, ellerinden gelenin en iyisini yapma ve hedeflerine yönelik kararlılık gösterme eğilimindedirler. Dış kontrol odağı sahip bireyler daha pasif olma eğilimindedir ve çoğunlukla şans ve kaderin eylemlerinin sonuçlarını belirlediğine inanırlar (Demirci, 2013, s. 24).

Risk alma, bilinmeyen yeni pazarlara girme, kaynakların büyük bir kısmını sonuçları belirsiz girişimlere ayırma ve/veya ağır borçlanma gibi cesur eylemlerde bulunma eğilimi anlamına gelir (Lumpkin ve Dess 2001, s. 431). Girişimcilerin tanımlanan en eski özelliği olan risk alma (Caird, 1991, s. 179), başarı olasılığını veya eylemlerin sonuçlarının ne olacağını bilmeden veya bilinmeyen koşullarda karar vermeyi içermektedir (Öztaş vd., 2017, s. 4367). Girişimciler, genellikle kararlarını belirsizlik altında aldıkları için daha yüksek risk alma eğilimine sahip kişilerdir (Demirci, 2013, s. 24).

Belirsizliğe karşı tolerans, belirsizlikten kaynaklanan riskleri tespit etme ve bu tür risklerle başa çıkmak için gerekli becerileri gösterme (olumlu tepki verme) yeteneğidir (Ocak vd., 2019, s. 69). Belirsizliğe karşı tolerans, belirsiz bir ortamda daha fazla bilgi aramadan verilen karara karşı yüksek tolerans göstermeyi ifade eder. Belirsizliğe karşı tolerans, bireylerin yüksek toleransla yaratıcı ve yeni yollar bulmasını sağlar. Girişimciler belirsizlik ve zorluklarla karşılaştıklarında çabalarında ısrarcı olmak zorundadırlar (Öztaş vd., 2017, s. 4367). Bu nedenle belirsizliğe toleransın girişimcilerin bir özelliği olduğuna inanılmakta ve girişimcilik eğiliminde olan bireylerin belirsizliğe karşı diğerlerine göre daha fazla tolerans göstermesi beklenmektedir (Koh, 1996, s. 15).

Yenilikçilik, yeni ürünlerin/hizmetlerin tanıtılmasında yaratıcılığı ve deneyselliği ve yeni süreçlerin geliştirilmesinde yenilikçiliği, teknolojik liderliği ve Ar-Ge'yi destekleme eğilimini ifade eder (Lumpkin ve Dess 2001, s. 431). Yenilikçilik, girişimciliğin odak noktası ve temel bir girişimcilik özelliğidir (Koh, 1996: 16). Girişimci, herhangi bir yeniliği başlatan, kararları ve uygulamaları sonucunda sürdüren ve geliştiren kişi olarak kabul edilmektedir (Tiftik ve Zincirkıran, 2014, s. 181).

Kendine güven, bir bireyin özel bir iş yapmak için kendi yeteneğini değerlendirmesi olarak kabul edilir (İşcan ve Kaygın, 2011, s. 447). Girişimciler faaliyetlerini yürütürken sayısız zorluk ve belirsizlikle karşı karşıya kalırlar. Koh'a (1996, s. 15) göre, bir bireyin kendi işini kurmayı tercih eden bir girişimci olarak belirlenen hedeflere ulaşabileceğine inanması beklenebilir. Kendine güven, bir girişimcilik özelliği olarak

içsel kontrol odağı, risk alma eğilimi ve belirsizliğe tolerans gibi diğer psikolojik özelliklerle ilişkilidir. Kendine güvenen insanlar, başarılı olmak için gereken bütün yeteneklerin kendilerinde olduğuna inanan kişilerdir (İşcan ve Kaygın, 2011, s. 447).

3. Araştırma Hipotezleri

3.1. Sosyal Sermaye ve Yenilikçi Davranış Arasındaki İlişki

Sosyal sermaye, bireyin veya örgütün zaman içinde sürdürdüğü ilişkisel ağdan elde edilen kaynakları ifade eder (Casanueva ve Gallego, 2010, s. 106). Adler ve Kwon'a (2002, s. 18) göre sosyal sermayenin sosyal aktörler arasındaki sosyal ilişkilere gömülü bir dizi kaynaktır. Gerçekten de ağlar, normlar ve güven gibi sosyal örgütlerin karşılıklı fayda için koordinasyonu ve iş birliğini kolaylaştıran özelliklerini ifade eden sosyal sermaye (Chou, 2006, s. 889), fiziksel ve beşerî sermayeye göre nispeten daha az somut ve gözlemlenebilir, bu da aktörler arasındaki ilişkilerde daha fazla somutlaştığı anlamına gelir (Kapucu, 2011, s. 25).

Sosyal sermaye, bilginin ve fikirlerin hızlı bir şekilde yayılmasını ve kaynaklara erişimi kolaylaştırır (Tsai ve Ghosal, 1998, s. 467; Zheng, 2008, s. 154; Turgut ve Begenirbaş, 2013, s. 109) ve örgüt içinde farklı üyeler/birimler arasındaki iş birliğini ve koordinasyonu motive ederek yenilikçi faaliyetleri teşvik eder (Nahapiet ve Ghoshal, 1998, s. 243; Goyal ve Ahkilesh, 2007, s. 213). Kapucu'ya (2011, s. 24) göre bağlayıcı, köprü kuran ve birleştirici sosyal sermaye, bireyler arasındaki güvenin artmasına yardımcı olabilir ve dolayısıyla sağlıklı ve genişletilmiş bir sosyal ağı teşvik edebilir. Öte yandan, Wang ve diğerleri (2016, s. 653) sosyal ağ üyeleri arasındaki güven ve kabul edilebilir davranış normları, yenilik için ihtiyaç duyulan kişiler arası koordinasyonu ve iş birliğini teşvik edeceğini belirtmişlerdir. Sosyal olarak elde edilen bu faydalar, yenilik yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olur, araştırma ve geliştirme için sinerji oluşturmasının yanı sıra ilgili maliyetleri ve riskleri azaltır ve yeni ürün geliştirme süresini kısaltır.

Sosyal sermaye, yenilikçi faaliyetleri teşvik eden bir faktör olarak görülmektedir (Kaasa, 2009, s. 219). Yenilikçi faaliyetler için önemli bir kaynak olarak bilgi ve fikirler, sosyal ilişkilerle yayılır. Sosyal bağlantılar, bireylerin sosyal ağlarına gömülü bilgiye ve diğer kaynaklara erişme yeteneklerini geliştirir (Xu, 2016, s. 499). Sosyal etkileşimler, insanların birbirlerini tanımalarını, önemli bilgileri paylaşmalarını, görev konuları veya hedefleri ile ilgili ortak bir anlayış oluşturmalarını ve başkalarının kaynaklarına erişmelerini sağlar. Sosyal sermaye, aynı zamanda yeni yaratıcı fikirlerin üretilmesini ve uygulanmasını da teşvik eder (Yeşil & Doğan, 2019, s. 1). Casanueva ve Gallego'ya (2010, s. 106) göre yeni bilgi üretme ve yeni ürünlere ve süreçlere aktarma yeteneği kişisel ve kurumsal ağlar arasında gerçekleşen iletişim, bilgi ve bilgi akışlarıyla bağlantılıdır. Nahapiet ve Ghoshal'a (1998, s. 243) göre ağ ilişkilerinin kalitesi, üyelerin çeşitli kaynaklara ve bilgilere erişimini etkiler. Bu tür kaynaklara erişim, çalışanların işyeri sorunlarını belirleme ve yenilikçi çözümler geliştirmesini sağlayacaktır (Xerri ve Brunetto, 2011, s. 3).

Sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla araştırmalar, sosyal sermaye ile yenilikçi davranış arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Örneğin, Hu ve Randel (2014, s. 1) sosyal sermayenin unsurlarının (bilişsel ve ilişkisel sermaye) takım üyelerinin yenilikçi davranış üzerindeki etkisinde bilgi paylaşımının (örtülü ve açık bilgi paylaşımı) aracılık rolü bulunmuştur. Akram ve diğerleri (2017) sosyal mübadele teorisinde yola çıkarak sosyal sermayenin yenilikçi davranışını geliştirmede önemli bir rol oynadığını tespit etmiştir. Shahab ve Imran (2018), sosyal sermayenin yenilikçi iş davranışının yaratılmasında önemli bir rol oynadığını ve aynı zamanda etik iş bağlamı ile yenilikçi iş davranışı arasında aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymuşlardır. Çöp ve Topcu (2019) sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerinde olumlu etkisi olduğunu ve ayrıca sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki etkisinde bilgi paylaşımının kısmi aracılık rolü olduğunu tespit etmiştir. Heliawaty ve diğerleri (2020), sosyal sermayenin unsurları (sosyal ağlar, karşılıklı güven ve karşılıklılık) ile yenilikçi davranışın unsurları (yaratıcılık ve risk alma) arasında çeşitli önem seviyelerinde bir ilişki olduğunu bulunmuştur. Bu bilgilere dayalı olarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir;

H₁: Sosyal sermayenin yenilikçi davranışlar üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

3.2. Girişimcilik Eğiliminin Aracılık Rolü

Girişimci perspektiften sosyal sermaye, “girişimcilerin destek için güvenebilecekleri” ağları ve ilişkileri ve sosyal etkileşimler yoluyla harekete geçirilebilecek ağların içine ve arasına yerleştirilmiş kaynakları ifade eder (Correa vd., 2021, s. 2282). Sosyal sermaye, topluluk içinde etkileşim ve öğrenme süreçleri yoluyla biriktirilir (Chou, 2006, s. 891). Sosyal sermaye, fırsatların keşfedilmesini ve kaynakların harekete geçirmesini kolaylaştıran ağların yanı sıra kıt kaynakların tanımlanması, toplanması ve tahsis edilmesini sağlar (Davidsson, ve Honig, 2003, s. 309; Shaw vd., 2008, s. 900; Kwon vd., 2013, s: 980). İnsanlar yüksek düzeyde sosyal sermayeye sahip bir topluluğa ait olduklarında, birbirleriyle çalışmaya daha isteklidir; risk alma yetenekleri gelişir ve bu zengin sosyal sermaye, yenilikçi faaliyetlere yol açar (Farsi vd., 2013, s. 23).

Sosyal sermaye, sosyal etkileşimlere dayanır ve başkalarıyla bağlantılar ve ilişkiler, güven, birliktelik, karşılıklı bağımlılıklar ve tabii ki bu etkileşimi kolaylaştıran ağlar aracılığıyla sağlanır. Girişimcilik, kişilerarası ilişkiler ağlarında yerleşik sosyal bir süreçtir ve sosyal ağlar, girişimcilerin yeni iş girişimleri başlatma çabalarını destekleyen gerekli tamamlayıcı kaynaklara erişebilmeleri için bir altyapı sağlayabilir (Lin vd., 2006, s. 173; McKeever vd., 2014, s. 456). Chia ve Liang (2016, s.152) sosyal sermayenin özellikle bilgi edinme, iş fırsatlarının belirlenmesi, ağ oluşturma, itibar oluşturma ve performansın iyileştirilmesi gibi girişimcilik faaliyetleri için faydalı olduğuna ve genç nesillerin girişimcilik niyetlerini ve kariyer seçimlerini güçlü bir şekilde etkilediğine dikkat çekmişlerdir. Kwon ve diğerleri (2013, s. 980), sosyal sermaye düzeyi yüksek topluluklardaki bireylerin, düşük sosyal sermaye düzeyine sahip topluluklardaki bireylere kıyasla kendi hesabına çalışma olasılıklarının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bauernschuster ve diğerleri (2010, s. 821), girişimcinin kendi işini kurmak ve işletmek için kariyer seçimi, bireysel yetenek ve becerilere olduğu kadar, bilgi ve kaynaklara erişimini kolaylaştıran sosyal sermayeye erişimine de bağlı olduğunu belirtmektedir. Sosyal sermaye, özellikle ürün yaratma sürecinde bilgi ve kaynaklara erişimi ve teknolojinin benimsenmesini kolaylaştırabilir, başlangıç aşamasında emek veya finans gibi diğer temel kaynaklara erişim ve hatta iş yaratma sürecinde psikolojik yardım sağlayabilir.

Girişimcilerin başarı ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma, belirsizliğe karşı tolerans, yenilik ve kendine güven gibi davranışlarını tanımlayan belirli psikolojik özelliklere sahip olmaları gerekmektedir (Caird, 1991, s. 178; Lumpkin ve Dess 2001, s. 431; İşcan ve Kaygın, 2011, s. 446; Bozkurt ve Erdurur, 2013, s.60). Vosta ve Jalilvand'a (2013, s. 210) göre bu psikolojik özellikler, aynı zamanda bireylerin niyetlerini ve davranış biçimlerini etkileyen değerler veya inançları oluşturur ve girişimcilik için karar vermede önemli bir rol oynar. Sosyal sermayenin girişimcinin fırsatları tanıma ve kullanma, yenilik yapma ve değişim yaratma ile ilgili psikolojik ve davranışsal eğilimlerini etkileyebileceğini düşünülebilir. Örneğin, Correa ve diğerleri (2021, s. 2280), sosyal sermayenin bireysel girişimcilik yönelimini etkilediğini bulmuşlardır. Vosta ve Jalilvand (2013, s. 222) sosyal sermayenin boyutları (sosyal yapısal, ilişkisel ve bilişsel sermaye) ile başarı, yenilik, kişisel kontrol, benlik saygısı, fırsatçılık, özerklik/bağımsızlık ve risk/belirsizlik gibi kadın girişimcilerin psikolojik özelliklerini arasında güçlü istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Bu bilgilere dayalı olarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir;

H₂: Sosyal sermayenin girişimcilik eğilimi üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

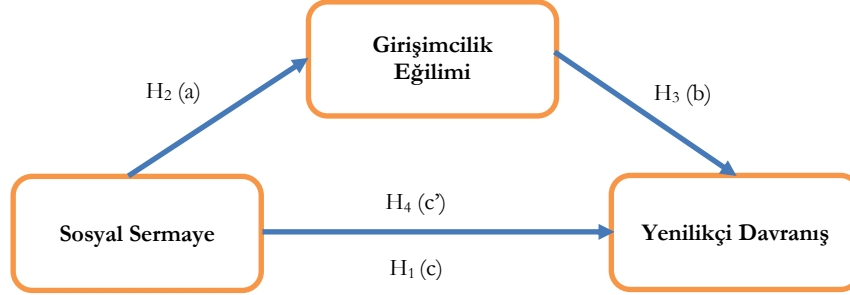
Girişimciliği üstlenmek için girişimci motivasyonu ile yenilikçi davranış arasında önemli bir ilişki vardır ve yenilikçi davranışı etkileyen hem içsel hem de dışsal motivasyondur. Bunun nedeni, girişimcilik eğilimi yüksek kişilerin büyük bir iç kontrole sahip olmaları, yenilikçi olmaları ve ileri görüşlü olma eğiliminde olmalarıdır. Özellikle meydan okuyan ve risk alan bir tutuma sahip insanlar, bu faaliyetlere daha cesurca zaman ve çaba harcayarak yenilikçi faaliyetleri teşvik eder. Girişimcilik eğilimi yüksek olan kişiler, problem çözme yeteneğine sahiptir ve daha yenilikçi davranışlar sergiler (Lee vd., 2019, s. 2). Örneğin, Tabak vd. (2010, s. 159) girişimci bireylerin özelliklerinden olan iç kontrol odağının yenilikçi davranış, belirsizliğe tolerans ve risk alma aracılığıyla etkilediğini tespit etmiştir.

Girişimci bireylerin önemli psikolojik özelliklerinden yüksek düzeyde başarı ihtiyacı, özerklik, güç ve bağımsızlık, yenilik süreciyle ilişkili belirsizlik ve/veya karmaşıklıkla başa çıkmayı ve proaktif olarak düşünmeyi kolaylaştırır (Tabak vd., 2010; Blanchard, 2017). Bu doğrultuda, yüksek düzeyde girişimcilik eğilimine sahip kişilerin işyerinde fikir üretme ve/veya uygulama veya yeni bir şey deneme açısından risk alma olasılıkları da daha yüksektir (Åmo, 2006, s. 287). Person'a (1989, s. 90) göre, güçlü bir iç kontrole ve yenilikçi ve proaktif bir davranışsal yönelime gibi girişimcilik becerilerine sahip kişiler, rekabet gücünü ve

üretkenliği de artırırken etkili yeniliği hedefler. Bu bilgilere dayalı olarak aşağıdaki hipotezler önerilmektedir;

H₃: Girişimcilik eğiliminin yenilikçi davranış üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H₄: Girişimcilik eğiliminin, sosyal sermaye ve yenilikçi davranış arasındaki ilişkide aracılık rolü vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Şekil 1'deki modelde a, b, c ilişkilerinin her biri dolaysız ilişkiyi gösterirken, c' dolaylı ilişkiyi (aracı değişken) göstermektedir.

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzün son derece rekabetçi iş dünyası, örgütleri iş yaparken yenilikçi ve yaratıcı olmaya zorlamaktadır. Bu durum herhangi bir örgüt için ürünlerini, hizmetlerini ve çalışma prosedürlerini geliştirme ve sürekli yenilik yapma yeteneğini çok önemli hale gelmiştir (Akram vd., 2017, s. 2). Yenilikçi davranış, çalışanların işle ilgili yeni ve faydalı fikirleri bulunması, geliştirilmesi ve uygulamasıyla ilgili çabaların bir çıktısı olarak kabul edilir (Kör, 2016, s. 3; Çöp ve Topcu, 2019, s. 34). Yenilikçi davranış, dış ve iç örgütsel yeterlilikleri bütünleştirmeye, oluşturmaya ve yeniden yapılandırmaya yardımcı olabilecek canlı bir yetenektir. Bu yetenek (Akram vd., 2017, s. 6), sürekli değişen iş ortamında, örgütlerin hayatta kalmalarını, etkinliklerini ve sürekli rekabet edebilirliklerini sağlamalarına yardımcı olabilecek kritik bir faktördür (Kör, 2016, s. 11). Yenilikçi davranış, aynı zamanda özel olarak üstlenilen faaliyet biçimleri içinde çalışanın bireysel özellikleriyle ilgili bir yapıdır (Wojtczuk-Turek, 2012, s. 73). Bu nedenle, yenilikçi davranışı neyin kolaylaştırdığını veya teşvik ettiğini belirlemek kritik önem taşımaktadır (Scott ve Bruce, 1994, s. 580). Yenilikçi davranışı etkileyen önemli faktörlerden biri olan sosyal çevreler (yani sosyal sermaye olarak adlandırılan ağlar, güven, normlar vb.) birçok bilim insanının dikkatini çekmiştir (Kaasa, 2009, s. 218). Bu çerçevede çalışmanın odak noktası sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki etkisinde girişimcilik eğiliminin aracılık rolünü incelemektir.

4.2. Araştırma Etiği

Nicel olarak tasarlanan bu araştırma için Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 12.03.2021 tarih ve 05 nolu toplantısında alınan 34 nolu kararla etik kurul onayı alındıktan sonra gönüllülük esasına dayalı ve kolayda örneklem yöntemiyle ulaşılabilen katılımcılardan veri toplanmıştır.

4.3. Araştırmanın Veri Toplama ve Ölçüm Araçları

Araştırma kapsamında verilerin toplanması için 3 farklı ölçekten oluşan web tabanlı bir anket formu kullanılmıştır. Araştırmanın planlama aşamasında, anket formunda kullanılan tüm ölçekler araştırmanın kapsamını Suriyeli girişimciler oluşturması nedeniyle Arapçaya çevrilmiştir. Öte yandan, anket formunda yer alan ifadelerin katılımcılar tarafından değerlendirilmesi için 5'li Likert Ölçeği (1= Kesinlikle katılmıyorum ve 5= Kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Ölçekler ile ilgili bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Sosyal Sermaye Ölçeği; katılımcıların sosyal sermaye düzeyini ölçmek için Safran'ın (2020) "Girişimcilikte Tembellik ve Sosyal Sermayenin Yaratıcılık ve İnovasyon Üzerindeki Etkileri" isimli çalışmasından uyarlanan "Sosyal Sermaye Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçme aracı birleştirici sosyal sermaye, köprü kuran sosyal sermaye ve bağlayıcı sosyal sermaye olmak üzere üç boyuttan oluşan 15 ifadeli bir ölçektir. Sosyal sermaye ölçeğinin orijinal formuna Cronbach α katsayıları birleştirici sosyal sermaye 0,846; köprü kuran sosyal sermaye 0,828 ve bağlayıcı sosyal sermaye 0,817 olarak hesaplanmıştır (Safran, 2020, s. 206).

Girişimcilik Eğilimi Ölçeği; katılımcıların girişimcilik eğilimini ölçmek için İşcan ve Kaygın (2011) tarafından geliştirilen "Girişimcilik Eğilimi Ölçeği" kullanılmıştır. Girişimcilik eğilimi ölçeğinin orijinal formuna ilişkin Cronbach α katsayıları kendine güven için 0,73; yenilik için 0,78; başarıya ihtiyacı için 0,68; kontrol odağı için 0,75; risk almak için 0,60 ve belirsizliğe karşı tolerans için 0,73 olarak hesaplanmıştır (İşcan ve Kaygın, 2011, s. 453).

Yenilikçi Davranış Ölçeği; katılımcıların yenilikçi davranış düzeyini ölçmek için Scott ve Bruce (1994: 607) tarafından geliştirilen tek boyutlu "Yenilikçi Davranış Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçme aracı tek boyuttan oluşan 6 ifadeli bir ölçektir. Yenilikçi davranış ölçeğinin orijinal formuna ilişkin Cronbach α katsayısı 0,89 olarak hesaplanmıştır (Scott ve Bruce, 1994, s. 590).

4.4. Veri Analiz Süreci

Araştırmada kullanılan anketlerden elde edilen verilerin analizi için IBM SPSS 25 programı ve araştırmalarda aracı değişkenlerin etkisinin belirlemek için de Hayes (2018) tarafından geliştirilen PROCESS v3.4 makrosu kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan sosyal sermaye, yenilikçi davranış ve girişimcilik eğilimi ölçeklerin geçerliliğini ve güvenilirliği test etmek için açıklayıcı faktör analizi yapılarak, Cronbach α katsayıları hesaplanmıştır. Müteakiben değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini tespit etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. En sonda da IBM SPSS üzerinde çalışan PROCESS v3.4 (Model 4) kullanılarak oluşturulan araştırma modeline (Şekil 1) göre değişkenler arasındaki ilişkileri ve aracılığı belirleyen analizler yapılmıştır.

4.5. Araştırmanın Kapsamı ve Örneklem

Araştırmanın kapsamını Gaziantep'te faaliyetlerini sürdüren Suriyeli girişimciler oluşturmaktadır. Gaziantep, Suriyeli göçmenlerin en yoğun yaşadığı ikinci il olarak bilinmektedir. Gaziantep ticaret odasına kayıtlı Suriyeli firma sayısı 2011 yılından önce 12'iken Suriye'den Gaziantep'e göç ile hızlı bir artış göstererek bugün Gaziantep ticaret odasına kayıtlı toplam üyelerin (30,586 Firma) %8,63'üne oluşturmaktadır (Tablo1). Bu firmaların %91,40'ı (2414 şirket) Limited şirket, %0,68'i (18 şirket) anonim şirket, %0,04'ü Dernek İktisadi İşletmesi ve %7,88'i (208 firma) ise şahıs firmasıdır (GTO, 2021). Aynı zamanda bu firmaların 84'ü Gaziantep Sanayi Odası'na da kayıtlıdır (GSO, 2021).

Tablo 1. Gaziantep Ticaret Odasına Kayıtlı Suriyeli Firmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Firma Sayısı	Artış Oranı (%)
2011'den Önce	12	
2011	20	66,6
2012	31	55
2013	122	293,5
2014	347	184,4
2015	571	64,5
2016	974	70,5
2017	1.240	27,3
2018	1.900	53,22
2019	2.000	5,26
2020	2.250	12,5
2021	2.640	17,33

Kaynak: Gaziantep Ticaret Odası Ticaret Sicil Müdürlüğü. Tarih: 08.10.2021

Araştırma örneklemini %95 güven aralığında ve %5 hata payı ile 336 katılımcı olarak hesaplanmıştır (Weiers, 2008, s. 300). Araştırmada ele alınan ana kütle çerçevesinde gönüllülük esasına dayalı olarak kolayda örneklem yöntemiyle Gaziantep'te faaliyetlerini sürdüren 404 Suriyeli girişimciden veri toplanmıştır. Katılımcıların 384'ü (%95) erkek ve 20'si (%5) kadın girişimciler oluşturmaktadır. Katılımcıların 7'sinin (%1,7) 18-25 yaş aralığında, 36'sının (%8,9) 26-30 yaş aralığında, 140'ının (%34,7) 31-40 yaş aralığında, 140'ının (%34,7) 41-50 yaş aralığında ve 81'inin (%20) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar 380'sinin (%91,1) evli ve 24'ünün (%5,9) bekâr olduğu belirlenirken, 191'i (%47,3) ticaret sektöründe, 137'si (%33,9) imalat sektöründe ve 76'sı (%18,8) hizmet sektöründe faaliyetlerini sürdürdüğü tespit edilmiştir. Öte yandan, katılımcıların 29'unun (%7,2) ilkökul, 59'unun (%14,6) ortaöğretim, 79'unun (%19,6) lise, 29'unun (%7,2) ön lisans, 159'unun (%39,4) lisans, 38'inin (%9,4) yüksek lisans ve 11'inin (%2,4) doktora mezunu olmasının yanı sıra 51'inin (%12,6) 1-5 yıl arası, 53'ünün (%13,1) 6-10 yıl arası, 64'ünün (%15,8) 11-15 yıl arası, 92'inin (%26,8) 16-20 yıl arası ve 144'ünün (%35,6) 21 yıl ve üzeri iş deneyine sahip olduğu belirlenmiştir.

5. Bulgular ve Yorum

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik ve yapısal geçerliliklerini test etmek için IBM SPSS 25 kullanılarak, Cronbach α katsayısı, açıklayıcı faktör (AFA) analizinden faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan “Sosyal Sermaye Ölçeği”, “Girişimcilik Eğilimi Ölçeği” ve “Yenilikçi Davranış Ölçeği” ile ilgili AFA sonuçları ve Cronbach α katsayıları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi Sonuçları

Sosyal Sermaye, Girişimcilik Eğilimi ve Yenilik Davranış Ölçekleriyle İlgili Faktörler		Soru Sayısı	Faktör Yükleri	Cronbach α	Öz Değer	Varyans %	Açıklanan Varyans	K-M-O Değeri
Sosyal Sermaye	Faktör 1: Bağlayıcı Sosyal Sermaye	7	0,634- 0,778	0,882	4,118	27,453	60,929	0,883
	Faktör 2: Köprü Kurucu Sosyal Sermaye	5	0,406- 0,808	0,751	2,805	18,700		
	Faktör 3: Birleştirici Sosyal Sermaye	3	0,766-0,800	0,783	2,217	14,777		
Girişimcilik Eğilimi	Faktör 1: Kendine Güven	4	0,519-0,675	0,795	3,182	11,365	54,845	0,887
	Faktör 2: Yenilik	6	0,510- 0,775	0,804	2,860	10,216		
	Faktör 3: Başarım İhtiyacı	5	0,587- 0,713	0,750	2,639	9,427		
	Faktör 4: Kontrol Odağı	6	0,455- 0,717	0,683	2,536	9,056		
	Faktör 5: Risk Almak	5	0,567- 0,738	0,731	2,441	8,717		
	Faktör 6: Belirsizliğe Karşı Tolerans	2	0,786- 0,809	0,651	1,698	6,065		
Yenilikçi Davranış	Faktör 1: Yenilikçi davranış	6	0,696-0,828	0,847	3,422	57,037	57,037	0,861

Tablo 2’de sosyal sermaye, girişimcilik eğilimi ve yenilikçi davranış ölçeklerinin güvenilirlik ve yapı geçerliliğine ilişkin yapılan analiz sonuçlarına verilmiştir. Örneklem yeterliliği açısından uygulanan KMO testi sonuçlarının sosyal sermaye ölçeği için 0,883; girişimcilik eğilimi ölçeği için 0,887 ve yenilikçi davranış ölçeği için 0,861 olması örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu söylenebilir. Sosyal sermaye ölçeğinin 3 alt boyutu ile toplam varyansın %60,929 açıklandığı; girişimcilik eğilimi ölçeğinin 6 alt boyutu ile toplam varyansın %54,845 açıklandığı ve yenilikçi davranış ölçeğinin ise tek boyutu ile toplam varyansın %57,037 açıklandığı tespit edilmiştir. Sosyal sermaye ölçeğinin faktör değerleri 0,406 ile 0,808 arasında; girişimcilik eğilimi ölçeğinin faktör yük değerlerinin 0,455 ile 0,809 arasında ve yenilikçi davranış ölçeğine ait faktör yük değerlerinin 0,696 ile 0,828 arasında değişmesi üç ölçek maddelerinin de içinde bulunduğu yapı ile uyum sağladığını belirlenmiştir. Öte yandan, kullanılan ölçeklerin boyutlarına ilişkin Cronbach α katsayılarına göre ölçeklerin güvenilirliğinin de sağlandığı söylenebilir (Scott ve Bruce, 1994, s. 590; İşcan ve Kaygın, 2011, s. 453; Safran, 2020, s. 206).

Sosyal sermaye, girişimcilik eğilimi ve yenilikçi davranış düzeyinin ölçümü için faydalanılan ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistikler, korelasyon ve Cronbach α katsayıları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler, Korelasyon ve Güvenilirlik Katsayıları

Değişkenler	Ortalama	Standart Hata	Çarpıklık	Basıklık	Sosyal Sermaye	Girişimcilik Eğilimi	Yenilikçi Davranış
Sosyal Sermaye	3,8586	,58490	-,480	,064	(,881)		
Girişimcilik Eğilimi	4,0604	,39864	-,226	,599	,408**	(,884)	
Yenilikçi Davranış	4,1093	,53051	-,328	,402	,352**	,605**	(,847)

Tablo 3'deki korelasyon analizi sonuçlarına göre sosyal sermaye ile girişimcilik eğilimi ($,408^{**}$) ve yenilikçi davranış ($,352^{**}$) arasında ve girişimcilik eğilimi ile yenilikçi davranış ($,605^{**}$) arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Katılımcıların ölçeklere verdikleri cevapların ortalamasının sosyal sermaye ölçeği için $3,8586 \pm ,58490$; girişimcilik eğilimi ölçeği için $4,0604 \pm ,39864$ ve yenilikçi davranış ölçeği için $4,1093 \pm ,53051$ olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların yenilikçi davranış ölçeğine verdikleri cevapların ortalamasının girişimcilik eğilimi ve sosyal sermaye ölçeklerine verdikleri cevapların ortalamasından daha yüksek olduğu söylenebilir. Öte yandan, ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 sınırları içinde olduğu ve verilerin normal dağılım sağladığı tespit edilmiştir.

Girişimcilik eğiliminin sosyal sermaye ile yenilikçi davranış arasındaki aracılık rolü olup olmadığı, Andrew F. Hayes (2013) tarafından (<http://afhayes.com>) geliştirilen IBM SPSS üzerinde çalışan PROCESS v3.4 makro ile incelenmiştir.

Bootstrap yöntemine dayanan dolaylı etki yaklaşımıyla regresyon analizlerini (aracı etki analizi) gerçekleştirmek için Model 4 seçeneği kullanılmıştır. Bu modele göre sosyal sermaye (**X**) bağımsız değişken, yenilikçi davranış (**Y**) bağımlı değişken ve girişimcilik eğilimi (**M**) aracı değişken olarak tanımlanmıştır. Analiz sonuçları Bootstrap yöntemi 5,000 yeniden örnekleme seçeneği ile gerçekleştirilen aracılık etki analizi %95 anlamlılık düzeyinde bootstrap güven aralığına (BootCI [BootLLCI alt sınır ve BootULCI üst sınır] değerlerinin sıfır (0) değerini kapsamadığı aralık), standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) ve açıklanan varyans (R^2) değerlerine göre yorumlanmıştır (Hayes, 2009; Yıldız, 2016). Araştırma kapsamında yapılan analiz sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 4. PROCESS Makro ile Bootstrapp Regresyon Analizi Sonuçları

MODEL 1									
Değişkenler	Etkiler				Model Özeti			BootCI	
	Standardize β	Std. Hata	t	Sig.	R^2	Model F	Sig. F	BootLLCI	BootULCI
(X) \rightarrow (Y)	,3523	,0423	7,5479	,000	,1241	56,9701	,000	,2363	,4028
MODEL 2									
Değişkenler	Etkiler				Model Özeti			BootCI	
	Standardize β	Std. Hata	t	Sig.	R^2	Model F	Sig. F	BootLLCI	BootULCI
(X) \rightarrow (M)	,4085	,0310	8,9721	,000	,1668	80,4979	,000	,2174	,3394
MODEL 2									
Değişkenler	Etkiler				Model Özeti			BootCI	
	Standardize β	Std. Hata	t	Sig.	R^2	Model F	Sig. F	BootLLCI	BootULCI
(X) \rightarrow (Y)	,1265	,0391	2,9334	,003	,3788	122,2659	,000	,0378	,1916
(M) \rightarrow (Y)	,5529	,0574	12,8220	,000				,6230	,8486

Tablo 4'de görüldüğü üzere aracılık testi kapsamında ilk aşamada sosyal sermayenin yenilikçi davranışa etkisine bakılmıştır. Model 1'de sosyal sermayenin yenilikçi davranışı (β : 0,3523; $t=7,5479$; %95 BootCI [BootLLCI: 0,2363 \rightarrow BootULCI: 0,4028]; $p < ,001$) pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Öte yandan, yenilikçi davranıştaki değişimin %12,41'lik kısmını sosyal sermaye tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aracılık testinin ikinci aşamasında sosyal sermayenin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisine bakılmıştır. Model 2'de sosyal sermayenin girişimcilik eğilimini (β : 0,4085; $t=8,9721$; %95 BootCI [BootLLCI: 0,2174 \rightarrow BootULCI: 0,3394]; $p < ,001$) pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Öte yandan, girişimcilik eğilimindeki değişimin %16,68'lik kısmını sosyal sermaye tarafından açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aracılık testinin son aşamasında sosyal sermaye ve girişimcilik eğiliminin birlikte yenilikçi davranış üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Model 3'de standardize edilmiş regresyon katsayılarına göre sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı etkisinin (β : 0,1265; $t=2,9334$; %95 BootCI [BootLLCI: 0,0378 \rightarrow BootULCI: 0,1916]; $p < ,05$) girişimcilik eğilimi ile birlikte analize girdiğinde (β : 0,5529; $t=12,8220$; %95 BootCI [BootLLCI: 0,6230 \rightarrow BootULCI: 0,8486]; $p < ,001$) azalmasına rağmen devam ettiği tespit edilmiştir. Öte yandan, yenilikçi davranıştaki değişimin %37,88'lik kısmını sosyal sermaye ve girişimcilik eğilimi tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerinde etkisinin bir kısmının girişimcilik eğilimi aracılığıyla dolaylı olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle, sosyal sermaye (**X**) ve yenilikçi davranış (**Y**) arasındaki ilişki girişimcilik eğilimi (**M**) dâhil olduğunda sıfırdan farklı olmak kaydıyla azalış göstermesi kısmı aracılık etkisine işaret etmektedir (Preacher ve Hayes, 2004, s. 719). Daha sonra sosyal sermaye ile yenilikçi davranış arasındaki ilişkide girişimcilik eğiliminin kısmı aracılık etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığı hem Sobel testi hem de Bootstrapping yöntemi ile incelenmiştir.

Tablo 5. PROCESS Makro ile Bootstrapp Regresyon Analizi Sonuçları

Sosyal Sermaye (X) \rightarrow Yenilikçi Davranış(Y)	Etki	BootSE	t	Sig.	BootCI	
					BootLLCI	BootULCI
Toplam Etki	,3196	,0423	7,5479	,000	,2363	,4028
Doğrudan Etki	,1147	,0391	2,9334	,003	,0378	,1916
Sosyal Sermaye(X) \rightarrow Girişimcilik Eğilimi(M) \rightarrow Yenilikçi Davranış(Y)					BootCI	
	Etki	BootSE	BootLLCI	BootULCI	Aracı Etki Türü	
Dolaylı Etki	,2048	,0315	,1489	,2714	Kısmi Aracılık	
Sobel Testi	Z Skor			Sig.		
	3.0647			0.002		

Tablo 5'de görüldüğü üzere sosyal sermaye ile yenilikçi davranış arasındaki ilişkide girişimcilik eğiliminin aracılık rolü incelenirken öncelikle toplam etki, doğrudan etki ve dolaylı etki değerleri incelenmiştir. Bu aşamada toplam etki (β : 0,3196; BootSE=0,0423; %95 BootCI [BootLLCI: 0,2363 \rightarrow BootULCI: 0,4028]) ile doğrudan etkinin (β : 0,1147; BootSE=0,0391; %95 BootCI [BootLLCI: 0,0378 \rightarrow BootULCI: 0,1916]) arasındaki fark aracılık (dolaylı) etkisinin [nokta tahmini=0,2048; BootSE=0,0315; %95 BootCI [BootLLCI: 0,1489 \rightarrow BootULCI: 0,2714] olduğunu doğrulamaktadır. Nitekim dolaylı etki %,20,48 iken bootsrap güven aralığı değerlerinin ikisinin de sıfırın üstünde olduğu görülmektedir (Preacher ve Hayes, 2008, s. 884). Girişimcilik eğiliminin sosyal sermaye ile yenilikçi davranış arasındaki aracılık etkisi Sobel testi ile de kontrol edilmiştir. Sobel testi sonucu (<http://quantpsy.org/sobel/sobel.htm>) z skorunun 1,96'dan büyük ve söz konusu aracılık etkinin anlamlı ($z=3.0647 \rightarrow p=0.002$) olduğu tespit edilmiştir (Frazier vd., 2004, s. 128). Bu durum sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki etkisinde girişimcilik eğiliminin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre **H₁**, **H₂**, **H₃** ve **H₄** hipotezleri kabul edilmiştir.

6. Sonuç ve Öneriler

Günümüzde yeniliklerin ekonomik gelişme ve büyümede önemli bir rol oynadığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Örgütler daha yenilikçi hale gelmek için çalışanlarının yenilikçilik yeteneklerinden yararlanmaktadır. Özellikle, çalışanların yenilikçi davranışı (ürünlerini, hizmetlerini ve çalışma prosedürlerini geliştirme ve sürekli yenilik yapma yeteneği), örgütlerin, dinamik bir iş ortamında başarılı olmasını sağlayan önemli bir varlıktır. Bununla birlikte, yenilikçi davranış birçok araştırmacı tarafından farklı şekilde tanımlanmış ve işlevselleştirilmiş zengin ancak anlaşılması zor bir yapıdır. Bu noktadan hareketle, araştırmanın amacı sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki etkisinde girişimcilik eğiliminin aracılık rolünü incelemektedir. Bu amaç doğrultusunda Gaziantep'te faaliyetlerini sürdüren Suriyeli girişimciler üzerinde bu araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında ilk aşamada sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerinde doğrudan ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuç sosyal sermayenin yenilikçi faaliyetleri etkilediği görüşüne güçlü bir destek sağlayan araştırma sonuçlarını doğrulamaktadır (Hu ve Randel, 2014; Akram vd., 2017; Shahab ve Imran, 2018; Çöp ve Topcu, 2019; Heliawaty vd., 2020). İkinci aşamada sosyal sermayenin ile girişimcilik faaliyetleri arasındaki ilişkiyle ilgili ilgili literatüre

uygun olarak (Farsi vd., 2013; Vosta ve Jalilvand, 2013; Chia ve Liang, 2016; Correa vd., 2021) sosyal sermayenin girişimcilik eğilimi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya konulmuştur. Üçüncü aşamada girişimcilik eğiliminin yenilikçi davranış üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu (Ámo, 2006; Tabak vd., 2010; Blanchard, 2017) ve ayrıca sosyal sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki etkisinde girişimcilik eğiliminin kısmi aracılık rolü olduğu ortaya konulmuştur.

Suriyeli girişimcilerin birbirlerini tanımalarını, önemli bilgileri paylaşmalarını ve hedefleri ile ilgili ortak bir anlayış oluşturmalarını ve başkalarının kaynaklarına erişmelerini sağlayan sosyal sermayelerinin (yani bağlayıcı, köprü kuran, birleştirici sosyal sermayenin) yenilikçi davranış üzerindeki etkisini girişimcilik eğiliminin (yani başarı ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma, belirsizliğe karşı tolerans, yenilik, kendine güven gibi girişimciliğin ortaya çıkmasını etkileyen psikolojik özelliklerinin) arttırdığı anlaşılmaktadır. Girişimcilik eğilimi yüksek olan insanların öğrenme odaklı olduğunu ve bu insanların klişelerden kurtulmak ve problem çözmek için yeni alternatifler ve fikirler üretmesine yardımcı olabilir. Öte yandan, sosyal sermaye, girişimciler arasındaki iş birliğini ve bağlılığı geliştirebilir ve ayrıca girişimcilerin işlevselliği daha da artırarak daha fazla yeni yaratıcı fikirler üretmelerini ve uygulamalarını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, örgüt içinde yenilikçi faaliyetler açısından, sosyal sermayenin yanı sıra girişimcilik eğiliminin de son derece etkili olduğu ifade edilebilir. Bir diğer ifadeyle bireysel yenilik söz konusu olduğunda, bireyin girişimcilik eğilimi ile sosyal bağlamın etkileşiminin oldukça önemli olduğu söylenebilir. Bu çalışma sosyal sermayenin yenilikçi davranışları nasıl etkilediğini ve bu etki düzeyinde girişimcilik eğiliminin aracılık rolünü açıklamaya hem teorik hem de ampirik katkı sağlamaktadır. Fakat her araştırmada olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları vardır. Araştırma kapsamının, Gaziantep'teki Suriyeli girişimcilerden oluşan belirli sayıda bireyle sınırlı tutulması araştırmacının en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, örneklemin homojenliğinden dolayı sonuçların genelleştirilmesi kolay olmayabilir. Bir diğer kısıt, araştırmacının kapsamı (sadece Suriyeli girişimcilerle yapılması) ile ilgili tasarımıdır. Bu kısıtın üstesinden gelmek için de ilgili çalışma hem Türk girişimciler hem de Suriyeli girişimciler üzerinde yapılarak genişletilebilir ve bu karşılaştırma yeni bulgular sağlayabilir.

7. Extended Abstract

This study investigates the impact of social capital, which is defined as “norms and social relations embedded in the social structure that facilitate people’s access to information and resources that enable them to coordinate actions as a step towards achieving the desired goals” and “enable them to coordinate actions to achieve desired aims”. A web-based questionnaire consisting of 3 different scales was used to collect data within the scope of the research. During the research’s planning phase, all scales used in the questionnaire were translated into Arabic, since the scope reaches Syrian entrepreneurs. On the other hand, a 5-point Likert Scale (1=I strongly disagree and 5=I strongly agree) was used to evaluate the statements in the questionnaire by the participants. Information about the scales is given below.

Social Capital Scale; In order to measure the social capital level of the participants, the “Social Capital Scale”, adapted from Safran’s (2020) study titled “The Effects of Laziness in Entrepreneurship and Social Capital on Creativity and Innovation” was used. Associative social capital, bridging social capital, and binding social capital are the 15 components that make up the measuring tool, which is in the form of a three-dimensional scale. The initial form of the social capital scale has Cronbach’s alpha coefficients of 0.846 for integrative social capital, 0.828 for bridging social capital, and 0.817 for binding social capital (Safran, 2020, s. 206). **Entrepreneurship Tendency Scale;** the “Entrepreneurship Tendency Scale” developed by İşcan and Kaygın (2011) was used to measure the entrepreneurial tendency of the participants. The Cronbach α coefficients for the original form of the entrepreneurial tendency scale were 0.73 for self-confidence; 0.78 for innovativeness; 0.68 for need for achievement; 0.75 for locus of control; 0.60 for risk taking and 0.73 for tolerance of ambiguity (İşcan and Kaygın, 2011, s. 453). **Innovative Behavior Scale;** The one-dimensional “Inventive Activity Scale” created by Scott and Bruce (1994, s. 607) was used to assess the level of innovative behavior among the participants. The measurement instrument is made up of six statements that are arranged in a one-dimensional scale. For the original form of the inventive behavior scale, the Cronbach coefficient was 0.89. (Scott and Bruce, 1994, s. 590).

IBM SPSS 25 program was used to analyze the data obtained from the questionnaires used in the research. The PROCESS v3.4 macro developed by Hayes (2018) was used to determine the effect of mediator variables in the research. In order to test the validity and reliability of the social capital, an innovative behavior and entrepreneurial tendency scales were used in the research, explanatory factor analysis was performed and the Cronbach α coefficients were calculated. Subsequently, correlation analysis was performed to determine the direction and severity of the relationship between the variables. Finally, according to the research model (Figure 1) created by using PROCESS v3.4 (Model 4) running on IBM SPSS, analyzes were carried out to determine the relationships and mediation between the variables.

This research examines the mediating role of the entrepreneurial tendency in the effect of social capital on innovative behavior. For this purpose, a research was conducted on Syrian entrepreneurs who continue their activities in Gaziantep. Within the scope of the research, on the first stage, it was revealed that social capital has a direct and significant effect on innovative behavior. This result confirms the research results that provide strong support for the argument that social capital affects' innovative activities (Hu and Randel, 2014; Akram et al., 2017; Shahab and Imran, 2018; Çöp and Topcu, 2019; Heliawaty et al., 2020). On the second stage, according to the literature on the relationship between social capital and entrepreneurial activities (Farsi et al., 2013; Vosta and Jalilvand, 2013; Chia and Liang, 2016; Correa et al., 2021), it has been revealed that social capital has a positive and significant effect on entrepreneurial tendency. On the third stage, it was revealed that entrepreneurial tendency has a positive and significant effect on innovative behavior (Åmo, 2006; Tabak et al., 2010; Blanchard, 2017) and that entrepreneurial tendency has a partial mediating role in the effect of social capital on innovative behavior. As a result, it can be stated that entrepreneurship tendency is highly effective in addition to social capital in terms of innovative activities within the organization. In other words, when it comes to individual innovation, the interaction of the individual's entrepreneurial tendency and the social context is very important.

Keywords: Syrian Entrepreneurs, Social Capital, Innovative Behaviour, Entrepreneurship Tendency.

Kaynakça

- Adler, P. S. & Kwon, S-W. (2002). Social Capital: Prospects for a New Concept, *The Academy of Management Review*, 27(1), 17-40.
- Afsar, B., Badir, Y. F. & Saeed, B. B. (2014): Transformational leadership and innovative work behavior, *Industrial Management & Data Systems*, 14(8). 1270-1300.
- Ahmetoglu, G., Scarlett, L., Codreanu, S.-C. & Chamorro-Premuzic, T. (2020). The impact of organizational structure and work autonomy in fostering entrepreneurial tendencies and job performance, *Evidence-based HRM*, 8(1), 128-143.
- Akram, T., Lei, S., Haider, M. J. & Akram, M. W. (2017). What Impact Do Structural, Relational And Cognitive Organisational Social Capital Have On Employee Innovative Work Behaviour? A Study From China, *International Journal of Innovation Management*, 21(1), 1750012 (29 pages).
- Åmo, B. W. (2006). The influence from corporate entrepreneurship and intrapreneurship on white-collar workers' employee innovation behaviour, *Int. J. Innovation and Learning*, 3(3): 284-297.
- Bauernschuster, S., Falck, O. & Heblich, S. (2010). Social capital access and entrepreneurship, *Journal of Economic Behavior & Organization* 76, 821-833.
- Bhandari, H. & Kumi Yasunobu, K. (2009). What is Social Capital? A Comprehensive Review of the Concept, *Asian Journal of Social Science*, 37, 480-510.
- Blanchard, K. (2017). Rural and remote SMEs' innovative behavior: Is it in the genes or location? An examination of entrepreneurial traits and characteristics, *Strategic Change*, 26(4), 301-309.
- Baltaci, A. (2017). A Comparison of Syrian Migrant Students in Turkey and Germany: Entrepreneurial Tendencies and Career Expectations, *European Journal of Educational Research*, 6(1), 15-27.
- Begenirbaş, M. & Turgut, E. (2016). Psikolojik Sermayenin Çalışanların Yenilikçi Davranışlarına ve Performanslarına Etkileri: Savunma Sektöründe Bir Araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 57-93.
- Bozkurt, Ö. & Erdurur, K. (2013). Girişimci kişilik özelliklerinin girişimcilik eğilimindeki etkisi: potansiyel girişimciler üzerinde bir araştırma, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(2), 57-78.

- Carpiano, R. M. (2006). Toward a neighborhood resource-based theory of social capital for health: Can Bourdieu and sociology help? *Social Science & Medicine* 62, 165–175.
- Casanueva, C. & Gallego, A. (2010) Social capital and individual innovativeness in university research networks, *Innovation: Management, Policy & Practice*, 12(1), 105-117.
- Caird, S. (1991). Testing Enterprising Tendency in Occupational Groups, *British Journal of Management*, 2,177-186.
- Chao, T. & Tang, W. H. (2009). Research on the Function Mechanism of Entrepreneurship Education on College Students' Entrepreneurship Tendency, *Frontiers in Educational Research*, 2(12), 23-31.
- Chen, Y. & Zhou, X. (2017). Entrepreneurial self-efficacy and firms' innovation behavior: The negative mediating role of social capital, *Social Behavior and Personality: an international journal*, 45(9), 1553-1562.
- Chia, C-C. & Liang, C. (2016). Influence of Creativity and Social Capital on the Entrepreneurial Intention of Tourism Students, *Innovation in Services or Industry and Entrepreneurial Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation (JEMI)*, 12(2), 151-168.
- Chou, Y. K. (2006). Three simple models of social capital and economic growth, *The Journal of Socio-Economics*, 35, 889-912.
- Corrêa, V.S., Queiroz, M.M. & Shigaki, H.B. (2021). Social capital and individual entrepreneurial orientation: innovativeness, proactivity, and risk-taking in an emerging economy, *Benchmarking: An International Journal*, 28(7),2280-2298.
- Çöp, S. & Topcu, M. (2019). Sosyal Sermayenin Hizmet İnovasyonu Üzerine Etkisinde Bilgi Paylaşımının Aracılık Rolü: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma, *Turizm Akademik Dergisi*, 6(1), 31-48.
- Davidsson, P. & Honig, B. (2003). The role of social and human capital among nascent entrepreneurs, *Journal of Business Venturing*, 18, 301-331.
- De Jong, J. P., & Den Hartog, D. N. (2008). Innovative Work Behavior: Measurement and Validation, *EIM Business and Policy Research*, <https://ondernemerschap.panteia.nl/pdf-ez/h200820.pdf>, [Accessed: 9 September 2021].
- De Jong, J., & Den Hartog, D. (2010). Measuring innovative work behaviour. *Creativity and Innovation Management*, 19(1), 23–36.
- Demirci, A. E. (2013). Cross-cultural differences in entrepreneurial tendencies: An exploratory view in Turkey and Canada, *International Journal of Entrepreneurship*, 17, 21-40.
- Doh, S. & Acs, Z. J. (2010): Innovation and Social Capital: A Cross-Country Investigation, *Industry and Innovation*, 17(3), 241-262.
- Farsı, J. Y., Rezazadeh, A. & Najmabadi, A. D. (2013). Social Capital and Organizational Innovation: The Mediating Effect of Entrepreneurial Orientation, *Journal of Community Positive Practices*, XIII(2), 22-40.
- Fandiño, A.M., Marques, C.M.V.A., Menezes, R.M.P., & Bentes, S.M.R. (2015). Organizational Social Capital Scale Based On Nahapiet and Ghosal Model: Development and Validation, *Review of Contemporary Business Research*, 4(2), 25-38.
- Ferlandier, S. (2007). The Importance of Different Forms of Social Capital for Health, *Acta Sociologica*, 50(2), 115–128.
- Fidan, Y. & Yurdasever, E. (2017). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyal Sermaye Profilleri Üzerine Bir Araştırma: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Örneği, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 219-248.
- Frazier, P. A., Tix, A. P. & Baron, K. E. (2004). Testing Moderator and Mediator Effects in Counseling Psychology Research, *Journal of Counseling Psychology*, 51(1), 115–34.
- Goyal, A. & Akhilesh, K. B. (2007). Interplay among innovativeness, cognitive intelligence, emotional intelligence and social capital of work teams, *Team Performance Management*, 13(7/8), 206-226.
- GSO (2021). Gaziantep Sanayi Odası. <http://www.gso.org.tr/> [Accessed: 9 September 2021].
- GTO (2021). Gaziantep Ticaret Odası. <https://gto.org.tr/> [Accessed: 9 September 2021].
- Hayes, A. F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical Mediation Analysis in the New Millennium, *Communication Monographs*, 76(4), 408-420.

Heliawaty, M S S., Ali, D, Salman, M H., Jamil, L., Fudjaja, N., Busthanu, I & Darwis, (2020). The social capital and innovative behaviors of the farmers in Bantaeng Regency, IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/486/1/012043/pdf> [Accessed: 9 September 2021].

Hu, L. & Randel, A. E. (2014). Knowledge Sharing in Teams: Social Capital, Extrinsic Incentives, and Team Innovation, *Group & Organization Management*, 1-31, doi: 10.1177/1059601114520969

İşcan, Ö. F. & Kaygın, E. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 443-462.

Janssen, O. (2000). Job demands, perceptions of effort–reward fairness and innovative work behaviour, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73, 287–302.

Janssen, O. (2003). Innovative behavior and job involvement at the price of conflict and less satisfactory relations with co-workers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 76, 347–364.

Jha, A. & Cox, J. (2015). Corporate social responsibility and social capital, *Journal of Banking & Finance*, 60, 252-270.

Kaasa, A. (2009). Effects of different dimensions of social capital on innovative activity: Evidence from Europe at the regional level, *Techrombon* 29, 218-233.

Kapucu, N. (2011). Social Capital and Civic Engagement, *International Journal of Social Inquiry*, 4(1), 23-43.

Kambur, E., (2021). The Effect of Artificial Intelligence on Human Resources Employees, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(3), 1479-1492.

Keskin, G. & Yıldırım, F. (2020). Exploring the Effects of Demographic and Socio-Cultural Factors on Entrepreneurship Tendency, *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 3(1), 99-136.

Kleysen, R. F & Street, C. T (2001). Towards a multi-dimensional measure of individual innovative behavior. *Journal of Intellectual Capital*, 2(3), 284-296.

Kwon, S-W., Heflin, C. & Ruef, M. (2013). Community Social Capital and Entrepreneurship, *American Sociological Review*, 78(6), 980-1008.

Koh, H. C. (1996). Testing hypotheses of entrepreneurial characteristics A study of Hong Kong MBA students, *Journal of Managerial Psychology*, 11(3), 12-25.

Kör, B. (2016). The mediating effects of self-leadership on perceived entrepreneurial orientation and innovative work behavior in the banking sector, *SpringerPlus* 5(1), 1829.

Landry, R., Amara, N. & Lamari, M. (2002) Does Social Capital Determine Innovation ? To What Extent?. *Technological Forecasting & Social Change*, 69(7): 681-701.

Lee, J., Daesu Kim, D. & Sung, S. (2019). The Effect of Entrepreneurship on Start-Up Open Innovation: Innovative Behavior of University Students, *J. Open Innov. Technol. Mark. Complex*, 5(103), 1-13.

Lin, B-W., Li, P-C. & Chen, J-S. (2006). Social capital, capabilities, and entrepreneurial strategies: a study of Taiwanese high-tech new ventures, *Technological Forecasting & Social Change*, 73, 168-181.

Lumpkin, G.T. & Dess, G.G. (2001). Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of environment and industry life cycle, *Journal of Business Venturing*, 16(5), 429-451.

Lochnera, K., Kawachia, I. & Kennedy, B. P. (1999). Social capital: a guide to its measurement, *Health & Place*, 5: 259-270.

McKeever, E., Anderson, A. & Jack, S. (2014) Entrepreneurship and mutuality: social capital in processes and practices, *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, 26(5-6), 453-477.

Nahapiet, J. & Ghoshal, S. (1998). Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage, *The Academy of Management Review*, 23(2), 242-266.

Nakagawa, Y. & Shaw, R. (2004). Social Capital: A Missing Link to Disaster Recovery, *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 22(1), 5-34.

Nasaj, M. & Badi, S. (2020). The influence of network building on the innovative work behaviour of self-monitoring individuals: integrating personality and social capital perspectives, *International Journal of Innovation Management*, 25(4), 2150038(35 pages).

- Nyqvist, F., Forsman, A. K., Giuntoli, G. & Cattan, M. (2013) Social capital as a resource for mental well-being in older people: A systematic review, *Aging & Mental Health*, 17(4), 394-410.
- Nguyen, L. T., An, J., Ngo, L. V. & Hau, L. N. (2020). Transforming Social Capital into Performance via Entrepreneurial Orientation, *Australasian Marketing Journal*, 28(4), 209-217.
- Ocak, S., Şahin, T. & Gider, Ö. (2019). Entrepreneurial Tendency of the Students: A Research on the Students of the Department of Physiotherapy and Rehabilitation and Nutrition and Dietetics, *Journal of Entrepreneurship and Development*, 14(1), 67-77.
- Öztaş, M., Kasımoğlu, M. & Şirin, E. F. (2017). The effect of entrepreneurial personality traits of undergraduates in the area of education of physical education and sports on the entrepreneurship tendency, *International Journal of Human Sciences*, 4(7), 4365-4381.
- Pearson, G. J. (1989). Promoting Entrepreneurship in A Large Companies, Long Range Planning, 22(3): 87-97.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS Procedures for Estimating Indirect Effect in Simple Mediation Models, *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(4), 717-731.
- Safran, B. (2020). *Girişimcilikte Tembellik ve Sosyal Sermayenin Yaratıcılık ve İnovasyon Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı.
- Shahab, H. & Imran, R. (2018). Cultivating University Teachers' Innovative Work Behavior: The Case of Pakistan, *Business & Economic Review*, 10(1): 159-178.
- Scott, G. & Bruce, R. A. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace, *The Academy of Management Journal*, 37(3), 580-607.
- Shaw, E., Lam, W. & Carter, S. (2008) The role of entrepreneurial capital in building service reputation, *The Service Industries Journal*, 28(7), 899-917.
- Szreter, S. & Woolcock, M. (2004). Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health, *International Journal of Epidemiology*, 33, 650-667.
- Tabak, A., Erkuş, A. & Meydan, C. M. (2010). Denetim Odağı ve Yenilikçi Birey Davranışları Arasındaki İlişkiler: Belirsizliğe Tolerans ve Risk Almanın Aracılık Etkisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 159-176.
- Tsai, W. & Ghoshal, S. (1998) "Social Capital and Value Creation: The Role of Intrafirm Networks" *Academy of Management Journal*, 41(4), 464-478.
- Titeca, K. & Vervisch, T. (2008). The Dynamics of Social Capital and Community Associations in Uganda: Linking Capital and its Consequences, *World Development*, 36(11), 2205-2222.
- Tiftik, H. & Zincirkıran, M. (2014). A Survey of Entrepreneurial Tendencies Candidate Young Entrepreneurs: Foundation University Sample, *Journal of Management Research*, 6(2), 177-200.
- Turgut, E. & Beğenirbaş, M. (2013). Çalışanların Yenilikçi Davranışları Üzerinde Sosyal Sermaye ve Yenilikçi İklimin Rolü: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma, *KHO Bilim Dergisi* 23(2), 101-124.
- Vosta, L. N. & Jalilvand, M. R. (2014). Examining the influence of social capital on rural women entrepreneurship: An empirical study in Iran, *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 10(3), 209-227.
- Wang, S., Guidice, R., Zhou, Y. & Wang, Z-M. (2016). It's more complicated than we think: The implications of social capital on innovation, *Asia Pac J Manag*, 34: 649-674.
- Weiers, R. (2008). *Introduction to Business Statistics*, 7th. South Western Cenage Learning.
- Wojtczuk-Turek, A. (2012). Innovative work behavior and psychological capital—analysis of relationships, *Organizaċja i Zarządzanie: Kwartalnik Naukowy*, 3(19), 71-88.
- Xerri, M. J. & Brunetto, Y. (2011). Fostering the innovative behaviour of SME employees: a social capital perspective, *Research & Practice in Human Resource Management*, 19(2), 43-59.
- Xu, Y. (2016). Entrepreneurial social capital, cognitive orientation and new venture innovation, *Management Research Review*, 39(5), 498-520.
- Yao, X., Wu, X. & Long, D. (2016), "University students' entrepreneurial tendency in China: Effect of students' perceived entrepreneurial environment", *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 8(1): 60-81.

Yeşil, S. & Doğan, I. F. (2019): Exploring the relationship between social capital, innovation capability and innovation, *Innovation*, doi: 10.1080/14479338.2019.1585187.

Yıldız, M. A. (2016). Serial multiple mediation of general belongingness and life satisfaction in the relationship between attachment and loneliness in adolescents. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 16, 553-578.

Yuan, F., & Woodman, R. W. (2010). Innovative behavior in the workplace: The role of performance and image outcome expectations, *Academy of Management Journal*, 53(2), 323-342.

Zheng, W. (2008). A Social Capital Perspective of Innovation from Individuals to Nations: Where is Empirical Literature Directing Us? *International Journal of Management Reviews*, 151-183.

<http://afhayes.com/index.html> [Accessed: 01 September 2021].

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %50/%25/%25 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are %50/%25/%25 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.

This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Ansızın Günbatımı'nda Ârafta Kalış ve Sanatsal Varoluş

Sena KÜÇÜK*

Fatima Mousa Zaal ALFTANAT**

ÖZ

Türk edebiyatında 2000'den sonra varlık gösteren Ayşe Sarısayın anı ve öykü türlerinden sonra *Ansızın Günbatımı* ile roman türüne geçiş yapmıştır. Türleri ve kapsamı farklı olsa da yazarın eserleri izleksel ve kurgusal olarak bütünlük gösterir. Yazar eserlerinde kendi sanatçı ben'ini görünür kılar, anlatım anılarıyla ilerler. Fakat yazarın amacı kendini anlatmak değildir, kendinden hareketle kadının toplumsal kuşatılmışlığı ve kimlik bölünmesi sorunsalına uzanır. *Ansızın Günbatımı* da kadının toplumsal kuşatılmışlık içinde kendi ben'ini inşa sürecinde yaşadığı arada kalmışlığı ve geçmişle hesaplaşmasını, kendini özgürce var edebildiği alan olarak sanata sığınmasını konu alır.

Annesinin sözcülüğünü yaptığı toplumsal kalıpları aşmak isteyen sarı papatyayla somutluk kazanan birey-toplum çatışması, romanı varoluşçuluğa bağlar. Varoluşçuluk, bireyin toplumsal kalıpları aşarak kendi varoluşunu özgür seçimleriyle kendisinin gerçekleştirmesini öngören bir başkaldırı felsefesidir. Bu başkaldırını ifade yollarından biri de sanattır. Yazmak sarı papatyanın kendini özgürce var edebildiği tek alan, hayatın güçlükleri karşısında tek sığınağı/dayanağıdır.

Makale, *Ansızın Günbatımı*'nda ârafta kalış ve çıkış yolu olarak sanata sığınış konusunu varoluşçuluk düzleminde metin analizi ve biyografik eleştiri yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayşe Sarısayın, *Ansızın Günbatımı*, Varoluşçuluk

Staying in Limbo And Artistic Existence in *Ansızın Günbatımı* (Suddenly Sunset)

ABSTRACT

Ayşe Sarısayın, who appeared in Turkish literature after 2000, turned to the genre "novel" with *Ansızın Günbatımı* (*Suddenly Sunset*) after memoirs and stories. Although their genres and scopes are different, the works of the author show consistency in thematic and fictional terms. The author makes her "self" as an artist visible in her works, and the narration proceeds with memories. However, the author's aim is not to describe herself; instead she attempts, based on herself, to handle the problem of women's social siege and identity schism. *Suddenly Sunset* is about the woman's in-betweenness which she experiences in the process of constructing her own self in social siege, her coming to terms with the past, and her taking refuge in art as a space where she can freely exist.

The individual-society conflict, embodied by the *Sarı papatya* (*Yellow Daisy*), who wants to overcome the social patterns of which her mother is the spokesperson, connects the novel to existentialism. Existentialism is a philosophy of rebellion that envisages a world where the individual realizes his/her own existence via free choices by overcoming social patterns. One of the ways of expressing this rebellion is art. Writing is the only area where the Yellow Daisy can create herself freely, her only shelter/support in the face of life's difficulties.

The present article aims to examine the subject of staying in limbo in *Suddenly Sunset* and taking refuge in art as a way out, on the plane of existentialism, using the methods of text analysis and biographical criticism.

Keywords: Ayşe Sarısayın, *Ansızın Günbatımı* (*Suddenly Sunset*), Existentialism

1. Giriş

Ayşe Sarısayın gerçekte kurmacanın iç içe geçtiği *Ansızın Günbatımı* (2014) romanında kendini bütünleyemeyen kadının varoluş sorunsalını varoluşçuluk düzleminde ele alır.

Varoluşçuluk, birey-toplum çatışması ekseninde, insanın, ezici toplumsal yapı altında kendi benini inşa sürecini sağlıklı bir zeminde gerçekleştiremeyip topluma ve kendine yabancılaştığı önermesinden hareketle bireyin kendini özgürce var etmesi sorunsalına dayanır.

Bu akım, insanın, özünü/kimliğini özgür seçimleriyle kendisinin var ettiğini ve kendi varoluşunun sorumluluğunu, zorunlu olarak, üstlendiğini ileri sürer. Bu bağlamda insan; tanrı ya da gelenek gibi kayıtlarla bağlı olmaksızın, kendi yaşam çizgisini, ahlak anlayışını kendisi belirler. İnsanın iyi ya da kötü, cesur ya da korkak vb. olması kendi özgür seçimlerinin sonucudur; biyolojik, fizyolojik, sosyo-ekonomik,

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, senayaman@selcuk.edu.tr

** Bağımsız Araştırmacı, fatima_alftinat@yahoo.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 17.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 04.03.2022

dinî vb. etkenlere dayanmaz. Varoluşçuluk, insanı sosyo-ekonomik ve biyolojik etkenlerin pasif bir sonucu sayan natüralizmle tezat oluşturur (Kantarcioglu, 2009, s. 260-261).

Varoluşçuluk insanı aktif kılan bir başkaldırı felsefesidir; güçsüzlüğü ve hiçliği içinde insanın özgürce varoluşunu ele alırken gelenekten kesin bir kopuşu imler. Varoluşçulukta, insanın, kuşatıldığı çemberleri aşma konusunda mücadeleci olması, aksi durumda ortaya çıkan sonucun sorumlusunun yine insanın kendisi olduğu görüşü esastır.

Varoluşçuluk kötümser bir felsefedir. Çünkü insana kendi varoluşunun sorumluluğunu yüklemektedir. Bilinmezliklerle kuşatılan, kendi özgür seçimleriyle ortaya çıkan bireysel, toplumsal ve evrensel durumlardan şikâyete hakkı olmayan, son tahlilde yolu hiçliğe çıkan insan kaçınılmaz olarak bunaltıdadır. Fakat varoluşçulukta mücadeleci olmak esastır. Varoluşçuluk, Sisyphe efsanesiyle somutlaştırılan, hayatın bitimsiz anlamsızlığına karşın inatla hayata asılma, meydan okuma tavrıdır.

Varoluşçu romanlarda her an yeni bir seçim ve kararlar karşılıklı olan varoluş sürecindeki insanın bunalımı, çıkmazı sergilenir. Bu bakımdan vaka ve gerilim unsurları asgari düzeydedir. Kararsızlık içindeki bireyin psikolojik tahlili veya tezin ispatı gibi gayeler güdülmez (Çetişli, 2001, s. 137).

Ansızın Günbatımı varoluşçu romanların bireyi esas alma, toplumla çatışma, geleneksel anlayışın dışına çıkma, karamsarlık, çağrışım, vakayı ve psikolojik tahlilleri ihmal etme gibi özelliklerini taşır. Romana da yansıyan şekliyle yazmak, Ayşe Sarısayın için bireysel, toplumsal ve evrensel düzlemde temel varoluş biçimidir.

Edebiyatı öncelikle hayata ve insana açılan kapı olarak gören yazar, edebiyatın, kendisi için çocukluğundan itibaren hep yol gösterici, yönlendirici olduğunu, bilmediği hayatlara, tanımadığı dünyalara uzanmasını, içinde bulunduğu çevrenin çizdiği kalıpları aşmasını sağladığını kaydeder (Sarısayın, 2012, s. 68).

Edebiyatın kılavuzluk işlevi, kişinin kendini arayış yolculuğunda da birincil dayanaktır; okumak, kişinin kendini tanımasını, tanımlamasını, hayatın içinde konumlandırmasını sağlayan bir süreçtir (Dinç, 2021).

Yazarın “içimizdeki ıssızlığı bölmek” (Andaç, 2005, s. 8) diye nitelediği duygudaşlık yoluyla kendini çoğaltma işlevi de edebiyatın temel varoluş biçimi olmasını açıklar.

“Daha çok konuşurken düşünenlerdenim galiba, yazarken ise çözülenlerden... Yazarken o güne dek hiç üstünde durmadığım, ya da durmadığımı sandığım bir pencerenin açılıverdiğini görüyorum bazen, irkiliyorum.” (Ferahlı, 2005, s. 40) diyen Ayşe Sarısayın için yazmak sözdiziminden ibaret değildir; yeni görüş açıları kazandıran aktif bir edimdir.

Edebiyatı hayat bütünü içinde anlamlandıran Ayşe Sarısayın bu bütünü merkezine “özgürleşmek”, “dönüşmek”, “dönüştürmek” kavramlarını koyar ve edebiyatı bu yolda bir vasıta sayar. Ona göre edebiyatın alıcısı okurdan önce yazarın kendisidir; yazar, öncelikle kendisini özgürleştirmek için yazar. Yazmak, kişinin rahatladığı, baskılardan kurtulduğu, özgürleştiği, yazarın kendine ait “kurtarılmış” bir alan/odadır: “Yalnızca sözcüklerle inşa edilen bu dünyanın eşi benzeri yok, biricik, bize ait, kurtarılmış bir alan adeta.” (Dinç, 2021). Bu anlamda yazmak; yazarın kuşatılmışlık duygusunu aşarak, kendine ait alanda kendine doğru özgürce yol aldığı yeni bir varoluş alanıdır:

“Yazdıkça özgürleştiğimi, yalnızca bana ait olan, sınırlarını kendim çizdiğim, istediğim gibi daraltıp genişlettiğim yeni bir varoluş alanı oluşturduğumu hissettim. (...) Yaşayarak aşamadığım, insanlık tarihi kadar eski kimlik sorunumu yazarak aşma, duvarların ötesine geçme çabası belki de...” (Sarısayın, 2014b, s. 228).

Edebiyat yoluyla özgürleşerek varoluşunu gerçekleştiren yazar için sonraki aşama, toplumsal ve giderek evrensel düzlemde bir dönüşüm/inşa yoluyla yeni bir varoluş sürecidir. Varoluşçuluğun geleceğe güvensiz bunalımlı insanının duyduğu boşluk/hiçlik duygusunu giderme yolu olarak yazmaya büyük bir anlam yüklenir. Ayşe Sarısayın da yazmayı çağın ve geleceğin belirsizlikleri karşısında “zamana karşı bir savaş” (Ferahlı, 2005, s. 46) olarak değerlendirir.

Yazmak *Ansızın Günbatımı*'nda hayata ve insana ilişkin derin anlamlar taşır, gerçeğe ulaşma yolu, kendine doğru “tekinsiz” bir yolculuk olarak belirir. Romanın anlatıcısı ve kahramanı sarı papatya için yazmak hayatın güçlüklerini aşma yolu, hayata tutunma biçimidir. Bu itibarla sarı papatyanın ihtiras değil, ihtiyaç hissiyle yazdığı eserleri iddiasızdır ve yaşadığı ruhsal çöküntüyü aksettirecek şekilde düzensiz, mantık dışı, anlaşılmaz, başı sonu belirsiz sayıklamalar şeklindedir.

2. Ayşe Sarısayın

Ayşe Sarısayın'ın yaşamışlıklara/anılara dayandırdığı anlatılarının odağında yazarın kendi ben'i vardır. Yazarlık tutumunu "kendiliğinden" kavramıyla doğal bir zemine oturtan Ayşe Sarısayın'da duyguların aktarımı biçimden önde gelir. Bu bağlamda anlatıcı ile yazar arasındaki sınır çizgisi çoğu zaman kaybolur. Bu da, yazarın eserlerini çözümlemede temel kaynağın hayatı olmasını zorunlu kılar. Nitekim yazar da anlatılarında anlatıcı ile yazarın ayrılmazlığını vurgular:

"Anlatıcı, bazen yazarın sözcüsü, ama kimi zaman da tümüyle ayrı bir kimlik! Bir öyküyü yazdıran temel duyguyu, yazardan bağımsız düşünmek olanaksız bence. Öyküde anlatılan olaylar, ayrıntılar ise anlatıcıya ait, daha çok. Kimin sınırları nerede başlıyor, nerede bitiyor, ayırmak çok zor..." (Öztop, 2008, s. 4/6).

2.1. Hayatı

Ayşe Sarısayın 1957'de İstanbul'da, şiir dolu bir evde doğmuş, yaşamını Beşiktaş ve Adalar doldurmuştur. Edebiyatçı anne-babanın çocuğu olarak küçüklüğünden itibaren edebiyatla iç içedir. Oktay Akbal'ı, Tahir Alangu'yu, Rauf Mutluay'ı, Kâmuran Şipal'i, Selim İleri'yi, Hilmi Yavuz'u, Yüksel Pazarkaya'yı vb. edebiyatın uzak yıldızları olarak değil, aile dostları olarak tanır.

Kimya mühendisliği yükünü emekli olana değin sırtında taşıdıktan sonra, babası Behçet Necatigil'in çeviri şiirlerini ve mektuplarını yayına hazırlayarak girdiği edebiyat ortamında asıl benini inşaaya başlar. Anıyla başlayan edebiyatçılığı öykü, biyografi ve roman türlerine uzanır¹.

Ayşe Sarısayın, çocukluğu sıkıntılar içinde geçen babasının ve özverili annesinin sağladığı güven ve huzur ortamında büyüdüğünü anlatır. Çocukluğuna dair hatırladığı en çarpıcı kare, babasının, odasına kapanıp sürekli çalışması, en sık tekrarladığı sözün "Önce şiir!" olmasıdır (Sarısayın, 2001, s. 122).

Hayatlarının odak noktasından biri, *Ansızın Günbatımı* romanında da önemli yer tutan "felçli annem" olgusudur. Yaklaşık yirmi yıl kendileriyle birlikte yaşayan annem figürü Behçet Necatigil'in "evler"ini olduğu gibi Ayşe Sarısayın'ın aile izleğini de tamamlar niteliktedir.

Eserlerinde çizdiği dağınık hayatlara sahip kadınların aksine, yazarın istikrarlı bir evliliği ve bir oğlu vardır.

2.2. Yazarlığı

Ayşe Sarısayın edebiyata uzun bir hazırlık döneminin ardından girer. Bu süreç kaleminin işlerlik kazanmasını, hayatın dağınık parçalarının bir araya toplanmasını, yaşantıların anlamlı bir pencereden kavranmasını sağlamıştır. "Yazan" olmaktan "yazar" olmaya geçiş (Ferahlı, 2005, s. 44) diye nitelediği bu sürecin sonunda küçük bir başlangıç, yazarı edebiyatın geniş yollarına çıkarır. Babası Behçet Necatigil'le ilgili anıları yazma düşüncesi onda yazar olma dürtüsü uyandırır. "O dönem çok bilinçli olmadan anıları öykü olarak yazmaya başladım. Çünkü anılar tek başına bir şey ifade etmiyor." (Şeker, 2005, s. 25).

Ayşe Sarısayın için yazarlık, okuma sürecinin doğal bir uzantısıdır. Yoğun bir okuma faaliyeti içinde olan okur, bu süreçte farkında olmadan kendi metinlerini oluşturur ve bunlar bir gün ansızın yazıya dönüşür:

"Sonra, günün birinde zihnimde yazdıklarım kendi sözcüklerime dönüşmeye başladı, okurken ve yaşarken biriktirdiklerim kendine bir yol bularak su yüzüne çıktı, somutlaştı." (Sarısayın, 2012, s. 68).

Çocukluğundan itibaren günlük tutmak, hayatla başa çıkamadığı anlarda yazıya sığınmak yazarlığa geçişini kolaylaştırmıştır. Tuttuğu günlükler, yazarlığının nüvesini oluşturur. Bu, yazma eyleminin yazarda "kendiliğinden" ortaya çıkışını tanıtlar. Yazarlığı, başa çıkamadığı duyguların belli bir noktadan sonra günlük yerine öykü olarak biçimlenmeye başlaması kadar doğal bir geçiş sayar.

Necatigil adı, yazarlığa adım atmasında engelleyici bir etki yapar. Bunu aşmasında babasının yakın dostu Kâmuran Şipal'in önemli rol oynadığı, Hilmi Yavuz'un da kendisini cesaretlendirdiği anlaşılır (Yazıcı, 2003, s. 69-70).

¹ Ayşe Sarısayın'ın eserleri şunlardır: *Çok Şey Yarım Hâlâ – Ayşe Sarısayın Babası Behçet Necatigil'i Anlatıyor* (anı, 2001), *Denizler Dört Duvar* (öykü, 2003), *Yorgun Anılar Zamani* (öykü, 2004), *Karakalem Resimler* (öykü, 2008), *Erdal Öz: Unutulmaz Bir Atlı* (biyografi, 2009), *Beşiktaş, Yollar ya da Anılar Boyunca* ("otobiyografik semt kitabı", 2009), *Ansızın Günbatımı* (roman, 2014), *O Aşk Dinmedi* ("Selim İleri'yle edebiyattaki 50. yılı için yaptığı nehir söyleşi", 2017), *Denize Yazıldı* (biyografi, 2018). Yazarın çocuk kitapları ve Almancadan çevirileri de vardır.

“Kurmaca bir metin de olsa kendimize ve hayata dair biriktirdiklerimizle yol alıyoruz.” (Oral, 2014, s. 14) sözüyle edebiyatın hayattan beslendiğine işaret eden Ayşe Sarısayın'ın eserlerinde kişisel gözlem ve deneyimin tuttuğu yer metnin tümüne içkindir, eserlerinin ana dokusunu anılar/yaşanmışlıklar oluşturur: “Ağırlıklı olarak öykülerimin ardında yaşanmışlıklar var, az ya da çok.” (Baktıaya, 2005, s. 6).

Anılara yaslanma yazarın kendi ben'ini metnin odağına yerleştirir. Yazara göre yazmak, yaşanmışlıkların bir başka kalıba girmesi, bir başka şekilde örülmesi, bir arkadaşının benzetmesiyle, “hayatı temiz çekme”dir (Oral, 2014, s. 14).

Yazarın estetiğinde ve romanında kurmacayla gerçeklik arasındaki fark görünmez ince bir çizgi olarak belirmesine karşın kurmacaya gerçekliği aşan bir işlev yüklenir. Sarı papatya annesinin gidişiyle kapanan evde bütün anılarını yeniden yaşarken kitaplıkta dizili duran kendi kitaplarının sayfalarını açmakta tereddüt eder. Bu, gerçekle yüzleşmek demektir; yazılanların anının ötesinde bir anlam taşır:

“O kitaplarda senin hayatın var. Anıların değil, hayatın! Hayatından ve kendinden damıttıkların. Ne sancılarla, ağırlı. En kırılgan anların, o anları yazıya aktarabilmek için savaşmaların.” (Sarısayın, 2014, s. 61-62).

3. Ansızın Günbatımı

Ansızın Gün Batımı (2014), yazarın tek romanıdır. Türü bakımından ayrılmakla birlikte bu eser de Ayşe Sarısayın'ın, aşağıda genel özelliklerini ifade ettiği diğer eserleriyle aynı çizgidedir:

“Klasik öyküye yakın olduğumu, yeni biçim denemelerine uzak durduğumu, dilde ve anlatımda yalın olmaya çalıştığımı söyleyebilirim kısaca. Yazdıklarımında yaşanmışlıklar ve gözlemler var ağırlıklı olarak, birey ve insan odaklı, eyleme fazla yer vermeyen öyküler yazıyorum. Önünden geçip gittiğimiz ayrıntıları yakalamaya, görünen durumların ardında olup bitenleri açmaya çalışıyorum. Zaman-mekân-bellek ilişkisi, yazdıklarımın ortak teması şimdilik.” (Atmaca, 2005, s. 27).

Roman, anne Şahika Ener'in gölgesi altında kişilik bölünmesi yaşayan sarı papatya diye çağrılan isimsiz ve son tahlilde kimliksiz kahramanın terk edilmişler üzerine kurulu dünyasını ve sonuçlanmayan yaşam döngüsünü aktarır.

Aile çevresinde gelişen ve bireysel hayatları toplumsal gerçekliğin prizmasından yansıtan eserde “Bireyi, toplumu ve has edebiyatın genişlettiği sınırları görebiliyoruz Sarısayın'ın romanıyla tuttuğu aynadan.” (Ak, 2014, s. 15).

Roman, kahramanın, hayatını ve kişiliğini şekillendiren ve içinde yaşayan son ferdi tarafından da terk edilen evi dolaşarak anıların izini sürmesi, geriye dönerek geçmişi tekrar yaşamaması, geçmişle hesaplaşması şeklinde ve terk izleği ekseninde kurgulanır. Sarı papatya evin tanıklığında geçmişe yolculuğa çıkar.

3.1. Evin Tanıklığı

Ayşe Sarısayın'ın anılarla örülen eserlerinde mekân önemli bir tamamlayıcı öğedir. Yazar hep aynı semtin (Beşiktaş) havasını solumuştur. Mekândaki daralma, yazarın dikkatini ev içine odaklayacak boyuttadır. Bu yönelim, Hilmi Yavuz'un “Necatigil de odasını varlığının çeperi, bedeninin derisi gibi yaşadı. Odası, varlığının sınırdı onun...” (Sarısayın, 2001, s. 89) sözüyle ifade ettiği “evler şairi” Behçet Necatigil'in Eski Sokak'la özdeşleşen duyarlığının sürdürücüsüdür:

“Sokaklar erkeklerindi, evet! Erkek olmasına rağmen 'hayatı daraltarak derinleştirmeyi' tercih eden, evlerde yaşayan, evi hem engel hem sığınak gibi gören, 'odası dünyadan büyük' ve kimilerince 'evler şairi' olarak tanımlanan, ataerkil olmama çabasında bir babanın kızı olarak gönlümün bir yarısı sokaklarda kalsa da, ben de evleri seçtim nihayetinde. Önüme çizilen yolu terk etme ihtiyacı da duymadım, olsa olsa küçük sapmalarım oldu bu yolda: Ara sokaklara girip çıkmalarım, çıkmaz sokakları gördüğümde geri dönmelerim.” (Sarısayın, 2014b, s. 223).

Ayşe Sarısayın'ın kişileri mekânla bütünleşik bir hayatın içindedir. “Ev, pek çoğumuz gibi benim için de sığınak. Dış dünyadan bunaldığımda, olup bitenlerden yorgun düştüğümde kaçıp sığındığım bir yer.” (Ferahlı, 2005, s. 45) diyen yazarın *Ansızın Günbatımı* romanında da mekân özel bir anlam taşır; çalışma odası, Şahika Ener'in sığınağıdır.

3.2. Terk İzleği

Ansızın Günbatımı kadının yaşadığı kimlik bölünmesini ve ârafta kalışını, bu çıkmazdan sanata sığınarak kurtulmasını işler. Terk izleği bu çözümlenin başlangıç noktasıdır. Kadınların görünürdeki tutarlı/sorunsuz hayatlarının örttüğü dağılgan ruhları terk edilişlerle parçalanmaya uğrar.

Sarı papatya, yazmaya, terk üzerine kısa metinlerle başlar. Onu en çok sarsan, hayatını alt üst eden terklerden ilki, babasının, annesini bırakıp gitmesidir. Yanlarındayken bile “yok” olan babasının, erken ve oluş şekli bakımından hazmedilemez ölümüyle kendilerini tümüyle terk etmesi de hayattan paylarına düşendir. Mücadeleci ve tutarlı bir varoluşu gerçekleştirmenin dinginliğiyle hayata veda eden ortancanın gidişi ise hepsini derinden etkiler. Sarı papatya için en yıkıcı terk ise ölü doğan kızının ve ardından kocasının, kendisinden kopuşudur.

Terk izleği yazar Ayşe Sarısayın'la şair Behçet Necatigil arasında bir bağı da imler. Necatigil, kitaplarına almadığı şiirleri “terk” tesmiye edip bırakmıştır (Sarısayın, 2001, s. 89). Romanda yazarı harekete geçiren etmen de “Terk” başlıklı CD'dir.

Romanda “terk” olgusunun zengin bir çağrışım alanı vardır. CD'de yer alan dosyalardan birinin başlığı “Sözleri Terk Etmek”tir. Bununla, duyguları açığa vurmama kaygısıyla yazmaktan vazgeçilen sözler ifade edilir. Vazgeçtiği, terk ettiği sözler yazara acı verir. Eşiği atlamak, ona, duygularını olduğu gibi yazmak, kendisiyle yüzleşmek konusunda da cesaret verir.

3.3. Üstkurmaca

Beş bölümden oluşan roman katmanlı bir yapı gösterir. Yazar olan roman kahramanı/anlatıcı, eski kocası olduğu izlenimi edinilen, *Karakalem Resimler*'deki “Hicran, Yine Hicran” öyküsünün nüvesini oluşturan mektupları da öyküleştirmesi için kendisine getirmiş olan (Sarısayın, 2008, s. 75-129) eski bir arkadaşından, yeni taşındığı evde, yarım kalmış metinlerden oluşan, ilgisini çekeceğini düşündüğü bir CD bulduğuna dair bir telefon alır. Bu, bir süredir yazıdan kopmuş olan anlatıcının yazıya dönmesi, yazıyla ve kendisiyle barışması için bir fırsattır. CD'nin yazarının bilmediği hayatını kendi gözlemleri, deneyimleri ve sözleriyle yeniden kuracak, onun terk ettiği sözlerle kendi imgeleminden süzdüğü yeni bir dünya çizecektir.

Bu başlangıç romanın dış yapısını oluştururken, yazılma sürecini de başlatır, olay gelişimine zemin hazırlar. Çerçeveye alınan olay örgüsü dağınık bir hayat dökümü manzarası sergiler; dramatik gelişimden yoksundur, aksiyon zayıftır.

Roman kahramanı olan yazarın, sözcüklerini, CD'deki “zyx” dosyasının yazarından ödünç alacağını belirtmesi romanın üst-kurmaca niteliğini vurgular. Romanın yazılış süreci romanın konusu hâline gelir, okur, metnin yazılış sürecine tanık edilir. Açılan çember romanın sonunda kapanarak, “zyx” dosyasının yazarıyla romanın yazarlığına soyunan kahraman-anlatıcısı aynılıştır.

3.4. Anlatım Biçimi

“Ben içimden geldiği gibi yazıyorum.”, “Ben pek kurmaca yazamıyorum.”, “Bana yazma dürtüsü veren genelde bir anlık çağrışım.” (Aydedim, 2005, s. 60) sözleri, Ayşe Sarısayın'ın yazarlığı için tanımlayıcı ifadeleri verir.

Yazarın çağrışıma dayalı anlatım biçimi, eserlerinde türler arası geçişkenlikleri beraberinde getirmiştir. Anıları öyküsel olduğu gibi öyküleri ve romanı da anılardan süzölmüştür. Biyografi türündeki eserlerinde de türlerin bir aradalığı söz konusudur. Nitekim Yiğit Bener, Ayşe Sarısayın'ın kendine özgü bir edebî tür geliştirdiğini ileri sürer:

“(…) yazarın, bir yaşamöyküsünü dile getirmek için çeşitli yazınsal türleri harmanlayarak ana amacının hizmetine sokabilen, sözel tanıklıklarla belgeleri edebî bir kurgu içinde bir araya getiren, nesnellikle öznelliği gerçeğe ulaşma yolunda buluşturan, dar anlamda olguları daha geniş anlamda toplumsal analiz ve dönem analizi süzgecinden geçiren, duygularla düşünsel sorgulamaları kendi diliyle birlikte yoğuran, kendi öznelliğini ise hem ayrı bir kurguyla metnin oluşum sürecinin serüveni olarak ayrıştıran hem de anlatının bütününe yedirebilen kendine özgü bir edebî tür geliştirdiğini görürüz.” (Bener, 2018, s. 12).

Ansızın Günbatımı dış gerçeklikle iç/kurmaca gerçeklik arasındaki silik çizgileriyle yazarın kendiliğinden/otomatik yazı özelliği taşıyan önceki eserlerine eklenir.

3.5. Yaşanmışlık

Ayşe Sarısayın'ın yazarlığının en belirgin çizgisi yaşanmışlıklardır. Anılar sarmalı niteliğindeki eserleri arasında kesişmeler görülür. *Ansızın Günbatımı* da anılarıyla ve diğer eserleriyle bütünlük oluşturur. Romandaki gerçeklik, sarı papatya karakterinde büyük oranda yazarın kendisini, Şahika Ener'de annesini, ortancada Elif Daldeniz adlı arkadaşını görmemizi sağlayacak kadar belirgindir.

Yazar taşradan gelmiş, İstanbul'un sanat ortamında yer edinmek isteyen, bunun için büyük bir çaba içinde olan güçlü bir kadın olarak çizdiği Şahika Ener karakterini kurgularken kendi annesinden hareket etmiştir. Nitekim yazgısına boyun eğmeyen kadınlara duyduğu hayranlığı ifade ederken ilk sırada annesini sayar:

“Çocukken bir masal gibi dinlerdim anlattıklarını: Doğduğu kasabada ortaokul olmadığı için ilkokuldan sonra okula gönderilmemesi, tam üç yıl gözyaşı dökerek ailesini ikna etmesi, on dört yaşındayken başka bir kentte, İstanbul'da ortaokula başlaması... Liseyi bitirince, bu kez de gerek ailesinin geleneksel yapısı, gerekse maddi imkânsızlıklar nedeniyle tekrar aynı mücadeleyi vermesi... Bir yıl süren direnişin ardından, abisinin de desteğiyle üniversiteye başlaması...” (Sarısayın, 2014b, s. 213).

Ev ve aile ekseninde kurgulanan romanda eşler arasındaki ilişki kopuktur. Babanın etkisizliği, annenin kendi dünyasına gömülmesi, çocukların da anne-babalarıyla sorunlu bir ilişki içinde olmasına yol açar. Ayşe Sarısayın'ın anılardan süzdüğü romanındaki aile ortamı bazı yönlerden kendi hayatından izler taşır. Kapandığı odasında dış dünyadan koparak sürekli çalışan şair babanın yerini, romanda, kendini sanatsal çalışmalarına adanmış ressam anne almıştır.

Anneanne figürü de romanın anılarla en belirgin kesişme noktalarındandır. Ayşe Sarısayın, hayatlarının en kalın çizgilerinden birini felçli anneannesine uzun yıllar birlikte yaşamaları olarak belirler:

“Anneannemle birlikte geçirilen uzun yılların, annemle babamın özel yaşamından (hatta ablamlarla benimkinden de) bir şeyleri alıp götürdüğünü düşündüğüm oldu pek çok kez. Ama en sevdiğim şüirlerde, radyo oyunlarında bu yılların izlerini gördüğüm zaman ‘iyi ki böyle olmuş’ demekten kendimi alıkoyamıyorum, çok bencilce olsa da.” (Sarısayın, 2001, s. 121).

Yaşlı ve felçli anneanne romana da eşler arasında bir engel olarak girer. Sarı papatya babasının evden ayrılmasını değerlendirirken, anne-babasının ilişkisini etkileyen en önemli olay olarak anneannelerinin kendileriyle yaşamasını öne sürer.

Anneannesine ilgili bir anının (Sarısayın, 2009, s. 78-79) neredeyse olduğu gibi “Sandık Odaları” hikâyesinde (Sarısayın, 2003, s. 44-54) ve *Ansızın Günbatımı* romanında (Sarısayın, 2014, s. 72-77) yer bulması Ayşe Sarısayın'ın eserlerinde gerçekliğin tuttuğu yerin büyük olduğunu gösterir.

4. Ansızın Günbatımı'nda Kadının Varoluş Sorunsalı

Ansızın Günbatımı, kadının varoluş sürecinde toplumla hesaplaşmasının romanıdır. Romanın temel izleği kimlik bölünmesi/ârafta kalış ve sanatsal varoluştur. Birey oluş sancısını yansıtan bu izlek geçmişle hesaplaşma ve kadın izlekleriyle bütünlendir. Anılar bu izleklere zemin teşkil eder. Aile ve toplum anıların/olay örgüsünün temel bileşenleridir. Bu bileşimde kural-koyucu “anne”dir. Toplumsal kuşatılmışlık/baskı anne olgusuyla görünür kılınır. Durağan bir yapıda yükselen romanda aksiyonel unsur ise terk olgusu olarak belirir. Olay gelişiminde kırılma noktaları terk edilmişlerdir. Bu yapı içinde anneanne gibi, ev/mekân gibi unsurlar da yerini alır.

4.1. Ârafta Kalış

Romanda belli toplumsal kalıplarla kuşatılan ve verili kadın kimliğine koşullanan kadın kendi istekleriyle toplumsal beklentiler arasında sıkışıp kalır. Kendini özgürce var edebilmesi keskin bir mücadeleyi gerektirir.

“Ayşe Sarısayın ‘Ansızın Günbatımı’nda, geleneksel tabular arasında büyümüş ve bunun içinden –kendi hayatı pahasına– çıkmakla çıkmamak arasında kalan bir kadın ve üç kızının hikâyesini, terk etme kavramını merkeze alarak anlatıyor. Yazar, bireyin iç çatışmalarına dair çözümlenmeleriyle dikkat çekiyor.” (Oral, 2014, s. 14).

4.1.1. Toplumsal Kuşatılmışlık ve Koşullanmışlık

Ayşe Sarısayın, yakından tanıdığı olduğu, iç dünyasında karşılığı olan konularda yazmayı duygusal yoğunlaşma açısından daha elverişli bulur. Bu bağlamda eserlerinin odağında, iç dünyalarına nüfuz edebildiği “odalarda sessizce tüketilen” (Ferahlı, 2005, s. 46) kadınlar yer alır. Yazar; geleneksellik duvarını aşmamış, kuşatıldığı çemberi kıramamış, kendisiyle uzlaşmamış, kendi içine gömülmüş, kısırılmış kadınların davranışlarını şekillendiren, bugünkü kadın kimliğinin oluşumunda belirleyici olan etmenleri ortaya koymayı amaçlar (Ferahlı, 2005, s. 43).

Kadını yalnız bireysel kimliğiyle değil, toplumsal ve tarihsel koşullanmışlığıyla da biçimleyen yazar, erkek-egemen toplumda kadının kuşatılmışlığının derin köklerine temasla, özgürlük sorununun içsel olduğunu dile getirir: “İnsanın ruhu özgürleşemediği sürece her şey bir öykünme olarak kalmaya mahkûm.” (Karapınar, 2005, s. 5).

Yazar, kadının ruhunun özgürleşememesini toplumsal kuşatılmışlığın sonucu olan koşullanmışlığa bağlar. Çocukluğundan itibaren geleneksellik çemberiyle kuşatılan kadının ezici erkek hâkimiyetini daha baştan kabullendiği, öte yandan kadın bedeninin, reklamlar başta olmak üzere her alanda öne çıkarılmasının, kadını belli kalıpların içine hapsettirdiği belirlemesinde bulunur.

Ayşe Sarısayın, eşitlikçi bir ailede yetişmesine karşın yakın çevresinden başlamak üzere toplumda kadının geri plana itilmişliğine daima tanık olmuştur. Okudukça ve yaşadıkça, erkek-egemen zihniyetin çarpıcı örneklerine toplumun sadece alt kesimlerinde değil, sanat çevrelerinde ve eğitilmiş demokrat çevrelerde de tanık olduğunu ifade eder:

“Hayran olduğum yapıtların yaratıcısı yazarlar, şairler ya da genel anlamda sanatçılar ve kültür insanları günlük yaşamlarında, değil inceliklerde dolaşmak, en temel hak, adalet ve eşitlik duygularından dahi uzak olabiliyorlardı. (...) Üniversite yıllarımda tanıdığım ‘devrimci abi’lerin, biz kızlarla genellikle ‘bacı’ muamelesi yapan o yürekli, gözünü budaktan sakınmayan, dünyayı ve düzeni değiştirmek üzere yola çıkmış, özgürlükler uğruna kendini feda etmekten kaçınmayan gençlerin, sonraları ne büyük acılardan geçerek kendi düzenlerini kurduklarında, toplumun en küçük birimi olan ailede nasıl da iktidar olduklarını, savundukları ve uğruna hayatlarını ortaya koydukları anlayışın tam tersine davranışlarla, yine benzer acılardan geçmiş eşlerini nasıl hırpaladıklarını gördüm...” (Sarısayın, 2014b, s. 217-218).

Geleneksel koşullanmışlıktan kendi ailesinin de sıyrılmadığını kaydeden yazar, anne-babasının, ilerici olmalarına karşın geleneksel ortamlarda yetişmiş olmalarının, çocuklarını Batı normlarına göre yetiştirmeye çalışırken bocalamalarına, arada kalmalarına yol açtığını, özellikle çocukları büyüyüp dışarıya açıldıktan ve mevcut düzeni sorgulamaya başladıktan sonra bu çelişkinin gün yüzüne çıktığını dile getirir. Yazarın “genetik ve geleneksel kodlamalar” dediği bu koşullanmışlık, son tahlilde yazarı da etkisi altına almıştır: “Aldığı onca eğitime, kendisine tanınan onca özgürlüğe rağmen duvarların ötesine geçemeyen kadın!” (Sarısayın, 2014b, s. 224, 225).

Romanın kendi doğrularını deneyerek öğrenme fırsatı tanınmayan, kendine çizilen yolda yürüyerek başkasının hayatını yaşamaya mahkûm olan kahramanı, yazarın kendinin gölgesidir:

“Geleneksel görüşün tüm değer yargıları, büyüdükçe sırasıyla çıkıyordu karşıma. Bazen çatışma ve bildiğimi okuma, bazen de kabullenme yoluna gidiyordum. (...) İçimde fırtınalar kopuyordu bir yandan, yapmak istediğim, yaşamak istediğim o kadar çok şey vardı ki! Kendime, bana yüklenen değerlere ve donanıma güveniyordum, hata yapsam bile bunu fark edeceğime inanıyor, zamanında geri döneceğimi biliyordum. O yıllarda annemle ya da geleneğin sözcüleriyle çatışmalarımın en temelinde, hata yapmama fırsat tanınmaması meselesi vardı sanırım...” (Sarısayın, 2014b, s. 223).

Bütün bunlar, romanda vurgulanan, fakat etkileri tam tebarüz etmeyen arada kalmışlığı açıklar niteliktedir. *Ansızın Günbatımı*'nda kadının karşı karşıya kaldığı toplumsal kuşatılmışlık anne Şahika Ener'le görünür kılınır. Şahika Ener “Okul bitmeden ve evlenmeden bu evden ayrılmayı düşünmeyin sakın!”, “Bizim ailede boşanma yoktur, bu da mı geldi başımıza?” (Sarısayın, 2014, s. 220, 240) gibi söylemleriyle toplumun sözcülüğünü yapar. Sarı papatya annesinin çizdiği sınırların dışına çıkamaz. İlerleyen süreçte buna tepkisini, onun arzusunun hilafına, sade bir törenle evlenmek, sırf annesi söylediği için, ona inat olsun diye evlenirken kendi soyadını kullanmamak şeklinde göstermekle yetinir.

4.1.2. Kimlik Bölünmesi

Romanda kadın, varlık savaşımında olmak istediği ben'le toplum tarafından dayatılan karşı-ben arasında sıkışıp kalır, kendini bütünleyemez ve kendine yabancılaşır. Kadının yaşadığı kimlik bölünmesini en çarpıcı şekilde somutlayan ayrıntı, kızların isimsiz olmaları, roman boyunca annelerinin kendilerine biçtiği toplumsal rolle çağrılmaları, dahası, romandaki takma adlarının özel isim gibi kullanılmamasıdır. Kızların adı ortancanın ölüm ilanında bile gizlenir, “Ressam Şahika Ener’le merhum Fikret Ener’in ortanca kızı...” (Sarısayın, 2014, s. 197) diye yazılır.

Romanda kadının uğradığı kimlik bölünmesi Şahika Ener ve sarı papatya ile görünür kılınır. Cinsel ve ideolojik bölünme *Ansızın Günbatımı*'nın temel bileşenleri arasındadır.

4.1.2.1. Cinsel Bölünme

Şahika Ener karakteri toplumun sözcüsü olmanın yanı sıra kadının parçalanmış kimliğinin de çarpıcı bir örneğidir. Şahika Ener’in tahlili romanın olduğu gibi toplumsal yapının da özetidir.

Şahika Ener kırsal kesimden İstanbul’a gelmiş, sanat ortamında yer edinmek için sıfırdan başlayarak hırsla çalışan bir kadındır. Aynı zamanda arada kalmış bir karakterdir. Yenilik yolunda olmakla birlikte yetiştiği kültürün geleneksel kodlamalarını aşamaz, arada kalır. Yazar bu arada kalmışlığı geçiş döneminin toplumsal koşulları içinde verir:

“Teokratik bir devlet yapısının, laik ve demokratik bir sisteme dönüşme çabalarına tanıklık eden, farklı bir dil düzenin[in] değerleriyle büyümüş ve çocuklarını da aynı şekilde büyütme koşullu geleneksel ailelerin, Cumhuriyet’in ilk yıllarında doğmuş, ilk kuşak ‘Atatürk’ çocuklarından biri olarak düşündüm onu.” (Oral, 2014, s. 14).

Şahika Ener’in yarım kalmışlığı terk olgusuna bağlı olarak şekillenen yaşam koşullarıyla da ilgilidir. Kocasından terk edildikten sonra üç kızının sorumluluğunu tek başına üstlenmesi onu daha korumacı kılar.

Romanda kadın kimliğinin en önemli bileşeni cinsel kimlik olarak belirir. Şahika Ener’in, birey oluş sürecini sağlam temellere oturtamamasının asıl nedeni cinsel bölünme olarak verilir. Sarı papatya Şahika Ener’i tahlil ederken, Okan Demir’le yaşadığı koşulsuz sevgiyi yarıda bırakmasını dönüm noktası sayar. Onunla ilişkisini sonuna kadar götürmeyip noktalararak arada/eşikte kalmışlığını aşamamasının onu kendi dar çemberine sıkıştırdığı, daha da katılaştırdığı belirlemesinde bulunur.

Şahika Ener için toplumla bütünleşmek kişisel mutluluktan önde gelir; çocukları, sorumlulukları olan mevki sahibi bir kadının genç bir erkekle birlikte olmasını kabul edemez. Sarı papatyaya göre Şahika Ener’in girdiği çıkmazın sebebi bu “köhnemiş ahlak anlayışı”dır (Sarısayın, 2014, s. 35).

Ayşe Sarısayın, Şahika Ener’in kadınlığıyla/cinsel kimliğiyle barışık olmasını “ayıp” ve “günah” kavramlarıyla yetişmiş olmasıyla açıklar. Çizdiği bu karakteri “cinselliğini bastıran, kendisiyle, istekleriyle yüzleşmekten kaçan kadınlardan biri” (Oral, 2014, s. 15) diye tanımlar.

Şahika Ener duygularını öteleyerek hayatını iradi sınırlar içine alır. Fakat kadının kendisiyle, cinsel kimliğiyle barışık olmasını imleyen “Uzlaşma” tablosu bastırdığı duyguları gün yüzüne çıkarır. Birbirini tamamlayan yağlı boya üç nüden oluşan bu tabloların her birinde kırmızı, mavi ve sarı renkler hâkimdir ve en dikkat çekici olanı mavidir. Kırmızıda yalnız yüzle ilgili hatlar öne çıkmış, sarıda vücut çok belirgin olmakla birlikte yüz ihmal edilmiştir. Mavi nüde ise yüz, gözler ve saçlar gibi vücut ayrıntıları da belirgindir. Sarı nüde bedenyle var olan; kırmızıda cinselliğini bastırıp aklıyla var olan; mavide ise “aklıyla duyguları bütünleşmiş, cinsel kimliğiyle uzlaşmış” (Sarısayın, 2014, s. 149) kadın betimlenmektedir.

Okan Demir’e ait bu üçlü tabloyu gören Şahika Ener büyük bir sarsıntı geçirir. Tablo onu Okan Demir’e yaklaştırır. Önünde yeni bir yol açılır. Bu etkiyle kendisi de bir tablo yapmaya başlar:

“Bir kadınla bir erkek. Yüz hatları belli belirsiz, gölgeli. Ama belirsizlik yeterli değil. Kim oldukları, nereden gelip nereye gittikleri anlaşılmalı. Hikâyesiz, zamansız bir kadın ve bir erkek algılanmalı resme bakıldığında. Bu dünyadaki varlıkları tek bir andan ibaret olmalı – geçmişsiz ve geleceksiz.” (Sarısayın, 2014, s. 132).

Şahika Ener yüz hatları olmayan, aşırıya kaçmadan kadın ve erkek kimliklerini öne çıkarmayı amaçladığı tablosunu tamamlayamaz. Bu, ressamlığından öte hayatı ve kadın olarak kendini algılama biçimiyle ilgilidir. Çekici bir kadın olarak hayatı boyunca güçlü duruşuna, çizgisini her yaşta ve koşulda korumasına karşın

Okan Demir'in hayatına girmesiyle iradesi zaafa uğrar; büyük bir iç çatışma yaşadığı, kendisiyle hesaplaştığı bir sürece girer, hayatını gözden geçirir:

“Anne, eş, evlat, öğretmen, ressam kimliklerinde, sağlam duvarların ardında güvenli ve sığ sulara dolaşırken, Okan'ın varlığıyla, peşini bırakmayan anlam yüklü bakışlarıyla kadın ve hep kadın ve yok kadın ve her şey ve hiçbir şey rollerinin birbiriyle kesişen ve çelişen anlarında oradan oraya savrulacak.

Onca rolün altından kalkmışken ve atlatmışken ne badireleri, güçlü, dimdik, şimdi yalnızca kadın olmanın altında kalmaya dayanamaz. Kalmamalı.” (Sarısayın, 2014, s. 138).

Bu düşünceler, onu tablosunu tamamlamaktan, hikâyeleri ve yüzleri olmayan kadınla erkeğe bir gelecek çizmekten, bedeniyle “uzlaşmak”tan alıkoyar. Yarım kalan resminin üstünü kat kat beyaz yağlı boyayla kapatır ve eski hayatına döner.

Şahika Ener hayatı boyunca kendi doğrularıyla yaşayan ve kızlarını da bu doğrultuda tutmaya çalışan güçlü kadın portresi çizmesine rağmen ortancanın ölümü, onun hayat felsefesinin çöküşünü imler:

“Şahika Ener'i hayata döndürmek için ne yapabileceğimizi de düşünceğim sonra. Bunun mümkün olmadığını, gitgide acılaşacağını, bitmek bilmeyen geç hesaplaşmalarla kendini tüketeceğini bildiğim hâlde.” (Sarısayın, 2014, s. 209).

4.1.2.2. İdeolojik Bölünme

Ansızın Günbatımı Şahika Ener ve sarı papatya karakterleri üzerinde ikili bir katmanlaşma gösterir. Fakat bu katmanlar birbirine sıkı biçimde bağlıdır. Nitekim kahraman-anlatıcı sarı papatya kendi ben'ini görünür kılarken, yansıtıcı figür işleviyle Şahika Ener'i de kadraja alır. Kahramanların iç dünyalarına yakından nüfuz edebilmek, geçmiş zamana daha kolay geçebilmek, anlatılmak istenenleri daha etkili biçimde duyurabilmek suretiyle anlatımı güçlendirmek için yer yer Şahika Ener'in anlatıcılığına da başvurulur.

Sarı papatyanın kimliğinin oluşumunda annesi belirleyici faktördür. Sarı papatya, belli bir yaşa kadar annesine hayrandır. Fakat zamanla ruhen annesinden uzaklaşır. Çünkü ikinci ben'i olarak açığa çıkan ortanca, annesiyle yaşadığı keskin çatışma sonrası evden bütünüyle kopar. Sarı papatya, ideolojik kimliğini, hayatında artık Şahika Ener olarak yer alan annesinin koyduğu sınırlar doğrultusunda, yalnızca düşünsel düzlemde gerçekleştirebilir. Kimliğini annesine-karşı şekillendirmeye çalışsa da onun çizdiği kalıpların dışına çıkamaz. Böylelikle annesinin kimliğini/hayatını devralır, onun ikinci bir yansıması olur, kişiliği onun telkinleri ışığında şekillenir. Bu durumda sarı papatyanın ârafta kalışının temel nedeni Şahika Ener'dir. Sarı papatya hayat yolunda kendi mücadelesini verirken annesininkine benzer deneyimlerden geçer, benzer gelgitler arasında savrulurken yolunu çizmeye çalışır. Hayat karşısındaki her yenilgisinde Şahika Ener'le bir noktada daha “eşitlendiğini” duyumsar.

Romanda arada kalmışlığın en açık göstergesi, kahramanın, ideolojik kimliğini gerçekleştirememesidir. Bu yarım kalmışlığın, sarı papatya karakterini kendisinin yansıması kılan Ayşe Sarısayın'ın hayatındaki karşılığı şu satırlarda açığa çıkar:

“Babama çok kızdığım dönemler de yaşadım; (...) beni anlamadığını düşünüp hırçınlaştığım zamanlar oldu. Kendim ve ülkem için çok 'idealist' düşünceler taşıdığım ve yaşamımı buna göre yönlendirmek istediğim dönemlerde, benimle tartışmaya hiç yanaşmaması, düşüncelerimi 'yoksayar' bir tutum içine girmesi, çileden çıkarttı beni. Açığa vurmasam da onu 'idealist' olmamakla suçlarken, onun da beni 'ayakları yere basmamak'la suçladığını hissediyordum.” (Sarısayın, 2001, s. 133).

Babayla kız arasındaki bu soğuk savaş romanda sarı papatya ile annesi arasında yaşanır. 1 Mayıs gecesi ortanca ile yaşadığı krizden sonra Şahika Ener, küçük kızından, siyasal olaylara bulaşmayacağına dair söz alır, bu konuda onu devamlı kontrol altında tutar.

Sarı papatyanın, siyasal eylemlerin aktörü yerine tanığı olmanın, savunduğu ideolojiyi eylem boyutuna taşıyamamanın eksikliği ve utancını 12 Eylül'e ilişkin “Yaşıtlarım asılırken ben burada, annemin koynunda...” (Sarısayın, 2014, s. 200) cümlesiyle dile getirmesi ideolojik bölünmenin romandaki en belirgin yansımasıdır. Sarı papatyanın bu yarım kalmışlığı ortanca karakteriyle tamamlanır. Ortanca, sarı papatyanın ikinci ben'idir.

Ayşe Sarısayın'ın, çocukluğunda dinlediği masallardan hareketle kendini tahlil ederken “Tercihlerim o yıllarda farkında olmadan şekillenmeye başlıyor. Asla cesur olamayacağımı biliyorum, ama cesur

kahramanlara yardım edebilmek için elimden geleni yapmaya hazırım.” (Sarısayın, 2014b, s. 212) demesi sarı papatyanın konumunu da ortaya koyar niteliktedir.

Ârafta kalış bir çatışmanın varlığını imler. Sarı papatya Şahika Ener'den devraldığı ve ondan ayrıldığı özellikleriyle romanın kadın portresini tamamlar. Şahika Ener ve sarı papatya ile bütünlük kazanan roman kahramanının çatışması “verili” kadın kimliğinin dışına çıkma isteğinden kaynaklanır. Bu da toplumu karşıt güç olarak karşılına çıkarır. Fakat her ikisi de toplum yerine kendileriyle mücadele içindedir. Şahika Ener'in toplumla savaşımı ona eklememek içindir. Toplumla çatışma değil, uzlaşma yolundadır. Sarı papatyanın toplumu temsil eden annesiyle çatışması ise pasif bir tepkisellikle sınırlıdır.

Roman genel olarak trajik duyuştan ve buna bağlı olarak çatışmadan yoksundur. Anıların bağışlayıcı kanalından romana giren olaylar romanda çatışma unsurunu gölgeler. Çatışmaya çok elverişli bir durum olan prensesle ortancanın temsil ettikleri biri diğerini yok etme temeline dayanan dünya görüşleri bile çatışmaya yol açmaz. Yazar bu karşıt dünya görüşlerini, birbirlerinin tamamlayıcı/destekleyici öğeleri olarak kurgular; burjuva eleştirisine girmez.

Romandaki en belirgin çatışma sarı papatyanın ikinci ben'i olma özelliği taşıyan ortanca ile Şahika Ener arasında 1 Mayıs gecesi yaşanır. Son haddi bulan çatışma anne ile kızın kopuşuna neden olur. Okumak yerine siyasal eylemlere katılan kızına ağır sözlerle hücum eden Şahika Ener ondan aynı şiddette karşılık görür. Ortanca, annesi olmasından utanç duyduğunu söylediği Şahika Ener'i, sadece kendisini ve ailesini korumakla yetinip dışarıda olanları umursamamakla, sadece kendi hayatını, kendi doğrularını önemsemekle, resimlerine gömülüp gerçeklerden kaçmakla suçlar. Resimlerinin de hayatı kadar anlamsız olduğunu, her şeyinin sahte olduğunu, burjuva bile olmadığını, burjuvalığa ancak özendiğini yüzüne vurur.

Bu sözler, aynı zamanda sarı papatyanın dışı vuramadığı duygularının ifadesidir. Yazarın, çizerken yakın arkadaşı Elif Daldeniz'den önemli ölçüde etkilendiğini belirttiği (Sarısayın, 2018, s. 56) ortanca karakteri sarı papatyanın hayatında önemli yer tutar, bütünleyemediği kimliğinde en büyük eksik ortanca ile somutlaşan ideolojik kimlik olarak açığa çıkar. Ortancanın mücadeleci kişiliğine ve hayatına kendisinin yön vermesine hayranlık duyar. Onun önce gidişi, sonra da ölümü, hayatında büyük bir boşluk oluşturur.

Sarı papatya sıradan bir hayat seçer kendine. Bu sıradanlıkta prensesin şaşalı hayatından da ortancanın idealizminden de eser yoktur. Büyük bir bağlılık duyduğu annesi belli bir dönemden sonra üzerindeki etkisini yitirip Şahika Ener'e dönüşse de, sarı papatya onun biçimlendirdiği kalıptan dışarı çıkmaz ve hayatta onun gibi yenik düşer. Tek sığınağı, annesinde olduğu gibi, sanattır.

Sarı papatyanın trajedisi yüzeyde çocuk sahibi olamayışından kaynaklanmakla birlikte esasta kendi hayat yolunu çizememesinden ileri gelir. Kendi tercihlerini öteleyerek toplumun çizdiği kadın modeline uygun hareket etmiş, fakat bunun karşılığında mutluluğu elde edememiş, hayat onu en sıradan haktan mahrum bırakmıştır. Burada trajik unsur toplumla ters düşmekten değil, kendiyile ters düşmekten doğar. Toplumsal koşullanmışlıkla mutlu olunamayacağı, mücadeleci olmak gerektiği duyumsatılır.

Sarı papatyanın, kendine biçtiği kimliğin, çocukluğunda uzun saçları dolayısıyla özdeşim kurduğu Rapunzel olması kuşatılmışlık izleğiyle örtüşür. Sarı papatya kendi durumunu Rapunzel'inkinden daha dramatik bulur. Çünkü o, başkası tarafından hapsedilmiştir ve uzun saçları, umuda giden yoldur. Ama onun böyle bir umudu yoktur: “Tutsaklığı kendin yarattığında kurtulmak daha mı zor?” (Sarısayın, 2014, s. 116).

Bu soru, eşiği atlayamayışın ifadesidir ve Ayşe Sarısayın'ın eserlerinin esas meselesini oluşturur. Yazar eserlerinde hep bir yarım kalmışlığı duyumsatır, “eşiği atlayamayan” kadınları anlatır. Bakışını, öyküleri farklı olsa da aynı çıkmaza düşen kadınlara çevirir:

“Hepimizin, farkındayız ya da değiliz, ‘eşiği atlayamayan’ bir yanımız olduğunu düşünüyorum. Atlayamadığımız eşikler ve tutunma biçimlerimiz aynı değil elbette ama hayata bu açıdan baktığımızda, pek çok kırıklık hikâyesi görebiliyorsunuz.” (Özkartal, 2008, s. 19).

Ansızın Günbatımı'nda sarı papatya eşiği atlayıp kendini var edememiştir. Şahika Ener'in üç kızı üç farklı gelişim örneği sergiler. Prensес annesinin telkinlerinin etkisinde kalarak, ortanca ise annesinin telkinlerinin tersine hareket ederek, kendi seçtikleri yolda yürümüşlerdir. Sarı papatya ise ne prenses gibi annesinin çizdiği yolu kendi doğrusu kılabilmiş ne de ortanca gibi bu yoldan ayrılma cesaretini gösterebilmiş ve kendi olabilmiştir. Okuyarak annesinin çizdiği sınırları aşmaya çabalarken derhal annesinin buyurgan ve korumacı

sesiyle duraksamış; arada kalmıştır: “Hayatım boyunca bu iki farklı tınının arasında sıkışıp kalacağım.” (Sarısayın, 2014, s. 193).

Kurgusal denklem içinde, hayat, kendini gerçekleştirme yolunda mücadeleci bir kişilik sergilemeyen sarı papatyayı, sıradan olmasına da izin vermeyerek bir nevi cezalandırır. Bundan sonrasıyla geçmişle hesaplaşmadır. Geçmişle hesaplaşma anılara dönmeyi gerektirir.

4.2. Geçmişle Hesaplaşma

Ayşe Sarısayın'ın eserlerinde anılarla dolu geçmiş merkezî bir yer tutar. Geçmiş yıllara uzanma bir özlemin değil, hesaplaşmanın izdüşümüdür. Kendini gerçekleştiremeyen kahraman bir hesaplaşma yaşar:

“Onun pek çok öyküsünde, yorgun ve yenik insanlar, geçmişlerine bakıp hayatlarıyla yüzleşirler. Bir iç sıkıntısı olarak yaşadıkları hayatı, orada yaptıkları yanlışları, ömürlerinin sonunda derin bir sarsılışla fark ederler.” (Tosun, 2015, s. 98).

Ansızın Günbatımı'nda da geçmişi simgeleyen ev son sakini tarafından terk edilirken keskin bir hesaplaşmaya sahne olur: “Ev, eşyalarla birlikte anıları önüme koyuyor, inkâr edemeyeceğim tanıklıkları hatırlatıyor.” (Sarısayın, 2014, s. 32).

Kahraman ne kadar istese de geçmişin derin etkilerinden kurtulamaz. Bu noktada Ayşe Sarısayın'ın, romanı “kendi[n]den kurtulma çabasıyla, uzun aralar vererek, başlayıp bırakarak” (Sarısayın, 2018, s. 56) yazdığını belirtmesi anlamlıdır.

Kendini bütünleyemeyen kahraman için geçmiş bir sebepler zinciri olarak belirir. Kahraman geçmişin bağlarından kurtulup şimdikiyi yaşayamaz, geleceğe uzanamaz:

“Geleceğe tamamen arkamı dönüp şimdiki zamanı yaşamakta bile zorlanırken ve geçmiş yüzünden acı çekerken bu denli, her şey, tüm varlığın geçmişten beslenirken hâlâ, hangi sonra?” (Sarısayın, 2014, s. 243).

Geçmiş ne denli acı yüklü olsa da anlatıcının yeni bir ben inşa etmesi geçmişinden kurtulmasıyla mümkün olacaktır ve kendisiyle yüzleşmek, geçmişle hesaplaşmak kaçınılmazdır:

“Çocukluğunun güvenli görünen soğuk odalarında dolaşmaktan korkma ve ilkgençlik yıllarının bunalımlı günlerinde ve geçmişten bugüne üstlendiğin onlarca kimliğin çıkmaz sokaklarında...” (Sarısayın, 2014, s. 21).

4.3. Sanatsal Varoluş

Hayatını anlamlı kılan dayanakların dağılıp gitmesini sessizce izleyen kahraman, baş edilmez bir umutsuzluk kaynağı olan dünyada tek başına kalakalmış, kendini tam bir sürüklenişe teslim etmiştir. Bağlı olduğu geleneksel değerlerin tümüyle dışına çıktığı bu süreç, kendini yeniden inşadan önce, kendisini biçimleyen kalıbı yıktığı, kendini yeniden var etmek üzere eski kendinin üzerine astar çektiği “pentimento” işlemidir bir nevi.

Bu noktada anılar ve çağrışımlar yığını görünümündeki romanın dağılgan yapısının altındaki varoluş gerçeği netleşir. Ayşe Sarısayın'ın romanında varoluşçuluğun izleri belirgindir. Yazar, romanını varoluşçuluğun temel yasasına göre örer. Kadının parçalanmışlığını ve yalnızlığını somutlayan Şahika Ener ve sarı papatyaya karakterleri sanatla var olma yoluna giderler. Sanat romanda hayata tutunma ve varoluş biçimi olarak belirir:

“Sıklıkla annem düşünüyordu aklıma. Atölyesine girip durmaksızın resim yaptığı günlerde nelerden kaçtığını, hangi duygularla ayakta kalmaya çalıştığını düşünüyordum. Eninde sonunda eşitlenmiş miydik? Renklere sığınan Şahika Ener'in yazılara kapanan kızı...” (Sarısayın, 2014, s. 225).

4.3.1. Kendini Çizerek Var Etme

Romanda Şahika Ener varoluşunu sanat yoluyla gerçekleştirme yolundadır. Fedakârlıkla özdeşleşen hayatında ne annesi ne kocası ne de kızlarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilen Şahika Ener, kimliğini resim sanatıyla bütünlemek azmindedir. Fakat bu, çok engebeli bir yoldur. Hayatın bütün sıkışıklığı içinde kendini adadığı resimleri sanat çevrelerinde beklediği ilgiyi görmez. Resim tutkusu zamanla hırsa dönüşür. Sarı papatyaya göre bunun sebebi, annesinin babasıyla ortak bir hayatı paylaşamaması, yalnızlaştıkça resme sığınmasıdır.

Resimle hayat arasında tam bir koşutluk kurulur. Şahika Ener'in hayatının dönüm noktaları sanatına doğrudan yansır. Kimlik sorunu çerçevesinde "Eskide" ve Uzaktan" adlı tabloları öne çıkar. Kocasının kendisini henüz terk etmediği dönem kara kalem dönemidir. Bunlar aile olmanın mutluluğunun yaydığı güçlü ışıkla sarı papatyaya renkli izlenimi veren resimlerdir. Şahika Ener "Eskide" adlı tablosuyla özdeşleşen bu resimlerde çocukluğunun geçtiği yerleri betimler. Kocasının gitmesinden sonra, ani bir kararla yağlı boyaya geçiş yapar. Hayatından giden renkleri resimlerinde yakalamaya çalışır. "Uzaktan" adlı tablosuyla değerlendirilen bu resimlerinde İstanbul'u betimler. Sarı papatya bu resimlerde gerçeklik duygusunun kaybolduğunu gözlemler:

"Şahika Ener değişip kendisi olmaktan çıkarken resimleri de değişmiş, gerçeklik duygusunu kaybetmişti sanki. (...) Anadolu'dan gelen, toprakla iç içe büyümüş ve yıllar yılı beton duvarların arasında yaşarken çektiği tabiat özlemini resimlerine yansıtan Şahika Ener, doğasına, kültürüne ve köklerine tümüyle yabancı, içinde hiç yaşamadığı İstanbul yalılarının yağlı boya resimlerini yapıyor ve bu resimlerle ilgili olumsuz tek bir söz dahi duymak istemiyordu." (Sarısayın, 2014, s. 50-51).

Şahika Ener'in duygusal dönemeçleri pentimento işlemiyle görünür kılınır. Resim sanatında, ressamın beğenmediği bir resminin üzerine astar çekip başka bir resim yapmasını ifade eden bu kavram pişmanlık, geçmişe sünger çekmek anlamlarını da içerir ve kocasının gidişiyle tam bir içe kapanış yaşayarak etrafına kalın duvarlar ören, kalıplaşmış değer yargılarıyla hareket eden Şahika Ener'in hayatındaki yenilmişliklere karşılık gelir. Okan Demir'le birlikteliğini simgeleyen ve bir türlü tamamlayamadığı "Bir Kadınla Bir Erkek" tablosunun üzerine beyaz astar çekmesi, arada kalmışlığını aşamayıp ondan ayrılma kararı vermesini, kendisiyle uzlaşmaya en çok yaklaştığı anda koşullanmışlıklarına yenilmesini somutlar.

Şahika Ener, yaşlanıp gözleri eskisi gibi göremez, elleri tutamaz olunca resim yapmayı bırakıp basit bir hayatın figüranı olmayı dener, bunun imkânsız olduğunu görünce yeniden resme döner, fakat artık bu yolun da kendisine kapandığını görünce şuurunu kaybetmişçesine, çerçeveletmediği bütün eski resimlerini beyaza boyayarak hayatının tek anlamını da yok eder. Bu, hayatını yanlış tercihler üzerine kurmuş olduğunun ve pişmanlığın ifadesidir. Çünkü hayatı büyük bir yalnızlık içinde geçmiştir.

4.3.2. Kendini Yazarak Var Etme

Romanda sanat/yazmak varoluşsal bir anlam taşır. Sarı papatya kimlik bölünmesi yaşayan arada kalmış bir karakterdir. Hayatını kocasıyla yaşadığı mutlu birliktelik ve bunu tamamlayacak bir bebekle anlamlı kılma çabasıdır. Fakat hayatı çeşitli kırılmalara uğrar ve bu zorlu süreçlerden hep yazıya sığınarak çıkar. Bu kırılmaların ilki ortancanın ölümüdür. Sarı papatya ortancanın ölümüyle büyük bir boşluğa düşer. Bununla baş etmenin yolu olarak yazıya sığınır:

"Tutkuyla yazıyor, yazarak soluk alabileceğim bir yaşam alanı yaratıyordum kendime. Gün yüzüne çıkarmayı hiç düşünmeden, yayımlanabileceğini aklımdan bile geçirmedi. Ortancayı kaybetmenin yarattığı dipsiz boşluğu doldurma çabasıyla. Direnmek, dağılıp gitmemek için. (...) Yazarak kendimi tedavi ettim, hayatımdaki gerçekleri, eksik parçaları az çok kabullenbildim. (...) Kitaplarımın kaybettiğim ablamın, canım ortancanın ve doğuramadığım bebeklerin yerini aldığını farkındaydım az çok. Acılar zamana teslim edilmiş, hayat olduğu şekliyle, tüm kayıplarıyla kabullenilmişti sanki." (Sarısayın, 2014, s. 218-219).

Çocuk sahibi olma tutkusu giderek bir saplantıya dönüşen, hayatının tek amacı hâline gelen sarı papatya için devamlı düşüklerin ardından yedi aylık bebeğinin ölü doğması ve rahminin alınarak anne olma ihtimalinin tamamen ortadan kalkması ikinci büyük darbedir. Psikiyatrik tedaviye ihtiyaç duyacak kadar derinden sarsıldığı, tam bir umutsuzluk çıkmazına girdiği bu dönemde sanat yine kurtarıcı işleviyle devreye girer:

"Yazıya sığındım, kelimelerden bir dünya kurmaya çalıştım bir kez daha.

Varoluşumu yazıyla eş tuttuğum, yalnızca yazarak tatmin olduğum bir dönemdi. Dışarıda olup bitenler umurumda bile değildi, yazdıkça nefes alıyor, yaşadığımı hissediyordum. Akıp giden hayatla arama aşılmaz mesafeler koyduğumun farkına varmadan, öylesine kendime dönük." (Sarısayın, 2014, s. 225).

Bu ikinci evrede uğradığı yıkımın şiddeti onu yazıya daha çok bağlar ve hayattan koparır. Bu da kocasının gitmesiyle yaşayacağı büyük yıkıma zemin hazırlar.

Romanda sanata sığınma yalnızlık duygusundan kaynaklanır. Sarı papatya bir dayanak aradığında kimseye gidemez. Şahika Ener kızlarıyla ilgili olsa da, onlarla ilişkisini, koyduğu kurallar belirler, onları anne

sıcaklığıyla kuşatmaz. Bu yüzden kızları, hayattan aldıkları darbelerde onu bir sığınak olarak göremez, birbirlerine sığınır. Ortanca, prenses ile sarı papatyanın odak noktasıdır ve onun gidişi özellikle sarı papatyayı savunmasız bırakır. En büyük sınavını kocasının kendisini terk etmesi ile yaşadığında hayatın ortasında yapayalnızdır.

Büyük bir bağlılık duyduğu kocasının hayatından çıkması sarı papatyayı çok sarsar. Bu sarsıntıyla, geceyi, hayatında dost sıfatıyla yer alan ve incelikli bir ilişkileri olan yaşlı reklamcıyla birlikte geçirir. Fakat onunla aynı sabaha uyanmaya dayanamayacağı için ondan gitmesini ister. O gittikten sonra bilgisayarın başına geçip kısa bir öykü yazar:

“Sevişmemizin ardından duyduğum büyük pişmanlığa, daha çok da boşluğa panzehir olmasını umarak ya da yaşadığım bozgunu yok saymak için belki, aralarında büyük yaş farkı olan bir kadınla erkeğin yarı gerçek yarı düşsel ilişkisini anlatmak istedim. Küçük bir kızın hayalet gibi araya girip çıkmasına engel olmaya çalışmadan, sözcükleri geldiği şekilde aktarıp kendi akışına bırakarak.” (Sarısayın, 2014, s. 238-239).

Öyküyü bir oturuşta yazmasına karşın adını bulamaz. Hayatının belirsizliklerle dolu çıkmazına işaret edecek ve her şeyin sonunda olduğunu duyumsatacak şekilde sıralamayı tersine çevirip “zyx” şeklinde kaydeder. Öyküyü yazdıktan sonra bir daha okumaya cesaret edemez. Bu yüzden adını bulduktan sonra dosyaya yazmak yerine “boşluğa” yazar. Bu, aynı zamanda yazdığı son öyküdür, bundan sonra, kaleme aldığı hiçbir metni tamamlayamaz. Sarı papatyanın tükenişini imleyen bu nokta geçmişle hesaplaşmasının da başlangıcıdır:

“Aylar önce bir akşamüstü konuşmasıyla başlayan ve boşanarak sonuna geldiğimi sandığım yolun en başında buldum kendimi. Daha da öncesinde. *Çocukluğumun güvenli görünen soğuk odalarında*. Hayatımın tüm yapıtaşlarında. Silinip gittiğini düşündüğüm uzak anıların orta yerinde.” (Sarısayın, 2014, s. 241).

Romanı varoluşçuluğa bağlayan bu satırlarla sarı papatyanın önünde tek başına ilerleyeceği bir yol açılır. Bu bir kırılma noktasıdır ve sarı papatyaya annesinin aşamadığı koşullanmışlıkları aşarak kendini özgür bırakır; içinde açılan büyük boşluğu duygusallıktan uzak, yozlaşmış ilişkilerle doldurmaya çalışır. Hayatı, ekseninden kayar, tam bir savrulma yaşar. Bütün geçmişi silmek istercesine yaşadığı bu inkâr sürecinin ardından bir nevi arınma sürecine girer ve evine kapanır. Kurtuluş yolu olarak yeniden yazmayı dener. Durmaksızın yazar, fakat yazdıkları bölük pörçük parçalar hâlinde kalır, ne kadar uğraşsa da hiçbirini tamamlayamaz. Geceler boyu yazdıklarını nasıl birleştireceğini düşünürken zihnindeki esas soru ise dağılan kendini nasıl toparlayacağıdır. Günün birinde sonrayı düşünmekten vazgeçer ve kendini hayatın akışına bırakır.

Sarı papatyanın hikâyesinin belirsiz bir sonla bittiği bu nokta aynı zamanda romanın başlangıcıdır. “zyx” dosyasıyla *Ansızın Günbatımı*'nin aynı metne, yazarla sarı papatyanın ve CD'nin sahibinin aynı kimliğe büründüğü, romanın başında açılan çemberin kapandığı bu birleşme çizgisi romanı varoluşsal işlevin merkezine oturtur.

Anlatıcı “zyx” öyküsünün hem yazarı hem okurudur. CD'de bulunduğu bu üç sayfalık kısa öykü sarı papatyaya, çok eskilerde kalmış yaşlı dostunu hatırlatır. Bu, romanın üst-kurmaca yönünü kuvvetle vurgular. Yaşlı dostuyla yolları tümüyle ayrıldıktan birkaç yıl sonra bir gazete ilanından onun öldüğünü öğrenmiştir.

Sarı papatyaya “zyx” öyküsünü okuduğu gece rüyasında öykünün adını arar. Bu arayışa adadaki eksilen mor rengi arayış eşlik eder. Romanın yazarı Ayşe Sarısayın'la CD'nin yazarının ve romanın yazar olan kahramanı sarı papatyanın iç içe geçtiği bu noktada anlatıcının imgelemine, *Denize Yazıldı* kitabının mor renkle bütünleşen kahramanı Elif Daldeniz'in anısı ve mor çiçeklerle bezeli mezarı girer. Üç yazar kimliğinin birleştiği anlatıcı, peşine düştüğü rengi bulamadıkça öykünün adına yaklaşır. Bu imgelere karanlığın içinden gelen eski bir ezgi de katılır. Fakat anlatıcı ne eski dostuyla özdeşleştirdiği ezgiye ne de zamansız bir ölümle adadan eksilen renge ulaşabilir. Terk edilen CD'deki öyküyle birkaç ay önce arkadaşının anısına yazdığı öykünün birbirine karıştığı tuhaf bir gece yaşar. Bu sahne, romanın adının, Elif Daldeniz'in zamansız ölümünden geldiği kanısını kuvvetlendirir.

5. Sonuç

Ayşe Sarısayın, öyküleri ve romanıyla Türk edebiyatına sorgulayıcı bir ses olarak girmiştir. Hesaplaşma düzleminde vücut bulan eserleri yoğun bir anılar sarmalının içinden geçerek bugüne ses verir. Anıların

“bağışlayıcı” etkisi, kahramanların çatışma-sız bir zeminde devinmesine yol açar. Fakat bu yazınsal eksi, “hayat” desteğiyle artıya döner.

Ayşe Sarısayın çeşitli edebî türlere uzanmasına karşın bütün eserleri aynı kaynaktan beslenir, aynı denize dökülür. Yazar, henüz edebiyatta “kendi olma” hâlini aşabilmiş değildir. Ben-merkezli anlatım, sanatsal verimlerinin temelini oluşturmaya devam etmektedir. Anıların kılavuzluğunda çıkılan yolun bileşenleri ise tanıdık olgulardır: ev ve aile...

Yazar, bir hayat dökümü sunar romanında. Bittiği noktadan başlayan olaylar zinciri geçmişle şimdi arasında gidiş gelişlerle döngüsel bir zamana açılır. Fakat bu döngüsellik hayat kadar düzensiz ve dağınıktır; açılan çemberler çoğunlukla kapanmaz; okurun muhayyilesine bırakılır, çoğul okumalara uç verir.

Roman, ataerkil düzende kadının toplumsal kuşatılmışlığını ve kimlik bölünmesini, koşullanmışlıklarını aşamayı ârafta kalışını ve kendini özgürce var edebileceği alan olarak sanata sığınışını, sanatsal varoluşunu, bunun beraberinde getirdiği hesaplaşmayı konu alır. Kadının kuşatılmışlığı özellikle cinsel ve ideolojik düzlemde açığa çıkar.

Şahika Ener toplumsal koşullanmışlıkla hareket edip duygularını bastıran bir kadındır. Etrafına kalın duvarlar örer. Bu, kendine yabancılaşmasına ve yalnızlaşmasına yol açar. Yalnızlaştıkça da resme sığınır. Hayatının dönüm noktaları sanatına doğrudan yansır. Kendinden uzaklaştıkça resimlerindeki gerçeklik duygusu da yok olur. Hayatının son döneminde, dramatik bir şekilde, eski resimlerinin üstünü beyazla kapatarak tek varoluş alanını da yok etmesi, hayatını yanlış temeller üzerine kurmuş olduğunun ve pişmanlığın ifadesidir.

Ayşe Sarısayın, romanını yarım kalmışlıklar üzerine kurar, kendini bütünleyemeyen bireyin dramını sergiler. Kendi varlık alanlarıyla toplumsal koşullanmışlıklar arasında sıkışan roman kahramanları varoluş sorunsalını derinden duyumsatır. Toplumsal kalıplarla hareket eden kahramanlar giderek kendilerinden uzaklaşır, çıkmaza girerler. Bu noktada kahraman/birey kendine döner ve varoluşunu özgürce gerçekleştireceği alan olarak sanata sığınır. Bu kuruluş varoluşçulukla eşgüdümlüdür.

Bireyin, kendi kimliğini özgür seçimleriyle kendisinin var etmesi ve kararlarının sorumluluğunu üstlenmesi sürecinde toplumla, toplumsal düzenin savunucularıyla çatışması, bu uyumsuzluğun bireyi topluma ve kendine yabancılaştırması, yalnızlaştırması, varoluşunun sorumluluğunu üstlenen bireyin her an yeni mücadele alanlarında savaşım içinde belirsiz bir sona doğru gitmesi sebebiyle bunaltıda olması sarı papatyaya ile somutluk kazanır. Varoluşçuluk gelenekten kesin bir kopuşu ve kuşatıldığı çemberi kırarak eşığı atlamayı/başkaldırmayı öngörmesiyle ve varoluş sancısının yol açtığı kötümserliği derinden duyumsatmasıyla da romana zemin teşkil eder. Romanı varoluşçuluğa bağlayan bir başka özellik de, kararsızlık içindeki bireyi, psikolojik tahlile gitmeksizin ve olay örgüsü içinde yoğurmaksızın, çağrışım ilkesi doğrultusunda yansıtmadır.

Ayşe Sarısayın için yazmak temel varoluş biçimi; insanın kendini tanıma, tanımlama, hayat içinde konumlandırma yolu; kuşatıldığı sınırları aşarak kendini özgürce gerçekleştirdiği bir varoluş alanı; bireysel, toplumsal ve evrensel düzlemde dönüştürücü işleviyle yazının sınırlarını aşan aktif bir edim; çağın ve geleceğin belirsizliklerine karşı verilen bir savaştır. Bu tanımlama yazarın eserini varoluşçu bir zeminde kurmasını tanımlar. Yazmak *Ansızın Günbatımı*'nda da gerçeğe ve kendine ulaşma yolu olarak belirir. Romanın anlatıcısı ve kahramanı sarı papatyaya için yazmak ihtiras değil, ihtiyaç; hayatın güçlüklerini aşma yolu, hayata tutunma biçimidir.

Sarı papatyaya kimliğini bulamamış bir kahramandır. Büyük ablası prenses burjuva portresi, diğer ablası ortanca militan portresi çizerken, sarı papatyaya annesinin gölgesi olarak boşlukta salınır. Yönelimi ortancanın hayat çizgisine doğrudur. Fakat bu istek “anne” tarafından engellenir. Annesine boyun eğmeyerek kendi çizdiği yolda yürümüş olan ortanca sarı papatyanın ikinci ben'i olarak açığa çıkar. Kimliğini aradığı bu dönemde annesinden uzaklaşır. Arayışlarının sonunda geldiği nokta ise, annesi gibi sanatçı kimliğidir.

Sarı papatyaya kendi yönelimleriyle annesinin engellemeleri arasında ideolojik kimliğini bütünleyememiş trajik bir kahramandır. Fakat trajik unsur toplumla çatışmasından değil, kendisiyle çatışmasından ileri gelir. Neticede kendine ev eksenli sıradan bir hayat seçer. Uyumlu bir eşe ve paylaşım dayalı ortalama bir yaşama sahiptir. Fakat bu mutlu birlikteliği tamamlayacak önemli bir bileşenden yoksundur; anne olamamaktadır ve bu eksiklik hayatını bütünüyle anlamsızlaştırarak içine gömülmesine yol açar. Bu

gömülüşe engel olamayan kocasının da hayatından çıkmasıyla en ağır darbeyi alır. Bütün hayat dengesi bir anda alt üst olur. Geldiği noktada, sığındığı yazı da bir süre terk eder onu. Sarı papatya kendi batağına saplanır kalır. Hayatının kontrolünü kaybetmişçesine dengesizlikler, tutarsızlıklar sergiler. Bütün kendilik ilkelerini bir kenara koyar ve kendini akışa bırakır. Tükenmenin eşğine gelir. Kendini bir sürüklenişe bıraktığı bu süreçte *Ansızın Günbatımı* ortaya çıkar; kurtuluşu yine yalnızca yazmakta bulur. Sarı papatya için yazmak hayatın ağır yükü altında ezilmeden var olmanın tek yoludur.

6. Extended Abstract

Ayşe Sarısayın made her debut into Turkish literature as a questioning voice with her stories and novels. Her works, embodied on the plane of “reckoning”, give a voice to today by going through an intense spiral of memories.

The novel is about women's social seclusion and schism of identity in the patriarchal order, staying in limbo due to a failure to overcome their conditioning, taking refuge in art as a space where they can freely exist, their artistic existence, and the reckoning that comes with it. The siege of women is revealed especially on the sexual and ideological plane.

Şahika Ener is a woman who acts under the pressure of social conditioning and suppresses her emotions. She builds thick walls around her. This leads to self-alienation and isolation. As she gets isolated, she takes refuge in painting.

Ayşe Sarısayın builds her novel on the unfinished or things half done and presents the drama of the individual who cannot complete herself/himself. The protagonists of the novel, who are stuck between their own spheres of existence and social conditioning, deeply feel the problematic of existence. Heroes who act with social patterns gradually distance themselves from themselves and come to a dead end. At this point, the hero/individual turns to herself and takes refuge in art as a space where she can freely realize her existence. This organization is coordinated with existentialism.

The conflict of the individual with the society and the guardians of the social order in the process of creating her own identity through her free choices and taking responsibility for her decisions, alienation caused by this conflict which distances the individual from the society and herself, the individual's isolation, and the depression experienced because of the struggle in new fields of struggle at any moment by the individual who takes the responsibility of her existence becomes concrete in the person of *Yellow Daisy*. In addition, Existentialism also serves as a basis for the novel by predicting a definite break from tradition, crossing the threshold/rebellion by breaking the circle it is surrounded by, and finally making the reader deeply feel the pessimism caused by the pain of existence. Another feature that connects the novel to existentialism is that it reflects the indecisive individual in line with the principle of association, without going through psychological analysis and kneading her in the plot.

For Ayşe Sarısayın, writing is the basic form of existence; a way of knowing, defining and positioning the self in life; an area of existence in which she freely realizes herself by transcending the borders she is surrounded by; an active practice that transcends the limits of writing with its transformative function at the individual, social and universal level; It is a battle waged against the uncertainties of the age and the future. This definition proves that the author has constructed her work on an existentialist ground. Writing appears as a way of reaching the truth and oneself in *Suddenly Sunset*. Writing is not a passion, but a necessity for the narrator and protagonist of the novel, *Yellow Daisy*; the way to overcome the difficulties of life is the way to hold on to life.

Yellow Daisy is a tragic hero who has failed to complete her ideological identity due to being stuck between her own tendencies and her mother's objections. But the tragic element comes not from her conflict with society, but from her conflict with herself. As a result, she chooses a home-based ordinary life. She has a compatible partner and an average life style based on sharing. Yet, she lacks an important component to complete this happy union; she cannot give birth to a baby and this deficiency will make her life completely meaningless and cause her to grow introverted. She receives the heaviest blow when her husband, who cannot prevent this introversion, leaves her life. The whole balance of life is suddenly turned upside down. At that point, writing, in which she takes refuge, also leaves her for a while. *Yellow daisy* is stuck in a swamp of her own making. She exhibits imbalances and inconsistencies as if she has lost

control of her life. She puts all principles of self aside and lets herself get carried away by the tide. She is on the verge of extinction. In this process, where she leaves herself in a drag, *Suddenly Sunset* appears; she finds salvation only in writing again. For *Yellow daisy*, writing is the only way to exist without being overwhelmed by the heavy burden of life.

Keywords: Ayşe Sarısayın, *Ansızın Günbatımı* (*Suddenly Sunset*), Existentialism

Kaynakça

- Ak, E. (2014, Kasım 20). Şahika Ener ve Ailesinin Yaşama Hâlleri. *Cumhuriyet Kitap*, 1292, s. 15.
- Andaç, F. (2005, Temmuz-Ağustos). Okumanın ve Yazmanın Anlamı İçimizdeki Issızlığı Bölmek. *Gösteri*, 272, s. 5-8.
- Atmaca, E. (2005, Mayıs 26). Çok Tedirgin Çıkmıştım Yola. *Radikal*, 3148, s. 27.
- Aydedim, I. Z. (2005, Mayıs 15). Kadınların İç Dünyalarına Uzaniyorum. *Aydınlık*, 930, s. 60.
- Baktıraya, E. (2005, Haziran 24). Edebiyatın Gerçeklik Kazandığı Bir Evde Büyüdüm. *Cumhuriyet Kitap*, 749, s. 6.
- Bener, Y. (2018). Önsöz. A. Sarısayın içinde, *Denize Yazıldı* (s. 11-13). İstanbul: Can Yayınları.
- Çetişli, İ. (2001). *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dinç, S. K. (2021, Haziran 29). *Yazıçım Kadınlar Edebiyatla Buluşuyor - Yazıklar Derneği 2011*. aysesarisayin.net: <http://www.aysesarisayin.net> adresinden alındı
- Ferahlı, B. (2005, Mayıs-Haziran). Ayşe Sarısayın ile Söyleşi. *Agora*, 43, s. 40-46.
- Kantarcıoğlu, S. (2009). *Edebiyat Akımları – Platon'dan Derrida'ya*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Karapınar, D. (2005, Ağustos 18). Ayşe Sarısayın'la Yapıtları Çevresinde. *Cumhuriyet Kitap*, 809, s. 4-5.
- Oral, S. (2014, Kasım 20). Araya Hayat Girmiş, Hayat Tüm Hevesleri Tüketmiş. *Cumhuriyet Kitap*, 1292, s. 14-15.
- Özkartal, M. Z. (2008, Ağustos 21). Hatırlamanın Öyküleri. *Milliyet*, s. 19.
- Öztop, E. (2008, Ağustos 21). Beyaz Üzerinde Siyah, Hayatın Temel Renkleri. *Cumhuriyet Kitap*, 966, s. 4/6.â
- Sarısayın, A. (2001). *Çok Şey Yarım Hâlâ – Ayşe Sarısayın Babası Behçet Necatigil'i Anlatıyor*. İstanbul: YKY.
- Sarısayın, A. (2003). *Denizler Dört Duvar*. İstanbul: Can Yayınları.
- Sarısayın, A. (2008). *Karakalem Resimler*. İstanbul: Can Yayınları.
- Sarısayın, A. (2009). *Beşiktaş, Yollar ya da Anılar Boyunca*, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Sarısayın, A. (2012). Ayşe Sarısayın. O. G. Okulları içinde, *Edebiyat Hayata Ne Katar?* (s. 65-68). Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Okulları Yayınları,.
- Sarısayın, A. (2014). *Ansızın Günbatımı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Sarısayın, A. (2014b). Duvarların Ötesi. Z. İpşiroğlu içinde, *Kadınların Gözüyle Yazmak ve Yaşamak* (s. 212-228). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Sarısayın, A. (2018). *Denize Yazıldı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Şeker, D. (2005, Ekim). Necatigil Şiirlerinin Perde Arkası. *Yaşa*, 7, s. 22-25.
- Tosun, N. (2015). *Günümüz Öyküsü*. İstanbul: Dedalus Yayınları.
- Yazıcı, F. (2003, Nisan 24-30). Babamı Anlama Sürecim Bitmeyecek. *Aktüel*, 614, s. 69-70.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %70/%30 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %70/%30 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Bankaların Potansiyel Kripto Varlık Riskleri ve Basel Komitesi'nin İhtiyati Yaklaşımının Değerlendirilmesi*

Emrah KARAARSLAN**

ÖZ

Bitcoin önderliğindeki kripto varlıklar, Blockchain teknolojisi altında, 2009'dan beri kullanılmaktadır. Covid-19 pandemisi döneminde Bitcoin başta olmak üzere coinlere olan ilgi daha da artmıştır. Bankacılık sektörünün; kredi riski, operasyonel risk, piyasa riski gibi risklerine bağlı olarak meydana gelen problemler, artan küreselleşmenin de etkisiyle, dünya çapında krizlerin çıkmasına ve devam edenlerin derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Bu krizlerin önlenmesi ya da etkisinin azaltılması adına Basel Komitesi çalışmalar yapmıştır. Global sistemdeki ağırlıkları henüz düşük olsa da kripto varlıkların ağırlıkları giderek artmaktadır. Basel Komitesi, ortaya çıkan kripto varlık riskini de değerlendirmeye sokmanın yerinde olacağını düşünmüş, istikrarın bozulması riskine ve bankaların potansiyel risk artışına bağlı olarak, 2021 Haziran ayında "Kripto Varlık Riskleri için İhtiyati Bir Yol Tasarlama" adlı raporunu yayınlamıştır. Bu makalede, Basel Komitesi'nin yapmış olduğu hazırlığı irdelemek ve Basel kriterleri çerçevesinde değerlendirmek amaçlanmıştır; Basel kriterlerinin analizi yapılmış, Basel Komitesi'nin resmi raporları incelenmiş ve resmi görüşlere yer verilmiştir. Basel Komitesi'nin yapmış olduğu bu düzenleme ile, bankaların potansiyel kripto varlık riskine karşı daha hazırlıklı olması sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Basel Kriterleri, Kripto Varlıklar, Basel Bankacılık Denetleme Komitesi, Uluslararası Mutabakat Bankası

Assessment of Potential Cryptoasset Risks of Banks and the Prudential Approach of the Basel Committee

ABSTRACT

Cryptoassets led by Bitcoin have been used since 2009 under Blockchain technology. During the Covid-19 pandemic period, the interest in coins, especially Bitcoin, increased further. The problems that arise due to risks such as credit risk, operational risk and market risk of the banking sector, with the effect of increasing globalization, caused worldwide crises and the ongoing ones to deepen. The Basel Committee has worked to prevent or mitigate the effects of these crises. Although their weight in the global system is still low, the weight of cryptoassets is increasing. The Basel Committee thought it would be appropriate to consider the emerging cryptoasset risk, and published its report "Prudential Treatment of Cryptoasset Exposures" in June 2021, due to the risk of destabilization and the potential increase in the risk of banks. In this article, it is aimed to scrutinize the preparation of BCBS and to analyze it within the framework of the Basel Standards; the Basel Standards has been analyzed, the official reports of the Basel Committee has been examined and official opinions has been mentioned. With this regulation has been made by the Basel Committee, banks will be better prepared for the potential risk of cryptoassets.

Keywords: Basel Standards, Cryptoassets, The Basel Committee on Banking Supervision, Bank for International Settlements.

1. Giriş

Bankalar, faaliyetleri gereği taşıdıkları riskler sebebiyle küresel ekonominin etkinliğinin artmasına bağlı olarak, ekonomik konjonktürü belirlemede önemli noktalara gelmişlerdir. Bankaların bu etkisi göz önüne alındığında, sorunun çözümüne yönelik olarak dünya çapında ortak bir hareketin filizlenmesinin önü açılmıştır.

Bankaların etkin denetimi için uluslararası yeknesak kurallar belirleme ve bankalar için tavsiye niteliğinde kararlar oluşturma süreci başlamıştır. 1974'de Uluslararası Mutabakat Bankası (Bank for International Settlements, BIS) bünyesinde, G-10 ülkelerinin merkez bankası yetkililerinin ve denetim otoritesinin görüşleriyle, Basel Komitesi (Basel Committee on Banking Supervision, BCBS) oluşturulmuş ve Basel kriterleri hazırlanmıştır. (Basel Committee of Banking Supervision, 2013, s.1).

Teknolojinin hızla gelişmesine bağlı olarak, ortaya çıkan yeni yaklaşımlar ve sorunlar ile Basel kriterleri süreci, güncellenerek devam etmiştir. Kripto varlıklara olan giderek artan ilgi, doğrudan ve dolaylı olarak bankaları etkileme potansiyeli taşımış ve Komite'nin bu konuda harekete geçmesine sebep olmuştur.

* Bu çalışma, 08-09 Ekim 2021 tarihleri arasında çevrimiçi olarak düzenlenen Uluslararası Dijital İşletme Yönetim ve Ekonomi Kongresi'nde, "Bankaların Potansiyel Kripto Varlık Riskleri ve Basel Komitesi'nin İhtiyati Yaklaşımının Değerlendirilmesi" başlığıyla sözlü olarak sunulmuş ve fakat tam metni hiçbir yayında kullanılmamıştır. Geliştirilerek makale haline getirilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, emrahkaraarslan@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 21.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 14.02.2022

Komite, istişare toplantıları ile ilerleyen süreçte, kripto varlıkların potansiyel risklerine karşı ihtiyati kurallar belirlemede fayda görmüş ve hazırlıklarını bu alanda genişletmeye başlamıştır (BCBS, 2019).

Bu makalede, bankalar için belirlenen yeknesek kurallara değinilmiş ve potansiyel risk unsuru olan kripto varlıklara karşı hazırlanan güncel çalışmanın irdelenmesi amaçlanmıştır.

2. Bankalarda Sermaye Yeterliliği

Bankalar, her ne kadar kurucularının sermayelerini kredi olarak vermiyor olsalar da verilen kredinin geri dönmemesi ihtimalinin oluşturduğu kredi riski, operasyonel risk ve konjonktürün oluşturduğu bir dizi risk söz konusu olmaktadır. Banka tüzel kişiliği ve bir anlamda banka kurucuları da bu riski üstlenmelidirler. Bu açıdan bankalar gerekli ve yeterli miktarda sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar (Altıntaş, 2006, s. 51).

Bankalarda sermaye yeterliliği, bahsi geçen risklerin karşılanması için gerekli sermayenin bulunması olarak tanımlanabilmektedir. Elbette bu risklerin karşılanması için gerekli tek koşul, yeterli bir sermayeye sahip olunması değildir. Sermaye yeterliliği, bankaların güçlü olabilmesi için gerekli koşullardan sadece birini oluşturmaktadır. (Basel Committee on Banking Supervision, 1988, s. 2).

Bankalar için tavsiye niteliğinde kararlar alan ve bu yönde kararlar alması için ülkelerin yerel otoritesini yönlendiren ise Bank for International Settlements – Uluslararası Mutabakat Bankası – (BIS) bünyesindeki Basel Committee on Banking Supervision – Basel Bankacılık Denetleme Komitesi – (BCBS) dir. (BCBS, 2013a).

2.1. Uluslararası Mutabakat Bankası (BIS)

20 Ocak 1930'da Lahey Konferansı'nda kabul edilen Young Planı kapsamında oluşturulmuş olan BIS, en eski uluslararası finans kuruluşudur. Birinci dünya savaşı sonrası Almanya'nın ödemek zorunda kaldığı tazminat mutabakatını yapmasından, merkez bankalarının parasal ve mali istikrar arayışlarında merkez bankalarına yardımcı olmasına kadar küresel ekonomide kilit roller oynamıştır (BCBS, y.y.).

BIS, her şeyden önce merkez bankalarının arasında iş birliği sağlamaya yönelik olarak kurulmuştur. Burada, merkez bankası iş birliği olarak ifade edilen şey, uluslararası piyasalarda uluslararası para ve finansal sistemlerin işleyişinde ilgili ülkelerin merkez bankaları tarafından resmi ve gayri resmi politika koordinasyonu için iş birliğine dayalı ilişkililerdir. Bunun yanında, BIS, her ülkenin para birimini ve finansal koşullarını ayrıntılı olarak takip etme ve merkez bankaları arasında bilgi kaynağı olarak hizmet etme gibi önemli bir rol de üstlenmiştir (Yago, 2013, s. xvii).

BIS, merkez bankaları arasındaki iş birliğini teşvik etmenin yanında, tıpkı bir ticari banka gibi kar elde etmeyi de amaçlamaktadır. BIS'in ticari faaliyetlerinden sorumlu olan kısım, bankacılık departmanıdır. BIS'in hem aracılık hem de ticari faaliyetlerde bulunuyor olması, göstermiş olduğu bu iki taraflı faaliyet, kendisinden daha sonra kurulan IMF ve Dünya Bankası'nda görülmeyen eşsiz bir karakteristik özellik olarak ortaya çıkmaktadır (Yago, 2013, s. xviii).

2.2. Basel Komitesi

Basel komitesinin kurulmasındaki birincil etken, finansal kurumların uluslararası işlevindeki artışın para otoriteleri üzerindeki etkisidir. Bu etki; ikinci dünya savaşı sonrasında, döviz kontrollerinin ve diğer kısıtlamaların törpülenmesi ya da kaldırılmasıyla ve aynı zamanda uluslararası iletişimin gelişmesiyle beraber, yavaş ve fakat istikrarlı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Mali piyasalar ve finansal kurumlar giderek uluslararası olarak işlemeye başlarken, yani küreselleşme artarken, bu işlemleri kontrol etmek ve düzenlemekle yetkili kurumlar yerel bazda kalmışlardır. Bu nedenle, yerel otoriteler arasındaki iletişimin artırılmasına, oluşabilecek ortak sorunların çözümüne yönelik iş birliğinin oluşturulmasına ve dahi politikaların birbirine yakınlaştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

1973'te meydana gelen Arap-İsrail savaşı sebebiyle körfez ülkeleri üretimi kısmış, petrol fiyatları dört katına çıkmış, bu denli yüksek miktarların, petrol ithalatçıları ve ihracatçıları arasında oluşturduğu fon akış döngüsünün nasıl sağlanacağı sorusu gündeme gelmiştir. Finansal dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Bu durum, makro istikrarı tehdit eden bir unsur olmaktan öte, küresel fon akışının sağlanması açısından hayati bir öneme sahiptir. Sonuç olarak bankaların gücü ve tutarlılığı sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sorgulama, nispeten küçük bir Alman bankası olan Bankhaus Herstatt'ın, döviz piyasasındaki hatalı işlemler nedeniyle problem yaşaması ve batmasıyla daha da şiddetini artırmıştır. Meydana gelen bu yıkım, döviz piyasasındaki

olağan riske bağlı olarak gerçekleşmiş olsa da herkesin küresel ekonominin bağımlı ve kırılgan yapısını sorgulamasına katkı sağlamıştır (Goodhart, 2011, s. 3-11).

Bahsi geçen olaylar ve uluslararası piyasalarda meydana gelen diğer bozulmalar sebebiyle, G-10 ülkelerinin merkez bankaları yöneticileri Bankacılık Düzenlemeleri ve Gözetim Uygulamaları Komitesi'ni oluşturmuşlardır. Daha sonrasında Basel Komitesi olarak adlandırılan Komite, üye ülkeler arasında, denetleme konularında düzenli iş birliği sağlanması amacıyla kurulmuştur. Komitenin bir diğer amacı, denetleme konusundaki uzmanlığı ve bankacılık denetlemedeki yetkinliği dünya çapında artırarak, finansal istikrarı sağlamaktır.

Komite, amaçlarına ulaşmak için, denetleme konusunda belli başlı standartlar oluşturmuş ve yerel denetleme otoriteleri arasındaki bilgi alışverişini sağlamıştır. Bunun yanında, bankalar dışında kalan finansal kurumlar konusunda da çalışmalar yapmıştır.

Komite ilk toplantısını Şubat 1975'te gerçekleştirmiş ve o tarihten itibaren yılda üç ya da dört kez düzenli olarak toplanmıştır.

Komitenin aldığı kararlar tavsiye niteliğinde olup yasal bir bağlayıcılığı yoktur. Bu açıdan taraflar, alınan kararların uygulanmaması durumunda, herhangi bir cezaya maruz kalmazlar. Komite alınan kararlar ile, üyeler arasındaki yakınlaşmayı teşvik eder (Basel Committee of Banking Supervision, 2013, s. 1).

Komite, uluslararası olarak uygulanabilecek ve güçlü denetim uygulamaları için gönüllülük esasına dayanan temel ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler asgari standartlar olarak tasarlanmış olup, yerel denetim otoriteleri, gerekli görmeleri halinde ek ilkeler ya da tedbirler almakta özgürdürler.

Komite, bir denetim sisteminin yeterince etkin olabilmesi için gerekli olan prensipleri 29 başlık altında toplamıştır. Bu prensipler iki kategoriye ayrılmıştır. İlk 13 prensibi içeren grup, denetçilerin; yetkileri, sorumlulukları ve fonksiyonları hakkındadır, geriye kalan 16 prensibi içeren ikinci grup ise, bankalar için ihtiyati düzenlemeleri ve gereklilikleri konu etmektedir (Basel Committee on Banking Supervision, 2012, s. 9).

Bahsi geçen 29 prensip aşağıdaki gibidir. (Basel Committee on Banking Supervision, 2012, s. 10-13);

- **1. Prensip – Sorumluluklar, Amaç ve Yetkiler:** Bir bankacılık denetim sisteminin yeterince etkin olabilmesi için, banka denetçilerinin sorumluluk ve amaçları net bir şekilde belirli olmalıdır. Bankaların sağlamlıklarını ve güvenilirliklerini temit etmek üzere, denetçilere gerekli yetkileri ve yaptırım gücünü sağlayacak yasal çerçevenin tahsis edilmiş olması gerekmektedir.
- **2. Prensip – Bağımsızlık, Denetlenebilirlik, Kaynak Yaratma ve Denetçilere Yasal Koruma:** Denetçiler; şeffaf, özerk ve dirayetli olmalarını sağlayacak bütçeye sahip olmalıdırlar. Bunun yanında, işlerini rahatlıkla yapabilmeleri adına, denetçilerin kanuni korumaya sahip olmaları gerekmektedir.
- **3. Prensip – İş birliği ve Ahenk:** Kanunlar, yönetmelikler ve diğer düzenlemeler, yerel otorite ve uluslararası denetçiler arasındaki iş birliği ve ahengi sağlayacak şekilde yapılmalıdır.
- **4. Prensip – Müsaade Edilen Faaliyetler:** Bankalar gibi lisanslı ve denetime tabi finansal kurumların girişebilecekleri faaliyetler açıkça tanımlanmalı ve unvanda “banka” ifadesinin geçiyor olması sağlanmalıdır.
- **5. Prensip – İzin Belgesi Kriteri:** İzin belgesi vermekle görevli kişi ya da kurumların, şartları belirleme ve şartları karşılamayanları reddetme yetkisi bulunmalıdır. Gerekli izinler tahsis edilirken; bankanın sahiplik yapısı, yönetimi, stratejik ve operasyonel planı, iç kontrol mekanizması, risk yönetimi ve planlanan finansal durum da göz önüne alınmalıdır. İlgili sahiplik ya da ortak, yabancı bir ülkeye ait ise, konu ülkenin yerel otoritesinden gerekli izinler alınmalıdır.
- **6. Prensip – Kayda Değer Sahiplik Devri:** Denetçilerin; halihazırdaki bankalardan diğer taraflara yapılan, doğrudan ya da dolaylı, mülkiyet devri ve/veya kontrol paylarının devir tekliflerini inceleme, reddetme ve ihtiyati koşullar getirme yetkisine sahip olmaları gereklidir.
- **7. Prensip – Yüksek Montanlı Edinimler (Yatırımlar):** Denetim otoritesi, bankaların yüksek miktarda alımlarını ve yatırımlarını onaylama ya da reddetme yetkisine sahip olmalıdır. Denetçiler, bankanın gereksiz riske girmesine ya da denetimin etkinliğinin azalmasına engel olmalıdırlar.

- **8. Prensipten – Denetleyici Yaklaşım:** Etkili bir denetleme sistemi, denetçilerin; bankaların, sistematik önemleriyle orantılı olacak şekilde, diğer bankalardan ve bir bütün olarak bankacılık sektöründen kaynaklı potansiyel risk profillerini oluşturacak yetkinlikte olmalarını sağlamalıdır. Bu sayede bankaların hareket edemez duruma gelmeleri durumunda erkenden müdahale edilebilecek ve diğer otoriteler ile iş birliğine girmeye zemin hazırlanmış olacaktır.
- **9. Prensipten – Denetim Teknikleri ve Araçları:** Denetçiler; ellerindeki teknik ve araçları uygun biçimde kullanmalı, bankaların risk profilleri ve sistematik önemleriyle orantılı olacak şekilde kaynakları yönlendirmelidirler.
- **10. Prensipten – Denetim Raporu:** Denetçiler, rapor ve istatistikleri tekil ya da konsolide biçimde toplayıp analiz etmelidirler. Ortaya çıkan veriler, içeriden ya da dışarıdan olmak üzere konunun uzmanlarıyla istişare edilmelidir.
- **11. Prensipten – Denetçilerin Düzeltme ve Yaptırım Uygulama Yetkileri:** Denetçiler, bankaya veya bankacılık sistemine zarar verebilecek tutarsız ya da güvensiz uygulamalara erkenden müdahale edebilmelidir. Denetçi, zamanında müdahale için gerekli araçlara sahip olmalıdır. Yeri geldiğinde bankacılık lisansının iptali ya da iptalinin teklif edilebilmesi de bu araçlara dahildir.
- **12. Prensipten – Konsolide Denetim:** Denetçiler, bankacılık denetlemesinin temel unsurlarından biri olarak, bankanın dünya çapındaki tüm işlerini her yönüyle konsolide biçimde denetleyebilmelidir.
- **13. Prensipten – Merkez-Şube İlişkileri:** Uluslararası bankaların, kriz durumlarını yönetebilmeleri adına, merkez ve şube denetçileri arasında bilgi paylaşımı ve iş birliği sağlanmalıdır. Yabancı bankalara uygulanan kurallar, yerel bankalara da uygulanmalıdır.
- **14. Prensipten – Kurumsal Yönetim:** Denetçiler, bankaların; stratejik yön, grup ve organizasyon yapısı, denetim ortamı, banka kurul ve üst yönetim sorumlulukları gibi sağlam kurumsal yönetim politikası ve süreçlerine sahip olmalarını sağlamalıdır. Bu politika ve süreçler bankaların risk profilleri ve sistematik önemleriyle orantılı şekilde olmalıdır.
- **15. Prensipten – Risk Yönetim Süreci:** Bankaların, maddi riskleri doğru bir zamanlamayla; tanımlama, ölçme, değer biçme, izleme, raporlama, kontrol etme ya da engelleme gibi risk yönetim süreçlerine sahip olması ile sermaye ve likiditelerinin, piyasa ve makroekonomik şartlarla uyumlu olması, denetçiler tarafından sağlanmalıdır. Bu yönetim süreci bankaların risk profilleri ve sistematik önemleriyle orantılı şekilde olmalıdır.
- **16. Prensipten – Sermaye Yeterliliği:** Denetçiler, bankaların faaliyet gösterdikleri piyasa ve makroekonomik şartlara uyum gösterecek yeterlilikte sermayeye sahip olmalarını sağlamalıdır. Denetçiler, kayıpları karşılama yeteneklerini göz önünde bulundurarak sermaye bileşenlerini belirlemelidirler. Uluslararası faaliyet gösteren bankaların sermaye gereksinimleri Basel Standartlarının altında kalmayacak ölçüde olmalıdır.
- **17. Prensipten – Kredi Riski:** Denetçiler, bankaların; risk iştahını, risk profillerini, piyasa ve makroekonomik şartları karşılayan yeterli bir kredi risk yönetim sürecine sahip olmalarını sağlamalıdır.
- **18. Prensipten – Sorunlu Varlıklar, Karşılıklar ve Yedekler:** Denetçiler, bankaların; sorunlu varlıkların önceden tespitini yapabilmesini, yeterli rezerve sahip olmasını, gerekli önlemleri alabilecek yetkinlikte olmasını sağlamalıdır. Bankaların gerekli politika uygulaması ve süreç yönetimi konusunda yetkinliğe sahip olmaları gerekmektedir.
- **19. Prensipten – Yoğunlaşma Riski ve Maruz Kalma Limitleri:** Denetçiler, bankaların; risk yoğunlaşmalarını doğru bir zamanlamayla, tanımlama, ölçme, değer biçme, izleme, raporlama, kontrol etme ya da engelleme gibi risk yönetim süreçlerine sahip olmalarını sağlamalıdır. Denetçiler, bankaların tek başlarına ya da toplu halde risk maruziyetlerini ihtiyati olarak sınırlandırabilmelidirler.
- **20. Prensipten – İlişkili Taraflarla Yapılan İşlemler:** Denetçiler, ilişkili taraflarla yapılan işlemlerin emsallere uygun olarak gerçekleştirilmesini sağlar. Bu sayede işlemlerde ortaya çıkabilecek suistimaller ve çıkar çatışmaları baştan engellenmiş olur. Denetçiler, bu işlemleri izlemek,

raporlamak, kontrol etmek ya da riskleri azaltmak adına, standart politikalar ve süreçler oluşturulmasını sağlamalıdır.

- **21. Prensipten – Ülke ve Transfer Riski:** Denetçiler, bankaların; uluslararası kredi ve yatırım faaliyetlerinde ülke riskini ve transfer riskini zamanında tespit etmek, ölçmek, değerlemek, izlemek, raporlamak ve kontrol etmek veya azaltmak için yeterli politika ve süreçlere sahip olmalarını sağlamalıdır.
- **22. Prensipten – Piyasa Riski:** Denetçiler, bankaların; risk iştahlarını, risk profillerini, piyasa koşulları ile makroekonomik koşulları ve piyasa likiditesindeki önemli azalmaları hesaba katacak yetkinlikte bir piyasa riski yönetim sürecine sahip olmalarını sağlamalıdır.
- **23. Prensipten – Faiz Riski:** Denetçiler, bankaların; faiz riskini zamanında tespit etmek, ölçmek, değerlemek, izlemek, raporlamak, kontrol etmek veya azaltmak için yeterli, bankaların risk iştahını, risk profillerini, piyasa ve makroekonomik koşulları hesaba katan sistemlere sahip olmalarını sağlamalıdır.
- **24. Prensipten – Likidite Riski:** Denetçiler, bankaların; likidite ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelik ve nicelikte likidite için ihtiyati ve uygun likidite belirlemesini, likidite ihtiyacı ve likidite riskiyle uyumlu ihtiyati yönetime sahip olmalarını sağlamalıdır. Belirlenecek stratejinin, bankanın risk profilini, piyasa ve makroekonomik şartları dikkate alması yanında, bankanın risk iştahını göz önünde bulunduran, likidite riskini ölçme, değerlendirme, izleme, kontrol veya azaltma yetkinliğinde olması gerekmektedir. Uluslararası faaliyet gösteren bankalar en azından Basel Standartlarını karşılamak zorundadır.
- **25. Prensipten – Operasyonel Risk:** Bankaların; risk profillerini, risk iştahını, piyasa ve makroekonomik koşulları dikkate alacak şekilde yeterli operasyonel risk yönetim çerçevesine sahip olmaları, denetçiler tarafından sağlanmalıdır. Bu durum, operasyonel riski zamanında tanımlamak, değerlemek, izlemek, raporlamak, kontrol etmek veya azaltmak adına uygulanan ihtiyati politika ve süreçleri de içerir.
- **26. Prensipten – İç Kontrol ve Denetim:** Bankaların risk profillerini dikkate alacak şekilde yeterli iç kontrol çerçevesi oluşturmaları, denetçiler tarafından sağlanmalıdır. Sorumluluğun devredilmesine ilişkin açık düzenlemeler, bankanın taahhüdünü içeren işlemlerin ayrılması, fonların ödenmesi, varlık ve yükümlülüklerinin muhasebeleştirilmesi, bu süreçlerin mutabakatı, bankanın varlıklarının korunması ile bu kontrollere ve yürürlükteki yasa ve yönetmeliklere bağlılığı test etmek için gerekli bağımsız iç denetim ve uyumluluk işlevlerine sahip olunması da bir gerekliliktir.
- **27. Prensipten – Finansal Raporlama ve Dış Denetim:** Denetçiler, bankaların ve bankacılık gruplarının; tuttukları kayıtların yeterli ve güvenli olmasını, finansal tabloların uluslararası kabul göreceği şekilde hazırlanmış olmasını, dış denetçiler tarafından onaylanmış, yıllık finansal durum ve performanslarını ortaya koymalarını sağlamalıdır.
- **28. Prensipten – Bilgilendirme ve Şeffaflık:** Bankaların ve bankacılık gruplarının; finansal durumlarını, performanslarını, maruz kaldıkları riskleri, risk yönetim stratejilerini, kurumsal yönetim politikalarını ve süreçlerini, konsolide ya da gerekli hallerde tekil bazda olmak üzere adil bir şekilde kolayca erişilebilir olarak açıklamaları denetçiler tarafından sağlanmalıdır.
- **29. Prensipten – Finansal Hizmetlerin Kötüye Kullanımı:** Denetçiler, finans sektöründe yüksek kalitedeki standartları teşvik etmek, bankaların bilerek ya da bilmeyerek, suça ortak olmalarını önlemek için, sıkı müşteri durum tespiti kuralları da dahil olmak üzere, bankaların yeterli politika ve süreçlere sahip olmalarını sağlamalıdır.

Basel Komitesi 29 adet prensip ile bir denetim sisteminin bulundurması gereken özellikleri özetlemiş ve bunu tavsiye niteliğinde bankalara sunmuştur. Komite, 1988 yılı ve sonrasında çıkarmış olduğu Basel uzlaşıları ile de bankalar için uluslararası standartta uygulanabilecek, çıkabilecek sorunlara engel olmaya ya da sorunların şiddetini azaltmaya yönelik, yeknesak kurallardan oluşan bir çerçeve hazırlamaya çalışmıştır.

3. Basel I Uzlaşısı

Komite, asıl uzlaşısını yayınlamadan önce dolaşımdaki ilk belgeler “Bankaların ödeme gücünü ve likiditesini korumaya yönelik kurallar ve uygulamalar” konusundaydı. Özellikle birkaç ülkenin sermaye yeterliliği gereksinimlerine ilişkin bir rapor içermekteydi ve bu gereksinimlerin metodolojisi ülkeler arasında değişiklik göstermekteydi. Şöyle ki; ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda (Kıta Avrupası ülkeleri) risk ağırlık oranları talep etme eğiliminde iken, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya gibi Anglosakson ülkeler hiçbir resmi orana sahip değillerdi.

Bu ilk zamanlarda, sermaye ile alakalı tartışılan iki konu vardı. Konulardan ilki, ikinci derece sermaye borcunun, sermaye yeterliliği amacıyla, sermayenin bir parçası olarak kullanıp kullanılmayacağı ve hangi kısıtlara tabi olacağıydı. İkincisi, yabancı banka şubelerinin, bağlı ortaklıklarla bağlantılı olarak, kendi sermaye hibelerine ne oranda sahip olmaları gerektiği idi. Sermaye yeterliliği konusu ise 1979-1980’de gündeme gelmeye başlamıştır (Goodhart, 2011, s. 146,147).

G10 ülkeleri ve dünya çapındaki otoriteler ile uzun yıllardır süren istişareler sonucunda, yeknesak sermaye yeterliliği hesabı ve asgari standartlar belirlenmiştir. Belirlenen bu çerçeve on ülkenin merkez bankası yöneticileri tarafından da onaylanmıştır.

Yapılan bu çalışma sonucunda Komite’nin iki temel amacı bulunmaktadır. İlk olarak, belirlenen bu çerçevenin uluslararası bankacılık sisteminin sağlamlığını ve istikrarını güçlendirmeye hizmet etmesi gerekmektedir; ikinci olarak bu çerçevenin adil olması ve bankalar arasında mevcut olan eşitsizliği azaltmak üzere uygulamada yüksek derecede bir tutarlığa sahip olması gerekmektedir.

3.1. Basel I Uzlaşısı’nın Başlıca İlkeleri

Basel I Uzlaşısı çerçevesi ile uygulanması gereken asgari standartlar belirlenmiş olup, yerel otoritelerin daha yüksek oranlar şart koşmaları kendi inisiyatiflerine bırakılmıştır. Bunun yanında, bankaların finansal dayanıklılığı açısından, belirlenmiş olan bu sermaye yeterliliği, gerekli bir dizi şarttan sadece biridir (Basel Committee on Banking Supervision, 1988, s. 1,2).

Basel I bankaların aktif ve bilanço dışı kalemlerini farklı risk grupları olarak görmüştür. Bu risk guruplarını belli sınıflara ayırmış ve bu sınıflara karşılık gelecek şekilde katsayılar belirlemiştir. Basel I bu katsayıları; %0 ile %100 arasında beş parçaya ayırmıştır ve bu açıdan risk duyarlılığı yeterince yüksek olmamaktadır. Komite bu ayrımı “olabildiğince basit” olarak nitelendirmektedir. (Basel Committee on Banking Supervision, 1988, s.8).

Bunun yanında, tüm bankaları aynı kefeye koyup, onlara sanki tek bir bankaymış gibi muamele yapması açısından, Basel I, “herkese tek beden elbise” yaklaşımı yakıştırmaması almıştır. Yeterince esnek olmadığı yönünde yapılan bu eleştirinin yanında, OECD üyesi ülke hükümetlerine %0, üye ülkelerin bankalarına %20 risk ağırlığı uygulanırken; üye olmayan ülkelere %100 risk ağırlığı uygulanması, Basel I’in diğer bir eksikliği olarak eleştiri almıştır. (Yasemin & Yayla, 2005, s. 2).

Basel Komitesi’nin eski başkanlarından Mr. W.P. Cooke’un adıyla “cooke rasyosu” olarak anılan sermaye yeterlilik rasyosu (SYR), 1992’de nihai olarak %8 olarak uygulanmaya başlamıştır. Bu uygulama sayesinde bankaların sermayelerinde iyileşmeler gözlenmiştir. Getirilen standart sonrasında, bankaların imajlarına olumlu katkı sağlayan SYR’nin, bankalar tarafından, Komite’nin getirmiş olduğu standardın üzerinde tutulmaya çalışılması oldukça yaygındır. (Altıntaş, 2006, s. 62).

Sermaye yeterlilik oranının hesaplanması; öz kaynakların, risk ağırlıklı varlıklar ve gayri nakdi kredilerin toplamına oranının %8’den büyük ya da %8’e eşit olması şeklindedir. (Atiker, 2005, s. 1).

3.2. Basel I’e Piyasa Riskinin Eklenmesi

Kredi riskine ek olarak, piyasa riskinin de SYR hesaplamalarına dahil edilmesinin faydalı olacağı düşünülmüş ve 1996’da “Amendment to The Capital Accord to Incorporate Market Risks” – “Sermaye Uzlaşısına Market Riskinin Dahil Edilmesine Yönelik Değişiklik” adıyla bir çalışma yayınlanmıştır.

Piyasa riski, piyasa fiyatlarındaki hareketlere bağlı olarak, bilanço içi ve bilanço dışı pozisyonlardaki kayıp riski olarak tanımlanmaktadır. Hesaplanması ise iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Piyasa riskini hesaplamaya yönelik ilk yöntem; faiz riski, menkul kıymet riski, yabancı para riski, emtia riski ve opsiyon riski kullanılarak yapılan hesaplama iken, ikinci yöntem ise iç modeller yöntemidir. (BCBS, 1996).

3.3. Basel I'e Yönelik Eleştiriler

Komite'nin getirmiş olduğu %8'lik oranın yeterli olmadığı, bunun yanında böyle bir standart belirlemenin, banka sermayelerinin büyümesi açısından olumlu olduğu yönünde görüşler belirtilmiştir ve gelişme de beklenti dahilinde gerçekleşmiştir.

Bu kısmi eleştiriye bir kenara koyarsak, Basel I'e yöneltilen eleştirileri maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Szego, 1999, s. 152):

- Basel I'in belirlemiş olduğu %8'lik SYR, riske duyarlı olmaktan ziyade, likiditeyi dikkate alan bir yapıya sahiptir.
- Bankalar için oldukça büyük bir sorun olan kredi yoğunlaşması, Komite'nin getirmiş olduğu SYR tarafından dışlanmıştır.
- Bankalar kredi vererek karlarını artıran ve çalışanların da kredi verdikçe daha yüksek primler elde ettiği kurumlardır. Komite'nin belirlemiş olduğu standartlar, verilen tüm kredileri aynı ağırlıkta değerlendirdiğinden; bankaların, yüksek riskli ve fakat yüksek getirili kredilere yönelmesine teşvik edici olmuştur.
- Bankalar, yapılarını güçlendirmek, daha fazla kredi vermek gibi makul sebeplerle sermaye artırımına gittiklerinde, piyasa bu hareketin, gelecekteki bazı kayıplara dayalı öngörüye bağlı olarak gerçekleştirildiğini düşünecektir.
- Standartları karşılama ihtiyacı, bankaların, faaliyetlerini getirilerini gözetmeden gerçekleştirmeye teşvik edecek, bankaların, hayati önem taşıyan durumlar için gerekli sermaye gereksinimlerini, uzun dönem büyüme planı görüntüsü altında maskelemelerine yardımcı olacaktır.
- Standartlar, uygulamaya konduğunda bankalar, değerlendirme yöntemlerini esneterek, ticarete konu olmayan varlıklarının, özellikle gayrimenkullerin defter değerlerini, olabilecek en yüksek seviyeye çektiler. Bunun sonucu olarak, bankaların ihtiyaç anında bu malları kayıpsız olarak elden çıkarmaları mümkün olmadı.
- Uzlaşının riske duyarlılığı yeterince yüksek değildir. Kredi riski belirlenirken, %0 ile %100 arasında beş farklı risk ağırlığı oluşturulmuştur. Kulüp kuralı olarak nitelendirilen, OECD üyesi ülkelere daha düşük risk ağırlığı kullanılmış olması da risk hassasiyetini azaltan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Yüksel, 2005, s. 2).

Bahsi geçen eleştiriler dışında, Komite'nin SYR olarak belirlemiş olduğu %8'lik oranın neden tam olarak bu seviyede olduğu konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Örnek olarak; SYR'si %9 olan bankanın, SYR'si %7 olan bankadan daha iyi durumda olduğuna karar vermek mümkün olmadığı gibi, SYR'si %7 olan bir bankanın kötü durumda olduğunu düşünmek de çok makul değildir (Altıntaş, 2006, s. 76).

Bu kadar olumsuz görüşe rağmen, bu çalışmanın yürürlüğe koyulmasına Peter Cooke, sermayenin, benimsenmesi ve üzerine yasalar çıkartılması açısından oldukça kullanışlı olmasını sebep göstermiştir (Szego, 1999, s. 152,153).

4. Basel II Uzlaşısı

Basel I ile gelen SYR ve uzlaşısı, eleştirilere maruz kalmış, 1996 yılında uzlaşuya getirilen düzenleme ile piyasa riski de hesaplamalara dahil edilmiştir.

1996 düzenlemesi sonucunda SYR'yi yeni hesaplama şekli; öz kaynakların, kredi riski ile piyasa riskinin toplamına oranının, %8'den büyük ya da %8'e eşit olması şeklinde güncellenmiştir (Atiker, 2005, s. 4).

Bu düzenlemeye rağmen, Basel I Uzlaşısı'na getirilen eleştiriler yeterince karşılanmamıştır. Buna bağlı olarak Komite, SYR hesaplanmasındaki eksiklikleri ve finans dünyasında meydana gelen gelişmeleri, özellikle 1997'de Güney Asya ülkelerinde meydana gelen krizler sonucunda bu ülkelere aktarılan fonlarla alakalı uluslararası bankaların riske duyarlılığın artırılması ihtiyacını dikkate alarak, "Consultative Paper-1" – 1. İstişare metnini 1999'da yayınlamıştır. Sonrasında "Quantitative Impact Studies" – sayısal etki çalışmalarını takiben, 2. İstişare metni 2001'de ve 3. istişare metni ise 2003'te yayınlamıştır. Nihai uzlaşma ise 2004'te Basel II olarak kullanıma sunulmuştur (Altıntaş, 2006, s. 77,94).

Komite, yeni hazırlanan bu uzlaşısı ile, kredi ve piyasa riski dışında kalan riskleri de dahil etmek istemiştir. Bu istek ile, daha önceki uzlaşuya gelen "riske karşı yeterince duyarlı değil" eleştirisinin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Dahası; menkul kıymetleştirme, dış kaynak kullanımı, özel işlem operasyonları ve

hızla gelişen teknolojiye, karmaşık finansal ürünlere ve stratejilere güven gibi gelişen bankacılık uygulamaları göstermiştir ki bu gibi diğer risklerin, denetçiler ve bankacılar tarafından güvenilir sermaye değerlendirmesi ile karşılanması, giderek artan bir öneme sahiptir.(Basel Committee on Banking Supervision, 2001, s. 1).

4.1. Basel II Uzlaşısı ile Gelen Yenilikler

Basel II ile gelen, eleştiriler dikkate alınarak yapılmış olan değişiklikler maddeler halinde aşağıdaki gibidir (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, 2005, s. 2).

- OECD ülkelerinin bankalarına ve hükümetlerine ayrıcalıklı olarak uygulanan sermaye yükümlülüğü kaldırılmıştır. Yeni uzlaşıda, OECD üye ülkeleri ile diğerleri arasında yükümlülük farkı bulunmamaktadır.
- Basel II'de kredi riski belirlenirken, kredi alan tarafın, bağımsız derecelendirme kuruluşlarının belirledikleri notlara göre karar verilmektedir. Bazı durumlarda, bankacılık denetim otoritesinin de iznine bağlı olarak, bankaların kendi derecelendirme yöntemleri kullanılabilir.
- Basel II'de, Basel I'deki, kredi ve piyasa riskine ek olarak, operasyonel risk de hesaba dahil edilmiştir. Komite, operasyonel riski; yetersiz ya da başarısız dahili süreçler, insanlar, sistemler veya harici olaylardan kaynaklanan doğrudan ya da dolaylı kayıp riski olarak tanımlamaktadır (Basel Committee on Banking Supervision, 2001, s.2).
- Bankaların SYR değerlendirmelerinin, kendileri ve yetkili denetleme otoritesi tarafından yapılması istenmektedir.
- Basel I'de yer almayan, bankaların sermaye yeterliliklerini kamuya açıklama zorunlulukları bulunmaktadır.
- Basel II ile SYR, toplam sermayenin; kredi riski, piyasa riski ve operasyonel riskin toplamına bölümünün, %8'e eşit ya da %8'den büyük olacağı şekilde güncellenmiştir. (Altıntaş, 2006, s. 77).

4.2. Basel II'ye Yönelik Eleştiriler

Yeni sermaye uzlaşısı olarak da ifade edilen Basel II, daha fazla riske duyarlı SYR hesaplaması, risk azaltma tekniklerini hesaba katması ile denetimin ve piyasa disiplininin önemine daha kuvvetli vurgular yapması açısından oldukça olumludur. Bununla beraber, bu uzlaşısı için de çeşitli çevrelerce eksik noktalara vurgu yapılmıştır (Danielsson vd., 2001, s. 4).

Basel II hakkında dile getirilen endişe ve eleştiriler aşağıdaki gibidir:

- Mevcut risk modelleri, riski dışsal bir risk olarak ele almaktadır. Oysa, piyasa riski büyük oranda piyasa oyuncularları arasındaki etkileşime bağlı olarak ortaya çıkmaktadır ki bu da riskin içsel olduğuna işaret eder. Bu içsellik, ekonominin daha stabil olduğu dönemlerde çok sorun oluşturmasa da kriz zamanlarında oldukça önem taşımaktadır. Mevcut risk modelleri, bu riskleri içsel olarak tanımlayamayacağından, tutarsız risk tahminleri ve buna bağlı olarak da hatalı öneriler ortaya çıkabilecektir. Benzer risk modellerinin kullanımı sonucunda, krizlerin etkilerini azaltmaya yönelik benzer stratejiler uygulanacaktır. Kriz zamanlarında birbirlerini etkisizleştirmeyen hatta krizin daha da derinleşmesine sebep olan bu hareketler öne çıkacaktır. Mesela fiyatlarda bir düşme meydana geldiğinde, bankaların birbiri ardına mallarını ellerinden çıkartmaya çalışmaları, fiyatların daha da hızlı olarak düşmesine sebebiyet verecektir.
- Operasyonel riske karşılık olarak sermaye tutma konusu yeterince ikna edici değildir. Operasyonel riskler yapısı itibarıyla, piyasa ve kredi risklerinin aksine, genellikle kendilerine has özellikler taşırlar. Bu açıdan operasyonel riskin tahmini, veri eksikliği ve kavramın tanımlanma zorluğu nedeniyle biraz sorunludur.
- Derecelendirme sonucu düşük olan firmalar, derecelendirilmemiş firmalardan daha yüksek risk ağırlığına maruz kalmaktadır. Bu durum da firmaları derecelendirmeden kaçma konusunda teşvik etmektedir (Danielsson ve diğerleri, 2001).
- Ekonomilerin genişleme dönemlerinde bankalar, kredi verme konusunda daha iştahlı olup, sermayelerinin sınırlarını zorlama eğiliminde olmaktadır. Buna rağmen, ekonomilerin daralma

dönemlerinde ise, bankalar kredi verme konusunda oldukça isteksiz ve seçici davranmaktadırlar. Bu durum, bir kriz ortamında, kredinin, dolayısıyla para arzının kısılması sonucunda, krizin daha da derinleşmesiyle sonuçlanmaktadır. Basel II ile uygulamaya konulacak standartların ve içsel yöntemlerin bu etkileri daha da kötüleştirilmesi olasıdır.

- Uluslararası değerlendirme kuruluşlarınca verilen notların gösterge niteliği taşıyacak olması tartışmalı bir durumdur. 1997'deki Asya krizi öncesinde bu derecelendirme kuruluşları, gelmekte olan sorunu önceden kestirmek bir yana, verdikleri olumlu notlar sonrasında ortaya çıkan krizin ardından düşürdükleri notlar ile krizin daha da derinleşmesine yol açtıkları düşüncesi oldukça yaygındır
- Özellikle içsel ve ileri risk tespit yöntemlerinin kullanılması, teknik açıdan oldukça fazla yetkinlik gerektirmektedir. Bankaların ve denetim otoritesinin çalıştırmış oldukları personellerini bu yetkinlikte seçmeleri oldukça zor olduğu gibi, fazladan bir maliyet unsuru oluşturmaktadır. Büyük ölçekli bankalar için ihtimal çok sorun oluşturmayacak bu maliyet unsuru, küçük ve orta ölçekli kuruluşlar için ağır bir yük oluşturabilecektir (Altıntaş, 2006, s. 97-99).
- Gelişmiş ülkelerin risk katsayıları, gelişmekte olan ülkelere göre daha düşük olduğundan, yatırımlar daha çok gelişmiş ülkelere yönelmektedir. Oysa Griffith Jones ve Diğerleri (2003)'ün yapmış olduğu ampirik çalışmanın sonucu göstermiştir ki, portföyünü sadece gelişmiş ülkelere yapan yatırımcıların beklenmedik kayıp riski, portföyünü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile çeşitlendiren yatırımcıların beklenmedik kayıp risklerinden %23 daha fazladır. Basel II, beklenmedik kayıplarla mücadeleyi amaçlayan bir uzlaşma olduğundan, ortaya çıkabilecek böyle bir problemi dikkate alması gerekmektedir (Griffith-jones, Spratt ve Segoviano, 2003).

5. Basel III Uzlaşısı

2008 Krizi öncesinde birçok banka yeterli SYR'ye sahip olmasına rağmen kriz sırasında zorluklarla karşılaşmışlardır. Komite bu duruma sebep olarak, bankaların likiditelerini ihtiyatlı olarak kullanamamalarını göstermiştir.

Meydana gelen bu kriz, finansal piyasalar ve bankalar için likiditenin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Krizden önce, sorunsuz gözükten ve canlı olan, düşük fonlama maliyetlerinin hüküm sürdüğü bir ortam varken, pazar şartlarında meydana gelen ani bir değişiklik ile var olan likiditenin nasıl bir anda ortadan yok olduğu ve uzunca bir süre de kendini göstermediği ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak bankalar büyük bir sıkıntı yaşamaya başlamış, merkez bankalarının finansal kesimlere müdahalesinin yanında, şirketlere müdahale etmesi dahi gerekmiştir.

Bazı bankaların yaşamış oldukları sorunların kaynağı, temel likidite yönetim kurallarından sapmaları olmuştur. Buna istinaden Komite 2008 yılında, sağlam bir likidite yönetimi için gerekli prensipleri yayınlamıştır. Bu prensipler, risk yönetimi ve likidite fonlamasının denetimi için etkili bir rehberlik sağlamaktadır. Bununla beraber bu konudaki başarı, bankaların ve denetim otoritesinin kararlığına bağlıdır.

2008 krizinin ve sonrasında meydana gelen problemlerin de etkisiyle, bahsi geçen prensiplerin uygulanması adına Komite, Basel III'ün hazırlanmasına başlamıştır (Basel Committee on Banking Supervision, 2013, s.1).

5.1. Basel III Uzlaşısı ile Gelen Yenilikler

Basel III'ün altyapısını oluşturan hedefler özetle; finansal şoklara karşı bankacılık sisteminin dayanıklılığının, bankaların şeffaflığının ve kamuyu bilgilendirme faaliyetlerinin artırılması ile risk yönetim uygulamalarının geliştirilmesidir. Bu hedeflere ulaşmak adına, Komite'nin Basel III ile yapmış olduğu yenilikler aşağıdaki gibidir (Cangürel vd., 2010, s. 1).

- Zaten uygulamada bulunan sermaye yeterliliğinin niceliğinde artış yapılacağı gibi, bankaların sahip oldukları sermayenin niteliğinin de denetim altına alınması sağlanacaktır.
- Bankaların tutmakla yükümlü oldukları sermaye miktarının, ekonominin genişleme ve daralma dönemlerine göre, artırılması ya da azaltılması olanağı sağlanacaktır.

- Bankaların bulundurmaı gereken likidite miktarına dair oranlarda (Likidite oranları: Liquidity Coverage Ratio, LCR – Likidite Karşılama Oranı ve Net Stable Funding Ratio, NSFR – Net İstikrarlı Fonlama Oranı) düzenleme yapılacaktır (BCBS, 2013b).
- Alım – Satım hesaplarındaki sermaye yeterliliği hesaplamalarında değişiklik yapılacaktır.
- Karşı taraf kredi riskinin hesaplanmasında değişiklik yapılacaktır.

5.2. Basel III Uzlaşısı'na Yönelik Eleştiriler ve Endişeler

Diğer Basel Uzlaşılarında olduğu gibi, görülen eksikler ne kadar tamamlanmaya çalışılmış ve istişare ile kurallar konulmaya çalışılmış olsa da çeşitli ekonomik çevreler tarafından bazı eleştiriler ve öneriler Basel III için de yapılmıştır. Bu eleştiri ve öneriler maddeler halinde aşağıdaki gibidirler.

- 2008 krizi sonrasında, daralan ekonomilere ilaç olsun diye yapılan parasal genişlemeye (quantitative easing) rağmen, yeterince iyileşme sağlanamamışken, kredinin kaynağı olan bankaları sermaye gereksinimleriyle sıkıştırmak, kredilerin genişlemesi yönünde engel olarak görülmüştür (Brown, 2010).
- 2008 Krizi'nden sadece beş gün önce, Lehman Brothers'ın SYR'si Komite'nin getirmiş olduğu standart olan %8'in üzerinde, %11 seviyelerinde bulunmaktaydı. Kriz anında hisse fiyatı düşmeye başladığında, SYR'nin karşı taraf güvenini sağlamada o kadar da başarılı olamadığı ortaya çıkmıştır (Matai, 2010).
- OECD tarafından yayınlanan, "Basel III'ün ötesinde düşünme: Sermaye ve Likidite için Gerekli Çözümler" adlı çalışmada, Basel III'ün, bir finansal sistemi oluşturan sözleşmelere eşit muamele yapmadığı belirtilmektedir. Özellikle bankalar, risklerini türev ürünler kullanarak farklı alanlara kaydırmış ve sermaye maliyetlerini düşürmüşlerdir. Daha az düzenleme içeren sigorta sektörü bu işi için kullanılmıştır. Gölge bankacılık sektöründeki sözleşmeler de bu sorunun bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır (Blundell-Wignall & Atkinson, 2010, s. 21).
- Basel III'e getirilen bir diğer eleştiri, düşük risk taşıyor olmaları itibariyle, bankaların daha fazla kamu borçlanma araçları kullanmaları ve buna bağılı olarak da daha fazla ülke riski yüklenmeleridir. Bunun yanında, fonların genel olarak kamu kesimine akacak olması sebebiyle, özel sektörün zor durumda kalabileceği yönünde eleştiriler yapılmıştır (Cangürel vd., 2010, s. 15).
- Krizin asıl sebebi olan, Wall Street suistimalleri görmezden gelinerek, yerel bankalar sorumlu tutularak cezalandırılmış konuma düşürülmüşlerdir (Brown, 2010).
- Bankalara uygulanmaya çalışılan yeknesak kurallar, uluslararası olarak denetim otoritelerine uygulanmaktadırlar. Buna bağılı olarak, "denetim arbitraji" riski doğmaktadır. Ülkeler arasındaki mevzuat farklarından kaynaklanan yasal boşlukların, bankalar tarafından lehlerine kullanılması öngörülen bir durumdur. Buna engel olunması adına, tüm dünyadaki denetim otoritelerinin koordineli olarak hareket etmeleri gerekmektedir.
- Basel III'ün uygulanma sürecinin, maliyeti düşürmek adına, uzunca bir zamana yayılmış olması, tarafların bu durumu kabullenmesini zorlaştırabileceği ve uygulamanın istenilen sonuca ulaşmakta yeterince başarı olamayacağı endişesi oluşmaktadır.
- Basel III'ün bankalara yönelik almış olduğu kararlar, sermaye yapısında değişiklikler meydana getirecektir. Buna bağılı olarak da ülkelerin makro ekonomik durumları etkilenecektir. Ülkelerin yerel bazda yaşayacağı sorunların, küresel çapta hissedilmesi durumu endişesi, hissedilen en büyük endişedir (Cangürel vd., 2010, s. 15,16).

6. Blockchain Teknolojisi, Kripto Varlıklar ve Bitcoin

Blockchain teknolojisi sadece kripto paralar bazında değerlendirilemez olsa da spekülative bir değer barındırıyor olmaları sebebiyle dikkat çekici olan kısmı kripto paralar olarak da anılan, başta Bitcoin olmaz üzere, coinler olmuşlardır.

6.1. Blockchain Teknolojisinin Tarihi ve İşleyişi

Bu bölümde, Blockchain teknolojisinin; tarihi, finansal kullanım alanları, önemi, gibi konular işlenecek olup, işleyişi hakkında genel bilgiler verilecektir.

Blockchain, bir muhasebe defteri olarak düşünülebilir. Esasen, taraflar arasındaki işlemlerin ve dijital olayların dağıtılmış bir şekilde kaydının tutulduğu bir veri tabanıdır. Bu muhasebe defterinin bir özelliği halka açık olmasıdır.

Yapılan her işlem, çoğunluğun mutabakatı ile geri dönülemez olarak kayıt altına alınır. Bir kez kayıt edilen ve doğrulanan bir işlem bir daha geri alınamaz. Blockchain, şimdiye kadar yapılmış olan tüm işlemlerin kaydını içermektedir (Crosby vd., 2016, s. 7).

Satoshi Nakamoto ise Blockchain'i, işlemlerin Proof of Work¹ mutabakatı ile kayıt altına alınan "peer to peer" (eşler arasında) ağı olarak tanımlamaktadır (Masters vd., 2017, s. 1).

Blockchain kavramının duyulmaya başlamasının tarihi yakın olsa da bu kavramın altında yatan teknolojiler yeni değıllerdir. Bununla beraber bu teknolojilerin eşsiz bir şekilde birleştirilmesi ve uygulanması devrim niteliğindedir.

Blockchain'in, sektörler arasındaki küresel ticarete oyunun kurallarının değıştiren (Masters vd., 2017, s. 1). "Efsanevi" bir şey olarak görülmesinde iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar; dağıtılmış veri ve güçlü şifreleme (kriptografi) yapısıdır (Ryan & Donohue, 2017, s. 87,88).

6.1.1. Dağıtılmış Veri

Dağıtılmış veri her ne kadar yeni bir şeymiş gibi görünse de aslında geçmişi Mikronezya'da bulunan Yap adasındaki kabileye dayanmaktadır. Yap kabilesinde, Rai taşları olarak da bilinen ve "Fei" adıyla anılan ağır taş tekerlekler bulunmaktaydı. Bu büyük ve ağır taşlar para yerine kullanılmaktaydılar. Kişiler arasında bir işlem gerçekleştiğinde bu taşların mülkiyet değıştirmesi oldukça meşakkatli oluyordu. Buna bağlı olarak, yapılan işlemler sonucunda Fei'nin tamamı ya da bir kısmı el değıştirdiğinde, işleme konu olan taraflar bunu kabilenin geri kalanına sözel olarak duyuruyorlardı. Mülkiyetin devri konusunda herhangi bir fiziksel kayıt ya da kanıt olmamasına rağmen, sözlü olarak bu bilgi kabilenin üyeleri arasında yayılmış oluyordu (Vigna & Casey, 2015, s. 31,32).

Blockchain teknolojisindeki dağıtılmış veri yapısı da bahsi geçen kabiledesine benzer şekilde işlemektedir. Blockchain'de bir transfer işlemi talebi yapıldığında, bu istek ağdaki node² adı verilen taraflara gönderilir. Bu nodelar yapılan işlemlerin ve tarafların doğruluğunu ve uygunluğunu kontrol ederek diğere onaylanmış işlemlerle de birleştirip yeni bir blok oluştururlar. Bu oluşturulan yeni blok da diğere bloklara eklenerek Blockchain (blok zinciri) meydana getirilmiş olur. Sonrasında bu bloklar ağdaki tüm taraflara dağıtılarak sistemin bir parçası haline getirilirler.

6.1.2. Kriptografi

İnternetin var olmadığı yıllarda, uluslararası finans piyasaları için gerekli kapsamda faaliyet gösterebilecek şekilde dağıtılmış verinin kullanılması mümkün değildi. Blockchain merkeziyetsiz olduğundan ve insanlara güven verecek bir yapının da bulunabilmesi için kriptografi devreye girdi (Ryan & Donohue, 2017, s. 89).

Blockchain teknolojisinde kriptografi kullanılarak, işlemler teyit edilir, ödemeler gerçekleştirilir ve tarafların ihtiyaç duyduğu güven tesis edilmiş olur. (Badev & Chen, 2014, s. 7).

Geleneksel işlemlerde tarafların güvensizliğine çare olarak kullanan üçüncü taraf kurumlar varken, Blockchain, bu güven tesisini, aracı kullanmadan kriptografi ile sağlamaktadır (Crosby vd., 2016, s. 9).

Blockchain; dijital imza ve kriptografik hash olmak üzere iki şifreleme yapısına dayanır. İlki, taraflar arasındaki işlemlerin doğru şekilde yapılmasını temin ederken, ikincisi, işlem kayıtlarının dağıtılmış veri olarak ağa kaydedilmesini sağlamaktadır (Badev & Chen, 2014, s. 7).

¹ Proof of Work, kökleri geçmişe dayanan, mail spamlarının engellenmesi amacıyla kullanılan bir protokolken, Bitcoin'in kurucusu Satoshi Nakamoto tarafından geliştirilip Bitcoin ağının mutabakat protokolü olarak kullanılmıştır.

² Node, ağa bağlı olan ip sahibi bilgisayar ya da akıllı telefon benzeri makineleri ifade etmektedir.

6.2. Blockchain'in Kullanım Alanları

Blockchain teknolojisi, dijital varlıkların çevrimiçi işlemlerini doğrulamak ve güvenliğini sağlamak için hem finansal hem de finansal olmayan alanlarda kendine yer bulmaktadır. Bunun dışında, Nick Szabo tarafından 1994 yılında icat edilen "Smart Contracts"³ (akıllı kontrat) günümüzdeki kripto varlıkların ortaya çıkışına kadar kullanıma geçirilemedi. Günümüzde ise, Blockchain ve akıllı kontrat birlikte, önceden hazırlanmış anlaşmalara bağlı ödemelerin otomatik gerçekleştiricisi olarak kullanılabilirler. Akıllı kontratlar kripto varlık dünyasında kendine önemli bir yer bulmuştur. Ethereum ve Codius gibi açık kaynak kodlu şirketler, Blockchain ile akıllı kontratları hali hazırda kullanmaktadırlar.

Blockchain'in mevcut kullanımını dışında, konumuzla ilgili olacak şekilde, potansiyel olarak finansal kullanım alanlarına da değinelim.

6.2.1. Menkul Kıymetler

Bir firmanın halka arz olması için birçok masraf ve zorluk oluşmaktadır. Halka arz işlemi için bir aracı kuruma ve hisselerin arzı için bir borsaya ihtiyaç duyulmaktadır. Oysa teorik olarak Blockchain sayesinde bu araçlara ihtiyaç duyulmadan arz işlemi yapılabilecek ve Blockchain zincirinin tepesinde halka arz edilen bu paylar satışa sunulabileceklerdir.

6.2.2. Sigorta

Varlıklar, benzersiz bir şekilde tanımlanmış, bir veya daha fazla tanımlayıcı (node) tarafından mükerrerliğin ve silinmenin önüne geçecek şekilde güvenle Blockchain zincirinde kayıt altına alınabilirler. Bu sayede varlığın kime ait olduğu kolayca tespit edilebileceği gibi, varlık üzerindeki işlemler de kolaylıkla takip edilebilirler. Araba, ev gibi herhangi bir taşınır ya da taşınmaz mal kayıt altına alınıp, takibi yapılabilir ki bu da sigorta şirketleri için oldukça kolaylık sağlayacaktır. Everledger adlı firma, elmaslar için mülkiyet, sahiplik devri, ağırlık, boy gibi elmas özelliklerinin kaydını Blockchain üzerinden yapmaktadır. Bu sayede; sigorta şirketleri, kanun birimleri ve ilgili kişiler, elmasların doğrulamasını kolaylıkla yapabilmektedirler. İnternet üzerinden bu doğrulama ve değişiklikler Blockchain aracılığı ile gerçekleştirilebilmektedirler (Crosby vd., 2016, s. 14).

6.3. Kripto Varlıklar⁴ ve Bitcoin

Sanal para birimleri, genelde geliştiricileri tarafından kontrol edilen ve belli bir sanal topluluğun üyeleri arasında kullanılan ve kabul gören, regülasyonsuz, dijital para türleridir (Europe Central Bank, 2012, s. 13). Firmaların alışveriş ya da kampanya karşılığında kendi belirledikleri isim altında para yerine geçen birimleri buna örnek olarak verilebilirler. Sanal para birimleri ki elektronik para adı altında da kullanılırlar, yeni bir icat olmamakla beraber, kripto varlıklar bu para birimlerinin altında değerlendirilebilirler (Duque, 2020, s. 67).

Dijital para birimleri günümüzde e-ticarette yaygın bir şekilde kullanılmaktadırlar. Bu sistemde ödemeler bitlerden ibaret olduğundan, bu bit dizelerinin kopyalanıp yeniden kullanılması gibi bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun geleneksel olarak aşılmasında ise, bu işlemlere aracılık edecek üçüncü taraflar kullanılmıştır. Bitcoin gibi kripto varlıklar ise bir adım öteye geçerek, üçüncü tarafları aradan kaldırmıştır ve merkeziyetsiz bir ödeme aracı olarak kullanıma girmişlerdir (Chiu & Koeppl, 2017, s. 5).

Bilindiği üzere, Blockchain finansal ve finansal olmayan alanlarda geniş çapta kullanılacak potansiyele sahiptir. Bunun yanında, bir ödeme sistemi olarak kullanılması asıl işlevi olsa da spekülasyon olarak kazanç sağlıyor olması sebebiyle Blockchain'in en yaygın uygulamalarından olan, kripto varlıkların başını çeken Bitcoin oldukça ilgi görmektedir.

Bitcoin, kısmen anonim, regülasyonu olmayan, açık kaynak kodlu ve peer to peer transfer sistemi ile işleyen, dijital bir para birimidir. Regülasyonsuz olması ile kasıt, merkezi bir otorite tarafından yönetilmemesidir. Bitcoin'in değeri herhangi bir yasayla belirlenmemekte olup, tamamen arz ve talebe göre belirlenmektedir. (Ravindran, 2018, s. 4136).

³ Akıllı kontratları, tarafların, önceden belirlenmiş kurallara göre otomatik işleyen anlaşmaları olarak nitelendirebiliriz.

⁴ Bu makalede, Cryptocurrency (Kripto Para)'nin, Kripto varlıklar olarak ifade edilmesi tercih edilmiştir. Bu tercihin sebebi, konu varlıkların; bir paranın, para olma özelliklerini henüz tam olarak taşıyor olmasındandır.

Geleneksel para birimleri, durgunluk, enflasyon, hükümet politikaları ve siyasi yolsuzluk gibi faktörlere daha yatkın olduğu halde, Ravindran ve diğerleri (2018)'e göre Bitcoin daha istikrarlıdır. Bunun yanında Bitcoin'in aşırı volatil hareketleri göz önüne alındığında, istikrar iddiası gerçeği yansıtır bir konumda gözükmemektedir.

7. Basel Komitesi'nin Potansiyel Kripto Varlık Risklerine Karşı İhtiyati Tavrı

Kripto varlıkların küresel finansal sistemdeki büyüklüğü göreceli olarak henüz düşüktür. Bununla beraber bankalar, konu varlıklara düşük derecede maruz kalsalar da kripto varlıkların gelişimi hızla sürmektedir ve kullanımları artmaktadır.

Komite'nin, kripto varlıklar konusundaki düşüncesi, kripto varlıklar ve bağlı hizmetlerin, finansal istikrarı etkileme potansiyeli olan ve bankaların karşı karşıya oldukları riskleri artırıcı bir etkisi olduğu yönündedir. Mevcut kripto varlıklar yüksek volatilité göstermekte ve bankalar için; kredi riski, likidite riski, piyasa riski, operasyonel risk (dolandırıcılık ve siber suçlar da dahil), kara para aklama ve terörün finansmanı gibi yasal ve itibari riskler taşımaktadırlar.

Her ne kadar kripto varlıklar, kripto paralar olarak anılsa da Komite paranın özellikle; değişim ve değer saklama aracı olma fonksiyonlarını yerine getirmediği görüşündedir. Bu varlıkların yasal bir dayanakları olmadığı gibi, herhangi bir devlet otoritesi tarafından da desteklenmemektedirler. Bu açıdan Komite, bankaların özellikle yüksek riskli kripto varlıklar için, muhafazakar bir ihtiyati tedbir alması gerektiği görüşündedir. Bu amaçla, Komite, aşağıdakiler de dahil olmak üzere, kripto varlıklara uygulanabilecek ihtiyati tedbirler konusunda, paydaşların görüşlerini almak için bir çalışma yayınlamıştır.

- Bankaların kripto varlık riskleri için ihtiyati tavır oluşturulmasının sağlanması adına, kripto varlıkların özellikleri ve risk yapılarının ortaya konulması.
- Yüksek riskli kripto varlıklara maruz kalma durumları için potansiyel sermaye ve likidite gereksinimlerinin açıklayıcı bir örneği de dahil olmak üzere, bankaların kripto varlıklara maruz kalmalarına yönelik ihtiyatlı bir tavır oluşturulmasına rehberlik edecek genel ilkeler ve düşüncelerin belirlenmesi.

Genel durumun aksine, bazı kripto varlık cinslerinde, kripto varlığın belli bir değerli varlığa çapalanması yoluyla yahut bir tüzel kişiliğin itfasi ya da geri alması vasıtasıyla daha stabil hale getirilmesi söz konusu olmaktadır. Bu tür kripto varlıklara "Stablecoin" denilmektedir. Bu tür kriptolar henüz fonksiyonel olmasa da gelecekte önemli bir yeri olacak gibi gözükmektedir. Komite, bu tür kripto varlıklar için de daha temkinli yaklaşımını tavsiye etmektedir.

Komite, Mart 2019'da kripto varlıkların yükselişine dikkat çekmiş ve bir haber bülteni yayınlamıştır. Komite, kripto varlıkların sürekli büyümesinin, finansal istikrarın bozulması endişelerini artırma ve bankaların yüzleşecekleri riskler de artış potansiyeli olduğunu ifade etmiştir. Komite, kripto varlıklarının çoğunun, ekonomik olarak bir paranın sahip olması gereken özellikleri taşımadığını ve arkasında bulunması gereken güvenden yoksun olduğunu vurgulamıştır. Bu açıdan, bu varlıkları kullanmayı planlayan bankalar için asgari denetim beklentisi, yayınlanan bu bültende ortaya konmuştur.

Bahsi geçen risklerin bertaraf edilebilmesi adına asgari olarak uyulması gereken koşullar şöyledir:

- Banka, kripto varlıkları kullanmayı düşünüyorsa ya da bu konuda bir aracılık faaliyetine girecekse, bahsi geçen riskler konusunda durumunu iyice analiz etmeli ve bu risklerin layıkıyla değerlendirilebilmesi adına gerekli teknik altyapının temin edilmesini sağlamalıdır.
- Sağlanan hizmetlerin riskiyle uyumlu bir şekilde risk yönetim çerçevesi oluşturulmalıdır. Anonim ve denetimden yoksun kripto varlıklar; para aklama, terörün finansmanı ve kaçakçılıkla mücadele de dahil olmak üzere, genel risk yönetim süreçlerine entegre edilmelidirler. Üst yönetime gerekli bilgi aktarımı doğru ve zamanında yapılmalıdır. Bankanın sermaye ve likidite yeterliliği hesaplamalarına, kripto varlık riskleri de dahil edilmelidirler.
- Banka, kamuoyunu bilgilendirme işlemlerinin bir parçası olarak, kripto varlık risklerini de eklemelidir. Yasanın belirlediği muhasebe işlemlerini bu risklere uygun olarak ortaya koymalıdır.
- Banka, denetçilere riskler hakkında doğru bilgilendirmeleri yapmalıdır. Bu risklerin bertaraf edilebileceği konusunda gerekli güvence sağlanmalıdır.

Komite, Mart 2019'daki haber bültenine istinaden almış olduğu dönüşleri de değerlendirerek, Aralık 2019'da "Kripto Varlıklar İçin İhtiyati bir Tavrı Tasarlama" adlı bir istişare çalışması yayınlamıştır.

7.1. Kripto Varlıklar için Olası İhtiyati Tavrın Genel Prensipleri

- Geleneksel bir varlık ile denk bir ekonomik fonksiyona ve riske sahip kripto varlık aynıyla muamele görmelidir. İhtiyati çerçeve, kripto varlıklarla ilgili bir teknolojiyi caydırmamalı ya da savunmamalıdır. Bunun yanında ihtiyati çerçeve, geleneksel varlıklarından ayrı olarak, kripto varlıklara özgü riskleri de göz ardı etmeyecek nitelikte olmalıdır.
- Her ne kadar küresel boyutta geniş bir yer tutmuyor olsa da bazı kripto varlıkların sistematik olarak önemli konuma gelmeleri söz konusudur. Buna bağlı olarak ihtiyati çerçevenin basit ve esnek olması gereklidir. Kripto varlıklara özgü karmaşık yapıda modellemeler kullanılmamalıdır. Hatta gerekli durumlar mevcut çerçeve içine dahil edilecek şekilde planlanmalıdır. Ek olarak, yüksek riskli olarak değerlendirilebilecek bazı kripto varlıklar için ihtiyati çerçevenin özelleştirilmesine öncelik vermek faydalı olacaktır.
- Komite tarafından, kripto varlıklar için belirlenen ihtiyati çerçeve asgari standart olarak kabul edilecek ve ülkelerin yerel yetkilileri tarafından getirilecek ek önlemler, kendilerinin inisiyatifine bırakılacaktır. Ülkelerin söz konusu varlıkların kullanımını yasaklaması durumunda, bu işlem de ihtiyati çerçeve içinde değerlendirilecektir (BCBS, 2019, s. 1-8).

Komite, hazırlamış olduğu bu genel prensipleri de içeren çalışma ile ilgili tarafların görüşlerine başvurduktan sonra, Haziran 2021'de, yine ilgili tarafların görüşlerini toplamak üzere "Kripto Varlık Risklerine Karşı İhtiyati Tavrı" adıyla bir istişare belgesi yayınlamıştır.

7.2. Asgari Risk Tabanlı Sermaye Gereksinimleri için Genel Yaklaşım

Kredi ve piyasa riski için, asgari risk tabanlı sermaye gereksinimlerini belirlemeye yönelik olarak, kripto varlıklar taranır ve iki gruba ayrılır.

- Sınıflandırma koşullarını karşılayan, birinci gruptaki kripto varlıklar, kullanımda olan Basel sermaye çerçevesinde belirtildiği şekilde, en azından dayanak varlığın riskine eş bir risk tabanlı sermaye gereksinimine konu olacaklardır. Birinci grup kripto varlıklar, geleneksel tokenize⁵ varlıkları ve etkin bir istikrar sağlayıcı mekanizmaya sahip kripto varlıkları içerir.
- Sınıflandırma koşullarını karşılayamayan, bu sebeple daha yüksek risk içeren ve sonuç olarak da daha yüksek derecede sermaye uygulamasına tabi olan kripto varlıklar ise ikinci gruba oluşturmaktadırlar.

7.2.1. Sınıflandırma Şartları

Yukarıda bahsi geçen grupların belirlenmesi için gerekli koşullar aşağıdaki gibidir:

- Kripto varlığın, değerini geleneksel bir varlık veya varlık havuzundan alan, etkili bir istikrar sağlayıcı mekanizması olmalıdır ya da kripto varlık tokenize edilmiş olmalıdır.
- Yukarıdaki koşulu sağlayan kripto varlık düzenlemelerinden doğan tüm haklar, yükümlülükler ve çıkarlar, varlığın ihraç ve itfa edildiği yerde yasal yaptırıma tabi olmalıdır.
- Kripto varlığın fonksiyonları ve işlem gördüğü ağ, tabi olduğu dağıtılmış veri teknolojisi ya da benzeri teknoloji de dahil olmak üzere, maddi riskleri yönetecek ve azaltacak yetkinlikte olmalıdır.
- Kripto varlığın; itfasını, transferini ve takas kesinliğini yürüten kuruluşların düzenlenmesi ve denetlenmesi gereklidir.

7.2.2. Sınıflandırma Koşullarına Uygunluğun Belirlenmesi ve İzlenmesi Sorumluluğu

Bankalar, bir kripto varlığın sınıflandırma koşullarına uygunluğunu değerlendirmekle ve bu koşulların nasıl sağlandığını denetçilere göstermekle yükümlüdürler. Bu amaçla bankaların; uygun risk yönetim politikaları, prosedürleri, yönetimleri, insan ve bilgi teknolojileri kapasitelerinin yeterli olması gereklidir.

⁵ Geleneksel Tokenize Varlıklar: Belirli kriterlere göre, geleneksel varlıklara eş değer oldukları kabul edilen kripto varlıklardır.

Banka denetçileri ise; koşulların sağlandığını denetlemekle, bankaların risk yönetim süreçlerini gözden geçirmek ve değerlendirmekle sorumludurlar.

7.3. Grup 1 Kripto Varlıklar için Sermaye Gereksinimleri

Çekirdek sermayeden⁶ düşülmemiş olan kripto varlıklar hakkındaki gereksinimler bu başlık altında incelenmiştir.

Geleneksel varlıkların oluşturduğu operasyonel risklere benzer şekilde, kripto varlıklar da riskler oluşturacaklardır. Hatta yeni bir teknoloji olması ve gelişmekte olduğu gerçeği göz önüne alındığında, kripto varlıkların daha fazla operasyonel risk taşıyacağı aşikardır. Taşınan bu risklerin karşılığı olan gereksinimler var olan uygulamaya ek bir şekilde incelenebilecektir. Bu gereksinimler; riske göre sabit bir oran, değişken bir oran ya da azalan bir oran şeklinde uygulanabileceklerdir.

Grup 1 kripto varlıklar; grup 1a tokenize geleneksel varlıklar ve grup 2a stabil coinler olarak ikiye ayrılmaktadırlar.

7.3.1. Tokenize Geleneksel Varlıklar (Grup 1a)

Geleneksel varlıkların mülkiyeti, merkezi kayıt kuruluşu adlı bir aracı tarafından kayıt altına alınmaktadır. Tokenize geleneksel varlıklarda ise aracı kuruluşun işlevini, blockchain altında, dağıtılmış veri teknolojisi ve kriptografi gibi teknolojiler üstlenmektedir.

Geleneksel bir varlıkla benzer riski taşıyan tokenize geleneksel varlıklar için Komite'nin hali hazırdaki uygulaması kullanılacaktır. Tokenize varlıkların, geleneksel varlıklar şeklinde ele alınabilmesi için, tıpkı geleneksel varlıklar gibi mülkiyet hakkını temsil etmeleri ve bankalara bu hakların sağlanması konusunda fazladan şartlar oluşturmamaları gerekmektedir. Bu şartlar altında, örneğin, tokenize edilmiş bir şirket bonusu tıpkı geleneksel bir şirket bonusu kadar riskli görülüp, bu şekilde muamele görecektir.

Bununla beraber, bahsi geçen varlıklar arasında, yatırımcı farklarından kaynaklı olarak likidite farkları oluşabilecektir. Oluşan bu farklar da varlıkların değerlerinde değişkenliğe yol açabilecektir. Dahası likidite farklarının oluşturduğu piyasa değeri farklılıklarını tespit edecek modellemeler için gerekli veri miktarında yetersizlik söz konusu olabilecektir.

Bu açıdan bakıldığında, tokenize geleneksel varlıkların, kredi riskini karşılayacak düzeyde olup olmadığı konusunda bankalar gerekli tüm incelemeyi ve değerlendirmeyi yapmalıdırlar. Değerlendirme sonucunda, bir kriz anında tokenize geleneksel varlıkların, geleneksel varlıklardan dikkate değer miktarda fazladan risk oluşturmayacağı kanaati oluşmadan, bu varlıkların kredi riskine karşılık olarak kullanılması uygun olmayacaktır.

7.3.2. Stabilizasyon Mekanizmalı Kripto Varlıklar – Stabil Coinler (Grup 1b)

Stabil coin olarak anılan bu gruptaki kripto varlıklar, geleneksel bir varlık statüsünde yer almazlar ve fakat bir geleneksel varlığı dayanak varlık olarak kabul etmiş vaziyettedirler.

Komite her tür kripto varlık için ayrı bir değerlendirme yapamayacağından, benzerlikleri de göz önüne alarak, taslak şeklinde belli yöntemler belirlemiş ve kripto varlıkları da bu yöntemlere göre değerlendirmiştir.

Bu grup altındaki coinler tıpkı geleneksel varlıklara uygulanan kurallara tabi olmaktadır. Yani, nasıl bir bononun değerindeki değişimler ya da bonoyu itfa edenin taşıdığı riskler bankalar için bir risk unsuru ise, bu varlıkları dayanak olarak kabul eden coinler de benzer riskleri taşımaktadırlar. Buna ek olarak, stabilizasyon mekanizmasından doğacak fazladan riski bertaraf etmeye yönelik ek tedbirlerin alınması uygun olacaktır.

7.4. Grup 2 Kripto Varlıklar için Sermaye Gereksinimleri

Sınıflandırma koşullarını karşılamayan, herhangi bir dayanağa ya da regülasyona sahip olmayan bu grup varlıklar da ikinci grup kripto varlıklar olarak değerlendirilmektedir. Bu gruba uygulanacak sermaye gereksinimleri de kendine özel olmaktadır.

⁶ Çekirdek sermaye kavramı, sermayenin niceliğini artırmaya yönelik olarak, Basel III ile yürürlüğe girmiştir (Cangürel ve diğerleri, 2010).

Bankaların sahip oldukları bu gruptaki kripto varlıklar için, long ve short pozisyonlarından mutlak değer olarak büyük olana, %1250 risk ağırlıklandırması uygulanacaktır.

Kolaylık olması açısından short pozisyonlar için de %1250 risk ağırlığı uygulanmakla beraber, bunun dahi yetersiz kalacağı durumların önüne geçmek adına sorumluluk bankalara ve denetçilere yüklenmiştir. Bu konuda gerekli başkaca önlemleri almak konusunda bankaların ve denetçilerin, basiretli davranmaları beklenmektedir.

7.5. Diğer Düzenleyici Gereksinimler

Kripto varlık dışındaki varlıklar için de geçerli olan; kaldıraç oranı, yüksek riske maruz kalma, likidite oranları gibi kriterler kripto varlıklar için de aynen devam edecektir. Komite tarafından, bunlar dışında başkaca bir yükümlülük önerilmemektedir.

7.6. Denetim İncelemesi

Komite, bu başlık altındaki gereksinimleri bankaların ve denetim otoritesinin sorumlulukları olarak ikiye ayırmıştır.

7.6.1. Bankaların Sorumlulukları

Kripto bir varlığa doğrudan ve/veya dolaylı yoldan maruz kalan bankalar, Basel kriterleri çerçevesine dahil olan denetim sürecine tabidirler. Bankalar, Komite'nin kripto varlıklar için belirlemiş olduğu sınıflandırma koşullarının uygunluğunu değerlendirmekle yükümlü olmaları yanında, kripto varlıklara veya ilişkili faaliyetlere münhasır riskleri tespit etmek ve değerlendirmek amacıyla uygulanacak politika ve prosedürlerin belirlenmesinden de sorumludurlar. Aynı zamanda bankalar, bu prosedür ve politikaları denetim otoritesine açıklamakla yükümlüdürler.

7.6.2. Denetim Otoritesinin Sorumlulukları

Denetim otoritesi, bankaların sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlayacak yetkiye sahip olmamalıdır. Bankaları, stres testi ve analizleri yapmaları, çıkan sonuca göre gerekli önlemleri almaları konusunda yönlendirebilecek yetkinlikte olması gereken denetim otoritesi; gerekli olması durumunda, ek sermaye gereksinimi gibi tedbirlerin de bankalar tarafından alınmasını sağlayabilmelidir.

7.7. Kripto Varlık Risklerinin Kamuoyuna Açıklanması Gereksinimi

Bankalar, kripto varlık ve ilişkili faaliyetlerdeki risklerini kamuoyuna açıklama konusunda, Basel Yapısal Blok 3 kapsamındaki yol haritasını takip edeceklerdir. (Basel Committee on Banking Supervision, 2021, s. 3-19).

Komite'nin kripto varlık risklerine karşı uygulamayı düşündüğü ihtiyati önemlerin toplu olarak gösterimi Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Kripto Varlık Risklerine Karşı İhtiyati Tavra Genel Bakış

İhtiyati Gereksinimler	1. Grup Kripto Varlıklar (Sınıflandırma Koşullarını Yerine Getiren)		2. Grup Kripto Varlıklar (Sınıflandırma Koşullarını Karşılamayan)	Kapsam Dışında
	Grup 1a: Tokenize Geleneksel Varlıklar	Grup 1b: Stabilizasyon Mekanizmalı Kripto Varlıklar (Stabil Coinler)	1.Grup Olarak Nitelenmeyen Kripto Varlıklar (Bitcoin)	Merkez Bankası Dijital Para Birimleri
Kredi ve Piyasa Riski Gereksinimleri	En Azından Geleneksel Varlıklarınkine Eşdeğer Sermaye Gereksinimleri	İstikrar Mekanizmalarıyla İlgili Riskleri Bertaraf Etmek İçin Mevcut Kuralların Uygulanmasına İlişkin Yeni Kılavuz	Uzun ve Kısa Pozisyonların Maksimumuna Uygulanan %1250 Risk Ağırlığına Dayalı Yeni Muhafazakar İhtiyati Tavrı	N/A
Diğer Minimum Gereklikler (Kaldıraç Oranı, Yüksek Riske Maruz Kalma, Likidite Oranları)	Mevcut Basel Çerçevesi Gereksinimlerinin Karşlanması, Uygulanabilecek Durumlarda Ek Rehberlik			N/A
Denetim İncelemesi	Asgari (1. Yapısal Blok) Gereklikleri Kapsamında Ele Alınmayan Risklerin Değerlendirilmesini, Yönetilmesini ve Azaltılmasını Sağlamak için Ek Rehberlik.			N/A
Açıklama	Bankaların Kripto Varlık Risklerine İlişkin Bilgileri Düzenli Olarak Açıklamaları için Yeni Gereksinimler			N/A

Kaynak: Basel Committee on Banking Supervision.(2021).*Prudential treatment of cryptoasset exposures*,<https://www.bis.org/bcbis/publ/d519.htm>, s. 3.

8. Sonuç

Kripto varlıklar, sahip oldukları, spekülasyona ve manipülasyona açık yapıları ile zaman zaman aşırı volatil hareketler sergileyebilmektedirler. Kripto varlıkların en bilinenlerinden olan Bitcoin de dahil olmak üzere, kaldıraçlı işlemlere dahi konu olan coinler, resgülyasyona ve önemli ölçüde herhangi bir dayanağa sahip olmadığından, kullanıcılar için oldukça yüksek sermaye kaybı riski taşımaktadırlar. Kullanımlarının artmasına bağlı olarak, sadece kullanıcılar için bir risk unsuru olmaktan çıkan ve bankalar için de yeni bir risk unsuru ortaya çıkaran kripto varlıklar, küresel ekonominin stabilitesi açısından sorun oluşturma potansiyeli taşımaya başlamışlardır. Bu varlıkların kullanılmasına aracılık etmeye karar verecek bankaların, yine dünya çapında yeknesak kurallara bağlı hareket etmelerinin sağlanması, mevcut risklerin biraz daha yönetilebilir olmasını sağlayacaktır.

Süregelen krizler göstermiştir ki, bankalar için yeknesak kurallar belirlemek ve krizleri yönetebilmek adına hareket etmeye çalışmak meşakkatli bir süreçtir. Sorunun çözümüne yönelik yapılan hazırlıklar her ne kadar yoğun istişarelerle karara bağlanıyor olsalar da, dinamik bir sürecin ürünü olan problemleri bertaraf etmek kolay olmamaktadır. Herhangi bir personelin hatalı bir işleminin dahi zincirleme sorunlara sebep verebileceği ve söz konusu operasyonel bu riskin sayısallaştırılmasının aslında o kadar da kolay olmadığı göz önüne alındığında, yeknesak kuralların belirlenmesinin ve uygulanmasının zorluğu daha net anlaşılacaktır. Bu makalede değindiğimiz ve Basel Komitesi'nin güncellemelerle ilerleyen Basel kriterleri süreci bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bankaların riskleri; ölçme, değerlendirme ve engelleme açısından önemli zorluklar barındırıyor olsalar da, Basel Komitesi'nin olası risklere karşı ihtiyati kararlar almaya yönelik çalışmalar yapması, bankaların bu konunun üzerinde daha ciddi durmaları yönünde bir baskı oluşturması açısından oldukça değerlidir. Bununla beraber, dünya üzerinde meydana gelen krizlerin sorumluluğunu sadece bankalara yükleyerek, diğer unsurları gözden uzağa itmek sorunun çözümünden uzaklaşılmasına sebep olacaktır. Bu da bankalar için hedeflenen güçlü duruşun artmasının önünde bir engel teşkil edecek ve kısır bir döngü ortaya çıkaracaktır.

9. Extended Abstract

With the increasing globalization day by day and the financial disappearance of the borders, the role of banks in the global crisis has gradually increased. In order to manage the risks, it is planned to determine worldwide uniform rules for banks.

When banks give loans, they do not lend the founders' capital. However, since banks have legal entity through real persons, these risks should also be undertaken by the founders of the banks. In this respect, it is essential that banks have sufficient capital (Altıntaş, 2006, s. 51).

The authorized institution for the determination of these uniform rules, which are in the nature of recommendation, is the Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) within the Bank for International Settlements (BIS) (BCBS, 2013a).

The BIS was established on January 20, 1930 linked to the Young Plan. The BIS acts as the central bank of central banks (BCBS, y.y.).

Beyond providing cooperation between central banks, The BIS also implement transactions that will make profits, like commercial banks. In this respect, the BIS has a unique feature that is not seen in the IMF and World Bank (Yago, 2013, s. xviii).

The oil crisis that arised after the 1973 Arab-Israeli war has called into doubt about the future operations of the flow of funds between oil importers and exporters. As a result of financial instability and the bankruptcy of The Bankhaus Herstatt, due to its transactions in the foreign exchange market, has caused the dependent and fragile structure of the economy to be questioned more and more (Goodhart, 2011, s. 3-11).

After said news, the central bank authorities of the G-10 countries has established the BCBS. The Committee has provided communication between banks around the world and has established uniform rules for supervision. The uniform rules has been determined by the Committee are advisory and there is no enforcement for countries (Basel Committee of Banking Supervision, 2013, s. 1).

BCBS has issued 29 principles that define powers, responsibilities and functions of the bankers and supervisors for effective banking supervision (Basel Committee on Banking Supervision, 2012, s. 9).

BCBS has established Basel I, Basel II and Basel III accords and has set out some rules to promotion of soundness of banks.

Since the first Basel accord, in order to eliminate or diminish the negativities that emerged as time passed, the rules has been updated with consultations, taking into account the criticisms has been received.

High losses have been occurred in world stock markets due to the panic has created by the covid 19 pandemic. As a result of the increasing money supply and the flow of money from exchanges to crypto assets, the cryptoasset market has become more remarkable.

The potential risks of crypto assets, which are included in our lives with technology, have begun to be included in the existing credit, market and operational risks of banks.

The weights of crypto assets do not constitute a high total in the global economy. However, Considering the potential to contribute to credit risk, market risk and operational risk of banks, there has been need to make certain regulations for cryptoassets.

Blockchain works like a ledger where transactions between parties are irreversibly recorded with distributed data and cryptography. A feature of this ledger is that it is open to the public. Cryptoassets are decentralized and unregulated digital assets that are traded under Blockchain technology (Crosby et al., 2016, s. 7)

Finally, Bitcoin is one of the most common crypto assets, powered by an open source peer-to-peer transfer system (Ravindran, 2018, s. 4136).

Since crypto assets are unregulated and decentralized, necessary regulations can only be made for banks to eliminate or diminish risks of banks

In order to manage the risk, BCBS has classified cryptoassets according to certain criteria, determined the principles that will be useful to apply, and applied the rules of the existing accords or added new rules according to the classification it has made. In addition, the BCBS pointed out the responsibilities of banks and supervisors.

BCBS continues this process, which has progressed through various consultations, with its work "Designing a Prudential Treatment for Crypto-Assets" in June 2021 (Basel Committee on Banking Supervision, 2021, s. 3-19)

In this article, it is aimed to scrutinize the preparation of BCBS and to analyze it within the framework of the Basel Standards; the Basel Standards has been analyzed, the official reports of the Basel Committee

has been examined and official opinions has been mentioned. With this regulation has been made by the Basel Committee, banks will be better prepared for the potential risk of cryptoassets.

Keywords: Basel Standards, Cryptoassets, The Basel Committee on Banking Supervision

Kaynakça

- Altıntaş, A. (2006). *Bankacılıkta Risk Yönetimi ve Sermaye Yeterliliği*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Atiker, M. (2005). *Basel-I ve Basel- II*. Konya. http://www.kto.org.tr/d/file/BASEL_rapor.pdf adresinden erişildi.
- Badev, A. ve Chen, M. (2014). Bitcoin: Technical Background and Data Analysis Bitcoin: Technical Background and Data Analysis Executive summary. *Finance and Economics Discussion Series Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board, Washington, D.C.*, 1–38. <https://www.federalreserve.gov/econresdata/feds/2014/files/2014104pap.pdf> adresinden erişildi.
- BCBS. (y.y.). History - overview. *Bank for International Settlements*. <https://www.bis.org/about/history.htm?l=2> adresinden erişildi.
- BCBS. (1988). *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards*. Basel. <http://www.bis.org/publ/bcbs128.pdf> adresinden erişildi.
- BCBS. (1996). *The amendment to the capital accord to incorporate market risk*. Basel. <https://www.bis.org/publ/bcbs24.htm> adresinden erişildi.
- BCBS. (2001). *Consultative Document: Operational Risk*. Basel. <https://www.bis.org/publ/bcbsca07.pdf> adresinden erişildi.
- BCBS. (2012). *Core Principles for Effective Banking Supervision*. Basel. <https://www.bis.org/publ/bcbs230.pdf> adresinden erişildi.
- BCBS. (2013a). *A Brief History of the Basel Committee*. Basel. <http://www.bis.org/bcbs/history.pdf>[accessed 17 Aug 2013] adresinden erişildi.
- BCBS. (2013b). *Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools*. *Basel Committee on Banking Supervision*. Basel. <https://www.bis.org/publ/bcbs238.pdf> adresinden erişildi.
- BCBS. (2019). *Designing a Prudential Treatment for Crypto- Assets*. www.bis.org adresinden erişildi.
- BCBS. (2021). *Prudential treatment of cryptoasset exposures*. Basel. <http://www.bis.org/> adresinden erişildi.
- BDDK. (2005). *10 Soruda Yeni Basel Sermaye Uçlaşıtı (Basel-II)*. İstanbul. http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Basel/125010_Soruda_Basel-II.pdf adresinden erişildi.
- Blundell-Wignall, A. ve Atkinson, P. (2010). Thinking beyond Basel III: Necessary Solutions for Capital and Liquidity. *OECD Journal: Financial Market Trends*, 2010(1), 1–33. doi:10.1787/fmt-2010-5km7k9tpcjmn
- Brown, E. (2010). Basel III: Tightening the Noose on Credit. <https://truthout.org/articles/basel-iii-tightening-the-noose-on-credit/> adresinden erişildi.
- Cangürel, O., Güngör, S., Sevinc, V. U., Kayci, I. ve Atalay, S. (2010). *Sorularla Basel III*. *Www.Bddk.Org.Tr* (C. Aralık 201). İstanbul. www.bddk.org.tr adresinden erişildi.
- Chiu, J. ve Koepl, T. V. (2017). The Economics of Cryptocurrencies Bitcoin and Beyond. *SSRN Electronic Journal*. doi:10.2139/ssrn.3048124
- Crosby, M., Nachiappan, Pattanayak, P., Verma, S. ve Kalyanaraman, V. (2016). BlockChain Technology: Beyond Bitcoin. *Applied Innovation Review, Haziran(2)*, 1–20.
- Danielsson, J., Embrechts, P., Goodhart, C., Keating, C., Muennich, F., Renault, O. ve Shin, H. S. (2001). An Academic Response to Basel II. *LSE Financial Markets Group, ESRC Research Centre*, (130).
- Duque, J. J. (2020). State involvement in cryptocurrencies. A potential world money? *The Japanese Political Economy*, 46(1), 65–82. doi:10.1080/2329194x.2020.1763185
- ECB. (2012). *Virtual Currency Schemes*. ECB. <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf> adresinden erişildi.
- Goodhart, C. (2011). *The Basel Committee on Banking Supervision*. *The Basel Committee on Banking Supervision*. doi:10.1017/cbo9780511996238
- Griffith-jones, S., Spratt, S. ve Segoviano, M. (2003). Basel II and Emerging Markets : The Case for Incorporating the. *Central Banking Quarterly Journal*, (February).

Masters, B. L. S., Oehninger, S. F., Mcdermott, P. M., Masters, L. S., Oehninger, S. F. ve Mcdermott, P. M. (2017). Blockchain: Tapping Its Potential and Insuring Against Its Risks. *Business Law Today*, (September), 1–2. <https://www.jstor.org/stable/27031178> adresinden erişildi.

Matai, D. (2010). Basel III: Making Banks Stronger or Not. <http://www.mi2g.com/cgi/mi2g/frameset.php?pageid=http%3A//www.mi2g.com/cgi/mi2g/press/250110.php> adresinden erişildi.

Ravindran, U. (2018). A Review Paper on Regulating Bitcoin Currencies. *International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology*, 6(4), 4136–4140. doi:10.22214/ijraset.2018.4682

Ryan, R. ve Donohue, M. (2017). Securities on Blockchain. *The Business Lawyer*, 73(1), 85–108. <https://www.jstor.org/stable/26419192> adresinden erişildi.

Szego, G. (1999). Risk Management and Regulation in Banking. D. Galai, R. David, M. Sarnat ve B. Z. Schreiber (Ed.), *Risk Management and Regulation in Banking* içinde . SPRINGER-SCIENCE+BUSINESS MEDIA, LLC.

Vigna, P. ve Casey, M. J. (2015). *The Age of Cryptocurrency*. Newyork: St. Martin's Press.

Yago, K. (2013). *The Financial History of the Bank for International Settlements. The Financial History of the Bank for International Settlements*. Routledge. doi:10.4324/9780203072097

Yasemin, Y. ve Yayla, M. (2005). *Basel II, Ekonomik Yansımaları ve Geçiş Süreci*. İstanbul. https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_basel_0001_46.pdf adresinden erişildi.

Yüksel, A. (2005). *Basel II'nin Kobi Kredilerine Muhtemel Etkileri*. Ankara. https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_basel_0001_45.pdf adresinden erişildi.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.

This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Vizyoner Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma

Melih AYDIN*
Abdullah KARAMAN**

ÖZ

Günümüz örgütlerinde, çalışanların kabiliyetleri liderler ekseninde şekillenmektedir. Çalışanları işleyişsel sürece dahil ederek, onlarla ortak bir vizyon gelişimini teşvik eden vizyoner liderler, bugünün örgütlerinin ihtiyaç duyduğu kolektif eylem anlayışını örgütte hâkim kılarlar. Bu sayede, kendisini örgütün bir parçası gibi hisseden çalışanlarda, örgüte yönelik bağlılık daha da pekişmiş olacaktır. Dinamik ve karmaşık bir örgüt yapısına sahip otel işletmelerinde ise vizyoner liderlere özellikle ihtiyaç duyulmaktadır. Otel çalışanlarına uygulanmış olan bu araştırmanın temel amacı, otel işletmelerinde vizyoner liderliğin, çalışanların örgütsel bağlılığı üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu amaçla, Elazığ ilinde bulunan 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışan 123 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırma sonuçları, vizyoner liderlik ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca araştırmada vizyoner liderliğin, otel çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Vizyoner liderliğin alt boyutlarının ise, örgütsel bağlılığın yalnızca duygusal bağlılık alt boyutu üzerinde anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vizyoner Liderlik, Örgütsel Bağlılık, Otel İşletmeleri, Vizyon

The Relationship Between Visionary Leadership and Organizational Commitment: A Study in Hotels

ABSTRACT

In today's organizations, the abilities of the employees are shaped on the axis of the leaders. Visionary leaders, who involve employees in the operational process and encourage the development of a common vision with them, make the collective action notion necessary for today's organizations dominant within the organization. Thus, employees who feel themselves a part of the organization will have a stronger commitment to the organization. In addition, in hotels with a dynamic and complex organizational structure, visionary leaders are especially needed. The aim of this research is to determine the impact of visionary leadership on organizational commitment of hotel employees. For this purpose, a questionnaire was applied to 123 employees working in 4 and 5 star hotels in the province of Elazığ. The results of the research showed that there is a significant and positive relationship between visionary leadership and organizational commitment. Another result of the research reveals that the visionary leadership affects hotel employees' organizational commitment levels positively and significantly. It has been found that the sub-dimensions of visionary leadership have a significant and positive impact only on the sub-dimension of affective commitment of organizational commitment.

Keywords: Visionary Leadership, Organizational Commitment, Hotels, Vision, Employee Commitment

1. Giriş

Örgütler, çalışanların ve liderlerin karşılıklı beklentileri ve ilişkileri üzerine kurulu olan sosyal yapılardır. Bu karşılıklı beklenti ve örgüt içi ilişkilerin ötesinde, örgütün ömrünü devam ettirebilmesi için gerekli olan örgütsel değişkenler vardır. Örgütsel bağlılık bu bağlamda, günümüz iş hayatında örgütlerin etkin işleyişi ve ayakta kalabilmesi için önemli değişkenlerden biridir. İşgörenlerin çalıştıkları işletmeyi benimsemeleri sağlanarak örgütsel bağlılıklarının güçlendirilmesi ise, çalışanların fikirlerine değer vererek onları örgütsel karar mekanizmalarına dahil eden vizyon sahibi liderlerin öngörü ve sağduyularıyla mümkün hale gelecektir. Doğan'a (1999, s. 142-143) göre liderlerin başarılı olabilmeleri için, bir vizyona sahip olmaları ve sahip oldukları vizyonun, çalışanlarda bağlılık duygusu uyandırabilmesi gerekmektedir. Çalışanlar için bu durum, amaçları gerçekleştirmede bir motivasyon aracı olacaktır. Vizyon ve liderlik, özün gereği birbirinden ayrılmaz birer unsurdur. Yani lider olduğunu iddia eden kişinin, aynı zamanda bir vizyona sahip olması gerektiği açıktır. Bu durum, kişisel anlamda hem lideri hem de liderin çalıştığı kurumu daha başarılı hale getirecektir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, maydin@kilis.edu.tr

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, akaraman@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 25.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 03.02.2022

Günümüz örgütlerinin ihtiyaç duyduğu lider profilini yansıtan vizyoner liderlik, mevcut durumu açıklığa kavuşturan ve daha iyi bir geleceğe bağlılığı teşvik eden, arzu edilen bir duruma ilişkin bir görüş yaratma ve iletişim kurma kapasitesi anlamına gelir (Brown & Anfara, 2003, s. 16). Güçlü vizyonlar çoğunlukla bir lider sayesinde oluşturulur. Vizyonun paylaşılması ve gerçekleşmesi, liderin vizyonu örgüt üyelerine benimsetebilmesi ile mümkündür. Örgütte, vizyon oluşum sürecine çalışanların katılımı sağlanarak bu sayede vizyonun benimsetilmesi, vizyona yönelik bağlılık oluşmasını da kolaylaştıracaktır (Ülgen & Mirze, 2013, s. 177). Vizyona bağlı çalışanların ise örgütlerine bağlılıkları doğal olarak pekişecektir. Vizyoner liderlerin yönetimindeki örgütler, her iş kolunda olduğu gibi turizmde, özellikle de karmaşık örgüt yapısındaki otel işletmelerinde başarılı olacaklardır. İçgörü sahibi, sağduyulu, ihtimâlleri gözetererek hareket eden vizyoner liderler, günümüz otel örgütlerinin ihtiyaç duyduğu lider profilini tanımlamaktadır. Bu araştırma, şef ve işgören pozisyonundaki otel çalışanlarına uygulanmıştır. Elazığ ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otellerde vizyoner liderliğin, çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanan araştırmada bir diğer amaç, vizyoner liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi saptamaktır. Böylece, turizm örgütlerinde işe bağlı çalışanlar yaratılması yolunda vizyoner liderliğin rolü ortaya konmuş olacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Vizyoner Liderlik

Liderlik, mevcut yöneticideki liderlik özelliklerinin farkında olmanın kişinin ideal bir liderin prototipindeki özelliklerle eşleşmesini içeren algısal bir süreçtir (Martin & Eptropaki, 2001, s. 259). Liderlik, örgütsel bağlılığın temel belirleyicisi olarak kabul edilen kişisel ve örgütsel faktörlerinden biri (Mowday vd., 1982) olup, belirli koşullar altında bireysel veya grupsal amaçlara ulaşabilmek için kişinin çevresinde bulunan bireylerin davranış ve faaliyetlerini etkileme ve yönlendirme sürecidir. Buna göre lider, bu işlevleri başarıyla uygulayan kişidir (Karaman, 2006, s. 60).

Birçok çalışmada, vizyoner liderlik ile vizyon terimleri, birbirinin yerine kullanılmaktadır (Van Knippenberg & Stam, 2014, s. 243). Vizyon, geleceğe dair tasarlanmış fikirleri ortaya koyabilmeyi, amacın açıkça ortaya konulmasının bir ifadesini ve örgütteki eşsiz düşünceleri yansıtabilmeyi ifade eden bir kavramdır. Geleceğin imajını ortaya koyar ve buna bağlı olarak belirlenen temel amaca yön vermeyi sağlar (Karaman, 2006, s. 23). Bir örgütü mükemmelliğe ve uzun vadede başarıya götürebilecek en güçlü lokomotif unsur, geleceğe dair cazip, etkileyici, zahmete değer ve uygulanabilir olan ve örgütteki bireyler tarafından paylaşılan ortak bir vizyondur (Nanus, 1992, s. 3). Vizyon, bir kurumun ya da işletmenin gelecekte ulaşmak istediği konumu ifade eder. Bu yönüyle vizyon, bir hedefe yönelmeyi sağlayan bir araç olarak da adlandırılabilir (Ülgen & Mirze, 2013, s. 177). Oluşturulabilecek doğru bir vizyon, insanları harekete geçirerek takım ruhunun oluşmasını destekleyecektir. Vizyon, gelecekteki durumun, mevcut durumdan daha iyi olacağı kanaatini yayar. Çalışanlar parlak bir geleceğe ait bir vizyonu paylaştıkça daha da birbirlerine yakın ve yardımsever olabilirler (Akdemir, 2005, s. 100). Vizyon sahibi lider ilham veren, mücadele hırsını körükleyen, rehberlik eden ve yetki veren kişidir (Brown ve Anfara, 2003, s. 16). Vizyoner liderlik ise başkalarını, hep birlikte gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaya ikna edilmesi amaçlanan bir gelecek tasvirinin sözlü iletişimi olarak tanımlanmaktadır (Van Knippenberg & Sitkin, 2013, s. 46).

Sashkin'e (1995, s. 43) göre, etkili bir vizyoner liderlik, sadece liderin kişisel özellikleri, davranışları ya da durumuyla ilgili bir husus değildir. Vizyoner liderlik, bu sayılan 3 unsurun hepsini kapsamaktadır. Vizyoner liderler, lider tanımlarından farklı bazı kişilik özelliklerine sahiptir. Ayrıca, liderlik yaklaşımı ve eylemlerinin gerektirdiği köklü ve temel bazı anahtar öneme sahip farkındalıklara sahiptirler. Vizyoner lider, sadece hangi davranışları sergilemeleri gerektiğini bilmekle kalmayıp, bizzat bu davranışları sergiler. Yöneticilik, gerçeği analiz edip keşfeder, liderlik ise geleceği vizyon aracılığıyla yaratır (Owen vd., 2010, s. 305).

Değişim kabiliyeti kazanmış örgütlerin en tipik özelliği, vizyon boyutundan eylem boyutuna geçmeyi başarabilmiş olmalarıdır. Böylece, vizyonun gerçeğe dönüşmesi için süreçleri yönetme ve eylemleri harekete geçirme anlamında liderlik becerileri devreye girmektedir (Dilts, 1996, s. 24). Bunun yanında, bir örgütün başarılı olabilmesi önce kendi iç bütünlüğünü sağlamasıyla mümkün olabilecektir. Örgütlerin kendi içlerindeki bütünlük de vizyoner davranışa ve bakış açısına sahip liderlere sahip olmalarıyla sağlanacaktır (Tanrıbil, 2015, s. 105). Kimi örgütler, karizmatik ya da vizyoner liderlere bel bağlarken, kimi

örgütler de yapılara ve sisteme odaklanırlar (Watson & Green, 1996, s. 27). Yöneticiler, vizyonu kontrol etmeye kalkıştıklarında, vizyon potansiyelini kaybeder. “Her şeyin üstünde” kalmaya çalışmak, bir kontrol biçimidir. Bundan ziyade, insanlar vizyona kendi fikirlerini katmaya teşvik edilmelidir. Liderlik, kolektif bir eyleme yol açan iş birliği ilişkilerine dayanarak anlamlı bir amaç için çalışmaktır. İnsanların, kendilerini bir vizyona içtenlikle adanmaları için denetlenmeye değil, bağlanmaya ihtiyaçları vardır ve bunu kendi düşünceleriyle gerçekleştirirler (Owen vd., 2010, s. 305). Buradan hareketle, vizyoner liderlik özelliklerine sahip bir yöneticinin, örgütte etkin oluşunun ve örgütte vizyonun çalışanlar tarafından benimsenmesinin, örgütsel bağlılık kavramıyla yakından ilişkili olabileceği düşünülebilir.

Literatürde, vizyoner liderliğin olumlu örgütsel çıktılar elde etmede etkili olduğuna dair önemli bazı sonuçlara varılmıştır. Vizyoner liderlik davranışlarını sergilemek için gerekli olan esas unsur, kişiler arası beceriler ve yeterliklerdir. Bunun yanında, vizyon sahibi liderlik davranışlarının gücünün, kişinin duygusal yetkinlikleri kullanma kabiliyetine bağlı olduğu kabul edilmektedir (Groves, 2006). Vizyoner lider olmak, işgörenler liderin gözlerinin içine baktığında, her şeyin yolunda gittiğini hissediyor olmaları demektir (Cohen, 2015). Vizyoner liderlik, takipçilerin ilerleyebilmesi için yol açıp yön tayin etmeye, olasılıkları görebilmeye karşılık gelir. Olasılıkları görebilen liderler, işini bilen, pazara ve çevresindeki olanaklara erişebilen, fikirler ve planlar yaratmaları için sorumluluğu altındaki insanları harekete geçirebilen, müşterilerini iyi tanıyan ve bir eylemin gerçekleşebilmesi için birçok şeyi yapabilmeye muktedir olan kişilerdir (Galbraith & Lawler, 1993, s. 265).

Vizyoner bir lider olmak, çalışılan işletme ve üyesi olunan örgütün misyon ve vizyonunun geliştirilmesi anlamını taşır. Birey, kendisi ve ekibi adına neyi temsil ettiğini, katma değerinin ne olduğunu, hedef kitlesinin kimlerden oluştuğunu ve bu hedef kitlenin onlarla çalışmasının gerekçelerini kendisine sorar. Çalışanların bu sorgulamanın içine dahil edilmesi, kendilerini sürece dahil olmayı sağlayacak bir fikir veya vizyonun bir parçası gibi hissetmeleri açısından önemlidir. Çünkü sürece dahil olmadan, örgüte bağlı çalışanlar elde etmek zordur ve bağlılığı olmayan çalışanlar sorumluluk almazlar. Yani kişiler, işleyiş ve sürece dahil edildikleri ölçüde bağlılıkları sağlanır ve nihayetinde sorumluluk alan çalışanlar haline gelirler (Engel & Krames, 2015, s.103).

2.2. Örgütsel Bağlılık

Örgütler, belirli amaçlara ulaşabilmek için bilinçli bir şekilde tasarlanmış ve tertip edilmiş sosyal birimlerdir (Etzioni, 1964, s. 3). Bu sosyal birimler, amaç ve hedeflere ulaşmada bir araç olarak görülürler. Örgütün kendi içerisindeki işleyişi ve örgüt içi ilişkiler karmaşık bir yapıya sahiptir (Scott, 1961, s. 7). Karmaşık bir yapıdaki modern örgütlerde zorluklar, fırsatlarla bir aradadır. Böyle bir örgütün, faaliyetlerini sürdürüp gelişebilmesi hayal gücünü kullanabilen, özgür düşünce yapısında olan, fırsatlara ve sorunlara odaklanabilen ve sadakât taşıyan üyelerin varlığına muhtaçtır (Halis vd., 2007, s. 274).

Çalışanların örgütsel bağlılığı oldukça karmaşık, farklı açılardan ele alınması gereken ve çoğu zaman paradoksal bir süreçtir (Iles vd., 1990). Bağlılık oluşumu, sosyal bir süreçle şekillenir ve bireyin örgütsel hedefler doğrultusunda belirli değerlere bağlanmasını ifade eder (Miroshnik, 2013, s. 33). Örgütsel bağlılık, çalışanın örgütün bir üyesi olarak kalmasını ve örgütün o çalışana elinde tutmasını veya aynı çalışanın başka bir iş arayarak, mevcutta çalıştığı işten ayrılma sürecini etkiler (Colquitt vd., 2013, 64). Çağdaş bir lider, takipçilerinin yani izdeşlerinin ihtiyaçlarını, değerlerini, tercihlerini ve isteklerini salt kendi menfaatleri olmaktan çıkarıp ortak, kolektif bir menfaate dönüştürmektedirler. Ayrıca, destekçilerinin, liderin misyonuna yüksek derecede bağlılık gösteren kişiler olmasını, görev uğruna önemli kişisel fedakârlıklar göstermelerini ve kendileri için tanımlanmış görevlerin de ötesinde performans sergilemelerini sağlamaktadırlar (Shamir vd., 1993, s. 577). Böylece, liderlik davranışlarının çalışanlar nezdinde karşılık bulması, onların performanslarını da yükseltecektir (Türk & Akbaba, 2017). Örgütsel bağlılık, çalışanların örgüte karşı duygusal olarak bağlılık duygusu hissetmelerini güçlendirici bir unsurdur. Güçlü örgütsel bağlılığa sahip çalışanlar, örgütteki değer ve normları kabul etmeye daha yatkın bireylerdir. Böylece örgütsel amaçlar içselleştirilerek uygulanabilir hale gelecektir (Demirağ & Çelik, 2019, s. 3). Bu durum, çalışan bağlılığının çoğunlukla iş değerleri, iş motivasyonu ve iş katılımı ile bağlantılı olduğunu (Lee & Chen, 2013, s. 196) açıklamaktadır.

Örgütsel bağlılık ile ilgili olarak öncü sayılabilecek araştırmacılar Meyer & Allen, bağlılığı ilk olarak duygusal bağlılık ve devam bağlılığı ayrımında ele almışlardır. Duygusal bağlılık, örgüte duygusal olarak bağlanma, özdeşleşme ve katılım anlamını taşımaktadır. Devam bağlılığı, örgütten ayrılmayla ilişkili algılanan maliyetleri ifade eder. Allen & Meyer (1990) daha sonra bağlılığın üçüncü bir bileşeni olan normatif bağlılığı ortaya koymuşlardır. Normatif bağlılık, örgütte kalma ile ilgili algılanan zorunluluğu yansıtmaktadır (Meyer vd., 2002). Duygusal bağlılık taşıyan bir çalışan, örgüte mensup olmaktan memnuniyet duyar (Allen & Meyer, 1990, s. 2). Güçlü duygusal bağlılığa sahip çalışanlar kendileri istedikleri için, güçlü devam bağlılığına sahip çalışanlar, buna ihtiyaç duydukları için ve güçlü normatif bağlılığa sahip olanlar bunu yapmaları gerektiğini düşündükleri için örgütte kalırlar (Allen & Meyer, 1990, s. 3). Çalışanın örgütte kalıp kalmayacağı ile ilgili olan devam bağlılığı boyutu ise Juaneda-Ayensa vd., (2017) tarafından, korku veya baskıcılıkla ilişkilendirilebilecek bir kapana kısılmışlık hissi olarak ifade edilmektedir. Zira çalışanlar, farklı birtakım sebeplerden ötürü o örgütte çalışmaya ihtiyaç duymaktadır ve buna mecburdurlar. Üçüncü bağlılık boyutu olan normatif bağlılık, çalışanın örgüte karşı yükümlülük duygularını ve örgütte kalmasının doğru ve ahlâki olduğu inancını ifade eder. Güçlü normatif bağlılığa sahip çalışanlar, bunu yapmaları gerektiğini düşündükleri için o örgütte kalırlar (Meyer & Allen, 1991; Allen, 2016).

Örgüt içerisinde, çalışanlara devamlı olarak işlerini nasıl yapmaları gerektiği ile ilgili direktifler veren ve bu bireylerin kendi düşüncelerini açıklamalarına fırsat vermeyen yönetim şeklinde örgütsel bağlılık zayıflarken, iş yapma şekilleri ile ilgili olarak örgüt üyelerinin daha fazla özgür çalışmalarına ve düşüncelerini ifade etmelerine imkân tanıyan yönetim tarzında ise örgüte yönelik bağlılık olumlu yönde gelişmektedir (Bakan, 2011, s. 148). Bu tarz bir yönetim anlayışını benimseyen dönüşümcü bir lider, çalışanlara hedeflere ulaşma yolunda özümsemesi gereken değerleri teşvik ederek ve örgüt çalışanlarının çabaları ile hedefe ulaşma arasındaki mesafeyi vurgulayarak, peşinden sürüklediği takipçileri olarak adlandırılabilir çalışanların örgütsel bağlılıklarını etkileyebilecektir. Bu, en başta takipçileri karar verme süreçlerine dahil ederek, sadakâti teşvik ederek ve her bir bireyin kendi kişisel potansiyelini geliştirebilmek için farklı ihtiyaçlarını tespit edip takdir ederek mümkün olacaktır (Verma & Krishnan, 2013, s. 96).

Örgütlerde bağlılığın sağlanabilmesi için bütünlük ve iç tutarlılığa sahip bir somut eylem ve politika işleyişinden oluşan kapsamlı ve çok yönlü bir yönetim sistemi gerekmektedir. Böyle bir bağlılık odaklı yönetim sisteminin uygulanabilmesi için ise "önce insan" ilkesinin benimsenmesi, misyonun netleştirilip iletilebilmesi, örgütsel adaletin sağlanması, bir topluluk duygusu yaratılması ve son olarak çalışanların gelişiminin desteklenmesi gerekmektedir (Dessler, 1999, s. 65-66). Örgütlerde çalışan bağlılığı nispeten düşük olduğu zaman, vizyonu rehber olarak kullanan ve bağlılık gösteren çalışanlar, aldıkları talimatların tekrar teyidinde başvurabilmektedirler. Bu durumda yöneticinin, kendi tarafından vizyon iletişim sıklığını artırarak, çalışan tatminini giderek olumsuz yönde etkileyen bu durumun önüne geçebilmesi kolaylaşır (Kantabutra, 2006, s. 43).

Literatürde, örgütsel bağlılık ve vizyoner liderlik kavramlarını birlikte işleyen az sayıda araştırma bulunmaktadır. Turizm alanında ise bu eksiklik daha net bir şekilde görülmektedir. Araştırmacılar Dvir, Kass & Shamir (2004), örgütteki çalışanlar tarafından paylaşılan ve bu kişilere toplumsal değerlerle özümsetilmiş bir vizyonun, çalışanların örgütteki duygusal bağlılıkları ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu, devam bağlılıkları ile ise ilişkili olmadığı sonucunu ortaya koymuşlardır. Dramićanin (2019) ise, Sırbistan'daki seyahat acentelerini ele aldıkları çalışmada otantik liderliğin, seyahat acenteleri çalışanlarının örgütsel bağlılıklarına etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırmacılar, otantik liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Akroyd vd. (2009), yöneticilerin liderlik davranışlarının, çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi olduğunu ve bu etkinin de duygusal ve normatif bağlılık alt boyutlarında görüldüğü sonucuna ulaşmışlardır. Demirağ ve Çelik (2019), Gaziantep'te faaliyet gösteren otel çalışanları üzerinde yapmış oldukları çalışmada, lider davranış özelliklerinin örgütsel bağlılığa olan etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonuçlarına göre lider davranış özelliklerinin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunmaktadır. Lee & Chen (2013), turizm endüstrisinde istihdam edilen çalışanlar üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, aynı işyerinde daha uzun süre çalışan işgörenlerin, işlerine karşı daha olumsuz bir tutum geliştirdikleri ve bu durumun da işe bağlılıklarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmada ana kütleyi, Elazığ ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma şef ve işgören kadrolarındaki çalışanlara uygulanmıştır. Ana kütleyi temsil eden çalışan sayısı 174 olarak belirlenmiştir. Ana kütle içerisinde, hata payı da göz önüne alınarak seçilebilecek örneklem büyüklüğünün, 175 kişilik bir nüfus hacmi için 122 olduğu değerlendirildiğinde (Yolal, 2016: 121), 123 katılımcıyla gerçekleştirilen bu araştırma, örneklem teşkil edecek büyüklüktedir. Örneklemi meydana getiren otellerdeki çalışanlardan %57,7'si erkek, %42,3'ü kadındır.

3.2. Veri Toplama Aracı ve Hipotezler

Araştırmadaki veriler, katılımcılara anket uygulanarak elde edilmiştir. Anket formunun ilk bölümünde Meyer, Allen & Smith tarafından 1993 yılında geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte, duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık ile ilgili 6'şar ifade olup, toplam 18 ifade bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, vizyoner liderliği belirlemeye yönelik, Marshall Sashkin'in (1996) geliştirdiği Vizyoner Liderlik Ölçeği'nden (Leader Behavior Questionnaire) seçilmiş toplam 25 ifade kullanılmıştır. Bu ifadelerden, vizyoner liderliğin boyutlarından olan İletişim, Güvenilirlik, Saygı, Risk ve Odak boyutlarının her birinden toplam 5'er ifade bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin Alpha yöntemi ile elde edilen güvenilirlik analizi bulgularına göre Örgütsel Bağlılık Ölçeği 0,829, Vizyoner Liderlik Ölçeği ise 0,946 Cronbach Alpha değerine sahiptir. Ölçeklerin güvenilirlikleri, alt boyutlarda da incelenmiş ve Tablo 1'de sunulmuştur. Bu sonuçlar ölçeklerin, kabul edilebilir sınır olan 0,70 değerinin üzerinde ve güvenilir olduklarını ortaya koymaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 333). Araştırma çerçevesinde kullanılacak anketin katılımcılara uygulanması, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu'nun 31 sayılı karar izni ile uygun bulunmuştur.

Tablo 1. Ölçeklerin ve Alt Boyutların Güvenilirlik Katsayıları

Değişken	İfade Sayısı	Cronbach α
Örgütsel Bağlılık	18 ifade	0,829
Duygusal	6 İfade	0,871
Devam	6 İfade	0,720
Normatif	6 İfade	0,751
Vizyoner Liderlik	25 İfade	0,946
Odak	5 ifade	0,818
İletişim	5 ifade	0,856
Güvenilirlik	5 ifade	0,802
Risk	5 ifade	0,702
Saygı	5 ifade	0,821

Otel işletmelerinde vizyoner liderliğin, çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlayan araştırmanın hipotezleri, şu şekilde oluşturulmuştur:

H1: Vizyoner liderlik ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H2: Vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır.

H3: Vizyoner liderliğin alt boyutlarının, örgütsel bağlılık alt boyutlarından a)duygusal bağlılık, b)devam bağlılığı, c)normatif bağlılık üzerinde etkisi vardır.

Araştırmada yararlanılan ölçekler ve alt boyutlar arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon analizine başvurulmuştur. Değişkenler arasındaki ilişkileri, Tablo 2 açıklamaktadır.

Tablo 2. Ölçek ve Alt Boyutlar Arasındaki Korelasyon Tablosu

	Değişkenler	Vizyoner Liderlik	Odak	İletişim	Güvenilirlik	Risk	Saygı	Örgütsel Bağlılık	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık
Vizyoner Liderlik	r	1	,934**	,915**	,834**	,860**	,928**	,230**	,435**	,049	,055
	Sig.		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,592	,543
Odak	r	,934**	1	,841**	,743**	,726**	,868**	,161	,389**	-,027	,024
	Sig.	,000		,000	,000	,000	,000	,076	,000	,767	,790
İletişim	r	,915**	,841**	1	,698**	,726**	,806**	,232**	,442**	,021	,082
	Sig.	,000	,000		,000	,000	,000	,010	,000	,820	,365
Güvenilirlik	r	,834**	,743**	,698**	1	,617**	,714**	,220*	,359**	,076	,074
	Sig.	,000	,000	,000		,000	,000	,015	,000	,404	,419
Risk	r	,860**	,726**	,726**	,617**	1	,754**	,153	,302**	,103	-,048
	Sig.	,000	,000	,000	,000		,000	,091	,001	,256	,595
Saygı	r	,928**	,868**	,806**	,714**	,754**	1	,265**	,450**	,047	,120
	Sig.	,000	,000	,000	,000	,000		,003	,000	,606	,188
Örgütsel Bağlılık	r	,230**	,161	,232**	,220*	,153	,265**	1	,677**	,725**	,813**
	Sig.	,000	,076	,010	,015	,091	,003		,000	,000	,000
Duygusal Bağlılık	r	,435**	,389**	,442**	,359**	,302**	,450**	,677**	1	,160	,399**
	Sig.	,000	,000	,000	,000	,001	,000	,000		,076	,000
Devam Bağlılığı	r	,049	-,027	,021	,076	,103	,047	,725**	,160	1	,396**
	Sig.	,592	,767	,820	,404	,256	,606	,000	,076		,000
Normatif Bağlılık	r	,055	,024	,082	,074	-,048	,120	,813**	,399**	,396**	1
	Sig.	,543	,790	,365	,419	,595	,188	,000	,000	,000	

**p<0,001

Vizyoner Liderlik ve Örgütsel Bağlılık değişkenlerinin genel ölçek ve alt boyutları arasındaki ilişkiler, Tablo 2’de sunulmuştur. Tabloda, vizyoner liderlik ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r= 0,230$) bulunduğu görülmektedir. Vizyoner liderlik genel ölçek skoru ile kendi alt boyutları arasında 0,834-0,934 aralığında yüksek düzeyde, aynı şekilde vizyoner liderliğin alt boyutlarının birbirleri arasında 0,617-0,868 aralığında yüksek düzeyde ilişkiler tespit edilmiştir. Vizyoner liderliğin alt boyutlarının yalnızca örgütsel bağlılığın alt boyutlarından Duygusal Bağlılık alt boyutu ile aralarında anlamlı ve pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Bu ilişki katsayıları 0,302 ile 0,450 aralığında olup, orta düzeydedir (Büyüköztürk, 2009, s. 32). Bu sonuçlara göre, H1 hipotezi kabul edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan otel çalışanları ile ilgili demografik bilgilere, Tablo 3’te yer verilmiştir. Veriler, farklı departmanlarda çalışan işgören ve şef pozisyonundaki çalışanlara uygulanmıştır.

Tablo 3. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Cinsiyet	Kişi	Yüzde (%)	Çalışılan Departman	Kişi	Yüzde (%)
Erkek	71	57,7	Ön Büro	34	27,6
Kadın	52	42,3	Yiyecek-İçecek	23	18,7
Medeni Durum	Kişi	Yüzde (%)	Kat Hizmetleri	26	21,1
Evli	65	52,8	Muhasebe	19	15,4
Bekâr	58	47,2	Teknik Servis	21	17,1
Yaş	Kişi	Yüzde (%)	Oteldeki Pozisyonu	Kişi	Yüzde (%)
20 yaş ve altı	8	6,5	İşgören	99	80,5
21-30 yaş	51	41,5	Şef	24	19,5
31-40 yaş	52	42,3	TOPLAM	123	100
41-50 yaş	12	9,8			
51 yaş ve üzeri	0	0			
Eğitim Düzeyi	Kişi	Yüzde (%)			
İlköğretim	38	30,9			
Lise	50	40,7			
Ön Lisans	19	15,4			
Lisans	16	13,0			

Katılımcılara uygulanan anket formlarından elde edilen veriler incelendiğinde, Elazığ'da yer alan dört ve beş yıldızlı otellerdeki erkek çalışan sayısının, kadın çalışan sayısına oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışanlar genellikle genç yaş grubunu temsil eden bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların çalıştıkları departmanlarda dengeli bir dağılım söz konusudur. Evli ve bekâr çalışanların sayısı, birbirine yakındır.

4.2. Araştırma Hipotezlerinin Sınanması

Vizyoner liderliğin örgütsel bağlılığa etkisinin temel alındığı bu çalışmada, H2 hipotezini sınamak için yapılan regresyon analizi bulguları, Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Vizyoner Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	Beta	F	p	DW
Vizyoner Liderlik	Örgütsel Bağlılık	0,053	0,230	6,768	0,010*	1,752

*p<0,05

Otel işletmelerinde vizyoner liderliğin, örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemek üzere basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. H2 hipotezini sınamak için yapılan regresyon analizi incelendiğinde, otokorelasyon olup olmadığı tespit edilmesi için başvurulan Durbin-Watson değerinin 1,752 olduğu görülmüştür. Bu değer, istenilen aralıkta olduğu anlaşılmıştır. R² değeri, örgütsel bağlılık bağımlı değişkenindeki değişimlerin ne kadarının bağımsız değişken olan vizyoner liderlik tarafından açıklandığını göstermektedir. Elde edilen R² değeri, çalışanların örgütsel bağlılıklarının %5,3'lük kısmının vizyoner liderlik bağımsız değişkeni tarafından açıklandığını ortaya koymaktadır. Buna göre, vizyoner liderlikte meydana gelen 1 birimlik standart sapma artışı, çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerindeki standart sapmada 0,230 oranında bir artışa karşılık gelmektedir. Bu bulgulara göre vizyoner liderliğin, otel çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmış olup (p<0,05), H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Vizyoner Liderlik Alt Boyutlarının Duygusal Bağlılık Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	Beta	F	p	DW
Odak	Duygusal Bağlılık	0,237	,389	7,279	0,000***	1,634
İletişim			,442		0,000***	
Güvenilirlik			,359		0,000***	
Risk			,302		0,000***	
Saygı			,450		0,000***	

**p<0,001

H3a hipotezini sınamak için yapılan regresyon analizi incelendiğinde, otokorelasyon olup olmadığı tespit edilmesi için başvurulan Durbin-Watson değerinin 1,634 olduğu görülmüştür. Vizyoner liderlik

bağımsız değişkeninin alt boyutlarının, örgütsel bağlılık alt boyutu olan duygusal bağlılık üzerindeki etkilerini ölçmeyi açıklayan Tablo 5'te, vizyoner liderliğin alt boyutlarının her birinin, duygusal bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi olduğu görülmektedir. Buna göre, otel çalışanlarının duygusal bağlılık düzeylerinin %23,7'si, vizyoner liderliğin alt boyutları tarafından açıklanmaktadır. Vizyoner liderlik alt boyutlarındaki 1 birimlik standart sapma artışı, duygusal bağlılık düzeyi üzerinde sırasıyla Odak boyutunda ($\beta=0,389$), İletişim boyutunda ($\beta=0,442$), Güvenilirlik boyutunda ($\beta=0,359$), Risk boyutunda ($\beta=0,302$), ve Saygı boyutunda ($\beta=0,450$) nispetinde artışa neden olmaktadır. Buna göre vizyoner liderliğin her bir alt boyutunun, otel çalışanlarının örgütsel bağlılık alt boyutu olan duygusal bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır ($p<0,001$). H3a hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Vizyoner Liderlik Alt Boyutlarının Devam Bağlılığı Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	Beta	F	p	DW
Odak	Devam Bağlılığı	0,050	-0,408	1,234	0,767	1,923
İletişim			-0,007		0,820	
Güvenilirlik			0,159		0,404	
Risk			0,198		0,256	
Saygı			0,143		0,606	

Vizyoner liderlik bağımsız değişkeninin alt boyutlarının, örgütsel bağlılık alt boyutu olan devam bağlılığı üzerindeki etkilerini açıklayan Tablo 6'ya göre, vizyoner liderliğin alt boyutlarının, örgütsel bağlılık alt boyutu olan devam bağlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmektedir. H3b hipotezi reddedilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 7. Vizyoner Liderlik Alt Boyutlarının Normatif Bağlılık Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	Beta	F	p	DW
Odak	Normatif Bağlılık	0,086	-0,376	2,192	0,790	1,814
İletişim			0,195		0,365	
Güvenilirlik			0,074		0,419	
Risk			-0,325		0,595	
Saygı			0,481		0,188	

Vizyoner liderlik bağımsız değişkeninin alt boyutlarının, örgütsel bağlılık alt boyutu olan normatif bağlılık üzerindeki etkilerini açıklayan Tablo 7'ye göre, vizyoner liderliğin alt boyutlarının, örgütsel bağlılık değişkeninin normatif bağlılık alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmektedir. H3c hipotezi reddedilmiştir ($p>0,05$).

5. Sonuç ve Tartışma

Örgütler, ortak amaçlar etrafında bir araya gelen bireylerin oluşturduğu, yapı olarak emek unsurunun kaynağı niteliğindeki birimlerdir. Farklı iş kollarında faaliyet gösteren çok sayıda örgüt içerisinde oteller, tabiatı gereği iş birliğine büyük ölçüde ihtiyaç duymaktadır. Örgüt üyelerinin, örgütsel amaçlar çerçevesinde içselleştirip bağlandığı değerler, istihdam edildikleri yerde örgütsel bağlılığa temel teşkil eder. Otel işletmeleri gibi dinamik ve karmaşık örgüt yapısına sahip ortamlarda örgüte bağlı çalışanlar yaratmak ise vizyon aracılığıyla geleceği okuyabilen liderler güdümünde başarıya ulaşabilecektir. Değişime ayak uydurabilmeyi başaran örgütler, liderin vizyonu icraate dönüştürebilme becerisi sayesinde fark yaratabilmeyi başarır. Bu farkı yaratabilmenin ön koşulu ise, vizyonun tüm üyeler tarafından benimsenip lidere izdeşleri tarafından saygı duyulabilmesine, ona içten bağlı kalınabilmesine ve ortak bir değer etrafında düşünce ve eylem birliğine varılabilmesine bağlıdır.

Yoğun iş hacminin görüldüğü otel işletmelerinde, çalışan istikrarı için, liderin motivasyonel becerileri hayati rol oynamaktadır. Ufku görebilen liderler, çalışanların gelecek portresinde kendilerini önemli birer figür olarak görebilmeleri yolunda yaşamsal bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Takımda kendi öz yeteneklerinin, yönetim tarafından kendisine atfedilen olumlu anlamın ve örgütsel kararlardaki payının farkında olan bir çalışan, liderin izdeşi olma misyonunu içinden gelerek üstlenecek ve örgüte yönelik bir içerdelik duygusu hissedecektir. Sonuç olarak liderin vizyonerliğinden, lidere bağlı çalışanlar, izdeşler ortaya

çıkacak; bu da çalışanların örgüte olan bağlılıklarını pekiştirecektir. Martin & Epitropaki (2001: 259), liderlerin örgüte bağlı çalışanlara yaklaşımı ile ilgili olarak liderlerin örgütsel bağlılık düzeyi düşük olanların işlerine çok bağlı olmadıklarını algıladıklarından, bu çalışanlarla olan ilişkilerinde, işlemsel davranışların yeterli olduğuna kanaat getirdiklerini ve dönüşümsel davranışlarını daha bağlı olduğunu düşündükleri, yani örgütsel özdeşleşme düzeyi yüksek olan çalışanlara yönlendirdiklerini açıklamaktadır.

Bireylerin kendi özel hayatında ve iş çevresinde bağlılığı aramasının, bağlılığa ilişkin sonuçları kutlamasının ve bunda direnmesinin sebebi, bağlılığın kalıcılık duygusu taşımasıdır. Bağlılık özünde bireyin, gelecekte kendisine fayda sağlayacak bir eylem yolundaki zorlukları sırtlayacağı anlamını taşır. Özellikle, belirsiz bir geleceğe dair bir ilişkiyi ya da eylemi sürdürme konusunda çekinceleri olduğunda, birey bağlılık duyma konusunda isteksiz olur (Meyer, 2016). Bu durum, bireylerin çalıştıkları örgütte psikolojik temelde kalıcılığı aradıkları ve bu arayışın özünde örgütsel bağlılığın önemli bir pekiştireci olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Elazığ ilinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otellerde, vizyoner liderliğin çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerinde bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu doğrultuda yapılan analizler sonucunda, otel işletmelerinde vizyoner liderliğin, çalışan ve şef pozisyonundaki otel personelinin örgütsel bağlılığını etkilediği, bu etkinin duygusal bağlılık boyutuyla açıklandığı bulgulanmıştır ($p < 0,001$). Vizyoner liderliğin anlamlı olarak etkilediği örgütsel bağlılık alt boyutunun “duygusal bağlılık” olduğu bulgulanmıştır. Normatif bağlılık ve devam bağlılığı üzerinde vizyoner liderliğin bir etkisinin olmadığı ($p > 0,05$), araştırmadan çıkan sonuçlardan biridir. Bu durum, otel işletmelerindeki çalışanların örgütsel bağlılık durumlarını, bağlı buldukları liderin bu çalışanlara yüklediği bir zorunluluk ya da ahlâki bir görev olmanın ötesinde, içlerinden gelerek ve kendiliğinden, bir dış etkenin (toplumsal normlar-çalışmaya mecbur olmak vb.) tesirinde kalmadan duydukları bağlılıkla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüz çağdaş yönetim anlayışını açıklar nitelikteki bu bulgu, baskıcı ve köhne bakış açılarıyla bireylerin lider vizyonuna sahip çıkmayacaklarını ortaya koymaktadır. Aksine, çalışanların alınan kararlarda kendi görüşlerine başvurulması, kendilerine önem verildiğinin hissettirilmesi ve en önemlisi çalışmaktan mutluluk duydukları örgütte kendilerini güvende hissetmeleriyle bu mümkün hale gelecektir. Böylece, örgüte içten bağlı çalışanlar yaratılmış olacak, liderin ise bundaki payı kaçınılmaz olacaktır.

Araştırmadan elde edilen bulgulardan hareketle, otel çalışanlarının lidere gönülden bağlılıklarını ve liderle paylaştıkları ortak vizyonu açıklayan bu duygudaşlık hissinin, takipçilerini örgütte liderin peşinden sürükleyecek dikkate değer bir örgütsel çıktı olabileceğini söylemek mümkündür. Zhu vd., 2005 ; İşcan ve Tanrıbil, 2016; Kesumayani vd., 2020 ve Dhammika, 2020; tarafından yapılan çalışmalar da vizyoner liderliğin, örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkiye sahip olduğunu desteklemektedir. Bu araştırma, lidere inanmanın vizyona inanmaktan geçtiğinin anlaşılması bakımından önemli bir referans niteliğindedir. Bu bağlamda, otel işletmelerinde vizyon sahibi liderlerin yer alması ve liderle çalışan arasındaki despotik perdenin kaldırılması, çalışan bağlılığının sağlanması ve pekiştirilmesi bakımından önem arz etmektedir. Gelecekte yapılacak olan araştırmalar, otel işletmelerindeki yönetici profillerinin liderlik özellikleri temelinde incelenmesi üzerine odaklanabilir. Ayrıca, farklı otel örgütlerindeki örgüt içi lider-takipçi iletişim tarzları mercek altına alınarak vizyonu çalışanlara benimsetebilmede başarılı olmuş lider profilleri dikkatle incelenmelidir. Böylece, elde edilen lider vesikaları, başarılı bir örgüt yapılanması adına geleceğe ışık tutabilecektir. Liderliğin bağlılığa olan etkisinin yanında, liderlerin bizzat kendilerinin örgütsel bağlılıklarını ele almak da örgüt hakkında önemli bilgileri ortaya koyacaktır.

6. Extended Abstract

In today's organizations, one of the foremost handicaps on the way to success is the absence of a successful leader. A leader who lacks leadership qualities, on the other hand, affects the commitment of many employees to their own work in the organization. Among the many organizations operating in different business lines, hotels, by their very nature, need cooperation to a great extent. The values that the members of the organization internalize and attach within the framework of organizational goals form the basis of organizational commitment. In environments with dynamic and complex organizational structures such as hotel businesses, creating employees who are committed to the organization will be possible under the guidance of leaders who can read the future through vision. Organizations that can adapt to change

can make a difference thanks to the leader's ability to transform vision into action. The prerequisite for making this difference depends on the vision being adopted by all members, the leader being respected by his followers, being loyal to him/her sincerely, and reaching a unity of thought and action around a common value.

The motivational skills of the leader play a vital role for employee stability in hotel businesses with intense business volume. Leaders who can see the horizon appear as a vital tool for their employees to let them see themselves as key figures in their future portrait. An employee who is aware of his own abilities in the team, the positive meaning attributed to him by the management, and the share of organizational decisions, will undertake the mission of being a follower of the leader, and will feel a sense of insideness towards the organization. As a result, from the leader's vision, followers who are committed to the leader will emerge and this will reinforce the commitment of employees to the organization.

In this study, the impact of visionary leadership on employee's organizational commitment was investigated. Research was applied to four and five star hotel employees operating in the province of Elazığ/TURKEY. Results of the analyzes showed that, in the hotels the visionary leadership influences the organizational commitment level of the employees and chefs, and this effect is predicted by the affective commitment dimension ($p < 0.001$). It has been found that the sub-dimension of organizational commitment, which is significantly predicted by visionary leadership, is "affective commitment". One of the results of the study is that visionary leadership does not have a significant effect on normative commitment and continuance commitment ($p > 0.05$). This result shows that the organizational commitment of the employees in the hotels is related to the commitment they feel spontaneously, without being influenced by an external factor such as social norms, being obliged to work, etc. This finding, which explains today's contemporary management approach, reveals that individuals with their oppressive and outdated perspectives will not share their leader's vision. On the contrary, this will become possible when the employees' opinions are sought in the decisions taken, they are made to feel that they are given importance, and more prominently, they feel safe in the organization they are happy to work in. Thus, employees who are deeply committed to the organization will be created, and the leader's share in this will be inevitable.

Based on the findings of the research, it can be concluded that the feeling of sympathy, which explains the wholehearted commitment of the hotel employees to the leader and the leader's shared vision can be a remarkable organizational output that will drag the followers after the leader in the organization. Studies of Zhu et al., 2005; Iscan and Tanribil, 2016; Kesumayani et al., 2020 and Dhammika, 2020; also support that visionary leadership has a significant and positive effect on organizational commitment.

This research is a central reference in terms of understanding that believing in the leader goes through believing in the vision. In this context, the presence of visionary leaders in hotel businesses and the removal of the despotic veil between the leader and the employee are of great importance in terms of ensuring and reinforcing employee commitment. Future research may focus on examining manager profiles in hotels on the basis of leadership characteristics. In addition, the leader-follower communication styles in different hotel organizations should be examined and the leader profiles that have been successful in making the employees adopt the vision should be carefully examined. These leaders will be able to shed light on the future for a successful organizational structure. In addition to the impact of leadership on commitment, addressing the organizational commitment of the leaders themselves will also reveal important information about the organization.

Keywords: Visionary Leadership, Organizational Commitment, Hotels, Vision, Employee Commitment

Kaynakça

Akdemir, S., (2005). *Örgütlerde Vizyon ve Yönetimi Teorik Bir Yaklaşım*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Akroyd, D., Legg, J., Jackowski, M.B., VE Adams, R.D. (2009). The Impact of Selected Organizational Variables and Managerial Leadership on Radiation Therapists' Organizational Commitment. *Radiography*, 15(2), 113-120.

- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1–18.
- Allen, N. (2016). Commitment as a Multidimensional Construct, In John P. Meyer (Ed.), *Handbook of Employee Commitment*, 28-42, Edward Elgar Publishing.
- Bakan, İ. (2011). *Örgütsel Stratejilerin Temeli: Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Brown, K. M., & Anfara, V. A. (2003). Paving the Way for Change: Visionary Leadership in Action at the Middle Level. *NASSP Bulletin*, 87(635), 16–34. doi:10.1177/019263650308763503
- Büyükoztürk, Ş. (2009). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cohen, Z. (2015). *Five Steps to Effectively Leading Your Company*.
<http://www.forbes.com/sites/entrepreneursorganization/2015/02/11/5-steps-to-effectively-leading-your-company/#4918159f5eed> [Accessed: 21 February 2021].
- Colquitt, J. A., LePine, J. A., & Wesson, M. J. (2013). *Organizational Behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Demirağ, B. & Çelik, M. (2019). Lider Davranış Özelliklerinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 1-21.
- Dessler, G. (1999). How to Earn Your Employees' Commitment. *Academy of Management Perspectives*, 13(2), 58–67. doi:10.5465/ame.1999.1899549
- Dhammika, K.A.S., 2016. Visionary Leadership and Organizational Commitment: The Mediating Effect of Leader Member Exchange (LMX). *Wayamba Journal of Management*, 4(1), 1–10. DOI: <http://doi.org/10.4038/wjm.v4i1.7452>
- Dramićanin, S. (2019). The Impact of Authentic Leadership on the Commitment of Employees in Travel Agencies in The Republic of Serbia. *Journal of Economics, Management and Informatics*, 10(1), 29-41.
- Dilts, R. (1996). *Visionary Leadership Skills: Creating a World to Which People Want to Belong*. California: Meta Publications.
- Doğan, S. (1999). *Yöneticilik ve Vizyona Dayalı Liderlik*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Dvir, T., Kass N., ve Shamir, B. (2004). The Emotional Bond: Vision and Organizational Commitment Among High-tech Employees. *Journal of Organizational Change Management*, 17 (2), 126 – 143.
- Engel, J.M. & Krames, J.A. (2015). *The Prosperous Leader: How Smart People Achieve Success*. New York: Morgan James Publishing
- Etzioni, A., (1964). *Modern Organizations*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Galbraith, J. R. & Lawler, E.E. (1993). *Organizing for the Future: A new Logic for Managing Complex Organizations*. San Francisco, CA, Jossey-Bass Publishers.
- Groves, K. S. (2006). Leader Emotional Expressivity, Visionary Leadership and Organizational Change. *Leadership & Organization Development Journal*, 566-583.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Halis, M., Çoban, M., Battal, Ş. & Şahin, H.M. (2007). *Stratejik Liderlik*, Alfa Yayınları.
- Iles, P., Mabey, C., & Robertson, I. (1990). HRM Practices and Employee Commitment: Possibilities, Pitfalls and Paradoxes. *British Journal of Management*, 1(3), 147–157.
- İşcan, Ö.F., & Tanrıbil, S. (2016). Vizyoner Liderlik Davranışlarının Çalışanların Örgütsel Bağlılıklarına ve Adalet Algılarına Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 1021-1032.
- Juaneda-Ayensa E, Clavel San Emeterio M. & González-Menorca, C. (2017). Person-Organization Commitment: Bonds of Internal Consumer in the Context of Non-profit Organizations. *Frontiers in Psychology*, 8(1227). doi: 10.3389/fpsyg.2017.01227
- Kesumayani H, Eliyana A, Hamidah, A. M, Sebayang K.D. (2020). Boosting Organizational Commitment Through Visionary Leadership and Work Life Balance. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(9), 312-322. doi:10.31838/srp.2020.9.48
- Kantabutra, S. (2006). Leader and Follower Factors in Customer and Employee Satisfaction: It Takes Two to Tango. *Journal of Applied Business Research*, 33-46.
- Karaman, A. (2006). *Nasıl ve Niçin Vizyon Yönetimi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Lee, C., & Chen, C. (2013). The Relationship between Employee Commitment and Job Attitude and Its Effect on Service Quality in the Tourism Industry. *American Journal of Industrial and Business Management*, 2013(3), 196-208.
- Martin, R. & Epitropaki, O. (2001). Role of Organizational Identification on Implicit Leadership Theories (ILTs), Transformational Leadership and Work Attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations*, 4(3), 247-262.
- Miroshnik, V.W. (2013). *Organizational Culture and Commitment: Transmission in Multinationalist*, London: Palgrave Macmillan.
- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L., & Topolnytsky, L. (2002). Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization: A Meta-analysis of Antecedents, Correlates, and Consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52. <https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1842>
- Meyer, J. P. (2016). Employee Commitment: an Introduction and Roadmap, In John P. Meyer (Ed.), *Handbook of Employee Commitment*, 3-12, Edward Elgar Publishing.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A Three-component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61-89
- Meyer, J. P., & Allen, N. J., & Smith, C.A. (1993). Commitment to Organizations and Occupations: Extension and Test of a Three-Component Conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538-551.
- Mowday, R. T., Porter, L. M., & Steers, R. M. (1982). *Employee-organization Linkages: The Psychology of Commitment, Absenteeism and Turnover*. New York: Academic Press.
- Nanus, B. (1992). *Visionary Leadership: Creating a Compelling Sense of Direction for Your Organization*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers,
- Owen, H., Hodgson, V., & Gazzard, N. (2010). *Liderlik El Kitabı: Etkin Bir Liderlik İçin Eksiksiz ve Pratik Bir Kılavuz*. Çev. Münevver Çelik. İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.
- Sashkin, M. (1995) Visionary Leadership. In J. Thomas Wren (Ed.), *The Leader's Companion: Insights on Leadership Through the Ages*, 402-407, New York: The Free Press.
- Scott, W. G. (1961). Organization Theory: An Overview and an Appraisal. *The Journal of the Academy of Management*, 4(1), 7-26.
- Shamir, B., House, R. J., Arthur, M. B. (1993). The Motivational Effects of Charismatic Leadership: A Self Concept Based Theory. *Organization Science*. 4(4), 577-594.
- Tanrıbil, S. (2015). *Vizyoner Liderlik Davranışlarının Çalışanların Örgütsel Bağlılık ve Adalet Algularına Etkisi: Erzurum İli Bankacılık Sektöründe Yapılan Bir Araştırma*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türk, M. & Akbaba, M. (2017). Stratejik Liderlik Algılamalarının Çalışan Performansına Etkisi: Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(16), 182-196.
- Ülgen, H. & Mirze, S.K. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Van Knippenberg, D., & Sitkin, S.B. (2013). A Critical Assessment of Charismatic-Transformational Leadership Research: Back to the Drawing Board? *Academy of Management Annals* 7(1), 1-60.
- Van Knippenberg, D., & Stam, D. (2014). Visionary Leadership. In David Day (Ed.), *The Oxford Handbook of Leadership and Organizations*, 241-259. Oxford: Oxford University Press.
- Verma, S.P. & Krishnan, V.R. (2013). Transformational Leadership and Follower's Organizational Commitment: Role of Leader's Gender. *NMIMS Management Review*, October 2013.
- Watson, S. & Green, D.N. (1996). Implementing Cultural Change Through Human Resources: The Elusive Organization Alchemy? *International Journal of Contemporary Hospitality Management* 8(2), 25-30.
- Yolal, M. (2016). *Turizm Araştırmalarında Örnekleme: Bibliyometrik Bir Araştırma*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zhu, W., Chew, I.K.H. & Spangler, W.D. (2005). CEO Transformational Leadership & Organizational Outcomes: The Mediating Role of Human-capital-enhancing Human Resource Management, *The Leadership Quarterly*, 16: 1, 39-52.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %50/%50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %50/%50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Dersim Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Sergilediği Paradoksal Tavrı Üzerine Bir Değerlendirme

Erhan TAŞ*

ÖZ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında Dersim bölgesinden asker temin etmek istediyse de aşiretler bu çağrıya sessiz kaldı. 1916 yılında ise aşiretler sessizliğini Osmanlı aleyhine bozarak Dersim'de yaşanan en büyük isyanı çıkardı. İsyanın yaşanmasında hâkimiyetlerini sürdürmek isteyen aşiretlerin çıkarıcı anlayışlarının yanı sıra Rus ve Ermeni kışkırtmaları etkili oldu. 1917 yılında yaşanan iç karışıklıklardan dolayı Rusya aşiretlere yaptığı maddi yardımları keserek bölgeden çekilmeye başladı. Bu sırada Dersim aşiretleri, kısa bir süre önceki tavırlarıyla çelişerek Osmanlı ordusunun kurduğu milis alaylarına katıldı. Böylece aşiretler, daha önce olumlu ilişkiler içerisinde oldukları Rus ve Ermenilere karşı mücadele etmeye başladı. Bu çalışmada, Dersim toplumu hakkında yüzeysel bilgi verildikten sonra, aşiretlerin merkezi otoriteye yaklaşımları iki zıt örnek üzerinden değerlendirilmiştir. Ana omurgasını arşiv belgelerinin oluşturduğu çalışmada bir cephe mücadelesi esnasında aşiretlerin sergilediği çelişkili faaliyetler ortaya konarak, Dersim'de devlet-aşiret ilişkileri ve aşiretlerin genelinde devlete bağlılıklarındaki tutarsızlık irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada Dersim aşiretlerinin cephedeki mücadelesinin tüm boyutlarıyla ortaya konulmasından ziyade 1916 ve 1917 yıllarında yaşanan olaylar ve Dersim aşiret milis alaylarının kurulması üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aşiret İsyanı, Aşiret Milis Alayları, Dersim Aşiretleri, I. Dünya Savaşı, Rus İşgali.

An Assessment on the Paradoxal Attitude of the Dersim Tribes Against the Ottoman State in the First World War

ABSTRACT

Although the Ottoman Empire wanted to recruit soldiers from the Dersim region during the First World War, the tribes remained silent on this call. In 1916, the tribes broke their silence against the Ottoman Empire and started the biggest revolt in Dersim. Russian and Armenian provocations, as well as the self-seeking understanding of the tribes who wanted to maintain their dominance, were effective in the revolt. Due to the internal turmoil in 1917, Russia began to withdraw from the region by cutting off its financial aid to the tribes. Meanwhile, the tribes of Dersim, contradicting their attitudes a short time ago, joined the militia regiments formed by the Ottoman army. Thus, the tribes started to struggle against the Russians and Armenians with whom they had positive relations before. In this study, after giving superficial information about Dersim society, the approaches of the tribes to the central authority were evaluated through two contrasting examples. In the study, the main backbone of which is archival documents, the contradictory activities of the tribes during a frontal struggle were revealed, and the inconsistency in the state-tribal relations in Dersim and the loyalty of the tribes to the state was tried to be examined. In the research, rather than revealing all aspects of the struggle of the Dersim tribes at the front, the events in 1916 and 1917 and the establishment of the Dersim tribal militia regiments were emphasized.

Keywords: Tribal Rebellion, Tribal Militia Regiments, Dersim Tribes, World War I, Russian Occupation.

1. Giriş

20. yüzyıl başlarında geneli aşiretler hâlinde yaşayan Dersim halkını, sancak merkezi olan Hozat'tan Mazgirt'e çekilecek farazi bir hat üzerinden iki gruba ayırarak değerlendirmek yararlı olacaktır. Bu hattın kuzeyindeki toplum, dış dünyaya kapalı, tarımsal üretimden uzak ve kanunlara bağlılığı görece zayıf aşiretlerden oluşmaktaydı. Hattın güneyinde yer alan toplum ise nispeten dış dünya ile etkileşim hâlinde olduğu için sosyokültürel düzeyi daha yüksek olan itaatkâr ve üretici nüfustan oluşmaktaydı. Toplumun bu şekilde ayrışmasında iklim, coğrafya, geçişi sınırlayan nehirler ve buna bağlı olarak şekillenen tarım, ticaret ve ulaşım imkânları belirleyici olmuştur. Dolayısıyla sancağın coğrafi özellikleri sancağın kültürü üzerinde; kültürü de yönetim-toplum ilişkileri üzerinde etkili olmuştur.

Devletin Dersim'de hâkimiyet kuramamasının yanı sıra mevcut coğrafi, sosyokültürel ve demografik şartlar, sancağın büyük bir kısmında aşiret hayatının hâkim olmasına zemin hazırladı. Aşiretler arasındaki nüfuz mücadelesi ve kan davaları, aşiretlerin gerçekleştirdiği eşkıyalık eylemleri, yönetim erkine karşı girişilen mücadele ve isyanlar, aşiretlerin büyük kısmının silahlanmasına sebep oldu (BOA. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1(1.1/1.2/4.1)).

* Dr. Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, etas@bingol.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 25.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 18.02.2022

Devlet yetkilileri I. Dünya Savaşı'ndan önce Dersim toplumunu iki kısma ayırarak değerlendirdi. Birçok aşiretin hâkimiyet alanı olan Hozat, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık (Pulur) ve Pülümür'ün batı kısmı Asıl Dersim olarak nitelendirildi. Asıl Dersim'de yaşayan toplumun devletle ve çevre toplumlarla olan ilişkileri çeşitli nedenlerden dolayı genellikle olumsuz bir seyir izledi (Gündoğdu & Genç, 2013, s. 139). Buna bağlı olarak Hozat, Nazımiye, Ovacık ve Mazgirt'te yaşayan toplumun büyük bir kısmı asi olarak nitelenirken Çarsancak (Akpazar ve çevresi) ve Çemişgezek'in neredeyse tamamı itaatkâr olarak değerlendirildi (BOA. Fon İ.DH., D.N.1467, G.N.1(4.1/5.1). Coğrafya ve iklime bağlı olarak tarım ve ticaretin kısmen geliştiği Çemişgezek ve Pertek bölgesi, sosyal yaşam ve devlete itaat yönünden Dersim'in diğer kısımlarından farklılık gösterdi. Bu ayrışma nedeniyle Çemişgezek ve Pertek, zaman zaman isyan eden ve sürekli eşkıyalık yapan iç kısımdaki aşiretlerle aynı grupta nitelendirilmedi (BOA. Fon İ.DH., D.N.1467, G.N.1(6.1); Gül, 2015: 3).

Osmanlı Devleti tarafından her ne kadar mezhepsel farklılığından dolayı Dersim toplumuna olumsuz bir bakış açısı geliştirilmiş olsa da devletin Dersim'de yaşayan toplumu itaat eden ve asi şeklinde gruplandırmasında halkın mezhep yönü değil, kendilerini asli otorite olarak gören aşiretlerin devlete itaat düzeyi dikkate alınmıştır. Ayrıca sancağın güneyindeki halk etnik ve mezhepsel bakımdan daha fazla grubu barındırmasına rağmen bu kısım, yetkililer tarafından itaatkâr olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda Çemişgezek-Mazgirt hattındaki Alevilerin bir kısmı, Sünnilerin ise tamamı itaatkâr halk şeklinde değerlendirilmiştir.

Devletin Dersim toplumunu çoğunlukla güvenlik ve kısmen de mezhep merkezli değerlendirmesi ile geneli Alevi olan toplumun Sünni yönetime mezhep farklılığı üzerinden mesafeli duruşu uzun vadede duygusal reflekslerin gelişmesinde etkili oldu. Reisler tarafından yönetilen aşiretlerin otorite tanımazlığı ve bunların gasp amaçlı saldırıları, aşiret mensupları ile devlet görevlileri arasında kalıcı anlaşmazlıklara zemin hazırladı. Bu da çözüm üretilemeyen birçok sorunun daha da büyümesine ve kontrol edilemez bir hal almasına yol açtı.

2. 1916 Yılında Dersim Sancağında Yaşanan Aşiret İsyanı **

Birinci Dünya Savaşı başlarken bütün çabalara rağmen Dersim aşiretleri Osmanlı safında savaşa katılmayınca Osmanlı Devleti arayışlara girer. Elaziz'e (Elazığ) giden Enver ve Talat Paşalar bazı Dersim aşiret reisleriyle görüşür. Kendilerinin bir şey yapamayacağını dile getiren bu aşiret reisleri, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı postnişini Çelebi Cemalettin Efendi'nin Dersim aşiretleri üzerinde etkili olacağını belirtir. Bunun üzerine kendisine başvuru Çelebi Cemalettin Efendi, yanına aldığı Ağuçanlı Seyid Aziz'le birlikte Erzincan'a gider ve Dersim aşiretlerinin savaşa katılması yönünde teşvikte bulunur. Sürecin bir din savaşı olarak değerlendirildiği telkinler üzerinden Dersimlileri cihada katılmaya teşvik eder. Fakat muhtemelen Rusların savaşı kazanacağına inanan ve Rus saldırılarının hedefi olmak istemeyen Dersim aşiretleri, Cemalettin Efendi'yi geçiştirir. Neticede yapılan telkinler, Koçgirililer ve Dersim aşiretlerinin çoğunluğu üzerinde etkili olmaz, sadece Doğu Dersim aşiretlerinden bazılarının Osmanlı saflarında mücadele etmesinde etkili olur (Dersimi, 1952, s. 94-102). İlginçtir ki I. Dünya Savaşı başlarında Osmanlı'yı desteklemeyen bu aşiretlerin bir kısmı Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sürecinde Halifelîğe daha sadık bir şekilde bağlılıklarını bildirerek, milli mücadeleyi destekler.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'yla birlikte Dersim sancağındaki askerî kuvvetlerini cephelere sevk etmesi, sancakta yaşanan otorite boşluğunu daha da arttırdı. Bu arada Erzurum'u işgal eden Rusya, Erzincan-Dersim yönünde ilerlemeye devam etti. Mevcut otorite boşluğunu fırsata dönüştürmek isteyen Rusya, Dersim ve çevresinde de etkili olmaya çalıştı. 1916 yılı Mart ayında Rusların muhtemel desteklerinin ve kıskırtmalarının da etkisiyle, Doğu Dersim başta olmak üzere Dersim genelinde birçok aşireti kapsayan büyük bir isyan başladı. Aşiretlerin büyük oranda hedeflerine ulaştığı bu isyanda maddi menfaat temin etmek gibi kanıksanmış gerekçelerin yanı sıra daha farklı sebepler de etkili oldu. İsyan eden aşiretlerin başlıcaları; Alanlı, Arıllı, Demenan, Haydaran, İzoli, Karsan, Kırgan, Koçuşağı, Köseoğlu, Kureşan, Pilvenk, Resikuşağı, Seyitler, Suroğlu, Şamuşağı, Topuzuşağı, Yusufan'dır. Dersim sancağında en büyük isyan olarak değerlendirilebilecek olan bu isyanda birçok aşiretin ittifak hâlinde ve sistematik bir şekilde

** Bu başlıkta, 1914-1923 Yılları Arasında Dersim'de (Tunceli) Asayiş başlıklı doktora tezinde yüzeysel olarak değinilen birçok husus genişletilerek, farklı yönleriyle ele alınmıştır.

hareket ettiği görülmektedir. Aşiret reisleri Ali Gâh, Ali Çavuş, Zeynel Çavuş, Bertal, Timur, Yusuf, Seyid Ali ve Süleyman Ağaların kurmuş olduğu zımnî ittifaka dâhil olan Dersim aşiretlerinin geneli, Haydar oğullarından Paşa ve Fındık Ağalarla Kureyşanlı Seyid Ali'nin yönetiminde hareket etti (Dersim Raporu, 2011, s. 198; Dersimi, 1952, s. 103-104; Karabekir, 2004, s. 97-; Öke, 1990, s. 12-13; Özkök, 1937, s. 30; Sevgen, 1999, s. 79). Bu aşamada dikkat çeken bir durum ise sosyal hayatın sıradan bir meselesinden dolayı birbirleriyle yıllarca çatışan aşiretlerin devlete karşı bir mücadele söz konusu olduğunda, 1908 yılında yaptıkları gibi aralarındaki düşmanlık ve çatışmayı erteleyerek hızlıca ittifak kurabilmeleridir.

İsyan sırasında Pilvenk Aşireti, savunmasız durumda olan Pertek nahiyesini işgal ederek, nahiyeye merkezini ve hükümet konağını talan eder, ayrıca devlet memurlarını yaralayarak çalışamaz hâle getirir (Dersimi, 1952, s. 103-104; Uluğ, 2011, s. 55; Dersim Raporu, 2011, s. 129). Bahtiyar Aşireti bazı aşiretlerle birlikte sancak merkezi olan Hozat'ı kuşatır. Kırgan, Kureyşan Aşiretleri ve daha birçok aşiret Nazımiye ve Mazgirt'i ele geçirerek talan eder ve evrakları yakar. Bununla yetinmeyen aşiretler, Mazgirt askerlik şubesi ve hükümet konağındaki paralara el koyar (BOA. Fon DH.SN.THR., D.N.75, G.N.101(1.1); Dersim Raporu, 2011: 136; Solgun, 2014: 59; Sunguroğlu, 1958: 173; Uluğ, 2011: 56-57). Bu süreçte Seyid Rıza diğer aşiretlerden farklı olarak devlet güçlerinin yanında konumlanarak Hozat'ı müdafaa eder (Dersimi, 1952, s. 104-105; Karabekir, 2004, s. 83). Mazgirt kaymakamı ve ailesi isyan sırasında herhangi bir kural tanımayan asiler tarafından acımasızca öldürülür (TBMM Z.C., D.I, C.10, İ.2, 1921: 128). Ayrıca Çarsacak ve Pülümür asiler tarafından işgal edilir. Çarsacak'ta Müslümanlara ait vukuat defteri kurtarılrken, diğer evraklar isyancılar tarafından yakılır (BOA. Fon DH.SN.THR., D.N.75, G.N.101(1.1); Solgun, 2014, s. 59). Konum itibarıyla devlet kuvvetleri açısından ulaşılması zor bir yerde bulunan Ovacık (Pulur) aşiretleri tarafından ele geçirilir ve devlet memurları Ovacık'tan çıkarılır. Devlet kurumlarına ait kayıt defterleri isyancıların kontrolü altına giren Ovacık'ta kalır. Bu olaydan sonra Ovacık uzun süre aşiretlerin denetiminde kalır (BOA. Fon DH.SN.THR., D.N.75, G.N.101(1.1); Akgül, 2009, s. 44-45; Dersimi, 1952, s. 113; Karabekir, 2004, s. 81-82). İsyancı aşiretler, 1908 senesinde yapılmış olan Ovacık kışlasını ve 1910 senesinde yapılmış olan Ovacık hükümet konağını tahrip ederek yıkar (Yolga, 1994, s. 92). Temelde devlet kurumlarını ortadan kaldırmaya yönelik bir isyan olmasına rağmen aşiretler mutlak alışkanlıklarının gereği olarak ele geçirdikleri yerleri yağmalar ve buralarda gasp, hırsızlık eylemlerinde bulunur.

Aşiretler, isyan sırasında sadece Dersim'deki idari birimlere değil, Dersim dışındaki birimlere de saldırmaya çalışmıştır. İsyancılar, 27 Mart 1916 sonrasında Dersim-Bingöl sınırındaki ve Kiğı taraflarındaki köylere ve askeri birliklere saldırınca, bazı askerî tedbirler alınarak Harput müfrezesinden 300 kişi gönderilmiştir (ATASE. BDH. K.N.4438, Y.D.N.41, Fih.1.1/1.4). Diğer taraftan asiler 2000 civarında bir kuvvetle 29 Mart'ta Karğıl ve Alabağçur üzerinden Peri (Akpazar) ve Palu'ya saldırmış, burada askerî müfrezelerle çatışmaya girmiştir. Hem fiili bağlantının devamını sağlayan hem de iletişim açısından önemli bir konumda olan Palu'nun isyancılar tarafından ele geçirilmesinin önlenmesi büyük önem arz ediyordu. Dolayısıyla bir taraftan Palu'nun işgaline karşı askerî tedbirler alınırken, diğer taraftan Palu'nun isyancılar tarafından ele geçirilme ihtimali göz önünde bulundurularak Bingöl'deki (Çapakçur) askerî kuvvetlerle Genç ve Lice üzerinden iletişim kurulması planlanmıştır. Neticede Harput, Diyarbakir ve Çapakçur'dan gönderilen birliklerle güçlendirilen askerî kuvvetlerin karşı koyması sonucunda yenilgiye uğratılan aşiretler geri dönmek zorunda kalmıştır. Böylece Palu ve çevresinin aşiretler tarafından ele geçirilmesi önlenmiştir (ATASE. BDH. K.N. 438, Y.D.N. 1, Fih. 4/1.5/1.6; Kemali, 2013, s. 167).

Aşiretlerin Mart 1916'da başlayan isyan sonucunda Dersim'deki kaza ve nahiyeleri ele geçirerek Palu ve Mamuratülaziz'e (Elazığ) yönelmesi, devleti kapsamlı tedbirler almak mecburiyetinde bırakır. Başkomutanlık, Ruslarla mücadele etmek amacıyla 2. Ordu'yu bölgeye intikal ettirir. Bu amaçla gönderilen 13. Fırka 6 Nisan 1916'da Elazığ'a ulaşır. Elazığ'a gelmiş olan 13. Fırka Komutanı Galatalı Şevket, Ruslara karşı harekete geçmeden önce Dersim sancağındaki isyanı bastırmak ve düzeni sağlamakla vazifelenir. Gerekli hazırlıklar yapılarak, Pertek-Elazığ sınırında yer alan Murat Nehri yakınlarında durdurulabilmiş olan isyancılara karşı kuşatıcı bir askerî harekâta girilir. Bu süreçte çevre birimlerindeki idarecilerden ve bölge halkından yardım alınır. Bölgeyi tanıyan Çarsacak Beyleri Şevket Paşa'ya rehberlik eder. Palu Kaymakamı, 200'ün üzerinde aşiret milisiyle harekâtı gerçekleştiren kuvvetlere destek olur. Pülümür ve Kiğı'da yaşayan aşiretlerin bir kısmı da ordu birliklerinin yanında asilere karşı mücadele eder. Diyarbakir ve Mamuratülaziz'de bulunan sabit ve seyyar jandarma kuvvetleri ile Erzurum seyyar jandarma

taburu ve diğer askeri kuvvetlerin yanı sıra Türk ve Kürtlerden meydana getirilen milis birliklerin katkılarıyla tehdit bertaraf edilir ve 9 Nisan'da Palu'nun güvenliği sağlanır. Askerî harekâtın olumlu sonuçlanmasıyla Dersim'deki aşiret isyanı 5 Mayıs 1916'da bastırılır (*ATASE*. BDH. K.N.2873, Y.D.N.291, Fih. 21.3; Akgül, 2009, s. 41-42; Dersim Raporu, 2011, s. 195-198; Dersimi, 1952, s. 106; Özkök, 1937, s. 36-69; Polat, & Akandere, 2021 s. 648; Sevgen, 1999, s. 80; Sunguroğlu, 1958, s. 173).

İsyanı bastırma harekâtı karşısında isyancı aşiretlere yardım girişiminde bulunmayan Rusya, isyan bastırıldıktan sonra bölgedeki faaliyetlerine hız verdi. İsyan tamamen bastırılmasına rağmen aşiretlerin bir kısmı Ruslarla birlikte Osmanlı birliklerine saldırmaya devam etti. Özellikle Erzincan'ın işgalinden sonra Rus birlikleri Dersim bölgesinde görülmeye başlandı. Bu birlikler Koçuşağı başta olmak üzere birçok aşiretle görüşerek aşiretlere silah, cephane ve para yardımında bulundu. Ruslar, bu eylemlerinde iyi düzeyde Kürtçe ve Türkçe bilen Ermenilerin yanı sıra aşiret liderlerinden ve Osmanlı yetkilileri tarafından Rus casusu olarak değerlendirilen Alishir'den de yararlandı (*ATASE*. BDH. K.N.3182, Y.D.N.11, Fih. 3.13/3.14; Karabekir, 2004, s. 79-84; Özkök, 1937, s. 35).

Aşiretlerin bütün saldırılarını Rus kışkırtmalarıyla açıklamak yanıltıcı olsa da Rusların etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Temmuz 1916'da geri çekilmekte olan 28 ve 36. Tümenler defalarca Dersimlilerin saldırısına uğradı ve önemli kayıplar verdi. Hatta Osmanlı askerlerinin bir kısmı Ruslarca esir alındı (Çakmak, 2005, s. 213; Yıldırım, 2020, s. 125-126). Sonuç olarak Rusların etkisinde kalan Kureyşan, Arıllı, Baluşağı, Abbasuşağı, Keçeluşağı ve Gülap gibi bazı Dersim aşiretlerinin gerçekleştirdiği saldırılarda zayıf veren Osmanlı kuvvetleri biraz daha geri çekilmek zorunda kaldı (Dersim Raporu, 2011, s. 135; Dersimi, 1952, s. 112; Karabekir, 2004, s. 100-105; Özgül, 2001, s. 46-). Diğer taraftan Dersim aşiretlerinin önemli bir kısmının Rus işgaline karşı tarafsız ve tepkisiz kalması yeni bir isyan çıkabileceği endişesine sebep oldu.

Dersim aşiretlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı sergilediği tutumu eşkıyalık hadiseleri üzerinden değerlendirmek mümkündür. Her ne kadar harpten önceki ve sonraki dönemlere nispeten bir düşüş olsa da aşiretler, I. Dünya Savaşı sırasında eşkıyalık eylemlerini sürdürmüştür.¹ (Eşkıyalık hadiselerinde düşüş yaşanması devlete karşı sadakat duygularının gelişmesinden ziyade askeri, siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır.) Nitekim 1916 isyanı sırasında eşkıyalık faaliyetleri devam etmiştir. Dolayısıyla isyanda sadece askerler ve diğer devlet görevlileri değil bölgede yaşayan halk da isyancıların hedefi olmuştur. Saldırıların sonucunda Mazgirt, Çarsancak ve Nazımiye halkının bir kısmının malları gasbedilmiş ve halk yerlerinden göç etmek zorunda kalarak büyük sıkıntılar yaşamıştır (*BOA*. Fon DH.İ.U.M., D.N.93, G.N.5 (1.11/2.1). Osmanlı Devleti tarihinin en zorlu süreçlerini yaşarken, aşiretlerin hem eşkıyalık yapması hem de 1916 yılında isyan çıkarması, aşiretlerin devlete bakışını, ülkeye karşı besledikleri aidiyet duygularını ve bu konudaki bilinç düzeylerini ortaya koymaktadır.

Aşiretler idari birimlere karşı gerçekleştirdikleri isyan sırasında, mutlak eşkıyalık saldırılarının yanında telgraf hatlarını tahrip ederek iletişim kanallarını da kesmiştir. Buradaki temel amaç devlet kurumlarının saldırılardan haberdar olmasını ve bölgeye yardımcı kuvvet göndermesini engellemektir. Bu çerçevede isyancılar Mazgirt, Nazımiye, Çarsancak, Pah ve daha birçok yeri ele geçirecek; Hozat, Çemişgezek, Ovacık, Pertek, Nazımiye, Mazgirt, Çarsancak, Pah ve kısmen Palu telgraf hatlarını kullanılamaz hâle getirmişlerdir. Böylece hem bu idari birimler arasında hem de çevredeki birimlerle muhabere imkânı ortadan kaldırılmıştır. Askerî birimler arasındaki irtibatın kesilmesi asilere karşı yapılacak harekâtın koordinasyonunu zayıflatmıştır. Aşiretlerin bu eylemleri karşısında harekete geçen İstanbul Hükümeti Mamuratülaziz Valiliğine verdiği emirde asilerin saldırıları sonucunda zarar görmüş olan Nazımiye, Pah, Mazgirt telgraf hatlarının onarılmasını istemiştir. Fakat isyanın devam ettiği bu süreçte asiler telgraf hatlarının tamir edilmesini de engellemiştir (*BOA*. Fon DH. EUM. 2.Şb., D.N.19, G.N.10/10 (2.4); *ATASE*. BDH. K.N.2293, Y.D.N.39, Fih. 1/1.8; Akgül, 2009, s. 43; Dünder, 2002, s. 145).

Aşiretlerin eğitim ve kültür düzeylerinin nispeten düşük olması anlaşılabilir bir durumdur. Bununla birlikte Dersim aşiretlerinin yaşadığı bölgenin dağlık olması, dört tarafının nehirlerle çevrili olmasından kaynaklanan ulaşım zorlukları ve çevredeki toplumların genelinde Sünni, aşiretlerin Alevi olmasının neden olduğu iletişimsizlik ve kültür alışverişi eksikliği Dersim'deki aşiretlerin daha kapalı bir yaşam sürmesinde etkili oldu. Ayrıca devletin aşiretlere yaklaşımı asker ve vergi toplama, güvenliği sağlamaya çalışma ve sorunlara yönelik rapor hazırlatmanın ötesine geçmedi. Bu da aşiretlerin birçok konuda olduğu gibi siyasi

¹ Aşiretlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirdikleri eşkıyalık saldırıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Taş, 2021, s. 201.

konularda da çevrelerinden bir adım geride kalmalarına neden oldu. Bu bağlamda Dersim aşiretlerinin ekseriyeti, dünya genelinde etkili olan milliyetçilik akımından etkilenebilecek bir bilgi ve bilinç düzeyine sahip olmadı. Dolayısıyla 1916 yılında çıkan isyana katılan aşiretlerin genelinin milli nitelikli² hedefler güttüğünü iddia etmek yanıltıcı olacaktır. Özellikle bu iddiayı aşiret reisinin ötesinde aşiret mensuplarına genellemek gerçeklerden tamamen uzaklaşılması anlamına gelecektir.

İsyan süreci ve sonucundaki birçok gelişme de bu iddiamızı kanıtlar niteliktedir. Dersim aşiretlerinin 1916 yılında çıkardığı isyan sancak sınırlarındaki Osmanlı otoritesini yok etmeye yönelik ve eşzamanlı kısmen de eşgüdümlü bir hareket izlenimi vermektedir. Farklı aşiret liderleri tarafından idare edilen isyanın tek merkezden yönetilip yönetilmediği anlaşılammaktadır. İlginç olan ise isyan neticesinde aşiretlerin büyük oranda amaçlarına ulaşarak idari birimleri ele geçirmelerine rağmen tek merkezde birleşmek için herhangi bir girişimde bulunmamış olmalarıdır. Aşiretler, sancak merkezi olan Hozat ve yakınındaki Çemişgezek hariç hemen hemen bütün idari merkezleri ele geçirmiş olmalarına rağmen devletleşme ya da herhangi bir idari birim oluşturma yönünde bir talepte veya girişimde bulunmamıştır. Üstelik isyandan sonra bölgede bir belirsizlik durumu hâkim olmuştur.

Savaş sürecinde kolluk kuvvetleri ve savunma gücünün yetersiz olduğu Dersim'de isyanın patlak vermesiyle devlet yetkilileri kısa süreli bir şok yaşar ve daha sonra gerekli tedbirler alınır. Bu kapsamda makamlar arasında birçok yazışma yapılır. Aşiretlerin isyan sırasındaki eylemlerinin aktarıldığı bu belgelerde isyanın milliyetçilik fikrinden kaynaklandığına dair bir kayda rastlanmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nuri Dersimi, Bürhan Özkök ve Kâzım Karabekir bu yönde bazı iddialarda bulunmaktadır. Dersimi, 93 Harbi'nden sonraki birçok olay gibi bunun da milli taleplerden kaynaklandığını iddia etmektedir (Dersimi, 1952, s. 103). Özkök, herhangi bir kaynak belirtmediği iddiasında, isyandan sonra Rusya tarafından Dersim'e bağımsızlık verileceğini ayrıntıya girmeden dile getirmektedir (Özkök, 1937, s. 35). Karabekir, muhtemelen askeri istihbarat kaynaklarına dayandığı iddiasında; Maksuduşağı, Beytuşağı, Bezgaruşağı, Bahtiyarlı Aşiretleri ve daha birçok aşiretin Kürdistan'ın özerkliği konusunda Erzincan'da bulunan Rus komutanlar aracılığıyla Rus Çarı'na başvurduğunu belirtmektedir (Karabekir, 2004, s. 81-). Fakat Erzincan'ın 25 Temmuz 1916'da Ruslar tarafından işgal edildiği göz önünde bulundurulacak olursa Ruslarla kurulan bu irtibatın isyandan sonraki bir tarihte gerçekleştiği anlaşılacaktır. Dolayısıyla isyanın milliyetçilik yönünü bu veriler ışığında değerlendirmek zamansal açıdan çelişkiye sebep olmaktadır.

İsyan sırasında bölgede milliyetçiliğin etkili olmadığını kanıtlayan diğer bir durum da; bölgede toplumu Kürtçülük yönünde etkileyebilecek veya yönlendirecek etkin herhangi bir kişinin bulunmamasıdır. İleriki süreçte bölgede Kürtçülüğün ideologları olarak Alışir ve Baytar Nuri öne çıkacak olsa da bu dönemde bölgede pek tanınmayan ve toplum üzerinde etkisi olmayan Baytar Nuri, Osmanlı ordusunda genç bir subay olarak görev yapmaktadır (Dersimi, 1952, s. 96). Toplum üzerinde kısmen etkisi olan Alışir ise isyandan bir yıl sonra Osmanlı Devleti'ne bağlı Dersim milis alaylarında gönüllü olarak hizmette bulunacaktır.

Yukarıdaki değerlendirmeler çerçevesinde siyasi yönün başat rol almadığı değerlendirilen isyanın nedenleri şöyle sıralanabilir: Savaşın ilk yıllarında Rusların kazanacağına inanılıyor olması, Alevi aşiretlerin muhalif yönünden ve mezhep farklılığından faydalanmak isteyen Rus ve Ermenilerin kışkırtmalarının etkili olması, aşiretlerin tavırlarında menfaatin belirleyici olması ve bu çerçevede Rusya'dan elde edilen maddi menfaati devam ettirme düşüncesi, aşiretlerin nispeten devlet otoritesinden bağımsız olması, fırsattan yararlanmak isteyen Alevi aşiret liderlerinin Sünni Osmanlı Devleti'ni (1908 isyanından sonra Ovacık'ta yaptıkları gibi) bölgeden çıkartarak erk savaşının hâkimi olmak istemesi.

1916 yılı sonlarına gelindiğinde Dersim aşiretlerinin büyük kısmı bölgede Rusya'ya karşı savaşan Osmanlı ordusuna katılmazken, aşiretlerin ve köylülerin az bir kısmı Osmanlı safında mücadele etmiştir. Vehib Paşa'nın teşvikleri neticesinde Balaban Aşireti, reisleri Gül Ağa idaresinde Ruslara karşı savaşmıştır (Dersimi, 1952, s. 111). Eylül 1916 gibi Batı Dersim aşiretlerinin Osmanlı milis alaylarına katılmasından önceki dönemde Arıllı Aşireti'nin yanı sıra milis mevcudu 40-50 kişi civarında olan Lolan Aşireti ve Harsi köyü, Osmanlı ordusuyla birlikte Ruslara karşı mücadele etmiştir. Şeyh Hasan Aşireti'nin tarafsız kaldığı bu sırada Pardili Seyid Hüseyin Ağa ve Mezralı Sadızkade Süleyman Ağa yönetimindeki milis kuvvetler de

² Yıldırım 1916 yılında yaşanan isyanın Dersim'deki ilk milli nitelikli isyan olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Yıldırım, 2020, s. 119.

Osmanlı Devleti'nin hizmetinde Ruslara karşı savaşmıştır (*ATASE*. BDH. K.N.2670, Y.D.N.162, Fih. 4.21/4.36). Bu süreçte özellikle Pülümür bölgesindeki bazı aşiretlerin Ruslara karşı Osmanlı safında mücadele ettiği anlaşılmaktadır (*ATASE*. BDH. K.N.2670, Y.D.N.162, Fih. 4.26).

Dersim aşiretleri peyderpey Osmanlı ordusuna katılarak Ruslara karşı savaşmıştır. Özellikle Doğu Dersim aşiretlerinin Ruslara karşı harekete geçmesinde, Rus ordusuna bağlı Kazakların Eylül 1916'da Mustafa Bey'in Altın Hüseyin'de bulunan konağına girerek kadınlara tecavüz etmesi dönüm noktası olmuştur (Çakmak, 2005, s. 232; Yıldırım, 2020, s. 128).

Aşiretlerin savaşın ilk yıllardaki tutumuna rağmen Osmanlı idaresi aşiretleri yanına çekmek için mücadeleye devam etmiştir. Diyarbakır'da bulunan 2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal tarafından 3 Mayıs 1917'de Kafkas Ordu Grup Komutanlığı'na gönderilen telgrafa göre, geçmişte kontrol altına alınamayan ve menfaat durumuna göre kimi zaman Ruslara kimin zaman da Osmanlı'ya hizmet eden Doğu Dersim aşiretleri bu süreçte Osmanlı Devleti'nin hizmetine girerek Ruslara karşı savaşmaya başlamıştır. Özellikle Şeyh Hasanlıların reisi Bako Ağa milis teşkilatına dâhil olmuştur. İlk etapta Bako yönetiminde alay ve tabur komutanları ile silahları kendilerinden karşılanmak üzere dörder bölükten oluşan iki taburluk bir alay teşkil edilmiştir. Ayrıca Batı Dersim'de yürütülen faaliyetler sonucunda kurulacak olan milis teşkilatı sayesinde bölgedeki iki ordunun birleştirilmesi düşünülmüştür. Bu amaçla Doğu ve Batı Dersim'e 20'den fazla subay ve 1000 lira tahsisat gönderilmiştir (*ATASE*. BDH. K.N.3182, Y.D.N.11, Fih. 6).

3. Batı Dersim Aşiret Milis Alaylarının Kurulması (1917)

1917 yılı ilkbaharından itibaren Rus birliklerine yapılan saldırılar hızlanır. 12 Mayıs 1917'de Dersim'in Kalan Aşireti, Ruslara taarruz ederek Akbaba Dağı ve çevresini geri alır. Saldırı sırasında yardım alamayan Ruslara 60 kayıp verildiği gibi bir miktar cephane de ele geçirilir. Bu sırada Pulur ve Seyithan'da bulunan aşiretler ve nizamiye askerleri boş durmayarak saldırı için hazırlıklarını tamamlar (*ATASE*. BDH. K.N.2904, Y.D.N.431, Fih. 13). 1 Haziran 1917 sabahından itibaren Mercan Boğazı'nda Ruslara karşı bazı aşiretlerin de dâhil olduğu önemli bir baskın harekâtı düzenlenir (*ATASE*. BDH. K.N.2910, Y.D.N.455, Fih. 12.4).

Her ne kadar cephede Ruslara karşı bazı harekâtlar yapılmış ve başarı elde edilmiş olsa da Rus işgalini sonlandırmak için daha güçlü ve daha düzenli bir harekâta ihtiyaç vardı. Bunun için Osmanlı Devleti, 1917 yılı ilkbaharından itibaren Batı Dersim aşiretleri arasında milis yapılanmasına gitti. Rus ve Ermenilerin bölgede yaptığı zulümlere tepki olarak Doğu Dersim aşiretlerinin bir kısmının Osmanlı kuvvetlerine katılmasının oluşturduğu olumlu havayla birlikte bazı Osmanlı subaylarının faaliyetleri, Batı Dersim aşiretlerinin devletin taleplerine karşılık vermesinde etkili oldu.

Dersim aşiretlerinin genel durumu ve Osmanlı birliklerine katılma gerekçeleri askerî yazışmalardan açıkça anlaşılmaktadır. 36. Kafkas Fırka Kumandanı Kaymakam Kazım tarafından Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanlığı'na Kemah'tan gönderilen telgraf 11 Temmuz 1917 tarihi itibarıyla genel durumu özetlemektedir. Buna göre; Rusya'da gerçekleşmekte olan devrimden kaynaklanan karışıklıkların etkisiyle Ruslar, daha önce yaptıkları gibi Dersimli aşiret reislerine gaz, şeker ve para yardımıyla bulunamadıkları gibi Ermenilerin Erzincan civarındaki Müslümanlara yaptıkları zulümlere de engel olmadı. Bu durum, Ruslara kırgın ve kızgın olan Dersim aşiretlerinin hızlıca Osmanlı tarafına meyletmesine zemin hazırladı. Hozat'ta Garbi Dersim Mıntıkası Kumandanlığı'nın kurulmasıyla birlikte yaşanan bazı tartışmalardan sonra Dersim aşiretleri Osmanlı ordusuna katılmaya başladı. Önce Seyid Rıza daha sonra da diğer aşiret reisleri, Dersim Mıntıkası Kumandanlığı'na giderek devlete hizmet edeceklerini vadetti. Aşiret reisleri Garbi Dersim Mıntıkası Kumandanı tarafından kendilerine mükâfat olarak verilen para ve gıda yardımını (şeker vs) kabul ederek hızlı bir şekilde maiyetlerini toplamaya başladı. Fakat gerçekleştirilmek istenen aşiret milis örgütlenmesi peyderpey oluştu ve biraz zaman aldı. İlk etapta Yukarı Abbasuşağı ve Aşağı Abbasuşağı, Bahtiyarlı Aşiretleri ile Palu ve Erzincan taraflarından gelen bazı küçük aşiretlerden oluşan Kalan ve Mercan müfrezeleri oluşturuldu. Takriben 1000 kişiden oluşan bu müfrezeler Seyid Rıza'nın komutası altına verilerek hemen harekete geçirildi ve Rus kuvvetlerine baskınlar yapmakla görevlendirildi. Bu sırada milis kuvvetlerin asıl kısmını oluşturacak olan diğer aşiretler ise henüz tam teşkilatlanmamışlardı. Maksutuşağı Aşireti reisi Ovacıklı Munzur Bey aşiretini toplayarak 10 Temmuz'da Pulur'a (Ovacık) geldi. Aynı şekilde Hozatlı Koçuşağı Aşireti reisi İdare ve Seyithan, Şamuşağı reisi Yusuf, Beytuşağı reisi Zeynel,

Hıroğulları reisi Eyyüb teşkilatlanmalarını tamamlayarak Ovacık'a hareket etmek üzere hazır duruma geldi. Çemişgezek çevresinden Ferhaduşağı Aşireti reisi Diyab ve Cemşid Ağalar ile o bölgedeki diğer küçük aşiretler de maiyetlerini toplayarak Pulur'a hareket etti. Aşiretlerin örgütlenmesi biraz zaman alsa da 2 Temmuz 1917 tarihi itibarıyla Batı Dersim'de devlete itaat etme ve milis alaylarına katılma hususunda taahhütte bulunmayan aşiret kalmamıştı. Örgütlenme hızlı bir şekilde yapılmaya çalışılıyordu zira milis aşiret alaylarının on beş gün içerisinde tamamlanması kararlaştırılmıştı. Teşkilatlanmanın gerçekleştirilmesi için ordu kanadından görevlendirilen Binbaşı Ömer Kerami Efendi de Pulur'a geldi. Aşiretler adına teşkilatlanma memuru olarak Koçgirilzade Alishir Efendi görevlendirildi. Oluşturulan milis alaylara Garbi Dersim Mıntıkası Kumandanlığı tarafından çok miktarda silah ve cephane verilirken, diğer taraftan alayların lojistik ihtiyacını karşılamak amacıyla cepheye daha yakın olan ve güvenlik sorunu olmayan Ovacık'ta (Pulur) ipe ambarı kuruldu ve Hozat'tan erzak sevkiyatı yapılmaya başlandı (*ATASE*. BDH. K.N.2904, Y.D.N.431, Fih. 8; *ATASE*. BDH. K.N.3182, Y.D.N.11, Fih. 7).

Milis kuvvetlerine ilk etapta bütün aşiretlerin alınmadığı anlaşılmaktadır. Koçuşağı Aşireti milis alaylarına dâhil edilmeyince aşiret lideri İdare İbrahim Ağa Şam, Maksut, Bezgaruşağı Aşiretleri ile birlikte çevreye saldırır, yağma ve tehditlerde bulunur. Aşiretlerin bu baskısı sonucunda reis ve yakınlarına 70 lira verilen Koçuşağı Aşireti, milis teşkilatına dâhil edilir ve İdare İbrahim Ağa alay komutanı yapılır. Fakat buna rağmen ordu yetkilileri Koçuşağı Aşireti'nden emin olmaz ve bu aşiretin 18 Ağustos 1917'de yapılan keşif taarruzunu düşmana bildirdiğinden şüphe eder (Karabekir, 2004, s. 79-80).

Milis olarak teşkilatlanmakta olan aşiretler, aralarında asker bulundurulmasına ihtiyaç duymamış, sadece aşiretlerin faaliyetlerini ilgili makamlara bildirmeleri için müfettiş sıfatıyla birkaç subayın görevlendirilmesini istemişlerdir. Aşiret milis alayları kurulurken Garbi Dersim'de oluşturulacak kuvvetlerin, Palu'dan gelecek kuvvetler hariç, 5000 civarında olacağı iddia edilmiştir. Teşkilatlanması büyük oranda tamamlanan Kalan ve Mercan müfrezelerinin mevcudunun 1200'e ulaştığı bu süreçte aşiret reislerinin gücünü fazla göstermek, devletten fazla erzak ve cephane almak gibi gayelerle sayılarını yüksek gösterdikleri değerlendirilerek toplamlarının 3000 civarında olacağı tahmin edilmiştir. Osmanlı ordusu bünyesinde gerçekleştirilen bu teşkilatlanmadan bir hafta öncesine kadar birçok aşiret, Ruslarla iletişim halinde olmuş fakat teşkilatlanma sırasında Ruslarla iletişimleri kesilmiştir. Temasın devam ettiği süreçte Ruslarla irtibatla olan aşiretler Ruslardan maddi destek almıştır. Ruslardan maddi destek alanların başlıcaları Koçuşağı Aşireti reisi İdare İbrahim, Kuru Yusufogulları reisi Mustafa ve kardeşleri ile Maksutuşağı Aşireti'nden Mustafa ve Aşiret reisi Munzur'dur. Bu süreçte Ruslarla hiç temasa geçmeyen ve yardım almayanlar Abbasuşağı Aşireti reisi Kalanlı Seyid Rıza³ ile Arslanuşağı Aşireti reisi Pulurlu Mahmut Ağa olmuştur. İletişimin kesildiği sırada Ruslar aşiretlerle tekrar temasa geçmek ve ilişkileri devam ettirmek istemiş hatta Seyid Rıza'nın adamlarıyla yaşanan bir çatışmanın yanlışlık sonucu ortaya çıktığını iddia etmiştir. Diğer taraftan yapılan teşkilatlanma sırasında aşiret reisleri Osmanlı Devleti'nin emrine amade bir şekilde ve ittifak hâlinde Ruslara karşı mücadele etmeye başlamış olsa da, Osmanlı askerî yetkilileri bu aşiretlerin kısa bir süre öncesine kadar Ruslarla temas hâlinde olduğunu göz önünde bulundurarak aşiretlere güvenmemiş ve aşiretlere karşı temkinli davranmıştır (*ATASE*. BDH. K.N.2904, Y.D.N.431, Fih. 8.1).

Yukarıda bahsedilen aşiret milis alaylarının oluşturulmaya çalışıldığı ilk dönemlerde ordu yetkilileri tarafından bazı hazırlıklar yapılarak Batı Dersim'deki aşiretlerin köyleri, aşiret reisleri ve aşiret mensuplarının sayıları 18 Mayıs 1917 tarihli krokiyle kayıt altına alınmıştır (*ATASE*. BDH. K.N.202-792, Y.D.N.848, Fih. 1). Krokide yedi aşirete ayrılan Seyyidan köyleri mavi renkle, aynı şekilde yedi aşirete ayrılan Şeyh Hasan köyleri ise kırmızı renkle belirtilmiştir. Böylece oluşturulması düşünülen milis teşkilatının alt yapısı oluşturulmuştur. Temmuz 1917'de son şekli verilen listeye kıyaslandığında mayıs ayında aşiret mensuplarının sayısının yaklaşık 1500 kişi eksik olduğu görülmektedir. 1917 tarihli bu krokiye göre;

Krokide Şeyh Hasan aşiretleri, aşiret reisleri ve sayıları şu şekilde verilmiştir:

Yukarı Abbasuşağı Aşireti: Aşiret reisi Seyid Rıza Ağa, mevcudu 350 kişi.

Kırğan Aşireti: Aşiret reisi Süleyman ve Zeynel Ağalar, mevcudu 300 kişi.

³Kâzım Karabekir Seyid Rıza'nın savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne hizmet ettiğinden bahsettiği gibi Ermenilerle irtibat hâlinde olduğunu ve Ruslarla Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği içerisinde olduğunu da iddia etmektedir. Bkz. Karabekir, 2004, s. 83.

Bahtiyar Aşireti: Aşiret reisi Veli Ağa, mevcudu 400 kişi.
 Aşağı Abbasuşağı Aşireti: Aşiret reisi Zeynozade İbrahim Ağa ve Mustafa Ağa, mevcudu 100 kişi.
 Pilvenk Aşireti: Aşiret reisi Kösoğlu Hacı Ağa, sayı belirtilmemiş.
 Karaballı Aşireti: Aşiret reisi Kangozade Mehmed Ağa, mevcudu 350 kişi.
 Ferhaduşağı Aşireti: Aşiret reisi Cemşid ve Diyab Ağalar, mevcudu 300 kişi.
 Şeyh Hasanların toplam silahlı sayısı 2800 olarak verilmiştir (oysaki krokide Pilvenk Aşireti'nin sayısı belirtilmemiş olmakla birlikte aşiret mensuplarının toplamı 1800 etmektedir).

Krokide Seyyidan aşiretleri, aşiret reisleri ve sayıları şu şekilde verilmiştir:

Beytuşağı Aşireti: Aşiret reisi Zeynel Ağa ve Dursun Ağa, mevcudu 100 kişi.
 Kalan Aşireti: Aşiret reisi Seyyid Cemal ve Ali Ağalar, mevcudu 800 kişi.
 Arslanuşağı Aşireti: Aşiret reisi Pulurlu Mahmud Ağa, mevcudu 200 kişi.
 Maksuduşağı Aşireti: Aşiret reisi Kasımoğlu Munzur, Polis Munzur ve Serbananlı? Halil Han, mevcudu 300 kişi.

Pezkaruşağı Aşireti: Aşiret reisi Yusuf ve İbrahim Ağalar, mevcudu ... 80 kişi.
 Şamuşağı Aşireti: Aşiret reisi Lalo ve Nuri Ağalar, mevcudu 150 kişi.
 Koçuşağı Aşireti: Aşiret reisi İdare, Bako, Timur ve Hüseyin Ağalar, mevcudu 350 kişi.
 Krokide Seyyidanlıların silahlı mevcudu 2000 kişi olarak verilmiştir.

Sonuçta Batı Dersim'de dört kısımdan oluşan aşiretler, tabur ve alay şeklinde örgütlenmiş böylece teşkilatlanma tamamlanmıştır. Bunu yanında bölgede harp nizamıyla görevlendirilen subayların listesi de hazırlanarak yapılacak olan savaşın daha profesyonel bir şekilde yönetilmesi planlanmıştır (*ATASE*. BDH. K.N.2687, Y.D.N.239, Fih. 14).

Batı Dersim mintikasında oluşturulan alay teşkilatlanması ile aşiret reislerine verilen unvan ve makamlar 2. Ordu Komutanı Fevzi Paşa tarafından onaylanarak harp düzenine geçilmiştir. Ayrıca 1 Temmuz 1917 tarihinden itibaren reislerle verilen unvan ve makamlara uygun olarak tahsisatlarının ödenmesi emredilmiştir (*ATASE*. BDH. K.N.2687, Y.D.N.239, Fih. 14.1).

Osmanlı Devleti tarafından 1917 yılı Temmuz ayında son şeklini alan teşkilatlanma çerçevesinde Batı Dersim aşiret milis alayları aşağıdaki şekilde örgütlenmiştir (*ATASE*. BDH. K.N.2687, Y.D.N.239, Fih. 14.2):

Birinci Şeyh Hasanlı alayı, alay komutanı Kangozade Mehmet Ağa

1. tabur: 746 kişi, tabur komutanı Zeynozade Mustafa Ağa
2. tabur: 365 kişi, tabur komutanı Ferhat Ağazade Cemşid Ağa
3. tabur: 534 kişi, tabur komutanı Pilvenkli Hasan Ağazade Süleyman Ağa

İkinci Şeyh Hasanlı alayı, alay komutanı Seyid Rıza Ağa

1. tabur: 305 kişi, tabur komutanı Zeynozade İbrahim Ağa
2. tabur: 338 kişi, tabur komutanı Koç Ağa
3. tabur: 397 kişi, tabur komutanı Bahtiyaruşağından Veli Ağa
4. tabur: 379 kişi, tabur komutanı Yukarı Abbasuşağından Haydar Ağa

Seyyidanlı birinci alayı, alay komutanı İdare İbrahim Ağa

1. tabur: 457 kişi, tabur komutanı Seyithan Ağa
2. tabur: 580 kişi, tabur komutanı münhal (boş) bırakılmış

Seyyidanlı ikinci alayı, alay komutanı Kasımoğlu Munzur Ağa

1. tabur: 505 kişi, tabur komutanı Beytuşağı Reisi Zeynel Ağa
2. tabur: 278 kişi, tabur komutanı Hır Oğlu Eyyüb Ağa
3. tabur: 491 kişi, tabur komutanı Seyid Ali Ağazade Mahmud Ağa
4. 212 kişiden oluşan Pejgaruşağı milis bölüğünün (milis sayısı yetersiz olduğu için tabur yapılmamıştır) komutanı Yusuf Ağa'dır.

Müstakil olanlar

- Müstakil tabur: 433 kişi, tabur komutanı Mehmet Cemal Ağa
 Müstakil bölük: 242 kişi, komutanı Kalan Abbasuşağından Seyid Ali Ağa

3.1. Aşiret Milis Alaylarıyla İlgili Karşılaşılan Güçlükler

Milis örgütlenmesi sırasında ve sonrasında bazı problemler yaşanmıştır. Örneğin 1916 yılı Eylül ayı ortalarında Nazımiye kaymakamı, askeri makamların nazarında saygınlığı bulunan Kır Serdarı Dursun Ağa yönetimindeki milis kuvvetlere destek olmak amacıyla bir tabur asker ve bir bölük mitralyöz götürür (*ATASE*. BDH. K.N.2670, Y.D.N.162, Fih. 4.28). Fakat bu durum cephedeki aşiretlerde bir soğukluğa sebep olur ve aşiret mensuplarının bir kısmı dağılır. Bu sırada yetersiz olan birlikler içerisinde özellikle Şavelan Aşireti mensuplarının samimi mücadelelerinden dolayı aşiret reisi Mustafa Ağa nişanla ödüllendirilir (*ATASE*. BDH. K.N.2670, Y.D.N.162, Fih. 4.33/4.33a). Bu şekilde aşiret mensupları mücadeleye teşvik edilir.

Ferhaduşağı Aşireti reisi Diyab Ağa, kendisine milis alayı bünyesinde verilen tabur komutanlığını beğenmeyerek alay komutanı olmak ister. Fakat yeterli sayıyı sağlayamadığı için amacına ulaşamaz. Diyab Ağa'nın bölgedeki nüfuzundan dolayı düzeni bozacak bir güce sahip olması görevlileri endişelendirir. Tabur ve alay komutanlığı arasında herhangi bir rütbe olmadığı için farklı çözüm yolu aranır ve neticede Diyab Ağa'ya alay komutanlığı emri altında Mıntika Divan-ı Harb Reisliği görevi verilerek olası kargaşa önlenir (*ATASE*. BDH. K.N.2687, Y.D.N.239, Fih. 14).

Dersim'de bir aşiretin tanınan reisinin yanında farklı reisleri de olduğu için zaman zaman aşiret kollarının reisleri, aşiretin reisine karşı çıkar ya da onun emirlerini uygulamazdı. 1917'de Rus ve Ermenilerle yapılan mücadele sırasında Maksuduşağı Aşireti içerisinde böyle bir durum yaşanınca yetkililer olası karışıklık ve düzensizliği önlemek amacıyla aşiret reisleri arasındaki ihtilafları gidermeye çalışır (*ATASE*. BDH. K.N.2910, Y.D.N.455, Fih. 12.4).

Milis teşkilatlanmasında yaşanan bir sorun da milis alayına mensup Dersimlilerin sayıları ve harekâta katılma şekilleridir. Burada karşılaşılan temel problem aşiretlerin sayılarını olduğundan fazla göstermesi ve Dersim'i işgalden kurtardıktan sonra veya belli cephe ve mevzilerde gerçekleştirdikleri başarılı saldırılardan sonra bir miktar ganimet elde ederek geri dönmeleridir. Bu bağlamda aşiretlerin verdiği bilgilere dayandırılarak oluşturulan Batı Dersim milis alaylarının toplam sayısı 6262 kişiye ulaşmıştır (*ATASE*. BDH. K.N.2687, Y.D.N.239, Fih. 14.2). Fakat Doğu Dersim de dâhil savaşa katılan milis sayısı bu sayının ancak yarısı kadar olmuştur. Üstelik bunlardan sadece 220'si Erzurum'a kadar giderek Erzurum'un işgalden kurtarılması için mücadele etmiştir (Yıldırım, 2020, s. 139).

Aşiretler ve reisler daima kendilerini ve başarılarını övgüyle ve abartarak anlattıkları için devlet yetkilileri aşiretlere inanma ve güvenme noktasında ihtiyatı elden bırakmamıştır. Görüldüğü gibi bu durum Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Dersim milis alayları için de geçerli olmuş ve yetkililer milislerin sayıları hakkındaki temkinli davranışlarında haklı çıkmışlardır (*ATASE*. BDH. K.N.2910, Y.D.N.455, Fih. 12.4).

Bu süreçte yaşanan ilginç bir durum da devlet yetkililerinin Dersim aşiretlerine karşı kullandığı üsluptur. Daha önce aşiretlerin asılığı, kanun tanımazlığı üzerinde durularak inançlarından dolayı zaman zaman aşağılayıcı bir üslup kullanılarak bunlara Kızılbaş denilirken, teşkilatlanma sürecinde bu aşiretlerin kanun tanımayan asi yönleri görmezden gelinmiştir. Ayrıca gerek aşiretlerle iletişim esnasında gerekse kurumlar arası yazışmalarda aşiretlerin Aleviliğine vurgu yapılmadığı gibi Kızılbaş tabiri de kullanılmamıştır. Kullanılan bu üslup aşiretlerin gasp eylemlerindeki düşüşle ve devlet yetkililerinin cephe aşiretlerden faydalanmak isteyen pragmatist yaklaşımıyla alakalıdır.

3.2. Aşiretlerin Cephedeki Mücadelelerinden Bazı Örnekler

Dersim aşiret milis alaylarının oluşturulmasının başlangıç aşamasında aşiretlerin genelinin tepkisizliğine rağmen Seyid Rıza işgale karşı safını belirlemiş görünmektedir. 27 Haziran 1917 tarihinde yapılan bir ihbara göre, Elazığ'a bağlı Hüseyinli bir Ermeni tarafından yönetilen yaklaşık 100 kadar Ermeni askerinin Süleyman Seyidi köyünde olduğu haber alınır. Bunun üzerine bazı aşiretlerden de destek alan Seyid Rıza bunlara baskın yapınca Ermeni askerler kaçmak zorunda kalır (*ATASE*. BDH. K.N.2910, Y.D.N.455, Fih. 8).

8 Temmuz 1917'de Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na gönderilen telgraftan anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı ordusu bir taraftan milis teşkilatlanmasını tamamlamaya çalışırken diğer taraftan zaman kaybetmeden teşkilatlanması tamamlanmış olan milislerle Rus birliklerini yıpratmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Dersim aşiret reislerine, Ruslara saldırı ve bölgeyi işgalden kurtarma emri verilmiş ve aşiretler gerekli hazırlığı

yapmıştır. Seyid Rıza gönderdiği mektupta Dersim halkının genelinin taarruza hazır olduğunu, 9 Temmuz'da Pülümür'den Ferendağ Dağı'na kadar olan mıntıkada düşmana karşı saldırıya geçileceğini bildirmiştir. Fakat 36. Fırka Komutanlığı Dersimlilerin harekâtı kesin neticeye vardırarak bir taarruz yapabileceğine ihtimal vermemiştir. Bununla birlikte böyle bir saldırının olması hâlinde fırkanın bölgeye bir keşif taarruzu yaparak milislere destek vereceğini bildirmiştir. Taarruz harekâtını farklı bir açıdan değerlendiren 1. Kolordu Kafkas Komutanı Mirliva Yusuf İzzet Paşa, dış politikayı etkileme potansiyeline sahip olan Dersimlilerin bu harekâtının, Dersimlilerin isteklerine ve planlarına göre değil ordunun planlarına göre yapılması gerektiğini vurgulayarak, planlama ve harekâtın tamamen ordunun kontrolünde olması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Ayrıca harekâtın asayiş ve düzeni bozmak isteyen Ermenilerin kışkırtmaları sonucunda planlanmış olabileceği kuşkusunu dile getirmiştir (*ATASE*. BDH. K.N.2904, Y.D.N.431, Fih. 3). Osmanlı ordusu bu planları yaparken Ruslar yavaş da olsa Erzincan çevresinden çekilmiştir. Fakat bu sırada Osmanlı birlikleri işgal altındaki Erzincan bölgesinde ve Dersim-Erzincan hattında ciddi bir istihbarat sorunu yaşamaya devam etmiştir (*ATASE*. BDH. K.N.2904, Y.D.N.431, Fih. 3.2).

1 Ağustos 1917'de Zinigedik'in kuzeyinde bulunan Ayvaz Tarlası'nda toplanan Dersim aşiret milis alay mensupları, subayların komutası altında 2 Ağustos'ta havanın aydınlanmasına yakın Ruslara karşı harekât başlatır. Sayıları başlangıçta 250 olan milislere harekât sırasında 200 kişilik yardımcı kuvvetin katılmasıyla birlikte toplam sayı 450'ye ulaşır. Saldırıda Ruslara zayıt vermek amacıyla vurkaç harekâtı düzenlenir ve Rus askerlerinden 8'i öldürülür. Beytuşağı ve Arslanuşağı Aşiretleri de saldırıya katılmış olmakla birlikte harekâta en fazla yararlılık gösterenler Aşuran, Demenan ve Bezgar Aşiretleri olur. Seyyidanlı ikinci alayına bağlı Hiroğlu birlikleri ise çatışma bittikten sonra bölgeye ulaşır. Harekât sırasında dikkat çekici bir durum da kısa bir süre sonra yaşanacak olan Koçgiri İsyanı'nda başı çeken Koçgirili Alişir Efendi ile Maksuduşağı Aşireti reisi Kasımoğlu Munzur'un bu savaşta Ruslara karşı mücadele etmesidir (*ATASE*. BDH. K.N.2910, Y.D.N.455, Fih. 12.3).

Batı Dersim Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre, Kalan Aşireti 12 Ağustos 1917'de Mercan'ın doğusunda Karacakale istikametinde Ruslara saldırmış ve 20 düşman askerini öldürerek önemli başarılar elde etmiştir (*ATASE*. BDH. K.N.2904, Y.D.N.431, Fih. 50). Bu süreçte çatışmalar özellikle Akbaba-Ferendağ hattında yoğunlaşmıştır (*ATASE*. BDH. K.N.2687, Y.D.N.239, Fih. 15.1).

Cephedeki mücadele daima istenildiği şekilde neticelenmez. Düşman üzerine önemli baskınlar yapmış olan ve başarılı bir mücadele sergileyerek birçok ganimet (silah, cephane, hayvan ve erzak) elde eden aşiret milis alayları, ordu tarafından verilen ani bir emir neticesinde 19 Ağustos 1917 akşamı savaşı sonlandırarak eski mevzilerine çekilmiştir. Aslında ordu komutanlığı, harekâtı daha erken bitirmek istemiş fakat aşiretlerin hazırlık yapmış olması ve ganimet elde etme beklentilerinden dolayı emir, Dersim'deki ilgili komutan tarafından biraz gecikmeli olarak uygulanabilmiştir (*ATASE*. BDH. K.N.2687, Y.D.N.239, Fih. 15.2/3).

Rusya'da yaşanan iç karışıklıklar ve Dersim aşiretlerinin milis alaylarına katılması Osmanlı ordusunun bölgeyi işgal eden Rus ve Ermenilere karşı geçmişe nazaran güçlenmesini sağladı. Osmanlı ordusu, bir taraftan Ermenilerin bölgede Müslümanlara yaptığı zulmü engellemek diğer taraftan Erzincan'ı Rus işgalinden kurtarmak amacıyla keşif planları ve gerekli hazırlıkları yapmaya başladı. Bu çerçevede 3. Ordu Komutanı Ferik Vehib Paşa 15 Ocak 1918'de 2. Ordu Komutanlığı bünyesindeki 4. Kolordu Komutanlığı'na verdiği emirde; Ruslar tarafından boşaltılmakta olan yerlere yerleştirilen Ermenilerin Müslüman ahaliye yapmakta olduğu zulümleri engellemek amacıyla Şarki ve Garbi Dersim aşiret milislerinden Bako ve Yusuf Ağa başta olmak üzere güvenilir olanların bölgeye gönderilmesini talep etti (*ATASE*. BDH. K.N.2678, Y.D.N.202, Fih. 12.3).

2. Ordu Komutanlığı'na 20 Ocak 1918'de bir telgraf gönderen 4. Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Dersim milisleri ile Erzincan'ın işgalden kurtarılacak Erzincan ve Tercan çevresinin Ermenilerden temizlenebileceğini fakat işgal bittikten sonra Dersim Kürt milislerinin kontrol altında tutulabilmesi için Erzincan'a nizamiye kıtasının gönderilmesi gerektiğini, bu durumun da Osmanlı Devleti'ni Rusya ile karşı karşıya getirebileceğini dile getirdi (*ATASE*. BDH. K.N.2678, Y.D.N.202, Fih. 15).

Hazırlıklar devam ederken 26 Ocak 1918'de Bako Ağa milis kuvvetlerin genel komutanı tayin edilerek hem onun yanına hem de diğer aşiret reislerinin yanına birer muvazzaf subay verildi. Neticede ocak ayı

sonlarında Şarki Dersim'den Bako Ağa'ya bağlı 490 kişilik milis alayı ile dört bölükten oluşan Pülümür alayı ve Garbi Dersim milislerinin az bir kısmı da dâhil birçok aşiret milisi Şarki Dersim Kumandanı Kaymakam Hasan Lütfi Bey komutasında Erzincan ovasına sevk edildi. Milis alaylarına, Rus ve Ermenilere gereksiz saldırılarda bulunarak onların Müslüman halkı katletmelerine zemin hazırlamamaları fakat Ermeni çetelerin Müslümanları katletmesi hâlinde Ermenilerin misliyle cezalandırılarak bir daha katliama girişmekten men edilmeleri ve 15 gün içerisinde Erzincan'ı boşaltmaları hususunda uyarılmaları gibi emirler verildi (ATASE. BDH. K.N.2678, Y.D.N.202, Fih. 15.1; ATASE. BDH. K.N.2679, Y.D.N.205, Fih. 8/8a).

Erzincan'a giden Dersim milisleri ilk etapta Müslüman halkı Ermenilerin zulmüne karşı korumakta yetersiz kaldı (ATASE. BDH. K.N.2678, Y.D.N.202, Fih. 15.3). Ermenilerin yaptıkları zulüm ve katliamları arttırması üzerine 3. Ordu'nun harekete geçirilmesi, bu orduya destek amacıyla Şarki ve Garbi Dersim aşiret milis alaylarının da Erzincan'ın güneyinden ve doğusundan harekete geçirilerek bölgeyi Ermenilerden temizlemesi planlandı. Ordu harekete geçirilemeyince 3-4 Şubatta sadece Dersim milis alayları tarafından Erzincan'ın işgalden kurtarılacak bölgedeki Ermenilerle mücadele edilmesi ve bunun için yeterli sayıda milis ve subayın alınması emredildi (ATASE. BDH. K.N.2678, Y.D.N.202, Fih. 15.4/15.7).

Diğer taraftan 1918 yılı Şubat ayı başlarında bazı Dersim köylerine saldıran Ermeni çeteleriyle Arıllı Aşireti'nden Yüzbaşı Cafer Ağa yönetimindeki milisler ve Balabanlı Hüseyin Ağa yönetimindeki aşiret kuvvetleri mücadele etti. Mücadele sonucunda Ermeni çetelerinin Erzincan taraflarına kaçmaları sağlandı (ATASE. BDH. K.N.2679, Y.D.N.205, Fih. 9). Üçüncü Ordu Kumandanı Vehib Paşa tarafından İkinci Ordu Komutanlığı'na 4 Şubat 1918'de gönderilen telgrafta; Erzincan'ın doğusunda yer alan Sansa ve Cebice Boğazlarının Dersimliler tarafından ivedi olarak ele geçirilmesi ve Mama Hatun tarafından Erzincan'a yardımcı kuvvet gönderilmesi emredildi. Ayrıca Erzincan'ın tebdili kıyafetle gönderilecek kıtaat tarafından ele geçirilmesi önerildi (ATASE. BDH. K.N.2678, Y.D.N.202, Fih. 15.5).

Hasan Lütfi Bey'in emrindeki Doğu Dersim milisleri ile Yarbey Halit Bey (Deli Halit Paşa) emrindeki Batı Dersim milislerinin Osmanlı saflarında devam eden mücadelesi, Erzincan'ın ve kısmen de Erzurum'un Rus ve Ermeni işgalinden kurtarılmasına kadar sürmüştür.⁴

4. Sonuç

Dersim aşiretlerinin savaş sırasında sergilediği karşıt tavrı ele alan bu çalışmada bazı sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre;

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı başlarken önemli bir stratejik konuma sahip olan Dersim aşiretlerinden asker temin etmeye çalışmıştır. Aşiretlerin çok az kısmı Osmanlı kuvvetleriyle birlikte Ruslara karşı mücadeleye katılırken, büyük kısmı tarafsız kalmıştır. Aşiretlerin desteğini alamayan Osmanlı yönetimi hem Ruslara karşı ordusunu yeterince güçlendirememiş hem de bölgedeki birlikleri arasında bağlantıyı ve güvenliği sağlayamamıştır. Bu durum cepheadaki mücadeleyi olumsuz etkilemiştir.

Aşiretlerin geneli 1916 ve 1917 yıllarında birbirinden farklı ve birbiriyle çelişen stratejiler takip etti. Menfaat kaygısının büyük etkiye sahip olduğu bu stratejilerde aşiretlerin bir kısmı 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ederken diğer yandan Rus birlikleriyle ittifak kurdu. Bunda Rus ve Ermenilerin kışkırtmaları, Rusya'nın savaşı kazanma ihtimali, Alevi aşiretlerin Halifeye bağlılıklarının nispeten zayıf olması ve aşiretlerle Sünni Osmanlı Devleti arasında karşılıklı olarak geliştirilen ötekileştirme tavrı etkili oldu. Fakat ne isyan ne de Ruslarla işbirliği aşiretleri kalıcı ve faydalı bir sonuca götürmedi.

1917 yılında Osmanlı Devleti'nin taleplerini kabul eden aşiretler, Osmanlı saflarında milis alaylarına katılarak Ruslara karşı mücadele etti. Aşiretlerin önceki duruşlarına aykırı bir şekilde saf değiştirmesinde Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık hissinden ziyade Rusya'nın savaşı kaybedeceğinin belirmesi, Rusya'dan gelen yardımların kesilmesi ile Rus ordusunda görevli Ermeni ve Kazakların bölge halkına yaptığı zulümler etkili oldu. Ayrıca aşiretlerin Osmanlı Devleti'nden menfaat elde etmek istemesi ve milis alaylarına katılan rakip aşiretlerden geri kalmama kaygıları da güdüleyici oldu.

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan biri de zaman zaman ittifak kuran Dersim aşiretlerinin sürekli birlikte hareket etmedikleridir. Bu çerçevede Dersim aşiretlerinin bir kısmı yukarıda bahsedilenlerden farklı bir yol izlemiştir. Zira bazı aşiretler savaşın başından itibaren Osmanlı saflarında yer alarak Ruslara karşı mücadele etmiştir. Geneli Pülümür çevresinde yaşayan bu aşiretleri devlete karşı sadakatsizlik ya da isyanla

⁴ Dersim aşiret milis alaylarının Doğu Cephesi'ndeki diğer faaliyetleri için bkz. Yıldırım, 2020, s. 124.

ilişkilendirmek yanıltıcı olacaktır. Aşiretlerin diğer bir kısmı ise tarafsız kaldığı gibi Ruslardan da yardım almamıştır. Dolayısıyla bu süreçte aşiretlerin tamamı Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz tavır içerisinde olmamış hatta bazı aşiretler devlete ve Halife'ye bağlılığını devam ettirmiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti hem savaşın başından itibaren kendi saflarında yer alan hem de sonraki yıllarda milis alaylarına katılan Dersim aşiretlerinin desteğiyle Rus ve Ermenileri Dersim-Erzurum bölgesinden çıkarmıştır.

5. Extended Abstract

Dersim sanjak had different characteristics from other regions due to its geographical features and the sectarian life of the society in general. The Ottoman Empire, which could not entirely dominate the sanjak, divided the Dersim society into two. The southern part of society was characterized as obedient because of obeying the laws and paying their taxes. However, the northern part, consisting of tribes, did not obey the laws and constantly attacked the surrounding communities. Therefore, the society living in this part was described as rebellious.

Although the Ottoman Empire wanted to recruit soldiers from the Dersim region during the First World War, the tribes remained silent on this call. In 1916, the tribes broke their silence against the Ottoman Empire and started the biggest revolt in Dersim. Russian and Armenian provocations, as well as the self-seeking understanding of the tribes who wanted to maintain their dominance, were effective in the revolt. Due to the internal turmoil in 1917, Russia began to withdraw from the region by cutting off its financial aid to the tribes. Meanwhile, the tribes of Dersim, contradicting their attitudes a short time ago, joined the militia regiments formed by the Ottoman army. Thus, the tribes started to struggle against the Russians and Armenians with whom they had positive relations before.

It is a known fact that the tribes of Dersim formed alliances according to the conditions and their interests. Therefore, the main factor in the determination of the sides of the tribes and the variability in their opinions was their short-term interests. In this context, many of the tribes that rebelled against the Ottoman Empire in 1916 received financial support from the Russians in the following period. The same tribes joined the Ottoman ranks against the Russians in 1917 and this time received financial support from the Ottoman Empire. However, it would be insufficient to justify the tribes' participation in the Ottoman militia regiments solely on financial considerations. Because in this process, Armenians and Cossacks who served in the Russian army committed great atrocities as they massacred the Muslims in the region. This had a significant impact on the tribes' participation in the Ottoman forces.

At the end of 1916, the Eastern Dersim tribe, and in 1917 the Western Dersim tribe joined the Dersim tribal militia. However, the authorities faced many problems in this organization, which they valued very much. While some of the tribesmen disobeyed, some of them returned, causing the troops to lose power. Another problem was that the tribes wanted to turn the situation into an advantage for themselves by overstating their numbers. The fact that the tribes had cooperated with the Russians a short time ago and the reasons mentioned above caused the commanders to approach these tribes with suspicion and to be cautious. Despite some adversities, the Ottoman army expelled the Russians and Armenians from their lands with the help of the regular units in the region and the Dersim tribal militia regiments that helped them.

In this study, after giving superficial information about Dersim society, the approaches of the tribes to the central authority were evaluated through two contrasting examples. In the study, the main backbone of which is archival documents, the contradictory activities of the tribes during a frontal struggle were revealed, and the inconsistency in the state-tribal relations in Dersim and the loyalty of the tribes to the state was tried to be examined. In the research, rather than revealing all aspects of the struggle of the Dersim tribes at the front, the events in 1916 and 1917 and the establishment of the Dersim tribal militia regiments were emphasized.

Keywords: World War I, Dersim Tribes, Russian Occupation, Tribal Rebellion, Tribal Militia Regiments.

Kaynakça

BOA. Fon DH.SN.THR., Dosya No 75, Gömlek No 101 (1.1).

BOA. Fon DH.İ.UM., Dosya No 93, Gömlek No 5 (1.11/2.1).

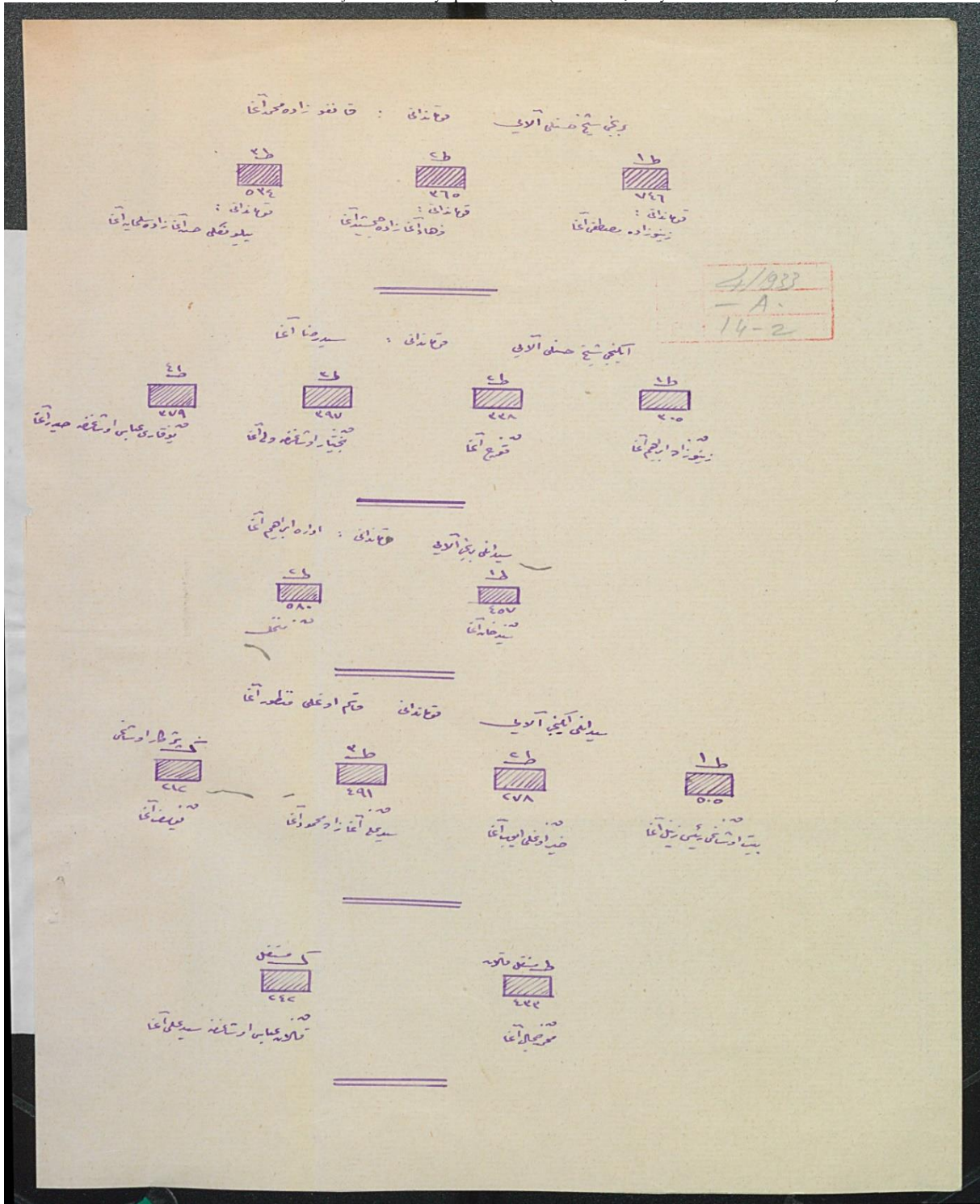
- BOA. Fon İ.DH., Dosya No 1467, Gömlek No 1 (1.1/1.2/4.1/5.1/6.1).
- BOA. Fon DH. EUM. 2.Şb., Dosya No 19, Gömlek No 10/10 (2.4).
- ATASE. BDH. Klasör No 2904, Yeni Dosya No 431, Fih. 3/3.2/8/8.1/13/50.
- ATASE. BDH. Klasör No 4438, Yeni Dosya No 41, Fih. 1.1/1.4/1.5/1.6.
- ATASE. BDH. Klasör No 2687, Yeni Dosya No 239, Fih. 14/14.1/14.2/15.1/15.2/15.3.
- ATASE. BDH. Klasör No 2873, Yeni Dosya No 291, Fih. 21.3.
- ATASE. BDH. Klasör No 2910, Yeni Dosya No 455, Fih. 8/12.3/12.4.
- ATASE. BDH. Klasör No 3182, Yeni Dosya No 11, Fih. 3-13/3-14/7.
- ATASE. BDH. Klasör No 2293, Yeni Dosya No 39, Fih. 1/1-8.
- ATASE. BDH. Klasör No 2670, Yeni Dosya No 162, Fih. 4.21/26/28/33/33a/36.
- ATASE. BDH. K.N. 202-792, Y.D.N. 848, Fih. 1.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün 28. 4. 1337 (1921).
- Akgül, S. (2009). *Amerikan ve İngiliz raporları ışığında Dersim*. İstanbul: Yaba Yayınları.
- Çakmak, F. (2005). *Birinci Dünya Savaşı'nda doğu cephesi*. Ankara: Genelkurmay Basım evi.
- Dersimi, M. N. (1952). *Kürdistan tarihinde Dersim*. Halep: Ani Matbaası.
- Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskan politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gül, A. (2015). Osmanlı dönemi Dersim bölgesinde yaşanan güvenlik sorunları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, 3(18), 1-33. doi: 10.16992/ASOS.855
- Gündoğdu, C. & Genç, V. (2013). *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzâle-i Vahşet, Tashîh-i İtikâd ve Tasfiye-i Ezhân 1880-1913*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Karabekir, K. (2004). *Kürt meselesi*. Yay. Haz.: Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları.
- Kemali, A. (2013). *Erzincan*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Öke, M. K. (1990). *İngiliz ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan misyonu" (1919)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Özgül, V. (2001). 1. Dünya Savaşı'nda Erzincan cephesi ile ilgili yeni belgeler, Balabanlılar ve 3. ordu arasındaki bağlantı (2) (Temmuz 1916-Kasım 1921). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 18(1), 45-62.
- Özök, B. (1937). *Osmanlılar devrinde Dersim isyanları*. İstanbul: Askeri Matbaa.
- Polat, H. A. & Akandere, O. (2021). Karakol Cemiyeti liderlerinden Galatalı Şevket Bey'in hayatı ve Millî Mücadele'deki hizmetleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXVI* (2), 643-673. doi:10.18513/egetid.1050209
- Sevgen, N. (1999). *Zağalar ve kızılbaşlar, coğrafya-tarih-hukuk-folklor-teogoni*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Solgun, C. (2014). *Dersim... Dersim... yüzleşmezsek hiçbir şey geçmiş olmuyor*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sunguroğlu, İ. (1958). *Harput yollarında*. (Birinci Cilt). İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Taş, E. (2021). *1914-1923 yılları arasında Dersim'de (Tunceli) asayiş*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Ş (Şube) I. Ks. (Kısım. (2011). Hazırlayan İzzeddin Çalışlar. *Dersim Raporu*, (Sayı: 55058). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uluğ, N. H. (2011). *Derebeyi ve Dersim*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yıldırım, M. (2020). I. Dünya Savaşı'nda Pülümür'ün işgali ve Dersim (1915-1918). *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 117-149. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tusbd/issue/59281/790149>.
- Yolga, M. Z. (1994). *Dersim (Tunceli) tarihi*. Yay. Haz.: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik. Ankara: Volkan Matbaacılık.

Ek 1. Garbi Dersim aşiretlerini gösteren 18 Mayıs 1917 tarihli kroki.

ATASE. BDH. K.N. 202-792, Y.D.N. 848, Fih. 1.

Ek 2. Garbi Dersim aşiret milis yapılanması (taburlar, alaylar ve komutanları).

ATASE. BDH. K.N. 2687, Y.D.N. 239, Fih. 14.2.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Bir Düşünce Tarihi Metodolojisi: Şerif Mardin'in Bilgi Sosyolojisi Perspektifi Üzerine Bir Değerlendirme

Ebuzer KARAASLAN*

ÖZ

Bilgi sosyolojisi, bir düşünce tarihi metodolojisi olarak fikir ürünlerinin toplumsal ve siyasal yapının şekillenmesindeki etkilerini sosyal bilim perspektifiyle ele alarak onları bilimsel araştırmaların konusuna dönüştüren, böylece toplumsal ve siyasal düşünce tarihi araştırmaları için oldukça zengin bir arka plan okuması yapma fırsatı sunan teorik bir disiplin olarak ifade edilebilir. Türkiye'de bahse konu arka plan okumasından ilk yararlanan sosyal bilimcilerin başında Şerif Mardin gelmektedir. Bu çalışma; toplumsal ve siyasal süreçleri fikir tarihi ve tahlilleri üzerinden ele alan Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine dair bir değerlendirmeyi içermektedir. Çalışma, veri analiz yöntemi olarak doküman analizine dayanmaktadır. Çalışmanın amacı, bilgi sosyolojisi metodolojisini açıklayarak Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine ilişkin açıklayıcı bir çerçeve oluşturmaya çalışmaktır. Dolayısıyla çalışma, bilgi sosyolojisi disiplinin neye karşılık geldiği, Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifinin arka planı ve neleri içerdiği, bu arka planın Mardin'in Türkiye'nin düşünce tarihine ilişkin tahlillerine ne ölçüde katkı sunduğu sorularına yanıt aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Düşünceler Tarihi, Şerif Mardin, Bilgi Sosyolojisi, İdeoloji, Din.

A Methodology of History of Thought: an Evaluation on Şerif Mardin's Perspective of Sociology of Knowledge

ABSTRACT

The sociology of knowledge, as a methodology of history of thought, can be defined as a theoretical discipline which transforms the effects of thought products on the shaping of the social and political structure through a social science perspective, into the subject of scientific research, by addressing the effects of them through a social science perspective, thus providing a rich background reading for social and history of political thought research. In Turkey, Şerif Mardin is the head of social scientists who first benefited from the aforementioned background reading. This study includes an evaluation of Mardin's perspective of sociology of knowledge, which deals with social and political processes through the history of thought and analysis of thought. The study is based on document analysis as a data analysis method. The aim of the study is to try to create an explanatory framework for Mardin's perspective of sociology of knowledge by explaining the methodology of sociology of knowledge. Therefore, the study seeks answers to the questions of what the discipline of sociology of knowledge corresponds, the background of Mardin's knowledge sociology perspective and what it includes, to what extent this background contributes to the analysis of Mardin's history of thoughts in Turkey.

Keywords: History of Political Thought, Şerif Mardin, Sociology of Knowledge, Ideology, Religion.

1. Giriş

Bilgi sosyolojisi, bir düşünce tarihi metodolojisi olarak fikir ürünlerinin toplumsal ve siyasal yapının şekillenmesindeki etkilerini bilimsel araştırmaların konusuna dönüştüren teorik bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal, fıkri ve ekonomik açılardan oldukça çalkantılı bir dönem olan 1920'li yılların Weimar Almanya'sında sosyolojinin bir alt kolu olarak ortaya çıkan bilgi sosyolojisi toplum, fikir, zaman ve mekân gibi unsurlar arasında çeşitli ilişkiler kurgulamakta, bu yolla siyasal, toplumsal, ahlaki, bilimsel vb. fikirlerin temellerini keşfetmeye çabalamaktadır.

Fikir tarihi ve tahlilleri ekseninde toplumsal gerçekliği bilimsel bir çerçevede ele almada araştırmacılara oldukça zengin bir perspektif sunan bilgi sosyolojisi, bir disiplini ifade etmenin ötesinde mahiyetinde önemli bir metodoloji ve teorik arka plan barındırmaktadır. Türkiye'de bahse konu arka plan okumasından ilk yararlanan yazarların başında ise Ş. Mardin gelmektedir. Mardin ismi Türk sosyal bilimlerinde sık sık ilklerle anıldığından bu durum şaşırtıcı değildir. Onun bu niteliğinin ön plana çıkmasında toplumsal fikirler ile süreçlerin ardında yatan temel gerekçeleri ortaya çıkarma arzusunun yanı sıra uluslararası akademik dünyadaki gelişmeleri yakından takip etme çabasının önemli katkıları bulunmaktadır. Bu çerçevede Mardin'in bugün her biri kendi alanında klasik esere dönüşen çalışmalarında ortaya koyduğu derinlikli tahlillerin arka planında diğer teorik ve metodolojik yaklaşımların yanı sıra bilgi sosyolojisi perspektifinin

* Dr., İçişleri Bakanlığı, ebuzer.karaaslan@icisleri.gov.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 26.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 24.03.2022

önemli katkılarının olduğu düşünülmemekte fakat söz konusu düşünce tarihi metodolojisi üzerine bugüne değin herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Çalışmada Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine odaklanılmakla birlikte bilgi sosyolojisinin, onun kullandığı yegâne teorik disiplin olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Dolayısıyla bilgi sosyolojisi, toplumsal gerçekliği ve o gerçekliğin ardındaki nedenleri ortaya çıkarma çabasında olan Mardin'in yararlandığı birçok teorik disiplinden yalnızca biridir.

Döneminin birçok sosyal bilimcisinin aksine eserlerinde geleceği tasarlamaktan ziyade Türkiye'yi anlama çabasının ön planda olduğu Mardin'in metinleri toplumu tanımak bakımından açıklayıcılığı yüksek metinler olmasına rağmen Türkiye'de neredeyse hiçbir dönem ciddiye alınarak okunmamıştır. Ciddiye alındığı zamanlarda da metinlerinin tasvirî önemi, tahlilî öneminin daima önüne geçen Mardin, sosyal bilimler alanında ideolojik metinler kaleme almak yerine daima bilimsel saptamalar yapmakla yetinen entelektüel kişiliğiyle tanınmaktadır. Onun duyulması, ciddiye alınması ve anlaşılmasının önündeki en büyük engel herhangi bir siyasal/ideolojik kampa (zaman zaman temas etse ve/veya yakınlık duysa dahi) hiçbir zaman angaje olmaması ve yaygın akademik ifade tarzına aykırı olarak "fısıltı" ile konuşmasıdır. Oysa Kayalı'nın oldukça iddialı tespitine göre bugüne değin sosyal bilimler alanında Türkiye'ye Mardin kalitesinde saptamalarda bulabilen bir başka entelektüel gelmediği gibi bu alanda onun katkılarını hakıyla yansıtan akademik bir yayın da halen üretilebilmiş değildir (Kayalı, 2008, s. 91, 97, 101-102).

Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine dair bir değerlendirmeyi içeren bu çalışma, veri analiz yöntemi olarak doküman analizine dayanmakta, bu bağlamda Mardin'in yalnızca ilgili alanda kaleme aldığı metinleri analize konu etmektedir. Çalışma, bilgi sosyolojisinin toplumsal ve siyasal düşünce tarihi araştırmalarına sunacağı teorik ve metodolojik katkının önemini savunan bir arka plan okumasına sahiptir. Çalışmanın amacı, bilgi sosyolojisi disiplininin neye karşılık geldiğini açıklayarak Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine ilişkin açıklayıcı bir çerçeve oluşturmaya çalışmaktır. Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifinin arka planı ve neleri içerdiği, bu arka planın Mardin'in Türkiye'nin düşünce tarihine ilişkin tahlillerine ne ölçüde katkı sunduğu ise çalışmanın yanıtını aradığı önemli sorulardır.

Mardin'in teorik ve metodolojik arka planına hazırlık amacıyla metinde ilk olarak bilgi sosyolojisinin kurucularından K. Mannheim ve ona eleştirel bir bakış açısı geliştiren W. Mills'in bilgi sosyolojisi perspektifleri ele alınacaktır. Böylece hem disiplinin mahiyetine ilişkin teorik ve metodolojik bir çerçeve oluşturulacak, hem de Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifini etkileyen iki önemli yazarın meseleye dair bakışı ifade edilmiş olacaktır. Bu temelden hareketle bir sonraki bölümde Mardin'in metinleri üzerinden disiplin kapsamında geliştirdiği metodolojinin arka planı analiz edilecek, ardından Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifi üzerinden din ve ideolojiye ilişkin ortaya koyduğu birtakım hususlara dikkat çekilerek çalışma sonlandırılacaktır.

2. Karl Mannheim ve W. Mills

Bilgi sosyolojisi, sosyal bilimler alanında yeteri kadar ilgi görmemesine karşın düşünce tarihi bağlamında toplumsal varoluşu çözümlene gücü oldukça yüksek teorik arka plana sahip bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Karl Mannheim ile Max Scheler'in disiplini keşfi, Alman entelektüel tarihinin çalkantılı dönemlerinden biri olan 1920'li yılların başlarına rast gelmektedir. Bu tarihten itibaren Almanya'da bilgi sosyolojisinin kapsamı, geçerliliği ve uygulanabilirliği üzerine önemli toplumsal ve felsefi tartışmalar başladığı, disiplinin toplumsal bir meseleye işaret etmesine karşın başından itibaren aynı zamanda felsefi bir temele de sahip olduğu söylenebilir (Berger & Luckmann, 2008, s. 6-13; Mannheim, 2002, s. 329; Burke, 2004, s. 26).

Ünlü Alman tarihselci ekolün zirvesini temsil eden Mannheim, bilgi sosyolojisi kapsamında temel amacının "insanların gerçekte nasıl düşündükleri" sorusuna gerçekçi bir yanıt üretmek olduğunu ifade etmekte, bu amaçla kolektif bir faaliyet olan düşünmenin toplum yaşamında ve siyasette nasıl işlediğini incelemek arzusunda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Mannheim, tarihe mâl olmuş toplumsal fikirlerin ve bu fikirlerdeki değişimin tasviri ile tahliline yönelik bir yöntem geliştirmeye çalışmaktadır. Bilgi sosyolojisi bu yöntemin adıdır. Mannheim'a göre bilgi sosyolojisinin temel tezi, tarihteki belirli fikir tarzlarının toplumsal arka planı aydınlatılmaması durumunda bahse konu fikirlerin doğru anlaşılacağı iddiasıdır. Düşünmenin toplumsal bir eylem olduğunu ifade eden, fikirlerin gelişimi ile zaman ve mekân arasındaki bağlantıya dikkat çeken Mannheim, bu nedenle bilgi sosyolojisinin tek tek insanların fikirleri

üzerine değil, toplumun tarihsel ve kolektif fikirleri üzerine analiz yaptığını ifade etmektedir (Mannheim, 2002, s. 25-28; Doğan, 2008, s. 28).

Bilgi sosyolojisi, basitçe bir toplumda üretilen fikirler ile o toplumun varoluşu arasında güçlü ilişkiler kurgulayan bir sosyal bilim disiplini. Bu çerçevede Mannheim'a göre disiplin temelinde, "bilginin toplumsal varoluşa bağlılığı" ile ilgilenmektedir (Mannheim, 2002, s. 283). Mannheimcı bilgi sosyolojisi perspektifi, verili bir tarihsel dönemde fikrî yaşamın sosyal ve siyasal güçlerle nasıl ne şekilde ilişki kurduğunu gözlemlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla bilgi sosyolojisinin araştırma konularının başında, fikir sistemlerinin toplumsal ve siyasal unsurlar tarafından nasıl koşullandırıldığı sorunu gelmektedir (Arı, 2019, s. 1086).

Mannheim, bilgi sosyolojisinin teori ve araştırma yöntemi olmak üzere iki farklı boyutunun olduğunu ifade etmektedir. Teori olarak bilgi sosyolojisi, bilgi ile onun toplumsal temelleri arasındaki ilişkiyi anlamaya gayret etmektedir. Araştırma yöntemi olarak bilgi sosyolojisi ise bahse konu ilişkinin insanlığın düşünsel mirası içinde oluşan biçimlerinin ayrıntılı olarak incelendiği deneysel bir çalışma alanı olarak ifade edilebilir (Mannheim, 2002, s. 266; Bal, 2004, s. 81-82). Bu temelde Mannheimcı bilgi sosyolojisini hem bir disiplin, hem de o disipline ait teori ve metodoloji olarak düşünmek gerekmektedir.

Mannheim'a göre bilgi sosyolojisi, toplumda yer alan iktidar ilişkilerinin üzerindeki perdeyi kaldırmakta ve siyasal yapıların meşruiyet zeminini açığa çıkartmaktadır. Bu çerçevede ideoloji konusu, onun Aydınlanmacı epistemoloji karşısında konumlanan bilgi sosyolojisi yaklaşımının temellerinden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Mannheim, bilgi sosyolojisi üzerine yürüttüğü araştırmalarını sistemin yapısıyla uyumlu olmayan bilgi türü olarak ifade ettiği ideolojiye yoğunlaştırmaktadır. Ona göre insanî durumun bir parçası olan ideolojilerin mahiyetlerinde sakladıkları değerler, hiçbir zaman gerçekleşmeyen aşkın kurgulardır ve muhalif gruplarca "yanlış bilinç" olarak ifadelendirilirler. Diğer bir deyişle ideolojiler, amaçlarını gerçekleştirmekte asla başarılı olmamakla birlikte gerçekleştirilebilir amaçlar kurgulayan aşkın tasarımlara verilen addır. İşlevsel açıdan ideoloji, geçmişten bugüne uzanan statükonun, yerleşik düzenin savunusu, dahası putlaştırılması anlamına gelmektedir. Bu itibarla, toplumsal yaşama egemen grupların siyasal düşünceler ile çıkarları arasındaki ilişkiyi geliştirerek onların gerçeklikle olan bağlarını zayıflatmaktadır. Böylece bu gruplar toplumsal gerçekliği hem kendilerinden hem de toplumdan gizleme fırsatı bulmaktadırlar. Mannheim'a göre ideoloji, bu sebeple siyasal düşüncelerin tarihinde daha çok hasım olanla girilen ilişkide gündeme gelen bir kavram olarak insanın muhalifleriyle olan karşılaşmasında sezdiği şüphe ve güvensizlik gibi duygularını temsil etmektedir (Mannheim, 2002, s. 64, 87; Okyayuz, 2002, s. 20-21; Hekman, 1999, s. 90-93).

Bilgi sosyolojisine Mannheimcı bakış şüphesiz tek perspektif değildir. Bu çerçevede Amerikan ekolünü temsil eden sosyo-psikolojik yaklaşım, Mannheimcı kıta Avrupalı bilgi sosyolojisi yaklaşımının karşısında konumlanmaktadır. Bahse konu yaklaşımın öncüsü olan Wright Mills, bilgi sosyolojisine yönelik katkılarını Alman tarihselci-felsefi gelenek üzerinden değil, Texas'daki pragmatizm geleneği üzerinden sunmaktadır. Bu kapsamda o, felsefi bir altyapıya sahip Mannheimcı yaklaşımı bilgi sosyolojisinden epistemolojik bir yararlılık beklemekle suçlamaktadır. Buna karşın Mills'e göre sosyal psikoloji, siyasal düşünceler tarihi, felsefe ve iktisat gibi bilimlerin kesişim alanında bulunan ve interdisipliner yaklaşıma sahip bir disiplin olan bilgi sosyolojisi, sosyal bilimlerde epistemolojik değil, ancak yöntemsel bir yararlılık sağlayabilir. Diğer bir deyişle bilgi sosyolojisi, toplumsal bilgi üzerine yalnızca metodolojik bir çerçeve sunmaktadır. Bilgi sosyolojisinin bu konuda epistemolojik bir yararlılık göstermesi, onun toplumsal bilginin doğruluğu üzerine yargıda bulunması anlamına gelecektir. Bu da onu kaçınılmaz bir biçimde rölativizm tehdidinde açık hale getirecektir (Bostan, 2012, s. 55, 75-84, 136).

Mannheimcı klasik bilgi sosyolojisi disiplinine farklı bir bakış açısı öneren Mills'e göre zihniyet ile fikirlerin toplumsal belirlenimine ilişkin tarihsel ve sosyo-psikolojik olmak üzere iki farklı bilgi sosyolojisi yaklaşımı bulunmaktadır. Marksist bilgi sosyolojisi geleneğine eleştirel yaklaşan Mills'e göre literatürde Mannheim'ın başını çektiği tarihselci-felsefi yaklaşımın önemli bir ağırlığı bulunmakla birlikte kültürü odağına alan sosyo-psikolojik yaklaşım gelişmemiştir. Sosyo-psikolojik etkenleri dikkate almayan bir zihin teorisinin eksik kalacağını ifade eden Mills'e göre, bu durumda bilgi sosyolojisinin bir kronoloji dizisine ya da isim rehberine dönüşme riski bulunmaktadır. Mills'in yaklaşımında psikoloji, kişisel olanla değil, toplumsal olanla etkileşim halindeki bilinç ile ilgilenmektedir. Buna karşın pek çok bilgi sosyoloğunun

belirli bir zihin teorisine ulaşmaya çalışırken sosyal bilim gereklilikleriyle alakasız olduğu gerekçesiyle psikolojik zemine ihtiyaç duymamalarından yakınan Mills, böylece meselenin psikolojik veçhesinin ya gizlendiği ya da göz ardı edildiğini ileri sürmekte ve bilgi sosyolojisinin sosyal psikolojiden güçlü bir biçimde yararlanması zorunluluğunu ifade etmektedir (Mills, 2005, s. 14-16).

Mills, bilgi sosyolojisi üzerine araştırmalarda bulunan sosyologları gösterişli teorisyenler ve yalıtılmış ampiristler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu tasnife göre gündelik hayattan soyutlanarak kavramlara boğulan araştırmacılar gösterişli teorisyen olarak adlandırılmaktadır. Mills'e göre bu teorisyenler sosyal bilim yaptıklarını iddia etmekle birlikte anlaşılabilir metinler yazmakta, büyük çaplı genellemelere gitmekte, öne sürdükleri savları desteklemeye yetecek kadar veri toplayamamakta, kanıt olarak öne sürdükleri verilerin bir bölümünde ise ussal-mantıksal problemlerle karşılaşmaktadırlar. Mills, gösterişli teorinin karşısında konumlandığı ve görece yeni bir yaklaşım olan yalıtılmış ampirizmin de tıpkı gösterişli teori gibi sosyal bilimlere hedeflerinden saptıran tek boyutlu metodolojik bir yaklaşım olduğunu savunmaktadır. Kamuoyu araştırmaları, kitle iletişimi, oy verme davranışları gibi somut konulara yoğunlaşan yalıtılmış ampiristler, gösterişli teorisyenlerden farklı olarak araştırmalarında ihtiyaç duyulan teorik perspektif ile tarihsel ve toplumsal birçok düşünme tarzını çoğu kez dışarıda bırakmaktadır. Fen bilimlerinin yöntemlerini sosyal bilimlere uyarlamaya çalışan yalıtılmış ampiristler, çalışmalarında kurumsal, tarihsel ve fikri alandan uzaklaşarak güncel konularla ilişkili somut insan davranışlarını istatistik biliminin yöntemleri üzerinden açıklama gayreti içine girmektedirler (Mills, 2016, s. 41-104).

Mills, tüm bu açıklamalar sonucunda gösterişli teorisyenler ile yalıtılmış ampiristlerin önemli bir sosyal bilim perspektifinden yoksun olduklarını ifade etmektedir. Bu perspektife "sosyolojik tahayyül" adını veren Mills, sık sık "zihinsel vasıf" olarak da zikrettiği bu tahayyülü, dış dünyada ve içsel yolculukta yaşanan süreçlerin anlaşılmasını sağlayan fikri bir donanım olarak ifade etmektedir. Mills'e göre sosyolojik tahayyül, enformasyondan daha önemlidir, zira o enformasyonu kullanma becerisine ilişkin bir zihinsel kabiliyettir. Bu itibarla kültürel ve siyasal yaşamın keşfi için vazgeçilmez bir donanım sunmaktadır. Buna göre sosyolojik tahayyül, tüm sosyal bilimler için gerekli bir perspektifi ortaya koymaktadır. Bu donanımın vurguladığı temel husus, kişisel gerçekliğimizin toplumsal gerçeklikten bağımsız ele alınamayacağı gerçeğidir. Bu araştırmacılar, ayrıca insanların sahip olduğu kişisel sıkıntılar ile toplumların karşı karşıya kaldıkları kamusal sorunları ayırt edebilmekte, karşı karşıya kalınan sorunları anlamlandırmada sosyal bilimler (siyasal düşünceler tarihi, biyografi, sosyoloji, siyaset bilimi vb.) ile psikolojinin farklı perspektiflerinden karşılaştırmalı olarak yararlanabilmektedirler (Mills, 2016, s. 13-39; Bal, 2004, s. 158-166).

Son olarak Mills, topluma yaklaşım açısından makroskobik ve mikroskobik olmak üzere iki farklı yaklaşımın bulunduğu söz etmektedir. Makroskobik yaklaşım klasik eserlere ruhunu veren ana yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, tarihsel gerçeklik temelinde gündelik yaşamdan soyutlanmış büyük ölçekli toplumsal fenomen tipleri oluşturulmaktadır. Bu yapılarla sistemsel açıdan birbiriyle bağlantılı kurumlar ilişkilendirilerek makro analizler yapılmaktadır. Gösterişli teori ile yalıtılmış ampirizm arasında bir yerde konumlanan makroskobik yaklaşım, Mills'e göre Mannheim'ın sosyal bilim yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Mikroskobik yaklaşım ise, gündelik yaşamı odağına alan, küçük ölçekli problemlerle ilgilenen ve somut çalışmalara odaklanan bir yaklaşımdır. Mills, ağırlıklı olarak ampirik araştırmalara dayanan bu yaklaşımın klasik sosyal bilimlerden dışlandığını ifade etmektedir. Oysa sosyal bilimler alanında yetkin ürünler, mikroskobik ve makroskobik yaklaşımları uyumlu ve başarılı bir şekilde bir araya getiren çalışmalardır. Bunu başaran araştırmacılar da sosyolojik tahayyül gücü yüksek araştırmacılarıdır (Mills, 2016, s. 165-170).

3. Bilgi Sosyolojisinde Mardin'in Metodolojik Arka Planı

Bilgi sosyolojisi literatüründe iki farklı eksen ifade eden ve tarihsel-felsefi ile sosyo-psikolojik olarak ifade edilen yaklaşımların uzlaştırıldığı, dahası ilave yaklaşımlarla daha da zenginleştirildiği karma yaklaşımlar da bulunmaktadır. Çalışma kapsamında karma yaklaşımın özgün bir örneği olarak değerlendirilen Şerif Mardin'in perspektifi özetlenmeye çalışılacaktır.

Sosyal teori alanında pozitivist, realist ve konvansiyonalist olmak üzere üç temel epistemolojik yaklaşımın bulunduğu söylenebilir. Pozitivizm, özne-nesne ayrımı temelinde tarihten ve değer

yargılarından tümüyle bağımsız evrensel ve nesnel bir gerçeklik modeli sunarken, realist yaklaşım bu modelin evrensel ve nesnel karakterini onaylamakla birlikte gerçekliğin tarih ve değerden bağımsız olmadığını ileri sürmektedir. Konvansiyonist yaklaşım ise her iki yaklaşımdan farklı olarak evrensel ve nesnel bir gerçeklik fikrine karşı çıkmaktadır. Zira bu yaklaşımda gerçeklik keşfedilen değil, inşa edilen bir bütündür. Bu sebeple konvansiyonist yaklaşım sosyal gerçekliğin insan zihninin bir yansıması olarak tarih, değer ve teoriden bağımsız olmadığını iddia etmektedir. Mardin'in metinlerine göz gezdirildiğinde, onun epistemolojik konumunun pozitivizm ile mesafeli olduğu ve realizmden konvansiyonizme doğru salındığı söylenebilir (Arlı, 2018, s. 86-88). Bu noktada ifade edilmesi gereken ilk husus, bilgi sosyolojisinin Mardin'in temel epistemolojik yaklaşımı olan konvansiyonizme dayalı bir disiplin olduğudur (Öğütle & Balkız, 2016, s. 16). Bu husus, onun çalışmalarında bilgi sosyolojisinin çıktılarında yararlanmasını sağlayan gerekçelerin başında gelmektedir.

Mardin'in bilgi sosyolojisine olan yakınlığının arka planında "fikirlerin toplumsal üretimin bir sonucu" olduğu yönündeki temel varsayımı bulunmaktadır. Bu sebeple o, Mannheim'a referansla bireylerin gerçekte tek tek ve toplumdan bağımsız düşünmediğini, bunun yerine kendilerinden önce düşünülmüş olan şeylerin yeniden düşünülmesine katılım gösterdiklerini ifade etmektedir (Mannheim, 2002, s. 28). Zira insanlar bilgiyi doğrudan doğadan değil, toplumdan almaktadır ve bu bilgi en yalın biçimde şekillenmiş bir bilgidir. Dolayısıyla bireyler doğdukları andan itibaren kendilerini geçmişten tevarüs eden fikir kalıplarının içinde bulmakta, kendi durumlarında meydana gelen değişim ve dönüşümden türeyen yeni sorunları ele alırken tevarüs eden yanıt tarzlarını yeniden incelemekte ya da bu yanıtların yerine başkalarını koymaktadırlar (Mardin, 1991b, s. 140; Arlı, 2018, s. 111).

Bilgi sosyolojisinde bir taraftan kıta Avrupası ekolünü temsil eden Weber-Mannheim çizgisine, diğer taraftan bu çizgiye alternatif olarak gelişen Amerikan ekolüne güçlü bir ilgi duyan Mardin, çalışmalarında her iki ekolün bilimsel çıktılarından yararlanmaktadır. Bu çerçevede Mardin'in, Mills'in, sosyoloji, psikoloji, siyasal düşünceler tarihi vb. farklı disiplinlerin sağladığı veriler ile perspektiflerinden başarılı bir biçimde yararlanan, mikroskobik ve makroskobik yaklaşımları uyum içinde bir araya getiren (Keyman, 2001, s. 13), gösterişli teorisyenler ile yalıtılmış ampiristlerin hatalarına düşmeme gayreti gösteren, ele aldığı konuların teorik çerçevesi ve tarihsel bağlamının yanı sıra gündelik yaşamdaki karşılıklarını da okuyabilen, sosyolojik tahayyüle sahip araştırmacı tarifine uygun bir akademisyen olduğu söylenebilir.

Mardin'in metinleri her şeyden önce metodolojik açıdan okuyucusunu sürekli bir biçimde düşünmeye davet eden, kavrayış düzeyi oldukça yüksek *zor* metinlerdir (Arlı, 2018, s. 136). Bu çerçevede onun çalışmaları, her şeyden önce teorik ve metodolojik arka plan okumasına önem veren bir fikir sosyolojisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Mardin, 2008, s. 18). Çalışmalarında sosyolojiyi siyasal düşünceler tarihi, antropoloji, felsefe, psikoloji gibi farklı disiplinlerle buluşturan Mardin, fikir tarihi ve tahlilleri (Mardin, 2009, s. 215) ışığında toplumsal süreçleri yapı ile fikir arasındaki ilişkiler üzerinden ele almakta (Mardin, 1992b, s. 8), toplumsal yapıya, toplumsal yapının sahip olduğu fikrî yapıtlara, bu yapıların vücuda getirdiği zihniyete ve bu zihniyetin tarihsel konjonktür ile ilişkisine özellikle dikkat çekmektedir (Arlı, 2018, s. 90).

Mardinci bilgi sosyolojisinin, K. Mannheim ve W. Mills'in yanı sıra K. Marx, M. Weber, W. Dilthey, M. Condorcet, C. H. Saint-Simon gibi aralarında disiplin ve yaklaşım farklılıkları bulunan birçok düşünür ile bilim insanının teorik açılımlarından yararlandığını söylemek mümkündür. Örneğin bilgi sosyolojisini ele alırken ağırlıklı olarak Weber-Mannheim ikilisinin başını çektiği anlamacı-tarihselci gelenekten beslendiğini her fırsatta ifade etmesine rağmen, siyasal düşünceler tarihi alanında kaleme aldığı *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri* eserinde Mannheim'ın teorik çerçevesinin zayıflığından söz edebilmekte (Mardin, 2008, s. 26-27, 312), özellikle din ve ideoloji bahsinde adını anmamakla birlikte W. Mills'in öncülüğünü yaptığı eleştirel sosyo-psikolojik yaklaşımın anlayışına uygun açılımlarda bulunabilmektedir. Bu kapsamda Mardin'in yöntem ve perspektif açısından taassup sahibi bir çizgide olmaması dikkat çekicidir.

Toplumların sosyal ve siyasal yapısının oluşumunda fikir ürünlerinin rolünü kavramaya çalışan Mardin, bilhassa modern dünyada Batı dışı toplumların sosyal ve siyasal fikirlerinin oluşumunda Batı'da gelişen düşünce tarihinin etkisini analiz etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede onun için Marksist yazın, toplumsal yapının oluşumu ve geçirdiği değişimleri açıklamak hususunda önemli bir teorik imkân sunmaktadır. Bunun en önemli nedeni, Marksizm'in başlangıç düzeyinde de olsa arka plan okumaları için elverişli bir zemine sahip olmasıdır. Fakat Marksist ideolojinin, tüm toplumsal değişimi maddi temeller üzerinden

açıklayan kısır teorisi toplumsal gerçekliği tek başına açıklamakta oldukça yetersiz kalmakta, dahası onu belirli açılardan çarpıtmaya çalışmaktadır. Topluların tarihsel süreç içinde gelişen fikir sistemlerinin sahip olduğu özerkliğe vurguda bulunan Mardin, bunun yalnızca Marksizm'e dayanarak açıklanamayacak bir durum olduğunu ifade etmektedir. Batılı toplumlar ile Batı dışı toplumların modernleşme süreçleri arasındaki mevcut niteliksel farklılığın arka plan okumasıyla mümkün olabileceğini ifade eden Mardin, toplum yaşamının özgünlüğüne referansta bulunan bu arka planın "kültür" olduğunu ifade etmektedir (Mardin, 2008, s. 9-10, 13-14).

Toplumların sahip oldukları kültürün fikir ürünlerine etkisini araştırırken Mannheim'dan da önemli ölçüde yararlanan Mardin'e göre Mannheim, Marx'ın, topluma dair sosyalist devrim adına geliştirdiği teorik yaklaşımı sosyal bilimlere katkı sağlayacak şekilde yeniden kurgulamaktadır. Marx, insanların sahip oldukları fikirlerin arka planında bir sınıf bilinci olduğunu savunarak toplumun çok parçalı bir yapı olduğunu ifade etmektedir. Bu iddiaya karşın Mannheim, insanların sahip oldukları fikirlerin temelinde, içinde buldukları sınıfın değil, bir bütün olarak toplumun belirleyiciliğini savunmaktadır. Bununla birlikte Mardin, Marx gibi Mannheim'ın da bu hususta tek başına yetersiz kaldığına kanaat getirmekte ve yapı ile fikir arasındaki ilişkilerde Weber'in çalışmalarının çıktılarında da yararlanılması gerektiğini ifade etmektedir (Mardin, 2008, s. 26-27).

Mardin'in ifadesiyle Weber, onun bir toplumsal yapının "iç zembereğine, yapı dışı inançlara, siyasal ideolojiler ile fikirlere yeni bir gözle bakma"sını sağlamıştır (Mardin, 2005a, s. 61). Ona göre Weber'in çalışmalarının en önemli özelliklerinden biri, kendisine anlamacı yöntemi benimsemesidir. Anlama, Alman düşüncesinde Dilthey'in ortaya koyduğu bir yöntem olmakla birlikte Weber, kavramı pozitivist yaklaşımın *açıklama* temelli yaklaşımına karşı geliştirmiştir. Dilthey'e göre, açıklama, doğa bilimlerinin nesnel olguları için geçerli bir yaklaşım iken kültür bilimlerinde nesnel olgular yerine anlam bulunmaktadır. Bu nedenle kültür bilimleri toplumsal yapıları, fikirleri ve ikisi arasındaki ilişkileri açıklamak yerine anlamaya çalışmaktadır. Olguların oluşumu ve gelişiminde bir irade söz konusu değilken kültür bilimlerinde toplumun değerlerinden ve tercihlerinden bağımsız bir anlam mevcut değildir (Mardin, 1992a, s. 50-51).

Weber'e göre sosyal bilimler, toplumsal etkinliği yorumlama aracılığıyla anlamayı ve açıklamayı amaçlar. Burada Weber'in *anlamaya* yüklediği özel anlam dikkat çekmektedir. Zira Weber, anlamayı subjektif bir araştırma olarak değil, aksine bilimsel bir yaklaşım olarak görmektedir. Dolayısıyla Weber'de anlam, değişken olmakla birlikte her zaman ussal bir temele oturmaktadır. Örneğin, toplumsal bir değeri anlamak, onun geçmişle ilişkisinin ortaya çıkarılması, güncel karşılıkları ve gelecekte nasıl yorumlanabileceği şeklindeki çalışmaların tümünü kapsamaktadır. Mardin'e göre Weber'in bu noktadaki ayrıcalıklı niteliği, toplumu anlamaya dair geliştirdiği kategorileri şaşmaz ölçütler olarak dayatmaması, bunun yerine onları esnek bir yapıda kurgulamasıdır. Weber'in bu konudaki en güçlü tarafı, ele aldığı toplumsal yapının iskeletini açığa çıkarmakla yetinmek yerine o toplumsal bütünün diğer yapılarla olan ortak özellik ya da farklarını da ortaya koyabilmesidir. Yine Mardin'e göre bu çerçevede Batılı ve Batı dışı toplumlar arasında mukayese yapmanın imkânlarını artırmaktadır (Weber, 2014, s. 12, 14; Mardin, 1992a, s. 53; Mardin, 1992b, s. 8-9). Böylesi mukayeseleri dışardan da gözlemenin imkânlarının bulunduğu dikkat çeken Weber'in veciz ifadesine göre Sezar'ı anlayabilmek için Sezar olmaya gerek yoktur (Weber, 2014, s. 13-14).

4. Toplumların Zihin Haritaları

Bilgi sosyolojisini Mannheim'a referansla "toplum hakkındaki bilgilerimizin, toplumsal kökeninin araştırılması ve ne gibi etkilerinin olduğunun anlatımı" olarak tarif eden Mardin'e göre ilgili disiplin "Her türlü düşüncenin sosyal yanlılığı nereden gelir ve nasıl oluşur?" sorusuna yanıt üretmek ve toplum hakkında sahip olunan bilgilerin taraflı olmasının nedenlerini araştırmak amacıyla geliştirilen bir çalışma yöntemi ve alanıdır. Her birey, ait olduğu toplumun diğer bireyleriyle –bilhassa yakın ilişkide olduğu gruplarla- bir toplum haritası paylaşmaktadır. Toplum içindeki bireyler, bu haritadan hareketle birbirleriyle anlaşır ve yaşadıkları toplumun onlara yüklediği sorumlulukların gereğini yerine getirirler. Buna karşın bireylerin kolektif zihin dünyalarında taşıdıkları bu haritada sınırlar, bilindik haritalar gibi keskin çizgilerle belirlenmemiştir. Adı kültür olan ve kuşaktan kuşağa simgesel anlatım yoluyla aktarılan bu anlam haritasının çizgileri esnekler (Mardin, 1992a, s. 11-18, 61, 72).

Bilgi sosyolojisinin, *zihnin toplumsallığına* ve bilginin kültür ile ilişkisine dikkat çektiğini ifade eden ve zihinsel ürünlerin dünyasının tamamen toplumsal olarak belirlendiğini ifade eden McCarty'e göre insanlar yalnızca bakarak göremez. Gözleriyle gördüğü, elleriyle dokunduğu nesnelere zihinlerinde algılamaları ve anlamlandırabilmeleri için birtakım haritalara ihtiyaç duymaktadırlar. Zihinsel haritalar görüntülerin ne anlama geldiğini açıklamakta, onlara adeta şekil vermektedir (McCarthy, 2002, s. 13-14). Bilgi sosyolojisinin bu noktada işlevi, toplumun esnek ve bir o kadar muğlak kalmış anlam haritasını ortaya çıkarmaktır. Bilgi sosyolojisinin, toplum haritasını ortaya çıkarırken ulaşmayı amaçladığı husus, toplumun değerler dünyasını anlamaktır. Bu da zorunlu olarak düşünsel arka plan üzerine araştırmalar yapmayı gerektirmektedir.

Mardin'in perspektifiyle bilgi sosyolojisi çatısı altında bir toplumun anlam haritasını ortaya çıkarmanın esaslı yolu, o toplumun kültürünü anlamaktan geçmektedir. Zira bu perspektifte kültür, değişken/esnek karakterdeki simgeler sisteminin genel adıdır. Mannheimci bilgi sosyolojisi anlayışında örneğin zaman kavramının farklı kültürler için farklı farklı çağrışımları bulunmaktadır. Mardin bu hususu Ahmet Haşim'in Osmanlı toplumunda ortaya koyduğu zaman algısı üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Haşim, kendine has üslubuyla Osmanlı'da bir Müslümanın gününün başlangıcını şafak parıltısı, sonunu ise akşam ışıklarının gösterdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı'da modern mekanik saatlerin yaygınlaşmasından evvel yirmi dört saatlik bir gün tanımı bulunmuyordu. Haşim'e göre ışıqla başlayıp ışıqla biten bu on iki saatlik gün ötekine kıyasla oldukça kolay, kısa ve hafifti (Mardin, 1992a, s. 72-73, 104).

Mardin, toplumun düşünsel arka planı olarak ifade ettiği kültüre ait kodlardan söz etmektedir. Kültür kodu, toplumun tarihine nüfuz etmiş, toplumun geneline mâl olmuş, kurumsal yapılar aracılığıyla sürdürülen ve toplumsal yaşayışın derinliklerine gömülü etkin sembol kümeleşmeleridir. Diğer bir deyişle kültür kodu, bir toplumun tarihinde müesses bir davranış çizgisinin müdafaası işlevini gören kültür unsurudur. Örneğin, Osmanlılarda ülüş (paylaşma) adı verilen toplumsal bir değer bulunmaktadır. Bu değer, toplumda ortaya çıkan zenginliklerin bir kişide toplanmaması esasına dayanmaktadır. Bu nedenle zenginlik bir ölçüye kadar topluma dağıtılmalıdır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde savaş ganimetlerinin paylaşılması şeklinde beliren bu toplumsal değer zamanla farklı biçimler altında fakat aynı mantık üzerinden toplum hayatına egemen olmuştur. Bu biçimlerden biri de dervişlik müessesesidir. Bu müessesenin ortaya koyduğu yaşam tarzında dış giysiye önem vermek yoktur. İnsanın değeri, servetiyle değil insanlığıyla ölçülmektedir. Aynı değer bir başka görüntüsü, Osmanlı toplumunda servet biriktirilmesine her zaman şüpheyle yaklaşıldığında kendisini göstermektedir. Bu anlayışta servet yalnızca devlet idarecilerinin elinde toplanabilmektedir. Bu nedenle Osmanlı toplumunda en zenginler daima devlet yöneticileri olmuştur. Onlardaki servet birikimi de ölümleriyle son bulmakta, idarecilik görevi boyunca biriken zenginlik devlet tarafından müsadere edilmektedir. Mardin, bu tavır alışın temelinde Osmanlı toplumuna has bir kültür kodunun bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre toplumların zihin dünyalarının önemli bir bileşeni olan bu kültür kodları, toplumların düşünsel arka planının keşfinde önemli bir unsur olarak görülmelidir (Mardin, 1992a, s. 115-116).

Konuyla ilgili olarak Mardin'in ortaya koyduğu bir diğer örnek olan ünlü *Merihli sosyolog*, içeriğinde öteki örneğe kıyasla daha çarpıcı unsurlar barındırmaktadır. Kendi gezegeninden yola çıkarak Türkiye'ye gelen ve burada bir araştırma yapmak isteyen Merihli âlim örneğin Cuma günleri camiler ile bankaların kalabalıklaşmasını pekâlâ gözlemleyip bunları kayıt altına alabilir. Fakat Türkiye'de yaşayan insanların zihin dünyasından bihaber olan bu farazi kişiliğin bahse konu olayların arka planında yer alan nedenleri ortaya çıkarabilmesi için Türk toplumunun anlam dünyasında yer edinen İslam dini ile hafta sonu müesseselerine nüfuz etmesi gerekir (Mardin, 1992a, s. 51). Dolayısıyla böylesi bir donanımdan mahrum Merihli âlimin Türk toplumunu gözlem yoluyla anlama çabası kaçınılmaz bir biçimde başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Mannheim'a referansla Mardin, her dönemin kendisini fikirlerde ifşa eden bir yönünün olduğunu savunmaktadır. Örneğin, faiz karşılığında borç para vermenin kötü olduğu düşüncesi yalnızca bireylerin birbirlerini çok iyi tanıdıkları ve komşuluk bağlarının gelişkin olduğu toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Öyleyse, faiz tabusunun belirli bir toplumsal yapı ile özel bir ilişkisi vardır. Böylesi bir toplum yapısının egemen olduğu dönemde Hıristiyan kilisesi faizi yasaklayan bir hüküm ortaya koymuştur. Buna karşın toplumsal yapıda yaşanan değişmeye koşut olarak faiz sistemine bakış zamanla değişmiş, ekonomik işleyiş adına sistem faydalı görülmüş ve kilise bu yasaktan vazgeçmek durumunda kalmıştır (Mardin, 1992a, s. 61-62).

Her döneme ait bilgi teorisinin, içinde üretildiği toplumsal koşulların izini taşıdığını savunan Mardin, bilgi ve düşüncenin toplumsal yapı tarafından şekillendiğine ilişkin görüşlerini K. Marx'a dayandırmaktadır. Marx'ın da belirttiği üzere maddi hayatın koşulları, genel anlamda sosyal, siyasal ve entelektüel süreçleri belirler. Düşünceler tarihi, entelektüel üretimdeki farklılaşma, maddi üretimdeki değişmeye bağlıdır. Bu doğrultuda insanların toplumsal varlığını belirleyen şey bilinç değildir, tam tersine toplumsal varoluş insan bilincini belirlemektedir (Marx, 2011, s. 25; Marx, 2006, s. 111). Toplumsal varoluştan bağımsız bir bilinç mümkün değildir, insan bilinci, içinde bulunduğu toplumsal şartların içine gömülüdür (Mardin, 1992a, s. 32-34).

5. Fikir Kümeleri Olarak İdeolojiler

Mardin, toplumların zihin yapıları ve eylemlerine yön veren kültür kodlarını araştırırken *ideoloji* kavramı ve kurumu üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımda ideolojiler, geleneksel toplum haritalarının modern dönemde yararlılıklarını yitirmeleri sonucunda yeni anlam haritaları oluşturma çalışmalarının ürünüdürler. Bu çerçevede ideolojiler birer anlam bütünü olarak insanların yönlerini tayin etmelerine yarayan haritalar, birer kültür kümelenmeleridir. Mardin, bu noktada Mannheim'ın izinden giderek ideolojilerin siyasal alanın yanı sıra toplumsal etkilerine de dikkat çekmektedir. İdeolojiler ilk bakışta yalnızca *devlet teorileri* üzerine çalışmalar yürüten araştırmacıları ilgilendiren bir mesele gibi görünmektedir. Bu alandaki yazarlar ideolojileri Marx, Rousseau veya Locke gibi düşünürlerin fikirlerinin yozlaşmış ya da melezleşmiş şekilleri olarak algılamaya eğilimindedir. Örneğin Sabine, faşizm ideolojisini Mackinder, Nietzsche ve Hegel'in fikirlerinin yoz bir karışımı olarak ele almaktadır. Buna karşın faşistlerin neden bu düşünürleri tercih ettikleri, oluşturdukları melez bütünün toplum psikolojisine ne türde etkileri olduğu ihmal edilmiştir. Bu ihmale dikkat çeken Mardin, ideoloji kavramını siyasal düşünceler tarihi, sosyoloji, antropoloji, felsefe ve psikoloji gibi farklı disiplinlerle buluşturmayı teklif etmektedir (Mardin, 1992b, s. 20-21, 25; Mardin, 1992a, s. 72, 119; Arlı, 2018, s. 108).

Siyasal düşünceler tarihi alanında gerçekleştirdiği çalışmalarında betimleyici aktarımlar yapmakla yetinmek yerine bilhassa düşünce tahlilleri üzerine yoğunlaşan Mardin, ele aldığı siyasal düşüncelerin arka planında bulunan zihniyetin deşifresine çabalamaktadır. Söz konusu çabanın uygun metodolojik araçlarının başında ise bilgi sosyolojisi disiplini gelmektedir. 1960'lı yılların başlarında yayımlanan ilk iki kitabı *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* ile *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* adlı eserler siyasal düşünceler tarihi alanına giren eserler olmanın ötesinde metodolojik açıdan birer bilgi sosyolojisi çalışmasıdır. Örneğin *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* adlı eser malzeme açısından yoğun olmakla birlikte kuramsal açıdan zayıf bir içeriğe sahip olduğu izlenimi vermesine karşın çalışmanın arka planına gizlenmiş bir bilgi sosyolojisi perspektifinin bulunduğunu görebilmek pekâlâ mümkündür. Bahse konu arka plan bir sonraki kitabı olan *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*'nde kendisini çok daha açık ve yoğun bir biçimde gösterecektir. Mardin'i siyasal düşünceler tarihi tahlillerinde, Türk ve Osmanlı modernleşmesi üzerine yaptığı analizlerde başarılı kılan husus bu metodolojik ve teorik birikimdir (Doğan, 2008, s. 27).

Mardin'in bilgi sosyolojisi üzerine kurduğu teorik çerçevenin ilerleyen yıllarda daha da güçlendiği görülmektedir. Bu dönemde kendisinin bilgi sosyolojisi yönteminden yararlandığı ve *ideoloji* üst başlığını taşıyan iki önemli kitabı bulunmaktadır. İzmir saha çalışmasının sonuçlarına dayanarak 1969 yılında yayımlanan ve bu tarihten itibaren alanda yazılacak eserler için önemli bir referans kaynak niteliği kazanan *Din ve İdeoloji* adlı eserinde Osmanlı toplumu ve Cumhuriyet Türkiye'sinde dinin siyasal ve toplumsal varlığını tartışmaya açmakta, toplumsal eylem ile din arasındaki ilişkilerde ideolojinin önemini Türkiye örneği üzerinden ele almaktadır. 1976 yılında yayımlanan *İdeoloji* adlı eserinde ise ideoloji kavramının tarihsel gelişimini, bilgi sosyolojisi, siyasal düşünceler tarihi ve bilim felsefesi açısından ideolojinin anlamını, ideolojinin bilginin üretilmesi, kültür, sosyal değişme, sembol ve simgelerle olan yakın ilişkisi ile ideolojilerin gerileme savı gibi birçok konuyu ele almaktadır. *Din ve İdeoloji* adlı eserinde dinin siyasal ve ideolojik bir fonksiyona sahip olduğunu ortaya koyan Mardin, mikro ölçekli bilimsel analizler üzerinden bugün dahi işlevselliğini kaybetmemiş olan *Volk İslam* kavramını ortaya atmakta, *Volk İslam*'ın temelde siyasal bir ideoloji olduğunu ve modern Türk toplumun dünya görüşünün şekillenmesinde çeşitli şekillerde etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmaktadır. *İdeoloji* adlı eserinde ise fikir süreçlerinde insanları objektiflikten uzaklaştıran yanlılık probleminin kontrol dışı bir süreç olduğu sonucuna ulaşmakta ve toplum hakkındaki

bilgilerin yanlılığının kaynağı üzerine bir envanter çalışmasına girişmektedir (Mardin, 1992a, s. 5-6, 11-12; Mardin, 1992b, s. 5, 13-14; Arlı, 2018, s. 94). Toplumların fikir dünyaları ve sahip oldukları zihniyete yönelik sarsılmaz akademik ilgisi nedeniyle Mardin'in daha sonraki eserlerinin arka planında ideoloji sorunu varlığını hissettirmeye devam edecektir.

Bilgi sosyolojisi perspektifi, Mardin'e göre ideolojileri tahlil etmekte kullanılabilir yöntemlerin başında gelmektedir. Bu çerçevede o, Mannheimci bilgi sosyolojisinin, siyasal fikirler ile ideolojileri sistematik bir biçimde değerlendiren ilk teorik çerçeve oluşuna vurguda bulunmaktadır. Mannheim'ın fikrî yapıların tahliline getirdiği temel yenilik, Marx'ın kurguladığı bir yöntemi daha da geliştirerek bilimsel bir çerçeveye oturtmasıdır. Bu bağlamda Marx'ın bilinç-sınıf arasında kurguladığı ilişkinin bir benzeri, Mannheim'da bilinç ve toplum arasında kurgulanmaktadır. Bununla birlikte Mardin, Mannheim'ın bu alanda ortaya koyduğu ana kategorilerin evrensel olmadığını, bu nedenle ortaya koyduğu teorik çerçevenin Batılı toplumların fikir yapılarının tahliline uygun olmasına rağmen Batı dışı toplumlara kısmen uygulanabileceğini ifade etmektedir (Mardin, 2008, s. 26-27). Mardin, ideolojileri modern dünyanın yaşadığı dönüşümün ve bu dönüşümün arka planında bulunan sosyal ve siyasal değişikliklerin ortaya çıkardığı fikrî yapılar olarak adlandırmaktadır. Bu çerçevede ideolojiler, ait oldukları köklerden koparılan insanlara yeni bir yön tayin etmelerini ve bir hayat dengesi kurmalarını vaat eden öneriler olarak anlaşılmaktadır (Mardin, 1992a, s. 127, 131). İdeolojiler, bilgi sosyolojisi çerçevesinde ele alındığında Mardin, Mannheim'a referansla onların toplumda kritik makamları ellerinde bulduranların sahip oldukları makamları ve oluşturdukları siyasal yapıyı savunmak üzere ürettikleri fikrî yapılar olduklarını ifade etmektedir. Bu durumda aynı siyasal yapıda kritik makamları ele geçirmeye ve siyasal yapıyı köklü bir değişime uğratmaya yönelik teoriler de *ütopya* adını almaktadır (Mardin, 2008, s. 308)

Mardin bir başka aktarımında yine Mannheim'a referansta bulunarak ideolojilerin sistemle uzlaşma içinde olmayan ve insanlara vaat ettiklerini gerçekte sunamayan yaygın fikirler olduklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda *müminlerin kardeşliği* veya *cennet* gibi fikirleri ideoloji kategorisinde değerlendirmek gerekmektedir. Zira bu fikirler ne kadar yaygın olursa olsun modern dünyada yaşayan Müslümanların günlük yaşantısında karşılıklarını önemli ölçüde yitirmiştir. İdeolojilerin özgün yanı da burada açığa çıkmaktadır: İdeolojiler, kendi devirlerinin karşıt fikir ve kurumlarıyla birlikte varlıklarını sürdürebilen fikirlerdir. Bu itibarla, mahiyetlerinde barındırdıkları fikirlerin toplumsal pratiklere yansımadağı gerçeğinin üzerini örtterek siyasal yapı ile fikirler arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmaktadır (Mardin, 1992a, s. 56-57).

Jön Türklerin Siyasi Fikirleri adlı eserinde Mardin, fikir ürünlerinin siyasal yapı üzerindeki etkilerini araştırmak üzere Mannheim'ın bilgi sosyolojisi kavrayışı ile ideoloji ve ütopya kavramlaştırılmalarını Osmanlı siyaseti ve entelektüellerinin fikirleri üzerinden test etme fırsatı bulmaktadır (Mardin, 2008, s. 9). Eserde Jön Türk hareketinin içinde bulunduğu toplumsal yapı içindeki konumunu ve kaynaklarını tespit eden Mardin, söz konusu hareketin ortaya çıkışı ve geliştirdiği siyasal fikirler ile dönemin siyasal konjonktürünü ilişkilendirmektedir (Arlı, 2018, s. 90). Meseleye bilgi sosyolojisi perspektifinden bakıldığında, Jön Türklerin en belirgin niteliklerinden biri, muhalefette olmalarına karşın hiçbir dönem Mannheim'ın *ütopya* adını verdiği siyasal fikirleri geliştirmemeleridir. Bu çerçevede Mardin, Jön Türk fikriyatını beklentinin aksine radikal değil, muhafazakâr bir arka plana sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Jön Türklerin fikrî metinlerinin birçoğunda, Mannheim'ın ortaya koyduğu *muhafazakâr tarihçi tutum*, *bürokratik muhafazakârlık*, *sosyalist-komünist tutum*, *liberal-demokratik burjuva düşünce* ve *faşist ütopya* kategorilerinden yalnızca bürokratik muhafazakârlığı bulabilmek mümkündür. Mardin, reformist Osmanlı entelektüellerinin Batı ile temas kurmaları sonucunda Batılı siyasal fikirlerin etkisinde kalmalarına karşın bahse konu etkilere şekli veren ana unsurun imparatorluğun kimi yapısal nitelikleri olduğunu tespit etmekte ve tüm bu çıkarımların sonucunda Mannheim'ın bilgi sosyolojisi çerçevesinin Osmanlı toplumu için tatmin edici bir çerçeve sunmadığı sonucuna ulaşmaktadır (Mardin, 2008, s. 307-312). Dolayısıyla Mardin'in bilgi sosyolojisi kavrayışında Mannheim aşılabilir bir isim değildir. Nitekim ideoloji ve ütopya arasındaki farklılığın altını çizen Mannheim'a rağmen kendisi birçok yerde ütopya kategorisini geniş anlamda ideoloji tanımının içinde eritmektedir (Mardin, 1991a, s. 26).

Öte yandan Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu*'nda fikir ürünleri ile siyasal yapı arasındaki ilişkileri araştırırken devlete sadakat ideolojilerinin gelişkinliği ve bilgi birikimlerinin sınırlılığının yanı sıra dönemin siyasal gelişmelerinin, Yeni Osmanlıların İslami fikirler ile Aydınlanmacı fikirler arasında başarılı

bir sentez yapamamasının gerekçesi olarak ortaya koymaktadır (Mardin, 2015, s. 441-454). Dolayısıyla onun karma ve esnek bilgi sosyolojisi anlayışına göre, fikir ürünleri ile siyasal yapı arasındaki ilişkiler yalnızca fikirlerin siyasal yapıyı belirlediği tek yönlü bir etki değil, fikir ürünlerinin de siyasal yapıdaki gelişmelerin etkisine açık olduğu iki yönlü bir sürecin ifadesidir.

6. Din ve İdeoloji

İdeolojiler bahsinde Mardin, Marx ile birlikte yönetici elitlerin gerçekleştirdiği tahrifin ideolojik forma bürünmenin yegâne biçimi olduğu yönünde hatalı bir kanaatin geliştiğini ortaya koymakta ve bu hatalı kanaatin Marx sonrası araştırmaları etkileyen önemli bir tutum olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki, bilginin toplumsal temelleri üzerine ortaya atılan görüşleri genişletme çabası içine giren Mannheim dahi öncelikli olarak yönetici elitlerin fikirleri ile ilgilenmiştir (Mardin, 1992b, s. 33). Bu çerçevede Mardin, William James'ten ilhamla toplumların zihin dünyaları ve eylemlerinin, bir ucunda "sert ideolojiler" diğer ucunda "yumuşak ideolojiler" in bulunduğu kategorik bir yelpazeyi iyi tanımayı gerektirdiğini ifade etmektedir. Bu perspektifte sert ideolojiler, sistematize edilmiş, ana teorik kaynaklara dayanan, elitlerin kültürüyle sınırlandırılmış, içeriği çok güçlü yapılar olarak tarif edilirken yumuşak ideoloji kavramı, toplumların daha ziyade şekilsiz dinsel inanç ve bilişsel yapılarına karşılık olarak kullanılmıştır (Mardin, 1992b, s. 14).

Mardin, sosyal bilimlerde temel bir yanlış olarak ideolojilerden söz edildiğinde yalnızca sert ideolojilerin kastedildiğinden ve yumuşak ideolojilerin araştırma kapsamı dışında tutulduğundan söz etmektedir. Oysa yumuşak ideolojiler de toplumların zihin dünyaları ve davranış kalıplarının oluşumunda en az sert ideolojiler kadar etkili bir kaynaktır. Sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda kısmi bir dışlanmışlıkla karşı karşıya kalan yumuşak ideolojiler hakkındaki en yararlı ipuçlarının bilgi sosyolojisinden elde edilebileceğini savunan Mardin, bu nedenle ideolojileri (sert ve yumuşak) siyaset bilimi disiplinin teorik mantığının yanı sıra kültür bağlamında da ele almaktadır. Ona göre toplumun kültüründe, gündelik yaşamında, geliştirdiği vaziyet alışlarda ve psikolojik örgütlenmesinde bir eylem aracı fonksiyonu bulunan din, bir yumuşak ideoloji olarak toplumsal zihniyetin açığa çıkarılması amacı doğrultusunda sosyal bilim araştırmalarına konu olmalıdır. Din ve benzeri inanç temelli yumuşak ideolojiler araştırılmadan toplumların ve dolayısıyla insanların fikir dünyaları ve davranışlarına yön veren motivasyonlar açığa çıkarılamaz (Mardin, 1992b, s. 15-16, 30, 34, 37; Arlı, 2018, s. 101).

Öte yandan Mardin, Marx'a referansla ideolojiye yönelik takındıkları tavır alışa göre toplumları saydam ve ışık geçirmez olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Saydam toplum, üretim tarzı ile insan ihtiyaçlarının tedariki arasındaki ilişkinin doğrudan ve açık olduğu toplum tipidir. Örneğin toplayıcı bir kabile, gıda ihtiyacını gidermek üzere meyve-sebze toplamak üzere ormana doğru yola çıktığında, ormana giden yolda ilerlemekle açlığın giderilmesi arasında saydam bir ilişki bulunmaktadır. Toplumsal işbölümü arttıkça toplumsal tabakalaşma artmakta, sınıfsal nitelikler belirginleşmekte, bu da insanların toplumsal yaşamda belirledikleri amaçlar ile eylemleri arasındaki ilişkiyi zayıflatmaktadır (Mardin, 1992a, s. 34, 37; Stark, 2010, s. 308). Bu ilişkinin tamamen koptuğu toplumlara Mardin ışık geçirmez toplumlar adını vermektedir. Bu toplumlarda insanlar sorgulamaktan mahrum oldukları ve çıkarlarıyla hiçbir ilişkisi bulunmayan süreçleri devam ettirmektedirler. Bu noktada ideolojiler, toplumsal yaşamda ışık geçirmeyen ilişkilere sahte bir geçerlilik sağlayan fikir ve anlatılardır. Mardin'e göre bu anlatıların en kusursuzu ise dindir (Mardin, 1992a, s. 37-38).

Dini toplum yaşamının bir özeti olarak gören Mardin, dinin değer ve simgelerin odak noktası olarak topluluğun bir bütün olduğu gerçeğinin hatırlanmasına karşılık geldiğini ifade etmekte ve birbirine rakip kültür kurumları olan din ve ideoloji arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Ona göre her iki kültür kümesi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Din de tıpkı ideolojiler gibi insanlar için dünyayı anlama ve kendilerini o dünya içinde belirli bir konuma yerleştirme işlevi görmektedir. İdeoloji gibi din de insanların dünyayı yanlış bir bakış açısıyla ele almalarını sağlamaktadır. Aralarındaki temel fark, ideoloji, yanlış gerçekliği dayatırken din bir tahakküm aracı olmaktan ziyade insanların gerçeklik karşısında bilerek ve isteyerek sarıldıkları bir kurtarma aracıdır. Marx'ın "Din, halkın afyonudur" (Marx, 2009, s. 192) önermesindeki afyonun işlevi, halkın üst sınıflarca uyutulması değil, halkın hadiselerin üzerinde batmadan durabilmeleri ve hayata tutunabilmelerine yarayan bir kendi kendini aldatmadır. Mardin, insanların zihin dünyalarının gelişiminde dinin işlevini Freud'un şahsiyet evrimi teorisi ile açıklamaya çalışır. Freud'a göre (2000, s. 18-

21) kişiliğin gelişiminin ilk evresinde çocuk kendi güçsüzlüğünü kadir-i mutlak olarak gördüğü anne ve babası üzerinden giderir ve isteklerinin gerçekleşmesini sağlar. Çocuk büyüdükçe inançları da zamanla şekil almaya başlar. Geçmişten beri özlemini duyduğu kadir-i mutlak olanı, farklı biçimlerde aramaya koyulur. Freud'a göre din, bu özlemi gideren bir yapıdır. Din, insanın zamanla kaybettiği biyolojik babası yerine koyduğu soyut babanın bir görünümüdür. Bu yerini doldurma işlevi dinin psikolojik temelidir. Bu nedenle Freud'a göre din, gücünün temelini oluşturan psikolojik kaynakları gizlediği ölçüde ideolojiktir.

Mardin'e göre cumhuriyet Türkiye'sinde İslam, 1940'lı yıllardan itibaren siyasal İslamcılar eliyle belirgin biçimde siyasal bir ideolojiye dönüştürülmüştür (Mardin, 1991b, s. 221-222, 228-230). Ancak aynı yıllardan itibaren bu yapının dışında ikinci bir *dine dönüş hareketinin* bulunduğundan söz eden Mardin, bu bütünü ağırlıklı olarak halk kültürüne dayanan *Volke İslam* başlığı altında incelemektedir. Böylece o, İslam'ın Türkiye'de fikrî kalıpları etkileme sürecini ortaya çıkararak bahse konu fikrî kalıplar ile siyasal ve toplumsal eylem arasındaki ilişkileri deşifre etmeye girişmektedir (Mardin, 1992b, s. 65, 151). Ona göre bilgi sosyolojisi perspektifinden Türkiye'de din olgusu, bir toplum kılavuzu ve bilgi kaynağı olması bakımından Batı toplumlarına kıyasla daha gelişkindir. Zira Batı'da ideolojiler kaçınılmaz bir biçimde dini fikirler ile çatışmaktadır. Bunun en tipik örneği Aydınlanma dönemi felsefesidir. Sınırları ve katları belirsiz, yaygın bir toplum olan İslam toplumunda ise birbirine rakip ideolojiler neredeyse yok gibidir. Bu genellemenin en önemli istisnası ise bağımsız bir küme gibi çalışan devletin korunması ideolojisidir (Mardin, 1992b, s. 76-77).

Türkiye'deki Kemalist, laik ve Marksist akademik çevrelere ait devlet merkezli Türk modernleşmesi yazınının, başta din araştırmaları olmak üzere mikro unsurları dikkate almayan makro ölçekli, kaba ve yüzeysel bir okumaya sahip olduğunu ileri süren Mardin, Türk-Osmanlı modernleşmesinin yaşam dünyasını içeren bu mikro araştırma alanının, bilimsel açıdan ihmal edilmesinden ötürü oldukça güdük kaldığını tespit etmektedir. Mikro ve makro unsurlar arasındaki ilişki göz ardı edilerek gerçekleştirilen bu okumaların yanıltıcı sonuçlar ortaya çıkardığını vurgulayan Mardin, bahse konu kesimlerin modernleşme sürecinde gündelik yaşamın önemini kavrayamadıklarını ifade etmektedir. Ona göre Türk modernleşmesine yön veren en önemli mikro yapıların başında ise din gelmektedir. Modernleşme sürecinde din, bir taraftan gündelik yaşam pratiklerine yön veren bir kurum iken, diğer taraftan makro (devlet) ve mikro (halk) yapılar arasında kurumsal olmayan iletişimin diline/söylemine de kaynaklık etmektedir. Kemalist, laik ve Marksist akademik çevrelerin modern Türkiye'nin toplumsal yapısında ortaya çıkan yeni dini güçler karşısında uğradıkları şaşkınlığa işaret eden Mardin, bu alanda araştırma yapan akademisyenlerin pozitivist yazının yanı sıra kültürel tarih okumalarından da yararlanması gerektiğini ifade etmektedir (Mardin, 2005a, s. 29-69).

Mardin ısrarla, dinin Türk sosyal bilim camiası ile laik Türk entelektüellerinin yeni bir keşfi olduğunu hatırlatmaktadır. Zira cumhuriyetin ilk yıllarında Türk akademisine egemen olan pozitivism ve klasik sekülerleşme tezleri, toplum araştırmalarında din ve kültürü odağa alan yaklaşımları Türk entelijansiyasının zihin dünyasından adeta silmiştir. Nitekim onun deyimiyle cumhuriyet Türkiye'sinin resmi tutumu, Anadolu'nun çok çeşitli dinsel yapısını Türkiye'nin karanlık çağlarından kalma kalıntıları olarak reddetmek üzerine kuruluydu. Bu etkinin sonuçlarının bugün dahi gözlemlenebilir olduğunu ifade eden Mardin, din araştırmalarının Türk toplumunu laikleştirme programı kapsamında bilim dışı ilan edilip "küflü" rafa kaldırıldığını ifade etmektedir. Oysa Kemalizm, Türk toplumunda dine rakip bir ideoloji olmayı başaramamış ve yeni nesillere ailelerinden tevarüs eden değerleri değiştirmede başarısız olmuştur (Mardin, 1991b, s. 214; Mardin, 1992b, s. 147; Mardin, 1990, s. 52). Bu çerçevede Mardin'e göre son dönem Osmanlı ve Türkiye tarihini geleneksel güçler ile modernlik arasında çok katmanlı ve girift ilişkilerin tarihi olarak ele almak gerekmektedir. Bu karmaşık ilişkilerin tarihi de arka plan unsurları göz ardı edilerek deşifre edilemez. Mardin bu noktada C. Taylor'a referansla ortak inançların arka plan okumasındaki önemini vurgulamakta (Mardin, 2005b, s. 51-52) ve son dönem Osmanlı toplumu ile cumhuriyet Türkiye'sinin toplumsal tarihinin din olgusu yok sayılarak anlaşılamayacağına dikkatleri çekmektedir.

7. Sonuç

Bu çalışmada, bilgi sosyolojisi perspektifinin fikir ürünlerinin toplumsal ve siyasal yapının şekillenmesindeki etkilerine dikkat çeken ve bu fikirlerin oluşturduğu zihniyet tarihi üzerine derinlikli

tahliller yapmaya imkân tanıyan önemli bir sosyal bilim disiplini olduğu temeli üzerinden Mardin'in bilgi sosyolojisine ilişkin özgün metodolojik çerçevesi ve bu çerçevenin çalışma konuları ile irtibatı bir makalenin sınırları dâhilinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmalarında sosyoloji, siyasal düşünceler tarihi, antropoloji, felsefe, psikoloji gibi farklı disiplinleri buluşturan Mardin'in, fikir tarihi ve tahlilleri ışığında toplumsal süreçleri yapı ile fikir arasındaki ilişkiler üzerinden ele alırken, onun bu tahlillerinde bilgi sosyolojisinin sunduğu metodolojik katkının oldukça yüksek olduğu ifade edilmiş, ayrıca Mardinci bilgi sosyolojisinin, aralarında disiplin ve yaklaşım farklılıkları bulunan birçok Batılı düşünür ile bilim insanının teorik açımlarından yararlandığı ortaya koyulmuştur.

Çalışmada Mardin'e ait metinlerin analizi neticesinde sahip olduğu bilgi sosyolojisi anlayışının kabaca *karma* olarak nitelendirilebilecek bir perspektife sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zira Mardin'in bir taraftan kıta Avrupası ekolünü temsil eden Weber-Mannheim çizgisine, diğer taraftan bu çizgiye alternatif olarak gelişen Amerikan ekolüne de güçlü bir ilgi duyduğu ve çalışmalarında her iki ekolün bilimsel çıktılarından yararlandığı tespit edilmiştir. Onun bakış açısındaki esnekliği ve bu esnekliğin metinlerine yansımaları Mannheimci bilgi sosyolojisiyle ilişkileri üzerinden okumak mümkündür. Örneğin Mannheim'in bilgi sosyolojisi kavrayışının önemine her fırsatta vurgu yapmasına karşın *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri*'nde şaşırtıcı bir biçimde Mannheim'in çerçevesinin Osmanlı toplumu, siyaseti ve entelektüellerinin siyasal fikirlerini anlamak için tatmin edici bir çerçeve sunmadığı sonucuna ulaşmaktadır. Zira Mardin'e göre Jön Türk hareketinin fikrî metinlerinin birçoğunda Mannheim'in ortaya koyduğu ütopya kategorilerinden yalnızca bürokratik muhafazakârlık bulunmakta, ayrıca reformist Osmanlı entelektüellerinin Batı ile temas kurmaları sonucunda Batılı siyasal fikirlerin etkisinde kalmalarına karşın bahse konu etkilere şekli veren ana unsur olarak imparatorluğun kimi yapısal nitelikleri ön plana çıkmaktadır. Bu tespitlerden hareketle Mardin, Mannheim'in bu alanda ortaya koyduğu ana kategorilerin evrensel olmadığını, bu nedenle ortaya koyduğu teorik çerçevenin Batılı toplumların siyasi fikir yapılarının tahliline uygun olmasına rağmen Batı dışı toplumlara kısmen uygulanabileceği değerlendirmelerinde bulunmaktadır.

Çalışmada tespit edilen bir diğer husus, Mardin'in siyasal düşünce tarihi araştırmaları kapsamında betimleyici aktarımlarla yetinmek yerine fikir tahlilleri üzerinden siyasal fikirlerin arka planındaki zihniyetin deşifresine giriştiğidir. Kendisinin bu alandaki metinlerini ayrıcalıklı kılan niteliklerin başında da sahip olduğu bilgi sosyolojisi perspektifi gelmektedir. Çalışmada Mardin'in, bilgi sosyolojisi disiplinini ele alma tarzı, farklı yapıtları üzerinden takip edilirken, onun karma ve esnek bilgi sosyolojisi anlayışının, fikirlerin siyasal yapıyı belirlediği tek yönlü bir etki değil, fikir ürünlerinin de siyasal yapıdaki gelişmelerin etkisine açık olduğu iki yönlü bir sürecin ifadesi olduğu tespit edilmiştir. Sözelimi *Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu*'nda Mardin, fikir ürünleri ile siyasal yapı arasındaki ilişkileri araştırırken devlete sadakat ideolojilerinin gelişkinliği ve bilgi birikimlerinin sınırlılığının yanı sıra dönemin siyasi gelişmelerinin, Yeni Osmanlıların İslami fikirler ile Aydınlanmacı fikirler arasında başarılı bir sentez yapamamasının gerekçesi olarak ortaya koymaktadır. Yeni Osmanlıların siyasal düşüncesine dair böylesi bir değerlendirmenin, tek yönlü ve sığ analizlerle elde edilemeyeceği ise açıktır.

Çalışmaya hâkim genel kanı, Mardin'in sahip olduğu özgün metodolojik perspektifi sayesinde sosyal bilimlerin bilindik kavramlarını farklı içerik ve ilişkilerle buluşturabildiği şeklindedir. Nitekim bilgi sosyolojisi perspektifinin sağladığı arka plan ışığında o, her dönemin kendisini fikirlerde ifşa eden bir yönünün olduğunu savunurken, toplumsal yapının iç zembereğine, yapı dışı inançlara, siyasal ideolojiler ile fikirlere farklı bir gözle bakmaktadır. Osmanlı-Türk toplumunun tarihini tahlil ederken kullandığı toplum haritası, kültür, kültür kodu, simge, sembol, ideoloji, toplum zembereği, din ve ütopya gibi kavramlar/olgular/terimler üzerine geliştirdiği bilgi sosyolojisi temelli derinlikli kavrayış, bu alanda ortaya koyduğu tahlillerin yetkinliğini artıran temel etkenlerden biri olarak görülmektedir. Bilgi sosyolojisi perspektifinden fikir alanında toplumları objektiflikten uzaklaştıran yanlılık probleminin kaynağı üzerine sorgulamalara girişen Mardin, böylece din ve ideoloji araştırmalarıyla buluşmaktadır. Bahse konu sorgulamalar ışığında özgün bir kavram olarak öne sürdüğü ve bir dine dönüş hareketini ifade eden *Volk İslam*'ın siyasal bir ideoloji olarak modern Türk toplumun fikrî kalıpları, dünya görüşü, siyasal ve toplumsal eylemlerinin şekillenmesinde çeşitli şekillerde etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Böylece başından

itibaren laik Türk akademisinin kapısının önüne gelmesine dahi imkân tanınmayan din araştırmaları, Mardin'in cesur girişimleri ve özgün teorik açılımla akademiye güçlü bir giriş yapmaktadır.

Mardin, derin arka plan okumaları yapmaya imkân tanıyan teorik ve metodolojik yaklaşımı sayesinde ideoloji üzerine gerçekleştirdiği cesur ve soğukkanlı bilimsel tahliller, onu döneminin diğer sosyal bilimcilerinden ayıran en önemli niteliklerden biridir. Türk akademisinde ideolojik kamplaşmanın oldukça rijit olduğu, dahası pozitivism ve klasik sekülerleşme teorilerinin öngörülerine dayanılarak din olgusunun Türkiye'nin sosyal bilimler camiasından dışlandığı ve yok sayıldığı bir dönemde onun güçlü teorik ve metodolojik temeller üzerinden din olgusu üzerine yazdığı kitap ve makaleler bugün dahi ilgiyle okunmaya ve okutulmaya devam etmektedir. Bu anlamda Mardin'in, Türk akademi dünyası için gerek teorik ve metodolojik anlamda gerekse konu tercihlerinde şablon kırıcı bir hüviyete sahip olduğu söylenebilir.

Öte yandan Mardin'in çalışmalarının teorik arka planı güçlü, entelektüel düzeyi yüksek, ideolojik bakış açılarına mesafeli, bilimsel saptamalarla yetinen, okuyucusunu sürekli bir biçimde düşünmeye sevk eden özgün metinlerden oluşmasının kendi başına bir kıymeti bulunup bulunmadığı ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Zira bugün Türkiye'de Mardin'in eserleri yaygın bir biçimde okunmasına karşın metinlerin anlaşılabilirliği hususunda hala önemli soru işaretleri bulunmaktadır. Bu noktada Kayalı'nın, "Mardin okumalarının ciddiye alındığı dönemlerde dahi tahlilî öneminin tasvirî öneminin gerisinde kaldığı" yönündeki değerlendirmesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla Mardin'in çalışmaları üzerine ufuk açıcı tahliller, kendisinin dikkat çeken ilgi alanları ve araştırma konularının yanı sıra bilgi sosyolojisi gibi metodolojik arka planı güçlü teorik disiplinler üzerine daha fazla düşünmek ve bilimsel araştırmalar gerçekleştirmekle mümkün olabilir.

8. Extended Abstract

The sociology of knowledge, as a methodology of history of thought, can be defined as a theoretical discipline which transforms the effects of thought products on the shaping of the social and political structure through a social science perspective, into the subject of scientific research, by addressing the effects of them through a social science perspective, thus providing a rich background reading for social and history of political thought research. In Turkey, Şerif Mardin is the head of social scientists who first benefited from the aforementioned background reading. However, no study has been conducted on Mardin's methodology of history of thought until today.

This study includes an evaluation of Mardin's sociology of knowledge perspective, which brings together different disciplines such as sociology, history of political thoughts, anthropology, philosophy and psychology and also addresses social and political processes through the history of thought and thought analyses in his studies. The study is based on document analysis as a data analysis method. The aim of the study is to try to create an explanatory framework for Mardin's perspective of sociology of knowledge by explaining the methodology of sociology of knowledge. Therefore, the study seeks answers to the questions of what the discipline of sociology of knowledge corresponds, the background of Mardin's knowledge sociology perspective and what it includes, to what extent this background contributes to the analysis of Mardin's history of thoughts in Turkey.

In the study, after summarizing the point of view of Karl Mannheim and Wright Mills, who are among the authors influencing Mardin's sociology of knowledge perspective, within the scope of the discipline the background of Mardin's methodology was elucidated. Afterwards, the study was concluded by drawing attention to some issues that Mardin put forward regarding religion and ideology through the perspective of sociology of knowledge.

The methodological contribution of the sociology of knowledge is quite high in Mardin's analyzes on the history of thought. As a result of the inquiries made throughout the study, it has been revealed that Mardin's understanding of the sociology of knowledge has a perspective that can be roughly described as mixed. Because, within the scope of the sociology of knowledge, Mardin has a strong interest in the Weber-Mannheim school on the one hand, and the American school that developed as an alternative to this line on the other, and benefits from the scientific outputs of both schools in his studies. It is possible to read the flexibility of Mardin's perspective and the reflection of this flexibility in his texts through its relations with the Mannheimian sociology of knowledge. Although in his work titled *Jön Türklerin Siyasi*

Fikirleri, Mardin emphasizes the importance of Mannheim's understanding of the sociology of knowledge at every opportunity, he surprisingly comes to the conclusion in this work that Mannheim's framework does not provide a satisfactory framework for understanding the political thoughts of Ottoman society, politics and intellectuals.

Mardin argues that every period has an aspect that reveals itself in thoughts, thus he views the inner core of the social structure, non-structural beliefs, political ideologies and thoughts from a different perspective. While analyzing the history of Ottoman-Turkish society, his understanding of the sociology of knowledge, which he enriched with concepts such as society map, culture, cultural code, symbol, ideology, religion and utopia, increases the competence of his analyzes in this field. With the theoretical and methodological support of the discipline of sociology of knowledge, Mardin concludes that the problem of bias, which distracts societies from objectivity in the field of thoughts, is an out-of-control process. Thus, he questions the source of bias in knowledge about society and meets ideology research.

Mardin formulates the ideologies as intellectual works that emerge from the transformation of the modern world and the social and political changes behind this transformation. Mardin also draws attention to the unique political function of the phenomenon of religion, which he describes as a soft ideology over the distinction between hard ideology and soft ideology. Thus, religious studies, which are not even allowed to come to the door of the secular Turkish academy from the very beginning, make a strong entrance to the academy with the brave initiatives of Mardin and its original theoretical approach. Therefore, it can be said that Mardin has a pattern-breaking identity for the Turkish academic world, both in terms of theoretical and methodological terms and subject preferences. New and seminal analyzes about Mardin's studies may be possible by carrying out more scientific researches on theoretical disciplines with strong methodological backgrounds, such as the sociology of knowledge that he uses in his studies.

Keywords: History of Political Thought, Şerif Mardin, Sociology Of Knowledge, Ideology, Religion.

Kaynakça

- Arı, Y. (2019). Karl Mannheim'in Bilgi Sosyolojisi. *Social Sciences Studies Journal*, 5(30), 1085-1191.
- Arlı, A. (2018). *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin* (4. b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bal, H. (2004). *Bilginin Felsefesi: Sosyolojik Boyutları*. Isparta: Fakülte Yayınları.
- Berger, P., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası, Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. (V. S. Öğütle, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bostan, M. (2012). C. Wright Mills'in Sosyoloji Anlayışı. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Burke, P. (2004). *Gutenberg'den Diderot'ya Bilginin Toplumsal Tarihi* (2. b.). (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Doğan, N. (2008). Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori. İçinde Taşkın Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (ss. 19-41). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Freud, S. (2000). *Bir Yanlısamannın Geleceği, Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*. (H. Arslan, & B. Balkız, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Kayal, K. (2008). Şerif Mardin Okumaları Konusunda Bazı Sorular ya da Bazı Sorunlar. İçinde Taşkın Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (ss. 91-102). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Keyman, F. (2001). Şerif Mardin, Toplumsal Kuram ve Türk Modernitesini Anlamak. *Doğu Batı* (16), 9-29.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991a). *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991b). *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992a). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992b). *Din ve İdeoloji* (5. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2005a). Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler. İçinde Reşat Kasaba, & Sibel Bozdoğan (Ed.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (3. b., ss. 54-69). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mardin, Ş. (2005b). Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslami İstisnacılığı. *Doğu Batı* (31), 29-52.

Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908* (15. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2009). Sosyolojiden Tarihe Bakmak. İçinde Elisabath Özdalga (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji* (2. b., ss. 209-227). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (F. Unan vd., Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx, K. (2006). *Komünist Parti Manifestosu* (3. b.). (L. Kavas, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.

Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. (2. b.). (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2011). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (4. b.). (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

McCarthy, E. D. (2002). *Bilgi Kültürü*. (F. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları Yayınları.

Mills, C. W. (2005). *Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine*. (V. S. Öğütle, Der. ve Çev.). Ankara: Paragraf Yayınları.

Mills, C. W. (2016). *Sosyolojik Tabiiyet*. (Ö. Küçük, Çev.). Hil Yayınları.

Okyayuz, M. (2002). Sunuş. İçinde Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya* (ss. 9-24). Ankara: Epos Yayınları.

Öğütle, V., & Bakız, B. (2016). Bilim Sosyolojisi Üzerine Bazı Tespitler ve Gündem Önerileri. İçinde Vefa Saygın Öğütle, & Bekir Balkız (Ed.), *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri, Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar* (ss. 13-29). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Stark, W. (2010). *The Sociology of Knowledge*. New York: Routledge Press.

Weber, M. (2014). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (2. b.). (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.

This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur*'unda Otobiyografik Açılımlar

Saniye KÖKER*

ÖZ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanı, yazarın yaşamından önemli izler taşımaktadır. Bu izler özellikle romanın kahramanlarında, mekânlarında, izleksel kurgusunda oldukça belirgindir. Ancak *Huzur*, otobiyografik romanlarda bulunması gereken özelliklere bütünüyle sahip değildir. Bu özelliklerin başında yazar-anlatıcı özdeşliği gelir. İkinci olarak anlatıcı birinci tekil şahsıyla (ben) konuşmalıdır. Üçüncü olarak da yazar, anlatısını gerçek yaşamına dayandırmalıdır yani kendi öz yaşam öyküsünü anlatmalıdır. Bütün bu özelliklerin *Huzur*'da olmaması *Huzur*'u otobiyografik roman kategorisinden ayırmaktadır. Bununla birlikte *Huzur*, yazarın gerçek yaşamı ile ilgili önemli ayrıntılara da vermektedir. Tanpınar, romanını gerçek yaşamına dayandırmış fakat gerçeğe bağlı kalmadan anlatmıştır. Kurgusal bir hikâyeye kendinden ilham alan karakterler eklemiş ve bu karakterleri yeri geldikçe kendisinin vekili olarak sunmuştur. Tanpınar kendi duygu, düşünce ve yaşantılarını vekili konumunda olan kişiler vasıtasıyla romanda dile getirmiştir. Bu nedenlerden dolayı *Huzur*, doğrudan otobiyografik bir roman olarak değil, otobiyografik açılımlar sergileyen bir roman şeklinde değerlendirilebilir. Bu çalışmada Tanpınar'ın gerçek yaşamı referans alınarak bu yaşamın *Huzur* romanındaki yansımaları değerlendirilecek ve bu bağlamda romanın otobiyografik kimliği irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, Otobiyografi, Roman, Otobiyografik Roman.

Autobiographical Openings in Ahmet Hamdi Tanpınar's *Huzur*

ABSTRACT

Ahmet Hamdi Tanpınar's novel *Huzur* carries significant trails of the author's life. These trails are quite obvious in the heroes, places and thematic fiction of the novel. However *Huzur* doesn't have all the characteristics that should be found in autobiographical novels. Of these characteristics author-narrator identity comes the first. Secondly narrator should speak in the first person singular (I). Thirdly author should tell his life story. Not having all these characteristics distinguishes *Huzur* from the category of autobiographical novel. However in *Huzur* there are important details about author's real life. Tanpınar based his novel on real life but told it without being tied to reality. He added his self-inspired characters to a fictional story and whenever possible he presented these characters as his representative. Tanpınar expressed his own thoughts, feelings and experiences through these representatives in his novel. Because of all these reasons *Huzur* is not directly considered as an autobiographical novel but a semi-autobiographical novel that exhibits autobiographical openings. In this study the real life of Tanpınar will be evaluated and the reflections of this life in the novel of *Huzur* will be evaluated and in this context the autobiographical identity of the novel will be examined.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, Autobiography, Novel, Autobiographical Novel.

1. Giriş

Bir kişinin kendi yaşamını anlatan ve kişiliğinden ayrı düşünülemez olan otobiyografi, sadece bir türün değil aynı zamanda insanın bütün bir hayatını vakfederek yaptığı işin de adıdır. Bir bakıma kişinin bütün bir hayatı boyunca yapmış olduğu iş onun otobiyografisini ortaya koyar (Olney, 1972, s. 3). Müstakil bir tür olarak otobiyografi, bir yaşamın söz veya yazı ile anlatılmasından çok daha büyük bir anlama işaret eder. Bir insanın elinden çıkan, dilinden dökülen, ruhundan taşan, düşüncesinden yansıyan her şeyde açık veya kapalı bir yaşam öyküsü saklıdır. Bu yaşam öyküsü, o kişinin kendisi tarafından dile getirildiğinde otobiyografi türü ortaya çıkmış olur.

Gerçek bir yaşam öyküsünün anlatıldığı otobiyografilerde yazar, kendi yaşamını doğrudan anlatmak yerine kurmaca bir türde dile getirirse otobiyografik roman yazmış olur. Gerçek bir yaşam öyküsünü gerçeğe bağlı kalarak anlatan otobiyografi ile gerçek bir yaşamı kurmaca yoluyla anlatan otobiyografik roman, anlatıyı kaleme alan şahısların aynı kişiler olması yönüyle ortak bir noktada birleşir. Başka bir deyişle yazar ile hakkında öyküsü anlatılan kişi her ikisinde de aynıdır. Bu durum aynı zamanda anlatıcı ile yazar özdeşliğini de beraberinde getirir. Kurmaca bir tür olan romandaki olayların, kişilerin, düşüncelerin yazarla birebir ve doğrudan ilişkilendirilebilmesi o romanı otobiyografik bir zemine taşır (Narlı, 2009, s. 902). Otobiyografik roman yazarı, kendi yaşamını anlattığı için *ben* şahsı ile konuşur, olaylara, durumlara *ben* şahsının penceresinden bakar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, saniyekoker@kayseri.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 27.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 01.03.2022

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* (1949) romanı hakkında yapılan değerlendirmelerin çoğu *Huzur*'un Tanpınar'ın yaşamından, duygu ve düşünce dünyasından izler taşıdığı, bu yüzden romanın otobiyografik bir karaktere sahip olduğu yönündedir. Böyle olmakla birlikte *Huzur*, teknik açıdan otobiyografik roman şeklinde yazılmamıştır. Yazar (Tanpınar) ile anlatıcı arasında birebir ilişki olmadığı gibi, romandaki kişi ve olaylar da yazarın yaşamı ile doğrudan ilişkili değildir. Ayrıca romanın üçüncü tekil şahıs (O) tarafından anlatılması *Huzur*'u daha ilk başta otobiyografik roman türünden ayırmaktadır. Otobiyografik yazınlar hem zaman hem de karakter olarak bütünüyle bir yaşamı sunarken aynı zamanda, otobiyografi yazarından görebildiği kadarıyla tam olarak kendisini vermesi beklenir (Pascal, 1959, s. 134). Bu noktada Tanpınar, *Huzur* ile ne tam bir otobiyografi ne de tam bir otobiyografik roman yazmıştır. Çünkü “görebildiği kadarıyla” bir adamın öyküsünü değil, “görmek istediği kadarıyla” bir adamın öyküsünü anlatmıştır. Bunu da romanda kendisini temsil ettiği düşünülen Mümtaz karakteri üzerinden yapmıştır. Buna göre Mümtaz'ın, Tanpınar'ın görünen yanı değil, görmek istediği yanı olarak romanda yer aldığını söylemek mümkündür.

Tanpınar'ın *Huzur* romanı otobiyografik bir roman niteliği taşımaz. Ancak romanda anlatılanlar ile Tanpınar'ın yaşamı arasında önemli benzerliklerin olduğu görülmektedir. Bu benzerlik, *Huzur*'un otobiyografik hüviyetinin aydınlatılmasını zorunlu kılacak kadar büyüktür. Nitekim Tanpınar'ın romanı yazar/anlatıcı bağlamında bir özdeşlik taşımamakla otobiyografi özelliğini baştan kaybeder. Ancak yazarın gerçek yaşamı ile ilgili önemli ayrıntılara yer vermesi, hem anlatıcı hem de olay örgüsünün yazarın kendisine dayanması *Huzur*'un otobiyografik yönüne de ışık tutar. Bu noktada *Huzur*'u otobiyografik bir romandan ziyade otobiyografik açılımlar sergileyen bir roman şeklinde ele almak daha doğru olacaktır. Çünkü *Huzur*'da ele alınan düşünce ve kişiler gerçeğe dayanmakta fakat gerçeğe olduğu gibi bağlı kalınmadan anlatılmaktadır. Tanpınar, kurgusal bir hikâyeye kendinden ilham alan karakterler eklemiştir. Romanda yazarın bir nevi vekili olan bu karakterler, yazarın inançlarını, duygu ve düşüncelerini destekleyen kişilerdir. Kimi yerde bu vekiller, hikâye için çok önemli olmayabilir ancak hikâyenin temalarını ve argümanlarını geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır (Glatch, 2020). Dolayısıyla Tanpınar'ın, kurgusal karakterler başta olmak üzere romanındaki pek çok unsuru gerçek hayatından alarak gerçeği kurmaca boyuta taşıdığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında *Huzur*'u otobiyografik açılımlar sergileyen bir roman olarak değerlendirmek mümkün olacaktır.

2. *Huzur*'un Kahramanları/Tanpınar'ın Tanıdıkları

Huzur'a otobiyografik açılım sağlayan en önemli unsur roman kahramanlarında kendini gösterir. Romanın ana kahramanlarından olan Mümtaz, Tanpınar'ın adeta kendisi gibidir. Mümtaz'ın amcasının oğlu olan İhsan, hayata bakışı ve mizacı ile Tanpınar'ı derinden etkileyen ve çok yakından tanıdığı hocası Yahya Kemal; Mümtaz'ın sevdiği kadın Nuran ise Tanpınar'ın asistanlık yıllarında birkaç kez gördüğü genç ve güzel bir kadındır (Kaplan, 1987, s. 37-38). Romanda bilhassa Mümtaz karakterinin Tanpınar olabileceğini, diğer roman kişilerinin de hayatta az çok benzerlerinin bulunabileceğini gösteren güçlü argümanlar vardır. Örneğin başkahramanlardan olan Mümtaz'ı bazen çocukluğunun hatıraları arasından konuşan Ahmet Hamdi olarak, bazen vaktinin büyük bir kısmını sahalarda geçiren fakülte hocası olarak, bazen de ve hatta çoğu kez kendi içinde gizli kalmış yönlerini açığa vuran bir Ahmet Hamdi Tanpınar olarak görmek mümkündür (Gündüz, 2012, s. 451). Kaplan'ın ve diğer araştırmacıların tespitleri göz önüne alındığında *Huzur*'un kahramanları ile Tanpınar'ın tanıdıkları arasında önemli benzerliklerin olduğu görülür.

Romanın kahramanları aynı zamanda Tanpınar'ın düşüncelerini yansıtmak için seçilmiş birer figür gibidir. Bu kahramanlardan Nuran ile Mümtaz, eski ile yeni değerler arasında tereddüt ve bir nevi vicdan azabı yaşayarak romanın psikolojik dokusunu oluştururken, özellikle “kendi paylarına düşen büyük şüphenin kişiliklerini içten içe kemirmesini” (Işın, 2003, s. 19) yaşayan kişiler olarak Tanpınar'ın romandaki vicdanı olmuşlardır. Nuran, “Tanpınar'ın her zaman yeniyi savunan ama Mümtaz'ın eskiye bağlılığı karşısında direnemeyen” (Aydın, 2002, s. 131) bir yanını oluşturan karakter olarak romandaki yerini almıştır. Tanpınar'a göre yeninin ve millinin bayrağı olan hocası Yahya Kemal, “kendi realitelerimize geniş ve esaslı şekilde dönüş, kendimizi ciddiye alma hülasa kendimiz etrafında bir edebiyat” (Tanpınar, 1995, s. 45) kurma isteğiyle romanda İhsan karakteri ile temsil edilmiş gibidir. Yahya Kemal'in açtığı yoldan

ilerleyen Tanpınar, *Huzur*'da da Mümtaz'ı, hocası İhsan'ın açtığı yoldan ilerletir. İhsan'ın tarih hocası olması ve Mümtaz'ın tarihe dair bilgiler edinmesi ile gerçek yaşamdaki Tanpınar'ın ilk tarih zevkini ve bilgisini Yahya Kemal'den alması, kahramanlar aracılığıyla romanın otobiyografik yönüne ışık tutan ayrıntılardır.

3. Huzur'un Mekânı/Tanpınar'ın Mekânları

Huzur'da mekân unsurunun Tanpınar'ın yaşamı ile benzerlikler taşıyacak şekilde kurgulandığı görülür. Roman kahramanları, ana mekân İstanbul olmak üzere İstanbul'un değişik semtlerinde karşımıza çıkar. Kahramanların görüldüğü bu mekânlar ile Tanpınar'ın yaşamında yer alan mekânlar neredeyse aynıdır. Öyle ki Mümtaz'ın “düşünce ve hayallere daldığı yerler” (Kaplan, 1987, s. 38), Tanpınar'ın hayatında önemli olan yerlerdir. Minare ve camilerin şehri İstanbul'a tam manasıyla âşık olan Tanpınar için Boğaz ayrıca bir önem taşır. Burası kendine has havası, kendine has dokusu ve kendine has güzelliği ile Tanpınar'a daima farklı yaşama ilhamları vermiştir. Bir İstanbullunun, onca işinin gücünün arasında birdenbire Nişantaşı'nda, Eyüp'te, Üsküdar'da olma arzusunu çok doğal bir isteğe bağlayan yazar, bu arzuya sebep olarak İstanbul'daki tabiat güzelliğini, sanat eserini, hayat şekillerini ve bir yığın hatırayı gösterir (Tanpınar, 2000, s. 15-16). Tanpınar, İstanbul'un güzel semtlerini bir rüya ve hayal âlemi içindeymiş gibi anlatırken bunu rüyaların sınırsız olmasına dayandırarak yapar.

Tanpınar'ın önem verdiği, estetik bir unsur olarak gördüğü mekânların başında Boğaz gelir. İstanbul'un yıldızlı gecelerini, mehtaplarını, denizini, sisli havasını ve Boğaziçi'ni bir rüya atmosferi içinde anlatan Tanpınar, *Huzur*'un kahramanlarına da bu mekân içinde rüya halini yaşatır (Coşkun, 2010, s. 3). Bilhassa Boğaz'da her şeyi bir akis olarak gören yazar, ışığı, sesi bu aksin içine dâhil eder. Burada “insan bile zaman zaman bilmediği bir yığın şeyin aksi” (Tanpınar, 2018, s. 123) olabilmektedir. Tanpınar'ın, kahramanları Nuran ile Mümtaz'ın aşkını anlatırken mekân olarak Boğaz'ı kullanması tesadüfi değildir. Boğaz, Tanpınar'da mekân olmanın ötesinde sembolik bir mana taşımaktadır. Ona göre Boğaz, terkihiyle, mimarisiyle her şeyiyle “bizim”dir. Bu açıdan milli değerlerimizin bir sembolü durumundadır. Boğaz'da her şeyin insanı kendisine çağırdığını, kendi derinliğine indirdiğini söyleyen yazar, bunu bizimle beraber kurulan, bizimle beraber olan Boğaz'ın milli karakteristiğine bağlar.

Boğaz'ı milli bir değer olarak ele alan Tanpınar, *Huzur*'da buna rüya ve büyü halini ekler. Boğaz'dan bahsettiği satırlarda geçen “firuze, yıldız, berrak, mücevher” (Tanpınar, 2018, s. 219) kelimeleri aynı zamanda Tanpınar'ın estetiğinde önemli bir yer tutan kelimelerdir. Mümtaz'ın Nuran'a olan aşkında Boğaz, “mazisiyle, hiç olmazsa bazı mevsimlerde kendiliğinden ayarladığı günün saatleriyle o kadar canlı hatıranın konuştuğu değişik güzelliğiyle, hazır bir hayat çerçevesi getir(mektedir).” (Tanpınar, 2018, s. 220). Tanpınar'ın gerçek yaşamında Boğaz hakkında düşündükleri ile *Huzur*'da anlattıkları arasında neredeyse hiçbir fark yoktur.

Tanpınar'ın estetiğinin oluşumunda önemli bir yere sahip olan Antalya sahilleri, benzer bir estetik duygusuyla *Huzur*'da mekân olarak kullanılır. Bir rüya atmosferi içinde yıldızıyla, suyuyla, ışığıyla, deniziyle, havasıyla Antalya, Tanpınar'ın muhayyilesini önemli ölçüde etkiler. Aynı etki, dikkat çekici bir benzerlikle Mümtaz'da da görülür. Çocukluğunda Akdeniz'e gelen Mümtaz, vaktinin çoğunu sahil kenarında denizi seyrederek, dalgaların sesini dinleyerek geçirir (Coşkun, 2010, s. 8). Burada derin hülyalara dalan Mümtaz, *Antalyalı Genç Kızın Mektup* makalesini yazan ve Antalya'nın sahillerine, denizine, dalgalarına bakarak yavaş yavaş hülya adamı olduğunu söyleyen Tanpınar'ın adeta bir yansıması niteliğindedir.

4. Savaşın Gölgesinde Geçirilen Çocukluk Yılları/Mümtaz ve Tanpınar

Ahmet Hamdi Tanpınar, babasının Anadolu memuriyetleri dolayısıyla bir yerde sürekli olarak kalamamıştır. Uzun süren yolculuklar, aniden ayrılmaların verdiği hüznler dolayısıyla Tanpınar, henüz çocuk denecek bir yaşta hayatına daha dikkatle bakmayı öğrenmiştir (Nabi, 1976, s. 43). Çocukluğunda kendisini derinden etkileyen olay ve durumlar, Tanpınar'ın romanının bilinçaltı bölgesini oluşturur. Nitekim Birinci Cihan Harbi'ne çocukluk çağlarında tanık olan Tanpınar o dönemin kendinde yarattığı inkırazları, *Huzur* romanında Mümtaz'ın ağzından kendi estetiğine uygun bir tarzda anlatır. Mümtaz'ın savaş gölgesinde geçen çocukluğuna ait izlenimleri ile savaş yıllarını yaşayan Tanpınar'ın izlenimleri arasındaki benzerlik, romanın otobiyografik açılımında önemli bir noktaya işaret eder. *Huzur*'un ilk

bölümünde savaşa dair anlatılanlar, tema açısından romanın ağırlık noktasını oluşturmada da Mümtaz'ın kişiliği ve psikolojisi üzerinde derin izler bırakacak bir içeriğe sahiptir. Savaşın anlatı boyunca kendini sürekli hissettirdiğini belirten Kara (2019, s. 21), Mümtaz'ın bireysel bunalımlarının ve psikolojik huzursuzluğunun kökeninde savaşın bu yıkıcı etkisinin olduğunu söyler. Mümtaz'ın savaşın gölgesinde geçirdiği çocukluğu ile edindiği yaşantılar, Tanpınar'ın *insanlığın topyekûn yıkımı olarak gördüğü* savaşın içeriğine uygun düşmektedir. Böylece yazar, Kara'nın da belirttiği üzere, savaş karşıtı Tanpınar ile savaş mağduru Mümtaz'ı bireysel ve psikolojik buhranlar açısından ortak bir paydada birleştirmiş, savaşın kendinde yarattığı olumsuz etkiyi Mümtaz'a yansıtarak otobiyografik belleğine bir gönderme yapmıştır. İmparatorluğun yıkılış sürecine girdiği dönemleri bizzat yaşayan Tanpınar'a göre savaş, kendisindeki izlenimleri önemli ölçüde biçimlendirici bir etkiye sahip olmuştur (Nabi, 1976, s. 47). Bu bakış açısına göre *Huzur*, Tanpınar'ın ilk çocukluk izlenimlerine dayalı olayların malzeme olarak kullanıldığı bir roman olması yönüyle, Tanpınar'ın otobiyografik kimliğine önemli bir argüman sunmaktadır.

Savaş dolayısıyla hem Tanpınar'ın hem de Mümtaz'ın bulunduğu bir diğer ortak payda da ölümlerdir. Buna göre savaş yıllarında babasını kaybeden Mümtaz ile savaşın gölgesinde yaptığı yolculuk esnasında hastalıktan annesini kaybeden Tanpınar arasında bir benzerlik vardır. Savaş sırasında tam yola çıkacakları bir vakitte silahlı saldırıya uğrayan babasının ölümü ve onu gömmek için bahçenin bir köşesine alelacele kazılan mezar, Mümtaz'ın asla unutamayacağı bir sahne olarak zihnine kazınacaktır: “Annesi yukarıda hep ölünün üstünde ağlıyordu. Kendisi bahçe kapısının bir kanadına yapışmış, büyülenmiş gibi orada ağacın dibinde çalışanlara bakıyordu.” (Tanpınar, 2018, s. 26). Benzer şekilde Musul'da yolculuk esnasında annesini kaybeden Tanpınar, ciddi bir travma yaşadığını “Biraz iyileşip sokağa her çıkışımda birkaç cenaze ile, sefaletin her nevi ile karşılaşılırdım. (...) Her kımıldanısta hastalıkla, açlıkla kemirilmiş insan yüzleri görüyordum.” (Nabi, 1976, s. 45) sözleri ile anlatır. Yazar Tanpınar ile kurmaca karakter Mümtaz'ın birbirine benzer duygu ve düşüncelere sahip olması, *Huzur*'un otobiyografik yanına işaret eden bir açılım olarak düşünülebilir.

5. Sanat Estetiğinin Oluşumu/ Muhayyile Adamı Olarak Mümtaz ve Tanpınar

1916 yılı Tanpınar'ın sanat hayatını derinden etkileyecek, onun şahsiyetinin şekillenmesinde büyük rol oynayacak olayların yaşandığı bir yıldır. Bir sonbahar zamanı Antalya'ya gelen yazar, burada denize adeta âşık olur. Sanatının derinlikli tarafını oluşturacak olan bu deniz manzarası, aynı zamanda yazarın muhayyilesini besleyen önemli bir kaynak haline gelecektir. Özellikle denizin iki manzarası onu büyüler:

“Biri bu kayalıkların sahile bakan bir yerinde sabah ve akşam saatlerinde durgun denizin ışıkla ve dipteki taş ve yosunlarla aldığı manzaradır. Bu kayalıklarda beni mesut eden şeylerden biri de yine sakin saatlerde kovuklara suyun dolup boşalmasıydı. Bir de öğle saatlerinde güneş vuran suyun elmas bir havuz gibi genişlemesi.” (Enginün-Kerman, 2008, s. 21).

Denizin bu muazzam manzarasının *Huzur*'un başkişisi Mümtaz üzerinde de benzer bir etki oluşturduğu görülür. Akşama yakın saatlerde Hastane üstüne çıkan Mümtaz orada, büyük kayalar üstünde oturup akşam saatlerini geçirmeyi, durulmuş suyu seyretmeyi, dalgaların sesini dinlemeyi sever.

1921'de Antalya'ya tekrar dönen Tanpınar, muhteşem deniz manzarası karşısında daha önceden duymadığı ölümü düşünür. Bu güzelliğin, tuhaf bir ölüm düşüncesinin arasından kendisine geldiğini belirten yazar “Hiçbir şey bu kadar insana yakın buna rağmen bu kadar ezici, ondan ayrı olamazdı.” (Enginün-Kerman, 2008, s. 21) diyerek güzellik ve ölüm düşüncelerinin kendisindeki tesirini dile getirir. Aynı tesir *Huzur*'da Mümtaz'da da görülür: “Bu kalabalığın gündüz ışığında bile insanı ürperten bir manzarası vardı. Onlar canlı bir tabiat parçasından ziyade, kim bilir hangi felaketle oldukları yerde donup kalmış mahlûklara benzerlerdi.” (Tanpınar, 2018, s. 36).

Aynı yıllarda (1921) denizin bir başka manzarasıyla karşılaştığını belirten Tanpınar, günlüklerinde bahsettiği Güvercinlik denen deniz mağarasını görür. Mağaranın ondaki tesiri bir daha silinmeyecek biçimde içine işler: “Bu mağara suyun hücumuyla açılıp kapanan aydınlığıyla benim için mühim bir şey oldu.” (Enginün-Kerman, 2008, s. 21) diyerek estetiğinin temelini oluşturan rüya fikrini biraz da bu mağaraya borçlu olduğunu belirtir. *Huzur*'da Antalya'da yer alan Hastane üstündeki kayaların, Güvercinlik ve denizin Mümtaz'ın ruh dünyasını ördüğü, şahsiyetinin ve sanatçı yanının oluşmasında rol oynadığı görülür: “Bu dalgaların ona getirecekleri bir şey olduğunu mu sanıyordu; yoksa mağaranın içine dolup

boşalan suyun o acayip uğultusuna mı kendini kaptırmıştı? Bu seslerde onun için neyin, hangi sırrın daveti vardı?” (Tanpınar, 2018, s. 37). Tanpınar'ın estetik dünyasını şekillendiren bu mağara ve deniz, aynı şekilde Mümtaz'ın da şahsiyetine derinden tesir etmiştir. Böylece gerçek bir yaşam kişisi ile kurgusal bir kişinin hem davranışta hem duyguda hem de düşüncede birleşmesi, romanın otobiyografik açılımına önemli bir katkı sağlamaktadır.

6. Maziden Bugüne Açılan Kapı: Zaman

Tanpınar'ın zaman kavramına yönelik düşüncelerinin *Huzur*'da ele alınması, romanın otobiyografik yönüne gönderme yapmaktadır. Tarihin ilk çağlarından beri filozoflar tarafından çoğu kez ontolojik bir vaka şeklinde ele alınan zaman hakkındaki genel yaklaşım, onun geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üç boyuttan oluştuğu kabulüne dayanır. Bunlardan hangisinin daha önemli olduğu konusu da filozoflar arasında görüş ayrıklarına yol açmıştır. Zamanın değişkenliğine vurgu yapan Platon, “zamanın geçmişi, şimdiyi ve geleceği içine alan sürekli bir oluş ve sınırsız bir bütünlük içinde” (Tanrıtanır-Tütak, 2015, s. 34) hareket ettiğini söyler. Dolayısıyla zaman, döngüsel bir çizgide ilerlemektedir. Aristoteles'e göre ise zaman anların toplamından başka bir şey değildir ve gerçek olan sadece şimdiki zamandır (Topakkaya, 2008, s. 567). Zamanı önce ve sonra şeklinde kategorize eden ve şimdiki zamanı bu iki zaman arasında bir köprü olarak düşünen Aristoteles'e göre zaman ya vardır ya da yoktur. Onun var olmasını belirleyen, içinde bulunduğu şimdiki andır. Geçmiş, bir zamanlar olup bitmiş olmasından dolayı, gelecek ise henüz gerçekleşmemiş olmasından dolayı yoktur. Yani biri olup bittiği için var olmamıştır diğeri de var olmamış olduğu için zaten yoktur (Öztürk, 2007, s. 11). Böylece Aristoteles'in zaman tanımlamasında geçmiş ve gelecek, ân'ın yani şimdinin üzerinde şekillenerek mevcudiyet kazanmaktadır.

Zaman kavramını yirminci yüzyılda ontolojik düzeyde sorgulayan önemli isimlerden biri de Henri Bergson olmuştur. Tanpınar üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Bergson'un zaman konusundaki görüşleri, *Huzur* romanında bir izlek olarak işlenmiştir. Bergson sezgiye dayalı felsefesiyle, pozitivist felsefenin her şeyi akılla ele alan, akli biricik öğrenme kaynağı olarak gören anlayışına karşı çıkar. Böylece insani ve manevi değerlerin önemini vurgulayan bir düşünceye işaret eder. Bergson'un zaman anlayışında olmuş bitmiş, ölçülebilir düşüncenin yeri yoktur. Ona göre zaman, pozitivistlerin yaptığı gibi matematiksel veriler ışığında hesaplanabilen, soyut ve sembolik bir değerler dizgesi değildir. Bergson “süre” kavramı üzerine inşa ettiği zaman felsefesinde, gerçek (reel) zamanı deneyimlerle, içsel yaşamla ilişkilendirerek ona bir somutluk kazandırmaya çalışır. İnsanların toplum içerisindeki günlük yaşamlarının saat, dakika gibi matematiksel birimler vasıtasıyla yönetilmesi Bergson'a göre zamanın akışkanlığını yok sayarak onu durgun, hareketsiz bir hale getirir (Cevizci, 2017, s. 974-981). Bu nedenle Bergson'un zaman felsefesinde hareket/devinim, zamanı tamamlayan, zaman ile ilişkilendirilen en önemli fenomen haline gelir. Çünkü hareket aynı zamanda bir süre içerisinde gerçekleşen ve dolayısıyla devamlılığa sahip olan bir kavramdır. Ancak Bergson, hareket ve zamanın birlikteliğini vurgularken aradaki farka da dikkat çeker: Hareketin açıklanabilmesi için zamana ihtiyacı vardır çünkü bir olayın gerçekleşmesi süre dâhilinde olmaktadır. Oysa zamanın açıklanabilmesi için harekete ihtiyacı yoktur (Florez, 2015, s. 53). Dolayısıyla onun zamanı, gelişerek değişen ve değişerek sürekli ileriye doğru akan, akarken de yaratıcı bir oluşun içinde hayatta birlikte var olan bir süreyi ifade etmektedir. Bergson'un zaman felsefesinde geçmiş, şimdi ve gelecek bir bütün, bir oluş halinde var olmakta ve birbirini tamamlamaktadır.

Tanpınar'ın üzerinde önemle durduğu zaman ve şuur telakkisi büyük ölçüde Bergson'dan izler taşır. Bergson'un değişerek devam etmek ve devam ederek değişmek ilkesi uyarınca Tanpınar da değişimin ve devamlılığın önemini kavrayan bir anlayışa sahiptir. Ona göre değişim ve devamlılık, birbirinden ayrılmayacak ölçüde bütünlük taşır. Tanzimat'a kadar Türk toplumunda bu ilkenin geçerli olduğunu ancak bundan sonraki süreçte “‘devamlılık'ın kaybedildiğini düşünen yazar, uğranılan 'sekte'nin ciddi bir kırılma olduğunu saptamakla birlikte; 'sıçrama' ve 'ufuk değiştirme' noktalarında her milletin mazisinden güç alışının altını çizer.” (Aydın, 2002, s. 126). Dolayısıyla Tanpınar'da zaman, geçmiş/mazi ile gelecek/istikbalin birlikteliğinden oluşan bir içeriğe sahiptir. Onun zaman kavrayışında -tıpkı Bergson'da olduğu gibi- geçmiş geçip giden, gelecek de henüz gerçekleşmemiş olan anlamına gelmez. O, geçmişin geleceği şekillendireceğini düşünmektedir.

Tanpınar'ın zaman konusundaki düşünceleri ile *Huzur*'da Mümtaz'ın zaman kavramına yaklaşımı arasında önemli bir benzerliğin olduğu görülür. Geçmiş mazi şeklinde ele alan Mümtaz'ın zihninde geçmiş, asla geçip gitmeyen, bugünde yaşayarak yarını da şekillendiren bir fonksiyona sahiptir. Nitekim sadece Mümtaz değil roman kahramanlarının çoğu maziden bugüne yansıyan, geçmişin birçok olayını, durumunu, eşyasını belli bir mana çerçevesinde bugüne taşıyarak mevcudiyet kazanan kişiler olarak yerlerini alır. Mesela Mümtaz, hasta olan İhsan abisine bakıcı bulmak için sokakta gezinirken türkü söyleyerek oyun oynayan kız çocuklarını dinler: “Aç kapıyı bezirgânbaşı, bezirgânbaşı/Kapı hakkı ne verirsin? Ne verirsin?..” (Tanpınar, 2018, s. 23). Mümtaz, bir zamanlar Hekimoğlu Ali Paşa'nın konağı bulunan bir mahallede, bu fakir kıyafetler içindeki kız çocuklarının söylediği türkünün eşliğinde kendisini tuhaf düşünceler içinde hisseder. Aklına sevdiği kadın Nuran gelir; Nuran'ın da çocukluğunda bu oyunu mutlaka oynadığını, ondan evvel annesinin, ninesinin de aynı türküyü söyleyerek aynı oyunu oynadıklarını düşünür. Mümtaz'a göre devam etmesi gereken şey bu türküdür. Çocuklar, ninelerinden kendilerine intikal eden bu türküyü söyleyerek büyümelidirler. Çünkü hayatta her şey değişmektedir ancak değişmeyen tek şey insanın kendi milli benliğidir.

Mazinin değişerek devam etmesi, bugünle arasındaki bağların sıkı sıkıya korunması gerektiğini düşünen Tanpınar, Mümtaz'ın da aynı şekilde düşünmesini sağlar. Mümtaz'a göre mazi, eskimiş değerler silsilesi olarak değil bizi biz yapan milli karakterle temsil edilir. Yazarın bununla ilgili Mümtaz'a düşündürdükleri hakkında Aydın, şöyle bir yorum yapar:

“Mümtaz'ı sürekli genişleyen ve çizgi halindeki geçmiş, musiki, mimari ve diğer unsurlarla yansıtır. Onun için mazi, sürekli değişen, genişleyen, aynı zamanda, sırt dönülmemesi gereken bir 'yarın' görünümündedir. Mazinin yeniden kuruluşu sayesinde hayatın renklenme düşüncesi Mümtaz'ı 'dün'e ve dolayısıyla da yaşanan hatıralar kümesine bağlar.” (Aydın, 2002, s. 131).

Mazinin bir parçası olduğumuz için ona bu kadar bağlandığımızı düşünen Mümtaz, ihtiyacımız olan yeni hayat için, ufuk değiştirebilmek için bir yere basmanın lüzumuna inanır ve onun için bir hüviyete ihtiyaç duyar. Bu hüviyeti ise her milletin kendi mazisinden aldığını söyleyerek mazi ile olan bağımızın ne kadar önemli olduğuna gönderme yapar. Tanpınar, mazi hakkındaki düşüncelerini Mümtaz'a da söyletmekle romanın otobiyografik açılımında önemli bir ayrıntıya yer vermiş olur.

7. Sanat Estetiğinin Kurucu Ögesi: Musiki

Musiki, Tanpınar'ın estetik dünyasının bir başka kurucu ögesidir. Musikiyi sanattan ziyade dine benzeten Tanpınar, insan ruhunu etkileyen bir yaratıcılık alanı görmekle birlikte bu alanı, Osmanlı toplumunda kültürel sürekliliği en iyi temsil eden estetik bir yapılanma şeklinde değerlendirir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar toplumsal zevkimizi en iyi idare eden tek sanatın musiki olduğunu söyleyen Tanpınar, sadece Türk musikisine değil Batı musikisine de hayrandır. Paris'teyken (1953) Galliera müzesine giden yazar orada, 1931'den beri sevdiği Mozart'ın serenadını duyar. Bu serenat onda yeni ve derin bir vaadi, kaybedilip bulunan bir saadeti, bir tazeliği açığa çıkarır. Bu, onunla Batı müziği arasında bir daha kopmayacak ilk sağlam temellerin atılmasına vesile olacaktır. Nitekim kendisi de yazdığı günlüklerinde bu durumu şöyle anlatır: “Ben bundan sonra yalnız musikiden bir şeyler ümit edebilirim. Hayatımı onun etrafında kurmaktan başka hiçbir çarem yoktur (...) Ben ancak musikiden hareketle, onun vasıtasıyla poetik dünyamı kurabilir, yani kendime bir iç alem hazırlayabilirim!” (Enginün-Kerman, 2008, s. 83).

Tanpınar'ın musikiye olan bu hayranlığı, yazarı *Huzur* romanının yapısal kurgusunda müzik formatını kullanmaya kadar götürmüştür. Berna Moran (1995, s. 207)'a göre *Huzur*, müzik formatına uygun bir şekilde kurgulanmıştır. Romanın kişi adları ile anılan dört bölümden oluşması, bir müzik eserindeki –belki de senfonideki– bölümlerin işlevini yüklenmesiyle ilgilidir. Bu bölümlerin her biri belli bir duygunun, bir ruh halinin egemenliği üzerine kuruludur. Kesin olmamakla birlikte Moran, birinci bölümün sıkıntılı, ikinci bölümün neşeli, üçüncü bölümün melankolik, dördüncü bölümün ise çok sıkıntılı bir şekilde ilerlediğini belirterek romanın müzik formuna göndermede bulunur. Tanpınar'ın gerçekte böyle bir niyetle romanını yazıp yazmadığı bilinmemektedir. Ancak onun musiki konusunda söyledikleri Moran'ın bu yorumunu haklı çıkaracak niteliktedir. Bunu Tanpınar'ın Yaşar Nabi'ye vermiş olduğu bir röportajdan çıkarmak mümkündür: “Her eserimin başında –en küçük şiirim bile- Garptan veya bizden bir musiki eseri vardır.

Ve belki de beni şahsiyetimin asıl idrakine ancak eriştiğimiz zaman varlığını öğrendiğimiz noktalara götüren musikidir. Kompozisyon için örneğim de musiki olmuştur.” (Nabi, 1976, s. 51). Moran'ın belirttiği gibi *Huzur*'un musiki formatına uygun tarzda yapılandırılması, Tanpınar'ın bu sözlerinin haklılığını ortaya koymaktadır. Buna göre yazar, roman kahramanlarını ruh hallerine uygun bir fonda vermiştir. Olayların gidişatını, kişilerin duygu ve düşünce dünyalarını yönlendiren ana izleğin musiki olduğu görülür. “Klasik Türk müziğine ait makamlar, asli kişilerin bünyelerini saran kan damarları gibi çeşitli düşünce ve duygularla birleşerek mükemmel bir kompozisyon” (Gündüz, 2012, s. 453) oluştururken o kişilerin hayatlarına yön veren bir unsur olarak da romanın merkezinde yer alır. Bunu Mümtaz ile Nuran'ın buldukları ve sevdikleri yerlere musiki ile ilgili ayrı ayrı isimler takmalarından anlamak mümkündür. Her bir isim onların taşıdığı heyecanın, birbirlerine olan muhabbetin, hayallerin sembolü durumundadır.

Musikinin ruhları derinden sarsan, Mümtaz ile Nuran'ın iç dünyalarını başka âlemlere götüren asıl etkisi, Tefik Bey ile Emin Bey'in yapmış oldukları ayın sırasında doruğa ulaşır. Burada Tanpınar'ın musikiye yüklediği anlam daha net bir ifade imkânı kazanır: “Nuran uçmak, kendi hızı içinde tavanı delmek, göklere yükselmek istiyordu. Beraberinde, bütün dünyası beraberindeydi. Uçmak ve kaybolmak. (...) Orada bir umman kabarıyor, burada bir orman kül oluyor, yıldızlar birbirleriyle öpüşüyorlar, Mümtaz'ın elleri erimiş baldan imişler gibi dizinden aşağı akıyordu.” (Tanpınar, 2018, s. 288-289). Tanpınar'ın musiki hakkındaki düşüncelerinin Nuran ve Mümtaz'daki yansıması, romanın otobiyografik açılımında bir gönderme olarak değerlendirilebilir.

8. Milli Değerler Etrafında İhsan ve Tanpınar

Huzur'a otobiyografik açılım sağlayan bir başka unsur da Tanpınar'ın medeniyete, değerler çatışmasına, milliliğe dair düşüncelerine yer vermesidir. Tanpınar, romanın başkahramanı Mümtaz vasıtasıyla bu konulardaki düşüncelerini romanda dile getirmiş böylece romana otobiyografik bir açılım kazandırmıştır. 1932'ye kadar aşırı bir Garpcı olduğunu ve Şark'ı tamamıyla reddettiğini, 1932'den sonra ise Şark'ta yaşadığını söyleyen Tanpınar, asıl yaşama iklimimizin nasıl olması gerektiğine dair şu açıklamayı yapar: “Çoktan beri asıl gayenin kendimizi bulmak veya vücuda getirmek olduğuna inanıyorum. Belki de hakiki şahsiyet yoktur ve bizim benlik dediğimiz şey ilk yahut en büyük ibda ve ihtiramız bir kelime ile masamızdır.” (Nabi, 1976, s. 52). *Huzur*'u bu terkinin araştırmaları neticesinde ortaya çıkardığını belirten Tanpınar, bu konudaki düşüncelerini İhsan vasıtasıyla açıklamıştır. Buna göre İhsan, milli benlik ve milliyetçilik konusunda şunları söyler:

“Kendimizi tanımamızı ve sevmemizi istiyorum... Ancak bu suretle insanı bulabiliriz. Kendimiz olabiliriz... (s.261). Ben içinde yoğrulduğumuz tekneden işe başlamak istiyorum. Ben Türkiye'yim. Türkiye benim adesem, ölçüm ve realitemdir. Kâinata, insana, her şeye oradan, onun arasından bakmak isterim (s. 271). Yalnız bir şeyi biliyoruz. O da birtakım köklere dayanmak zarureti. Tarihimize bütünlüğünü iade etmek zarureti. (...). Mazi ile alakamızı yeni baştan kurmamız lazım. (...) Maziyi ihmal edersek hayatımız da ecnebi bir cisim gibi bizi rahatsız eder (s. 266-267). Eski, her zaman yanı başımızda duruyor. Bir yığın yarı ölü şekiller hayata müdahaleye hazır bekliyor. Diğer taraftan yeni ile Garp ile münasebetimiz sadece akan bir nehre sonradan eklenmekle kalıyor. (...) Yeniye başından itibaren bizim olmadığı için şüphe ile eskiye eski olduğu için işe yaramaz gözüyle bakıyoruz (s.262).” (Tanpınar, 2018).

İnsanın şahsiyeti ile maziye birbiriyle bağlantılı biçimde ele alan, tarihi onun için vazgeçilmez bir unsur olarak kabul eden Tanpınar'da geçmişin nostaljik bir duruştan ileri gelmediğini belirten Aydın (2002, s. 127), onun bu düşüncesinin millilikten doğduğuna, milli bir görüşten hareketle evrensel olana uzanabileceği inancında olduğuna dikkat çeker. Yazar, Nabi (1976, s. 47)'ye vermiş olduğu röportajda hiçbir milletin münevverinin bizim kadar içtimai olamayacağını, iki yüz sene muhasara edilmiş bir kale nizamıyla yaşayan Türk milletinin, muhasara şiddetlendikçe kendisini cemiyete bağışladığını söylemiş ve bu halin, kendi nesli içerisinde büsbütün kuvvetli olduğunu, çocukluğunun hangi devresine bakılırsa bakılsın, etrafında ve kendi içinde bu vatan endişesinin görüldüğünü belirtmiştir. Yazar Tanpınar'a ait bu düşüncelerin *Huzur*'da benzer şekilde İhsan tarafından dile getirilmesi, romanın otobiyografik açılımında önemli bir noktaya işaret etmektedir.

9. Sonuç

Huzur, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın gerçek yaşamından ve mizacından önemli izler taşıyan bir roman olmasına rağmen otobiyografik roman kategorisine dâhil edilemez. *Huzur*'un otobiyografik bir roman olarak değerlendirilememesinin en önde gelen nedeni, yazar-anlatıcı özdeşliğine dayalı olmaması ve romanda birinci tekil şahıs (ben) yerine üçüncü tekil şahıs (o) anlatımının kullanılmasıdır. Tanpınar, kendi yaşamındaki gerçeklere romanında yer vermiş fakat bunları geri planda durarak üçüncü şahsa anlattırmıştır. Yazarın bu tutumunu, kendi dışına çıkma, başkalarına ulaşma isteğine bağlayan Kaplan, (1987, s. 36), böylelikle Tanpınar'ın daha nesnel olabileceği düşüncesi taşıdığını söyler. Tanpınar, Mehmet Kaplan'a göre, hayatı ve insanları benliğinin arakasından gören, başkalarını kendileri için değil, kendi hayatında olduğu ve kendisine dokunduğu için seven biridir. Dolayısıyla yazar, bu her şeyi kendi benliğinin arkasından görme alışkanlığından kurtulmak için "ben" şahsına dayalı öznel bir anlatım yerine "O" şahsına dayalı bir anlatım tarzını tercih etmiş olabilir. Tanpınar, her an kendi içine dalmaktan sakınmak dolayısıyla sübjektif âlemden kurtulmak istediği için bu yolu izlemiş olabilir.

Huzur'daki anlatımın merkezinde duygu ve düşünce yönünden yazara çok benzeyen Mümtaz'ın olması, gerçekte Tanpınar'a her şeyi anlatabilme rahatlığı sağlamıştır. Hayatını anlatmak isteyip de buna cesaret edemeyen ya da anlatmaktan çekinen yazarların, kurmacaya yönelerek bu boşluğu doldurmaya çalıştıkları görülür. Otobiyografinin objektifliği karşısında kurmacanın sübjektifliği, yazar açısından bir nevi rahatlama egzersizi niteliğinde olabilmektedir. Tanpınar'ın da bu gerekçelerden dolayı gerçek yaşamını doğrudan anlatmak yerine, yaşamını referans almayı tercih etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Otobiyografi türünde eser yazmayı kurmaca türde kalem oynatan Tanpınar, *Huzur*'da Mümtaz ve diğerleri vasıtasıyla kendini ben şahsı içine hapsetmeyerek üçüncü bir şahsın ilahi bakış açısıyla düşüncelerini ifade edebilmiştir. Kurmaca bir karakter olan ve Tanpınar'a çok benzeyen Mümtaz, reel bir yaşamın insanı olan Tanpınar'ın bilinçaltı bölgesini bilinç düzeyine taşımış; düşüncelerini, duygularını açıklamada ona tam bir serbestlik tanımıştır. Sadece Mümtaz değil, romanın tematik yapısında yer alan diğer kahramanlar da Tanpınar'ın gerçek yaşamındaki ayrıntıları dile getiren birer kurmaca figür olarak romandaki yerlerini almıştır. Bu nedenle Tanpınar'ın gerçek yaşamı, bu yaşam içinde yer alan kişiler, mekânlar ve yazarı doğrudan ya da dolaylı yoldan ilgilendiren daha birçok unsur *Huzur* romanında kurmaca bir düzlemde anlatılmıştır. Bu yönüyle *Huzur*, otobiyografik açılımlar sergileyen bir roman niteliği kazanmıştır.

Başlıca sekiz bölüme ayrılarak değerlendirilen *Huzur*, merkezde Mümtaz olmak koşuluyla, Tanpınar'ın gerçek yaşamı çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Buna göre gerçek kişi Tanpınar ile kurmaca kişi Mümtaz arasında özellikle çocukluk yılları, sanat estetiğinin oluşumu, yaşanan/gezilen/sevilen mekânlar, zaman telakkisi, musikiye olan hayranlık, milli değerlere bağlılık ve tarih şuuru açısından duyguda, düşüncede, yaşantıda önemli benzerliklerin olduğu tespit edilmiştir. İlk etapta roman kahramanlarında kendini gösteren bu benzerliğe bakılırsa, yazarın kendi düşüncesini işlemek için bu kahramanları seçtiği izlenimine kapılmak mümkündür. Nitekim Mümtaz ile Nuran, eski ile yeni değerler arasında tereddütler yaşayan ve bundan rahatsızlık duyan Tanpınar'ın vicdanî yanını temsil ederken İhsan, Tanpınar'ın hocası Yahya Kemal'den miras aldığı tarih ve millilik konularındaki düşüncelerine ayna tutar ve Tanpınar'ın milli bilincini temsil eder. Mümtaz'ın savaş gölgesinde geçen çocukluğu onun düşünce ve duygu dünyasını şekillendirirken bu çocukluk aynı zamanda Tanpınar'ın bilinçaltı bölgesini oluşturur.

Huzur, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın tabiata, insanlara, olaylara, eşyaya, zamana, medeniyete, musikiye, mimariye, yeni ve eskiye, Doğu'ya ve Batı'ya bakışını yansıtan bir romandır. Gerçek yaşamdan ilham almakla birlikte geçişin bizatihi kendisi değil, kurmacasıdır. Bu nedenle *Huzur* romanını, otobiyografik bir romandan ziyade otobiyografik açılımlar sergileyen bir roman kategorisinde değerlendirmek mümkündür.

10. Extended Abstract

The plot told, the idea processed and the characters in the novel largely match with the real life of the author. Especially the striking level of resemblance between the heroes of the novel and the people in Tanpınar's life strengthens the autobiographical aspect of the novel. Mümtaz one of the main characters of the novel, is almost Tanpınar himself. İhsan who takes place as Mümtaz's Uncle's son, resembles his teacher Yahya Kemal, who had a deep effect on Tanpınar with his perspective of life and his character. Nuran the love of Mümtaz, is thought to be a young and beautiful woman whom Tanpınar saw a few

times during his assistanship years. The similarity between Tanpınar's real life and the heroes of the novel provide great convenience to the author in developing the plot and arguments of the novel.

It can be said that while developing the plot in *Huzur*, Tanpınar took his life as a reference and accordingly turned his inner voice into his external voice. The novel in which the republican intellectual's problems took place, the author tried to reveal the content of these problems through the heroes of the novel. Accordingly, Tanpınar provided an important opening to autobiographical identity of the novel by revealing his feelings, thoughts and observations with techniques such as stream of consciousness and inner monologue in *Huzur*. In this context it is possible to say Mümtaz is a figure representing Tanpınar's "inner voice and subconscious" who attracts attention with his individual depressions and psychological unrest.

Nuran, the woman who Mümtaz loves, represents Tanpınar's "conscientious" side as someone who gets confused between old and new values and has hesitations because of this. İhsan who has an important place in Mümtaz's life, as he is both his Uncle's son and his teacher, can be considered as a figure representing the "national" side of Tanpınar, who wants to an essential return to our own realities and create a new literature on the point of taking ourselves seriously.

All these heroes came together in accordance with representation of the author, they seem to have taken their place in the novel to articulate the feelings and thoughts of the author, Tanpınar who forms his characters by analyzing the souls of novel characters also had the opportunity to tell his feeling and thoughts easily thanks to the psychological depth he gained to the novel so he made an important reference to the autobiographical aspect of the novel. Mümtaz's childhood which passed in the shadow of the war and the trauma caused by his childhood will be the source of his mental depression and individual unrest of young and adult Tanpınar in the following years. Child Mümtaz who lost his childhood happiness with the death of his father, who couldn't filled the gaps in his mind and who had grief because he couldn't comprehend his life yet, is like the concrete form of Tanpınar's feelings and thoughts living in his subconscious. Tanpınar who deeply cares about Mümtaz's soul analysis, also discloses details about himself. Because the fictional character Mümtaz is very similar to real Tanpınar who is a real character.

Although *Huzur* contains autobiographical elements, it can not be directly evaluated in the category of autobiographical novel. Because *Huzur* doesn't have aspects of autobiographical novels. The aspects of the autobiographical novel, listed as the main author-narrator identity, first person narration and narration of the real life are unavailable in *Huzur*. Containing autobiographical elements referring to Tanpınar's life, *Huzur* can only be evaluated as a novel which contains autobiographical elements. In other words Tanpınar added self-inspired characters to a fictional story. These characters refer to important details about the real life of the author. The characters in the novel and the thought processed are based on the reality but they are told without being tied to reality and this allows *Huzur* to be evaluated as a semi-autobiographical novel.

The novel *Huzur*, which contains autobiographical elements, is mainly examined in eight chapters in this study. In this way it has been tried to reveal what the autobiographical elements that reflected from real life to novel are and how these elements contribute to autobiographical identity of the novel.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, Autobiography, Novel, Autobiographical Novel.

Kaynakça

- Aydın, E. (2002). Ahmet Hamdi Tanpınar'da Tarih ve Zaman. *Hece Dergisi Ahmet Hamdi Tanpınar Özel Sayısı*, S. 61, 126-146.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say.
- Coşkun, B. (2010). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Hikâye ve Romanlarında Mekân - Rüya İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Mekân İçinde Rüya, Rüya İçinde Mekân. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* 3, S. 3, No. 3, 77-107.
- Enginün, İ., Kerman, Z. (2008). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa*. İstanbul: Dergah.
- Flórez, J. A. (2015). Durée and temporality: a defense of Bergson's conception of time. *Discusiones Filosóficas*. Pp. 49-61. doi:10.17151/difil.2015.16.27.4.
- Glatch, S. (2020). What is Autobiographical Fiction? An Introduction to the Genre.

<https://writers.com/what-is-autobiographical-fiction> (Accessed: 09 November 2021).

Gündüz, O. (2012). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı. *Yeni Türk Edebiyatı 1839-2000*. (Ed. Ramazan Korkmaz). Ankara: Grafiker.

Işın, E. (2003). A'dan Z'ye Ahmet Hamdi Tanpınar. *Kitaplık Dergisi*, S. 65.

Kara, H. (2019). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Savaş Eleştirisi: Huzur'da Savaş, İstirap ve Birey. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)* 20, 13-46.

Kaplan, M. (1987). Bir Şairin Romanı: Huzur. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II*. İstanbul: Dergah.

Moran, B. (1995). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim.

Nabi, Y. (1976). *Diñkü ve Bugünkü Edebiyatçılarımız Konuşuyor*. İstanbul: Varlık.

Narlı, M. (2009). Otobiyografi ve Roman/Otobiyografik Roman. *Turkish Studies*. 4(1), 901-909.

Olney, J. (1972). *Metaphors of Self the Meaning of Autobiography*. New Jersey: Princeton University Press.

Öztürk, K. (2007). *Henri Bergson'da Süre*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Ankara.

Pascal, R. (1959). The Autobiographical Novel and The Autobiography. *Essays in Criticism*. Volume IX, Issue 2, pp. 134-150. <https://doi.org/10.1093/eic/IX.2.134>

Tanpınar, A. H. (1995). *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergah.

_____ (2018). *Huzur*. İstanbul: Dergah.

_____ (2000). *Beş Şebir*. İstanbul: Dergah.

Tanrıtanır, B.C., Tütak, B. (2015). Henri Bergson'un Süre Felsefesinin William Faulkner ve Ahmet Hamdi Tanpınar'da Yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, S. 40, 33-44. Doi:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3153>

Topakkaya, Arslan. (2008). Geçmiş Zaman Gerçekten Geçmiş midir? *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 1(4), 566-573.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.

This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Şehrin Kayıp Belleği: Her Şeyin Müzesi

Emine KEF*

ÖZ

Zamanı tarihlendiren temel ilke hafızadır. Kültürel mekân şekillendirilirken, geçmişin nasıl bilineceğine ve geleceğin nasıl olacağına karar veren anlayış, şehirlerin belleğini kendi hafıza ve bilgisi doğrultusunda biçimlendirir. Farklı tarihlerde ve fakat aynı yeryüzünde birbiri üstüne kurularak varlık kazanan uygarlıklar, geçmişten arta kalanlarla palimpsest kültürler inşa ederler. Bu kalıntılar geçmişin bilgisini verdiği gibi geleceğin tasarlanmasında itici güç olur. Toplumlarda ilk olarak akademik iklime bütünlük bir biçimde inşa edilen ve doğal-kültürel varlıkların şehirdeki haznedarlığını yapan müzeler, adlarını ilham perisinden *-muse-* alır. Buldukları anda ve yerde geçmiş ile gelecek arasında iletişime/etkileşime olanak veren müzeler, tarihsel süreçte, toplumların nesnelere yükledikleri anlamların değişmesi ve başka kültür nesnelere müzelerde yer alabileceği anlayışının ortaya çıkmasıyla işlevsel değişikliğe uğramıştır. Toprakta çıkarılan her şeyin müzelerde sergilenmesi gerekli görüldüğü gibi sanat eseri olarak nitelendirilen her şeyin de müzesi olabileceği anlayışı, bugünün toplumlarının değer algısı hakkında bilgi vermektedir. Medeniyetlerin inşasında hem bilgi hem de ilham kaynağı olan müzeler, farklı tanımlarla içi boşaltıldığı için artık esin kaynağı olmaktan ziyade belleğini yitirmiş şehirlerde, baktığını göremeyen gezginler tarafından ziyaret edilip fotoğraflanmayı beklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Müze, Konsept Müze, Tekdüze Kentler, Kayıp Bellek, Yeni Nesil Gezginler

Lost Memory of the City: Museum of Everything

ABSTRACT

The main principle of making history is memory. While shaping the cultural place, the understanding that decides how the past will be known and how the future will format the memory of cities in line with its own knowledge and memory. Civilizations that came into existence by being built on top of each other on different dates but on the same earth, build palimpsest cultures with the remnants of the past. These remnants not only inform the past but also become the driving force in the design of the future. The museum, which was first built in societies in an integrated manner with the academic climate and acts as the treasurer of natural-cultural assets in the city, takes its name from the muse. Museums, which allow communication/interaction between the past and the future at the moment and place they are in, have undergone functional changes in the historical process, with the change in the meanings that societies ascribe to objects and the inclusion of other cultural objects in there. The understanding that everything that is extracted from the soil should be exhibited in museums and that everything that is considered a work of art can also be a museum gives information about the value perception of today's societies. Museums, which are both a source of knowledge and inspiration in the construction of civilizations, are located in the city as structures that have lost their memory, rather than being a source of inspiration, as they have been emptied with different definitions. These museums are waiting to be visited and photographed by travelers who cannot see what they are looking at.

Keywords: Museum, Concept Museum, Monotype Cities, Lost Memory, New Generation Travelers

1. Giriş

*Geçmiş yabancı bir ülkedir;
Orada farklı şeyler yapıyorlar.
L.P. Hartley*

Şehirler, şimdi ve burada olan uygarlıkların kendilerini geçmişlerine nasıl çapaladığının ve geleceğe nasıl kanca attığının sahnelendiği mekânlardır. Şehrin meydanları ve bu meydanlara çıkan sokaklarda beliren müzeler, tarihi objeleri ve mimari özellikleri ile bu anda ve burada üç zamanı sabitler. Tarihsel serüveni incelendiğinde, doğal ve kültürel objelerin gözlem yeri olarak geçmişle iletişimin kurulduğu ve geleceğin inşasında ilham kaynağı olan müzeler, günümüzde başarılı bir pazarlama stratejisiyle turistik bir cazibe merkezine dönüşmüştür. Günümüz müzelerinde kafeler ve dükkânlar yer alsa da aslında pazarlanan şehrin kendisidir. En iyi pozun nerede verildiğini ve hangi nesnenin fotoğrafının sosyal hesaplarda reaksiyon yaratacağını hesaplayan turizm pazarında gezginlere sunulan müzeler, hem mimarileri hem de içerisindeki doğal ve kültürel varlıklarıyla bir metaya dönüşmüştür. Müzelerin, ilk inşa edildikleri zamanlarda olduğu

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, emine.kef@amasya.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 29.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 24.01.2022

gibi kütüphaneden rasathaneye, arboretumdan hayvanat bahçesine kadar kompleks bir yapı merkezinde yer almamalarının nedeni, günümüzde değişmiş işlevleridir.

Şehirlerin sonraki yapısının bir nevi ön gösteriminin yapıldığı müzelerin geçirdiği dönüşüm, hayal edilen ya da nasıl olacağına zaten karar verilmiş şehirlerin simülasyonunu sunar. Toplumların tarih bilincinin, uygarlık düzeyinin, sanat anlayışının, hafıza gücünün ve kaybının ele alındığı bu çalışmada, kültür ihdasıyla zaman-uzamı tarih-mekâna dönüştüren toplumsal şuurdan belleksiz yaşama dönüşüm, müzeler özelinde şehirlerin yapı-kültüründe incelenecektir. Teorik bir yöntemin tercih edildiği çalışmada, belirli bir mekânsal sınır çizmek yerine, küreselleşmenin her toplumda yadsınamaz etkisinin müzeler bağlamında değerlendirmesi yapılacaktır. Küreselleşme ile birlikte tamamen değişen yerel kültürler, zamanla monoton bir karakter sergilemeye başlamıştır. Kentin sokakları, yapı-tekniğin özellikleri ve hatta insanı, farklılık söylemiyle yaratılan simülasyon evreninde bu tekdüzeliği sergilemekte ve yaşamaktadır.

Çalışmada öncelikle zihnin bellekle ilişkisi alegorik bir yaklaşımla müzelerle ilişkilendirilecektir. Duyularımız dış dünya ile etkileşime girdikçe hafızamız tekrar tekrar değişir. Bu kadar değişken bir yapıya sahip olan hafızayı duyular mı yönlendiriyor? Peki, ona rehberlik eden göze ve kulağa ne kadar itibar edilebilir? Geçmiş, o sırada orada bulunanlar tarafından bile aynı şekilde hatırlanmazken, kalıntıların ne dediğini ne kadar anlayabilir ya da anladığımızdan emin olabiliriz? Buradaki amaç, ortaya çıkan soruları cevap aramanın yanı sıra, aşırı güvenin sağladığı konfor alanından çıkıp şüphenin zihni zorlayacak koridorlarda dolaşmaya davet etmektir. Keşif ve üretim derdinden azade olduktan sonra tüketimin illüzyonunda kendinden emin bir şekilde yargılayan ve fakat sorgulamayan toplum, tekniğin yardımıyla bilgi değil malumat sahibi olmaktadır. Küreselleşmenin dramatik hızı, insanları durmalarına ve anlamalarına asla izin vermeden bir sonraki aşamaya götürür. Böyle bir oluşumda, toplumun bilgiden çok taklidine sahip cahil bir karakter kazanması öngörülebilir olmasa da anlaşılabilir bir durumdur. Anda yaşamaktansa anı yaşamak zorunda olan modern çağın özgür insanı için kentteki tarih bilinci müzelerin etkisiyle tekrar tekrar biçimlenir. Söylenecek yeni bir sözün yokluğunda, teknolojinin yarattığı simülasyon dünyasında var olanın ışıklarını artırmak ve artırılmış gerçekliği gerçekliğin yerini alacak şekilde dönüştürmek modern çağın gelecek paradigmasıdır.

Geleceğe bağlı her yenilik, geçmişin ruhunu yok ettikten sonra hatırlama/diriltme ritüelinin araçları olarak müzelerde yerini alır. Bireysel yaşamın kalıntılarının ya da sergi eserlerinin artık müze kavramına dâhil olmasının, kişilerin ya da yakınlarının aynı diriltme/hatırlatma isteğinden kaynaklanabileceği de düşünülmesi gereken bir diğer husustur.

2. Şimdi-Burada Olan Geçmiş-Gelecek

Tarih ve hafıza bize farklı şeyler anlatır; bu ikilem geçmişle birlikte miras anlayışımızı da etkilemektedir. Aynı zamanda, imgeler ve mekânlar yardımıyla oluşturulan mitler de tarihsel hafızayı şekillendirir. İfade ediliş biçimi bir hafızaya sahip olduğundan söz eder ancak hafıza mülkiyete geçmeyecek kadar kararsız, değişken bir özelliğe sahiptir. Nerede veya kim olursa olsun, zihnin odalarına yerleştirilen her hatıra, mevcut bilgi ve zamanın da etkisiyle yeni bir anlatım tarzıyla anılır. Ardından önceki şimdi ile diyalektik bir ilişkiye girerek zihin odalarının tasarımını değiştirir. Söz gelimi, sahip olduğumuzu söylediğimiz hafıza çoğu zaman değişken yapısıyla farklı bir hatıra halinde gelip bize hükmeder.

Bellek, her yönüyle ve her şeyden önce zihinsel bir arşivdir (Nora, 1996, s. 8). Buna göre tarihsel nesnelere, geçmişini bugünün amaçları doğrultusunda düzenler (Henning, 2006, s. 113). Bu arşiv, zihnin unutkanlığa karşı zorunlu savunma mekanizmasıdır. Örneğin, uzun bir bilinçsizlikten uyanan kişi, önce nerede olduğuna, sonra tarihe-saate bakar. Bu, kaygan zeminde bulanıklaşan zihni, tutarlı bir sıraya konulan anılarla netleştirme çabasındaki ilk harekettir. Bellek arşivde olanı kasıtlı olarak orada tutar. Zihin, canlandırma ve tasarım gücü ile işlerken ve bilgiye dönüştürürken gerekli kıldığını hatırlar. Diğerlerini isimsiz karanlık odalara göndererek kendi yolunu belirler. Kararlarımızın ardındaki örtülü/açık belirleyici olan bellek, işte bu özelliğinden ötürü zamanı tarihe kaydeden temel mekanizmadır. Geçmişini hafızada değiştiren ve geleceği şekillendirmek isteyense bugünün paradoksudur. Toplumların hafızasında kayıtlı olan her şey, geçmişini şimdiki zamanın amaçları için organize eden araçlardır. Teknik, hikâyeyi gerçeğe en yakın şekilde anlatmaya yardım ettiğinde, insanın ilerlemesine dair bir şeyler söylenir. Hakikatin bilgisine ulaşılsa bile onu gizlemek zamanın ruhunun zorunlu bir buyruğu olabilir ancak gerçeği çarpıtmak, bir kez daha

düşmüş insanın ikametinin alametlerini taşır. Yanlış bilgi, doğru söylediğinin yanlış olduğunu bilmeyen şizofren kuşaklar yaratır. Bu nedenle, şimdiler hep esas olmuştur.

Geçmiş bizzat deneyimlemek, o anda ve orada hazır bulunan insana lazımdır. Şimdi ve burada olana gerek olansa zatinin yaşamını karakterize ederken gelecekle geçmiş arasında kesintisiz bir iletişim sağlayacak mekanizmayı kurmak, tarihte olası kopmanın ve hafızanın formatlanma riskinin önüne geçmektir. Doğru olan, geçmiş deneyimlemek değil, onunla şimdide asıl olan ne ise onun bilgisiyle iletişime girmektir. Zira geçmiş, canlıdır ve geleceğin hep bir adım öncesinde onu yönlendirmektedir. Şimdiki zaman da farklı bir zorluktur, çünkü şu anda gerçekleşmekte ve her zaman değişmektedir; ancak müze duvarlarının içinde değil, şehrin sokaklarında. Ne söylendiğini dinlemedikçe veya anlamadıkça geriye bakmanın hiçbir faydası yoktur; sonuçta geçmiş yaşanmıştır. Kentin bugününü yansıtan ve geleceği anlatan nesnelere neler olabileceğine ya da olması gerektiğine karar vermek (Jones, 2008, s. 8) ve mekânın karakterini bu prensibe göre bulmak gerekir. Geçmiş yaşamın bilgisini taşıyan nesnelere zihne ilham vermesi ve mekânda yer alması önemlidir. Aksi takdirde toprağın derinliklerinde dinlenmeleri çok daha iyidir.

Toprağın derinliklerinden çıkan ya da zamanın akışının canlı tanıkları olan tarihi nesnelere, yaşanmış olanı mevcut anlayışa yaklaştıran aktörler oldukları için müzenin kalbidir. Teknik ve dijital kopyalar, iletişimi bir sonraki seviyeye taşımaya yardımcı olur; daha doğrusu öyle olmalıdır. Geçmiş esin kaynağı olarak mekânlaşan müzenin tarihinde, devinimsel hareketin bir dönüşümünden ziyade insanları gerçeklik ekseninden ayıran, gerçek beden ve zamanda sahte gerçeklikle insanı uyuşturan mekânlar, yapay bir reaksiyondan sonra mutasyona uğramış bir mutant gibi görünür. Teknolojinin müze kullanımı, doğru olanı yapmakla, olanı doğru yapmak arasındaki farkı ortaya çıkarır. İyi kavramlar, kötü uygulama nedeniyle tehlikeye girebilir. Kusurlu konseptler ise muhteşem bir gösterimle gerçekleştirilebilir (Mintz, 2021, s. 9). Müzelerin endüstriyel tasarım ve teknik buluş yoluyla başarıyı teşvik eden araçlar olarak kabul edildiği yerlerde, adının kökenine aykırı konseptlerin aşırı ışıklı gösteriminde gözleri kör ederken zihinleri de bloke etmektedir.

Eğer herhangi bir tarih icat edilmişse, tüm tarih icat edilmiş demektir (Herzfeld, 1991, s. 12). Ancak bu icatlar -eğer aklın yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmaya hizmet etmiyorsa- onu kullanmayı öğrenenlerin zihinlerinde unutkanlık yaratacaktır çünkü hafızalarını kullanma ihtiyacı hissetmeyeceklerdir. Bilgiyi ifade etmenin sembolik yolu olan yazıya güvenmek, hafıza kullanımını gereksiz kılan belki de en etkili buluştur. Buluşlar hafıza iksiri değil, hatırlatma aracıdır ve sunulan şey, gerçek bilgelikten ziyade bir bilgelik imgesidir. Dolayısıyla pek çok şey kılavuzsuz okunduğu için ironik bir şekilde sanki çok şey biliyormuş gibi bir görüntü çizilir. Bilge değil de öyleymiş gibi davranan cüretkâr insanlar için bir imaja sahip olmak yeterli olduğundan, çoğu zaman uyumsuz ve bilgiçlik içinde hareket edenler (Platon, 2020, 274c-275b) ironik bir şekilde kültürü de biçimlendirirler.

Mekân toplumun aynası olduğu için yeni nesil bir topluma uygun bir yer yaratmak, şimdi ve burada olanın anlamını güncellemek, elbette gecikmeden bir politika olarak derhal uygulanacaktır. Zira imajlar evreninde görünür olmak isteyenler için özel mekânlar tasarlamak, küresel çağa ayak uydurmanın önemli bir koşulu haline gelmiştir.

3. Metalaşmış Tarihsel Bilinç

Küresel hafıza oluşturma politikaları öylesine hızlı ve malumatfuruş bilgilerden oluşmaktadır ki, muhtemelen yakında hafızamızın unutma eylemine bile ihtiyacı kalmayacaktır. Uluslararası ilişkilerin yerini alan küresel kentler arası ilişkilerde süregelen markalaşma yarışının sembolleri sanat ve mimari olmuştur. Hızla artan müzeler, zamanın hız potasında eriyen nesnelere farklı bir geridönüşüm yaklaşımıyla yeniden üretilmesi olabilir mi? Tarihi ve mekânı büken küreselleşme girdabında hızlanan hayat, hikâyesini anlatacak zincir halkalarını birbirinden koparıırken nostalji mekânları tüm ironileriyle var olur ve bu gerilimleri aşmaya çalışır. Tarihsel nesne/olgu/olayın önemini belirleyen, kendi zamanında sahip olduğu anlamlar değil, hatırlandıklarında onlara yüklenen anlamlardır. Çünkü gerçek, olan değil olduğuna inandığımız şeydir. Modernleşmenin sınırlarında, hatta dışında durmaktan ziyade doğrudan kaynağı olan müzeleri yaratan itici güç, yeniden inşa sürecindeki yaratıcılık eksikliğini var olandan yola çıkarak inşa etme çabasıdır.

Müzelerdeki nesnelere bir zamanlar kutsal bir anlam taşısalar da modern çağda şuur düzeyini yansıtır. Böyle bir akışkanlık içinde müze, tamamen yerinden edilmiş nesnelere yetimhanesi gibidir. Seküler bir teleolojik tarih kavramına sahip olmayan geleneksel bir toplumun böyle bir müzeye ihtiyacı yoktur ancak modernite, yenin kendisinin eskisinden daha hızlı yaşandığı Yeni Dünya'da inşa edilebilmesi dışında, bir müze projesi olmadan hayal edilemez. On sekizinci yüzyıldan bu yana tarihin ve kültürün hızlanması, sanat hareketleri de dâhil olmak üzere artan sayıda nesne ve fenomeni her zamankinden daha hızlı bir şekilde modası geçmiş hale getirdiğinden, müze modernleşmenin tahribatlarını toplayan, kaydeden, koruyan veya yeniden anlamlandıran pragmatik bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir (Huysen, 1995, s. 15). Böylesine hızlı bir geçişte kavramlar, algılar alt üst olur ve çelişkiler kaçınılmaz hale gelir. Tarihsel hayatın aktarımında çok fazla kesinti ve boşluk olduğu için anlatıcılık erkini elinde tutanlar, bu boşlukları istediği gibi doldurma özgürlüğüne sahiptir.

Kesinliğin yokluğunda, dünya kültür varlıklarını koruma ve halka yorumlama misyonunu üstlenen müzeler, insanlarda milli tarih bilincine sahip başka bir inancın mabetleri olarak da tanımlanabilir. Kimlik inşasında milletler kendi coğrafyalarında kadim tarihe eklenirler. Arkeolojik çalışmalarda elde edilen eserlerin müzelerde sergilenmesi de milli bilince katkı sağlar (Artun, 2019, s. 26, 54). Vatandaşlar, okulların yanı sıra müzelerin görsel gerçekliği konusunda da eğitilir ve onu temsil eden devlet, sanatın da hamiliğini yaparak müzeyi biçimlendirme yetkisine sahip olur. Müze, bir yer sınıflandırması, bir sınıflandırma yeri, somutlaştırılmış bir ansiklopedi veya bir sözlük işlevi görür. Modern müzecilikte bilgi, kilise duvarları veya heykellerdeki hikâye anlatımında olduğu gibi görme ve sınıflandırmaya dayanır. Öte yandan, kentlerin müze politikaları kamuoyunun ilgi alanına girdiği için müzeler, kent ekonomisine sağladığı faydalarla turizm endüstrisini ve hatta parti politikalarını ilerletme baskısı altındadır (Huysen, 1995, s. 22).

Devlet, dostlarının ve düşmanlarının yaşadığı ve öldüğü sokaklardan yekpare bir şimdiki zaman içinde geçmişi ve geleceği yeniden şekillendirerek sakinleri için geleneksel mahalleler ve arkeolojik anıtlar yaratır. Giderek artan şekilde içeriden veya dışarıdan saldırıya uğradıkça, sakinler kendini savunmada retorik taktikler benimser (Herzfeld, 1991, s. 6). Toplumsal ve anıtsal zaman arasında, popüler olanı resmi tarih kavrayışlarından ayıran söylemsel bir boşluk vardır. Sosyal zaman, günlük deneyimin özüdür. Her şeyden önce, olayların tahmin edilemez olduğu ancak onları etkilemek için her türlü çabanın gösterildiği bir zamandır. Şeylere gerçekliğini veren zamandır, çünkü her biriyle bir tür olarak karşılaşır. Aksine müzenin yarattığı anıtsal zaman indirgemeci ve geneldir (Herzfeld, 1991, s. 10). Milletler, kendi coğrafyalarında tarihlerinin gün ışığına çıkmasını sağlayamadığında, diğer coğrafyalardan tarih ithal etmektedir. Bunu bazen meşru sebeplerle yaparlar ve bazen buna ihtiyaç bile duymazlar.

Hazinelere veya ayrıcalıklı kabul edilen herhangi bir nesne, dünyanın farklı yerlerinde kültürel matrislerinden koparılır ve tanıdık olmayan bir ortamda kaideler üzerine yerleştirilir. Geçmişin kültürü özgünlükten çok yanılmasını gerektirdiğinden (Tuan, 2001, s. 194) müzeler, tarihin korunmasını ve sergilenmesini ilan ederken simülasyon merkezleri olarak kentlerde yerlerini alırlar. Mısır, Hint, Yunan, Roma veya Osmanlı bugün bildiğimiz türden müze örnekleri sunmaz. Günümüzde dağınık, anlamsız eski bir mezarlığa dönüştürülen birçok müze, İskenderiye müzesi gibi ilham kaynağı olmaktan çok uzaktır. Britanya'da, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren belediye müzeleri, giderek artan kent nüfusuna eğitim ve eğlence sağlamanın bir aracı olarak görülmüş ve sanayileşmeden kaynaklanan sosyal sorunların üstesinden gelmek için reformlar bağlamında geliştirilmiştir. Böylece yerel ve bölgesel müzeler, vatandaşlık bilincini geliştirmede kendilerine verilen rolü oynamaya devam ederler (Lewis, 2004, s. 4).

4. Bir Zamanlar Simülasyon Evreni: Tarih Anlatmaktan Masal Anlatmaya

*Tarih herkese bir şeyler söyler;
Çok az kişiyle konuşur.*

Bakmak, görmek, izlemek, konuşmak... Etkileşime girmeden yanından bakıp geçmek, dönemin insanından beklenen tutum ve hatta yaşam modelidir. Ülkeler ve şehirler tekrar tekrar bu anlayışa göre düzenlenir. Müzeye gitmektense oraya neden gidildiği, ne yapıldığı, ne hissedilip düşünüldüğü daha önemlidir. Anı yaşayan tüketicilere tarih anlatılmaz, sadece mekân satılır. Tüketim toplumunun planlı

eskimesi, karşı sürümünü amansız bir müze çılgınlığında bulmuştur. Müzenin seçkinci bir koruma alanı, gelenek ve yüksek kültür kalesi olarak rolü, yerini sosyal bir araç olarak muazzam bir mizansen ve opera alanı olarak kitle ortamına bırakmıştır (Huyssen, 1995, s. 14).

Hızlı eskime, yok oluşun haberini verir. Her şeyin sonu söyleminin kentlere yansımaları ise konsept müzelerin sayısındaki artış olmuştur. Tüketim toplumunun tasarlanmış eskimişliği, müzeleri havasın ilham aldığı mekândan avamın seyir ortamına dönüştürmüştür. Kentlerin meydanlarında ve sokaklarında, insanları görsellerinin ardındaki hikâyeyi aramaya sevk eden kültürel nesnelere gösterişin alametifarikası olan göstergelere dönüşüm mekânları olan konsept müzelerin sayısını her geçen gün artırmaktadır. Teknolojinin getirdiği dijitalleşmeye eklemeler olsa da kataloglanmış koleksiyonlar, çağın ruhunun değişen talebine göre sürekli güncellenmektedir (Huyssen, 1995, s. 26). Müzelerin tasarımının nasıl olması gerektiği ile ilgili ortaya atılan bazı soru görüşler, müzelerin güncel tasarım ilkeleri hakkında bilgi vermektedir: İnsanların müzeleri ziyaret etmemelerinin ana nedenlerinden biri, orada kendilerini rahat hissetmeyeceklerini düşünmeleridir. Bu yabancılaşmaya karşı koymak, sıradan yerel insanlara müzelerinin kendilerine ait olduğunu hissettirmek için ne yapabilir? Genel olarak, müzenizde sıradan insanı evinde hissettirmek için yapılabilecek başka bir şey var mı? (Ambrose & Paine, 2006, s. 20-1). Müzelere insana rahatlatma veya aidiyetlik hissi verme gibi bir misyon yüklenmesi onun etimolojik kaynağının ilham perilerine dayandığının unutulduğunun göstergesidir. Aslında vaat edilmesi gereken, tarihin gerçek bilgisi ve geleceğin muhtemel olasılığıdır. Turizm ticareti amacına ulaştığı ölçüde hem doğal hem de kültürel alanları tahrip etmektedir. Belirli bir zaman diliminde tasarım bir mekanda bulunup verilen programa göre hareket eden turistlerin o anda orada hazır olmalarının nedeni, şimdiki zamanın bilgi ve fantazyasıyla harmanlanmış o yeri, zamanı ve kültürü gözlemleyerek veya taklit ederek deneyimlemek istemeleridir. Müzelerin sunduğu bu fırsatların yanı sıra geniş bir çekiciliğe sahip olmaları için ziyaretçilerin bir mağaza, restoran veya kafe ve belki de bir dinlenme alanı ile karşılaşması gerektiği neredeyse evrensel olarak kabul edilmiştir. İnsanların zamanı olduğunda, müzeleri öncelikler listesinde üst sıralara taşımak içinse yönetici ve iş adamları göreve davet edilir (Rakhimzyanovna Nazipova, 2008, s. 132).

Doğanın ve tarihin bilgisinin arayışına sevk etme amacı müzenin ontik tabiatına daha uygun düşerken zamanın ruhuyla uyumlu bir ilişki kurmak uzak bir olasılık değildir. Burada ilke, varlığın esasına riayet ederek dengeyi korumaktır. Zira denge, araçlar hedef haline geldiğinde ulaşılamayan şeydir. Ancak amaç, ziyaretçide duygular ve çağrışımlar yaratmaksa, simülasyon bir nesne kadar iyi çalışır. Çünkü gezgin dünyayı bir uyuşturucuyum gibi deneyimler. Mekândaki hassasiyetini yitiren beden, parçalanmış ve süreksiz bir kentsel coğrafyada yer alan hedeflere doğru pasif bir şekilde hareket eder (Sennett, 2014, s. 13). Bu nedenle, Farabi'nin uzun zaman önce ifade ettiği gibi cahil ve duyarsız toplumların bireylerinin kabul ettikleri ithal kültürlerle gelenekten uzak yaşamda ortaya çıkan boşlukları doldurmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz (2011, s. 121). Amsterdam'da yapılan bir çalışma, Farabi'nin bu düşüncesine örnek teşkil edecek bir özelliğe sahiptir. Bu şehirde yapılan ve National Geographic'te yayımlanan araştırmaya göre, fotoğraflarla elde edilen verilere dayanarak turistlerin en çok ziyaret ettiği yerler haritalanmıştır. Müze alanı, turistlerin fotoğraf çekmek için en çok tercih ettiği yer olmuştur ancak ilginç bir şekilde, herhangi bir müzenin içi, hatta mimari/mühendislik harikası binaları bile bu fotoğraflamada belirleyici faktör olmamıştır. Bölgenin merkezinde yer alan bir yazı heykeliyle -I AMsterdam- birlikte fotoğraf çekme, Amsterdam'ın tecrübe edildiğinin en önemli ispatı olduğu için burası ziyaret etmeye değer en önemli uğrak noktası haline gelmiştir. Dev harflerden oluşan bu heykel ile fotoğraf çekmenin doyum hissini en üst düzeye çıkardığı bir mekândaki diğer her şey dekordan ibarettir. Dünyanın birçok yerinde sanatsal anlatım tarzına sahip olduğuna inanılan bu yazılar gibi ürettiği her ürünü kendi kutsallığının bir göstergesi sayan insanın kenti bir sanat atölyesi olarak görmesi kaçınılmazdır. Her şeyin sanat olduğu bir çağda her şeyin müze olması olağandır. İşte sanat böyle bir süreçte çağdaşlaşmıştır. Sanatın tarihi de *çağdaşta, güncelde, şimdide* durağanlaştırılmış ve zaman senkronikleşmiştir (Artun, 2019, s. 179, 184).

Geçmiş ise mevcut bilinç yapısının perspektifini değiştirmenin ötesinde mutasyona uğrar. Bir resmin, manzaranın veya bir nesnenin önünde durduğumuzda algımız, bilgimiz doğrultusunda odak noktalarına döner; yönelim başka türlü seyrederek. Ancak o anda başka enstrümanlar devreye girdiğinde, zihin odalarındaki bilgiler dışarıdan müdahalelerle çatışır. Kulak ve göz yoğun bir bilgi akışına maruz kalırken hafıza kapılarını kapatır ve zihin tüm etkilere hazır bir şekilde yolculuğa çıkar. Söz gelimi, yaşamın

kaçınılmaz sonu olarak ölümün insanlar üzerindeki etkisi, müzedeki cam vitrinde sergilenen iskeletlerle yerini, hikâyesini levhadan okuyup onu fotoğraflayan ziyaretçilerin duyarsız heyecanına bırakmıştır. Henning'in vitrin ve tabut arasında kurduğu nesnelere sergilenmesinde önemli bir araç haline gelen cam vitrin alegorisi, geçmiş ve geleceğin iç içe geçmesinin zihinlerde nasıl bir beklenti yarattığını yansıtır. Müzelerde kullanılan vitrin adı verilen cam kasalara genellikle cam tabut denir. Pamuk Prenses hikâyesinden de anlaşılacağı gibi bu adlandırma, müzeyi ölümün yanı sıra ölüyü uyandırma olasılığı ile de ilişkilendirir. Cam tabut fantezisinde, tabuta yerleştirilen beden sonsuza kadar ölmez; o aslında askıya alınmış bir animasyonda gelecekte uyanmayı bekleyenlerin kayıblesidir (Henning, 2006, s. 5). Peki, bakmak ve görmek arasındaki fark göz önüne alındığında, ziyaretçiler bu metaforları müzelerde okumaya ne kadar meyyaldır?

Sennett, *seyretmek pasifleştirir*, der (2014, s. 12). Tekrar etmekte fayda var: Müzeler isimlerini ilham perilerinden alır. Yani amaç zihni duyarsızlaştırmak değil uyandırmak ve tarihsel akışın hikâyesini zamanın hareketiyle doğru bir şekilde anlatmak olmalıdır. Buluşların, icatların ve hatta ölümün cam kasalarda dondurulduğu müzeler neden bir de işkence müzeleri konsept olarak katılır? Bir toplum neden tarihindeki işkence anlarını yansıtan bir müze inşa eder? İnsanlığın en utanç verici görüntüleri kaçınıcı izleyişten sonra yerini farklı duygulara ya da duygusuzluğa bırakır? Yoksa bu gösteri, yok edilemez olanı etkisiz hale getirmek için mi sergilenmektedir? Prag'dan Viyana'ya, Amsterdam'dan Toledo'ya, Zagreb'den Lucca'ya, St. Augustine'den Bruges'e, Rüdeshheim am Rhein'den San Marino'ya birçok şehirde karşılaşılan işkence müzeleri tarihi bir itiraf olarak mı okunmalı? Eğer tarih silinemiyorsa, hafızayı akıllarda olması amaçlandığı şekilde biçimlendirmek ve bunu müzeleri bir meta unsuru haline getirerek yapmak kuşkusuz yüzyılın en pragmatist tavırlarından biridir.

Konseptler farklı olsa da müzelerin kendileri de dâhil içerisindeki tüm varlıkların hikâyeleriyle birlikte metalaşması, çağın insanın bilincinin nasıl tasarlandığının bilgisini vermektedir. Söz gelimi, Michelangelo'nun Âdem'in Yaratılışı freskinin önünde zamanda yolculuk yaptıktan sonra müze mağazasından freskin bulmacasını satın almak, Liberty Leading to the People veya Mona Lisa tablosunun hikâyesini dinledikten sonra Louvre müze mağazasında monopol oyununu satın almak, tarihteki ölüm ve işkence vakalarında olduğu gibi ziyaretçilerini bir anda geçmişten günümüz dünyasına getirmekle kalmayıp aynı zamanda tarihi de çağın insanlarının algı düzeyine mahkûm etmektedir.

Ölümün, acının, keşiflerin, icatların, sanatın kısaca kültürel yaşamın tarihsel serüveninin kayıt altına alındığı müzeler, zamanın ruhuna göre formatlanırken avangart akımının da etkisiyle içerisinde nelerin sergilendiği değil şeylerin nasıl bir mimaride, ne şekilde sergilendiği amaç haline gelmiştir. Salonlarda belirli bir süre sergilenen çeşitli eser veya nesnelere sanatsal anlam yüklemek, bunların müzelerde süresiz olarak sergilenmesine olanak sağlamıştır. Avangart sanat, patolojik müze korkusu olmaksızın düşünülemez. Gerçeküstücülüğün ve müzedeki diğer tüm avangart hareketlerin sona ermesi, modern dünyada hiçbir şeyin müzeleştirme mantığından kaçamayacağını göstermektedir (Huyssen, 1999, s. 33). Günümüzde müzelerin geçmiş ve geleceğin bir arada sergilendiği mekânlara dönüşmesi, ritmini kaybetmiş bu yaşamsal koşuşturmada müzeleri birer kayıp kutusuna dönüştürmüştür. Zira durup beklemek ve olan bitenle yüzleşmek, modern insanın zaman ayıracağı bir ihtiyaç olmaktan çok uzaktır.

Karşılaşılan her farklılık, yenilik simülasyonunda üreticiyi ve izleyiciyi tekrar tekrar büyülerken, cam bir tabutla zihnin karanlık odasına kapatılan ölüm gerçeği, kilidi zorlamaktadır. Bireysel sergi salonlarının kişisel müzelerle dönüşmesiyle bir toplumun uygarlığının alametifarikası olan objeler bireylerin kişisel koleksiyonuna konu olup sergi salonlarında sergilenmektedir. Kültürel inşa sürecinde tarihi varlıkları geçmişin habercisi olarak kabul eden toplumdaki çeşitli merak ve güçleriyle topladıkları nesnelere ün kazanmak isteyen insanlara dönüşüm, müze ve sergi salonları arasındaki ilişkide kendini açıkça göstermektedir. Müzelerde toplanan insanlar sebep değil sonuçtur. Amaç, geçmişten tarihsel örüntüyü çizmek için nesnelere bir araya getirmektir. Sergi salonlarında ise durum tam tersidir. Kendilerini yaptıklarıyla değil, topladıklarıyla tarihe kaydetmek isteyen insanlar, araç olan nesnelere önemini keşfetmiştir (Armstrong, 1992, s. 16-7). Genel olarak geçmişe dair bilgi veren nesnelere toplandığı müzeler ile güncel akımı yansıtan sergi salonları arasındaki sınır, bu şeylerin sanat olarak kabul edilmesi gerektiği düşüncesinin yerleşmesiyle ortadan kaldırılır ve de söylenecek bir şey olup olmadığına bakılmaksızın korunur. Her ikisi de koleksiyon sergisi düzeyinde zamanın ruhuna hitap eder. Bir araya

getirmek için aranan/üretilen nesnelere arasında bağlam bulmak mümkün olmasa da hâlihazırda ne koleksiyoner için ne de ziyaretçi için böyle bir beklenti belirtisi de görülmemektedir.

Ian Jones (2008, s. 9), *geçmişini hatırlamasaydı nasıl olurdu* diye bir soru yöneltmiştir. Böyle bir şey olduğunda, amnezinin kaçınılmaz olarak sahnede görüneceği söylenebilir ki, bugün şehrin sokaklarında durup beklemesini bilmeden dolaşan gezginler de bunun canlı ispatını sunmaktadır.

5. Sonuç

Geçmiş ve gelecek, bugünü aralarına alıp zamanlarının ritmine göre hareket ederken, hâkim paradigma yaşamı ikisi arasında sıkıştırır ve dağıtır. Müzeler, geçmişin bilgisini günümüze taşıyan ve kültürün dinamiklerini koruyan medeniyetlerin temel mekanizması olarak inşa edilmelerinden bugüne zamanın ruhuna bağlı olarak bir anlam kayması ve işlevsel bir değişim yaşamıştır. Geçmişin ruhunu bugüne taşıyan ve geleceğe ilham veren kültür varlıklarının sergilendiği müzelerde, geçmişin geleceği artık belirsizdir. Hızla artan müzeler, zamanın hızlı potasında eriyen nesnelere farklı bir geridönüşüm anlayışıyla yeniden üretime sunulmaktadır. Hatırlama aracı olan nesnelere, karmaşık öyküler üretme potansiyeline sahiptir. Belleğe tekrar tekrar kaydedilen nesnelere, birden fazla öykü için kullanıldığında, son öykünün modasında bir öncekini unutturmaktadır. Hafızada yaratılan palimpsest mekânın inandırıcılığını sorgulatan müzeler (Savaş, 2005), hatırlamanın değil unutmanın bir aracı olarak kent meydanlarında ve sokaklarda yerini almaktadır.

Her şeyden önce insan, onu anlamak ve anlamlandırmak için eşyaya bir isim vermiştir. Sonra da anlamlarının içini boşaltmıştır. Geçmiş ve geleceğe atfedilen fetişist anlamlar ve sürekli eklenen terimlerle bugün, her iki ucun buyurganlığında akıp gitmektedir. Geçmiş Hamlet'in peşinden gittiği hayalet, gelecek ise kavgası verilen tahttır. Yanlış bilgi, söylediklerinin yanlış veya yalan olduğunu bilmeyen nesiller için şizofreni yaratır. Her kurgu gerçeği yalanla örttüğü için tarih unutulur ve gerçeklerden uzaklaşır. Belki de dünya bu yüzden küçülüyor. Tarihin izleri silinirken, zihinlerde açılan boşluk ruhu sıkıştırır. Köklerini ceplerinde taşıyan gezginler, Coelho'nun Simyacısı Santiago gibi evlerinin bahçesinde gömülü olan miraslarını uzak diyarlarda arar ve dünya vatandaşı olmak isterler. Bu yüzden gidilecek çok yer, görülecek çok şey var. Pusulasız aramalarda tarih hiçbir şey söylemez; dolayısıyla zaman-mekânda saplanıp kalmak günümüz insanının kaderidir.

[Zira] *Eskiler arama, iz sürerdi. Bilirlerdi evetle hayır arasında belki sokulduğunda felaket gelir. Noksanı fark ederlerdi. Çünkü bütünden nelerin koştugu besbelli. Dağılmak, eskilerin dilinde ufalanmak anlamına gelirdi. İz sürerlerdi; irileşmek, ulaşmak, toparlanmak için. Biz yeniler bir an önce dağılsak bari deriz. Korkarız kaybolduktan çokluk içinde* (Özel, 2012, s. 36).

6. Extended Abstract

Cities are venues where civilizations that are here and now anchor themselves in the past and hook themselves into the future. When the historical adventure is examined, as observation places for natural and cultural objects museums, where communication with the past is established and the source of muse in the construction of the future is found, have turned into tourist attractions with a marketing strategy today. Museums have enabled travelers of the tourism market to calculate where the best pose is given and which object's photograph will create a reaction on social accounts, and they have been turned into a commodity with both their architecture and objects today. The transformation of museums have taken place simultaneously with cities. In this study, in which the historical consciousness of the societies, the level of civilization, understanding of art, memory power and forgetfulness are dealt with, how the time-space is transformed into history-place by the establishment of culture will be examined. In the study, in which a theoretical method was preferred, instead of drawing a certain spatial boundary, it was deemed necessary to make an evaluation in the context of museums, since the undeniable effect of globalization in every society affects the understanding of history. Local cultures, which were completely changed due to globalization, started to exhibit a character of sameness over time. The streets of the city, its building-technical features, and even its people display and live this monotony in the simulated universe created with the discourse of difference.

Since the cult of the past requires illusion rather than originality museums take their place in cities as simulation centers while declaring the preservation and exhibition of history. The reflection of the end of everything discourse on the cities has been the increase in the number of concept museums. The designed obsolescence of consumer society has transformed museums from the inspirational spaces of the intellectual to the viewing venue of the populace. In the squares and streets of cities, the number of concept museums, which are places of transformation from cultural objects that prompt people to search for the story behind their images, to indicators that are the hallmarks of ostentation, is increasing day by day. Although there are additions to digitalization, which is the return of technology, cataloged collections are constantly updated according to the changing demand of the changing spirit of the age. Since museums were built as the basic mechanism of civilizations that carry the knowledge of the past to the present and preserve the dynamism of the culture, they have experienced a shift of meaning and functional change depending on the spirit of the time. The future of the past is now uncertain in museums where cultural assets that invoke the spirit of the past into the present and inspire the future are exhibited.

The ruthless pace of globalization drives people to the next phase, without ever allowing them to stop and understand. In such a formation, it is understandable, even if it is not predictable, for society to gain an ignorant character that possesses its own imitation rather than knowledge. For the free person of the modern age, who has to live in the moment rather than in the present, the awareness of history in the city is formatted over and over again with the effect of museums. In the absence of a new word to say, it is the future paradigm of the modern age to increase the light of what exists in the simulation world created by technology and transform augmented reality to replace reality. Every innovation that is connected to the future takes its place in museums as instruments of the recall / resurrection ritual after destroying the spirit of the past. It is another point worth thinking about that the remnants of individual life or the fact that exhibition works are now included in the museum concept may be due to the same desire for resurrection / recall of persons or their relatives.

Keywords: Museum, Concept Museum, Monotype Cities, Lost Memory, New Generation Travelers

Kaynakça

- Ambrose, T., & Paine, C. (2006). *Museum Basics*. New York: Routledge.
- Armstrong, J. (1992). Does The World Need Another Hall of Fame? Another Museum? Another Shrine? *American Association for State and Local History*, 2(47).
- Artun, A. (2019). *Mümkün Olmayan Müze Müzeler Ne Gösteriyor?* İstanbul: İletişim.
- Farabi. (2011). *İdeal Devlet "El-Medinetü'l Fazıla"*. İstanbul: Divan Kitap.
- Henning, M. (2006). *Museums, Media and Cultural Theory*. England: Open University.
- Herzfeld, M. (1991). *A Place in History: Social and Monumental Time in a Cretan Town*. New Jersey: Princeton University.
- Huyssen, A. (1995). *Twilight Memories Marking Time in a Culture of Amnesia*. New York: Routledge.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları: Bellek Yitimi Kültüründe Zamana Belirlemek*. (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Metis.
- Jones, I. (2008). Cities and Museums about Them. I. Jones, R. McDonald, & D. McIntyre içinde, *City Museums and City Development*. Plymouth: Altamira.
- Lewis, G. (2004). The Role of Museums and the Professional Code of Ethics. P. J. Boylan içinde, *Running a Museum: A Practical Handbook*. France: International Council of Museums.
- Mintz, A. (2021). Doing the Right Thing; Doing the Thing Right. *Journal of Museum Education* (22:1).
- Nora, P. (1996). *Realms of Memory: Rethinking the French Past, Conflicts and Divisions*. New York: Colombia University.
- Özel, İ. (2012). *Bir Yusuf Masalı*. İstanbul: Şule.
- Platon. (2020). *Phaidros*. (F. Akderin, Çev.) İstanbul: Say.
- Rakhimzyanovna Nazipova, G. (2008). The Development of the City of Kazan: The Museum Aspect. I. Jones, R. R. Macdonald, & D. McIntyre içinde, *City Museums and City Development*. Plymouth: Altamira.
- Savaş, A. (2005). Arzulanan Nesnelere: Müze, Nesne ve Hafıza Arasında Sıkışan Mekana Dair. *Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005*. İstanbul. 1/8/2021 tarihinde

<https://archives.saltresearch.org/bitstream/123456789/169629/1/ECOBARCE069.pdf> adresinden alındı.

Sennett, R. (2014). *Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis.

Tuan, Y.-F. (2001). *Space and Place the Perspective of Experience*. London: University of Minnesota.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.

This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Digitalisation Readiness of University Students in Erasmus+: A Case Study of Turkey, Italy and Spain

Ömer KAVRAR*
Seda ÇANKAYA KURNAZ**

ABSTRACT

Digitalisation, one of the priority areas of the European Commission, has started to show its effects on the digital transformation of the Erasmus+ programme in Higher Education Institutions. In a programme involving approximately 940 thousand students according to the 2019 figures, the process of handling all mobility-related works in digital platforms is expected to contribute positively to the current workload of higher education institutions. However, it obliges all stakeholders involved in the process to fulfill the requirements for this transformation process. The readiness of the students, who are at the center of this process, is one of the important issues that should be investigated. In this study, it is aimed to comparatively reveal the degree of readiness of the students for the digital transformation of the Erasmus+ programme. In this direction, a questionnaire was applied to a total of 187 students from Spain, Italy, and Turkey, between February and March 2021. In conclusion, the digital skills of the students are one of the most important issues affecting the digital transformation process of the Erasmus+ programme. The level of digital readiness in all three countries is similar since the HEIs are highly interacted by the regulations of Erasmus+ programme.

Keywords: Digitalisation, Erasmus+ Programme, Exchange Students, Higher Education Institution

Erasmus+ Programında Üniversite Öğrencilerinin Dijital Hazırlık Durumları: Türkiye, İtalya ve İspanya Örneği

ÖZ

Avrupa Komisyonunu öncelikli alanlarından biri olan dijitalleşme, Yükseköğretim Kurumları'nda Erasmus+ programının dijital dönüşümü üzerinde etkilerini göstermeye başlamıştır. 2019 yılı rakamları ile yaklaşık 940 bin öğrencinin katıldığı bir programda hareketlilik ile ilgili tüm işlerin dijital ortamda yürütülmesi sürecinin, yükseköğretim kurumlarının mevcut iş yüküne olumlu katkı sağlaması beklenirken, diğer taraftan da süreci ilgilendiren tüm paydaşların bu dönüşüm sürecine ilişkin gereklilikleri yerine getirmesini zorunlu kılmaktadır. 2021 yılında kağıtsız Erasmus süreçlerinin zorunlu olarak kullanılacağı dikkate alındığında bu sürecin merkezinde olan öğrencilerin ne kadar hazır oldukları üzerinde durulması ve tartışılması gereken önemli meselelerden biridir. Bu kapsamda çalışmada öğrencilerin Erasmus+ programının dijital dönüşümüne ilişkin motivasyonlarını ortaya koyma amacı doğrultusunda 2021 yılının şubat ve mart ayları arasında İspanya, İtalya ve Türkiye'den öğrencilerin bulunduğu toplamda 187 kişiye anket çalışması uygulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler Çalışmanın sonucunda öğrencilerin dijital becerilerinin Erasmus programının dijital dönüşüm sürecini etkileyen en önemli konulardan biri olduğu vurgulanmıştır. Buna paralel olarak uygulamalı dijital platformların tanıtılan eğitimlerin öğrencilerin hızla değişen bu dijital çağa uyum sağlama motivasyonunu önemli ölçüde artırabileceği söylenebilir. Çalışmada bir diğer önemli sonuç, yükseköğretim kurumlarının Erasmus+ Programını düzenlemeleri ile önemli ölçüde etkileşime girmesi nedeniyle her üç ülkedeki dijital hazırlık seviyesinin hemen hemen aynı olması ve süreçle ilişkin uygulamalı eğitimlerin öğrenci motivasyonunu arttırabileceğidir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Erasmus+ Programı, Değişim Öğrencileri, Yükseköğretim Kurumları

1. Giriş

Time is changing, and digitalisation is becoming one of the main tools of this change and transformation in many fields, especially in education. The Higher Education Institutions (HEIs) are gaining advantages in competing with the other HEIs by developing digital strategies in line with the aim of adapting to changing and transforming conditions. The European Commission, with its call for the digitalisation of the Erasmus+ exchange programme, paved the way for all stakeholders participating in the mobility process to contribute to the implementation of the programme in a more effective, efficient, practical and effective way by using digital technologies. In this context, the adaptation of all stakeholders

* Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, okavrar@selcuk.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, sedacankaya@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 30.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 24.12.2021

in higher education institutions to the digital transformation process is one of the most important stages for the success of the digital transformation.

In the study, it is aimed to comparatively reveal the readiness of the students, who are the most important stakeholders of the Erasmus mobility process, for the digital transformation of the Erasmus+ programme. In this context, 187 students at higher education institutions in Italy, Spain and Turkey were included in the study and the results were analyzed using the SPSS programme. The results obtained from the research were analyzed under 3 dimensions: policy, legal and privacy issues, digital skills and motivation and coordination.

2. Statement of the Problem

The idea of transformation is not always accepted by every stakeholder in the institutions, and there may be resistance. In this context, the smooth realization of the digital transformation of the Erasmus+ programme, which the European Commission has stated will be mandatory by the end of 2021, depends on various factors. These include informing all stakeholders in the process, providing the necessary training, and making the technical infrastructure of the institution suitable.

Making students, who are the most important stakeholders of the process, ready for the digital transformation of the Erasmus+ programme is one of the most important problem areas. Mapping students' readiness for digital transformation will provide the current data on understanding the process. This will help stakeholders who want to make progress at the point of digitalisation in providing a roadmap.

3. Literature Review

In the last decade, digitalisation has been one of the wide-ranging fields of study that has been the subject of different literature. Among the studies that center on the behavior of university youth in their research, Rodriguez-Moreno et al. (2021), analyzing the use of digital tools and social networks by university students during the COVID-19 pandemic has aimed. The results have showed the importance of two of the common variables taken into account when considering the use of social networks and digital tools by university students in explaining the variability of the different dimensions of the scale examined. In this sense, both the degree of use of virtual tools to enhance teamwork and the degree of use of online video channels when communicating best explained the level of digital skills among the university students studied. Another study in this category by Monteiro & Leite (2021), was developed to determine the use and effects of digital literacy on the development of personal and social skills as well as university students' digital competencies. The results point to an almost pervasive mastery of search and data organization skills, and less able to create and develop new digital solutions. Most of the students reported that before the crisis, digital technologies were used mainly for corporate communication and among peers, but not for networking and developing lifelong learning skills. The lack of involvement of many teachers in current pedagogical support is an obstacle to adequate digital transformation in higher education, both in times of crisis and in the future Kharkivska et al. (2021), examines the impact of digitalisation of education on the transformation of the student-centered approach. Among the issues identified, most students do not trust the automated information control system; have concerns about the quality of digital teaching materials and are willing to work on assignments in digital format. From this, it was concluded that with the digitalisation of the education process, the student-centered approach is also transforming. In their study, which focuses on the development of digital literacy Tejedor et al. (2020), they comparatively presented the situation in higher education institutions of Spain, Italy, and Ecuador. The results point to the need to develop key aspects such as the digital skills of educators, learning resources, communication between universities and students, and teaching methodologies that must be appropriate to the current context.

4. Research Methodology

The research is a comparative-descriptive study analyzing the preparedness status of the students for the digital transformation of the Erasmus+ Programme. In this direction, the survey method, one of the quantitative research techniques, was applied to students studying in higher education institutions in Italy,

Spain, and Turkey. The survey method was preferred within the scope of the study because it is a technique that allows reaching large audiences without time and place restrictions.

The maximum variation sampling technique was used to determine the research method. The main reason for using the maximum variation sampling technique is to reach students from different profiles from three different countries and to present the results in a comparative way. Within the scope of the study, the questionnaire prepared on the Google form was sent to the students via e-mail between March and May 2021. The obtained data was transferred to the SPSS programme and analyzed. Before starting the study, an Ethics Committee Decision was taken to allow the study to be conducted, and therefore this study complied with research and publication ethics.

4.1. Sample and Data Collection

The digitalisation status of higher education students in Italy, Spain and Turkey has been comparatively analyzed by considering the three dimensions that most affect the transformation process. Under these categories, 5 statements were determined in the table below, in which students evaluate their countries, institutions and their own digitalisation status. The subjects in the sample were randomly selected from the universe.

Table 1. Questionnaire

D1: POLICY, PRIVACY & LEGAL ISSUES	
D1.1.	The existing legal regulations in my country are compatible with digital transformation in HEIs.
D1.2.	I trust in my institution for protecting my personal information.
D1.3.	I know how to utilize from the laws and regulations to protect myself in digital environment
D1.4.	I find it safe to share my personal information digitally during the Erasmus+ mobility process.
D1.5.	My university is ready in general to realize the digitalisation of the Erasmus+ mobility management.
D2: DIGITAL SKILLS	
D2.1.	I know what Erasmus App is and how it works.
D2.2.	I have access to training materials, modules and web sites that will give practical information about the best use of the digital tools.
D2.3.	In the EWP digital transformation process, Erasmus+office staff have provided sufficient training to the students
D2.4.	I have an overall understanding of the components of a computer and how it is connected to other devices
D2.5.	I think EWP documentations are descriptive / useful enough for integration.
D3: COORDINATION	
D3.1.	Senior management of my university has been helpful in the use of the new technologies
D3.2.	My university has made significant progress in Erasmus+ digital transformation process
D3.3.	My university provides support to improve digital skills of the students
D3.4.	The technical infrastructure of my university is sufficient to improve digital technologies
D3.5.	I think the Pandemic by COVID-19 could affect to increase the digitalisation skills positively

4.2. Data Processing

The level of participation of the students in the statements indicating how ready they are in terms of digitalisation in different topics was measured. Statements for which opinions were sought using a five-point Likert scale were scored from 1 to 5, respectively, starting from Strongly Disagree to Strongly Agree. Since the number of participants from each country is not equal, the averages of the responses of the statements were included in the analysis. The average numbers in the table below have made it possible to compare the digital readiness of the students at the level of each country under the relevant headings

Table 2. Comparison of Students' Digital Status by Country

	POLICY, PRIVACY & LEGAL	DIGITAL SKILLS	COORDINATION	TOTAL	RANK
SPAIN	3,49	3,43	3,65	10,57	1
TURKEY	3,50	3,42	3,59	10,50	2
ITALY	3,33	3,15	3,41	9,89	3

4.3. Limitations

The study is limited to data from only three countries in Europe. The fact that the same number of students could not be reached on a country basis is another limitation of the study. Due to the pandemic,

the difficulties experienced in reaching students studying in three different countries caused the study not to be completed at the specified time. In addition, since the research was conducted in a certain time period (March - May 2021) and it is thought that perceptions may change over time, the research in question is limited to the time period in which it was conducted.

5. Findings and Results

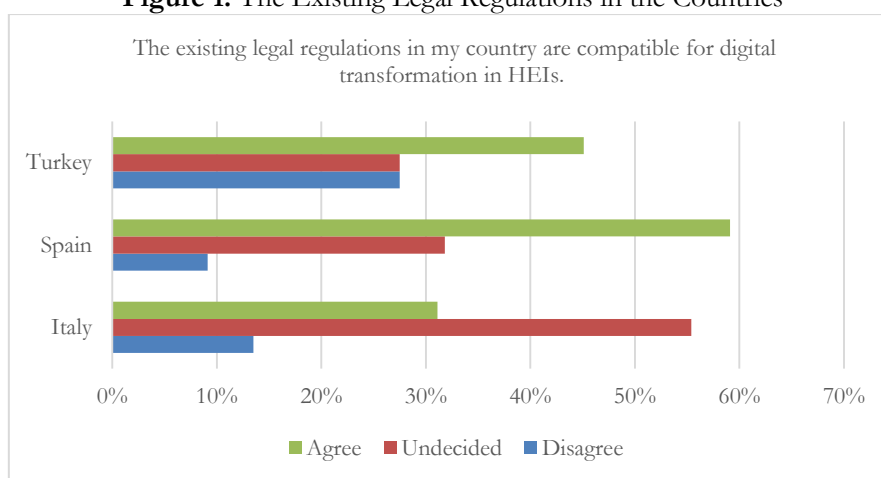
The results obtained from the research are analyzed below by dividing them into Policy, Legal and Privacy Issues, Digital Skills, Coordination and Motivation dimensions.

5.1. Policy, Legal and Privacy Issues

Policy and legal issues emerge as an important issue to be considered in every field where the digitalisation transformation begins. In particular, the inadequacy of the legal regulations of some countries or the inability to adapt to the transformation process hinders the rapidly spreading digitalisation process (Kotter, 1996). For this reason, first of all the legal infrastructure required for the digital transformation process should be adapted to this change.

In this context, students were required to give points to statements in order to understand the situation of policy and legal issues in their countries during the digital transformation process of the Erasmus+ Programme. Under this heading, students were first asked their opinions on the expression “D.1.1. *The existing legal regulations in my country are compatible for digital transformation in HEIs*”. As can be seen from the Figure 1, 31.1% of students in Italy, 59.1% of students in Spain and 45.1% of students in Turkey stated that the legal regulations in their countries are suitable for digital transformation in higher education. The results show that students in Spain have a more positive opinion of the compliance of legal regulations for digital transformation than students from other countries.

Figure 1. The Existing Legal Regulations in the Countries

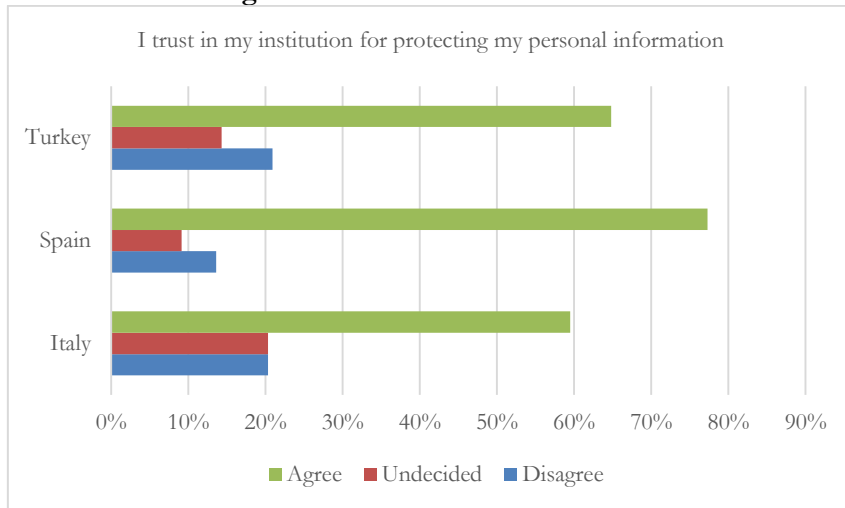

On the one hand, digitalisation offers serious conveniences in every field where it is transformed, on the other hand, it exposes institutions to threats such as the protection of personal data. With digitalisation, traditional security concepts lose their meaning and require countries to produce more comprehensive policies. In this context, Europe started a serious initiative on data privacy and security with the General Data Protection Regulation (GDPR), which came into force in 2016 and is expected to comply with all organizations by 2018 (Wolford, 2021). It is aimed to encourage the positive aspects of digital developments and to control the negative aspects.

In Turkey, the Personal Data Protection Law, which was prepared within the scope of the EU harmonization process, was published in the official gazette in 2016 and aimed to protect data flows and personal data. In this context, the expression following is prepared to measure the views of students regarding the protection of their country's personal data “D1.2 *I trust in my institution for protecting my personal*

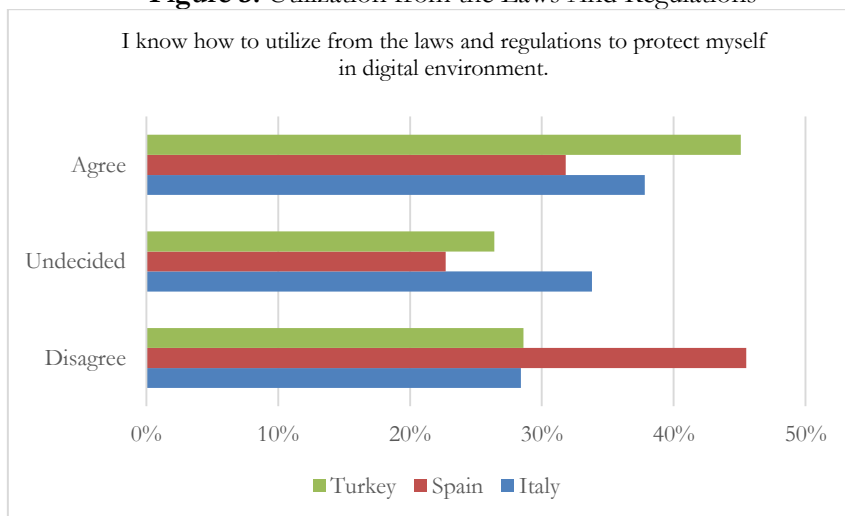
information”. If we are to interpret the numbers, it is seen that 59.5% of the students in Italy, 77.3% of the students in Spain and 64.8% of the students in Turkey gave positive answers. The results show that students in Spain trust their institutions more than other countries for the protection of their personal data.

Figure 2. Protection of Personal Data

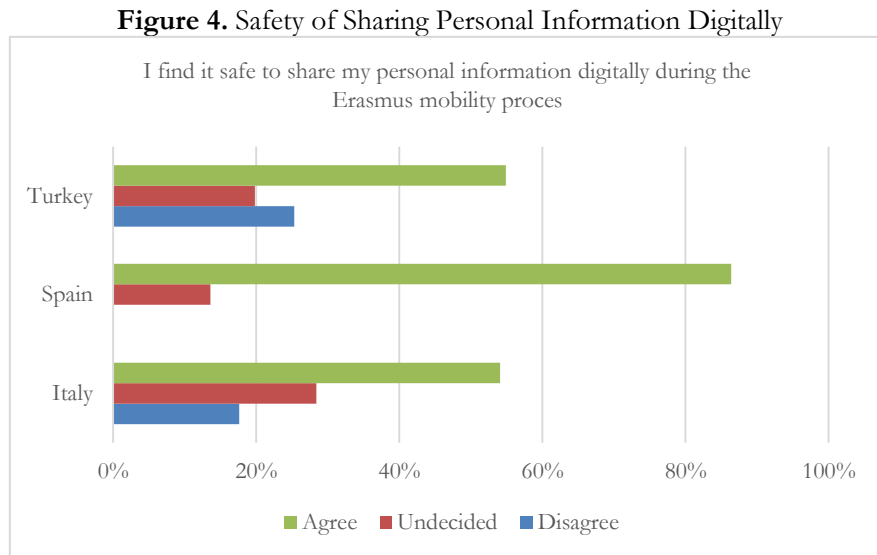

Personal data security starts with the person himself, and the more aware and conscious he is, the more he stays away from the negative effects of digital transformation. The fact that students are not informed about the use of their personal data in higher education institutions, or they remain unresponsive despite the information given will create a serious security problem. In this context, students will also need to increase their awareness of the subject and protect themselves in possible situations. In order to measure the awareness of the students participating in the survey on this issue, the following statement was asked to be scored. “D1.3. I know how to utilize from the laws and regulations to protect myself in digital environment”. According to the results given in Figure 3, 37,8% of the students in Italy, 31,8% of the students in Spain and 45,1% of the students in Turkey stated that they are aware of the laws and regulations in their country. The results show that students in Turkey are more conscious about this issue compared to other countries.

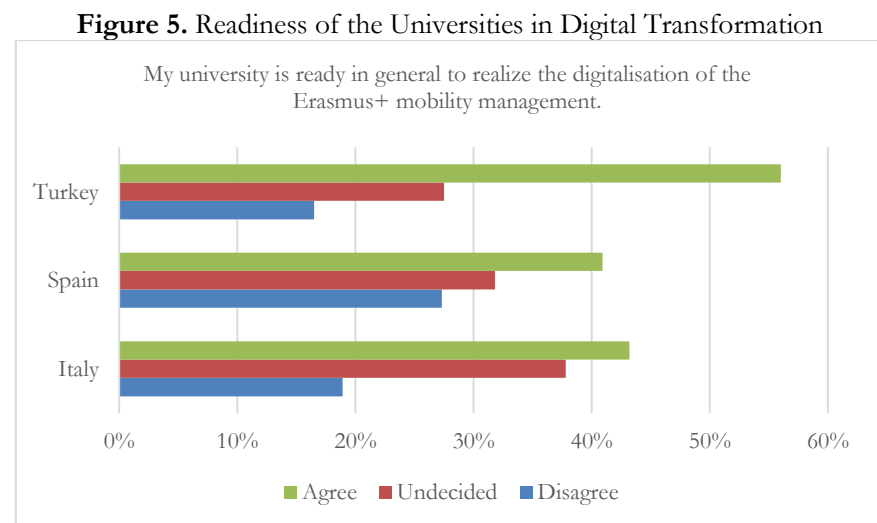
Figure 3. Utilization from the Laws And Regulations

The collection and processing of data has some challenges in the digital transformation process. In the digitalisation process of the Erasmus+ Programme, sharing of students data over the system brings security and privacy concerns in the first place. At this point the expression below was aimed to find out the opinions about this matter: “D1.4. I find it safe to share my personal information digitally during the Erasmus mobility process”. According to the results given in Figure 4, 54,1% of the students in Italy, 86,4% of the students in Spain and 54,9% of the students in Turkey find it safe to share their personal information during the Erasmus mobility process.

Security, infrastructure, legal issues, policy implementations and many other factors affect the digital transformation of institutions. For this reason, institutions that want to harmonise with the digitalisation procedures need to take these factors into account. The following statement is directed to the respondents to understand the state of preparation for the digitalisation of Erasmus mobility processes in students' universities. “D1.5. My university is ready in general to realize the digitalisation of the Erasmus+ mobility management.” Looking at the results, 43,2% of students in Italy, 40,9% of students in Spain and 56% of students in Turkey stated that their institutions are ready for the digitalisation of Erasmus+ mobility processes.

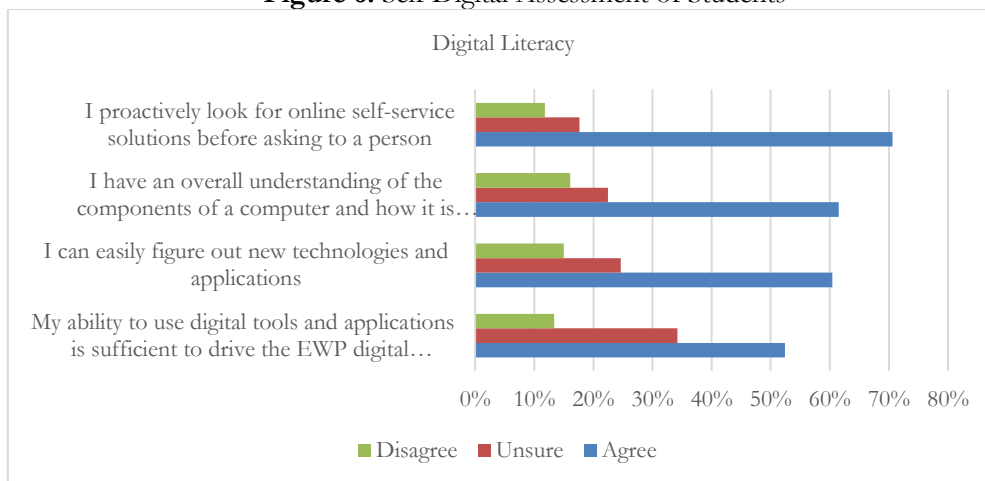
5.2. Digital Skills of the Students

With the rapid introduction of digital technologies into our lives, it has become very important to adapt the digital skills of the end users in the same way. It has become necessary to acquire the up to date knowledge and skills necessary for an active life in many social and economic fields (Kavrar, 2021: 351). In higher education, it is necessary to prepare and encourage the infrastructure of a series of pedagogical skills that support interaction with technological tools. In addition to integrating digital tools in the digital transformation process of the Erasmus+ Programme, it is necessary to develop the digital skills of the students, who are the most important stakeholders of the process, and to provide the necessary training, information and documents for this. Digital skills of the students were investigated under two headings namely general digital literacy and digital skills required for the EWP.

5.2.1. General Digital Literacy

Statements conveyed to students to assess their own digital skills include making use of available online resources, their level of knowledge about computers and its components in general, their aptitude for new technologies, and their ability to specifically apply EWP and OLA. The students stated that they were generally sufficient in terms of their digital skills. It is seen that today's students, especially the so-called generation Z, can acquire sufficient equipment to adapt to the digital age. In particular, the indecisive responses of the students to the OLA statement can be explained by the fact that they do not know about this application or have never used it before.

Figure 6. Self Digital Assessment of Students

Our study has shown that students generally use online resources to improve their digital skills, so enriching online content is important. These include training videos, frequently asked questions, dictionaries, toolkits, etc. can take place. Another prominent issue was that young people could easily adapt to innovations. As it is known, the resistance to digital transformation that occurs when there is not enough digital skills causes concern in many institutions. However, the flexible and ready attitudes of the new generation in this regard will help in turning adaptation to changes into a culture (Kavrar, 2021: 349).

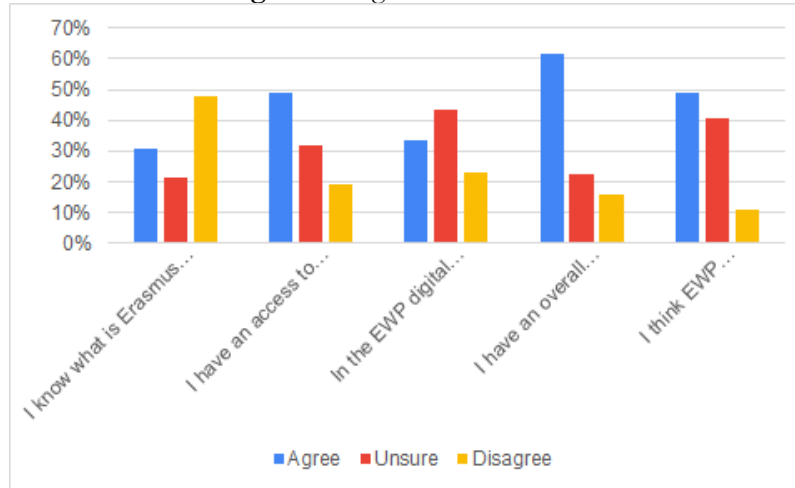
The results of the study are largely in line with the results of the study by (Tejedor et al., 2020: 48) included evaluations of students' digital skills in Spain in their study. According to the results of this research, the confidence of students in Spain in their own digital skills increased by 74.8%, Compared this statistic with our research, 77.3% of the students in Spain stated that they have a command of computer technologies.

5.2.2. Digital Skills Required for the EWP

Erasmus App is one of the most concrete applications in the digitization of Erasmus+ mobility processes. With the application, which enables Erasmus exchange programme participants to manage their

mobility processes through a mobile application, it is aimed to make mobility easy and accessible to every user. In this context, the level of students' digital skills was investigated which can be seen from the Figure 7.

Figure 7. Digital Skills for EWP

The level of knowledge of the students about the Erasmus App was investigated with the following statement: "D2.1. I know what Erasmus App is and how it works". Looking at the results in Figure 7, it is seen that a significant proportion of the students (47.6%) still do not have information about the Erasmus App that is expected to be compulsory in 2021.

Digital transformation also increases the need for students to learn and acquire new skills. At this point, a significant part of the students, 48.7%, gave a positive answer to the following statement made within the scope of the research. "D2.2. I have an access to training materials, modules and website that will give practical information about the best use of the digital tools". According to the study, 19.3% of the students stated that they do not have access to training materials, modules and websites.

Training for digital skills is one of the most important stages of the digital transformation process. As a matter of fact, the process of completing the digital transformation, integrating the existing system with the technologies, and transferring this to the users brings along a serious training process. In this context, especially Erasmus Office employees have important duties in the digital transformation process of the Erasmus+ Programme. Successful integration of students into the digital transformation process requires, first of all, informing about the process and educating students in this sense. Within the scope of the research, it is aimed to measure the level of information of the students by the Erasmus office staff with the following statement. "D2.3. In the EWP digital transformation process, Erasmus office staff have provided sufficient training to the students". According to the results, a significant part of the students approached this statement undecided. Only 33.7% of the students think that they are adequately informed by the Erasmus offices in the digital transformation process of the Erasmus+ programme. The low rate indicates that the transformation process of the Erasmus+ Programme may take longer than expected.

In addition to the training to be given to the students in the digital transformation process of the Erasmus+ Programme, it is also very important to have knowledge about computer technologies at a level to understand these educations. In this context, students were asked for their opinions on the next statement. "D2.4. I have an overall understanding of the components of a computer and how it is connected to other devices". As can be seen from the Figure 7, more than half of the students, 61.5%, have sufficient knowledge of computer technologies.

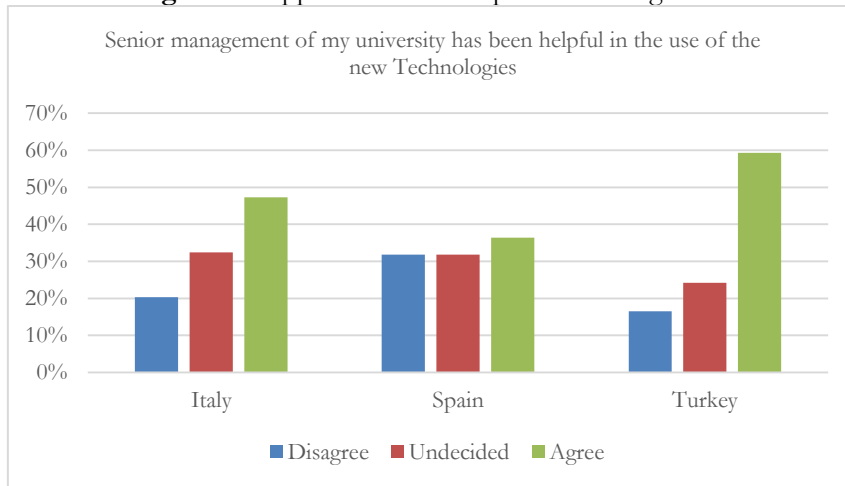
The transformation of the Erasmus+ Programme affects all the stakeholders in the mobility process, and in order for the process to work properly, the necessary information and documents regarding the integration process should be presented in detail for each stakeholder. In this context, the views of the students were examined in order to get information about the adequacy of the information and

documents related to the EWP. "D2.5. I think EWP documentations are descriptive / useful enough for integration". 48.7% of the students stated that the documents related to the EWP were sufficient.

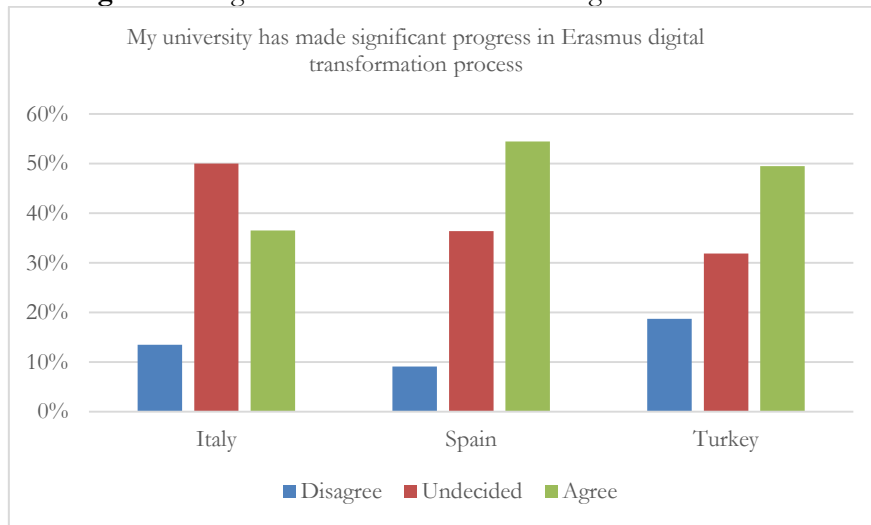
5.3. Coordination of Digital Transformation at the Institutions

Communication and coordination are important steps in (Kotter, 1996) eight-stage change management process and greatly influences the success and speed of digital transformation (West-Communication, 2016). Ensuring coordination between all units and stakeholders in the area where the transformation will take place has a key role. Because the realization of digital transformation in an effective and efficient way requires considering the institution as a whole and working in coordination not only with the unit where the transformation takes place, but also with other units. Otherwise, it is not possible for the unit within the institution to realize this transformation alone. In this context, students were asked for their opinions on the statements given in order to measure the coordination of their universities with the digitalisation process. "D3.1. Senior management of my university has been helpful in the use of the new Technologies". As can be seen from the Figure 8, 47.3% of the students in Italy, 36.4% of the students in Spain, and 59.3% of the students in Turkey gave a positive answer to the above statement.

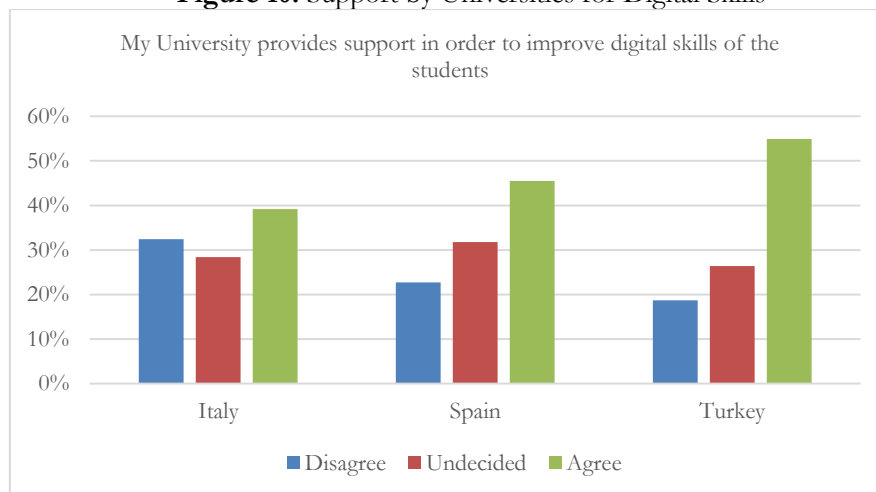
Figure 8. Support from the Top-Level Management

Another statement addressed to students in this context is about the progress in the transformation process of the Erasmus+ Programme of universities. "D3.2 My University has made significant progress in Erasmus digital transformation process". According to the responses, 36.5% of the students in Italy, 54.5% of the students in Spain and % of the students in Turkey 49.5 of them gave a positive answer. It can be seen from the Figure 9 that the rate of those who do not express their opinion about the said expression is also high.

Figure 9. Progresses of the Institutions in Digital Transformation

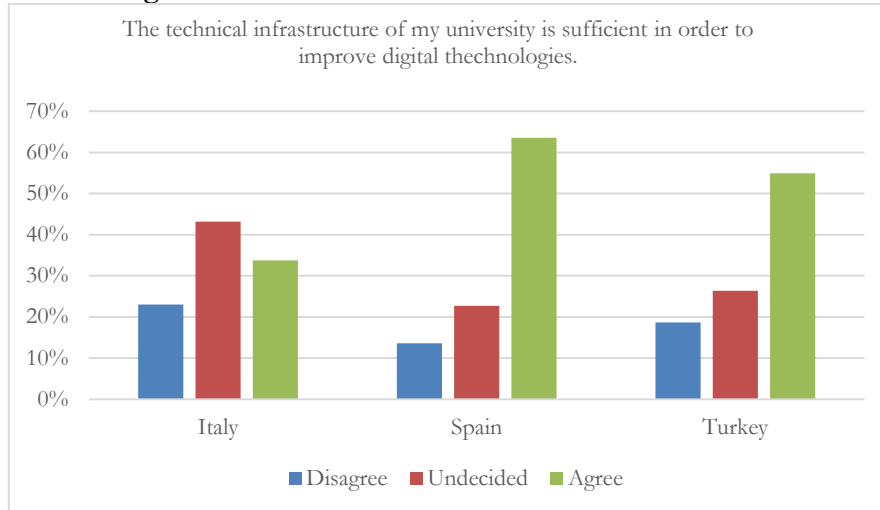
In the previous part of the study, the contribution of students' digital skills to the digital transformation process was discussed in detail. In addition to the digital skills of the students, the support provided by the universities for the development of their digital skills also contributes a lot. In (Tejedor et al., 2020: 48) study, which comparatively analyzes digital literacy in higher education institutions in Italy, Spain and Ecuador, it is stated that the support to be given to students in the development of digital skills will contribute to their access to digital learning resources on the one hand and enable the development of digital skills on the other. In this context, students were asked for their opinions on the following statement. "D3.3. My university provides support in order to improve digital skills of the students". As can be seen from the Figure 10, 39.2% of the students in Italy, 45.5% of the students in Spain and 54.9% of the students in Turkey gave a positive answer. Parallel to the previous statement, the rate of those who did not express their opinion in this statement is quite high.

Figure 10. Support by Universities for Digital Skills

The following statement was questioned regarding the evaluation of the technical infrastructure of the universities: "D3.4. The technical infrastructure of my university is sufficient in order to improve digital technologies". 33.8% of students in Italy, 63.6% of students in Spain and 54.9% of students in Turkey participate. When we look at the Figure 11, it is seen that the students who are undecided about the statement in Italy are

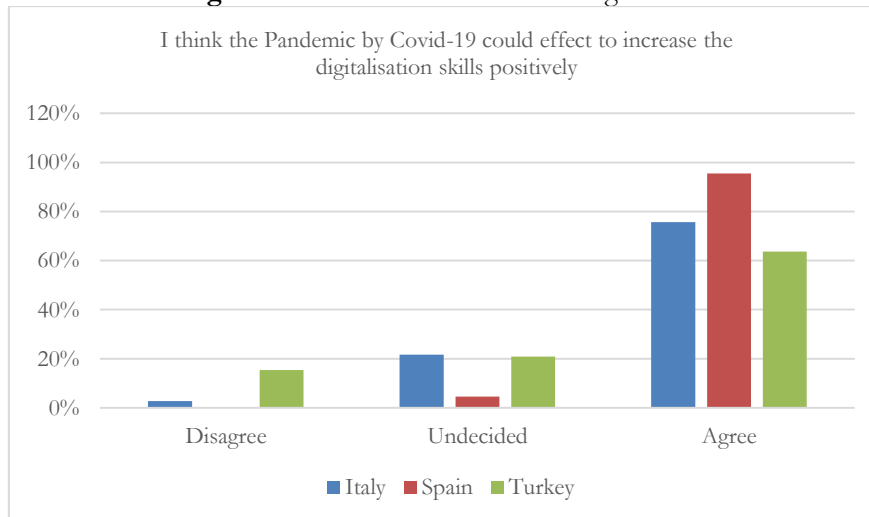
more than the students who give a positive opinion. Therefore, the students do not have enough information about the technical infrastructure.

Figure 11. The Technical Infrastructure of the Universities

The COVID-19 process, on the one hand, provided a remarkable maturity in digitalisation in many areas, on the other hand, it has been a driving force for users to develop their digital skills. In this context, the following view has been examined in order to understand the impact of the COVID-19 process on students' digital abilities. "D3.5. I think the Pandemic by COVID-19 could effect to increase the digitalisation skills positively". The vast majority of students, 72.2%, stated that COVID-19 had a positive effect on their digital skills. This conclusion is also in line with the literature by (Gordon, 2021; Tejedor et al., 2020; Webb, McQuaid & Webster, 2021).

Figure 12. COVID-19 Effects on Digital Skills

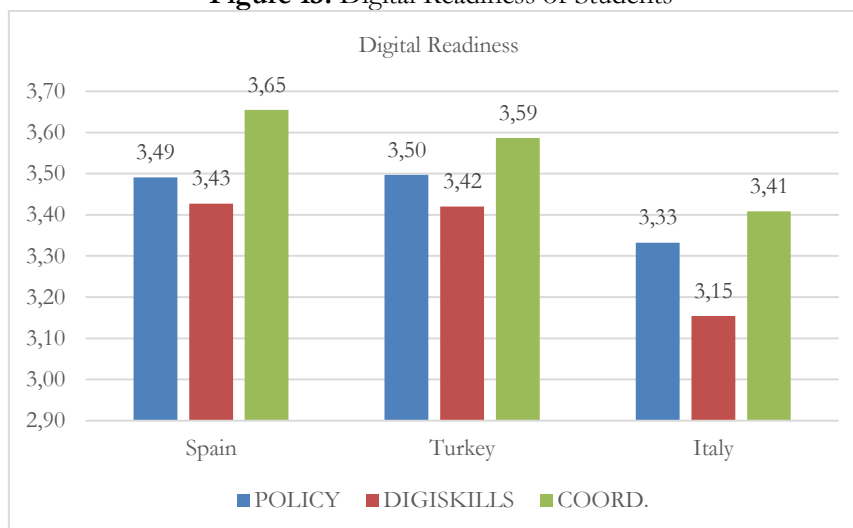

5.4. General Evaluation of Student's Digital Readiness

According to the research, students in Spain are generally more ready for digital transformation compared to other countries. Although there are no obvious differences between countries, another point that stands out is that Italian students feel less ready in each category than students from other countries.

In Turkey, the opinion that students are more mature in terms of political, legal and privacy issues come to the fore.

Figure 13. Digital Readiness of Students

As can be seen from the Figure 13, Spain has the highest score in Coordination of the Digital Transformation with 3,65, that is followed by Turkey and Italy with 3,59 and 3,41 respectively. On the contrary, Italy has the lowest score in Digital skills of the students which needs to be improved in order to experience a smooth transition process. For Turkey, policy, privacy and legal issues received the highest score in terms of digital readiness. Overall, the responses of the students from all three countries are similar to each other only by tiny differences. This tells us that the digital readiness of the students at three different countries are progressing at the same level and speed. This may be due to the high interaction between the HEIs which are bound by the Erasmus rules and regulations.

6. Conclusion and Recommendation

Digital technologies, which have influenced the whole world more than ever in the last decade, have become the main tool of the transformation process in many areas. As one of the areas most affected by digital technologies, higher education institutions face serious challenges in keeping up with this transformation process. As a matter of fact, higher education institutions are faced with many issues such as the acceptance of change by all stakeholders in the digital transformation process, providing the necessary training to the stakeholders and the readiness of the technical infrastructure. The European Commission's initiation of a mandatory process for the completion of the digital transformation of the Erasmus+ exchange programme at the end of 2021 has mobilized higher education institutions. The inclusion of all stakeholders involved in mobility in the transformation process has a significant impact on the successful completion of the process.

In this context, in this study, it was investigated how prepared the students, who are the most important stakeholders of the Erasmus mobility process, are for the digital transformation of the Erasmus+ Programme. Within the scope of the study, a questionnaire was applied to 187 students from higher education institutions in Italy, Spain and Turkey in march-june and the obtained data were analyzed under three dimensions. Considering the results of the research, it was seen that meaningful data were obtained that allow comparison between countries. In this context, when we look at the general analysis of the digital status of the students according to their countries, it is seen that Spain is more ready compared to other countries. The results show that universities in Italy are behind in the digital transformation process of Erasmus. Digital transformation can be realized with the involvement and knowledge of all stakeholders from top to bottom within the organization. In this context, the results of the research show

that the students are still not aware of the tools (Dashboard, OLA Erasmus APP) related to the digitization of the Erasmus+ Programme. In this context, it is clear that more training and information about the process should be given to the students.

The results obtained from the study can be sorted as follows:

- The students in Spain have a more positive opinion of the compliance of legal regulations for digital transformation than students from other countries.
- The students in Spain trust their institutions more than other countries for the protection of their personal data.
- Compared to other countries, the students in Turkey are more conscious about the laws and regulations in their country.
- A significant proportion of the students (47.6%) still do not have information about the Erasmus App that is expected to be compulsory in 2021.
- The students are adequately informed by the Erasmus offices about transformation process. (Only 33.7% of the students think positive) The low rate indicates that the transformation process of the Erasmus+ Programme may take longer than expected.
- Significant proportion of the students (47.6%) still do not have information about the Erasmus App that is expected to be compulsory in 2021.
- The students in Italy are undecided about the technical Infrastructure of the Universities. Therefore, the students do not have enough information about the technical infrastructure.
- The vast majority of students accept that COVID-19 had a positive effect on their digital skills
- University administrations are generally successful in the coordination of digital transformation in their institutions.

To summarize, in the Erasmus+ Programme, individuals, institutions and countries have serious efforts to adapt to the digital transformation that started before the pandemic. Although significant progress has been made with the increasing digital investments with the obligations brought by the pandemic, it is seen that the desired levels have not been reached yet. It should not be forgotten that digitalisation is a process and it should turn into a culture in institutions. Because, even in institutions that are 100% ready for digital transformation in terms of technical infrastructure, productivity is low for teachers and students who are not ready for these new education and training platforms.

Acknowledgements

The survey data of this study were partially derived from the Desk Research Report of the Erasmus+ KA2 SUDTE project. Therefore, the authors would like to thank Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir GÖLCÜ as the coordinator of the project (Project No: 2020-1-TR01-KA203-093849). for granting permission to reproduce material in this work.

References

- Gordon, R. (2021). How COVID-19 is reshaping higher education. *CPA Australia*, <https://www.intheblack.com/articles/2021/02/01/reshaping-higher-education>, Viewed on 03/09/2021
- Kavrar, Ö. (2021). Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm: Dijital Olgunluk ve Değişim Yönetimi. (Editor: Usta Sefa, Kocaoğlu Mustafa), *Kurumsal Bilgi Yönetimi*. Konya: Eğitim Yayınevi, 341-358.
- Kharkivska, A. A., Molchaniuk, O. V., Prokopenko, M. O., Palchyk, O. O., Kadenko, I. V. & Borzyk, O. B. (2021). Transformation of student-centred approach in the context of digitalisation of education. *Apuntes Universitarios*, 11 (4), 323-341.
- Kotter, J. P. (1996). *Leading Change*. Brighton: MA: Harvard Business Press.
- Monteiro, A. R. & Leite, C. (2021). Digital literacies in higher education: skills, uses, opportunities and obstacles to digital transformation. *Red-Revista De Educacion a Distancia*, 21 (65), 1-20. doi: <https://doi.org/10.6018/red.438721>
- Rodriguez-Moreno, J., Ortiz-Colon, A. M., Cordon-Pozo, E. & Agreda-Montoro, M. (2021). The influence of digital tools and social networks on the digital competence of university students during covid-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (6), 1-18. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph18062835>

Tejedor, S., Cervi, L., Perez-Escoda, A. & Jumbo, F. T. (2020). Digital literacy and higher education During covid-19 lockdown: spain, italy, and ecuador. *Publications*, 8 (4), 1-17. doi:doi:10.3390/publications8040048

Webb, A., McQuaid, R. W. & Webster, C. W. R. (2021). Moving learning online and the COVID-19 pandemic: a university response. *World Journal of Science Technology and Sustainable Development*, 18 (1), 1-19. doi: 10.1108/WJSTSD-11-2020-0090

West-Communication (2016). *Business Communications Essentials for Digital Transformation*. White paper.

Wolford, B. (2021). What is GDPR, the EU's new data protection law?. <https://gdpr.eu/what-is-gdpr> viewed on 05/09/2021.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları %50/%50 şeklinde dir.
The authors' contribution rates in the study are %50/%50 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

alışmada herhangi bir kurum veya kişi ile ıkar atışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yksekğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Ynergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

5651 Sayılı İnternet Kanunu ve Toplumsal Algısı*

Nurettin GÜZ**
Esra Serdar TEKELİ***

ÖZ

5651 Sayılı “İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun”, kabul edildiği günden bu yana sıklıkla tartışma konusu olmuştur. Özellikle Kanun’a getirilen düzenlemelerle eklenen maddeler, devlet eliyle gerçekleştirilen gözetimi, çevrimiçi gizlilik ve mahremiyet ihlalleri gibi konular bağlamında tartışmaya açmıştır.

Bu çalışma, 5651 sayılı İnternet Kanunu’nu (İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun) ile ilgili değerlendirmeleri ele almakta ve vatandaşların kanun ile ilgili algılarını ortaya koymak üzere yapılan alan araştırmasını içermektedir. Çalışma ile gözetimin iki unsurundan biri olan “gözlenenler”in, Kanun’u tartışmalı kılan gözetim, çevrimiçi gizlilik, mahremiyet ve paylaşım özgürlükleri gibi haklara yönelik düşüncelerini ve gözetim farkındalıklarının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak Ankara ilinden 620 kişiye yüz yüze anket uygulanmış ve araştırma ile ilgili elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarında katılımcıların yapılan kanuni düzenleme çerçevesinde getirilen ve bir anlamda gözetim mahiyeti taşıyan yeniliklere rıza gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Araştırma ile, gözetim çalışmalarında sıklıkla dile getirilen fakat aynı sıklıkla göz ardı edilen “gözlenenler” görünür kılmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnternet Hukuku, Gözetim, Basın Özgürlüğü, Toplumsal Algı, Çevrimiçi Gizlilik.

The Internet Law No. 5651 and Its Social Perception

ABSTRACT

The Law numbered 5651, entitled "The Law on the Regulation of Broadcasts via Internet and Prevention of Crimes Committed through Such Broadcasts" has often been a controversial topic since the day it was passed. Especially the Articles added to the Law by Regulations, caused controversy about the surveillance performed by the state itself, in terms of subjects such as online confidentiality and privacy violation.

This study addresses the evaluations regarding the Internet Law No. 5661 and consists of the field research conducted to reveal the citizens' perceptions about the Law. The study aims to reveal the surveillance awareness and thoughts of "the watched" about the rights like surveillance, online confidentiality, privacy, and freedom of sharing making the Law controversial. For this purpose, 620 individuals from the Province Ankara were interviewed face to face and the data obtained were evaluated. The study reveals that the participants give consent to the new changes brought within the framework of the legal regulations and that can be considered kind of surveillance. The study aims to make "the watched" that is always mentioned in the surveillance studies but ignored visible.

Keywords: Internet Law, Surveillance, Freedom of Press, Social Perception, Online Privacy

1. Giriş

Devletlerin iletişim alanları üzerindeki rollerine yönelik tartışmalar tarihin her döneminde var olmuştur. İletişim araçlarının bireysel ve toplumsal etkileri devletlerin bu sistemlere yönelik ilgisini daima canlı tutmuş, iktidarlar tarih boyunca bu alanı denetim altında tutmak istemişlerdir. Bu bağlamda iletişim sistemlerinin içinde buldukları sosyal, ekonomik ve siyasal yapıya uyumlandıkları görülmektedir (Siebert, Peterson, & Schramm, 1956, s. 1). Bu tartışmalar ekseninde basın çalışmaları içerisinde medya-devlet ilişkilerine yönelik bazı kuramlardan söz edilebilir. Bunlardan en önemlisi, otoriter ve özgürlükçü eksenlerin birleşimini içeren Dört Basın Kuramı’dır (Siebert, Peterson, & Schramm, 1956, s. 40). Otoriter eksen, iktidarın devamlılığı için iletişim alanları üzerindeki kontrolünü içerir ve devlet gözetiminin medyanın temel işlevi olduğu vurgusu taşır. Özgürlükçü eksen ise, basın özgürlüğü ilkesini temel alan ve demokrasinin yerleştirilmesinde akılcı ve özgür bir basın sistemini temel alan yaklaşımdır. Mc Quail ise,

* Çalışma Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Nurettin GÜZ danışmanlığında yürütülen “Yeni İletişim Araçlarında Gözetim: İnternet Yasası ve Twitter Yasası” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Çalışmada yer alan alan araştırmasının etik onayı; Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu 01/03/2018 tarihli 27968600-302.08.01-36118 sayılı raporu ile alınmıştır. Ayrıca katılımcılara bilgilendirilmiş gönüllü onam formu imzalatılmıştır.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, nurettin.guz@hbv.edu.tr

*** Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, esra.serdar@hbv.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 30.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 17.01.2022

liberal kuramların bir uzantısı şeklinde geliştirdiği düşüncesinde medya denetiminde toplumun önemine değinmektedir (McQuail, 1983).

Yeni iletişim sistemlerinden İnternet de, araştırma ve iletişim amacıyla ortaya çıktığı günden bu yana, teknolojik ve sosyolojik anlamda birçok değişime neden olmuştur. İletişimin şeklini tamamen farklı bir mecraya taşıyan bu alan, aynı zamanda yeni bir sanal mekân yaratarak fiziki dünyanın sorunlarını bu sanallığa taşımıştır. İletişimin çok boyutlu, interaktif ve eş zamanlılıkla yürütüldüğü bu buluşun en önemli yaratımı olarak sanal kamusal alan, bireylerin düşünce ve görüşlerini önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak oranda paylaşabildiği bir sistemi mümkün kılmıştır. Aynı zamanda alternatif bir medya olarak internet, anlık bilgi paylaşımı, sınırsız içerik oluşturma ve içeriğe ulaşabilme imkânlarıyla da yeni bir medya düzeni yaratmıştır.

Bu açılardan bakıldığında insanlık tarihi açısından çığır açıcı bir gelişme olarak değerlendirilen ve her geçen gün yeni gelişmelerle sıklıkla tartışılan bir alan olarak internet, fiziki hayat içerisinde gerçekleşen birçok olumlu/olumsuz unsuru kendi ortamına taşımıştır. Ancak özellikle olumsuzluklarla mücadele süreci tıpkı gerçek hayatta olduğu gibi bu sanal ortamda da devam etmektedir. Bu bağlamda takibi ve kontrolü, taşıdığı teknoloji nedeniyle oldukça zor olan, mekân ve birey anonimliğinden kaynaklanan belirsizliklerin fazlaca yaşandığı bu yeni sanallık, ticaretten eğitime, sağlıktan hukuk sistemine kadar tüm alanlarda köklü değişikliklere yol açmakta, yönetim biçimlerini ve devlet-vatandaş ilişkilerini etkilemektedir (İçel, 2018, s. 492).

Getirdiği olağanüstü yeniliklerle birlikte yüklenen içerikleri ulusal sınırları aşarak küresel boyutlara taşınması, hızlı gelişimi ve büyük yararlılıklar yanında taşıdığı tehditler ve oluşturduğu sorunlar hiç kuşkusuz ulusal ve uluslararası düzeyde internete yönelik bazı denetim ve uygulamaları beraberinde getirmektedir. Özellikle yaygın olarak hayatımıza girdiği 1990'lı yıllarda, zararlı içeriklerine yönelik düzenleyici uygulamalarla gündeme gelen internet, tüm dünya ülkelerinde yasalarla kontrol ve denetim altına alınmak istenmiştir. İnternet kullanımının küresel boyutlu olarak hızla yayılması, buna paralel olarak zararlı içeriklerin de kontrolsüz çoğalması, denetiminin zorluğu ve kişisel hak ihlallerine sebep olduğu gerekçesi ile ülkemizde de 2007 yılında 5651 sayılı “*İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun*”¹ yürürlüğe girmiştir. İlgili Kanun kabul edildiği günden bu yana, internet teknolojilerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak sıklıkla güncellenmiştir. Nitekim Kanun’a yönelik sırasıyla 2011, 2013, 2014, 2015, 2016 ve 2019 yıllarında belli düzenlemeler yapılmış, bunlardan 2014 yılında 6518 Sayılı Torba Yasa teklifi ile getirilen düzenlemelerle belli maddeler değiştirilmiş ya da iptal edilmiştir. 42 farklı yasayı içeren 6518 sayılı Torba Yasa, KHK tek bir yasa olarak TBMM’nde görüşülmüş, Şubat 2014’te kanunlaşmıştır. Sonrasında Mart 2014 tarihli 6527 sayılı “*Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” (*Resmî Gazete*, S. 28928, 01.03.2014: 6527) ile Kanunun belli maddeleri tekrar değişikliğe uğramıştır.

2014 Şubat ayında kabul edilen şekliyle Kanun, sansür içerdiği gerekçesiyle medya, muhalefet çevreleri ve uluslararası arenada oldukça tartışılmıştır. Sansür tartışmaları, idarî makamlara verilen erişimi engelleme yetkileri, trafik bilgilerinin saklanması gibi kişisel veri güvenliği ve özel hayatın gizliliğine yönelik ihlaller olarak değerlendirilen maddelerle gündeme gelmiştir. Bu güncellemeler hiç kuşkusuz yeni iletişim teknolojilerinin kazandığı ivme ile şekil almış ve giderek daha fazla gözetimi barındırdığı eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu çalışmada İnternet Kanunu ile getirilen düzenlemelerin toplum tarafından nasıl algılandığı, özgürlüklere yönelik sınırlamaların nasıl değerlendirildiği ele alınmaktadır. Toplumsal algı ve değerlendirmeleri ortaya koymak üzere Ankara ilinde yapılan bir alan araştırmasına çalışmada büyük oranda yer verilmiştir. Araştırma bulguları toplumun İnternet Kanununu farklı biçimde algıladığı ve değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

2. Gözetim Olgusu ve Basın Özgürlüğü

2.1 Genel Olarak Gözetim

Tarihin her döneminde ve tüm toplumsal sistemlerde farklı şekillerde yer bulan gözetim, günümüz toplumlarında iletişim ve enformasyon teknolojilerinin de itici gücüyle kayıt altına almaktan çok, bireysel

¹ Kanun adı çok uzun olduğu için çalışmanın ilerleyen kısımlarında “İnternet Kanunu” olarak anılacaktır.

sanal eylem ve izleri takip ile olası tehlikeleri önleme amacına evrilmiştir. Bu bağlamda güncel bir gözetim tanımı yapılacak olursa, bireyleri belli bir disiplin çerçevesinde tutmayı amaçlayan, egemen güç lehine tehdit, tehlike ve riskleri önleme ve/veya en aza indirme arzusuyla ve bu anlamda ilkel gözetimden farklı olarak somut bedenlerden çok dijital veri akışlarını kontrol altında tutmayı hedefleyen, kullanım alanları hizmet ettiği toplumla paralel olarak değişkenlik gösteren bir yapıdır. Kimi çalışmalarda, tüm durumlarda gözetimin muğlak bir süreç olduğu ortaya konmakta (Lyon, 1997), küreselleşen dünyada dahi gözetimin bu muğlaklığını koruduğuna vurgu yapılmaktadır. Gözetimin muğlaklığı kullanım amaç ve yerlerinin değişmesiyle açıklanabilir. Bu bağlamda, bir amaçla toplanan verilerin başka bir amaçla kullanımı söz konusu olmakta ve bu statüko bağlarını çözebileceği ifade edilmektedir (Bauman & Lyon , 2013, s. 10).

21. yüzyıla gelindiğinde gözetlenen toplumların karmaşık bir sanallıkla iletişim ağlarına bağlı olduğu bir düzen söz konusudur. Bu da gözetimi elektronik bir formata kaydırıştır. Gelineen noktada, önemli kuramcıların “büyük kapatılma” olarak adlandırdıkları bu gözetleme halini, bugün post-modern dijital toplumlarda bu karmaşık sanal ağlar gerçekleştirmektedir. Bireylere bir yandan sınırsız paylaşım imkânı sunan internet, diğer taraftan yüksek bir gözetim motivasyonu ile sistematik olarak her şeyi kayıt altına almaktadır. Bu bir dönüşüm süreci olduğu kadar bir toplumsal değişim sürecini de içermektedir.

Makro plândaki toplumsal dönüşümlerin mikro plânda insanların anlamlandırmaları ve eylemleriyle mümkün olduğu dikkate alınmakta ve bu çalışma bireylerin gözetim farkındalıklarının ortaya konması açısından önem taşımaktadır. Literatürde sıklıkla bahsedilen “halk adına gözetimin meşruluğu” yaklaşımı ile birlikte birçok çalışmada gözetim olgusunun iki dayanağından birisi olan “gözetlenenler” ön plana çıkarılmaktadır. Bazı çalışmalarda, izleyen/izlenen dengesi üzerine kurulu bir gözetleme stratejisindeki tartışmaların en önemli bileşeni olarak “halk” a işaret edilmekte ve bu noktada halkın nerede durduğu, konuya ilişkin farkındalığı gözetim tartışmalarının kritik bir unsuru olduğu ifade edilmektedir (Sheehan, 2004). Halkın gözetim konusundaki düşünceleri, internete yönelik görüşler, çevrimiçi gizlilik, sanal platformlara devlet müdahalesi ve yasanın bilinirliği gibi değişkenlere yönelik araştırma ve incelemeler önemli hale gelmektedir. Araştırma ve incelemeler sonucunda elde edilecek veri ve sonuçlar alana ve literatüre önemli katkı sağlarken bireylerin kendilerini ne kadar sınırlandır(ı)lmış ve gözetleniyor hissettiklerini ortaya koyacaktır. Günümüz toplumlarında çok az insanın gözetleme rejimleri tarafından kontrol ve sınırlanmaya maruz kaldıklarını kabul etme eğiliminde olduklarına ilişkin görüşler (Lyon, 2006, s. 23) araştırma ve incelemeleri önemli kılmaktadır.

Tüm bu açıklamalar ekseninde iktidarların yeni gözetim alanı olarak internetin, kullanıcılar ve kullanım sağlayanlar açısından da yeni bir mücadele alanı olduğu görülmektedir. İktidarları anlamının yolu, onları ideolojik olarak çözümlemekten öte, iktidarın bilgi üzerindeki denetimlerini, bilginin dolaşıma sokulmasına izin veren aygıtlar üzerindeki hakimiyetlerini anlamaktan geçmektedir (Yanık, 2017, s. 788). Türkiye’de iktidarın bu konudaki düzenlemelerinin kullanıcılar açısından algı ve değerlendirmeleri alana ve literatüre katkı sağlaması açısından önemlidir.

2.2. Basın Özgürlüğü ve Gözetim

Kanuni düzenleme “*İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi*”ni amaçladığı için doğrudan basın özgürlüğünü ilgilendirmektedir. Bu sebeple basın özgürlüğü konusunu değerlendirmeden yapılan kanuni düzenleme ve buna ilişkin algının tartışılmasını imkânsız kılmaktadır. Basın organlarının ortaya çıktığı ilk dönemden günümüze uzanan süreçte alana ilişkin yasaklama, engelleme ve sınırlandırmalar hep tartışılmıştır. Basının özgür biçimde yayın yapma isteği özellikle siyasal iktidarlar tarafından sınırlandırılmaya çalışılmış demokrasinin gelişmesine paralel olarak basının siyasal iktidarın doğrudan ya da dolaylı olarak baskı ve denetiminden uzak bir yayın yapmasını sağlayacak güvenceler oluşturulmuştur.

Genel olarak bireysel ve toplumsal temel bir hak olan haber ve bilgi alma özgürlüğünün bir uzantısı olan basın/iletişim özgürlüğü basının gelişme döneminden günümüze uzanan tarihsel süreçte farklı yönleriyle sıkça toplumsal gündemin konusunu oluşturmuştur. Basın özgürlüğüne ilişkin ilk tartışmaların yapıldığı 17. yüzyıl İngiltere’inde Milton (Henry Burton’un *A Vindication of the Churches Commonly Called Independent* (1644), Henry Robinson’un *Liberty of Conscience* (1644) ve William Walwyn’in *The Compassionate Samaritane* (1644) adlı eserlerinde basın özgürlüğü savunulmuştur. John Milton’un *Areopagitica* (Milton,

2018) ve Lock'un İngiltere parlamentosunda yaptığı savunma (Locke, 1689) basın özgürlüğünün güvence altına alınmasını sağlamıştır. Çağdaş demokrasinin temellerinin atıldığı 1789 Fransız İhtilali'nde yasama, yürütme ve yargının bağımsız üç ayrı erk olarak düzenlenmesinden sonra (Rousseau, 2004) demokrasinin gelişmesine paralel olarak basın dördüncü güç olarak sisteme adapte edilmiştir.

Siyasal sistemlerin gelişmesine paralel olarak basın özgürlüğü ve medya kuruluşlarının siyasal sistemdeki konumuna ilişkin farklı yaklaşımlar ortaya çıkmış, (Güz, Yegen, & Yanık, 2018, s. 17) 20. yüzyılla birlikte basın özgürlüğü uluslararası metinlere girmiştir. Önce Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A (III) Kararıyla ilan edilmiştir. Türkiye'de 06 Nisan 1949 tarih ve 9119 Sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmesiyle birlikte (*Resmî Gazete*, S.7217, 27.05.1949: 16199-16201; hsk, 2021) basın özgürlüğü güvence altına alınmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. maddesi düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü, 19. madde doğrudan basın özgürlüğünün temelini oluşturan düşünce ve düşüncüyü açıklama hakkını güvence altına almış, haber ve düşüncelerin her türlü araçla öğrenilmesi, elde edilmesi ve yayılması özgürlüğünü tanımlamıştır. Düzenleme ulusal ve uluslararası boyutta basın özgürlüğünün güvencesi olmuştur. Basın özgürlüğünü güvence altına alan uluslararası ikinci metin 04 Kasım 1950'de Roma'da imzalanan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme olmuştur. Sözleşmenin 9. maddesi düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü, 10. maddesi ise ifade ve basın özgürlüğünü tanımlamış, (Council of Europe, t.y., s. 11) kamu makamlarının ifade, kanaat, haber ve görüş almayı engelleyemeyeceğini kayıt altına almıştır.

Demokrasinin gelişmesine paralel olarak siyasal sistemin vazgeçilmezi ve dördüncü sacayağı konumuna gelen basın, (Dönmezer, 1983, s. 2-11; O'Neil, 1998, s. 35-36) siyasal iktidar başta olmak üzere diğer erkler, kişi ve kurumlardan bağımsız olarak gücünü toplumdaki bir yapı haline gelmiştir. Basın özgürlüğünü sınırlayan hukuki, idari, mali ve fiili engellemelerin kabul edilemeyeceği anayasalar başta olmak üzere ulusal ve uluslararası metinlerle kayıt altına alınmıştır. Siyasal iktidarı sınırlandıran ve basın özgürlüğünü iktidarlara karşı güvenceye alan bu metinler demokrasinin sağlıklı işlemesi ve çok sesliliğin sağlanmasını sağlamıştır.

Basın özgürlüğünün gerçekte ne oranda var olduğuna ilişkin farklı tartışmalara bakıldığında, konuyu eleştirel yaklaşım açısından ele alanlar (Althusser, 1994, s. 35-36) medyayı iktidarın meşruiyetini sağlamaya çalışan ideolojik bir kurum olarak değerlendirmişlerdir. Diğer taraftan medyanın kendi gerçekliğini inşa ettiği, (Ellul, 1998, s. 175; Hardt, 1994, s. 38) seçimler ve diğer araçların iktidarın meşrulaştırma aracı olduğu yolundaki görüşler (Habermas, 1992, s. 80) sadece basın özgürlüğü değil demokratik siyasal sistemde basının konumunu da sorgulamaktadır. Eleştiri ve sorgulamalara rağmen demokratik siyasal sistemler basın özgürlüğünü sistemin vazgeçilmezi olarak değerlendirmekte ve güvence altına almaktadır. Diğer taraftan basının kamuoyunun serbestçe oluşması için haber verme görevini yerine getirirken (Duvarger, 1986, s. 54; İçel, 1983, s. 51; Lippmann, 1965, s. 223) basına tanınan hakkın sınırlarının aşılması durumunda ortaya çıkan sorunlar basın özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik girişimlere zemin hazırlamıştır.

Çağdaş demokrasiler siyasal iktidarların sadece basın özgürlüğüne müdahalesini sınırlamakla kalmamakta, basının temel ihtiyaçlarının karşılanması ve farklı görüşleri savunan medya kuruluşlarına eşit davranmasını zorunlu kalmaktadır (Dönmezer, 1976, s. 92). Ulusal ve uluslararası hukuk diğer temel hak ve özgürlükler gibi basın özgürlüğünün de olağanüstü durumlarda sınırlandırılmasına izin vermiştir (Güz, 2005, s. 40). Olağan dönemlerde diğer özgürlüklerle basın özgürlüğünün sınırları çizilirken basının görevini yerine getirmesini engelleyecek düzenlemelerin demokratik siyasal sistemin işleyişine zarar vereceği (Özek, 1983, s. 35) konusundaki uyarılar sıkça yapılmıştır. Basın özgürlüğü ve bu özgürlüğün sağlanmasına yönelik tartışmalar 20. yüzyılın sonlarından itibaren teknolojik gelişmelerin birey, toplum ve kurumsal iletişim getirdiği yeni ortamlarla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır.

Küresel boyutlu olarak ağırlıklı biçimde 21. yüzyılla birlikte medya alanına yeni araçlar girmiş ve iletişimin boyutları farklılaşmıştır. Yeni dönemle birlikte gazete, dergi, radyo, televizyon gibi araçlar geleneksel medya olarak adlandırılırken (German & Mclean, 2003), ağırlıklı olarak internet üzerinden yayın yapan ve bir kısmı geleneksel medyanın yeni ortamda sunulduğu yapı yeni medya olarak adlandırılmıştır. Yeni medyanın devreye girmesi, kişilerarası ve kurumsal medya içeriklerini ulusal sınırları aşarak uluslararası boyuta taşınması basın özgürlüğünün tarihsel süreçteki konumu ve kazanımlarını ortadan

kaldırmamıştır. Yeni dönemle birlikte sosyal medya olarak adlandırılan, geleneksel ve kurumsal medya kuruluşlarının yanına sosyal ağlar üzerinde oluşan olağanüstü sayıdaki yeni iletişim ortamları gelmiştir.

Geleneksel medyadan farklı olarak yeni medya; dijital temsil, modülerlik, otomasyon, değişkenlik ve kod çevrimi özellikleri ile (Manovich, 2001, s. 27-48) mesajı alıcı ve vericinin eş zamanlı iletişim kurduğu ve etkileşimde bulunduğu (McMillan, 2006, s. 205) bir yapı oluşturmuştur. Kullanıcı sayısının yüksekliği, her katılımcının özel mesaj alıp verebildiği, farklı verilerin değişik biçimlerde sunulabildiği, enformasyonun toplanması, yayılması ve depolanmasında (Pavlik, 1998, s. 80) olağanüstü farklılıklar yaratan yeni medya özgürlük, baskı ve denetim, müdahale alanlarını da farklı boyutlara taşımıştır.

Yeni medya ile birlikte geleneksel medya kuruluşları için belirli bir sermaye gerekliliği ortadan kalkmış, arşivleme sorun olmaktan çıkmış, mülkiyet yapısı değişmiş, kanal sayısı artmış, medya içerikleri yerel, bölgesel, ulusal boyuttan uluslararası alana açılmış, hedef kitle homojenlikten daha heterojen bir yapıya evrilmiştir (Güz, 2018, s. 19-20). Zaman ve mekan sınırı tanımadan içeriklere ulaşmada sağladığı hız, (Carlson, 2005, s. 68), sunduğu konu zenginliği, (Herring, 2004, s. 47), alıcıları aynı zamanda içerik sağlayıcı kılma, (Oblak, 2005, s. 87) içeriğe ulaşmadaki eş zamanlılık, (Williams, 2003, s. 74) geleneksel medyanın bütün özelliklerini taşıma yani hiper-metinsellik, kullanıcı tarafından içeriğin seçilebilmesi (Rogers & Allbritton, 1995, s. 177) genelde yeni medya özelde ise sosyal medyayı ayrıcalıklı kılmıştır.

Geleneksel medya ve yeni medyanın diğer mecralarından farklı bir konumu bulunan sosyal medya etkileşim, içerik paylaşımı veya iş birliğine adanmış çevrimiçi kanalların toplamı olarak değerlendirilmekte, kişisel web siteleri, forumlar, mikrobloglar, Facebook, İnstagram vb. gibi sosyal ağları içermektedir (Güz, Yegen, & Yanık, 2018, s. 53). Yeni medya ve daha özelde sosyal ağlar kişiler ve gruplar arası yeni iletişim mecraları konumunu almıştır. Yerel, bölgesel ve ulusal boyuttan çıkarak uluslararası alanda sadece kişisel bilgi ve görüşlerin karşılıklı paylaşıldığı ortamlar değil farklı kaynaklardan alınan haber ve yorumların paylaşıldığı, yeniden haberleştirildiği ve yorumlandığı ortamlar haline gelmiştir. Yeni ortamların reklam ve ticarete getirdiği etkileşim, kitesellik, hız boyutu, (Evans & McKee, 2010) içerik üretiminin farklılaşması, toplumsal etkilerinin yanında mülkiyet yapısı ile de medyayı farklılaştırmıştır.

Yeni medya ortamları, sosyal medya ve sosyal ağlar basın özgürlüğü adına daha serbest ve siyasal iktidar, reklam verenler, çıkar grupları, sermaye sahiplerinin medya alanına müdahalesini sınırlandıran bir yapı ortaya çıkarmıştır. İnternet tabanlı olan bu mecralar özgürlüklerin daha geniş kullanımına ortam yaratırken beraberinde bu mecralara katılanlarla ilgili kişisel özelliklerin derlendiği ve tasnif edildiği ve bu özelliklere göre içerik üretildiğine ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir. Brexit ve Amerikan seçimlerine dış müdahaleler yapıldığı, özellikle her iki olayda da seçmenlerin kişisel özellikleri, ilgi, istek ve beklentilerinin bu ortamlar aracılığı ile belirlenerek bunlara göre propaganda içeriklerinin üretildiğine ilişkin tartışmalar toplumsal gözetim kavramının da daha yaygın tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde Edward Snowden'in Amerika'nın NSA ve FBI aracılığı ile telefonları dinledikleri ve interneti kullanıcıların takibi amaçlı değerlendirdikleri ve düzenlediklerine ilişkin açıklamaları (Beck, 2011; Bernal, 2016, s. 246; Lupton, 2016; Tekeli, 2020, s. 134) gözetim olgusunu küresel boyutlu olarak gündeme daha yoğun getirmiştir.

Yeni dönemde birçok düşünür modernleşmenin temelinde denetim ve gözetimin bulunduğunu belirtmekte, gözetimi modern topluma özgü bir yapı olarak değerlendirmekte (Foucault, 1979; Giddens, 2008; Lauer, 2011; Lyon, 1997) ve mevcut yapıyı eleştirmektedir. Bir yanda basın/iletişim özgürlüğünü küresel boyutlu olarak genişleten ve iletişimin yapısını, konumunu, erişimini, yoğunluğunu artıran yeni teknolojik ortam vardır. Diğer taraftan ise bu özgürlüklerin kötüye kullanıldığını savunan siyasal iktidarlar ve bazı gruplar bulunması, yeni ortamda bu özgürlükler kullanılırken diğer temel hak ve özgürlüklerin ihlâl edildiğini iddia edenlerin olması konunun farklı değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çalışmanın konusu da burada ön plana çıkmaktadır. Kabul edilen İnternet Kanunu'nun toplum tarafından diğer bir deyişle "gözetlenenler" tarafından nasıl değerlendirildiğine ilişkin yapılan alan araştırması tartışmanın en azından bir bölümünü aydınlatıcı olacaktır.

3. İnternet Kanununa İlişkin Toplumsal Algı Araştırması

Çalışmanın bu bölümü, gözetim unsurunun iki nesnesinden belki de en önemlisi olan "gözetlenen" üzerine alan araştırmasını içermektedir. Gözetimi örgütsel ve enformasyon bağlamlarında anlamak için

hem izleyen hem izlenen hem de bunların arasındaki ilişkinin incelenmesi gerektiğini belirten Lyon'un görüşünden hareketle "gözetlenenlere" yönelik algı haritalarının çıkarılması için Ankara ilinden tesadüfi örneklem yoluyla seçilen kitleye 620 adet anket uygulanmıştır. Anketler SPSS programı ile analiz edilmiş, değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek için Açıklayıcı Faktör Analizi tekniği kullanılmıştır. Kamuoyunun görüşlerinin ortaya konması, sıklıkla göz ardı edilen ancak olumlu ya da olumsuz tüm gerekçelerde yine aynı sıklıkla başvuru bu önemli kitleyi duruma dahil ederek, kanun düzenleme ve uygulama sürecini gözetim tartışmaları çerçevesinde tüm bağlamlarıyla ele almayı kolaylaştıracak, ileride yapılacak çalışmalara kaynaklık edecektir.

3.1. Araştırmanın Çerçevesi ve Yöntem

Bu çalışma gözlenenler olarak "halk" a yönelik bir analiz içermektedir. 5651 sayılı İnternet Kanunu'nu bir yeni dönem gözetim pratiği olarak ele alarak, gözetimin iki unsurundan biri olan "yönetilenler" in (Bauman, 2014, s. 75) (Bauman; yurttaşlar, tüzel kişiler olarak çeşitlendirmektedir) genel olarak sosyal medya platformlarını kullanım amaçlarını, kanunun bilinirlik düzeyini ve gözetim, gizlilik, paylaşım özgürlükleri gibi haklara yönelik düşünceleri ve engellemelere yönelik tepkileri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda çoğunlukla geri plana itilen "gözetlenen kitle", bu araştırma ile görünür kılınmaya çalışılmıştır. Bireylerin algı haritalarını çıkararak gözetimin ana kitlesi tarafından anlamlandırılma boyutlarını ortaya koyan çalışmanın ilerleyen dönem araştırma ve araştırmacılarına bir nebze ışık tutacağı umulmaktadır.

Bu bağlamda çalışma internet ve sosyal medya kullanım amaçlarına da odaklanarak, çevrimiçi gizlilik, gözetim farkındalığı, internete yönelik devlet müdahaleleri gibi değişkenler üzerinden gözetime yönelik düşünceleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca ilişkin araştırma soruları ve hipotezler belirlenmiş kapsam ve sınırlılıklar ile birlikte alt başlıklar da yer almıştır.

Araştırmanın evrenini Ankara ili, örnekleme ise Ankara'da yaşayan ve basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 620 kişi oluşturmaktadır. Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu 01/03/2018 tarihli 27968600-302.08.01- 36118 sayılı raporu ile araştırmanın etik onayı alınmıştır. Ayrıca katılımcılara bilgilendirilmiş gönüllü onam formu imzalatılmıştır. 27 katılımcının anket formunun geçersiz sayılmasıyla toplam 593 anket formu analize alınmıştır. Bu bağlamda araştırma bu katılımcı sayısı ve alanıyla sınırlıdır. Katılımcılara toplam 61 soru yöneltilmiş, veriler yüz yüze görüşme ile derlenmiştir. Katılımcılara sosyal medya kullanım amaçları, internet, çevrimiçi gizlilik, dijital alanlara devlet müdahalesi ve 5651 Sayılı İnternet Kanunu'na ilişkin kapalı uçlu sorular yöneltilmiş ve 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 25 programı ile analiz edilmiştir. Veriler, değişkenler arasındaki ilişkiler sorgulanarak yeni bir yapı ortaya koymayı hedefleyen Açıklayıcı Faktör Analizi Tekniği (Can, 2019, s. 315) ile çözümlenmiş, ölçeklerin iç tutarlılığı ve güvenilirlik hesaplamaları için Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır.

En genel ifadeyle faktör analizi, kavramların açıklandığı boyutların belirlenmesinde ve değişkenlerin azaltılmasında kullanılmaktadır (Durmuş, Yurtkoru, & Çinko, 2018, s. 73). Tanımlanan faktörler, değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek ve bunun sonucunda aynı özelliği ölçen birbirleriyle ilişkili değişken setinden oluşmaktadır (Seçer, 2017). Bu sayede benzer verilerin birleştirilmesiyle daha az istatistiksel işlem ile gereksiz ayrıntılardan arınan bir sonuç elde etmek mümkün olmuştur. Bu çalışmada da 61 sorudan oluşan anket formu dört boyuta ayrılmış, her boyutta benzer veriler aynı faktör içinde ele alınarak değişken sayısının azaltılması hedeflenmiştir. Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı ise, maddelerin ağırlıklı olarak puanlandığı durumlarda kullanılmaktadır (Can, 2019, s. 388). Ölçek puanlarının dağılımı için çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmış ve ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir. Buna göre ölçeklerin faktör yapısı belirlenmiş ve güvenilirlikleri hesaplanmış, bu hesaplamalar sonucunda güven düzeyi %95 olarak bulunmuştur.

Evrene ilişkin öne sürülen varsayımların karşılık bulabildiği veriler üzerinde yapılan istatistiksel işlemler olan parametrik yöntemlerin (Can, 2019, s. 31) kullanıldığı çalışmada ayrıca Pearson korelasyon testinden de faydalanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği ve güvenilirliği bu şekilde belirlendikten sonra ölçeğin faktör analizine uygunluğunu ortaya koyan KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett testi her bir ölçek için uygulanmıştır. Örneklem yeterliliğini test etmek için kullanılan KMO testi, sayıları değil ilişkileri ölçmektedir (Can, 2019, s. 325). 0,8-1 arasındaki ölçek katsayısının güvenilir olduğu bilgisinden hareketle

çalışmanın ölçek güvenilirlikleri oldukça yüksek çıkmıştır. Ayrıca her bir ölçeğin toplam faktör sayılarının belirlenmesi amacıyla Scree Plot grafikleri oluşturulmuştur. Ölçek faktörlerinin eklenmesi ya da ölçekten atılması faktör yükü değerleriyle ilişkilidir. Dolayısıyla faktör yük değeri, maddeler ile faktörler arasındaki ilişkiyi açıklar. Faktör yük değerinin yüksek olması, o maddenin oluşturduğu yapıyı ölçtüğü anlamına gelmektedir. Faktör yükünün 0,30'dan küçük olması durumunda madde ölçekten çıkarılmaktadır.

3.2. Araştırma Soruları

Çalışma iki önemli araştırma problemi üzerinden hareket etmektedir. Bunlardan birincisi, kamuoyunun ilgili yasaya ilişkin görüş ve bilgisinin boyutları ve bu çerçevede gözetim ve çevrimiçi gizliliğe ilişkin algı haritalarının nasıl olduğudur. İkincisi ise, gözetim farkındalığına ilişkin oranlardır.

Bu temel sorular üzerinden belli hipotezler belirlenmiştir. Bunlar: H1: Kamu, ilgili yasa hakkında bilgili değildir. H2: Gözetim devlet ile bağdaştırılan bir kavramdır. H3: Güvenlik söz konusu olduğunda devlet müdahalesinin kabul edilme oranları artmaktadır. H4: Çevrimiçi gizlilik vatandaşların önem verdiği bir husustur. H5: Gözetim farkındalığı yüksektir.

4. Araştırma Bulguları

4.1. Frekanslar

Alan araştırmasına yönelik bulgular, katılımcı kitleyi tanımlamak için oluşturulan genel sorulardan araştırma sonuçlarına ulaşmayı hedefleyen ve bu anlamda daha özel soruların analizine doğru bir süreç içermektedir. Bu bağlamda öncelikle kitlenin tanımlanması için demografik soruların analizleri verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özelliklerin Dağılımı

		n	%
Cinsiyet	Erkek	275	46,4
	Kadın	318	53,6
Yaş	18-25 yaş	177	29,8
	26-40 yaş	210	35,4
	41-55 yaş	135	22,8
	56-70 yaş	55	9,3
	70 ve üstü	16	2,7
Eğitim	İlköğretim	70	13,1
	Lise	138	25,8
	Üniversite	273	51,1
	Yüksek lisans	53	9,9
Meslek	Memur	120	21,1
	İşçi	101	17,7
	Emekli	50	8,8
	Öğrenci	154	27,0
	Ev hanımı	71	12,5
	Serbest meslek	42	7,4
	İş adamı	13	2,3
	Diğer	19	3,3
Gelir	200'den az	27	4,6
	2000-3500	296	49,9 ₁
	3501-5000	148	25,0
	5001-7500	72	12,1
	7501-12000	40	6,7
12001'den çok	10	1,7	

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında kimi verilerin TÜİK'in 2019 yılı verilerinden farklı olsa da sapmaların makul olduğu gözlenmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyinin görece yüksek oluşu, sonuçlar açısından anlamlı yorumlara ulaşılmasını kolaylaştıracak zemin yaratmaktadır.

² Bu verilere göre tüm yaş gruplarında erkek kullanıcılar kadın kullanıcılardan fazladır. İlgili veriler için bkz. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028 Erişim Tarihi:12.02.2020.

Tablo 2. Sosyal Medya Kullanım Amaçlarına İlişkin Katılım Düzeyi Dağılımları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Std. Sapma
Siyasi gündemi takip etmek için kullanım	17,5	5,1	6,4	36,1	34,9	3,66	1,44
Yakınlarım ve arkadaşlarım ile haberleşmek için kullanım	13,5	3,9	1,5	39,3	41,8	3,92	1,34
Bilgi alışverişi, tartışma plat. olarak kullanım	16,9	6,4	8,6	37,8	30,4	3,58	1,41
Sosyal medya üzerinde iş bağ. gerçekleştiririm	27,0	15,5	11,6	26,8	19,1	2,95	1,51
Gündelik hayatıma ilişkin paylaşımlar yaparım	21,2	9,6	7,3	38,6	23,3	3,33	1,47
Yakınlarım ve arkadaşlarımın paylaşımlarına bakarım	15,2	2,7	6,2	42,5	33,4	3,76	1,35
Güncel olayları ve haberleri sosyal medyadan takip ederim	16,7	1,7	6,7	39,6	35,2	3,75	1,39

Tablo 2. katılımcıların sosyal medya kullanım amaçlarını göstermektedir. Bu verilere bakıldığında ankete cevap verenlerin önemli bir çoğunluğunun (%81,1) sosyal medyayı yakınlar ve arkadaşların paylaşımlarına bakmak amacıyla kullandığı görülmektedir. Katılımcılarının önemli bir çoğunluğunun kamu personeli ve öğrenci oldukları göz önüne alınacak olursa iş bağlantısı amacıyla sosyal medya kullanımının düşük bir kullanım aracı olması yerinde bir bulgudur. Ayrıca katılımcıların sosyal medya platformlarının ortaya çıkış amaçlarından veri paylaşımı, haber alma ve verme gibi etkileşim içeren özelliklerini yoğun bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Bu bağlamda katılımcıların önemli bir çoğunluğunun sosyal medya platformlarını bilgi ve tartışma aracı olarak kullanması, aktif içerik üreticisi olmalarından dolayı gözetim içeren bir sürecin içerisinde olabileme potansiyellerini artırmaktadır. Dolayısıyla bir gözetim farkındalığı boyutu olarak ele alınan İnternet Kanunu'nun ne oranda bilindiği önem kazanmaktadır.

Tablo 3. 5651 Sayılı İnternet Kanunu'nun Bilinirlik Oranları

	n	%
Duydum ama içeriğini bilmiyorum	162	27,3
Hayır hiç duymadım	228	38,4
Evet yasayı biliyorum	69	11,6
Cevap/fikrim yok	134	22,6

Tablo 3. 5651 Sayılı İnternet Kanunu'nun bilinirlik düzeyini ortaya koymakta ve bu anlamda çalışma açısından oldukça önemlidir. Zira, yasanın bilinmesi, internet ve bağlı platformların kullanıcıları olarak vatandaşların dijital gözetime ilişkin farkındalığını ortaya çıkarmaya çalışan ilk unsurdur. Diğerleri ise çevrimiçi gizliliğe ilişkin düşüncelerdir.

Ancak şu belirtilmelidir ki, yasanın bilinme düzeyi yüksek olması bir farkındalık geliştirilmiş anlamına gelmemektedir. Çünkü, vatandaşların kanun içeriğini nasıl okudukları, bir fikir sahibi olmanın ötesinde hukuki bir bilgi düzeyine sahiplikle de bağlantılıdır. Bu bağlamda, kanunu bilmek gözetim ve gizliliğe ilişkin farkındalık kazanılması anlamına gelmemekte, bunun anlaşılmasını sağlamak ise ankette yer alan gözetim ve gizlilikle ilgili düşüncelere verilen diğer cevaplarla bağlantılıdır. Bu noktada kanunun bilinme düzeyine bakıldığında katılımcıların %38,4'ü (228) 5651 sayılı İnternet Kanunu'nu hiç duymamıştır. Bu sonuca cevabı ya da fikri olmayanları da dahil ettiğimizde oran %60'lara çıkabilmektedir. Ayrıca, Kanun'u bir şekilde duyan ancak içeriği hakkında fikir sahibi olmayanların oranı da %27,3 (162) göz önüne alındığında %88 gibi önemli bir oran ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla önemli oranda katılımcının İnternet Kanunu'na dair bilgilerinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, Kanun'un bilinirliğine yönelik oluşturulan "Kamu, ilgili Kanun hakkında yeterince bilgili değildir" hipotezini doğrulamaktadır.

Tablo 4. İnternete Yönelik İfadelere Katılıp Katılmama Oranları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Std. Sapma
İnternet güvensiz bir ortamdır	2,9	11,0	18,5	33,7	33,9	3,85	1,10
İnternette yer alan içeriklerin çoğu zararlıdır	3,7	23,1	20,6	31,9	20,7	3,43	1,16
İnternet kontrolsüz bilgi paylaşımının merkezidir	2,9	10,5	14,8	44,0	27,8	3,83	1,04
İnternet kullanmanın riski yüksektir	3,4	17,4	16,7	37,4	25,1	3,64	1,13
İnterneti kimin yönettiği belirsizdir	2,9	10,6	21,4	40,5	24,6	3,73	1,04
İnternet çağın en önemli gereğidir	4,0	5,7	16,7	35,2	38,3	3,98	1,07
İnternet devlet tarafından kontrol edilir	3,0	10,3	33,7	37,9	15,0	3,52	0,97
İnternet ortamında oto-kontrol mekanizması işlemelidir	3,7	4,6	30,7	38,3	22,8	3,72	0,99
İnternet güvenli bir mecradır	19,6	22,3	29,3	20,7	8,1	2,76	1,22
İnternet şirketler tarafından yönetilir	3,2	12,6	42,0	32,0	10,1	3,33	0,93
İnternet ve sos. medyada dilediğim her şeyi paylaşırım	17,2	27,5	19,7	23,9	11,6	2,85	1,28
İnternette sınırsız düşünce ve ifade özgürlüğü vardır	12,6	24,1	20,9	26,5	15,9	3,09	1,28
İnternet üzerindeki verilere erişim serbest olmalıdır	19,7	22,6	24,5	20,4	12,8	2,84	1,31

Tablo 4'teki internete ilişkin ifadelerle katılım düzeylerine ait verilere bakıldığında, ankete cevap verenlerin internet kullanımına ilişkin bilgiler içerisinde en yüksek katılım gösterdikleri ifadelerin ilki internetin çağın en önemli gereği (%73,5) olduğudur. İnternet ve sosyal medya platformlarında ifade ve düşünce özgürlüğünün olduğuna ilişkin görüşlere katılım oldukça yüksektir. Katılımcılar interneti güvensiz bir ortam olarak görmelerine rağmen bir düşünce ve ifade paylaşım alanı olarak da kabul etmektedirler. Ancak katılımcıların internet ve sosyal medya platformlarında diledikleri her şeyi paylaşmalarına ilişkin verilere bakıldığında önemli bir çoğunluğun internet üzerinde her şeyi paylaşmaya ilişkin olumsuz düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcılar internette sınırsız bir paylaşım hakkına sahip olunmadığı algısına sahiptirler. Bu durum ifade ve düşünce özgürlüğü konusunun net anlaşılmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla katılımcılar internetin özgürlükçü ve fırsatlarla dolu ruhunu iyi okumakta ancak paylaşımların sonuçlarından emin olamamaktadırlar. Bu durum sadece gözetim açısından değil, çevrimiçi ortamların bilinmez doğasından da kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte katılımcılar, internet üzerindeki verilere erişimin serbest olması gerektiğine ilişkin ifadelerde erişim serbestliğinin doğru olmadığını kanatlarıyla bir önceki tespiti doğrulamaktadırlar.

Tablo 5. İnternet Gizliliğine İlişkin İfadelere Katılıp Katılmama Oranları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Std. Sapma
İnternette paylaşılan hiçbir şey gizli kalmaz	0,8	3,2	8,1	41,3	46,5	4,30	0,82
Devlet kamu düzenini zora sokan içerikleri kısıtlayabilir	4,4	7,4	12,1	43,8	32,2	3,92	1,06
Devlet genel ahlâka ters düşen içerikleri kısıtlayabilir	5,1	7,4	9,3	41,0	37,3	3,98	1,10
İnternette gizlilik mümkündür	16,7	27,8	22,3	18,5	14,7	2,87	1,31
İnternette gizli kalmanın yollarını biliyorum	19,1	28,2	21,9	19,2	11,6	2,76	1,28
İnternet ve sos. medya üzerinde denetim kabul edilemez	14,5	21,6	21,9	24,1	17,9	3,09	1,32
İnternet ve sos. medya platformlarında daima gözetleniriz	1,7	5,6	20,6	41,3	30,9	3,94	0,94
İnternetteki en önemli sorum kişisel bilgilerin korunmasındaki yetersizliklerdir	2,0	5,9	18,2	42,7	31,2	3,95	0,95
İnternette paylaştığımız her şeyin izini bırakırız	1,7	6,2	18,4	40,8	32,9	3,97	0,96
İnterneti kimin kontrol ettiğini bilmemek beni ürkütür	3,4	10,6	21,9	40,0	24,1	3,71	1,05
İnternet devlet eliyle kontrol edilmelidir	8,6	19,2	28,8	26,0	17,4	3,24	1,20
İnternet güvenliğini tehdit eden en önemli unsur yasal yetersizliklerdir	3,9	10,3	25,1	39,1	21,6	3,64	1,05
Devlet yasa ile internette veri güvenliğini sağlıyor	6,7	13,3	34,9	29,3	15,7	3,34	1,10
İnternete yönelik kısıtlamalar güvenliğimiz için gereklidir	6,1	18,2	20,9	33,2	21,6	3,46	1,19
Paylaşmalarımızda yasaları gözetmek durumundayız	4,7	6,7	16,7	44,0	27,8	3,83	1,06
Youtube, Twitter gibi platformların erişime engellenmesini onaylamam	4,6	5,9	18,0	30,9	40,6	3,97	1,11

Anketin bu bölümü üç boyutta ele alınmıştır. Bunlar; devlet müdahalesi, çevrimiçi gizlilik ve gözetim farkındalığına ilişkin bulgulardır. Devlet müdahalesi boyutuna ilişkin sonuçlara bakıldığında, devletin kamu düzenini zora sokan içerikleri kısıtlayabileceği (%76), bunlardan birinin genel ahlâkı bozan içerikler olduğu (%78,3), güvenlik tedbirleri açısından yine internete yönelik kısıtlama bağlamında müdahalelerin (%54,8) devlet eliyle (%43,4) ve yasalar aracılığıyla (%45) yapılabileceğini benimseyen görüşler söz konusudur. Ayrıca katılımcıların %71,8'i çevrimiçi ortamlarda kuralları ve ilgili Kanun'u gözetmek ve riayet etmek gerektiğini belirtmişlerdir. Bir diğer boyut olan çevrimiçi gizliliğe yönelik bulgularda ise, katılımcıların %87,8 oranıyla önemli bir çoğunluğunun internette gizliliğin mümkün olmadığını düşündükleri görülmektedir. İnternet ortamında yapılan paylaşımlar ile her şeyin izini bırakacağımız görüşü %73,7 oranındadır. Dolayısıyla katılımcılar internet ve sosyal medya platformlarında varlık göstermenin gözetime bir davetiye çıkaracağı görüşünü paylaşmaktadırlar. Bir önceki kategoride yer alan interneti kim/kimlerin yönettiğinin net olarak bilinmiyor olması bir belirsizlik içerdiği için katılımcılar tarafından endişe verici olarak tanımlandığı görülmektedir (%65,1). Bu noktada katılımcılar kamu düzeni ve genel ahlak ile ilgili durumlar söz konusu olduğunda internet ve bağlı mecraların devlet tarafından kısıtlanmasını yüksek oranda haklı bulmaktadırlar. Dolayısıyla internetin devlet eliyle kontrolünü onaylayan bir yaklaşım öne sürdükleri görülmekle birlikte görece daha zararsız olarak algıladıkları Youtube ve Facebook gibi sanal platformlara yine devlet tarafından müdahaleye (özellikle erişim engeli) karşı duruş sergiledikleri dikkati çekmektedir (%71,5).

İnternet ortamına yönelik en riskli durumun kişisel veri güvenliğine ilişkin ihlaller olduğuna ilişkin algı söz konusudur ve bu noktada devlet müdahalesinin internette veri güvenliğini sağlamak üzere konumlandığı düşüncesi yaygındır (%45). Aynı zamanda internete ilişkin devlet müdahalesinin güvenlik için gerekli ve yerinde bir hamle olduğu görüşü de yüksek oranda (%54,8) paylaşılmaktadır. İnternetin güvenli bir alan haline getirilmesinin ancak yasalar ile sağlanabileceğini düşünen katılımcı oranı %60,7 iken, sosyal medya platformlarında oluşturulan bireysel içerik ve paylaşımlarda yasaların gözetilmesi gerektiği düşüncesi ön plana çıkmaktadır (%71,8).

Alan araştırması, bu alanda internette mahremiyet ve gizlilik ile hangi noktalarda devlet denetimine olan ihtiyacın ön plâna çıktığını ortaya koymaktadır. Bun göre katılımcılar, internet ve çevrimiçi ortamlarda mahremiyete önem vermekte ve bu gerekçe ile devleti bir "kontrol" mekanizması olarak görmektedirler. Kanun ise, bu kontrol mekanizmasının bir "güvenlik prosedürü" olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla 5651

sayılı Kanun, dijital dünyanın öngörülemez risklerini azaltmaya yönelik devlet eliyle oluşturulan bir girişimdir (Dinev, Hart, & Mullen, 2008, s. 220).

Tablo 6. Devlet Müdahalesi ve Gözetime İlişkin İfadelere Katılım Düzeyi Dağılımları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Std. Sapma
İnternet ortamında izleniyor olmak beni rahatsız etmez	37,4	21,6	12,1	15,5	13,3	2,46	1,45
Okunan bilgiler benim için bir şey ifade etmiyor	19,4	29,0	17,5	17,9	16,2	2,82	1,37
Devlet bu şekilde öngördüyse haklıdır	15,9	10,1	22,1	33,1	18,9	3,29	1,32
Sos. medya ve internet kullanımım bu bilgilerden etkilenmez	13,7	18,5	25,6	27,0	15,2	3,11	1,26
Bu şekilde izlenmek beni rahatsız eder	3,7	9,6	15,5	34,9	36,3	3,90	1,11
Saklayacak bir şeyim olmadığı için rahatım	9,8	13,0	20,4	35,8	21,1	3,45	1,23
Kişisel bilgilerimin başkasının eline geçmesinden devletle olmasını yeğlerim	11,6	12,5	23,6	31,2	21,1	3,38	1,27
Bu bilgi sonrasında sosyal medyada paylaşımlarıma dikkat ederim	4,9	13,7	20,7	36,8	23,9	3,61	1,13
Bu durum açıkça ifade ve paylaşım özgürlüğüne kısıtlamadır	6,9	16,0	28,2	25,5	23,4	3,42	1,20

Alan araştırmasına katılanlara, İnternet Kanunu ile ilgili bilgilerinin olmayacağı düşünülerek bilgilendirme metni okunmuş, veriler bu katılımcıların bilgisinin olmadığını doğrulamıştır. Tablo.6 verilerine bakıldığında katılımcıların internet ortamında gözetlendiklerine ilişkin farkındalık algısı yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra internet ve bağlı mecralarda izlenmenin kendilerini rahatsız edeceği görüşü yaygın biçimde paylaşılmaktadır (%69-71,2). İlgili soru bir kere daha kontrol sorusu amaçlı sorulduğunda oran artmış ve sonuç değişmemiştir. Kanuna ve ilgili düzenlemelere yönelik bilgi notu paylaşıldığında, bu bilgilerin katılımcılar açısından bir şey ifade etmesi ya da etmemesi hususuna ilişkin oranların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu noktada, Kanun'a dair bilgilendirme ile sosyal medya kullanımına ilişkin algı ve eylemlerinin değişmeyeceğini belirten katılımcı oranı %42,2 olmuştur. Herhangi bir şekilde sosyal medya ve internet kullanımlarının mevcut kanun düzenlemesinden etkilenmeyeceğini belirten katılımcıların bu konudaki ana gerekçeleri ise "saklayacak bir şeylerinin olmaması" hususudur (%57).

Ayrıca katılımcılar, internet üzerinde paylaştıkları tüm içeriklerin gizli kalmayacağı düşüncesinde birleşmekte ancak bu içeriklerin ve özellikle kişisel bilgilerin devletin elinde olmasını, alternatif yapıların elinde olmasına tercih ettiklerini belirtmişlerdir (%52,3). Dolayısıyla devlet müdahalesi bir tercih unsurudur ve bu bağlamda devlet, alternatiflerine göre güvenilir olarak addedilmiştir. Dinev vd. (2008, s. 220) tarafından yapılan bir araştırmada da benzer bulgular yer almış, olası yasadışı üçüncü taraflara ilişkin bilgi asimetrisinin, muhtemel devlet denetiminin varlığıyla ilişkili asimetriden daha rahatsız edici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu konuda devlete duyulan güven, Kanun'a ilişkin bilgi notu paylaşımının sonrasında sosyal medya ve internet mecralarında paylaşımlarına dikkat edeceğini belirten katılımcı oranını da desteklemektedir. Nitekim katılımcılar (%60,7), okunan not sonrasında paylaşımlarına dikkat edeceklerini belirterek devlet ile bir iş birliği içinde olacaklarını vadedmişlerdir.

Bu sonuç, çevrimiçi paylaşımlarda yasaların gözetilmesi gerektiğini düşünen katılımcıların yüksek oranını da doğrulamaktadır. Aslında bireysel gizlilik söz konusu olduğunda kaygılı, kolektif bir risk ve tehlike çağrışımı olduğunda ise devletçi bir algı görülmektedir. Ayrıca devlet işin içine girdiğinde vatandaşlar bazı hassasiyetlerini yumuşatma eğilimine girebilmektedirler zira izlenmenin rahatsız ettiği kitle, kanunu devletin öngörüsü olarak değerlendirdiğinde kabul aşamasına geçmektedir. Bu noktada bireysel gizlilik hakları ile kolektif güvenlik hakkı arasındaki denge, güvenliği sağlayan devlet lehine şaşmaktadır.

4.2. Yapı Geçerliliği-Güvenilirlik Analizleri ve Açımlayıcı Faktör Analizi

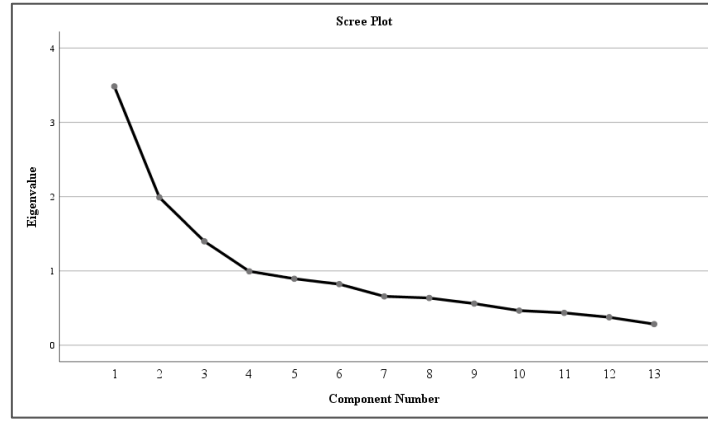
Ölçeklerin yapı geçerliğini istatistiksel olarak ortaya koyabilmek için Açımlayıcı Faktör Analizi, bu analizin yapıyı yapılamayacağını belirlemek içinse KMO ve Bartlett testi yapılmıştır. Bu başlık altında öncelikle her bir ölçeğin faktör analizi için uygun olduğuna ilişkin tablolar yer almakta ve ardından analiz

gerçekleştirilmektedir. Ayrıca her bir ölçeğin faktör sayılarını belirlemek için Scree- Plot grafiğinden yararlanılmıştır. Diğer taraftan ölçeklerin her birinin açıklanan varyans oranları maddeler bazında verilmiştir. Ancak genel olarak bakıldığında bu oranların 47-68 aralığında olduğu görülmektedir. Varyans oranının %40-60 aralığında olması gerektiği (Tavşancıl, 2005) dikkate alındığında ideal varyans oranına ulaşıldığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 7. İnternete Yönelik Düşünceler Ölçeği KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO-Bartlett's		
KMO		0,779
Bartlett	X ²	1949,245
	p	0,000

Analiz sonucuna göre İnternet Kullanım Ortamı Ölçeği KMO değeri 0,500'den büyük ve Bartlett X² testi anlamlı bulunmuştur (p<0,05). Buna göre ölçek faktör analizine uygundur. Ölçeğin iki boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Buna göre internete yönelik olumlu ve olumsuz görüşleri oluşturan iki boyut söz konusudur. 23, 24, 25, 26 numaralı maddeler ölçek güvenilirliğini düşürdüğü için çıkarılmıştır.

Şekil 1. İnternete Yönelik Düşünceler Ölçeği KMO ve Bartlett Testi Grafiği

Tablo 8. İnternete Yönelik Düşüncelerin Faktör Dağılımı ve Güvenilirliği

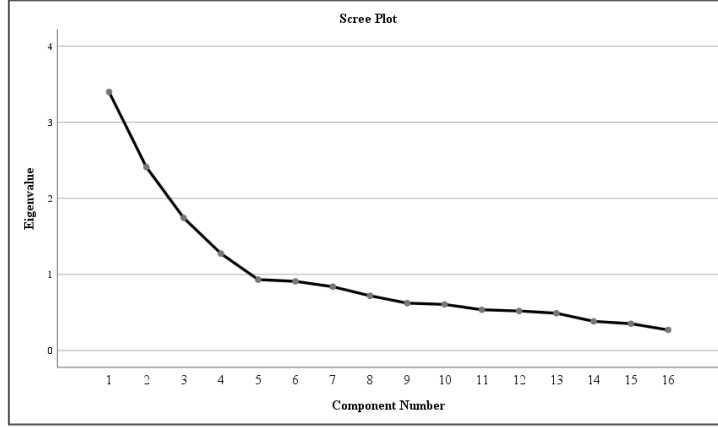
Boyut	Madde	Faktör Yüklü	Açıklanan Varyans Oranı	Cronbach's Alpha
Olumsuz görüşler	İnternet kullanmanın riski yüksektir	0,857	33,892	0,837
	İnternette yer alan içeriklerin çoğu zararlıdır	0,834		
	İnternet kontrolsüz bilgi paylaşımının merkezidir	0,782		
	İnternet güvensiz bir ortamdır	0,700		
	İnterneti kimin yönettiği belirsizdir	0,668		
Olumlu Görüşler	İnternet ve sos. medyada dilediğim her şeyi paylaşırım	0,826	21,710	0,637
	İnternette sınırsız düşünce ve ifade özgürlüğü vardır	0,733		
	İnternet üzerindeki verilere erişim serbest olmalıdır	0,702		
	İnternet şirketler tarafından yönetilir	0,425		
Toplam			55,602	0,760

Ölçeğin olumsuz görüşleri içeren faktör yükleri 0,857-0,668 arasında değişen 5 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 33,892, güvenilirlik katsayısı 0,837'dir. Buna göre ölçeğin güvenilirliği çok yüksektir. Ölçeğin olumlu görüşleri içeren faktör yükleri 0,826-0,425 arasında değişen 4 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 21,710, güvenilirlik katsayısı 0,637'dir. Buna göre ölçeğin güvenilirliği yüksektir. Buna göre internete yönelik olumsuz görüşler varyansımızın daha büyük bir bölümünü (33.892) oluşturmaktadır.

Tablo 9. Çevrimiçi Gizlilik Ölçeği KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO-Bartlett's	
KMO	0,733
Bartlett	X ² 2375,318
	p 0,000

Analiz sonucuna göre İnternet Gizliliği ölçeği KMO değeri 0,500'den büyük ve Bartlett X² testi anlamlı bulunmuştur (p<0,05). Buna göre ölçek faktör analizine uygundur. Ölçeğin 3 boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Herhangi bir madde çıkarılmamıştır.

Şekil 2. Devlet Müdahalesi ve Çevrimiçi Gizlilik Ölçeği KMO ve Bartlett Testi Grafiği**Tablo 10.** Çevrimiçi Gizlilik Ölçeğinin Maddelerinin Faktör Dağılımı ve Güvenilirliği

Boyut	Madde	Faktör Yüklü	Açıklanan Varyans Oranı	Cronbach's Alpha
Devlet Müdahalesi	Devlet kamu düzenini zora sokan içerikleri kısıtlayabilir	0,752	20,665	0,788
	Devlet genel ahlaka ters düşen içerikleri kısıtlayabilir	0,751		
	İnternete yönelik kısıtlamalar güvenliğimiz için gereklidir	0,688		
	İnternet devlet eliyle kontrol edilmelidir	0,662		
	İnternet güvenliğini tehdit eden en önemli unsur yasal yetersizliklerdir	0,577		
	Devlet yasa ile internette veri güvenliğini sağlıyor	0,569		
	Paylaşmalarımızda yasaları gözetmek durumundayız	0,566		
Çevrimiçi Gizlilik	İnternette paylaştığımız her şeyin izini bırakırız	0,731	14,620	0,633
	İnternet ve sos. medya platformlarında daima gözetleniriz	0,677		
	İnternetteki en önemli sorum kişisel bilgilerin korunmasındaki yetersizliklerdir	0,652		
	İnterneti kimin kontrol ettiğini bilmemek beni ürkütür	0,601		
	Youtube, Twitter gibi platformların kapatılmasını onaylamam	0,412		
	İnternette paylaşılan hiçbir şey gizli kalmaz	0,390		
	İnternette gizli kalmanın yollarını biliyorum	0,837		
Gözetim Farkındalığı	İnternette gizlilik mümkündür	0,792	11,912	0,648
	İnternet ve sos. medya üzerinde denetim kabul edilemez	0,621		
Toplam			47,198	0,665

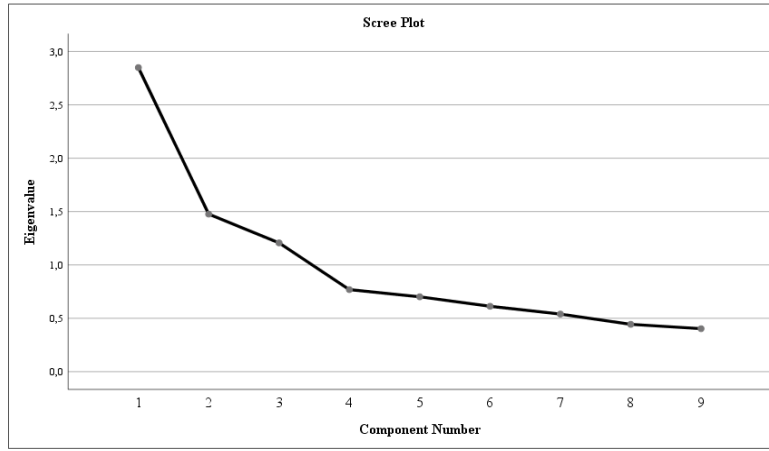
Tablo 10.'da da görüldüğü gibi ölçek üç boyuttan oluşmaktadır. Boyut 1; Devlet Müdahalesi, boyut 2; Çevrimiçi Gizlilik, boyut 3 ise Gözetim Farkındalığına ilişkin yargıları kapsamaktadır. Ölçeğin birinci boyutuna ilişkin faktör yükleri 0,752-0,566 arasında değişen 7 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 20,665, güvenilirlik katsayısı 0,788'dir. Buna göre ölçeğin güvenilirliği yüksektir. Ölçeğin ikinci boyutuna ilişkin faktör yükleri 0,731-0,390 arasında değişen 6 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 14,620, güvenilirlik katsayısı 0,633'tür. Buna göre ölçeğin güvenilirliği yüksektir. Ölçeğin üçüncü

boyutuna ilişkin faktör yükleri 0,837-0,621 arasında değişen 3 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 11,912, güvenilirlik katsayısı 0,648'dir. Buna göre ölçeğin güvenilirliği yüksektir.

Tablo 11. Yasaya İlişkin Düşünceler ve Gözetim Ölçeği KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO-Bartlett's		
KMO		0,745
Bartlett	X ²	1072,258
	p	0,000

Analiz sonucuna göre bu ölçeğin KMO değeri 0,500'den büyük ve Bartlett X² testi anlamlı bulunmuştur (p<0,05). Buna göre ölçek faktör analizine uygundur. Ölçeğin 3 boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Herhangi bir madde çıkarılmamıştır.

Şekil 3. Yasaya İlişkin Düşünceler ve Gözetim Ölçeği KMO ve Bartlett Testi Grafiği

Tablo 11. Yasaya İlişkin Düşünceler ve Gözetim Ölçeğinin Maddelerinin Faktör Dağılımı ve Güvenilirliği

Boyut	Madde	Açıklanan		
		Faktör Yükü	Varyans Oranı	Cronbach's Alpha
Yasaya İlişkin Nötr Düşünceler	Bu bilgiler benim için bir şey ifade etmiyor	0,838	23,457	0,711
	İnternet ortamında izleniyor olmak beni rahatsız etmez	0,737		
	Sos. medya ve internet kullanımım bu bilgilerden etkilenmez	0,706		
Devletçi Görüşler	Kişisel bilgilerimin başkasının eline geçmesindense devlette olmasını yeğlerim	0,830	21,347	0,673
	Devlet bu şekilde öngördüyse haklıdır	0,651		
	Saklayacak bir şeyim olmadığı için rahatım	0,644		
Çevrimiçi Gizlilik Kaygıları	Bu şekilde izlenmek beni rahatsız eder	0,814	19,008	0,609
	Bu durum açıkça ifade ve paylaşım özgürlüğüne kısıtlamadır	0,765		
	Bu bilgi sonrasında sosyal medyada paylaşımlarıma dikkat ederim	0,647		
Toplam			63,813	0,622

Görüldüğü gibi ölçek; yasaya ilişkin nötr düşünceler, devletçi görüşler ve çevrimiçi gizlilik kaygılarına yönelik yargılar olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin birinci boyut faktör yükleri 0,838-0,706 arasında değişen 3 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 23,457, güvenilirlik katsayısı 0,711'dir. Buna göre ölçeğin güvenilirliği yüksektir. Ölçeğin ikinci boyut faktör yükleri 0,830-0,644 arasında değişen 3 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 21,347, güvenilirlik katsayısı 0,673'tür. Buna göre ölçeğin güvenilirliği yüksektir. Ölçeğin üçüncü boyut faktör yükleri 0,814-0,647 arasında değişen 3 maddeden

oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 11,912, güvenilirlik katsayısı 0,609'dur. Buna göre ölçeğin güvenilirliği yüksektir.

Tablo 12. Analizi Faktörlerin Alt Boyutlarıyla Pearson Korelasyon Analizi

	2.1	2.2.	3.1	3.2	3.3	4.1	4.2	4.3	
Kullanım Amaçları (1)	1	-,062	,158**	-,061	,081*	,072	,042	-,054	,076
İnternet Olumsuz Görüşler (2.1)		1	,250**	,338**	,019	,090*	,385**	,373**	-,013
İnternet Olumlu Görüşler (2.2)			1	,045	,009	,206**	,259**	,180**	,113**
Devlet Müdahalesi (3.1)				1	,153**	,013	,148**	,549**	-,007
Çevrimiçi Gizlilik (3.2)					1	-,091*	-,225**	-,016	,290**
Gözetim Farkındalığı (3.3)						1	,408**	,094*	,006
Yasaya İlişkin Nötr Düşünceler (4.1)							1	,476**	-,139**
Devletçi Görüşler (4.2)								1	-,050
Çevrimiçi Gizlilik Kaygıları (4.3)									1

**p<0,01 ,*p<0,05 anlamlı ilişki var , p>0,05 anlamlı ilişki yok , Korelasyon katsayısı güç düzeyleri; 0<r<0,299 zayıf, 0,300<r<0,599 orta, 0,600<r<0,799 güçlü, 0,800<r<0,999 çok güçlü. ; Pearson Korelasyon

Tablo 12'de anketin alt boyutlarının birbirleri ile ilişkisi verilmiştir. Buna göre ankette oluşturulan alt boyutlar arasında 0,01 ve 0,05 düzeyinde anlamlı ilişkiler söz konusudur.

İnternet ve sosyal medya kullanım amaçları ile internete yönelik olumlu görüşler ($r=0,158$) arasında pozitif yönlü zayıf ilişki bulunmaktadır. Yine sosyal medya kullanım amaçları ile çevrimiçi gizlilik ($r=0,081$) puanları arasında da pozitif yönlü zayıf ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre kullanım amaçları, internete ilişkin olumlu görüşler ve çevrimiçi gizliliğe yönelik düşünceler arasında pozitif yönlü zayıf ilişki bulunmaktadır.

İnternete yönelik olumsuz görüşlerle gözetim farkındalığı ($r=0,090$) puanı arasında pozitif yönlü zayıf ilişki, devlet müdahalesine ilişkin görüşlerle ($r=0,338$), yasa hakkındaki nötr görüşler ($r=0,385$) ve devletçi görüşler ($r=0,373$) puanları ile arasında pozitif yönlü orta kuvvetli ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu bağlamda internete karşı şüpheli ve olumsuz yaklaşan kitlenin aynı zamanda internet ortamlarında gözetimin varlığına yönelik algısının yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte devletin gerekli durumlarda çevrimiçi ortamlara yönelik müdahalesini olumlu bulan katılımcılar aynı zamanda devletçi görüşlere de sahiptirler ve yasanın ne içerdiği çok da önem arz etmemektedir.

İnternete olumlu yaklaşım ile gözetim farkındalığı ($r=0,206$), yasaya yönelik nötr düşünceler ($r=0,259$), devleti destekleyen görüşler ($r=0,180$) ve yasaya yönelik kaygılı yaklaşım ifadeleri ($r=0,113$) arasında pozitif yönlü zayıf ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). İnternete yönelik olumlu düşüncelere sahip katılımcılar ile yasaya ilişkin nötr düşünceler geliştirilenlerin araştırmacının okuduğu kanun içeriğini özetleyen not ile devletin uygulamalarını yerinde buldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Devletin internet mecralarına müdahalesine olumlu yaklaşan ifadeler ile çevrimiçi gizliliğin mümkün olmadığına ilişkin ifadeler ($r=0,153$), kanuna ilişkin nötr düşünceler ($r=0,148$) puanları arasında pozitif yönlü zayıf ilişki bulunurken, bu konuda devleti destekleyen ifadeler ($r=0,549$) ile arasında pozitif yönlü orta kuvvetli ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre; devletin müdahalesini kabul eden katılımcıların, aynı zamanda devleti bu konuda diğer alternatiflere göre tercih eden katılımcıların görüşleri arasında anlamlı ilişkiler söz konusudur. Yanı sıra, yasanın varlığı ile internet ve sosyal medya kullanım amaç ve oranlarının değişmeyeceğini söyleyen katılımcıların, çevrimiçi gizliliği zaten ulaşılamaz bir durum olarak gördükleri söylenebilir. Bu bağlamda gözetimin kaçınılmaz, gizliliğin ütopyik olduğu bu mecrada, gözetleyen devlet olması tercihi söz konusudur.

Çevrimiçi gizlilik ifadeleri ile ($r=-0,091$) yasaya ilişkin nötr ifadeler ($r=-0,225$) arasında negatif yönlü zayıf ilişki söz konusudur. Buna göre; çevrimiçi gizliliğin mümkün olmadığını düşünen katılımcıların yasaya yönelik de anlamlı bir tavır geliştirmedikleri görülmektedir. Bu sonuçla gizliliğin mümkün olmadığı bir ortamda yasanın işler olmayacağı görüşü paylaşılmaktadır. Bir diğer sonuç ise çevrimiçi gizlilik ifadeleri ile yasaya yönelik kaygılı yaklaşım ($r=0,290$) arasında pozitif yönlü zayıf ilişkidir. Dolayısıyla gizliliğin olmadığı internet ortamlarında yasanın koruyuculuğunun da geçerli olmadığı düşünülmektedir.

Gözetim farkındalığı ile Kanun'a ilişkin nötr düşünceler ($r=0,408$) arasında pozitif yönlü orta kuvvetli ilişki söz konusudur. Buna göre, dijital gözetime yönelik farkındalık geliştirenler aynı zamanda yasa hakkında bilgi sahibi olan ve yasayı kavrayan kişilerdir. Bu iki faktörün devletçi görüşler ($r=0,094$) puanı ile arasında pozitif yönlü zayıf ilişki bulunması ise, her ne kadar gözetim farkındalığına sahip olursa da gözetimin devlet tarafından yapıldığında kabul edilebilirliğine işaret etmektedir. Diğer taraftan gözetim farkındalığına sahip olan katılımcıların devlet müdahalesine olumsuz yaklaşımları olduğu ve gizlenmeyi tercih ettikleri de söylenebilir.

Yasaya ilişkin nötr düşünceler ile devletçi görüşler puanı ($r=0,476$) arasında pozitif yönlü orta kuvvetli ilişki söz konusudur. Buna göre, yasanın bilinirliği devlet müdahalesinin kabul edilmesinde bir engel teşkil etmemektedir. Bu iki faktör ile çevrimiçi kaygılar puanı ($r=-0,139$) arasında negatif yönlü zayıf ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu sonuç, devlet gözetiminin farkında olan kitlenin, çevrimiçi kaygılar söz konusu olduğunda herhangi bir tedirginlik ve şüphe yaşamadığını, dolayısıyla devlet söz konusu olduğunda gözetimin meşru görüldüğü sonucunu yinelemektedir.

4.3. Alan Araştırmasına İlişkin Değerlendirme

Araştırma verileri değerlendirildiğinde, katılımcıların önemli oranda internet ve sosyal medya kullanıcısı olduğu, interneti günümüz dijital dünyasının hem sonucu hem de bir gereği olarak gördükleri ve aynı zamanda internete yönelik risk/tehlike ve güvensizlik algısı geliştirildiği ortaya çıkmaktadır. Bu güvensiz mecranın kontrolü ise devlettedir. Çünkü devlet, bu belirsiz risklere karşı denetimi sağlayabilen bir mecraadır. Bu sonucu doğrulayacak biçimde çevrimiçi gizlilik katılımcılara göre mümkün değildir. Dolayısıyla katılımcılar internette her şeyin izini bıraktıkları düşüncesine yüksek oranda katılım göstermektedirler. Bu da dolaylı olarak bizi gözetim algısının varlığına götürmektedir. İnternetin kontrolü de devlette olduğuna göre bu gözetim devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sayede yasalar işlerlik kazanır ve bu durum interneti daha güvenli kılacak bir adımdır. Katılımcılara göre devlet yasalar ile kişisel veri güvenliğini sağlayarak belli tedbirleri uygulamaktadır.

Araştırmaya ilişkin en önemli sonuçlardan biri İnternet Kanununun bilinme oranlarıdır. Katılımcıların çoğunun Kanunu bilmediği, bilenlerin ise içeriğinden haberdar olmadıkları araştırma verilerinden anlaşılmaktadır.

Katılımcıların yasayı genel olarak nasıl değerlendirdiği ve çevrimiçi davranışlarına yönelik etkisinin ortaya konabilmesi için araştırma sırasında katılımcılara Kanun içeriğine ilişkin açıklama notu okunmuş, içeriğin bilinmesi halinde ortaya çıkacak fark belirlenmeye çalışılmıştır. Çünkü bireylerin “ne bildiği” ve “bildikleriyle ne yaptığı”nın fark yaratacağı (Lyon, 2013, s. 49) düşünülmüş, bilgilendirmeden sonra gerçek anlamda kamuoyu eğilimlerine ulaşılacağı öngörülmüştür. Bulgulara bakıldığında, bu bilgilendirme sonrasında çevrimiçi ortamlarda paylaşımlarına dikkat edecekleri ortaya çıkmış, “paylaşımlarımızda yasaları gözetmeliyiz” ifadesine yönelik yüksek katılım düzeyi doğrulanmıştır.

Anket formunda devletçi görüşler içinde yer alan “saklayacak bir şeyim olmadığı için rahatım” şeklindeki yargı katılımcıların çevrimiçi ortamlardaki gözetime ve izlenmeye yönelik görüşleri de önem arz etmektedir. Bireylerin saklayacak bir şeylerinin olmaması sebebiyle gözetimden kaçınmamaları durumu, gözetimin alt mesajları olarak değerlendirilebilir. Öyle ki; kimi zaman herhangi bir suça karışmayan ve toplumsal beklentinin dışında davranmayan “makul” vatandaşların, Kanun ile getirilen ve büyük ölçüde gözetim içeren değişikliklerden korkmaması gerektiğini belirten yetkililer, aslında bu algıyı zihinlere yerleştirmektedir. Ayrıca toplumsal düzenin sağlanmasının bir unsuru olarak değerlendirilen denetimler ile birey, güvenliğinden emin olacaktır. Görünmeyen güç tarafından korunma dürtüsü, bireyin inançsal yaklaşımına da paraleldir, (Cannetti, 2003) hatta bu gücün yansıması devlet olarak görülebilir. Devlet, görünmeyen ancak varlığı hissedilen bir “göz” olarak gizliliğin ve aşıkârlığın merkezindedir. İnternet ortamındaki yazışmalarda kendisini göremediğimiz göz, hastaneye gittiğimizde verilen numaralar ya da yolda araba sürerken resmimizi çeken kameralar vasıtasıyla aslında hayatımızın tam içindedir.

Alan araştırması verileri katılımcıların, her ne kadar gözetim algıları yüksek olsa da iktidar söylemlerine paralel olarak kamu yararı algısı geliştirdiğini ve özellikle toplumsal düzen söz konusu olduğunda devlet gözetimini gerekli bulduklarını ortaya çıkarmıştır. Kişisel veri güvenliği katılımcılar açısından önemlidir ve internet bu hakkı tehdit etmektedir. Bir dijital risk olan bu durum karşısında devlet denetimlerinin yerinde

bulunduğu görüşü hakimdir. Modern toplumlarda bireylerin çoğu, gözetim süreçlerini hayatın kalitesine olumlu katkılar olarak değerlendirmekte (Lyon, 1997, s. 17), araştırma sonuçlarıyla da bu tespit güncellenmektedir. Kurumlar ise sonuçları yöneterek riskleri azaltmaya ve potansiyel tehditleri önlemeye çalışmaktadırlar (Dinev, Hart, & Mullen, 2008). Katılımcıların bazı noktalarda çelişkili ifadeleri (örn. çevrimiçi ortamlarda izlenmenin rahatsızlık verici olmasıyla devlet öngörüsünün haklı bulunması gibi) söz konusu olsa da genel olarak yasa ile güvenliğin sağlandığı görüşü hakimdir.

5. Sonuç

Basın/iletişim özgürlüğü ile kişilerarası ve kitle iletişimin güvenli ortamda yapılması, bunu sağlayacak önlemlerin alınmasına ilişkin tartışmalar devam ederken 5651 Sayılı Kanun ile birlikte basın/iletişim özgürlüğünün engellendiği ve gözetime zemin yaratıldığına ilişkin tartışmalar kamuoyu gündeminde tartışılmıştır. Kanun kapsam ve içeriği bakımından, toplumsal söylemi risk ve güvenlik olan post-modern dönemde, devletlere önemli bir “gözetim tekel” sağladığı, devletlerin, alanı ve kapsamı giderek büyüyen gözetim ve izleme stratejilerini daha işlevsel yönetebilmek adına bu yasal kaynakları kullandığına ilişkin görüşler vardır. Siyasal iktidarın iletişimin güvenli ortamda yapılmasına yönelik olarak yasal düzenlemenin yapıldığına ilişkin argümanları, Kanun teklifinin görüşülmesi ve kabulünden sonra yine kamuoyu gündemine gelmiştir.

Her iki görüşün kamuoyu nezdinde ne oranda kabul gördüğünü ortaya koymak üzere tasarlanan bu çalışmada, konu önce felsefi boyutta tartışılmış, daha sonra ise alan araştırması verilerine dayalı olarak tespitler yapılmıştır. Kişisel verilere ulaşma, iletişim içeriğine müdahale ve gözetim, basın/iletişim özgürlüğü çerçevesinde meşru sayılmazken, iletişim alanının kötüye kullanılmasını engellemeye yönelik hukuki düzenlemelerin kamuoyundaki algısı kabul edilen/edilecek kanunlarla ilgili kamuoyu desteği açısından önem taşımaktadır. Kabul edilen İnternet Kanunu'nun kamuoyu desteğinin olduğu, araştırma çerçevesinde oluşturulan örneklem üzerinde yapılan araştırma ile ortaya çıkmıştır.

İnsanların dijital ortamlarda gözetlendiklerini bilmelerine rağmen bu ortamların yüksek oranda kullanıcıyı olmayı sürdürdükleri bu çalışmanın sonuçlarındandır. Bu bağlamda dijital gözetim, bürokratik süreçlerin önüne geçmiş, iktidar normlarına uymayı içselleştiren ve bunu bireysel-toplumsal güvenlik ve korunma ihtiyaçlarıyla destekleyen bir mekanizma yarattığı dikkati çekmektedir. Modern dönem risklerinin de dijitalleştiği bu yeni dünya düzeninde, dünyanın en liberal demokrasileri bile bu riskleri kontrol altına almak adına bazı politikalar geliştirmekte, insanların bu yaşam politikalarının bir parçası olduğu toplum hayatında kanunlar bu politikaların en önemli tezahürü olmaktadır. Devletler, oluşturdukları bu politikalarla bir yandan vatandaşlarının haklarını korurken diğer taraftan istikrarı sağlamak adına onları denetim altında tutmaya çalışmalarında toplumu ikna etmektedir. Yapılan alan araştırması da bunu ortaya koymuştur.

Katılımcıların gözetim farkındalıklarının yüksek oluşuna rağmen yine yüksek oranda internet ve sosyal medya kullanıcıları olmaları, gözetim öznelilerinin gözetim aktörleri ile iş birliği içinde olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla rızaya dayanan bir kişisel veri aktarımı söz konusudur. Bir diğer önemli sonuç, kanun koyucuların sıklıkla makul ve kurallı yaşayan vatandaşların gözetimden kaçınmayacağı mesajının vatandaşlarda karşılık bulmasıdır. Meşruiyetini açık ya da örtülü ikna etme stratejisine dayandıran iktidar tarafından bir teknik kod olarak yerleştirilmeye çalışılan bu algı, gözetlenenin gözleyenine frekansına taşımaktadır. Bu bağlamda gözetimin meşrulaştırılması (aktör) ile kabulü (özne) arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Kanun'un gözetim aktörlerince, kamu yararı içerdiği argümanı ile savunulması, vatandaşlar tarafından ise devletin güvenlik ve kontrolü sağlayan bir uygulaması olarak değerlendirilmesi, başta da belirtilen iş birliğinin en önemli kanıtıdır.

Bu noktada ortaya çıkan özgürlük mü güvenlik mi ikileminde vatandaşlar dengenin güvenlikten yana kurulması konusunda fikir geliştirmişlerdir. Dolayısıyla güvenlik kaygılarının gözetimin kabul edilmesine ve sürdürülmesine verilen rızaya önemli ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Bu konuda terör eylemlerinden 9/11 saldırıları hiç kuşkusuz tüm dünya vatandaşlarının bu eğiliminde etkili olmuştur. Ayrıca ülkemizde yaşanan çeşitli terör saldırıları da bu güvenlik kaygılarını artırmış ve devlete sığınma güdüsünü perçinlemiştir.

5651 sayılı İnternet Kanunu, iletişim özgürlüğü çerçevesinde sınırlı hakların kötüye kullanılmasını engellemek amacıyla oluşturulmuş çağdaş bir risk yönetim modelidir. Diğer taraftan iletişim kanallarının demokrasilerin en güçlü araçları olduğu da bir gerçektir. Bir ülkenin siyasi özgürlük düzeyi bilgi akışlarının yönetilme stratejileriyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla çevrimdışı dünyada sansürlü basın ile güçlü bir demokratikleşme ilişkisinden söz edilebilir. Dijital dünyada ise bu barometreye çevrimiçi bilgi akışlarının yönetilme süreci de dahil olmuştur. Basın ve daha geniş boyutlu olarak iletişim özgürlükleri kapsamında değerlendirildiğinde bu özgürlüklerin sınırlandırılması demokrasinin özüne aykırıdır. Ancak aynı zamanda diğer özgürlük alanlarını da tehdit eden bir sınırsızlık da bir o kadar tehlikelidir. Bu çerçevede alan araştırması sonuçlarında katılımcıların gözetim veya denetimi güvenlikler gerekçesiyle kabul etmesi, belli hakların kötüye kullanılması ve kişisel alanların aşılması kaygılarıyla ilgilidir. Dolayısıyla bir alan aşımı söz konusu olacaksa sınırı geçen devlet olması, vatandaşların devletçi bir zihniyette olduklarını göstermektedir. Bu çalışmada konu bir yönüyle değerlendirilirken ayrıca demokratik siyasal sistem, hukuk ve özgürlükler başta olmak üzere 5651 Sayılı Kanunun oluşturduğu yeni sistem ve düzenlemelerin araştırılması ve tartışılmasına ihtiyaç vardır.

6. Extended Abstract

This study examines the Internet Law numbered 5651, based on the concepts of surveillance and freedom of the press. Considering the fact that today's network societies are increasingly exposed to surveillance, the state surveillance is addressed along with the freedom of press/communication. The concepts such as content producing, social platform interactions, turned out over the period from traditional media to the new media environment, quick access to the information, mass media, speed caused a new structure called "freedom of press" Internet and connected channels became a new place for freedoms on one hand and reinforced the audit and control on the other hand. The legal regulations carried out by the political powers to create a safe communication medium are perceived as pressure and control mechanism. Foucault thought, "Since the political power realized that the surveillance is more efficient and effective than the punishment (late 18th and early 19th century) the official government entered into a change". In this way, the government widens its jurisdiction and makes the access to all kinds of private information easier. Intrapersonal communication that was mentioned in the theory of power can turn into a political mechanism based on interests under the directions of powerful people and the communication could be routed. At this point, it is seen that the public, one of the significant parties of surveillance, is ignored in many studies.

Since the middle of the previous century, not only the type and number of surveillance technologies increased, but also the type and scope of people and areas being watched. However, in parallel with this transformation, it can be said that surveillance has reinforced itself since the day it first appeared, systematized with the technological developments from which it received support, and strengthened in this context. Thus, surveillance is the key concept of today's societies. In this structure that changes the relationships between the power and authority and shifts the balance, individuals and information are increasingly being watched. New administrative strategies are being implemented to identify, monitor, and classify populations of individuals and these strategies are predominant in modern societies.

This study aims to reveal the surveillance awareness of public, significant stakeholder of the above-mentioned discussions. In this way, the "public", an important factor in surveillance, will be made visible and surveillance dynamics will be revealed from a different perspective. For this purpose, a poll was conducted with 620 persons from population of the province Ankara by random sampling. Sub-hypotheses were determined based on the following main questions: "What is the public opinion and knowledge about the Internet Law? What are the perception maps regarding surveillance in this context?" and "What are the rates for surveillance awareness?" Questionnaire including 61 questions was performed face-to-face. In addition to demographic questions, participants were asked about their thoughts on the Internet, online privacy, and the Internet Law No. 5651. The data obtained were analyzed with SPSS 25, quantitative analysis software, the diagonal tables regarding the questionnaire data were developed by using factor analyzing method.

According to the results of the study, it can be noted that most of the participants are internet and social media users. It was possible for the participants to answer the questions, being more aware. On the other hand, while the participants see the internet as a necessity of the digital world, they have developed a risk perception about the internet. The concept of “public interest” stands out at this point. Because the participants; they have embraced the idea of state surveillance when it comes to social benefit and public-state security. At this point it is not important how the surveillance is carried out. While accessing personal data, interfering with the content of communication and surveillance are not considered legal within the framework of freedom of press/communication, the public perception of the legal regulations aimed at preventing abuse of the communication channel is important in terms of public support for the laws that are/will be accepted. In this context, the balance between freedom and security is established in favor of security. Institutions, on the other hand, try to reduce risks and prevent potential threats by managing results. Although there are contradictory statements of the participants at some points (eg, the state's prediction is justified by the fact that it is disturbing to be watched online), it is generally accepted that security is ensured by law. The transfer of all the rules and norms of physical life to this area by adapting to the nature of digitality will allow to control this area, which is very difficult to manage and control, to some extent, state control over this area will meet the security needs of individuals. However, it is necessary to balance the interests of the observer and the observed, which are the parties of surveillance, between the need for security and the risks of privacy violations.

Keywords: Internet Law, Surveillance, Freedom of Press, Social Perception, Online Privacy.

Kaynakça

- Althusser, L. (1994). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (4. b.). (Y. Alp, & M. Özışık, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Yasa Koyucular ve Yorumcular*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru* (B. Doğan, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bernal, P. (2016). Gathering, surveillance, and human rights: *Recasting the debate*. *Journal of Cyber Policy*, 1(2), 243-264.
- Can, A. (2019). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi* (8. b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Cannetti, E. (2003). *Kitle ve İktidar*. (G. Aygen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Carlson, D. (2005). *The News Media's 30-year hibernation*. *Nieman Reports*, 59(3), 68-71.
- Council of Europe (t.y.). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf [Erişim: 19 Ağustos 2021].
- Dinev, T., Hart, P. ve Mullen, M. (2008). Internet privacy concerns and beliefs about government surveillance: An empirical investigation. *Journal of Strategic Information Systems*, 17(3), 214-233.
- Dönmezer, S. (1976). *Basın ve Hukuku* (4. b.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Dönmezer, S. (1983). *Basın Suçlarında Ceza Sorumluluğu: Basın ve Basının Karşılaştığı Hukuki Sorunlar*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları.
- Durmuş, B., Yurtkoru, S. ve Çinko, M. (2018). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi* (7. b.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Duvarger, M. (1986). *Siyasal Rejimler* (T. Tunçdoğan, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Ellul, J. (1998). *Sözün Düşüşü* (H. Aslan, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Evans, D. ve McKee, J. (2010). *Social Media Marketing the Next Generation of Business Engagement*. New Jersey: Wiley Publishing Inc.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. New York: Vintage Books.
- German, L. ve Mclean, D. (2003). *Media and Society in the Twentieth Century: A Historical Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet Şiddet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Güz, N. (2005). *Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları*. Ankara: Nobel Yayınevi.

- Güz, N. (2018). Media Withits News, Approaches and Fractions in the New Media Age. İçinde N. Güz ve C. Yegen (Ed.), *News Transformationfrom Traditional Media to New Media* (ss. 17-40). Berlin: Peter Lang.
- Güz, N., Yegen, C. ve Yanık, H. (2018). Instagram Yeni Bir Politik Propaganda Ortamı Olabilir mi? İçinde B. Eryılmaz, K. Özlü, Y. B. Keskin, & C. Yücutürk (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar-2018* (ss. 51-68). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Habermas, J. (1992). *Rasyonel Bir Topluma Doğru* (A.Çiğdem, & M. Küçük, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Hardt, H. (1994). *Eleştirelin Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması, Medya, İktidar, İdeoloji* (M. Küçük, Çev.) Ankara: Ark Yayınevi.
- Herring, C. S. (2004). *Content Analysis for New Media: Rethinking the Paradigm*. İçinde *New Research for New Media: Innovative Research Methodologies Symposium Working Papers and Readings* (ss. 47-66). Minneapolis: University of Minnesota School of Journalism and Mass Communication.
- HSK (2021). *İnsan Hakları Evrensel Beynamesi*. <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/-Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> [Erişim: 19 Ağustos 2021].
- İçel, K. (1983). *Devletle Basın Arasındaki İlişkiler, Basın ve Basının Karşılaştığı Hukuki Sorunlar*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları.
- İçel, K. (2018). *Kitle İletişim Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Keleş, A. R. (2014). *İnternette Cinnet*. <http://politeknik.org.tr/internette-cinnet-tugba-tekerekin-alternatif-bilisim-derneği-baskani-ali-riza-kelesle-roportajı-taraf/> [Erişim: 28 Eylül 2019].
- Lauer, J. (2011). Surveillance history and the history of new media: An evidential paradigm. *New Media and Society*, 14(4), 566-582.
- Lippmann, W. (1965). *Public Opinion*. New York: The Free Press.
- Locke, J. (1689). *Epistola de Tolerantia ad Clarissimum Virum T.A.R.P.T.O.L.A, Apud Justum ab Hoeve*. (https://books.google.com.tr/books?id=7xNjAAAAcAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. [Accessed: 19 August 2021].
- Lupton, D. (2016). *Digital Risk Society*. İçinde A. Burgess, A. Alemanno, & J. Zinn (Ed.), *The Routledge Handbook of Risk Society* (ss. 302-309). London: Routledge.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz: Gözetim Toplularının Yükselişi*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lyon, D. (2006). *Günlük Hayatı Kontrol Etmek Gözetlenen Toplum*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. USA: Massachusetts Institute of Technology.
- McQuail, D. (1983). *Mass Communication Theory Media: An Introduction*, London: Sage Publications.
- McMillan, J. S. (2006). Exploring Models of Interactivity from Multiple Research Traditions: Users, Documents and Systems. İçinde L. A. Lievrouw, & S. Livingstone (Ed.), *Handbook of New Media: Social Shaping and Social Consequences of ICTs* (ss. 205-229). London: Sage Publications.
- Milton, J. (2018). *Areopagitica Basın Özgürlüğü Üzerine*. (D. Kızılay, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- O'Neil, J. (1998). *Piyasada Gazetecilik Yapmak, Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar* (N. Türkoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oblak, T. (2005). The lack of interactivity and hypertextuality in online media. *The International Journal for Communication Studies*, 67(1), 87-106.
- Özek, Ç. (1983). *Basında Haber Verme Hakkının Sınırlandırılması, Basın ve Basının Karşılaştığı Hukuki Sorunlar*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları.
- Pavlik, J. (1998). *New Media Technology: Cultural and Commercial Perspectives* (2. ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Rogers, E. M. ve Allbritton, M. M. (1995). Interactive communication technologies in business organizations. *The Journal of Business Communication*, 177-195.
- Rousseau, J. J. (2004). *Toplum Sözleşmesi*. (M. Yalım, Çev.) İstanbul: Betik Yayınları.
- Seçer, İ. (2017). *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi: Analiz ve Raporlaştırma* (3. b.). Ankara: Anı Yayıncılık.

Sheehan, K. (2004). How public opinion polls define and circumscribe online privacy. *First Monday*, 9(7).

Siebert, F.S., Peterson, T. ve Schramm, W. (1956). *Four Theories of the Press*. Urbana: University of Illionis Press.

Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Tekeli, E. S. (2020). *Yeni iletişim araçlarında gözetim: twitter yasağı ve internet yasası* (Yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Williams, K. (2003). *Understanding Media Theory*. London: Hodder Arnold Publication.

Yanık, A. (2017). Bir süperpanoptikon olarak yeni medya: Yeni medya ışığında gözetimin eleştirisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 784-800.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %50/%50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %50/%50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Okul Öncesi Eğitime Devam Eden 5-6 Yaş Çocukların Sosyal Becerilerinin Ailelerin Çocuk Sevme Düzeyleri Açısından İncelenmesi

Cengiz ÇELİK*
Cemal AKYOL**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş çocukların sosyal becerileri ile ebeveynlerinin çocuk sevme düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Konya il merkezindeki okul öncesi eğitim kurumuna devam 5 ile 6 yaş arasındaki toplam 224 çocuk ile onların ebeveynleri oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak, "Aile Bilgi Formu", "Barnett Çocuk Sevme Ölçeği" ve "OSBED (Okul Öncesi Sosyal Beceri Değerlendirme Ölçeği)" kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılarak Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmış ve doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre okul öncesi 5-6 yaş çocukların sosyal becerileri ile ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Regresyon analizi sonuçlarına göre ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri çocukların sosyal becerilerini pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Beceri, Çocuk Sevme, Okul Öncesi

An Investigation of The Social Skills of 5-6 Years Old Children Who Attend Preschool Education According to the Levels of Parents' Liking of Children

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the relationship between the social skills of 5-6 year old children who attend pre-school education and their parents' liking of children. Correlational survey model was used in the research. The sample of the study consisted of 224 children between the ages of 5 and 6 who attend a pre-school education in Konya city center and their parents. "Family Information Form", "Barnett Liking of Children Scale" and "OSBED (Preschool Social Skills Assessment Scale)" were used as data collection tools in the study. Pearson correlation coefficients were calculated using the SPSS package program and linear regression analysis was performed in the analysis of the data.

According to the results of the research, a positive and significant relationship was found between the social skills of preschool children aged 5-6 years and their parents' liking of children. According to the results of the regression analysis, the levels of parents' liking of children positively and significantly predict the social skills of the children.

Keywords: Social Skills, Parents' Liking of Children, Preschool.

1. Giriş

Her birey doğduğu andan itibaren bir toplum içerisinde yaşamaya başlamaktadır. Bireyin içerisinde bulunduğu topluma uyum sağlaması ve o toplumda kendisine yer edinmesi gerekmektedir. Toplumsal anlamdaki ilişkilerin temelinde kişinin sosyal ilişkileri yer almaktadır. Birey bu sosyal ilişkilerde ne kadar başarılı olursa topluma uyum sağlamakta da o kadar başarılı olacaktır. Toplum içerisindeki bireylerin, topluma uyum sağlamasını kolaylaştıracak becerilere sahip olması gerekmektedir. Bu becerilerin büyük kısmını sosyal beceriler oluşturmaktadır. Birey için, çevresindekilerin olumlu tepkiler vermesini sağlayacak ve olumsuz tepkilerinin önüne geçebilecek becerilere sahip olmak oldukça önemlidir. Kişiler, çevresindeki diğer kişilerle iletişimlerini sağlayacak, sosyal açıdan kabul görmüş davranışlara sahip olmak isterler. Bu beceriler, bireyde bulunması gereken sosyal becerilerdir (Yüksel, 2004).

Durualp & Aral (2010)'a göre sosyal beceriler, bireyin toplum içerisinde sosyal olarak olumlu sonuçlara ulaşmasını sağlayan, çevresindekilerle iletişim kurmasına sebep olan, sosyal anlamda kabul görmüş, kişinin çevresiyle etkileşimini sağlayan, çevresini etkileyen, bilişsel ve duyuşsal öğeleri barındıran davranışlardır.

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, celik7642@gmail.com

** Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, cemal_akyol@yahoo.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 30.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 04.02.2022

Sağlıklı bir toplum, bireylerin o toplum içerisinde yer edinebilmesiyle mümkündür. Toplumsal yapı içerisinde yer edinebilmek ise bireyin toplumsallaşması sonucunda gerçekleşmektedir. Bireyin doğup büyüdüğü çevrede toplumsallaşması yani sosyalleşmesi doğduğu andan itibaren başlayan ve hayat boyu süreklilik arz eden bir süreçtir. Doğumla başlayan sosyalleşme sürecinin tamamlanması için gerekli olan sosyal becerilerinde yine doğumdan itibaren öğrenilmeye başlanması gerekmektedir (Samancı & Uçan, 2017).

Sosyal beceriler çocukluk döneminde bilinçli bir şekilde kazandırılmalıdır. Bireylerin başarılı olabilmesi toplumsal yapıya uyum sağlamasıyla mümkündür bu nedenle çocukluk döneminde bireyin toplumsal yaşama donanımlı bir şekilde yetiştirilmesi, yaşamın ilerleyen yıllarında başarılı olmasını sağlayacaktır. Bireysel başarı toplumsal başarıyı da beraberinde getireceğinden sosyal gelişim hem birey hem de toplum için oldukça önemlidir (Samancı & Uçan, 2017).

Çocukluk dönemi, bireyin kişiliğinin oluşmasında en etkili dönemlerden birisidir. Her birey çocukluk döneminde yaşadığı çevreden etkilenerek kişiliğini oluşturmaya başlamaktadır. Yaşadığı çevre içerisinde en önemli etkiye sahip kişiler ise ebeveynleridir. Ebeveyn olarak anne ve babalar çocukların sosyalleşme aşamasında tek etken olmamasına rağmen çocuğun ilk etkileşimi yaşadığı kişiler olduğu için en temel faktör olarak görülmektedirler (Demir & Şendil, 2008).

Çocuğun doğumundan itibaren ilk ve yoğun bir şekilde etkileşimde olduğu anne ve babasının bulunduğu ortam aile ortamıdır. Bu ortamda anne ve babanın sevgiyle dolu tutum ve davranışları çocuk için çok önemlidir (Tezel Şahin & Özyürek, 2008). Bu dönemde anne ve babaların çocuklara karşı olan tutum ve davranışları çocukların istedik ya da istenmeyen bir kişilik geliştirmelerinde oldukça etkilidir (Dönmezer, 1999).

Lock, Church, Goltschalk ve Leddy (2003) sosyal becerilerin ilk önce aile içerisinde yani evde gelişmeye başladığından dolayı sosyal becerilerin temelini ailede oluştuğunu ifade etmektedir (Akt: Brodeski & Hembrough, 2007: 24). Petit, Dodge ve Brown'a (1988) göre; anne-babanın kişilik özellikleri, değer yargıları, çocuğa karşı tutum ve davranışları, çocuğa yaşamının ilk yıllarında sağladıkları sosyal deneyimler edinme fırsatları çocuğun sosyal becerileri kazanmasında etkilidir (Akt. Kamaraj, 2004).

Çocuklar yaşam döngüsünde önce anneleri sonra da çevresiyle etkileşime girmektedirler. Yaşamın ilk yıllarında çocuğun annesiyle gerçekleştirdiği güvenli bağlanma; sosyal becerisinin ve akran ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır (Gülay & Akman, 2009). Anne ile çocuk arasında kurulan sağlıklı iletişim, çocuğun sağlıklı bir kişilik geliştirmesini etkileyerek başkaları ile olumlu ilişkiler kurmasını sağlamaktadır (Flannagan & Hardee, 1994). Bakım gördüğü kişilerle kurduğu olumlu ilişkilerin çocuğa kendini geliştirebileceği bir çevre sunduğu düşünülmektedir. Çocuğun anne ve babasıyla kurduğu ilişkilerin, çocuğun gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir (Pianta & Stuhlman, 2004). Bununla birlikte öğretmen-çocuk ilişkileri ise, ebeveyn-çocuk bağlanma ilişkilerinin özellik ve işlevlerinin çoğuna sahip olup, öğretmen-çocuk arasındaki kurulan iyi ilişkiler çocukların sosyal becerilerinin gelişmesini etkilemektedir (Pianta R. C., 1999).

Araştırmada okul öncesine devam eden 5-6 yaş grubu çocukların sosyal becerileri ve sosyal beceri alt boyutları ile ebeveynlerinin çocuk sevme düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş çocukların sosyal becerinin, ebeveynlerinin çocuk sevme düzeyleri açısından incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelleri birden fazla değişkenden birlikte değişim olup olmadığını ve bu değişimin derecesini belirlemeye yarayan genel tarama modelidir (Karasar, 2006).

Çalışmanın etik açıdan uygunluğu ile ilgili Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Girişimsel olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan 27.10.2021 tarih ve 2021/02 sayılı yazısıyla izin alınmıştır. Çalışmanın her aşamasında araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Konya il merkezinde okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş grubu çocuklar ve onların ebeveynleri oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini ise Konya il merkezinde devlete bağlı bir ilkokul bünyesinde yer alan anasınıflarında okul öncesi eğitim gören 5-6 yaş grubundan 169 kız ve 55 erkek olmak üzere 224 çocuk ve onların ebeveynleri oluşturmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada, ailelerin çocuk sevme durumlarını belirlemek için Barnett tarafından geliştirilen Çocuk Sevme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, Barnett ve Sinisi (1990) tarafından ebeveynlerin çocuk sevme tutumlarını belirlemek için geliştirilmiştir. Duyan & Gelbal (2008) ölçeği Türkçe olarak düzenleyip geçerliğini ve güvenilirliğini yapmışlardır. Ölçekte bu amaçla hazırlanmış 14 madde bulunmaktadır. Ölçek 7'li likert tipinde hazırlanmıştır. Güvenirlik Cronbach Alpha değeri 0.92, test-tekrar test güvenirliliği ise 0.85 olarak bulunmuştur. Tüm maddelerin birinci boyutta yüksek faktör yükü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin 4 maddesi ters puanlama olacak şekilde tüm maddelerden alınan puanlar toplanarak çocuk sevme düzeyi belirlenmektedir. Yüksek puan çocuk sevme düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Çocukların sosyal becerilerini değerlendirmek için 4-6 Yaş Okul Öncesi Sosyal Beceri Değerlendirme Ölçeği (OSBED) Öğretmen formu kullanılmıştır. Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği (OSBED) öğretmen formu çocukların sosyal beceri düzeylerini değerlendirmek amacıyla Ömeroğlu, ve diğerleri tarafından 2014 yılında geliştirilmiş ve Türkiye norm çalışması yapılmıştır. Ölçek başlangıç becerileri, akademik beceriler, arkadaşlık becerileri ve duyguları yönetme becerileri olmak üzere 4 faktör ve likert tipinde 49 maddeden oluşmaktadır. Her faktöre ait maddelerden alınan puanların toplamı ilgili sosyal beceri düzeyinin yüksekliğini göstermektedir. Toplam madde puanı ise genel sosyal beceri düzeyini göstermektedir. Güvenirlik Cronbach Alpha değeri 0.95 olarak hesaplanmıştır.

Çalışmada yer alan okul öncesi öğrencilerin ve ebeveynlerinin demografik özelliklerini belirlemek için araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama araçlarının öğrencilerin ebeveynleri tarafından doldurulması sağlanarak veriler toplanmıştır. Toplanan veriler SPSS programı yardımıyla düzenlenerek analiz edilmiştir. Verilerin analizinde okul öncesi 5-6 yaş çocukların sosyal becerileri ile ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmış ve basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada okul öncesi 5-6 yaş çocukların sosyal beceri toplan ve alt boyutlarının puanları ile ebeveynlerin çocuk sevme düzeyi puanları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik hesaplanan Pearson korelasyon katsayıları tablo-1'de verilmektedir.

Tablo 1. Okul öncesi 5-6 yaş çocukların sosyal beceri puanları ile ebeveynlerin çocuk sevme puanları arasındaki Pearson korelasyon katsayıları

	Çocuk Sevme Düzeyi	Sosyal Beceri	Başlangıç Becerileri	Akademik Beceriler	Arkadaşlık Becerileri
Çocuk Sevme Düzeyi					
Sosyal Beceri	,390**				
Başlangıç Becerileri	,336**	,824**			
Akademik Beceriler	,290**	,892**	,655**		
Arkadaşlık Becerileri	,368**	,902**	,656**	,749**	
Duyguları Yönetme Becerileri	,371**	,888**	,623**	,725**	,740**

**p<,001

Tablo-1'de yer alan verilere göre okul öncesi 5-6 yaş çocukların sosyal beceri puanları ile ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r=.390$; $p<.001$) olduğu görülmektedir. Ayrıca çocukların sosyal beceri alt boyutları olan başlangıç becerileri ($r=.336$; $p<.001$), akademik beceriler

($r=.290$; $p<.001$), arkadaşlık becerileri ($r=.368$; $p<.001$) ve duyguları yönetme becerileri ($r=.371$; $p<.001$) ile ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Tabloya göre ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri ile çocukların sosyal beceri alt boyutlarından en yüksek ilişki düzeyinin duyguları yönetme becerileri, en düşük ilişkinin ise akademik beceriler olduğu görülmektedir.

Çocukların sosyal becerileri ile ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri arasındaki basit doğrusal regresyon analizi sonuçları tablo-2'de verilmektedir.

Tablo 2. Çocukların sosyal becerileri ile ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri arasındaki basit doğrusal regresyon analizi sonuçları

	β	t
Çocuk Sevme Düzeyi Sosyal Beceri	.390	6.308
$R^2=.152$; Uyarlanmış $R^2=.148$; $F(1, 223)=39.788$; $p<.001$		
Çocuk Sevme Düzeyi Başlangıç Becerileri	.336	5,318
$R^2=.113$; Uyarlanmış $R^2=.109$; $F(1, 223)=28.285$; $p<.001$		
Çocuk Sevme Düzeyi Akademik Beceriler	.290	4.523
$R^2=.084$; Uyarlanmış $R^2=.080$; $F(1, 223)=20.455$; $p<.001$		
Çocuk Sevme Düzeyi Arkadaşlık Becerileri	.368	5.890
$R^2=.135$; Uyarlanmış $R^2=.131$; $F(1, 223)=34.696$; $p<.001$		
Çocuk Sevme Düzeyi Duyguları Yönetme Becerileri	.371	5.946
$R^2=.137$; Uyarlanmış $R^2=.133$; $F(1, 223)=35.350$; $p<.001$		

Tablo-2'ye göre ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri, okul öncesi 5-6 yaş çocukların sosyal becerilerini, başlangıç becerilerini, akademik becerilerini, arkadaşlık becerilerini ve duyguları yönetme becerilerini pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın bulgularına göre okul öncesine devam eden 5-6 yaş çocukların sosyal becerileri ile ebeveynlerinin çocuk sevme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yani ailelerin çocuk sevme düzeyleri arttıkça çocukların sosyal becerileri de anlamlı bir şekilde artmaktadır. Ayrıca ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri, okul öncesine devam eden 5-6 yaş grubu çocukların sosyal becerilerini anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Ailede çocuğa gösterilen sevgi, çocuğun sosyal becerileri üzerinde bir etkiye sahiptir. Ebeveynlerin çocuk sevgisinin yüksek olması kendi çocuklarına olan sevgi ve bağlılığın da yüksek olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla aileden sevgi gören çocukların her yönden gelişimleri de olumlu yönde olacaktır. Sağlıklı gelişim gösteren ve sevgiyle büyüyen çocukların sosyal becerileri de yüksek olacaktır. Çocukların sosyal beceri alt boyutlarına bakıldığında yine ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri ile başlangıç becerileri, akademik beceriler, arkadaşlık becerileri ve duyguları yönetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ilişkilere bakıldığında en yüksek ilişkinin duyguları yönetme becerileri, en düşük ilişkinin ise akademik beceriler olmuştur. Yapılan araştırmalara göre hoşgörülü ve sevgi gösterilen bir aile ortamında yetişen çocuklar sosyal açıdan yetkin bireyler olmaktadır (Cirhinlioğlu, 2010; Yavuzer, 1993). Aile bireylerinin birbirleri ile kuracakları sağlıklı iletişim, çocukların kişilik gelişimlerinde doğrudan etkili olabilmektedir. Çocuklar ile kurulan etkili iletişim çocukların kendini ifade edebilmeye, güven duygularının gelişmesine ve değer gördüklerini hissetmelerine yardımcı olacaktır. (Yıldız Çiçekler & Alakoç Pirpir, 2021). Eisenberg ve diğerleri (2001) tarafından yapılan araştırmada annenin çocukları ile kurdukları olumlu iletişimin çocuğun sosyal becerilerini de artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Alakoç Pirpir, Yıldız Çiçekler ve Aral (2018) tarafından çalışan ve çalışmayan annelerin aile ilişkileri üzerine yapılan araştırmada çalışan annelerin çocukları kabul düzeylerinin daha yüksek olduğu ve onlarla daha sağlıklı iletişim kurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun sonucu olarak da çalışan annelerin çocukları duyguları tanıma ve ifade etme becerilerini güçlendirmede başarılı olabilmektedirler. Kartal vd.(2010) tarafından okul öncesi dönem çocuğu olan annelerin ebeveyn

davranışlarının çocukların öz bakım ve sosyal becerileri ile ilişkilerinin incelendiği araştırmaya göre annelerin olumlu, tutarlı ebeveyn davranışlarının çocuklarının iyi alışkanlıklar kazanması, öz bakım ve sosyal becerilere yönelik olanakların sağlanması üzerine etkili olduğu belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre çocukların sosyal becerilerini artırmak için ailelerin çocuklarıyla olan iletişimini ve sevgisini geliştirmeye yönelik aile eğitim programları hazırlanıp uygulanabilir. Ebeveynlerin çocuk sevme düzeyleri ile çocukların farklı gelişim düzeyleri arasındaki ilişkiler araştırılabilir. Ailelerin çocuk sevme düzeylerini etkileyebilecek durumlar araştırılarak

5. Extended Abstract

All people begin to live in a society from the moment they are born. It is necessary for the person to adapt to the society he lives in and to find a place for himself in that society. The basis of social relations is the social relations of the person. The more successful people are in these social relations, the more successful they will be in adapting to society. People in the society should have skills that will facilitate their adaptation to society. Most of these skills are social skills. Social skills should be acquired consciously during childhood. It is possible for people to be successful by adapting to the social structure. For this reason, raising people well-equipped for social life during childhood will ensure success in the later years of life. Good communication between mother and child affects the child's development of a healthy personality and enables them to establish positive relationships with others. It is stated that the relationship that the child establishes with his parents has an important place in the development of the child.

The aim of this study is to investigate the relationship between the social skills of 5-6 year old children who attend preschool education and their parents' liking of children. Correlational survey model, one of the quantitative research methods, was used in the research. The sample of the study consisted of 224 children, 169 girls and 55 boys, between the ages of 5 and 6, who attend a pre-school education institution in the city center of Konya and their parents. In the study, the Barnett Liking of Children Scale was used to determine the families' liking of children. The Barnett Liking of Children Scale was developed by Barnett and Sinisi (1990) to measure people's attitudes towards children. It was adapted into Turkish by Duyan & Gelbal (2008). There are 14 items in the scale to measure the level of liking of children. The scale was prepared in a 7-point likert type and seven degrees of opinion are requested, from the answer "I strongly disagree" to the answer "I totally agree". The highest score that can be obtained from the scale is 98 and the lowest score is 14. High scores obtained from the scale were accepted as an indicator of higher level of liking of children.

4-6 Years Preschool Social Skills Assessment Scale Teacher form was used to evaluate children's social skills. The Social Skills Assessment Scale teacher form was developed by Ömeroğlu et al. in 2014 in order to evaluate the social skill levels of children and a Turkish norm study was conducted. The scale consists of 4 factors, including initial skills, academic skills, friendship skills, and emotion management skills, and 49 likert type items.

The personal information form created by the researchers was used to determine the demographic characteristics of the preschool students and their parents in the study.

In the study, data were collected by ensuring that the data collection tools were filled by the parents of the students. The collected data were arranged and analyzed with SPSS program. In the analysis of the data, Pearson correlation coefficient was calculated and simple linear regression analysis was performed in order to determine the relationship between the social skills of preschool children aged 5-6 years and the level of parents' liking of children.

According to the results of the research, a positive and significant relationship was found between the social skills of preschool children aged 5-6 years and their parents' liking of children. In addition, a positive and significant relationship was found between children's social skills sub-dimensions, which are initial skills, academic skills, friendship skills, and emotional management skills, and parents' levels of liking of children. It is seen that the highest level of relationship among the sub-dimensions of children's social skills with parents' levels of liking of children is the emotional management skills, and the lowest relationship is academic skills. According to the results of the regression analysis, parents' levels of liking

of children positively and significantly predict the social skills, initial skills, academic skills, friendship skills and emotional management skills of children.

Keywords: Social Skills, Parents' Liking of Children, Preschool.

Kaynakça

- Alakoç Pirpir, D., & Yıldız Çiçekler, C. A. (2018). Çalışan ve çalışmayan annelerin aile ilişkileri ve çocukların duygusal becerilerinin incelenmesi. A. Acaravcı içinde, *Sosyal ve beşeri bilimlere dair araştırma örnekleri* (s. 403-420). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2010, Temmuz). *Çocuk Ruh Sağlığı ve Gelişimi, Okul Öncesi Dönem 2. Baskı* (Cilt 13). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, E. K., & Şendil, G. (2008). Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ). *Türk Psikoloji Yazıları* 11 (21), 15-25.
- Dönmezer, İ. (1999). *Ailede iletişim ve etkileşim: sağlıklı insan, sağlıklı aile*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Durualp, E., & Aral, N. (2010). Altı Yaşındaki Çocukların Sosyal Becerilerine Oyun Temelli Sosyal Beceri Eğitiminin Etkisinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39 (39), 160-172.
- Duyan, V., & Gelbal, S. (2008). Barnett'in Çocuk Sevme Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *Eğitim ve Bilim* 33 (148), 40-48.
- Eisenberg, N., Gershoff, E. T., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Cumberland, A. J., Losoya, S. H., . . . Murphy, B. C. (2001). Mother's emotional expressivity and child's behavior problems and social competence: mediation through children's regulation. *Developmental Psychology* 37 (4), 475-490.
- Flanagan, D., & Hardee, S. D. (1994). Talk about preschoolers' interpersonal relationships: Patterns related to culture, SES, and gender of child. *Merrill-Palmer Quarterly* 40(4), 523-537.
- Gülay, H., & Akman, B. (2009). *Okul Öncesi Dönemde Sosyal Beceriler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kamaraj, I. (2004). *Sosyal becerileri derecelendirme ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması ve beş yaş çocuklarının atılganlık sosyal becerisini kazanmalarında eğitici drama programının etkisi*. İstanbul: Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kartal, A., Kurban, N. K., Zincir, M., & Kapıkıran, N. A. (2010). *Okul Öncesi Dönem Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Davranışlarının Çocuklarının ÖZ Bakım Ve Sosyal Becerileri İle İlişkilerinin İncelenmesi*. . Denizli: Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Raporu.
- Lock, R. H., Church, K., Gottschalk, C. M., & Leddy, J. N. (2003). Enhance social and friendship skills. *Intervention in School and Clinic*, 38(5), 307-310.
- Ömeroğlu, E., Büyüköztürk, Ş., Aydoğan, Y., Çakan, M., Kılıç Çakmak, E., Özyürek, A., . . . Karayol, S. (2014). Okul öncesi sosyal beceri değerlendirme ölçeği öğretmen formunun geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik analizleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(8), 37-46.
- Petit, G. S., Dodge, K. A., & Brown, M. M. (1988). Bary family experience. Social problem Solving patterns, and children's social competence. *Child Development*, 59, , 107-120.
- Pianta, R. C. (1999). Enhancing relationships between children and teachers. . *Washington, DC: American Psychological Association*.
- Pianta, R., & Stuhlman, M. (2004). Teacher-child relationships and children's success in the first years of school. *School Psychology Review*, 33 (3), 444- 458.
- Samancı, O., & Uçan, Z. (2017). Çocuklarda Sosyal Beceri Eğitimi. *Journal of Graduate School of Social Sciences* 21 (1).
- Tezel Şahin, F., & Özyürek, A. (2008). 5-6 Yaş Grubu Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Demografik Özelliklerinin Çocuk Yetiştirme Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 395-414.
- Yavuzer, H. (1993). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldız Çiçekler, C., & Alakoç Pirpir, D. (2021). Çocuklarla İletişim. M. Sağlam, & N. Aral içinde, *Aile içi iletişim ve çocuk*. Ankara: Vize Basın Yayın.
- Yüksel, G. (2004). *Sosyal Beceri Envanteri 1. basım*. Ankara: Asıl Yayınevi.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %50/%50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %50/%50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Konya'nın Demografik Yapısı

Bektaş KAYA*

ÖZ

Ülkemizde modern anlamda ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. 1927 nüfus sayımının yapıldığı dönemde, Türkiye'nin 63 vilayetinden bir tanesi olan Konya'nın, bu zamana ait demografik özellikleri henüz ortaya konmamıştır. Bu çalışmanın amacı, Konya'nın demografik tarihindeki bu mühim noktaya ışık tutmaktır. Çalışmayı önemli kılan nokta ise, 1927 nüfus sayımından önce, Konya'nın demografik özelliklerini tanıyabileceğimiz bir sayımın veya verinin olmayışdır. Osmanlı'nın son döneminde yaşanan savaşlar ve kitlesel göçler, Cumhuriyet'e intikal eden nüfusun yapısında büyük değişimlere yol açmıştır. Hâliyle, Osmanlı'dan devralınan nüfus istatistikleri de önemli ölçüde işlevsiz hale gelmiştir. Bu çalışma ile, Konya nüfusu hakkında elde edilen ilk sağlıklı verilere dayanarak Konya'nın demografik özellikleri açığa çıkartılmak istenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Konya, 504.384 kişilik nüfusu ile Türkiye'nin en kalabalık üçüncü ili konumundadır. Genç ve dinamik nüfus yapısıyla ekonomik kalkınma ve üretim için önemli bir potansiyele sahip olan Konya halkının en önemli sorunlarından biri eğitimidir. Okuma oranı erkeklerde %11,54, kadınlarda ise %1,65'tir. Bunun yanında toplam nüfus, dil, din ve tâbiyet itibarıyla büyük oranda homojen bir yapıya sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Konya, 1927 Genel Nüfus Sayımı, Demografi, İstatistik, Cumhuriyet

Konya's Demographic Structure in the Early Years of the Republic, According to the 1927 Census of Population

ABSTRACT

In our country, the first census in the modern sense was made in 1927. At the time of the 1927 census, the demographic characteristics of Konya, which was one of the 63 provinces of Turkey, have not been revealed yet. The aim of this study is to shed light on this important point in the demographic history of Konya. The point that makes the study important is that before the 1927 census, there was no census or source from which we could identify the demographic characteristics of Konya. With this study, it was aimed to reveal the demographic characteristics of Konya based on the first healthy data obtained about the population of Konya. According to the results obtained, Konya is the third most populous city in Turkey with a population of 504,384 people. Education is one of the most important problems of the people of Konya, which has an important potential for economic development and production with its young and dynamic population structure. The literacy rate is 11.54% for males and 1.65% for females. In addition, the total population has a largely homogeneous structure in terms of language, religion and nationality.

Keywords: Konya, 1927 Census, Demography, Statistics, Republic

1. Giriş

Tarihî, coğrafi ve kültürel özellikleri ile Anadolu coğrafyasının en önemli merkezlerinden biri olan Konya'nın demografik özelliklerine ait ilk sağlıklı veriler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımı olan 1927 Genel Nüfus Sayımı sonucunda elde edilmiştir. Balkan Savaşları ile başlayıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile sona eren süreçte meydana gelen savaşlar ve göçler sonucunda, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden nüfusun yapısı önemli ölçüde değişmiş ve bunun sonucunda da Osmanlı'dan devralınan nüfus istatistikleri büyük oranda işlevsiz hale gelmiştir. Bu, yeni kurulan Cumhuriyet'in elinde, sahip olduğu nüfusun özelliklerini tanıyabileceği bir kaynağının olmadığı anlamına gelmektedir. Bunun içindir ki Cumhuriyetin ilanının hemen akabinde, sahip olunan nüfusu tanımaya ve kayıt altına almaya yönelik faaliyetlere girişilmiştir. Bu girişimler kapsamında, 28 Ekim 1927 tarihinde başarılı bir nüfus sayımı icra edilmiştir.

1927 nüfus sayımı, Konya nüfusunun demografik özellikleri hakkında ilk sağlıklı verileri sunduğu halde, bu veriler henüz ele alınmamış ve Konya'nın bu zamana ait demografik özellikleri ortaya konmamıştır. Bu çalışma ile Konya'nın demografik tarihindeki bu eksikliği gidermek amaçlanmıştır. Nevruze Nizamlıoğlu tarafından hazırlanan "*Konya İlinin Demografik Yapısı*" (Nizamlıoğlu, 2005) adlı yüksek lisans tezi, Konya'nın

* Bağımsız Araştırmacı, bektaskaya923@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 21.10.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 18.04.2022

demografik yapısını ele alan bir çalışma olsa da, bu makale kapsam, derinlik, yorum ve yöntem açısından temel farklılıklar barındırmaktadır.

Bu çalışmada cevaplarını ortaya koymaya çalıştığımız temel sorular şunlardır: 1927 nüfus sayımının icrasında karşılaşılan problemler ve yaşanan zorluklar nelerdir? Karşılaşılan bu problemler, nüfus sayımı esnasında, halkın demografik özellikleri hakkında hatasız ve eksiksiz bilgi teminine engel olmuş mudur? Cumhuriyet'in ilk yıllarında Konya nüfusu ne tür demografik özelliklere sahiptir? Nüfus sayımı sonucunda ortaya konulan rakamların hatalı ve eksik tarafları var mıdır? Cumhuriyet'in ilk yıllarında Konya nüfusunun demografik özelliklerini şekillendiren temel etmenler nelerdir?

Bu noktaların aydınlatılabilmesine zemin hazırlayabilmek adına, makalenin ilk bölümünde 1927 nüfus sayımı üzerinde durulmuştur. Bu noktada daha çok, sağlıklı bir sayım yapılabilmesi için genç Cumhuriyetin gösterdiği çabalar, sayım esnasında yaşanan zorluklar ve bu zorlukların sayım sonuçlarına olan olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde yararlanılan temel kaynaklar, bazıları ilk defa kullanılan arşiv belgeleri ve İstatistik Umum Müdürlüğü'nün resmî yayınlarıdır.

Çalışmanın esas konusunu oluşturan ikinci bölümde, 1927 nüfus sayımının mufassal neticelerine göre Konya'nın demografik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sayım sonucunda ortaya çıkan rakamlar, tablolar üzerinde gösterilmiş ve bunlar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bunun yanında, sayım sonuçları eleştirel bir gözle tahlil edilmiş ve nüfus sayımı neticesinde ortaya çıkan, nüfusun sayı ve niteliksel özelliklerine ait rakamlarda mevcut muhtemel hatalara işaret edilmiştir. Ayrıca, nüfus sayımının, toplumun demografik özelliklerinde aydınlatmakta yetersiz kaldığı noktalara temas edilmiştir. Bu bölümde, İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 1929 yılında yayımlanmış olduğu 1927 nüfus sayımının mufassal neticeleri temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde, 1927 nüfus sayımının icrasını zorlaştıran, devletin sahip olduğu kısıtlı imkânlar ve halkın zihniyet ve hayat tarzı gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Bu tür etmenlerin, 1927 nüfus sayımında ne gibi zorluklara ve hatalara sebebiyet verdiğinden bahsedilmiştir.

1927 nüfus sayımında, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde yaşayan -bazı göçebe aşiretler hariç- herkes bir gün içerisinde sayılmış ve kayıtlara geçirilmiştir. Yani, 28 Ekim 1927 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin anlık bir demografik fotoğrafı çekilmiştir. Bundan dolayı, bu çalışma durağan bir demografik inceleme mahiyetindedir. Başka bir ifade ile bu çalışmada Konya'nın 1927 yılına ait demografik fotoğrafı ele alınmıştır. Ancak bu fotoğrafa biraz daha fazla derinlik kazandırabilmek adına, Konya rakamları ile Türkiye ortalamaları karşılaştırılmış ve bu sayede Konya'nın demografik yapısına daha geniş bir pencereden bakılmak istenmiştir.

2. 1927 Genel Nüfus Sayımı

Nüfus kelimesi kavramsal olarak sınırları kesin bir şekilde belirlenmiş bir yerde, belirli bir müddet ikamet eden kişilerin toplam sayısı demektir. Nüfus durağan bir yapıya sahip değildir ve sürekli olarak değişim, gelişim içerisindedir. Bu duruma, ölüm, doğum, göçler, savaşlar, ekonomik durumlar vb. faktörler etki etmektedir (Tunç & Demir, 2018, s. 3010). Bu özelliği ile önemli tarihî olaylara ve gelişmelere sebebiyet veren nüfus ve nüfus hareketleri, tarih biliminin çalışma alanına girmektedir.

XX. yüzyılın ilk yarısında, nüfusun sayısal büyüklüğü önemli bir güç unsuru olarak kabul edilmekteydi. Üretim ve askerî gücün henüz büyük oranda insan gücüne dayalı olduğu bu dönemde nüfus, ekonomik ve politik dengeler açısından hayati bir öneme sahipti (Tamer & Bozbeyoğlu, 2004, s. 80). Cumhuriyet'in ilk yıllarında, nüfus varlığına ve onu kayıt altına almaya büyük önem verilmiş ve nüfusu artırma politikası benimsenmiştir. Bu politikasında oldukça kararlı olan yönetim, nüfus politikasına karşı aykırı fikirler ihtiva eden “*Gebe Kalmamak İçin Ne Yapmalı?*” adlı eseri toplatıp imha ettirmek için 13 Mart 1927 tarihinde bir kararname çıkarmıştır (BCA, 30.18.1.1/23.16.1). Bu örnek, devletin nüfus politikasındaki kararlılığı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Genel bir nüfus sayımının icrası, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce Mustafa Kemal'in yapmayı planladığı faaliyetler arasındaydı. Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 1923 tarihli Dördüncü Toplanma Yılı açılış konuşmasında, nüfus konusunu “*bir memleketin en mühim mesâil-i hayâtiyyesindedir*” yani “en önemli hayati meselelerindedir” şeklinde tanımlamış ve ülke yönetimi için, sahip olunan nüfusun gerçek sayısının

bilinmesindeki önemi vurgulamıştır. Bunun için de yeniden bir nüfus sayımının yapılmasına, acil ve kaçınılmaz bir lüzum olduğunu söylemiştir (ATAM, 1997, s. 305).

Buradan, Mustafa Kemal'in nüfus sayımı konusuna ne derece önem verdiğini anlamak mümkündür. Ayrıca bu sözleri, 1927'de yapılacak olan nüfus sayımının bir sinyali olarak da değerlendirebiliriz. Ancak Mart 1923'ten sonra meydana gelen iç ve dış meselelerden dolayı nüfus sayımı hazırlıklarına 1925'te başlanılabildiğini görmekteyiz.

Genç Cumhuriyet'in, nüfus sayımı işini planlayıp icra edecek, sayım sonuçlarını istatistiksel verilere dönüştürecek bir kuruluşunun olmayışı, nüfus sayımı faaliyetinin önündeki ilk engeldi. Bu eksikliğin giderilebilmesi adına, nüfus işlerini tasarlayıp icra edecek bir kuruluşun tesis edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla, 10 Haziran 1925 tarihli bir kararname ile ülkemizde bir istatistik merkezi kurması için Uluslararası İstatistik Kurumu azasından Camille Jacquart davet edilmiştir (BCA, 30.18.1.1/14.40.16). Jacquart'ın ülkemize gelişi ile beraber 1926'da İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuş ve 1927 nüfus sayımı bu müdürlük tarafından planlanıp icra edilmiştir (BCA, 30.10/28.160.9).

Sayımın temel amacı, sahip olunan nüfusun gerçek sayı ve özelliklerini (*kemiyet ve keyfiyetini*) tespit etmek ve bu sayede kamu hizmetleri, askere alma, vergilendirme vb. hususları adil bir şekilde icra edebilmektir. (BCA, 30.10/25.145.20). Cumhuriyet idaresinin elinde, yönetim çarklarını sağlıklı bir şekilde döndürebilmek için gerekli nüfus bilgileri bulunmamaktaydı. Bu husus, sayım hazırlıkları kapsamında valilere gönderilen "*Valilere Mahsus Umumî 1 Numaralı Talimatname*"de belirtilmiştir.

"...*Şu halde devlet teşkilat ve kuvvetleri vazifesini hakkıyla yapabilmek için nüfus hakkında sahib ve tam malumata sahip bulunmak zaruretindedir. Halbuki mütekâmil bir idare mekanizmasının bu pek zarurî olan anasırına hala malik değiliz. Bu hususlarda elde mevcut olan malumat birçok seneler evvel, gayr-i muntazam usullerle elde edilmiş tahminattan başka bir şey değildirler. Son harpler ve muahedeler neticesinde memleketin hudutları değişmiş, mübadele-i ahali yapılmıştır. Hülasa, hala nüfusun sadece yekûnu hakkında bile elimizde kat'i malumat kalmamıştır. Tabirinin gayesi işte bizçi, nüfus hakkındaki bu bilgisizliğimizden kurtarmak ve yekdiğerinden pek farklı ve gayr-i kat'i tahminler yerine vazıh ve müspet malumat ikame etmektir* (TCBİUM, 1929c, s. 97).

1927 nüfus sayımı, 2 Haziran 1926 tarih ve 893 numaralı "*Umumî Tabir-i Nüfus İcrası Hakkında Kanun*" gereğince icra edilmiştir (TCBİUM, 1929c, s. 88; Resmi Gazete, 4 Ağustos 1926, s. 1851). Sayımda ülke genelinde, her bir sayım memurunun tek başına sayabileceği, 250-300 nüfusu barındıran 53.673 sayım bölgesi oluşturulmuş ve 52.276 sayım memuru görev almıştır (TCBİUM, 1929c, s. 5). Sayımda en önemli role sahip kişiler şüphesiz sayım memurlarıdır. Nüfus sayımının tam ve doğru bir şekilde yapılabilmesi, onların yeterlilik, çaba ve gayretlerine bağlıdır. Görevleri esnasında bilerek veya bilmeyerek yapabilecekleri her türlü hata, sahip olunan nüfusun tam ve doğru bir şekilde tespitini imkânsız hale getirebilirdi.

Devlet bu sayımda, sahip olduğu nüfusu sadece sayı bakımından değil, dil, din, tâbiyet, cinsiyet, meslek grupları, tahsil durumları vb. niteliksel özellikleriyle de tanımak istemiştir. Bunun için sayımda, Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün 1872 yılı Petersburg Konferansı'nda belirlenen ilkelerden oluşan sorular sorulmuştur (Çakmak, 2009, s. 98-101). Sayım günü ülke dahilinde bulunan yerli yabancı herkes sayıma tabi tutulmuştur. Gerek uygulama ve kapsam bakımından gerekse yurt dışında bulunan vatandaşları takip etme güçlüğü bulundurmamasından dolayı *De Facto* yöntemi uygulanmıştır (Çakmak, 2009, s. 99).

2.1. 1927 Genel Nüfus Sayımı İçin Yapılan Hazırlıklar

Sayımın tam ve doğru bir şekilde icra edilebilmesi için yapılan hazırlıklar bir yıl kadar sürmüştür. Hem genç Cumhuriyet'in hem de halkın, böyle bir nüfus sayımı tecrübesi olmaması, hazırlık aşamasına hayati bir önem kazandırmıştır.

2.1.1. Deneme Sayımları

Yukarıda zikredilen 893 numaralı kanunun ikinci maddesi, 1926 senesinde, ülkenin çeşitli yerlerinde deneme sayımları yapılması için Dahiliye Vekaletine yetki vermiştir. Buna göre Sivas, Ankara, Mersin, Tekirdağ ve Ödemiş'te deneme sayımları yapılmıştır. Bu bölgeler rastgele seçilmiş yerler olmayıp, ülkenin çeşitli arazi ve iklim koşullarında, farklı büyüklükteki yerlerinde, farklı tarihlerde nüfus sayımı yapmak ve bu tür etkenlerden doğabilecek zorlukları tecrübe etmek amacıyla seçilmiştir (TCBİUM, 1929c, s. 3).

Sayımın yapılacağı mevsim de deneme sayımları sonucunda kararlaştırılmıştır. Deneme sayımları göstermiştir ki, hüküm süren kış şartları dolayısıyla bu sayımı sene başında yapmak mümkün değildir. Sayımın yapılabileceği en uygun zaman, köylülerin tarla işlerini hemen her bölgede bitirdiği ve yaylalarda bulunan kişilerin de kışın yaklaşması dolayısıyla asıl ikamet yerlerine dönüş yaptığı sonbahar mevsimi olarak uygun görülmüştür (TCBİUM, 1929c, s. 4).

Jacquart, deneme sayımlarına büyük önem vermiş ve bizzat katılmış olduğu bu sayımlara dair önemli raporlar hazırlamıştır. Tekirdağ (BCA, 30.10/25.145.17), İzmir (BCA, 30.10/24.134.8), Sivas (BCA, 30.10/25.145.5), Ödemiş (BCA, 30.10/24.134.3) ve Ankara (BCA, 30.10/25.145.6) deneme sayımlarına dair hazırlanmış olduğu raporlarında, sayım hazırlıkları münasebetiyle yaptığı incelemeler sırasında şahit olduğu olumlu ve olumsuz noktalara değinmiş, vali ve kaymakamların nüfus sayımı işine olan ilgi ve alakalarını değerlendirmiş ve halkın, nüfus sayımını ne şekilde karşıladığından bahsetmiştir.

Jacquart, Mersin deneme sayımına dair kaleme aldığı raporunda, Mersin'de bulunan göçebe aşiretlerin ve yalnızca Arapça bilen bir kısım ahalinin sayım şekillerine dair izahatta bulunmuştur. Jacquart, aynı raporunda, Konya'ya gerçekleştirdiği ziyaret hakkında da önemli bilgiler vermiş ve Konya'da yapılacak olan nüfus sayımı sırasında çıkabilecek zorluklara ve aksaklıklara değinmiştir. "*Vilayetin vüs'ati ve bazı köylerin uzaklığı dolayısıyla kazalarda bulunacak tabir memurlarının ihtiyaca kifâyet etmeyeceğinden endişe edilmektedir. Bu meselelerin hallini makâm-ı vilâyetten rica ettim*". Jacquart ayrıca, Konya Valisi İsmail İzzet Bey'in, Dahiliye Vekaleti'nin emrine binaen kaymakamları vilayet merkezine topladığını ve onlara hem vali hem de kendileri tarafından sayım hakkında gerekli bilgilerin verildiğini söylemiştir. Konya'daki bu ziyarette özellikle göçebe aşiretlerin sayım şekilleri üzerinde durulmuştur. Yapılan fikir alışverişleri sonucunda göçebe halkın iki sınıfa ayrılması kararlaştırılmıştır. Bunlardan ilki; belirli bir ikametgâhı olup, bahar başlangıcında sürüleriyle dağlara giden ve kış başlarken tekrar dönen aşiretlerdir. Bunların, tıpkı diğer sınıf halk gibi sayımları kararlaştırılmıştır. İkincisi; sabit bir ikametgâha sahip olmayıp sürekli olarak göçebe halde bulunan aşiretlerdir ki bunlar için hususi bir sayım yapılacağını bildirilmiştir (BCA, 30.10/25.145.10). Jacquart, bu tür göçebe halkın sayım şekli için, İsmet Paşa'nın da uygun bulduğu "*Göçebe Nüfusun Tabirinde Hakkında Muhtıra*" başlıklı bir yazı kaleme almıştır (BCA, 30.10/25.145.20). Jacquart'ın bu yazısındaki tavsiyelerin ne kadarının uygulanabildiği hakkında kesin bir şey söylemek zor olsa da, Celal Aybar, bu tür göçebelerin sayım şekli hakkında "*1927'de bu nevi göçebelerin miktarı, alakadar muntka valilerinin tabminlerine göre tespit edilmiştir*" ifadelerini kullanmıştır (Aybar, 1937a, s. 4).

2.1.2. Bilgilendirme Faaliyetleri

1927 nüfus sayımı hazırlıklarının önemli bir aşamasını da bilgilendirme faaliyetleri oluşturmaktadır. Cumhuriyet idaresi, halktan bazı kimselerin nüfus sayımını korku, endişe ve yersiz düşüncelerle karşılayabileceklerini biliyordu. Bundan dolayı bu tarz yanlış düşüncelerin önüne geçebilmek için yoğun bir bilgilendirme faaliyetine girişilmiştir. Bu noktada üzerinde önemle durulan husus, sayımın askere alma veya yeni vergiler koyma amacıyla yapılmadığının halka belletilmesidir (TCBİUM, 1929c, s. 6). Bilgilendirme faaliyetleri için, ülke genelinde yazılı ve görsel basından faydalanılmış, okullarda öğrencilere sayımın faydası ve amacı anlatılmış, duvarlara sayımın faydasını bildiren afişler asılmıştır (Yüceuluğ, 1966, s. 21; TCBİUM, 1929c, s. 6). Ancak, İsmet Paşa, ülke genelindeki memur ve hizmetlilere hitap ettiği bir beyannamesinde, halkın büyük çoğunluğunun okuma bilmediğini ve bundan dolayı yazılı bilgilendirme faaliyetlerinin halkı bilinçlendirme konusunda yeteri kadar faydalı olamayacağını söylemiştir. Bunun yerine halkı bilgilendirme konusunda en güvenilir yolun, memurların halk ile yapacağı konuşmalar ve onlara verecekleri öğütler olduğunu ifade etmiştir (BCA, 30.10/25.145.20). Bilgilendirme faaliyetleri için din görevlilerinin de halk ile temaslarda bulunarak nüfus sayımının gerçek gayesinin halka anlatılmasında yardımcı olmaları istenmiştir (BCA, 51.0.0/13.108.5; BCA, 51.0.0/2.6.26). Din görevlilerinden yardım alma hususunda Jacquart da tavsiyelerde bulunmuştur. Sayım gününden önceki cuma günü, bütün camilerde hocalar tarafından, nüfus sayımının ülke için önemini anlatan vaazlar verilmesinin, halkın sayıma iştiraki konusunda olumlu tesirler yaratacağı ifade edilmiştir (BCA, 30.10/25.145.20). Bunların haricinde hem sayım teşkilatına hem de halka hitaben bilgilendirici konferanslar verilmiş, sayım memurlarına nüfus sayımının amacı anlatılmış ve nüfusu, sayım cetvellerine ne şekilde kaydedecekleri öğretilmiştir (BCA, 30.10/25.145.24; TCBİUM, 1929c, s. 104-105). Ayrıca, çeşitli beyannameler hazırlanmış ve sayımın amacı ve faydası üzerinde önemle durulmuştur.

Bu beyannamelerin en önemlilerinden bir tanesi İsmet Paşa tarafından “*Türkiye Ahalisine Beyanname*” başlığı ile yayımlanmıştır. Beynamede, halkın sayımdan çekinmesini önlemek amacıyla nüfus sayımının halka sağlayacağı faydalardan bahsedilmiş, adil vergilendirme ve kamu hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için, sahip olunan nüfusun miktar ve niteliklerinin mutlaka bilinmesi gerektiği vurgulanmıştır. İsmet Paşa bu beyannamesinde, Türk halkının millî hislerini okşayıcı söylemlerde de bulunmuştur. Vatandaşların, sayım günü sayımdan kaçmayarak sorulan sorulara doğru bir şekilde cevap vermeleri gerektiğini, vatanî bir vazife olarak tanımlamıştır (BCA, 30.10/25.145.20). Bunun haricinde, gazeteler de bilgilendirme faaliyetlerine destek vermiş ve nüfus sayımının tam ve doğru bir şekilde yapılabilmesi için halka telkinlerde bulunulmuştur. Sayımdan kaçanların para veya hapis cezasına çarptırılacağı uyarısı da eklenmiştir. Ülke güvenliği meselesinin de nüfus ile irtibatlı olduğu düşünülerek nüfus mevcuduyla alakalı bilgilerin sıhhatli olması gerektiği hatırlatılmıştır. “...*Bir gün gelip bizî tehdit etmesi memul bulunan herhangi bir kuvvete karşı vatani müdafaa edecek kuvvet, nüfus kuvveti olduğu için bunu en sahib bir surette bilmemiz lazımdır*” (Çakmak, 2009, s. 98-104).

2.1.3. Sokak ve Binaların Numaralandırılması

1927 nüfus sayımında, içinde insan oturan veya oturması muhtemel her türlü meskene numara verilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan maksat, bu tür meskenlerin sayım dışında kalmasını engellemektir. Belirli bir sayım bölgesindeki, numaralanan her mesken, sayım cetvellerine kaydedilmiş ve sayım memurları da bu numaralardaki meskenleri ziyaret ederek nüfusu kayıt altına almıştır (TCBİUM, 1929c, s. 111). Bu işlem için 10 Haziran 1927 tarihli ve 1003 numaralı “*Binaların Numaralanması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında Kanun*” çıkarılmıştır (TCBİUM, 1929c, s. 89). Numaralama işlemi, sayımın yapılacağı senenin ocak ayı başlangıcından mayıs ayına kadar devam eder ve bu işlemin, verilen talimatnamelere göre yapılıp yapılmadığını ilk olarak idare âmirleri veya bunların atayacağı kimseler kontrol ederler. Mayıs ayı sonunda kontrol işleminin tamamlandığı İstatistik Umum Müdürlüğüne bildirilir ve müdürlükte görevli memurlar, yapılan numaralama işlemini haziran ayının başlangıcından sayım gününe kadar ikinci bir kontrole tabi tutarlar (Yüceuluğ, 1966, s. 17). Bu münasebetle, İstatistik Umum Müdürlüğü Müdür Yardımcısı Selim Sabit Bey, 12-25 Ekim 1927 tarihleri arasında Doğu ve Güneydoğu bölgelerini kapsayan bir kontrol gezisi düzenlemiş ve gözlemleri sonucunda, yapılan numaralama ve sayım hazırlıkları hakkında genel itibarıyla olumlu bir rapor hazırlamıştır (BCA, 30.10/25.145.27). Selim Sabit Bey ayrıca, Yozgat, Amasya, Çorum, Kastamonu, Bolu ve Çankırı vilayetlerine de bir kontrol gezisi düzenlemiş ve bu gezisi esnasında şahit olduğu yanlışları düzeltme ve sayım için bilgilendirme yapma fırsatı bulduğunu ifade etmiştir (BCA, 30.10/25.145.23). Ancak, numaralama işlemleri sırasında her vilayet, gereken ciddiyet ve gayreti göstermemiştir. Özellikle Niğde ve Hakkâri vilayetlerinin yanı sıra Elazığ ve Konya’da da, nüfus sayımına bir ay kaldığı halde numaralama işlemi bitirilememiş ve bu durum türlü endişe ve şikâyetlere sebep olmuştur (BCA, 30.10/25.145.23). Numaralama işleminin ülkenin her tarafında tamamlanması, 9 Ekim 1927 tarihine kadar sürmüştür (BCA, 30.10/24.134.7).

Yapılan tüm bu hazırlıklar neticesinde, sayım süreci boyunca ülkede sokağa çıkma yasağı uygulanacağı için bir gün önceden halka gerekli ihtiyaçlarını temin etmeleri konusunda uyarılar yapılmış ve nüfus sayımı 28 Ekim 1927 günü sabah 08:00’de başlayıp akşam top atışı ile sona ermiştir (Tamer & Bozbeyoğlu, 2004, s. 79). Başarılı bir şekilde icra edilen nüfus sayımı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yönetimin koordinasyon ve organizasyon becerisini, bunun yanında merkezi idarenin gücünü göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

3. 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Konya'nın Demografik Yapısı

Günümüzde 31 ilçeden oluşan Konya'nın, nüfus sayımının yapıldığı dönemde, merkez ilçe ile beraber toplam 14 ilçeden oluştuğu görülmektedir. Akşehir, Beyşehir, Bozkır, Ereğli, Ilgın, Saideli (Kadınhanı), Sultaniye (Karapınar) ve Seydişehir ilçeleri Cumhuriyet öncesinde, Hadim, Çumra ve Cihanbeyli ilçeleri ise 1926’da kurulmuşlardır (T.C. Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 1034). 20.06.1987 tarih ve 3399 numaralı kanun ile Konya merkezi, Karatay, Selçuklu ve Meram ilçelerine dönüştürülmüştür (Resmi Gazete, 20 Haziran 1987, s. 15). Bu yıllarda Konya'nın bir ilçesi durumundaki Karaman, 1989’da il olmuştur (Resmi Gazete, 21 Haziran 1989, s. 1). Nüfus sayımının yapıldığı dönemde Konya’ya bağlı olan Ermenek ilçesi günümüzde Karaman’a bağlıdır.

1927 nüfus sayımı için Konya'da 1.911 adet sayım bölgesi oluşturulmuş ve 1.826 sayım memuru görev almıştır. Köylerde görev alan 1.261 sayım memurunun 490 tanesi mahallinden, 771 tanesi merkezlerden görevlendirilmiştir (TCBİUM, 1929c, s. 78). Bu durum, Konya taşrasında okuma yazma bilen kişi sayısının ne derece az olduğunu göstermektedir.

Nüfus sayımının hazırlık faaliyetleri sonucunda ülke genelinde olduğu gibi Konya'da da bina sayıları tespit edilmiş ve bunlar kayıt altına alınmıştır. Aralarında cami, okul, resmî daire, ikamete mahsus haneler vb. binaların yer aldığı bu veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. 1927 Yılı Konya Vilayeti Bina İstatistiği

Bina türü	İkamete mahsus hane	İkamete mahsus olmadığı halde meskun bulunan hane	Diğer haneler	Mektedir	Cami	Resmî daire	Hamam	Diğer binalar	Toplam
Sayısı	111.212	3.240	23.087	819	217	1.550	40	23.701	163.866

Kaynak: (TCBİUM, 1929c, s. 70, 74).

3.1. Miktar ve Cinsiyet Açısından Konya Nüfusu

Konya'nın nüfus miktarına ait ilk muvakkat neticeler, sayımdan yaklaşık iki ay sonra yayımlanmıştır. Merkezî İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi'nin yayımladığı sonuçlara göre Konya, 239.915 erkek ve 262.313 kadın olmak üzere toplam 502.228 nüfusa sahiptir (TCBMİMU, 1927, s. 13). Konya gazetelerinde de bu sayılara yer verilmiş ve halk, ilk olarak Konya nüfusunu bu sayılar üzerinden öğrenmiştir (Babalık, 22 Kanun-ı Evvel 1927, s. 4; Konya, 28 Kanun-ı Evvel 1927, s. 4). 1928'de yayımlanan başka bir neşriyatta Konya nüfusu 504.125 olarak açıklanmıştır (TCBMİMU, 1928, s. 7, 33). Açıklanan sayılardaki farklılıkların başlıca sebebi, sayım cetvellerinin tasnifi veya sayıların telgrafla bildirilmesi esnasında yapılması muhtemel bazı küçük hatalardır. Bunun için bu neticelere "muvakkat" yani geçici sonuçlar denmiştir (TCBİUM, 1929c, s. 120).

Sayım sonucuna ait mufassal neticeler ise sayımdan iki sene sonra, üç cilt halinde yayımlanmıştır. Mufassal neticelere göre Konya'nın toplam nüfusu 504.384 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Türkiye nüfusunun %3,69'u Konya'da bulunmaktadır. Bu sayıyı 266.034 kişi (%52,75) ile kadınlar ve 238.350 kişi (%47,25) ile erkekler oluşturmaktadır. Yani 27.684 kişilik bir farkla Konya'da kadın nüfusu çoğunluktadır. Bu durum 1927 nüfus sayımı verilerine göre Türkiye Cumhuriyeti ortalamasına yakın bir orandır. Aynı sayımda, Türkiye genelinde 6.563.879 erkek (%48,09) ve 7.084.391 (%51,91) kadın olmak üzere toplam 13.648.270 kişi sayılmıştır (TCBİUM, 1929c, s. 8). Yani Türkiye genelinde olduğu gibi Konya genelinde de kadın nüfusu çoğunluktadır. Bu sonuçlara göre Konya, en kalabalık iller sıralamasında İstanbul (794.444 kişi) ve İzmir'in (526.005 kişi) ardından üçüncü sırada yer almıştır (TCBİUM, 1929a, s. IX-X). 1928 yılına ait muvakkat neticelere göre, Konya'nın toplam nüfusunun %79,97'si nahiye ve köylerde yaşamaktadır (TCBMİMU, 1928, s. 33).

Sayım neticesinde Konya'daki kadın erkek nüfus oranlarına bakıldığı zaman, genel itibariyle kadın erkek nüfusu arasındaki farkın en az olduğu illerden biri olduğu görülmektedir. Buna göre, kadın erkek nüfus oranlarının birbirine en yakın olduğu ilçe %48,81 erkek ve %51,19 kadın nüfus oranı ile Ereğli olmuştur. Kadın erkek nüfusu arasındaki farkın en fazla olduğu ilçe ise %43,96 erkek ve %56,04 kadın nüfus oranı ile Beyşehir'dir.

Nüfusun 102.906'sı yani %20,40'lık bir dilimi Konya ve ona bağlı nahiye ve köylerde sayılmıştır. Konya'dan sonra en kalabalık ilçe olan Akşehir'de 45.988 kişi sayılmıştır ki bu Konya'nın toplam nüfusunun %9,12'lik bir kısmına tekabül etmektedir. Nüfusu en az olan ilçe ise 16.640 kişi ile toplam nüfusun %3,30'unu barındıran Sultaniye'dir.

Konya günümüzde bile Türkiye'nin en geniş yüzölçümüne sahip ilidir. Bu bakımdan nüfus yoğunluğu seyrek olan illerden biri olmuştur. 1927 nüfus sayımında Konya genelinde km²'ye ortalama 10.3 kişi düşmektedir. Konya'nın en kalabalık ilçesi konumunda olan Akşehir, km²'ye 20.3 kişi ile Konya'nın en yoğun nüfuslu ilçesidir. Bu duruma, Akşehir'in yüzölçümü miktarına göre nüfusunun kalabalık oluşu etki etmektedir. Nüfusu en seyrek olan ilçe ise km²'ye 3.4 kişi ile Cihanbeyli'dir. Bu durumun oluşmasında

Cihanbeyli'nin, yüzölçümüne göre nüfusunun az olması etkili olmuştur. Aynı sayımda Türkiye ortalaması km²'ye 18 kişi olduğundan Konya Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo 2. Miktar ve Cinsiyet Açısından Konya Nüfusu

İlçeler	Cinsiyet (C) (Nahiye ve köyler dahil)			Toplam Nüfusta Yüzdesi	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu (km ²)
	Erkek (E)	Kadın (K)	Toplam (T)			
Konya	50.227 (%48,80)	52.679 (%51,20)	102.906 (%100)	(%20,40)	7,955	12.9
Akşehir	21.707 (%47,20)	24.281 (%52,80)	45.988 (%100)	(%9,12)	2,260	20.3
Beysşehir	17.210 (%43,96)	21.931 (%56,04)	39.141 (%100)	(%7,76)	2,350	16.6
Bozkır	16.317 (%46,03)	19.127 (%53,97)	35.444 (%100)	(%7,03)	2,530	14.0
Cihanbeyli	10.033 (%48,76)	10.542 (%51,24)	20.575 (%100)	(%4,07)	6,050	3.4
Çumra	18.010 (%48,58)	19.047 (%51,42)	37.066 (%100)	(%7,34)	2,675	13.8
Ereğli	16.400 (%48,81)	17.197 (%51,19)	33.597 (%100)	(%6,67)	4,700	7.1
Ermenek	12.828 (%44,58)	15.942 (%55,42)	28.770 (%100)	(%5,71)	2,245	12.8
Hadim	9.860 (%45,26)	11.924 (%54,74)	21.784 (%100)	(%4,32)	1,840	11.8
İlgın	15.145 (%46,35)	17.530 (%53,65)	32.675 (%100)	(%6,47)	2,190	14.9
Karaman	17.621 (%47,28)	19.644 (%52,72)	37.265 (%100)	(%7,38)	3,815	9.8
Saideli	11.003 (%48,58)	11.642 (%51,42)	22.645 (%100)	(%4,49)	4,150	5.4
Seydişehir	14.048 (%47,00)	15.842 (%53,00)	29.888 (%100)	(%5,94)	1,695	17.6
Sultaniye	7.934 (%47,68)	8.706 (%52,32)	16.640 (%100)	(%3,30)	4,535	3.7
Toplam	238.350 (%47,25)	266.034 (%52,75)	504.384 (%100)	(%100)	48,990	10.3

Kaynak: (TCBİUM, 1929a, s. XII).

3.2. Yaş Grupları İtibariyle Konya Nüfusu

1927 nüfus sayımında yaş tespiti için kişilere doğdukları tarih veya yaşları sorulmuştur. Ancak, 1935 nüfus sayımında bu durumun değiştiği görülmektedir. 1935 nüfus sayımında kişilere doğdukları tarih yerine doğrudan yaşları sorulmuştur. Çünkü kişiler, kendi doğum tarihlerini Hicrî, Rumî, Miladî vb. farklı türdeki takvimlere göre bilmekteydiler. Üstelik, nüfus tezkerelerinde yer alan doğum tarihlerinin de bu takvimlerden hangisine ait olduğu kesin bir şekilde bilinmiyordu. Bundan dolayı yaş tespitinde doğum tarihini esas alarak yapılacak yaş hesaplamalarının yanlış bilgiler verme riski göz önüne alınarak kişilere doğrudan yaşları sorulmuştur (Aybar, 1937a, s. 8). 1927 nüfus sayımında yaş tespiti için kullanılan “*Doğduğu tarih veya yaşı*” ibaresinin, 1935 nüfus sayımında “*Kaç yaşındadır?*” şeklinde değiştirilmesi ise o dönemde, doğum tarihlerinin yaş tespitinde sağlıklı bilgiler veremediğinin bir göstergesidir.

Cumhuriyet'in ilk yılları ile Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan savaşlarda yetişkin erkek nüfusta ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Buna rağmen 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkedeki genç nüfusun büyük çoğunluğu teşkil ettiği görülmektedir. Bu durum Konya için de geçerlidir. Konya nüfusunun yaş grupları incelendiği zaman genç ve dinamik bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir.

Konya'nın toplam nüfusunun %35,22 gibi önemli bir kısmı 20-45 yaş grubunda yer almaktadır. Konya nüfusunun %85,46'lık büyük çoğunluğu ise 45 yaş altıdır. Bu durum, ekonomik kalkınma için dinamik insan gücüne ihtiyaç duyan Türkiye için büyük bir avantajdır.

Konya nüfusunun yaş grupları incelendiği zaman dikkat çeken bir başka husus ise yaş grupları ilerledikçe erkek nüfus oranının azalıp kadın nüfus oranının artmasıdır. Yani küçük yaşlarda erkek nüfus oranı çoğunlukta iken ileriki yaşlarda kadın nüfus oranı bu üstünlüğü ele geçirmektedir. En küçük yaş grubu olan 0-1 yaş grubunda %55,5'lik bir oranla erkek nüfusu çoğunlukta iken en büyük yaş grubu olan 71+ yaş grubunda erkek nüfus oranının %36,1'e düştüğü görülmektedir. Bu verilerden hareketle ülkemizde kadın ömrünün erkek ömründen daha uzun olduğunu söylemek mümkündür. Bu duruma, erkek nüfusun ağır işlerde çalışmalarından kaynaklı olarak yıpranma durumlarının etki ettiği söylenebilir.

Konya'nın toplam nüfusunun %45,24'ü 20-60 yaş arası grupta yer almaktadır. Bu haliyle Türkiye ortalaması olan %46,52'lik oranın altında kalsa da bu orana yakın olduğu görülmektedir. 20-60 yaş arası grubun en fazla olduğu il %56,34'lük oranla İstanbul olurken en az olduğu il ise %36,52'lik oranla İçel olmuştur (TCBİUM, 1929c, s. 42-46).

Aybar, nüfus sayımları sırasında kişilerin yaş beyanlarındaki hata ve gerçek dışı beyanlara dikkat çekmiştir. Kişilerin, askerlik mükellefiyeti, cehalet, yuvarlak rakamlar söyleme meylî, lakaytlık ve yaşını

olduğundan küçük gösterme amacıyla farklı ve hatalı yaş beyanlarında bulunabileceklerini söylemiştir (Aybar, 1937b, s. 51-53). Bu münasebetle, nüfus sayımı sonucunda tespit edilen yaş gruplarında birtakım hataların mevcut olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 3. Yaş Grupları İtibariyle Konya Nüfusu

Yaş grupları	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	Meçhul	
C	E	13.788	21.105	25.759	27.873	44.511	74.367	21.098	7.195	2.411	243
	K	11.048	17.954	24.575	24.637	42.039	103.254	29.440	8.387	4.253	437
Toplam		24.836	39.059	50.334	52.510	86.550	177.621	50.538	15.582	6.674	650

Kaynak: (TCBİUM, 1929a, s. XXVIII).

3.3. Medenî Hal İtibariyle Konya Nüfusu

1927 nüfus sayımında kişilerin medenî halleri, bekâr, evli, dul, boşanmış ve medenî hali tespit edilemeyenler şeklinde sınıflandırılmıştır. Konya'nın toplam nüfusunun %49,68'lik bir kısmını bekâr kişiler oluşturmaktadır. Toplam nüfusun %33,07'sinin 12 yaş altı grubunda olduğu göz önüne alınırsa, bekâr nüfus oranının yüksek oluşuna etki eden faktörlerin başında, henüz evlilik çağına gelmemiş kişilerin, genel nüfusa oranla büyük bir paya sahip olması gösterilebilir. Bekâr kişilerin Türkiye genelindeki ortalaması %48,58 olduğundan, Konya, bekâr nüfusta Türkiye ortalamasının üzerinde kalmıştır (TCBİUM, 1929c, s. 46).

Bu sonuçlarda dikkati çeken bir başka nokta ise dul kişiler arasında kadınların %94,06 gibi büyük bir oranla çoğunlukta olmalarıdır. Bu durumun başlıca sebebi olarak, evli erkek nüfusun, yakın geçmişte yaşanan savaşlarda kayıp verilmesi gösterilebilir. Benzer bir durum boşanma oranlarında da görülmektedir. Aynı nüfus sayımında Konya'daki kişilerin medenî halleri incelendiği zaman boşanmış kişiler arasında kadınların %85,63'lük bir paya sahip oldukları görülmektedir.

Nüfusun medenî hal kısmında üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de hem sayım memurlarının hem de halkın, bekâr, evli, dul, boşanmış ayrımını tam olarak ayırt edememeleridir. Sayım memurlarına hitaben yayımlanan "*Tabir Memurlarına Mahsus Mufassal Talimatname*"de bu husus ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. "*Karısını boşanmış olan ve balen evli bulunmayan erkeğe "boşanmış" derler. Kocasından boşanmış ve bir daha kocaya gitmemiş olan kadına "boşanmış" derler. Halk ekseriya bu farkları düşünmezler. Onun için karısı ölmüş bir adama sorulunca derhal bekârim der, halbuki sıfatı duldur. Onun için bu sütünu doldururken suali eyice izah etmek ve tekrar tekrar sormak lazımdır*" (TCBİUM, 1929c, s. 113).

Jacquart, Ankara deneme sayımına dair yapılan incelemelerin sonuçlarını ihtiva eden raporunda bu duruma şahit olduğunu, bazı memurların "bekâr" kelimesini yanlış anlayarak "dul ve boşanmış" kimseleri de bu sınıfa dahil ettiklerini bildirmiştir (BCA, 30.10/25.145.6).

1927-1950 yılları arasında yapılan nüfus sayımlarında, kişilerin medenî halini öğrenmek için "*Medenî haliniz nedir?*" sorusu sorulmuştur. Ancak, bu tarz bir soruyu dulların, özellikle de dul erkeklerin hatalı bir şekilde cevaplandıkları anlaşıldığından, 1955 ve sonrasındaki nüfus sayımlarında bu soru daha ayrıntılı ve açık bir hale getirilmiştir (Yüceuluğ, 1966, s. 50). Bu açıdan bakıldığında, Konya'daki dul ve boşanmış erkek sayılarının dikkat çekici şekilde az sayıda olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 4. Medenî Hal İtibariyle Konya Nüfusu

Medenî hal	Bekar	Evli	Dul	Boşanmış	Bilinmeyen	
Cinsiyet	Erkek	136.283 (%54,38)	99.184 (%47,33)	2.462 (%5,94)	395 (%14,37)	26 (%32,50)
	Kadın	114.317 (%45,62)	110.363 (%52,67)	38.948 (%94,06)	2.352 (%85,63)	54 (%67,50)
Toplam	250.600 (%49,68)	209.547 (%41,54)	41.410 (%8,21)	2.747 (%0,55)	80 (%0,02)	

Kaynak: (TCBİUM, 1929a, s. XXVIII).

3.4. Meslek Grupları İtibariyle Konya Nüfusu

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden en büyük problemlerden bir tanesi, ülkede yeterli düzeyde sanayi altyapısının oluşturulamayıp, ekonominin ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa bağlı oluşuydu. 1927 nüfus sayımında bu durumu açıkça görmek mümkündür. Buna göre Konya'da nüfusun %64,66'lık bir kesiminin herhangi bir mesleği yok veya bilinmiyor. Mesleği tespit edilen %35,34'lük kesimin ise %86,29 gibi büyük bir çoğunluğu geçimini ziraatla sağlamaktaydı. Herhangi bir mesleği olmayan kişilerin sayısı,

toplam nüfusun yarısından fazladır. Başka bir ifade ile toplumun yarısından fazlasının belirli mesleği veya işi bulunmamaktadır. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasındaki başlıca etkenler, sanayileşmedeki yetersizlik ve eğitim seviyesidir. Okuma oranının erkeklerde %11,54, kadınlarda ise %1,65 olduğu Konya'da, insanların ziraat ve hayvancılıktan başka yönelebilecekleri meslek grubu oldukça sınırlıdır. Halkı ziraat ve hayvancılığa yönlendiren önemli bir başka etken ise Konya sınırlarında bulunan alüvyal, kolüvyal, regosel, sierozem, kahverengi ve kestane rengi vb. toprak türlerinin tahıl tarımına uygun olmalarıdır (Tapur, 2010, s. 117). Konya'nın meslek yapısı Türkiye geneli ile benzerlik göstermektedir. Buna göre Türkiye nüfusunun %60,73'ü “*mesleksiz veya mesleği meçbul*” sınıfında yer almaktadır. Belirli bir mesleğe sahip 5.351.215 kişinin 4.368.061'i (%81,62) ise zirai faaliyetlerle geçimini sağlamaktadır (TCBİUM, 1929a, s. XLVI).

Burada üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise halkın büyük bir çoğunluğunun geçim kaynağı olan hayvancılık ile ilgili herhangi bir bilginin olmayışı ve “hayvancılık” adı altında bir meslek grubunun olmayışıdır. Bu durumun muhtemel iki sebebi olabilir. Bunlardan ilki, hayvancılıkla iştiğal eden nüfusun genellikle göçebe veya yarı-göçebe olup tespit edilmelerinin zor oluşu ve bundan dolayı “*mesleksiz veya mesleği meçbul*” sınıfına dâhil edilmeleri. İkincisi ise hayvancılığın genellikle bir aile için tek geçim kaynağı olmayıp, herhangi bir işle meşgul olan kimselerin -ki bunlar genellikle ziraatla iştiğal eden kimselerdir- ek bir gelir kaynağı olması için yaptıkları bir iş olduğundan dolayı, tek başına bir meslek grubu olarak değerlendirmeye alınmayışıdır. Bunun yanında Yüceuluğ, okuma-yazma oranının çok az olduğu taşrada, mahallinden görevlendirilen niteliksiz sayım memurlarının, nüfusun meslek bilgileri konusunda tatmin edici cevaplar alamadıklarını belirtmiştir (Yüceuluğ, 1966, s. 20).

Tablo 5. Meslek Grupları İtibariyle Konya Nüfusu

Meslekler	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
Ziraat	105.701 (%68,70)	48.139 (%31,30)	153.840 (%86,29)
Sanayi	8.944 (%88,27)	1.188 (%11,73)	10.132 (%6,68)
Ticaret	6.069 (%96,79)	201 (%3,21)	6.270 (%3,51)
Serbest	1.546 (%89,88)	174 (%10,12)	1.720 (%0,96)
Memur	1.564 (%99,11)	23 (%0,89)	1.587 (%0,89)
Hakim	217 (%99,54)	1 (0,46)	218 (%0,12)
Ordu	1.550 (%100)	0 (%0)	1.550 (%0,86)
PTT	578 (%99,48)	3 (%0,52)	581 (%0,32)
Muhtelif	1.939 (%81,84)	430 (%18,16)	2.369 (%1,32)
Meslekler toplamı	128.108 (%71,86)	50.159 (28,14)	178.267 (%35,34)
Mesleksiz/meçbul	110.242 (%33,80)	215.875 (%66,20)	326.117 (%64,66)

Kaynak: (TCBİUM, 1929a, s. XLII).

3.5. Okuma Bilen Kişi Sayısı İtibariyle Konya Nüfusu

1927 nüfus sayımı sonuçları arasında, üzerinde en fazla durulması gereken konulardan biri okuma bilen nüfus miktarıdır. Sayım esnasında, matbu bir yazıyı okuyabilen kişiler okuma bilen sınıfa dahil edilmişlerdir (TCBİUM, 1929c, s. 114). Bunun için vatandaşlara “*Matbu bir yazıyı okuyabilir misiniz?*” sorusu yöneltilmiştir (BCA, 30.10/25.145.12).

Sayım sonuçlarına göre, ülkedeki okuma bilen oranının vahim derecede düşük oluşu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden en önemli meselelerden biri olarak eğitim meselesini ön plana çıkarmaktadır. Ülkedeki okuma bilen nüfusun azlığı, nüfus sayımının icrasında da çeşitli zorluklara sebep olmuş ve hâkimler hariç, okuma yazma bilen herkes, 893 numaralı kanunun dördüncü maddesi gereğince sayım memurluğu vazifesini kabul ve ifaya mecbur tutulmuştur.

Eğitim meselesi, Mustafa Kemal'in çözümüne öncelik verdiği meseleler arasında yer almaktadır ve bunun çözümü için işe öncelikle harf inkılâbı ile başlamıştır. Bunun sebebi, Mustafa Kemal'in, Latin kökenli Türk harflerini, Türk diline daha uygun bulmasıdır (ATAM, 1997, s. 377) Ülkedeki okur yazar oranının ancak yüzde on oluşundan utanılması gerektiğini ifade eden Mustafa Kemal, bu sorunun çözümünü “*vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi*” olarak görmektedir (ATAM, 1997, s. 274).

Nüfus sayımı verilerine bakıldığı zaman Konya'daki okuma bilen oranının yüzde onun bile altında olduğu görülmektedir. Buna göre Konya'da genel itibariyle okuma bilen oranı %6,32'dir. Bu oranla Konya

Türkiye ortalaması olan %8.16'nın altında kalmıştır. Konya'da erkeklerde okuma bilen oranı %11,54 iken bu oran kadınlarda %1,65'tir. Türkiye genelinde ise bu oranlar erkeklerde %12,99 kadınlarda ise %3,67'dir. Türkiye genelinde okuma bilen kişi oranı en düşük il %1,30 ile Van olurken bu oranın en yüksek olduğu il %39,43 ile İstanbul'dur (TCBİUM, 1929c, s. 43-46).

Konya'da okuma bilen oranı en yüksek olan bölgeler %12,18 ile Konya merkez ve %8,94 ile Akşehir'dir. Bu oranın en düşük olduğu yerler ise %1,18 ile Cihanbeyli ve %2,39 ile Ermenek olmuştur. Okuma bilenler arasında erkekler %86,22'lik bir paya sahiptir. Ayrıca, okuma bilen kadınların %61,81'inin Konya merkezinde olduğu göz önüne alınınca, ilçe ve köylerdeki okuma bilen kadın oranının neredeyse hiç düzeyine düştüğü görülmektedir (TCBİUM, 1929b, s. 5-6). Öyle ki Cihanbeyli'de yaşayan 10.542 kadından yalnızca 15 tanesi okuma biliyordu.

1927 nüfus sayımında, kişilere, yalnızca okuma bilip bilmedikleri sorulmuştur. Bunu, sayım cetvelinde yer alan "Okumak biliyor mu?" sorusundan da açıkça anlamak mümkündür (TCBİUM, 1929c, s. 85). Bu bakımdan, nüfus sayımı sonuçlarına bakarak, ülkedeki yazma bilen nüfus hakkında kesin bir sonuç çıkarmak oldukça zordur.

1 Kasım 1928 tarihli harf inkılabının Konya'daki eğitim seviyesine etkisini anlayabilmek için 1935 Genel Nüfus Sayımına bakmakta fayda vardır. 1935 nüfus sayımı verilerine bakıldığı zaman Konya'daki okur yazar oranının %14,11'e yükseldiği görülmektedir (TCBİGD, 1937, s. 119). Bu oran 1927'de %6,32 idi. Harf inkılabının üzerinden on yıl bile geçmemişken okur-yazar oranında yüzde yüzden fazla bir artış olduğu görülmektedir¹. Ancak bu artışı sadece alfabe değişikliği ile açıklamak doğru olmayacaktır. Harf inkılabından sonra bütün yurttaki olduğu gibi Konya'da da büyük bir eğitim seferberliği başlatılmıştır. Bu seferberlik kapsamında, harf inkılabı sonrasında Konya'da yeni okullar, dershaneler ve Millet Mektepleri açılmış, bu kuruluşlar aracılığıyla halka okuma yazma öğretilmiştir. Okul ve öğretmen imkânı olmayan köylerde, köylülere yeni harfleri öğretebilmek için "Seyyar Talim Heyetleri" kurulmuştur (Kaya & Çakır, 2016, s. 1625). 1 Ocak 1929 tarihinde kurulan Millet Mekteplerinde, Konya genelinde 100.343 kişi eğitim görmüştür (Kaya & Çakır, 2016, s. 1633). Bu, artan okul ve öğretmen sayısı ile beraber, harf inkılabının okur-yazar oranını arttırmada ne derece başarılı olduğunun bir göstergesidir.

Tablo 6. Okuma Bilen Kişi Sayısı İtibariyle Konya Nüfusu

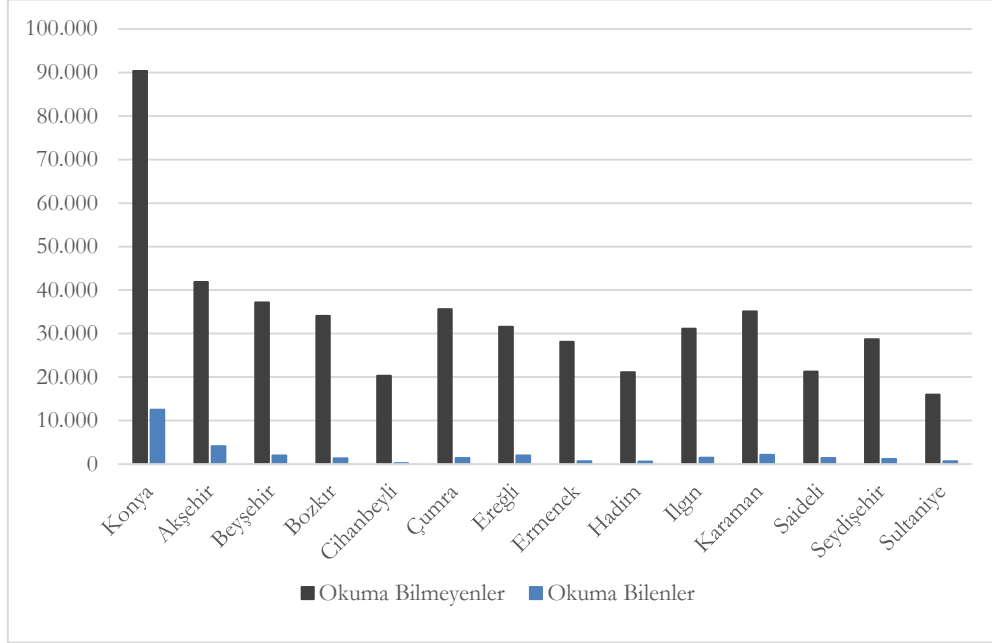
İlçeler	C	Cinsiyet İtibariyle		Toplam	
		Okuma Bilenler	Okuma Bilmeyenler	Okuma Bilenler	Okuma Bilmeyenler
Konya	E	9.825 (%19,56)	40.402 (%80,44)	12.543 (%12,18)	90.363 (%87,82)
	K	2.718 (%5,15)	49.961 (%94,85)		
Akşehir	E	3.569 (%16,44)	18.138 (%83,56)	4.114 (%8,94)	41.874 (%91,06)
	K	545 (%2,24)	23.736 (%97,76)		
Beypazarı	E	1.819 (%10,56)	15.391 (%89,44)	1.982 (%5,06)	37.159 (%94,94)
	K	163 (%0,74)	21.768 (%99,26)		
Bozkır	E	1.253 (%7,67)	15.064 (%92,33)	1.331 (%3,75)	34.113 (%96,25)
	K	78 (%0,40)	19.049 (%99,60)		
Cihanbeyli	E	229 (%2,28)	9.804 (%97,72)	244 (%1,18)	20.331 (99,82)
	K	15 (%0,14)	10.527 (%99,86)		
Çumra	E	1.371 (%7,61)	16.648 (%92,39)	1.444 (%3,89)	35.622 (%96,11)
	K	73 (%0,38)	18.974 (%99,62)		
Ereğli	E	1.772 (%10,80)	14.628 (%89,20)	2.011 (%5,98)	31.586 (%94,02)
	K	239 (%1,38)	16.958 (%98,62)		
Ermenek	E	633 (%4,93)	12.19 (%95,07)	688 (%2,39)	28.102 (%97,61)
	K	35 (%0,21)	15.907 (%99,79)		
Hadim	E	610 (%6,18)	9.250 (%93,82)	649 (%2,97)	21.135 (%97,03)
	K	39 (%0,32)	11.885 (%99,68)		
Ilgın	E	1.430 (%9,44)	13.715 (%90,56)	1.513 (%4,63)	31.162 (%95,37)
	K	83 (%0,47)	17.447 (%99,53)		
Karaman	E	1.965 (%11,15)	15.656 (%88,85)	2.189 (%5,87)	35.076 (%94,13)
	K	224 (%1,14)	19.420 (%98,86)		
Saideli	E	1.306 (%11,86)	9.697 (%88,14)	1.393 (%5,15)	21.252 (%93,85)

¹ 1935-2000 yılları arasında Türkiye ve Konya'daki okuma-yazma bilen kadın-erkek nüfusu için bkz.: (Nizamlıoğlu, 2005, s. 31).

	K	87 (%0,74)	11.555 (%99,26)		
Seydişehir	E	1.096 (%7,80)	12.950 (%92,20)	1.171 (%3,91)	28.717 (%96,09)
	K	75 (%0,47)	15.767 (%99,53)		
Sultaniye	E	637 (%8,02)	7.297 (%91,98)	660 (%3,96)	15.980 (%96,04)
	K	23 (%0,26)	8.683 (%99,74)		
Toplam	E	27.515 (%11,54)	210.835 (%88,46)	31.912 (%6,32)	472.472 (%93,68)
	K	4.397 (%1,65)	261.637 (%98,35)		

Kaynak: (TCBİUM, 1929b, s. 5-6).

Grafik 1. Okuma Bilen Kişi Sayısı İtibariyle Konya Nüfusu

Kaynak: (TCBİUM, 1929b, s. 5-6).

3.6. Dinî Mensubiyet İtibariyle Konya Nüfusu

Balkanlardan Yemen'e, Kırım'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş topraklarda hâkimiyet sürmüş olan Osmanlı Devleti'nin bünyesinde çeşitli dinlere mensup insanlar yaşamıştır. Dinî farklılıkların böylesine çok olduğu Osmanlı Devleti'nde halk, Müslüman, Katolik, Protestan, Ortodoks, Ermeni, Musevi vb. dinî farklılıklara göre sınıflandırılmaktaydı. Aynı uygulama Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımlarında da devam etmiştir (Dinç, 2007, s. 82).

Sayım sonuçlarına göre Konya'da Müslümanlar 503.520 kişi ile %99,83'lük bir orana sahiptirler (TCBİUM, 1929a, s. LVI). Bu oran bize göstermektedir ki Konya'da gayrimüslim nüfus yok denecek kadar azdır (%0,17). Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nde demografik yapıya etki eden en önemli olaylardan biri olan Türk-Rum nüfus mübadelesi öncesinde de benzer şekilde olup, Rumların Konya'dan ayrılışları sosyo-ekonomik hayatta önemli bir etki meydana getirmemiştir (Tekinsoy, 2007, s. 78). Benzer bir husus Konya'daki Ermeniler için de geçerlidir. 11 Nisan 1888 tarihli bir belgede, Konya'daki Ermeni nüfusu 5.738 kişi olarak kayıtlıdır (BOA, Y.PRK.UM. 11.99). Bu sayı toplam Konya nüfusunun %1,64'üne tekabül etmektedir. Konya'daki Ermeni nüfusu, meydana gelen göçlerden sonra, Cumhuriyet'in ilk yıllarında 964'e inmiş ve Konya nüfusu içerisindeki oranı %0,19'a düşmüştür (BCA, 272.0.0.65/6.3.5).

1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Konya'daki Müslüman nüfus oranı (%99,83), Türkiye ortalaması olan %97,36'nın üzerindedir. Müslüman nüfus oranının en az olduğu il açık ara farkla İstanbul (%68,86) olurken en fazla olduğu il ise Bayazıt (%100) olmuştur (TCBİUM, 1929c, s. 61-62).

Tablo 7. Dinî Mensubiyet İtibariyle Konya Nüfusu

Dinler	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
İslam	237.928 (%47,25)	265.592 (%52,75)	503.520 (%99,83)
Katolik	92 (%59,74)	62 (%40,26)	154
Protestan	15 (%39,47)	23 (%60,53)	38
Ortodoks	48 (%51,61)	45 (%48,39)	93
Ermeni	216 (%44,62)	268 (%55,38)	484
Hıristiyan	39 (61,90)	24 (%38,10)	63
Musevi	8 (%47,05)	9 (%52,95)	17
Diğer Dinler	4 (%33,33)	8 (%66,67)	12
Dinsiz/Dini Meçhul	0 (%0)	3 (%100)	3

Kaynak: (TCBİUM, 1929a, s. LVI).

3.7. Maluliyet (Bedensel Engel) Durumları İtibariyle Konya Nüfusu

1927 nüfus sayımında halka yöneltilen sorulardan biri de herhangi bir bedensel engelinin olup olmadığıdır. Bu bilgiler zemininde halkın sağlık durumu hakkında önemli verilere ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre Konya'da, herhangi bir bedensel engeli bulunmayan sağlam kişilerin oranı %98,37'dir (TCBİUM, 1929a, s. LVI). Türkiye genelinde ise bu oran %98,44'tür (TCBİUM, 1929a, s. LX). Hem Türkiye geneli hem de Konya'daki engelsizlerin oranı, yakın geçmişte yaşanan savaşlar ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler göz önüne alındığı takdirde gayet yüksek sayılabilecek bir orandır. Öyle ki, Konya bölgesi de bu savaşlardan çok ciddi şekilde etkilenmiş ve büyük kayıplar vermiştir. Halide Edib Adıvar'ın, anılarında Akşehir hakkında söylediği “*O şehri daima insan eti kokusu gelen bir fırın gibi hatırlarım*” (Adıvar, 2013, s. 298) sözleri, savaşın bölgedeki tesirini anlamak bakımından son derece çarpıcıdır.

Sayım esnasında, sayım cetvellerine kaydedilen bu ve benzeri hususlar, nüfus memurlarının ancak müşahade ederek tespit edebilecekleri hususlardır. Sayım memurlarının tespit edemeyecekleri iç hastalıkları, ne kadar vahim ve tehlikeli olurlarsa olsunlar dikkate alınmamış ve sayım cetvellerine kaydedilmemişlerdir (Yüceuluğ, 1966, s. 49). Bu ise halkın genel sağlık durumu hakkında kesin bir hükme varmayı güçleştirmektedir. Halbuki bu dönemde Konya'da münferit vaka şeklinde tifo, kızıl ve kızamık gibi hastalıklar görülebilmektedir (T.C. Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 1110). Ayrıca, yalnızca nüfus sayımı verilerine bakarak, bu dönemde Konya'da sıtma ile yapılan mücadelelerden (BCA, 30.10/177.220.3; T.C. Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 277; Konya, 7 Kanun-ı Evvel 1927, s. 1) veya halkın göz sağlığını tehdit eden trahom hastalığından (Özer, 2014, s. 151) haberdar olmak mümkün değildir.

Sayım neticesinde ortaya çıkan engel çeşitleri arasında topallık ve körlük en fazla paya sahiptir. Bunu, geçmişte yaşanan savaşların bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 8. Bedensel Engel Durumları İtibariyle Konya Nüfusu

Engel çeşidi		Engelsiz	Kör	Sağır/Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Diğer
Cinsiyet	Erkek	232.661 (%46,89)	769	496	1.408	824	117	2.075
	Kadın	263.491 (%53,11)	604	290	666	131	47	805
Toplam		496.152 (%98,37)	1.373	786	2.074	955	164	2.880

Kaynak: (TCBİUM, 1929a, s. LVI).

3.8. Anadil İtibariyle Konya Nüfusu

1927 nüfus sayımında halka anadilleri de sorulmuştur. Anadilden kasıt, kişilerin aile içinde konuştukları dildir (TCBİUM, 1929c, s. 84). Bir nüfus sayımında halkın anadilinin öğrenilmesi, nüfusun etnik dağılımı hakkında tahminî bir fikir verebilmektedir (Yüceuluğ, 1966, s. 45). Nüfus sayımındaki soru cetvelinde on dört farklı dil ve bir de “*sair ve meçhul lisaneler*” seçeneği vardır. Konya'da bu on dört farklı dil arasında anadilini İngilizce olarak bildiren hiç kimse yoktur. Türkçe %94,80'lik oranla en fazla konuşulan dildir. Anadiller arasında Türkçeden sonra ikinci sırada %4,24'lük oranla Kürtçe gelmektedir. Kürtçenin en çok konuşulduğu bölge Cihanbeyli ilçesidir. Kürtçeyi anadili olarak ifade eden 21.396 kişinin 16.558'i (%77,38) Cihanbeyli ilçesindedir (TCBİUM, 1929c, s. 51). Türkiye genelinde de bu oranlar benzer şekilde olup Türkçe %86,42'lik oranla en çok konuşulan dil olurken bunu %8,69'luk oranla Kürtçe takip etmektedir (TCBİUM, 1929c, s. 62). Konya'da Türkçe ve Kürtçeden sonra en fazla sayıya sahip olan diller, eski

Osmanlı toprağı olan bölgelerden Konya'ya göç eden insanların konuştuğı Çerkezce, Tatarca ve Arnavutça gibi dillerdir.

Tablo 9. Anadil İtibariyle Konya Nüfusu

Anadil	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
Türkçe	225.213 (%47,09)	252.976 (%52,91)	478.189 (%94,80)
Kürtçe	10.722 (%50,11)	10.674 (%49,89)	21.396 (%4,24)
Çerkezce	853	916	1.769
Tatarca	605	622	1.227
Arnavutça	364	373	737
Arapça	85	34	119
Diğer	508	439	947

Kaynak: (TCBİUM, 1929a, s. LXX).

3.9. Doğum Yerleri ve Tâbiyet İtibariyle Konya Nüfusu

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kaybedilen savaşlar sonucunda büyük toprak kayıpları yaşanmıştır. Balkanlar, Kafkaslar, Akdeniz adaları ve Kırım'dan çok sayıda Müslüman/Türk'ün Anadolu'ya göç etmesi, Anadolu'nun demografik yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Kemal Karpat, 1856-1990 yılları arasında Türkiye'ye dokuz milyon insanın göç ettiğini belirtmiştir. Buna karşılık Anadolu'dan Yunanistan ve Rusya'ya göç eden nüfusun ise iki milyon civarında olduğunu söylemiştir (Karpat, 2003, s. 16).

Bu durumu 1927 nüfus sayımında açıkça görmek mümkündür. Buna göre Türkiye genelinde 181.864 kişi Rusya, 101.163 kişi Bulgaristan, 75.435 kişi Yunanistan, 23.750 kişi Sırbistan ve 19.331 kişi Romanya doğumlu olarak kayıtlara geçmiştir (TCBİUM, 1929a, s. CII). Toplamı 401.543 olan bu kişiler, Türkiye nüfusunun %2,94'ünü oluşturmaktadır. Bu ise azımsanamayacak bir orandır.

Aynı durum Konya için de benzerlik göstermektedir. Eski Osmanlı toprağı olan bu bölgelerden Anadolu'ya göç eden muhacirlerin en önemli iskân noktalarından biri Konya'dır (İpek, 1999, s. 168, 203-204; McCarthy, 2014, s. 181; Yılmaz, 1996, s. 75-270). Hatta öyle ki, Mahmut Şevket Paşa'nın, Konya Ovası'nın sulama imkânlarını geliştirerek Rumeli'den gelen muhacirlerin bir bölümünü bu bölgeye yerleştirme gibi bir düşüncesi de vardı (Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, 1988, s. 51). Bölgeye yerleştirilen göçmenlerden tarafından kurulan ve günümüzde Meram'da bulunan "Muhacir Pazarı" da bu noktada zikredilmeye değerdir. Sayım sonuçlarına göre Konya nüfusunun %98,46'sı Türkiye doğumludur. Türkiye'den sonra 2.359 kişi ile Rusya, 1.653 kişi ile Yunanistan, 1.500 kişi ile Bulgaristan, 965 kişi ile Romanya ve 647 kişi ile Sırbistan gelmektedir (TCBİUM, 1929a, s. XCVIII).

Konya nüfusunun tâbiyet oranlarına bakıldığında zaman Türkiye'ye tâbi insanların %99,95'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. Yalnızca 217 kişi başka ülkelerin vatandaşı olarak kaydedilmiştir (TCBİUM, 1929a, s. LXXXIV). Nüfus sayımında uygulanan *De Facto* yönteminde, sayım günü yerli ve yabancı herkes sayıma tabi tutulduğu için, herhangi bir maksatla o gün Konya sınırları içerisinde bulunan bu 217 kişinin, sayım cetvellerine kaydedilmiş olduklarını görmekteyiz.

Tablo 10. Doğum Yerleri ve Tâbiyet İtibariyle Konya Nüfusu

Ülkeler	Doğum Yerleri İtibariyle Konya Nüfusu			Tâbiyetleri İtibariyle Konya Nüfusu		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	234.608 (%47,23)	262.044 (%52,77)	496.652 (98,46)	238.184 (%47,24)	265.983 (%52,76)	504.167 (%99,95)
Rusya	1.099	1.260	2.359	4	0	4
Yunanistan	833	820	1.653	1	0	1
Bulgaristan	705	795	1.500	26	0	26
Romanya	464	501	965	1	1	2
Sırbistan	416	231	647	10	2	12
Diğer	225	383	608	124	48	172

Kaynak: (TCBİUM, 1929a, s. XCVIII, LXXXIV).

4. 1927 Nüfus Sayımının İcrasını Zorlaştıran Faktörler: Sayım Sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış

1927 nüfus sayımının icrası esnasında, halkın zihniyet ve hayat tarzı, sayım teşkilatının donanım eksikliği, ulaşım ve haberleşme imkânlarının yetersizliği, zorlu arazi ve iklim şartları gibi sebepler, sayım sonucunda birtakım hatalı sonuçların elde edilmesine yol açmıştır. Sayım esnasında yaşanan en büyük problem, yapılan tüm bilgilendirme faaliyetlerine rağmen halkta mevcut olan tereddütlerin giderilememiş olmasıdır. Jacquart, hazırlık faaliyetleri kapsamında hazırlanmış olduğu bilgilendirme tedbirleri yazısında, sayımın sıhhatini akamete uğratabilecek yanlış kanaatlerin ve lakaytlık ile karışık cehaletin daha çok köylü sınıflarında mevcut olduğunu, “*tabir cetvellerine yazılmaktan kaçınmak hislerine ve aile halkıyla çocuklarının miktarını sahib olarak söylememe meyline en ziyade bu sınıflarda*” tesadüf edildiğini söylemiştir (BCA, 30.10/25.145.20).

Yüceuluğ, yapılan tüm bilgilendirmelere rağmen, 1927 nüfus sayımında birçok kişinin sayım dışında kaldığını şu örneklerle ifade etmiştir: 1) İstatistik Genel Müdür Yardımcısının evinde misafir olan bir kadın, Malatya’da bulunan yakınlarına bir mektup göndererek sayıma kimlerin dahil olup olmayacağını yazmış ve yaşlı kimlerden baş vergisi alınacağını iddia ederek bu kişilerin sayıma girmemelerini tembihlemiştir. 2) Bir sayım memuru, sayım işlemini bitirdiği bir evden çıkarken, sayılmayan kimsenin kalıp kalmadığını sormuş ve “kalmamıştır” cevabını almıştır. Tam bu esnada, sayıma tabi olmayan bir bebeğin ağlama sesini işitmiş ve aile reisine bebeğin sayılmadığını söylemiştir. Aile reisi, “*canım sen de onu da adamdan mı sayıyorsun?*” cevabını vermiştir. 3) Bir aşiretin sayımı için giden bir sayım memuru, aşirette 120 kadın ve 3 erkeğin olduğunu görmüştür. Erkeklerin nerede olduğunu soran memur, başka erkeğin bulunmadığı cevabını almıştır (Yüceuluğ, 1966, s. 66-67). Bunun yanı sıra halkta, bir ev halkını saymanın uğursuzluk getireceğine ve sayım yapılan sene içerisinde, sayılanlardan birisinin mutlaka öleceğine dair batıl inançlar da mevcuttur (Çakmak, 2009, s. 103). Halktan kaynaklanan problemler bu kadarla da sınırlı değildir. Özellikle göçebe nüfusun sayımı meselesi, nüfus sayımı esnasında karşılaşılan en büyük zorluklardan biri olmuştur. Hatta bazı göçebe aşiretler, sonbahar bitiminden önce ülke sınırlarından dışarı çıktıkları için bunların ekim ayı bitmeden önce sayılmaları gerekiyordu (BCA, 30.10/25.145.20). Verilen bu örnekler halkın zihin yapısı ve yaşayış tarzı ve bunların nüfus sayımına olan olumsuz etkilerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Nüfus sayımı esnasında bir başka önemli problem sayım memurları konusunda yaşanmıştır. 1927 nüfus sayımında, sayım memurlarına herhangi bir ücret ödenmemiş, sayım memurları bu görevi, vatanî bir görev olarak ücret almadan ifa etmişlerdir. Yalnızca, buldukları bölgeden başka bir yere gönderilenlere, nüfus sayımı ödeneğinden harcırah verilmiştir (TCBİUM, 1929c, s. 99, 103; Aybar, 1937b, s. 25). Ancak, yol masrafı için ayrılan ödenek yeterli gelmediğinden, çoğu zaman sayım ve kontrol memurları mahallinden tayin edilmiş ve bundan dolayı, okuma yazma oranının az olduğu bölgelerde pek çok vasıfsız kimseler bu göreve getirilmişlerdir. “*Bunların bazıları sayımın nasıl yapılacağı, sayımda sorulan soruların ne şekilde cevaplandırılacağı hakkında kendilerine gönderilen yönetmelikleri okuyup anlayabilecek durumda olmadıklarından mübim hatalar yapmaktadırlar. Bu sebepten dolayıdır ki Türkiye’de yapılan nüfus sayımlarında nüfusun niteliklerine ait bazı sorulara, bilhassa meslek sorularına tatmin edici cevaplar alınamamaktadır*” (Yüceuluğ, 1966, s. 20). Bunun yanında, bazı devlet memurlarının da sayım ve kontrol memurluğu vazifesini kabulde isteksiz davrandıkları, çeşitli bahanelerle bu görevden kaçındıkları görülmektedir (BCA, 30.10/25.145.25; BCA, 30.10/25.145.26).

1927 ile 1935 nüfus sayımı sonuçlarının kıyaslanması sonucunda bazı bölgelerde görülen olağanüstü nüfus artış oranları, 1927 nüfus sayımında söz konusu bölgelerin nüfusunun eksik sayılması ile açıklanmıştır (Yüceuluğ, 1947, s. 4; Aybar, 1937a, s. 9). Hatta öyle ki, 1927 nüfus sayımında nüfusun eksik sayıldığı, sayımı yapan kuruluş tarafından da itiraf edilmiş, 13,65 milyon olarak tespit edilen Türkiye nüfusunun 14 milyon olarak kabul edilmesinin daha doğru olacağı ifade edilmiştir (TCBİUM, 1953, s. 3). Ancak, nüfus sayımlarını eksiksiz bir şekilde yapmanın zorluğu hakkında Karpat’ın vermiş olduğu Amerika örneği, 1927 nüfus sayımındaki bu hatanın ne kadar makul karşılanabileceği hakkında bir fikir vermektedir. Karpat, Amerika’daki sayım bürosunun, 1 Nisan 1980 nüfus sayımında, sayım memurlarının gözünden kaçması muhtemel milyonlarca kişinin, birtakım yapay yöntemlerle son toplama dahil edilebilmesi yönünde yoğun bir baskı altında bulunduğunu söylemiştir. Sayım bürosuna göre, Amerika’daki yoğun nüfuslu bazı bölgelerde, kimi yaş gruplarının %18’lik bir kısmının sayımda gözden kaçma ihtimali bulunmaktadır. Karpat, verdiği bu örnekte, Osmanlı’nın 19. yüzyıldaki nüfus istatistiklerinde mevcut olabilecek hataların makul karşılanması gerektiğini belirtmiş ve “*Amerika Birleşik Devletleri, 20. yüzyılın sonunda eğitimli personeli ve*

gelişmiş bilgisayarlarıyla kusursuz bir sayım yürütmeyi başaramıyorsa, 19. yüzyılda toplam nüfusunu tam olarak sayamadığı için Osmanlıları eleştirmek hiç de gerçekçi değildir" demiştir (Karpaz, 2003, s. 46). Aynı durum, yeterli sayıda nitelikli insan gücünden ve tecrübe ve teknolojik imkânlardan mahrum, bunun yanında halkının sayım konusundaki yanlış kanaatlerini gidermekle uğraşan genç Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir.

5. Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında türlü zorluklar ve imkânsızlıklar ile gerçekleştirilmiş olan bu nüfus sayımı, Konya halkının sayı ve niteliklerine ait ilk sağlıklı verileri sunmasından dolayı büyük bir öneme sahiptir. Taşıdığı bu öneme rağmen, 1927 nüfus sayımı sonuçlarında, nüfusun yalnızca sayısı itibariyle değil, meslek, yaş grupları, medenî hal vb. niteliksel özellikleri ile ilgili de birtakım hataların yapılmış olması muhtemel görünmektedir. Ancak bu hatalar, devletin sahip olduğu imkânlar ve halkın zihniyet ve hayat tarzı göz önüne alındığı takdirde gayet makul karşılanabilecek düzeydedir. Bunun yanında, nüfus sayımıyla temin edilen veriler, halkın bazı hususiyetlerini göz önüne çıkarma konusunda yetersiz kalmıştır. Örnek vermek gerekirse; sayım sonuçlarından hareketle, bedensel engeller haricinde kalan iç ve bulaşıcı hastalıkların, toplumu ne derecede etkilediğine dair herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. İç ve bulaşıcı hastalıkların, bir gün ile sınırlı sayım süresinde, sayım memurları tarafından tespitinin imkânsız olması, bu hastalıkların tespitinin kapsam dışı bırakılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ayrıca, eğitim durumu özellikleri tespit edilirken, halka sadece okuma bilip bilmedikleri sorulduğu için, halkın yüzde kaçının yazı yazmasını bildiği tespit edilememiştir. Bunun yanında, göçebe aşiretlerin, "*alاکadar mıntıkا valilerinin tahminlerine göre tespit*" edildikleri göz önüne alınırsa, Konya'daki göçebe aşiretler hakkında da sayı ve demografik özellikler bakımından sağlıklı tespitler yapıldığı söylenemez.

Nüfus sayımı sonuçlarına göre Konya, 504.384 kişilik nüfusu ile Türkiye'nin en kalabalık üçüncü şehri konumundadır. Sahip olduğu sağlam ve kalabalık nüfus yapısı, üretim ve ekonomik kalkınma için büyük bir avantaj sunmaktadır. Bunun yanında, sahip olunan bu nüfusun en önemli problemlerinden biri eğitimidir. Konya, %6,32'lik okuma oranı ile Türkiye ortalaması olan %8,16'nın altında kalmıştır. Okuma bilen kişiler arasında erkeklerin %86,22'lik bir paya sahip olmaları, kadın ve erkekler arasında, eğitime ulaşmadaki eşitsizliği gözler önüne sermektedir. Eğitim alanındaki bu yetersizlik, meslek gruplarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İçinde buldukları sosyo-ekonomik, coğrafi ve kültürel koşulların, Konya halkına ziraat ve hayvancılıktan başka tercih edecekleri bir saha bırakmadığı anlaşılmaktadır.

Kişilerin medenî halleri hakkında verdikleri beyanlarda birtakım hataların var olabileceği göz önünde bulundurulursa, Konya'daki dul ve boşanmış erkek sayılarına kuşku ile bakmak hatalı bir yaklaşım olmayabilir. Dul ve boşanmış kişiler arasındaki kadın oranının fazlalığı, geçmiş yıllarda yaşanan ağır savaşların ve bu savaşlarda kaybedilen erkek nüfusun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Anadil konusunda ise Türkçe %94,80'lik oranla Konya'daki en çok konuşulan dil olmuştur. Bunu %4,24 ile Kürtçe takip etmektedir. Kürtçeyi anadili olarak bildiren kişilerin %77,38'lik kısmının Cihanbeyli ilçesinden olması, bölgedeki yoğun Kürt nüfusuna işaret etmektedir.

Toplam Konya nüfusu içerisinde gayrimüslim kişiler %0,17'lik oranla yok denecek azdır. Konya, Osmanlı'nın son döneminde kaybedilen topraklardan göç eden önemli sayıdaki Müslüman muhaciri bünyesine dahil etmiş, buna karşılık, Türk-Rum mübadelesi ve Ermeni tehciri ile, sınırları dahilindeki gayrimüslim azınlıkları harice göndermiştir. Bu ise, Konya'nın zaten önemli ölçüde homojen olan dil, din ve etnik yapısını daha da homojen bir hale getirmiştir.

Konya halkının doğum yerlerine bakıldığında %98,46'sının Türkiye doğumlu olduğu görülmektedir. Türkiye harici yerde doğanlar, çoğunlukla eski Osmanlı toprağı olan Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım gibi bölgelerde doğup Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan insanlardır.

Sonuç olarak 1927 nüfus sayımında ortaya çıkan Konya'nın demografik yapısının büyük oranda savaşlar, göçler ve Osmanlı'dan intikal eden problemler ile şekillendiği görülmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Konya halkı, büyük çoğunluğu taşrada yaşayan ve ziraat ve hayvancılıkla geçimini temin eden, %90'dan fazlasının okuma-yazma bilmediği, dil, din ve tâbiyet açısından homojen olan bir toplum yapısına sahiptir.

6. Extended Abstract

The 1927 census provides the first scientific data on the demographic characteristics of the people of Turkey. The aim of our study is to reveal the demographic characteristics of Konya, one of the important cities of Turkey, by using these scientific data. In addition, it is aimed to contribute to the population and demographic history of Konya.

The basic questions we try to answer in this study are: What are the problems encountered and the main problems experienced during the 1927 census? Have these problems prevented the obtaining of accurate and complete information about the demographic characteristics of the population during the census? What demographic characteristics did the population of Konya exhibit in the first years of the Republic? Are there any faulty and incomplete parts of the figures revealed as a result of the census? What are the main factors that shaped the demographic characteristics of Konya's population in the first years of the Republic?

In order to give explanatory answers to these questions, the 1927 census was discussed in the first part of the study. At this point, issues such as the difficulties encountered in the execution of the census, the mentality and lifestyle of the people, and the inadequacy of the state's facilities were emphasized. Because these issues are factors that may lead to the collection of erroneous data in the census. Knowing these is important in order to see the wrong and missing sides of the census. In the second part, which constitutes the main subject of the study, the demographic structure of Konya is discussed. The figures announced as a result of the census were shown on the tables and evaluations were made on them. Possible errors in these figures are mentioned. In the last chapter, the census results were approached with a critical perspective and the reasons that led to the wrong results in the census were examined.

The main sources of the study are the official results of the census published by the General Directorate of Statistics in 1929. In addition, archival documents, some of which were used for the first time, are among the important sources of the study. In addition, research and examination works were also used.

The important findings obtained as a result of the study are as follows: Konya, with a population of 504,384 people, has become the third most populous city in Turkey. 85.46% of the total population is younger than 45 years old. The proportion of people with physical disabilities in the society is 1.63%. Konya has an important potential for economic development and production with its young and strong population. One of the most important problems of this population power is education. The literacy rate is 11.54% for men and 1.65% for women. The low level of education also played an important role in shaping the occupational groups. The majority of the people made their living from agriculture and animal husbandry, which did not require a qualified education at that time. The vast majority of people who were not born in Turkey are immigrants who migrated from regions such as the Crimea, the Balkans and the Caucasus, which were lost in the last period of the Ottoman Empire. In the last period of the Ottoman Empire, Konya constantly received Muslim immigration, however, a small number of non-Muslim populations within its borders also migrated to different regions. In other words, while the Muslim population in Konya has increased continuously, the non-Muslim population has also decreased continuously with mass migrations. Therefore, the population of Konya has become largely homogeneous in terms of language, religion and nationality.

As a result, it is seen that the demographic structure of Konya, which emerged in the 1927 census, was largely shaped by wars, migrations and problems inherited from the Ottoman Empire. In the first years of the Republic, the people of Konya displayed a social profile that was homogeneous in terms of language, religion and nationality, the majority of whom lived in rural areas and made their living by agriculture and animal husbandry, more than 90% of whom were illiterate.

Keywords: Konya, 1927 Census, Demography

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). BCA. (272.0.0.65/6.3.5), BCA. (30.10/177.220.3), BCA. (30.10/24.134.3), BCA. (30.10/24.134.7), BCA. (30.10/24.134.8), BCA. (30.10/25.145.10), BCA.

(30.10/25.145.12), BCA. (30.10/25.145.17), BCA. (30.10/25.145.20), BCA. (30.10/25.145.23), BCA. (30.10/25.145.24), BCA. (30.10/25.145.25), BCA. (30.10/25.145.26), BCA. (30.10/25.145.27), BCA. (30.10/25.145.5), BCA. (30.10/25.145.6), BCA. (30.10/28.160.9), BCA. (30.18.1.1/14.40.16), BCA. (30.18.1.1/23.16.1), BCA. (51.0.0/13.108.5), BCA. (51.0.0/2.6.26).

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). BOA. (Y.PRK.UM. 11.99).

Resmî Yayınlar ve Salmameler

Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM). (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*. Ankara: TTK Basımevi.

T.C. Devlet Salnamesi. (1926-1927). Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi.

T.C. Devlet Salnamesi. (1927-1928). Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (TCBİGD). (1937). *Genel Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935, Konya Vilâyeti, Kat'î ve Mufasssal Neticeler, C. 37*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM). (1929a). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tabriri, Fasikül-I, Mufasssal Neticeler, İcmal Tabloları*. Ankara: Hüsnütabi Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM). (1929b). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tabriri, Fasikül-II, Mufasssal Neticeler*. Ankara: Hüsnütabi Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM). (1929c). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tabriri, Fasikül-III, Usuller Kanun ve Talimatnameler, Neticelerin Tablâli*. Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM). (1953). *Nüfus Sayımları 1927-1950*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Merkezî İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi (TCBMİMU). (1927). *Umumi Nüfus Tabriri 28 Teşrin-i Evvel 1927 -Muvakkat Rakamlar-*. Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Merkezî İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi (TCBMİMU). (1928). *28/Teşrinievvel/1927 Umumi Nüfus Tabriri, Vilâyet, Kazâ, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu*. Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

Araştırma-İnceleme ve Tezler

Adıvar, H. E. (2013). *Türk'ün Ateşle İmtihanı İstiklâl Savaşı Hatıraları*. İstanbul: Can Yayınları.

Aybar, C. (1937a). *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935 Beynelmile İstatistik Enstitüsünün 1936 Atına İctimanda Arzedilen Fransızca Tebliğin Tercümesidir*. Ankara: Başvekalet Matbaası.

Aybar, C. (1937b). *Muhtasar Demografi "Nüfus İlmi"*. Ankara: Ulus Basımevi.

Çakmak, F. (2009). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler. *ÇTTAD*, 8(18-19), 89-115.

Dinç, G. (2007). Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 0(12), 65-87.

İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: TTK Yayınları.

Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. (B. Tırnakçı, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kaya, Y., & Çakır, M. (2016). Konya Örneğinde Harf İnkılabı'nın Uygulanışı ve Millet Mekteplerinin Faaliyetleri (1928-1935). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1617-1635.

Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü. (1988). İstanbul: Arba Yayıncılık.

McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıymı: 1821-1922*. (F. Sarıkaya, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.

Nizamloğlu, N. (2005). *Konya İlinin Demografik Yapısı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı, Konya.

Özer, S. (2014). Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945). *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 14(54), 121-152.

Tamer, A., & Bozbeyoğlu, A. Ç. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26(1), 73-88.

Tapur, T. (2010). Konya İli'nin 2007 Adrese Dayalı Nüfus Sayımı Açısından Değerlendirilmesi ve Konya'da Nüfus Gelişimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(21), 115-133.

Tekinsoy, Y. E. (2007). *Türk Rum Nüfus Mübadelesi ve Konya*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Konya.

Tunç, B., & Demir, Ö. (2018). 1927 Nüfus Sayımına Göre Bayazıt Vilayetinin Nüfusu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 3008-3022.

Yılmaz, M. (1996). *Konya Vilâyetinde Mubacir Yerleşmeleri 1854-1914*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Konya.

Yüceuluğ, R. (1947). *Türkiye Nüfusu Cumhuriyet Devrindeki Son Dört Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre*. Ankara: Doğu Matbaası.

Yüceuluğ, R. (1966). *Demografi*. Ankara: D.İ.E. Eğitim Merkezi Yayınları.

Sürelî Yayınlar

Babalık.

Konya.

Resmî Gazete.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Covid-19 Pandemi Sürecinde Kriz Liderliği: Sistemik Tarama

F. Nazlı SAYĞAN YAĞIZ*

ÖZ

Küresel bir sağlık krizi olarak nitelendirilen Covid-19 pandemisi, Büyük Buhran'dan bu yana ekonomiyi, örgütleri ve insanları derinden etkileyen ilk krizdir. Covid-19 kriziyle birlikte, krizin etkin bir şekilde yönetiminden sorumlu olan liderlerin aldıkları kararlar ve izledikleri stratejiler tartışılmaya başlanmış ve "kriz liderliği" olgusu ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda krizi etkin bir şekilde yönetebilecek liderlere olan ihtiyaç artmıştır. Çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği olgusunu hem yerel hem de yabancı yazında "yönetim ve organizasyon" bilim alanı kapsamında, sistemik tarama yaparak detaylıca incelemek ve bu doğrultuda ilgili konuya bütüncül bir perspektiften bakarak, ilerde bu konu üzerinde çalışmak isteyen araştırmacılara yeni araştırma sorularına yönelik ipuçları sunmaktır. Bu amaçla "Covid-19", "Covid-19 pandemisi", "Covid-19 virüsü", "pandemi", "kriz liderliği" ve "liderlik" kelimeleri ikiserli veya üçerli olmak üzere farklı kombinasyonlarda, Google Akademik, Dergipark Akademik ve Marmara Üniversitesi veri tabanlarında taratılmış ve ulaşılan çalışmalar irdelenerek detaylıca özetlenmiş ve "Covid-19 pandemisinde kriz liderliği" ile ilgili kuramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın, pandemi sürecinde kriz liderliklerini sorgulamak ve geliştirmek isteyen yöneticilere de katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Kriz Liderliği, Sistemik Tarama.

Crisis Leadership During The Covid-19 Pandemic: Systematic Review

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic, which is a global health crisis, is the first since the Great Depression to have had a significant impact on the economy, organizations, and people. With the Covid-19 crisis, the decisions made by the leaders who are responsible for effective crisis management began to be discussed and the phenomenon of "crisis leadership" came to the fore. The need for crisis leaders has increased. The aim of this study is to examine in detail the crisis leadership phenomenon in the Covid-19 pandemic, both in local and foreign literature, within the scope of "management and organization" field, by systematic review. In this respect, with a holistic perspective, tips on new research questions are presented to the researchers. The words "Covid-19", "Covid-19 pandemic", "Covid-19 virus", "pandemic", "crisis leadership" and "leadership" are scanned in Google Akademik, Dergipark Akademik and Marmara University databases in different combinations, in pairs or triples. The studies reached have been summarized in detail and a theoretical framework has been drawn on "crisis leadership during the Covid-19 pandemic". It can be evaluated that the study can also contribute to managers who want to question and improve their crisis leadership during the pandemic.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Crisis Leadership, Systematic Review.

1. Giriş

Küresel bir kriz olarak nitelendirilen Covid-19 pandemisi bireyleri, örgütleri ve ülkeleri derinden etkileyerek sosyal ve ekonomik normların kökten değişmesine neden olmuş ve yeni bir çağın başlamasında dönüm noktası olarak nitelendirilmiştir. İnsanlık tarihinde daha önce yaşanan hiçbir krize benzetilemeyen Covid-19 sağlık krizi, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'dan bu yana küresel ekonomide büyük bir durgunluğa sebep olan ilk krizdir. Covid-19 virüsünün yayılım hızını düşüremeyen ülkelerin, sınırlarını kapatmaları ve bu ülkelerin vatandaşlarının belirli bir süreliğine eve kapanmalarını sağlamaları küresel ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiş, örgütlerin çoğunluğunun kapanmasına yol açmış ve işsizlik oranı Büyük Buhran'dan bu yana ilk defa en yüksek rakama ulaşmıştır (Gopinath, 2020).

Pandeminin başlangıç aşamasında, insan yaşamının nasıl ilerleyeceğine yönelik belirsizliğin yüksek oluşu ve Covid-19 virüsüne karşı aşuların henüz bulunamayışı, insanların korku ve kaygı düzeylerinin artmasına yol açmış ve kendilerine şeffaf bilgi vererek, süreci doğru bir şekilde yönetecek ve onlara rehberlik edecek liderlere olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu kapsamda, Covid-19 sağlık krizinde, kriz liderliği olgusu ön plana çıkmış ve hangi liderlerin kriz lideri olup olmadıkları tartışılmaya başlanmıştır. Politik liderlerin, devlet liderlerinin ve örgüt liderlerinin Covid-19 krizini yönetirken aldıkları kararlar medyada yer bulmuş ve kararların sonuçları ve etkileri tartışılarak eleştirilmiş ve eleştirilmeye devam etmektedir. İlgili yazında ise

* Bağımsız Araştırmacı, nazlisaygan@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 12.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 03.02.2022

Covid-19 pandemi sürecinde politik liderlerin, devlet liderlerinin ve örgüt liderlerinin kriz liderliklerini ele alan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışma kapsamında, “yönetim ve organizasyon” alanına giren örgüt liderleri ele alınmış olup, bu kapsamdaki çalışmalara detaylı ve bütüncül bir perspektiften bakmak için sistemik yazın taraması yapılmış ve bu doğrultuda hem yerel hem de yabancı yazında “Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği” kapsamına giren ulaşılabilen ilgili tüm çalışmalar detaylıca özetlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada yapılan sistemik yazın taraması sırasında, “Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği” ile ilgili “yönetim ve organizasyon” bilim alanı kapsamında, yerel yazında yalnızca 1 (bir) çalışmaya rastlanmıştır. Bu anlamda yerel yazında ilgili konu üzerinde odaklanılmamış ya da ilgili konuya yönelinmemiş olması, bu çalışmayı yerel yazındaki mevcut çalışmalardan ayırmaktadır. Buna ek olarak, bu makalenin hem yerel hem de yabancı yazındaki ulaşılabilen ilgili tüm çalışmaları detaylıca irdelemeye çalışması ve bu kapsamda alan yazında “Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği” bağlamında kuramsal bir çerçeve çizmek istemesi nedeniyle de önem taşıdığı düşünülmektedir.

Sistemik tarama ile alan yazında yer alan ilgili çalışmaların özetlenmesinin hem uygulayıcılara hem de araştırmacılara yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Kriz liderliği olgusuna ilişkin detaylı bilgi edinmek ve liderlik becerilerini geliştirmek isteyen örgüt liderleri, bu çalışmada gerçekleştirilen sistemik tarama ile çoğunluğu yabancı yazında yer alan çalışmaları bütünsel olarak değerlendirebilme fırsatını bulabileceklerdir. Böylelikle liderler, devam eden Covid-19 krizinin, işletmelere olan etkilerini bilimsel açıdan öğrenerek hem kendi kriz liderliklerini sorgulayabilme hem de benimsedikleri liderlik tarzının olumlu ve olumsuz yönlerini fark edebilme fırsatını yakalayabileceklerdir.

“Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği” hakkında “yönetim ve organizasyon” bilim alanı kapsamında sistemik tarama yapılmasının araştırmacılara katkısı ise onlara, kriz liderliğine ilişkin alan yazını bütünsel olarak değerlendirebilme fırsatı sunmasıdır. Araştırmacılar, araştırma konusu seçerken ilgili çalışmalarda hangi noktalara yer verildiğini ve bu doğrultuda alan yazında nerede eksiklikler olduğunu daha rahat değerlendirebileceklerdir. Ayrıca bu çalışmada, araştırmacılara yol göstermesi amacıyla araştırma konusu önerilerinde de bulunulmuştur. Bu kapsamda, bu çalışmanın yol gösterici nitelikte bir çalışma olduğu ve önem taşıdığı düşünülmektedir.

Çalışmada ilk olarak kriz, kriz yönetimi, kriz liderliği olguları ele alınmış olup, sonrasında Covid-19 virüsü ve pandemisine ve Covid-19 pandemisinin etkilerine detaylıca yer verilmiştir. Ardından sistemik tarama yapılarak “Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği”ni ele alan “yönetim ve organizasyon” bilim alanı kapsamındaki çalışmalar özetlenmeye çalışılmıştır. Son olarak, çalışmanın sonuç kısmında yapılan sistemik tarama bütünsel olarak değerlendirilmiş ve ileride kriz liderliği üzerinde çalışacak araştırmacılara konu önerilerinde bulunulmuştur.

2. Kriz

İlgili yazın incelendiğinde, kriz kavramına ilişkin birçok tanımlama yapıldığı gözlemlenmektedir. Mitroff (2000, s. 34-35), krizi örgütün tamamını etkileyen veya etkileme potansiyeli olan olaylar olarak tanımlamakta ve bir krizden söz edebilmek için örgüt varlıklarının, mali kazancının ve itibarının tehlike altında olması gerektiğini ifade etmektedir. Crandal vd. (2009, s. 7), krizi bir olay ve olaylardan ziyade başlangıcı, gelişim evresi ve sonrası olan bir yaşam döngüsüne benzetmektedir. Pearson ve Clair (1998, s. 10) ise krizi gerçekleşmesi düşük olasılıklı olan, örgütün yaşamını tehdit eden, cevap üretmek için sınırlı bir sürenin olduğu, nedeninin, etkilerinin ve çözüm yollarının belirsiz olduğu olaylar olarak tanımlamaktadır.

Kriz ile ilgili birçok sınıflandırma mevcuttur. James ve Wooten (2005), Mitroff (2000) ve Diers (2007) krize ilişkin sınıflandırma yapan araştırmacılarıdır. James ve Wooten (2005, s. 142) çalışmalarında, krizleri ani krizler ve sinsi krizler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ani krizler, örgütün üzerinde kontrolünün ve sorumluluğunun olmadığı, örgütün hatasından kaynaklanmayan beklenmedik krizleri ifade etmektedir. Sinsi krizler ise küçük bir sorun olarak işletmenin içerisinde başlayan ve zamanla büyüyerek topluma yansıyan krizler olarak nitelendirilebilmektedir. Ani krizler, doğal afetler, salgın hastalıklar, terörist saldırıları, çevresel sızıntı, iş yerinde patlama gibi krizleri içerirken; sinsi krizler ürün hataları, dedikodular, iş yeri güvenliği, rüşvet, cinsel taciz ve ayrımcılık gibi konuları kapsamaktadır.

Mitroff (2000), kriz türlerini ekonomik, bilimsel, fiziksel, insan kaynakları, itibar, psikopatolojik ve doğal afetler olmak üzere yedi başlığa ayırmaktadır. Ekonomik krizler, işçi grevleri, işçi işveren arasında

huzursuzluk, hisse fiyatlarında büyük düşüş ve dalgalanmalar, piyasanın çökmesi; bilimsel krizler tescilli ve gizli bilginin kaybı, bilgisayar kayıtlarında oynanma, müşteri ve tedarikçilerle ilgili önemli bilgilerin kaybı gibi sebeplerden kaynaklanabilmektedir. Fiziksel krizler, önemli malzeme ve teçhizat arızalarından; insan kaynakları krizi, nitelikli iş gücünün kaybindan ve devamsızlıkların artışı; itibar krizi ise örgüte ilişkin iftira ve dedikodu gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkabilmektedir. Mitroff (2000)'un sınıflandırmasında yer alan son kriz türlerinden biri olan psikopatolojik krizler ürün tahribi, adam kaçırma, rehin alma ve iş yerinde şiddet; doğal afetlerden kaynaklanan krizler ise depresyon, yangın ve sel gibi sebeplerden yaşanabilmektedir.

Diers (2007) ise krizleri örgütün hatasından kaynaklanan krizler, örgüt içi krizler ve örgüt dışı krizler olmak üzere üçe ayırmaktadır. Örgütün hatasından kaynaklanan krizler, örgütün kasıtlı veya kasıtsız olarak sebep olduğu krizler olarak ifade edilmektedir. Bu kriz türüne örnek olarak tüketiciye satılan ürünlerde hata olması veya bir havayolu şirketine ait uçağın kaza yapması gibi teknik aksaklıklardan kaynaklanan krizler verilebilmektedir. Örgüt içi krizler ise örgütün kontrol edebileceği örgüt içerisinde yaşanan şiddet, taciz, ayrımcılık gibi kriz konularını içermektedir. Diers'in sınıflandırmasında yer alan son kriz türü olan örgüt dışı krizler ise örgütün üzerinde bir etkisinin veya kontrolünün bulunmadığı ancak örgüte zararı büyük olan doğal felaketleri, salgın hastalıkları, ürün tahribatını, örgüte yönelik dedikoduları ve terörist saldırılarını içermektedir (Diers, 2007, s. 39; Lucero, Kwang, & Pang, 2009, s. 236).

3. Kriz Yönetimi

Kriz yönetimi, olası krizleri tahmin etmeyi ve bunlara karşı hazırlıklı olmayı, kriz anında krizin olumsuz etkilerini azaltmayı ve kriz sonrasında işletmeyi kriz öncesindeki finansal durumuna kavuşturmayı gerektirmektedir (Boin , Kuipers , & Overdijk , 2013, s. 79-80). İlgili yazın incelendiğinde (Pearson & Mitroff, 1993; Mitroff, 2000) , kriz yönetiminin bir süreç olarak ele alındığı ve etkin bir kriz yönetimi için örgüt liderlerinin kriz yönetim sürecinin aşamalarına önem vermeleri gerektiği ileri sürülmektedir.

İlgili yazın incelendiğinde, kriz yönetim süreci aşamalarının birçok araştırmacı tarafından sınıflandırıldığı ancak en çok kullanılan sınıflandırmanın Pearson ve Mitroff (1993)'a ait olduğu gözlemlenmiştir. Pearson ve Mitroff (1993, s. 53-54), kriz yönetiminin beş aşaması olduğunu öne sürmektedir. Bu aşamalar kriz sinyallerinin alınması, krize hazırlık/önleme, zararı sınırlandırma, iyileştirme ve öğrenme aşamalarıdır. Kriz sinyallerinin alınması ve krize hazırlık/ önleme aşamaları kriz yaşanmadan önceki, zararı sınırlandırma ve iyileştirme aşamaları kriz esnasındaki, öğrenme ise kriz sonrasındaki aşamalarıdır.

Kriz sinyallerinin alınması, kriz yönetim sürecinin ilk aşaması olarak değerlendirilmektedir. Krizlerin yaşanmadan önce erken uyarı sinyalleri göndererek olası bir krizin yaklaştığını haber verebildikleri ifade edilmektedir. Liderlerin bu sinyalleri okumaları ve bu sinyaller doğrultusunda etkin bir şekilde harekete geçmeleri, birçok krizin yaşanmadan önce önlenmesine yol açabilmektedir (Pearson & Mitroff, 1993). Liderlere, örgüt içerisinde krize dönüşebilme ihtimali olan sorunları belirlemeleri ve çözmeye yönelik adımlar atmaları önerilmektedir (Mitroff, 2000, s. 8). James ve Wooten (2005, s. 143), 1990'larda Texaco petrol şirketinin yaşadığı krizi, liderlerin kriz sinyallerini alamamalarına bağlamaktadır. Örgüt, Afrika-Amerika kökenli işçilere karşı ırk ayrımcılığı yapıldığına dair suçlamalardan ötürü dava edilmiştir. Dava sürecinde ortaya çıkan kaset kayıtlarında, üst yöneticilerin siyahi çalışanlarla ilgili ırkçı ve aşağılayıcı yorumlarda buldukları tespit edilmiş olup örgüt davayı kaybederek yüklü miktarlarda para ödemek zorunda kalmış ve örgüt imajı olumsuz yönde etkilenmiştir. Örgüt yöneticileri, işçiler arasında ırk ayrımcılığı yapmanın bir krize dönüşebileceğini öngörememişlerdir (James & Wooten, 2005, s. 143).

İkinci aşama, hazırlık/önleme aşamasıdır. Hazırlık/önleme aşaması ileride oluşabilecek olası krizlere karşı liderlerin hazırlık yapmalarını içermektedir (Crandal , Parnell , & Spillan , 2009, s. 10). Kriz öncesinde, liderlerin kriz takımları kurarak olası krizlere karşı plan ve senaryolar oluşturmaları; çalışanların kriz anında neler yaşanacağına ve görevlerinin ne olacağına dair fikir sahibi olmalarına yol açabilmektedir. Örgütün krize hazırlıklı olması, liderlerin kriz esnasında hızlı hareket etmesine ve hızlı karar almasına neden olabilmektedir (Pearson & Mitroff, 1993, s. 53)

Üçüncü aşama, zararı sınırlandırma aşamasıdır. Kriz planlarına ve krizi önlemeye yönelik aktivitelere rağmen kriz engellenemediğinde, liderler krizin negatif sonuçlarını azaltmaya yönelik olarak kararlar almaya

ve uygulamaya başlayabilmektedir. Bu aşamada, krizin olumsuz etkilerinin azaltılması ve örgütün ve paydaşların en az zararlı krizden çıkmaları amaçlanmaktadır (Mitroff, 2000, s. 41).

Dördüncü aşama, iyileştirme aşamasıdır. Bu aşamada amaçlanan, işletmeyi tekrar normal seyrine getirmek veya kriz öncesinden daha iyi bir finansal yapıya ulaşmasını sağlamaktır. Bu amaçla, liderler kısa, orta ve uzun vadeli iyileştirme planları hazırlayabilmektedirler. Kısa vadeli planlar işletmeyi en az kabul edilebilir bir hizmet düzeyine ulaştırmayı hedeflerken; orta ve uzun vadeli planlar operasyonel faaliyetleri normal seyrine veya daha yüksek bir seviyeye getirmeyi amaçlayabilmektedir. Bu aşamada liderlerin, paydaşlarına krize rağmen finansal sorunlar yaşamadıklarına ve her şeyin yakında normale döneceğine dair mesajlar vermeleri önemli bulunmaktadır (James & Wooten, 2005, s. 144; Pearson & Mitroff, 1993, s. 53)

Son aşama öğrenme aşamasıdır. Bu aşama, kriz esnasında elde edilen deneyimler neticesinde hatalardan ders çıkarılmasını ve bu doğrultuda kriz sonrasında örgüt yapısını, stratejileri, operasyonları vb. iyileştirmeyi içermektedir. Liderler, kriz öncesinde ve esnasında örgütün işleyişini aksatan sistemleri tespit ederek; kriz sonrasında onların yerine yeni sistemler kurabilmekte ve örgütün işleyişini değiştirebilmektedirler. Bu sebeple bazı araştırmacılar, krizin liderler için bir tehditten ziyade bir fırsat olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedirler (James & Wooten, 2005, s. 144; Pearson & Mitroff, 1993, s. 54).

4. Kriz Liderliği

Kriz yönetimi yazını, 1980'li yıllardan itibaren çalışılmasına rağmen, kriz liderliğine ilişkin yazının 2000'li yıllardan itibaren gelişmeye başladığı gözlemlenmiştir. Kriz liderliğine ilişkin ilk çalışmaların kriz yönetimi yazınından beslendiği ve kriz liderlerini "kriz yönetim aşamalarının uygulayıcıları" olarak nitelendirdikleri değerlendirilebilmektedir. Boin vd. (2010) kriz liderini kriz yönetim aşamalarının uygulayıcıları olarak tanımlayan araştırmacılarıdır. Boin vd. (2010)'ye göre, kriz lideri olası krizlere karşı hazırlıklı olan, kriz esnasında krizin etkilerini hafifleten, sonuçlarını değerlendiren, kriz sonrasında ise normallik duygusunun yeniden inşası için çaba gösteren liderdir. Bazı araştırmacılar (Wooten & James, 2008, s. 372; Gigliotti, 2017) kriz yönetim aşamalarının uygulayıcısı olarak nitelendirilen kriz liderliği tanımlarını eleştirerek, kriz lideri olarak tasnif edilebilmek için bu aşamaları sırasıyla takip etmenin yeterli olmadığını belirtmiş ve kriz liderliği için gereken özellikleri ve davranışları sınıflandırmışlardır. Wooten ve James (2008, s. 372) kriz yönetimi aşamalarının her biri için kriz liderlerine gereken özellikleri şöyle sıralamıştır: Kriz sinyallerinin alınması aşamasında çevreyi anlamlandırma ve çalışanların duygularını anlayarak onlarla empati kurma; krize hazırlık/ önleme aşamasında konu benimsetme (issueselling), örgütsel çeviklik ve yaratıcılık; zararı sınırlandırma ve iyileştirme aşamalarında risk alma, hızlı karar alma ve iletişim kurma; öğrenme aşamasında ise esnek davranmadır. Gigliotti (2017)'ye göre, kriz liderleri krize hazırlık yapma, çalışanlarla empati kurma, krizin ortaya çıkardığı yeni durumlara uyum sağlayabilme, güvenilirlik, esneklik ve şeffaflık olmak üzere altı özellik ve davranışı taşımaktadır. Kiealkowski (2013)'ye göre, kriz liderleri krizlerin öngörülemeyen doğasını anlayabilmeli, kriz esnasında karar verme sürecini yönetebilmeli, geniş perspektiften düşünebilmeli, yaratıcı çözümler üretebilmeli, esnek olmalı, gerçekçi beklentilere sahip olmalı ve çalışanlarla etkili iletişim kurabilmelidir. Rego ve Garau (2007)'ya göre ise kriz liderleri çalışanlarının duygularını yönetebilmeli, olumlu düşünmeli ve davranmalı, proaktif olmalı, çalışanlarına karşı içten ve saygılı olmalı, tüm çalışanlar tarafından paylaşılan ve inanılan ortak değerler yaratabilmelidir.

Mitroff (2000, s. 7) çalışmasında, liderlerin çoğunluğunun krizi etkin bir şekilde yönetemediklerini ve krizi yönetmek adına gerekli olan özelliklere sahip olmadıklarını iddia etmektedir. Boin ve 't Hart (2003, s. 544) krizler neticesinde kariyerini ve saygınlığını yitiren liderler olduğunu belirtmektedir. Kriz sonrasında kariyerini kaybeden liderlerin aksine krizi etkin bir şekilde yöneterek toplumun saygısını kazanan ve kriz lideri olarak nitelendirilen liderler de mevcuttur. İlgili yazın incelendiğinde, 1976 ve 1989 yılları arasında Johnson & Johnson adlı örgütte CEO olarak görev alan James Burke'ın "kriz lideri" olarak nitelendirildiği gözlemlenmektedir (Mitroff, Shrivastava, & Udvardia, 1987, s. 283; Mitroff, 2000, s. 13). 1980'lerde, Johnson & Johnson'a ait Tylenol ilacının Chicago'da birçok kişinin ölümüne yol açmasıyla örgüt krizle karşı karşıya kalmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde, ilaçların bazılarının içerisinde siyanür olduğu ve kötü niyetli bir veya birkaç kişinin bazı ilaçların içerisine siyanür enjekte ederek tekrar piyasaya sürdüğü

tespit edilmiştir. James Burke, tüketicileri Tylenol satın almamaları konusunda uyararak reklamları yayından kaldırmış ve ilaçların üretimini durdurma kararı almıştır. Yaşanan kriz örgütün hatasından kaynaklanan bir kriz olmamasına rağmen, 100 milyon dolar değerindeki ilaçlar geri toplatılarak ilaçlardan ötürü hayatını kaybeden kişilere maddi destekte bulunulmuştur. Kriz sonrası süreçte ise James Burke, marka adını değiştirmeme, ilacın satış fiyatını düşürme, yeni reklam kampanyaları düzenleme ve ilacı açıldığında belli olan yeni kilitli kapaklarla ürettilme gibi stratejilerle kaybedilen pazar payının tekrar kazanılmasını sağlamıştır (Mitroff, Shrivastava, & Udwardia, 1987, s. 283; Mitroff, 2000, s. 13; Lucero, Kwang, & Pang, 2009, s. 242).

5. Covid-19 Virüsü ve Pandemisi

2003 yılında gerçekleşmiş olan SARS-COV-1 ve 2012 yılındaki MERS-COV virüsü (Orta Doğu Solunum Sendromu), son 20 yıl içerisinde gerçekleşmiş olan koronavirüslerdir (Ruiz-Frutos, Ortega-Moreno, Allande-Cussó, R., Ayuso-Murillo, Domínguez-Salas, & Gómez-Salgado, 2021). Covid-19 veya Koronavirüs 2019 olarak adlandırılan SARS-COV-2 türü bulaşıcı nitelikli virüs hastalığı ise ilk olarak 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei eyaletinin başkenti Wuhan'da görülmüştür. Covid-19, solunum sistemine etki eden, ateşlenme, halsizlik ve kuru öksürük ile kendini gösteren ve zatürreye dönüşebilen bir virüs hastalığıdır (Shalev & Shapiro, 2020).

20. yüzyılın başları ve ortalarından beri bireysel hijyene dikkat edilmesi, antibiyotikler ve aşuların kullanılmasıyla birlikte salgın hastalıkların gerçekleşmesinde ve ölüm oranlarında önemli miktarda azalma görülmüş olmasına rağmen, salgın hastalıklar halen dünyayı tehdit etmektedir. Antibiyotige dirençli yeni virüslerin ortaya çıkmasıyla birlikte salgın hastalıkların neden olduğu epidemiy veya pandemi potansiyelleri, durmadan artış göstermektedir. Ebola virüsü, HIV virüsü, kuş gribi, Zika virüsü, kronik solunum rahatsızlıklarına neden olan SARS virüsleri ve diğer pek çoğu, bu yeni tür virüslere örnek olarak verilebilmektedir (Shalev & Shapiro, 2020). SARS virüslerinden biri olan Covid-19 virüsü, tüm dünyada çok kısa bir süre içerisinde yayılmış ve insanların yaşamlarını tehdit ederek, kamu sağlığını etkisi altına almıştır (Ruiz-Frutos, Ortega-Moreno, Allande-Cussó, R., Ayuso-Murillo, Domínguez-Salas, & Gómez-Salgado, 2021)

170 ülkede Covid-19 nedenli vaka sayısının 4,2 milyonun üzerinde seyretmesinden ve ölü sayısının 289 bin civarında gerçekleşmesinden dolayı, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO), bu salgını, küresel bir epidemiy ve pandemi krizi olarak ilan etmiştir (Rudolph, et al., 2020; Ojo, Fawehinmi, & Yusliza, 2021; Koonin, 2020). Epidemiy, bir hastalığın, bir toplumdaki ya da bölgedeki beklenenin çok üzerinde gerçekleşen mevcudiyeti olarak tanımlanabilmektedir. Pandemi ise büyük bir epidemidir. Diğer bir ifadeyle pandemi, epideminin daha geniş bir coğrafik alanda gerçekleşmesidir ve daha çok bulaşıcı hastalıkları açıklamak için kullanılan bir sözcüktür (Stuijzand, et al., 2020).

6. Covid-19 Pandemisinin Etkileri

Covid-19 virüsü, sağlık açısından önemli etkilere ve değişikliklere neden olmuştur. Covid-19 pandemisinin insan sağlığı, özellikle de ölüm ve hastalık oranları üzerindeki etkilerine farklı ülkeler bünyesindeki haber ajansları sayesinde ulaşılabilir (McKibbin & Fernando, 2020). Covid-19 pandemisi, insan sağlığına etkisi nedeniyle, diğer pandemilerde olduğu gibi, insan yaşamında da önemli etkilere neden olmuştur. Yüz maskelerinin kullanılması gibi bireysel korunma önlemlerinin alınması ve medikal ürünlerin ithal edilmesi, bu etkilere örnek olarak verilebilmektedir (Donthu & Gustafsson, 2020). Virüsün yayılımını önlemek ya da azaltmak için ülkelerde, bireylerarası sosyal mesafelerin artırılması, okul ve üniversitelerde uzaktan eğitime geçilmesi, hijyen kurallarına uyulması (Spurk & Straub, 2020), ülke sınırlarının kapatılması, ülke vatandaşlarının hareket etmelerinin (yer değiştirmelerini) sınırlandırılması, insanların evlerinde karantina altında tutulmaları, evden dışarı çıkmalarının yasaklanması veya ülke genelinde tam kapanmaya gidilmesi (Donthu & Gustafsson, 2020), Covid-19'un insan yaşamı üzerindeki etkilerindedir.

Covid-19 pandemisi, insan sağlığını ve yaşamını etkilemekle kalmamış, özellikle ekonomik anlamda küresel bir durgunluğa neden olmuş ve olmaktadır (Ruiz-Frutos, Ortega-Moreno, Allande-Cussó, R., Ayuso-Murillo, Domínguez-Salas, & Gómez-Salgado, 2021). Genel olarak, Covid-19 pandemisi, ekonomik

açılan, ülkelerin, yatırım yapmalarını azaltarak, sermaye birikimlerini arttırmalarına olanak sağlamıştır. Bu da ülkelerin ekonomik büyüme düzeylerinin azalmasına neden olmuştur (Donthu & Gustafsson, 2020). Covid-19 pandemisinin, ekonomik etkileri, genel olarak değerlendirildiğinde, şunları ileri sürmek olanaklıdır: Çin ekonomisinin yavaşlamaya başlamasıyla ve üretiminin sektöre uğramasıyla birlikte, küresel tedarik zincirlerinin faaliyetleri olumsuz yönde etkilenmiştir. İşletmenin büyüklük ve küçüklüğüne bakmaksızın, Çin ile ilişkileri olan ve özellikle ondan girdi alarak, ithalat yapan tüm dünyadaki işletmeler, üretimlerini gerçekleştirmek için farklı bağlantılar kurmaya başlamışlardır. Ayrıca ülkeler arası ulaşımın kısıtlanması veya sınırlandırılması da küresel ekonomik faaliyetlerin daha da yavaşlamasına neden olmuştur (McKibbin & Fernando, 2020).

Covid-19 pandemisi ülkeleri ekonomik anlamda etkilemenin yanı sıra, tüm dünyadaki örgütleri hem teknik hem fiziksel hem de sosyo-psikolojik anlamda önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir (Ruiz-Frutos, Ortega-Moreno, Allande-Cussó, R., Ayuso-Murillo, Domínguez-Salas, & Gómez-Salgado, 2021). Belirsizliğin yoğun olduğu pandemi sürecinde örgütlerin karlılıklarını arttırmaktan ziyade varlıklarını koruyabilmeleri önemli hale gelmiştir. Örgütlerin birçoğu kapanmış bir kısmı ise hayatta kalabilmek için küçülmeye gitmiş, üretim tesislerini azaltmış veya çalışanlarının bir miktarını işten çıkararak daha az sayıdaki çalışanla faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Spurk & Straub, 2020). Örgüt liderleri, örgütlerin hayatta kalıp kalamamalarından sorumlu tutulmuş ve liderlerin aldıkları kararların ve uyguladıkları stratejilerin krizin aşılanıp aşılanmasında etkili olduğu öne sürülmüştür. Liderlik önemli bir olgu haline gelmiş ve pandemi sürecinde kriz liderliğini ele alan birçok çalışma yazılmıştır (Baruch, Singh, Halliday, & Hammond, 2021; Forster, Patlas, & Lexa, 2020).

7. Covid-19 Pandemi Sürecinde Kriz Liderliği: Sistemik Tarama

Bu başlık altında Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği, “yönetim ve organizasyon” bilim alanı kapsamında ele alınmış olup, “Covid-19”, “Covid-19 pandemisi”, “Covid-19 virüsü”, “pandemi” kelimeleri ve “kriz liderliği”, “liderlik” kelimeleri 2’şerli veya 3’erli olarak farklı kombinasyonlarla hem İngilizce hem de Türkçe kelimelerle (Ör: “Covid-19”, “crisis leadership”) Google Akademik, Dergipark Akademik ve Marmara Üniversitesi veri tabanlarında taratılmıştır. Ulaşılan çalışmalar, sistemik yazın taraması doğrultusunda detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Sistemik tarama sırasında bazı çalışmalarda politik liderlerin, devlet liderlerinin veya yüksek eğitim kurumlarındaki bölüm başkanlarının Covid-19 pandemi sürecindeki kriz liderliklerinin ele alındığı tespit edilmiştir (Gigliotti, 2020; Haslam, Steffens, Reicher, & Bentley, 2021; Maak, Pless, & Wohlgezogen, 2021; Roberts, 2020; Wardman, 2020). Fakat bu çalışma, “yönetim ve organizasyon bilim alanı”yla sınırlandırılmış olduğu için, bu çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca “Covid-19” ve “liderlik (leadership)” kelimeleri taratıldığında pandemi sürecinde transformasyonel liderlikle ilgili çalışmalara da rastlanmış olup bu çalışmalar da kriz liderliği ile ilgili olmamaları nedeniyle kapsam dışı bırakılmıştır (Talu & Nazarov, 2020; Zaman, et al., 2020). Ulaşılan çalışmalarda yerel yazında konuyla ilgili sadece 1 çalışmaya rastlanmış olmakla birlikte, diğer tüm çalışmalar yabancı yazında yer almaktadır.

Baruch vd. (2021)’nin çalışmalarında, bir New York City hastanesinde liderlerin hangi kriz liderliği modelini kullanarak pandemiye cevap ürettikleri irdelenmiştir. Çalışmada, hastanede görevli liderlerin pandeminin yarattığı belirsizlik ve karmaşayı aşmak amacıyla Toyota üretim sisteminin dayandığı yalın (Lean) yönetim metodolojisini kullandıkları üzerinde durulmuştur. Baruch vd. (2021) yalın yönetim metodolojisini, katma değer yaratmayan işleri ortadan kaldıran, sürekli iyileştirmeyi teşvik eden ve organizasyonel mükemmelliğe ulaşmayı amaçlayan felsefi bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Hastanede, kriz liderlerine yalın metodolojiyi kullanırlarken belirli ilkelerin rehberlik ettiği ileri sürülmüştür. Bu ilkeler, “ayırt etmeksizin her bireye saygı duyma, alçakgönüllülükle liderlik etme, mükemmelliği arama, bilimsel düşüncüyü benimseme, sürece odaklanma ve süreçteki sorunları çözme, kaliteyi artırma ve sorunların tekrar yaşanmaması için önlemler alma, gerekli kaynakların ihtiyaç halinde ulaşılabilir olmasını sağlama, sistemik bir şekilde düşünme, amacı açıkça ifade etme ve hastalar için değer yaratma” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca pandemi sürecinde hastanedeki kriz liderlerinde belirli liderlik özelliklerinin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu özellikler, “çalışanları koruma, çalışanlarla sıklıkla iletişim halinde olma ve toplantı yapma, çalışanların iyi hissetmesi için psikiyatri bölümü gibi bölümlerden hizmet alma, acil

durumlarda çalışanlara rehberlik etmesi için “acil durum yönetim sistemi” kurma, yoğun bakım ünitesinin kapasitesini planlama, küçük başarıları kutlama, hızlıca alternatif stratejiler üretebilme ve diğer hastanelerle iletişim halinde olma ve bilgi paylaşma” şeklinde sıralanmıştır. Çalışmada, krizin aşılmasında çalışanların rolü ve önemine değinilmekte ve kriz liderlerinin çalışanların fiziksel sağlıklarının yanı sıra iyi oluşlarını (well being) da korumaya önem verdikleri dile getirilmektedir.

Forster vd. (2020), Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliğini ele aldıkları çalışmalarında, krizin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için kriz liderlerine tavsiyelerde bulunmuşlardır. Çalışmada, kriz liderlerinin otokratik bir yönetim tarzından kaçınmaları gerektiği ve çalışanların yaratıcı fikirlerini rahatlıkla ifade edebilecekleri ekipler kurmaları önerilmektedir. Pandemi sürecinde koşulların hızla değiştiği üzerinde durulmakta ve liderlere analiz aşamasında çok zaman kaybetmemeleri ve hızlı hareket etmeleri tavsiye edilmektedir. Liderlerin krize ilişkin bilgileri paylaşmada çalışanlarına karşı şeffaf ve gerçekçi olmaları, sıklıkla çalışanlarla toplantı yapmaları ve toplantı esnasında iyimserliklerini korumaları önemli bulunmaktadır. Toplantılar esnasında krizin aşılmasında çalışanların üstlendikleri roller ve önemleri vurgulanarak çalışanların kendilerine güven duymaları sağlanmalıdır. Ayrıca çalışmada kriz sürecinin liderler üzerinde bunaltıcı bir etkisi olduğu üzerinde durulmaktadır. Liderlere psikolojik ve fiziksel sağlıklarını korumaları için kriz esnasında duyguları üzerinde yoğunlaşmamaları, yeterli uykuyu almaları, iyi beslenmeleri ve egzersiz yapmaları tavsiye edilmektedir. Kriz sonrası aşamada ise kriz liderlerinin ileride yaşanabilecek olası salgınlara karşı ders çıkarmaları ve hazırlık yapmaları önerilmektedir.

Kaul vd. (2020), pandemi sürecinde kriz liderlerinin sahip olması gereken liderlik özelliklerini sekize ayırmıştır. Liderlik özellikleri, iletişim kurma, gerçekçi ve iyimser olma, misyon ve temel değerler üzerine odaklanma, hızlı karar alma, kısa ve uzun vadeli planlar yapma, amaca yönelik olarak alçakgönüllülikle davranışta bulunma, yatay liderliğe geçme (horizantal leadership) ve dış paydaşları gözlemleyerek onlarla bilgi alışverişinde bulunma olarak sınıflandırılmıştır. Liderin kriz esnasında liderlik ettiği birime veya örgüte krize ilişkin bilgileri gerçekçi bir şekilde iletmesi çalışanların kriz esnasında yaşadıkları korkuların azalmasında etkili görülebilmektedir. Çalışmada, liderlerin çalışanlarıyla kurdukları iletişimde iyimser ve umut verici olmaları önerilmektedir. Kaul vd. (2020), kriz esnasında örgütlerin temel değerlerinin ve misyonlarının sorgulandığını ve etkili kriz liderlerinin çalışanları motive etmek için örgütün değerlerini ve misyonunu yeniden hatırlatmaları gerektiğini ifade etmektedir. Çalışmada belirsizliğin yüksek olduğu pandemi sürecinde kriz liderlerinin hızlı karar almalarının ve uzun vadeli planlar yaparken kısa vadeli planlar yapmalarının önemine de değinilmiştir. Liderlerin çalışanlarla arasında birliktelik duygusu yaratmasının önemi vurgulanmıştır. Etkili bir kriz yönetimi için kriz liderlerinin çalışanlarına alçak gönüllülikle yaklaşmaları ve onları empatiyle dinlemeleri önerilmektedir. Çalışmada, kriz esnasında liderlerin çoğunlukla riski azaltmak ve kontrolü sağlamak amacıyla diğer bireylerin sorumluluk alanlarına giren konularda kararları kendilerinin aldıkları iddia edilmektedir. Kriz liderlerine “yatay liderlik” modeline geçmeleri ve diğer bireylerin karar alımlarını teşvik etmeleri önerilmektedir. Kaul vd. (2020) etkili kriz liderlerinin krizi ve krizin etkilerini daha iyi anlayabilmek adına dış paydaşlarla iletişim kurduklarını ve bilgi paylaşımında bulduklarını belirtmiştir. Bu kapsamda, liderlere krize ilişkin daha iyi kararlar alabilmeleri için dış paydaşlarla iletişim kurmaları tavsiye edilmektedir.

Dirani vd. (2020), pandemi sürecinde ve sonrasında etkili bir kriz yönetimi için gerekli liderlik yetkinliklerinin neler olduğunu ve İnsan Kaynakları Gelişim uzmanlarının liderlere destek olmak amacıyla üstlendikleri yeni rolleri tartışmıştır. Çalışmada, yeni roller ve amaçlar benimseme, liderliği çalışanlarla paylaşma, iletişim kurma, çalışanların teknolojiye erişimini sağlama, çalışanların iyi oluşlarına (well being) önem verme, örgütün mali yapısının korunması ve örgütsel dayanıklılığı teşvik etme üzere yedi liderlik yetkinliğinden söz edilmektedir. Dirani vd. (2020) Ford, Toyota, General Motors gibi şirketlerin pandemi sürecinde üretim tesislerini solunum cihazı üretmek amacıyla yeniden tasarlamalarını örnek göstererek liderlerin kriz sürecinde örgütler için yeni roller ve amaçlar oluşturabileceklerini belirtmektedir. Kriz liderlerinin otokratik bir liderlik şeklini benimsemeleri yerine liderlik sorumluluklarını çalışanlarla paylaşmaları ve bireylerin karara katılımına izin vermeleri önerilmektedir. Çalışmada, çalışanlarla etkili iletişim kurulması, çalışanların kişisel sorunlarıyla yakından ilgilenilmesi, teknolojinin örgüte entegre edilmesi ve çalışanların teknolojiyi etkin bir şekilde kullanmalarının sağlanması önemli kriz liderliği yetkinleri olarak ele alınmaktadır. Dirani vd. örgütsel dayanıklılığı krizden en az hasar alarak başa çıkma ve

değişme kapasitesi olarak değerlendirmektedir. Örgütsel dayanıklılığı düşük olan örgütlerin kriz sonrasında iflas ettikleri üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda kriz liderlerine örgütsel dayanıklılığı arttırmaya yönelik olarak kararlar almaları önerilmektedir.

Keen vd. (2020)'nin çalışmasında, pandemide karşılaşılan zorlukları iyi yönetebilmek adına kamu sağlık kuruluşlarının liderlerine belirli ilkeler önerilmektedir. Bu ilkeler, 2010 yılında Haiti'deki depreme müdahale esnasında elde edilen deneyimler neticesinde oluşturulan ve pandemi sürecine de uygulanabilecek nitelikteki ilkeleri içermektedir. Çalışmada, Haiti depremi gibi farklı bir krizdeki kriz yönetimi uygulamalarının Covid-19 sürecindeki kriz liderliğine ilişkin yararlı içgörüler sağlayacağı öngörülmektedir. Keen vd. (2020)'ye göre, liderlerin durumsal farkındalık kazanmaları, hızlı ve duruma uygun kararlar almaları, çalışanlarıyla basit ve net bir şekilde iletişim kurmaları, çalışanlarının ve kendilerinin ruh ve beden sağlıklarıyla ilgilenmeleri, krize ilişkin değerlendirme yapabilmeleri ve öğrenmeleri önemli bulunmaktadır. Durumsal farkındalık, liderin kriz esnasında yaşananları doğru bir şekilde anlamasını ve krizin çevresel etkilerinin de farkında olmasını içermektedir. Liderlerin bilinçli kararlar verebilmeleri için durumsal farkındalık geliştirmeleri önemli bulunmaktadır. Liderler, kriz esnasında normal iş yapma süreçlerinin ve uygulamalarının mevcut durumun ve yeni gerçekliğin taleplerini karşılayamayacağını bilmelidir. Bu kapsamda liderlerin krizi etkin bir şekilde yönetebilmeleri için hızlı düşünmeleri ve yeni duruma uyum sağlamaya çalışmaları önerilmektedir. Çalışmada, liderlere çalışanlarıyla basit ve net mesajlar içeren bir iletişim kurmaları tavsiye edilerek Haiti'de depreme müdahale esnasında uygulanan bir yöntemden bahsedilmektedir. Haiti'de kriz liderlerinin “ne yaptıklarını, şu an ne yapıyor olduklarını ve ne yapmayı planladıklarını” içeren ve en fazla üç önemli konuya değinen bir mesajı her gün çalışma arkadaşlarına ilettikleri ifade edilmiştir. Ayrıca liderlere pandemi sürecinde oluşabilecek tükenmişliği önlemek amacıyla ekipleriyle ilgilenmeleri ve hem ekip üyelerinin hem de kendilerinin ruh ve beden sağlıklarını korumaya önem vermeleri önerilmektedir. Çalışmada, liderlerin kriz esnasında liderliklerine ilişkin günlük bir değerlendirme yapmalarının önemine değinilmiş ve liderlere “Covid-19 Liderlik Günlüğü” tutmaları tavsiye edilmiştir. Böylece liderlerin aldıkları kararları her gün gözden geçirebilecekleri, nerede başarılı veya başarısız olduklarını saptayabilecekleri değerlendirilmektedir.

Mather (2020)'in çalışması, bir lider olan Mather'in kendi deneyimlerinden yola çıkarak yazdığı ve Covid-19 pandemisinde kriz liderlerine yönelik öneriler geliştirdiği bir çalışmadır. Çalışmada, insanın doğası gereği belirsizlikle karşı karşıya kaldığında harekete geçmeden önce daha fazla bilgi arayışında olduğu öne sürülmüştür. Kriz esnasında bu bilgi arayışının zaman kaybına ve gecikmelere yol açabileceği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, kriz liderlerine, kriz yaşanmaya başladığı andan itibaren hızlıca karar almaları önerilmektedir. Ayrıca liderlere, sorumluluk üstlenmeleri ve yanlış kararlar aldıkları takdirde hatalarını kabul ederek hatalarından öğrenmeye çalışmaları, mevcut duruma uyum sağlamaları ve salgının ilerleme hızı vb. gibi salgına ilişkin bilgiler değiştikçe stratejilerini sürekli geliştirmeleri tavsiye edilmektedir. Liderlerin çalışanlarla açık ve şeffaf bir şekilde iletişim kurmaları, konuşma esnasında motive edici ve umut verici olmaları önerilmektedir. Liderlerin hızlı davranarak işletmenin operasyonlarını krize göre düzenlemeleri önemli bulunmaktadır. Çalışmada, Unilever'in üretimini cilt bakım ürünlerinden temizlik ve hijyen ürünlerine kaydırması ve Dior ve Givency'nin üretimi parfümden el dezenfektanı üretimine kaydırmaları örnek olarak gösterilmiştir. Son olarak liderlere, alışılmışın dışında düşünceleri önerilmektedir. Mather (2020) çalışmasında bireyin kendi düşünce kalıplarının dışına çıkabilmesinin zorluğundan bahsederek bu gerçekleştirdiği takdirde liderlerin kuruluşlarında büyük bir değişim gerçekleştirebileceklerini öne sürmüştür.

Prestia (2020) hemşire liderlerin Covid-19 sürecinde ahlaki yükümlülüklerini ele aldığı çalışmasında, hemşire liderlere ahlaki değerlerini koruyarak krizi etkin bir şekilde yönetebilmeleri için öneriler getirmektedir. Çalışmada, hemşire liderlerin iletişim şekli üzerinde durulmakta ve hemşire liderlere ekiplerindeki hemşirelerle şeffaf bir iletişim kurmaları, hemşirelere doğru bilgileri vermeleri, onlara karşı duyarlı davranmaları, saygı duymaları, onları önemsemeleri ve onlarla arasında duygusal bir bağ kurmaları önerilmektedir.

Stoller (2020), Covid-19 sürecinde liderliği ele aldığı “commentary” olarak yayınlanan görüş makalesinde, liderlere krizi etkin bir şekilde yönetebilmeleri için öneriler geliştirmiştir. Çalışmada, proaktif davranma, krizde ortaya çıkan yeni duruma göre işletmenin operasyonlarını düzenleme, hızlı karar alma,

çalışanlarla sıklıkla realist ve iyimser bir yaklaşımla iletişim kurma liderlere sunulan önerilerdir. Çalışmada proaktif davranış kriz öncesi ve kriz esnasında olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kriz öncesi proaktif davranış, olası krizlere ilişkin planlar yaparak hazırlık yapmayı içerirken, kriz esnasındaki proaktif davranış ise krize ilişkin doğru bir değerlendirme yapabilmeyi, öngörülerde bulunmayı ve bu değerlendirme ve öngörüler neticesinde elde bulundurulmuş kaynakları en etkin şekilde kullanmayı içermektedir. Ayrıca çalışmada, liderlere örgütün operasyonlarını krize uygun bir şekilde yeniden düzenlemeleri, hızlı karar almaları, çalışanlarla sıklıkla realist ve iyimser bir yaklaşımla iletişim kurmaları tavsiye edilmektedir.

Nohria (2020) Harvard Business Review’de yayınlanan pandemi sürecinde örgütlerin nasıl hayatta kalacaklarını ele aldığı yazısında, krizin örgüt yapısında gerçekleşecek olan bazı değişikliklerle aşılabileceğini ve krize en iyi uyum sağlayan örgütlerin diğer örgütlere kıyasla krizi daha iyi atatabileceklerini iddia etmektedir. Bu kapsamda çalışmada, liderlere örgütlerinin krize uyum gösterme yeteneklerini arttırabilmeleri için örgüt yapısında değişikliklere gitmeleri önerilmektedir. Çalışmada iki örgüt yapısı tasnif edilmektedir. Birinci örgüt yapısı ile geleneksel bir örgüt yapısı tasnif edilmekte ve bu tarz örgütlerin hiyerarşik bir yapıya sahip, merkezi bir (centralized) lideri olan, sıkı kural ve prosedürleri olan, alanında uzmanlaşmış çalışanlara sahip ve çalışanlarına uzaktan çalışma imkanı tanımayan örgütler oldukları ifade edilmektedir. İkinci örgüt yapısı ise örgütlerin krize daha iyi uyum sağlayabilmeleri için Nohria (2020) tarafından liderlere önerilen örgüt yapısıdır. Bu örgüt yapısına sahip örgütlerde basit ve esnek kurallar bulunmakta, bir liderden ziyade birçok lider bulunmakta (dağıtımci liderlik), çalışanlara uzaktan çalışma imkanı tanınmakta ve çalışanlara çapraz eğitim verilerek bir çok konuda uzmanlaşmalarına izin verilmektedir. Çalışmada, birinci örgüt yapısına sahip örgütlerin krizi aşmada zorlanacakları, ikinci örgüt yapısına sahip örgütlerin ise krizi daha etkin yönetecekleri iddia edilmektedir.

Everly vd. (2020)’nin çalışmalarında, kriz liderlerine Covid-19 sürecinde çalışanlarının yaşayabilecekleri psikolojik sıkıntılara destek olabilmeleri için öneriler geliştirilmektedir. Çalışmada, bu önerilerin yazın doğrultusunda ve Johns Hopkins hastanesinde çalışan liderler ve yöneticilerle yapılan görüşmeler neticesinde oluşturulduğu belirtilmektedir. Liderlere, krizin yarattığı karmaşadan çalışanlarını koruyabilmeleri için belirli rutinler oluşturmaları önerilmektedir. Bunlardan bazıları hastanede her gün her vardiyanın başında veya sonunda çalışanlarla toplantılar yapma veya çalışanlara bilgilendirici e-postalar atmadır. Çalışmada liderlere konuşmadan önce dinlemeleri ve açık uçlu sorular sorarak çalışanların düşüncelerini ve kaygılarını anlamaları ve çalışanlarına verdikleri bilgilerle çalışanlarının kaygılarını azaltmaları tavsiye edilmektedir. Çalışmada liderlerin çalışanlarıyla paylaşabilecekleri üç bilgi türünden bahsedilmektedir: İleriye dönük bilgi (ne olacak), açıklayıcı bilgi (ne oldu, neden oldu ve şu an ne oluyor) ve kuralcı bilgi (öneriler veya eylemde bulunmaları için talimatlar). Ayrıca liderlere çalışanlarıyla aralarında güven inşa etmeleri amacıyla şeffaf ve doğru bilgileri içeren bir iletişim kurmaları ve çalışanlara önerdikleri davranışları kendileri uygulayarak rol model olmaları önerilmektedir. Çalışanların kendilerini yalnız hissetmemeleri, endişe ve kaygı düzeylerinin artmaması için liderlerin onları desteklemeleri önemli bulunmaktadır. Bu kapsamda, liderlere kendilerini yalnız hisseden veya kaygı yaşayan çalışanlarına bu duygularla baş etmek için ne yaptıklarını sormaları ve ekip içerisinde kendi deneyimlerini paylaşmalarını teşvik etmeleri tavsiye edilmektedir. Çalışmada, birbirine bağlı grupların stresle daha iyi başa çıktıkları öne sürülerek; kriz liderlerine çalışanlarını birbirleriyle yakınlık kurabilmeleri için bir araya getirmeleri önerilmektedir. Son olarak çalışmada kriz liderlerine hızlı karar almaları ve önemli kararları almayı geciktirmemeleri tavsiye edilmektedir.

Sriharan vd. (2021)’nin “kriz liderliği” ve “pandemi” anahtar kelimelerini içeren 35 görgül makaleyi Nvivo nitel veri analiz programı ile tematik analiz yaparak incelediği çalışmalarında, pandemi sürecinde kriz liderleri tarafından sergilenen liderlik yetkinliklerinin türleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, kriz liderlerine ilişkin görev odaklı, insan odaklı ve uyum odaklı olmak üzere 3 liderlik yetkinliği tespit edilmiştir. Görev odaklı yetkinlikler, pandemi sürecini etkin bir şekilde yönetebilmek için gereken bilgi, beceri ve davranışları kapsamaktadır. Kriz öncesinde olası krizlere karşı hazırlık yapma, kriz esnasında çalışanlarla doğru ve şeffaf bir iletişim kurma, diğer örgütlerle iş birliği yaparak bilgi alışverişinde bulunma ve önemli kararlar üzerinde fikir birliği oluşturma görev odaklı yetkinliklerdir. İnsan odaklı yetkinlikler ise kişilerarası ilişkileri yönetmek için gereken beceri ve davranışları kapsamaktadır. Çalışanlara karşı empati gösterme, çalışanların düşünce ve duygularının farkında olma, fiziksel ve duygusal olarak çalışanların

yanında olduğunu hissettirme, çalışanların iyi oluşunu (well being) önemseme, onlara ilham verme ve etkileme insan odaklı yetkinliklerdir. Uyum odaklı yetkinlikler ise liderlerin krizin hızlı değişen koşullarına uyum göstermesi için gereken becerileri içermektedir. Hızlı karar alma, sistemik düşünme ve geçmiş deneyim ve sezgilerinin bileşimi olan örtük bilgisinden (tacit knowledge) yararlanma uyum odaklı yetkinliklerdir. Sriharan vd. (2021)'ye göre, öngörülemez kriz koşullarında liderler örtük bilgileri vasıtasıyla hızlı karar alabilmektedirler.

Mutch'un (2020) kriz liderliği özelliklerini belirlemeye yönelik olarak kriz liderleriyle görüşme yaptığı çalışmada, kriz liderlerinin özellikleri eğilimsel, ilişkisel ve bağlamsal özellikler olmak üzere üç grup altında sınıflandırılmıştır. Eğilimsel özellikler, liderlerin davranışlarını yönlendiren kişilik özellikleri, değer ve inançları gibi bireysel özelliklerini nitelendirir. Sorumluluk bilinci, bireylere saygı, alçakgönüllülük ve topluma faydalı olma inancı liderlerin eğilimsel özelliklerini ifade etmektedir. İlişkisel özellikler ise liderlerin çalışanlarla karşılıklı güven ve saygıya dayalı ilişkiler kurması, takımı içerisinde ortak bir duygu yaratabilmesi, çalışanlara karşı duyarlı davranması gibi kişiler arası ilişkilerin geliştirilmesine olanak sağlayan özellikleri kapsamaktadır. Kriz öncesinde çalışanlar ve lider arasında güçlü bağların kurulması liderlerin kriz esnasında çalışanları harekete geçirmesini ve onlara yeni roller vermesini kolaylaştırabilmektedir. Ayrıca liderlerin pandemi sürecinde çalışanların ailelerinin sorumluluklarını üstlenerek yardım etmesi önemli bulunmaktadır. Çalışmada son olarak bağlamsal özelliklerden bahsedilmektedir. Bağlamsal özellikler, kriz esnasında krizin etkin bir şekilde yönetilmesi için liderlerde bulunması gereken özellikleri içermektedir. Çalışmada bu özellikler hızlı karar alma, kısa, orta ve uzun vadeli planlar yapma, durum değerlendirmesi yapma, kaynakları etkin kullanma, yeni duruma uyum sağlama, krize ilişkin her yeni gelişmede seçenekleri tekrar gözden geçirme ve geniş perspektiften düşünme olarak ele alınmaktadır.

Beilstein vd. (2020) pandemi sürecinde liderliği ele aldığı çalışmada, sağlık sektöründe çalışan liderlere krizi etkin bir şekilde yönetebilmeleri için öneriler getirmektedir. Çalışmada liderlere, çalışanlarıyla veya ekip üyeleriyle sıklıkla iletişim kurmaları, dürüst ve şeffaf olmaları, konuşmalarında önemli mesajları sürekli tekrar etmeleri ve çalışanlarına empatiyle yaklaşmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca liderlerin çalışanlarına güven vermeleri, saygılı bir üslupla çalışanlarına geri bildirimlerde bulunmaları, örgüt içerisinde olumlu bir öğrenme kültürü yaratmaları, krizin olası sonuçlarını değerlendirerek durumsal farkındalık kazanmaları, hızlı karar almaları, suçlamak yerine hatalarından ders çıkarmaları ve risk yönetim araçlarını kullanmaları önerilmektedir. Çalışmada, liderlerin kriz öncesinde olası krizlere karşı hazırlık yapmaları da önemli bulunmaktadır.

Cinnioğlu (2021), Covid-19 pandemi sürecinde otel yöneticilerinin sergiledikleri liderlik davranışlarını belirlemeye yönelik olarak görgül bir araştırma yapmıştır. İstanbul ilinde faaliyet gösteren sekiz adet beş yıldızlı otelin müdürleriyle yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz neticesinde, otel müdürlerinin krizi iyi yönetebilmek adına personele ve ekip çalışmasına önem verme, strateji geliştirme ve vizyon oluşturma olmak üzere üç liderlik özelliğine sahip oldukları bulgulanmıştır. Otel müdürleri pandemiyle birlikte tüketicilerin talep ve isteklerinin değiştiğini ve otellerde hijyen koşullarının ön planda tutulduğunu belirtmiş ve krizi atlatabilmeleri için otelleri yöneten liderlerin bu kapsamda yeni bir vizyon oluşturmaları ve yeni stratejiler geliştirmeleri gerekliliğinden bahsetmişlerdir.

8. Sonuç

Bu çalışmada, Covid-19 pandemisinde kriz liderliği, yönetim ve organizasyon bilim alanı kapsamında ele alınarak sistemik yazın taraması yapılmıştır. Ulaşılan çalışmalar bütünsel olarak değerlendirildiğinde, araştırmaların çoğunluğunun sağlık alanındaki dergilerde doktorlar tarafından yazıldığı tespit edilmiştir. Covid-19 virüsünün tedavisinin tam olarak bilinmemesi, virüsün yayılma hızının yüksek olması, hızla artan sayıdaki entübe hastalar için yoğun bakım ünitelerindeki yatak kapasitelerinin yetersiz kalışı ve sağlık çalışanlarının çalışma düzenlerinin değişimi gibi sebepler hastanelerde yoğun bir karmaşanın yaşanmasına sebep olmuş ve hastanelerde kriz liderliğini önemli hale getirmiştir. Bazı çalışmalarda, örneklem olarak hastaneler ele alınmış olup, örneklem dahilindeki bu hastanelerde krizin etkin bir şekilde yönetimini sağlayan kriz liderlerinin etkili davranışlarından yola çıkılarak kriz liderlerine öneriler geliştirilmiştir (Baruch, Singh, Halliday, & Hammond, 2021; Everly, Wu, Crumpsty- Fowler, Dang, & Potash, 2020).

Bazı çalışmalarda ise geçmiş yıllarda yaşanan deprem gibi doğal felaketler ele alınmış olup bu felaketlerdeki başarılı kriz liderliği davranışları örnek gösterilerek yine kriz liderlerine tavsiyelerde bulunulmuştur (Keen, Gilkey, & Baker, 2020). Ayrıca, kriz liderliği yazınına detaylı bir şekilde inceleyen ve detaylı inceleme neticesinde Covid-19 pandemisinde kriz liderlerine önerilerde bulunan çalışmaların olduğu da tespit edilmiştir (Dirani, et al., 2020; Sriharan, et al., 2021).

Çalışma kapsamında ulaşılan çalışmalar değerlendirildiğinde, çalışmaların çoğunluğunda kriz liderlerinin çalışanlarına karşı yaklaşımının, çalışanlarıyla kurdukları iletişimin ve krizi çözmedeki becerilerinin bütünsel olarak ele alındığı söylenebilmektedir. Kriz liderlerinin çalışanlarına karşı yaklaşımının nasıl olması gerektiğine ilişkin öneriler getiren çalışmaların çoğunluğunda, Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan belirsizlik nedeniyle çalışanların stres ve kaygı düzeylerinin artacağı öne sürülmüş ve kriz liderlerine çalışanlarına karşı empati göstermeleri, çalışanlarıyla yakın ilişkiler kurmaları, çalışanlarına önem vermeleri, onlara saygı duymaları ve çalışanlarının ruh sağlıkları ve iyi oluşlarını (well being) korumaları için destekleyici olmaları önerilmiştir. Kriz liderlerinin çalışanlarına karşı gösterdikleri olumlu yaklaşımın yanı sıra çalışanlarıyla kurdukları iletişimde güvenilir olmaları, şeffaf davranmaları, onlara Covid-19 pandemisine ilişkin doğru bilgileri paylaşmaları ve verdikleri bilgilerin olumsuzluğuna rağmen umut verici olmaları tavsiye edilmiştir. Çalışmaların çoğunluğunda kriz liderlerinin krizi yönetmedeki becerilerine de değinildiği gözlemlenmiştir. Hızlı karar alma, krizin ortaya çıkardığı yeni durumlara uyum sağlama, esnek davranma, geniş perspektiften düşünme, durum değerlendirmesi yapma, diğer örgütlerle iş birliği yaparak bilgi alışverişinde bulunma ve kaynakları etkin kullanma çalışmaların çoğunluğunda dile getirilen becerilerdir.

“Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği” kapsamındaki sistemik yazın taraması bütünsel olarak değerlendirildiğinde, sınırlı sayıda görgül çalışmaya rastlandığı söylenebilmektedir. Araştırmacılara Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliğini ele alan görgül çalışmalar tasarlamaları önerilebilir. Çalışmaların biri dışında diğerlerinin yabancı yazında yayınlanmış olması, özellikle Türk araştırmacıların, bu konuya yönelmediklerini göstermektedir. Bu anlamda yerel yazında eksiklikler olduğu söylenebilir. Kriz liderliği olgusunun yönetim ve organizasyon alanına giren bir konu olmasına rağmen, çoğunlukla sağlık çalışanları tarafından sağlık kuruluşları bağlamında ele alınması alan yazında bu yönde bir eksiklik olduğunu gösterebilmektedir. Bu bağlamda, Covid-19 pandemisinde kriz liderliği konusunun farklı sektörler örneğinde görgül araştırmalar kapsamına dahil edilmesi önerilebilir. İleride bu konu üzerinde çalışacak araştırmacılara, tüm sektörleri ve örgütleri etkileyen Covid-19 krizinin, “sağlık kuruluşları dışındaki örgütlerde liderler tarafından nasıl yönetildiğinin” veya “bu dönemde hangi kriz liderliği özelliklerinin ön plana çıktığının” araştırılması da önerilebilmektedir.

Haruta ve Hallahan (2003), çalışmalarında 1985’te Japonya ve Birleşik Devletler’de meydana gelen iki büyük havayolu kazasında, liderlerin davranışlarını Hofstede (1980)’nin kültür sınıflandırması bağlamında incelemişlerdir. Çalışmada, Japonya ve Birleşik Devletler’e ait hava yolu işletmeleri liderlerinin krizi yönetim şekilleri, iletişim stratejileri ve toplumdaki özür dileme biçimlerinin kültürel özelliklere göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Bu kapsamda, ileride “Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği” konusunda çalışmak isteyen araştırmacılara, konuyu Türk kültürü bağlamında incelemeleri önerilebilir. Buna ek olarak araştırmacılara, Haruta ve Hallahan (2003)’ün çalışmasında olduğu gibi ilgili konuyu farklı ülkelerin kültürel bağlamlarında irdelemeleri, bu kapsamda ayrıntı noktalar açısından kıyaslamalara gitmeleri ve “kültürel bağlam” doğrultusunda “Covid-19 pandemi sürecinde kriz liderliği” ile ilgili bir kuramsal çerçeve çizmeleri önerilebilir.

8. Extended Abstract

A systematic review on the phenomenon of crisis leadership during the Covid-19 pandemic was conducted in this study. When the researches were examined holistically, it was discovered that the majority of them were published in medical journals by doctors. The reasons such as the unknown treatment of the Covid-19 virus, the high rate of spread of the virus, the insufficient bed capacity in the intensive care units for the rapidly increasing number of intubated patients, and the change in the working patterns of the health workers caused an intense confusion in the hospitals and made crisis leadership in hospitals important. In some studies, hospitals were used as a sample, and suggestions for crisis leaders were developed based on the effective behavior of crisis leaders who ensured effective crisis management in

these hospitals (Baruch, Singh, Halliday, & Hammond, 2021; Everly, Wu, Crumpsty- Fowler, Dang, & Potash, 2020). Natural disasters such as earthquakes in recent years were discussed in some studies, and successful crisis leadership behaviors in these disasters were given as examples, as well as advice to crisis leaders (Keen, Gilkey, & Baker, 2020). Furthermore, it has been determined that there are studies that conduct a comprehensive review of the crisis leadership literature and make recommendations to crisis leaders in the Covid-19 pandemic (Dirani, et al., 2020; Sriharan , et al., 2021).

When the studies reached within the scope of the study are evaluated, it can be stated that the majority of the studies take a holistic approach to crisis leaders' approach to their employees, the communication they establish with their employees, and their skills in crisis management. Most studies that make recommendations about how crisis leaders should approach their employees suggest that employees' stress and anxiety levels will rise due to the uncertainty experienced during the Covid-19 pandemic process, and that crisis leaders should show empathy towards their employees, establish close relationships with their employees, care about and respect their employees. and to be supportive of their employees in order to protect their mental health and well-being. In addition to a positive attitude toward their employees, crisis leaders were advised to be reliable in their communication with them, to act transparently, to share accurate information about the Covid-19 pandemic, and to remain optimistic despite the negativity of the information they provided. It has been observed that the majority of studies also refer to crisis leaders' skills in crisis management. The skills expressed in the majority of the studies are quick decision making, adapting to new situations caused by the crisis, acting adaptively, thinking from a broad perspective, evaluating the situation, exchanging information in collaboration with other organizations, and effectively using resources.

When the systematic review within the scope of "crisis leadership during the Covid-19 pandemic" was evaluated holistically, a limited number of empirical studies were found. Researchers may be advised to design empirical studies that address crisis leadership during the Covid-19 pandemic. The fact that all but one of the studies were published in foreign literature shows that Turkish researchers in particular do not prioritize this subject. In this regard, it can be said that there are deficiencies in the local literature. Although crisis leadership is a subject in the field of management and organization, the fact that it is mostly handled by health professionals in the context of health institutions suggests that there is a gap in the literature in this area. In this context, it is suggested that crisis leadership in the Covid-19 pandemic should be considered in the sample of different sectors and empirical studies should be designed. Researchers working on this topic in the future may be advised to investigate the Covid-19 crisis, which affects all sectors and organizations, "how it is managed by leaders in organizations other than health institutions" or "which crisis leadership characteristics come to the fore during this period".

Keywords: Covid-19, Pandemic, Crisis Leadership, Systematic Review.

Kaynakça

- Baruch, D., Singh, D., Halliday, C., & Hammond, J. (2021). Applying LEAN strategies to crisis leadership. *Nursing Management*, 37-41.
- Beilstein, C., Lehmann , L., Braun, M., Urman, R., Luedi, M., & Stüber, F. (2020). Leadership in a time of crisis: Lessons learned from a pandemic. *Best Practice & Research Clinical Anaesthesiology*.
- Boin , A., & T Hart , P. (2003). Public Leadership in Times of Crisis: Mission Impossible? *Public Administration Review*, 63(5), 544-553.
- Boin , A., T Hart, P., McConnell , A., & Preston, T. (2010). Leadership Style, Crisis Response and Blame Management: The Case of Hurricane Katrina. *Public Administration*, 88(3), 706-723.
- Boin , A., Kuipers , S., & Overdijk , W. (2013). Leadership in Times of Crisis: A Framework for Assessment. *International Review of Public Administration*, 18(1), 79-91.
- Cinniöglü, H. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Otel Yöneticilerinin Sergiledikleri Liderlik Davranışları: İstanbul Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34-46.
- Crandal , W., Parnell , J., & Spillan , J. (2009). *Crisis Management in the New Strategy Landscape*. Sage.
- Diers, A. (2007). Assembling a Jigsaw Puzzle: Proposing The Strategic Model Of Organizational Crisis Communication. *Annual Conference of International Communication*.

- Dirani, K., Abadi, M., Alizadeh, A., Barhate, B., Garza, R., Gunasekara, N., et al. (2020). Leadership Competencies and the Essential Role of Human Resources Development in Times of Crisis a Response to Covid-19 Pandemic. *Human Resource Development International*, 23(4), 380-394.
- Donthu, N., & Gustafsson, A. (2020). Effects of COVID-19 on business and research. *Journal of Business Research*, 117, 284-289.
- Everly, G., Wu, A., Crumpsty- Fowler, C., Dang, D., & Potash, J. (2020). Leadership Principles to Decrease Psychological Casualties in COVID-19 and Other Disasters of Uncertainty. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*.
- Forster, B., Patlas, M., & Lexa, F. (2020). Crisis Leadership During and Following COVID-19. *Canadian Association of Radiologists' Journal*.
- Gigliotti, R. (2017). *6 Critical Components of Effective Crisis Leadership*. International Capital Marketing Association.
- Gigliotti, R. (2020). Looking beyond COVID-19: Crisis Leadership Implications for Chairs. *The Department Chair*, 14-15.
- Gopinath, G. (2020). *The Great Lockdown: Worst Economic Downturn since the Great Depression*. IMFBlog.
- Haruta , A., & Hallahan, K. (2003). Cultural issues in airline crisis communications: A Japan-US comparative study. *Asian Journal of Communication*, 13(2), 122-150.
- Haslam , S., Steffens , N., Reicher, S., & Bentley, S. (2021). HIdentity Leadership in a Crisis: A 5R Framework for Learning from Responses to COVID-19. *Social Issues and Policy Review*, 15(1), 35-83.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in workrelated*. Beverly Hills: Sage Publications.
- James , E., & Wooten, L. (2005). Leadership as (un)usual: How to Display Competence in Times of Crisis. *Organizational Dynamics*, 141-152.
- Kaul , V., Shah, V., & El-Serag , H. (2020). Leadership During Crisis: Lessons and Applications from the COVID-19 Pandemic. *Gastroenterology*.
- Keen, P., Gilkey, R., & Baker, E. (2020). Crisis Leadership - From the Haiti Earthquake to the COVID Pandemic. *Journal of Public Health Management and Practice*, 503-505.
- Kielkowski, R. (2013). Leadership During Crisis. *Journal of Leadership Studies*, 7(3), 62-65.
- Koonin, L. (2020). Novel Coronavirus Disease (COVID-19) outbreak: Now is the Time to Refresh Pandemic Plans. *Journal of Business Continuity & Emergency Planning*, 13(4), 1-15.
- Lucero, M., Kwang, A., & Pang, A. (2009). Crisis Leadership: When Should the CEO Step up? *Corporate Communications: An International Journal*, 14(3), 234-248.
- Maak, T., Pless, N., & Wohlgezogen, F. (2021). The Fault Lines Of Leadership – Lessons from the Global Covid-19 Crisis. *Journal of Change Management*, 21(1), 66-86.
- Mather, P. (2020). Leadership and Governance in a Crisis: Some Reflections on COVID-19. *Journal of Accounting & Organizational Change*.
- McKibbin, W., & Fernando, R. (2020). The Economic Impact of Covid-19. R. Baldwin, & B. Di Mauro içinde, *Economics in thne time of Covid-19* (s. 45-51). Londra: CEPR Press.
- Mitroff, I. (2000). *Managing Crises Before They Happen*. New York: Amacom.
- Mitroff, I., Shrivastava, P., & Udwadia, F. (1987). Effective Crisis Management. *Executive*, 283-292.
- Mutch, C. (2020). Crisis leadership: Evaluating our leadership approaches in the time of COVID-19. *New Zealand Council for Educational Research*.
- Nohria, N. (2020). What Organizations Need to Survive a Pandemic. *Harvard Business Review*.
- Ojo, A., Fawehinmi, O., & Yusliza, M. (2021). Examining the Predictors of Resilience and Work Engagement During the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 13, 1-18.
- Pearson, C., & Clair, J. (1998). Reframing Crisis Management. *Academy of Management Review*, 23(1), 59-76.
- Pearson, C., & Mitroff, I. (1993). From Crisis Prone to Crisis Prepared: A Framework for Crisis Management. *Academy of Management Executive*, 7(1), 48-59.
- Prestia, A. (2020). The Moral Obligation of Nurse Leaders: COVID-19. *Nurse Leader*, 326-328.
- Rego, L., & Garau, R. (2007). *Stepping into the Void Centre for Creative Leadership*.

- Roberts, R. (2020). COVID-19, leadership and Lessons from Physics. *Australian Journal of Rural Health*, 28, 232-235.
- Rudolph, C., Allan, B., Clark, M., Hertel, G., Hirschi, A., Kunze, F., et al. (2020). Pandemics: Implications for Research and Practice in Industrial and Organizational Psychology. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*, 14(1-2), 1-35.
- Ruiz-Frutos, C., Ortega-Moreno, M., Allande-Cussó, R., Ayuso-Murillo, D., Domínguez-Salas, S., & Gómez-Salgado, J. (2021). Sense of Coherence, Engagement, and Work Environment as Precursors of Psychological Distress among Non-Health Workers During the COVID-19 Pandemic in Spain. *Safety Science*, 133, 1-9.
- Shalev, D., & Shapiro, P. (2020). Editorial: Epidemic Psychiatry: The Opportunities and Challenges of COVID-19. *General Hospital Psychiatry*, 64, 68-71.
- Spurk, D., & Straub, C. (2020). Editorial: Flexible Employment Relationships and Careers in Times of the COVID-19 Pandemic. *Journal of Vocational Behavior*, 119, 1-4.
- Sriharan, A., Hertelendy, A., Banazsak-Holl, J., Fleig-Palmer, M., Mitchell, C., Nigam, A., et al. (2021). Public Health and Health Sector Crisis Leadership During Pandemics: A Review of the Medical and Business Literature. *Medical Care Research and Review*, 1-12.
- Stoller, J. (2020). Reflections on leadership in the time of COVID-19. *BMJ Leader*.
- Stuijzand, S., Deforges, C., Sandoz, V., Sajin, C., Jaques, C., Elmers, J., et al. (2020). Psychological Impact of an Epidemic/Pandemic on the Mental Health of Healthcare Professionals: a Rapid Review. *BMC Public Health*, 20, 1-18.
- Talu, S., & Nazarov, A. (2020). Challenges and Competencies of Leadership in Covid-19 Pandemic. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 486, 518-524.
- Wardman, J. (2020). Recalibrating pandemic risk leadership: Thirteen crisis ready strategies for COVID-19. *Journal of Risk Research*, 1-29.
- Wooten, L., & James, E. (2008). Linking crisis management and leadership competencies: the role of human resource development. *Advances in Developing Human Resources*, 10(3), 352-379.
- Zaman, M., Novitasari, D., Goestjahjanti, F., Fahlevi, M., Nadeak, M., Fahmi, K., et al. (2020). Effect of Readiness to Change and Effectiveness of Transformational Leadership on Workers' Performance during Covid-19 Pandemic. *Solid State Technology*, 63(1), 185-200.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2022 • Sayı: 47 • E-ISSN 2667-4750

YAZIM KURALLARI

1. Dergi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün bilimsel içerikli-hakemli yayımdır ve yılda 3 defa (Nisan, Ağustos ve Aralık) yayınlanır. Dergide Sosyal Bilimler alanında yapılmış araştırmalara yer verilir.
2. Dergide yayınlanacak eserlerin daha önce hiçbir bilimsel dergide yayınlanmamış olması zorunludur.
3. Dergide makale yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yazım ve noktalamasında TDK İmlâ Kılavuzunun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
4. Dergimize gönderilecek çalışmalarda "anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar" için, çalışmaya başlamadan önce çalışmanın yapılmasına izin verildiğine dair Etik Kurul Kararı alınmalı ve bundan sonra çalışma tamamlanmalıdır. Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.
5. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.
6. Makaleler, A4 boyutundaki (210 x 297 mm) kağıda; üst ve alt kenarlardan 3,5 cm., sağ ve sol kenarlardan 2,5 cm. boşluk bırakılarak ve iki yana yaslı olarak "Garamond" karakterinde 11 punto olarak yazılmalı; tüm metin (kaynaklar ve genişletilmiş özet dahil) 10.000 kelimedenden fazla olmamalıdır.
7. Dergiye gönderilecek makaleler Microsoft Word programında yazılmalıdır. Çalışmanın başlığı ilk harfleri büyük olacak şekilde ve koyu olarak çalışmanın ortasına gelecek şekilde "Garamond" yazı karakteriyle 16 punto olmalıdır. Başlığın hemen altına çalışmanın ait olduğu bilim dalı (örneğin işletme, iktisat, uluslararası ilişkiler vb.) ve çalışmanın türü (araştırma / bildiri / tanıtım / derleme / olgu sunumu) belirtilmelidir.
8. Çalışmanın başlığının hemen altında bir satır boşluk bırakarak yazar veya yazarların adları yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum (üniversite), <https://orcid.org/register> adresinden alınan yazar numaraları ve mail adresleri ise (*) işaretiyle dipnot şeklinde sayfanın alt kısmında verilmelidir. Yapılan çalışma herhangi bir kurum tarafından destek görmüşse, makalenin ana başlığının son kelimesi üzerine (*) konularak destek veren kurumun adı aynı sayfada dipnot olarak verilmelidir.
9. Çalışmanın özeti yazar ve yazar adlarından sonra bir satır boşluk bırakılarak yazılmalıdır. Çalışmanın Türkçe özeti en az 150, en çok 200 kelime olmalıdır. Özet "Garamond" karakterinde ve 9 punto olarak yazılmalıdır.
10. Çalışmada en az 3 ve en çok 7 kelimedenden oluşan Türkçe anahtar kelimeleri bulunmalıdır.
11. Çalışmanın İngilizce başlığı, özeti, anahtar kelimeleri ve çalışmanın türü yukarıda belirtilen kıstaslar göz önünde bulundurularak Türkçe anahtar kelimelerden hemen sonra 1 satır boşluk bulundurularak yazılmalıdır. Çalışmanın İngilizce özeti çalışmanın bir özeti olarak düşünülmeli ve en az 150, en çok 200 kelime olmalıdır.
12. Makalelerde 600-800 kelime İngilizce genişletilmiş özet bulunmalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özet üzerinde sunulmalıdır. Genişletilmiş özet, araştırma ile ilgili, amaç, problem, yöntem, bulgular ve sonuç bilgilerini kapsamalıdır. Genişletilmiş özeti altında, çalışmanın içeriğini temsil eden 3-7 İngilizce anahtar kelime bulunmalıdır. Makalede İngilizce genişletilmiş özet, kaynakça kısmından önce yer almalıdır. İngilizce genişletilmiş özet sadece Türkçe makalelerde zorunludur. İngilizce makaleler için genişletilmiş özet istenmez.
13. Çalışmanın ana metni, Giriş bölümü başta olmak üzere İngilizce anahtar kelimelerden hemen sonra 1 satır boşluk bırakılarak yazılmaya başlanmalıdır. Çalışmada kullanılan başlıklarda numaralandırma yapılmamalıdır. Bütün başlıklar ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Çalışmada kullanılan başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır.
14. Çalışma boyunca yazılacak metin sırasında kullanılacak paragraf ölçüleri ise metin iki yana yaslı olmalı, ilk satır 0,5 cm. ve en az 12nk satır aralığı kullanılmalıdır.
15. Çalışmada kullanılacak şekiller ise 1'den itibaren numaralandırılarak isimlendirilmeli ve şeklin altında yer almalıdır. Şeklin ismini hemen altında ise şeklin kaynakçası tam olarak belirtilmelidir. Şekillerin kaynakçasında kullanılacak yazı karakteri 9 puntodur.
16. Çalışmada kullanılacak tablolar ise 1'den itibaren numaralandırılarak isimlendirilmeli ve tablonun üstünde yer almalıdır. Tablonun hemen altında ise tablonun kaynakçası tam olarak belirtilmelidir. Tablolarda ve tablonun kaynakçasında kullanılacak yazı karakteri 9 puntodur.
17. Dergimizde tez özetleri içerisinde, yayın politikası gereğince sadece doktora tez özetleri yayımlanabilmektedir.
18. Dergiye gönderilen çalışmalar, başvuru aşamasında beyan edilen intihal raporu çerçevesinde değerlendirilir. Araştırma ve yayın etiğine uygun bulunmayan veya intihal riski tespit edilen makaleler değerlendirilmeye tabi tutulmamaktadır. Bu çerçevede TURNITIN ya da İThenticate tarama programlarınınca tespit edilen benzerlik oranının %15'nin üzerinde olması halinde, ilgili çalışma hakem onayı olsa bile yayımlanamaz. Eğer durum fark edilmeden çalışma yayımlanmış ise durumun fark edilmesiyle birlikte, ilgili çalışmaya erişim engellenerek çalışma yayım listesinden ve tam sayıdan çıkarılır. Yine rapor doğrultusunda makalelerin tek bir kaynağa benzeşim oranı % 3 üzeri olamaz. Başvuru esnasında yazar(lar), çalışma ile birlikte, TURNITIN ya da İThenticate raporunu sisteme yüklemelidir.

19. Dergimize makale gönderimi yalnızca DergiPark sistemi üzerinden yapılmaktadır. Dergiye makale gönderebilmek için DergiPark kullanıcı hesabına ve ORCID ID numarasına sahip olunması gerekmektedir.

20. Dergiye gönderilecek

- Türkçe makaleler için;

Ana Başlık; Yazar(lar)ın Adı Soyadı; Yazar(lar)ın Kurumu (sorumlu yazar belirtilmeli ve e-posta adresi verilmeli); Özet; Anahtar Kelimeler; İngilizce Başlık; Abstract; Keywords; Giriş; Materyal ve Metot; Bulgular ve Tartışma (veya Bulgular); Sonuç (veya Tartışma ve Sonuç); İngilizce Genişletilmiş Özet ve Kaynaklar şeklinde düzenlenmelidir.

- İngilizce makaleler için;

İngilizce ana başlık, Yazar(lar)ın Adı Soyadı; Yazar(lar)ın Kurumu (sorumlu yazar-corresponding author belirtilmeli ve e-mail adresi verilmeli); Abstract; Keywords; Türkçe Başlık; Özet; Anahtar Kelimeler; Introduction; Material and Methods; Results (or Results and Discussion); Discussion and Conclusion (or Conclusion); References şeklinde düzenlenmelidir.

21. Yararlanılan kaynaklar metin içerisinde Yazar soyadı, yıl ve sayfa numarası sistemine göre belirtilmeli ve yazar isimleri baş harfi büyük diğer harfler küçük olarak yazılmalıdır. İki yazarlı kaynak bildiriminde ve (makale İngilizce hazırlanmışsa and); üç veya daha fazla kaynak bildiriminde vd., (makale İngilizce hazırlanmışsa et al.) kısaltması kullanılmalıdır. Metin içerisinde kullanılan kaynaklar, metin sonunda (kaynaklar kısmında) numara kullanılmadan alfabetik sıraya göre verilmelidir.

Metin içi göndermelerde (atıflarda) ve kaynakça yazımında APA 7 sürümü esas alınmalıdır.

- Tek yazar olması durumunda; (Hotamış, 2007)

- İki yazar olması durumunda; (Hotamış & Bayhan, 2009)

- İkiyden fazla yazar olması durumunda; (Hotamış vd., 2006)

- Birden fazla yazar ard arda verilmesi durumunda; (Hotamış, 2005; Hotamış & Bayhan, 2006; Karasan vd., 2007)

22. Aynı yazara ait aynı yıl yayınlanmış eserlerin metin içerisinde gösterimi (Hotamış, 2008a; 2008b) şeklinde olmalıdır.

23. Yazar ismi belli olmadığı durumlarda, Türkçe kaynak için hem metin içerisinde hem de kaynaklar bölümünde Anonim, yıl ifadesi kullanılmalıdır. Yazarı belli olmayan yabancı kaynak ise, metin içerisinde Anon. yıl, kaynaklar bölümünde ise Anonymous yıl olarak verilmelidir.

24. İnternet kaynakları ise, metin içerisinde (Hotamış, 2003) yıl şeklinde verilmelidir.

Kaynaklar bölümünde ise, URL, yıl şeklinde gösterilip sayfa adresi açıkça yazılmalıdır.

ÖRNEKLER

- Makaleler:

Yıldız, H. (2019). Eski Türkçe ile Yakutçanın karşılaştırmalı söz varlığı: Ünlüyle başlayan sözcükler. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 59(1), 233-254. doi: 10.26650/TUDED2019-0010.

Balci, Ş., Tanacı, F., Dağlı, A. N., & Bayrak, E. (2019). 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu Sürecinde Siyasal Bilgilenme Ve Medya: Eğitim Düzeyine Göre Bir Karşılaştırma. Erciyes İletişim Dergisi, 6(1), 1-16. doi: 10.17680/erciyesiletisim.424135.

- Bildiriler:

Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. Y. Bayram (Haz.), I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri içinde (s. 611-620). Hilal Yayınları.

- Kitaplar/ Kitapta Bölüm

Davutoğlu, A. (2001). Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu. Küre Yayınları.

Steinberg, A. (2014). Genç Seçmenler ve Web 2.0 ile Politik Katılım: Facebook Genç Vatandaşların Seçime Katılımını Artırabilir mi?. İçinde Barış Çoban (Ed.), Sosyal Medya Devrimi (ss. 154-171), Su Yayınevi.

Moy, P., Xenos, M. A., & Hussain, M. M. (2013). News and political entertainment effects on democratic citizenship. In E. Scharrer (Ed.), The international encyclopedia of media studies. (pp. 463-483), Wiley-Blackwell.

- Tezler:

Özkan, T. (1997). Ticari bankacılıkta kredi fiyatlandırma teknikleri. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para ve Banka Anabilim Dalı.

- Ansiklopediler

Bergmann, P.C. (1993). Relativity. In The new encyclopedia Britannica (Vol. 26, pp. 501-508). Encyclopedia Britannica.

- Elektronik Kaynaklar

McDonnell, J. (2019). Municipality Size, Political Efficacy and Political Participation: A Systematic Review. Local Government Studies, <https://doi.org/10.1080/03003930.2019.1600510>, [Accessed: 10 September 2019].

<https://www.statista.com/statistics/253577/number-of-monthly-active-Instagram-users/>. [Accessed: 11 March 2019].

- Süreli Yayınlar / Dergiler:

Yücelt, U. ve Marcella, M. (1996). Services Marketing in the Lodging Industry: an Empirical Investigation. Journal of Travel Research, 34(4), 32- 38. doi:10.1177/004728759603400405.

- Kurum Yayını:

İTO (2003), Ekonomik Rapor, İTO Yayınları No: 2003-57.

25. Makale dergi editörlüğüne sunulmadan önce yazım kurallarına uygunluğu kontrol edilmelidir.

26. Yayımlanan yazı ve çevirilerin her türlü sorumluluğu yazara aittir.

27. Metinle ilgili her türlü düzeltme yazar(lar) tarafından yapılır.

28. Dergiye gönderilecek makalelere ait ilk başvuru <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed> adresinden yapılmalıdır.

29. Dergide yayınlanacak yazıların yazım ve dilbilgisi kurallarına uygun olması şarttır. Dergi Yayın Kurulu, gerekli gördüğü takdirde eserin sahibinden içerik ve şekil bakımından değişiklikler isteme hakkına sahiptir.

YAZIM KURALLARI

30. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve dizayn açısından uygun bulduğu yazıları bilgisayar programı tarafından random atanan iki hakeme gönderir, makaleler hakemlerden ikisinin kabul onayı ile hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.

31. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan akademik içeriğin kullanım hakları, aksi belirtilmediği sürece Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License (CC BY-NC-ND4.0) lisansı altındadır. Bu lisans ile dergide yayınlanan akademik içerik alıntı kurallarına uymak suretiyle indirilebilir ya da paylaşılabilir ancak değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.

32. Yayın hakları saklıdır. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin yazılı izni alınmaksızın dergide yayınlanan çalışmaların bütünü veya bir kısmı elektronik, mekanik kayıtlama veya benzeri bir araçla herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya taksir edilemez, özetlenemez ve yayınlanamaz. Ancak, kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılmasını izin verilir.